

JANEZ
HÖFLER

O PRVIH CERKVAH IN ŽUPNIJAH NA SLOVENSKEM

• Johannes Laybaca

• Johannes Laybaca
• solus p. pmo r. p. d. d. — . j.
• p. m. — . y. d. n. u. u. u.
• p. l. b. — . y. r. m. d. p. d. — . p. m. s.
• p. o. f. f. — . y. p. d. d. — . d. p. s. n. o. u. s.

• Anthonio Laybaca

Janez Höfler
O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem
K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku

Janez Höfler

O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem

K razvoju cerkvene teritorialne organizacije
slovenskih dežel v srednjem veku

Druga, revidirana in dopolnjena izdaja

Ljubljana 2016

Janez Höfler
O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem

K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku

Zemljepisne skice: Jakob Klemenčič

Oblikovanje ovitka: Barbara Bogataj Kokalj

Transkripcija prilog: France Baraga

Na naslovnici: Stara cerkev sv. Petra, izrez iz Velike vedute Ljubljane v Valvasorjevi zbirki, ok. 1660; Zagreb, Metropolitanska knjižnica, Iconotheca Valvasoriana XVII, str. 336;
Papeški desetinski seznam iz leta 1296; Rim, Vatikanski tajni arhiv, Collectanea št. 131, izrez iz fol. 102v z omembo Ljubljane.

Založnik: Viharnik d.o.o., Ljubljana

Za založbo: Urška Pipan

©Viharnik d.o.o., Ljubljana

©Viharnik d.o.o., Ljubljana

© Janez Höfler

Ljubljana, 2016

2., revidirana in dopolnjena izdaja

Elektronska knjiga

Računalniški prelom: MEDIT d.o.o., Notranje Gorice

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

27-9(497.4)".../12"(091)(0.034.2)

27-523.4(497.4)".../12"(091)(0.034.2)

27-774(497.4)".../12"(091)(0.034.2)

HÖFLER, Janez

O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem [Elektronski vir] : k razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku / Janez Höfler ; [zemljepisne skice Jakob Klemenčič]. - 2., revidirana in dopolnjena izd. - El. knjiga. - Ljubljana : Viharnik, 2016

ISBN 978-961-7004-00-7 (pdf)

Vsebina

Pojasnilo	9
Predgovor	11
1. Splošna opažanja	13
1.1. Zgodovinska izhodišča	13
1.2. Župnija, pražupnija, lastniška cerkev	23
1.3. Kanonične pravice; odvetništvo; inkorporacije	28
1.4. Kronološki in teritorialni vidiki	34
1.5. Teritorialna organizacija cerkvene oblasti	46
2. Koroška in Štajerska severno od Drave	55
2.1. Temelji	55
2.2. Koroška	64
2.3. Pražupnija Marijinega vnebovzeta v Labotu/Lavamünd	67
2.4. Štajerska	71
2.5. Kamniško-mariborska župnija	74
2.6. Župnija Marijinega vnebovzeta v Jarenini	78
2.7. Župnija sv. Vida v Vogavi/St. Veit am Vogau	81
2.8. Pražupnija sv. Ruperta v Radgoni	82
2.9. Pražupnija sv. Jurija na Ptuj	86
3. Prekmurje	91
3.1. Uvod	91
3.2. Gornje Prekmurje	94
3.3. Dolnje Prekmurje	104
4. Koroška južno od Drave	109
4.1. Uvod	109
4.2. Ziljska in Kanalska dolina	109
4.3. Zgornja Dravska dolina	119
4.4. Rož in Podjuna	123
4.5. Pražupnija Šmartno pri Slovenj Gradcu	133
5. Primorska: Oglejski patriarhat	145
5.1. Uvod	145
5.2. Pražupnija sv. Danijela v Volčah pri Tolminu	147
5.3. Goriška Brda in Srednje Posočje	156
5.4. Pražupnija sv. Štefana v Solkanu (I)	160
5.5. Pražupnija sv. Štefana v Solkanu (II)	172
5.6. Pražupnija sv. Štefana v Vipavi	119
5.7. Pražupnija sv. Jurija v Komnu in sv. Janeza Krstnika v Štivanu	182

6. Primorska: Tržaška in koprška škofija	186
6.1. Uvod	186
6.2. Tržaška škofija	187
6.3. Koprška škofija	200
7. Gorenjska	208
7.1. Uvod	208
7.2. Pražupnija sv. Petra v Radovljici	209
7.3. Pražupnija sv. Kancijana in tovarišev v Kranju	222
7.4. Pražupnija sv. Mihaela v Mengšu	231
7.5. Pražupnija sv. Jurija v Stari Loki pri Škofji Loki	245
7.6. Pražupnija sv. Petra v Šentpetru pri Ljubljani	249
8. Dolenjska in Bela krajina	260
8.1. Uvod	260
8.2. Pražupnija Marijinega rojstva v Cerknici	261
8.3. Pražupnija sv. Vida v Šentvidu na Dolenjskem	273
8.4. Pražupnija Marijinega vnebovzetja v Leskovcu pri Krškem	283
8.5. Med Krko in Gorjanci	291
8.6. Bela krajina	302
9. Štajerska južno od Drave: Podravje in Podravinje	307
9.1. Uvod	307
9.2. Pražupnija sv. Jurija v Hočah	308
9.3. Župnija Marijinega rojstva v Slivnici pri Mariboru	318
9.4. Župnija sv. Jurija v Konjicah	324
10. Štajerska južno od Drave: Posavinje, Posotelje in Posavje	328
10.1. Uvod	328
10.2. Pražupnija sv. Petra v Šempetru v Savinjski dolini	329
10.3. Župnija Marijinega vnebovzetja v Braslovčah	337
10.4. Župnija sv. Jurija v Škalah	341
10.5. Pražupnija sv. Mohorja in Fortunata v Gornjem Gradu	345
10.6. Župnija sv. Lenarta v Novi Cerkvi	350
10.7. Pražupnija sv. Martina v Laškem	352
10.8. Župnija sv. Martina na Ponikvi	357
10.9. Pražupnija sv. Mihaela v Pilštanju	361
10.10. Župnija sv. Ruperta v Vidmu ob Savi	368
11. Patrociniji	373
11.1. Uvod	373
11.2. Marijini patrociniji	376
11.3. Patrociniji karolinškega obdobja	379
11.4. Diecezanski patrociniji	386
11.5. Drugi patrociniji 10. in 11. stoletja	393
11.6. Patrociniji 12. stoletja	402
11.7. Drugi patrociniji 12. in patrociniji 13. stoletja	413

12. Krstne cerkve in kapele	419
12.1 Uvod	419
12.2 Krstne cerkve in kapele	420
12.3 Kostnice kot krstne in pokopališke kapele	425
Priloge	
A. Papeška taksacija prebend za oglejsko diecezo 1247 (transkripcija France Baraga)	429
B. Papeška taksacija prebend za oglejsko diecezo 1296 (transkripcija France Baraga)	435
Okrajšave in bibliografija	473
Povzetek – Zusammenfassung	525

Pojasnilo

Razlog za drugo izdajo pričujoče publikacije, sicer le v elektronski obliki, je v tem, da je nadrobnejše delo na historični topografiji predjožefinskih župnij na Slovenskem (za Kranjsko) prineslo nekaj pomembnih rezultatov, popravkov in dopolnil, prav tako delo na drugi izdaji tega gradiva za Primorsko. Prva teh dveh publikacij, *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Kranjska* iz leta 2015 in v založbi Viharnik, ki se sicer naslanja na parcialne objave, izšle v seriji Acta Ecclesiastica Sloveniae – na novo sta obdelani Dolenjska vzhodno od Krke in Bela krajina –, je že na voljo v elektronski obliki na spletu, druga, *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Primorska (Oglejski patriarhat, Tržaška škofija)* ji bo sledila v kratkem. V tej izdaji se na prvo, za Kranjsko, sklicujem le v primeru novih dognanj, glede druge, ki je v prvi izdaji izšla leta 2001 in bo na voljo na spletu še v tem letu 2016, pa priporočam, da bralec preveri morebitne spremembe in dopolnila na ustreznih mestih. Prav tako je upoštevanih nekaj novih ključnih razprav, ki so izšle od leta 2013 dalje. Na koncu naj še opozorim na avtorjevo razpravo *Lastniške cerkve zgodnjega srednjega veka na Gorenjskem in njihovo zgodovinsko ozadje*, ki je pripravljena za objavo v *Varstvu spomenikov* in prinaša nova spoznanja glede lastniških cerkva in njihovih povezav z zgodnesrednjeveškimi upravnimi dvori.

Predgovor

Pred dobrim četrletjem, leta 1986, je izšla knjižica podpisane s podobnim naslovom: *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem*, s podnaslovom *Prolegomena k historični topografiji predjožefinskih župnij*. Kljub vrsti del iz zgodovine Cerkve na Slovenskem in zgodovinskim prikazom posameznih župnij in dekanij, ki so začeli izhajati že v 19. stoletju, je bil to prvi poskus, da se predstavi razvoj župnijske mreže na podlagi novejših spoznanj o mehanizmih, po katerih je ta potekal. Spodbudo za to mi je poleg gradiva, ki sem ga do takrat zbral o posameznih cerkvah in župnijah za potrebe umetnostne zgodovine, dala *Zgodovina Lavantinske škofije* Franca Kovačiča iz leta 1928. Četudi je temu sicer le preglednemu delu tu in tam mogoče očitati napake, ki so bolj posledica takratne stopnje zgodovinskega znanja kot avtorjeve neorientiranosti, je Kovačič z njim postavil metodološki temelj, kar zadeva osnovne pojme pražupnija, župnija, patronat in odvetništvo ter vlogo, ki jo imata slednja pri raziskovanju razvoja župnijske mreže. Žal to Kovačičevo delo pri vodilnih slovenskih medievalistih, ki jih cerkvena zgodovina tudi sicer ni posebej zanimala, ni naletelo na želeni odmev. To nam razkriva že površen pogled na to, da vsaka stara župnija ni že samodejno pražupnija in da odvetništvo tudi že ne pomeni patronata in podobno. Zanimarjeno je bilo dejstvo, da sta tako patronat nad neko župnijo kot njeno odvetništvo med drugim prinašala strateške in gmotne koristi, za katere se je bilo treba potegovati tako kot za posamezne gradove ali za zemljiško posest s pravicami, ki so bile povezane z njo. Prav tako je bilo zanimarjeno dejstvo, da meje pražupnij, kolikor jih je mogoče rekonstruirati, zrcalijo meje najprvotnejših svetnih teritorijev, vključno grofij, za katere so te nastale, vprašanja te vrste pa je mogoče postaviti tudi pri marsikateri mlajši župnijski tvorbi.

Po letu 1986 so v seriji *Acta Ecclesiastica Sloveniae* spod peresa podpisane začele izhajati obravnave posamičnih pražupnij z nadrobnimi pregledi župnij in cerkva pred jožefinskimi reformami ob koncu 18. stoletja (Radovljica in Kranj, Mengeš, Stara Loka pri Škofji Loki in Šentpeter pri Ljubljani, Cerknica), leta 2001 pa je bila Primorski v mejah oglejskega patriarhata in tržaške škofije posvečena posebna knjiga. Le v računalniški obliki sta ostali obravnavi slovenskega dela Koroške in Dolenjske z Belo krajino.

Razloga, da sem se ponovno lotil te problematike, sta predvsem dva. V treh desetletjih, odkar se z njo, sicer le vzporedno s svojim osnovnim strokovnim področjem, umetnostno zgodovino, ukvarjam, se mi je poglobilo vedenje in dozorelo marsikatero spoznanje. Gre za konstrukcije, ki gredo precej prek golih dejstev, ki nam jih ponujajo viri, za to pa je potreben tudi občutek za mogoče, za katerega je potreben čas. Podoba, ki jo podajam v tej knjigi, je zato v marsičem drugačna od tiste v prvi publikaciji in v naslednjih objavah. Na drugi strani pa sedaj, ko s časovne daljave motrim to, kar je bilo napisano, tu in tam odkrivam posamezne nedoslednosti, površnosti in napake. Te so večinoma posledice tega, da je bilo gradivo zbrano že nekaj let pred tem, ko se je izkazalo, da gre lahko v tisk, a ga zaradi nuje ni bilo več mogoče ustrezno urediti, preveriti in dopolniti. Zato naj ta knjiga obvelja kot zadnja referenca s strani podpisane za obravnavano problematiko.

Pričujoče delo je zasnovano tako kot publikacija iz leta 1986, torej s splošnimi

zgodovinskimi in metodološkimi vprašanji, pregledom po posameznih pokrajinah v naslednjih poglavjih in sklepni poglavje o patrocinih ter krstnih cerkvah in kapelah, s tem da je sedaj pokrito celotno slovensko ozemlje, v obravnavo pa sta vključeni tudi severna soseščina s Koroško in Štajersko ter zahodna z goriškim delom Furlanije. Zaradi upoštevanja veliko več zgodovinskega gradiva kot tudi ugotovitev iz strokovne literature, povezane s to tematiko, predvsem z namenom, da bodo sklepi kolikor se da podprti z dejstvi, je besedilo zelo naraslo, upam pa, da ne na škodo preglednosti. Poudariti pa moram, da tu v soglasju z osnovno nalogo niso upoštevani samostani oziroma so le toliko, kolikor se njihova zgodovina dotika posameznih župnij, pa tudi prikaz slednjih ni izčrpan in se omejuje le na ključna dejstva. Precej je naraslo tudi prvo poglavje. To poglavje seveda ni zasnovano kot nekakšen uvod v zgodovino cerkvenega prava, za kar se kot avtor ne čutim poklicanega. Kljub temu se v želji, da bi napisano kolikor toliko vzdržalo kritike, ni bilo mogoče izogniti sklicevanju na vire in specialno literaturo. Na koncu sta osrednjemu besedilu dodani ponovni objavi popisov papeških dajatev za oglejsko diecezo iz let 1247 in 1296 v transkripciji Franceta Barage in z identifikacijo krajev podpisanega. Ta nelahka naloga je bila upravičena, saj se je pokazalo, da v dosedanjih objavah teh dveh, nadvse pomembnih dokumentov mrgoli napak in pomanjkljivosti.

Naslov te razprave napoveduje raziskavo teritorialne cerkvene organizacije, se prvi pražupnij in župnij z njihovimi neposredno ali posredno določljivimi zemljepisnimi mejami. Seveda je tu podano le ogrodje. Gradiva za nadrobnejši prikaz meja ne manjka: za mariborsko lavantinsko škofijo so to zvezki Ignaca Orožna (1875–1893), ki sicer ne pokrivajo celotnega območja škofije, a jih je mogoče dopolniti s podatki Hansa Pircheggerja za Štajersko (1940), za Kranjsko disertacija Maksa Miklavčiča (1945) z dopolnili podpisanega za Gorenjsko in del Dolenjske, za Primorsko – brez koprške škofije – publikacija podpisanega iz leta 2001. Od teh le Miklavčičevo objavo spremlja ustrezen zemljevid. Obstaja tudi zemljevid za Koroško v deželnih mejah do leta 1918, ki sklepa Kleblovo razpravo iz let 1925–1928. Pričujoči publikaciji je dodano nekaj zemljepisnih skic, ki jih je po predlogah, dosegljivih v dosedanjih objavah, izdelal Jakob Klemenčič. Za povsem nove skice žal ni bilo ne tehničnih možnosti ne gmotnih sredstev. Upati pa je, da bo to v bližnji prihodnosti vzbudilo projekt prepotrebnega historičnega atlasa predjožefinskih župnij, ki mu vsaj v grobem že ustreza Miklavčičev zemljevid za Kranjsko.

Pri nastanku tega dela sem bil podpisan deležen dragocene pomoči nekaterih posameznikov. Uvodno poglavje je ljubeznivo pregledal akademik prof. dr. Peter Štih in me opozoril na določene pomanjkljivosti. Enako velja za poglavje o Prekmurju, ki sem ga dal v pregled doc. dr. Andreju Hozjanu in doc. dr. Janezu Balazžicu. Prof. dr. Timoteju Knificu sem dolžan koristnih nasvetov glede arheoloških raziskav in s temi povezane literature. Pri nabavi posnetkov tako imenovanega papeškega desetinskega seznama iz leta 1296 v Vatikanskih arhivih je posredoval prof. dr. France Dolinar, določene podatke iz Arhiva Republike Slovenije pa mi je posredoval vodja sektorja Jure Volčjak. Vsem najlepša hvala kot tudi založbi Viharnik, ki je vzela to publikacijo v svoj program.

Janez Höfler

1. Splošna opažanja

1.1. Zgodovinska izhodišča

1.1.1 Pokristjanjevanje Slovencev, ki mu na podlagi splošnega družbeno-političnega dogajanja in po skromnih, a nadvse dragocenih posamičnih virih sledimo nekako od sredine 8. stoletja naprej, je potekalo iz dveh nadškofijskih središč, iz Salzburga in iz Ogleja. Res so bila prizadevanja salzburške strani intenzivnejša in so tudi bolje dokumentirana, vendar kaže, da Oglej v tej smeri ni mogel biti dosti manj aktiven in da je prišlo do določenih sporov med obema tekmečema za cerkveno oblast nad Karantanci. Tako je cesar Karel Veliki leta 811 – kot je to posredno leta 796 in določno leta 803 storil za bolj oddaljeni novi panonski del države – z razsodbo razmejil njuni interesni območji, in sicer tako, da ju loči reka Drava, ki poteka po sredini pokrajine: »predictam provinciam Karantanorum ita inter (se) dividere iussimus, ut Dravus fluvius qui per mediam provinciam currit, terminus ambarum dyoceseon esset [...]«. Tekmovanje med Oglejem in Salzburgom je moralo biti občutno, saj je meja med njima, kakor jo je določil Karel Veliki, potekala po sredini politične tvorbe, kar je bilo v nasprotju s takrat veljavnim načelom, naj cerkvene pravice ene dežele izvaja ena sama metropolija.

Za boljše razumevanje tega dogajanja je treba seči nekoliko nazaj.¹ Po utrditvi krščanske vere v rimskem cesarstvu v 4. stoletju se je v soglasju s politično-upravno razdelitvijo države območje cerkvene oblasti nadškofije v Ogleju – od leta 567 dalje patriarhata – polagoma razširilo med drugim nad provinci Norik (Noricum) in Druga Recija (Raetia Secunda), ki sta na severu segali prek Alp vse do Donave z Regensburgom (Ratisbona, Castra Regina) kot geografsko najbolj izpostavljenim oporiščem. Na južni strani Alp in na slovenskih tleh so izpričane Ogleju podrejene škofije Aguntum (pri Lienzu na Vzhodnem Tirolskem), Teurnia (na lokaciji St. Peter im Holz na Gornjem Koroškem), Virunum (na Gosposvetskem polju severno od Celovca), vse tri severno od Drave, in Celeia (Celje), pa tudi Emona (Ljubljana), ki je ležala že v mejah province Venetia et Histria, medtem ko je škofija v Poetovionii (Ptuj) sodila pod panonsko-sirmijsko nadškofijo (na lokaciji Sremske Mitrovice) in je šele pozneje pripadla metropoliji v Ogleju. Frankovska zasedba severne Italije in vzhodnih Alp sredi 6. stoletja je bila sicer le kratka (539–556) – izpričano je, da so Franki tedaj namestili duhovnike v Ogleju pripadajočih škofijah, med katerimi sta bržkone bila tudi Aguntum in Virunum –,² a so ti ohranili oblast v severnem delu Norika, v tako imenovanem Obrežnem Noriku (Noricum Ripense). Misijonsko delovanje »apostola Nemcev«, Anglosasa sv. Bonifacija, severno od Alp v prvih desetletjih 8. stoletja in papeževo prizadevanje za ureditev cerkvenih razmer na tem geografskem območju sta privedla do kanonične ustanovitve prvih škofij med Bavarci. Tako so bile leta 739 kanonično ustanovljene deloma že obstoječe škofije v Passauu, Regensburgu, Freisingu in Salzburgu. Cerkevna oblast Ogleja nad Obrežnim Norikom,

¹ Nadrobno o tem BRATOŽ 1990; BRATOŽ 1994A; KRAHWINKLER 2001; sicer pa mdr. REINDEL 1964; REINDEL 1981; BERG 1985; posamezni prispevki v BOSHOF/WOLFF 1994.

² BRATOŽ 2000, str. 128–130 in op. 107.

ki je na papirju še obstajala, je bila s tem močno omajana, dokončno, tudi v pravnem smislu, pa je bila ukinjena z ustanovitvijo bavarske cerkvene pokrajine konec 8. stoletja. Leta 798 je salzburški škof Arno (785–821), vnet pristaš Karla Velikega, v Rimu iz rok papeža Leona III. prejel palij kot znamenje nadškofijske in metropolitne časti. Bavarska cerkvena provinca je obsegala območje omenjenih štirih škofij, ki se jim je pridružila še poznoantična in dotlej Oglelju podrejena škofija v Sabioni (Säben) na Južnem Tirolskem, poznejša briksenška škofija. Same Karantanije, ki je ležala v mejah Notranjega Norika (Noricum Mediterraneum), pa leta 798 še ni zajela.

Omenjena listina Karla Velikega iz leta 811³ je zanimiva z več vidikov. Oglejsko stran je zastopal novo izvoljeni patriarh Maksencij in se pri tem skliceval na svojega predhodnika Urša, ki je trdil, da je Karantanija pripadala oglejski stolici že v času pred prihodom Langobardov v Italijo, kar naj bi bilo razvidno iz sinodialnih zapisnikov. Nadškof Arno pa je medtem dokazoval, da so že papeži Caharija (I.; 741–752), Štefan (II. oz. III.; 752–757) in Pavel (I.; 757–767) »s svojimi ukazi in potrdili« zdužili to deželo s salzburško cerkvijo. Listinsko gradivo o tem se ni ohranilo in nam ni znano, je pa povsem mogoče, da so papeži vzporedno s konsolidacijo bavarskih škofij privolili v to, da salzburška škofija prevzame nalogo pokristjanjenja Karantancev.⁴ Na to, da bi bila Karantanija medtem vključena v bavarsko cerkveno pokrajino, pa se Arno ni skliceval. Če bi bilo res tako, se oglejski patriarh spričo kanonične ustanovitve te pokrajine za Karantanijo sploh ne bi mogel potegovati. Karantanijo je Salzburg prejel le kot misijonsko območje in ne kot del dieceze. – Kako bo cesar v tem sporu ravnal, je bilo pač znano že vnaprej, a je razsodbo zavil v diplomatsko formulo. Zaradi miru in prijateljstva med obema, piše v listini, se je izognil preverjanju dokazov in se odločil po svoji vesti, »kajti ena cerkev se odlikuje po svoji starosti, druga pa po vzvišenosti rimske cerkve«: medtem ko se oglejska cerkev opira na svojo starosvetnost, stoji za Salzburgom avtoriteta Rima.

1.1.2 Najpomembnejši in tako rekoč edini vir o pokristjanjenju slovenskih prednikov je znameniti spis *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev), hkrati tudi edini pripovedni vir o njihovi najzgodnejši zgodovini.⁵ Kot je danes splošno sprejeto, je nastal leta 870 v Salzburgu, njegov namen pa je bil, da upraviči cerkveno oblast salzburške nadškofije nad Panonijo, ki jo je takrat ogrožal slovanski misijon nadškofa sv. Metoda. Tako se danes vse bolj postavlja v ospredje tendenčnost tega spisa, tudi njegova pristranskost glede prizadevanja drugih dejavnikov v tem procesu mimo Salzburga, o katerih ta vir povsem molči. Kar je zapisano, pa naj bi bilo v zgodovinskem smislu verodostojno.

Pokristjanjenje karantanskih Slovencev – *Konverzija* namreč najprej govori le o teh in ne o drugih – je potekalo tako, kot je bilo sicer običajno pri slovanskih plemenih, podrejenih Frankom, kot tudi še marsikje drugje, to je od knežje družine navzdol. V času, ko jim je vladal knez Borut, so Karantanci zaradi nevarnosti, ki jim je pretela s strani Obrov, prosili za pomoč Bavarce, ti pa so si jih v zameno podredili in za talca vzeli Gorazda, Borutovega sina, in Hotimirja, njegovega nečaka, ter ju na kneževo željo uvedli v

³ 811 VII 14, Aachen; GZS II/37; za objavo celotnega besedila gl. mdr. AH I, str. 58–60; UBSt II/5; MC III/1; MÜHLBACHER 1906, str. 282–283, št. 211.

⁴ Prim. Kos 1936, str. 26–27.

⁵ Standardne objave s komentarjem: Kos 1936; WOLFRAM 1979; LOŠEK 1997; WOLFRAM 2012; k temu gl. mdr. tudi ŠTIH 1993 in WOLFRAM 1995A. Nova objava Kosove izdaje s slovenskim prevodom besedila Kajetana Gantarja v *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 7, Ljubljana 1985, str. 15–27; tu navedeni citati sledijo Kosovi izdaji iz leta 1936.

krščansko vero in krstili. Po Borutovi smrti so Bavarci na ukaz Frankov Gorazda, tedaj že kristjana, vrnili Karantancem, ki so si ga postavili za kneza. Ko pa je Gorazd po treh letih umrl, so na njihovo željo in z dovoljenjem kralja Pipina enako storili s Hotimirjem. Glede na druge zgodovinske podatke so se ti dogodki morali zvrstiti od okoli leta 740 dalje.⁶ Leta 743, ko so se Bavarci neuspešno uprli frankovski nadoblasti, so jim bili Karantanci že podrejeni, Gorazd se je vrnil v Karantanijo in postal knez po vsej verjetnosti leta 749 ali 750, Hotimir pa ga je nasledil leta 752 ali 753.

Po sporočilu v *Konverziji* sta Gorazd in Hotimir prejela krst v samostanu »Auua« (Awa), to je Herrenchiemsee na Chiemskem jezeru na Bavarskem severozahodno od Salzburga. Za Hotimirja piše, da ga je vzgojil duhovnik Lupo in mu ob odhodu v Karantanijo kot spremljevalca dodelil duhovnika Majorana. Dejanski proces pokristjanjevanja prebivalstva pa je sprožil šele prihod sv. Modesta. Ko je bil Hotimir že nekaj časa knez, se je namreč obrnil na salzburškega škofa Virgila s prošnjo, naj pride med njegove ljudi in jih »utrdi v veri«. Virgil mu osebno ni mogel ustreči, zato pa mu je poslal Modesta, ki ga je bil pred tem posvetil v škofa, skupaj z nekaterimi imenovanimi in neimenovanimi duhovniki. To je bilo okoli leta 757.⁷ *Konverzija* označuje Modesta kot škofa-odposlanca (episcopus missus), v literaturi pa se je uveljavilo mnenje, da je šlo za pokrajinskega škofa, korepiskopa (chorepiscopus); razlika med obema funkcijama je bila v tem, da škof-odposlanec ni imel stalnega sedeža – tako je bilo npr. s sv. Bonifacijem, že z naslovom nadškofa. Za Modesta se medtem upravičeno domneva, da je stoloval pri Gospe Sveti.⁸

Ena od Modestovih prednostnih nalog je bilo posvečevanje cerkva. *Konverzija* pripoveduje, da so Modest in duhovniki v njegovem spremstvu, ko so prišli h Karantancem, tam posvetili cerkve v treh poblizje imenovanih in še v drugih krajih: »ecclesiam sanctae Mariae, et aliam in Liburnia civitate, seu ad Undrimas, et in aliis quam plurimis locis«. Tu konkretno našteje cerkve so prve tri topografsko opredeljene cerkve med Slovenci, nedvomno na Koroškem severno od Drave in na Gornjem Štajerskem, njihova identifikacija pa že od najzgodnejših komentarjev tega vira sproža različne hipoteze in kontroverze. Glede prve so si raziskovalci skorajda enotni, da gre za Gospo Sveto (Maria Saal) severno od Celovca, ki se povezuje z bližnjim antičnim škofijskim sedežem v Virunumu. Za drugo je glede na zgodovinske okoliščine doslej večinoma veljalo, da jo je treba postaviti k Sv. Petru v Lesu/St. Peter im Holz nad Špitalom/Spittal a. d. Drau, na lokacijo antične Teurnije. Po arheoloških raziskavah v zadnjih desetletjih pa je ta identifikacija postala problematična, saj je tamkajšnja cerkev zgrajena neposredno nad antično plastjo brez kakšne vmesne zgodnesrednjeveške faze. Zato so se pojavili tudi drugi predlogi, med drugim za cerkev sv. Tiburcija v Molzbichlu južno od Špitala in za tej bližnjo cerkev sv. Petra (St. Peter im Feld; St. Peter unter Spittal; danes St. Peter-Edling), obe z

⁶ KOS 1936, str. 26 in dalje; WOLFRAM 1979, str. 87; WOLFRAM 2012, str. 117 in dalje.

⁷ KOS 1936, str. 36–37; WOLFRAM 1979, str. 91, WOLFRAM 2012, str. 196 in dalje.

⁸ Pojem korepiskopa (grško: »chorepiskopos«) sega v zgodnje vzhodno krščanstvo in je pomenil škofa, ki naj bi razbremenil mestnega škofa na pripadajočem mu podeželju (grško: »chora«), vendar z omejenimi pristojnostmi – predvsem mu ni bilo dovoljeno, da posvečuje duhovnike. Zaradi pogostih zlorab je institucija korepiskopa pri avtoritetah prišla v nemilost in je bila pogosto deležna kritike na koncilih in sinodah, kar odmeva še v karolinških kapitularijih poznega 8. in zgodnjega 9. stoletja; MIGNE 1840, stolpec 898 in dalje; HEFELE 1877, str. 665 in 745; WALTER 1824, str. 612, št. 121, 762–763, št. 423–424; *Capitularia*, str. 54, št. 9, 108, št. 12; 388–389; 398, št. 9. Kljub temu je bila v frankovskem območju koristna in se pojavlja tudi v drugih škofijah; gl. k temu GOTTLÖB 1928, za Karantanijo str. 33 in dalje.

zgodnjerednjeveškima prednicama.⁹ Vendar nobena od teh dveh cerkva nima takšnega zgodovinskega statusa kot cerkev pri Sv. Petru v Lesu. Od takrat dalje, ko se ta prvič – sicer še brez navedbe patrocinija – pojavi v listinskem gradivu, to je leta 891, ko jo je kralj Arnulf podelil freisinskemu škofu, je kontinuirano izpričana na tej lokaciji.¹⁰ Dokler ne bo kakšne druge prepričljivejšje rešitve, mora identifikacija Modestove cerkve »in Liburnia civitate« ne glede na morebitne poznejše premestitve lokacije s to pri Sv. Petru ostati.¹¹ Nič manj, a prav tako nič več nejasnosti ni tudi s tretjo cerkvijo, »ad Undrimas«. Toponim »ad Undrimas«, »ad Undrimam«, »Undrimatal« nam je znan iz poznejšega listinskega gradiva in se glede na možno jezikovno pretvorbo v »Inding« in »Ingering« postavlja v dolino Mure na Gornjem Štajerskem med Judenburgom in Knittelfeldom. Ernst Klebel ga je po Pircheggerjevem namigu poistovetil s salzburškim pražupnijskim središčem Fohnsdorf s cerkvijo sv. Ruperta, temu se je pridružil tudi Milko Kos.¹² Med drugimi, novejšimi predlogi je največ pozornosti vzbudila hipoteza Walterja Brunnerja, da gre za zgodaj, že med upori protikrščanske stranke pred letom 772 propadlo cerkev na platoju pri Pölsalsu nedaleč od Pölsa zahodno od Judenburga.¹³ Brunner je svojo tezo zgradil na podmeni, da gre za lokacijo na rimski cesti, ki je povezovala Virunum z Lorchom ob Donavi in se je pri Pölsalsu, kjer so arheološka izkopavanja odkrila sledove poštna postaje, obrnila proti severu skozi dolino Pölsbacha. Pri tem se je oprl na stališče, da so se Slovani izogibali krčenju gozdov in se ustavljali na lokacijah z naselitveno kontinuiteto, medtem ko naj bi bila dolina Mure od tod proti vzhodu še gozdnata, poleg tega pa je opozoril še na to, da sta tudi obe drugi Modestovi cerkvi nastali v povezavi z nekdanjo rimsko naselbino, kar pa v primeru Gospe Svete velja le pogojno. Kljub zanimivim nadrobnostim ostajajo Brunnerjevi dokazi premalo oprijemljivi, da bi odtehtali zgodovinske okoliščine, s kakršnimi se ponša Fohnsdorf. Arheoloških indicev o kakšnem propadlem zgodnjerednjeveškem naselju na omenjeni lokaciji zaenkrat še ni, misel o tem, da bi bila cerkev med vstajo protikrščanske stranke uničena, pa ostaja na povsem hipotetični ravni. In tudi če bi bilo tako, je prav mogoče, da bi jo nato postavili na novo. Prav tako ne bo držalo, da dolina Mure od Pölsa proti vzhodu v Modestovem času ni bila naseljena. Že sam toponim Fohnsdorf, v srednjeveških virih izpričan kot »Vansdorf«, se uvršča v skupino starih toponimov slovanskega porekla v Vzhodnih Alpah z osnovo »ban«, ki je – prevzeta

⁹ Nadrobneje o Tiburcijevi cerkvi v Molzbichlu še tu v nadaljevanju, za St. Peter PLETERSKI 1998, str. 528; za arheološke raziskave nazadnje EICHERT 2012, str. 62–64 (s predhodno bibliografijo).

¹⁰ *Erläuterungen* 3, str. 78 in dalje. Več o tem v naslednjem poglavju.

¹¹ K temu mdr. tudi DOPSCH 1986 (1997, str. 15–16) in AMON 2001, str. 23–24, ter op. 15 tu spodaj. Ob ureditvi kanalizacije tu med cerkvijo in župniščem leta 2004 so vendarle naleteli na grobove iz 9.–10. stoletja, kar govori v prid tradicionalni lokalizaciji cerkve; EICHERT 2012, str. 65–68.

¹² PIRCHEGGER 1912, str. 312; KLEBEL 1925, str. 22–23; KOS 1936, str. 46; PIRCHEGGER 1940, str. 3–4. Več o tem v naslednjem poglavju.

¹³ BRUNNER 1974, z zgodovino identifikacije te cerkve str. 2–4. Kot eden od razlogov, zakaj naj cerkev v Fohnsdorfu ne bi bila identična z Modestovo, se običajno navaja tudi njen patrocinijski sv. Ruperta, ki bi bil mogoče šele od sredine 9. stoletja dalje, ko se ob patrocinijski salzburške samostanske in stolne cerkve sv. Petra prvič pojavi sv. Rupert, dokler se s pravno ločitvijo stolnice in opatije ob koncu 10. stoletja ne ločita tudi ta patrocinija (HAUTHALER 1882, str. 77–78). Razlog je sam po sebi dovolj močan, vendar je treba misliti tudi na možnost, da je v Fohnsdorfu sv. Rupert izpodrinil neki drug prvotni patrocinijski ali pa da je bila na tem mestu pozneje zgrajena nova cerkev, posvečena sv. Rupertu. – Brunnerjevo hipotezo novejša literatura večinsko sprejema, tako tudi, kot se zdi, pogojno Heinz Dopsch, vendar pa pristavlja, da je »ad Undrimas« v listini Ludovika Nemca iz leta 860, ki jo bo treba tu večkrat omeniti, nedvomno Fohnsdorf; Heinz Dopsch, v: DOPSCH 1983, 2, str. 969. Gl. med drugimi tudi WOLFRAM 1979, str. 93–94; WOLFRAM 2012, str. 129.

od Obrov – pomenila določenega krajevnega veljaka.¹⁴ Prav ta, sicer neznanega imena, po katerem je kraj dobil označbo »banova vas«, bi utegnil biti tisti plemenitaš, za katerega je Modest v tem kraju posvetil cerkev.¹⁵

Kljub temu, da je omenjene tri Modestove cerkve mogoče bolj ali manj prepričljivo lokalizirati h Gospe Sveti, v St. Peter im Holz in v Fohnsdorf, vprašanja o prvih cerkvah v Karantaniji ostajajo v mnogočem odprta. Po pripovedovanju *Konverzije* je Modest poleg teh treh cerkva posvetil še druge in če ji je verjeti, potem morebitna nova arheološka odkritja zgodnjerednjeveških cerkva v tem geografskem območju, kot je to v primeru Molzbichla in Sv. Petra pri Molzbichlu, sama po sebi še ne zahtevajo revizije dosedanjih identifikacij. Razen tega je za arheološke lokacije te vrste nemalokrat težko ugotoviti, ali sodijo še v predkarolinško 8. ali že v karolinško 9. stoletje, ko se je število cerkvenih objektov med Karantanci nedvomno povečalo. Edina bolj ali manj zanesljiva okoliščina, na katero se je mogoče opreti pri interpretaciji teh lokacij, je njihova zgodovinska kontinuiteta, kakor jo razbiramo iz listinskega gradiva. Omenjene tri cerkve so bile nedvomno najpomembnejše in kot take jih je neznani pisec *Konverzije* z Gospo Sveto na čelu posebej izpostavil. Ni brez pomena tudi to, da pokrivajo zahodni, osrednji in vzhodni del Karantanije in tako po vsej verjetnosti zrcalijo teritorialne oblastne razmere, ko se samemu knezu, ki mu lahko pripišemo Gospo Sveto, pridružujeta še veljaka na zahodu in vzhodu dežele. Tudi sicer je treba pri interpretaciji Modestovih cerkva upoštevati samo po sebi umevno dejstvo, da jih je postavila najvišja plast karantanske družbe. Potem ko so se Karantanci pridružili propadlemu uporu posavskega kneza Ljudevita (819–823) in nekaj let zatem, ob vpeljavi grofovske uprave (828), izgubili svoje kneze, s tem pa tudi svojo vrhno družbeno plast, so te cerkve pristale v vladarjevih rokah. Ta jih je pozneje – o tem bo govor v naslednjem poglavju – podelil raznim fevdnikom, večimo salzburškemu nadškofu. Prav vladarjevo razpolaganje z njimi po letu 828 je posreden dokaz za to, da gre za Modestove cerkve ali vsaj za tiste, ki so jih njegovi nasledniki posvetili v času domačih knezov. Tako je tudi s tremi imenovanimi cerkvami, medtem ko npr. za Molzbichl in bližnji Sv. Peter to ne velja.

1.1.3 Toliko je mogoče za našo tematiko razbrati iz *Konverzije* v poglavjih o zgodovini Karantancev v 8. stoletju. Kot je bilo povedano, se ta spis omejuje na delovanje Salzburga in o prizadevanju drugih škofij ali siceršnjih dejavnikov pri pokristjanjenju Karantancev molči. Vendar tudi o tem obstaja nekaj zgodovinskega gradiva. Pomembna je bila ustanovitev samostana sv. Petra in sv. Kandida v kraju Innichen/San Candido v

¹⁴ KRONSTEINER 1978, str. 145, 148, 153, št. 9; KAHL 2002, str. 171–177, 345–346; k temu mdr. tudi WOLFRAM 1979, str. 93–94.

¹⁵ Ob identifikaciji cerkve, ki jo *Konverzija* označuje s toponimom »ad Undrimas«, je treba omeniti še poskus drugačnega tolmačenja ustreznega pasusa v *Konverziji*, in sicer, da veznik »seu« ne pomeni »in«, kot je splošno sprejeto, pač pa pojasnjevalno »ali«, »oziroma«, »natančneje«. Po tej razlagi naj bi vir govoril določno le o dveh cerkvah, eni sv. Marije in drugi »in Liburna civitate« oziroma določneje »ad Undrimas«. Tako termin »civitas« naj ne bi pomenil mesta Teurnia, marveč njegov celotni upravni areal, ki je v rimskih časih na severu segal v današnji salzburški Lungau, kjer bi bilo treba iskati kraj »ad Undrimas«; PLETERSKI 1996, str. 520 in dalje ter na drugih mestih; PLETERSKI 1998, str. 247 in dalje (z navajanjem drugih avtorjev). Opozoriti pa je treba na to, da se je za podobno razlago tega pasusa v *Konverziji* zavzel že Felicetti, ki je imel »ad Undrimas« za neznano lokacijo na območju Liburnije, a je cerkev kljub temu poistovetil s Petrovo »im Holz«; FELICETTI 1873, str. 38–40. Ob zgodovinsko podprti lokalizaciji te krajevne oznake v dolino Mure na Gornjem Štajerskem je iskanje v tej smeri odveč. K še radikalnejšim izvajanjem Hansa-Dietricha Kahla v tej povezavi gl. DOPSCH 1986 (1997, str. 15–16, 23–25).

Pušterski dolini na Južnem Tirolskem leta 769, v bližini izvira reke Drave na Toblaškem polju zunaj slovenskega naselitvenega območja. Samostan je ustanovil Atto, opat samostana Scharnitz-Schlehdorf na današnji bavarsko-tirolski meji, domnevno iz rodbine Huosijev, in sicer na zemlji, ki mu jo je v ta namen podaril bavarski vojvoda Tassilo III. V listini, ki govori o ustanovitvi samostana,¹⁶ je posebej omenjeno, da bo njegova naloga pokristjanjenje Slovanov. Ko je leta 783 opat Atto postal škof v Freisingu, je Innichen prišel v posest (Hochstift) freisinške škofije in s tem se je odprla pot njenega misijona, ki je glede na geografsko pozicijo samostana moral potekati odtod po Dravi navzdol. V 9. stoletju pa je freisinški škof prejel posest tudi v sami Karantaniji, tako na naslov samostana v Innichenu že leta 822 med Trušnjami in Grebinjem iz rok nekega Matherija.¹⁷ Daljnosežnejša je bila pridobitev posesti v okolici Vrbskega jezera z Otokom (Maria Wörth) v drugi polovici 9. stoletja, katere izvor ni povsem pojasnjen.¹⁸ Tu je škof Waldo (883–906) dal zgraditi cerkev v čast rimskih mučencev sv. Primoža in Felicijana. Leta 891 pa je Freising iz rok kralja Arnulfa na naslov cerkve na Otoku prejel še posest na Gornjem Koroškem.¹⁹ V listini je govor o kapeli Arnulfovega dvora, imenovanega »Liburna« (ad curtem nostram que Liburna vocatur), ki jo je dotlej imel v fevdu njegov kaplan Waning, in vse, kar sodilo k njej. Ob upoštevanju nadaljnjega listinskega gradiva je šlo za cerkev sv. Petra v kraju St. Peter im Holz in bližnje ozemlje, kjer je izpričana cerkev sv. Mihaela v Požarnici/Pusarnitz. To je prav tisti okoliš, kjer so bili po vsej verjetnosti zapisani znameniti Brižinski oz. Freisinški spomeniki, neposredni dokaz o misijonskem delovanju te škofije med tamkajšnjimi Slovenci.

Med dejavniki, ki so sodelovali pri pokristjanjevanju Slovencev na Gornjem Koroškem, pa se kakšno stoletje pred tem pojavi samostan v Molzbichlu južno od Špitala. V pogodbi Markvarda, sina koroškega vojvode Adalbera Eppensteinskega, s salzburškim nadškofom Gebhardom o reguliranju njegovih cerkva iz okoli 1065–1066, se omenja tudi »Munstiure, quod et Mulzpuhil vocatur«, in že Ernst Klebel je zapisal, da je moral na tej lokaciji nekoč obstajati majhen samostan, najverjetneje karolinškega porekla.²⁰ Leta 1985 začeta izkopavanja so to predvidevanje potrdila.²¹ Na dan je prišla cerkev tega samostana z bogato kamnoseško opremo, ki jo je mogoče datirati v drugo polovico 8. stoletja. Nenavadni patrocinij cerkve, sv. Tiburcij, je nakazal povezavo s samostanom Münster (Pfaffmünster) pri Straubingu na območju regensburške škofije. Ker naj bi samostan v

¹⁶ ZAHN 1870A, št. 2; GZS I/239; k temu mdr. HUTTER 1962; BOSL 1970; Egon Kùhebacher, v: FAUST/KRASSNIG 2001, str. 65–67. V literaturi se običajno bere, da je samostan ustanovil vojvoda Tassilo III., kar pa kljub njegovi ustanovitveni dotaciji ne drži. To potrjuje tudi nadaljnja usoda samostana. Drži pa, da je samostan nastal v smislu Tasilove protifrankovske politike, saj naj bi tudi v svoji misijonski vlogi v Karantaniji pomenil »bavarsko« protiutež »frankovskemu« Salzburgu.

¹⁷ ZAHN 1870A, št. 10; MC III/10; GZS II/70. Morda je prav ta Matheri in ne šele freisinški škof zgradil predhodnico današnje cerkve sv. Martina pri Spodnjih Trušnjah/Niedertrixen, ki jo dokazujejo ostanki kamnite opreme iz karolinškega obdobja; CZERWENKA-PAPADOPOULOS 1987 (1997, str. 54–55); EICHERT 2012, str. 44–45.

¹⁸ *Erläuterungen* 2, str. 318 in dalje.

¹⁹ ZAHN 1870A, št. 25; MC III/63; GZS II/298; KEHR 1940, str. 133–134, št. 91; *Erläuterungen* 3, str. 78 in dalje.

²⁰ KLEBEL 1925, str. 33. To pomembno listino (MC III/328) bo treba v nadaljevanju omeniti še večkrat.

²¹ KARPf 1989; za zadnji pregled problematike s predhodno literaturo gl. posamezne prispevke v publikaciji AMON 2001; tudi KURf Karpf, v: FAUST/KRASSNIG 2001, str. 861–837 (z izčrpno bibliografijo); nazadnje EICHERT 2012, str. 51–55.

Münstru ustanovil vojvoda Tassilo III., naj bi ta sodeloval tudi pri ustanovitvi samostana v Molzbichlu, oboje pa naj bi nakazovalo, da so impulzi pri pokristjanjevanju tamkajšnjega prebivalstva prihajali tudi iz regensburške škofije. Vendar se je ta konstrukcija izkazala za prenagljeno. Prvotni patrocinijski molzbichelske cerkve ni bil Tiburcij, marveč Nonozij (Nonnosus, Nonnosius), po vsej verjetnosti diakon teurnijske škofije, čigar grob z izvirno dedikacijsko ploščo iz leta 533 je bil nameščen za oltarjem molzbichelske cerkve. Do zamenjave – ali bolje dopolnitve – patrocinijske s sv. Tiburcijem je moralo priti v 11. stoletju, v času, ko je bila cerkev v lasti Eppensteinskih, in sicer prek delitve in zamenjave relikvij s stolnico v Bambergu in nekaterimi drugimi cerkvami na Frankovskem.²²

Glede na gornje ugotovitve se je premisa o vlogi Tassila III. pri ustanovitvi samostana v Molzbichlu izkazala kot nična – tudi sicer se zdi malo verjetno, da bi bavarski vojvoda lahko v tem času ustanavljal samostane na karantanskih tleh, saj je za to bila med drugim potrebna zemljiška posest. Tako postaja vse bolj verjetna domneva, da je bil za samostan zaslužen kak krajevni veljak. Obstoj domače plemiške plasti na Gornjem Koroškem, ki je mimo osrednje oblasti na Koroškem in mimo Salzburga skrbela za razširjanje krščanstva, dokazuje »slovanski« vojvoda Domicijan, legendarni ustanovitelj samostana v Millstattu za časa Karla Velikega, čigar zgodovinskost je v zadnjem času potrdilo odkritje odlomka izvirne plošče z njegovim imenom.²³ Pripisati mu gre tudi prvo cerkev v Millstattu, od katere so se ohranili ostanki kamnite opreme s karolinško motiviko.²⁴ V Molzbichlu je samostan – mimogrede najstarejši arheološko izpričani samostan med Slovani nasploh – deloval od 8. do 10. stoletja. Da so v njem gojili slovensko besedo, je zelo verjetno, hipoteze, da bi prav tam nastali tudi Freisinški spomeniki,²⁵ pa zaenkrat še ni mogoče sprejeti brez pomislekov.²⁶ Ta najstarejša znana zapisana besedila v kakem slovanskem jeziku so pač trden materialni dokaz o delovanju freisinške škofije na Gornjem Koroškem, vendar Molzbichl sam, kolikor vemo, nikoli ni bil v njeni posesti.

Ko govorimo o ustanovitvi samostana Innichen in pobudah vojvode Tassila III., moramo v isti sapi omeniti še ustanovitev samostana sv. Odršenika v Kremsmünstru v današnji Gornji Avstriji, tudi zunaj meja Karantanije. Tassilova listina iz leta 777, izdana prav v Kremsmünstru, ki potrjuje samostansko dotacijo – samostan je bil namreč ustanovljen že nekaj prej²⁷ –, med pričami navaja tri škofo, Virgila iz Salzburga, Sintperta (»Sinpreht«) iz Regensburga in Waltricha (»Walther«) iz Passaua, med opati nam znanega Atta, vendar je samo območje, kjer je bil postavljen samostan in je prejel posesti, deloma naseljene s Slovani, sodilo pod passavsko škofijo.

1.1.4 Po smrti škofa Modesta okoli leta 763 se je salzburški misijon med Karantanci nadaljeval s poslanstvom duhovnikov, ki jih našteva *Konverzija* in jih potrjujejo tudi drugi viri, zlasti bratovščinska knjiga samostana sv. Petra v Salzburgu, četudi s premori zaradi večkratnega upora protibavarsko naravnane protikrščanske stranke, ki jo je Bavarcem naklonjena krščanska stranka dokočno zatrla s pomočjo vojvode Tassila III. leta 772. Proti koncu 8. stoletja pa so v tem delu Evrope nastopile nove zgodovinske oko-

²² Karl Amon, v: AMON 2001, str. 37 in dalje.

²³ GLASER 1993; GLASER 1997.

²⁴ CZERWENKA-PAPADOPOULOS 1987 (1997, str. 51–52); za pregled arheološko raziskanih cerkvenih objektov tega obdobja na Koroškem gl. KARPFF 2003, nazadnje EICHERT 2012.

²⁵ PLETERSKI 1996; PLETERSKI 1996A.

²⁶ GRDINA 1997.

²⁷ UBOE II/2; AH I/2; GZS I/216; k temu Benedikt Pitschmann, v: FAUST/KRASSNIG 2001, str. 163–165.

1. Splošna opažanja

liščine kot posledica ekspanzijske politike Karla Velikega, katere uvod je bila odstavev vojvode Tassila leta 788 in neposredna podreditev Bavarske in Karantanije frankovski državi. Leta 791 je Karel začel ofenzivo proti Obrom v Panoniji, ki se je s pomočjo furlanskega mejnega grofa Erika in italškega kralja Pipina, Karlovega sina, končala v letih 795 in 796 z njihovo pokoritvijo. V poletnih mesecih leta 796 je Karel poslal Pipina z vojsko na osvojeno ozemlje, da vzpostavi njegovo upravo, v Pipinovem spremstvu pa je bila skupina škofov, v kateri sta bila tudi oglejski patriarh Pavlin in salzburški škof Arno. V sinodi »na bregovih Donave« (ad ripas Danubii)²⁸ je bil govor o pokristjanjevanju Obrov in tamkajšnjih Slovanov, po nalogu kralja Pipina in v imenu Karla Velikega – kot tudi bržkone v dogovoru med Pavlinom in Arnom – pa je bila določena tudi razmejitev misijonskega območja med Oglejem in Salzburgom. *Konverzija* pripoveduje, da je Pipin med vračanjem škofu Arnu dodelil »predel« Spodnje Panonije okoli Blatnega jezera med rekama Rabo in Dravo in do koder se Drava izliva v Donavo (partem Pannoniae circa lacum Pelissa inferioris, ultra fluvium qui dicitur Hrapa, et sic usque ad Dravum fluvium et eo usque ubi Dravus fluit in Danubium), da bi s podukom in bogoslužjem oskrbel ljudstvo, kar ga je tam še ostalo od »Hunov« in Slovanov, in to naj velja od tedaj, ko bo to podelitev osebno potrdil njegov oče Karel. To se je, nadaljuje *Konverzija*, leta 803 v resnici zgodilo.²⁹ Potrditev ni ohranjena, nedvomno pa je bila izdana oktobra tega leta, ko se je Karel, že ovenčan s cesarsko krono, mudil v Salzburgu.³⁰

Dve leti po teh dogodkih, leta 798, ko je postal nadškof in metropolit, je Arno na Karlov ukaz obnovil institucijo pokrajinskega škofa za Karantance, s tem da je njegovo oblast razširil na Spodnjo Panonijo. Pokrajinski škof je postal neki Deoderik. Po pripovedovanju *Konverzije* sta ga »in Sclaviniam« osebno pospremila Arno in za Karantanijo ter Panonijo pristojni bavarski prefekt grof Gerold, ga zaupala tamkajšnjim »knezom« in mu poverila »deželo Karantancev ter njihovih sosedov na zahodni strani reke Drave do tam, kjer se Drava izliva v Donavo« (regionem Carantanorum et confines eorum occidentali parte Dravi fluminis, usque dum Dravus fluit in amnem Danubii).³¹ Tu naj bi Deoderik pridigal, z evangelijskim naukom učil služiti Bogu, posvečeval cerkve in duhovnike ter opravljal vse, kar naj bi po kanonskih določilih sodilo k cerkveni službi. Deoderiku sta v funkciji pokrajinskega škofa za Karantanijo in Panonijo sledila še Oton in Ozvald, vendar kaže, da se je njuno delovanje omejevalo na Karantanijo, medtem ko je pontifikalne naloge v Panoniji opravljal salzburški nadškof sam, posebej po podelitvi tamkajšnjega ozemlja knezu Pribini v fevd pred letom 847 in v last leta 847. Leta 859 ali kmalu zatem pa je nadškof Adalvin pri Pribini v Blatenskem gradu (Blatenski kostel, Blatograd; Mosapurc, danes Zalavár) bivačega duhovnika Altfrida posvetil v arhiprezbiterja, s čimer so pravice karantanskega pokrajinskega škofa v Panoniji po vsej verjetnosti prenehale tudi formalno.³²

²⁸ GZS I/303; objava celotnega besedila v: *Capitularia*, str. 172–176, št. 20; k temu BRATOŽ 1998.

²⁹ Kos 1936, str. 53–54.

³⁰ GZS II/21.

³¹ Navedba zahodne strani Drave ne ustreza geografskim danostim in naj bi bila po Milku Kosu posledica neorientiranosti pisca; Kos 1936, str. 57–58. Kopitar (1836) in Wattenbach (1854) sta v komentarju k izdaji *Konverzije* zapisala, da je s tem mišljeno zgornje porečje Drave na Koroškem in Štajerskem in deloma na Hrvaškem, vendar je že Heinrich Zeissberg v svoji monografiji o nadškofu Arnu iz leta 1863 menil, da je treba to navedbo razumeti kot območje zahodno od Donave; ZEISSBERG 1863, str. 22, op. 1; prim. tudi WOLFRAM 1979, str. 111; WOLFRAM 2012, str. 160–161.

³² Drugače AMON 1988, str. 23–24.

Poročilo *Konverzije* o pontifikalnem delovanju salzburških nadškofov v Panoniji, Liuprama (836–859) in Adalvina (859–873), je presenetljivo natančno, kar gre pripisati osnovnemu namenu tega spisa, namreč, da upraviči cerkveno oblast Salzburga v tej deželi, ki jo je ogrožalo poslanstvo »slovanskega apostola« Metoda. Največ pozornosti je namenjeno posvetitvam cerkva z navajanjem lokacij in velikokrat tudi datumov in patrocinijev. Tako je nadškof Liupram leta 850 v Blatenskem gradu knezu Pribini posvetil cerkev Matere božje, dve leti zatem (852/853) pa še cerkvi sv. Adrijana, pri kateri je bil pozneje ustanovljen benediktinski samostan, in sv. Janeza Krstnika; vse tri so arheološko identificirane in raziskane.³³ Sicer pa je med številnimi lokalitetami s cerkvami, ki jih navaja Konverzija in sta jih posvetila Liupram in Adalvin, mogoče zanesljivo določiti le peščico.³⁴ Med njimi so Zalabér (ad Salapiugin) in Pecs (ad Quinque basilicas, Fünfkirchen), obe lokaliteti na Madžarskem, prva severno od Blatnega jezera, druga bolj proti vzhodu, ter Ptuj (ad Bettobiam). »Dudleipin«, katerega toponim se navezuje na poselitveno območje Dudlebov, se na podlagi drugih virov lokalizira v bližino Radgone ali v sam kraj,³⁵ »Businiza«, ki jo je Milko Kos v soglasju s tradicijo postavil v Pesnico v Slovenskih goricah, pa bo morda izginulo naselje Buzinci ob Ledavi pri Rakičanu v Prekmurju.³⁶ Medtem ostaja identifikacija cerkve »Lindolveschirichun« z Dolnjo Lendavo negotova.

Z vdori in pustošenji Madžarov od okoli leta 900 dalje je bila cerkvena oblast salzburške nadškofije v Spodnji Panoniji praktično prekinjena in jo je bilo mogoče obnoviti šele po njihovem porazu na Leškem polju pri Augsburgu leta 955, vendar le v omejenem obsegu in za dobrih sto let. Ko je madžarski kralj Ladislav I. okoli leta 1090 zavzel Slavonijo in pomaknil mejo svoje države po Dravi navzgor skoraj do Ptuja, je salzburška nadškofija Spodnjo Panonijo za vedno izgubila. Le vojaškim podvigom ptujskih ministerialov okoli leta 1200 gre zasluga, da si je povrnila skromen delček med Dravo in Muro v današnji Sloveniji;³⁷ slovensko Prekmurje je ostalo na Madžarskem in bilo vključeno v madžarsko cerkveno organizacijo.

1.1.5 Zgodovinskega gradiva o pokristjanjenju Slovencev južno od Drave praktično ni. To v določeni meri zrcali tudi sam položaj v oglejskemu patriarhatu, ki so ga obremenjevali notranji spori, predvsem zaradi ločitve patriarhata v Gradežu, kot tudi politični in vojaški spopadi med Langobardi in Bizantinci, predvsem pa so s Slovani naseljeno ozemlje v smeri proti Panoniji še v času, ko je bilo v Karantaniji salzburški misijon že v razcvetu, obvladovali Obri.³⁸ V zadnji četrtini 8. stoletja pa so se razmere zaradi vojaških in političnih posegov Karla Velikega v ta geografski prostor temeljito spremenile. Z zasedbo langobardske Furlanije leta 776 in dobro desetletje zatem (788/791) Istre je v sami deželi nastopil potreben mir, z uničenjem obsrke države leta 795 pa so se znatno umirile tudi razmere v obrobni vzhodni regiji. V tem času je na oglejski stolici sedel patriarh Pavlin II. (787–802), ugleden teolog in didaktik, učenec znamenitega cerkvene-

³³ Gl. nazadnje mdr. SzÖKE 2000 in SzÖKE 2010.

³⁴ Kos 1936, str. 85–89, s pregledom starejše literature; v novejšem času kritično zlasti BOGYAY 1960; nazadnje DOPSCH 2002 in WOLFRAM 2012, str. 203 in dalje; k temu tudi v naslednjem poglavju ob podelilni listini Ludovika Nemca salzburškemu nadškofu Adalvinu leta 860.

³⁵ AMON 2002; več o tem v naslednjem poglavju.

³⁶ ZELKO 1996, str. 95–96; druga dva predloga sta Pušenci pri Ormožu (TRSTENJAK 1956; PIRCHGGER 1958) in Pučanca, zaselek v Žikarrah vzhodno od Maribora, ki pa v srednjem veku ni dokumentiran (BLAZNIK 1988, II, str. 183). Nadrobneje o tem v naslednjem poglavju.

³⁷ Nadrobnosti ŠTIH 1996.

³⁸ DOPSCH 1986 (in DOPSCH 1997); BRATOŽ 1990; BRATOŽ 1994A; BRATOŽ 1998.

ga učitelja Alkuina iz Yorka na Karlovi palatinski šoli v Aachnu, s katerim je vse življenje ostal v prijateljskem stiku. Kljub temu, da je iz drugih virov znano njegovo mnenje o »neukem barbarskem ljudstvu«, ki ga je nemogoče spraviti na pravo pot, dokazuje njegovo zavzetost za to, da bi novo pokorjeno pogansko ljudstvo sprejelo krščansko vero, že njegova vodilna vloga na sinodi »ad Ripas Danubii« leta 796; zapisnik s te sinode³⁹ vsebuje vrsto teoloških in didaktičnih navodil za pokristjanjevanje, v katerih odmevajo Alkuinova priporočila za strpno in dobrohotno postopanje. Na koncilu, ki ga je Pavlin verjetno še isto leto ali leto zatem sklical v Čedadu,⁴⁰ o Obrih in Slovanih ni bilo govora, a so napotki lahko veljali tudi zanje.

Konkretnih podatkov o Pavlinovem delovanju med Slovenci ni, je pa to bila doba, ko se je njihovo pokristjanjevanje s strani Ogleja moglo intenzivirati. Gotovo pa to velja za njegova naslednika Urša I. (802–810/811) in Maksencija (810/811–838).⁴¹ Vse kaže, da se je usklajeno delovanje, ki sta ga pokazala Pavlin in Arno, končalo in da sta s svojimi prizadevanji v tekmovanju s Salzburgom segla tudi prek Drave, zaradi česar je bila leta 811 potrebna razsodba Karla Velikega. Na to je mogoče sklepati po navedbi v tej razsodbi, iz katere se razbere, da so posesti cerkva, postavljenih na enem bregu reke, segle tudi na drugi breg in naj se to stanje ohrani. Kot razkrivajo toponimi in patrociniji posameznih cerkva, velja to predvsem za dolino Drave na današnjem Vzhodnem Tirolskem (Lienz) in bližnjem gornjekoroškem okolišu (Berg, Irschen).⁴² Kakorkoli že, z odlokom Karla Velikega iz leta 811 je bila meja med salzburško nadškofijo in oglejskim patriarhatom dokončno utrjena in je zaznamovala slovensko cerkveno zgodovino vse do jožefinskih reform ob koncu 18. stoletja.

Četudi ne bo držalo, da med Slovenci južno od Drave v 8. stoletju ni bilo kristjanov, ne samo med ostanki romaniziranih staroselcev, kar se razume samo po sebi, ampak tudi v vrhnji slovanski družbeni plasti,⁴³ je do sistematičnega pokristjanjevanja prebivalstva z oglejske strani prišlo šele v prvih desetletjih 9. stoletja. Žal ni nobenega zgodovinskega pisnega vira, kot je *Konverzija* za Karantance, ki bi dokumentiral to dogajanje, kaj šele podatkov o konkretnih cerkvah, zato se je mogoče opreti le na manj zanesljive splošne okoliščine. Med misijonskimi središči, ki bi jih bilo mogoče vzporediti s prvimi cerkvami na Koroškem severno od Drave, sta bržkone bila Šentpeter pri Ljubljani in Šempeter v Savinjski dolini, oba na stari prometnici iz Ogleja v Panonijo in v bližini antičnih mest, Emone in Celeje oziroma njene nekropole ob Savinji, poznejša sedeža pražupnij in s patrocinijem, značilnim za karolinško obdobje. Na Koroškem je mogoče v to dobo, če že ne nekoliko prej, postaviti prve cerkve v Ziljski dolini. Od teh je najpomembnejša tista pri Mariji na Zilji, globlje v dolini pa se pojavljata še cerkvi sv. Janeza Krstnika v istoimenski vasi pod Dobračem, ki jo je v potresu leta 1348 zasul plaz, in sv. Danijela v kraju St. Daniel im Gaital; njuna patrocinija izdajata furlanski langobardski vpliv.⁴⁴ Patrocinij in izpričana pražupnijska narava sta poleg splošnih

³⁹ Gl. op. 28 zgoraj.

⁴⁰ GZS I/308; *Capitularia*, str. 177–195, št. 21; BRATOŽ 1998.

⁴¹ Več o tem DOPSCH 1986 (in DOPSCH 1997).

⁴² DOPSCH 1986 (1997, str. 17–18).

⁴³ Tako si je težko predstavljati, da knez Vojnomir, ki je sodeloval s furlanskim mejnim grofom Erikom pri pohodu nad Obre leta 795, ne bi bil krščen; BRATOŽ 1990, str. 510.

⁴⁴ KLEBEL 1926, str. 54–55, t. 8 in 9, 55–56, t. 13; *Erläuterungen* 1, str. 13. Kolikšno vlogo je pri tem imelo dejstvo, da so, kot piše Pavel Diakon v svoji *Zgodovini Langobardov*, ti v letih od okoli 626 do nastopa vojvode Rathisa (737/738) imeli v oblasti »Sclavorum regionem quae Zellia appellatur«

zgodovinskih okoliščin vsekakor tista momenta, ki sicer še ne dokazujeta, a dopuščata možnost, da sodi določena cerkev še v misijonsko obdobje 9. stoletja. Tako nas v Ziljski dolini na to opozarja oglejski patrocinijski sv. Mohorja v Šmohorju/Hermagor, v Podjuni pa sv. Kancijana v Škocjanu/St Kanzian. Tostran Karavank posebno pozornost vzbujata cerkev sv. Kancijana in tovarišev v Kranju, središču nekdanje Karniole – njena predhodnica s krstilnico sega v 7. stoletje, a je očitno še služila svojemu namenu v 9. in 10. stoletju.⁴⁵ V ustreznem zgodovinskem in teritorialnem kontekstu utegne biti pomemben tudi patrocinijski sv. Mihaela, kot je to s cerkvama v Šmihelu pri Pliberku/St. Michael ob Bleiburg v Podjuni in v Mengšu na Gorenjskem, kjer je izpričana arheološka lokaliteta s slovanskimi zgodnesrednjeveškimi najdbami.⁴⁶

Omenjene cerkve na Koroškem južno od Drave in v osrednji Sloveniji je slej ko prej treba razumeti v smislu škofijskih – v tem primeru patriarhatskih – krstnih cerkva (*ecclesia baptismalis, plebs*), o katerih bo govor v naslednjem podpoglavju, medtem ko je proces pokristjanjevanja na Koroškem severno od Drave slonel na sistemu lastniških cerkva, kar se ujema z naprednejšim fevdalnim ustrojem tamkajšnje družbe. Oglejsko območje je bilo glede tega očitno v zaostanku. Kljub temu tudi tu obstajajo arheološka najdišča, ki dovoljujejo misel na lastniške cerkve krajevnih veljakov, denimo na Legnu pri Slovenj Gradcu, na Bledu ali v Batujah v Vipavski dolini,⁴⁷ četudi je v posameznih primerih težko presoditi, ali gre še za predmadžarsko 9. stoletje ali že za drugo polovico 10. stoletja, v katero postavljamo prvo fazo cerkvene teritorialne organizacije na slovenskih tleh. Obdobje madžarskih vpadov v prvi polovici 10. stoletja, ki so se v svoji silovitosti, čeprav ne povsem, končali z zmago bodočega cesarja Otona I. leta 955 na Leškem polju (Lechfeld) pri Augsburgu, integriranje obrobniških regij, kot so bile tudi s Slovenci poseljene dežele, v državni okvir nastajajočega Sv. Rimskega cesarstva, ter prenos tamkajšnje neobdelane ali razlaščene zemlje v zemljiški fond, s katerim je razpolagal vladar, pomenita za Slovence konec misijonskega obdobja. S tem seveda še ni rečeno, da je bilo poganstvo v celoti zatrto, saj so z njim povezane navade ponekod izpričane celo v 14. stoletju, vendar je bil primarni organizacijski proces pokristjanjevanja končan.

1.2. Župnija, prazupnija, lastniška cerkev

1.2.1 Pojem župnije⁴⁸ kot teritorialno opredeljene skupnosti vernikov s cerkvijo in duhovnikom sega v obdobje zgodnjega krščanstva.⁴⁹ Ko se je krščanska vera začela

in od tamkajšnjega prebivalstva prejemale davek (GRAFENAUER 1988, str. 170–171, str. 192, op. 66–68), kot dopušča Klebel, je seveda veliko vprašanje. Razen tega ostaja odprto, kako globoko po Zilji navzgor je ta regija segala. Po vsej verjetnosti se je raztezala od Kanalske doline proti severu največ do izliva Ziljice v Ziljo.

⁴⁵ SAGADIN 1991; KNIFIC 1998, str. 193–194, 201 (z bibliografijo).

⁴⁶ KNIFIC 1998, str. 201.

⁴⁷ KNIFIC 1998, po krajih (z bibliografijo), za Bled posebej PLETERSKI 1986, str. 135–136 in na drugih mestih, za Batuje SVOLJŠAK/KNIFIC 1976, str. 26–52, 60–77, in KNIFIC 2002, str. 20–23.

⁴⁸ Namesto izraza »župnija«, ki je v slovenščini mlajšega porekla in se kot izpeljanka iz hrvaške župe pojavi sredi 19. stoletja, se tudi v strokovnem pisanju še vedno pogosto uporablja ljudska izposojenka iz nemščine »fara«, ki pa se je moramo izogibati. S tem izrazom je ljudstvo poimenovalo ne samo župnijo, marveč tudi vikariat ali celo samo cerkev z duhovnikom. Tako je marsikdaj tudi v nemških pisnih virih, ko označba »pharr« ali podobno še ni pomenila župnije, zato moramo biti pri interpretaciji teh virov previdni.

⁴⁹ Za pregled problematike gl. PAARHAMMER 1996; PUZA 1999A; nazadnje mdr. ZYGNER 2008 (z izčrpno bibliografijo).

iz mest širiti na podeželje, je nastopila potreba po krstu in dušni oskrbi tamkajšnjega prebivalstva, ki ji mestni škof sam s svojimi diakoni ni bil kos. V tem agrarnem okolju postavljene cerkve so se po zgledu vzporednih cerkva v Rimu imenovali »titulus«, to je po lesenih napisnih ploščah nad vhodom v cerkev, ki so navajale, kateremu svetniku je bila posvečena in kdo jo je ustanovil. V 6. stoletju se je poleg tega izraza uveljavila označba »ecclesia baptismalis« (krstna cerkev), ki se je nanašala na njihovo osnovno nalogo, to je na krst. Ta je polagoma izpodrinila prvo in se ohranila še v čas po letu 1000. Običajna oznaka za župnije v srednjeveških virih pa je »plebes«, »plebs«, za župnika »plebanus« oziroma »plebanus«. Po nekih razlagah izhaja ta oznaka iz prvotnega običaja, da je duhovnika volila verska srenja (plebs), po drugih pa naj bi preprosto pomenila to, da je bila namenjena »ljudstvu« v nasprotju z lastniško cerkvijo. Pozneje prevladujoči in s tridentinskim koncilom uzakonjeni termin »par(r)ochia« – od tod tudi »par(r)ochus« za župnika – prvotno ni imel tega pomena, marveč je označeval pripadnost škofu. Tako je »parochia« v zgodnjih virih toliko kot dieceza, »ecclesia parochialis« pa cerkev, ki je pripadala škofu, in ne že župnijska cerkev.⁵⁰ Ko se je ta izraz pojavil v pomenu župnija, pa je za razliko od plebanije praviloma pomenil odcepljeno župnijo. To razlikovanje je še danes ohranjeno v italijanščini, v kateri »pieve« pomeni prvotno župnijo v smisli »ecclesiae baptismalis« ali matično župnijo, »parrocchia« pa odcepljeno župnijo, z izpeljankama »pievano« oziroma »parroccho« za župnika. Seveda pa viri v tem označevanju niso vedno dosledni, tako da lahko ena in ista župnija nastopa enkrat kot plebs in drugič kot parochia. Beseda parochia je osnova tudi nemški »Pfarre« ali »Pfarrei«, ki pa je v stari visoki nemščini (Pharra) še pomenila škofijo oziroma diecezo.

Prve župnije na podeželju v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku, »ecclesiae baptismales«, so bile v pravnem pogledu povsem odvisne od pristojnega mestnega škofa. Duhovnik je deloval v škofovem imenu, njegove pravice so bile sprva omejene na krst, evharistijo in pokoro in se šele pozneje razširile na opravljanje maš na velike praznike, poroko in pogreb.

Prve župnije, ki so v procesu pokristjanjevanja nastale v germanskem svetu, so po uveljavljenem prepričanju pokrivala obsežnejša območja v okviru fevdalne ureditve, grofije (»Gau«). Vzporediti jih je mogoče z omenjenimi krstnimi cerkvami, kot »ecclesiae baptismales« jih najdemo tudi v zgodovinskem gradivu. Te so prav tako ustanovljali škofje in so bile povsem v njihovi pristojnosti. Ker so to bile tudi prve župnije na določenem teritoriju, jih po nemškem zgledu (Urpfarrei, Urfarre) imenujemo pražupnije. Ob tem je treba poudariti, da gre le za tehnični termin, sicer zelo uporaben, a ga tako v pisnih zgodovinskih kot cerkvenopravnih virih ni najti in se izmika natančnejši opredelitvi.⁵¹

Vzporedno s temi pa so se pojavile tako imenovane lastniške cerkve, cerkve, ki jih je ustanovil, dotiral in z duhovnikom oskrbel zemljiški gospod na svoji zemlji za podložnike svojega posestva. Stale so praviloma na arealu upravnega središča tega posestva, dvora, bile so z njim neločljivo povezane, tako da jih ni bilo mogoče posestvu odtuji-

⁵⁰ Severno od Alp ali vsaj na salzburškem območju je ta izraz v karolinškem obdobju pomenil škofovo lastniško cerkev; AMON 1981; DOPSCH 2004, str. 52; za sam vir, ki našteva te cerkve, tako imenovano *Notitia Armonis* (ok. 788–790), gl. nazadnje LOŠEK 2006, zadevni odlomek str. 80; o pomenu tega izraza v srednjem veku gl. tudi PLÖCHL 1962, str. 163 in dalje.

⁵¹ Prim. npr. AMON 1981, str. 327; DOPSCH 2004, str. 52–53; AMON 1988. V nemški strokovni literaturi jo srečamo tudi z izrazom »Großpfarre«.

ti (curtis cum/et ecclesia).⁵² Lastniške cerkve (nemško: »Eigenkirche«) – čeravno niso bile posebnost germanskega sveta, kot se je svojčas mislilo (Ulrich Stutz), so se najbolj razmahnile prav med Franki in v njim podložnih pokrajinah – so bile tujec v sistemu župnij, ker so se izmikale pristojnosti škofov, razen tega pa je bilo njihovo premoženje ogroženo s strani ustanovnikov. Zaradi lastninskega prava, ki je veljal v frankovskih deželah, jih škofje niso mogli prevzeti ali odpraviti, dosegli pa so vsaj nekaj omejitev, ki jih beležijo karolinški kapitulariji z začetka 9. stoletja.⁵³ Tako je lahko laik zgradil cerkev na svoji zemlji le z dovoljenjem pristojnega škofa, ki jo je moral zatem posvetiti. V cerkvi je mogel lastnik duhovnika namestiti in ga tudi odpustiti le s škofovim soglasjem. Poleg tega je moral lastnik izločiti eno polno in vseh dajatev oproščeno kmetijo za vzdrževanje duhovnika, da ta ne bi bil odvisen od desetin in darov vernikov. Pač pa so mu bile priznane desetine, če s tem ni bilo oškodovano bogoslužje. Kljub tem uredbam pa pravni položaj lastniških cerkva, zlasti kar zadeva njihove dohodke, ni bil povsem urejen in je še vedno omogočal zlorabe. Proces statusnega urejanja lastniških cerkva, s katerim so bile te preoblikovane v župnijske, o čemer bo govor v nadaljevanju, se je pričel že v 10. stoletju, se intenziviral v 11. stoletju in končal v 12. stoletju. Pri tem se je lastništvo preoblikovalo v patronat, zato od takrat naprej ne govorimo več o lastniških cerkvah, marveč o patronatnih župnijah. Drugačno usodo so doživele lastniške cerkve, ki jih lastnik ni mogel ali krajevni škof ni hotel preoblikovati v patronatno župnijo. Te so zdrsnile na raven podružnice in s tem izgubile pravico pokopavanja. Kar zadeva obravnavano območje, so arheološke raziskave zlasti na Gorenjskem odkrile kar nekaj zgodnjerednjeveških grobišč pri cerkvah brez kakršnekoli župnijske tradicije. V njih lahko prepoznamo nekdanje, juridično propadle lastniške cerkve, praviloma v okviru zgodnjerednjeveških upravno posestniških dvorov.⁵⁴ Ustanavljanje patronatnih župnij na teritoriju pražupnij pa ni bilo pridržano le laikom, saj so jih lahko ustanavljala tudi cerkvenopravna telesa na svojih posestvih, zlasti samostani.

Če naj neka cerkev velja za lastniško v pravem pomenu besede, je potemtakem potrebno troje: duhovnik, cerkvena posest (vidum) in desetina, ki je v celoti pripadala lastniku. Če je kaj od tega manjkalo, posebej duhovnik in desetina, kar se je pozneje pogosto dogajalo, ne gre več za lastniško cerkev, četudi jo je dal postaviti laik. Takšne cerkve so nastajale v mejah obstoječe župnije in dobile status njene podružnice. Graditelj je moral iz svoje posesti izločiti zemljo, na kateri so stale, in priskrbeti dohodke, potrebne za njihovo vzdrževanje. Bogoslužje je v njih za plačilo opravljal pristojni župnik, njegov vikar ali duhovni pomočnik. Lahko pa je v njih namestil tudi lastnega duhovnika z vzdrževalnino, in če mu je bilo to s strani krajevnega škofa priznано, so dobile status kapele, vikariata in naposled tudi patronatne župnije z oddeljenim teritorijem. V poznem srednjem veku so takšne cerkve z enakimi pogoji postavljale tudi vaške soseske.

1.2.2 Naslednja pravna kategorija, povezana s statusnim položajem župnij in cerkva, je prav cerkvena desetina (decima), dajatev v naturalijah v višini desetega dela

⁵² LANDAU 1982; SCHIEFFER 1999; standardno delo o tej temi je STUTZ 1893, nazadnje npr. WOOD 2006; za salzburško nadškofijo in njeno misijonsko področje AMON 1981. Običajni izraz zanje v virih zgodnjega srednjega veka je »oratorij«, pozneje »kapela«, ki se je pogosto ohranil tudi v čas, ko je ta prejela polne župnijske pravice.

⁵³ WALTER 1824, str. 178, št. 2, 198, št. 4, 303–304, št. 9–11, 543, št. 213–215, 571, št. 334, 579, št. 382–383; *Capitularia*, str. 119, št. 3, 277, št. 9–11.

⁵⁴ HÖFLER 2016.

od določenih poljskih pridelkov in prirasta živine.⁵⁵ Pojavi se že v 5. stoletju, in sicer, izhajajoč iz Stare zaveze, kot prostovoljna, pozneje v posameznih pokrajinah tudi že kot obvezna dajatev. V frankovski državi je desetino kot obvezno na državni ravni vpeljal kralj Pipin Mali, uzakonil pa leta 779 Karel Veliki,⁵⁶ čemur so sledile natančnejše odredbe, zapisane v posameznih kapitularijih. Polega samega pojava desetine je pomembno tudi to, da se je delila in kako se je delila. Kakšnega enotnega predpisa za to očitno ni bilo, vendar je bil sprva vselej upoštevan karitativni vidik. V statutih sinode, ki je v letih 799–800 potekala v Riesbachu, Freisingu in Salzburgu, je bilo določeno, da se desetina deli na štiri dele, in sicer tako, da ena četrtnina pripada škofu, druga duhovnikom, tretja se razdeli med reveže, četrta pa je namenjena za vzdrževanje cerkvene zgradbe in opreme.⁵⁷ Vendar so se ta razmerja sčasoma spremenila, kar je temeljilo v določilu, da z desetino kot spiritualno dajatvijo v resnici razpolaga škof, čeravno z njo upravlja duhovnik.⁵⁸ Na slovenskih tleh je tako kot v bližnjih deželah, tako na oglejskem kot tudi na salzburškem območju, pri župnijah, ki so bile v polnih škofovih pravicah, desetina v celoti pripadla škofu, pri patronatnih župnijah pa je škof zase zadržal dve tretjini desetine (tako imenovano škofijsko desetino), eno tretjino (župnijsko desetino) pa prepustil patronu, ta pa je njeno pobiranje že od 11. stoletja dalje moral prepustiti župniku, čeravno se to ni vedno dogajalo in je zaradi tega prihajalo do sporov. Svoj del desetine je župnik naposled dobival tudi v tistih župnijah, ki so bile v polnih pravicah krajevnega škofa.

Proces delitve desetini je torej tesno povezan s preoblikovanjem in ustanavljanjem župnij pa tudi z usodo kanoničnih pravic, zato nam podatek, če so se in kako so se delile desetine, razkriva okoliščine njihovega nastanka. Vendar so se desetine pozneje podarjale ali dajale v zakup, prodajale in zamenjevale, kar je zameglilo njihovo prvotno stanje.⁵⁹ S tem procesom je začel že krajevni škof, ko je svoj dvotretjinski delež desetine poklanjal samostanom in drugim cerkvenim ustanovam ali jih dajal v zakup ali fevd laikom. Tako je do prvotnega stanja mogoče priti le z retrogradno raziskavo, to je, s sledenjem užívalcev desetini, če je za to dovolj ohranjenega gradiva. Manj sprememb je doživel tisti del desetine, ki je pripadal župniji in se je vezal na doto (videm, župnišče) in ga ne gre zamenjevati s tako imenovanimi urbarialnimi desetiniami, ki jih je župnija prejela z darovi, zamenjavami ali nakupi.⁶⁰ Popisi župniških desetini (Pfarrhofzehnte), četudi izvirajo šele iz 17. ali 18. stoletja, so lahko zelo pomembni za ugotavljanje teritorialnega obsega posamezne župnije, saj so zajemali tudi zemljišča, ki so bila izolirana ali, kot je to v primeru enklav v drugih župnijah, dislocirana. Žal pa takšnih popisov pri nas ni ohranjenih veliko ali pa so integrirani v siceršnje župnijske urbarje in jih je težko izluščiti iz celotnega župnijskega premoženja.⁶¹

⁵⁵ PUZA 1999B; MIERAU 1997, str. 56–58, 84–90; KLEBEL 1938; TREMMEL 1939; gl. tudi VILFAN 1961, str. 82, 115; Pavle Blaznik, v: BLAZNIK/GRAFENAUER/VILFAN 1980, str. 251–252, 253–254, 258. Pojav tako imenovane »slovanske« desetine v razmerju do »prave« (kanonične) za našo obravnavo ni relevanten, prav tako bomo pustili ob strani pojav devetine (nona), ki je zadevala darove.

⁵⁶ WALTER 1824, str. 59, št. 7; *Capitularia*, str. 18, št. 7; STUTZ 1908; SEMMLER 1983.

⁵⁷ *Capitularia*, str. 228, št. 13.

⁵⁸ WALTER 1824, str. 432, št. 143; *Capitularia*, str. 178, št. 4.

⁵⁹ Prim. KLEBEL 1938.

⁶⁰ Na primeru župnije sv. Martina pri Beljaku FRESACHER 1966; gl. tudi BRUNNER 2001.

⁶¹ Nekaj teh popisov, ki jih imajo premoženjski inventarji župnišč, je bilo mogoče uporabiti pri določitvi nekaterih gorenjskih župnijskih teritorijev; HÖFLER 1988; HÖFLER 1992; posebej za Komendo na Gorenjskem HÖFLER 1999, str. 30–31; prim. tudi opažanja Matjaža Bizjaka na primeru Svibnega; BIZJAK 1998.

1.2.3 Z uvedbo desetine je tesno povezan teritorialni vidik. V kapitularju iz okoli leta 810 (810–813?) je zapisano znamenito določilo, da naj posamezna župnija (aecclesia) obsega tiste vasi, pri katerih pobira desetino: »Ut terminum habeat unaquaeque aecclesia, de quibus villis decimas recipiat.«⁶² Dalje je pomembno določilo iz kapitularjev Karla Velikega in Ludovika Pobožnega, da cerkvam, ki so postavljene na novo v na novo urejenih vaseh, pripada desetina v teh vaseh,⁶³ poleg tega pa tudi to, da že od prej obstoječa cerkev pri desetinah in drugih dohodkih zaradi novih cerkva ne sme biti oškodovana⁶⁴ – v praksi to pomeni, da z ustanovitvijo nove župnije na teritoriju obstoječe pravice slednje ne smejo biti okrnjene oziroma se jo mora zaradi izgube dohodkov tako ali drugače odškodovati.

Določilo, da posamezna župnija obsega tiste vasi, pri katerih pobira desetino, kajpak še ne pomeni, da so bile s tem župnijske meje teritorialno začrtane. Četudi zadnje od omenjenih treh določil, tisto o novih cerkvah, samo zase pomeni, da se je jurisdikcija določene cerkve mogla raztezati tudi na še nekolonizirane predele, raziskovalci menijo, da župnije v 9. stoletju še niso imele določenega teritorija z utrjenimi mejami, ki bi obsegal tudi nenaseljena območja. Kdaj so župnije dobile zakoličen obseg, ne vemo. Vendar kaže, da je do tega prišlo že v 10. stoletju.⁶⁵ Na eni strani je k temu pripomoglo dejstvo, da so bila gospodarsko izrabljiva tudi nenaseljena območja, zlasti pašniki in gozdovi, od katerih je bilo mogoče terjati dajatve,⁶⁶ na drugi strani zahteva, da mora jurisdikcija posamezne župnije, denimo v primeru smrti, segati do tja, do koder je mogla stopiti človeška noga, ali drugače povedano, ni smelo biti človeku dostopnega kraja, ki ne bi bil v oskrbi ene ali druge župnije. Kot bomo videli v nadaljevanju, to gotovo velja za pražupnije, ki so na slovenskih tleh nastajale v drugi polovici 10. in v začetku 11. stoletja.

Kot je bilo rečeno, je prekupčevanje z desetinami zabrisalo prvotno stanje pravic do te dajatve, vendar to ni vplivalo na teritorialno jurisdikcijo določene župnije. Ko so bile meje neke župnije utrjene, jih ni bilo več mogoče spreminjati ne glede na morebitne spremembe posestniškega stanja. Mogoče jih je bilo znotraj deliti, a zunanji teritorialni okvir je ostal nedotaknjen.⁶⁷ To stanje se je ohranilo vse do jožefinskih reform ob koncu 18. stoletja, o čemer priča nenazadnje trdovraten obstoj enklav vse do tega časa. Primeri, da se je to zgodilo, so zelo redki in vedno posledica močnih razlogov v dušni oskrbi prebivalstva.⁶⁸ Za raziskovanje cerkvene teritorialne organizacije ima to, v literaturi še veliko

⁶² WALTER 1824, str. 432, št. 149; *Capitularia*, str. 178, št. 10.

⁶³ WALTER 1824, str. 521, št. 88; *Capitularia*, str. 277, št. 12.

⁶⁴ WALTER 1824, str. 258, št. 19; *Capitularia*, str. 174, št. 19.

⁶⁵ Prvi znani dokument na območju salzburške dieceze, ki govori o geografsko opredeljenih mejah kakšne župnije, datira iz časa nadškofa Hartvika (991–1023), zadeva pa ustanovitev župnije pri lastniški cerkvi sv. Marije plemenitih bratov Friderika in Sigharta v Hofgasteinu; HAUTHALER 1882, str. 88, št. 14; SUB I/24; DOPSCH 2004, str. 54. Nadškof, ki je v zameno za določeno posest tej cerkvi podelil župnijske pravice, je novi župniji tudi določil obseg, in sicer v mejah Gasteinske doline (in vale quę gastuina dicitur, terminationem quoque eiusdem vallis ad eam pertinentis). Listina, zapisana v Hartvikovem tradicijskem kodeksu, se datira v čas okoli leta 1020. Ker pa zadeva ustanovitev nove župnije, se razume, da je samo načelo o geografski zamejitvi posamezne župnije veljalo že nekaj časa pred tem.

⁶⁶ FICHTENAU 1981.

⁶⁷ Tako tudi Hans Pirchegger v uvodu k pregledu župnij na Štajerskem, ko ob načelu o ohranjanju župnijskih meja v primerjavi s tistimi deželskih sodišč piše, da so se stare župnije lahko delile, vendar pa novi vikariati praviloma niso segli v teritorij druge stare župnije; PIRCHEGGER 1940, str. 28–29.

⁶⁸ Na Slovenskem je tak primer z okolišem Rateč in Podkorena, ki se je leta 1390 na pobudo Ortenburžanov izločil iz pražupnije Marija na Zilji na Koroškem in priključil župniji v Kranjski Gori; GRAFENAUER 1957; GRAFENAUER 1958.

premalo upoštevano ali celo zanikano dejstvo, ki se ga bomo v nadaljevanju še morali dotakniti, izjemen pomen, saj nam šele to omogoča rekonstrukcijo prvotnih posestniških razmer, ki so odločale pri nastanku župnije in oblikovanju njenega teritorija.

1.2.4 Poseben pojav, ki se povezuje z lastniškimi cerkvami in iz njih nastalimi patronatnimi župnijami, so prav enklave. To so otoki neke župnije v drugi župniji. Prebivalci takšne enklave so morali, kadar so se udeleževali bogoslužja v svoji župnijski cerkvi, prekoračiti teritorij druge župnije, kar ni bilo v soglasju z učinkovito dušno oskrbo, zato so bile med jožefinskimi reformami pripojene bližnji župniji in s tem ukinjene. Nastanek enklav si je mogoče prepričljivo razložiti le s posestniškimi razmerami. Ko je posestnik ustanovil lastniško cerkev za določeno posest, je pod njo združil vse prebivalce, ki so pripadali tej posesti, tudi v primeru, če so bili deli te posesti dislocirani. Pri prажupnijah in tistih župnijah, ki jih je ustanovil škof, to kajpak ni bilo mogoče, zato so enklave zunanje znamenje nekdanje lastniške cerkve. Na tej podlagi je mogoče sklepati tudi na to, da se je župnija, nastala na podlagi lastniške cerkve, izločila iz tiste župnije, v kateri leži enklava, če pa sta se obe izločili iz prажupnije, sta morali obe nastati v okviru ene in iste prажupnije.

1.3. Kanonične pravice; odvetništvo; inkorporacija

1.3.1 Cerkevno pravo je v srednjem veku poznalo dve temeljni duhovni (spiritualni) pravici pri posamezni župniji, patronat s prezentacijsko pravico duhovnika (ius patronatus, ius praesentandi) in pravico potrditve duhovnika (ius confirmandi). Pri župnijah, ki so bile v polnih pravicah (»polnopravno«, pleno iure) krajevnega škofa (ordinarius loci), je bilo oboje kot podelilna pravica (ius collationis) v rokah škofa: škof je lahko izbiral in nameščal duhovnike po svoji volji. Pri patronatnih župnijah, to je tistih, katerih patronat je bil v rokah krajevnih posestnikov, tudi cerkvenih ustanov, samostanov, kapitelj in eksteritorialnih škofov, pa so patroni imeli le prezentacijsko pravico, to je, da so izbirali in predlagali duhovnika, medtem ko je duhovnika potrjeval krajevni škof ali v njegovem imenu njegov generalni vikar »in spiritualibus«. V posebnih primerih je potrjevanje lahko izvajal tudi pristojni arhidiakon, pri poznejših, iz neke župnije izločenih patronatnih župnijah pa je duhovnika običajno potrjeval župnik župnije, iz katere se je ta izločila.

Patronat nad posamezno župnijo se je pojavil kot posledica preobrazbe lastniških cerkva v župnijske in je bil kot cerkvenopravna kategorija priznan šele za časa papeža Aleksandra III. (1159–1181). Obsegal je celo paleto pravic in obveznosti; primarni vir zanje so *Dekretalije* papeža Gregorja IX. (1234).⁶⁹ Med pravicami, ki jih je prinašal, je bilo pobiranje župnijskega dela desetine in predlaganje duhovnika, patron je bil tudi pravni lastnik cerkvene zgradbe in zemljišča, na katerem je bila ta postavljena, kot tudi ustanovne dotacije, to je posestva (vidualitium, »videm«), ki ga je bil moral ob ustanovitvi župnije oddeliti za vzdrževanje cerkvene zgradbe in duhovnika. Med obveznostmi pa je bila najpomembnejša prav skrb za cerkveno zgradbo ter njeno opremo in posodje, potrebno za bogoslužje. Patronat, ki ga je krajevni škof priznal na osnovi ustanovništva–fundatorstva cerkve, je bil deden in je prehajal iz roda v rod. Enako velja za kapelanije in siceršnje cerkvene beneficije z duhovnikom.

S prevzemom patronata se je njegov posestnik obvezal, da bo župnija vselej zasedena in da bo poskrbljeno za dušno oskrbo prebivalstva. Če je ta dalj časa ostala brez župni-

⁶⁹ Pregledno LANDAU 1996, sicer pa za standardno delo o tej temi velja LANDAU 1975; med starejšo literaturo gl. mdr. HINSCHIUS 1883, str. 6 in dalje, med novejšo tudi LINDNER 1995.

ka (vakantna), so si krajevni škof ali metropolit in na najvišji instanci papež po določbah lateranskega koncila lahko vzeli pravico, da nanjo namestijo kandidata po svoji presoji. Ker je ob nezasedenosti župnije njene dohodke pobiral patron, se je to često dogajalo, a je tudi vodilo do sporov, v katerih je ta moral dokazovati svojo pravico. V poznem srednjem veku pa zasledimo še druge pojave, s katerimi se je obšlo običajno proceduro zasedanja župnij in drugih beneficijev in ki izvirajo iz posebne papeževe pravice do podeljevanja beneficijev vnaprej oziroma »na čakanje«. Na prvem mestu je to pojav tako imenovane rezervacije oziroma ekspektance. Duhovnik je pri papežu za določeno plačilo izposloval pismo (*litterae reservationis, gratiae expectativae*), ki mu je dalo prednostno pravico pri zasedbi prvega prostega mesta v škofiji, medtem ko mu je tako imenovana papeževa provizija (*provisio*) zagotavljala zasedbo prav določenega beneficija. Podobno je veljalo za siromašne klerike (*litterae in forma pauperum*), to je duhovnike brez kakšnega beneficija, kar se je posebej razmahnilo pod papežem Gregorjem XII. (1406–1415).⁷⁰ Tudi to je povzročalo nemalo zapletov pri zasedanju župnij.

1.3.2 Poleg patronata nastopa kot cerkvenopravna kategorija, povezana z župnijo, tudi advokatura ali odvetništvo (*advocatia, Vogtei*), ki zajema svetno upravljanje cerkvenega premoženja in nadzor nad njim ter zastopstvo župnije pred sodišči v primeru sporov. O nastanku te oblike odvetništva pri nižjem cerkvenstvu ne vemo dovolj, saj ne gre za običajno odvetništvo nad škofijami, samostani in drugimi cerkvenimi ustanovami ter njihovimi posestmi, ki sega še v karolinško dobo, marveč za del patronata,⁷¹ zato je med obravnavami siceršnjega cerkvenega odvetništva ni najti.⁷² Tudi o tem, kdaj je prišlo do združitve patronata na spiritualije, to je na patronat v ožjem pomenu besede, ki je obsegal pravico do desetine in prezentacijsko pravico, in na odvetništvo kot temporalije, ni nič znanega. Odvetništvo nad posamezno cerkvijo ali župnijo je načeloma izvajal tisti fevdalec, ki je imel tam svetno teritorialno jurisdikcijo. To je veljalo predvsem za župnije v polnih škofovih pravicah in za tiste, ki so bile v patronatu cerkvenih ustanov, samostanov, kapitljev ipd. Toda tudi laični patron je odvetništvo nad svojimi župnijami lahko odstopil lokalnemu posestniku – zlasti je bilo tako pri župnijah, katerih patronat je bil v rokah deželnega kneza. Medtem sta pri manjših patronatnih župnijah, ki so ostale v rokah ustanovnikov in njihovih dedičev, patronat in odvetništvo ostala združena.

1.3.3 Kanonične pravice načeloma zrcalijo nastanek in pravno naravo posamezne župnije. Kadar je bila župnija v polnih škofovih – na oglejskem delu slovenskega ozemlja patriarhovih – pravicah, lahko sklepamo, da gre za župnijo, ki jo je ustanovil škof oziroma patriarh. Ob določenih zgodovinskih in teritorialnih okoliščinah je bila to lahko pražupnija ali iz nje izločena stara župnija. Iz lastniških cerkva nastale ali na novo ustanovljene patronatne župnije pa načeloma zrcalijo obseg posestva, za katerega so nastale. Na Koroškem južno od Drave je precej primerov, ko se meje neke župnije ujemajo z mejami deželskih sodišč, kar pomeni, da imamo opraviti z nekdanjo lastniško cerkvijo.⁷³ Južno od Karavank je takšnih primerov precej manj, najvidnejši je primer kamniškega deželskega sodišča, katerega teritorialni obseg pa se tokrat skoraj povsem ujema s pražupnijo, in sicer tisto v Mengšu.⁷⁴ Vse kaže, da se je tu proces oblikovanja deželskih sodišč začel šele v času,

⁷⁰ MEYER 1990, sicer pa BOESELAGER 1999, str. 201–202, 281 in dalje.

⁷¹ *Erläuterungen* 1, str. 52–53; gl. tudi KLEBEL 1938, str. 235.

⁷² Prim. SCHMIDT 1999.

⁷³ KLEBEL 1926, str. 51; *Erläuterungen* 1, str. 19–20.

⁷⁴ Tako že KLEBEL 1926, kot zgoraj.

ko je bila župnijska mreža v osnovi že utrjena in se meje posameznih posesti, ki so tvorile deželna sodišča, niso več ujemale z župnijskimi mejami.

Na koncu je treba spregovoriti še o vikariatih in odcepljenih župnijah, to je župnijah, ki so se izoblikovale na teritoriju obstoječe. Prikaz procesa, v katerem so nastajale nove župnije, je prihranjen za naslednje podpoglavje, tu pa nas zanima, kako je bilo s kanoničnimi pravicami. Kadar je novo župnijo ustanovil krajevni škof oziroma patriarh – gre predvsem za župnije, ki so nastale v okviru reforme župnijske mreže na osnovi parceliranja pražupnij v 11. stoletju –, so njene kanonične pravice v celoti ostale pri škofu oziroma patriarhu. Kako je bilo s patronatnimi župnijami, je bilo že omenjeno, pri vikariatih, ki jih je v mejah svoje župnije ustanovil župnik, pa je prezentacijska pravica duhovnika-vikarja pripadla temu župniku. Prezentacija župnika je ostala pri župniku matične župnije tudi potem, ko se je takšen vikariat osamosvojil in preoblikoval v župnijo. Z ustanovitvijo župnijskega vikariata je župnik matične župnije načeloma pridobil tudi odvetništvo nad njim, zato je ta pravica, kadar je bila v rokah matičnega župnika, znamenje, da gre za župnijski in ne za plemiški vikariat.

1.3.4 Patronat in odvetništvo sta njunim nosilcem prinašala znatne dohodke, prezentacijska pravica, ki jo je vseboval patronat, pa tudi možnost nameščanja župnikov in s tem za patrona pomembno politično-strateško postavko, zato sta pogosto postala predmet sporov in poskusov prevzema. Zaželen cilj je bil zlasti patronat velikih in bogatih škofijskih oziroma patriarhatskih župnij, ki so si ga iz naslova teritorialne jurisdikcije poskušali pridobiti deželni knezi in drugi veliki fevdalci. Sorazmerno zgoden je prevzem patronata nad župnijami Hartberg, Riegersburg in Gradec/Graz na Štajerskem, ki je pripadel vojvodi Leopoldu VI. Babenberškemu kot deželnemu knezu v poravnavi, sklenjeni s salzburškim nadškofom Eberhardom II. leta 1211.⁷⁵ Če je Bernardu Spanheimskemu leta 1227 še spodletelo, da si prisvoji župnijo v Šentpetru pri Ljubljani,⁷⁶ se je leta 1356 to posrečilo Habsburžanu Albertu II.⁷⁷ Konec leta 1392 je patriarh Janez Sobieslavski grofu Hermanu II. Celjskemu »ex jure territoriali« (ali »soli«) podelil patronat nad župnijami Vodice na Gorenjskem, Laško, Ponikva in Sv. Križ pri Rogiški Slatini na Štajerskem ter Leskovec pri Krškem in Šentrupert na Dolenjskem,⁷⁸ poldrugo leto zatem pa grofu Frideriku Ortenburškemu patronat nad župnijami Radovljica, Zgornje Gorje pri Bledu, Mošnje in Naklo na Gorenjskem ter Stari trg pri Ložu na Dolenjskem, obenem pa mu potrdil patronat ortenburških župnij na Gornjem Koroškem (Bistrica ob Dravi/Feistritz a. d. Drau, Baldramsdorf, Kamering, St. Paternion, Nikelsdorf in Kellerberg).⁷⁹

Kot kaže zgodovinsko gradivo in se to tudi zrcali v patriarhovih listinah za omenjena Celjana in Ortenburžana, so veliki fevdalci spričo svoje politične moči marsikdaj dosegli potrditev s svoje strani predlaganih župnikov na župnijah v svoji teritorialni jurisdikciji že v času, ko so te formalno bile še z vsemi pravicami v rokah patriarha, zato se včasih zdi, kot da so takšne podelilne listine bolj priznanje dejanskega stanja kot rezultat patriarhove

⁷⁵ MEILER 1866, str. 200–201, št. 135; UBSt II/118; SUB III/645.

⁷⁶ GZS V/458. Nadrobnosti o tem in o naslednjem v nadaljevanju pri obravnavi posameznih pražupnij.

⁷⁷ ZAHN 1877, št. 78.

⁷⁸ 1393 (= 1392) XII 28, privolitev oglejskega kapitlja 1393 II 28, oboje insert v potrditveni buli papeža Bonifacija IX. 1393 VII 5; GÖTH 1857, str. 248–251; OROŽEN IV/2, str. 13–15; STEKLASA 1913, str. 43–46. Obstaja še en patriarhov izvornik podelitve z datumom 1393 X 28 v ARS.

⁷⁹ 1394 VI 10, privolitev oglejskega kapitlja 1394 VI 12; insert v buli papeža Bonifacija IX. 1403 IV 26; RG II št. 01898; GÖTH 1862, str. 48–59 (z letnico 1394 namesto 1403).

svobodne odločitve. Včasih pa so bile takšne podelitve tudi neke vrste oddolžitve za izkazane usluge in pomoč. Tako je papež Nikolaj V. kralju in poznejšemu cesarju Frideriku III. za podporo, ki mu jo je ta nudil na bazelskem koncilu pri obnovi rimskega papeštva, in proti volji oglejskega patriarha leta 1448 doživljenjsko podelil patronat nad župnijami Kamnik, Mengeš, Kranj in Šmartin pri Kranju na Gorenjskem ter Trebnje na Dolenjskem.⁸⁰

Zaradi različnih interesov in politične moči vpletenih podelitve ali prevzemi patronata niso potekali gladko in so vodili v dolgoletne spore. Znana in dobro dokumentirana je borba goriških grofov za patronat nad patriarhatskimi župnijami na Gornjem Koroškem in na Goriškem, ki je trajala vse od leta 1429 do leta 1480, ko je papež Sikst IV. dokončno odločil v njihovo korist.⁸¹ Podobno se je dogajalo Walsejskim, ko so si hoteli pridobiti patronat nekaterih župnij v tržaški škofiji.⁸² Prisivljanje teh župnij v škofovi ali arhidiakonovi lasti se je pričelo že v 14. stoletju pod Devinskimi. Njihovi nasledniki Walsejski so to želeli formalizirati, vendar so naleteli na odpor, zaradi česar je zadeva prišla pred papeža v Rim in leta 1434 celo na koncil v Baslu. Odločitve so bile vselej v korist tržaškega škofa in kapitlja, kljub temu sta slednja morala popustiti in leta 1463 Walsejskim predati zahtevane župnije – te so bile v Tomaju, Košani, Senožečah, Trnovem in Jelšanah.

Ker je bil tako pridobljeni patronat deden, je z izumrtjem posameznih rodbin pristal v rokah njihovih dedičev. Tako so ortenburški patronat po smrti zadnjega Ortenburžana Friderika leta 1418 podedovali Celjani, po izumrtju teh leta 1456 pa, skupaj s celjskimi, Habsburžani. Habsburžani so na ta način leta 1472 pridobili tudi patronat Walsejskih na Krasu in leta 1500 goriški patronat na Gornjem Koroškem in Goriškem.

1.3.5 Druga pot prehajanja patronata iz enih rok v druge, ki je zadeval cerkvene institucije, samostane, kapitlje pa tudi posamezne eksteritorialne škofije, so bile inkorporacije.⁸³ Inkorporacija ali utelešenje župnij tem institucijam je bila ali delna, pri čemer je njihov novi posestnik užival njihove dohodke (*ad temporalia*), a je župnika moral še vedno prezentirati pristojnemu krajevemu škofu v potrditev, ali polna (*pleno iure*). V tem primeru je nosilec patronata, denimo opat ali prošt, samodejno postal naslovni župnik (*parochus habitualis*), na župnijo pa je za bistveno manjše plačilo imenoval vikarja, ki je v njegovem imenu opravljal župniške naloge. Še višja stopnja inkorporacije je bila inkorporacija župnije »menzi«, to je v osebni užitek nosilca patronata, prošta ali opata (*plenissimo iure*). V tem primeru pa je patron na župnijo nameščal le »začasnega« vikarja (*vicarius temporalis*), ki ga je lahko brez razloga (»na namig«, *ad nutum*) tudi odstavljaj, medtem ko so za nameščanje in odstavljanje običajnega »večnega« vikarja (*vicarius perpetuus*) veljali pogoji kot pri vikarjih župnijskih vikariatov. Predmet inkorporacije so bile največkrat škofijske oziroma patriarhatske župnije, v inkorporacijo župnij iz posesti laikov pa je moral privoliti pristojni škof ali patriarh. Inkorporacijo pa je včasih zaradi raznih okoliščin pristojnemu škofu ali patriarhu navkljub potrdil tudi papež kot najvišja instanca. Dodati je treba tudi to, da je bilo mogoče inkorporacijo župnije izpeljati šele po smrti dotedanjega župnika ali po njegovi resignaciji, to je odpovedi, in v tem primeru običajno za določeno odškodnino kot nadomestilo za izgubo dohodkov. Kadar pa se je župnik trdno oklepal svojega položaja, do česar je imel vso pravico, je lahko prišlo do

⁸⁰ Rim, 1448 VIII 8; CHMEL 1838, Anhang, št. 82; gl. tudi MOM, HHSStAW, AUR.

⁸¹ KLEBEL 1926, str. 23–25; HÖFLER 2001, str. 22–23.

⁸² HÖFLER 2001, str. 29–30. Več o obojem v naslednjih poglavjih.

⁸³ LANDAU 1987 (z bibliografijo); PLÖCHL 1962, str. 419–423.

težav ali je inkorporacijo celo zavrlo. Potemtakem je treba razločevati med tem, kdaj je bila inkorporacija predlagana, kdaj potrjena in kdaj realizirana.

1.3.6 Inkorporacija župnij posameznim samostanom, največkrat le delna, je bila na Slovenskem v srednjem veku pogost pojav, tako s strani patriarha ali papeža kot tudi laikov.⁸⁴ Samostan je lahko prejel kakšno župnijo že ob ustanovitvi za gmotno podlago delovanja. Tako je novo ustanovljenemu benediktinskemu samostanu v Gornjem Gradu patriarh Peregrin I. leta 1140 (?) podelil župnijo v samem kraju, njegov naslednik Pagan pa leta 1332 utelesil, in sicer »pleno iure«, braslovško župnijo.⁸⁵ Pod Gregorjem de Montelongo je samostan prejel tudi župnijo v Pilštanju (1254) in z zamenjavo za to v Škalah (1269), pod Bertrandom ponovno Pilštanj (1346), leta 1396 pa je patriarh Antonio Gaetani gornjegrajskim benediktincem inkorporiral še župnijo sv. Jurija v Hočah z vsemi vikariati;⁸⁶ tudi prva inkorporacija Pilštanja in zatem inkorporacija Škal sta bili polni, druga inkorporacija Pilštanja in Hoč pa le delni. S po eno župnijo sta bila ob ustanovitvi iz patriarhovitih rok obdarovana tudi ženska samostana v Velesovem leta 1238 (Šenčur pri Kranju) in v Studenicah leta 1251 (Slivnica), velesovske dominikanke pa so pod patriarhom Nikolajem Luksemburškim (1350–1358) prejele še župnijo v Cerkljah na Gorenjskem.⁸⁷ Cistercijanski samostan v Stični je medtem moral čakati več kot eno stoletje, da pridobi kakšno župnijo, dokler mu ni patriarh Gregor Montelongo leta 1256 utelesil Šempeter v Savinjski dolini, leta 1384 pa se je stiška cisterca okrepila še z bližnjim Šentvidom na Dolenjskem in leta 1454 z Belo Cerkvijo. Med pomembnejšimi inkorporacijami te vrste so še inkorporacija župnije sv. Ruperta v Vidmu ob Savi cistercijanskemu samostanu v Kostanjevici ob Krki (1331), župnije Sora cistercijanskemu samostanu v Vetrinju/Viktring na Koroškem (1342) in župnije v Cerknici kartuziji v Bistri (med 1359–1365 in 1395), čeravno do te v resnici ni prišlo. Kostanjeviški cistercijani, ki so od leta 1331 imeli Gorenji Mokronog in od leta 1333 Kovor na Gorenjskem, so leta 1459 prejeli še župnijo v Šentjerneju na Dolenjskem, a so jo leta 1468 oziroma 1469 zaradi njene vključitve v ljubljansko škofijo po volji cesarja Friderika III. morali zamenjati za župnijo Sv. Križa v Podbočju pod Gorjanci.

Precej župnij, ki so jih ti samostani prejeli v last prek inkorporacije, je bilo v resnici neokrnjenih pražupnij ali starih matičnih župnij z ustrežno velikim obsegom: Gornji Grad, Braslovče, Pilštanj, Hoče, Slivnica, Šempeter v Savinjski dolini, Šentvid na Dolenjskem, Videm ob Savi, Bela Cerkev, Podbočje. Z inkorporacijo teh župnij so v posest samostanov samodejno prešli tudi vsi vikariati ali župnije, ki so se dotlej izoblikovali v njihovih mejah, četudi v podelilnih listinah niso posebej omenjeni; pravna osnova za to je bila prezentacijska pravica matičnih župnikov. Zato nam te inkorporacije tudi pomagajo pri teritorialni rekonstrukciji teh pražupnij.

⁸⁴ Seznam teh inkorporacij za oglejski patriarhat ima KLEBEL 1926, str. 57–58.

⁸⁵ V dotacijski listini samostana z dne 7. aprila 1140 (OROŽEN II/1, str. 4–7; GZS IV/157; BERNHARD 2006, str. 316–318, št. G 1), ki jo je izstavil patriarh Peregrin, je govor le o dveh tretjinah desetih v gornjegrajski in braslovški župniji. Ker pa je bila braslovška župnija, preden jo je patriarh Pagan utelesil samostanu (OROŽEN IV/1, str. 15–18), v patronatu Žovneških, medtem ko o inkorporaciji gornjegrajske župnije ni nič znanega, je zelo verjetno, da je samostan to župnijo prejel že takoj po ustanovitvi. Nadrobnosti o tem v obravnavi gornjegrajske pražupnije v desetem poglavju.

⁸⁶ 1396 IV 11, insert v listini 1399 VII 1, ARŠ; BLAZNIK 1988, 1, str. 235, 281. Zanimivo je, da v listini patriarha Antonia Panciere z dne 13. decembra 1404 (NŠAL; MOM št. 240 in 241; OROŽEN II/1, str. 160–161), ki samostanu potrjuje te župnije, gornjegrajska župnija prav tako ni omenjena.

⁸⁷ Te in naslednje nadrobnosti v obravnavi posameznih župnij.

Inkorporacije župnij v laiškem patronatu so bile na Slovenskem redkejše. V enem primeru, kakršni so drugod sicer pogosti, je šlo za inkorporacijo patronatne župnije samostanu, ki ga je ustanovil njen sicer patron: to je župnija sv. Jakoba v Kostanjevici, ki jo je bližnjemu cistercijskemu samostanu leta 1249 predal Bernard Spanheimski. V drugih primerih pa so bile predmet inkorporacije župnije, katerih patronat so si laiki, posebej deželni knezi, pridobili sekundarno. V to kategorijo sodita podelitvi belokrajnskih župnij s Črnomljem vojvode Ulrika III. Spanheimskega leta 1268 nemškemu viteškemu redu in vipavske župnije cesarja Friderika III. leta 1469 kolegiatnemu kapitlju sv. Nikolaja v Strassburgu pri Krki na Koroškem. Nemški viteški red je užival tudi župnijo v Veliki Nedelji, katere patronat je tamkajšnji komendi kmalu po letu 1200 podaril Friderik III. Ptujski in sta ji ga, potem ko sta ji ga odvzela, leta 1235 povrnila njegova sinova Friderik IV. in Hartnid I. Leta 1444 je cesar Friderik III. ljubljansko šentpetsko župnijo podelil novo ustanovljenemu cistercijskemu samostanu v Dunajskem Novem mestu, a mu jo je zaradi ustanovitve ljubljanske škofije že po šestnajstih letih odtegnil in ga odškodoval z župnijo v Mengšu. Najpomembnejši in tudi najbolj zamotan primer inkorporacije na Slovenskem v srednjem veku pa je bila prav ustanovitev ljubljanske škofije leta 1461.

Osnovna dotacija škofije iz leta 1461 je med drugim obsegala vrsto župnij, do tega časa v cesarjevem patronatu, ki so bile določene za menzalni užitek škofa ali dignitarijev in kanonikov stolnega kapitlja in jih poimenoma navaja ustanovna listina z dne 6. decembra tega leta.⁸⁸ Med njimi je nekaj nekdanjih obsežnih pražupnij: Šentpeter pri Ljubljani, Radovljica in Šmihel pri Pliberku, poleg teh so bile škofiji prek gornjegrajskega samostana samodejno priključene tudi župnije, ki so bile samostanu inkorporirane, ne da bi jih listina posebej omenjala: Gornji Grad, Škale, Braslovče in Pilštanj, a brez Hoč. Ne da bi bili v ustanovni listini posebej omenjeni, pa so s temi pražupnijami v novo škofijo prešli tudi vsi vikariati, ki so se do takrat razvili v njihovih mejah, četudi so se medtem osamosvojili v samostojne župnije, in celo patronatne župnije. To dejstvo je skušal oglejski patriarh, čigar cerkvena jurisdikcija je bila zaradi ustanovitve škofije že tako in tako močno okrnjena, izrabiti v svojo korist. Dokumentiran je primer »osmih župnij«, o katerih govori kotorski škof Pavel Bizancij v pismu patriarhu Ludoviku Giustinianiju, ko je leta 1581 vizitiral Kranjsko, da si jih je prilastil ljubljanski prošt in da si bo prizadeval, da jih povrne.⁸⁹ Govor je o župnijah in vikariatih nekdanje radovljiške pražupnije, ki je bila inkorporirana ljubljanski proštiji, med njimi pa so bile štiri patronatne župnije (Kranjska Gora, Zasip, Zgornje Gorje in Mošnje) in en vikariat (Dovje), pri katerih radovljiški župnik ni imel prezentacijske pravice, na Dovjem in v Zasipu, ki pred tem nista bila v cesarjevem patronatu, pa tudi ne konfirmacijske. Osmi je vikariat v Beli Peči, sicer podvržen župniji v Kranjski Gori, a tako kot Kranjska Gora v cesarskem patronatu. Jabolko spora med oglejskimi patriarhi in ljubljanskimi škofi je bila tudi patronatna župnija sv. Martina v Šaleku.⁹⁰ Ta se je protipravno izločila iz župnije v Škalah, in ko je slednja leta

⁸⁸ Znana le iz transumpta iz leta 1599, zadnja objava ŽNIDARŠIČ GOLEC 2000, str. 307–313, tu, str. 314–319, tudi potrditvena in eksempcijska listina papeža Pija II. z dne 6. in 10. septembra 1462. Za ustanovitev škofije sicer gl. GRUDEN 1908, posebej str. 41 in dalje, ter TURK 1937; nazadnje ŽNIDARŠIČ GOLEC 2000, str. 34 in dalje (z izčrpno bibliografijo). – Vprašanje, ali so župnije, ki so bile inkorporirane škofu, proštu in kapitlju, z ustanovitvijo škofije prešle tudi pod škofovo jurisdikcijo ali pa so ostale pod jurisdikcijo oglejskega patriarha, ki ga je upravičeno sprožil Josip Turk (TURK 1937), na tem mestu ni relevantno.

⁸⁹ GRUDEN 1907, str. 57–58; ŽNIDARŠIČ GOLEC 2000, str. 48–49.

⁹⁰ OROŽEN V, str. 127 in dalje; KOVAČIČ 1928, str. 106; TURK 1937, str. 109–110.

1261 prišla pod oblast samostana v Gornjem Gradu, je ostala zunaj njegove jurisdikcije in podrejena patriarhu. Z inkorporacijo škalske župnije menzi ljubljanskega škofa in v njegov patronat pa naj bi v škofijo prišla tudi ta župnija, čemur pa je patriarh nasprotoval. Spor je v korist Ljubljane rešil šele Tomaž Hren. Posebej zanimiv pa je primer Šentvida nad Ljubljano.⁹¹ Gre za staro župnijo, ki se je po naših domnevah v 11. stoletju izločila iz šentpeterske pražupnije in je s prevzemom patronata nad slednjo leta 1356 s strani vojvode Alberta II. prišla v roke deželnega kneza. Kako je bilo po tem letu, ni dokumentirano, a je leta 1453, ko se je za izpraznjeno mesto župnika potegoval kandidat cesarja Friderika III., oglejski patriarh župnijo podelil svojemu človeku, kot da bi bila še vedno v njegovih polnih pravicah. Zanimivo je, da je v ustanovni listini ljubljanske škofije, ko je ta spor še trajal, šentviška župnija posebej omenjena, čeravno glede na druge sorodne primere to ne bi bilo potrebno – cesar se je očitno zavedal njenega kočljivega položaja. Spor se je rešil šele leta 1466 ali 1467 v korist ljubljanske škofije. Po vsej verjetnosti si je treba na podlagi nekdanje pripadnosti šentpeterski pražupniji razlagati tudi vključitev župnije v Sori, ki jo je patriarh že leta 1342 inkorporiral cistercijanskemu samostanu v Vetrinju,⁹² in podobno se je zaradi njene prvotne pripadnosti župniji v Vodicach zgodilo z župnijo v Šmartnem pod Šmarno goro, četudi naj ne bi prišla v posest stolnega kapitlja skupaj z Vodiacami, marveč škofa.⁹³

Podoben, četudi manj obsežen in manj problematičen primer inkorporacije je ustanovitev kolegiatnega kapitlja sv. Nikolaja v Novem mestu leta 1493 s strani cesarja Friderika III.⁹⁴ Z ustanovno listino so bile kapitelju inkorporirane župnije sv. Ruperta v Šentrupertu, sv. Kancijana v Mirni Peči in sv. Martina na Ponikvi na Štajerskem, med izvedbo inkorporacij leta 1495 se je tem župnijam pridružila še tista v Šmihelu pri Novem mestu, v ponovitveni ustanovni listini cesarja Maksimilijana I. iz leta 1509 pa se omenja še župnija Sv. Križa v Poljanah (Stari trg ob Kolpi), ki jo je kapitelj po vsej verjetnosti prejel že ob ustanovitvi. Vse te župnije so bile – kot tiste, s katerimi je Friderik III. ustanovil ljubljansko škofijo – pred tem kajpak v cesarskem patronatu.

1.4. Kronološki in teritorialni vidiki

1.4.1 Ernst Klebel je v svoji študiji o zgodovini župnij in cerkva na Koroškem zapisal, da so na salzburškem območju severno od Drave prve župnije nastale že s strani pokrajinskih škofov do leta 860.⁹⁵ Temu je težko verjeti. Iz listine z dne 20. novembra 860, s katero je kralj Ludovik Nemeč salzburškemu nadškofu Adalvinu daroval vrsto dvorov in cerkva na današnjem Koroškem, Štajerskem, v Spodnji Avstriji, na Gradiščanskem

⁹¹ GRUDEN 1908, str. 54; TURK 1937, str. 95–98; ŽNIDARŠIČ GOLEC 2000, str. 50–51.

⁹² V ustanovni listini ni omenjena, pač pa le grad Goričane, ki ga je cesar dodelil škofovi menzi. Po večinskem mnenju (GRUDEN 1908, str. 55; ŽNIDARŠIČ GOLEC 2000, str. 47; prim. tudi TURK 1937, str. 98) naj bi bil razlog, da je sorška župnija pripadla ljubljanski škofiji, v tem, da je ta grad s podložniki ležal na teritoriju te župnije, kar pa je težko zagovarjati. Glede na povedano so ljubljanski škofje kljub pretenzijam Ogleja jurisdikcijo nad Soro izvajali že od ustanovitve škofije, četudi je do stvarne vključitve vanjo prišlo šele s poravnavo med vetrinjskim samostanom in škofom Urbanom Tekstorjem leta 1545.

⁹³ ŽNIDARŠIČ GOLEC 2000, str. 44. Temu nasprotuje navedba Petra Hitzingerja, da je bila župnija tako kot Vodice in Smlednik inkorporirana kapitelju; HITZINGER 1854C, str. 105. Več o tem v sedmem poglavju.

⁹⁴ RICHTER 1971, sicer pa DOLINAR 1993, str. 10 in dalje; MLINARIČ 1997; za gradivo gl. BARAGA 1995A, str. 97 in dalje.

⁹⁵ KLEBEL 1926, str. 7; drugače AMON 1981, posebej str. 324 in dalje.

in na Madžarskem,⁹⁶ je razvidno, da so to bile lastniške cerkve, ki so prišle v vladarjeve roke ali pa jih je vladar ustanovil sam in jih je nadškof do takrat imel le v fevdu. Zato bo veljalo, da je salzburški nadškof lahko na tem delu svoje dieceze z organizacijo župnijske mreže pričel šele na osnovi te darovnice, torej po letu 860. Te prvotno lastniške cerkve so postale jedro obsežnejših pražupnij, ki so tvorile osnovo za izgradnjo župnijske mreže v poznejših obdobjih srednjega veka.

Da so prve župnije na oglejskem delu slovenskega ozemlja nastale že v 9. stoletju po iniciativi patriarha v smislu »ecclesiae baptismalis«, npr. v Kranju, Šentpetru pri Ljubljani in v Šempetru v Savinjski dolini, je, kot je bilo rečeno zgoraj, povsem možno, vendar se tega ne da dokazati. Razen tega se je v času madžarskih vdorov v prvi polovici 10. stoletja morebitna cerkvena organizacija na tem teritoriju morala zrušiti. Podobno velja vsaj še za ravninske predele osrednje Štajerske severno od Drave. Tako so šele po letu 955 nastale razmere, ki so omogočile vzpostavitev stalnejše župnijske mreže na osnovi pražupnij. Zunanji okvir za to so bila kronska posestva, to je posestva, ki jih je v tem času vladar izoblikoval na ponovno zavojevanem ozemlju in jih postopoma v celoti ali po kosih podelil tako cerkvenim kot tudi laičnim prejemnikom. Ta proces je mogoče najbolje zasledovati prav na slovenskih tleh vzhodno od Soče, četudi je zgodovinskega gradiva za njegovo rekonstrukcijo zelo malo. Nadrobnejša obravnava teh tako nastalih pražupnij je na vrsti v naslednjih poglavjih, na tem mestu pa si je treba ogledati nekaj metodoloških izhodišč.

Najbolj jasen je primer pražupnije sv. Jurija v Stari Loki pri Škofji Loki. Gre za posest, ki jo je leta 973 cesar Oton II. z dvema listinama podelil freisinsškemu škofu Abrahamu.⁹⁷ Meje te posesti so bile obenem meje pražupnije, ki je obsegala srednjeveške vikariate v Poljanah v Poljanski dolini, Žireh in Selcih in so ostale takšne vse do jožefinskih reform. To posest so freisinski škofje pozneje na osnovi darovnic in nakupov povečevali, a so na novo pridobljeni deli ostali v okviru drugih župnij zunaj loške pražupnije. Tako je leta 1002 kralj Henrik II. freisinskega škofa obdaroval še s posestjo v Stražišču pri Kranju in z območjem Besnice, ki sta sodili v okvir župnije v Šmartinu pri Kranju.⁹⁸ Leto 1002 pomeni tako »terminus ante quem« za nastanek loške pražupnije kot tudi pražupnije, iz katere se je izločila šmartinska župnija, to je iz kranjske pražupnije. Med pozneje pridobljenimi kraji freisinskega loškega gospostva sta še Okroglo (1263), prav tako v šmartinski župniji, in Gosteče, ki pa so pripadale župniji v Sori in s tem, kot mislimo, ljubljanski šentpetrski pražupniji. Zanimiva je tudi zahodna meja loške pražupnije. Žirovsko naj bi bilo kolonizirano šele okoli leta 1030, a je sodilo pod to pražupnijo, kar pomeni, da je freisinska škofija to ozemlje dobila že leta 973, četudi še ni bilo naseljeno. Drugače je z Novo Oselico in delom Davče. To območje naj bi bilo kolonizirano šele okoli leta 1630, a ga je oskrbovala župnija v Cerknem; ko je bil tu ustanovljen vikariat (1764), je freisinski škof kot zemljiški gospod lahko uveljavljal le patronat, medtem ko so druge pravice ostale tolminskemu arhidiakonatu oziroma kapitlju v Čedadu, ki je tu imel cerkveno jurisdikcijo.⁹⁹ Vsekakor kaže, da se je leta 973 pridobljeno loško gospostvo na zahodu držalo stare meje med Kranjsko in Furlanijo in ni seglo prek nje.

⁹⁶ GZS II/172. O tem več v naslednjem poglavju.

⁹⁷ GZS II/444, 445.

⁹⁸ GZS III/9.

⁹⁹ To je še eden od dokazov o nespremenljivosti župnijski meja. V starejši literaturi je prevladovalo mnenje, da so se župnijske meje pomikale s kolonizacijo (za ta primer gl. MIKLAVČIČ 1945, str. 32–33, in BLAZNIK 1973, str. 195) – ko bi bilo res tako, bi si fresinški škof v teh krajih prizadeval, da jih priključi svojim župnijam, a si jih ni mogel, ker so bile župnijske meje že utrjene.

Drugi primer je pražupnija v Cerknici. Ta je pokrivala ozemlje, ki ga je leta 1040 kralj Henrik III. podelil oglejskemu patriarhu¹⁰⁰ in se je raztezalo skoraj do reke Krke na vzhodu in vse do Poljan (Starega trga) ob Kolpi in do hrvaške meje na jugu, do koder je patriarh podeljeval fevde. »Terminus ante quem« za nastanek te pražupnije je leto 1058. Tega leta in še leta 1062 je kralj Henrik IV. obdaril svojega fevdnika po imenu Anzo, ki je sicer izpričan kot salzburški vazal, s kraji, ki so ležali tako v župniji Šmarje kot v dobropoljski in škocjanski župniji, posledično v ljubljanski šentpeterski in cerkniški pražupniji, in ki so bili pozneje združeni v čušperskem gospostvu.¹⁰¹ Ko takrat ti dve pražupniji še ne bi obstajali, bi se vsi ti kraji znašli v eni in isti župniji.

Primerov, da so pražupnije na Slovenskem pokrivalo kronska posestva, izoblikovana po letu 955, je še več.¹⁰² Vzhodno od Soče sta to najprej solkanska in vipavska pražupnija. Medtem ko je prva dokumentirana z ozemljem, ki ga je cesar Oton III. leta 1001 na pol podelil oglejskemu patriarhu Janezu in furlanskemu grofu Verihenu, podelitev Vipavskega ni znana, a se je morala zgoditi v istem času.

Zgornji del današnje Dolenjske do Save na severu (brez župnije v Svibnem) je zajemala pražupnija v Šentvidu pri Stični. Poleg teritorija s srednjeveškimi vikariati v Šmartnem pri Litiji, Višnji Gori in Krki (nekdanj Gorenja Krka, »Vrhkrka«), ki je leta 1384 z matično župnijo prišel pod cistercijski samostan v Stični, je prvotno obsegala še srednjeveške župnije v Šentrupertu, Trebnjem in Dobrniču.¹⁰³ V preteklosti se je mislilo, da je cerkvena organizacija na Dolenjskem v primerjavi s tisto na Gorenjskem mlajša in da je časovno ni mogoče natančneje zakoličiti. Vendar imamo tudi v tem primeru na voljo nekaj konkretnih podatkov. Časovno orientacijo za izoblikovanje šentviške pražupnije daje podelitev kronskega posestva »med Savo in Mirno« s strani cesarja Henrika II. savinjskemu grofu Viljemu II. leta 1016,¹⁰⁴ del tega posestva s Škrljevim pri Šentrupertu pa je dedinja savinjskih mejnih grofov, Hema Breško-Seliška, pred smrtjo leta 1044 ali 1045 podelila Marijini cerkvi v Krki na Koroškem, pri kateri je ustanovila žensko redovno skupnost.¹⁰⁵ Iz dejstva, da je ta del nekdanje Hemine lastnine zajela srednjeveška župnija v Šentrupertu, lahko sklepamo, da je takrat pražupnija v Šentvidu že obstajala, torej je leto 1044 tudi »terminus ante quem« za njeno ustanovitev. To podoba dopolnjuje posestvo »med Krko in Savo«, ki ga je grof Viljem poleg posestva »med Koprivnico, Hudinjo in Voglajno« prejel leta 1025 iz rok kralja Konrada II.¹⁰⁶ Tu lahko pričakujemo drugo dolenjsko pražupnijo na levem bregu Krke, katere sedež je treba postaviti v Leskovec pri Krškem in njene meje pomakniti na zahod prek Bele Cerkve in Mirne peči.

Tema dolenjskima pražupnijama analogen je primer pražupnije v Pilštanju na Kozjanskem. Tudi tu gre za obsežno kronsko posestvo »med Savo, Savinjo, Sotlo« s Kozjem, ki ga je, kot je bilo povedano, cesar Henrik II. podelil savinjskemu grofu Viljemu

¹⁰⁰ GZS III/105.

¹⁰¹ Identifikacija krajev Kos 1940.

¹⁰² O tem in naslednjem navedeno v obravnavi posameznih pražupnij.

¹⁰³ Na to je opozoril že Franc Kos v inperpretaciji ustanovne listine za stiški samostan iz leta 1136 na podlagi krajev, s katerimi je patriarh Peregrin I. odškodoval Višnjegorske, ker so mu za ustanovitev samostana odstopili posestvo Stična; GZS IV/130.

¹⁰⁴ MC I/12; GZS III/35; podelitev je bila združena s podelitvijo posesti na oni strani Save (med Savo, Savinjo in Sotlo). Nadrobno o tem, ali je to posestvo bilo zamejeno z Mirno ali pa je segalo prek reke, bodo nakazane v obravnavi te pražupnije.

¹⁰⁵ MC I/17; GZS III/129.

¹⁰⁶ MC I/14; GZS III/68.

II. leta 1016.¹⁰⁷ Del tega posestva ob Savi od Sevnice navzdol je pokrivala stara župnija sv. Ruperta v Vidmu (zdaj del Krškega). Kljub temu, da ta župnija v literaturi velja za pražupnijo, moramo njen nastanek datirati v čas po letu 1043, ko je Hema Breško-Seliška to posest odstopila salzburškemu nadškofu kot odškodnino za podelitev župnijskih pravic pri svojih lastniških cerkvah na Koroškem.¹⁰⁸ Leta 1025, ko je grof Viljem od kralja Konrada II. prejel del Dolenjske med Krko in Savo, je dobil v last tudi ozemlje med Koprivnico, Hudinjo in Voglajno.¹⁰⁹ Cerkevno središče tega ozemlja je bila Nova Cerkev (Strmec pri Vojniku). Ime govori za cerkev, ki je bila postavljena pozneje od katere bližnjih cerkva, zato nastopi vprašanje, če gre v resnici za pražupnijo ali vendarle za župnijo, ki se je izločila iz katere bližnjih pražupnij; tudi patrocinj cerkve, sv. Lenart, govori za mlajšo ustanovo. V tem primeru pride najbolj v poštev Šempeter v Savinjski dolini. Gotovo pa to velja za posest v Vitanju, ki ga je savinjskim mejnim grofom, in sicer Viljemu I., že leta 980 podelil cesar Oton II.¹¹⁰ Župnija sv. Petra in Pavla v Vitanju je bila namreč podrejena župniji v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, bila je pravzaprav le njen vikariat. Pražupnija v Šmartnem je torej morala obstajati že leta 980.

To je le nekaj primerov, ki jih dokumentirajo ohranjene ali drugače znane vladarske darovnice druge polovice 10. in prvih desetletij 11. stoletja. Na današnjem Koroškem južno od Drave darovnice te vrste niso znane. Le posredno vemo za podelitev spodnje Ziljske in Kanalske doline bamberskemu škofu, verjetno s strani cesarja Henrika II. ob ustanovitvi tamkajšnje škofije leta 1007, ki sta jo pokrivali pražupniji pri Sv. Janezu pod Dobračem in v Mariji na Zilji. Pač pa je dokumentirana podelitev dvora v Beljaku (curtis Fillac) s strani cesarja Otona II. säbenskemu (briksenskem) škofu Albuinu leta 979. Dvor je obsegal grad in cerkev, ki se identificira s cerkvijo sv. Martina.¹¹¹ Ta cerkev, verjetno leta 1007 podeljena škofu novo ustanovljene škofije v Bambergu, je bila lastniška in je nastala, kot domnevamo, v okviru pražupnije v Mariji na Zilji. Kako je bilo s tem na salzburškem območju, je bilo že povedano, kljub temu pa tam obstaja tudi primer, podoben tem na Slovenskem južno od Drave. Gre za ravninski predel osrednje Štajerske, ki je bil pred tem najbolj izpostavljen madžarskim vdorom in zato opustošen, konkretno pa za območje Lipnice, tudi sedeža pražupnije, ki ga je salzburškemu nadškofu Frideriku leta 970 podelil cesar Oton I.¹¹²

Kljub pomanjkanju ustreznega listinskega gradiva je mogoče na podlagi poznejših podatkov na Slovenskem rekonstruirati še nekaj pražupnij, ki so bile prav tako ustanovljene za določena kronska posestva, jih pa vladar ni podelil v celoti, marveč po kosih, izvzemši morebitne alode krajevnih posestnikov v njihovih mejah, kakršni so izpričani zlasti v okolici Radovljice, Bleda in Bohinja. Tako je bilo nedvomno s pražupnijo sv. Petra pri Ljubljani. Njene meje se približno, se pravi ne povsem, ujemajo s tako imenovanim ljubljanskim gospostvom za časa Spanheimskih. Vendar so Spanheimski to gospostvo zgradili postopoma, z nakupi in zamenjavami posameznih delov nekdanjega kronskega ozemlja.¹¹³ Podobno se je dogajalo s pražupnijo, ki je imela prvotni sedež na Rodinah in pozneje v Radovljici in je njen obseg – do Kranjske Gore, Bohinja in Kroke – mogoče

¹⁰⁷ MC I/12; GZS III/35.

¹⁰⁸ MC I/16; GZS III/124; več o tem tu v nadaljevanju.

¹⁰⁹ MC I/14; GZS III/68.

¹¹⁰ MC I/9; GZS II/470.

¹¹¹ MC III/150; GZS II/468.

¹¹² GZS II/436; več o tem v naslednjem poglavju.

¹¹³ O nastanku spanheimskega ljubljanskega gospostva gl. ŠTIIH 2002.

natančno določiti po pravicah, ki jih je na tem teritoriju v poznem srednjem veku imel radovljiški župnik. Leta 1004 in leta 1011 je kralj Henrik II. podelil briksenškemu škofu Bled. V naslednjih desetletjih so briksenški škofje z darovi in zamenjavami pridobili še več posesti med Bledom in Bohinjem ter v radovljiški okolici, vendar se jim – v nasprotju s Spanheimskimi – ni posrečilo, da bi svoje imetje zaokrožili v mejah prvotnega kronskega ozemlja. Drugače pa je bilo s pražupnijo v Mengšu. Tudi ta podelitev ni dokumentirana, a je šlo očitno za ozemlje, ki je z izjemo posamičnih alodov neokrnjeno prišlo v zasebno posest kranjskih mejnih grofov; v poznem srednjem veku ga dokumentira posest Andechs-Meranijskih s sedežem v Kamniku. Obstoje pražupnij, ustanovljenih za kronsko posestva, ki jih je vladar zatem podelil po kosih, nam ne nazadnje dokazuje sama cerkniška pražupnija, saj je kralj Henrik III. leta 1040, ko je Cerknico predal oglejskemu patriarhu, majhen del tega posestva na skrajnem severovzhodnem koncu še zadržal zase in ga je njegov naslednik, kralj Henrik IV., dve desetletji pozneje podelil drugemu fevdniku.

Podobno kot pri šentpetrski in radovljiški pražupniji je moralo biti tudi s pražupnijami na Spodnjem Koroškem, v Rožu (Rožek) ter v Podjuni (Škocjan, Šmihel pri Pliberku), četudi je podoba zaradi več starih lastniških cerkva še manj jasna.

Prav primer Cerknice nam pomaga rešiti naslednje pomembno vprašanje, in sicer, ali so pražupnije nastale že vzporedno z oblikovanjem kronskih ozemelj ali pa šele po prevzemu teh s strani novih posestnikov. V literaturi je doslej veljalo zadnje. Vendar nam Cerknica kaže nasprotno. Pražupnija je leta 1040, ko je tu posest prejel oglejski patriarh, že obstajala, sicer ne bi mogla zajemati omenjenega delčka na severovzhodu tega ozemlja, ki je ostal zunaj te posesti. Tako je bilo tudi z območjem na severozahodu pražupnije s Preserjem in Borovnico, ki je sodilo pod spanheimsko ljubljansko gospostvo, saj ni znano, da bi ga Spanheimski ali nekdo drug pred njim odtegnil patriarhu, kakor se je to zgodilo z okolišim Planino, ki so si ga prilastili Goriški. Ne nazadnje nam obstoj cerkvene organiziranosti tega teritorija že leta 1040 dokazuje s podelilno listino izpričani toponim (Circheniza), ki kaže na obstoj cerkve v tem kraju. In to velja tudi v primeru Šentpetra pri Ljubljani in Rodin oziroma Radovljice. Pri oblikovanju teh pražupnij je vladar očitno deloval skupaj s krajevnim škofom, oglejskim patriarhom. Zgodovinsko gradivo sicer ne sega toliko nazaj, vendar patriarhove polne pravice pri teh pražupnijah, kolikor jih je mogoče ugotoviti, zagotavljajo, da je bil patriarh, pravno gledano, tudi njihov ustanovitelj, čeravno je bil sam teritorij tedaj še v vladarjevi lasti. To pravilo načeloma velja v vseh primerih; izjeme, kot je morda bila loška pražupnija, o čemer bo govor v nadaljevanju, so bile verjetno redke.

Da so teritorialni vidiki, ugotovljivi prek župnijskih meja, pomembni za ugotavljanje posestniškega stanja ob oblikovanju pražupnij, nam razkrivajo tudi določene nadrobnosti v primeru oglejskih koroških pražupnij. Znano je, da je pražupnija v Mariji na Zilji do leta 1390 vključevala del Zgornje Savske doline z Ratečami. To se ne ujema z geografskimi danostmi, saj je s tem pražupnija po Korenskem sedlu segla prek Karavank in tudi prek razvodja med Ziljico in Savo, četudi so bile Rateče laže dostopne z gorenjske strani. Podobno je župnija v Železni Kapli in s tem pražupnija v podjunske Škocjanu z Jezerskim prekorajala Karavanke in segla v porečje Kokre, pri čemer je Jezersko v nasprotju z Ratečami vse do leta 1918 ostalo v deželni mejah Koroške. Takšen položaj slutimo še pri Tržiču tostran Ljubelja, ki bi se mogel izločiti iz župnije v Kapli, kar pomeni, da je ta konček Gorenjske nekoč sodil pod pražupnijo v Rožu. Ob upoštevanju premise, da so pražupnije nastajale zato, da bi pokrile določena posestniško zaokrožena ozemlja – tudi na Koroškem južno od Drave so ta morala biti kronska –, se ponuja razlaga, da so bila ta izoblikovana tako, da so vključevala tudi strateško pomembne prehode in prelaze. Te

tri ali – če prištejemo še dostop iz Kanalske doline v Zgornjesavsko dolino pri Ratečah – štiri geografske točke so bile tudi edine, ki so omogočale lažji prehod s Koroškega na Gorenjsko, in vse so, kot vemo ali pa le domnevamo, spočetka ostale v nadzoru Koroške na škodo Kranjske.

Čeravno pri vzpostavljanju pražupnij praviloma niso odigrale nobene vloge, je treba na tem mestu opozoriti tudi na morebitne pomadžarske lastniške cerkve, ki so jih, kot je mogoče domnevati, vladarjevi uradniki ali prvi veliki fevdniki postavljali na upravnih sedežih kronskih ozemelj ali slednjim podeljenih posesti. Četudi o tem nimamo na voljo nobenega zgodovinskega gradiva, vzbuja pozornost vrsta starih cerkva ob pomembnih gradovih ali v njihovi bližini s patrocinjem sv. Petra, denimo v Radovljici, v Preddvoru pri Kranju (za neki izginuli Stari dvor v posesti savinjskih grofov), v Naklem, v Gorenjem Mokronogu, v Vitanju, v Brestanici (Rajhenburgu), pod Kunšpergom na Bizeljskem (Bistrica ob Sotli, nekdanji Sv. Peter pod Svetimi gorami). Usoda teh cerkva, ki jih bomo obravnavali v naslednjih poglavjih, je bila zelo različna, praviloma pa so se preoblikovale v župnije ali v vikariate ali pa so bile vanje integrirane. Vsekakor pa dopolnjujejo podobo o stanju cerkva, ki se nam riše v času nastajanja pražupnij na Slovenskem, to je v drugi polovici 10. in v začetku 11. stoletja.

1.4.2 Druga faza v izgradnji cerkvene teritorialne organizacije, ki jo je mogoče opazovati tudi na Slovenskem, zadeva reguliranje lastniških cerkva in se v glavnem omejuje na 11. stoletje. V zgornjih vrsticah je bilo povedano, da so bile lastniške cerkve zaradi tega, ker so lastnikom omogočale preveč moči, tujek v škofijski župnijski ureditvi. Proces odpravljanja lastniških cerkva je formalno sprožila prepoved laiške investiture, sprejeta med drugimi pomembnimi sklepi na lateranski sinodi v Rimu leta 1059 pod novoizvoljenim papežem Nikolajem II.¹¹⁴ Ta je bila sicer v prvi vrsti uperjena proti posegu laikov, predvsem vladarjev in visokega plemstva, v imenovanje in nameščanje škofov ter kapiteljskih in samostanskih predstojnikov in je vodila v zgodovinski investiturni boj med cesarjem in papežem, a je zadevala tudi nižje cerkvenstvo. Kljub temu segajo poskusi po preoblikovanju lastniških cerkva v župnijske že v čas pred leto 1059. Vzorčni primer za ta proces na Koroškem je cerkev sv. Andreja v Klančah/Glantschach, ki jo je zgradil plemeniti Tešina, imenovan Rapoto, posvetil pa salzburški nadškof Friderik (958–991). Z listino, ki sicer sloni na avtentični zabeležki o posvetitvi cerkve, a naj bi bila ponaredek iz časa nadškofa Gebharda sto let pozneje,¹¹⁵ se je omenjeni Tešina pogodil z nadškofom tako, da mu je prepustil celotno desetino te cerkve in še neko drugo posest, nadškof pa je Tešini vrnil eno tretjino desetine ter cerkvi podelil krstno in pogrebno pravico (*ius baptizandi, ius sepeliendi*), se pravi osnovni župnijski pravici kakšne cerkve. Ta listina nam eksemplarično razkriva običajno proceduro pri reguliranju lastniških cerkva, kot je na Koroškem dokumentirana od sredine 11. stoletja dalje: lastnik je krajevnemu škofu prepustil celotno desetino, ki jo je dotlej užival, zatem pa je prejel vrnjeno eno tretjino, poleg tega pa mu je moral v zameno za podelitev župnijskih pravic prepustiti še določeno posest.

Ker o avtentičnosti omenjene listine, ki je zadevala cerkev, posvečeno že pred letom 1000, obstaja dvom, ne vemo, kdaj je na salzburškem območju v resnici prišlo do

¹¹⁴ HEFELE 1860, str. 757 in dalje (str. 760).

¹¹⁵ MC I/7; GZS II/497; *Erläuterungen* 2, str. 263; o tem, da gre za ponaredek, gl. REDLICH 1884, k temu tudi WADL 1988. SACHERER 2011, str. 114–115, in EICHERT 2012, str. 24–25, 330–331, jo imata za pristo ali vsaj vsebinsko verodostojno.

pretvarjanja lastniških cerkva v župnijske, a se je to gotovo intenziviralo pod nadškofoma Balduinom (1041–1060) in Gebhardom (1060–1088). V zadevni literaturi je ta proces običajno označen kot »reguliranje desetine« (Zehentregulierung). Vendar ta označba zadeva le del tega procesa in obide njegov osnovni cilj, to je vključitev lastniških cerkva v škofijsko župnijsko mrežo. Kot je bilo rečeno, je dotedanji lastnik s tem postal patron svoje novo konstituirane župnije, ki jo zato imenujemo patronatna župnija, z vsemi pravicami in dolžnostmi, ki jih prinaša patronat, duhovnik-župnik pa se je moral podvreči spiritualni oblasti krajevnega škofa oziroma arhidiakona na svojem območju.

Eden zgodnejših in obsežnejših primerov pretvorbe lastniških cerkva v župnijske v času nadškofa Balduina zadeva nekatere koroške cerkve Heme Breško-Seliške pred njeno smrtjo leta 1044 ali 1045. Listina z datumom 6. januar 1043 je tako kot marsikatera druga iz Hemine zapuščine ohranjena le v ponarejenem prepisu iz let 1172–1176, vendar so osnovni podatki povzeti po izgubljenih izvornikih.¹¹⁶ Da bi osmim svojim v izvorni listini naštetim cerkvam¹¹⁷ pridobila krstno in pogrebno pravico z desetino, je Hema nadškofu Balduinu odstopila svoji lastnini »Rajhenburg« ob Savi in Adegliacco v Furlaniji. Medtem ko se je salzburška nadškofija pod Eberhardom II. odročnemu Adegliaccu po še ne pretečenih dvesto letih (1212) v zamenjavi z oglejskim patriarhom Volfgerjem odrekla, je »Rajhenburg« – to ime je zajemalo vse ozemlje od vključno Sevnice do vključno Brežic na levem bregu Save s središčem na gradu Rajhenburg (Brestanica) – razvila v strateško pomembno posest na južni meji z Madžarsko.

Pogodbi, ki jo je Hema Breško-Seliška leta 1043 sklenila s salzburškim nadškofom Balduinom, je po obsegu podobna tista, s katero je okoli 1065–1066 nadškof Gebhard uredil status cerkva v lasti Markvarda, sina koroškega vojvode Adalbera Eppesteinskega.¹¹⁸ Tudi tu gre za vrsto cerkva na Koroškem in Gornjem Štajerskem, od Molzbichla na zahodu do Aflenza na vzhodu. Poleg cerkve v Molzbichlu, o kateri smo že govorili, vzbuja pozornost cerkev v St. Lambrechtu (sancti Lamperti in Silua), kjer je njegov rod proti koncu 11. stoletja ustanovil benediktinski samostan. Po običajni proceduri je Markvard s soprogo in sinovi nadškofu Gebhardu izročil desetino od vseh svojih posesti v salzburški diecezi, kar pomeni, od vseh svojih cerkva v nadškofovi jurisdikciji, poleg tega pa še svoj del cerkvene posesti v Tiffnu pri Feldkirchnu z beneficijem – gre pač za samo cerkev v Feldkirchnu, ki je bila podrejena župniji v Tiffnu¹¹⁹ – in nekatere druge posesti, v zameno pa prejel eno tretjino teh desetih ter krstno in pogrebno pravico pri omenjenih cerkvah. Izjema je Aflenz, kjer je Markvardu pripadla vsa desetina od celotne doline, ki jo je pokrivala tamkajšnja cerkev (decimas in valle Auoloniza ex toto ad ecclesiam eiusdem vallis). Duhovnik, ki je oskrboval cerkev v Aflenzu, je moral priznati škofovo sodno oblast (banum ab episcopo) in izvajati vse, kar v škofovem imenu ali imenu njegovega zastopnika

¹¹⁶ MC I/16; GZS III/124. Najzanimivejša ponaredba so dodatki, ki določajo meje teh cerkva.

¹¹⁷ To so poleg poznejše stolnice v Krki današnje župnijske cerkve v krajih Lieding, Zwischenwässern (St. Rade Gund in Hohenfeld), Grafendorf pri Brežah ter Šmarjeta pri Telerberku/St. Margarethen am Tollerberg in Št. Jurij na Vinogradih/St. Georgen am Weinberg, ti dve »v Trušnjah«. Na prvem mestu navedena »kapela« sv. Mihaela v Glodnici/Glödtnitz je zdrsnila na raven podružnice praužupnije Altenmarkt pri Weitensfeldu, župnija pri »kapeli sv. Lovrenca na gori« (Lorenzenberg) je bila prenesena k cerkvi sv. Vida v Micheldorfu, medtem ko je tretja cerkev »v Trušnjah«, sv. Lamberta (Lambrechtskogel, Weisenberg), postala podružnica župnije v Št. Juriju.

¹¹⁸ UBSt I/86; MC III/328 (regist); SUB II/95; prim. tudi TANGL 1851, str. 349–351 in 392–394; nazadnje KLAAR 1966, str. 39–41, št. 47; gl. tudi AMON/LIEBMANN 1993, str. 73–74. GÄNSER 1994, str. 94, datira to listino okoli leta 1063.

¹¹⁹ WADL 1988.

(pač arhidiakona) običajno izvajajo župniki (plebesani). Nadškof je torej tamkajšnje lastniško cerkev vzpostavil kot polnopravno župnijo v smislu plebs. Enako je storil še pri štirih cerkvah, ki jim je tudi določil teritorij, drugim, vključno s cerkvijo sv. Lamberta, pa je priznal le krstno in pogrebno pravico (*baptisma solummodo et sepulturam*).

Nadškof Gebhard je podobne pogodbe sklenil še z drugimi laiki kot tudi s cerkvenimi ustanovami na svojem teritoriju, kot je to bil ženski samostan v Gössu pri Leobnu.¹²⁰ Urediti pa je moral tudi položaj lastniških cerkva, ki so jih v njegovi diecezi imeli eksteritorialni škofje. Na Koroškem severno od Drave je bila obsežna posest s cerkvami v rokah freisinškega škofa. Do ureditve položaja teh cerkva je prišlo maja leta 1072 s pogodbo, ki jo je Gebhard sklenil s freisinškim škofom Ellenhardom in je zadevala cerkve ob Vrbskem jezeru, v Katschu (na drugi strani Katschberga in onstran Mure) in na Lurnskem polju.¹²¹ Delež desetini, ki ga je nadškof v zameno za eno celo in eno poldrugo »slovensko« kmetijo prepustil Ellenhardu, je variiral. Pri treh dvorih ob Vrbskem jezeru, ki naj jih Ellenhard določi sam, naj ta prejme celotno desetino, pri drugih le tretjino, v Katschu celo desetino samo pri enem dvoru, pri drugih prav tako eno tretjino. Za katere cerkve tu gre, listina ne omenja,¹²² pač pa jih navaja na Lurnskem polju, in sicer sv. Petra v Breznici/Fresnitz, to je St. Peter im Holz, sv. Mihaela v Požarnici/Pusarnitz in sv. Martina na Beli/Obervellach. Desetine zadnjih dveh cerkva si pogodbenika delita, tista pri sv. Petru pa v celoti ostane freisinškemu škofu.¹²³ Poleg tega je nadškof določil tudi geografski distrikt teh treh cerkva in dopustil, da lahko škof v primeru, da jih ljudstvo zaradi oddaljenosti ne bo moglo obiskovati, ob nadškofovem soglasju postavi še katero. Ob podatku, da je freisinška škofija pri cerkvi sv. Petra obdržala celo desetino in dobila svoj teritorij, lahko upravičeno domnevamo, da je šlo za konstituiranje župnije v smislu pražupnije s sedežem pri tej cerkvi, proces, ki ga je salzburški nadškof pri lastniških cerkvah, prejetih z darovnico kralja Ludovika Nemca leta 860, izpeljal že kakšnih sto let prej.¹²⁴ Tako je bila Gornja Koroška severno od Drave šele leta 1072 vključena v škofijsko župnijsko mrežo.

1.4.3 Zgodovinskega gradiva, ki bi pojasnjevalo reformiranje lastniških cerkva južno od Drave, je zelo malo. Poznamo pravzaprav le dve listini iz 11. stoletja s to vsebino in še ti zadevata eksteritorialnega škofa. Najprej gre za nedatirano pogodbo oglejskega patriarha Rabengerja (1063–1068) z briksenškim škofom Altvinom.¹²⁵ Govor je le o desetinah in drugih posestvih, cerkve, razen ene v kraju Tristach na današnjem Vzhodnem Tirolskem, niso omenjene, vendar vemo, da je briksenška škofija na tem koncu oglejskega patriarha takrat še imela lastniške cerkve, in sicer tako na Vzhodnem Tirolskem (poleg Tristacha Lavant), Koroškem (v Zgornji Dravski dolini, Stein/Kamen v Podjuni, sv. Danijel pri Grabalji vasi/Grabelsdorf, Železna Kapla/Eisenkappel) kot na Gorenjskem v Bohinjskem kotu ter v okolici Bleda in Radovljice. Po tej pogodbi je Altvin moral odstopiti patriarhu vse desetine od svojih posestev in desetine tistih, ki so mu jih podelili vazali oglejske cerkve, ter vse, kar je patriarhu pripadalo po cerkvenem pravu – šlo je torej

¹²⁰ MC I/24; SUB II/98.

¹²¹ MC I/III/394; SUB II/4; GZS III/270.

¹²² Poleg cerkve sv. Petra v Kammersbergu, kjer je bilo središče freisinskih posestev Katsch, so to bile Otok/Maria Wörth ter verjetno Poreče/Pörschach in Škofiče/Schiefling ob Vrbskem jezeru.

¹²³ Za usodo teh desetini v poznejšem obdobju, ko je Freising izgubil svoje posesti na Gornjem Koroškem in so cerkve prišle v polne pravice salzburškega nadškofa ali v patronat laikov, gl. KLEBEL 1938, str. 243–245, 251–252.

¹²⁴ K temu tudi *Erläuterungen* 3, str. 79–80.

¹²⁵ UBKr I/46; GZS III/227.

za desetino od cerkva –, v zameno pa mu je patriarh prepustil dve kmetiji v Begunjah in desetino od svojih posestev na Koroškem in Kranjskem ter polovico cerkve v kraju Tristach z vsem pripadajočim.

Natančnejša je pogodba patriarha Sigeharda s freisinškim škofom Ellenhardom iz leta 1074.¹²⁶ Po ustaljenem obrazcu je Ellenhard najprej izročil patriarhu vse desetine, ki jih je imel v kranjski grofiji, nato pa jih je odkupil, s tem da je patriarhu odstopil dve »slovenski« kmetiji, ki sta sodili pod njegov dvor v Loki, in še štiri druga tamkajšnja zemljišča ter deset takšnih kmetij na Vinjem vrhu. Dalje je bilo določeno, da patriarh po cerkvah na Loškem namešča duhovnike po svoji volji, ti pa bodo v vseh spiritualnih stvareh podvrženi njemu ali njegovemu arhidiakonu. Dalje bo škof pri kmetijah na Vinjem vrhu postavil cerkev, kjer bo to patriarh želel, vendar s pogojem, da bo škof potem, ko jo bo patriarh ali kateri drug škof posvetil, pod njo združil vse tamkajšnje svoje prebivalce pa tudi druge, če bi to patriarh zahteval.

Pogodba oglejskega patriarha Rabengerja in freisinškega škofa Ellenharda iz leta 1074 se v marsičem zelo razlikuje od drugih, ki smo jih obravnavali zgoraj. Gre za cerkve loškega gospostva – poleg tiste sv. Jurija v Stari Loki jih je torej bilo še nekaj – in cerkev na freisinškem dolenskem posestvu, ki se identificira z Belo Cerkvijo. Najprej nas preseneti to, da je govor o Stari Loki, ki smo jo obravnavali v vrsti pražupnij. Glede na to listino je mogoče domnevati, da je tamkajšnjo cerkev postavil šele freisinški škof po podelitvi loškega ozemlja leta 973¹²⁷ ali pa že vladar pred letom 973 in jo neposredno predal freisinškemu škofu, tako da je ostala v njegovi lasti in torej ni bila patriarhova ustanova, kot je to bilo pri drugih pražupnijah. Leta 1074 pa je vendarle prešla v patriarhove polne pravice in takšna ostala verjetno do leta 1141, ko je papež Inocenc II. freisinškemu škofu Otonu med drugim potrdil, da se duhovniki pri cerkvah na njegovih posestvih, tudi tistih, ki so bila zunaj njegove dieceze, nameščajo le z njegovim soglasjem.¹²⁸ To je pomenilo patronat s prezentacijsko pravico, medtem ko je potrditev še naprej opravljal patriarh. To stanje, ki ga potrjuje vse poznejše gradivo, je trajalo vse do sekularizacije leta 1802. Pri Vinjem vrhu pa gre za cerkev, ki bi bila lahko glede na okoliščine lastniška cerkev freisinškega škofa, ali je tudi ta, ko je bila po letu 1074 zgrajena, pristala v celoti pri patriarhu. Župnijo v Beli Cerkvi je literatura doslej obravnavala kot pražupnijo, kot takšno jo izkazujejo tudi patriarhove polne pravice. Tudi za čas po letu 1141 ni znano, da bi – v nasprotju s Staro Loko – freisinški škof tu kdajkoli izvajal prezentacijo. Na drugi strani pa smo zgoraj nakazali možnost, da je glede na kronsko posest, ki jo je leta 1025 kralj Konrad II. podelil savinjskemu grofu Viljemu II., to ozemlje prvotno pokrivala pražupnija s sedežem v Leskovcu pri Krškem. Glede na povedano bi bilo Belo Cerkev potemtakem bolje opredeliti kot staro patriarhatsko župnijo. Pri tem ni nepomembno določilo v obravnavani pogodbi, da se morajo, če bo patriarh tako zahteval, v njej združiti tudi prebivalci, ki niso pod škofovo oblastjo – njen teritorij je torej lahko segel prek meja škofovega ozemlja. To je v nasprotju s formalno pretvorbo lastniške cerkve v patronatno župnijo in je bilo ob upoštevanju načela o nespremenljivosti župnijskih meja mogoče le v primeru, da se je nova župnija izločila iz neke obstoječe župnije, tokrat pač pražupnije.

¹²⁶ UBKr I/50; GZS III/284.

¹²⁷ V tem smislu tudi KLEBEL 1926, str. 49–50, četudi z napačnim sklepom, da je patriarh freisinškemu škofu leta 1074 priznal patronat.

¹²⁸ ZAHN 1870A, str. 99–100, št. 101; UBKr I/91; GZS IV/171. Privolitev s strani salzburškega nadškofa je sledila še istega leta (ZAHN 1870A, str. 100–101, št. 102), medtem ko morebitna potrditev s strani oglejskega patriarha ni znana.

Ne nazadnje je treba opozoriti na to, da patriarh freisinškemu škofu po pogodbi iz leta 1074 ni vrnil del desetine, kot je to bilo običajno pri koroških primerih te vrste severno od Drave, kar pomeni, da mu je pripadla v celoti, zato jo je slednji moral odkupiti.

Čeravno na podlagi teh dveh listin, od katerih je tista, ki zadeva briksenškega škofa, še manj povedna, ne moremo izvajati kakšnih širše veljavnih sklepov, se zdi, da je oglejski patriarh pri reguliranju lastniških cerkva na svojem območju postopal strožje od salzburškega nadškofa. Briksenški škof je pri tem razen polovice cerkve v kraju Tristach izgubil vse,¹²⁹ tudi freisinškemu se je po tej proceduri posrečilo, da obdrži le cerkev v Stari Loki. Z upoštevanjem te okoliščine je mogoče denimo lažje razumeti tudi dejstvo, da so vse lastniške cerkve, ki jih je bamberski škof ustanovil na svojih posestvih v Ziljski in Kanalski dolini, že zgodaj prešle v roke oglejskega patriarha, o čemer bo govor v poglavju o Koroški južno od Drave.

Poleg teh dveh listin obstaja še en, nekoliko poznejši dokument, ki govori o lastniških cerkvah in ga je v določeni meri, se pravi samo deloma, mogoče primerjati s tistimi za Koroško.¹³⁰ Okoli leta 1118 sta Heberard in Bertolf, prejkone smledniška viteza, odstopila oglejskemu patriarhu Ulriku I. kot tudi župniku v Vodicaх neke posesti, zato pa sta prejela krstno in pogrebno pravico za svoje cerkve v Trbojah, Smledniku, Šmartnem pod Šmarno goro, v Zgornjih in Spodnjih Pirničah ter v Hrašah. Nadaljnja usoda teh cerkva pa je drugačna od obravnavanih na Koroškem. V njih, kot kaže, še ni bilo duhovnika in jih je po letu 1118 oskrboval vodiški župnik, tudi ni govora o desetinah, zato jih ne moremo interpretirati kot klasične lastniške cerkve in se takrat tudi še niso mogle preoblikovati v župnije. Župniji sta šele precej pozneje nastali v Smledniku in v Šmartnem, prva kot vodiški vikariat, druga morda kot patronatna župnija, čeravno ne vemo, kdo bi bil lahko njen prvi patron, medtem ko so druge cerkve ostale na ravni smledniških podružnic. Ne glede na to pa nam ta listina razkriva, da je bila na Gorenjskem – in bržkone tudi drugod – že okoli leta 1100 dežela posuta s cerkvami, ki so jih postavljali krajevni posestniki, čeravno še brez duhovnika in župnijskih pravic.

Z vidika urejanja desetini pri nekdanjih lastniških cerkvah na oglejskem teritoriju, tako eksteritorialnih škofov kot laikov, je zanimiv dogovor, ki so ga 29. maja leta 1132 v Brežah sklenili salzburški nadškof Konrad I. in krški škof Roman I. na eni strani ter patriarh Peregrin I. na drugi.¹³¹ Kot je razvidno iz besedila listine, tako salzburški nadškof kot krški škof patriarhu zaradi njegovega odpadništva – v investiturnih sporih naj bi se bil namreč pridružil protirimski cesarski stranki – na svojih posestvih v patriarhatu nista bila oddajala desetine, po patriarhovi vrtniti v »pravi« tabor pa sta mu obljubila, da to poravnata. K temu se je zavezala tudi vrsta koroških plemiških oseb.

1.4.4 Poleg tako ali drugače ugotovljivih pražupnij obstaja na Slovenskem vrsta starih matičnih župnij z videzom pražupnije, se pravi, s še dovolj velikim obsegom in v polnih patriarhovitih pravicah, ki pa jih zaradi teritorialnih okoliščin ne moremo opredeliti kot takšne. Vzporedno z reformo cerkvene teritorialne organizacije v 11. stoletju, ki je zadevala lastniške cerkve, je moralo priti tudi do prvega parceliranja pražupnij. Žal ni nikakršnega zgodovinskega gradiva, ki bi nam pojasnjevalo ta proces, tudi ne siceršnjih raziskav, zato smo prisiljeni, da se opremo le na zunanja znamenja. Tipične patriarhatske župnije druge polovice 11. stoletja, kot si jih zamišljamo, so denimo Cerklje in Vodice

¹²⁹ Tako že KLEBEL 1926, str. 20, 22.

¹³⁰ KOS/ŽONTAR 1939.

¹³¹ MC III/641; GZS IV/112; BERNHARD 2006, str. 172–174, št. P 2.

ter Dob in Moravče, vse štiri izločene iz mengeške pražupnije, ter Šentvid nad Ljubljano, izločen iz šentpeterske pražupnije. Obstoje župnije v Vodica in Cerkljah, ¹³² za župnijo v Šentvidu pa sporoča Valvasor, da je bila ustanovljena leta 1085.¹³³ Kje je zaslužni polihistor dobil ta podatek, ne vemo, morda iz kakšne danes izgubljene listine, vendar se datum lepo ujema s časom, o katerem govorimo. Te župnije so se sčasoma praviloma povsem osvobodile odvisnosti od pražupnije, iz katere so se izločile, vendar ne vedno, kot to kaže primer Šentvida pri Ljubljani, ki smo ga obravnavali zgoraj, pa tudi Doba in Moravč. Ko je cesar Friderik III. leta 1448 od papeža Nikolaja V. prejel patronat nad mengeško župnijo, je samodejno prejel tudi patronat teh dveh župnij, ne pa Vodice in Cerklje. Vodice so bile takrat še v patronatu Celjanov, medtem ko so bile Cerklje že stoletje v posesti ženskega samostana v Velesovem. Drugače je bilo z župnijami, ki so se, kot mislimo, izločile iz pražupnije v Šentvidu na Dolenjskem. Ko je stiški samostan leta 1384 prejel župnijo v Šentvidu, je z njo prejel le njene vikariate, medtem ko sta se drugi župniji, ki ju je takrat še podeljeval patriarh »pleno iure« (Šentrupert, Trebnje; Dobrič je kakšni dve desetletji prej prevzel deželni knez), že osamosvojili v tolikšni meri, da sta ostali zunaj te podelitve.

V luči procesa, ki je na podlagi parceliranja pražupnij privedel do patriarhatskih župnij 11. stoletja, lahko opazujemo tudi tiste župnije, ki jih je patriarh izoblikoval na osnovi lastniških cerkva in so slej ko prej pristale v njegovih rokah. Takšni sta npr. župniji Šmartin pri Kranju in Šenčur, obe nastali v okviru kranjske pražupnije. Kako se je to moglo zgoditi, nam kaže prav primer Bele Cerkve: določilo, da lahko patriarh pod tamkajšnjo cerkvijo združi tudi prebivalce drugih gospošte, mu je dalo proste roke za izoblikovanje novega župnijskega distrikta iz delov pražupnije, iz katere se ja ta župnija izločila. Tako si je mogoče razložiti, kako je iz lastniške cerkve s praviloma omejenim teritorijem po patriarhovi intervenciji mogla nastati obsežnejša župnija. Podobno se je moralo dogajati tudi na Koroškem, kot je to mogoče videti v primeru župnij Lavant in Lind v Zgornji Dravski dolini.

Proces parcelacije pa ni zajel vseh pražupnij. Tako je denimo vipavska pražupnija ostala neokrnjena vse do poznega srednjega veka, ko se je iz nje izločila župnija v Kamnjah. Poseben primer pa je cerkniška pražupnija, ker je bil na njenem teritoriju krajevni škof, torej oglejski patriarh, tudi fevdalni gospod. Patriarh je tu za bolj oddaljena območja od 11. do 14. stoletja ustanovil več lastniških cerkva v smislu patronatnih župnij, katerih patronat je podelil v fevd krajevnim posestnikom, zato jim ga je lahko, če je tako nanoslo, tudi odvzel.

Pojem patriarhatske župnije 11. stoletja mora seveda ostati bolj ali manj izhod v sili, ko zaradi pomanjkanja zgodovinskega gradiva za kakšno obsežnejšo staro župnijo, ki je ne moremo opredeliti kot pražupnijo, ne vemo, kako je nastala. Predvsem nam tu manjkajo podatki o kanoničnih pravicah in desetinah za kritično obdobje med 11. in 13. stoletjem; podatka za Vodice iz leta 1118 in za župnijo v Velesovem iz leta 1163, o kateri bo še govor, sta le redki izjemi. Če so za kakšno župnijo v 14. stoletju izpričane patriarhove polne pravice, to še ne pomeni, da je bilo tako tudi v stoletjih pred tem, saj je patriarh do njih lahko prišel tudi drugače. Vendar pa povedano v načelu velja.

1.4.5 Naslednja faza v izgradnji župnijske mreže, ki ji je pri nas na oglejskem območju mogoče slediti od 12. stoletja dalje, je potekala v znamenju patronatnih župnij.

¹³² Kos/ŽONTAR 1939.

¹³³ VALVASOR 1689 I, str. 819.

Te smo doslej obravnavali v kontekstu lastniških cerkva, so pa v tem času nastajale tudi nove, s tem da so se izločile iz kakšne pražupnije ali že obstoječe patriarhatske župnije. Ustanavljali so jih krajevni posestniki. V to kategorijo bi lahko prištelih že župniji v Smledniku in v Šmartnem pod Šmarno goro, ki sta s cerkvijo dokumentirani v obravnavani listini iz leta 1118, vendar njuna nadaljnja usoda ne kaže, da bi šlo za patronatni župniji. Tako ostaja prvi in edini znani in zato še toliko pomembnejši primer ustanovitev župnije v Velesovem leta 1163.¹³⁴ Izvoljeni patriarh Ulrik (II.) je na prošnjo Gerlocha iz Velesovega, andeškega ministeriala, kapelo sv. Marjete, postavljeno na njegovem alodu (na Trati), izvzel iz oblasti župnika pri Sv. Mariji (v Cerkljah), ji podelil krstno in pogrebno pravico ter jo oskrbel s petdeset desetino odvajajočimi kmeti, ki jih je Gerloch dotlej od patriarha imel v fevdu. Ti naj služijo za vzdrževanje duhovnika, ki bo podrejen spiritualni oblasti patriarha ali njegovega arhidiakona. Obenem je Gerloch v soglasju s svojim gospodom Bertoldom iz Andechsa in z župnikom v Cerkljah tej župniji kot odškodnino odstopil eno kmetijo in enega hlapca pri Velesovem. Listina nam ponazarja običajni postopek pri ustanavljanju patronatnih župnij. Župnija, iz katere se je ta izločila, je za izgubo dohodkov prejela odškodnino, ustanovnik pa, ki je novo župnijo oskrbel s posestvijo, njen patronat in odvetništvo.¹³⁵

Patronatne župnije so nedvomno okrepile družbeni položaj ustanoviteljev, bilo bi pa narobe, ko bi jih obravnavali le kot statusni simbol. Nedvomno so pripomogle tudi k učinkovitejši dušni oskrbi prebivalstva, zato je pristojni župnik lažje privolil v njihovo ustanovitev, kadar so pokrile odročnejše kraje v njegovi župniji. V primeru Velesovega sicer to ni povsem jasno, vendar je mogoče predvidevati, da so pri obsežnejših župnijah nove patronatne župnije nastajale najprej za območja, ki so bila najbolj oddaljena od župnijske cerkve.

1.4.6 Ti vidiki so botrovali tudi ustanavljanju vikariatov. S tem izrazom označujemo duhovnije, ki jih je običajno ustanovil župnik na svojem teritoriju, da bi ga razbremenile pri dušni oskrbi. Vikarja je izbiral sam in ga nato dajal v potrditev pristojnemu krajevnemu škofu. Vikariatna cerkev je sicer morala imeti določeno posest za vzdrževanje cerkvene zgradbe, vendar desetini ni prejerala, duhovnik pa se je vzdrževal le z darovi in nabirkami, od katerih je določene del moral oddajati župniku. Členitev obsežnih župnij v vikariate zaradi učinkovitejše dušne oskrbe prebivalstva sega v 12. stoletje, sprožil pa jo je na teh razlogih utemeljeni dekretale papeža Aleksandra III. (1159–1181) nadškofu v angleškem Yorku.¹³⁶ Prvi župnijski vikariati na oglejskem območju so dokumentirani v tako imenovanem papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296, in to le na Gorenjskem,¹³⁷ v glavnem pa so nastajali v 14. stoletju. V virih se župnijski vikar velikokrat označuje kot »vicarius perpetuus«, »večni vikar«, kar pa pomeni le to, da ga potem, ko je bil nameščen, ni bilo več mogoče odstaviti brez utemeljenih razlogov, kar pa je bilo pridržano krajevnemu škofu. Tako večni vikariat še ne pomeni župnije. Pozneje, ko se nekdanji vikariati v virih pojavljajo kot župnije – v teh primerih jih označujemo kot vikariatne župnije –, se pravni odnosi med njo in matično župnijo niso bistveno spremenili.

¹³⁴ UBKr I/128; GZS IV/462; BERNHARD 2006, str. 180–182, št. P 7.

¹³⁵ Za Velesovo je to potrjeno, ko so Gerlochovi potomci leta 1238 v tem kraju ustanovili ženski samostan in mu za ustanovno dotacijo med drugim prepustili velesovsko župnijo, pri kateri so imeli patronat in odvetništvo (ius patronatus pariter et advocatie); UBKr II/102; GZS V/698.

¹³⁶ PAARHAMMER 1996, str. 338–339; Karl Amon, v: AMON/LIEBMANN 1993, str. 103–104.

¹³⁷ SELLA/VALE 1941, str. 33–35. To so bili Poljane v starološki župniji, Vače, Čemšenik in Zagorje v menceški župniji ter Logatec, Ig in Polhov Gradec v šentpetrski župniji.

Poleg župnijskih vikariatov pa poznamo tudi vikariate, ki so jih ustanovili lokalni posestniki; ti se v virih najprej pojavljajo kot »kapele«, to je z izrazom, ki je na splošno pomenil plemiške oziroma laiške ustanove, ki so bile v začetku brez polnih župnijskih pravic. Njihovo ustanavljanje nam ilustrira listina za Moswald (Kočevje) iz leta 1339.¹³⁸ V njej patriarh Bertrand ponovi sporočilo grofa Otona Ortenburškega, da imajo prebivalci njegove v listini navedene vasi predaleč do župnijske cerkve, da bi se udeleževali božje službe in prejeli zakramente brez težav – ta ni imenovana, gre pa za cerkev v Ribnici –, in je zato grof tam postavil kapelo v čast sv. Jerneja in jo oskrbel z dohodki. Na podlagi teh dejstev patriarh dovoljuje, da se v tej kapeli izvajajo božja služba, krst, pokora in drugi zakramenti ter da je pri njej pokopališče, grofu pa, da v njej namesti duhovnika po svoji volji, ki ga mora prezentirati pristojnemu župniku v potrditev. Podobno dikcijo najdemo v listini, ki jo je patriarh Ludovik leta 1362 naslovil na Henrika, župnika v Radovljici.¹³⁹ Patriarhu je prišlo na uho, da so v gozdovih v mejah Henrikove radovljiške župnije iztrebili območja, ki so jih naselili in pripravili za obdelavo polj, za tamkajšnje prebivalce pa postavili dve cerkvi, in sicer v Kranjski Gori in na Dovjem. Zato patriarh Henriku naroča, naj na njihovo željo v teh dveh cerkvah namesti vikarja, ki bosta skrbela za božjo službo in podeljevanje zakramentov in ki bosta v njegovi, to je župnikovi polni oblasti. Glede na besedilo v listini naj bi šlo torej za ustanovitev župnijskih vikariatov, vendar vemo, kdo so bili posestniki, ki so zgradili ti dve cerkvi. To so bili Ortenburžani v Kranjski Gori¹⁴⁰ in freisinški škofje na Dovjem. Kranjska Gora je že ob koncu 14. stoletja (1390) izpričana kot patronatna župnija Ortenburžanov, medtem ko je Dovje ostalo na ravni vikariata, v obeh primerih pa je potrditvena pravica župnika oziroma vikarja ostala v rokah radovljiškega župnika. Leta 1363 je bila v vikariat povzdignjena tudi ortenburška »kapela« v Kočevju, s tem da je potrditev vikarja izvajal župnik v Ribnici, hkrati s Kočevjem pa je patriarh Ludovik v ribniški župniji ustanovil še ortenburške vikariate na Velikih Poljanah pri Velikih Laščah, v Osilnici, v Gotenici – pravzaprav v Kočevski Reki – in v Kostelu (Pri Fari).¹⁴¹ Ustanavljanje vikariatov na Kočevskem se lepo ujema s kolonizacijsko zgodovino tega ozemlja. Prvi kolonizaciji iz zgodnjih tridesetih let 14. stoletja s kmeti z ortenburških posestev na Gornjem Koroškem je sledila ustanovitev »kapele« z duhovnikom v Kočevju, drugi iz leta 1349, ki je na Kočevsko pripeljala še koloniste s Frankovskega in iz Turingije, pa še ustanovitev vikariatov v Osilnici in Kočevski Reki skupaj s tistima na Velikih Poljanah in v Kostelu. Na drugi strani pa nam ti vikariati razkrivajo, do kam je segla ribniška župnija in prek nje cerkniška pražupnija, četudi je šlo za obsežnain prvotno nenaseljena območja. Tudi ta primer dokazuje, kako zgrešeno je tradicionalno prepričanje o tem, da so župnije nastajale vzporedno s kolonizacijo – ne župnije, pač pa vikariati v obstoječih župnijskih mejah.

1.5. Teritorialna organizacija cerkvene oblasti

1.5.1 Oblast nad svetnimi kleriki, tako duhovna kot gmotna, je na območju neke škofije pripadala pristojnemu krajevemu škofu, ki ga je v tej vlogi mogel zamenjati njegov generalni vikar, tako »in spiritualibus« kot »in temporalibus«. V visokem srednjem

¹³⁸ VALENTINELLI 1858, str. 434.

¹³⁹ VALENTINELLI 1858, str. 487.

¹⁴⁰ To potrjuje tudi patriarhovo pismo Otonu Ortenburškemu o vikariatih na Kočevskem v naslednji opombi (et una infra confines ecclesiae sancti Petri in Ratmannsdorff, in Crainau).

¹⁴¹ AH I, str. 30–31, št. 14.

veku so to nalogo v nižjem cerkvenstvu na »terenu« prevzeli arhidiakoni (nadduhovniki) kot škofovi pooblaščenca in namestniki ter prejeli za to določen distrikt, arhidiakonata. Meje arhidiakonata niso bile opredeljene po zunanjih geografskih merilih, marveč po župnijah, ki so pripadle posameznemu arhidiakonu, njihova sestava pa je sledila deželnim mejam. Tudi niso imeli stalnega sedeža, saj so škofje arhidiakonsko službo običajno podeljevali raznim zaslužnim članom lokalne duhovščine, župnikom, zato se je z njimi selil tudi sedež arhidiakonata, če lahko o tem sploh govorimo, saj se je dogajalo tudi to, da je bil za arhidiakona izbran duhovnik, katerega župnija je ležala v okviru drugega arhidiakonata. Izjema so bili tisti arhidiakonati, ki so bili inkorporirani stolnim ali kolegialnim kapitljem.

Termin (*archidiaconus*) je star in se na Zahodu pojavi že v 4. stoletju, ko pomeni vrhovnega diakona in škofovega namestnika v katedralni cerkvi. Na frankovskem območju pa se njegova funkcija, ki se prepleta s funkcijo arhiprezbiterja, zamegli, dokler se v visokem srednjem veku ne razbistri in ga je mogoče najpreprosteje opredeliti kot vmesno instanco med škofom in župniki.¹⁴² Poleg arhidiakonov nastopajo v pomožni funkciji v poznem srednjem veku še vicearhidiakoni in dekanı, ki jih zasledimo tudi v arhivskem gradivu na Slovenskem.

Vse kaže, da se prvi arhidiakoni na obravnavanem ozemlju pojavijo že v 11. stoletju. Najzgodnejšo sled o tem najdemo v zgoraj navedeni listini salzburškega nadškofa Gebharda za Markvarda Eppensteinskega iz okoli 1065–1066.¹⁴³ Ob vzpostavitvi župnika v Aflenzu je zapisano, da mora ta izvajati vse, kar »v škofovem imenu ali v imenu njegovega odposlanca (ali zastopnika)« (*post episcopum eiusque missum*) izvajajo župniki. V listini patriarha Sigeharda za freisinškega škofa Ellenharda iz leta 1074¹⁴⁴ je ta »zastopnik«, ki so mu poleg patriarha samega odgovorni duhovniki, tudi določno naveden kot arhidiakon (*ad ius patriarchę pertinentibus sibi vel archidiacono suo*). Srečamo ga tudi v zgoraj omenjeni listini o smledniških cerkvicah iz okoli leta 1118 kot podpisnika po patriarhovem nalogu (*Ego Otto Aquilegensis archidiaconus iussu Odalrici patriarche*).¹⁴⁵ Seveda ne vemo, kakšna je bila takrat teritorialna pristojnost teh arhidiakonov in ali je morda obstajal en sam za celotno diecezo. S posamičnimi podatki nam postrežejo nadaljnji viri iz 12. stoletja, celovitejšo podobo o obsegu posameznih arhidiakonotov pa dobimo šele iz tako imenovanih papeških desetinskih seznamov poznega 13. stoletja.¹⁴⁶

¹⁴² K terminu samemu, funkciji in nalogam gl. PLÖCHL 1962, str. 146 in dalje; PANZRAM 1999; k arhidiakonovi sodni oblasti Johann Paarhammer, v: DOPSCH 1983, 2, str. 1056 in dalje; k vsebinski zamejitvi terminov »archipresbyter« in »archidiacon« AMON 1988. Katere vse so bile naloge arhidiakona v poznem srednjem veku na naših tleh, je razvidno iz listine z dne 30. decembra 1362, s katero je oglejski patriarh Ludovik della Torre za arhidiakona na Koroškem imenoval župnika v Rožu (VALENTINELLI 1858, str. 187–188), in iz podobne listine z dne 20. januarja 1473 za novoimenovanega savinjskega arhidiakona (AAU, *Collationes*, fol. 57r–59v; ZAHN 1899, str. 20–22).

¹⁴³ UBS^t I/86; MC III/328; SUB II/95.

¹⁴⁴ UBKr I/50; GZS III/284.

¹⁴⁵ Kos/ŽONTAR 1939, str. 243.

¹⁴⁶ Za nadrobnosti gl. HÜBNER 1905 (s korekcijami za Štajersko PIRCHEGGER 1940, str. 11 in dalje); KLEBEL 1925, str. 37 in dalje; KLEBEL 1926, str. 3–5; Karl Amon, v: AMON/LIEBMANN 1993, str. 77–80; TROPPEL 1996, str. 67–68, 86–87; *Erläuterungen* 1, str. 43 in dalje; sicer pa GRUDEN 1908, str. 76–78; KOVAČIČ 1928, str. 57 in dalje; Jože Mlinarič, v: BENEDIK 1991, str. 65–68, DOLINAR 1993, str. 7–8; PIAZZA 2010; k temu gl. tudi HAUPTMANN 1929 (1999, str. 65–67), s pripombo, da avtor ni upošteval, da je območje pražupnije v Šmartnem pri Slovenj Gradcu skupaj z Vitanjem prvotno sodilo h Koroški in pod koroški arhidiakonata.

1.5.2 V drugi polovici 13. stoletja, po ustanovitvi zadnjih dveh sufraganskih škofij v Seckauu (1218) in v Št. Andražu (1228), je bil salzburški del Štajerske in Koroške razdeljen na šest arhidiakonotov, katerih sestava je razvidna iz popisa papeških dajatev za salzburško diecezo iz leta 1285,¹⁴⁷ stanje sredi 15. stoletja pa do določene mere dokumentira popis cerkvenih prebend v salzburški diecezi iz let 1455/56.¹⁴⁸ Na Koroškem severno od Drave so v 13. stoletju obstajali trije arhidiakonati: gornjekoroški, spodnjekoroški – ta je izpričan že leta 1115 – ter arhidiakonot na teritoriju škofije v Krki; na Štajerskem gornještajerski (»v Gornji marki«; prvič leta 1155), spodnještajerski (»v Spodnji marki«; prvič leta 1199) in arhidiakonot na teritoriju škofije v Seckauu. Leta 1285 so bili v gornještajerski arhidiakonot še vključeni kraji nekdanje pittenske grofije onstran Semmeringa z Dunajskim Novim mestom, danes v Spodnji Avstriji, a nekdanj v mejah Štajerske, ki je kljub odcepitvi v 15. stoletju ostala v cerkveni jurisdikciji salzburške nadškofije in tvorila arhidiakonot »ultra montem Semerincum«.¹⁴⁹ Opozoriti je treba tudi na to, da v popisu iz leta 1285 manjkajo župnije v poznejšem salzburškem Lungauu in na skrajnem zahodnem koncu Gornje Štajerske ob Muri do Kammersberga in St. Georgna, prav tako tiste na Gornjem Koroškem. Ko je salzburški nadškof Eberhard I. leta 1153 »župnijo Lungau« (plebesanam ecclesiam Lungowe; mišljena je Mariapfarr) inkorporiral proštu stolnega kapitlja v Salzburgu, mu je arhidiakonatske pravice nad njo izločil (salvo in omnibus iure archidiaconi),¹⁵⁰ kar pomeni, da je bila župnija vključena v neki drug arhidiakonot, pač gornjekoroški,¹⁵¹ ali pa je bila – kar je še verjetneje – v arhidiakonatskih pravicah neposredno podvržena nadškofu.¹⁵² Enako je mogoče domnevati tudi za župnije na Gornjem Koroškem.¹⁵³ Pozneje jo vendarle srečamo skupaj z drugimi, iz nje izločenimi župnijami v Lugauu in z omenjenim koncem doline Mure med župnijami salzburškega arhidiakonata »onstran Tur« (trans Thuronem).¹⁵⁴

Meja med salzburškima gornjekoroškim in spodnjekoroškim arhidiakonatom je tekla navpično približno po sredini dežele, tako da je prvi obsegal zahodni, drugi pa vzhodni del dežele. Spodnjekoroški arhidiakonot¹⁵⁵ je na meji z gornjekoroškim zajel okoliše Brež, Feldkirchna in Trebinja/Treffen do vključno župnije sv. Nikolaja pri Beljaku ob Dravi, naslednice pražupnije St. Rupprecht am Moos, na severu pa je v soglasju s takratno politično razdelitvijo segel še od Brež naprej v dolino reke Mure (St. Marein pri Neumarktu z odcepljenimi župnijami, benediktinski samostan v St. Lambrechtu).

¹⁴⁷ HAUTHALER 1886/87.

¹⁴⁸ CHMEL 1852; gl. tudi HÜBNER 1905, s seznamom arhidiakonov po posameznih arhidiakonatih, katerih imena se pojavljajo v listinskem gradivu, str. 70 in dalje. Ta dokument je v literaturi na splošno datiran v čas od okoli 1445 do okoli 1456, ker se v njem še navajajo patronati leta 1456 izumrlih celjskih grofov. Vendar je mogoče spodnjo časovno mejo pomakniti navzgor na leto 1455, ker se med beneficiji v mariborski župnijski cerkvi že pojavlja beneficij pri oltarju sv. Tomaža Canterburyjskega, ki je bil ustanovljen leto poprej; OROŽEN I, str. 21; GZM VII/57.

¹⁴⁹ CHMEL 1852, str. 272, 279–280. Gl. k temu MEILER 1864.

¹⁵⁰ MEILER 1866, str. 71, št. 80.

¹⁵¹ HÜBNER 1905, str. 52.

¹⁵² Ko je nadškof Eberhard II. leta 1234 župnijo pri benediktinskem samostanu v Admontu izvzel iz oblasti pristojnega arhidiakona – ta je dotlej sodila v arhidiakonot v dolini Aniže (Ennstal), ki je bil v rokah salzburškega stolnega prošta in kapitlja –, je slednja odškodoval z arhidiakonatskimi pravicami nad župnijama Ranten in St. Georgen ob Murau z njunimi vikariati; MEILER 1866, str. 262–263, št. 418; HÜBNER 1905, str. 51–52; k temu tudi BRUNNER 1980.

¹⁵³ Prvi arhidiakon za salzburško Gornjo Koroško se v listinah pojavi šele leta 1295; HÜBNER 1905, str. 73.

¹⁵⁴ CHMEL 1852, str. 266–267.

¹⁵⁵ Najnatančnejši je popis arhidiakonata iz leta 1519; JAKSCH 1885.

Poseben problem so župnije leta 1228 ustanovljene lavantinske škofije v Št. Andražu. Ko je nadškof Eberhard II. leta 1244 novi škofiji z dodelitvijo štirih župnij v Labotski dolini in v bližnjih krajih na današnjem Štajerskem določil njen obseg, je te župnije tudi združil v arhidiakonatu, ki ga je inkorporiral tamkajšnjemu stolnemu proštu.¹⁵⁶ Popis iz leta 1285 pa tega arhidiakonata nima in župnije lavantinske škofije navaja sumarično v rubriki spodnjekoroškega arhidiakonata.¹⁵⁷ S popisom prebend v salzburški nadškofiji iz leta 1455/56 si tudi ne moremo kaj prida pomagati. V njem se kriterij pripadnosti določenemu arhidiakonatu prepleta s kriterijem patronata, zato podoba o tem ni celovita. Tiste, ki jih je kot patron podeljeval lavantinski škof, so navedene skupaj, vendar so med njimi tudi takšne, ki niso bile v škofovi jurisdikciji in s tem v jurisdikciji njegovega arhidiakona.¹⁵⁸ O obstoju posebnega arhidiakonata za župnije v lavantinski škofiji v tem času kajpak ne moremo dvomiti, je pa arhidiakon – v soglasju s privilegijem iz leta 1244 prošt v Št. Andražu – pri izvajanju svoje oblasti moral občasno naleteti na ovire s strani salzburškega nadškofa.¹⁵⁹

Današnje slovensko ozemlje severno od Drave je bilo v manjšem zahodnem delu prek župnije v Labotu/Lavamünd, ki jo je nasledila župnija v Dravogradu, v sklopu spodnjekoroškega oziroma lavantinskega arhidiakonata, v večjem delu pa je pripadalo spodnještajerskem arhidiakonatu.

1.5.3 Oglejski del Koroške je sprva zajemal en sam arhidiakonatu, arhidiakoni pa so se imenovali po Beljaku (Villacenses; prvič že leta 1169, v resnici po Mariji na Zilji) ali splošno po Koroški (Carinthiae), katerih sedež pa kljub temu ni bil le v Beljaku, ampak se je z arhidiakoni selil.¹⁶⁰ Obseg oglejskega koroškega arhidiakonata ob koncu 13. stoletja je razviden iz podobnega papeškega desetinskega seznama za oglejski patriarhat, kot je tisti za salzburško nadškofijo, a je nekaj let mlajši (1296).¹⁶¹ Razprostil se je od današnje Vzhodne Tirolske z župnijama v Lavantu pri Lienzu in v kraju Tristach do današnjega slovenskega ozemlja z župnijami v Slovenj Gradcu, Vuzenici, Šmartnem pri Slovenj Gradcu in Vitanju. Zanimivo pa je, da so tu župnije navedene v dveh skupinah: prva zajema Gornjo Koroško vključno z Marijo na Zilji, druga (Inferiores Karinthie) tiste od Rožeka/Rosegg navzdol. Pač pa tu ni Kanalske doline z Žabnicami, katere cerkveno jurisdikcijo je izvajal eksemptni hospital v Guminu, podružnica hospitala Sv. Duha »in Saxia« v Rimu. V krajšem popisu župnij iz leta 1323¹⁶² ostaja koroški arhidiakonatu še

¹⁵⁶ Insert v potrditvi nadškofa Friderika II. iz leta 1280; MC IV,1/2280; GZS V/834. Omemba nekega Henrika, »arhidiakona v Labotski dolini« (Heinricus Archidiaconus de Lauent) leta 1203, ki naj bi pričala o obstoju nekega lavantinskega arhidiakonata pred ustanovitvijo škofije (MC IV,1/1554; gl. TANGL 1841, str. 52), se pač nanaša le na župnika v Št. Andražu na položaju spodnjekoroškega arhidiakona; HÜBNER 1905, str. 74.

¹⁵⁷ HAUTHALER 1886/87, str. 15.

¹⁵⁸ CHMEL 1852, str. 287. Tako v tem seznamu tudi ni posebne rubrike za sekovski in za krški arhidiakonatu in so njune župnije razporejene na ustrežno mesto v gornještajerskem in spodnještajerskem ter spodnjekoroškem arhidiakonatu. Na drugi strani pa tudi ni župnij v lavantinskem arhidiakonatu, katerih patronat ni bil v rokah lavantinskega škofa.

¹⁵⁹ Tako izrecno v pritožbi lavantinskega škofa Tibolda na sinodi salzburške dieceze leta 1456 v Salzburgu; TANGL 1841, str. 158, 162–163. – Obstoj lavantinskega arhidiakonata »ex silentio« je razviden tudi iz popisa spodnjekoroškega arhidiakonata iz leta 1519, ki v rubriki župnij Labotske doline nima tistih štiri župnij, v katerih je imel jurisdikcijo lavantinski škof; JAKSCH 1885, str. 54–55.

¹⁶⁰ *Erläuterungen* 1, str. 43.

¹⁶¹ SELLA/VALE 1941, str. 5–37, za Koroško str. 28–31; MC VI/328 (po Kovač 1909). Objava tu, Priloga B.

¹⁶² SELLA/VALE 1941, str. 39–41.

enoten, v 15. stoletju pa kaže, da je Gornja Koroška z Ziljsko dolino tvorila samostojni gornjekoroški arhidiakonot. Leta 1478, ko je funkcijo arhidiakona za Gornjo Koroško prevzel Jurij Lebecker, se ta imenuje arhidiakon »superioris Carinthiae totiusque vallis Gile«. Ker pa je bil Lebecker župnik v Vuzenici in je to župnijo tudi kot gornjekoroški arhidiakon obdržal, jo je patriarh z vsemi vikariati in kapelami začasno izvzel iz oblasti savinjskega arhidiakona in si jo neposredno podredil.¹⁶³ Spodnjekoroški arhidiakonot se je že takrat povezoval z avguštinskim korarskim samostanom v Dobrli vasi /Eberndorf, ki mu je bilo inkorporiranih nekaj tamkajšnjih župnij, tako da je vsakokratni dobrlski prošt bil hkrati tudi spodnjekoroški arhidiakon – morda se je zato označeval tudi kot »podjunski« (vallis junonis; de Iuna).

Kako je mogoče, da je župnija v Vuzenici leta 1478 pripadala savinjskemu arhidiakonu, v nadrobnostih ni znano. Položaj župnij slovenjgraškega okoliša v spodnjekoroškem arhidiakonatu je bil v poznem srednjem veku negotov – vzrok je pač tičal v postopni priključitvi tega ozemlja Štajerski. Zato je treba zadevo iz leta 1478 razumeti v tem smislu, da so se te župnije že izločile iz spodnjekoroškega arhidiakonata in vključile v savinjskega. Prvi znani novoveški popis savinjskega arhidiakonata iz let 1592–1596¹⁶⁴ med župnijami navaja tudi Šmartno, Vuzenico in Vitanje, a ne Slovenj Gradca, ki je bil takrat že priključen ljubljanski škofiji.

Sicer pa je bilo začasno izvzetje župnije izpod oblasti pristojnega arhidiakona v primerih, ko je župnik postal višji cerkveni dostojanstvenik, običajno. Tako je bilo tudi leta 1482 z župnijo v Laškem, ki jo je leta 1468 cesar Friderik III. kot njen patron začasno utelesil menzi tržaškega škofa in jo je takratni generalni vikar kot upravitelj patriarhata na prošnjo škofa Antonia Goppa za tri leta izvzel izpod oblasti savinjskega arhidiakona in jo neposredno podvrzel videmski kuriji.¹⁶⁵

1.5.4 Prvi celoviti vir, ki nam daje podobo o arhidiakonatih na območju oglejskega patriarhata, je omenjeni popis papeških desetini iz leta 1296.¹⁶⁶ Župnije na Goriškem in na Goriškem Krasu so sodile pod patriarhov furlanski ali oglejski arhidiakonot (v viru: Plebes Fori Iulii), imenovan tudi spodnjeoglejski, ki je zajemal velik del furlanske ravnice.¹⁶⁷ Arhidiakonot oglejskega kapitlja, ustanovljen v drugi četrtini 12. stoletja, v katerem so bile združene temu kapitlju inkorporirane župnije,¹⁶⁸ je z župnijo v Fari/Farra d'Isonzo segal le do Soče. Tolminsko s Cerknjskim in Bovškim je pokrival arhidiakonot čedadskega kapitlja, Goriška Brda in Kanalsko dolino pa arhidiakonot benediktinskega samostana v Rozaču/Rosazzo. Župnije v Vipavi, Ložu (Stari trg pri Ložu) in Cerknici nastopajo v tem seznamu »na Krasu« (in Carsio) in so bile takrat po vsej verjetnosti neposredno podvržene patriarhu.¹⁶⁹ Leta 1323 so vse tri navedene v arhidiakonatu Kranjske

¹⁶³ AAU Acta 8, fol. 303r–303v; VALE 1943, str. 206–207, op. 2; *Erläuterungen* 1, str. 46.

¹⁶⁴ HÖFLER 1982, str. 63–85.

¹⁶⁵ AAU Acta 10, fol. 437v; OROŽEN IV/2, str. 17; VALE 1943, str. 67 (z letnico 1481).

¹⁶⁶ KOVAČ 1909; SELLA/VALE 1941, str. 3–37; nova objava tu, Priloga B. O arhidiakonatih na cesarski strani (a parte imperii) na splošno gl. PIAZZA 2010. Prikaz furlanskih arhidiakonotov v CORBANESE 1984, str. 276–287, je pomanjkljiv in mestoma napačen; goriškega arhidiakonata (str. 287, tav. 172) v 14. stoletju pač še ni bilo.

¹⁶⁷ Obseg tega arhidiakonata (in archidiaconatu inferiori) je razviden že iz podobnega popisa patriarha Bertolda iz leta 1247, ki se sicer omejuje le na Furlanijo; MARCUZZI 1910, str. 326–331, in tu, Priloga A.

¹⁶⁸ SCALON 1982, str. 31–32.

¹⁶⁹ Tako tudi že leta 1247; kot op. 167 zgoraj. O pokrajinskem pojmu »Kras« gl. HAUPTMANN 1999, str. 52 in dalje.

in Marke,¹⁷⁰ tako tudi še leta 1370(?).¹⁷¹ Vipava je pozneje vendarle pripadla spodnjeogledskemu arhidiakonatu, Cerknica z Ložem pa kranjskemu gorenjskemu, kar je bilo bolj v skladu s političnoupravno razdelitvijo dežel. Leta 1574 se je tisti goriški del spodnjeogledskega arhidiakonata, ki je ležal tostran meje v cesarstvu oziroma v takratni Notranji Avstriji, odcepil in se izoblikoval v nov goriški arhidiakonot.

Osrednji del današnjega slovenskega ozemlja, Kranjsko s Slovensko marko, je sprva pokrival en sam arhidiakonot »Kranjske in Marke« (Carniole et Marchie). So pa v omenjenem desetinskem seznamu iz leta 1296 župnije – podobno kot tiste na oglejskem delu Koroške – že razdeljene, in sicer na Kranjsko in na Marko, kar pomeni izhodišče za razdelitev arhidiakonata na gorenjskega in dolenskega, ki je zajel tudi Belo krajino. Če upoštevamo, da je Cerknica z Ložem sicer sodila pod gorenjski arhidiakonot, potem postane jasno, da je ta razdelitev sledila mejam nekdanje Kranjske (Prakranjske). Kranjsko je torej pokrival gorenjski arhidiakonot, v katerega je bilo ves srednji vek vključeno tudi Šmarje pri Ljubljani,¹⁷² Slovensko Marko, del nekdanje Savinjske krajine, ki je okoli leta 1036 prišel h Kranjski, pa dolenski.¹⁷³ Kdaj je do te razdelitve prišlo, iz virov ni neposredno razvidno, je pa v zgodnjem 15. stoletju že obstajala,¹⁷⁴ s tem da so se belokranjske župnije, ki jih je imel v lasti nemški viteški red in jih popis iz leta 1296 kot tudi tisti iz leta 1323 še navajata v arhidiakonatu Kranjske in Marke,¹⁷⁵ zaradi eksemptnosti reda pozneje izločile iz škofijske arhidiakonatske oblasti. Ob koncu 15. stoletja pa je prišlo še do ustanovitve posebnega arhidiakonata v Ribnici na Dolenskem, ki je dotlej pripadala gorenjskemu arhidiakonatu. Novi arhidiakonot je poleg Ribnice zajel še župnije na Kočevskem in druge tostran Krke, ki so bile nekdanj v ortenburškem patronatu. Pravna ustanovitev ribniškega arhidiakonata ni znana – osnova zanjo je bila potrditvena pravica ribniškega župnika –, je pa njegov obstoj izpričan leta 1490, ko se je vnel spor med ribniškim in gorenjskim arhidiakonom za župnijo na Blokah.¹⁷⁶ Po tem sporu je gorenjski arhidiakonot od župnij, izločenih iz cerkniške pražupnije, obdržal le še Cerknico z njenimi vikariati. Določeno preoblikovanje je v tem času doživel tudi dolenski arhidiakonot.¹⁷⁷ Ko je cesar

¹⁷⁰ SELLA/VALE 1941, str. 39; za Vipavo je to izpričano še leta 1351; ZENAROLA PASTORE 1983, str. 179 in 181.

¹⁷¹ AH I, str. 95–96; najbrž gre za popis kolekt Gubertina de Novate iz leta 1350, katerega štajerski in koroški del je objavil Zahn; ZAHN 1870A, str. 126.

¹⁷² Tako že v popisu iz leta 1296. V nasprotju s tem, kot se pogosto bere v literaturi, je Šmarje prišlo pod oblast dolenskega arhidiakona šele enkrat v 16. stoletju, po inkorporaciji župnije stiškemu samostanu leta 1497. To novo stanje med drugim dokumentira popis dolenskega arhidiakonata Polidorja Montagnane iz let 1592–1596; HÖFLER 1982, str. 94.

¹⁷³ Poimenovanje »gorenjski« in »dolenski« arhidiakonot ni zgodovinsko, saj se gorenjski arhidiakonot v virih označuje kot arhidiakon Kranjske, dolenski pa kot arhidiakon Slovenske marke ali kratko Marke, vendar je praktično in se je v strokovni literaturi že zdavnaj uveljavilo.

¹⁷⁴ Prvi gorenjski arhidiakonot se omenja leta 1429, prvi dolenski leta 1422; GRUDEN 1908, str. 76–77. Pred tem se arhidiakoni označujejo kot arhidiakoni Kranjske in Marke.

¹⁷⁵ SELLA/VALE 1941, str. 36, 40; zabeleženi sta le Metlika (Tri fare) in Črnomelj. Nemški viteški red je v belokranjskih župnijah priznaval oblast arhidiakona za Kranjsko in Marko še leta 1342, ko mu je patriarh Bertrand dovolil, da duhovnike na teh župnijah (poleg omenjenih dveh so navedene še župnije v Podzemlju, Semiču in Vinici) prezentirajo arhidiakonatu; ASU/AN, fasc. 5120/X (Gubertinus de Novate), fol. 20r; OTOREPEC 1995, str. 190–1891, št. 951; ZENAROLA PASTORE 1983, str. 161.

¹⁷⁶ KOBLAR 1892, str. 32, 86. Več o tem v obravnavi cerkniške pražupnije. Manj sreče je imel ribniški arhidiakonot z župnijo v Poljanah (Stari trg ob Kolpi), ki bi mu morala glede na zgodovinske okoliščine pripasti, a je bila verjetno že leta 1493 ali 1494 inkorporirana novomeškemu kapitlju.

¹⁷⁷ MLINARIČ 1997.

Friderik III. leta 1493 ustanovil kolegiatni kapitelj pri cerkvi sv. Nikolaja v Novem mestu in mu inkorporiral vrsto župnij na Dolenjskem in eno na Štajerskem, je njegov prvi prošt postal Jakob Auersperger, župnik v Šentrupertu in hkrati tudi dolenski arhidiakon. To velja tudi za njegovega naslednika v arhidiakonski službi, Matijo Sterlekarja (imenovan 1. maja 1499¹⁷⁸), ki je bil že kot dekan hkrati tudi župnik v Šmarju pri Ljubljani. To je naposled privedlo do inkorporacije dolenskega arhidiakonata novomeškemu kapitelju oziroma njegovemu proštu. Odtlej se dolenski arhidiakonati običajno označuje kot novomeški in ga kajpak ne smemo zamenjati z dolenskim ribniškim. Treba pa je opozoriti tudi na to, da je župnija sv. Martina v Ponikvi na Štajerskem, katere inkorporacija novomeškemu kapitelju je bila pravno izvedena 1. aprila 1499, patriarh neznano kdaj po tem datumu sicer izvzel izpod oblasti savinjskega arhidiakona,¹⁷⁹ a jo je obdržal zase, tako da je prišla pod oblast novomeškega arhidiakona šele okoli leta 1590.¹⁸⁰ Ta sprememba je bila v nasprotju z načelom, da naj arhidiakonati sledijo deželnim mejam, omogočila pa jo je le spretnost takratnega novomeškega prošta in dolenskega arhidiakona Polidorja Montagnane, ki je bil v tem času tudi savinjski arhidiakon.

Savinjski arhidiakonati (1296: Savnia) je dobil ime po nekdanji savinjski mejni grofiji in je obsegal njen del med Savo in Dravo. Obstoj tega arhidiakonata je izpričan leta 1173 z arhidiakonom Bertoldom.¹⁸¹ Kje je ta sicer župnikoval, ne vemo, dokumentirano je le to, da so mu benediktinci iz samostana Belinje/Beligna v Furlaniji v tem času dali v zastavo pripadajočo jim župnijo sv. Pankracija v Starem trgu pri Slovenj Gradcu, a to očitno ni bila njegova matična župnija in tudi ni pripadala savinjskemu arhidiakonatu.¹⁸² Pozneje, morda po letu 1426, je arhidiakonati pridobil še župnije slovenjgraškega okoliša,¹⁸³ a je postopoma izgubil tiste, ki so bile vključene v ljubljansko škofijo, nazadnje sv. Pankracija v Slovenj Gradcu (1533).

Ustanovitev ljubljanske škofije na Kranjskem sprva ni prinesla posebnih sprememb v delovanju arhidiakonotov. Iz virov vsaj ni razvidno, da bi nova škofija za svoj teritorij izoblikovala posebne arhidiakonate, razen tega se je dogajalo, da je bil kak dignitarij ljubljanskega stolnega kapitelja hkrati tudi arhidiakon za župnije, ki so ostale v patriarhatu.¹⁸⁴ Pri župnijah ljubljanske škofije zunaj Kranjske pa kaže, da so bile kmalu izzvete iz oblasti tamkajšnjih arhidiakonov. Tako se na primer leta 1511 in 1517 Avguštin Prygl, takratni župnik v Pilštanju, navaja kot arhidiakon, ki gotovo ni bil savinjski.¹⁸⁵ V

¹⁷⁸ AAU, Acta 24, fol. 212v.

¹⁷⁹ BCU, Ms. 1478, fol. 46v–47r; zapisano kot formular in brez datuma.

¹⁸⁰ Tako navedba arhidiakona Polidorja Montagnane; HÖFLER 1982, str. 94. Leta 1560 je Jakob Maracco, generalni vikar oglejskega patriarha Giovannija Grimanija, sicer sporočil novomeškemu proštu in arhidiakonu Juriju Grafu, da sodijo kapitelju inkorporirane župnije na Štajerskem pod jurisdikcijo kapitelja in prošta kot novomeškega arhidiakona, a je vprašanje, če je to obveljalo; Lilijana Žnidaršič Golec, Jure Volčjak, EAG 2008, str. 23. S tem se ujema tudi potrditev izzvetja s strani patriarha Francesca Barbara z datumom 12. januar 1595; ARS, AS 1991/IV/3.

¹⁸¹ UBSt I/551; GZS IV/540; BERNHARD 2006, str. 182–183, št. P 8. Za popis savinjskih arhidiakonov gl. OROŽEN III, str. 10 in dalje; KOVAČIČ 1928, str. 60 in dalje.

¹⁸² Več o tem v obravnavi te župnije.

¹⁸³ V popisu dajatev savinjskega arhidiakonata, ki ga ima gornjegrajski urbar iz leta 1426 (gl. OROŽEN II, str. 318–319), teh župnij še ni, a ni gotovo, če zrcali aktualno stanje, saj gre za prepis predlog, ki segajo v leto 1323.

¹⁸⁴ ŽNIDARŠIČ GOLEC 2000, str. 57–59.

¹⁸⁵ ŽNIDARŠIČ GOLEC 2000, str. 59, op. 249.

popisu savinjskega arhidiakonata, ki ga je v letih 1592–1596 Polidor Montagnana predal videmski kuriji,¹⁸⁶ župnij ljubljanske škofije vsekakor ni več.

Tržaška škofija je za svojo diecezo v srednjem veku imela le enega arhidiakona, prav tako koprška. Prekmurje je bilo od leta 1176 dalje razdeljeno med zagrebško škofijo in škofijo v Győru. Dolnje Prekmurje je bilo vključeno v tako imenovani beksinski arhidiakonot zagrebške škofije, Gornje pa v győrsko »Slovensko krajino« (Tótság).

1.5.5. Ko govorimo o arhidiakonatih, moramo omeniti tudi proces, v katerem je krajevni škof arhidiakonatske pravice podelil posameznim samostanom nad župnijami, ki so jim bile inkorporirane. To se je posebej v poznem srednjem veku dogajalo tako na Koroškem in na Štajerskem kot tudi v Furlaniji in na današnjem slovenskem ozemlju. V Furlaniji velja to denimo za benediktinske samostane v Možnici, v Rozaču, ki je imel pod seboj med drugim župnije v Goriških Brdih in v Kanalski dolini,¹⁸⁷ in v Belinju/Beligna, katerega arhidiakonot je obsegal župnijo sv. Janeza v Devinu (Štivan) in njene vikariate na Goriškem Krasu. Na Koroškem so arhidiakonatsko jurisdikcijo nad svojimi župnijami v poznem srednjem veku imeli samostani v Osojah/Ossiach, Podkloštru/Arnoldstein, Dobrli vasi/Eberndorf, Št. Pavlu v Labotski dolini/St. Paul im Lavanttal in nekateri drugi,¹⁸⁸ na Spodnjem Štajerskem Gornji Grad, na Gornjem Štajerskem Admont. Vendar bi bilo napak, ko bi si ta pojav razlagali kot ustanovitev teritorialno opredeljenih arhidiakonotov poleg teh, ki smo jih obravnavali zgoraj. To velja tudi za domnevni gornjegrajski arhidiakonot in arhidiakonata, ki naj bi ju v srednjem veku imela cistercijska samostana v Stični in Kostanjevici.¹⁸⁹

V srednjem veku je veljalo splošno določilo, da samostani pri inkorporiranih jim župnijah za dušno oskrbo župljanov ne smejo nameščati redovnikov, marveč svetne klerike, ki jih potrdi krajevni škof in so v duhovnih stvareh posledično podrejeni njemu in pristojnemu arhidiakonatu. Da menihi, ki so položili zaobljube, ne smejo prevzemati župnij in se obračati na svetna cerkvena sodišča, je bilo predpisano že v karolinških kapitularjih,¹⁹⁰ za naše obdobje pa je bil odločilen 33. kanon s koncila v Clermontu leta 1095 pod papežem Urbanom II., ki je prišel tudi v dekretalije papeža Gregorja IX.¹⁹¹ V številnih potrjenih listinah posesti posameznih samostanov in v listinah, s katerimi jim je krajevni škof inkorporiral župnije ali njihovim cerkvam podelil župnijske pravice, je jasno zapisano, da morajo samostani duhovnike pri teh župnijah prezentirati škofu v potrditev in da so ti njemu v cerkvenih zadevah tudi podrejeni.¹⁹² To določilo se je po-

¹⁸⁶ HÖFLER 1982, str. 64–85.

¹⁸⁷ Leta 1233 je v sporu med oglejskim arhidiakonom in samostanom glede jurisdikcije nad rozaškimi župnijami Bračan, Ibana (Prapotno) in Biljana patriarh Bertold odločil v korist samostana; SWIDA 1888, str. 408–410, št. 7; GZS V/603.

¹⁸⁸ Za te župnije na Koroškem južno od Drave gl. *Erläuterungen* 1, str. 44–47. V salzburškem spodnekoroškem arhidiakonatu so leta 1519 arhidiakonatske pravice nad svojimi župnijami izvajali benediktinski samostan v Št. Lambertu/St. Lambrecht – ta poleg župnije v samem kraju še nad tremi –, dalje v Vetrinju, v Št. Pavlu, v Osojah in v Grebinju/Stift Griffen – vsi ti še nad nadaljnji tremi župnijami, v katerih so dušno oskrbo opravljali redovniki; JAKSCH 1885, str. 49–50.

¹⁸⁹ Prim. Jože Mlinarič, v: BENEDIK 1991, str. 67–68.

¹⁹⁰ *Capitularia*, str. 228, št. 25 (Reisbach-Fresing-Salzburg 799–800); HEFELE 1877, str. 731.

¹⁹¹ SOMERVILLE 1972, str. 74.

¹⁹² Tako npr. ob ustanovitvi župnije v Jarenini v posesti benediktinskega samostana v Admontu leta 1160 (ÜBSt I/440; GZS IV/416), v privilegiju papeža Lucija III. za šentpavelski samostan iz leta 1184 (MC III/1308; GZS IV/681), v kateri je govor o »cerkvah in kapelah« na samostanski zemlji in pod svetno jurisdikcijo samostana, ali v podelitvi župnijskih pravic temu samostanu za cerkev

zneje včasih vendarle obšlo. Ko je leta 1332 patriarh Pagan gornjegrajskemu samostanu inkorporiral braslovško župnijo »pleno iure«, ¹⁹³ je opatu določil, da bo v primeru, če bo za župnika postavil meniha, ta v sodnih zadevah odgovoren njemu, opatu, ko pa to ne bo redovnik, bo odgovoren pristojnemu arhidiakonu, to je savinjskemu; enako naj velja tudi za vikarje v tej župniji. To preprosto pomeni, da je patriarh župnika, kadar bo to redovnik iz samostana, izvzel iz oblasti pristojnega arhidiakona in ga podredil opatu. O ustanovitvi kakšnega gornjegrajskega arhidiakonata torej ni mogoče govoriti, ¹⁹⁴ tudi ne o izvzetju župnije iz savinjskega arhidiakonata, saj je takrat v njej že obstajalo nekaj vikariatov, ki so jih oskrbovali svetni duhovniki. Tako je verjetno bilo tudi v župnijah, ki so bile inkorporirane omenjenim koroškimi samostanom, v nasprotju s samostanskimi arhidiakonati v Furlaniji. Obstoj rozaškega arhidiakonata je izpričan še v 15. stoletju, ko so tamkajšnje župnije že prešle v roke laičkih patronov in so ti še vedno morali priznati samostanu arhidiakonatsko jurisdikcijo ter opatu prezentirati duhovnike in jih s tem podvreči njegovi spiritualni oblasti. ¹⁹⁵

Kot v Braslovčah je gornjegrajski samostan v srednjem veku za župnike lahko postavljaj svoje menihe tudi še v sami gornjegrajski župniji in v škalski, v drugih župnijah, ki so mu bile inkorporirane le delno, pa ne. Prav tako ni nobenega dokaza, da so v tem času kljub morebitnim izjemam takšno pravico pri svojih župnijah imeli drugi slovenski samostani, tudi ne cistercijanska v Stični in Kostanjevici. ¹⁹⁶ Cistercijanski opatiji v Stični in Kostanjevici in kartuzija v Bistri so do lastnega arhidiakonata, ki je zajel inkorporirane jim župnije, prišle šele v spremenjenih razmerah in po velikih naporih v drugi polovici 17. stoletja (leta 1674 Bistra, leta 1687 Kostanjevica, leta 1691 Stična), kartuzija v Žičah pa nikoli, saj tudi ni imela inkorporirane nobene župnije. Na drugi strani to tudi pomeni, da samostani na Slovenskem v srednjem veku kljub velikemu gospodarskemu in kulturnemu pomenu le niso mogli odigrati tiste vloge pri dušni oskrbi prebivalstva, ki se jim tu in tam pripisuje.

sv. Jurija na Remšniku s strani salzburškega nadškofa Eberharda III. leta 1201 (MC III/1510; GZS V/4). Pozen je primer inkorporacije Hodiš vetrinjskemu samostanu s strani salzburškega nadškofa leta 1336; MC X/34. Razumljivo je, da ti duhovniki niso mogli biti redovniki, nad katerimi krajevni škof ni imel duhovne oblasti. Kako je bilo s cistercijani in Stično, piše MLINARIČ 1995, str. 809 in dalje, v primeru kartuzijanov in Bistre MLINARIČ 2001, str. 452.

¹⁹³ OROŽEN IV/1, str. 15–18.

¹⁹⁴ Podobno je bilo s predajo arhidiakonatskih pravic nad župnijo pri benediktinskemu samostanu v Admontu tamkajšnjemu opatu s strani salzburškega nadškofa Eberharda II. leta 1234; MEILER 1966, str. 262–263, št. 418; WICHNER 1876, str. 303–304, št. 142. Admontski arhidiakonatski je bil ustanovljen šele leta 1646; HÜBNER 1905, str. 75.

¹⁹⁵ Tako npr. leta 1468 v Kanalu in leta 1499 v Biljani, obakrat v prezentaciji goriškega grofa; CAPITANIO/PILLON 2001, str. 321, št. 1863, str. 399–400, št. 2495. Podobno je benediktinski samostan v Možnici/Moggio, ki je imel svoj arhidiakonatski v dolini reke Bele pa tudi župnijo pri Sv. Ulriku v Braniku, leta 1440 potrdil tamkajšnjega župnika in tudi tokrat na prezentacijo goriškega grofa; CAPITANIO/PILLON 2001, str. 273–274, št. 1492.

¹⁹⁶ To ne velja samo za stiški Šentvid na Dolenjskem, ampak tudi za Šempeter v Savinjski dolini, ki jo je samostan leta 1256 izrecno prejel brez arhidiakonatskih pravic in so jo – kolikor je o tem gradiva – upravljali le svetni duhovniki. Popisa novomeškega in savinjskega arhidiakonata Polidorja Montagnane iz let 1592–1596 še vedno imata župnije, inkorporirane tema dvema samostanoma; HÖFLER 1982, str. 64 in dalje, 94 in dalje. V župnijah teh dveh samostanov na Štajerskem so takrat službovali le svetni duhovniki, tako tudi v kostanjeviških na Dolenjskem, medtem ko so tu v nekaterih – ne vseh – stiških dušno oskrbo že opravljali redovniki. To prakso, ki pa ni bila pravilo, je stiški samostan po vsej verjetnosti izvajal že v poznem srednjem veku, kar je izpričano leta 1497 za novo pridobljeno župnijo v Šmarju pri Ljubljani in leta 1500 za Šentvid pri Stični; AAU, Acta 23, fol. 126f.

2. Koroška in Štajerska severno od Drave

2.1. Temelji

2.1.1 Z razdelitvijo cerkvene jurisdikcije nad Karantanijo med oglejski patriarhat in salzburško nadškofijo leta 811 sta Koroška in Štajerska severno od Drave pripadli slednji. Kot je bilo nakazano v prejšnjem poglavju, sega ogrodje srednjeveške župnijske mreže v salzburškem delu Vzhodnih Alp nazaj do leta 860, ko je kralj Ludovik Nemeč salzburškemu nadškofu Adalvinu podelil vrsto dvorov s cerkvami na obsežnem območju današnjih avstrijskih zveznih dežel Koroške, Štajerske, Spodnje Avstrije in Gradiščanskega kot tudi v zahodnih predelih Panonije, danes na Madžarskem. Navedbe v tej listini je mogoče verificirati in dopolniti z dvema dokumentoma, ki zadevata cerkve, ki jih je v letih 923 in 927 od nadškofa Odalberta prejel Gotabert, zadnji pokrajinski škof za Karantanijo, dalje z nekaj drugimi dokumenti iz 9. in 10. stoletja in nazadnje z leta 976 ali 977 ponarejeno darovnico kralja Arnulfa nadškofu Theotmarju z datumom 20. november 890 ali 885. Ta problematika sicer znatno presega geografski okvir te razprave, vendar si položaja na Koroškem in Štajerskem ni mogoče pojasniti brez upoštevanja celote.¹

2.1.2 Najprej si je treba ogledati listino iz leta 860.² V njej je vladar nadškofu najprej v trajno last izročil »mesto Sabarija« (Sabariam civitatem), to je po splošnem prepričanju Steinamager/Szombathely, in kraj »Pinka« (Peinihhaa), morda Pinkafeld ali še verjetneje Prostrum/Szentpéterfa – oboje na Gradiščanskem oziroma v nekdanji Železni županiji tostran in onstran današnje avstrijsko-madžarske meje.³ Zatem mu je podelil v trajno last vrsto poimensko navedenih dvorov, ki jih je nadškof dotlej imel v fevdu od vladarja samega ali od drugih. Ti so naštetih v geografsko opredeljivih skupinah in si sledijo kot v neke vrste itinerariju.⁴ Prvo skupino tvorijo kraji ob Donavi v današnji Spodnji Avstriji, in sicer tostran kot tudi onstran reke: »ad Magalicham« (Melk); »ad Uuachauua« (Wachau; konkretno gre za Arndorf); »ad Liupinam« (Loiben, pravzaprav Oberloiben); »ad Holunburc« (Hollenburg) in »ad Trigisimam« (Traismauer). Druga skupina zajema kraje na nekdanjem skrajnem severovzhodnem koncu Karantanije oziroma poznejše Štajerske onstran prelaza Semmering, ki je pozneje pripadel Spodnji Avstriji: »ad Penninuuanc«; »ad ecclesiam Anzonis«; »ad Uuitanesperc«; »ad ecclesiam Ellodis«; »ad ecclesiam

¹ Nadrobna obravnava z vidika cerkvene organizacije KLEBEL 1925, str. 1 in dalje, gl. tudi PIRCHEGGER 1940, str. 4 in dalje.

² Mattighofen, 860 XI 20; MC III/27; UBSt II/7; GZS II/172; objava celotne listine mdr. SUB II/21 in KEHR 1934, 147–148, št. 102. Navedbe krajev iz izvirnika sledijo Kehrovi objavi.

³ Identifikacija Heinz Dopsch, v: DOPSCH 1983, 1, str. 179.

⁴ Za identifikacijo krajev gl. GZS II/172, dalje mdr. MEILER 1864; FELICETTI 1872; PIRCHEGGER 1912, str. 290 in dalje; KLEBEL 1925, str. 18 in dalje; PIRCHEGGER 1940, str. 5. in dalje; pregledni komentar k regestu UBB I/10; v zadnjem času mdr. KOLLER 1960; POSCH 1961A; TOTTH 1976; Heinz Dopsch, v: DOPSCH 1983, 1, str. 179–180, in opombe 1983, 3, str. 1231–1232 (z nadaljnjo starejšo bibliografijo); v povezavi s Konverzijo DOPSCH 2002; WOLFRAM 2012, str. 203 in dalje; prim. tudi Karl Amon, v: AMON/LIEBMANN 1993, str. 40 in zemljevid str. 41, AMON 2002, str. 26 in dalje; za pravno podlago darovnice in njene posledice AMON 1981; tudi KUPFER 2000, str. 65 in dalje.

Minigonis presbiteri«; identifikacija teh krajev povzroča precej težav, o čemer bo govor v nadaljevanju. Zatem se pot obrne na panonsko ravnico – zaradi poznejše poselitve z Madžari in vključitve v madžarsko državo postane njihova identifikacija še bolj problematična, verjetno pa so nekateri tudi propadli in se je sled za njimi v krajevni toponomastiki izgubila; vsega skupaj jih je devet. Prvi, »ad Kundpoldesdorf«, nekdanj poistoveten z današnjim Koboldsdorfom ali Kobersdorfom na Gradiščanskem, mora ostati neznan, tako je tudi z drugimi kraji, ki so po navedbi v viru ležali ob kakšni reki ali potoku, »ad Rapam« (ob Rabi/Raab ali Rabnici/Rabnitz), »ad siccum Sabariam« (verjetno neki posušeni potok južno od Szombathelyja) in »ad Peinica« (ob Pinki). Gre torej za prostor, ki je danes večinsko že onstran meje Gradiščanskega. Bolj proti madžarskemu jugu sledita »ad Salapiugin« in »ecclesia ad Chuartinaha«, ki ju ima tudi *Conversio Bagoaiarum et Carantanorum* – slednjega kot »Quartinaha« – in ju je mogoče lokalizirati v smeri proti Blatnemu jezeru; prvi je po splošnem mnenju današnji Zalabér, medtem ko ostaja drugi neopredeljen.⁵ Nerazrešena ostaja tudi lokalizacija naslednjih treh cerkva: »ad Kensi«, »ad Ternperch« in »ecclesia Gundoldi«, to je Gundoldova cerkev. Prvi dve navaja tudi *Konverzija*, in sicer kot »Keisi« in »Termperhc«.⁶

Z naslednjo, četrto skupino, se naštevaje krajev preusmeri na Štajersko. Prvi kraj v tej skupini, »ad Sabnizam«, se že lep čas s precejšnjo gotovostjo postavlja v današnji Hartberg na severovzhodnem Štajerskem.⁷ Sledijo Nestelbach (ad Nezilinpach), severovzhodno od Gradca, in zatem še neki kraj ob Rabi (ad Rapam), ki je glede na itinerarij moral ležati v smeri proti jugovzhodu – po vsej verjetnosti gre za St. Martin ob Rabi na Gradiščanskem –,⁸ še bolj proti jugu neki kraj, v listini imenovan »ad Tudleipin«, ki se glede na večkrat izpričano območje Dudlebov lokalizira v bližino Radgone ali kar za samo Radgono,⁹ medtem ko je »ad Sulpam« (ob potoku Sulm) slej ko prej Lipnica. Seznam se nadaljuje na Koroškem: Št. Andraž v Labotski dolini (ad Labantam); Sv. Lovrenc ob Gorčici/St. Lorenzen a. d. Görtschitz, ki ga je imel v fevdu Engilbald (ad Kurcizam beneficium Engilbaldi); Gospa Sveta (ad Carantanam ecclesiam Sanctae Mariae); Dravski dvor/Drauhofen (ad Trahove); Podkrnos/Gurnitz (ad Gurnitz); ob Trebinjici/Treffenbach

⁵ Kos 1936, str. 82 in 99–100; za drugega gl. posebej WOLFRAM 2012, str. 208.

⁶ Kos 1936, str. 88 in 99. Podatki o teh cerkvah v *Konverziji* so sicer v dveh primerih časovno ne ujemajo z Ludovikovo listino. Tako naj bi po tem viru cerkvi v krajih Quartinaha in Termperhc nadškof Adalvin posvetil šele leta 865. Druga teh cerkva je bila posvečena sv. Lovrencu, zato jo nekateri lokalizirajo v današnji kraj Szent-Lörinz pri Pecu. V literaturi pogosta identifikacija prvega (Kensi oziroma Keisi) s Kőszegom (Güns) v Železni županiji in drugega s Thernbergom pri Pittnu v Spodnji Avstriji ne pride v poštev, že zaradi dejstva, v katero skupino Ludovikove listine sta uvrščena.

⁷ POSCH 1956; DOPSCH 1983, 1, str. 180, 3, str. 1232, op. 191.

⁸ Lokacija »ad Rapam« se v listini v tej skupini cerkva pojavlja dvakrat. Glede na itinerarij se druga navedba (prav na koncu seznama) gotovo nanaša na St. Ruprecht a. d. Raab, medtem ko je prvo treba iskati od Nestelbacha proti vzhodu ali jugovzhodu. Tu pride v poštev St. Margarethen a. d. Raab, ki pa je tako kot Nestelbach sodila k St. Ruprechtu. Drugo staro cerkveno središče južneje ob Rabi je Kirchberg s cerkvijo sv. Florijana, še najverjetneje pa gre za cerkev v Sv. Martinu ob Rabi/St. Martin a. d. Raab na Gradiščanskem, ki je po ustalitvi madžarske države ostala zunaj cesarstva in je bila matična cerkev Slovenskega Porabja. Avtorji, ki prvo navedbo »ad Rapam« identificirajo St. Ruprechtom, tisto drugo postavljajo v bližnji, severneje ležeči Weiz; prim. Heinz Dopsch, v: DOPSCH 1983, str. 180; Karl Amon, v: AMON/LIEBMANN 1993, str. 40. Če upoštevamo načelo itinerarija, je ta kombinacija manj verjetna. Tudi v ponarejeni listini kralja Arnulfa in njenih potrditvah od Otona II. leta 977 dalje – o tem gl. spodaj – ta dva kraja ne nastopata skupaj, marveč ločeno na različnih mestih.

⁹ AMON 2002.

(ad Trebinam); St. Peter pri Taggenbrunnu, imenovan po Ostrovici (ad Astaruuizam) in Breže/Friesach (ad Friesah). Od tod gre pot v dolino Zgornje Mure: St. Marein pri Neumarktu, imenovan po posestvu Grasslup (ad Crazulpam); Pöls (ad Pelisam); Kobenz (ad Chumbenzam); Fohnsdorf (ad Undrimam); St. Michael ob potoku Liesing, to je uradno St. Michael in Obersteiermark (ad Liestinicham); Bruck na Muri (ad Pruccam); St. Lorenzen na Murici/a. d. Mürz (ad Morizam); Gratwein in Gratkorn pri Straßenglu severozahodno od Gradca (ad Strazinolum duo loca) ter na koncu St. Ruprecht a. d. Raab (ad Luminicham iuxta Rapam).

2.1.3 Listini, s katerima je salzburški nadškof Odalbert v letih 923 in 927 Gotbertu, zadnjemu pokrajinskemu škofu za Karantanijo, z zameno posesti doživljenjsko prepustil nekaj cerkva, v nekaterih točkah potrjujeta gornji seznam in ga hkrati dopolnjujeta.¹⁰ Leta 923 je Gotbert prejel cerkev »ad Lungouue«, ki se identificira s cerkvijo Mariapfarr v današnjem salzburškem Lungauu, leta 927 pa nadaljnjih deset posestev s cerkvami na Koroškem in Gornjem Štajerskem. Te so: Gospa Sveta (ad sanctam Mariam ad Charantanam); Sv. Peter v Možberku/Moosburg severno od Vrbskega jezera (ad sanctum Petrum in civitate Carantana), ki se sicer običajno identificira s cerkvijo sv. Petra na Krnskem gradu/Karnburg;¹¹ Sv. Lovrenc ob Gorčici (ad Sanctum Laurentium ad Kurkizam);¹² posest Železno/Selessen (ad Zeleznam);¹³ St. Peter pri Taggebrunnu (ad sanctum Petrum ad Ostaruizam); posest ob Trebinjici (ad Treuinam);¹⁴ Dravski dvor (ad sanctam Mariam ad Drauum);¹⁵ Bruck na Muri (ad Muorizakimundi); Rottenmann (ad Rotenmannum); Št. Andraž v Labotski dolini, ki je bil dotlej v fevdu nune Engilhild (ad Lauentam beneficium Engilhildę sanctimonialis femine). S tema dvema listinima je korpus cerkva, ki jih je salzburški nadškof pridobil z darovnico iz leta 860, dopolnjen s cerkvami v salzburškem Lungauu, v Moosburgu na Koroškem in Rotenmannu na Gornjem Štajerskem, poleg tega dodatno navaja patrocinije treh cerkva, ob Gorčici, v »Ostrovici« in v Dravskem dvoru.

¹⁰ GZS II/358 (932 X 26) ter MC III/90 in GZS II/369 (927 V 23). Za oboje gl. KLEBEL 1925, str. 3–11, med novejšo literaturo AMON 1981, str. 321–322.

¹¹ Danes v ruševinah, na antični lokaciji, s karolinškim spolijami in z obsežnim grobiščem iz 10. stoletja; *Erläuterungen* 2, str. 391–392; CZERWENKA-PAPADOPOULOS 1987 (1997, str. 52–54); *Dehio Kärnten*, str. 815; KARPf 2003, str. 889–890; EICHERT 2012, str. 61–62, 204. Gre za sedež prazupnije in prvotni sedež župnije Tigrče/Tigring. K temu gl. še KLEBEL 1925, str. 5–6, ki v njej prav tako ne vidi cerkve na Krnskem gradu, a jo identificira s tisto, ki je znana kot St. Peter am Bichl in je danes podružnica župnije Zweikirchen pod Šenturško goro. Klebel opozarja, da cerkev sv. Petra na Krnskem gradu kljub karolinškemu poreklu kot župnijska cerkev v srednjem veku ni izpričana. Župnija se prvič omenja leta 1499 in se je izločila iz Gospe Svete, torej ni imela lastne dote. Vrhu tega gre za kapelo karolinške pfalce, zato se tudi lahko vprašamo, ali je nadškof v 10. stoletju sploh mogel razpolagati z njo. H Gospe Sveti pa je prvotno prav tako sodila cerkev sv. Petra »am Bichl«, zato tudi ta ne more biti identična z leta 927 podeljeno cerkvijo; za ti dve gl. KARPf 2003, str. 890; EICHERT 2012, str. 68–72, 57–60.

¹² Sedež župnije, preden ga je prevzela cerkev sv. Janeza Krstnika v Mostiču/Brückl.

¹³ S cerkvijo sv. Donata, ki je izpričana kot podružnica Mostiča; *Erläuterungen* 2, str. 232.

¹⁴ S cerkvijo sv. Ruperta, St. Ruprecht am Moos pri Beljaku; *Erläuterungen* 3, str. 38. V literaturi pogosta lokalizacija tega toponima v sámo Trebinje/Treffen (s cerkvijo sv. Maksimilijana) ne pride v poštev, ker ne tamkajšnje posestvo ne cerkev sama nikoli nista bila v salzburški lasti; *Erläuterungen* 3, str. 62 in dalje. O tej več v nadaljevanju.

¹⁵ Po Kleblu predhodnica župnije v Tinjah; KLEBEL 1925, str. 20; *Erläuterungen* 2, str. 128; EICHERT 2012, str. 39–41.

2.1.4 Zadnja pomembna listina, ki se navezuje na darovnico kralja Ludovika Nemca in jo dopolnjuje, je leta 976 ali 977 ponarejena darovnica kralja Arnulfa salzburškemu nadškofu Theotmarju z datumom 20. november 890,¹⁶ ki jo je nadškof Friderik leta 977 podtaknil v potrditev cesarju Otonu II. v Passauu.¹⁷ Razlogov za ponaredbo je več, eden pomembnih je gotovo umik Madžarov z dela Panonije, ki ga je bil pred njihovim prihodom cerkveno pa tudi posestniško obvladoval Salzburg in si ga je hotel ponovno pridobiti, razen tega pa je bila – kar nam kaže položaj na Slovenskem – to tudi doba, ko je cesar na vnovič pridobljenem ozemlju začel oblikovati nova kronska posestva in je obstajala nevarnost, da vanje vključi tudi bivše salzburške kraje. Kot ponazarja Ernst Klebel,¹⁸ pa tiči razlog za ponaredbo tudi v nasprotovanju nadškofa Friderika bavarskemu vojvodi Henriku II. in njegovemu istoimenskemu bratrancu na Koroškem in pod njunim okriljem ustanovljenim lastniškimi cerkvam. Za marsikatero dodatno koroško cerkev, ki jo navaja listina, obstaja dvom, ali je kdaj bila v salzburški posesti, zato moramo biti pri izvajanju sklepov previdni. Kar zadeva panonsko stran, pa v glavnem zrcali stanje salzburških posestev pred prihodom Madžarov okoli leta 900.

Listina je v primerjavi z darovnico iz leta 860 obsežnejša in nadrobnejša in kot nekakšna »magna carta« salzburške nadškofije zajema celotno takratno njeno posest v Vzhodnih Alpah in v Panoniji. Pri posameznih krajih navaja tudi število kmetij in lastniške deleže, ki kažejo, da ti niso bili v popolni salzburški lasti, tu in tam določene označuje njihovo lego, poleg tega pa našteva kraje, ki jih v darovnici iz leta 860 še ni. Če območje severno od Alp in avstrijsko Podonavje pustimo ob strani, so za nas najprej zanimivi kraji, ki sledijo tistim ob Donavi. Naštevaje od lokacije »Penninuuan« dalje se drži Ludovikove listine in ne prinaša dodatnih pojasnil za identifikacijo, v Panoniji pa se na novo pojavi »Mosaburch« (Blatenski grad, Blatenski kostel) s cerkvijo sv. Adrijana, ki jo potrjuje tudi poznejše gradivo. Malo zatem vzbudijo pozornost skupina nadaljnjih štirih krajev, ki jih listina iz leta 860 prav tako še nima: »ad Ruginesfeld«; »ad Durnauua«, skupaj z goro, imenovano »Parauuo«; »ad Pettouiam« in »ad Zistanesfeld«. Kraj Ruginesfeld nam je znan tudi iz nekega drugega dokumenta, in sicer iz ponarejene Arnulfove darovnice salzburškemu nadškofu Theotmarju z datumom 9. marec 891.¹⁹ V tej listini je njegova lega opisana kot »in partibus Sclauiniensibus in comitatu Dudleipa vocato« in da gre za posest, ki jo je nekdaj imel knez Kocelj, v tej »grofiji« pa dobi Salzburg tudi posest, ki jo je imel v fevdu neki Renginger ob vodi, ki se ji reče »Knesaha«. Četudi imamo opraviti s poznejšo interpolacijo, so podatki o kraju samem slej ko prej verodostojni. Gre za prostor okoli Radgone, Knesaha pa je nedvomno današnji Gnasbach, ki teče od vasi Gnas proti jugu in se blizu Diepersdorfa na sredini med Cmurekom in Radgono

¹⁶ GZS II/296; za celotno besedilo gl. UBOE II/27 in nazadnje KEHR 1940, str. 281–286, št. 184 (z letnico 885).

¹⁷ Passau, 977 X 1; SICKEL 1888, str. 185–187, št. 165; GZS II/460. Oton II. je listino v krajši varianti – brez krajev severno od Alp, v Podonavju in v Panoniji – še enkrat potrdil 18. maja 982 (SICKEL, prav tam, str. 319–320, št. 275; GZS II/473), Oton III. pa 7. oktobra 984 (SICKEL 1893, str. 393–395, št. 1; GZS II/482). Temu so sledile še potrditve cesarja Henrika III. leta 1051 z nekaj nadaljnji aktualnimi dopolnitvami (1051 II 8; GZS III/179; BRESSLAU/KEHR 1931, str. 345–347, št. 260; k temu Heinz Dopsch, v: DOPSCH 1983, str. 231–323), kralja Henrika IV. leta 1057 in cesarja Friderika I. leta 1178. V slovenski literaturi se s to listino nadrobneje ukvarja KOSI 2005; gl. tudi KOSI 2009, str. 33 in dalje.

¹⁸ KLEBEL 1925, str. 24 in dalje.

¹⁹ GZS II/297; KEHR 1940, str. 286–289, št. 185; v izvorni listini s tem datumom, ki je tej služila kot osnova, posesti v »slovanskih predelih« še ni; KEHR 1940, str. 128–130, št. 87.

izliva v Muro.²⁰ O Ptujju (ad Pettouiam) ni treba posebej razpravljati. Za kraj, imenovan Dúrnauua, obstajata dva kandidata, današnja Dornava pri Ptujju in vas Trnovo/Dornau severno od Radgone, medtem ko se je Zistanesfeld nekoč imenovalo polje v vasi Skorba, že onstran Drave zahodno od Ptujja.²¹ S temi štirimi kraji in še z nekaterimi dodatnimi posestmi je torej zaznamovano širše panonsko območje med Radgono in Ptujem, ob katerem se je treba ponuditi nekoliko dlje.

Najpomembnejši teh krajev je gotovo Ptuj, kjer je po *Konverziji* prvo cerkev že leta 850 knezu Pribinu posvetil nadškof Liupram, drugo, ki naj bi jo dal zgraditi grof Gozvin, pa leta 874 nadškof Theotmar.²² Arnulf zdaj njegovemu nasledniku potrjuje prvo teh dveh cerkva z desetino in dvema deležema mesta (civitas), kar so salzburškemu nadškofu podelili že Arnulfovi predniki, iz svoje lastnine pa mu dodaja še tretji delež mesta, ki ga je imel prej »Karantanec« – pač knez Kocelj – in ga po obsdbi zaradi veleizdaje izgubil, z izjemo tistega, kar je zaradi zvestobe ohranila njegova vdova, med drugim »dvor v zgornjem ali vzhodnem delu mesta, kjer se je začela graditi cerkev«. Na Ptujju sta bili torej v tej dobi že dve cerkvi, nekdanja Kocljeva v zgornjem ali vzhodnem delu mesta, pač na lokaciji današnje mestne župnijske cerkve sv. Jurija, in v spodnjem ali zahodnem nekje na lokaciji današnjega dominikanskega samostana.²³ Tretja cerkev iz Arnulfove listine v tem okolišju je cerkev, posvečena sv. Rupertu »in drugim svetnikom ter več mučencem«, v kraju Dúrnauua. Ker navedba kraja sledi Ruginesfeldu v dudlebski »grofiji«, ga je treba iskati na tem koncu onstran Mure – po vsej verjetnosti gre kar za lokacijo »ad Tudleipin« v listini kralja Ludovika Nemca, četudi se ta v Arnulfovi listini ponovi, a na drugem mestu in, kot kaže, povsem avtomatično. Poleg tega v tej listini Ptujju in okolici sledi »ad Sulpam«, ki je v listini iz leta 860 postavljena takoj za »ad Tudleipin«, to je Lipnica. Omenjeni kraj je torej treba postaviti v sosesčino Radgone ali v samo Radgono s cerkvijo sv. Ruperta,²⁴ zato je iskanje alternative nekje na zahodnem Madžarskem severno od Blatnega jezera prejkone odveč.²⁵

²⁰ Gl. nazadnje AMON 2002, str. 17 in dalje, s kritičnim pretresom podatkov. Avtor tudi zagovarja obstoj dudlebske grofije, ki naj bi spadala pod Kocljevo panonsko kneževino. Regingerjevo posest je Fritz Posch na podlagi salzburških posestev lokaliziral v območje vasi Misselsdorf, Gosdorf in Diepersdorf; POSCH 1992. O lokalizaciji Ruginesfelda gl. spodaj pri obravnavi radgonske pražupnije.

²¹ GZS II/297, str. 225, op. 1; BLAZNIK 1988, str. 287; PIRCHEGGER 1962, str. 59 in dalje. S tem geografskim pojmom je zajeta v srednjem veku izpričana posest salzburške nadškofije na desnem bregu Drave.

²² Pregledno GRAFENAUER 1970, str. 158–160, 164–167; CURK/CURK 1970, str. 55 in dalje; sicer pa ŠTIRH 1996 in nadrobneje KOSI 2005, str. 289 in dalje, 198 in dalje in na drugih mestih; gl. tudi KUPFER 2009, str. 59–63.

²³ Glede na omenjene podatke o posvetitvi cerkva in glede na besedilo te listine bi bilo mogoče pomisliti, da je bilo na Ptujju ob koncu 9. stoletja troje cerkva, vendar moramo biti pri tem previdni. Cerkev v Kocljevem dvoru v zgornjem delu mesta je pač tista, ki jo je leta 874, že po Kocljevem padcu, za grofa Gozvina posvetil nadškof Theotmar. Očitno so v obravnavani listini zajeti podatki pred letom 885 oziroma 890, kot se datira, saj je tudi vprašljivo, če je Kocljeva soproga takrat še živela ali vsaj upravljala s posestvijo, ki ji jo je pustil Arnulf. – V literaturi ponavljajoče se Jakscheve identifikacije Karantanca s koroškim vojvodom Henrikom Mlajšim (I.), ki ga je cesar Oton II. leta 978 zaradi zarote odstavil in ga razlastil, ni mogoče zagovarjati, ne nazadnje zato, ker je umrl šele leta 989.

²⁴ Tu nakazano poistovetenje »Dornave« z »Dudlebi« in s tem z Radgono zahteva nadrobno raziskavo. Karl Amon se v svoji študiji o cerkvi v »Dudlebi«, ki jo sicer postavlja v Radgono (gl. AMON 2002), vprašanja Dornave ne dotakne.

²⁵ Torna, danes Somlóvásárhely; BOGYAY 1966, str. 64; Heinz Dopsch, v DOPSCH 1983, 1, str. 232, in opombe 1983, 3, str. 1253, op. 18 in 30; drugače TÓTH 1976, str. 118, ki iz navedenih razlogov

Kot je bilo povedano, je naslednji kraj ponarejene Arnulfove darovnice, »ad Sulpam«, tu dopolnjen z označbo »civitas Ziup«, ki se navezuje na bližnjo rimsko naselbino Flavia Solvia.²⁶ Nadaljevanje listine v primerjavi s tisto iz leta 860 na Štajerskem ne prinaša novosti. Prva cerkev na Koroškem, v Labotski dolini, je zdaj pojasnjena s patrocinijem (ad Labantam aecclesiam sancti Andreae), kar sledi novega proti zahodu, pa zahteva previdnost. Med kraji s cerkvami, ki jih ima darovnica Ludovika Nemca ali jih je leta 923 in 927 od nadškofa Odalberta prejel pokrajinski škof Gotabert, se vrivajo takšni, ki v postavitvi škofijske župnijske mreže niso odigrali pričakovane vloge ali pa je zanje salzbursko lastništvo vprašljivo, npr. Vetrinj/Viktring, »Grafendorf«, ki naj bi bil Grabštajn/Grafenstein, Krka/Gurk, Krappfeld itd.²⁷ V tej točki se ponaredek v smeri zaželenega najočitneje oddaljuje od stvarnosti.

2.1.5 Zanesljiva opora za rekonstrukcijo prve župnijske organizacije v salzburskem delu Koroške in Štajerske tako ostaja darovnica Ludovika Nemca iz leta 860, dopolnjena z darovnicama pokrajinskemu škofu Gotabertu iz let 923 in 927. Cerkve, ki jih je salzburski nadškof leta 860 prejel od vladarja, so bile očitno lastniške, ustanove karantanskih knezov, kot je to bilo z Gospo Sveto, in drugih domačih kot tudi pozneje priseljenih veljakov. S tem je nadškof dobil možnost, da uredi prvo mrežo župnij. Vendar je ta mreža takrat pokrila samo del ozemlja. Nepokrita je ostala celotna Gornja Koroška in velik osrednji del dežele ob gornjem porečju Krke in Motnice/Metnitz, ki ju je vladar še zadržal zase in ju pozneje podelil drugim prejemnikom. Gornjekoroškega Lurnskega polja s »kapelo« sv. Petra (St. Peter im Holz) po vladarjevi volji tako leta 891 ni prejel salzburski nadškof, marveč škof v Freisingu,²⁸ območje gornje Krke in Motnice pa leta 898 plemeniti Svetopolk, prednik Heme Seliško-Brežiške.²⁹ Na tem območju in na še nekaterih drugih je stari sistem lastniških cerkva ostal v veljavi vse do reform v 11. stoletju.

Druga okoliščina, ki jo je treba upoštevati pri interpretaciji obravnavanih darovnic, je to, da sicer vsebujejo podelitev posameznih zemljiških posestev, da pa ima pri tem odločilni pomen sama cerkev kot oporna točka, naj bo v listinah konkretno omenjena ali ne.³⁰ Raziskovalci lokacij, navedenih v Ludovikovi listini iz leta 860, so v veliko primerih ugotovili, da je šlo za dejansko, v poznejših stoletjih izpričano in natančneje ugotovljivo posest salzburske cerkve, na drugi strani pa se je v večini primerov pokazalo – kar je bilo tudi Kleblovo metodološko vodilo –, da so bile te lokalitete tudi dokazljiva pražupnijska središča, to je župnije v polnih pravicah salzburskega nadškofa ali – v primeru pozneje ustanovljenih sufraganskih škofij v Krki, Št. Andražu in Seckauu – tistih škofov, ki so ga nasledili v teritorialni cerkveni jurisdikciji. Za samo Koroško in Gornjo Štajersko velja to v skoraj vseh primerih, zato ni napak, da lahko kaj takega predvidevamo tudi pri drugih, teže določljivih lokacijah.

zagovarja Dornavo pri Radgoni ali pri Ptujju. Toponimov s slovanskim korenem *drn ali *trn je veliko in so geografsko zelo razširjeni.

²⁶ K temu tudi KOSI 2005, str. 295–296 in na drugih mestih.

²⁷ KLEBEL 1925, str. 25.

²⁸ MC III/63; GZS II/298; KEHR 1940, str. 133–134, št. 91.

²⁹ MC I/4; GZS II/319; KEHR 1940, str. 245–246, št. 162.

³⁰ Prim. k temu AMON 1981, str. 320, 325–326; Karl AMON, v: AMON/LIEBMANN 1993, str. 40. Amon opozarja, da tako imenovanih pertinenčnih lastniških cerkva (Pertinenzkirche), ki so spadale k dvoru (curtis cum ecclesia) in niso imele lastne dotacije (nem. Widum, videm), pri prenosu lastništva ni bilo potrebno posebej navajati.

2.1.6 Obravnava konkretnih lokacij, predvsem seveda tistih, ki segajo na današnje slovensko ozemlje, bo predmet naslednjih podpoglavij, tu pa si ogledimo osnovne črte. Najprej so tu tisti kraji, ki jih Ludovikova darovnica navaja ob Donavi v današnji Spodnji Avstriji. To območje je po razmejitvi diecez okoli leta 828 pripadlo škofiji v Passauu, zato salzburški nadškof tam ni imel cerkvene jurisdikcije, pač pa le zemljiško posest s prezentacijsko pravico pri posameznih cerkvah, kot je to bilo npr. v Arnsdorfu v dolini Wachau vse do sekularizacije leta 1802.

Naslednja skupina krajev od »Penningwanga« dalje je ležala v nekdanji pittenski grofiji. Ta je bila prvotno del Karantanije in zatem – skupaj z novo ustanovljenim (Dunajskim) Novim mestom (Wiener Neustadt) – del Štajerske in je kljub odcepitvi v 15. stoletju v korist Spodnje Avstrije ostala v mejah salzburške dieceze. Župnije so tvorile arhidiakonat »onstran Semmeringa« (ultra montem Semerincum), ki ga navaja popis dieceze iz let 1455/56.³¹ Tu sta nastali dve pražupniji, ena v Pittnu kot središču grofije in druga v Neunkirchnu, katere sedež je bil prvotno bržkone pri cerkvi sv. Vida v kraju Klamm (Schottwien) pod Semmeringom. Leta 1144 je nadškof Konrad I. župnijo Pitten skupaj z medtem odcepljeno župnijo v Brombergu podelil novoustanovljenemu korarskemu samostanu Reichersberg na Gornjem Avstrijskem;³² s tem je samostan dobil tudi patronat nad vsemi župnijami in cerkvami, ki so se izločile iz pittenske pražupnije. Ko vzporedimo to stanje s kraji v Ludovikovi darovnici, pa se zatakne, saj ni mogoče niti enega nedvoumno identificirati s katerim od teh s cerkvijo, ki se navajajo v pittenskem arhidiakonatu, le »Penningwang« (ad Penninuuanc) bi lahko bil današnji Pengersdorf.³³ »Uuitanesperc« (Witanesperc, Witinisperc), nekdanj poistoveten s samim Pittnom ali Pittenbergom, je stara označba za pogorje Wechsel, ki južno od Aspanga razmejuje Spodnjo Avstrijo od Štajerske;³⁴ v poštev bi prišel Mönichkirchen z Marijino cerkvijo.³⁵ Druge tri »cerkve« v tej vrsti (ad ecclesiam Anzonis; ad ecclesiam Ellodis; ad ecclesiam Minigonis presbiteri) kljub tradicionalnim identifikacijam, četudi v vprašajem,³⁶ ostajajo neopredeljene.³⁷ Ob težavah, ki jih povzročata iskanje teh krajev, se je treba zavedati tega, da so

³¹ CHMEL 1852, str. 272, 279–280. Gl. k temu MEILER 1864 in FELICETTI 1873, str. 64 in dalje.

³² MEILER 1866, str. 49, št. 259.

³³ Heinz Dopsch, v: DOPSCH 1983, 1, str. 180. To je bil še na začetku 19. stoletja skromen zaselek pri Lichteneggu, lokacija pa glede na druge poznejše podatke verjetno drži, zato gre tu za sam Lichtenegg s cerkvijo, katere patronat je užival samostan Reichersberg.

³⁴ PFERSCHY 1963.

³⁵ Fritz Posch je »ad Uuitanesperc« identificiral s posestvom »med Wechslo in Masenbergom«, ki je ležalo južno od Wechsla in zahodno od Voraua, čemur je med drugimi pritrldil tudi Dopsch; POSCH 1958; Heinz Dopsch, v: DOPSCH 1983, 1, str. 180. Hans Pirchegger je v polemiki s Poschem, v kateri je zavrnil njegovo izvajanje o izvoru tega posestva, opozoril na to, da je ta kraj moral ležati severno od Wechsla, kar je glede na njegovo uvrstitev v listini tudi edino mogoče; PIRCHEGGER 1961, k temu tudi Poschev odziv POSCH 1961.

³⁶ Lanzenkirchen, Edlitz, Mönichkirchen; gl. npr. MEILER 1864 in GZS II/172; prim. tudi PIRCHEGGER 1912, str. 290.

³⁷ Mönichkirchen (prvotno Munichkirchen) smo že omenili. V označbi »Minigonove cerkve« se skriva osebno ime Minigo, gen. Minigonis, ki je v tem času pogosto in je nastalo iz imena Dominik, zato so raziskovalci pred časom opozorili na duhovnika s tem imenom v službi kneza Pribine, ki mu je pred tem, leta 844, kralj Ludovik Nemeč podelil neka posestva v okolišu Lebenbrunn ob potoku Zöbern na Gradiščanskem blizu spodnjeavstrijske meje; Kos 1936, str. 79–80. Leta 1975 so v bližnji vasi Pilgersdorf v resnici odkrili ostanke karolinške cerkve, ki jo je mogoče povezati z omenjenimi Dominikom; Heinz Dopsch, v: DOPSCH 1983, 1, str. 180, 3, str. 1232, op. 187. Vendar identiteta te cerkve s tisto iz leta 860 s tem še ni zagotovljena.

ta okoliš sredi 11. stoletja spet zavzeli Madžari in ga opustošili ter se od tam dokončno umaknili šele po letu 1054.

Na podlagi Ludovikove darovnice iz leta 860 in podatkov iz ponarejene listine kralja Arnulfa iz leta 890 je mogoče sklepati, da je na vzhodnem delu današnje Štajerske najprej nastalo šest pražupnij: Hartberg (s cerkvijo sv. Martina); St. Ruprecht a. d. Raab (s cerkvijo sv. Ruperta); Gratwein (tudi s cerkvijo sv. Ruperta); Lipnica (s cerkvijo sv. Martina); Radgona (spet s cerkvijo sv. Ruperta) in Ptuj (Marija?; Jurij?). Kolikšno cezuro so v delovanju teh pražupnij povzročili vdori Madžarov, ni mogoče ugotoviti, se pa njihova srednjeveška mreža očitno navezuje na predmadžarski čas. V smeri proti Koroški se najprej pojavi pražupnija sv. Andreja v Labotski dolini. Sledijo: Mostič/Brückl, s cerkvijo sv. Lovrenca nad mestom, preden je župnijske pravice prevzela cerkev sv. Janeza Krstnika v samem mestu; Gospa Sveta; Dravski dvor/Drauhofen, katerega župnijsko cerkev je treba postaviti k cerkvi Marijinega vnebovzeta in sv. Valentina v bližnjih Tinjah /Tainach; Možberk/Moosburg, sv. Peter; St. Rupprecht am Moos pri Beljaku, sv. Rupert; Podkrnos/Gurnitz, sv. Martin; St. Peter pri Taggenbrunnu, sv. Peter; Breže/Friesach, sv. Peter. Salzburški Lungau je obvladovala pražupnija pri Marijini cerkvi v Mariapfarr, od tu pa si v dolini Zgornje Mure sledijo St. Marein pri Neumarktu; Pöls, tudi z Marijino cerkvijo; Kobenz, sv. Rupert; Fohnsdorf, prav tako sv. Rupert; St. Michael a. d. Liesing, sv. Mihael; Bruck na Muri, sv. Rupert; in St. Lorenzen na Murici, sv. Lovrenc.

2.1.7 Prve župnije na Koroškem in Štajerskem severno od Drave so torej nastale kot ustanove krajevnega ordinarija, salzburškega nadškofa, v smislu pražupnije po letu 860. Na osnovi nadškofu podeljenih posesti in cerkva so se izoblikovali razmeroma obsežni župnijski teritoriji, ki so vključevali tudi posesti in prebivalce drugih fevdnikov.³⁸ Kdaj je bila ta prva faza cerkvene teritorialne organizacije z utrditvijo meja končana, seveda ne vemo, se je pa to moralo zgoditi vsaj do konca 10. stoletja. Kot je bilo povedano, pa je v tem obdobju vzporedno s škofijsko cerkveno organizacijo delovala vrsta lastniških cerkva, ki si jih nadškof ni mogel pridobiti in so bile pravno gledano brez župnijskih pravic. Na Gornjem Koroškem sodijo še v 9. stoletje lastniške cerkve sv. Maksimilijana v Trebinju/Treffen – ta je bila ustanova bavarskega samostana v Örttingu, ki je tu leta 878 prejel posest iz rok kralja Karlmana³⁹ –, ter sv. Petra in kraju St. Peter im Holz in sv. Mihaela v Požarnici/Pusarnitz, ki ju je moč pripisati škofu v Freisingu; če se Petrova cerkev tudi fizično navezuje na cerkev, ki jo je bil posvetil sv. Modest, naj ostane odprto, odprto naj ostane tudi, če je ob podelitvi tamkajšnje posesti freisinški škofiji s strani kralja Arnulfa leta 891 takrat že stala tudi cerkev v Požarnici. S pogodbo med freisinškim škofom Ellenhardom in nadškofom Gebhardom leta 1072, ko so bile Freisingu priznane župnijske pravice na Lurnskem polju, je matična cerkev pri Sv. Petru skupaj s tisto v Požarnici in tretjo, sv. Martina na Beli/Obervellach, prejela tudi sklenjen teritorij.⁴⁰ Četrta lastniška cerkev na tem teritoriju, sv. Jurija v kraju Stall, datira iz druge polovice 10. stoletja (med letoma 957 in 993).⁴¹ Druga skupina lastniških cerkva v posesti freisinške škofije se pojavlja ob Vrbskem jezeru. Ob koncu 9. stoletja je izpričana cerkev sv. Primoža in Felicijana na Otoku/Maria Wörth, ki jo je dal zgraditi škof Waldo (884–906), ne dosti mlajši naj

³⁸ Prim. detaljno raziskavo za pražupnijo St. Marein pri Neumarktu Walterja Brunnerja; BRUNNER 1979.

³⁹ *Erläuterungen* 3, str. 62–64.

⁴⁰ *Erläuterungen* 3, str. 79–80

⁴¹ *Erläuterungen* 3, str. 292; k temu tudi KARPf/MEYER 1996; EICHERT 2012, str. 23–24.

bi bili tudi cerkvi sv. Janeza Krstnika v Porečah/Pörtschach in sv. Mihaela (sv. Florijana) v Škofičah/Schiefling.⁴² V Labotski dolini se poleg cerkve v Št. Andražu že leta 888 pojavita še dve »kapeli«, ki ju je z desetlinami od dvorov in »župnije« (plebs) kralj Arnulf podaril svojemu duhovniku Adaloltu;⁴³ kapeli žal nista imenovani, ena od njiju pa bo bržkone Marijina cerkev v kraju St. Marein severno od Št. Andraža.⁴⁴ Po vsej verjetnosti je tako stara tudi Marijina cerkev v Labotu/Lavamünd ob Dravi, pripadajoča domnevemu kraljevemu dvoru v tem kraju, četudi v tem času listinsko še ni izpričana.⁴⁵ Obe sta prišli v roke salzburškega nadškofa, ki ju je podredil cerkvi v Št. Andražu.

V drugi polovici 10. stoletja in na prelomu tisočletja je na Koroškem severno od Drave nastalo še nekaj pomembnejših lastniških cerkva, ki jih beleži listinsko gradivo. Na Gornjem Koroškem se ob že prej znanih cerkvah freisinškega škofa za škofa Abrahama (957–993) pojavi še Marijina cerkev v Lieseregg.⁴⁶ Leta 975 je v Liedingu ob Zgornji Krki želela vdova Ima, babica Heme Breško-Seliške, ustanoviti ženski samostan, posvečen Materi božji in sv. Martinu; ali je do ustanovitve samostana prišlo, ni dokumentirano, a se cerkev s patrocinijem Matere božje, sv. Gregorja in Martina v Liedingu omenja med Heminimi cerkvami, ki jim je salzburški nadškof Balduin z znano listino iz leta 1043 podelil župnijske pravice.⁴⁷ V 10. stoletje sodi tudi cerkev sv. Andreja v Klančah/Glantschach, ki jo je zgradil plemeniti Tešina, imenovan Rapoto, posvetil pa salzburški nadškof Friderik (958–991). Za to cerkev vemo iz neke domnevno za časa nadškofa Gebharda ponarejene listine, ki pa sloni na avtentični zabeleži o posvetitvi.⁴⁸ Omeniti je treba še lastniški cerkvi sv. Lamberta v Porečah na vzhodnem pobočju Šenturške gore/Pörtschach am Berg, ki jo je postavil koroški vojvoda Oton (978–983) z namenom, da tu ustanovi samostan, kar se sicer ni zgodilo,⁴⁹ in sv. Martina na Grobniškem polju/St. Martin am Krappfeld za časa nadškofa Hartvika (991–1023).⁵⁰

O lastniških cerkvah na Štajerskem severno od Drave je za dobo pred letom 1000 znanega precej manj. Edini podatek, ki se nanaša na kakšno lastniško cerkev, je iz leta 935 in govori o cerkvi s pokopališčem v kraju Baumkirchen pri Weißkirchnu ob Zgornji Muri, ki jo je nekemu Selpradu v zameno za določeno posest na Bavarskem prepustil salzburški nadškof Odalbert.⁵¹ Četudi je bila takrat v posesti nadškofije, lahko domnevamo, da gre za lastniško cerkev laikov, ki je pred letom 935 prešla v nadškofove roke – mimoregre, ležala je na tistem odseku Zgornje Mure, za katerega je veljala zagonetna geografska označba Undrima, Undrimatal, in za katerega je bila, kot predvidevamo, ustanovljena prazupnija v Fohnsdorfu. Nekaj več je podatkov o lastniških cerkvah na Štajerskem v 11.

⁴² *Erläuterungen* 2, str. 319–320, 335, 336.

⁴³ MC III/53; GZS II/284.

⁴⁴ *Erläuterungen* 2, str. 21–22; da bi bila druga prav ta v Št. Andražu, ni verjetno.

⁴⁵ *Erläuterungen* 2, str. 43–44.

⁴⁶ *Erläuterungen* 3, str. 122.

⁴⁷ MC I/16; GZS III/124. Zdaj je tu cerkev sv. Marjete; *Erläuterungen* 2, str. 211. Johannes Sacherer domneva, da je do ustanovitve samostana moralo priti in da gre za redovno skupnost pri Marijini cerkvi v Krki, ki jo ponarejene krške listine pripisujejo sami Hemi, Imini vnukinji; SACHERER 2008, str. 112 in dalje. Kakorkoli že, leta 1043 v Liedingu redovnic ni bilo več, in če je njihova skupnost tu že obstajala, se je morala takrat preseliti k novi Marijini cerkvi v Krki.

⁴⁸ MC I/7; GZS II/497; *Erläuterungen* 3, str. 263. O tej listini gl. uvodno poglavje.

⁴⁹ MC III/156; *Erläuterungen* 2, str. 332.

⁵⁰ MC I/11; *Erläuterungen* 2, str. 155.

⁵¹ UBSt II/21; GZS II/382; gre za cerkev sv. Andreja, danes podružnico župnije Weißkirchen pri Judenburgu.

stoletju, nanje pa lahko sklepamo predvsem po dotaciji samostanov, ustanovljenih v drugi polovici 11. in v začetku 12. stoletja. V popisu posestev benediktinskega samostana v Admontu, ki ga je med letoma 1072 in 1074 v veliki meri iz zapuščine Heme Breško-Seliške ustanovil salzburški nadškof Gebhard,⁵² je vrsta cerkva, katerih nastanek nedvomno sega precej nazaj, tako tudi v dotaciji benediktinskega samostana v St. Lambrechtu iz leta 1103.⁵³ Med cerkvami, ki jih je ustanovnik, koroški vojvoda Henrik III., sin Markvarda Eppensteinskega, podelil sanktlambrechtskim benediktincem, je tudi nekaj tistih, ki jih beleži v prvem poglavju obravnavana Markvardova pogodba z nadškofom Gebhardom o reguliranju lastniških cerkva iz let 1065–1066.⁵⁴

2.2. Koroška

2.2.1 Med dejavniki, ki so pogojevali nadaljnji razvoj župnijske mreže na Koroškem severno od Drave v visokem in poznem srednjem veku, je mogoče izpostaviti ustanovitev sufraganskih škofij v Krki in v Št. Andražu, prenos patronata posameznih župnij na kapitlje in samostane v deželi ter njegov prevzem s strani laških fevdnikov, predvsem kot advokatov na posestvih eksteritorialnih škofov. Ustanavljanje župnij s strani krajevnega ordinarija, salzburškega nadškofa, je bilo v 11. stoletju očitno končano, še v pozni srednji vek pa se je nadaljeval proces ustanavljanja patronatnih župnij.

2.2.2 Škofija v Krki na Koroškem je prva v vrsti štirih sufraganskih škofij na območju salzburške dieceze, za katere se je v strokovni literaturi uveljavila interpretacija, da je šlo za lastniške škofije (Eigenbistum) salzburškega nadškofa.⁵⁵ Druge tri so Chiemsee na Bavarskem, Seckau na Štajerskem in Št. Andraž spet na Koroškem, vse šele iz prve polovice 13. stoletja, zato so bili razlogi za njihovo izoblikovanje nekoliko drugačni kot pri Krki.

Škofijo v Krki je na podlagi privoljenja papeža Aleksandra II. iz leta 1070 leta 1072 ustanovil nadškof Gebhard pri obstoječi, bogato dotirani Marijini cerkvi Heme Breško-Seliške z žensko redovno skupnostjo iz leta 1043/1044, ki je po volji ustanoviteljice po njeni smrti prišla v upravo salzburškega nadškofa.⁵⁶ Kot domnevajo raziskovalci, je imel Gebhard pred očmi institucijo nekdanjega pokrajinskega škofa za Karantano v njegovi misijonski vlogi, a tudi v omejitvah. Tako je novi škofiji šele nadškof Konrad I. leta 1131 določil diecezo in ji leta 1144 dodelil pripadajoče desetine.⁵⁷ Tudi na ustanovitev stolnega kapitlja, reprezentativnega kot tudi funkcionalnega telesa vsake škofije, je bilo treba čakati do leta 1123,⁵⁸ čeravno so to zamudo povzročile tudi nestabilne razmere na

⁵² UBSt I/77.

⁵³ UBSt I/94, 95.

⁵⁴ UBSt I/86; MC III/328 (regest); SUB II/95.

⁵⁵ Karl Friedrich Hermann, v: DOPSCH 1983, 2, str. 994 in dalje (z bibliografijo v opombah, DOPSCH 1983, 3, str. 1517–1518); kritično o pojmovanju teh škofij kot lastniških na primeru Krke SACHERER 2010.

⁵⁶ Temeljno obravnavo ustanovitve škofije je prispeval August von Jaksch v uvodu k MC I, str. 3 in dalje; gl. tudi OBERSTEINER 1969, str. 11–15; za ustanovno listino gl. MC I/31 in GZS III/266. V kritičnem pretresu ponarejene listine nadškofa Balduina o Hemini dotaciji Marijine cerkve iz leta 1043 ali 1044 (MC I/17; GZS III/129) je Johannes Sacherer opozoril na to, da ta skupnost ni imela narave običajnega samostana, kot se bere v literaturi, ali ustanove za plemenite žene (Damenstift) in da ob ustanovitvi škofije verjetno ni več obstajala; SACHERER 2008; k pravni naravi škofije in njene ustanovne dotacije SACHERER 2010.

⁵⁷ MC I/ 61, 128.

⁵⁸ MC I/49.

salzburški stolici zaradi investiturnih bojev med cesarjem in papežem, ki so se razplamтели takoj po nastopu novega papeža Gregorja VII. leta 1073. Obseg škofije je bil majhen in se je omejeval na dolini rek Motnice in Krke do Brež in ter na območje navzdol do Št. Vida na Glini, s tem da sta župniji s sedežem v teh dveh mestih ostali zunaj nove dieceze.⁵⁹ Pač pa je nadškof Konrad I. okrepil njeno gmotno podlago, s tem da je krški kapitelj z njegovim posredovanjem kmalu po letu 1131 prejel patronat nad novo ustanovljenimi župnijami pri nekaterih cerkvah v salzburški diecezi, ki so jih bili postavili laiki. V leto 1134 datira podelitev župnije sv. Marjete v Otmanjah/Ottmanach,⁶⁰ tej je leta 1136 sledila podelitev župnije sv. Egidija v Tigrčah/Tigring.⁶¹ Poleg Tigrč in cerkva, ki jih je Konrad podelil tamkajšnji župniji kot podružnice (»titulares«; to so Maria Feicht s podrejeno ji cerkvijo sv. Gangolfa; St. Lambert am Hart; St. Martin pri Feldkirchnu; sv. Vincenca v kraju Radweg;⁶² sv. Jurija v Možberku/Moosburg;⁶³ Klein St. Veit) so v sicer ponarejeni Konradovi listini z dne 26. decembra 1136⁶⁴ dokumentirane še župnije sv. Jurija v kraju Projern,⁶⁵ sv. Martina na Grobniškem polju/Krappfeld, sv. Štefana v Grabštanju/Grafenstein in sv. Martina pri Ostrovici/Osterwitz, ki je v resnici bila in ostala odvisna od Sv. Martina na Grobniškem polju.⁶⁶ Vseh teh pet oziroma – z novo v St. Martinu pri Feldkirchnu – šest župnij navaja tudi salzburški popis prebend iz leta 1455/56 kot tiste, ki jih je podeljeval krški prošt.⁶⁷ Poleg župnij, ki so bile v patronatu krškega stolnega kapitlja, ima ta seznam še dve župniji zunaj krške dieceze, ki jih je podeljeval škof sam. To sta župniji sv. Vida v Micheldorfu in sv. Andreja v Selišah/Zeltschach,⁶⁸ obe v okviru nekdanjih posestev Heme Breško-Seliške, ki pa ju nadškof Konrad leta 1131 ni dodelil novi diecezi in sta ostali v spodnjekoroškem arhidiakonatu.⁶⁹

Nekaj let preden je nadškof Eberhard II. ustanovil škofijo v Št. Andražu v Labotski dolini, je tam uredil kapitelj avguštinskih korarjev. Datum ni znan,⁷⁰ je pa že obstajal vsaj leta 1225, ko je papež Honorij III. pooblastil freisinškega škofa in še dva opata, naj raziščeta položaj v zvezi s prošnjo nadškofa Eberharda, da v Št. Andražu ustanovi škofijo,

⁵⁹ Gl. Jakschev komentar k MC I/61 in KLEBEL 1925, str. 13–16. Obseg krške škofije je razviden tudi iz obsega krškega arhidakonata v popisu papeških dajatev iz leta 1285 (HAUTHALER 1886/87) ter – »per exclusionem« – v salzburškem popisu prebend iz leta 1455/56, ker ta tistih župnij, ki so bile v krškem arhidiakonatu, ne navaja.

⁶⁰ MC I/74; GZS IV/119.

⁶¹ MC I/90; GZS IV/135.

⁶² Sicer sv. Radegunde; *Erläuterungen* 2, str. 390.

⁶³ Ne stoji več; *Erläuterungen* 2, str. 328.

⁶⁴ MC I/91; GZS IV/136.

⁶⁵ V resnici Hörzendorf (1455/56: Herzogendorf) južno do Št. Vida na Glini; *Erläuterungen* 2, str. 228.

⁶⁶ *Erläuterungen* 2, str. 155–156, 248–249.

⁶⁷ CHMEL 1852, str. 286–287; podružnice župnije v Tigrčah so se medtem osamosvojile in pristale v rokah drugih patronov, le cerkev sv. Martina pri Feldkirchnu (1136: iuxta Dietrichstein, danes St. Martin ob Glanegg; *Erläuterungen* 2, str. 388) je, kot kaže ta popis, ostala v patronatu krškega kapitlja, a tudi to so sredi 18. stoletja pripojili deželnoknežji župniji v Klein St. Veitu.

⁶⁸ CHMEL 1852, str. 286.

⁶⁹ Tako izpričano že leta 1285 (HAUTHALER 1886/87, str. 17) kot tudi v popisu 1455/56 (CHMEL 1852, kot zgoraj), saj ta popis župnij v krški diecezi nima. Gl. tudi *Erläuterungen* 2, str. 188 in 194 (brez opozorila na to, da župniji nista pripadali krški škofiji).

⁷⁰ Karlmann Tangl v svoji vrsti lavantinskih škofov omenja listino, po kateri naj bi kapitelj ustanovil cesar Friderik II. s privoljenjem papeža Inocenca III. dne 20. avgusta 1212, a je ni videl; TANGL 1841, str. 371.

kjer je pred kratkim ustanovil regularno proštijo.⁷¹ Ustanovna listina nosi datum 10. maj 1228,⁷² leta 1244 pa je Eberhard novi škofiji tudi določil obseg in arhidiakonatske pravice, ki jih bo v mejah dieceze izvajal prošt v Št. Andražu.⁷³ Škofija se je raztezala prek dveh župnij v Labotski dolini (Št. Andraž; Labot/Lavamünd) in dveh na sosednjem štajerskem območju (Sv. Florijan ob Laznici/Lassnitz, danes Groß St. Florian; Remšnik); med temi štirimi župnijami ena, in sicer na Remšniku, ni bila v škofovem patronatu, marveč v patronatu benediktinskega samostana v Št. Pavlu. Škofija je torej pokrivala le južni del Labotske doline, vendar je lavantinski škof, podobno kot krški, zatem prejel patronat nad drugimi župnijami v Labotski dolini zunaj svoje dieceze – z izjemo tistih, katerih patronat je bil pri bamberskem škofu – in z dvema celo segel v dolino reke Mure (St. Marein pri Neumarktu z odcepljenima župnijama v krajih St. Veit in der Gegend in St. Margarethen am Silberberg, danes Noreia; Ranten).⁷⁴

2.2.3 Med kapitlji in samostani na Koroškem severno od Drave, ki so imeli v posesti župnijski patronat,⁷⁵ je treba najprej navesti leta 1123 ustanovljeni kapitelj pri Gospe Sveti, neposredno podvržen salzburškemu nadškofu. Tamkajšnji prošt je v nasledstvu obsežne pražupnije podeljeval vrsto iz nje nastalih župnij. Posledica starih posesti je patronat bamberske škofije v severnem delu Labotske doline in freisinške ob Vrbskem jezeru, bamberski je bil od leta 1166 tudi Feldkirchen. Samostani, ustanovljeni v 11. in 12. stoletju, so ob ustanovitvi pa tudi pozneje za gmotno osnovo pridobili posamezne župnije. Leta 1093, dve leti po ustanovitvi, je salzburški nadškof Thiemo samostanu v Št. Pavlu v Labotski dolini inkorporiral župnijo v samem kraju, ustanoviteljev sin, Bernard Spanheimski, pa leta 1147 Velikovec/Völkermarkt s pražupnijo pri Sv. Rupertu. Vendar je šentpavelskim benediktincem Velikovec kmalu zdrsnil iz rok. Leta 1231 ustanovljeni kapitelj pri Sv. Rupertu, ki se je že leta 1240 preselil k cerkvi sv. Magdalene v mestu, je prek šentrupeške pražupnije prejel še patronat nad odcepljenimi župnijami v bližnji Trušenjski dolini. Premostratenski samostan v Grebinju (Grebinjski Klošter/Stift Griffen), ustanova vovbrških grofov iz let 1236/1238, je med drugim užival župniji v Krčanjah/Greutschach in Vovbrah/Haimburg. Potem ko je Bernard Spanheimski leta 1142 ustanovil cistercijski samostan v Vetrinju/Viktring, je cisterca od različnih darovalcev prejela župnije v Kotmari vasi/Köttmannsdorf, Bilčovsu/Ludmannsdorf (oboje že leta 1142), Žihpolju/Maria Rain (1144) in Hodišah/Keutschach (1242).

To so najvidnejši primeri na Spodnjem Koroškem. Na Gornjem Koroškem je najbolj zanimiva izguba patronata, ki ga je imel freisinški škof. St. Peter im Holz, sedež freisinške matične župnije, je verjetno prek tamkajšnjih advokatov, lurnskih grofov in njihovih naslednikov Ortenburžanov, pristal v rokah Celjanov, ki so imeli oporišče v bližnjem Špitalu/Spittal a. d. Drau, od nje odcepljene župnije (Bela/Obervellach, Po-

⁷¹ MC IV,1/1886; GZS V/422.

⁷² MC IV,1/1947. Podatki o ustanovitvi škofije in posameznih škofih so zbrani pri Tanglu (TANGL 1841, str. 54 in dalje) in v *Erläuterungen* 2, str. 33 in dalje, sicer pa gl. Kovačič 1928, str. 155 in dalje.

⁷³ Listina je znana le prek inserta v potrditvi nadškofa Friderika II. iz leta 1280; MC IV,1/2280; GZS V/834; TANGL 1841, str. 58–59.

⁷⁴ CHMEL 1852, str. 287; sicer pa podatki za Labotsko dolino v *Erläuterungen* 2, str. 9 in dalje, za dolino Mure HÖFER 1992, str. 265–266, 270.

⁷⁵ Vse po stanju sredi 15. stoletja, ki ga beleži popis prebend iz let 1455/56; CHMEL 1852; za stanje v spodnjekoroškem arhidiakonatu leta 1519 JAKSCH 1885; druge nadrobnosti po *Erläuterungen* 2 in 3.

žarnica/Pusarnitz, Lieseregg) pa je prevzel salzburški nadškof. Nadškof je med drugim obvladoval tudi obsežni okoliš Gmünda, skrajni zahodni konec Gornje Koroške in tisti del nekdanje dežele, ki je danes na Vzhodnem Tirolskem. Vrsta patronatnih župnij ob Dravi od Špitala navzdol, ko so jih imeli Ortenburžani in za njimi Celjani, je v glavnem ležala na oglejski strani.

Deželni knezi – po smrti Henrika Goriško-Tirolskega leta 1335 so to bili Habsburžani – so si drugače kot v drugih deželah na Koroškem severno od Drave pridobili le malo župnij. Če izzamemo tiste patronatne župnije, ki so jim pripadle po nasledstvenem pravu, predvsem po Celjanih, je v njihove roke prišla le župnija v deželnem mestu Št. Vid na Glini/St. Veit a. d. Glan, ki jo je po vsej verjetnosti v 12. stoletju ustanovil bamberški škof. Sredi 15. stoletja pa je v posest deželnega kneza, cesarja Friderika III., morala priti tudi župnija pri Št. Rupertu pri Beljaku/St. Rupprecht am Moos. Okoliščine niso znane. V letih 1455/56 je župnijo še podeljeval salzburški nadškof, leta 1461 pa jo je cesar, s sedežem pri cerkvi sv. Nikolaja pri Beljaku, že vključil v dotacijo novoustanovljene ljubljanske škofije.⁷⁶ To je bila edina župnija nove škofije onstran Drave, z njo pa je imel stolni kapitelj, ki mu je bila inkorporirana, zaradi s salzburške strani poslanih duhovnikov več težav kot koristi.

2.3. Pražupnija Marijinega vnebovzjetja v Labotu/Lavamünd

2.3.1 Kot je bilo povedano, je od koroških pražupnij severno od Drave na današnje slovensko ozemlje segla le pražupnija v **Labotu/Lavamünd**.⁷⁷ O tem, kdaj je bila postavljena prva cerkev v tem kraju, lahko le ugibamo. Št. Andraž/St. Andrä, upravno in cerkveno središče Labotske doline, je izpričan že v karolinški dobi, ko je prešel v last salzburškega nadškofa. »Kapeli« z desetiniami od dvorov in od »župnije« (plebs) v dolini Labotnice (in vale quae dicitur Lauentatal), ki ju je kralj Arnulf leta 888 podaril svojemu duhovniku Adaloltu z določilom, da ju po smrti lahko po svoji presoji prepusti kakšni cerkvi,⁷⁸ žal nista imenovani. Če je bila ena od teh dveh kapel v resnici Marijina cerkev v kraju St. Marein severno od Št. Andraža, kot domnevajo zgodovinarji,⁷⁹ potem lahko podoben položaj predvidevamo tudi v primeru cerkve v Labotu. Sam kraj pri izlivu Labotnice v Dravo (Lauentmundi) je listinsko izpričan šele leta 1091, ko je tamkajšno pristavo (stabulariam curtim) Bernard Spanheimski kot ustanovno posest podaril benediktinskemu samostanu v bližnjem Št. Pavlu.⁸⁰ Ker Št. Pavel pri župniji v Labotu nikdar ni izkazoval kakšnih pravic, je cerkev tam leta 1091 že obstajala, prav tako župnija, pač podvržena salzburškemu nadškofu. Na podlagi dejstva, da je omenjeno cerkev v St. Mareinu Salzburg pridobil verjetno že za časa nadškofa Theotmarja (do 907)⁸¹ in da je nadškof Eberhard II. leta 1244 s polnimi pravicami razpolagal s cerkvijo v Labotu, ko jo je priključil novi lavantinski škofiji, lahko s precejšnjo verjetnostjo sklepamo, da tudi ta

⁷⁶ GRUDEN 1908, str. 57–58.

⁷⁷ KOVAČIČ 1928, str. 73 in dalje; *Erläuterungen* 2, str. 43 in dalje; k zgodovini prvih cerkva v Labotski dolini na splošno FRESACHER 1959.

⁷⁸ MC III/53; GZS II/284; KEHR 1940, str. 25–26, št. 16.

⁷⁹ FRESACHER 1959, str. 484–485 (str. 796–697); *Erläuterungen* 2, str. 21–22. »Plebs« je pač Št. Andraž, medtem ko mora druga »kapela« zaenkrat ostati neidentificirana.

⁸⁰ MC III/496; GZS III/395.

⁸¹ Gl. komentar k objavama listine v prejšji opombi.

sega še v 9. stoletje.⁸² Glede na analogije bi lahko nastala v okviru kraljevega dvora, ki je neznano kdaj in kako pridal pri salzburškem nadškofu.

Po mnenju raziskovalcev naj bi pražupnija v Št. Andražu prvotno pokrivala celotno Labotsko dolino ali vsaj njen spodnji del, tako da se je morala tudi župnija v Labotu izločiti iz nje.⁸³ Ker proces oblikovanja pražupnij in iz njih izločenih starih matičnih župnij na tem območju ni tako jasen kot južno od Karavank, te domneve ne moremo ne potrditi ne ovreči, zato bomo to župnijo s Kovačičem še naprej obravnavali kot pražupnijo. Ne nazadnje tudi zato, ker je njen obseg na vzhodu po Dravi navzdol znatno presegel meje Labotske doline in ker je župnija na tem koncu mejila deloma na župnijo v Groß St. Florianu onstran Kozjaka, za katero bi glede na njeno geografsko razprostranjenost težko sklepali, da se je izločila iz Št. Andraža, v glavnem pa na župnijo v Lipnici. Kakorkoli že, prvi župnik v Labotu, po imenu Gundram, se kot priča pojavlja v dveh listinah, izdanih med letoma 1185 in 1195,⁸⁴ in zatem še v listini o ustanovitvi župnije na Remšniku iz leta 1201, v kateri je župnija tudi določno omenjena (parrochia Lauentmunde).⁸⁵

Leta 1237 je nadškof Eberhard II. na prošnjo Otona, »brata« v Dravogradu, in njegovega sina Henrika iz Trušenj sedež labotske župnije prenesel v »njun« trg Dravograd, kjer sta (pri cerkvi sv. Janeza Evangelista) ustanovila svetni kapitelj s šestimi prebendami in ga prepustila nadškofu.⁸⁶ Ko je nadškof nekaj let zatem (1244) lavantinski škofiji določil diecezo, je vanjo vključil tako posebej labotsko župnijo (ecclesiam in Lauenmund) kot tudi kapitelj v Dravogradu (cum capitulo in Traberg).⁸⁷ Župnija je v Labotu torej ostala. Kovačič⁸⁸ je bil mnenja, da je odtlej v Labotu rezidirale vikar, podrejen dravograjskemu kapitelju, vendar zgodovinsko gradivo govori drugače. Nekdanja labotska župnija se je le skrčila, s tem da je Dravograd prevzel njen vzhodni del z izjemo že takrat obstoječe župnije na Remšniku, torej ozemlje, na katerem sta pozneje nastali župniji v Marenbergu (Radlje) in na Muti in ki so si ga na škodo šentpavelskih benediktincev lastili dravograjski Trušenjski – odtod tudi dejstvo, da je dravograjski kapitelj pri teh dveh župnijah v 16. stoletju (1544/45) imel tudi odvetništvo.⁸⁹ Ker pa je bil kapitelj inkorporiran menzi lavantinskega škofa, ki je bil zato tudi dravograjski naslovni prošt, je to pomenilo, da so bile kapiteljske župnije dejansko v škofovih polnih pravicah. To velja tudi za župnijo v Labotu.⁹⁰

2.3.2 Na vzhodnem delu labotske pražupnije je v srednjem veku nastalo pet župnij. Prva se je od nje leta 1201 odcepila župnija pri sv. Juriju na **Remšniku**. Posest v tem okolišju je postopoma zgradil šentpavelski samostan na podlagi darovnic Spanheimskih od okoli leta 1162 dalje, ko je prejel vas Brezno ob Dravi.⁹¹ V privilegiju papeža Lucija III. za samostan iz leta 1184 se v Breznem že omenja cerkev.⁹² Z listino, ki jo je izdal v

⁸² FRESACHER 1959, str. 488 (str. 800). Za domnevo, da bi bila druga kapela, omenjena v listini iz leta 888, prav ta v Labotu, pa ni prave osnove.

⁸³ FRESACHER 1959, str. 481 (str. 793); *Erläuterungen* 2, str. 44.

⁸⁴ MC III/1315, 1414; GZS IV/651, 833.

⁸⁵ MC III/1510; GZS V/4.

⁸⁶ MC III/1237; GZS V/667.

⁸⁷ Gl. op. 73 zgoraj.

⁸⁸ KOVAČIČ 1928, str. 75.

⁸⁹ HÖFER 1992, str. 189–190.

⁹⁰ Za stanje ob koncu 17. stoletja gl. OROŽEN I, str. VII–VIII, za Labot *Erläuterungen* 2, str. 44.

⁹¹ MC III/1041; GZS IV/451; LAMPRECHT 1958; Waltraud Krassnig, v: HÖDL 1991, str. 109; za posestniške razmere v tem delu Dravske doline na splošno KOROPEC 1972.

⁹² MC III/1308; GZS IV/681.

Brežah 27. avgusta 1201,⁹³ je salzburški nadškof Eberhard III. na prošnjo šentpavelskega samostana in s privoljenjem župnika Gundrama »kapelo«, ki jo je samostan zgradil na svoji zemlji v mejah labotske župnije, izločil iz matične župnije, jo povzdignil v župnijsko, ji določil območje in ji dodelil tretjino tamkajšnje desetine, ki jo je dotlej prejemal župnik v Labotu, v zameno pa je samostan labotsko župnijo odškodoval s štirimi kmetijami v Libeličah. Katera kapela je to bila, v listini ne piše, a je iz poznejšega gradiva razvidno, da je šlo za cerkev sv. Jurija na Remšniku. Območje nove župnije – med potokoma Suha in Črmenica⁹⁴ – dokumentira šentpavelsko posest na tem koncu severno od Drave in hkrati, do kam je na vzhodu nekdanj segala labotska pražupnija.

V mejah remšniške župnije je še v srednjem veku nastala župnija v **Breznem**. Cerkev so po vsej verjetnosti postavili že Spanheimski pred letom 1162, prvič se pojavi v omenjenem privilegiju papeža Lucija III. iz leta 1184, takrat že dotirana z gozdom, kmetijami in drugimi pritiklinami. »Župnija« (pharre) in »župnik« (pharrer), bržkone še v smislu vikariata in vikarja, sta izpričana v letih 1313 in 1323,⁹⁵ patrocinijske cerkve, posvečene Materi božji, leta 1421,⁹⁶ župnik (plebanus) leta 1432, ko je šlo za vprašanje arhidiakonatskih pravic in dolžnosti.⁹⁷ Odvetništvo in patronat s prezentacijo so izvajali šentpavelski benediktinci, duhovnika je potrjeval lavantinski škof.

2.3.3 Leta 1237 je sledila župnija pri cerkvi sv. Janeza Evangelista v **Dravogradu**. Obsegala je območje približno od sedanje meje z Republiko Avstrijo do potoka Suha, ki se v Dravo izliva za Radljami. Tudi na tem ozemlju je bil poglobitni posestnik šentpavelski samostan, ki pa so ga pri tem ovirali Trušenjski. Ti so v nekdanjem Dravberku zgradili grad in okoli leta 1170 tudi cerkev, katere posvetitev so na škodo samostana poskušali izposlovati pri Apostolski stolici. Vendar se je papež Aleksander III. v pismu salzburškemu nadškofu Konradu II. in krškemu škofu Romanu z dne 9. avgusta 1177 postavil na stran benediktincev ter poleg drugega zahteval, naj se cerkev posveti le v njihovem imenu.⁹⁸ Po pobotanju Trušenjskih s samostanom kakšnih deset let zatem (med 1180 in 1192)⁹⁹ je bila ta cerkev verjetno posvečena. Gre pač za cerkev sv. Vida v trgu. Ta, še dobro ohranjena romanska zgradba¹⁰⁰ je očitno pripadala gradu in tržanom. Za potrebe novega kapitlja, ki so ga ustanovili malo pred letom 1237, in župnijskega sedeža pa so Trušenjski na zahodnem robu naselja zgradili drugo, večjo cerkev, posvečeno sv. Janezu Evangelistu, katere romanske sestavine so prišle na dan šele pred dobrima dvema desetletjema. Če bi bil leta 1237 ustanovljeni kapitelj nameščen pri cerkvi sv. Vida,¹⁰¹ gradnja takšne cerkve približno v istem času ne bi imela nikakršnega smisla.

V **Marenbergu** (zdaj Radlje ob Dravi) se župnik prvič omenja leta 1349.¹⁰² Posestniki radeljske gosposčine s sedežem na gradu Marenberg, izpričanem leta 1216, so bili Trušenjski. Ker so Trušenjski tu že leta 1251 ustanovili dominikanski ženski samostan,

⁹³ MC III/1510; GZS V/4.

⁹⁴ V listini »W^odemunde«, to je Vurmat.

⁹⁵ SCHROLL 1876, str. 199, št. 174 (1313 II 3), str. 215–216, št. 198 (1323 VII 4); gl. tudi BLAZNIK 1986, str. 73.

⁹⁶ SCHROLL 1876, str. 340–341, št. 379.

⁹⁷ SCHROLL 1876, str. 358, št. 407 (1432 IX 4).

⁹⁸ GZS IV/592a.

⁹⁹ MC III/1257; GZS IV/638.

¹⁰⁰ ZADNIKAR 1982, str. 340–334.

¹⁰¹ Prim. CURK 1992, str. 160–161, z drugimi nepreverljivimi navedbami.

¹⁰² SCHROLL 1876, str. 237, št. 235; LJUBŠA 1924, str. 64; KOVAČIČ 1928, str. 75.

je cerkev v samem kraju, z značilnim patrocinijem sv. Mihaela, morala takrat že stati. Tudi radeljska župnija je nedvomno precej starejša – po vsej verjetnosti je nastala že v 13. stoletju, vendar je ne gre povezovati s samostanom. Ustanovitelj župnije pri cerkvi sv. Mihaela¹⁰³ je bil dravograjski kapitelj, ki je tu imel patronat in odvetništvo. Pred jože-finskimi reformami je župnija obsegala tudi Sobote/Soboth z bližnjo cerkvijo sv. Lenarta onstran današnje državne meje.¹⁰⁴

Dravograjski kapitelj je kot patron radeljske župnije ustanovil tudi župnijo na **Muti** in jo izločil iz radeljske. Prvič naj bi bila prek župnika izpričana leta 1456,¹⁰⁵ cerkev sama kot »kapela«, posvečena sv. Marjeti, pa že leta 1349, ko sta prošt in konvent v Dravogradu v njej ustanovila večno luč;¹⁰⁶ takrat je še bila marenberška podružnica. Prva cerkev na Muti pa očitno ni bila ta, marveč rotunda sv. Janeza Krstnika na Spodnji Muti (Bistrica). O njej obstaja izročilo, ki ga je zabeležil lavantinski škof Franc Gašper Stadion (1673–1704) v opisu svoje dieceze, in sicer, da naj bi jo po prastarem napisu v cerkvi posvetil papež Leon IX. leta 1058.¹⁰⁷ Ker je ta papež umrl že leta 1054, letnica torej ne more držati. Res je sicer, da se je – Nmec po rodu – v času svojega kratkega vladanja (1049–1054) štirikrat podal prek Alp, nazadnje leta 1052,¹⁰⁸ vendar je zelo malo verjetno, da bi ga pot vodila skozi ta del Dravske doline.¹⁰⁹ Kljub temu zasluži ta cerkev vso pozornost. Romanska rotunda s pozneje prislonjenim gotskim prezbiterijem bi v resnici lahko nastala že sredi 11. stoletja,¹¹⁰ poleg tega njen patrocini in središčni zemljepisni položaj kažeta na krstno cerkev lavantinske pražupnije za ta konec Dravske doline pred ustanovitvijo drugih cerkva in posledično njeno parcelizacijo.¹¹¹ V srednjeveškem zgodovinskem gradivu se prvič in edinkrat pojavi leta 1271, ko je Sigfrid Marenberški nunam v Radljah podelil neko posest z obveznostjo, da te »bratom vilhelmitom, ki prebivajo pri Sv. Janezu« (fratribus Wilhalmitis ad sanctum Iohannem residentibus), odstopijo neko drugo posest v vrednosti 10 mark pfeningov.¹¹² To je prva vest o kakšni meniški naselbini na Muti, preden je Henrik Viltuški tu okoli leta 1290 ustanovil samostan avguštincev eremitov.¹¹³ Asketski, sredi 12. stoletja ustanovljeni red vilhelmitov je bil sredi 13. stoletja le eno desetletje (1256–1266) priključen novo ustanovljenim avguštincem eremitom, a se v naših krajih očitno ni obdržal in so ga nasledili avguštinci, tako tudi v Velikovcu. Koliko

¹⁰³ Samostanska cerkev je bila posvečena Materi božji; Marijina cerkev iz leta 1170, ki jo Blaznik postavlja v Radlje (BLAZNIK 1988, str. 193), je v Arnežu (Arvežu)/Arnfels (GZS IV/514; HÖFER 1992, str. 192).

¹⁰⁴ OROŽEN I, str. 79–80; HÖFER 1992, str. 189–190.

¹⁰⁵ LJUBŠA 1926, str. 64; KOVAČIČ 1928, str. 75.

¹⁰⁶ SCHROLL I 876, str. 237, št. 235 (1348 III 8).

¹⁰⁷ OROŽEN I, str. 115–116.

¹⁰⁸ JAFFÉ 1851, str. 368–375.

¹⁰⁹ Podobno izročilo je zapisal v svojih popotnih dnevnikih tudi Paolo Santonino, ki je leta 1486 spremljal oglejskega vizitatorja škofa Pietra Carla iz mesteca Caorle po Koroškem, in sicer za cerkev sv. Ulrika v Lavantu na Vzhodnem Tirolskem; VALE 1943, str. 137. Santonino govori o papežu Leonu IV., ki naj bi cerkev posvetil na svoji poti iz Rima na Nemško, ki ga je vodila po Dravi, Vale pa v opombi piše, da naj bi šlo za Leona IX. Očitno je bilo izročilo o poti tega papeža ob Dravi, na kateri je posvečeval cerkve, že v srednjem veku širše znano. Tudi iz njegovih zanesljivih ali legendarnih biografskih podatkov je razvidno, da je po nemških deželah posvetil veliko cerkva in oltarjev; HÖFLER 1839, str. 24 in dalje, 117 in dalje ter na drugih mestih.

¹¹⁰ ZADNIKAR 1982, str. 457 in dalje.

¹¹¹ Več o tem tu v poglavju o patrocinijih ter krstnih cerkvah in kapelah.

¹¹² 1271 VII 12; CHMEL 1849, str. 127, št. CXI; UBSI IV/418.

¹¹³ KOVAČIČ 1928, str. 128–129; sicer pa OROŽEN I, str. 122 in dalje.

časa so bili avguštinci pri cerkvi sv. Janeza, se ne ve, so si pa na Muti, in sicer v samem trgu na Zgornji Muti, zgradili drugo cerkev z istim patroninijem sv. Janeza Krstnika, ki je bila po razpustitvi samostana pod Jožefom II. leta 1785 odstranjena.¹¹⁴

2.4. Štajerska

2.4.1 Podobno, kot je to bilo na Koroškem, sta tudi na Štajerskem severno od Drave razvoj župnijske mreže v poznem srednjem veku zaznamovale ustanovitev sufraganske škofije in podelitve patronata posameznim samostanom, medtem ko je bil delež laiških patronatnih župnij manjši.

Predhodnik škofije v Seckauu je samostan avguštinskih korarjev, ki ga je s pomočjo nadškofa Konrada I. leta 1140 ustanovil Adalram iz Waldecka pri Sv. Mariji v »Bistrici« (St. Marein bei Knittelfeld) in ga že nekaj let zatem prestavil na bližnjo visoko ravan v Seckauu; arhitekturno pomembna nova cerkev na tej lokaciji je bila posvečena leta 1164. Ustanovitev sufraganske škofije je izpeljal nadškof Eberhard II. leta 1218.¹¹⁵ Zajela je župnije v trikotniku med Weißkirchnom na zahodu, sv. Lovrencem pri Knittelfeldu na vzhodu in Stainzem na jugu ter v ozkem pasu segla do Wildona ob Muri. V teh župnijah¹¹⁶ si je nadškof pridržal patronat, ki ga je imel dotlej, za vzdrževanje škofa pa je – kot njegovo menzalno posest – poleg drugega namenil župnije v Fohnsdorfu, Lipnici/Leibnitz, Vogavi/St. Veit am Vogau in v St. Rupertu ob Rabi; te so bile že zunaj dieceze v gornještajerskem in spodnještajerskem arhidiakonatu.¹¹⁷ Pri teh župnijah in pri tistih, ki so se pozneje od teh odcepile, je imel sekovski škof patronat, duhovnika pa je kajpak potrjeval nadškof. Popis prebend v salzburški diecezi iz let 1455/56, ki sicer tako kot v lavantinskem nima župnij v sekovskem arhidiakonatu, se ujema s stanjem v 13. stoletju, pri čemer seveda navaja še več odcepljenih župnij. Edina vidna razlika je ta, da kot podeljevalec župnije v Lipnici ne nastopa sekovski škof, marveč nadškof sam.¹¹⁸ Sicer pa je ta popis pomemben zato, ker glede na povedano tiste župnije, ki so navedene v tem popisu in jih je podeljeval sekovski škof, niso pripadale sekovski škofiji.

Med samostani so bili s patronatnimi župnijami najbolj obdarjeni St. Lambrecht, Göss, Admont, Neuberg in Vorau na Gornjem Štajerskem, Admont pa je z župnijo v Jarenini zastopan tudi na današnjem slovenskem ozemlju. Od eksteritorialnih škofov je le fresinški škof imel pod seboj župnije na dveh svojih starih gospostvih ob Gornji Muri (Kammersberg, Oberwölz). Kot je bilo rečeno, je bilo patronatnih župnij v posesti laikov na Štajerskem razmeroma malo – stare, iz lastniških cerkva velikih fevdalcev nastale župnije so neposredno ali prek zamenjav pristale pri različnih samostanih ali pri nadškofu,

¹¹⁴ O razprodaji cerkvenega inventarja, med katerim je bil tudi veliki oltar sv. Janeza Krstnika, gl. PUFF 1847, str. 328. Da samostanska cerkev ni bila identična z rotundo na Spodnji Muti, dokazuje tudi deželnoknežja vizitacija 1544/45, ki navaja slednjo med podružnicami župnije, prve zaradi njenega redovnega statusa pa pač ne; HÖFER 1992, str. 190.

¹¹⁵ Pregledno: POSCH 1969; Karl Amon, v: AMON/LIEBMANN 1993, str. 85 in dalje. Ustanovitev dokumentirajo le bule papeža Honorija III. iz let 1217 in 1218 ter nadškofova dotacija iz leta 1219; UBSt II/150 in 154–156 ter UBSt II/163 (nadškofova dotacija).

¹¹⁶ Poimensko našete v dotacijski listini iz leta 1219; UBSt II/163; potrjuje jih tudi seznam papeških desetini iz leta 1285 v oddelku sekovskega arhidiakonata; HAUTHALER 1886/87, str. 14–15.

¹¹⁷ Kot takšne navedene tudi v seznamu iz leta 1285 skupaj z medtem odcepljenimi župnijami: Fohnsdorf in Judenburg v gornještajerskem arhidiakonatu; St. Georgen a. d. Stiefing, Lipnica in Vogava ter Weiz in St. Rupert v spodnještajerskem arhidiakonatu; HAUTHALER 1886/87, str. 11, 13–14. Mureck, izločen iz župnije v Vogavi, se je tu prejkone po pomoti znašel v sekovskem arhidiakonatu.

¹¹⁸ CHMEL 1852, str. 281.

novih pa je bilo le nekaj in so bile večinoma manj pomembe. Med pomembnejšimi iz 13. stoletja so liechtensteinska župnija v Murauu, ki je sodila v salzburški arhidiaconat »onstran Tur«, v Teufenbachu in v Frauenburgu na Gornjem Štajerskem. Omeniti pa je treba tudi štiri župnije, ki so bile ob popisu 1455/56 v patronatu deželnega kneza: to so Kapfenberg, Hartberg, Riegersburg in Gradec/Graz. Patronat nad Hartbergom, Riegersburgom in Gradcem je deželnemu knezu pripadel v poravnavi, sklenjeni med nadškofom Eberhardom II. in vojvodo Leopoldom VI. Babenberškim leta 1211.¹¹⁹

Stanje v razvoju župnijske mreže na Štajerskem v 13. stoletju je razvidno iz tu že večkrat citiranega papeškega desetinskega seznama iz leta 1285, za osrednji del dežele pa nam še popolnejšo podobo nudi register žitnih dajatev (tako imenovani »Marchfutter«) za urad deželnega maršala v Gradcu iz let 1265–1267.¹²⁰ Ta je še toliko pomembnejši, ker pri vsaki župniji navaja vasi, ki so dolžne uradu oddajati žito, in s tem dokumentira tudi njihov teritorialni obseg. Skupaj jih je bilo štirinajst, desetinski seznam iz leta 1285 jih ima v tem uradu že pet več. Med župnijami, ki segajo na slovensko etnično ozemlje ali mejijo nanj, se v omenjenem registru pojavljajo Groß St. Florian, Vogava in Lipnica, zunaj je ostala Radgona, ki jo navaja seznam iz leta 1285. V seznamu iz tega leta so še župnije v Stradnu, Mariboru, Jarenini in na Ptuju.¹²¹ Od teh so glede na znane zgodovinske podatke najstarejše župnije – pražupnije – v Lipnici, v Radgoni in na Ptuju. Poleg Radgone in Ptuja Franc Kovačič¹²² na današnjem slovenskem ozemlju severno od Drave in nekdam v spodnještajerskem arhidiaconatu kot takšne našteva še župnije v Veliki Nedelji, Jarenini in Mariboru.

2.4.2 Preden se lotimo obravnave župnijske mreže na današnjem slovenskem ozemlju, se moramo dotakniti pražupnije v **Lipnici/Leibnitz**. Leta 860 s strani kralja Ludovika Nemca salzburškemu nadškofu Adalvinu podeljeno posestvo »ad Sulpam«, v ponarejeni Arnulfovi darovnici precizirano kot »ad Sulpam civitatem Ziûp« (v nekem drugem prepisu te listine »Zuîp«), kar verjetno sledi rabi v drugi polovici 10. stoletja, je ležalo tik ob antičnem municipiju Flavia Solva in je vključevalo še bližnje območje zahodno od Mure med potokoma Laznica/Laßnitz in Sulm ter dolino z gozdom Sausal.¹²³ Takó povečano posestvo »ad Sulpam« pa je Salzburg prejel šele nekaj let pred tem, ko je nadškof Friderik dal ponarediti omenjeno Arnulfovo listino (976/977). Leta 970 je namreč cesar Oton I. nadškofu Frideriku podelil posesti »in plaga origentali« in v Markvardovi grofiji, in sicer dvor »v Dolenjem dvoru« (curtem ad Vduleniduor, lingua Sclavanica sic vocatam, Theotiscę vero Nidrinhof nominatam) s pripadajočimi 50 kraljevimi kmetijami, ki naj jih nadškof skrči tam, kjer mu je volja, ter z bližnjim gozdom »Susil«, dalje pri »mestu Zûib«, kjer so pod cesarjevo upravo že prebivali nadškofovi koloni, in tako tudi kraj pri tem mestu, imenovan Lipnica (Lîpnizza).¹²⁴ Po vsej verjetnosti gre za kronsko ozemlje, ki ga je vladar izblikoval po prenehanju madžarske nevarnosti in ga zatem (ponovno) podelil salzburškemu nadškofu, četudi podatek o nadškofovih kolonih

¹¹⁹ MEILER 1866, str. 200–201, št. 135; UBSt II/118; SUB III/645.

¹²⁰ Zapisan v deželnoknežjem urbarju kralja Otokarja II. Přemísla; DOPSCH 1910, str. 130–165; gl. tudi KLEBEL 1925, str. 12. Po Kleblu naj bi ta popis v resnici zrcalil stanje sredi 12. stoletja.

¹²¹ HAUTHALER 1886/87, str. 13–14 (Straden kot »Merin«).

¹²² KOVAČIČ 1928, str. 63 in dalje.

¹²³ GZS II/296, str. 225 in opombe 1–5.

¹²⁴ 970 III 7; SICKEL 1878, str. 530–531, št. 389; UBSt I/25; GZS II/436. »Dolenji dvor« se danes lokalizira v bližino Deutschlandsberga; Heinz Dopsch, v: DOPSCH 1983, 2, str. 974 (z literaturo v opombah).

v »mestu Zûib« dovoljuje domnevo, da naselitvena kontinuiteta med madžarskimi vdori tu ni bila povsem pretrgana.¹²⁵ Kljub temu, da je patronat nad lipniško župnijo nadškof Eberhard II. ob ustanovitvi škofije v Seckauu prenesel na sekovskega škofa, je posest ostala Salzburgu, v Lipnici pa je nadškof namestil tudi vicedoma za vse salzburske posesti na Spodnjem Štajerskem.¹²⁶

Četudi je precej verjetno, da je salzburski nadškof v Lipnici – tako kot v Radgoni in na Ptujju – prvo župnijo uredil že po letu 860, pomeni Otonova listina iz leta 970 »terminus post quem« za oblikovanje lipniške pražupnije s kontinuiteto v visoki in pozni srednji vek. Analogija s pražupnijami v osrednji Sloveniji je očitna. Sedež te pražupnije je bil pri v 16. stoletju opuščeni in zatem odstranjeni cerkvi sv. Martina v »Starem trgu« (Altenmarkt), ki je bila tudi sedež lipniške župnije, preden so salzburski nadškofje tržne pravice prenesli na »novi trg«, današnje mesto, s cerkvijo sv. Jakoba. Starost in pomen te lokacije potrjuje odkritje zgodnjerednjeveškega slovanskega grobišča okoli nje. Kakšen je bil prvotni obseg pražupnije v Lipnici, je precej negotovo. Nikakršnega dvoma ni le o tem, da se je župnija v Groß St. Florianu, ki je pokrivala tudi Deutschlandsberg in pa Sausal, izločila iz lipniške pražupnije; kot smo videli, jo je nadškof Eberhard II. leta 1244 priključil lavantinski škofiji. Kako daleč na jug smemo iti, pa ostaja odprto. Prvo staro cerkveno središče v tej smeri je Vogava s cerkvijo sv. Vida onstran Mure. Župnija pri tej cerkvi se v zgodovinskem gradivu prvič pojavi leta 1219 v dotacijski listini Eberharda II. za sekovsko škofijo; takrat je torej že bila samostojna, tako da njene morebitne prvotne pripadnosti Lipnici ne moremo ne potrditi ne zanikati. Glede na to, da se je iz nje pozneje izločila le župnija v Cmureku, pa kljub temu obstaja verjetnost, da se je sama izločila iz lipniške pražupnije,¹²⁷ in v tem primeru vsekakor pred letom 1170, ko je prvič dokumentiran obseg srednjeveške lipniške župnije. Tega leta je nadškof Adalbert župniku v Lipnici potrdil njegove posesti, med njimi tudi poimensko našete cerkve in kapele.¹²⁸ Župnija se je držala desne strani Mure, z Ivnikom/Eibiswald segla globoko v dolino potoka Saggau in pod Kozjak¹²⁹ ter se z Gomilico/Gamlitz in Špiljami/Spielfeld dotaknila današnje državne meje.¹³⁰

Ob tem se kajpak postavlja vprašanje, če ni lipniška pražupnija prvotno pokrivala tudi vse območje od tu do Drave, s čimer bi v njenem okviru nastali tudi župniji v Jarenini in v Kamnici oziroma Mariboru. Hans Pirchegger je opozoril na podatke iz registra desetini sekovske škofije iz leta 1406, ki pod rubriko Lipnica (Leybenz) našteva tudi Vogavo s Cmurekom in Jarenino s Sv. Lenartom (v Slovenskih goricah), in se pri tem vprašal, če ne gre tu za posledico nekdanje odvisnosti teh dveh župnij od Lipnice.¹³¹ Te možnosti vsekakor ne gre zavreči. Da se je Vogava izločila iz lipniške pražupnije, je zelo verjetno, in to bi potemtakem moralo veljati tudi za Jarenino. Ker sta tako jareninska kot tudi kamniško-mariborska župnija razmeroma mlajši ustanovi na osnovi lastniških cerkva, se misli na hipotetično lipniško pražupnijo, ki bi segala navzdol do Drave, ni treba odpovedati, čeravno je verjetno ne bo mogoče nikoli dokazati.

¹²⁵ KUPFER 2009, str. 89.

¹²⁶ Heinz Dopsch, v: DOPSCH 1983, 2, str. 970 in dalje.

¹²⁷ AMON 2002, str. 36.

¹²⁸ UBS_t I/514; GZS IV/514; PIRCHEGGER 1940, str. 110 in dalje.

¹²⁹ Deželnoknežji popis prebend iz 1544–1545 kot ivniški podružnici navaja tudi cerkvi sv. Ožbalta še bolj zahodno od Ivnika in sv. Lovrenca pod Kozjakom; HÖFER 1992, str. 190.

¹³⁰ K temu je treba prišteti še Lučane/Leutschach, ki jih ima popis prebend 1455/56 med tistimi v spodnještajerskem arhidiaconatu, ki jih je podeljeval sekovski škof; CHMEL 1852, str. 281.

¹³¹ PIRCHEGGER 1940, str. 110.

2.5. Kamniško-mariborska župnija

2.5.1 Matija Ljubša in za njim Franc Kovačič sta, navezujoč se na Felicettija,¹³² prvotni sedež župnije – po njenem pražupnije –, ki jo zgodovinsko gradivo poimenuje po **Mariboru**, postavila k cerkvi sv. Martina v bližnji Kamnici.¹³³ Kot kaže, župnija v osnovi ni bila primarna ustanova krajevnega škofa, se pravi salzburškega nadškofa, marveč je nastala na podlagi plemiške dotacije, zato o njej kot o pražupniji lahko govorimo le pogojno. Podobno velja za Jarenino, ki je prešla tako rekoč neposredno iz rok laikov v samostansko posest, a so tam okoliščine, ki so botrovale ustanovitvi župnije, jasnejše.

V zgodovinskem gradivu se **Kamnica** s cerkvijo prvič pojavi okoli leta 1100 (med 1096 in 1105), ko je tamkajšnja »dvor in cerkev« (curtem illam et ecclesiam) Hartvik, eden od sinov Engelberta (I.) Spanheimskega in poznejši škof v Regensburgu (1105), podelil pred nekaj leti ustanovljenemu benediktinskemu samostanu v Št. Pavlu.¹³⁴ Sintagma »dvor s cerkvijo« nedvoumno kaže na lastniško cerkev z doto, ki še ni bila povzdignjena v župnijo. Župnik (plebanus) se v Kamnici prvič omenja med letoma 1193 in 1220.¹³⁵ V ta široki časovni okvir, to je v 12. stoletje, je torej treba postaviti ustanovitev župnije. Ker pa obseg te župnije znatno presega posesti šentpavelskega samostana in tudi ne zrcali posestniške strukture Spanheimskih v »Marki« severno od Drave, gre pobudo zanjo pripisati salzburškemu nadškofu; kolikor vemo, je bila župnija tudi v njegovih polnih pravicah, preden jo je prevzel deželni knez.¹³⁶ Poleg tega je odvetništvo nad njo – kot tudi nad župnijami, ki so nastale kot vikariati njene naslednice, mariborske župnije – izvajal mariborski župnik sam in ne šentpavelski samostan pa tudi ne posestnik Maribora, kdorkoli naj je že bil, kot bi bilo sicer pričakovati.¹³⁷ Pač pa se je Traungavskim, ki so po smrti grofa Bernarda (Trušenjskega ali Mariborskega) z Otokarjem III. leta 1147 nasledili spanheimske posesti v »Marki«, posrečilo vsaj to, da so župnika pritegnili k cerkvi v bližini svojega novega oporišča, gradu »Marchburg«, to je v naselje, ki se je pod Babenberžani (od leta 1192 dalje) razvilo v trg in mesto Maribor.

Zgodovinski podatki, ki so nam na voljo, so naslednji: župnik (plebanus, pharrer) se po Kamnici omenja med letoma 1193 in 1220, dalje leta 1367, 1372, 1378, 1413, večkrat leta 1450, tega leta tudi cerkev kot »parrochialis ecclesia«, po Mariboru med letoma 1185 in 1192, 1189, 1215, okoli 1226, 1247–1249, 1257, 1273, 1289 in zatem kontinuirano, okoli 1280 tudi župnija (barrochia).¹³⁸ V papeškem desetinskem seznamu iz leta 1285 se v arhidiakonatu Spodnje Marke navaja »ecclesia in Marcurch«, Kamnica pa ne,¹³⁹ v popisu prebend iz let 1455/56 »ecclesia in Marchpurg«, ki jo podeljuje salzburški nadškof, poleg tega tudi Kamnica kot »ecclesia in Gams«, ki jo podeljuje mariborski župnik.¹⁴⁰ Zadnji podatek bi si bilo mogoče razlagati tako, da se je Kamnica odcepila od Maribora kot

¹³² FELICETTI 1873, str. 105.

¹³³ LJUBŠA 1924, str. 65; KOVAČIČ 1928, str. 70 in dalje.

¹³⁴ SCHROLL 1876, str. 26–29, cap. 21; UBSt I/89; MC III/500; GZS IV/408. Darilo je del kumulativnega zapisa v tradicijskem kodeksu šentpavelskega samostana, ki dokumentira podelitev različnih posestev s strani sinov Engelberta I., ustanovitelja samostana, med letoma 1096 in 1105.

¹³⁵ SCHROLL 1876, str. 51, cap. 63; UBSt I/709; MC III/1399; GZS IV/839.

¹³⁶ CHMEL 1852, str. 282. V tej točki je treba popraviti Kovačičeva kot tudi Richterjeva izvajanja; KOVAČIČ 1928, str. 72; RICHTER 1972, str. 204.

¹³⁷ V 16. stoletju je odvetništvo imel krški škof kot naslovni mariborski župnik; HÖFER 1992, str. 80.

¹³⁸ BLAZNIK 1986, str. 326–327, 479 in dalje (z navajanjem virov in citati iz GZM I in II); gl. tudi OROŽEN I, str. 51 (za Kamnico) in str. 19 in dalje (za Maribor), dalje mdr. posebej MLINARIČ 2006.

¹³⁹ HAUTHALER 1886/87, str. 13.

¹⁴⁰ CHMEL 1852, str. 281–282.

njegova vikariatna župnija, kar bi potrjevalo tudi dejstvo, da se v zgodovinskem gradivu župnik v Mariboru pojavi pred župnikom v Kamnici. Vendar nas sočasnost omembe obeh župnikov pred letom 1200 ali po tem letu ter patrocinija obeh cerkva, značilni sv. Martin v Kamnici ter sv. Janez Krstnik v Mariboru, opozarjajo na previdnost. Patrocinijsv. Janeza Krstnika v Mariboru razkriva, da je bila prednica tamkajšnje cerkve postavljena kot krstna kapela kamniške župnije.¹⁴¹ Prva omemba župnika v Mariboru, ki časovno prednjači pred tisto v Kamnici, a je tudi že iz časa Traungavcev, se gotovo še nanaša na kamniškega župnika, poimenovanega po Mariboru. Razlog za to, da se ta kmalu zatem, med letoma 1193 in 1220, poimenuje po Kamnici, pa bržčas tiči v dejstvu, da gre za zapis v tradicijskem kodeksu šentpavelskih benediktincev, ki jim je bilo pravno stanje gotovo znano,¹⁴² medtem ko se prvi in tudi starejši omembi »mariborskega« župnika iz let 1185–1192 in 1189 pojavljata v listinah, ki ju je izdal Otokar IV. Traungavski.¹⁴³ Po letu 1193 ali najkasneje po letu 1220 pa se je kamniški župnik moral za stalno preseliti v mesto, v Kamnici pa najkasneje do leta 1367 ustanoviti vikariatno župnijo, ko se tam po poldrugem stoletju spet omenja župnik; takšno jo izkazuje seznam prebend iz leta 1455/56. Poznamo še en takšen primer, ko so župnijo prenesli s prvotnega sedeža k bližnji krstni kapeli, ob kateri se je bila razvila pomembnejša naselbina, in sicer v Mostiču/Brückl na Koroškem; kot je bilo že navedeno, je bila tamkajšnja župnija prvotno pri cerkvi sv. Lovrenca nad mestom. Podobno je bilo v Radgoni, ko je mestna cerkev sv. Janeza, izpričana šele v 14. stoletju, a bržkone precej starejša, nadomestila prvotno župnijsko cerkev sv. Ruperta, ki so jo zatem celo podrli, medtem ko denimo v Labotu in Leobnu kljub enakim okoliščinam do tega prenosa ni prišlo.¹⁴⁴ Te primere bi lahko razširili še na več podobnih tržnih ali mestnih cerkva z drugimi patrocinijski. Na drugi strani pa ne na Koroškem ne na Štajerskem severno od Drave ne poznamo pražupnije ali stare matične župnije s Krstnikovim patrocinijski. Sicer pa je poimenovanje župnije in župnika po pomembnejšem naselju v bližini in ne po kraju, kjer je stala župnijska cerkva, zelo pogosto. Omenimo naj le poimenovanje župnije v Mariji na Zilji po Beljaku, v Šentpetru pri Ljubljani po Ljubljani, neveljske po Kamniku, in to v času (leta 1209 in 1232), ko v Kamniku izpričano še ni bilo župnije.

Ob teh podatkih torej nima smisla vztrajati na podmeni, da je bil prvotni sedež mariborske župnije v Mariboru in da se je Kamnica od te župnije odcepila.¹⁴⁵ Zadnje raz-

¹⁴¹ Ob prvi znani omembi cerkve leta 1248 (UBSt III/31; GZM I/76) je rečeno, da gre za cerkev sv. Tomaža Apostola, v drugi iz leta 1254 (UBSt III/155, 156; GZM I/85, 86) sta navedena oba svetnika. Od takrat, ko se cerkev v listinah spet pojavi s patrocinijski (1399; GZM VI/74, 75), pa ima samo naslov sv. Janeza Krstnika. Krstnikov patrocinijski po starosti na splošno prednjači pred apostolskimi, razen tega se je pogosto dogajalo, da so krstne kapele pozneje spreminjale patrocinijski, zato ni verjetno, da bi cerkev preimenovali iz Tomaževe v Janezovo brez zunanjega vzroka. Kot rešitev tega vprašanja se ponuja misel, da so sedanjo cerkev začeli zidati za potrebe razcvetele naselbine kot troladijsko poznoromansko baziliko s patrocinijski sv. Tomaža, ko je stara krstna cerkev – verjetno bliže Dravi kot nova – še stala. Ko pa so to kot nepotrebno podrli, so njen patrocinijski prenesli na novo cerkev. Za arhitekturo cerkve, ki naj bi bila prvotno enoladijska in šele sredi 13. stoletja povečana v triladijsko, gl. ZADNIKAR 1982, str. 157 in dalje.

¹⁴² Gre za poravnavo spora med samostanom in »plebanum de Gamniz«, ki si je bil protipravno prilastil »vinograd in vas« (de vinea et villa); ime tega župnika žal ni zapisano. Schroll (kot op. 135 zgoraj) je kraj še identificiral kot Gomilico (Gamlitz) pri Ernovžu.

¹⁴³ UBSt I/653, 689; GZS IV/716, 761; GZM I/15, 21.

¹⁴⁴ Gl. k temu tudi AMON 2002, str. 48–50.

¹⁴⁵ Prim. RICHTER 1972, str. 203; MLINARIČ 1973, str. 60; CURK 1988, str. 331; CURK 1992, str. 154–155; MLINARIČ 1993, str. 73. Ljudsko izročilo, da naj bi bila prva župnijska cerkev v Mariboru nekdanja cerkev sv. Ulrika zunaj mesta, nima osnove; OROŽEN I, str. 8–9; KOVAČIČ 1928, str. 71–72.

iskave so pokazale, da so predstave o najstarejši zgodovini Maribora, ki so se ukoreninile v zgodovinopisju, napačne.¹⁴⁶ Spanheimsko oporišče v »Marki« ni bilo v Mariboru, marveč pri gradu Hompoš (Haus, Haus am Bacher, danes Pohorski dvor) v Pivoli onstran Drave, medtem ko je grad na Piramidi v Mariboru postavil šele Otokar III. Traungavski po prevzemu spanheimske dediščine leta 1147. Zato ni verjetno, da bi ta kraj že pred nastopom Traungavcev imel takšno vlogo, kot jo nakazuje njegov poznejši razvoj. Podatek, da se že okoli leta 1100 v Kamnici, le nekaj kilometrov vstran, pojavlja dvor s cerkvijo z značilnim patrocinijem sv. Martina, ob tem ne pušča nobene možnosti, da bi prva župnija nastala v Mariboru in ne v Kamnici.

Prvotni obseg kamniško-mariborske župnije je razviden prek vikariatnih župnij, ki so bile do jožefinskih reform v patronatu mariborskega župnika in jih je ta podeljeval: to so bili Kamnica, Selnica ob Dravi in Sv. Peter pri Mariboru (Malečnik);¹⁴⁷ plemiških patronatnih župnij, ki bi se od nje odcepile, očitno ni bilo. Na podlagi cerkva in duhovnij, ki so jih oskrbovale oziroma ustanovile te vikariatne župnije, je mogoče začrtati njene meje: segala je od potoka Črmenica, kjer je mejila na župnijo na Remšniku in s tem na labotsko pražupnijo, po Dravi navzdol skoraj do Vurberka oziroma vključno do Sv. Martina pod Vurberkom (Dvorjane), ki ga je oskrboval župnik v Malečniku. Na severu je meja potekala po Pesnici, onstran katere se je razprostirala župnija v Jarenini, z izjemo pri Zgornji Kungoti, katere cerkev stoji na levem bregu Pesnice. Na goratem območju med Črmenico in Pesnico, ki je pripadalo Kamnici, je župnija mejila na župnijo v Lučanah in s tem na lipniško pražupnijo.

2.5.2 Župnija sv. Marjete v **Selnici** je pokrivala zahodni konec matične župnije do potoka Črmenice. Na Janževi gori nad Selnico stoji cerkev sv. Janeza Krstnika, ki jo lahko imamo za krstno kapelo kamniške župnije, preden je v sami Selnici nastal vikariat, a ne nujno. V kraju in v bližnji Bistrici tostran Drave je imel posest šentpavelski samostan, ki jo je dobil leta 1093 iz rok Werianta iz Gradca in nekega Ludovika, Ludovikovega sina; ta¹⁴⁸ je samostanskim ljudem, ki prebivajo med Črmenico in potokom pri Kamnici, tudi prepustil pašo, lov in drugo izkoriščanje v sosednjih gozdovih.¹⁴⁹ Vas je torej bila v posesti šentpavelskega samostana in takšno mu jo je leta 1192 potrdil tudi avstrijski in štajerski vojvoda Leopold Babenberški.¹⁵⁰ O cerkvi pa v teh dokumentih še ni govora. Sodeč po nekem napisu v cerkvi naj bi bila sedanja zgradba postavljena leta 1198, je pa seveda povsem možno, tudi glede na njen patrocinijski, da je v kraju cerkev stala že prej.¹⁵¹ Prvič se pojavi v samostanskem urbarju iz leta 1289, župnik (phrarrer von Cellntz) leta 1335,¹⁵² leta 1351 tudi s patrocinijem župnijske cerkve, sv. Marjeto Antiohijsko (rector parochialis ecclesie s. Margarete in Celmtz Salzeburgen. dioc.).¹⁵³ Status župnije se

¹⁴⁶ ŠTIH 2006B; ŠTIH 2008.

¹⁴⁷ CHMEL 1852, str. 281–282; OROŽEN I, str 3; KOVAČIČ 1928, str. 72–73.

¹⁴⁸ Po Karlmannu Tanglu naj bi bil to istoimenski sin leta 1077 odstavljenega furlanskega grofa; TANGU 1853, str. 241–243.

¹⁴⁹ SCHROLL 1876, str. 9, cap. 5; MC III/498; GZS III/402; LAMPRECHT 1961, str. 523; Johannes Grabmayer, v: HÖDL 1991, str. 75; sicer pa KOROPEC 1993 in MLINARIČ 1993.

¹⁵⁰ SCHROLL 1876, str. 60, cap. 81; GZS IV/809.

¹⁵¹ LJUBŠA 1924, str. 69.

¹⁵² BLAZNIK 1988, str. 275.

¹⁵³ LANG 1903, str. 334, št. 430. To je bil neki Friderik Ebernaut, ki mu je avignonska kurija rezervirala kak beneficij v podelitvi passavskega župnika in mu dovolila, da obdrži župnijo v Selnici, ko bo dobil kanonikat v Bazlu. Ime Henrika »de Sancta Margareta« in njegovega sina Ulrika, z dostavkom »puer de Marchpurch«, ki se pojavi leta 1185 v spremstvu vojvode Otokarja IV., ko je ta potrdil ad-

razbristri s popisom prebend 1455/56, v katerem jo, kot je bilo povedano, srečamo kot župnijo v patronatu mariborskega župnika. Kljub temu, da je imel tu obsežne posesti, šentpavelski samostan pri njeni ustanovitvi očitno ni imel nobene besede.

Cerkev sv. Petra v **Malečniku** se prvič omenja leta 1236, ko je bila pripadajoča vas v posesti nemškega viteškega reda (ad sanctum Petrum in villa nostra),¹⁵⁴ leta 1279 pa so križniki to posest prodali benediktinskemu samostanu v Admontu; v dveh listinah, ki zadevata to prodajo,¹⁵⁵ je cerkev sicer omenjena (circa Marchpurch apud sanctum Petrum; in sancto Petro apud Marchpurgam), a le kot topografsko določilo in ne kot objekt prodaje, zato ne vemo, komu je takrat pripadala in kakšen status je imela. Obstoje župnije je izpričan leta 1338, ko je župnik po imenu Hartnid privolil v namestitev kaplana pri kapeli sv. Ožbalta v Hrastovcu.¹⁵⁶ Župnija se zatem pojavlja v popisu prebend 1455/56 kot ena od treh, ki jih je podeljeval mariborski župnik; da je bil mariborski župnik njen patron in advokat, potrjuje listina o ustanovitvi beneficija Andreja Holleneškega iz leta 1462 v hrastovski kapeli, ki je bil namenjen župniku pri Sv. Petru.¹⁵⁷ Glede na to, kolikor je znanega, gre za vikariatno župnijo mariborske župnije, pri kateri krajevni posestniki niso imeli pristojnosti. Četudi je prav mogoče, da so cerkev postavili že križniki pred letom 1236, ni verjeti, da bi tam že takrat obstajal vikariat, sicer bi ga leta 1279 prevzel admontski samostan. Tako je treba njegovo ustanovitev – tako kot tistega v Selnici – postaviti v zgodnje 14. stoletje.

2.5.3 Kolikor vemo, je bila mariborska župnija v srednjem veku v polnih pravicah salzburškega nadškofa. To je razvidno že iz potrditve kamniškega župnika v rimski kuriji leta 1393, ko ga je sicer prezentiral mariborski župnik Viljem Senk, a je zapisano, da župnijo podeljuje salzburški nadškof Pilgrim,¹⁵⁸ in tudi ob popisu prebend 1455/56. Proti koncu 15. stoletja pa si je moral patronat nad njo prisvojiti cesar Friderik III. Dokumenta, ki bi to neposredno dokazoval, ne poznamo – morda se je to zgodilo vzporedno s patronatom nad ptujsko župnijo po zlomu madžarske okupacije pod Matijem Korvinom leta 1490. Edini podatek o tem je najti v pismu kralja Ferdinanda krškemu škofu iz leta 1553, v katerem je rečeno, da so župnijo v Mariboru nekdanj podeljevali deželni knezi in da je tako bilo tudi takrat, ko je cesar Friderik za župnika postavil svojega kaplana Johanesa Schartla.¹⁵⁹ Leta 1506 pa je papež Julij II. na pritisk Mateja Langa, ambicioznega kanclerja cesarja Maksimilijana I. in od leta 1505 dalje škofa v Krki na Koroškem ter poznejšega salzburškega nadškofa in kardinala, župnijo z vsemi pravicami utelesil krški škofiji.¹⁶⁰ S tem je krški škof prevzel vse pravice, ki jih je dotlej imel mariborski župnik. V inkorporacijski buli se je papež skliceval na ustaljeno prakso, da v primeru vakantnosti kot vrhovni arbiter z župnijo razpolaga po svoji volji, in s tem obšel patrona župnije,

montskemu samostanu posest (gl. GZS IV/706; UBOE II/273) in naj bi po tradicionalnem mnenju v štajerskem zgodovinopisju (Caesar, Muchar) dokazovalo obstoj cerkve v Selnici, se nanaša na kraj St. Margarethen pri Wildonu; KRONES 1892, str. 240.

¹⁵⁴ UBSt II/341; GZS V/658; GZM I/65.

¹⁵⁵ WICHNER 1876, str. 385, št. 249, str. 387, št. 251; GZM II/43, 44; za oboje gl. MLINARIČ 1978, str. 36–38.

¹⁵⁶ OROŽEN I, str. 46; prim tudi GZM IV/6.

¹⁵⁷ OROŽEN I, str. 61–62; listina v StLA AUR 1462 XI 19; BLAZNIK 1986, str. 289.

¹⁵⁸ RG II, št. 02373 (1393 XI 13).

¹⁵⁹ RICHTER 1972, str. 204.

¹⁶⁰ Inkorporacijo je potrdil papež Julij II. v buli z dne 3. februarja 1506; OROŽEN I, str. 3–4, 523–526; o tej inkorporaciji in njenih posledicah nadrobno RICHTER 1972; gl. tudi MLINARIČ 1983A, str. 196 in dalje.

cesarja Maksimilijana I. Ali se je Maksimilijan inkorporaciji uprl, ne vemo – spričo Langovega vpliva nanj verjetno ne –, drugače pa so mislili njegovi nasledniki, kot je to bilo s kraljem Ferdinandom v omenjenem pismu iz leta 1553.¹⁶¹ Vendar je bila inkorporacija pravno veljavna in se je kljub občasnemu nasprotovanju obdržala vse do prenosa lavantinske škofije v Maribor leta 1859. Zapisnik deželnoknežje vizitacije iz let 1544/45 mariborske župnije nima, ker se je krški škof – to je bil sporni Anton Salamanca-Hoyos – vizitaciji uprl, a za podrejene župnije (Kamnica, Sv. Peter, Selnica) navaja, da je pri njih krški škof prezentator in odvetnik, župnike pa potrjuje salzburški nadškof.¹⁶²

2.6. Župnija Marijinega vnebovzvetja v Jarenini

2.6.1 V primerjavi s Kamnico in Mariborom je položaj župnije v **Jarenini** jasnější. Gre za ozemlje s cerkvijo v posesti Rudolfa Wittenswalda, ki se je z bratom Weriandom na strani koroškega vojvode Engelberta II. Spanheimskega udeležil spopada s krškim škofom Hilteboldom in njegovim metropolitom, nadškofom Konradom I., zaradi posestvanja Brež in bil zato po vojvodovem porazu izobčen. Da bi se odkupil, je svojo posest v Jarenini okoli leta 1135 izročil salzburškemu nadškofu, ta pa jo je leta 1139 z nekaterimi drugimi takrat konfisciranimi posestmi predal benediktinskemu samostanu v Admontu.¹⁶³ To je bila posest pri Spodnji Jarenini s cerkvijo (predium illud apud Jeringen inferius cum ecclesia) in z vsem, kar ji je pripadalo tej posesti med potokoma Jarenina in Pesnica (ab exortu uidelicet fluuii Jeringen usque in Pesnich). Kot v primeru Kamnice je šlo za lastniško cerkev z desetnami, ki pa je še nekaj let ostala v posesti salzburškega nadškofa.¹⁶⁴ Prva vest o župniji datira iz let okoli 1160: takrat jo je, »ležečo na samostanski zemlji« (parrochiam sancte Marie ad inferius Jeringen in predio seu fundo cenobii site), nadškof Eberhard I. kot povračilo za neko drugo škodo, narejeno samostanu, temu podelil, pri čemer naj bodo župniki v gmotnih zadevah (de temporalibus) odgovorni samostanu, v duhovnih (de spiritualibus) pa nadškofu.¹⁶⁵

Iz razpoložljivega gradiva je razvidno, da je župnijo pri cerkvi, ki je bila kot lastniška od leta 1139 sicer v posesti benediktinskega samostana v Admontu, okoli leta 1160 ustanovil salzburški nadškof kot krajevni škof in jo zatem podelil samostanu, s tem da si je pridržal potrditveno pravico. V ponovni potrditvi župnije leta 1202 s strani nadškofa Eberharda II. je rečeno, da pripada samostanu z vsemi pravicami, razen v škofijskih in arhidiakonatskih (cum omni iure suo, saluo tamen iure episcopali et arcidiaconali), samostan pa naj na župnijo namešča svetne duhovnike in ne svojih redovnikov.¹⁶⁶ Dikcija je takšna, kot da bi šlo za delno inkorporacijo, vendar pa je samostan župnijo tako in tako že imel od prej in mu je ni bilo treba posebej inkorporirati. Glede na to, da je

¹⁶¹ Več o tem in o zapletih, ki so nastali po prodaji župnije mariborskemu magistratu, RICHTER 1972, str. 212 in dalje.

¹⁶² HÖFER 1992, str. 162, 180 in dalje.

¹⁶³ UBSt I/178; GZS IV/150; UBSt I/219; GZS IV/178; WICHNER 1874, str. 72–73 in 244–249, št. 15; OROŽEN I, str. 139 in dalje; KOVAČIČ 1928, str. 68–69; za spor okoli Brež Heinz Dopsch, v: DOPSCH 1983, 1, str. 265; gl. tudi GZS IV/178.

¹⁶⁴ Tako je nadškof Konrad I. (umrl 1147) leta 1140 ustanovljeni korarski kapitelj v Seckauu še obdaroval z desetnami od žita, vina in živine v Spodnji Jarenini; UBSt I/240; GZS 165; gl. tudi UBSt I/398; GZS IV/384.

¹⁶⁵ UBSt I/440; GZS IV/416; OROŽEN I, str. 141. Pri navedbi cerkve v admontskem rokopisu kot cerkve sv. Marije Magdalene (WICHNER 1874, str. 267–270, št. 28; UBSt I/405; GZS IV/409) gre po Wichnerju za napako.

¹⁶⁶ UBSt I/54; GZS V/27.

župnija pokrivala bivšo posest Rudolfa Wittenswalda v njenih mejah, je šlo v resnici za patronatno župnijo, ki bi ostala Wittenswaldska, če se ne bi omenjeni Rudolf moral tej posesti odreči.

Jareninska župnijska cerkev Marijinega vnebovzeta z ohranjeno, a časovno ne poblize določljivo romansko kostnico stoji v današnjem Jareninskem dolu, prvi znani župnik (plebanus) Henrik se pojavlja kot priča v neki šentpavelski listini za časa opata Ulrika (1193–1220) in zatem v letih 1234 in 1237.¹⁶⁷ Kot župnijo v posesti admontskega samostana, ki je bil njen patron in advokat, a je moral župnika prezentirati salzburškemu nadškofu, jo izkazuje vse poznejše gradivo. Njen obseg je bil v osnovi določen že z mejami posestva, podeljenega samostanu letra 1139, to je med Pesnico in Jareninskim potokom, ki sta jo ločila od kamniško-mariborske župnije ter radgonske in ptujske pražupnije. Na zahodu je segala še nekoliko dlje od Jurškega vrha s Sv. Jurijem ob Pesnici na današnje avstrijsko ozemlje, kjer se je dotaknila lipniške pražupnije.¹⁶⁸ Od tu naprej je meja med jareninsko župnijo in lipniško pražupnijo potekala po obronkih Slovenskih goric, zavila med Špilje in Šentilj ter pod Ceršakom dosegla Muro. Poleg Ceršaka je k Jarenini prvotno sodila tudi Selnica ob Muri.

2.6.2 Že proti koncu 12. stoletja je v mejah razmeroma obsežne jareninske župnije nastala prva vikariatna župnija, in sicer pri cerkvi sv. Andreja v **Svečini**. Vzrok za to tiči v dejstvu, da ta vas ni bila v posesti admontskih benediktincev, marveč jo je imel korarski samostan v Seckauu. Cerkev zasledimo prvič v listini z dne 19. marca 1197, s katero je nadškof Adalbert II. temu samostanu potrdil njegovo celotno posest.¹⁶⁹ V listini je med drugim zapisano, da je cerkev, imenovano kapela (capellam quoque sancti Andree in villa Wetsin appellata), posvetil naškof sam¹⁷⁰ in samostanskim bratom zanjo dodelil polovico »škofijskih desetini«, kar je ob običajni razdelitvi pomenilo eno tretjino celotne desetine, ne pa tudi desetini matične cerkve. Zato pa morajo ti v tej »kapeli« kot tudi v dveh drugih (Hainersdorf in Kumberg, severovzhodno oziroma severozahodno od Gleisdorfa), ki so oddaljene od samostana, vzdrževati župnike (plebani), ki bodo krščevali in pokopavali, samostanu pa v cerkveni oblasti ne delali sile. Admontski benediktinci v tej listini niso omenjeni, vendar je iz poznejšega gradiva razvidno, da se je župnija izločila iz Jarenine in da je patronat nad župnijo ostal pri Admontu; Admont je v Svečini razpolagal tudi z »župnijsko« tretjino desetine.¹⁷¹ V papeškem desetinskem seznamu iz leta 1285 Svečine še ni – navedena je le Jarenina –, pač pa jo zasledimo v popisu prebend iz let 1455/56, ko jo je, tako kot Jarenino, podeljeval admontski opat.¹⁷² Leta 1278 je nadškof Friderik II. župnijo inkorporiral admontskemu samostanu, s tem da je ta za župnike lahko po svoji volji nameščal svoje menihe,¹⁷³ vendar je odvetništvo ostalo pri posestnikih svečinske gosposčine – po ustanovitvi škofije v Seckauu 1218 so to bili sekovski stolni

¹⁶⁷ GZS IV/854; GZS V/621, 679.

¹⁶⁸ Gl. popis vasi, ki so bile nekdanj v svečinski župniji; OROŽEN I, str. 168. Tu se je meja jareninske župnije po vsej verjetnosti ujemala z zahodno mejo šentpavelske posesti »na Pesnici«; LAMPRECHT 1959.

¹⁶⁹ UBS^t II/22; GZS IV/894; OROŽEN I, str. 165 in dalje; LJUBŠA 1924, str. 71–72; pregled zgodovinskega gradiva KOROPEC 1988.

¹⁷⁰ To se je po vsej verjetnosti zgodilo prav v prvi polovici marca 1197, saj se je 28. februarja tega leta nadškof mudil v Lipnici; gl. GZS IV/893.

¹⁷¹ KOROPEC 1988, str. 80 (1447); gl. tudi WICHNER 1876, str. 355–356, št. 212 (in KOROPEC 1988, str. 76; 1269).

¹⁷² CHMEL 1852, str. 281.

¹⁷³ OROŽEN I, str. 167; WICHNER 1876, str. 381–382, št. 244.

proštje. Sekovsko odvetništvo nad župnijo v Svečini že v 13. stoletju potrjuje poravnava glede škode, ki so jih sekovski cerkvi s kršitvami odvetniških pravic napravili grofje Pfannberški; to je bilo v novembru leta 1288.¹⁷⁴ V štajerski deželnoknežji vizitaciji iz let 1544/45 je za Svečino zapisano, da župnijo podeljuje admontski opat, odvetništvo ima sekovski prošt, medtem ko župnika potrjuje salzburški nadškof.¹⁷⁵

2.6.3 Drugi srednjeveški vikariat jareninske župnije je nastal pri cerkvi sv. Lenarta (**Sv. Lenart v Slovenskih goricah**). Glede na podatek v popisu prebend iz let 1455/56, da je župnika podeljeval župnik v Jarenini,¹⁷⁶ gre za ustanovo jareninske župnije, torej za pravi župnijski vikariat. Cerkev je prek toponima izpričana okoli leta 1215, vas pa je morala biti že v 12. stoletju v posesti šentpavelskega samostana.¹⁷⁷ Vendar šentpavelski benediktinci vasi niso obdržali, tako da je prek prodaje že sredi 13. stoletja pristala pri graščini v Hrastovcu (Gutenhag), ki je že v urbarju kralja Otokarja II. (1265–1267) zabeležena kot deželnoknežji fevd.¹⁷⁸ Župnija se prvič omenja leta 1354, zatem 1369,¹⁷⁹ njen patron je bil, kot je bilo omenjeno, jareninski župnik. V letih 1544/45 je župnika že prezentiral admontski opat in potrjeval salzburški nadškof, odvetniške pravice pa je izvajala hrastovska graščina, ki je bila takrat v posesti baronov Herbersteinov, četudi ni ležala na teritoriju te župnije, marveč župnije sv. Petra v Malečniku.¹⁸⁰ Kaže, da je bilo odvetništvo pri Hrastovcu že v času Ptujskih¹⁸¹ in je leta 1481, ko so po sodnih sporih s Holleneškimi Hrastovec pridobili Herbesteini, prešlo nanje.

Podružnična cerkev lenarške župnije pri Sv. Juriju v Slovenskih goricah (Jurjevski dol), pri kateri je bila v 17. stoletju ustanovljena kuracija, v srednjem veku še ni imela duhovnika.¹⁸²

Tretja srednjeveška cerkev jareninske župnije z mašno ustanovo, ki ni ležala na admontski posesti, je cerkev sv. Jurija pri **Sv. Juriju ob Pesnici**. Cerkev je prek toponima izpričana od leta 1383 dalje,¹⁸³ vas kot tudi celotni okoliš je imel v posesti šentpavelski samostan,¹⁸⁴ sam teritorij pa je sodil pod svečinsko vikariatno župnijo. Dnevno mašo pri Sv. Juriju je leta 1387 ustanovil tamkajšnji šentpavelski oskrbnik Martin Zedlar kot obvezo župnika v Svečini, potrdil pa jo je opat admontskega samostana; če svečinski župnik te obveze ne bi izpolnjeval, lahko Zedlar ali njegovi potomci ustanovo prenesejo v mariborsko župnijsko cerkev.¹⁸⁵ Do ustanovitve vikariata pri Sv. Juriju pa v srednjem veku ni prišlo.

¹⁷⁴ TANGEL 1857, str. 203.

¹⁷⁵ HÖFER 1992, str. 178.

¹⁷⁶ CHMEL 1852, str. 282.

¹⁷⁷ GZS V/248; prim. tudi GZS IV/885 (ponarejeni privilegij papeža Celestina III. za Št. Pavel, kjer se sicer omenja posest »apud Sanctum Leonardum«).

¹⁷⁸ BLAZNIK 1986, str. 289; PIRCHEGGER 1962, str. 32–35.

¹⁷⁹ BLAZNIK 1988, str. 370; več o župniji MLINARIČ 1996.

¹⁸⁰ HÖFER 1992, str. 179. V 17. stoletju so si Herbersteini s Hrastovca kot odvetniki župnije poskusili pridobiti tudi njen patronat, a se jim je to posrečilo le napol; OROŽEN I, str. 185–187.

¹⁸¹ Prim. zabeležko listine iz leta 1418 v registru vurberškega arhiva iz leta 1543; LOSERTH 1911, str. 40, št. 196. O možnosti, da bi bil Hrastovec že sredi 13. stoletja ptujski, gl. KOS 2005, str. 291.

¹⁸² Župnik Cezarij, ki naj bi se leta 1329 navajal v tem kraju (BLAZNIK 1988), sodi k Sv. Juriju ob Ščavnici. V vizitacijskem zapisniku škofa Martina Brennerja iz leta 1607 se tu sicer omenja vikar, ki naj bi se samovoljno vrnil in ga je lenarški župnik moral odstraniti; MLINARIČ 1983A, str. 79.

¹⁸³ BLAZNIK 1988, str. 365.

¹⁸⁴ LAMPRECHT 1959.

¹⁸⁵ SCHROLL 1876, str. 271, št. 296; LJUBŠA 1924, str. 74.

2.7. Župnija sv. Vida v Vogavi/St. Veit am Vogau

2.7.1 V zgornjih odstavkih smo nakazali možnost, da je pražupnija v Lipnici prvotno segala do Drave navzdol in zajemala teritorij poznejših župnij v Kamnici oziroma Mariboru in v Jarenini.¹⁸⁶ Geografska povezanost jareninske župnije na teritoriju Sv. Jurija ob Pesnici in Svečine s tistima v Lučanah/Leutschach in v Gomilici/Gamlitz – ta z Ernovžem/Ehrenhausen in Špiljami/Spielfeld –, ki sta se dokazljivo odcepili iz lipniške pražupnije, tej domnevi ne nasprotuje – vsekakor gre za geografsko kontinuiteto med Muro in Dravo prek Slovenskih goric. Na to, da je sekovska škofija na naslov lipniške župnije leta 1406 pobirala desetino v Jarenini in pri Sv. Lenartu, a ne v Kamnici in Mariboru, smo že opozorili. Vendar kakšnega neposrednega listinskega dokaza za to domnevo ni. Ko se v zgodovinskem gradivu pojavita lastniški cerkvi v Jarenini in v Kamnici ter na njuni podlagi ustanovljeni župniji, o kakšni predhodni odvisnosti od Lipnice ni govora, tudi ne o medsebojni odvisnosti. Zato mora domneva o morebitnem obsegu prvotne lipniške pražupnije do Drave za sedaj ostati na ravni delovne hipoteze.

Podobno velja za Vogavo. Tudi o tem, da bi lipniška pražupnija na vzhodu nekaj segala prek Mure na teritorij srednjeveške župnije pri **Sv. Vidu v Vogavi/St. Veit am Vogau**, ni neposrednega dokaza, vseeno pa imamo pri roki vsaj posreden namig na to. Kot je bilo povedano, je nadškof Eberhard II. ob ustanovitvi sufraganske škofije v Seckauu leta 1219 sekovskemu škofu kot menzalno posest med drugim skupaj oddelil župniji v Lipnici in v Vogavi; kakšne starejše omembe Vogave ne poznamo. Ker mejita ena na drugo, je mogoče sklepati, da sta prvotno tvorili eno župnijo. Če je bilo tako, pa se je morala župnija v Vogavi izločiti iz lipniške že pred letom 1170, ker se v popisu lipniške župnije iz tega leta ne navaja.¹⁸⁷ Pri tej župniji je bil sekovski škof patron in advokat, tako tudi pri sosednji v Stradnu, a je ta do nje prišel po drugi poti. V Stradnu se župnik pojavi prvič leta 1188, leta 1211 je nadškof Eberhard II. patronat nad župnijo priznal vojvodi Leopoldu VI. Babenberškemu, njegov daljnji naslednik vojvoda Albert II. pa jo je leta 1340 v zameno za neko drugo posest inkorporiral sekovskemu škofu.¹⁸⁸ V letih 1455/56 je sekovski škof podeljeval še župnije v krajih Halbenrain in Gnas – ti sta se izločili iz Stradna – ter v Cmureku/Mureck,¹⁸⁹ ki pa so nastale na podlagi plemiške dotacije in je bilo njihovo odvetništvo pri lokalnih gosposčinah.

2.7.2 Na današnje slovensko ozemlje je od teh župnij segala le tista v **Cmureku**. Odvetništvo je imelo gospostvo na istoimenskem gradu (Mureck, Gornji Cmurek) na desnem bregu Mure, danes tostran državne meje, patronat pa je bil v rokah sekovskega škofa, torej ni šlo za patronatno župnijo tega gradu, marveč za plemiško vikariatno župnijo v mejah župnije v Vogavi. Grad se prvič omenja z Burkhardom s Cmureka leta 1151, župnija v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1285, in sicer kot »Morech« in pač po pomoti v sekovskem arhidiaconatu.¹⁹⁰ Cerkev sv. Jerneja leži na levem bregu Mure, vendar je reka v preteklosti tekla bolj severno kot danes in je trg pod gradom s cerkvijo

¹⁸⁶ Prim. tudi CURK 1988, str. 331. Matija Ljubša sicer ne govori o tem, vendar dopušča možnost, da sta Kamnica in Jarenina prvotno tvorili eno župnijo oziroma da se je Jarenina odcepila od Kamnice; LJUBŠA 1924, str. 65 in dalje, skica str. 78. Ne glede na nevzdržnost te domneve je napačna Ljubševa podmena, da se je Cmurek odcepil od Kamnice; o tem v nadaljevanju.

¹⁸⁷ O tem zgoraj in op. 128.

¹⁸⁸ LAMPRECHT 1948; PIRCHEGGER 1940, str. 106.

¹⁸⁹ CHMEL 1852, str. 281–282; k temu mdr. AMON 2002, str. 35 in dalje; PIRCHEGGER 1940, str. 107–108.

¹⁹⁰ GZS IV/286; HAUTHALER 1867/68, str. 15.

nekdaj morda ležal na desnem bregu reke.¹⁹¹ Večji del nekdanje župnije se je raztezal onstran današnje državne meje, tostran Mure pa je obsegal ozemlje približno v trikotniku med Vranjim vrhom (prvotno: Raven vrh) in Vratno vasjo na severu vzdolž Mure in Sv. Ano (Sv. Ana v Slovenskih goricah) na jugu.¹⁹² S tem se je cmureška župnija nekam neorgansko, kot širok klin, zarila med prvotno jareninsko župnijo in radgonsko pražupnijo na Apaškem polju. Če – seveda povsem hipotetično – izvajamo Vogavo kot tudi Jarenino iz prvotne lipniške pražupnije, potem se meja med nekdanjo cmureško župnijo in radgonsko pokaže kot naravna meja med prvotno lipniško in radgonsko pražupnijo.

2.8. Pražupnija sv. Ruperta v Radgoni

2.8.1 Vprašanje lokalizacije kraja »Dudlepin« iz Konverzije in »ad Tudlepin« iz darovnice kralja Ludovika Nemca salzburškemu nadškofu leta 860 se po dolgih strokovnih diskusijah vendarle nagiba v korist **Radgone** (današnje uradno ime: Bad Radkersburg).¹⁹³ Dejstvo, da se ta toponim iz 9. stoletja ni ohranil, gre pač pripisati madžarskim vdorom v prvi polovici 9. stoletja in ponovnim madžarskim osvajanjem v 11. stoletju. Razmere so se na tem mejnem območju uredile šele v prvi polovici 12. stoletja, v času salzburškega nadškofa Konrada I. (1106–1147). Tako srečamo Radgono v zgodovinskem gradivu šele leta 1182, v darovnici mejnega grofa Otokarja VI. kartuzijanom v Žičah, in sicer kot »Rakerspurg«, »Rakerspurch«, »Racherspurch«,¹⁹⁴ očitno po gradu, ki naj bi ga tu (v današnji Gornji Radgoni tostran državne meje) postavil neki Radger. Kot je bilo v literaturi že pogosto poudarjeno, pa bi to po več zapisih iz let 1211, 1213 in 1214 v variantah »Rategoyspurch«, »Ratigoyspurch« in »Ratkoyspurch«¹⁹⁵ moral biti neki Radegoj ali Radigoj, plemič slovanskega porekla. Darovnico iz leta 1182 je Otokar izdal »ante ecclesiam Racherspurch«, kar je tudi prva listinska omemba radgonske cerkve. Njen značilni patrocinij, sv. Rupert, pa nam je znan šele iz prve polovice 15. stoletja (1436, 1446).¹⁹⁶ Rupertove cerkve v Radgoni ni več. Z razvojem trga pod gradom ob cerkvi sv. Janeza Krstnika, prvič izpričani leta 1396, in ko so bile župnijske pravice postopoma prenesene na to cerkev, je izgubila svoj pomen in so jo iz strateških razlogov leta 1545 odstranili; stala je na severnem pobočju grajskega hriba.¹⁹⁷

Začetki radgonske pražupnije nam zastavljajo nekaj vprašanj. Pražupnijsko naravo radgonske župnije dokazuje njen velik obseg, vse do vključno Ljutomera, ki ga razkrivajo njene vikariatne župnije v poznem srednjem veku. Problematične pa se kažejo posestniške razmere na tem teritoriju, saj samo radgonsko gospostvo, kolikor gremo v preteklost, ni bilo v lasti salzburškega nadškofa, marveč deželnega kneza v nasledstvu Spanheimskih.¹⁹⁸ Položaj torej ni tak kot pri drugih pražupnijah na Koroškem in Štajer-

¹⁹¹ LJUBŠA 1924, str. 76–78; avtorjeva domneva, da se je Cmurek izločil iz župnije v Kamnici, kajpak ne drži.

¹⁹² LJUBŠA 1924, str. 55, 78; posamezne navedbe tudi v obravnavi jožefinskih župnij, ki so nastale na tem teritoriju in so bile po reguliranju in prenosu sedeža lavantinske škofije v Maribor priključene tej škofiji; OROŽEN I, str. 232 in dalje.

¹⁹³ AMON 2002.

¹⁹⁴ UBS_t I/620; GZS IV/659.

¹⁹⁵ BLAZNIK 1988, str. 225. To je izvorna oblika tega toponima, saj je listina iz leta 1182 ohranjena v verjetno okoli osemdeset let mlajšem prepisu z jezikovno že prilagojeno označbo kraja; PIRCHEGGER 1962, str. 37.

¹⁹⁶ AMON 2002, str. 45.

¹⁹⁷ AMON 2002, str. 44 in dalje.

¹⁹⁸ PIRCHEGGER 1962, str. 37 in dalje.

skem severno od Drave, ki temeljijo na posestvih, ki jih je salzburški nadškof pridobil že v 9. stoletju in ohranil v visoki srednji vek. Zato se lahko vprašamo, kaj je Salzburg v tem okolišju za časa kralja Ludovika Nemca in kralja Arnulfa poleg cerkve v resnici dobil. Eden od možnih odgovorov je to, da pobljže nelokalizirani »Ruginesfeld« v »dudelbski grofiji« pomeni Mursko polje, ravnico na desni strani Mure med Radgono in Ljutomerom, »terra Luttenwerde« iz 13. stoletja, katere resnični lastnik je bil salzburški nadškof.¹⁹⁹

O tem, da je radgonsko pražupnijo izoblikoval – ali bolje, obnovil – salzburški nadškof v prvi polovici 12. stoletja na podlagi morebitne pražupnije ali vsaj posestniškega stanja iz 9. stoletja, ne moremo dvomiti. Vendar so bile glede na to, da Radgona sama ni bila v njegovi lasti, njegove polne pravice pri župniji postavljene pod vprašaj. Radgona pa ni bila edini takšen primer. Tako si je namreč mogoče razlagati, da se je moral nadškof Eberhard II. z vojvodo Leopoldom VI. Babenberškim kot štajerskim deželnim knezom leta 1211 med drugim pogoditi tudi o patronatu nad vrsto štajerskih cerkva.²⁰⁰ Takrat je nadškof Eberhard vojvodi Leopoldu in njegovim dedičem prepustil patronat nad župnijo Lanzenkirchen onstran Semeringa ter nad župnijami Riegersburg, Hartberg, Gradec in Merin (Straden), vojvoda pa je nadškofu priznal polne pravice pri župnijah Pitten, tudi onstran Semeringa, Waltersdorf in Radgona. Kakšen je bil položaj pred letom 1211, iz te listine ni jasno, po tem letu pa Radgona nastopa kot župnija v polnih pravicah salzburškega nadškofa, in to vse do leta 1490, ko jo je papež Inocenc VIII. po nasvetu nadškofa Sigismunda II. Holleneškega podelil sekovskemu škofu, papež Aleksander VI. leta 1496 pa še inkorporiral njegovi menzi.²⁰¹ Od takrat dalje je sekovski škof kot naslovni radgonski župnik tudi podeljeval vikariate, pripadajoče tej župniji, njihova potrditev pa je ostala pri salzburškem nadškofu.²⁰²

Če sprejmemo razlago, da je Mura nekdanj tekla severneje kot danes, to je južno od Slovenske Gorice/Goritz bei Radkersburg in Cankove,²⁰³ potem je mogoče domnevati, da je bila radgonska pražupnija zasnovana tako, da je zajela ozemlje na desni strani Mure. Raztezala se je do približno današnje hrvaške, nekdanj madžarske državne meje vzhodno od Ljutomera, do koder je segala zagrebška škofija, na jugozahodu pa mejila na salzburško ptujsko gospostvo oziroma ptujsko pražupnijo s priključenim okolišem Velike Nedelje. Njen obseg na zahodu je določen z vikariatnimi župnijami v Slovenskih goricah in v

¹⁹⁹ KOVAČIČ 1919, str. 75 in dalje; k posestniškim razmeram PIRCHEGGER 1962, str. 52. – Kar zadeva etimološko razlago tega toponima, je bilo doslej veliko napisanega. V starejši literaturi prevladujoča razlaga izhaja iz imena vzhodnogermanskega plemena Rugijcev, ki se je v drugi polovici 5. stoletja utrdilo na območju Spodnje Avstrije, se pridružilo Vzhodnim Gotom in sredi 6. stoletja z njimi izginiilo z obzorja zgodovine. Tudi pogosto mnenje, da gre za »rženo polje« (Roggenfeld), ki ga zagovarja Kovačič, ne vzdrži kritike. Pri Kovačičevi in drugih lokalizacijah je treba omeniti, da iz ponarejene listine kralja Arnulfa iz leta 891 (gl. zgoraj in op. 19) nikakor ne izhaja, da bi Ruginesfeld moral ležati ob reki »Knesaha« zahodno od Radgone na drugi strani Mure, kjer je imel posest v tej listini omenjeni Renger, saj gre za drugo, nekdanj Kocljevo posest. Na to je opozoril tudi Karl Amon ob pregledu dotedanjih lokalizacij tega kraja, ki pa Kovačičeve ne pozna; AMON 2002, str. 18–19.

²⁰⁰ MEILER 1866, str. 200–201, št. 135; UBSt II/118; SUB III/645.

²⁰¹ AMON 2002, str. 45; prim. tudi PIRCHEGGER 1940, str. 116–117.

²⁰² HÖFER 1992, str. 179–180. – Podatek, da je cesar Maksimilijam I. prezentacijsko pravico nad župnijo »Ruckhensurg« podelil Rajnprehtu Rajhenburškemu, štajerskemu deželnemu glavarju, menjaje s cesarjem in njegovimi dediči, se ne nanaša na Radgono (gl. RI XIV,4,1/18547), marveč na Riegersburg, ki je bil, kot smo videli, že od leta 1211 v patronatu deželnega kneza.

²⁰³ KOVAČIČ 1928, str. 64; nadrobno o obsegi radgonske pražupnije na današnjem slovenskem ozemlju, ki ga dokazujejo njeni vikariati, gl. LJUBŠA 1925, str. 7 in dalje.

Apaški kotlini, kjer je mejila na jareninsko in cmureško župnijo. Glede na posestniške razmere je razumljivo, da na teritoriju radgonske pražupnije ni nastala nobena plemiška patronatna župnija. Vse srednjeveške vikariate je ustanovil radgonski župnik, ki je bil tudi njihov patron, le odvetniške pravice razkrivajo, da so pri njihovem ustanavljanju ponekod sodelovali lokalni posestniki.

2.8.2 Za časovno prvo vikariatno župnijo radgonske pražupnije imamo lahko tisto v **Ljutomeru**, ki je bila najbolj oddaljena od matične župnije. Patrocinij ljutomerske župnijske cerkve, sv. Janez Krstnik, govori za krstno cerkev. Prva omemba župnika datira v leto 1328 (omemba cerkve s patrocinijem iz leta 1410),²⁰⁴ vendar je župnija precej starejša. Spričo patrocinija in zemljepisnega položaja je prav mogoče, da gre za prvo cerkev radgonske pražupnije, ki bi jo lahko postavili še v 12. stoletje, vsekakor pa je stala že okoli leta 1265, ko se Ljutomer, in sicer v deželnoknežjem urbarju kralja Otokarja II., prvič navaja kot trg.²⁰⁵ Takrat je v Ljutomeru gotovo že obstajal vikariat, saj je težko verjeti, da bi to območje takrat pokrival kak drug starejši vikariat. To nam potrjuje tudi omenjeni Otokarjev urbar iz let 1265–1267 z navedbo bližnjih Križevcev, katerih toponim nam dokazuje obstoj tamkajšnje cerkve, ki pa je bila podrejena ljutomerski župniji. Kot župnija, ki jo podeljuje radgonski župnik, se Ljutomer zatem pojavlja v popisu salzburških prebend iz let 1455/56,²⁰⁶ deželnoknežja vizitacija iz let 1544/45 pa navaja, da ljutomersko župnijo podeljuje sekovski škof, odvetništvo pa ima ljutomersko gospodstvo.²⁰⁷ To gospodstvo je bilo sprva salzburško, gotovo tudi v času, ko je Ljutomer dobil vikariat. Po končanih bojih za babenbersko dediščino in Otokarjevem porazu leta 1276 in ko je Rudolf Habsburški kot dedič Babenberžanov želel fevde, ki so jih deželni knezi imeli od salzburških nadškofov, spremeniti v alode, je prišlo do sporov. Ti so se iztekli tako, da je ljutomersko gospodstvo s privoljenjem nadškofa Konrada IV. leta 1297 postalo državna last.²⁰⁸ Sprememba lastništva pa ni spremenila pravic pri ljutomerskem vikariatu. Kot je razvidno iz vsega poznejšega gradiva, je patron ostal radgonski župnik in po letu 1496 sekovski škof, le da je odvetništvo prek ljutomerskega gospodstva prišlo v roke deželnega kneza oziroma tistih, ki jim je ta gospodstvo dajal v fevd.

Župnija se v **Križevcih** s cerkvijo Sv. Križa, ki bi jo glede na patrocinij lahko postavili že v 12. stoletju, kot »pharr« prvič omenja leta 1443,²⁰⁹ zatem v salzburškem popisu prebend iz let 1455/56, ko jo je podeljeval radgonski župnik.²¹⁰ V času deželnoknežje vizitacije 1544/45 je župnijo podeljeval sekovski škof, odvetništvo je bilo pri ljutomerskem gospodstvu.²¹¹ Ta podatek nam dovoljuje sklep, da se je župnija izločila iz ljutomerske župnije.

2.8.3 Tudi župnija Matere božje v **Apačah** se prvič omenja šele v 15. stoletju (1423),²¹² čeravno se vas sama pojavlja že v popisu fevdov šentpavelskega samostana za časa opata Ulrika (1193–1220), ki jih samostan ni mogel dobiti nazaj; po vsej verjetnosti

²⁰⁴ BLAZNIK 1986, str. 439, 440.

²⁰⁵ Za vse to in naslednje KOVAČIČ 1919, str. 63 in dalje; na splošno KOVAČIČ 1926A.

²⁰⁶ CHMEL 1852, str. 282.

²⁰⁷ HÖFER 1992, str. 180.

²⁰⁸ PIRCHEGGER 1962, str. 52 in dalje.

²⁰⁹ BLAZNIK 1986, str. 383.

²¹⁰ CHMEL 1852, str. 282.

²¹¹ HÖFER 1992, str. 180.

²¹² BLAZNIK 1986, str. 29.

gre za posest, ki jo je Št. Pavel pridobil od Spanheimskih v drugi polovici 12. stoletja.²¹³ Njen položaj pa je bil takšen kot pri drugih radgonskih vikariatnih župnijah: podeljeval jo je radgonski župnik,²¹⁴ zatem sekovski škof, odvetništvo pa je tokrat prek radgonskega gospostva izvajal deželni knez.²¹⁵

Šentpavelski menihi so imeli posest tudi v Slovenskih goricah. Nanje spominja patrocinijske cerkve sv. Benedikta pri **Sv. Benediktu**; ko tam prvič, in razmeroma zgodaj naletimo na župnika (»Niela Pharer datz sand Benedicten«, priča v neki v Radgoni izdani listini iz leta 1329) in župnijo (»S. Benedicten Pfarr«, med salzburškimi fevdi leta 1369),²¹⁶ pa samostan očitno ni imel nobenih pravic več. Podatki so enaki drugim radgonskim vikariatom, s tem da je bilo v letih 1544/45 odvetništvo v rokah sekovskega škofa.²¹⁷ Ena redkih ohranjenih potrditvenih listin za župnije na obravnavanem območju severno od Drave iz srednjega veka zadeva prav župnijo pri Sv. Benediktu. Gre za listino salzburškega nadškofa Bernarda Rohrskega iz leta 1480, naslovljeno na radgonskega župnika, v kateri je rečeno, da ima ta prezentacijsko pravico pri tej župniji na osnovi svoje (to je radgonske) župnijske cerkve.²¹⁸ Ko je sekovski škof leta 1496 od salzburškega nadškofa dobil radgonsko župnijo v menzalno posest, pa je poleg cerkva v sami Radgoni prejel še to župnijo;²¹⁹ to je edina med vikariatnimi župnijami radgonske pražupnije, pri kateri je bil sekovski škof po letu 1496 tudi odvetnik. Očitno je bil Sv. Benedikt nekaj pred tem Radgoni inkorporiran, listina o tem pa ni znana.

Peti srednjeveški vikariat radgonske pražupnije je nastal pri **Sv. Juriju ob Ščavnici**. Kraj sam kot tudi že tamkajšnji župnik (Cesarius pharrer datz Sand Gorgen) sta izpričana že leta 1329 v isti listini kot Sv. Benedikt.²²⁰ Tudi drugi podatki so takšni kot pri Sv. Benediktu razen odvetništva, ki je bilo pri graščini Hrastovec.²²¹ Glede na to misel, da bi se Sv. Jurij mogel izločiti iz Sv. Benedikta ali obratno, kljub morebitni posestniški povezanosti obeh krajev v preteklosti ne pride v poštev.

2.8.4 V območju same Radgone je treba omeniti še cerkev sv. Petra zunaj mestnega obzidja, danes na tej strani državne meje v **Gornji Radgoni**. V protokolu deželnoknežje vizitacije iz let 1544/45, ko je radgonska župnija že bila pri cerkvi sv. Janeza Krstnika v mestu, piše, da je bila poleg stare cerkve sv. Ruperta nekdanja župnijska tudi cerkev sv. Petra (Die pharr Sankt Ruepprecht und Sant Peter vor der statt Ratkhersprung gelegen, sein vor jaren aigene pharrn gewest).²²² Dejansko se pri Sv. Petru v listinah leta 1446 pojavi kaplan, leta 1490 župnik (pharrer), v letih 1490 in 1496 pa se tu spet ome-

²¹³ SCHROLL 1876, str. 71–76, cap. 100 (str. 72); GZS IV/855; KOVAČIČ 1919, str. 77 in dalje, PIR-CHEGGER 1962, str. 37.

²¹⁴ CHMEL 1982, str. 282.

²¹⁵ HÖFER 1992, str. 180.

²¹⁶ Listina iz leta 1329 v UBOE V/559, sicer pa BLAZNIK 1988, str. 360. Na precejšnjo starost župnije je mogoče sklepati tudi po tem, da je bila pri cerkvi kostnica sv. Mihaela, ki jo navaja vizitacijski zapisnik škofa Jakoba Eberleina iz leta 1617; MLINARIČ 1983A, str. 148.

²¹⁷ CHMEL 1852, str. 282; HÖFER 1992, str. 179.

²¹⁸ »Jus presentandi personam ydoneam ad ecclesiam parochialem S. Benedicti in collibus ratione ejusdem Ecclesie tue parochialis pertinere dinoscitur«; OROŽEN I, str. 241

²¹⁹ Prim. OROŽEN I, str. 241–242.

²²⁰ UBOE V/559; BLAZNIK 1988, str. 365 (napačno pod Sv. Jurijem v Slovenskih goricah), sicer pa str. 366; KOVAČIČ 1928, str. 65.

²²¹ CHMEL 1852, str. 282; HÖFER 1992, str. 179.

²²² HÖFER 1992, str. 222.

nja samo kapelanija.²²³ Pred letom je 1490 je bil torej ustanovljen vikariat, slej ko prej za okoliško prebivalstvo, ki pa so ga kmalu zatem ukinili. Za leto 1498 je namreč sporočeno, da je cerkev z nekaj drugimi podružnicami radgonske župnje »za vse večne čase« utelešena župnijski cerkvi sv. Ruperta.²²⁴ Med podružnicami, omenjenimi leta 1498, bi utegnila biti tudi cerkev sv. Marije Magdalene na Kapelskem Vrhju pri Radencih (Kapela), ki se v srednjem veku sicer ne omenja, a toponim, prvič izpričan že med letoma 1280 in 1295,²²⁵ morda kaže na obstoj kapelanije, čeravno to ni nujno, saj je lahko šlo le za posest neke druge kapelanije. Tudi ta nastopa v deželnoknežjem vizitacijskem protokolu 1544/45; zanjo piše, da je »cerkvica« utelešena radgonski župniji (ain zuekirchl Sant Maria Magdalena genannt).²²⁶ V času protireformacije je bil vikariat pri Sv. Petru očitno obnovljen, samostojna župnija pa je postal šele leta 1811, v 18. stoletju izpričana kapelanija na Kapelskem vrhu pa že v času jožefinske reforme leta 1784.²²⁷

2.9. Pražupnija sv. Jurija na Ptujju

2.9.1 Če je o začetku in izoblikovanju radgonske pražupnije še nekaj nejasnosti, v primeru **Ptujja** ni zadrege. Območje ptujске pražupnije se teritorialno pokriva s srednjeveškim salzburškim ptujskim gospostvom, izoblikovanim na podlagi posestev, ki jih je Salzburg prejel postopoma do konca 9. stoletja in zatem po umiku Madžarov v drugi polovici 10. stoletja, seveda v tistem delu, ki je ležal na levi strani Drave. Iz zgodovinskega gradiva, obravnavanega v prvem poglavju in v prvih podpoglavjih tega poglavja, je razvidno, da sta bili v 9. stoletju na Ptujju postavljeni dve cerkvi, prva v »spodnjem delu« mesta z desetino, prejkone Pribinova, ki jo je salzburški nadškof prejel že pred Arnulfovimi predniki, in druga v »zgoranjem« ali »vzhodnem delu« mesta, ki jo je začel graditi knez Kocelj, končal pa grof Gozvin ter posvetil nadškof Theotmar leta 874. Prva teh dveh cerkva je po vsej verjetnosti ležala na arealu dominikanskega samostana v bližini Spodnjega gradu in je bila morda posvečena Materi božji, tako kot cerkev leta 1230 ustanovljenega dominikanskega samostana.²²⁸ Ker je že takrat bila obdarjena z desetino, je prav mogoče, da je imela vlogo župnijske cerkve. Druga je nedvomno identična s cerkvijo sv. Jurija; okoliščine govorijo za lastniško cerkev. Ker pa sta bili pozneje obe v lasti salzburškega nadškofa, si ni težko predstavljati, da je nadškof prenesel na cerkev sv. Jurija župnijske pravice, morda že v drugi polovici 10. stoletja ali v prvi polovici 12. stoletja za časa Konrada I., medtem ko je spodnja cerkev župnijsko vlogo izgubila.

Če je cerkev sv. Jurija na Ptujju v svoji stavbni zgodovini dobro raziskana in razkrija več romanskih faz od nadškofa Konrada I. dalje,²²⁹ pa je o njej zgodovinskega gradiva zelo malo – celo njen patrocinijski v srednjem veku listinsko ni izpričan. Župnik, po imenu Henrik (magister Heinricus plebanus de Betto), je omenjen šele leta 1241,²³⁰ župnija

²²³ BLAZNIK 1986, str. 226–227.

²²⁴ BLAZNIK 1986, str. 227.

²²⁵ BLAZNIK 1986, str. 329.

²²⁶ HÖFER 1992, str. 222.

²²⁷ LJUBŠA 1925, str. 18–19; KOVAČIČ 1928, str. 66, 332.

²²⁸ CURK 1988, str. 330; CURK 1989, str. 275; od kod avtorju podatek, da je bila posvečena sv. Lovrencu, ni navedeno. Najnovejši in še ne objavljene raziskave v ptujski dominikanski cerkvi so potrdile obstoj cerkvenega objekta še pred ustanovitvijo samostana. Če že ne gre za samo Pribinovo cerkev, gre vsaj za njeno naslednico, ki je morala biti posvečena Materi božji.

²²⁹ HÖFLER 1988B, str. 32–34 (s starejšo bibliografijo); VIDMAR 2006, str. 39.

²³⁰ UBSt II/395; SUB III/967; GZS V/757.

(ecclesia in Petauwe) leta 1264²³¹ in v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1285.²³² V salzburškem popisu prebend iz let 1455/56 nastopa v podelitvi salzburškega nadškofa.²³³ V tem popisu sta tudi dve župniji, ki ju je podeljeval ptujski župnik, in sicer sv. Lovrenca (Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah; Juršinci) in sv. Marjete (Sv. Marjeta pod Ptujem; Gorišnica), in pa »kapela« na gradu Vurberk, ki so jo podeljevali Stubenbergi²³⁴ – tu pač ne gre za grajsko kapelo, marveč za Marijino cerkev pri gradu, ki je postala javna šele z ustanovitvijo kuracije leta 1767.²³⁵

Kar zadeva sedež ptujske župnije, nas pred uganko postavlja navedba iz vizitacijskega protokola sekovskega škofa Jakoba Eberleina kot generalnega vikarja salzburškega nadškofa iz leta 1617, v katerem za vikariatno cerkev sv. Ožbalta zunaj mesta piše, da naj bi bila nekdanja župnijska (Ecclesia vicarialis S. Oswaldi extra urbem, quondam parochialis).²³⁶ Ko bi ne bil Ptuj staro cerkveno središče s cerkvami na samem mestnem arealu, bi bilo to glede na številne primere, ko je naselbina nastala pozneje od župnijske cerkve in ne ob njej, povsem mogoče. Cerkev sv. Ožbalta se s patrocinijem v zgodovinskem gradivu prvič posredno prek sejma na dan sv. Ožbalta pojavi leta 1280 in neposredno leta 1320²³⁷ – glede na romansko ladjo, ki ji je prislonjen poznogotski prezbiterij, je še starejša –, vendar ne takrat in tudi ne pozneje v srednjem veku ni zabeležena kot župnijska. Vendar misli na to, da bi bila cerkev sv. Jurija nekdanja le lastniška cerkev prvotnega dvora na Ptuj, župnijska pa zunaj tega dvora in samega mesta, ki bi župnijske pravice pozneje odstopila cerkvi sv. Jurija, ni kar tako zavreči. Se je pa to moralo zgoditi precej prej in ne šele v 15. stoletju zaradi turške nevarnosti, kot je zapisal Kovačič.²³⁸ Kljub temu pa mora vse to ostati na ravni delovne in za sedaj še nedokazljive hipoteze, tudi zaradi tega, kar vemo ali domnevamo o nekdanji Pribinovi cerkvi v zahodnem delu mesta.

Sicer donosnim ptujskim gospostvom salzburški nadškof ni imel vedno sreče. Moral se je spopadati tako s svojimi ambicioznimi ministeriali, Ptujskimi gospodi, kot z deželnim knezom.²³⁹ Kot kaže, pa njegova jurisdikcija nad župnijo ni bila v nevarnosti vse do konca 15. stoletja, tako tudi leta 1448 in 1458 ne, ko je na župnijo sicer prezenzialni cesar Friderik III., a je bilo v rimski kuriji ugotovljeno, da jo podeljuje nadškof.²⁴⁰ Ko je leta 1490 kralj Maksimilijan I. po desetletni zasedbi (1479–1490) iztrgal Ptuj Madžarom, je kot deželni knez gospostvo zadržal zase. Takrat ali takoj zatem pa je prevzel tudi patronat nad župnijo. Kot je to bilo v primeru Maribora, listinskega dokaza za to ne poznamo, vemo pa, da je Maksimilijan že 10. aprila 1494 zahteval od ptujskega vikarja, naj župnijo odstopi njegovemu kantorju Hansu Kernerju, ker naj bi bila ta »avstrijski fevd«.²⁴¹ V času deželnoknežje vizitacije v letih 1544/45 zaradi župnikovega nasprotovanja vizitatorji

²³¹ HAUTHALER 1887, str. 288–287, št. 82.

²³² HAUTHALER 1886/87, str. 13.

²³³ CHMEL 1852, str. 282.

²³⁴ CHMEL 1852, str. 282, 285.

²³⁵ KOVAČIČ 1928, str. 68. Prva omemba datira iz leta 1336; MC X/37.

²³⁶ MLINARIČ 1983A, str. 160; LJUBŠA 1925, str. 1–2; KOVAČIČ 1928, str. 67.

²³⁷ PIRCHEGGER 1940, str. 7–8; BLAZNIK 1988, str. 161, 168 (k 9. ali 10. I. 1433).

²³⁸ KOVAČIČ 1928, str. 67. – O tem HÖFLER 1988B, str. 32; gl. tudi VIDMAR 2006, str. 36–40, z domnevo, da je v tem primeru cerkev sv. Jurija postala župnijska že za časa nadškofa Konrada I.; tudi PIRCHEGGER 1940, str. 7–8.

²³⁹ Pregledno: PIRCHEGGER 1962, str. 61 in dalje.

²⁴⁰ RG VI, str. 129, št. 1267 (1448 X 25); RG VII, str. 286–287, št. 2572 (1458 II 4).

²⁴¹ MUCHAR 1849, str. 502, št. 465; RI XIV,1/548.

župnije niso mogli obiskati, tako tudi ne župnije pri Sv. Marjeti, vendar vse nadaljnje gradivo potrjuje patronat deželnega kneza.

2.9.2 Cerkev sv. Lovrenca v **Juršincih** (Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah) se v zgodovinskem gradivu pojavi že leta 1248, kot župnija (pfarr) okoli leta 1430 in zatem v salzburškem popisu prebend 1455/56, ko jo je podeljeval ptujski župnik.²⁴² Gre torej za vikariat ptujske župnije, in tudi odvetništvo je bilo po zapisu v protokolih deželnoknežje vizitacije iz let 1544/45 pri ptujskem gospodstvu.²⁴³

Tudi župnija pri **Sv. Marjeti pod Ptujem** (Sv. Marjeta niže Ptuja; Gorišnica) se z župnikom (plebanus) omenja šele v 15. stoletju (1421: apud Sanctam Margaretham prope Fridaw; 1423: S. Margrethen pfarr)²⁴⁴ in v salzburškem popisu prebend 1455/56 poleg Sv. Lovrenca kot tista, ki je bila v patronatu ptujskega župnika.²⁴⁵ Za časa deželnoknežje vizitacije v letih 1544/45 ni bila vizitirana.

Tretji župnijski vikariat ptujske pražupnije je nastal pri cerkvi sv. Ruperta v **Spodnji Voličini** (nekdanj Sv. Rupert) na severozahodnem koncu njenega teritorija. Četudi se kot župnija (pfarr) omenja že v deželnoknežjem urbarju iz let 1429–1441 in zatem v letih 1456 in 1466,²⁴⁶ je v salzburškem popisu prebend 1455/56 ni, prav tako ni bila obiskana v času deželnoknežje vizitacije 1544/45.

Omenjena Marijina cerkev v **Vurberku** je bila edina srednjeveška plemiška kapelanija na slovenskem Spodnjem Štajerskem severno od Drave, takšno jo navaja tudi salzburški popis prebend 1455/56.²⁴⁷ Prvič jo srečamo v popisu salzburških fevdov iz leta 1336.²⁴⁸ Podeljevali so jo pač posestniki Vurberka, do leta 1438 Ptujski gospodje, po smrti zadnjega Ptujkega, Friderika IX., pa Stubenbergi kot njegovi dediči prek Agneze, drugič poročene z Leutoldom Stubenbergom. Po zabeležki neke nedatirane listine v registru vurberskega arhiva iz leta 1543 je kaplana potrjeval salzburški nadškof.²⁴⁹ Kot je bilo povedano, pa je ostala na ravni kapelanije in se ni povzdignila v župnijo. Pri Vurberku pa je bila tudi meja med ptujsko in kamniško-mariborsko pražupnijo; pod gradom ležeča cerkev sv. Martina je že sodila pod vikariatno župnijo sv. Petra v Malečniku.

2.9.3 Po nekem opisu iz okoli leta 1286 je ptujsko deželsko sodišče na levi strani Drave segalo vse do madžarske meje, kar pomeni, da je pokrivalo tudi teritorij župnije Sv. Trojice in Matere božje v **Veliki Nedelji**.²⁵⁰ Glede na to je upravičena domneva, da se je ta župnija izločila iz ptujske pražupnije ali da je vsaj nastala v njenem okviru, čeravno zgodovinsko gradivo, ki nam je na voljo, o tem molči. Njena zgodovina je povezana s salzburškimi ministeriali na Ptuju, Ptujskimi gospodi. V listini, ki jo je izdal leta 1222, Friderik (IV.) Ptujski potrjuje, da je lastnino pri Veliki Nedelji njegov pokojni oče Fride-

²⁴² BLAZNIK 1988, str. 372; CHMEL 1852, str. 282.

²⁴³ HÖFER 1992, str. 180.

²⁴⁴ BLAZNIK 1988, str. 374.

²⁴⁵ CHMEL 1852, str. 282.

²⁴⁶ BLAZNIK 1988, str. 167, 484; KOVAČIČ 1928, str. 68, s podatkom, da je bil njen patron ptujski župnik.

²⁴⁷ CHMEL 1852, str. 282; ne gre je poistovetiti s kapelo v samem gradu. Tu sta navedeni še kapela v gradu Viltovž (Wilthaus) in kapela v Ljutomeru, pač nekdanja Marijina cerkev, ki jo je v tem času podeljeval neki »Sweinpeck«, to je Jurij Schweinpeck (ali Schweinböck), ki je imel takrat v fevdu ljutomersko gospostvo; PIRCHEGGER 1962, str. 39, 52. To cerkev ima še deželnoknežja vizitacija 1544/45, vendar le kot podružnico ljutomerske župnije brez omembe beneficija; HÖFER 1992, str. 180.

²⁴⁸ BLAZNIK 1988, str. 499.

²⁴⁹ LOSERTH 1911, str. 27, št. 19.

²⁵⁰ PIRCHEGGER 1962, str. 60, gl. tudi meje ptujskega gospostva na tam priloženem zemljevidu.

rik (III.; 1180–1220) iztrgal iz rok Madžarov in jo, prazno in neobljudeno, zadržal zase ter jo zatem s polovico desetine podelil nemškemu viteškemu redu.²⁵¹ Dobro desetletje pozneje, 8. julija leta 1235, je taisti Friderik s soprogo nemškemu viteškemu redu podelil še patronat nad to cerkvijo, ki ga je imel dotlej (ius patronatus quod mihi competebat in ecclesia que uocatur ad sanctam Dominicam), in čez teden odvetništvo ter obljubil, da bo poskrbel še za potrditev te podelitve s strani salzburškega nadškofa;²⁵² to se je leto zatem tudi zgodilo.²⁵³ Zanimivo pa je, da v tej potrditvi nadškof Eberhard II. piše, da je cerkev križnikom podaril že ded (avus) prosilca (Friderika IV.) in njegovega brata Hartnida (I.) in da naj bi jim jo protipravno odtegnil njun oče. To je seveda nekoliko drugače kot v prejšnji listini. Nadškof je očitno imel na voljo podatke, ki se razlikujejo od tistih v prejšnjih listinah, in če bi ti držali, potem bi svet Velike Nedelje za Salzburg pridobil že pred letom 1174 umrli Friderik II. To pa je težko uskladiti z zgodovinskim položajem. Predvsem ni verjetno, da bi si Ptujski prisvojili Veliko Nedeljo veliko pred letom 1199, ko je kralj Emerik iz sovražnosti do Babenberžanov napadel Avstrijo in Štajersko, na drugi strani pa tudi pojav nemškega viteškega reda na tem koncu Evrope pred letom 1174 ni mogoč, saj je ta red prejel papeško potrditev šele leta 1191 in bil šele leta 1198 preoblikovan v viteškega, prva komenda v tem delu Evrope pa je bila ustanovljena ne prej kot leta 1203 v Brežah.²⁵⁴ Ob tem pa ni dvoma, da je bila naloga tega reda v Veliki Nedelji tako kot drugod – na Slovenskem tudi v Beli krajini –, da vojaško zavaruje ozemlja, ki so bila na novo pridobljena za cesarstvo.

Kakorkoli že, eden od Ptujskih je proti koncu 12. stoletja Madžarom odvzel okoliš Velike Nedelje, ki je postala sedež župnije.²⁵⁵ V listini iz leta 1222 je sicer rečeno, da je bil ta okoliš neobljuden, vendar tega najbrž ni treba razumeti dobesedno, marveč kot izgovor, zakaj so si ga lahko priposestvovali Ptujski gospodje. Prav mogoče je, da cerkev v Veliki Nedelji izvira še iz madžarskega časa in da so se je ti po zasedbi tega ozemlja preprosto polastili in jo neposredno predali križnikom. Iz listine nadškofa Eberharda II. iz leta 1236 se razbere, da je župnijo pravzaprav ustanovil šele nadškof tega leta, ji oddelil teritorij in jo utelesil križnikom, s tem da si je pridržal potrditev in vmestitev župnika ter pravico arhidiakonatske vizitacije. Da gre za ustanovo krajevne škofa in ne plemiško, se vidi tudi po tem, da je župnija znatno preseгла prvotno posest nemškega viteškega reda iz prve polovice 13. stoletja.²⁵⁶

Čeravno si je nadškof Eberhard II. leta 1236 pri Veliki Nedelji pridržal pravice, ki so mu šle kot krajevne škofu, si je nemški viteški red tako kot povsod drugod kmalu priboril eksemptnost župnije od arhidiakonatske oblasti. Seznam papeških desetini za salzburško diecezo iz leta 1285 župnije ne navaja, saj je papež križnike že leta 1227 oprostil plačevanja dajatev za križarske vojne,²⁵⁷ v salzburškem popisu prebend iz let

²⁵¹ UBS_{St} II/203; GZS V/370.

²⁵² 1235 VII 8; listina v DOZA, št. 230; UBS_{St} II/324; GZS V/633; 1235 VII 15; prepis listine v DOZA, št. 231.

²⁵³ 1236 I 26; listina v DOZA, št. 236; UBS_{St} II/337; GZS V/647; potrditev podelitve odvetništva 1236 II 20; PETTENEGG 1887, str. 43, št. 153.

²⁵⁴ O prvih Ptujskih gl. nazadnje VIDMAR 2006, k ustanovitvi komende v Veliki Nedelji str. 51 in dalje.

²⁵⁵ Kupoprodajna listina pri Peteneggu iz leta 1219, v kateri je že govor o bratih in župniku v Veliki Nedelji (PETTENEGG 1887, str. 11, št. 28, gl. tudi št. 29), je v resnici iz leta 1290 (1290 VIII 31; DOZA, št. 1003). Po trenutno dosegljivih podatkih se župnik v Veliki Nedelji prvič omenja leta 1277 (1277 VII 15; listina v DOZA, št. 795).

²⁵⁶ PIRCHEGGER 1962, str. 85 in dalje.

²⁵⁷ 1227 X 19; PETTENEGG 1887, str. 32–33, št. 111.

1455/56 beremo, da sta župnija v Veliki Nedelji in tista v Ormožu inkorporirani bratom nemškega reda in da ju ti prav tako vodijo.²⁵⁸ Križniki so se izmaknili tudi deželnoknežji vizitaciji v letih 1544/45. Kar zadeva odvetništvo, ga je, kot smo videli, Friderik Ptujski križnikom podelil leta 1235 skupaj s patronatom. Kljub temu si je lahko predstavljati, da so ga po predaji cerkve in ustanovitvi župnije s strani salzburškega nadškofa Ptujski vendarle obdržali. To je izpričano vsaj za zadnjega, Friderika IX. Ko sta si po njegovi smrti (1438) leta 1441 bogato ptujsko dediščino razdelili njegovi sestri Agneza in Ana, je Ana, poročena z grofom Hansom Schaunbergom, med drugim prejela tudi odvetništvo nad Veliko Nedeljo kot tudi nad ormoško župnijo.²⁵⁹

2.9.4 V mejah velikonedeljske župnije je že v 13. stoletju nastala naselbina v **Ormožu**, ob pomembni cestni povezavi vzdolž Drave, na salzburški posesti in v fevdu Ptujskih gospodov, omenjena leta 1273 prek oskrbnika na gradu (Holermues) in leta 1320 kot trg, leta 1331 pa so prebivalci dobili ptujске mestne pravice.²⁶⁰ Svetno jurisdikcijo je izvajal salzburški nadškof, večino fevdov pa je podeljeval deželni knez. Cerkev sv. Jakoba naj bi se omenjala že leta 1271, župnija pa je zanesljivo izpričana prek župnika leta 1354, ko je Klara, vdova Hardenega Ptujskega, v njej ustanovila zgodnjo mašo,²⁶¹ in leta 1376, ko je bil v cerkvi ustanovljen beneficij pri oltarju sv. Katarine.²⁶² Kot je bilo povedano, je bila v času popisa salzburških prebend 1455/56 tako kot Velika Nedelja inkorporirana nemškemu viteškemu redu. Prav tako so imeli odvetništvo nad njo Ptujski gospodje kot deželnoknežji fevdniki ormoškega gradu in gospostva (Friedau), po letu 1441 grofje Schaunbergi. Ker je Ormož kot pomembna mejna postojanka pozneje spreminjal posestnike, so se s tem menjali tudi nosilci odvetniških pravic nad župnijo. Ob koncu srednjega veka (1489) je bil to Jakob Szekely, glavar na Ptuju in v Radgoni.

Župnija v Ormožu je bila edina srednjeveška vikariatna župnija velikonedeljske župnije. Vsi drugi predjožefinski vikariati in župnije so nastali šele v novem veku, čeravno se katera teh cerkva že omenja pred letom 1500, in vsi izšli iz Velike Nedelje. Podatek, da je bilo Trgovišče (Altenmarkt), kjer je za leto 1320 izpričana cerkev sv. Dominika (prope, ad Sanctum Dominicum), po deželnoknežjem urbarju iz let 1466–1482 v mejah nedeljske župnije,²⁶³ potrjuje, da velja to tudi za še bolj vzhodu ležeče Središče. Ormoška župnija torej do Trgovišča ni segla, pač pa je vključevala cerkev sv. Janeza Krstnika na Humu.²⁶⁴ Kot je bilo zapisano, podatkov o križnikih v Veliki Nedelji v protokolih deželnoknežje vizitacije iz let 1544/45 ni, pač pa jih najdemo v deželnoknežji vizitaciji iz leta 1528.²⁶⁵ Tega leta je bila župnija, ki jo je vodil redovni brat, le v Ormožu, v Veliki Nedelji pa je služboval le kaplan. Kaplana so imeli tudi že v Središču (Sv. Duh) in v Miklavžu pri Ormožu (sv. Nikolaj).

²⁵⁸ CHMEL 1852, str. 282.

²⁵⁹ Objava delilne pogodbe: SLEKOVEC 1895, str. 40–52.

²⁶⁰ BLAZNIK 1988, str. 33–35, sicer gl. mdr. PIRCHEGGER 1962, str. 80 in dalje; CURK 1983, str. 69 in dalje.

²⁶¹ Prepis v DOZA (1354 VI 24).

²⁶² BLAZNIK 1986, str. 34.

²⁶³ BLAZNIK 1988, str. 435.

²⁶⁴ Za velikonedeljsko župnijo v novem veku gl. MLINARIČ 1983B, s popravkom, da se župnija v Središču ni izločila iz ormoške (prim. tam skico na str. 83).

²⁶⁵ ALBRECHER 1997, str. 254–255.

3. Prekmurje

3.1. Uvod

3.1.1 Pokrajina, za katero se je uveljavilo ime Prekmurje,¹ je bilo v zgodnjem srednjem veku, do dokončne zasedbe s strani Madžarov, skupaj z bližnjim svetom med Dravo in Muro del Spodnje Panonije, ki smo jo obravnavali v prvem podpoglavju prvega in drugega poglavja, in v vplivem območju salzburške nadškofije. Na vprašanje, katero od panonskih cerkva, zabeleženih v virih 9. stoletja, je mogoče postaviti na to območje, ni mogoče dati zanesljivega odgovora. Najbližje nesporno lokalizirane in arheološko identificirane cerkve ležijo ob Blatnem jezeru, kjer je bilo tudi cerkveno središče Spodnje Panonije. Poleg Pribinovih oziroma Kocljevih cerkva v Blatenskem gradu (Blatenski kostel, Mosaburch, Zalavár) vzbuja pozornost benediktinski samostan sv. Adrijana. Na teritoriju današnjega Prekmurja pa bi utegnila ležati cerkev v kraju »Businiza«, ki jo je po pričevanju *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* pred letom 859 posvetil salzburški nadškof Liupram; od vseh doslej predlaganih lokacij se kot najsprejemljivejše kaže izginulo naselje Buzinci ob Ledavi pri Rakičanu, četudi arheološke raziskave tega za zdaj niso mogle potrditi.² Teže sprejemljiva pa ostaja identifikacija kraja »Lindolveschirichun«³ z Dolnjo Lendavo, saj je jedro tega toponima brez dvoma osebno ime (Lindolf, Lindulfus; v pomenu »Lindolfova cerkev«) in ne geografsko določilo, ki naj bi celo vsebovalo besedo »vas«.³

Nekaj panonskih krajev s cerkvami je salzburški nadškof prejel v last že leta 860 z darovnico Ludovika Nemca, naslednje, večinoma iz posesti leta 874 ali takoj zatem padlega kneza Koclja, pa proti koncu tega stoletja iz rok kralja Arnulfa. Po umiku Madžarov s tega območja Panonije okoli leta 970 je Salzburg svojo oblast nad delom teh posesti obnovil. Kako globoko na panonsko ravnico proti vzhodu, prek nekdanjega madžarskega obmejnega pasu, je segalo to osvobodeno, četudi še vedno ogroženo ozemlje, pa ne vemo. Predvsem bi bilo pomembno, če bi vedeli, ali je nadškofija ponovno obvladovala območje okoli Blatnega jezera s samostanom sv. Adrijana v Blatenskem gradu, ki ji ga je bil izročil že kralj Arnulf. Leta 976 ali 977 ponarejena listina slednjega ter listini cesarjev Otona II.

¹ Za raziskovanje cerkvene kot tudi siceršnje zgodovine Prekmurja je bil doslej najbolj zaslužen Ivan Zelko. Njegove razprave, ki so deloma izšle že pred drugo svetovno vojno, predvsem pa po letu 1957, so na tem mestu citirane po ponatisu v zbranih delih iz leta 1996, ki jih je uredil Vilko Novak; ZELKO 1996. Zelkovo delo zdaj za obdobje srednjega veka dopolnjuje doktorska disertacija Darje Kerec; KEREK 2005; sicer pa gl. tudi posamezne pregledne prispevke v BALAŽIC/KERMAN 1997.

² KERMAN 1997, str. 39; FUJS 2008, str. 174.

³ KOS 1936, str. 88; nasprotno ZELKO 1996, str. 297–298. Osnova tega imena je starovisokonemška beseda *linta, *lind, ki pomeni ščit, ime sámo pa se v različnih variantah (Lintwar, Lindulfus, Lindrat, Linduat) pojavlja že v 8. in 9. stoletju, v enem določneje alemanskem primeru celo v enako glaseči toponimski povezavi (Lindoluesuillare; tj. Lindolves-willare, »Lindolvesova vas«); Heinrich Tiefenbach, v: HOOPS 2004, str. 82. Zelko, ki pomena starovisokonemškega »linta«³ ne pozna in ga povezuje le z »Linde« (lipa), se v zagovor identifikacije z Lendavo sklicuje na dejstvo, da se prekmurški toponimi, nastali v povezavi z Lendavo oziroma Ledavo, v srednjem veku pojavljajo z osnovo *lind oziroma *lynd.

3. Prekmurje

01 Zemljepisni položaj najstarejših cerkva v Prekmurju (9./11.–12. stol.) (po: ZELKO 1996)

iz leta 977 in Otona III. iz leta 984⁴ kažejo na to, na drugi strani pa madžarski viri zatrjujejo, da je tamkajšnja cerkev sv. Adrijana zgradil kralj Štefan I. leta 1019, jo dal posvetiti in jo izročil benediktinskemu redu, leta 1024 pa samostan še dodatno obdaroval.⁵ Ker naslednji potrditveni listini iz let 1051 in 1057, ki sta ju salzburškemu nadškofu izdala cesar Henrik III. in kralj Henrik IV.,⁶ nimata več bolj proti vzhodu ležeče posesti »ad V ecclesias« (Pécs), ki je bila pač že v rokah Madžarov, navaja pa spet samostan sv. Adrijana in kraje okoli Blatnega jezera, je povsem mogoče, da je Salzburg takrat še vedno, čeprav zelo omejeno, izvajal cerkveno jurisdikcijo nad tem koščkom Panonije.⁷ Pri tem je treba kajpak upoštevati dejstvo, da sta morali škofiji v Győru in Veszprému ob ustanovitvi najkasneje do leta 1009 prejeti določen teritorij, na drugi strani pa, da teritorij, dodeljen leta 1094 ustanovljeni škofiji v Zagrebu, do takrat ni pokrivala nobena madžarska škofija. Razen tega ne gre spregledati dejstva, da so Madžari – v nasprotju s slovenskimi staroselci – pod kraljem Štefanom I. (969–1038) večinsko še vztrajali pri poganstvu. Kakorkoli že, če ne prej, je bila tamkajšnja panonska posest skupaj z današnjim Prekmurjem vsaj z osvajanji kralja Ladislava I. okoli leta 1090 tako za cesarstvo kot za Salzburg za vedno izgubljena.

Ne glede na te zgodovinske okoliščine kaže, da samostan sv. Adrijana v Zalaváru ni nikoli povsem prenehal delovati in da ga je kralj Štefan I. pravzaprav le obnovil, tako je lahko odigral dolgoročnejšo vlogo pri utrjevanju krščanstva med panonskimi Slovenci, za kar je bil ustanovljen. Sodeč po poročilu esztergomskega nadškofa Felicijana o ustanovitvi zagrebške škofije iz leta 1131 je bilo na tem območju tudi dovolj duhovnikov, kar kaže na kontinuiteto cerkvenega življenja kljub prihodu Madžarov.⁸ Pobudi menihov iz Sv. Adrijana je treba pripisati tudi ustanovitev benediktinskega samostana pri Sv. Benediktu (Kančevci) v današnjem Prekmurju, imenovanega »de Borchi«. O zgodovini tega samostana je znanega le malo, in še to ni vedno povsem zanesljivo. Ustanovljen naj bi bil še v 11. stoletju (1093), takoj po Ladislavovi zasedbi Prekmurja, in naj bi deloval kakšnih dvesto let, ko je bilo njegovo premoženje inkorporirano stolnemu kapitlju škofije v Győru, s tem da je eden od tamkajšnjih kanonikov prejel naslov opata »de Borchi«.⁹

Kmalu po pripojitvi k Madžarski je bilo Prekmurje, ki je pred tem tvorilo le varovalni obmejni pas, vključeno v madžarsko javnopravno in cerkveno organizacijo. Za novo pridobljeno slovansko ozemlje je kralj Ladislav I. leta 1094 ustanovil posebno škofijo v Zagrebu, ki je pokrila celotno Prekmurje do Rabe.¹⁰ Vzpostavitev županijske

⁴ SICKEL 1888, str. 185–187, št. 165; SICKEL 1893, str. 393–395, št. 1; GZS II/460, 482. Več o teh listinah gl. tu uvodno podpoglavje drugega poglavja.

⁵ ZELKO 1996, str. 98; CDH I, str. 304–311; FEJÉR 1846, str. 145–146, 233–235, št. 28–29; FUXHOFFER 1869, 1, str. 187 in dalje; za listino iz leta 1024, ki se je ohranila kot transsumpt v neki listini v arhivu benediktinskega samostana Panonhalma, gl. MOM, sub 1350 II 01, prva je znana le iz poznih prepisov.

⁶ 1051 II 8; BRESSLAU/KEHR 1931, str. 345–347, št. 260; 1057 II 4; GLADISS/GAWLIK 1941, str. 5–8, št. 4; GZS III/179, 197.

⁷ Prim. ZELKO 1996, str. 156. V tej zvezi se Zelko omejuje na Prekmurje in citira le okrajšana regesta teh dveh listin v Kosovem *Gradivu*, v katerih so kraji na Madžarskem izpuščeni.

⁸ Po tem znamenitem, večkrat objavljenem poročilu (gl. nazadnje mdr. GYÖRFFY 1997, str. 49–50, 128–129) je prvi zagrebški škof, Čeh po imenu Duh, za pomoč pri delovanju škofije poklical – pač slovenskega jezika večše – duhovnike iz Zalske in Šomodske županije (qui et illi ecclesie officinarios de Semigiensi et Zalensi comitatu ordinavit).

⁹ ZELKO 1996, str. 98–99; KOŠIČ 1914, str. 103; FUXHOFFER 1869, 1, str. 287, št. 64.

¹⁰ Pregledno ZELKO 1996, str. 99–101, in 128–137; k vpašanju prvotnega teritorija zagrebške škofije tudi ŠKAFAR 1979, str. 32 in dalje.

uprave na tem ozemlju v 12. stoletju v okviru sedežev bližnjih županij (komitatov) pa je privedla do sporov med pretendenti za tamkajšnje cerkveno oblast. Od Zagreba najbolj oddaljeno Gornje Prekmurje, ki je bilo javnoupravno vključeno v Železno županijo (Vas), si je začela prilaščati škofija v Győru, katere teritorij je ležal v mejah te županije. V spor med Zagrebom in Győrom je leta 1176 posegel madžarski kralj in zaukazal, da morajo meje škofij slediti mejam županij.¹¹ Od leta 1176 dalje je Gornje Prekmurje torej pripadalo škofiji v Győru, četudi si je Zagreb tu od časa do časa lastil desetine. Manj sreče je imela škofija v Veszprému z Dolnjim Prekmurjem. Dolnje Prekmurje je bilo vključeno v Zalsko županijo, ki jo je sicer večji del pokrival Veszprém. V razsodbi iz leta 1248 je bilo določeno, naj vezsprémska škofija izvaja jurisdikcijo vse do Mure, a to ni obveljalo. Dolnje Prekmurje, ki ga je združeval tako imenovani beksinski arhidiakonot, je ostalo v mejah zagrebske škofije; škofijska uprava je za razliko od pretežnega dela dieceze to območje imenovala »districtus transmuranus«, distrikt onkraj Mure, označba, ki se je za pogled s štajerske strani pozneje razširila na celotno Prekmurje.

3.2. Gornje Prekmurje

3.2.1 Leta 1091 osvojeno ozemlje je postalo vladarjeva last in je z njegovimi darovnicami postopoma prešlo v last posameznih velikih fevdalcev. Ta veleposestva so postala tudi osnova za izoblikovanje prvih župnij. Čeravno so podatki o posameznih župnijah v Prekmurju razmeroma pozni in ne dovolj povedni, lahko na tej podlagi njihov nastanek pomaknemo precej bolj nazaj.

Najprej si je treba ogledati položaj v Gornjem Prekmurju, in sicer v obsegu, ki je bilo javnoupravno v mejah Železne županije in ga je, kot je bilo povedano, po letu 1176 pokrivala škofija v Győru. Če upoštevamo celotni nekdanji obmejni pas do Rabe na severu, je bilo razdeljeno na štiri pomembnejša kronska posestva.¹² Ob Rabi sta ležali posestvi Dobra na zahodu in tisto, ki ga je pridobila cistercijanska opatija v Monoštru/Szent-Gotthárd, na vzhodu. Večji del tega območja je od tu do Ledave tvorilo kronsko posestvo Lendava (Lyndwa, Lindva; Gornja Lendava) s središčem v Gornji Lendavi-Gradu. Manjše je bilo posestvo Belmura med Ledavo in Muro s središčem v Soboti, današnji Murski Soboti. Prebivalstvo župnij na treh od teh posestev (Dobra, Gornja Lendava, Belmura) je bilo nekdam povsem slovensko, zato je škofija tu oblikovala poseben distrikt, imenovan Tótság (Slovenska krajina, »Slovenska okroglina«).¹³ Ta se je ohranil še globoko v 19. stoletje, dasiravno so se medtem nekatere župnije na obrobju ponemčile (Dobra/Neuhaus, Sv. Martin ob Rabi/St. Martin a. d. Raab; oboje danes na Gradiščanskem) ali pomadžarile (Velemér; tudi onstran današnje državne meje).

Četudi je mogoče predvidevati, da so ta posestva tvorila okvir prvih župnij, so zgodovinski podatki o slednjih razmeroma pozni. Razen tega raziskav, kakršne obstajajo za Koroško in Štajersko severno od Drave, še ni, tudi analogij spričo drugačnih zgo-

¹¹ KERCSELICH 1770, str. 34.

¹² Vsi ti in naslednji podatki po Ivanu Zelku; ZELKO 1996, tam tudi literatura v madžarščini, ki je zaradi neznanja jezika podpisanemu ni bilo mogoče uporabiti. Gl. zdaj tudi KEREK 2005, str. 54 in dalje.

¹³ K temu imenu ZELKO 1996, str. 146–147; gl. tudi ZELKO 1982, str. 88–89 in priloženi zemljevid. Četudi sega v srednji vek, je njegovo območje znano šele iz poreformacijskega časa, zato ne vemo, če je bilo vanj vključeno tudi v srednjem veku še pretežno slovensko ozemlje, ki ga je upravljala monoštrska opatija. Seveda pa je povsem mogoče, da so cistercijani glede na eksemptnost reda od škofijske oblasti tu že v srednjem veku imeli svoj arhidiakonot.

vinskih okoliščin ni mogoče povleči brez pomislekov. Dodatno oviro povzroča dejstvo, da je zgodovino Prekmurja močno zaznamovala reformacija, tako da je praktično celotna cerkvena organizacija do konca 16. stoletja prišla v protestantske roke in se je njihova struktura glede na to, da na Madžarskem ni bilo takšnega protireformacijskega procesa kot v Notranji Avstriji, neokrnjeno obdržala še globoko v 17. stoletje. Temu je treba dodati še turška pustošenja z vzhoda in celo dolgotrajnejšo podreditev, ko je širši pas na vzhodu Prekmurja moral priznati oblast poveljnikov turških utrdv v okviru vilajeta s sedežem v Veliki Kaniži in jim oddajati denar in naturalije. Rekatolizacija je trajala od leta 1672, ko je bila protestantom odvzeta prva cerkev v Gornji Lendavi, do leta 1733, ko je bil iz Sv. Benedikta pregnan zadnji predikant.¹⁴ Zato se moramo omejiti na domneve, ki so lahko bolj ali pa tudi manj prepričljive.

3.2.2 Staro cerkveno središče slovenskega Porabja, danes večinoma razdeljenega med Avstrijo in Madžarsko, je bilo spričo lege na pomembni prometni poti ob Rabi, tamkajšnje arheološke lokalitete iz rimskega obdobja in patrocinija cerkve skoraj gotovo pri **Sv. Martinu/St. Martin a. d. Raab**. Glede na te okoliščine ni zavreči misli, da gre še za predmadžarsko ustanovo – kot je bilo povedano v prejšnjem poglavju, bi se ta lahko skrivala v posestvu »ad Rapam«, ki ga za Nestelbachom navaja podelilna listina kralja Ludovika Nemca salzburškemu nadškofu iz leta 860¹⁵ – in da je ta po vzpostavitvi madžarske države pokrivala celotno Porabje skupaj s posestvom, ki ga je pozneje prejela opatija v Monoštru. V listinah se prvič omenja prek župnika Petra med pričami leta 1213 (Petro videlicet Sancti Martini sacerdote).¹⁶ Kronska posestva Dobra, ki je obsegalo tudi kraj Sv. Martin, je bilo sredi 12. stoletja v rokah ambicioznih nemških prišlekov, gospodov v Güssingu/Német-Ujvár;¹⁷ ko so ti leta 1157 v Güssingu ustanovili benediktinski samostan sv. Marije, so mu med drugim podelili zemljišče »Podgrad« (predium quod Podgrad vocatur) s štirimi kmetijami in osmimi hišami, ki se postavlja h gradu v Dobri.¹⁸ Pred letom 1196 so Güssinski Dobro izgubili, ko jo je kralj Béla III. (umrl 1196) predal cistercijski opatiji v Monoštru, a so jo kmalu ponovno zasedli in zatem spet izgubili; v listini iz leta 1213, s katero jo je kralj Andrej II. potrdil monoštrskim cistercijanom, se tudi prvič konkretno omenja kot »terra de Dobra«.¹⁹ Vendar samostan tega obmejnega posestva zaradi vpadov sosedov in njihovega pustošenja ni mogel vzdrževati, zato ga je leta 1266 prepustil svojemu patronu, kralju Béli IV., v zameno za neko drugo, bolj varno posest,²⁰ leta 1387 pa ga je kralj Sigismund Luksemburški predal v fevd Nikolaju I. (IV.) Szécsiju, prvemu iz te rodbine, ki je pred tem pridobila Gornjo Lendavo, in tega leta, tik

¹⁴ ZELKO 1983, str. 237–238; ZELKO 1996, str. 181 in dalje ter na drugih mestih. Hitrejšo rekatolizacijo je omogočila ukinitvev odloka po razbitju protihabsburške zarote magnatov leta 1670, ki je na Madžarskem varoval protestantske duhovnike pred izgonom iz cerkva, katerih patroni so konvertirali v katolištvo.

¹⁵ Gl. tam in op. 8.

¹⁶ UBB I/95; več o tej listini tu v nadaljevanju.

¹⁷ Pregledno: ERNST 1991, str. 57 in dalje, 85 in na drugih mestih.

¹⁸ CDH VII, 5/59; UBB I/41; gl. tudi FUXHOFFER 1869, I, str. 66, 243, št. 31; listina, ohranjena le v transsumptu iz okoli 1230, naj ne bi bila pristna. Identifikacijo tega »Podgrada«, ki se v literaturi postavlja tudi pod grad v samem Güssingu, potrjuje listina, s katero je kralj Sigismund Luksemburški leta 1387 Nikolaju Széchyju podelil posestvo Dobra. Med kraji tega posestva, navedenimi v tej listini, Dobre ni, pač pa Váralya, ki v madžarščini pomeni grajsko zemljišče oziroma zemljišče pod gradom (Schlossgrund); o tem in o obsegu posestva Dobra gl. ZELKO 1982, str. 29–31.

¹⁹ CDA VI/219; Kos V/901; UBB I/95; KEREK 2005, str. 73 in dalje.

²⁰ UBB I/488.

preden je umrl, tudi kraljevemu palatinu.²¹ Pripadnost župnijskega teritorija gospodstvu Dobra potrjujejo tudi patronatne pravice, ki jih za to župnijo navaja zapisnik prve rekatolizacijske arhidiakonatske vizitacije iz leta 1698.²²

3.2.3 Cerkev in župnija v središču posesti **Dobra/Neuhaus am Klausenbach** se v győrskem vizitacijskem zapisniku »Slovenske krajine« iz leta 1698 navaja z današnjim patrocinijem sv. Štefana Kralja.²³ Ker sta bili cerkev in župnija takrat po protestantskem obdobju in obdobju turškega pustošenja s prizadevanjem posestnika grofa Adama Bathányija šele pred kratkim (1690) obnovljeni, ne vemo, če je ta patrocinij cerkve prvoten.²⁴ Prav tako ne vemo, kdaj je bila župnija ustanovljena. Leta 1213, ko se med pričami v omenjeni listini iz tega leta pojavi župnik pri Sv. Martinu, župnije v Dobri pač še ni bilo, glede na posestniške okoliščine pa je vsekako še srednjeveška in je sredi 14. stoletja že obstajala.

Glede na podatke v vizitacijskem zapisniku iz leta 1698 se je v mejah posesti Dobra do takrat izločila le ena župnija, ki bi lahko bila še srednjeveška ali pa je v srednjem veku že imela duhovnika, kot je to mogoče sklepati po stenskem tabernaklju v cerkvi, in sicer v **Markovcih**, v virih imenovana po Čepincih.²⁵ Poleg vasi Čepinci, ki je sodila pod cerkev v Markovcih, zapisnik v tej župniji navaja še tri vasi pod njeno podružnico sv. Janeza Krstnika na **Gornjem Seniku** (Felsőszőlőnk/Ober-Zeming), danes onstran državne meje, ki je bila potemtakem tudi oskrbovana. Patrocinij te cerkve govori za krstno kapelo, njen srednjeveški izvor pa posredno potrjuje toponim »Iwanfalua« v opisu posestva Dobra iz leta 1387.²⁶ Župnijska cerkev v Markovcih je bila leta 1698 in je še danes posvečena Marijinemu obiskovanju, a to ni mogel biti njen prvotni patrocinij. Marijino obiskovanje je prišlo v praznični koledar šele leta 1441, kot patrocinij cerkva pa se je uveljavil šele v baročnem obdobju, zato je mogoče sklepati, da je bila cerkev Marijinemu obiskovanju posvečena šele ob rekatolizaciji v drugi polovici 17. stoletja. Ker o tej župniji pred luteranskim obdobjem ne vemo nič, lahko o njenem stanju v srednjem veku le ugibamo. Povsem mogoče je, da so cerkev v Markovcih oziroma Čepincih kot lastniško postavili Nádasdyji, ki so leta 1395 izpričani kot posestniki teh dveh vasi,²⁷ in da ji je bila pod protestanti priključena cerkev na Gornjem Seniku, kamor so prenesli tudi župnikov sedež. Ta je bila prvotno pač podružnica župnije v Dobri in je kot krstna in od matice – bodisi Dobre ali Sv. Martina – najbolj oddaljena cerkev že v srednjem veku morda imela svojega duhovnika.

3.2.4 Kronska ozemlje ob Rabi vzhodno od Dobre je imela v posesti cistercijska opatija Matere božje in sv. Gotharda v **Monoštru** (Monostor, St. Gotthard/Szent-Gotthárd), ki jo je s pomočjo francoskih menihov iz samostana Troisfontaine (Trium

²¹ CSÁNKI 1894, str. 713; ZELKO 1982, str. 29–31; KEREC 2005, str. 219 in dalje.

²² ZELKO 1983, str. 282.

²³ ZELKO 1996, str. 77; integralna objava vizitacijskega zapisnika, zadevajočega Prekmurje, ki ga je sestavil arhidiakon Štefan Kazó, opat v samostanu sv. Odrešenika v Kapornaku in prošt kolegiatnega kapitlja v Železnem, ZELKO 1983, str. 239 in dalje.

²⁴ Vizitator za cerkev v Dobri določno piše, da je bila posvečena sv. Štefanu Kralju »a modernis parochianis«, medtem ko v drugih takšnih primerih uporablja sintagmo »ab antiquis catholicis«; ZELKO 1983, str. 279.

²⁵ ZELKO 1996, str. 119; za župnijo posebej str. 277 in dalje; gl. tudi ZELKO 1983, str. 287–289.

²⁶ ZELKO 1982, str. 30. Toponim Ivánfalva se najde tudi drugje na zgodovinskem madžarskem območju in se vedno nanaša na svetniško ali konkretno osebno ime Ivan (Janez).

²⁷ CDH X, 8/192.

fontium) leta 1183 ustanovil kralj Béla III.²⁸ Patronat nad samostanom je obdržal vladar, dokler ga ni Sigismund Luksemburški leta 1391 podelil Ivanu Szécsiju.²⁹ Z novimi patroni pa monaštrski cistercijani niso imeli sreče, saj so se ti z njihovimi posestmi le okoriščali in zanemarjali dolžnosti, ki so jim jih nalagale patronatne pravice. V 16. stoletju je prišlo tudi do propada samostanske skupnosti, zato je kralj Ferdinand Habsburški leta 1550 opatijo predal v upravo cistercijanskemu samostanu Rein na Štajerskem. Toda tudi to ni rešilo težav, ki jih je imel samostan z dediči Szécsijev in zakupniki monaštrskega posestva, ki so jim sledili. Po vmesnem obdobju, ko so upravo prevzeli dunajski jezuiti (1699/1700), je cesar Karel VI. (kot madžarski kralj Karel III.) leta 1734 cisterco obnovil in jo utelesil samostanu Heiligenkreuz pri Dunaju.

Župnijska ureditev ozemlja, ki ga je ob ustanovitvi leta 1183 prejela opatija v Monoštru, je znana le prek dokumentov iz 18. stoletja, vendar vse štiri takrat obstoječe župnije na tem ozemlju glede na zgodovinske okoliščine izvirajo še iz srednjega veka. To so župnije sv. Venčeslava v **Ženavcih** (Gyanafalva/Jennersdorf) in sv. Martina v **Modincih** (Nagyfalva/Mogersdorf), oboje onstran Rabe na avstrijski strani, ter Vseh Svetih na **Troščah** pri Monoštru (Kéthely/Marckl, danes del Monoštra) in sv. Lamberta v **Žormotu** (Gyarmat, Ruprecht-Gyarmat, danes Rábagyarmat), ki jih je leta 1740 Adolf, škof v Győru, izločil iz škofijske arhidiakonske oblasti, hkrati pa župnijo pri samostanski cerkvi Marijinega vnebovzvetja v Monoštru povzdignil v njihovo matično župnijo.³⁰ Takrat je bilo slovenskih le še sedem vasi, ki so sodile pod Trošče, medtem ko so bile vasi severno od Rabe že povsem nemške. Vse kaže, da je župnija na Troščah pred ustanovitvijo župnije v Monoštru leta 1740 pokrivala cistercijansko ozemlje južno od Rabe in bi lahko nastala še v 12. stoletju.³¹ Žormot pa se določno omenja že med kraji, ki so jih Güssinški leta 1157 podelili novo ustanovljenemu benediktinskemu samostanu v Güssingu.³² Tudi patrocinij tamkajšnje cerkve, med nemškimi benediktinci pogosti sv. Lambert, govori za to, da je cerkev ustanovil güssinški samostan kmalu po letu 1157, vsekakor pa pred letom 1196, ko je kralj Béla III. zaradi strateških razlogov güssinški samostan ukinil in je kraj prišel pod Monošter.

3.2.5 Sedež gornjelendavskega posestva na Goričkem je bilo v današnjem **Gradu**. Na tej osnovi lahko sklepamo, da je bilo tam, pri cerkvi Marijinega vnebovzvetja, tudi cerkveno središče tega posestva. V zgodovinskem gradivu ga kot »terra nomine Lyndwa« prvič srečamo leta 1208, ko ga je kralj Andrej II. podelil Nikolaju, županu iz Železnega (Castrum Ferreum, Vasvár).³³ Bilo je torej kronsko posestvo in tudi že z osrednjo cerkvijo v upravnem središču z župnijo, saj se v opisu njegovih meja leta 1208 že omenjata dve cerkvi, sv. Venčeslava in sv. Benedikta, prva vzhodno od Domanjševcev in druga nam znana v Kančevcih, obe že zunaj meja tega posestva. Nikolaju iz Železnega so v Gornji Lendavi sledili razni fevdniki, nazadnje (leta 1275³⁴) rodbina Amade (Omode), dokler ni kralj Ludovik I. leta 1365 (1366) posestvo podelil Nikolaju I. (IV.) Szécsiju za usluge, ki mu jih je ta izkazal kot slavonski ban pri pokoritvi Hrvaške in Dalmacije.³⁵ Szécsiji, ki

²⁸ FUXHOFFER 1869, 2, str. 94–99; sicer pa HEIMB 1764 in pregledno ERNST 1991, str. 80 in dalje.

²⁹ HEIMB 1764, str. 73 in dalje; FUXHOFFER 1869, 2, str. 95–96.

³⁰ HEIMB 1764, str. 129 in dalje; nadrobnejši popis župnijskih distriktov HEIMB 1764, str. 57 in dalje.

³¹ Prim. k temu tudi ZELKO 1996, str. 139, legenda k zemljevidu.

³² Gl. zgoraj in op. 18.

³³ GZS V/900; UBB I/83; KEREK 2005, str. 57 in dalje.

³⁴ CDA XII/124.

³⁵ Nadrobnosti KEREK 2005, str. 184 in dalje.

so prišli z današnjega slovaškega območja (Rimavská Seč/Rimaszécs), so ga obdržali do izumrtja zadnje, slovaške veje rodu v moškem kolenu leta 1685. Kot pri drugih župnijah Gornjega Prekmurja o njeni zgodovini v srednjem veku ne vemo nič. Poznamo pa njen obseg po dveh popisih krajev gornjelendavskega posestva iz leta 1366, ki se skrivajo pod distriktom Grada (Waralyakurniky).³⁶ Vizitacijski zapisnik Slovenske krajine iz leta 1698 ima v tej župniji še oskrbovano podružnico sv. Lenarta v **Bodoncih**. Ta je glede na patroncinij gotovo srednjeveška, a pri njej župnije v srednjem veku še ni bilo, saj so kraji, ki jih je pokrivala leta 1698, po popisu gornjelendavskega posestva iz leta 1366 sodili v Graški distrikt. Poleg Bodoncev vizitacijski zapisnik iz leta 1698 kot oskrbovano podružnico gornjelendavske župnije navaja še cerkev sv. Kozma in Damijana v **Kuzmi**, čeprav so kraji, ki jih je pokrivala – poleg Kuzme so to bili še Matjaševci in Dolič, vsi na tej strani meje –, po popisu leta 1387 pripadali gospodstvu Dobra; to gospodstvo je imelo patronat nad njo tudi leta 1698.³⁷ To pomeni, da so ti kraji prišli pod Dobro v času, ko je župnija v Gornji Lendavi že obstajala, žal pa ni podatkov, kdaj se je to zgodilo.

Na podlagi zgodovinskih in posestniških okoliščin kot tudi – ob vsej potrebi previdnosti – ustreznih analogij lahko domnevamo, da je bila Marijina cerkev v Gradu sedež pražupnije, ki jo je na tem kronskem ozemlju po ustanovitvi (1094) izoblikovala zagrebška škofija, vsekakor pa pred letom 1176, ko je ta teritorij pripadel škofiji v Győru. Njen zajamčeni obseg poleg srednjeveške gornjelendavske župnije odslikavajo župnije, ki so nastale na samem gornjelendavskem posestvu iz podelitve leta 1208, temu pa je treba prišteti še župnijo pri Sv. Juriju (Rogaševci) in soboško župnijo na posestvu Belmura. Na severu je ta hipotetična pražupnija mejila na pražupnijo pri Sv. Martinu ob Rabi, katere teritorij je z župnijo v Dobri segal še na današnje slovensko državno ozemlje, na vzhodu na Kučnico in od tod po Muri, kjer se je meja, ki je bila hkrati tudi meja med Železno in Zalsko županijo, nadaljevala proti severovzhodu; tu je pražupnija mejila na turniško pražupnijo.

Na teritoriju samega srednjeveškega gornjelendavskega posestva so v srednjem veku vzniknile štiri župnije. Cerkev sv. Martina v **Martjancih** se prek toponima prvič omenja v popisu tega posestva iz leta 1366.³⁸ Distrikt te cerkve je obsegal 18 vasi in je bil podrejen civilni upravi v Gornji Lendavi; s tem je dokazan obstoj župnije, ki se je potemtakem izločila iz pražupnije v Gradu. Poltretje desetletje zatem obstoj župnije potrjuje tudi ime župnika Erazma, ki ga srečamo v napisu v okviru poslikave prezbiterija, ki jo je oskrbel Janez Aquila. V napisu je omenjeno, da je poskrbel za gradnjo nove cerkve in jo zatem leta 1392 dal poslikati.³⁹

Druga srednjeveška župnija je bila pri romanski rotundi sv. Marije in sv. Nikolaja v **Selu**, ki se je glede na pripombo v vizitaciji iz leta 1698 morala izločiti iz Martjancev, saj ji je bila matična župnija.⁴⁰ Tudi ta cerkev se pojavlja že v popisu gornjelendavskega posestva iz leta 1366 s svojim distriktom (Laak in districtu seu valle Lak Sancti Nicolai).⁴¹

³⁶ Za popisa gornjelendavskega posestva v listinah o podelitvi Gornje Lendave Nikolaju Szécsyju, ki ju je 10 januarja 1366 izdal vespzprémski kapitelj, gl. KEREC 2005, str. 185–187; ZELKO 1982 za listini navaja letnici 1365 in 1366.

³⁷ ZELKO 1983, str. 278.

³⁸ ZELKO 1996, str. 112; CSÁNKI 1894, str. 798 in na drugih mestih; ZELKO 1982, str. 62 in na drugih mestih; KEREC 2005, str. 186.

³⁹ Janez Balažič, v: HÖFLER/BALAŽIČ 1992, str. 124. Po navedbi v vizitaciji iz leta 1698 je bila cerkev sezidana leta 1380; ZELKO 1983, str. 153

⁴⁰ ZELKO 1983, str. 250.

⁴¹ CSÁNKI 1894, str. 748, 770; ZELKO 1982, str. 38 (h kraju Gasparhaza), 81.

Zagonetna lokacija cerkvene zgradbe dandanes na samem, a s sledovi stavbnega kompleksa okoli nje, je dala povod za zgodovinsko izročilo, da so tu nekoč prebivali templjarji.⁴² Vendar listinskega gradiva, ki bi to dokazovalo, ni. Kljub temu obe plasti poslikave rotunde, prva iz zgodnjega 14. stoletja in druga iz okoli leta 1400, pričata o pomenu te cerkve za njene posestnike; izjemno kakovostna, teološko zahtevna druga plast dovoljuje celo misel, da so jo upravljali redovniki, vendar to ni bil kak viteški red, ampak slej ko prej benediktinci. Odločilno besedo pri tem pa je moral imeti posestnik sam, to je posestnik gornjelendavskega gospostva, Nikolaj II. Szécsi, s svojimi povezavami z madžarskimi dvornimi krogi.⁴³ Kakorkoli že, župnija je še izpričana v vizitacijskem zapisniku Slovenske krajine iz leta 1698, a je bila takrat še v rokah protestantov in po vsej verjetnosti v oskrbi duhovnika pri Sv. Benediktu, ob rekatolizaciji leta 1733 pa pridružena tej župniji.⁴⁴ Leta 1756 se cerkev v Selu v resnici navaja kot podružnica Sv. Benedikta in je tako še danes.

Tretja župnija, na skrajnem severovzhodnem koncu gornjelendavskega posestva, je nastala v **Šalovcih**. Njen obstoj in obseg sta dokazana s posebnim distriktom v opisu tega posestva iz leta 1366 (»distrikt ob potoku Črniec«) in z nekaj podatki iz 16. stoletja,⁴⁵ zatem pa se sled za njo izgubi. Tako ne vemo ne za njeno cerkev kot tudi ne za njen patrocinijski. V vizitacijskem protokolu iz leta 1698 nastopajo Šalovci v župniji Dolenci – kaže torej, da je župnija v Šalovcih v protestantskem obdobju in pod turško nadoblastjo propadla in bila zatem priključena Dolencem. Vendar je odnos med obema bolj zamotan. Župnija v **Dolencih** (Veliki Dolenci) – če je že bila – je s cerkvijo sv. Nikolaja in duhovnikom (sacerdos de Sancto Nicolao de Hudusfeu, to je »pod Hodošem«) izpričana leta 1331, s cerkvijo (Hudusfeu Zenthmiclos alio nomine Dolynch) tudi leta 1370.⁴⁶ A je prvotno ležala zunaj gornjelendavskega posestva in ne vemo, katere kraje je zajemala; lahko da je bila le plemiška kapela krajevnega svobodnjaka brez svojega distrikta. Pod to župnijo pa se leta 1698 poleg Šalovcev navajata še dve vasi, Budinci in Ritkarovci/Ritkarócz (danes Ritkaháza in onstran meje), ki sta leta 1387 pripadali posestvu Dobra, leta 1499 pa tako kot Šalovci Gornji Lendavi.⁴⁷ Enako velja za Dolence, ki jih je Nikolaj Szécsi prejel od kralja Ludovika I. leta 1368,⁴⁸ kar pomeni, da je ta kraj pred tem iz neznanih razlogov pristal pri vladarju. Tako je povsem mogoče, da so bile ali pred nastopom reformacije ali ob rekatolizaciji župnijske pravice iz Šalovcev prenesene v Dolence. Na drugi strani pa sta dva od krajev, ki so bili leta 1366 v distriktu Šalovcev, in sicer Adrijanci in Lucova, leta 1698 pristala v župniji Gornji Petrovci; drugi so že pred letom 1499 propadli.

Poseben položaj ima v teritorialnem okviru Gornje Lendave **Velemér** s cerkvijo Sv. Trojice na oni strani meje. V zgoraj omenjeni listini iz leta 1208 se v opisu meja sicer navaja velemérski potok, sam kraj pa ne, ki v tem času tudi sicer še ni pripadal gornjelendavskemu posestvu. Prvič ga srečamo prek označbe cerkve (de Sancta Trinitate, Senthtrinitas, Zenttrinitas) leta 1268, ko je bil v posesti Ponitha in njegovih iz rodbine

⁴² ZELKO 1996, str. 125–126, 176–178.

⁴³ BALAŽIC 2008, str. 105–106.

⁴⁴ ZELKO 1996, str. 185.

⁴⁵ ZELKO 1996, str. 273–274.

⁴⁶ CSÁNKI 1894, str. 756; ZELKO 1982, str. 32; ZELKO 1996, str. 269 in dalje.

⁴⁷ ZELKO 1982, str. 23 in 29–30; Zelkovemu mnenju, da Ritkarovci niso nikoli bili pod cerkveno jurisdikcijo Monoštra, je treba pritrditi, sicer ta vas ne bi prišla pod župnijo v Dolencih.

⁴⁸ CSÁNKI 1894, str. 756. Vizitacijski protokol iz leta 1698 patronat župnije v celoti pripisuje gospostvu Gornja Lendava; ZELKO 1983, str. 294.

Buzád-Hahold.⁴⁹ Pozneje so ga prevzeli posestniki Gornje Lendave Amadejci (Omode), leta 1365 (1366) pa je skupaj z Gornjo Lendavo pripadel Szécsijem.⁵⁰ Leta 1268 je cerkev torej že stala, sicer pa so okoliščine takšne kot pri Martjancih in Selu. Srednjeveški župnijski distrikt, kakor je razviden iz omenjenega popisa gornjelendavskega posestva iz leta 1366, je segel precej globoko na današnje slovensko državno ozemlje, vse do vključno Lončarevcev in Ratkovcev. Vizitacijski protokol iz leta 1698⁵¹ sporoča, da je župnija madžarska, nima pa Lončarevcev in Ratkovcev. Lončarevci so navedeni pri Domanjševcih v hodoški župniji, drugih krajev nekdanje velemérske župnije (Središče, Ivanjševci, Berkovci) pa vizitator očitno ni obiskal. Razlika med srednjeveško in poreformacijsko velemérsko župnijo je tudi v tem, da so vanjo prišli Motvarjevci s cerkvijo sv. Ladislava (Szent László). Ta kraj s cerkvijo, ki se prek toponima omenja leta 1338,⁵² je namreč sodil v upravni okvir deloma Železne in deloma Zalske županije, a je kljub temu leta 1499 že pripadal gornjelendavskemu posestvu.

3.2.6 Teritorij Gornje Lendave, kakor ga izpričuje listina iz leta 1208, je mejil na nekaj manjših posestniških enot, ki so se že pred tem letom izločile iz Gornje Lendave in pristale pri drugih fevdnikih. Na zahodu, vzdolž Ledave in med Ledavo in Kučnico, je ležalo posestvo s sedmimi vasmimi, ki jih je bil župan Nikolaj iz Železnega s kraljevo vednostjo odkupil od nekega Hendrika. Upošteva rekonstrukcijo tega posestva⁵³ je mogoče rekonstruirati nadaljnjo srednjeveško župnijo Gornjega Prekmurja pri **Sv. Juriju** (Rogaševci). Ker je bil ta okoliš po letu 1208 pridružen Gornji Lendavi, ga navajata popisa gornjelendavske posesti iz leta 1366.⁵⁴ Med kraji Sv. Jurija tam sicer ni, a se po Zelkovem mnenju skriva za katerim od toponimov, ki so se pozneje spremenili. Župnija se s sedanjo označbo prvič omenja v vizitacijskem zapisniku iz leta 1698. Ker pa se njen obseg ujema z omenjenim posestvom iz leta 1208, kakor ga je rekonstruiral Zelko, ni dvoma, da je župnija še srednjeveška, prav tako pa tudi ni dvoma, da je bila ustanovljena že pred prodajo tega posestva Nikolaju iz Železnega, se pravi pred letom 1208, četudi se je prejkone morala izločiti iz prazupnije v Gradu.

Še v srednjem veku, morda že pred letom 1365, je v mejah rogaševskega posestva nastala župnija pri cerkvi sv. Helene v **Pertoči**. Tudi ta se pojavi šele v vizitacijskem protokolu iz leta 1698, a je tam rečeno, da naj bi nekoč pripadala župniji pri Sv. Juriju.⁵⁵ Leta 1698 je imela pod seboj poleg Pertoče še vasi Fikšinci, Kramarovci, Ocinje in Ropoča.⁵⁶ Ob tem postanemo pozorni na dejstvo, da so v popisu gornjelendavskega posestva iz leta 1366 kraji, ki so spadali pod Sv. Jurij, tvorili poseben distrikt, imenovan »ob Ledavi« (in dystricte iuxta fluuium Lindwa), medtem ko precej krajev, ki so po vizitaciji iz leta 1698 spadali k tej župniji, v popisu iz leta 1366 te označbe nima. Tako je tudi z omenjenimi tremi kraji – z izjemo Ropoče – župnije v Pertoči. Na tej podlagi bi se dalo hipotetično sklepati, da je takrat župnija v Pertoči že obstajala in da je zajemala kraje, ki niso bili v »distriktu ob Ledavi«. Dejstvo, da se je njen obseg leta 1698 tako skrčil, pa bi bilo mogoče

⁴⁹ UBB I/510, 512, 514; CDH VII, 1, str. 351–353; gl. tudi UBB II/70.

⁵⁰ CsÁNKI 1894, str. 716–717; KEREK 2005, str. 132–133. Iz tega obdobja izvira tudi z letom 1379 datirana poslikava Janeza Akvile iz Radgone; Janez Balažic, v: HÖFLER/BALAŽIC 1992, str. 114–117.

⁵¹ ZELKO 1983, str. 246.

⁵² ZELKO 1982, str. 85; več o tem spodaj.

⁵³ ZELKO 1996, str. 16 in dalje.

⁵⁴ CsÁNKI 1894, str. 716–717; KEREK 2005, str. 187; posamezno v ZELKO 1982, na ustreznih mestih.

⁵⁵ ZELKO 1983, str. 268.

⁵⁶ Gl. tudi ZELKO 1996, str. 75, ki Ropoče v tem oddelku nima.

razložiti s tem, da je bila ta župnija takrat nemška oziroma da je zajela le tiste kraje, kjer se je takrat govorilo nemško.⁵⁷

3.2.7 Na jugu je gornjelendavsko posestvo mejilo na ozemlje, imenovano Belmura; meja je z malenkostnim odstopanjem potekala po Ledavi.⁵⁸ To posestvo je tvorilo okvir župnije v Murski Soboti. V več listinah iz 13. stoletja, in sicer od leta 1233 dalje, se omenjajo deli in kraji tega posestva, imenovanega Mura ali Murwa in pozneje Belmura, kar pomeni »notranja Mura«, ki so bili v rokah članov rodbine Nádasdy in dolnjelendavskih Haholdov. Leta 1297 je na podlagi dednih pravic po volji kralja Andreja III. posestvo pridobil Štefan I. Hahold (Hoholt, Hohold), a ga ni mogel obdržati. Po vmesni okupaciji s strani Güssinških so ga v prvi polovici 14. stoletja (1323?) Amadejci združili z Gornjo Lendavo. Leta 1365 (1366) ga je prevzel nam že znani Nikolaj I. Szécsi, posestniška enklava okoli Petanjcev pa je ostala v lasti petanjskih Nádasdyjev.

V listinskem gradivu se cerkev sv. Nikolaja v **Murski Soboti** prvič pojavi v listini iz leta 1297, s katero je kralj Andrej III. dolnjelendavskemu Štefanu I. Haholdu potrdil posestvo Belmura (quandam terram seu possessionem Belmura uocatam in Comitatu Castri Ferrey existentem, super quae ecclesia in honore Sancti Nicolay constructa esse dicitur).⁵⁹ Kot sedež župnije se prek župnika omenja v letih 1348 in 1394,⁶⁰ njen obseg, označen z distriktom Belmura, je razviden iz popisa gornjelendavskega posestva iz leta 1366. Kot v drugih sorodnih primerih lahko tudi tokrat sklepamo, da je bila župnija ustanovljena že pred letom 1208 in da se je odcepila iz pražupnije v gornjelendavskem Gradu. Kako daleč nazaj lahko gremo, pa ostaja odprto. Po nepreverljivi tradiciji naj bi cerkev stala že leta 1071, letnica 1252, ki je bila nekdanj vklesana na južni zunanjščini prezbiterija, pa nedvomno zaznamuje zidavo cerkve, od katere se je do danes ohranil njen vzhodni del.⁶¹ Glede na to, da se je patrocinijski sv. Nikolaja iz Mire po Evropi začel širiti šele po prenosu njegovega trupla leta 1087 v Bari, lahko prvo cerkev s tem patrocinijem v Soboti in s tem tudi župnijo postavimo v sredino 12. stoletja. Leta 1331 se v Soboti omenja arhidiakon »de Beelmura«. ⁶² Obseg tega arhidiakonata naj bi se ujemal s Slovensko krajino (Tótság), ki pa s to označbo v srednjem veku ni izpričan, omemba iz leta 1331 pa je tudi edina omemba kakšnega arhidiakona v Soboti in belmurskega arhidiakonata.

Še v srednjem veku je v okviru soboške župnije kot matične nastala župnija pri cerkvi Marijinega rojstva na **Tišini**. Glede na posestniške razmere gre za patronatno župnijo petanjskih posestnikov Nádasdyjev.⁶³ Prva omemba cerkve sega v leto 1331, ko se

⁵⁷ ZELKO 1983, str. 267–269. Za župnika je služboval Nemeč iz Gorice (?; natione Germanus, ex civitate Goriciense oriundus), dva od krajev sta podana v nemški obliki (Sinnisdorf – Kramarovci, Gaieczenhoff, Guiczenhoff – Ocinje), za Ropočo pa piše, da bi jo morali priključiti k Sv. Juriju, ker je bila »slovenska« (de natione slavnico-croatica). V krajih, ki jih je obsegala župnija pri Sv. Juriju, v resnici ponovno nastopa Ropoča, a tudi Pertoča. To pomeni, da je sedež župnije v Pertoči ostal, a z nalogo, da pokrije omenjene tri bolj oddaljene »nemške« obmejne kraje ob Kučnici, medtem ko je same prebivalce Pertoče in Ropoče oskrbovala »slovenska« župnija pri Sv. Juriju.

⁵⁸ ZELKO 1996, str. 23 in dalje; KERIC 2005, str. 81 in dalje; pregledno nazadnje Fujs 2008.

⁵⁹ CDA X/160.

⁶⁰ ZELKO 1982, str. 86.

⁶¹ BALAŽIĆ 1991; ZELKO 1996, str. 149–150. Ali so takrat Soboto že imeli v rokah Haholdi, ni jasno, a je mogoče.

⁶² CSÁNKI 1894, str. 726; ZELKO 1996, str. 128 in dalje, 146 in dalje.

⁶³ ZELKO 1996, str. 261 in dalje; o petanjskih Nádasdyjih, prvih posestnikih Belmure, KERIC 2005, str. 84 in dalje. Glede na okoliščine ni mogoče pritrditi Zerkovemu mnenju, da je župnija nastala že v 12. stoletju, četudi naj bi bila leta 1698 tišinska cerkev posvečena Marijinemu vnebovzetju (ZELKO

v opisu meja petanjske gosposčine v investiturni listini iz tega leta navaja »ecclesia sancte Marie de Mystuche«, ⁶⁴ zatem leta 1347 in 1348, ko je ta lokacija zapisana kot »Mysnische« in »Mesynch« ⁶⁵ in naj bi bila že takrat močno obiskovana romarska točka in morda tudi že oskrbovana. V popisu gornjelendavskega posestva iz leta 1366 pa so Tišina in drugi kraji petanjske gosposčine še vedno ležali v mejah soboškega distrikta, župnije tam potemtakem še ni bilo. Kot župnija se pojavlja v protestantskih dokumentih od okoli leta 1600 dalje in v vizitacijskem zapisniku iz leta 1698, ko se njen distrikt ujema z obsegom v srednjem veku izpričane petanjske gosposčine. Sedanja odlična gotska zgradba s prezbitერიem iz sredine 15. stoletja, a na starejši osnovi, ⁶⁶ ki jo je treba pripisati Nádasdyjem, morda dokazuje obstoj župnije vsaj v tem času.

3.2.8 Na sredini gornjelendavskega posestva se je s severovzhoda zajedalo ozemlje kot neke vrste otok, katerega deli so pripadali različnim posestnikom, večinoma Haholdom. Cerkveno središče tega ozemlja je bilo pri **Sv. Benediktu** (Kančevci), kjer naj bi bil že leta 1093 ustanovljen benediktinski samostan. Kot je bilo omenjeno, je samostan proti koncu 13. stoletja prenehal delovati, vendar je v času svojega obstoja na svojem teritoriju ustanovil župnijo, ki se je ohranila. Njeno ustanovitev lahko brez pomisleka postavimo v 12. stoletje, vsekakor pred leto 1208, ko se cerkev prvič navaja pri opisu meja gornjelendavskega posestva. ⁶⁷ Obstoj župnije potrjuje podatek o treh krajih (Kukeč, Ivanovci, Andrejci), ki so leta 1344 bili v posesti Nádasdyjev, a pripadali cerkvi sv. Benedikta, ⁶⁸ sicer pa bo njen obseg, ki ga izpričuje vizitacijski zapisnik iz leta 1698, v glavnem ustrezal tistemu v srednjem veku. Še srednjeveška je cerkev Sv. Križa v **Križevcih**, prek toponima izpričana leta 1317. ⁶⁹ Ker je pripadala posebni posesti, imenovani po Krogu, o kateri obstajajo podatki od leta 1298 dalje, ⁷⁰ je povsem mogoče, da je že takrat bila pri njej župnija ali da je kot plemiška ustanova vsaj imela duhovnika, a je pozneje zdrsnila na raven podružnice Sv. Benedikta. ⁷¹

O cerkvi sv. Nikolaja v **Velikih Dolencih**, ki se omenja v letih 1331 in 1370, je bil že govor. Po vsej verjetnosti gre za kapelo lokalnih posestnikov, ki je prišla v vladarjeve roke in leta 1368 pod svetno jurisdikcijo Gornje Lendave.

1983, str. 263); lahko da je šlo za napako, saj si je prenos patrocinija z Marijinega vnebovzertja na Marijino rojstvo težko zamisliti, prej bi bilo obratno.

⁶⁴ UBB IV/165; KERIC 2005, str. 97–98.

⁶⁵ ZELKO 1982, str. 63; o teh dokumentih KERIC 2005, str. 99–100. Lahko, da je objava listine iz leta 1331 na tem mestu napačna in da v izvorniku tudi stoji »Mysnische«.

⁶⁶ Matej Klemenčič, v: HÖFLER 1995, str. 77–78.

⁶⁷ Kot op. 33 zgoraj.

⁶⁸ CDH IX, 7/12; identifikacija ZELKO 1982, str. 52, 44, 15. Tukajšnja posest Nádasdyjev je opisana v investiturni listini iz leta 1340; UBB IV/471.

⁶⁹ KERIC 2005, str. 205–206; naslednji omembi izvirata iz leta 1405 in 1409; CSÁNKI 1894, str. 764; ZELKO 1983, str. 50. Po luteranskem vizitacijskem zapisniku iz leta 1627 naj bi nekdaj pripadala neki drugi župniji, po Zelku tisti v Gornjih Petrovcih, česar pa z listinskim gradivom ni mogoče dokazati; ZELKO 1996, str. 257, za zapisnik str. 200. Položaj pa ni bil povsem jasen, saj so ob katoliški vizitaciji leta 1721 priče morale znova potrditi, da je cerkev že od nekdaj bila podružnica župnije pri Sv. Benediktu; ZELKO 1983, str. 309.

⁷⁰ KERIC 2005, str. 201 in dalje.

⁷¹ Po luteranskem vizitacijskem zapisniku iz leta 1627 naj bi cerkev nekdaj pripadala neki drugi župniji, po Zelku tisti v Gornjih Petrovcih, česar pa z listinskim gradivom ni mogoče dokazati; ZELKO 1996, str. 257, za zapisnik str. 200. Položaj pa ni bil povsem jasen, saj so ob katoliški vizitaciji leta 1721 priče morale znova potrditi, da je cerkev že od nekdaj bila podružnica župnije pri Sv. Benediktu; ZELKO 1983, str. 309.

Četudi o njej tako zgodnjih podatkov ni, je srednjeveškega porekla tudi župnija Sv. Trojice v **Gornjih Petrovcih**. Obstoje župnije je izpričan šele v protestantskem obdobju, njen obseg v 17. stoletju navaja vizitacijski protokol iz leta 1698.⁷² Ta pa spričo razpoložljivih posestniških podatkov iz srednjega veka nedvomno ne zrcali prvotnega stanja. Ustanovitev cerkve je mogoče pripisati krajevnim posestnikom. Prvi znani posestniki naj bi tu bili Haholdi, poznejši Bánffyji, ki so si bili leta 1192 pridobili Doljno Lendavo. Leta 1265 ali malo pred tem je dolnjelendavski Hahold IV. rodbini Jura (Gyure), ki je dotlej imela v rokah Turnišče, v poravnavi zaradi ponavljajočih se sosedskih sporov v zameno za Turnišče odstopil neko posest s sedmimi neimenovanimi vasi v Železni županiji; ta se identificira z Gornjimi Petrovci. Ker pa si je te vasi lastila tudi rodbina gospodov Héder (Heidrich; veja Güssinških) in zato sprožila ugovor, so se spori še zaostri in doživeli vrhunec z umorom enega od Jurov, tako da je do končne poravnave prišlo šele leta 1267.⁷³ V listinskem gradivu pa se Petrovci v resnici pojavijo šele z njihovimi dediči Hencli (Henczel, Henschel) leta 1395, in sicer pod označbo Oberdorf; tega leta so Hencli posedovali še Stanjevce in Peskovce.⁷⁴ K obravnavani župniji pa so leta 1698 poleg Petrovcev in teh dveh vasi sodili še kraji z drugačno posestniško preteklostjo: Adrijanci in Lucova so prišli iz Šalovcev, preostalih pet (Neradnovci, Šulinci, Ženavlje, Boreča, Otovci) iz Gornje Lendave, pri čemer so bili prvi štirje od teh petih še leta 1387 v mejah posestva Dobra. Spričo teh dejstev je torej treba prvotni obseg župnije v Gornjih Petrovcih skržiti na Petrovce, Stanjevce in Peskovce.⁷⁵ Glede na to imamo pri Gornjih Petrovcih pač opraviti s plemiško kapelo krajevnih posestnikov, ali Haholdov pred letom 1265 ali šele rodbine Jura po tem letu, kar je manj verjetno. O veliki starosti obstoječe cerkvene zgradbe priča tudi njena še v celoti ohranjena romanska ladja.⁷⁶

Podobno velja tudi za cerkev v **Domanjševcih**.⁷⁷ Po vizitacijskem zapisniku iz leta 1698 je bila domanjševska cerkev posvečena Marijinemu rojstvu. Glede na to, kar vemo o patrocinijskih cerkva v srednjem veku, ni treba dvomiti o tem, da je to tudi njen prvotni patrocinijski. Zato se zdijo odveč poskusi, da bi cerkev sv. Venčeslava, ki jo navaja listina o podelitvi gornjelendavskega posestva županu Nikolaju iz Železnega iz leta 1208 kot mejno točko,⁷⁸ poistovetili s to v Domanjševcih. Natančnejša analiza besedila razkrije, da je cerkev sv. Venčeslava morala ležati bolj proti vzhodu v smeri stražne postojanke Krčica/Kercza, pri severovzhodnem kotu tega dela gornjelendavskega posestva, kjer se začne opis njegovih zunanjih meja in nadaljuje proti jugu. Pač pa bo držalo, da so Domanjševci identični s posestvom »Munku« (terra Muncu), s katerim se ta opis konča.⁷⁹ Kar je

⁷² ZELKO 1982, str. 291 in dalje; posebej za župnijo ZELKO 1996, str. 255 in dalje.

⁷³ CDA VIII/91; UBB I/467; CDH IV, 3, str. 403–407; ZELKO 1972, str. 33–35 (str. 409–411); ZELKO 1996, str. 224, 243; KEREK 2005, str. 115 in dalje. Zelvove navedbe, da so tej posesti poleg Petrovcev, Stanjevcev in Peskovcev pripadali še Križevci, Kančevci in dva sosednja kraja, ki ju avtor ne navaja, ni bilo mogoče preveriti.

⁷⁴ ZELKO 1982, str. 70, 83, 72 (in CsÁNKI 1894).

⁷⁵ V Zelvovi razpravi o tej župniji (ZELKO 1996, str. 255 in dalje) rekonstrukcija njenega obsega v srednjem veku glede na gornje podatke ne drži. Nekaj zanimivih nadrobnosti o stanju v tej župniji v času rekatalizacije vsebuje vizitacijski zapisnik iz leta 1721; ZELKO 1983, str. 306 in dalje. Tu je med drugim tudi zapisano pričevanje, da je cerkev sv. Ane v Boreči nekdanj pripadala župniji v Gornji Lendavi.

⁷⁶ ZADNIKAR 1982, str. 526–528.

⁷⁷ ZELKO 1996, str. 233 in dalje

⁷⁸ Gl. zgoraj, op. 33.

⁷⁹ ZELKO 1996, str. 233–234 in zemljevid.

mogoče nedvomno razbrati iz tega opisa, je vsaj to, da cerkev sv. Venčeslava ni ležala na posestvu Munku, sicer ne bi bila v listini posebej navedena na začetku itinerarija. Pri tem velja opozoriti tudi na to, da cerkev tu slej ko prej ne nastopa kot fizični objekt za pomoč v zemljepisni orientaciji, marveč kot ime posesti, kot je to bilo s Sv. Benediktom malo nižje, in tudi po vsej verjetnosti v lasti kakšnega meniškega reda, le da se je sled za njo, potem ko se cerkev ponovno omenja (1390),⁸⁰ izgubi.⁸¹ Tudi to nas svari pred tem, da bi s sv. Venčeslavom označeno posest poistovetili s posestvom Munku.

Glede na povedano o domanjševski cerkvi v srednjem veku ni podatkov, še manj o njeni župniji. Vizitacijski zapisnik iz leta 1698 jo ima v Stražni krajini (Őrség), in sicer kot podružnico župnije sv. Andreja v Hodošu in s samo dvema vasema (Domanjševci, Lončarevci). Ker se Lončarevci v popisu gornjelendavskega posestva iz leta 1366 navajajo v velemerški župniji,⁸² so ji bili torej priključeni sekundarno; kaže, da cerkev v srednjem veku ni imela svojega distrikta. Glede na to, da gre za pomembno romansko gradnjo z »gosposko« zahodno emporo iz prve polovice 13. stoletja in z analogijami onstran današnje državne meje,⁸³ jo je spet najbolje opredeliti kot plemiško kapelo neznanih krajevnih svobodnjakov.

Podatek, da so bili Domanjševci leta 1698 podružnica župnije na **Hodošu**, avtomatično še ne pomeni, da je ta župnija v srednjem veku že obstajala, saj je to lahko le posledica preoblikovanja župnij v rekatolizacijski dobi. Njena romanska prednica, podobna Domanjševcem,⁸⁴ in patrocinijski sv. Andreja dokazujeta njeno starost; prvič in v znanih dokumentih edinkrat se omenja leta 1393,⁸⁵ namigov, da bi bila župnijska, pa ni. Če se cerkev v Velikih Dolencih v 14. stoletju dvakrat pojavlja kot cerkev sv. Nikolaja »pod Hodošem«, to še ne pomeni, da bi morebitna hodoška župnija segla tako daleč. Hodoš je ležal v Stražni krajini zunaj gornjelendavskega posestva in tudi zunaj Slovenske krajine, zato njen teritorij ni mogel seči prek meje na zahod in severozahod. Morda je šlo tako kot pri Domanjševcih za prvotno plemiško kapelo, ki pa je bila pozneje, mogoče še v srednjem veku, povzdignjena v župnijsko z odrejenim teritorijem, a na svoji strani Stražne krajine. Tudi Krplivnik, kot Hodoš danes na slovenskem državnem ozemlju, ki ga vizitacija iz leta 1698 navaja kot hodoško podružnico, je v srednjem veku ležal onstran meje s Stražno krajino.

3.3. Dolnje Prekmurje

3.3.1 Kot je bilo omenjeno, je Dolnje Prekmurje pripadalo županiji Zala in v cerkvenem pogledu zagrebški škofiji po njeni ustanovitvi leta 1094. Zagrebška škofija je

⁸⁰ ZELKO 1982, str. 85.

⁸¹ V popisu župnij zagrebške škofije iz leta 1334 se v prekmurskem delu beksinskega arhidiakona pojavljata dve cerkvi sv. Venčeslava brez omembe kraja, od katerih bi ena bila lahko ta, ki jo obravnavamo. V popisu iz leta 1501 pa cerkve s tem patrocinijem ni, pač pa je pri župniku v nekem kraju Sv. Stanislav sekundarno dodano »vel Venzezlai« (Plebanus sancti Stanislai vel Venzezlai); RAČKI 1872, str. 225–227. BUTURAC 1984, str. 101, št. 540, jo identificira s cerkvijo v kraju Szentislzóló vzhodno od Lendave, drugo cerkev sv. Venčeslava iz leta 1334 (str. 102, št. 551) pa poveže s cerkvijo sv. Ladislava iz leta 1501, tudi zapisano brez toponima, ki pa je ne identificira. Kot bomo pokazali, gre v tem primeru za Motvarjevce, obe pa sta tako in tako pripadali zalski županiji in nista nikoli mogli biti vključeni v gornjelendavsko posestvo.

⁸² ZELKO 1982, str. 60.

⁸³ ZADNIKAR 1982, str. 199 in dalje.

⁸⁴ ZELKO 1996, str. 109–111; Branko Kerman, v: BENCZIK 2005, str. 79–95.

⁸⁵ Gyula Benczik, v: BENCZIK 2005, str. 57; prim. tudi ZELKO 1982, str. 42.

v tem zemljepisnem prostoru uredila poseben arhidiakonot, po kraju Becsehely onstran današnje državne meje, nekdanj Bekchyn, Bekchin ali Bexin, imenovan bekčinski ali beksinski.⁸⁶ Zajemal je približno toliko današnjega madžarskega ozemlja kolikor slovenskega, tako da današnja državna meja poteka praktično po njegovi sredini. Iz popisa župnij zagrebške škofije iz leta 1334 tudi izvemo, da so pred tem temu arhidiakonatu priključili do takrat samostojni medmurski arhidiakonot, to je arhidiakonot za madžarski del ozemlja med Muro in Dravo, četudi se oba arhidiakonata pozneje pogosto obravnavata ločeno. Sicer pa sta omenjeni popis iz leta 1334 in tisti iz leta 1501, ki ju je leta 1872 objavil Franjo Rački,⁸⁷ enkratna dokumenta za rekonstrukcijo župnijske mreže v Dolnjem Prekmurju, kakršnega za Gornje Prekmurje žal nimamo.

Današnje Dolnje Prekmurje, Dolinsko, sta prvotno tvorili dve kronski posestvi s sedežem v Lendavi (Dolnji Lendavi) in v Turnišču (Črncu). Medtem ko je bilo slednje zamejeno z Ledavo in Muro, je bilo lendavsko obsežnejše in je vključevalo še velik del današnjega madžarskega ozemlja. V njunem okviru sta se izoblikovali dve župniji, ki ju lahko opredelimo kor prazupniji, obe s cerkvama, posvečenima Mariji, Materi božji. Od teh je več zgodovinskih podatkov za Lendavo.

3.3.2 V zgodovinskem gradivu se **Lendava** prvič pojavi leta 1192.⁸⁸ Tega leta ali malo pred tem je Hahold II., drugi predstavnik nemške rodbine Haholdov (Hohold, Hoholt), ki se je okoli leta 1164 naselila v Zalski županiji, sicer pa pripadnik nekega viteškega reda (miles religiosus de parochia Saladiensi), od Parida, sina nekdanjega župana Ivana, za 80 mark kupil dve zemljišči, Fenetü in Lindva. Ker pa njun prodajalec pred tem ni uredil posestniških odnosov s tamkajšnjimi svobodnjaki, je moral v zadevo poseči nekdanji zalski župan Štefan, da se je zadeva s poravnavo končala v Haholdovo korist.⁸⁹ Glede na to, da Hahold II. očitno ni bil prvi posestnik Lendave, sega zgodovina tega kronskega posestva globlje nazaj, pač v čas zasedbe Prekmurja s strani kralja Ladislava I., in s tem tudi zgodovina župnije v čas konsolidiranja zagrebške škofije po letu 1094. Vsekakor pa je Lendava s Haholdom II. prišla v roke močne plemiške rodbine, poznejših Bánffyjev, ki so jo obdržali vse do izumrtja rodbine v moškem kolenu leta 1644, ko so jih sprva za kratek čas nasledili Eszterházyji, nato pa je tu zavladal Franc III. Nádasdy.

Po znanih zgodovinskih podatkih se cerkev v Lendavi, in sicer kot Marijina, prvič omenja v popisu župnij zagrebške škofije iz leta 1334 (item sancte Marie de Lyndua), župnik (Simon) pa leta 1455 in spet v popisu zagrebških župnij iz leta 1501 (Martin).⁹⁰ Patrocinij današnje župnijske cerkve je sv. Katarina Aleksandrijska, ki ga navajajo tudi popisi prekmurskega distrikta od leta 1669 dalje.⁹¹ Ker si je težko predstavljati, da bi kaka cerkev doživela takšno spremembo patrocinija, bo držalo, da je prvotna cerkvena zgradba, ki jo kot Marijino poleg omenjene listine iz leta 1455 navajajo še dokumenti iz 16. stoletja, zaradi razmer v času protestantizma ali še verjetneje zaradi turškega pustoše-

⁸⁶ ZELKO 1996, str. 133, zemljevid str. 81; nadrobno ŠKAFAR 1979.

⁸⁷ RAČKI 1872; po tej izdaji je zadevni odsek objavil tudi Franc Kovačič; KOVAČIČ 1926B, str. 6–8; objava celote nazadnje BUTURAC 1984.

⁸⁸ Zgodovini Lendave je Ivan Zelko posvetil več prispevkov, zbranih v izdaji iz leta 1996; ZELKO 1996, str. 295 in dalje; sicer pa gl. KEREK 2005, str. 102 in dalje, 223 in dalje.

⁸⁹ CDH II, str. 277–279; ZELKO 1996, str. 300; o rodbini in izgradnji njenega lendavskega posestva nadrobno ŠKAFAR 1971.

⁹⁰ RAČKI 1872, str. 225, 226; BUTURAC 1984, str. 1000; ZELKO 1982, str. 55, 57.

⁹¹ KOVAČIČ 1926B, str. 9; ZELKO 1996, str. 80.

nja propadla in so jo odstranili, sedež župnije pa prenesli na drugo cerkev v tem kraju.⁹² Na tej podlagi je mogoče domnevati, da je cerkev stala zunaj naselja, ali drugače, da današnje naselje ni nastalo ob njej, marveč nekoliko vstran in da je mlajše od same cerkve – okoliščina, ki jo poznamo tudi marsikje drugje.⁹³ Iz zagrebškega popisa prekmurskega distrikta iz leta 1698 je razviden tudi obseg lendavske župnije, ki bo slej ko prej takšen kot v srednjem veku. Na zahodu so bili na lendavski strani še Hotiza in Kapca, kraji Bistrica, Polana in Brezovica pa na strani turniške pražupnije.

3.3.3 Da gre pri župniji Marijinega vnebovzvetja v **Turnišču** za pražupnijo, neodvisno od Lendave, je mogoče sklepati po tem, da je bilo Turnišče prvotno v posesti druge rodbine kot Lendava, namreč domače rodbine Jura.⁹⁴ Jura se tu (de terra generationis Guri) prvič omenja leta 1256, ko se je zagrebški kapitelj pritožil, da mu Haholdi ne oddajajo desetini, ki so jim jih dolžni od svojega posestva, ti pa to preprečujejo tudi rodbini Jura od njenega.⁹⁵ Kot je bilo omenjeno v obravnavi župnije Gornji Petrovci,⁹⁶ so zaradi sosedskih sporov Haholdi leta 1265 ali malo pred tem Jurom odstopili svojo posest v Železni županiji, sami pa prevzeli Turnišče, a se je zadeva končala šele s poravnavo leta 1267; od takrat dalje so Haholdi imeli v rokah še turniško posestvo in hkrati s tem tudi patronat nad tamkajšjo župnijo.

Zgodovinsko gradivo locira turniško cerkev v kraj Črnc, ki pomeni tako nekdanjo naselbino pri Turnišču, kjer je bil sedež gospostva, kot tudi gospostvo samo.⁹⁷ Cerkev (ecclesia beate Virginis sita in Churnuch) se prvič omenja v poravnalni listini iz leta 1267, ko so v njej pred odposlancem kralja Béle IV. prisegli člani rodbine Jura,⁹⁸ župnija pa je izpričana v popisu župnij zagrebške škofije iz leta 1334 (item sancte Marie de Churnuch).⁹⁹ O starosti cerkve govori tudi njena v gotiki predelana romanska osnova z dvema plastema poslikave, prve iz zgodnjega 14. stoletja in druge iz časa med letoma 1383 in 1389, ki jo je ustvaril Janez Akvila iz Radgone s svojo delavnicco. Na severni steni prezbiterja se je v okviru te plasti med drugim ohranila zgodovinsko pomembna votivna podoba družine Hahold-Bánffy, žal pa je bila med odkrivanjem fresk po prvi svetovni vojni uničena.¹⁰⁰

Na ozemlju turniške župnije sta v srednjem veku dokumentirani še dve kapeli, Sv. Križa v Črenšovcih in Matere božje v Nedelici, obe v listini iz leta 1322 (1323), s katero je kralj Karel I. Robert Haholdom potrdil njihove dolnjelendavske posesti.¹⁰¹ V župnijo se nista razvili. V času zagrebških vizitacij od leta 1669 dalje sta vasi sodili v turniško žu-

⁹² V popisu župnij zagrebške škofije iz leta 1501, in sicer v naštevanju kaplanov, beremo, da sta v Lendavi dva, ki služita dvema cerkvama, torej obstaja možnost, da je poleg župnijske cerkve, posvečene Materi božji, obstajala že sedanja cerkev sv. Katarine v samem kraju, za katero vizitator leta 1669 pravi, da stoji »inter cincturam oppidi«, torej znotraj obrambnih okopov trga; RAČKI 1872, str. 227; KOVAČIČ 1926B, str. 9.

⁹³ Gl. tudi ZELKO 1996, str. 86 in 120–121. Zelko med drugim na podlagi podelitve odpustkov iz Rima leta 1512 sklepa, da se je cerkev sv. Katarine takrat šele gradila, kar pa glede na to, kar vemo o podeljevanju odpustkov, ne drži. Kot je bilo povedano, je ta cerkev leta 1501 po vsej verjetnosti že stala, je pa seveda lahko tudi precej starejša.

⁹⁴ Za zgodovino župnije gl. ZELKO 1996, str. 224 in dalje, posebej ZELKO 1972.

⁹⁵ CDA XI/298; ZELKO 1972, str. 33–34 (str. 409–410); tudi ŠKAFAR 1979, str. 28–29.

⁹⁶ Gl. zgoraj in op. 72 in 73, tudi ŠKAFAR 1971, str. 43.

⁹⁷ ZELKO 1982, str. 26–27.

⁹⁸ CDH IV, 3, str. 403–407.

⁹⁹ RAČKI 1872, str. 225; BUTURAC 1984, str. 100; leta 1501 je kraj zapisan kot »Turnyschya« (RAČKI 1872, str. 226).

¹⁰⁰ Janez Balažič, v: HÖFLER/BALAŽIČ 1992, str. 117 in dalje.

¹⁰¹ ZELKO 1982, str. 26 in 67; KEREK 2005, str. 224–226.

prijo. Obstajajo zapisniki za kapelo v Črenšovcih, poleg tega pa tudi za kapelo sv. Janeza Krstnika v Dokležovju.¹⁰² Ta v srednjem veku sicer ni izpričana, a bo glede na patrocinijski srednjeveški in prejkone postavljena kot krstna kapela na skrajni zahodni meji turniške prazupnije. Pri obeh sta zdaj župniji, Dokležovje s patroconijem sv. Štefana Kralja.

3.3.4 Poleg teh dveh župnij so v območju Dolnjega Prekmurja v srednjem veku nastale še tri župnije, in sicer v Dobrovniku, Bogojini in Kobilju, od katerih lahko vsaj zadnji dve obravnavamo kot samostojni plemiški ustanovi.

Kot kraj se **Bogojina** omenja že v opisu mej gornjelendavskega posestva v listini iz leta 1208, o kateri je bil govor,¹⁰³ cerkev sama kot cerkev Sv. Trojice (*possessionem Baganya vocatam, in qua ecclesia in honorem S. Trinitatis esset constructa*) pa leta 1371.¹⁰⁴ Zagrebški popis župnij iz leta 1334 je ne navaja oziroma ne navaja cerkve s tem patrocinijem, pač pa popis iz leta 1501 (*Plebanus in Bagonya*).¹⁰⁵ Navedbo Bogojine leta 1208 bi se tako dalo razumeti kot že zgrajeno posestvo, katerega imetniki bi mogli postaviti to cerkev kot plemiško kapelo, ki je bila po letu 1334 povzdignjena v župnijo. Leta 1339 je Bogojino vzel v najem Nikolaj I. Hahold, pozneje pa odkupil, tako da se leta 1378 že pojavlja v posesti dolnjelendavske rodbine.¹⁰⁶

Dobrovnik srečamo leta 1322 in 1323 med kraji, ki so jih imeli v fevdu Haholdi.¹⁰⁷ Ker gre za nadomestni potrditveni listini,¹⁰⁸ je Dobrovnik sodil k Lendavi že pred tem letom. Status tega kraja v srednjem veku kot trga in patrocinijske cerkve, sv. Jakob Starejši, govorita o tem, da so župnijo ustanovili Haholdi z namenom, da okrepijo strateški položaj kraja na severovzhodnem koncu svojega lendavskega posestva. V popisu zagrebške škofije iz leta 1334 je zabeležena le s patrocinijem (*item sancti Jacobi*), v tistem iz leta 1501 pa s krajem (*plebanus in Dobronok*).¹⁰⁹ Glede na posestniške razmere lahko domnevamo, da se je župnija izločila iz lendavske prazupnije. Njenega obsega v srednjem veku ne poznamo, iz podatkov, ki jih navajata vizitacijska zapisnika zagrebške škofije iz let 1688 in 1698,¹¹⁰ pa je razvidno, da je takrat z Radmožanci in Genterovci mejila na lendavsko župnijo.

Cerkev sv. Martina na **Kobilju** se v zgodovinskem gradivu pojavi leta 1271, ko je kralj Štefan V. zaradi pomoči pri obrambi gradu Purbach ob Nežiderskem jezeru – pač v vojni s češkim kraljem Otokarjem II. – tamkajšnje Zalavárju pripadajoče posestvo (*terram castri Zaladiensis Kebel vocatam, in qua ecclesia sancti Martini esse dicitur; quandam terram castri Zaladiensis Kebel vocatam, in qua hospites castri eiusdem resident et est ecclesia in honore beati Martini constructa*) podelil Sydovu, sinu Sydovemu;¹¹¹ gre torej za ustanovo kraljevske županije Zalavár. Iz leta 1338 izstavljen listini tudi izvemo, da je cerkev zidana (*in qua eadem ecclesia sancti Martini lapidea est constructa*).¹¹² Leta

¹⁰² KOVAČIČ 1926B, str. 16–17.

¹⁰³ Gl. zgoraj in op. 33.

¹⁰⁴ ZELKO 1982, str. 21.

¹⁰⁵ RAČKI 1872, str. 226; BUTURAC 1984, str. 103.

¹⁰⁶ ŠKAFAR 1971, str. 49, 63 in op. 268.

¹⁰⁷ ZELKO 1982, str. 31.

¹⁰⁸ Za listino iz leta 1323 gl. CDH VIII, 2/210; ŠKAFAR 1971, str. 44; o vzrokih za nastanek teh listin in drugih v tej povezavi do leta 1335 gl. ZELKO 1972, str. 35–36 (str. 411–412), in ZELKO 1996, str. 28–29 in 301–302.

¹⁰⁹ RAČKI 1872, str. 226; BUTURAC 1984, str. 102.

¹¹⁰ KOVAČIČ 1926B, str. 18; ZELKO 1996, str. 80.

¹¹¹ UBB II/9, 10; ZELKO 1982, str. 48; ZELKO 1996, str. 111.

¹¹² UBB IV/396.

1378 in 1381 pa je bilo Kobilje že v rokah dolnjelendavskih Haholdov.¹¹³ Če se navedba ene od dveh Martinovih cerkva, ki ju ima samo s patrocinijem (item sancti Martini) popis župnij zagrebške škofije iz leta 1334 v beksinskem arhidiaconatu onstran Mure, res nanaša na Kobilje, ni gotovo, a je zelo verjetno, saj je župnija z župnikom Mihaelom izpričana v popisu iz leta 1501.¹¹⁴ Cerkev je med turškimi pustošenji v prvi polovici 17. stoletja propadla, z njo tudi župnija. Njen sedež so združili z župnijo pri Sv. Juriju v Dolu onstran današnje državne meje (Szentgyörgyvölgy), ki pa je bila v času zagrebške vizitacije leta 1698 še v rokah kalvincev.¹¹⁵ Današnja župnija sv. Martina, sv. Antona Padovanskega in sv. Roka na Kobilju pri novi cerkvi, postavljeni v začetku 19. stoletja in pozneje večkrat prezidani, je bila obnovljena leta 1944.

Zaradi popolnosti moramo v tem okviru omeniti še **Motvarjevce**. V srednjeveškem gradivu Motvarjevci večinoma nastopajo prek patrocinija tamkajšnje cerkve, sv. Ladislava Kralja, prvič leta 1338 v opisu meja posesti Kobilje (villa Sancti Ladislai),¹¹⁶ tega leta tudi sama cerkev kot »kapela«.¹¹⁷ Glede na to je razumljivo, da je zagrebški popis župnij iz leta 1334 nima, razen če se ne skriva za eno od dveh s patrocinijem sv. Venčeslava, o katerih je bilo govora pri obravnavi Domanjševcev.¹¹⁸ Na kaj takega lahko pomislimo zato, ker se v popisu iz leta 1501 dejansko pojavlja župnik pri nekem Sv. Ladislavu, kar pomeni – če gre za Motvarjevce, saj je zapisan med Kobiljem in Bogojino –,¹¹⁹ da je tam tega leta že bila župnija. V naslednjih dveh stoletjih pa je morala propasti, in kot je bilo povedano, srečamo Motvarjevce leta 1698 med podružnicami župnije v Veleméru.

¹¹³ ŠKAFAR 1971, str. 49 in 59; kot posest Haholdov se Kobilje prvič navaja leta 1340.

¹¹⁴ RAČKI 1872, str. 225, 226; BUTURAC 1984, str. 102, ki tudi ima drugo cerkev iz leta 1334 za Kobilje, prvo (str. 101; 1501: prope Gereche) identificira s cerkvijo v kraju Tót Sz. Márton onstran meje.

¹¹⁵ KOVAČIČ 1926B, str. 19; ZELKO 1996, str. 80–81.

¹¹⁶ UBB IV/396.

¹¹⁷ ZELKO 1982, str. 85.

¹¹⁸ Gl. zgoraj. Dvojni patrocinijski sv. Venčeslava in sv. Ladislava ne bi bil nič nenavadnega, kot ni nič nenavadnega dvojni patrocinijski sv. Venčeslava in sv. Stanislava.

¹¹⁹ RAČKI 1872, str. 226; BUTURAC 1984, str. 102 (brez identifikacije).

4. Koroška južno od Drave

4.1. Uvod

4.1.1 Po razsodbi Karla Velikega iz leta 811 je Koroška južno od Drave prišla pod jurisdikcijo oglejskega patriarha. Kot je bilo povedano v prvem poglavju, kraljevskih darovnic, kakršne so se ohranile za območje južno od Karavank, na tem delu Koroške ni znanih, zato tudi nimamo kakšnih zgodovinsko in zemljepisno oprijemljivih izhodišč za rekonstrukcijo prvih župnij. Ernst Klebel je v svojem zgodovinskem pregledu župnij na Koroškem v oglejskem delu dežele, ki se je raztezal od Vzhodne Tirolske in Kanalske doline – po letu 1500 (Vzhodna Tirolska) oziroma 1918 (Kanalska dolina) ne več v koroških deželnih meja – do vključno Šmartnega pri Slovenj Gradcu in Vitanja v današnji Sloveniji, naštel 18 matičnih župnij, od katerih jih je nekaj izpričano nastalo iz lastniških cerkva.¹ Po Walterju Fresacherju, ki se je omejil na sedanjo zvezno deželo Koroško, pa naj bi tu nastalo 11 pražupnij v smislu »ecclesiae baptismalis« (plebs, Taufkirchenpfarre).² Z natančnejšo uporabo kriterija, s katerim opredeljujemo pražupnijo in po katerem moramo izločiti tiste župnije, ki so nastale na podlagi lastniških cerkva, pa naj bodo še tako stare in obsežne, je teh kajpak nekoliko manj. Z izločitvijo župnij v Lindu, Bistrici na Dravi/Feistritz a. d. Drau in Dobrli vasi/Eberndorf pridemo do osmih patriarhatskih pražupnij, ki so v teh mejah pokrivalo Ziljsko dolino, Rož in Podjuno, medtem ko je župnijska mreža na oglejskem delu Zgornje Dravske doline temeljila na lastniških cerkvah.

4.2. Ziljska in Kanalska dolina

4.2.1 Položaj v Ziljski dolini je jasen. Že v uvodnem poglavju je bilo omenjeno, da lahko tu glede na zgodovinske okoliščine in patrocinije predvidevamo štiri pražupnije s sedežem na domnevnih lokacijah iz misijonskega obdobja 9. stoletja. Od zahoda proti vzhodu si vrstijo St. Daniel im Gailtal, Šmohor/Hermagor, pri cerkvi sv. Janeza v vasi s tem toponimom pod Dobračem, ki jo je leta 1348 uničil potres (Št. Janž, St. Johann bei Wasserleonburg), in na koncu Marija na Zilji/Maria Gail. Vse štiri so bile patriarhatske ustanove in jih navaja tudi tako imenovani desetinski seznam iz leta 1296 v oddelku Gornje Koroške.³ Vsaj za dve – v Šmohorju in pred desetletjem tudi za St. Daniel⁴ – je bilo z arheološkimi raziskavami ugotovljeno, da s prednicami segata v zgodnji srednji vek.

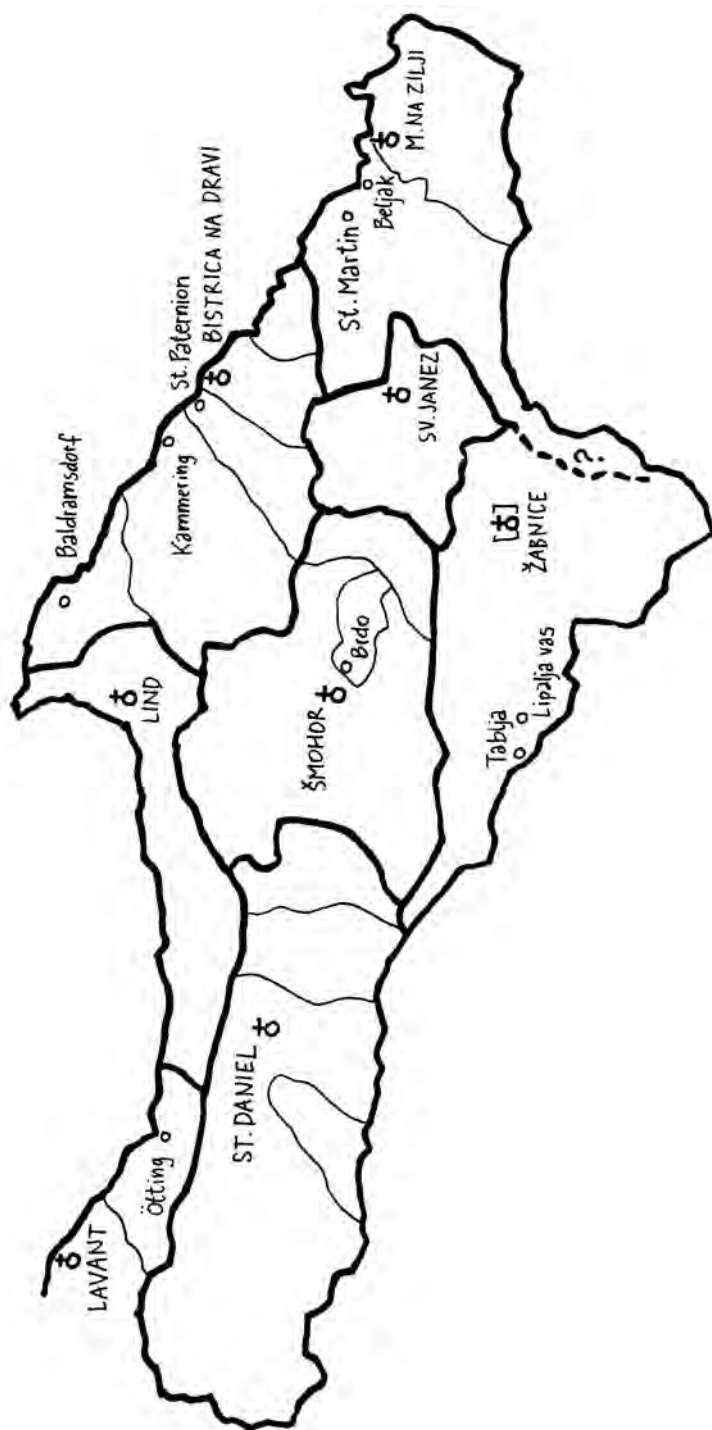
Najbolj zahodna teh župnij, v **St. Danielu**, je ob svojem nastanku pokrivala tudi nenaseljeno dolino reke Lesach (Lesachtal), na koncu katere je mejila na župnijo Lavant na današnjem Vzhodnem Tirolskem. Arheološke raziskave so ugotovile dve gradbeni fazi

¹ KLEBEL 1926, str. 52–56. Na priloženem zemljevidu, ki obsega deželo Koroško pred letom 1918, je kot pražupnija označenih 13 župnij.

² *Erläuterungen* 1, str. 16–18.

³ SELLA/VALE 1941, str. 28–29, in tu, Priloga B, št. 368–386 (št. 379, 376, 373, 386). Št. Janž pod Dobračem (št. 373) je tu zapisan kot »Püçoren«, kar naj bi bilo po Ivanu Grafenauerju Podgorje, ledinsko ime vasi, »Pod Goriach« iz menjalne pogodbe bamberskega škofa Otona II. in podklostrskega opata iz leta 1180 (MC III/1271; GZS IV/635); GRAFENAUER 1958, str. 18.

⁴ DEUER &c 2004; EICHERT 2012, str. 25–27, 303 (Šmohor), 22–23, 303 (St. Daniel).

02 Zemljepisna skica župnijske mreže na Gornjem Koroškem južno od Drave (po: KLEBEL 1925–1928)

zgodnjerednjeveške cerkve, prvo, ki sega najkasneje v 9. stoletje, in drugo, ki se postavlja v čas okoli 950–1000, torej v obdobje, ko je patriarh pri njej ustanovil pražupnijo. Kot plebs jo navaja popis papeških dajatev iz leta 1296.⁵ Čeprav je bila dolina reke Lesach izkrčena komaj v zgodnjem 14. stoletju in je patronat nad tamkajšnjimi vikariatnimi župnijami imelo gospostvo Pittersberg, je desetino pobiral župnik v St. Danielu. Leta 1477 je pred tribunal v Vidmu prišel spor med vikarjem župnika v St. Danielu in Viljemom de Gera, ki si je bil kot gradiščan na Pittersbergu prilaščal te desetine,⁶ ob ponovitvi procesa leta 1483, ko je bil omenjeni Viljem glavar v Federaunu, se omenjajo tudi kaplani v krajih St. Jakob, Liesing in St. Lorenzen.⁷ Iz dnevniških zapiskov kanclerja videmske kurije Paola Santonina (1485) je razvidno, da je bila župnija do sredine 15. stoletja v patriarhovich polnih pravicah, zatem pa je patronat prešel na laike;⁸ to je bilo gospostvo Goldenstein, ki si ga je vzporedno z mirovno pogodbo z goriškim grofom Janezom v Požarnici leta 1460 pridobil cesar Friderik III.

V polnih patriarhovich pravicah je bila tudi župnija v **Šmohorju**. Župnija se prvič omenja prek župnika kot priče v listini Ulrika I. iz leta 1169 (Geroldus de sancto Hermachora).⁹ Leta 1297 jo je še podeljeval patriarh »pleno iure«,¹⁰ v 14. stoletju pa si je patronat nad njo poskušal pridobiti goriški grof kot deželni knez. Patriarh Janez Sobieslavski jo je verjetno prav iz tega razloga leta 1391 inkorporiral benediktinskemu samostanu v Podklostru/Arnoldstein, ki je s tem pridobil pravico, da nanjo namesti vikarja.¹¹ To pa je v 15. stoletju sprožalo nenehne spore med samostanom in župniki, ki jih je na župnijo postavil goriški grof ali pa cesar, kadar je ta imel v posesti gospostvo Grünburg. Trenja so se končala šele leta 1506, ko je cesar Maksimilijan I. župnijo dokončno pripojil Podklostru.¹² Iz šmohorske pražupnije se je zgodaj izločila župnija sv. Mihaela na **Brdu/Egg**. Tu je mogoče predvidevati nekdanjo lastniško cerkev Bogenskih, ki je bila leta 1242, po izumrtju tega rodu, v posesti bamberskega škofa. Že dve leti zatem, leta 1244, pa jo je škof s patriarhom Bertoldom zamenjal za župnijo pri Sv. Martinu pri Beljaku; od takrat dalje je bila župnija »pleno iure« oglejskega patriarha.¹³

Župnija v **Št. Janžu pod Dobračem** stopi v zgodovino 10. novembra leta 1118 ali 1119, ob posvetitvi cerkve benediktinskega samostana v Možnici/Moggio v Furlaniji, ko je patriarh Ulrik I. potrdil ustanovitev samostana s strani grofa Kacelina iz okoli leta 1085 in k njegovi osnovni dotaciji s svoje strani med drugim primaknil desetino nekaterih drugih krajev v tej župniji kot tudi v tisti pri Mariji na Zilji (decimas quoque de Furniz et de quibusdam aliis villis in plebe Sancte Marie de Villach et in plebe sancti Iohannis

⁵ Gl. tu, priloga B, št. 379, sicer pa se tu župnik omenja že leta 1292; VALE 1943, str. 146, op. 1.

⁶ AAU, Acta 8, fol. 214v (1477 XII 1); VALE 1943, str. 125, op. 3.

⁷ AAU, Acta 10, fol. 546v (1483 I 13), 580r (1483 V 13); o teh župnijah *Erläuterungen* 1, str. 72–78, za St. Daniel str. 82.

⁸ VALE 1943, str. 147–148; Santoninovo poročilo, da naj bi bila župnija po izjavi zanesljivih oseb pred tem inkorporirana oglejskemu kapitlju in da naj bi jo ta podeljeval posameznim kanonikom, pač ne drži, povsem pa je mogoče, da je posamezne župnike izbiral patriarh iz njihovih vrst.

⁹ MC III/1129, 1130; GZS IV/506, 507.

¹⁰ BCU, Ms. 1471/II (Johannes de Lupico), fol. 29r.

¹¹ MC X/978, 981, 981a; potrditev papeža Bonifacija IX. iz leta 1394 MC X/1004a. Kot je bilo takrat običajno, je patriarh inkorporacijo upravičil z obubožanjem, ki ga je samostan doživel zaradi izgube »sedemnajst vasi in sedem (ali devet) župnijskih cerkva«, to je v distriktu Št. Janža, med potresom leta 1348.

¹² *Erläuterungen* 1, str. 92–94; Johannes Grabmayer, v: FAUST/KRASSNIG 2000, str. 296–297.

¹³ *Erläuterungen* 1, str. 99–100. Več o tej zamenjavi v nadaljevanju.

de Gil sitis).¹⁴ Bila je torej v popolni patriarhovi lasti. Obseg te župnije je deloma mogoče določiti po dejstvu, da je pri »kapeli sv. Andreja« v bližini samostana, to je v Vratih/Thörl, ko jo je patriarh Ulrik II. leta 1169 izločil iz župnije in jo s privoljenjem župnika te župnije predal opatu podkloštrskega samostana, ohranila krstno, pogrebno in druge pripadajoče ji župnijske pravice.¹⁵ Segala je torej do Ziljice – na njenem zahodnem bregu se nahaja tudi precej južneje ležeče Kokovo/Cocchau, ki je pripadalo iz Št. Janža izločeni župniji v Gorjanah¹⁶ –, in sam po sebi se ponuja sklep, da je Ziljica tvorila mejo med to pražupnijo in pražupnijo v Mariji na Zilji. Ko je samostan leta 1251 iz rok patriarha Bertolda prejel še samo župnijo,¹⁷ je s tem prejel tudi cerkvi sv. Jurija v Št. Juriju/St. Georgen im Gailtal in Matere božje v Gorjanah/Göriach, medtem ko se je že za patriarha Ulrika II. (u. 1182) od nje odcepila cerkev sv. Martina v **Bistrici na Zilji/Feistriz im Gailtal** v korist samostana v Možnici, ki je zanjo pri papežu Inocencu III. leta 1199 izposloval krstno in pogrebno pravico.¹⁸ Leta 1364, to je po potresu leta 1348, ki je zasul vas z župnijsko cerkvijo, pa je podkloštrski opat dosegel, da so bile župnijske pravice prenese na omenjeno cerkev sv. Jurija, ki je s tem postala župnijska.¹⁹

Patronat nad župnijo v Bistrici na Zilji je moženski samostan neznano kdaj, po vsej verjetnosti v poznem v 14. stoletju, izgubil v korist goriških grofov, zanj pa so se potegovali tudi Ortenburžani, njihovi tekmeči v boju za posesti v Ziljski dolini,²⁰ vendar je nad njo obdržal spiritualno, to je arhidiakonatsko oblast. To je izpričano v letih 1481 in 1484, ko se je tamkajšnji župnik uprl posegom podkloštrskega opata, ki je sicer imel arhidiakonatsko oblast nad drugimi župnijami, nastalimi v okviru pražupnije v Št. Janžu, češ da je prejel investituro na župnijo od moženskega samostana.²¹

4.2.2. Kot je bilo povedano, sega prva listinska navedba župnije v **Mariji na Zilji** v leto 1118 ali 1119. Poimenovanje te lokalitete v zgodovinskem gradivu niha. Leta 1118 ali 1119 se imenuje po Beljaku (de Villach), v desetinskem seznamu iz leta 1296 po Zilji (plebanus de Zelia, sicer pa običajno de Gila, prope Gilam, Gil) kot širši pokrajinski označbi. Podobno se stara cerkvena središča označujejo v Rožu (Rase, Ras) in Podjuni (Juna, Jun). Poimenovanje po Beljaku kot najbližjem pomembnem naselju, ki je bilo že leta 1060 povzdignjeno v trg, običajno v obliki »plebs S. Marie de Villach«, postavlja vprašanje cerkvenopravnih odnosov med obema lokalitetama, saj je podobnih primerov še nekaj, denimo pri ljubljanskem Šentpetru, ki se običajno imenuje po Ljubljani (plebs,

¹⁴ CDI II/116 (z letnico 1089); MC III/495 (z letnico 1090); GZS IV/56 (z letnico 1118). Po raziskavi Reinharda Härtla je bila listina, ki je sicer datirana z letom 1072, spisana med letoma 1136 ali boljše 1149 in 1166 in je kompilacija več darovnic; HÄRTEL 1991 (s ponovno objavo listine); Reinhard Härtel, v: FAUST/KRASSNIG 2001, str. 832–835. Za toponim, ki se danes vseskozi navaja v obliki »Možac«, uporabljam historično izpričano slovensko obliko Možnica.

¹⁵ MC III/1129, 1130; GZS IV/506, 507.

¹⁶ Popis cerkva, podrejenih podkloštrskemu samostanu iz 16. stoletja; VALE 1943, str. 76, op. 4; vizitacija goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa iz leta 1756; TROPPEL 2003, str. 290.

¹⁷ MC IV,1/2451; GZS VI,1/128. To je razlog, da desetinski seznam tu ne navaja župnika (plebanus), marveč rektorja.

¹⁸ MC III/1485; GZS IV/908.

¹⁹ MC XI/640; *Erläuterungen* 1, str. 105–106.

²⁰ *Erläuterungen* 1, str. 110–111. Podatki o patronatu so nepopolni. Po izumrtju Ortenburžanov so ga očitno podedovali Celjani, za njimi pač Habsburžani, a se tega po virih ne da dokazati.

²¹ AAU, Acta 10, fol. 371r (1481 V 17), 652r (1484 II 29). Da so furlanski samostani – konkretno gre za Možnico in Rozac – izvajali arhidiakonatsko jurisdikcijo nad svojimi nekdanjimi župnijami tudi potem, ko pri njih niso več imeli patronata, je dokazano v več primerih pri župnijah na Goriškem; gl. o tem v obravnavi župnij na Goriškem.

plebanus laybacensis), pri Solkanu in Gorici ter, kot smo videli v drugem poglavju, nekaj časa tudi pri Kamnici in Mariboru. Kljub temu je v raziskovanju cerkvene zgodovine na Koroškem trajalo kar nekaj časa, preden se je uveljavilo spoznanje, da župnija pri Sv. Jakobu v Beljaku ni od nekdaj in da je treba razčistiti njeno razmerje do sosednjih župnij, predvsem prav do Marije na Zilji.²² Odnos do Beljaka pa pomaga razbistriti tudi marsikatero okoliščino pri nastanku in zgodovinski vlogi te pražupnije.

V zgodovinskem gradivu srečamo omembo **Beljaka** prvič leta 878, ko je s tem označen most čez Dravo (ad pontem Uillah), pri katerem se je končala meja posestva Trebinje (Treffen), ki ga je kralj Karlman podelil novoustanovljeni cerkvi sv. Maksimilijana v Öttingu na Bavarskem.²³ Toponim se jezikovno navezuje na rimsko carinsko postajo Bilachium na desnem bregu Drave. Kraj se v listinah ponovno pojavi leta 979, in sicer kot dvor (curtis Fillac), ki ga je cesar Oton II. skupaj z gradom in cerkvijo (castellum cum aeclesia inibi constructa) doživljenjsko podelil säbenskemu (briksenškemu) škofu Albuinu (976–1006).²⁴ Po Albuinovi smrti pa je Beljak pripadel bamberskemu škofu. Kdaj je škofija v Bambergu na Frankovskem od ustanovitelja, cesarja Henrika II. (u. 1024), prejela obsežno posest tu med Dravo in Ziljo ter v Kanalski dolini, ni izpričano, se je pa to bržkone zgodilo ob njeni ustanovitvi leta 1007. Ker cerkve v omenjenem dvoru iz leta 979 ni mogoče poistovetiti z Marijo na Zilji, je s tem dokazan obstoj te ziljske pražupnije v drugi polovici 10. stoletja, po vsej verjetnosti pa je obstajala tudi že leta 878.

Cerkev Otonove listine iz leta 979 se identificira z župnijsko cerkvijo sv. Martina pri **Sv. Martinu (St. Martin) pri Beljaku**, danes del statutarnege mesta Beljak. To je bila očitno lastniška cerkev kraljevega dvora, a se takšna ni obdržala, saj jo je neznano kdaj prevzel patriarh, najbrž med reguliranjem lastniških cerkva v drugi polovici 11. stoletja – lastniške cerkve so v tem procesu na oglejskem območju, kot smo videli v prvem poglavju, praviloma pristale v polnih patriarhovitih pravicah. Vendar se Bamberg ni mogel sprijazniti z dejstvom, da na tej, zanj tako pomembni posesti ni imel cerkve, s katero bi svobodno razpolagal. Znano je, da so bamberski škofje večkrat posredovali pri papežu, da bi jim bile priznane pravice pri nekaterih cerkvah na Koroškem in na splošno zunaj njihove dieceze, ki so jih bili ustanovili, tudi pri cerkvah sv. Martina in sv. Jakoba v Beljaku, tako v letih 1197, 1203 in 1235,²⁵ a to kljub papeževi potrditvi ni zaleglo. Leta 1244 sta se patriarh Bertold Andechs-Meranijski in škof Henrik I. vendarle pogodila tako, da se je patriarh odpovedal pravicam pri cerkvi sv. Martina in priznal patronat škofu, v zameno pa se je škof odpovedal patronatu pri župniji sv. Mihaela na Brdu/Egg v Ziljski dolini in vse njene pravice prepustil patriarhu.²⁶ Ko je leta 1327 patriarh Pagan della Torre župni-

²² *Erläuterungen* 1, str. 130 in dalje.

²³ MC III/41; GZS II/248.

²⁴ MC III/150; GZS II/468.

²⁵ MC III/1472; MC IV,1/1558, 2107; GZS IV/891; GZS V/60, 632. Walter Fresacher je v razpravi, posvečeni prav cerkvi sv. Jakoba v Beljaku, tisti pasus v papeškem privilegiju, ki govori o bamberskih cerkvah in desetinah v drugih škofijah, torej tistih, kjer bamberski škof ni bil »ordinarius loci« (generaliter omnes ecclesias et decimas, quas Babemburgensis ecclesia in aliis parrochiis hactenus habuit vel post hac iuste habitura est) razumel napačno, kot da gre za druge župnije, četudi je jasno, da termin »parrochia« tu še vedno pomeni škofijo; FRESACHER 1960, str. 322–323.

²⁶ 1244 XII 21; MC IV,1/2288; GZS V/846. V pogodbi je sklenjeno tudi to, da oba skupaj – pristojnost pri tej je bila potemtakem sporna – tretjo cerkev, sv. Petra pri Beljaku (danes Sv. Križa na Peravi/Perau), podelita špitalu sv. Katarine v mestu. – Kljub jasnemu regestu v Jakschevih *Monumentih* Fresacher piše, da je bila cerkev sv. Martina vseskozi v bamberski lasti in da ji je patriarh leta 1244 le priznal župnijske pravice, po letu 1244 pa naj bi bila v bamberski lasti tudi cerkev sv. Mihaela

jo pri Sv. Martinu po smrti dotedanjega župnika podelil svojemu človeku, Morandinu iz Čedadu, kot da bi bila še vedno v njegovih polnih pravicah,²⁷ se je leto zatem na to odzval bamberski škof, za župnika prezentiral svojega kaplana in svoje pravice pri župniji upravičil z insertom listine iz leta 1244.²⁸

Poleg cerkve sv. Petra (danes Sv. Križa) na Peravi/Perau pri Beljaku je v mejah bamberskega beljaškega dvora nastala tudi cerkev **sv. Jakoba** v samem **mestu**. Pogodba iz leta 1244 je bila sklenjena v tej cerkvi, a ta ni bila predmet pogajanja. V pisnem gradivu se cerkev pojavi leta 1136, ko je salzburški nadškof Konrad I. v njej izstavil poravnalno listino med seboj, patriarhom Peregrinom I. in osojskim opatom (apud Uillac in ecclesia sancti Iacobi apostoli),²⁹ v desetinskem seznamu iz leta 1296 pa nastopi z župnikom (Villacum. Plebanus Villacensis) poleg Marije na Zilji (Zelia. Plebanus de Zelia) in Sv. Martina (S. Martinus prope Villacum. Plebanus S. Martini prope Villacum).³⁰ Zgraditi jo je dal pač bamberski škof kot zemljiški gospod v svoji, leta 1060 v trg povzdignjeni naselbini, vendar je bila leta 1311, ko je to prvič dokumentirano, v polnih patriarhovih pravicah.³¹ Problemi, ki jih postavlja status te cerkve, so na prvi pogled takšni kot pri drugih cerkvah na bamberski posesti južno od Drave, a razmere so tu nekoliko bolj zapletene. Arheološka izkopavanja na tej lokaciji so razkrila sledove grobišča, ki bi lahko segalo še v 9. stoletje, in ene romanske gradbene faze cerkve, ki pripada že bamberski dobi, ter še ene predromanske.³² Kakšen status je imela prva cerkev na tej lokaciji in kaj se je z njo dogajalo, ne vemo, a je morala po podelitvi tega okoliša bamberskemu škofu glede na znane podatke v juridičnem smislu propasti. Obstaja mnenje, da je bamberski škof novo cerkev postavil kot lastniško in da so njene pravice zatem neznano kako prešle na ordinarija.³³ Vendar te cerkve z nastankom šele okoli leta 1100 ni več mogoče obravnavati v smislu »klasične« lastniške cerkve kot tiste pri sv. Martinu. Tudi ni nič znanega o tem, da bi bila obdarjena z desetinami. Glede na poznejše gradivo si jo lahko najbolje razlagamo kot »kapelo« in zatem vikariatno župnijo župnije pri Mariji na Zilji, s tem da si je vse pravice nad njo pridržal patriarh sam, obenem pa kaže, da je bilo razmerje med mestom in njegovo matično župnijo včasih tudi obrnjeno.

Omenjena podelitev patriarha Ottobona Ulriku, imenovanemu Cursuto, iz Čedadu leta 1311 je zadevala položaj, zapisan kot »clericatus et prebenda seu portio plebis

na Brdu; *Erläuterungen* 1, str. 99–100, 127; prim. tudi FRESACHER 1960, str. 324–325. Fresacher se je pri tem oprl na omenjene papeške privilegije, ki pa za Oglej očitno niso veljali. Ko bi bilo res tako, bi leta 1244 patriarh bamberskemu škofu priznal patronat nad Sv. Martinom, ne da bi za to zahteval enakovredno odškodnino, ki mu jo je škof ponudil v obliki patronata nad cerkvijo na Brdu. Cerkev sv. Mihaela na Brdu je bila po letu 1244 potemtakem v patriarhovih polnih pravicah, o čemer govori tudi vrsta dokumentov v zvezkih patriarhatskih notarjev in v aktih patriarhatske kurije v Vidmu. Treba pa je dodati, da se splošna označba cerkve sv. Mihaela v Ziljski dolini brez toponima (S. Mihaelis de Gila, prope Gillam itd.; prim. ОТОРЕПЕС 1995, indeks str. 291) ne nanaša na Brdo, marveč na Grafendorf, župnijo, izločeno iz pražupnije v St. Danielu; o tej gl. *Erläuterungen* 1, str. 84–85.

²⁷ BCU, fasc. 1475/II (Gabrielis de Cremona), fol. 45v (1327 XI 28); MC IX/107.

²⁸ ASU/AN, fasc. 5118 (Eusebius de Romagnano), fol. 17v–18r, 19v–r (oboje 1328 VI 16); DF II/515; MC IX/188.

²⁹ MC III/637; GZS IV/128.

³⁰ Priloga B, št. 369, 385, 386.

³¹ MC VIII/48.

³² KARPFF/VETTERLING 2006; EICHERT 2012, str. 76–77.

³³ *Erläuterungen* 1, str. 130 in dalje, nadrobno o tej cerkvi FRESACHER 1960, ki pa zaradi izhodišča, da cerkev ni nikoli bila podrejena Mariji na Zilji, prihaja do napačnih sklepov.

S. Jacobi de Villaco». S tem pa ni mišljena župnija, kot se bere v literaturi, marveč njen vikariat, in iz formulacije v listini je razvidno, da je bila župnija tedaj v Beljaku, vikar, ki ga je imenoval patriarh, pa je oskrboval Marijo na Zilji.³⁴ Drugače govori podelitev klerikata, pravzaprav beneficija »simplex« patriarha Pagana iz leta 1319 Odoricu de Strassoldo. Takrat je bilo rečeno, da gre za beneficij (pač župnije) sv. Marije na Zilji, a je dodano, da nekateri govorijo, da je to (župnija) sv. Jakoba v Beljaku: »Collatio clericatus, seu beneficij simplicis S. Mariae prope Villam (!; Gillam?; Villacum?), quae ab aliquis dicitur S. Jacobi Villacensis«.³⁵ O tem klerikatu je ponovno govor v razsodbi patriarha Pagana iz leta 1331. Šlo je za spor o razdelitvi dohodkov med Konradom, župnikom (plebano de Villaco) in nam znanim Odoricom de Strassoldo, klerikom te župnije (clerico ejusdem plebis), in tu je tokrat določno zapisano, da je župnija v Beljaku, Marijina cerkev pa le njena »kapela« (plebi et capelle B. Marie Virginis dicte plebis).³⁶ Vendar pa je patriarh leta 1338, ko je omenjeni Konrad umrl, na njegovo mesto (plebem sancte Marie prope gillam) postavil Constatina de Savorgnano (per mortem domini Conradi olim dicte plebis plebani).³⁷ Konrad je potemtakem v resnici zasedal mesto župnika pri Mariji na Zilji, vikariat, leta 1319 celo zabeležen samo kot »beneficium simplex«, pa je bil pri cerkvi sv. Jakoba. S tem se ujema tudi podatek o tem vikariatu, o katerem je ob njegovi podelitvi po Odoricovi smrti leta 1334 rečeno, da gre za »clericatus plebis sce Marie de Villaco« in da njegovo podeljevanje pripada patriarhu.³⁸ Vse dvome pa dokončno odpravi prošnja krškega škofa Pavla na papeško kurijo v Avignonu leta 1352, da bi njegovemu kaplanu Ulriku »de Altemburg« prihranil kanonikat v Čedadu ne glede nato, da bi pri tem obržal »parrochiale ecclesiam S. Marie prope Gylam cum eius filiali in Villaco«;³⁹ župnik je takrat očitno užival tudi prebendo pri Sv. Jakobu.

Omenjeni dokumenti iz prvih desetletij 14. stoletja razkrivajo, da sta bili prebendi pri Mariji na Zilji in v Beljaku med seboj povezani in obe v polnih patriarhovitih pravicah, tako da se spričo nedvomne kronološke in teritorialne prednosti Marije na Zilji ne glede na to, če je župnik sedel v Beljaku, ne moremo pridružiti Fresacherjevemu mnenju, da je bila župnija v mestu takrat že neodvisna od matične župnije ali pa da od nje sploh nikoli ni bila odvisna. Tesna povezanzost med njima postane posebej očitna v drugi polovici 15. stoletja, ko je – če že ne prej – ziljski župnik rezidiriral v Beljaku in je obenem oskrboval tudi cerkev sv. Jakoba; župnijski prebendi naj bi bili torej združeni.⁴⁰ O odnosu mestne

³⁴ MC VIII/48 (regest, po BAU, Ms. 162); gl. sicer *Erläuterungen* 1, str. 131, in FRESACHER 1960, str. 326 in dalje (z zmotnim prepričanjem, da je šlo za podelitev župnije, kot je to tudi v Jakschevih *Monumentib*). Kljub temu, da je Fresacher upošteval še nekaj nadaljnjih dokumentov iz oglejskih arhivov, ki jih navajamo tudi tu v nadaljevanju, je izhajal s stališča, da sta bili župniji med seboj neodvisni in ju je obe le trenutno zasedala ena in ista oseba, enkrat poimenovana po Mariji na Zilji, drugič po Beljaku. To pa, kot bomo videli, ne drži.

³⁵ DF I/106 (1. februar 1319); MC VIII/461; znan je le regest brez besedila listine.

³⁶ ASU/AN, fasc. 5119/1 (Gubertinus de Novate), fol. 6r–7r (1331 X 21); DF II/705; MC IX/480. Določeno je bilo, da si morata oba dohodke enakovredno deliti na pol.

³⁷ ASU/AN, fasc. 5120/8 (Gubertinus de Novate), fol. 11r (1338 VIII 9).

³⁸ BCU, fasc. 1474/III (Melioranza da Thiene), fol. 63r (1334 IX 30).

³⁹ LANG 1903, str. 395, št. 472c; gl. tudi *Erläuterungen* 1, str. 132–133. Zanimivo je, da je bil iz vrst ministerialov z Vrbovca pri Gornjem Gradu (Altenburg) tudi Ulrik na položaju klerikata (takrat pri Mariji na Zilji), hkrati tudi arhidiakon Koroške, ko ga je po smrti leta 1311 nasledil Ulrik iz Čedada, in tudi Siegfried, naslednik tega Ulrika, ki ga je po resignaciji leta 1319 nadomestil Ulrik de Strassoldo. O Siegfriedu in Vrbnških gl. RAVNIKAR 2010B, str. 153–155 in genealoška preglednica str. 158.

⁴⁰ Gradivo o tem v: VALE 1943, str. 193 in dalje; FRESACHER 1960, str. 332–333. Da bi bili obe prebendi vselej združeni v eni osebi, ne drži, saj je v zgodovinskem gradivu iz tega obdobja znana

cerkve sv. Jakoba v Beljaku do njene matične cerkve pri Mariji na Zilji bi se dalo še razpravljati, na tem mestu pa naj zadošča le opozorilo na borbo okoli patronata nad obema, ki jo je s patriarhom kot tudi z bamberskim škofom vodil cesar Friderik III. od leta 1475 dalje.⁴¹ Kot se je v tem času dogajalo pri drugih patriarhatskih župnijah, si je cesar kot deželni knez prizadeval, da si pridobi patronat nad Marijo na Zilji in posredno s tem nad župnijo v Beljaku, katere pomen je sčasoma vse bolj rasel. Tako je za ziljsko župnijo v registrih papeža Pavla II. v začetku leta 1469, ko jo je ta – pač po Friderikovem namigu, ki se je v tem času mudil v Rimu – zaradi zanemarjanja s strani oglejskega patriarha inkorporiral gornjekoroškemu arhidiakonatu (Vallis Gile) za sedež arhidiakona, zapisano, da je v cesarskem patronatu.⁴² Na tej podlagi je cesar leta 1474, po smrti dotedanjega ziljskega župnika in arhidiakona Petra Fritzlerja, takoj izrabil priložnost in tu namestil svojega župnika, Andreja Erlauerja, ter s tem prehitel patriarha. Ta je šele čez kako leto v Beljak poslal svojega kandidata, že omenjenega Janeza Krausa, ki ga Beljačani niso hoteli priznati.⁴³ V tem zapletenem položaju, v katerega je cesar vključil še papeža, se je patriarh postopoma omehčal in priznal cesarjevega kandidata, oba pa sta zatem skupno nastopila proti zahtevam bamberskega škofa pri cerkvi sv. Jakoba. Vendar to še ne pomeni, da je patriarh cesarju patronat nad Marijo na Zilji tudi priznal. To je storil – pač patriarhu navkljub – šele papež Leon X. leta 1514 cesarju Maksimilijanu I. na naslov gospostva Bekštajn/Finkenstein, ta pa ga je podelil naprej Sigismundu Dietrichsteinskemu, ki je s tem povezani patronat nad cerkvijo sv. Jakoba leta 1526 predal beljaškemu mestnemu svetu; beljaška mestna župnija je šele takrat postala neodvisna od ziljske.⁴⁴

V nadaljevanju nas zanima, kakšen je bil prvotni obseg pražupnije pri Mariji na Zilji. Njen teritorij naj bi na zahodu med Dravo in Ziljo torej zajel Beljak in teritorij srednjeveške župnije pri Sv. Martinu, od tu navzdol pa naj bi po Fresacherju – v nasprotju s Kleblom – meja med to pražupnijo in tisto v Št. Janžu pod Dobračem potekala po Ziljici,⁴⁵

vrsta vikarjev za mesto, pač pa drži, da so bili ta vikar in drugi duhovniki v mestu in zunaj njega podrejeni župniku. To je razbrati tudi iz navodila, ki ga je patriarhov generalni vikar po imenovanju novega župnika Janeza Krausa 10. januarja 1476 naslovil na »populo communitati et hominibus castri Villaci (to je podložnikom beljaškega pomirja)« ter vsem duhovnikom »sub parochiali ecclesia S. Marie in gila plebe nuncupata«, naj bodo Krausu pokorni; AAU, Acta 7, fol. 68r–69r. Ko je leta 1480 župnik Leonard Ernauer pri generalnem vikarju zaprosil za absenco, pa je zanj spet zapisano, da je »rector parochialis ecclesie plebis nuncupate beate Marie Virginis in Gilla Aquileiensis dioc. cui et annexa est filialis ecclesia s. Jacobi in Uillaco«; AAU, Acta 9, fol. 417r (1480 VI 14).

⁴¹ FRESACHER 1960, str. 333 in dalje; *Erläuterungen* 1, str. 133–135.

⁴² RG IX, str. 206–207, št. 1335 (1469 II 4).

⁴³ Gl. zgoraj, op. 40. Ker se je isto pred tem dogajalo tudi cesarjevemu župniku (FRESACHER 1960, str. 334), je na tej podlagi napačno sklepati, da so se Beljačani Krausu uprli zato, ker je bil patriarhov »protižupnik«, kot je to storil Fresacher (prav tam, str. 337, op. 78). Glede datuma Krausovega imenovanja za župnika obstaja nejasnost. Podelilna listina v AAU, Collationes, fol. 40r, besedilo fol. 87v–88r, je datirana z 10. januarjem 1475, pismo beljaškemu meščanom (gl. op. 40 zgoraj) pa z 10. januarjem 1476, pri čemer letnica glede na redosled vpisov v obeh primerih drži. Tudi spricho dogajanja v Šentrupertu na Dolenjskem, kjer je pred tem župnikoval Kraus (gl. o tem tu v osmem poglavju), bo podelitev leta 1475 držala.

⁴⁴ FRESACHER 1960, str. 341 in dalje, tudi tokrat z zmotnim stališčem, da neka župnija ne more biti odvisna od druge župnije, kar seveda v primeru vikariatnih župnij ne drži. Vzrok Fresacherjevim napačnim sklepom je tudi razumevanje izrazov »Pfarre« in »Pfarrer« v nemških pisnih virih kot župnijo in župnika v pomenu »plebs« in »plebanus«, saj ju je mogoče tolmačiti tudi kot vikariat in vikarja. Na to bomo morali v nadaljevanju opozoriti še večkrat.

⁴⁵ *Erläuterungen* 1, str. 140; KLEBEL 1926, str. 54–55, točki 8. in 9., in priloženi zemljevid; gl. tudi GRAFENAUER 1958, str. 22–23.

se pravi, da je bil na njeni strani tudi Podklošter z župnijo sv. Lamberta, ki jo je Klebel še prišteval k Št. Janžu. V tem ima Fresacher vsekakor prav. Kleblu še ni bilo znano, da je ziljska župnija segla tudi v Zgornjo Savsko dolino, in to vse do leta 1390, ko je po prizadevanju Ortenburžanov župniji v Kranjski Gori odstopila Rateče.⁴⁶ To ne bi bilo mogoče, če Podklošter ne bi bil v njenih mejah. Fresacher je pri tem sklepal, da je Marija na Zilji Rateče oskrbovala prek Korenskega sedla. To utegne biti res, vendar je leta 1390 Kranjska Gora poleg Rateč s Podkorenom dobila tudi Fužine (Weißenfels, Fusine di Valromana) še bolj zahodno od izvira Save Dolinke proti Trbižu, do kamor je bila pomaknjena deželna meja med Koroško in Kranjsko, ki se je obdržala do konca prve svetovne vojne. S tem je Mariji na Zilji ostal še ozek pas med to mejo in Ziljico, ki se je na jugu končal z rudarskim območjem v Rablju in pri Predelu mejil na Bovško, ki pa ga je pozneje oskrboval Trbiž.

Na teritoriju ziljske pražupnije je treba omeniti še lastniško cerkev sv. Mihaela v **Brcni/Fürnitz**, ki je pokrivala del posestev bamberskega dvora v Beljaku na desni strani Zilje.⁴⁷ Iz zgoraj omenjene listine patriarha Ulrika I. ob posvetitvi cerkve benediktinskega samostana v Možnici iz leta 1118 ali 1119⁴⁸ je razvidno, da je kraj (Furniz) takrat še ležal v mejah Marije na Zilji, cerkev sama pa se prvič navaja z župnikom v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 (Wernç. Plebanus de Wernç).⁴⁹ Po sporih za to posest med Bambergom in gospodi iz Roža v drugi polovici 13. stoletja pa je župnija pripadla gospostvu Rožek/Rosegg, katerega posestniki so pridobili tudi prezentacijsko pravico župnika, ki ga je potrjeval patriarh.⁵⁰ Ob tem, da – drugače kot pri cerkvi sv. Jakoba v Beljaku – v znanem gradivu o kakšnih pravicah ziljskega župnika pri tej župnji ni sledu, lahko na tej podlagi kljub pomanjkanju zgodnejših podatkov sklepamo na prvotno lastniško cerkev.

4.2.3 Glede na posestniške razmere, ki jih je na tem koncu obvladoval Bamberg, je moralo ozemlje, ki ga je leta 1390 pridobila župnija v Kranjski Gori, ležati zunaj bamberske svetne jurisdikcije.⁵¹ S tem pa se že dotaknemo vprašanja Kanalske doline v koroških deželnih mejah do leta 1918. **Kanalska dolina** se je raztezala vzdolž reke Bele (Fella/Fellach) od Trbiža (Tarvis/Tarvisio) do Tablje (Pontebba/Pontafel), s tem da je bilo tržno naselje Tablja onstran lokalnega potoka že na furlanski strani, cerkev pa še na koroški. Vse to območje je bilo v srednjem veku v posesti bamberske škofije. Datum podelitve tudi v tem primeru ni znan, se je pa to po vsej verjetnosti zgodilo ob ustanovitvi škofije leta 1007. Takrat Bamberg namreč ni dobil le Beljaka, ampak obsežno ozemlje »na obeh straneh ceste od Beljaka do Tablje«, ki je vključevalo tako teritorij pražupnije Št. Janž pod Dobračem kot tudi Marije na Zilji, skupaj s teritorijem poznejšega deželskega sodišča Bekštajn/Finkenstein, ki ga je pokrivala slednja.⁵² Ko je kralj Henrik IV. leta 1060 Beljaku podelil tržne pravice, je kraj, »villa, que vocatur Villach«, ležal v grofiji »fidelis Lvdowici comitis«,⁵³ s čimer je mišljen leta 1077 odstavljeni ali umrli furlanski grof Lu-

⁴⁶ GRAFENAUER 1957; GRAFENAUER 1958; za nianse gl. tudi MLINAR 2005.

⁴⁷ *Erläuterungen* 1, str. 122.

⁴⁸ MC III/495; GZS IV/56.

⁴⁹ Št. 371.

⁵⁰ *Erläuterungen* 1, str. 122. Poleg drugih dokumentov to potrjuje tudi prezentacija grofa Ulrika Schaunberskega leta 1496; AAU, Acta 17, fol. 246r–246v (1496 VI 29).

⁵¹ Nadrobneje o tem v obravnavi radovljiške pražupnije.

⁵² Nazadnje NEUMANN 2008.

⁵³ MC III/338; GZS III/204. Izvirna listina ni ohranjena. Namesto pridevnika »fidelis«, ki ga imata Jaksch in za njim Kos, stoji v starejšem od dveh znanih prepisov te listine, s konca 13. stoletja,

dovik. Vse to, po vsej verjetnosti leta 1007 bamberskemu škofu podeljeno ozemlje je bilo takrat dejansko še vedno v mejah furlanske grofije kot dve stoletji poprej.⁵⁴ Na tej podlagi je mogoče rekonstruirati kronsko ozemlje, podobno tistim južno od Karavank, ki jih je vladar podeljeval v drugi polovici 10. in prvi polovici 11. stoletja.

Kanalska dolina je bila že v rimskem obdobju izjemno pomembna prometna povezava med Oglejem in Virunumom, se pravi med Furlanijo in Koroško in s tem med Italijo in Srednjo Evropo, bila pa je sprva nedvomno zelo redko poseljena, dokler se ni gostota prebivalstva zaradi razcveta rudarstva povečala. Tudi ni nikakršnih namigov, da bi v času, ko jo je prejel bamberski škof, imela lastno cerkev. Pokrivati jo je morala kakšna druga pražupnija, in tu pride slej ko prej v poštev Št. Janž pod Dobračem.⁵⁵ Prvi dve cerkvi v Kanalski dolini je postavil šele v zgodnjem 12. stoletju škof Oton I. (1106–1139): to sta bili »kapeli« sv. Jere in sv. Egidija, ki ju navaja neki popis škofovih del med cerkvami in poslopji, ki jih je škof dal sezidati zunaj svoje dieceze (in montanis Chanol 2 capellas, unam in honorem sancte Gertrudis Virginis et alteram in honore sancti Egidii).⁵⁶ Prva stoji v **Lipalji vasi** (Diepoltskirchen, zdaj Leopoldskirchen/Le Glesie-S. Leopoldo), druga v **Žabnicah** (Saifnitz/Camporosso), s patrocinijema, ki sta sicer pogosta med Otonovimi ustanovami. Čeravno sta nastali istočasno, je le druga postala župnijska in je v smislu matične župnije pokrila vso dolino.⁵⁷ Pri tem sta gotovo odločala osrednji zemljepisni položaj kraja pa dejstvo, da je bila nekdanja tu v bližini rimska poštna postaja (Larix), katere ostanki so se v 12. stoletju gotovo lahko še videli.⁵⁸

Četudi je bila cerkev v Žabnicah bamberska ustanova in so si bamberski škofje prizadevali, da iz Rima dobijo privilegije, s katerimi jim je papež potrdil pravice nad cerkvami zunaj njihove dieceze,⁵⁹ je župnija tako kot druge bamberske, ki smo jih obravnavali, pristala z vsemi pravicami v patriarhovih rokah. Patriarh jo je neznano kdaj podelil hospitalu sv. Marije v Guminu/Gemona, izpostavi hospitala Sv. Duha »in Saxia« (Santo Spirito in Sassia) v Rimu, s tem da je njegov prior prejel prezentacijsko pravico,⁶⁰ medtem ko je odvetništvo pač ostalo bamberskemu škofu. Spiritualna jurisdikcija guminskega hospitala nad cerkvami v Kanalski dolini je v srednjem veku izpričana v več primerih,⁶¹ tako tudi pri ustanovitvi vikariata v **Trbižu/Tarvisio**. Leta 1399 je škof Albert kot zemljiški gospod tamkajšnjim prebivalcem dovolil postaviti cerkev sv. Petra in Pavla v Trbižu in dovoljenje upravičil s tem, da kraj leži daleč od župnijske cerkve in da jo prebivalci zaradi dežja, hudournikov in snega težko obiskujejo, poleg tega pa tudi s tem, da se v

»frantis«, z mlajšo roko popravljen v »francisci«, ki se ponovi v novejšem prepisu listine z začetka 15. stoletja; GLADISS/GAWLIK 1941, str. 81–82, št. 62. Ne enega ne drugega, kar naj bi namigovalo na frankovski izvor tega grofa, ni mogoče zadovoljivo razložiti in gre slej ko prej za napako prepisovalcev, ki jo je Jaksch na podlagi številnih analogij logično, četudi svojevoljno popravil.

⁵⁴ Kos 1955A, str. 172, in zemljevid str. 111.

⁵⁵ BURBA 1998, str. 16.

⁵⁶ PERTZ 1856, str. 909; GZS IV/23.

⁵⁷ KLEBEL 1926, str. 55 št. 10. Klebel jo pojmuje kot pražupnijo in dopušča možnost, da se je Trbiž s podružnicama v Rablju in Plecutu/Flitschl odcepil iz župnije v Gorjanah, kar pa ne drži.

⁵⁸ Po nekaterih mnenjih naj bi bila postaja Larix južneje ob Beli (Chiusaforte), pri Žabnicah pa Bilachinium; RIGONI 1977.

⁵⁹ Gl. zgoraj op. 25. Tu so cerkve v Kanalski dolini navedene le sumarično (et eas que in Canali sunt).

⁶⁰ Datum ustanovitve tega hospitala ni znan. Leta 1213 so guminski fevdniki darovali hospitalu posest v Lipalji vasi; LIRUTI 1771, str. 124; PASCHINI 1915A, str. 36–37.

⁶¹ Tako je npr. leta 1389 prior umestil župnika v Žabnicah (MANZANO VI, str. 131); gl. tudi DE VITT 1990, str. 131.

župnijski cerkvi pridiga slovensko (slavice), medtem ko se tu govori »gallicum idioma«, to je furlansko.⁶² Leta 1401 pa je dovoljenje za ustanovitev »kapele«, za katero je tokrat določeno rečeno, da je podrejena matični cerkvi v Žabnicah, prebivalcem Trbiža izstavil tudi Peter iz Rima (Petrus de Roma), prior guminskega hospitala.⁶³ Po vsej verjetnosti je ravno podrejenost župnije v Žabnicah hospitalu sv. Marije v Guminu razlog, da se Žabnice v desetinskem seznamu iz leta 1296 ne pojavljajo, tudi ne v seznamu iz leta 1323. Dodati pa je treba, da je v 15. stoletju spiritualna jurisdikacija guminskega hospitala nad Kanalsko dolino postala sporna, kot se to vidi iz procesa proti njegovemu priorju v videmski kuriji leta 1472.⁶⁴

Drugi dve še srednjeveški duhovniji Kanalske doline, izločeni iz Žabnic, sta bili v **Ukvah/Ugovizza** in **Naborjetu/Malborghetto**. Župnija v Naborjetu (parochia) je izpričana leta 1427 ob zamenjavi župnika.⁶⁵ V Ukvah naj bi bila župnija omenjena že leta 1260,⁶⁶ kar je prezgodaj, žal pa zanesljivih zgodovinskih podatkov o njej ni na voljo.

4.3. Zgornja Dravska dolina

4.3.1 Misijonsko delovanje oglejskega patriarhata na skrajnem koncu **Zgornje Dravske doline**, danes na **Vzhodnem Tirolskem**, je v zgodnjem 9. stoletju seglo tudi prek Drave na sever. Poseben vstavek v odločbi Karla Velikega iz leta 811, s katero je bilo to območje razdeljeno med Salzburg in Oglej, je omogočil, da je patriarh tu in tam obdržal posestva na levem bregu Drave, ki so pripadala cerkvam, ležečim ne njenem desnem bregu. Konkretno naj bi bilo to potrjeno pri današnjem **Lienzu**, katerega upravni sedež je bil prvotno v nekdanjem lienskem gradu pri cerkvi sv. Andreja onstran Drave. V drugi polovici 11. stoletja se je za to lokaliteto pojavil toponim »patriarhova vas« (villa patriarchę, pozneje Patriarchesdorf in Patriarsdorf).⁶⁷ Raziskovalci domnevajo, da se ta posest navezuje na nekdanje pravice oglejske nadškofije pri škofiji v propadlem rimskem municipiju Claudium Aguntum na ravnici štiri kilometre vzhodno od Lienza na levem bregu Drave in naj bi potemtakem izvirala še iz časa pred letom 811. Župnija se v zgodovinskem gradivu prvič pojavi leta 1197 prek župnika (Gotscalcus plebanus de Patriarscsdorf), ko je bila po vsej verjetnosti že salzburška.⁶⁸ Vendar je oglejski patriarh pri cerkvi še vedno imel določene pravice; tako je med drugim izpričano, da jo je leta 1204, pač obnovljeno, posvetil njegov sufragan, puljski škof, četudi v imenu salzburškega nadškofa.⁶⁹ Kljub navedenim okoliščinam in kljub uveljavljenemu mnenju pa ostaja dvom, če je bila ta cerkev v resnici prva, ki je pokrila liensko kotlino po slovanski naselitvi okoli leta 600.

⁶² VALE 1943, str. 218, op. 2. V listini ni zapisano, katera je bila ta župnijska cerkev, Vale le v oklepaju dodaja, da gre za Žabnice.

⁶³ AZZONI AVOGARO 1840, str. 125.

⁶⁴ AAU, Acta 3, fol. 90v, 94r, 96v, 98r.

⁶⁵ 1427 II 27; RG IV, št. 11803. Po dosedanjih podatkih naj bi bila župnija omenjena šele leta 1487; *Stato Udine*, str. 202.

⁶⁶ *Stato Udine*, str. 203.

⁶⁷ REDLICH 1886, str. 104, št. 290; MC III/412 (ok. 1075–1090). K starejši zgodovini Lienza pregledno WIESFLECKER 1948.

⁶⁸ WIESFLECKER 1950, št. 35, tudi WIESFLECKER 1948, op. 13. Po popisu prebend iz let 1455/56 je župnijo podeljeval salzburški nadškof; CHMEL 1852, str. 290. Kljub temu se je spomin na to, da je ta lienski okoliš onstran Drave nekdanj pripadal Ogleju, ohranil še v 17. stoletje; VALE 1943, str. 134 in op. 4. Santonino je cerkev sv. Andreja očitno obiskal, a se o tem, komu pripada, ni izrekel, kar pomeni, da jo je molče priznal patriarhu.

⁶⁹ WIESFLECKER 1950, št. 39.

Patrocinija sv. Andreja si na oglejskem vplivnem območju tako zgodaj ni mogoče zamisliti, in če se v prihodnosti ne bo izkazalo, da je na tem mestu obstajala kakšna cerkvena stavba karolinškega porekla, ki bi premostila vmesno obdobje med tu arheološko dobro zastopano pozno antiko⁷⁰ in visokim srednjim vekom, obstaja verjetnost, da je nasledstvo škofijskega sedeža v Aguntu prevzela katera druga cerkev, postavitev te v »patriarhovi vasi« pa bi lahko pomenila le korak pri učvrstitvi tamkajšnje posesti.⁷¹

Drugi dve stari cerkveni središči v tem okolišu, obe južno od Drave, sta v krajih Tristach in Lavant vzhodno od Lienza in sorazmerno blizu eno drugemu. V **Tristachu** se cerkev – sicer s pomenljivim patrocinijem sv. Lovrenca – prvič omenja sredi 11. stoletja, ko je plemeniti Scrot s soprogo svojo posest v tem kraju z eno polovico te cerkve podelil briksensškemu škofu Altvinu (1050–1065),⁷² in zatem v pogodbi škofa Altvina s patriarhom Rabengerjem (1063–1068) glede desetini, s katero je patriarh škofu med drugim prepustil polovice te cerkve z njenimi pritiklinami (dimidietatem ecclesiae Dristach dictę cum suis pertinentibus).⁷³ Ta okoliščina torej govori za lastniško cerkev, ki prvotno ni bila v patriarhovi domeni. Podobno je bilo s cerkvijo v Lavantu, čeravno je iz poznejšega gradiva razvidno, da je prav ta pokrivala velik del tamkajšnjega oglejskega teritorija vzhodno od Lienza v smislu pražupnije, tudi Tristach. Ko jo v zgodovinskem gradivu prvič zasledimo, to je ob koncu 11. stoletja (med 1085 in 1097) in še brez patrocinija (ecclesia in monte Lovant dicto sita), je plemeniti klerik Hunprecht njen četrtnski delež podaril briksensškemu škofu Altvinu.⁷⁴ Prva znana omemba župnika (Piligrinus plebanus de Lowat) pa datira šele iz leta 1169, in sicer v listini patriarha Ulrika II. za cistercijanski samostan v Vetrinju, v kateri nastopa kot priča.⁷⁵ Glede na to je župnija takrat že bila v patriarhovih rokah.

Župnijska cerkev v **Lavantu** je bila in je še posvečena sv. Ulriku, ki – kanoniziran leta 993 – ne sodi v najstarejšo plast cerkvenih patrocinijev. Leži na vzpetini nad naseljem, na lokaciji, imenovani Kirchbichl, s čimer se ujema tudi njena označba »in monte Lovant« ob prvi znani omembi ob koncu 11. stoletja. Arheološka raziskovanja po drugi svetovni vojni so pokazala, da je bila tu pomembna poznoantična višinska postojanka urbanega značaja s škofijsko in drugimi cerkvenimi stavbami, tako imenovani refugij, ki so si ga uredili prebivalci bližnjega Agunta, ko so se umaknili na varnejši kraj.⁷⁶ Leta 1993 pa so se arheologi lotili tudi izkopavanja na lokaciji same cerkve in pri tem odkrili, da stavba stoji na mestu poznoantičnega cerkvenega objekta in da ima še eno zgodnesrednjeveško fazo, ki jo določajo najdbe karantanske köttläške kulture s široko datacijo od 8. do sredine 11. stoletja.⁷⁷ S tem je bila dokazana identičnost današnje cerkve s tisto s konca 11. stoletja in njeno zgodnesrednjeveško prednico, kajpak z nekim drugim, nam neznanim patro-

⁷⁰ GLASER 2003.

⁷¹ Obstaja kajpak tudi možnost, da je posest v »patriarhovi vasi« mlajša in da jo je prejel šele patriarh Popon okoli leta 1030 s strani svojih staršev iz rodu Otokarjev, ustanovnikov benediktinskega samostana Osoje/Ossiach; WIESFLECKER 1950, k listini št. 5. V tem primeru bi bila cerkev sv. Andreja prvotno lastniška cerkev Otokarjev. Največ posesti na obeh straneh Drave si je tu sicer pridobil briksenski škof, vendar so si jo pozneje prilastili goriški grofje, cerkve severno od Drave pa so postopoma prišle v polne pravice salzburškega nadškofa.

⁷² REDLICH 1886, str. 30, št. 73; za zgodovino tega kraja TOTSCHNIG 1983.

⁷³ UBKr I/46; GZS III/227; TOTSCHNIG 1983/8. O tem gl. tudi tu v prvem poglavju.

⁷⁴ REDLICH 1886, str. 126, št. 367.

⁷⁵ MC III/1123; GZS IV/502.

⁷⁶ Pregledno PIZZINI 2000; za Agunt in Lavant GLASER 2003, str. 630–636.

⁷⁷ TSCHURTSCHENTHALER/WINKLER 1995; TSCHURTSCHENTHALER 2003.

cinijem, dokazan pa je bil tudi njen hierarhični položaj med cerkvami lienske kotline kljub njeni sorazmerno neugodni legi. Ko jo je neznano kdaj prevzel patriarh, ji je določil distrikt, ki je segal od vključno Tristacha na zahodu do Öttinga na vzhodu že na današnji koroški strani. Vendar se je njena lega dolgoročno izkazala za neprimerno, zato so njeni župniki že v zgodnjem 13. stoletju rezidirali v bližnjem, laže dostopnem Tristachu, kar je zastrlo odnos med obema župnijama. Tako se župnik Siboto (Syboto) leta 1231 imenuje po Tristachu, leta 1237 pa po Lavantu.⁷⁸ V papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 se na Gornjem Koroškem pojavlja le »plebanus de Tristach«, »plebanus de Lawant« pa v dodatku k župnijam na Spodnjem Koroškem, medtem ko se v seznamu iz leta 1323 navaja le Tristach.⁷⁹

Kolikor vemo, je bila župnija Lavant v polnih patriarhovitih pravicah vsaj že leta 1169, ko se v zgoraj omenjeni listini lavantski župnik pojavlja v patriarhovem spremstvu. Ob tem pa kaže, da je na izbiro župnika vse bolj vplival deželni knez, goriški grof, obenem tudi odvetnik župnije – v prvih letih 14. stoletja je denimo za župnika služboval dvorni pisar grofa Henrika II.⁸⁰ –, dokler si ni ta v 15. stoletju, o čemer je bil že govor v prvem poglavju, v spopadu s patriarhom in s papeževo pomočjo postopoma priboril njen patronat. Medtem je cerkev Tristachu zdrsnila na raven lavantske podružnice in se v poznem srednjem veku tudi omenja kot takšna, čeravno je tam rezidirala lavantski župnik.⁸¹

4.3.2 Današnji **koroški**, oglejskemu patriarhatu pripadajoči **del Zgornje Dravske doline** je segal navzdol do Beljaka in je tvoril najprej ozek pas med Dravo in oze mljem, ki so ga pokrivala župnije Ziljske doline, in se razširil šele ob okljuku reke pri Sachsenburgu. V nasprotju z Ziljsko dolino tudi tu ni indicev, ki bi kazali na obstoj patriarhatskih pražupnij. Pri cerkvi sv. Jurija v **Öttingu** je bila leta 1319 ustanovljena patronatna župnija gospostva Flaschberg kot vikariat župnije v Lavantu.⁸² Ko je leta 1349 patriarh na cerkev, imenovano še kapela in podružnica župnije Lavant (capella sci Georgij prope castrum Flasperch filialis plebis de Lauant), na prezentacijo Nikolaja s Flaschberga potrdil duhovnika, je rečeno, da omenjeni Nikolaj ne priznava prezentacijske listine župnika v Lavantu, ki si je pridržal pravico, da prezentira kaplana pri tej kapeli.⁸³ Župnik je torej postopal, kot da gre za župnijski vikariat, a se je zadeva uredila tako, da je vikarja poslej izbiral posestnik Flaschberga in ga dajal v potrditev župniku v Lavantu, kot je bilo običajno pri plemiških vikariatih.

Od tu navzdol do pražupnije v Mariji na Zilji pa se vrsti sedem srednjeveških župnij, ki so nastale na osnovi lastniških cerkva. Prva, pri cerkvi sv. Jerneja v **Lindu**, je sicer že leta 1262 izpričana kot patriarhatska,⁸⁴ vendar je bila tu ob koncu 11. stoletja posest briksenskega škofa, ki jo je ta v letih 1085–1090 prejel iz rok plemenitega Friderika s posredovanjem koroškega vojvode Liutolda.⁸⁵ V podelitvi se cerkev ne omenja, tako ne

⁷⁸ WIESFLECKER 1950, št. 51 in 57.

⁷⁹ Št. 380 in 403 ter SELLA/VALE 1941, str. 42; gl. tudi VALE 1943, str. 133 in dalje.

⁸⁰ UBHA II/49, 105. Ob podelitvi leta 1356 je vendarle izrecno rečeno, da župnija pripada patriarhu »pleno iure«; BCU, Ms. 1472/III (Gubertinus de Novate), fol. 8r–8v (1356 II 27).

⁸¹ VALE 1943, kot op. 79 zgoraj.

⁸² *Erläuterungen* 1, str. 57.

⁸³ BCU, Ms. 1472/IV (Gubertinus de Novate), fol. 47v.

⁸⁴ *Erläuterungen* 1, str. 59–60. Leta 1262 je patriarh dotedanjemu župniku v Lindu, ko je bil imenovan za pičenskega škofa, to župnijo zaradi skromnih dohodkov škofije pustil v nadaljnje uživanje, in zanjo je rečeno, da je v patriarhovi podelitvi »pleno iure«; DF III/273.

⁸⁵ MC III/466, 467; GZS III/373, 374; gl. tudi MC III/469.

vemo, ali je takrat že stala ali pa jo je postavil šele briksenški škof. Vsekakor pa je proces potekal tako kot pri župniji Lavant, in tudi v tem primeru je patriarh, ko je dobil v roke cerkev, tu ustanovil župnijo in razširil njen distrikt do vključno **Sachsenburga**, kjer je bila posest salzburškega nadškofa; salzburški nadškof je bil tudi odvetnik tamkajšnje cerkve in zatem leta 1449 ustanovljene župnije.⁸⁶ Pozneje so si jo morali pridobiti Goriški, prek katerih je prišla na Habsburžane.

Naslednjih šest župnij, **Baldramsdorf**, katere sedež je bil do prvih let 14. stoletja pri cerkvi sv. Andreja na gradu Ortenburg, **Kamering**, **Špaterjan/Paternion**, **Nikelsdorf**, **Bistrica na Dravi/Feistritz a. d. Drau** in **Kellerberg**, je bilo v poznem srednjem veku ortenburških.⁸⁷ Štiri od teh (Baldramsdorf, Kamering, Špaterjan, Bistrica) se z župnikom (plebanus) navajajo v desetinskem seznamu iz leta 1296.⁸⁸ Položaj je takšen kot drugje v Zgornji Dravski dolini, to je, z vrsto lastniških cerkva. Prva vest o kakšni cerkvi tudi tu izvira s konca 11. stoletja, in sicer gre za (Marijino) cerkev v Kameringu, katere polovico je s pripadajočo kmetijo (cum manso uno ... alioque manso parrochiano), z desetini in gospodarskim dvorom – vse to sta mu podarila plemenita Gizela in njen sin Grifo – med letoma 1085 in 1097 svobodni Kazili predal briksenškemu škofu Altvinu.⁸⁹ Podatek, da je cerkvi pripadala ena kmetija, ustreza karolinškim predpisom o lastniških cerkvah, ki smo jih obravnavali v prvem poglavju, tako kajpak tudi podatek o desetinah. Bila je torej tipična lastniška cerkev. Vendarle moramo cerkveno središče tega območja z župnijo postaviti k cerkvi sv. Jurija v Bistrici na Dravi, saj se ta prek župnika kot priče navaja že leta 1169. Ker gre za listino patriarha Ulrika II. za podklostrski samostan v zvezi s cerkvijo sv. Andreja v Vratih, ki smo jo že omenili,⁹⁰ bi se dalo pomisliti na to, da je bila patriarhatska,⁹¹ a jasnega dokaza, da bi bila kdaj v polnih patriarhovih pravicah, kot je to bilo s tisto v Lindu, ni. Kljub temu je povsem mogoče, da je cerkev za nekaj časa prišla v roke patriarha, ki je tu tako kot v Lindu ustanovil župnijo in ji določil distrikt. Ali je obsegala vse omenjene župnije, ne vemo, a je prvotno pokrivala vsaj teritorij do Kellerberga na jugu, saj je tamkajšnja »kapelo« sv. Ulrika patriarh Ottobonus na prošnjo Majnharda Ortenburškega leta 1309 izločil iz nje in mu podelil patronat.⁹²

Iz 14. stoletja je znanega precej gradiva o tem, da so župnike na obravnavanih župnijah patriarhu prezentirali Ortenburžani, po vsej verjetnosti tudi v Bistrici na Dravi. Ko jim je patriarh leta 1394 potrdil patronat, ki so ga nad njimi imeli »že od nekdaj« (ab antiquo),⁹³ je med njimi navedena tudi Bistrica na Dravi. Obenem je bilo tudi določeno, da ima župnik pri sv. Martinu v Baldramsdorfu, v upravnem središču teh posesti, ki ga na prezentacijo Ortenburžanov potrjuje patriarh, potrditveno pravico pri drugih petih župnijah.⁹⁴ Od takrat dalje Ortenburžanom torej ni bilo treba več prezentirati župnikov

⁸⁶ *Erläuterungen* 1, str. 61.

⁸⁷ Za vse te gl. *Erläuterungen* 1, str. 62 in dalje.

⁸⁸ Št. 382–384, tudi SELLA/VALE 1941, str. 42 (1323).

⁸⁹ MC III/470.

⁹⁰ MC III/1129, 1130; GZS IV/506, 507.

⁹¹ Fresacher je na tej podlagi sklepal, da je že tedaj prišla tako daleč v patriarhove roke, da jo je namenil kot »plebs« za spodnji del Zgornje Dravske doline; *Erläuterungen* 1, str. 70.

⁹² *Erläuterungen* 1, str. 71. Patriarh jo je izločil z dovoljenjem župnika v Bistrici, kar je Fresacherju ušlo in zato tudi ni navedel, da se je izločila iz te župnije. Iz listine (gl. tudi TANGL 1864, str. 232) je tudi razvidno, da so cerkev postavili Majnhardovi predniki, lahko da že po letu 1100.

⁹³ GÖTH 1862, str. 48–50; gl. o tem v prvem poglavju.

⁹⁴ O potrditveni pravici župnika v Baldramsdorfu pri župnijah v Kameringu, Špaterjanu, Nikolsdorfu, Bistrici na Dravi in v Kellerbergu je govor še leta 1495; AAU, Acta 17, fol. 195r (1495 XI 11).

patriarhu. Po izumrtju Ortenburžanov je patronat prešel na Celjane in zatem na Habsburžane. V Špaterjanu je ob koncu 13. in v začetku 14. stoletja obstajal kapitelj kanonikov namesto župnije, o katerem pa se nič ne ve. Ko je leta 1338 patriarh Bertrand na prezentacijo grofa Otona Ortenburškega potrdil duhovnika v Špaterjanu, se ta imenuje le »rector ecclesie« in njegov beneficij kot prebenda (prebenda ecclesie Sancti Paternionis).⁹⁵ Ob podelitvi na prezentacijo Friderika Ortenburškega leta 1382 se v Špaterjanu vsekakor navaja »parochialis ecclesia seu plebes«.⁹⁶

4.4. Rož in Podjuna

4.4.1 Dolino Rož je pokrivala ena sam pražupnija s sedežem pri cerkvi sv. Mihaela v **Rožeku/Rosegg**. Na vzhodu je segala do potoka Spodnja Borovnica/Freibach, kjer je mejila na pražupnijo v Škocjanu. Pokrajinsko ime Rož (Rase, Ras) se v listinskem gradivu pojavi že v drugi polovici 9. stoletja, ko je freisinški škof Arnold (875–883) z zamenjavo za eno kmetijo ob Vrbskem jezeru prejel eno kmetijo »in loco qui dicitur Rasa«.⁹⁷ Na tej podlagi bi se dalo sklepati, da je freisinška škofija sicer že imela posest v Rožu, ta kmetija pa naj bi bila povezana z načrtom o ustanovitvi cerkve.⁹⁸ Da bi bila to prav cerkev sv. Mihaela v Rožeku, kot se misli, pa brez nadaljnjih podatkov ostaja negotovo, saj okoliščine kažejo na lastniško cerkev. Župnija se v Rožu prvič omenja šele leta 1106, in takrat je bila v polnih patriarhovih pravicah. Gre za ustanovno listino samostana avguštinskih korarjev v Dobrli vasi. O ustanovitvi tega samostana bo govor v nadaljevanju, tu pa naj zadošča, da je patriarh Ulrik I. za dotacijo tega samostana med drugim namenil štiri župnije s služnostmi, med katerimi je bila tudi ta v Rožu (quarum una est Ras).⁹⁹ V desetinskem seznamu iz leta 1296 se tu navajata že dve župniji z župnikom, ena sv. Mihaela v Rožeku (in Rasek) in druga sv. Jakoba v Rožu (in Ras).¹⁰⁰ Glede na lego obeh krajev, prvega v okljuku Drave, drugega pod prvotnim upravnim središčem gospodstva, gradom Rož, a brez pravne povezave z njim, in na patrocinijski cerkva ne more biti dvoma, da je bila pražupnija v Rožeku, druga pa je bila lastniška cerkev in patronatna župnija.

Cerkev sv. Jakoba v **Št. Jakobu v Rožu/St. Jakob im Rosental** se prvič posredno omenja leta 1171, ko je oglejski patriarh Ulrik II. Bertoldu, opatu benediktinskega samostana v Osojah, predal kapelo sv. Petra »sub monte sancti Jakobi ... videlicet sub castro Rase«.¹⁰¹ Cerkev naj bi bila v posesti ustanovnikov samostana Osoje in je prek družinskih povezav pristala pri štajerskem mejnem grofu Otokarju III. (V.) (1129–1164), ta pa jo je po pričevanju njegovega sina Otokarja IV. (VI.), že vojvode (u. 1192, vojvoda 1180), ob navzočnosti in z dovoljenjem patriarha Peregrina (I.) podelil osojskemu samostanu,

⁹⁵ ASU/AN, fasc. 5120 (Gubertinus de Novate), str. 3–4 (1338 VIII 5); OTOREPEC 1995, str. 170, št. 838.

⁹⁶ 1382 XII 20; GÖTH 1855, str. 266–267, št. 226.

⁹⁷ MC III/38; GZS II/266. Ta kmetija je bila najbrž v Puhomu/Buchheim pri Rožeku, kjer je cerkev v Vrbi še v 18. stoletju imela posest; EICHERT 2012, str. 188.

⁹⁸ KLEBEL 1926, str. 45. Klebel si to kmetijo sicer razlaga kot zemljišče, na katerem naj bi nova cerkev stala, vendar je iz karolinških kapitularev, ki smo jih obravnavali v prvem poglavju, razvidno, da je moral ustanovnik cerkve tej cerkvi predati eno vseh dajatev oproščeno kmetijo za vzdrževanje duhovnika. Ta kmetija se omenja še v popisu freisinške posesti ob Vrbskem jezeru iz okoli leta 1150, drugih kmetij pa škofija tu takrat ni imela; MC III/897; GZS IV/281.

⁹⁹ SCHROLL 1870, str. 18–20, št. 1; MC III/535; GZS IV/20. Schroll in Kos sta mislila, da gre za Razbor (Schroll: Rasswald) pri Slovenj Gradcu.

¹⁰⁰ Št. 387–388.

¹⁰¹ MC III/1144; GZS IV/528.

03 Zemljepisna skica župnijske mreže na Spodnjem Koroškem južno od Drave (po: KLEBEL 1925–1928)

s tem da je tamkajšnji opat dobil pravico, da pri cerkvi postavlja duhovnika in ga tudi odstavlja.¹⁰² Ob tej priložnosti je cerkev zapisana kot »capella sancti Jacobi, que sita est in provintia, que Rase dicitur«; bila je torej cerkev z duhovnikom, a morda še brez župnijskih pravic. Kot župnijska (plebs sancti Jacobi in Ras) je izpričana leta 1267, ko jo je patriarh Gregor na prošnjo osojskega opata izločil iz oblasti koroškega arhidiakona in jo v teh pravicah podredil opatu;¹⁰³ takšno jo navaja tudi papeški desetinski seznam iz leta 1296 (S. Jacobus in Ras). Ob tem je treba opozoriti na to, da posestniki gradu v Rožu pri tej župniji niso imeli kakšnih pravic, kar je glede na bližino cerkve in gradu nenavadno. Kako so Traungavski prišli do cerkve sv. Jakoba kot tudi tiste sv. Petra, bi bilo treba še raziskati.

Čeprav je župnijo sv. Mihaela v Rožeku patriarh Ulrik I. leta 1106 dodelil novoustanovljenemu samostanu v Dobrli vasi, ta ni prišla v njegovo posest. Podoba o tem, kaj se je s to župnijo dogajalo po letu 1106, ni jasna. Po Fresacherju naj bi leta 1302 patronat nad njo imeli gospodje iz Roža (Raser) in za njimi posestniki gospostva Rožek, in to naj bi tudi pričalo o tem, da je bila cerkev prvotno lastniška cerkev gospodov iz Roža.¹⁰⁴ Dokazi, ki jih pri tem navaja Fresacher, pa takšnega sklepanja ne omogočajo. Župnija je slej ko prej ostala v patriarhovih polnih pravicah, tako še ob podelitvi leta 1328.¹⁰⁵ Kljub temu je patronat kmalu po letu 1328 v resnici prešel na gospostvo Rožek. Leta 1342 je na župnijo prezentiral Ulrik Walsee iz graške veje te rodbine, ki je gospostvo pridobila leta 1335,¹⁰⁶ Walseejcem so sledili Ptujski, njim grofje Schaunbergi. To potrjuje tudi Santoninovo poročilo, da so grad in župnijo (arcem et plebaniam) na svoje stroške ustanovili predniki takratnega patrona, grofa Ulrika Schaunberškega.¹⁰⁷

Samo na kratko se je treba ustaviti pri cerkvi sv. Martina na **Pečnici/Petschnitzen** vzhodno od Baškega jezera. V 13. stoletju je tu obstajala plemiška kapelanija, slej ko prej v patronatu rožeške gosposčine, ki jo je oskrboval župnik (plebanus), omenjen leta 1253 in 1283.¹⁰⁸ Bila je v mejah rožeške župnije. To sta tudi edini navedbi kapelanije – pozneje je morala propasti, cerkev pa zdrsniti na raven običajne podružnice.

Poleg cerkve sv. Jakoba v Šent Jakobu je na tem območju v smeri proti vzhodu izpričana še ena lastniška cerkev, iz katere se je v srednjem veku razvila župnija. To je cerkev sv. Zena v **Kapli ob Dravi/Kappel a. d. Drau**, po vsej verjetnosti ustanova An-

¹⁰² MC III/1260; GZS IV/640. O družini ustanovnika osojskega samostana Otgerja (Ocija) in njeni povezavi s štajerskimi Otokarji-Traungavci gl. DOPSCH 1983, genealoška preglednica str. 542–543. Z družinskimi povezavami je mogoče razložiti tudi to, zakaj je omenjena kapela sv. Petra bila v lasti patriarha Ulrika II., iz rodu Trebenjskih (Treffen), da jo je lahko podaril osojskemu samostanu.

¹⁰³ MC IV,2/2953.

¹⁰⁴ *Erläuterungen* 1, str. 148–149. Kot razkriva njena podelitev leta 1106, četudi nerealizirana, Fresacherjeva ugotovitev, da župnija – kot se dozdeva – nikoli ni povsem pripadala patriarhu, ne drži. Župnija je imela enak status kot druge tri župnije v tej podelitvi, Škocjan in Šmihel pri Pliberku v Podjuni ter Šmartno pri Slovenj Gradcu.

¹⁰⁵ BCU, Ms. 1475/II (Gabrielis de Cremona), druga foliacija fol. 1r (1328 V 22); OTOREPEC 1995, str. 121, št. 569. Župnika je sicer predlagal opat benediktinskega samostana v Rozaču, a v funkciji patriarhovega vikarja in ne posestnika patronata nad župnijo. Vendar je povsem mogoče, da je vikar patriarhu posredoval predlog takratnega posestnika v Rožeku, Petra Liebenberškega, kar v listini seveda ni omenjeno, tudi zapisano ime kandidata, nekega Henrika iz bavarskega Wilshofna na Donavi, ne kaže, da bi izšel iz vrst domačih duhovnikov.

¹⁰⁶ ASU/AN, fasc. 5120/X (Gubertinus de Novate), fol. 18v. Ulrik je v listini označen kot »capitaneus et dapifer Styrie«.

¹⁰⁷ VALE 1943, str. 192; *Erläuterungen* 1, str. 149.

¹⁰⁸ *Erläuterungen* 1, str. 146–149; za leto 1283 gl. OTOREPEC 1995, str. 29–30, št. 20–21.

dechs-Meranijskih s tipično bavarskim patrocinijem.¹⁰⁹ V zgodovinskem gradivu se prvič pojavi leta 1169 in že takrat kot župnija (plebs de Capella) z župnikom (plebanus).¹¹⁰ Tega leta je namreč patriarh Ulrik II. z župnikovim dovoljenjem iz nje izločil cerkev sv. Janeza v bližnjem Št. Janžu/St. Johann im Rosental in jo podelil cistercijanom v Vetrinju, s tem da so župnijske pravice nad njo ostale v Kapli. Kot župnijo z župnikom (Cappela, Plebanus in Capella) jo ima tudi papeški desetinski seznam iz leta 1296.

V distriktu te župnije je bila tudi cerkev sv. Lenarta na **Ljubelju/St. Leonhard im Loibltal**, natančneje na Malem Ljubelju, ki jo je vetrinjskemu samostanu pred letom 1207 podaril Henrik, mejni grof istrski, leta 1239 pa mu jo je (ecclesiam sancti Leonardi in monte Leuvel sitam) potrdil njegov brat patriarh Bertold, kot krajevni škof pa mu je podelil tudi njene duhovne dohodke, desetine.¹¹¹ Tudi ta cerkev je torej izviral iz posesti Andechs-Meranijskih.

Če je bila župnija v Kapli leta 1169 že v polnih patriarhovitih pravicah, se ne ve, gotovo pa je bilo tako leta 1299, ko jo je patriarh Rajmund malo pred svojo smrtjo s soglasjem oglejskega kapitlja utelesil kapitlju v Čedadu, s tem da je polovico njenih dohodkov oddelil tamkajšnjim klarisam.¹¹² Vendar je njegov naslednik Peter (1299–1301) župnijo še vedno podeljeval s polnimi pravicami,¹¹³ tako da ni gotovo, ali je bila Rajmundova podelitev dejansko izvedena. Inkorporacijo je zatem obnovil izvoljeni patriarh Pagan leta 1320.¹¹⁴ Nadaljnja usoda cerkve do sredine 15. stoletja ni znana. Območje te župnije je, kot smo videli, postopoma prišlo v posest vetrinjskega samostana, ki si je prizadeval, da pridobi tudi župnijo samo. Leta 1443 je papež Evgen IV. imenoval komisijo, ki naj bi raziskala ta primer, leta 1445 pa je bila župnija samostanu tudi inkorporirana, s tem da se je samostan obvezal, da klarisam v Čedadu plačuje letno odškodnino, dokler je ni leta 1448 v celoti odkupil.¹¹⁵

Obstaja verjetnost, da je župnija v Kapli prvotno segala prek Ljubelja na kranjsko stran in da se je iz nje izločila župnija v Tržiču na Gorenjskem. Nadrobnosti o tem bodo obravnavane v sedmem poglavju.

4.4.2 V Podjuni južno od Drave obstajata dve stari župniji, ki ju lahko opredelimo kot pražupniji, obe morda naslednici misijonske postaje iz 9. stoletja. To sta župniji sv. Kancijana v Škocjanu/St. Kanzian na zahodnem delu doline in sv. Mihaela v Šmihelu pri Pliberku/St. Michael ob Bleiburg na vzhodnem. Obe nastopata enakovredno ena ob drugi v ustanovni listini patriarha Ulrika I. za avguštinski samostan v Dobrli vasi iz leta 1106 (due Ivn ad sanctum Cantianum et sanctum Michaelem).¹¹⁶ V papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 pa se od teh posebej navaja le Šmihel (S. Michael in Juna),¹¹⁷ Škocjan pa ne, tako tudi v tistem iz leta 1323. Razlog je najbrž v tem, da je Škocjan zajet

¹⁰⁹ *Erläuterungen* 1, str. 155–156. Misel Ernsta Klebla, da bi bila tu cerkev postavljena že pred letom 811 kot protiutež salzburškemu Žihpolju/Maria Rain onstran Drave, je mikavna, a mora ostati le nedokazljiva hipoteza, tako tudi to, da jo je patriarh Ulrik I. leta 1106 podelil samostanu v Dobrli vasi skupaj z Rožekom; KLEBEL 1925, str. 44–45, 53.

¹¹⁰ MC III/1123; GZS IV/502.

¹¹¹ MC IV,1/1598; GZS V/125 (1207); MC IV,1/2184; GZS V/719 (1239 XI 2).

¹¹² MC VI/426, 430 (privolitev oglejskega kapitlja); *Erläuterungen* 1, str. 156.

¹¹³ Prim. MC VII/79.

¹¹⁴ MC VIII/520. Leta 1328 je z župnijo razpolagal čedadski kapitelj; MC IX/158.

¹¹⁵ MC XI/200, 228, 249. Odkup (1448 V 2) je zabeležen v protokolih čedadskega kapitlja; VALE 1943, str. 190, op. 2.

¹¹⁶ MC III/535; GZS IV/20.

¹¹⁷ Priloga B, št. 395, in SELLA/VALE 1941, 41 (1323).

v dobrolski proštiji, Šmihel pa tako kot ostali dve leta 1106 Dobrli vasi podeljeni župniji (Rožek, Šmartno pri Slovenj Gradcu) ni prišel v samostansko posest. Poleg tega je moral Škocjan velik del svojega teritorija odstopiti leta 1106 ali kmalu zatem v njegovih mejah ustanovljeni župniji v sami Dobrli vasi. Zato so tudi podatki o njem redkejši.¹¹⁸

Kot je bilo povedano, je patriarh Ulrik I. leta 1106 v **Dobrli vasi/Eberndorf** ustanovil samostan avguštinskih korarjev s proštom in kanoniki.¹¹⁹ Tamkajšnja Marijina cerkev je bila lastniška cerkev grofa Kacelina (Chazilo), ki ga poznamo kot ustanovitelja benediktinskega samostana v Možnici. Pred letom 1106 umrli Kacelin je svojo celotno posest v Podjuni predal patriarhu, da bi ta z njo tam dotiral kakšen samostan. Po njegovi smrti ga je Ulrik dal pokopati v njegovi cerkvi v Dobrli vasi (apud sancte Marie ecclesiam Ivni in proprio allodio suo Dobrendorf), ki jo je leta 1106 obdaril s Kacelinovimi posestmi in dotacijo povečal s podelitvijo desetini na Slovenjgraškem in v Podjuni (cum decimis Graz et decimis Ivni) ter štirih v listini imenovanih župnij s služnostmi – to so bile župnije v Rožeku, Škocjanu, Šmihelu in v Šmartnem pri Slovenj Gradcu (quatuor plebibus et servitiis earum, quarum una est Ras, due Ivni ad sanctum Cantianum et sanctum Michaelem, una Graz) –, vse to pa namenil za vzdrževanje tamkajšnjih kanonikov (ad serviendum canonicis bonam vitam ibidem ducentibus).¹²⁰ Vendar je samostan, in sicer regularnih kanonikov po Avguštinovem pravilu (canonicam fratrum regularium sub beati Augustini regula degentium), dejansko ustanovil šele patriarh Peregrin I. leta 1154.¹²¹ Ob tej priložnosti je kanonikom podelil župnijo v Dobrli vasi in šest imenovanih kapel v tej župniji, pri katerih je imel patriarh pravice, poleg tega pa tudi župnijo Libeliče z dvema imenovanima kapelama. Župnije v Škocjanu ustanovna listina ne omenja, a ni dvoma, da je prišla v samostansko posest, tako tudi župnja v Libeličah, ki jo bomo obravnavali v okviru pražupnije v Šmartnem pri Slovenj Gradcu. Medtem pa drugih treh župnij, ki jih navaja listina iz leta 1106, samostan ni pridobil.

Ustanovna listina dobrolskega samostana iz leta 1154 dokazuje obstoj župnije v Dobrli vasi, ki jo je nekaj pred tem patriarh pač izločil iz škocjanske pražupnije. Iz listine se razbere, da je patriarh tamkajšnjo cerkev povzdignil v župnijsko, ji priključil šest kapel kot podružnice in ji s tem določil njen obseg. Po tej proceduri je župniji v Škocjanu ostal le manjši del njenega prvotnega teritorija. Zunaj dobrolskega distrikta, določenega leta 1154, je ostalo tudi nekaj lastniških cerkva, ki so bile prvotno v okviru škocjanske pražupnije in pri katerih so pozneje nastale župnije, a so deloma vendarle prišle pod okrilje samostana. To so bile cerkve sv. Jakoba v Galiciji, sv. Pavla v Mohličah, sv. Lovrenca na Kamnu, sv. Jerneja na Rebrci/Rechberg, sv. Mihaela v Železni Kapli in sv. Filipa v Št. Lipšu.

Cerkev sv. Jakoba v **Galiciji/St. Jakob in Gallizien** je po vsej verjetnosti tista cerkev grofa Kacelina – če gre v resnici zanj –, ki ji je patriarh Ulrik I. (po letu 1086, a pred 1106) podelil krstno in pogrebno pravico in ji prepustil desetine med potokoma Spodnja Borovnica/Freibach in Bela/Vellach.¹²² Po Kacelinovi smrti je prišla v last oglej-

¹¹⁸ *Erläuterungen* 1, str. 174.

¹¹⁹ *Erläuterungen* 1, str. 176 in dalje; Fresacher kljub temu, da pozna njeno izoblikovanje in celo zapiše, da se je izločila iz Škocjana (gl. tam, str. 175, točka 9), župnijo v Dobrli vasi pojmuje kot pražupnijo, kar po naših kriterijih ni bila.

¹²⁰ SCHROLL 1870, str. 18–20, št. 1; MC III/535; GZS IV/20.

¹²¹ 1154 X 20; MC III/930; GZS IV/327; BERNHARD 2006, str. 178–180, št. P 6.

¹²² MC III/428; GZS III/383; *Erläuterungen* 1, str. 167–168; v listini je ime zapisano kot Wecelin »de Iuno«, kar sproža dvom, če gre za nam znanega Kacelina. Kos je v listini navedeni potok Foruniz z vprašajem identificiral s pliberško Bistrico, pri cerkvi pa pomislil na Dobrolo vas, kar pa ne ustreza

skega patriarha. Če je patriarh Peregrin I. leta 1154 še ni priključil župniji v Dobrli vasi, ji je kak njegov naslednik podelil njen patronat. Leta 1408 se omenja med župnijami, ki so bile v patronatu Dobrle vasi in si je njihovo odvetništvo pridržal vojvoda Ernest Železni.¹²³ – Cerkev sv. Lovrenca na **Kamnu v Podjuni/Stein im Jauntal** sega bržkone že v 10. stoletje. Povezana je s posestvom, ki ga je pred letom 975 diakon Albuin, od leta 975 briksenski škof, prejel od svoje matere Hildegard in ga po letu 994 podelil cerkvi v Briksnu.¹²⁴ Med reguliranjem lastniških cerkva pod patriarhom Rabengerjem je Briksen to cerkev pač izgubil. Kakšna je bila njena nadaljnja usoda, se ne ve, a leta 1238 naj bi bila v posesti dobrolskega samostana. Gradivo iz tega leta pokaže, da je cerkev skupaj s posestvijo pri cerkvi sv. Danijela v Grabalji vasi/Grabelsdorf grof Albert III. Tirolski kot posestnik gradu Kamen od samostana odkupil, patriarh Bertold pa jo s pretvezo, da so se v njej – z grobom medtem kanonizirane Hildegard – dogodili čudeži, izločil iz samostanske oblasti in si jo neposredno podredil, hkrati pa tamkajšnjemu župniku priznal pravico, da prezentira in potrjuje dva prebendarija, ki ju je bil ustanovil grof Albert.¹²⁵ To pomeni, da si je patriarh pridržal polne pravice pri župniji,¹²⁶ vendar poznejše gradivo iz 14. in 15. stoletja razkriva, da so patronat nad njo imeli Goriško-Tirolski,¹²⁷ za njimi Goriški in Habsburžani, dokler ga ni v letih 1512/1513 cesar Maksimilijan I. predal samostanu v Dobrli vasi.¹²⁸ – V **Mohličah/Möchling** je bila lastniška cerkev Spanheimskih, ki so jo ti leta 1123 skupaj s tamkajšnjim dvorom leta predali benediktinskemu samostanu v Šentpavlu.¹²⁹ Da je cerkev v Mohličah nekdanj ležala v mejah škocjanske pražupnije, se vidi po tem, da je zaradi nje (super capella de Mochlic) pozneje izbruhnil spor med šentpavelskim opatom in dobrolskim proštom, ki ga je leta 1206 moral zgladiti patriarh Volfger.¹³⁰ Prošt se je za določeno odškodnino odpovedal vsem pravicam pri tej cerkvi, patriarh pa jo je zatem z duhovnikom, s krstno in pogrebno pravico ter drugimi pravicami, vključno arhidiakonatskimi (placitum christianitatis) podelil šentpavelskemu opatu. – Ustanovitev cerkva na **Rebrci/Rechberg** in v Št. Lipšu/**St. Philippen im Jauntal** se pripisuje Junskim.¹³¹ Medtem ko je patronat nad cerkvijo in leta 1283 z župnikom

njenemu geografskemu položaju. Da bi bila ta cerkev tista v Rebrci (prim. *Erläuterungen* 1, str. 179), je po našem prepričanju manj verjetno.

¹²³ SCHROLL 1870, str. 48, št. 44; MC X/1113.

¹²⁴ MC III/138, 189; GZS II/438, 532; k temu tudi BIZJAK 2008, str. 166.

¹²⁵ MC IV,1/2157, 2159, 2161; IV,3/3067; GZS V/691, 692, 730. Prebendi sta bili namenjeni kaplanoma, ki sta na samem kraju oskrbovala romarje.

¹²⁶ Prim. tudi zabeležko v arhivskem registru patriarha Markvarda; BIANCHI 1847, str. 15; tako je bilo tudi ob podelitvi župnije leta 1319; DF I/106 (2. januar 1319).

¹²⁷ Leta 1327 je na župnijo prezentiral »vojvoda Koroški«, pač Henrik Goriško-Tirolski in češki kralj; BCU, Ms. 1475/II (Gabrielis de Cremona), fol. 42v (1327 VII 30).

¹²⁸ KLEBEL 1926, str. 8–9; *Erläuterungen* 1, str. 171–173. Nastopa tudi v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 z župnikom (Stayn, Plebanus in Stayn) med župnijami Spodnje Koroške in s to formulacijo ponovno med župnijami savinjskega arhidiakonata, kjer pa jo najdemo še enkrat s kaplanom (Capellanus S. Laurentii de Juna); tu Priloga B, št. 391, 416, 418. V prvem od teh dveh zapisov gre nedvomno za napako, saj bi tam moralo stati »Peylenstayn«, to je Pilštanj, v drugem pa za napačno oznako cerkve sv. Lovrenca v Podčetrtku. Gl. tudi HÖFLER 1986, str. 66, in tu pri obravnavi pilštanjske pražupnije v desetem poglavju. Treba pa je dodati, da se v tej skupini župnij ponovi tudi župnja v Mohličah, kar lahko pojasni ta preplet koroških in štajerskih župnij. V popisu iz leta 1323 (SELLA/VALE 1941, str. 40, 41) te napake ni več.

¹²⁹ MC III/574; GZS IV/71.

¹³⁰ MC IV,1/1583; GZS V/101; za druge nadrobnosti gl. *Erläuterungen* 1, str. 168–169.

¹³¹ *Erläuterungen* 1, str. 179–180, 185–187.

izpričano župnijo na Rebrci prek deželnega kneza za nekaj časa prišel v posest dobrolskega samostana, je župnija v Št. Lipšu ostala samostojna; njen patronat in odvetništvo so uživali posestniki gradu in gospostva Ženek/Sonneg. – Neka cerkev v **Železni Kapli/Eisenkappel** se v zgodovinskem gradivu prvič pojavi sredi 11. stoletja (1050–ok. 1065), ko je njeno četrtino skupaj s posestvom »Capella« neki plemeniti Chezil, morda identičen z nam že znanim Kacelinom, a ne nujno, podaril briksensškemu škofu Altvinu.¹³² Kmalu zatem je Briksen to cerkev izgubil, posest je prišla v roke koroških vojvod, patronat nad cerkvijo pa k samostanu v Dobrli vasi.

Župnija v Železni Kapli se je na jugu prek Bele/Vellach raztezala do vključno Jezerskega, ki je leta 1918 prišlo pod Jugoslavijo. Sodeč po arhitekturi je nekdanja župnijska cerkev sv. Ožbalta na **Zgornjem Jezerskem** še iz zgodnjega 14. stoletja in se v resnici že navaja v zapisniku čedadskih ordinacij iz leta 1391, a kot podružnica župnije na Rebrci.¹³³ Rezidenčnega duhovnika-kaplana, ki ga je vzdrževala soseska, je cerkev dobila šele leta 1593 – pred tem jo je oskrboval vikar Železne Kaple.¹³⁴ Nekdanja pripadnost Jezerskega župniji v Železni Kapli in s tem Koroški ne sledi geografskim danostim, saj je njen teritorij na tem koncu segel prek razvodja na porečje Kokre. Ker moramo izhajati iz tega, da je teritorij župnije sledil teritoriju zemljiške posesti, ki ga je ta pokrivala že kot lastniška cerkev, gre vzrok za to iskati v potrebi, da lastnik tega posestva obvladuje tudi pripadajoči prelaz prek Karavank. Kot je bilo povedano v prvem poglavju, gre za tu pomemben teritorialni vidik iz časa izoblikovanja pražupnij na Koroškem južno od Drave, ki ga slutimo tudi v primeru Ljubelja in Tržiča, dokumentiran pa je za zadnji odsek Zgornje Savske doline pri Ratečah, zadeva pa pražupnije v Mariji na Zilji, v Rožu in tu v Škocjanu.

4.4.3 Vzhodni del Podjune južno od Drave je pokrivala pražupnija pri cerkvi sv. Mihaela v **Šmihelu pri Pliberku/St. Michael ob Bleiburg**. Tudi o tej cerkvi je mogoče domnevati, da sega še v 9. stoletje. Kot je bilo omenjeno, župnijo v zgodovinskem gradivu srečamo prvič leta 1106 v listini, s katero je patriarh Ulrik I. ustanovil samostan avguštinskih korarjev v Dobrli vasi.¹³⁵ Bila je torej v patriarhovih polnih pravicah,¹³⁶ in ker je samostan iz razlogov, ki jih ne poznamo, ni mogel pridobiti, je takšna slej ko prej tudi ostala, tako tudi ob podelitvi leta 1357.¹³⁷ Pozneje pa je vendarle morala priti v roke deželnega kneza, dokler je ni leta 1461 cesar Friderik III. skupaj z vsemi do tedaj izoblikovanimi župnijami in podružnicami utelesil novi škofiji v Ljubljani kot škofovo menzalno posest.

Po letu 1106 je župnija s patrocinjem večkrat izpričana prek župnika, tako nekega Henrika v letih 1173 in 1174 (plebanus Sancti Michaelis; plebani sancti Michaelis de

¹³² MC III/296; GZS III/173; *Erläuterungen* 1, str. 182–183; BIZJAK 2008, str. 167–168.

¹³³ »sancti Oswaldi circa lacum«; ОТОРЕПЕЦ 1995, str. 266, št. 1350. Ker gotovo ne gre za napako, si je to mogoče razlagati le tako, da je bil župnik na Rebrci hkrati tudi župnik v Železni Kapli. Kakšne druge Ožbaltove cerkve v tem okolišju ni.

¹³⁴ SCHROLL 1870, str. 177–178, št. 241. Župnija je bila v patronatu in odvetništvu gospostva Dobrila vas, s podružnico sv. Andreja na Ravnem, pri kateri je bila leta 1786 ustanovljena župnija v patronatu jožefinskega verskega sklada, a v odvetništvu gospostva Dobrila vas; HOHENAUER 1850, str. 376, 379–380.

¹³⁵ MC III/535; GZS IV/20.

¹³⁶ Zato ne drži domneva, da je bila to prvotna lastniška cerkev Vovbržanov, kot piše Fresacher; *Erläuterungen* 1, str. 192.

¹³⁷ ASU/AN, fasc. 1520/IV (Gubertinus de Novate), fol. 35v (1357 X 1); ZENAROLA PASTORE 1983, str. 187.

Iun)¹³⁸ ter Popona leta 1195 (plebanus de Sancto Michahele).¹³⁹ V letih 1173 in 1174 se župnik pojavlja kot priča v listini patriarha Ulrika II. v zadevi, ki nima povezave s Koroško, kar pomeni, da nastopa v patriarhovem spremstvu in da je bila župnija takrat patriarhova »pleno iure«, leta 1195 pa v zadevi vovbrških grofov, tamkajšnjih vodilnih fevdnikov, kar je tudi povsem razumljivo. V desetinskem seznamu iz leta 1296, v katerem spet nastopa s patrocinijem (S. Michael in Juna. Plebanus ibidem), pa se poleg nje pojavi še župnija v **Pliберку** (Pleyburch. Plebanus ibidem), medtem ko ima seznam iz leta 1323 samo slednjo.¹⁴⁰ Položaj je slej ko prej takšen kot pri Mariji na Zilji in Beljaku, in dejstvo, da se od obeh leta 1296 navedenih župnij leta 1323 navaja samo ena, imenovana po Pliберку, v kateri pač moramo videti Šmihel, postavlja obstoj posebne župnije v mestu – tako kot je to bilo v Beljaku – pod vprašaj. Po Pliберку (plebanus de Pleiburch) se šmihelski župnik omenja že leta 1241, vendar je iz listine, ki govori o možnosti, da bi se župnik odpovedal župniji, razvidno, da gre za župnijo v Šmihelu (resignacio ecclesie s. Michaelis).¹⁴¹ Kakšne posebne župnije v Pliберку torej takrat še ni bilo, prav tako ne leta 1346, ko je patriarh Bertrand na prošnjo Friderika in Konrada Aufensteinskih kot posestnikov gradu in gospostva privolil v ustanovitev kapelanije v »cerkvi ali kapeli« sv. Pavla v gradu, ki jo je bil postavil njun oče.¹⁴² Grad je v tem času še ležal v mejah župnije v Šmihelu, tako tudi cerkev v njem (in castro vestro¹⁴³ Playburgensi plebis S. Michaelis de Iuna nostre Aquilegensis Diocesis), zato je v ustanovitev duhovnije moral privoliti še šmihelski župnik.

Seveda ni mogoče verjeti, da bi bili v Pliберку, ki je že leta 1228 izpričan kot vovbrški trg,¹⁴⁴ tako dolgo brez svoje cerkve. Leta 1292 se dejansko omenja neki Janez, »sacerdos de Pleburga«, ki je bržkone rezidiriral v mestu.¹⁴⁵ V procesu pred tribunalom v Vidmu je bilo razsojeno, da mora patriarhu Rajmundu plačati neko vsoto denarja, ki je šla v račun dohodkov župnije v Šmihelu, poroštveno pismo pa sta pečatila vovbrški grof Ulrik in vuzeniški župnik Veriand. Omenjeni Janez si je bil torej prilastil dohodke, ki bi morali iti pristojnemu župniku. Sama cerkev, posvečena sv. Petru (sv. Petru in Pavlu), pa naj bi se omenjala leta 1319, in sicer kot »S. Petrus in Juna«, podružnica Šmihela z vikarjem (filialis scti. Michaelis in Juna cum vicario);¹⁴⁶ to je pač tisti »vicariatus ad nutum plebis S. Michaelis de Juna«, ki ga je 13. aprila tega leta podelil oziroma potrdil patriarh Pagan.¹⁴⁷ Bila je torej sedež nestalnega (ad nutum), to je temporalnega vikarja šmihelske župnije za samo mesto, kar je še daleč od vikariatne župnije, ki bi jo lahko domnevali ob navedbi

¹³⁸ UBSt I/551, 554; GZS IV/540, 544.

¹³⁹ 1195 VI 15; MC III/1452; GZS IV/873.

¹⁴⁰ Št. 395–396 in SELLA/VALE 1941, 41.

¹⁴¹ MC II/562; GZS V/780. Gre za poravnavo med grofoma Hermanom Ortenburškim in Viljemom Vovbrškim, v kateri je med drugim rečeno, da bo Herman pregovoril sina Ulrika, župnika v Pliберку, da bi župnijo za eno leto odstopil Viljemovemu sinu. To je kajpak bila župnikova osebna pravica in nikakor ne govori o tem, da bi bila župnija v patronatu Vovbrških, kot je domneval Klebel; KLEBEL 1926, str. 12.

¹⁴² ASU/AN, fasc. 5120/VIII (Gubertinus de Novate), fol. 193r–193v (1346 X 18); VALENTINELLI 1858, str. 459; ZENAROLA PASTORE 1983, str. 169.

¹⁴³ VALENTINELLI 1858 (kot op. zgoraj) je bral »nostro«.

¹⁴⁴ Nadrobno o Pliберку in izoblikovanju pliberškega gospostva BIZJAK 2008.

¹⁴⁵ OTOREPEC 1995, str. 44, št. 100.

¹⁴⁶ MC VIII/827, imenski izvlečki iz notarskih knjig za koroški arhidiakoniat, rokopis iz 17. stoletja v zbirki Bini v ACU; gl. tudi *Erläuterungen* 1, str. 199 (v obravnavi župnije v Vogrčah).

¹⁴⁷ DF I/106, str. 213 (in MC VIII/475); gl. tudi tam, str. 220 (11. november 1319 ali 1320: Confirmatio vicarie plebani S. Michaelis de Juna). Ker je šlo za potrditev, je moral duhovnika nekdo prezentirati, lahko da šmihelski župnik.

Pliberka v desetinskem seznamu iz leta 1296. V resnici ostaja obstoj kakšne vikariatne župnije v mestu vprašljiv, saj se šmihelski župnik imenuje po Pliberku še v prvi polovici 15. stoletja.¹⁴⁸ Kdaj je bila župnija v Pliberku dejansko ustanovljena in se osamosvojila, se ne ve, morda šele po letu 1461, je pa njen pomen vse bolj rasel in presegel pomen matične župnije, o čemer govori tudi njena mogočna poznogotska cerkev. Neznano kdaj je od matične župnije prevzela tudi vrsto podružnic, s tem pa se je povečal njen distrikt.

Kot se je dogajalo z obsežnimi in bogatimi župnijami na območju oglejskega patriarhata, so si patronat nad šmihelsko župnijo pridobili Habsburžani kot deželni knezi. Kdaj se je to zgodilo, ni izpričano, vsekakor pa pred letom 1461, ko jo je, kot je bilo povedano, cesar Friderik III. vključil v ljubljansko škofijo. Medtem so patronat nad župnijo v Pliberku morali izvajati zakupniki pliberškega deželnoknežjega gospodstva, po letu 1461 pa sta bila oba patronata v rokah ljubljanskega škofa, ki je tu nastavljal vikarja. Tisti v Pliberku je opravljal tudi funkcijo komisarja za koroški del škofije.¹⁴⁹

Pražupnija v Šmihelu je bila poleg škocjanske in tiste v Šmartnem pri Slovenj Gradcu ena od treh pražupnij v nekdanji Junski grofiji južno od Drave in je obsegala tudi jugovzhodni kot Koroške, ki je leta 1918 pripadel Jugoslaviji. Na zahodu njenega teritorija se pojavlja lastniška cerkev v **Globasnici/Globasnitz**. Po vsej verjetnosti gre za ustanovo Junskih, ki je prešla v posest Spanheimskih, dokler ni leta 1265 vojvoda Ulrik njenega patronata z odvetništvom podelil samostanu v Dobrli vasi.¹⁵⁰ Ob tej priložnosti je navedena kot »capella s. Marie in Clobazniz«, v desetinskem seznamu iz leta 1296 pa je pri njej že naveden župnik (plebanus).¹⁵¹ Da je cerkev poprej sodila v okvir pražupnije v Šmihelu, je razvidno iz poravnave med dobrolskim opatom in šmihelskim župnikom iz leta 1307, s katero je slednji za določeno odškodnino samostanu v Dobrli vasi odstopil »collationem seu institutionem« pri tej cerkvi.¹⁵² To pomeni, da je bila to prvotno patronatna vikariatna župnija, katere župnika je potrjeval župnik matične župnije. – Lastniška je bila tudi cerkev sv. Florijana v **Vogrčah/Rinkenbergr**, prav tako ustanova Junskih in zatem v posesti Spanheimskih.¹⁵³ Leta 1251 se pri njej omenja župnik, tako tudi leta 1296, kot je razvidno iz desetinskega seznama iz tega leta (Rinkenbergr. Plebanus ibidem). Leta 1264 je vojvoda Ulrik njen patronat predal Siegfriedu Marenberškemu z namenom, da ga ta podeli samostanu, ki ga je nameraval ustanoviti v Kanalski dolini. Ker pa do ustanovitve samostana ni prišlo, je patronat nad župnijo ostal pri deželnem knezu. Zato je razumljivo, da je leta 1461 s Šmihelom samodejno prišla v ljubljansko škofijo, Globasnica pa ne.¹⁵⁴ – Tretja lastniška cerkev v mejah šmihelske pražupnije je

¹⁴⁸ To je bil znameniti pravnik Nikolaj Speyser, za župnika v Šmihelu postavljen leta 1428; OBERSTEINER 1986, str. 188–189, 191–192. Prav mogoče pa je, da je bil Speyser obenem tudi pliberški vikar, kot se to da sklepati po zabeležki v vizitacijskem protokolu ljubljanskega škofa Scarlicchija iz leta 1631; LAVRIČ 1990, str. 363.

¹⁴⁹ Za nadrobnosti iz časa ljubljanske škofije gl. SVETINA 1974 in SVETINA 1975.

¹⁵⁰ SCHROLL 1870, str. 28, št. 10; MC IV, 2/2886; sicer pa *Erläuterungen* 1, str. 188–189.

¹⁵¹ Št. 394. V tej rubriki nastopa Globasnica dvakrat, enkrat samo kot »Chobasnič« (št. 393), drugič kot »Superior Chobasnič« (št. 394). Kot je mogoče ugotoviti, se na Globasnico z Marijino cerkvijo nanaša drugi toponim, torej »Zgornja Globasnica«, prvi pa je bližnji Šteben.

¹⁵² SCHROLL 1870, str. 30–31, št. 13.

¹⁵³ Za nadrobnosti *Erläuterungen* 1, str. 198–199.

¹⁵⁴ V literaturi večkrat ponovljeno trditev, da je z župnijo v Šmihelu ljubljanska škofija prevzela tudi župnijo v Globasnici, je zagrešil Gruden, ki ni bil pozoren na to, da je bila ta župnija že dolgo pred tem pod Dobrlo vasjo; GRUDEN 1908, str. 57. Pač pa se je po Globasnici nekdanje imenovala tudi župnija v Štebnu, ki je bila v patronatu gospodstva Millstatt in jo je celo škof Tomaž Hren leta 1616

bila cerkev sv. Štefana v **Štebnu/St. Stefan im Jauntal**. O njej je mogoče domnevati le to, da je pripadala bližnjemu Hudemu gradu (Feuersberg; odtod tudi St. Stefan unter Feuersberg). Kot župnijo z označbo »Globasnica« jo srečamo v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296.¹⁵⁵ Leta 1362 je nanjo prezentiral župnik v Šmihelu,¹⁵⁶ leta 1408 pa je že bila v patronatu Dobrle vasi in odvetništvu Ernesta Železnega.¹⁵⁷ Kako to, se ne ve, a je samostan očitno ni mogel obdržati, saj je pozneje prišla v posest cesarja Friderika III., ki je leta 1492 njen patronat podelil viteškemu redu sv. Jurija v Millstattu.¹⁵⁸ Medtem je leta 1461, pač skupaj z matično župnijo, prešla v okvir ljubljanske škofije. O tem govorijo vizitacije in poročila Tomaža Hrena, kjer nastopa s toponimom Globasnica.¹⁵⁹ Vendar se postavlja vprašanje, kako trdno je bila župnija v ljubljanski jurisdikciji, saj je vizitacije Hrenovih naslednikov, začeniši z Rajnaldom Scarlicchijem (1631–1631), nimajo več.¹⁶⁰

Tostran sedanje državne meje je bila v okviru šmihelske pražupnije v srednjem veku ustanovljena župnija sv. Ožbalta v **Črni na Koroškem**. V listinskem gradivu se tu v letih 1309, 1317 in 1318 pojavlja vikariat z »župnikom« (pfarrer, pharrer, kar seveda lahko pomeni le vikarja).¹⁶¹ Leta 1362 je na župnijo – kot na tisto v Štebnu/St. Stefan im Jauntal, ki pa jo je kmalu zatem prevzela Dobrla vas – prezentiral župnik v Šmihelu;¹⁶² bila je torej župnijski vikariat šmihelske župnije in je takšna leta 1461 z matično župnijo pristala v okviru ljubljanske škofije. Njen obseg s podružnicami, ki se slej ko prej ujema s tistim v srednjem veku, je razviden iz ljubljanskih škofjskih vizitacij.¹⁶³ Leta 1631, ko se kot njen patrocinij navajata bl. Devica Marija in sv. Ožbalt, je ob župnijski cerkvi še stala kapela sv. Mihaela, torej kostnica, ki potrjujejo sorazmerno starost cerkve. Potem ko je župnija iz okvira ljubljanske škofije prišla v okvir lavantinske škofije (1787), je bil njen patron deželni knez, pač v nasledstvu patronata nad Šmihelom, odvetništvo pa je imelo župnijsko gospodstvo, kar potrjuje, da je nastala kot župnijski vikariat in ne plemiška ustanova. Po Hohenauerju naj bi se od Šmihela osamosvojila leta 1618.¹⁶⁴

Druge nekdanje podružnice šmihelske srednjeveške župnije in zatem župnije v **Pliberku** tostran meje so sv. Danijela v Šentanelu, sv. Urha na Strojni in sv. Jakoba v Mežici.¹⁶⁵ Slednja, leta 1631 zapisana kot cerkev sv. Valentina in Jakoba, ni identična s kapelo v »Mise«, ki se leta 1154 omenja kot ena od dveh podružnic libeliške župnije, saj ta župnija, kot bo to razloženo v nadaljevanju, ni bila nikoli povezana s Šmihelom ali

takšno navedel med cerkvami ljubljanske škofije na Koroškem; JELLOUSCHEK 1854, str. 64. Toda gl. tudi tu v nadaljevanju.

¹⁵⁵ Gl. zgornjo op. 151.

¹⁵⁶ KLEBEL 1926, str. 11 (po listini v Deželnem arhivu v Celovcu).

¹⁵⁷ SCHROLL 1870, str. 48, št. 44; MC X/1113.

¹⁵⁸ *Erläuterungen* 1, str. 191.

¹⁵⁹ JELLOUSCHEK 1854, str. 64; BENEDIK/KRALJ 1998, str. 39 (tu kot »Vnter Klobasnica«), 45 (»S. Stephani prope Pleiburgum«).

¹⁶⁰ Gl. LAVRIČ 2007. Raziskava, zakaj tako, presega naš okvir, tudi to, zakaj se v aktih o preureditvi škofijskih meja za časa Jožefa II. tako Šteben kot tudi Globasnica navajata, kot da sta bila v jurisdikciji ljubljanske škofije; DOLINAR 1989, str. 153, 158.

¹⁶¹ MC VII/525 (1309 IV 30); listini 1317 I 9 in 1318 V 5 v ARS; BLAZNIK 1986, str. 129; RHSt I/1, št. 965. Seznama iz let 1296 in 1323 je nimata.

¹⁶² KLEBEL 1926, str. 11 (po listini v Deželnem arhivu v Celovcu); KOVAČIČ 1928, str. 109, govori o pliberškem župniku. Kot bo obravnavano v nadaljevanju, se župnija v Libeličah, ki jo Kovačič z njenimi podružnicami navaja v tem poglavju, ni izločila iz šmihelske pražupnije.

¹⁶³ LAVRIČ 1990, str. 370–375; LAVRIČ 2007, str. 210–211.

¹⁶⁴ HOHENAUER 1850, str. 371.

¹⁶⁵ LAVRIČ 1990, str. 361, 364; LAVRIČ 2007, str. 208–209.

Pliberkom. V zgodovinskem gradivu srečamo cerkev v Mežici leta 1391 kot podružnico župnije sv. Mihaela »in Juna«, ko je bil v Čedadu na njen naslov ordiniran Ulrik, Rupertov sin iz Pliberka, v istem viru tudi tisto v Šentanelu,¹⁶⁶ ki se s toponimom sicer pojavi že nekaj let prej (1377).¹⁶⁷ Leta 1404 sta v obeh že izpričana duhovnika, v Šentanelu »socius divinorum«, v Mežici »officians«.¹⁶⁸ Novoveška šmihelska župnija pa ni imela podružnic, ki bi bile danes v Sloveniji.

4.5. Pražupnija Šmartno pri Slovenj Gradcu

4.5.1 Pražupnija s sedežem pri cerkvi sv. Martina v **Šmartnem pri Slovenj Gradcu** je ena od pražupnij na Slovenskem, ki jim je mogoče nastanek časovno natančneje opredeliti. Leta 980 je namreč cesar Oton II. savinjskemu grofu Viljemu I. podelil posestvo »v Rahvinovi grofiji«, ki ga je po določitvi meja mogoče identificirati kot kasnejše vitanjsko gospostvo in katerega del je pokrivala vitanjska župnija.¹⁶⁹ Župnija, ustanovljena pri cerkvi sv. Petra v Vitanju, je bila namreč vikariatna župnija župnije v Šmartnem pri Slovenj Gradcu; ko leta 980 v Šmartnem še ne bi bilo župnije, ki bi pokrivala vitanjski teritorij, bi namreč v Vitanju nastala od Šmartnega neodvisna župnija.

Izoblikovanje pražupnije v Šmartnem pri Slovenj Gradcu je potemtakem mogoče postaviti pred leto 980,¹⁷⁰ torej v obdobje prvega ogrodka pražupnij na Slovenskem v drugi polovici 10. stoletja. Segala je od Drave navzdol do meje z nekdanjo Savinjsko krajino in je po svojem obsežnem in geografsko sklenjenem teritoriju sodeč pokrivala jugovzhodni – ali vzhodni – del nekdanje Junske grofije.¹⁷¹ Kljub njeni starosti pa jo v zgodovinskem gradivu srečamo pozno, šele leta 1106. V tu večkrat citirani listini, s katero je patriarh Ulrik I. ustanovil samostan avguštinskih korarjev v Dobrli vasi, se pojavlja med tistimi štirimi župnijami, ki jih je patriarh podelil novoustanovljenemu samostanu, in sicer z označbo »Graz«.¹⁷² Ta označba brez patrocinija, ki je pomenila širši slovenjgraški okoliš, nam seveda zastavlja določena vprašanja. Nekaj desetletij kasneje sta tu obstajali že dve župniji, poleg te v Šmartnem še v Starem trgu pri Slovenj Gradcu s patrocinijem sv. Pankracija. Ta v Starem

¹⁶⁶ Za Mežico OTOREPEC 1995, str. 262, 264, št. 1347 in 1348; prvič se cerkev navaja kot »capella S. Jacobi in (ime kraja je zaradi vlage uničeno)«, drugič kot »filialis capella in Misa«. Za Šentanel – le s patrocinijem in pripadnostjo Šmihelu –, ki ga Oturepec nima, gl. BCU, Ms. 892/V, prav tam (fol. 16–18).

¹⁶⁷ 1377 IV 22; listina v ARS; BLAZNIK 1988, str. 361

¹⁶⁸ ASU/AN, fasc. 5148/III (Henricus Preytenreutter), fol. 192r–v, 194v.

¹⁶⁹ Konstanca, 980 X 24; SICKEL 1888, str. 264, št. 235; MC I/9; GZS II/470.

¹⁷⁰ Tako že KOVAČIČ 1926, str. 107.

¹⁷¹ Posest, ki jo je leta 980 prejel grof Viljem, naj bi glede na dikcijo v listini ležala v grofiji grofa Rahvina (Rachwin), ki pa je po listini iz leta 985 (gl. GZS II/487) gospodoval v tako imenovani Marki ob Dravi. Zato se je uveljavilo mnenje, da se je Junska grofija omejevala na Podjuno. Vendar kaže prav obseg šmartenske pražupnije, ki takšna ni mogla nastati iz delov dveh različnih grofij, da je Junska grofija segala od Drave precej bolj proti jugu. Tako je, upoštevaje cerkveno razdelitev, sklepal že Hans Pirchegger, ki pa je tudi opozoril na to, da v listini podana razmejitev ni jasna; PIRCHEGGER 1940, str. 185 in dalje. Za problematiko Junske grofije gl. sicer KUPFER 2009, str. 178–179; DOPSCH 1970, str. 335–342. Po našem mnenju se omemba Rahvinove grofije nanaša le na tisti, v Marki ob Dravi ležeči del leta 980 podeljene posesti, ki je mejil na posest grofa Markvarda (III. Eppensteinskega) in je skupaj s to ležal na poznejšem območju konjiške župnije. Ne glede na to pa je prvotna meja med samo Koroško in Savinjsko krajino spričo izoblikovanja arhidiakonotov v nasprotju z uveljavljenim prepričanjem (gl. GRAFENAUER 1965, zemljevid str. 200–201; *Atlas*, str. 68) slej ko prej potekala južno in ne severno od Vitanja.

¹⁷² MC III/535; GZS IV/20.

trgu se v srednjeveških listinah velikokrat navaja le z lokacijo (Graz, Grez, pozneje seveda v variantah Windischgraz), v Šmartnem pa običajno s patrociniem.¹⁷³ Sum, da bi bila leta 1106 podeljena župnija ta v Starem trgu, povečuje pismo cesarja Friderika III. papežu Inocencu VIII. iz leta 1490 s prošnjo, naj posreduje pri »kardinalu sv. Marka«, to je oglejskemu patriarhu Marcu Barbu, da se župnijska cerkev sv. Pankracija v Slovenj Gradcu, ki je v njegovi (kardinalovi) podelitvi, spričo opustošenja zaradi neurij ter vdorov Turkov in Ogrov utelesi samostanu reguliranih kanonikov sv. Avgušтина v Dobrli vasi, s pojasnilom, da je ta cerkev temu samostanu nekoč že bila utelešena.¹⁷⁴ Očitno so v samostanu še imeli listino iz leta 1106, vprašanje pa je, če so zatrdno vedeli, da je to bila župnija v Starem trgu in ne tista v Šmartnem. Razloga za sklep, da se župnija v tej listini nanaša na Šmartno, sta dva. Prvič je to dvom o tem, ali je župnija v Starem trgu leta 1106 že obstajala v smislu »plebs«, o čemer bo govor v nadaljevanju, in drugič dejstvo, da je patriarh Ulrik dobrolskemu samostanu takrat poleg desetini v Podjuni (Ivn) podelil tudi tiste »v Gradcu« (cum decimis in Graz), pri čemer ta toponim pomeni celoten slovenjgraški okoliš, podobno kot »Ivn« pomeni celotno Podjuno. Navsezadnje je morala ta župnija soditi v isto kategorijo kot tiste v Rožu, Škocjanu in Šmihelu, kar za Stari trg ne velja.

Kot je to bilo z Rožem in Šmihelom, si dobrolski kanoniki župnije v Šmartnem niso pridobili. Ob dejanski ustanovitvi samostana leta 1154 jim je bila inkorporirana le župnija v Škocjanu, Šmartno pa je ostalo v patriarhovih polnih pravicah. O tem priča veliko zgodovinskega gradiva iz srednjega veka. Ker je bila obsežna in bogata, jo je patriarh podeljeval svojim najzaslužnejšim klerikom. V neki notici iz leta 1481 beremo, da je ta cerkev ena najbolj vrednih v pokrajini in da župnik podeljuje pet župnijskih cerkva (una de dignioribus que sunt in illa povincia, et ad collationem plebani ipsius spectare provisionem aliarum quinque ecclesiarum parrochialium).¹⁷⁵ Potemtakem je župnijo takrat še s polnimi pravicami podeljeval patriarh, a gradivo o tem primeru razkriva, da si je njen patronat – tako kot marsikje drugje – želel pridobiti cesar Friderik III. kot deželni knez.¹⁷⁶ To se mu takrat ni posrečilo, a je patronat nad njo pozneje vsekakor prešel na deželnega kneza. Tudi tokrat ni dokumentirano, kdaj in kako. V času štajerske deželnoknežje vizitacije v letih 1545 in 1546 župnija ni bila vizitirana, ker se je temu uprl škofijski upravitelj v Gornjem Gradu, češ da so ljubljanskemu škofu inkorporirane tudi župnije v Slovenj Gradcu, v Šmartnem in v Šentilju ter vse druge na »slovenjgraških tleh«.¹⁷⁷ Za Šmartno to pač ne drži, a izjava zrcali inspiracije ljubljanskega škofa. Popis župnij savinjskega ar-

¹⁷³ Tako tudi v desetinskem seznamu iz leta 1296, št. 398–399; sicer pa gl. navedbe v BLAZNIK 1988, str. 298 in dalje ter 405–406.

¹⁷⁴ MUCHAR 1849, str. 489, št. 382; cesar je pismo s to prošnjo naslovil tudi na samega kardinala. KLEBEL 1926, str. 11 in 52, št. 1a, je razumel, da se »ad collationem ejus« nanaša na samostan in ne na kardinala, kar pa ne drži. KOVAČIČ 1928, str. 107, navaja napačno letnico 1470.

¹⁷⁵ AAU, Acta 10, fol. 424r (1481 XII 12); VALE 1943, str. 67; MLINARIČ 1999A, str. 69–70. Zadevo je nehotе sprožil kandidat za župnika, ki je župnijo po volji takratnega upravitelja patriarhata dobil, a mu je zamočlal, kako vreden in ugleden je ta benificij (veritatem de valore et dignitate ipsius beneficij).

¹⁷⁶ Do tega je prišlo po smrti župnika Nikolaja Šipka (Scipech) jeseni leta 1481, ki je zapustil denar in razne dragocenosti, kar bi moralo priti v last oglejske cerkve, a jih je na cesarjev ukaz rekviriral »prefekt« v Slovenj Gradcu. Po pismu generalnega vikarja cesarju z dne 19. januarja 1482, v katerem je tudi rečeno, da župnijo z vsemi pravicami podeljuje patriarh, se je ta uklonil; VALE 1943, str. 65, op. 2; omenjeno pismo v AAU, Acta 10, fol. 438r.

¹⁷⁷ HÖFFER 1992, str. 162.

hidiakonata Polidorja Montagnane iz let 1592–1596 za Šmartno navaja, da jo podeljuje štajerski vojvoda, potrjuje pa oglejski patriarh.¹⁷⁸

4.5.2 Prva župnija, ki se je razvila v mejah šmartenske župnije in se iz nje izločila, je bila bržkone tista, ki je pokrivala njen najbolj oddaljeni severozahodni konec, to je sv. Martina v **Libeličah**. Za mnenje, da se je ta župnija odcepila od Šmihela pri Pliberku,¹⁷⁹ ni dokaza. V zgodovinskem gradivu jo srečamo prvič leta 1154, ko jo je med drugim (insuper autem plebem, quę es Liwuelich) skupaj z dvema kapelama, »Luchwich« in »Mise«, z desetiniami in vsemi pravicami patriarh Peregrin I. podelil novoustanovljenemu samostanu v Dobrli vasi.¹⁸⁰ Bila je torej polnopravna župnija in v patriarhových polnih pravicah. Lahko da gre za nekdanjo lastniško cerkev grofa Kacelina iz druge polovice 11. stoletja oziroma iz časa pred letom 1106, katerega posestva so bila osnova za dotacijo dobrolskega samostana, in morda, kot misli Klebel, skromnejše nadomestilo za leta 1106 podeljeno župnijo v Šmartnem, ki si je samostan ni mogel pridobiti.¹⁸¹ Na tej podlagi bi se dalo sklepati, da so se Libeliče izločile iz pražupnije v Šmartnem pri Slovenj Gradcu. Zato bi govorile tudi geografske razmere. Te kažejo naravno povezanost župnije s teritorijem župnij v Šentjanžu pri Dravogradu in v Vuzenici, ki sta se izločili iz Šmartnega, poleg tega je ta župnija imela enklavo v Šentjedrti (Bukovska vas) na meji med župnijo v Šentjanžu in Šmartnem.¹⁸²

O tem, kje je treba iskati zagonetni kapeli, ki sta z Libeličami prišli k Dobrli vasi, obstajajo v literaturi nejasnosti. »Luchwich« sta Jaksch in Kos postavila v Lokovico na današnji meji severno od Mežice (Lokowitzen na avstrijski strani),¹⁸³ kjer pa, kolikor vemo, ni bilo cerkve in tudi ne razmer zanjo, »Mise« pa v Mežico, kar pa tudi ne pride v poštev. Cerkev sv. Jakoba v Mežici je bila pliberska podružnica in ni znano, da bi Dobrli vas kdaj imela kakšne pravice pri njej. Ob možnosti, da toponim »Mise« v resnici pomeni širše Mežiško dolino, gre pač za **Prevalje**. Cerkev sv. Marije »na jezeru«, ki se v listinskem gradivu običajno imenuje po bližnjem Guštanju, sega globoko v srednji vek. Leta 1751 je bila v patronatu celovških jezuitov, ki so leta 1603 prevzeli gospostvo zatrtega samostana v Dobrli vasi.¹⁸⁴ Leta 1335, ko se v zgodovinskem gradivu prvič omenja kot takšna, je bila podrejena dobrolskemu samostanu. Takrat je patriarh Bertrand opozoril tamkajšnjega prošta, da je njegov prednik v cerkvi (S. Maria Gutenstain) namestil svetnega duhovnika (Hertnida), četudi bi jo moral poveriti redovniku, in mu zagrozil z izobčenjem, če se bo to ponavljalo.¹⁸⁵ Kljub temu se je to spet zgodilo leta 1341, ko je cerkev, tokrat zapisano kot župnija (plebes Sancte Marie in Guotenstain), dobil Peter Spanlin iz Slovenj Gradca. V patriarhovem opozorilu omenjenemu Petru je rečeno, da je ta »immediate subiecta ecclesie Junensis«,¹⁸⁶ in v procesu, ki se je odvil poleti tega leta, se je Peter moral župniji

¹⁷⁸ HÖFLER 1982, str. 68.

¹⁷⁹ KOVAČIČ 1928, str. 109.

¹⁸⁰ 1154 X 20; MC III/930; GZS IV/327; BERNHARD 2006, str. 178–180, št. P 6.

¹⁸¹ KLEBEL 1926, str. 11, sicer z dodatkom, da deloma tudi za tisto v Šmihelu. Da bi župnija nastala delno tudi iz Šmihela, kot dopušča Klebel (str. 52, t. 2), iz razlogov, ki smo jih obravnavali v prvem poglavju, ni mogoče.

¹⁸² OŽINGER 1991, str. 231, 241. Klebel, ki za cerkev v Bukovski vasi ni vedel, jo je lociral v Potok/Bach na avstrijski strani, kjer pa kakšna cerkev sv. Jedrti ni izpričana; KLEBEL 1926, str. 52, t. 2.

¹⁸³ Kot op. 180 zgoraj. Klebel, ki se s to identifikacijo očitno ni strinjal, je pogojno pomislil na Šentanel; KLEBEL 1926, str. 52, št. 2d, tudi str. 53, št. 3.

¹⁸⁴ OŽINGER 1991, str. 239.

¹⁸⁵ SCHROLL 1870, str. 35, št. 22; MC IX/726.

¹⁸⁶ BAU, Ms 29/I (Gubertinus da Novate), fol. 34r–v; OTOREPEC 1995, str. 183, št. 911.

odpovedati.¹⁸⁷ Glede na to, da patronata nad njo ni imelo guštanjško gospostvo, ki je izpričano leta 1201, ko ga je dotedanji lastnik, bamberški škof, podelil Ulriku Vovbrškemu, in je leta 1287 postalo deželnoknežji fevd,¹⁸⁸ je treba ustanovitev kapele datirati še bolj nazaj, torej v 12. stoletje, kar potrjuje njeno istovetnost s kapelo »Mise« iz leta 1154. Cerkev sv. Egidija v samem guštanjškem trgu (danes Ravne na Koroškem) je tako kot tista na Prevaljah v jedru romanska zgradba iz 13. stoletja.¹⁸⁹ Zgraditi jo je dal pač posestnik guštanjškega gospostva, a v srednjem veku se ne omenja in je tudi v novem veku ostala podružnica Prevalj, četudi si je težko predstavljati, da ne bi imela duhovnika. Jožefinsko kuracijo pri njej (1795) pa je ustanovil trg¹⁹⁰ – dobrolsko gospostvo, ki je sicer še naprej izvajalo patronat in odvetništvo nad nekdanjimi od samostana in zatem od jezuitov odvisnimi cerkvami, pri njej ni imelo pravic.

Podobne okoliščine je treba upoštevati tudi pri identifikaciji prve kapele Libelič, leta 1154 zabeležene kot »Luchwich«. Razen Lokovice v tem okolišju ni toponima, ki bi kakorkoli spominjal na zapisani kraj, zato bi bilo mogoče domnevati, da ga je nadomestil kak drug toponim. Pri tem lahko pomislimo na **Žvabek/Schwabegg** s cerkvijo sv. Štefana, ki naj bi se po Kleblu izločila iz Libelič.¹⁹¹ Leta 1408 se skupaj z Libeličami in župnijo v bližnji Suhi/Neuhaus navaja med župnijami, ki so bile v patronatu Dobrle vasi in odvetništvu vojvode Ernesta Železnega (item Schwabegg, item Neunhauss und Leuffling).¹⁹² V zgodovinskem gradu se Žvabek prvič pojavi leta 1201 z ministerialom (Ebernhardus de Suabeke),¹⁹³ zatem leta 1212 v znameniti pogodbi med oglejskim patriarhom Volfgerjem in salzburškim nadškofom Ebernhardom II. glede nekaterih posesti, ki so jih bili patriarh Ulrik II. in drugi iz rodbine Trebenjskih podarili oglejski cerkvi in se jim je Volfger moral odpovedati v zameno za Adegliacco v Furlaniji.¹⁹⁴ Med temi se omenjajo »Grazlup, Ratenstein, Swabec« z gradovi, ministeriali, služabniki in vsemi pritliklinami. Na tej podlagi je Fresacher sklepal, da je bila cerkev v Žvabeku prvotno lastniška cerkev Trebenjskih (Treffen).¹⁹⁵ Vendar pa o cerkvi v tej listini ni govora, razen tega gre tu za posesti, ki so pretežno ležale severno od Drave in v jurisdikciji salzburške nadškofije. Toponim sam pa bo v resnici povezan s Trebenjskimi. Ti so prišli na Koroško ob koncu 11. stoletja s Švabskega, in eden od njihovih ministerialov bi lahko tukajšnje na novo postavljeno postojanko poimenoval v spomin na svoj izvor.¹⁹⁶ Kako je bilo z Žvabekom pred letom 1201, ko se prvič omenja, pa ni znano, tako da tudi ne vemo, kdaj so Trebenjski pridobili to posest, vsekakor pa šele tedaj, ko je tu kapela že stala. V nasprotnem primeru bi bili ti njeni posestniki in je patriarh ne bi že leta 1154 kar tako z Libeličami podelil Dobrli vasi.¹⁹⁷ Položaj je takšen kot na Prevaljah v odnosu do Guštanja. Če identifikacija

¹⁸⁷ SCHROLL 1870, str. 37–38, št. 25–26.

¹⁸⁸ DOPSCH 1970, str. 325–326; navedeno v BIZJAK 2008, str. 168–169.

¹⁸⁹ ZADNIKAR 1982, str. 352–357.

¹⁹⁰ HOHENAUER 1850, str. 373.

¹⁹¹ KLEBEL 1926, str. 11, 52 št. 2d.

¹⁹² SCHROLL 1870, str. 48, št. 44; MC X/1113.

¹⁹³ MC III/1508; GZS V/3.

¹⁹⁴ MC IV,1/1672; GZS V/196.

¹⁹⁵ *Erläuterungen* 1, str. 199–200, namig je najti že pri Kleblu; KLEBEL 1928, str. 1.

¹⁹⁶ KRANZMAYER 1956, str. 107.

¹⁹⁷ Ernst Klebel je v dodatku k pregledu koroških župnij (KLEBEL 1928, str. 1) zapisal, da gre ustanovitev libeliške župnije povezati z dogovorom med salzburškim nadškofom, krškim škofom in oglejskim patriarhom glede desetini v patriarhatu iz leta 1132, ki smo ga omenili v prvem poglavju (MC III/641; GZS IV/112), v katerem se kot zavezanec pojavlja tudi Wolfrad Trebenjski. Ker so

kapele »Luchwich« iz leta 1154 s cerkvijo v Žvabeku torej drži, potem ne bi bilo nič ne-navadnega, ko bi novi nemški toponim fevdalnega porekla izpodrinil starega slovenskega.

Kolikor vemo o regulaciji lastniških cerkva na območju oglejskega patriarhata, ni nujno, da bi lastnik prvotne kapele v Libeličah imel tudi posesti v Prevaljah in v Žvabeku, saj je patriarh, ko je pri tej kapeli ustanovil župnijo, v njen distrikt lahko vključil tudi kapele drugih posestnikov.¹⁹⁸ V Libeličah je bil v 12. stoletju glavni posestnik bržkone šentpavelski samostan. Ko je samostan leta 1201 ustanovil župnijo na Remšniku, je labotskemu župniku za odškodnino odstopil štiri kmetije v tem kraju,¹⁹⁹ imel pa je tudi Črneče, ki so s cerkvijo sv. Andreja sodile pod libeliško župnijo.²⁰⁰ Kot je bilo rečeno, je bil leta 1408 Žvabek že samostojna župnija, tako tudi Suha s cerkvijo sv. Jakoba, ki se je očitno izločila iz Žvabeka.²⁰¹ Njena današnja podružnica sv. Jerneja in sv. Ožbalta v Potoku/Bach na oni strani meje je leta 1751 še pripadala Libeličam.²⁰²

4.5.3 Na nasprotni, vzhodni strani šmartenske pražupnije leži župnija sv. Nikolaja v **Vuzenici**. Gre za mlajšo ustanovo, katere povezava s pražupnijo v Šmartnem pri Slovenj Gradcu je listinsko dokazljiva. Prvič se omenja prek župnika (plebanus) Dietmarja kot priče v neki listini velikovškega kapitlja iz leta 1238.²⁰³ Leta 1265 je dokumentiran spor med Kolonom Vuzeniškim in šmartenskim župnikom Berengerjem, ki je bil sicer prošt v kapitlju S. Odorico v Furlaniji, glede patronata nad to župnijo.²⁰⁴ Patriarh Gregor de Montelongo je spor rešil v korist prvega, s tem da je Kolon šmartenskemu župniku kot odškodnino odstopil neko posest. To pomeni, da je patriarh vuzeniško župnijo leta 1265 izločil iz matične in njen patronat prisodil tamkajšnjim posestnikom, hkrati pa si pridržal potrditev, ki jo je dotlej verjetno izvajal ali bi moral izvajati župnik v Šmartnem. Gre torej za plemiško ustanovo, katere začetki pa niso znani. V 12. stoletju je bila tu posest Trušenjskih, njim je mogoče pripisati tudi ustanovitev cerkve, bolj nazaj pa zaradi patrocinija ni mogoče iti. Po letu 1238 je znano precejšnje število župnikov, z župnikom (plebanus) nastopa Vuzenica tudi v desetinskem seznamu iz leta 1296 ter v popisu iz leta 1323, obakrat v koroškem arhidiakonatu.²⁰⁵

Konkretnih podatkov o kanoničnih pravicah pri župniji v srednjem veku ni, a je nanje mogoče sklepati po usodi samega kraja. Po izumrtju Vuzeniških s Kolonom III. in nekajletnih vmesnih zapletih je patronat prešel na Celjske, ki so leta 1376 prevzeli vuzeniško gospostvo, za njimi leta 1456 na Habsburžane. V letih 1544/45 je bila župnija v patronatu in odvetništvu rimskega kralja, župnika je potrjeval oglejski patriarh.²⁰⁶ V zapi-

Trebenjski po omenjeni listini iz leta 1212 nekdaž imeli tudi Žvabek, Klebel domneva, da so v njihovi posesti morale biti tudi Libeliče in Prevalje (Maria am See), česar se seveda ne da dokazati in ni verjetno. Kljub temu je zanimivo, da postavlja Žvabek, Libeliče in Prevalje v isto vrsto, ne da bi pomislil na to, da bi Žvabek in Prevalje mogla biti leta 1154 navedeni kapele.

¹⁹⁸ Konkreten primer, ki smo ga obravnavali tudi v tem poglavju, je župnija Lind v Zgornji Dravski dolini.

¹⁹⁹ Gl. o tem v drugem poglavju.

²⁰⁰ Vas se omenja v poravnavi šentpavelskega opata s Trušenjskimi iz leta 1239; SCHROLL 1876, str. 122–123, št. 58; MC IV,1/2172; GZS V/706. Predmet te poravnave so bili med drugim tudi rudniki srebra pri Žvabeku.

²⁰¹ *Erläuterungen* 1, str. 200–201.

²⁰² OŽINGER 1991, str. 241. Suhi je bila priključena leta 1922.

²⁰³ MC IV,1/2155; GZS V/701.

²⁰⁴ 1265 VIII 26; UBSt IV/192.

²⁰⁵ Št. 401 in SELLA/VALE 1941, str. 41.

²⁰⁶ HÖFER 1992, str. 243.

sniku deželnoknežje vizitacije je tudi zabeleženo, da so ustanovniki župnije (fundatores) celjski grofje. Da bi celjski grofje imeli kakšne posebne zasluge za župnijo, ni znano, saj so jo le podedovali, pač pa je z njihovim imenom povezana kapelanija pri cerkvi Device Marije na Kamnu. Leta 1383 je to kapelanijo, ki jo je bil ustanovil vuzeniški sodnik Nikolaj Schaisnbacher s someščani, grof Herman I. v soglasju z župnikom Ulrikom izločil iz župnije. Ker sta jo z župnikom dodatno obdarila, si je pridržal patronat nad njo, potrditev kaplana pa je, kot je bilo običajno v takšnih primerih, pripadla župniku.²⁰⁷ O tej kapeli in o njenih posestvih je še nekaj zgodovinskega gradiva iz srednjega veka. Omenja se tudi v odloku iz leta 1478, s katerim je patriarh vuzeniškega župnika Jurija Lebeckerja imenoval za arhidiakona Gornje Koroške in župnijo izločil iz oblasti savinjskega arhidiakona.²⁰⁸

V omenjenem odloku patriarha Barba iz leta 1478 se poleg same vuzeniške župnije, Marijine kapele in kapele sv. Sigismunda v Vuzenici navaja tudi »vicaria in Rayffinich«. Gre za župnijski vikariat sv. Jerneja v **Ribnici na Pohorju**. Prvi podatek o tej cerkvi je iz leta 1356, ko se je vuzeniški župnik Peter v Vidmu pritožil, da se je v »sancti Bartholomei in reiffnik capellaniam« po zaslugi laikov – pač tamkajšnjih posestnikov – vrinil neki mladoletnik, četudi njena »collatio et provisio ad eiusdem Petrum plebanum ac eis plebem dinoscitur pertinere«.²⁰⁹ Bila je torej v podelitvi vuzeniškega župnika. V šentpavelskem urbarju iz leta 1372 se tu omenja župnik (plebanus),²¹⁰ vendar je župnija ostala v odvisnosti od Vuzenice. V deželnoknežji vizitaciji iz let 1544/45 je za Ribnico zapisano, da je patron in advokat rimski kralj, pač kot dedič Celjskih, župnika pa potrjuje vuzeniški župnik.²¹¹

4.5.4 Ob ugotovitvi, da pomeni »Graz« v podelitveni listini patriarha Ulrika I. za Dobrlo vas iz leta 1106 Šmartno pri Slovenj Gradcu, izvira prva omemba cerkve sv. Pankracija v **Starem trgu pri Slovenj Gradcu** šele iz leta 1174, ko je dokumentiran spor zaradi te cerkve med Richerjem, opatom benediktinskega samostana v Belinju/Beligna pri Ogleju, in savinjskim arhidiakonom Bertoldom, ki si jo je bil prilastil.²¹² Patriarh Ulrik II. je tedaj odločil v korist belinjskega samostana, tako tudi papež Aleksander III. malo zatem,²¹³ leta 1178 pa sta se obe strani pred patriarhom Ulrikom pobotali tako, da ostane cerkev v zastavi savinjskemu arhidiakonu, ta pa bo samostanu redno plačeval vse s tem povezane obveznosti.²¹⁴ Iz tega gradiva je mogoče razbrati naslednje. Eden od oglejskih patriarhov, mogoče že Ulrik I. okoli leta 1106, sicer pa Peregrin I. (1131–1161) ali Ulrik II. (od 1161 dalje), je cerkev podelil belinjskim benediktincem. Ker pa je župnijo uzurpiral štajerski mejni grof Otokar III. Traungavski (u. 1164), so jo ti zastavili savinj-

²⁰⁷ MUCHAR 1849, str. 438, št. 39.

²⁰⁸ »Capella beate virginis in lapide in Seldenhofen«; AAU, Acta 8, fol. 303r–v; VALE 1943, str. 206–207, op. 2; gl. o tem tudi v prvem poglavju in op. 163.

²⁰⁹ BCU Ms. 1472/III (Gubertinus da Novate), fol. 8r–v (1356 II 25); OTOREPEC 1995, str. 230. št. 1183.

²¹⁰ BLAZNIK 1988, str. 226.

²¹¹ HÖFER 1992, str. 243.

²¹² 1174 I 5; UBSt I/554; GZS IV/544; BERNHARD 2006, str. 183–185, št. P 9. Omenjeni Bertold je bržkone identičen z Bertoldom, ki se kot »archidiaconus de Graze« pojavlja med pričami v neki listini iz leta 1167 (MC I/251; UBSt III/5; GZS IV/492), s tem pa seveda še ni rečeno, da je arhidiakonsko službo opravljal kot umeščeni slovenjgraški župnik, saj je tamkajšnjo župnijo vodil le kot njen najemnik.

²¹³ GZS IV/555a.

²¹⁴ 1178 VI 30; UBSt I/595; GZS IV/611; BERNHARD 2006, str. 185–186, št. P 10. O tem gl. tudi KOSI 2008A, str. 134–135.

skemu arhidiakonu, ki pa se je z njo le okoristil. Vendar samostan ni imel težave samo z omenjenim Otokarjem, ki je tu leta 1147 nasledil posesti Bernarda Spanheimskega (»Mariborskega«), ampak tudi z istrskim mejnim grofom Bertoldom iz rodu Andechs-Meranijskih. 19. januarja 1186 ali 1187 je belinjski samostan vzel v varstvo sam papež Urban III., posebej glede kapele »que dicitur Graze, cum decimatione et aliis tam spiritualibus quam temporalibus«. ²¹⁵ V papeževem naročilu patriarhu Ulriku poldrugi mesec zatem ²¹⁶ spet piše, da je starotrško cerkev samostanu s silo vzel že Otokar, rajni mejni grof Štajerske, zdaj pa ima samostan iste nevšečnosti z istrskim mejnim grofom in njegovim sinom. Kljub temu je župnija takrat prešla v posest te rodbine in šele njen zadnji predstavnik, patriarh Bertold Andechs-Meranijski (1218–1251), se je župniji odrekel, vendar v korist oglejske cerkve in ne belinjskega samostana. Kakšen je bil položaj, nam pojasnjuje pritožba belinjskega opata iz leta 1246 glede krivic, ki so se zgodile njemu in samostanu. Takrat je Bertold opatu obljubil, da mu bo ustregel v vsem, razen v tem, kar zadeva kapelo »de Grez«. ²¹⁷ Patriarh, ki mu je po smrti brata Henrika leta 1228 Slovenj Gradec pripadel v celoti, pač ni hotel seči v svojo lastnino. – Kdaj je Bertold v resnici predal župnijo oglejski cerkvi, ali šele tik pred smrtjo ob svoji znameniti darovnici z dne 30. aprila 1251, v kateri cerkev ni omenjena, ²¹⁸ ali kdaj prej, ne vemo. Ob tem, da si njegova rodbina župnije ni pridobila po pravni poti, je patriarh tudi ni mogel pravno korektno predati naprej. Kakorkoli že, z njegovo smrtjo leta 1251 je oglejska cerkev prejela bogato slovenjgraško posest, z njo pa tudi cerkev z vsemi pravicami.

Glede na razpoložljive podatke je bila cerkev sv. Pankracija v Starem trgu lastniška cerkev. Za prvega znanega tukajšnjega posestnika velja Weriant »de Grez« iz sorodstva Heme Breško-Seliške, Askvincev, tu izpričan leta 1091 in 1093, ki so ga okoli leta 1105 nasledili Spanheimski. ²¹⁹ Nobenega zadržka ni, da cerkev postavimo še pod konec 11. stoletja in jo pripišemo omenjenemu Weriantu, enemu najmočnejših plemičev v regiji, ali kakemu njegovih prednikov. V resnici je to bila kapela na Gradu nad Starim trgom, in takšna se je, sicer prezidana, ohranila do danes, pri čemer je pomemben tudi njen patrocinijski, ki je pri nas – kot bo to pokazano v poglavju o patrocinijskih – običajen za grajske kapele. Prvotna naloga te kapele bržkone še ni bila v smislu lastniške cerkve, ki bi oskrbovala prebivalstvo na pripadajočem posestvu, sicer bi jo postavili na dostopnejši položaj na ravnini. Kljub temu je dobila duhovnika in določeni distrikt, s tem pa tudi desetine, o katerih govori prvo pismo papeža Urbana III. iz leta 1186 ali 1187. Da se je izločila iz pražupnije v Šmartnem, se vidi po številnih enklavah v tej župniji, ki tudi potrjujejo njen prvotni status lastniške cerkve, po izločitvi pa so se njene vezi z nekdanjo matično župnijo povsem pretrgale. Kako, kdaj in zakaj je cerkev prišla v patriarhove roke, ki jo je, kot smo zapisali, zatem podelil belinjskemu samostanu, lahko le ugibamo. Ena od možnosti bi bila, da jo je patriarhu predal sam lastnik Weriant, ko se je spričo političnega položaja moral okoli leta 1105 oziroma pred letom 1106 odpovedati slovenjgraški posesti, ali pa

²¹⁵ UBS_t II/17; GZS IV/718.

²¹⁶ UBS_t I/675; GZS IV/722.

²¹⁷ DF III/151; UBS_t II/469; GZS V/878; integralno besedilo tega dokumenta JOPPI 1886, str. 4–6, št. 24; GZS VI,1/5.

²¹⁸ UBS_t III/88; GZS VI,1/132; BERNHARD 2006, str. 251–252, št. P 50.

²¹⁹ Pregledno: PIRCHEGGER 1962, str. 168 in dalje; o Weriantu tudi KOSI 2008A, str. 133 in dalje. Povod za to, da je Weriant okoli leta 1105 oziroma pred letom 1106 Slovenj Gradec izgubil v korist Spanheimskih, je bilo, da sta Weriant sam in njegov rod v investiturnih sporih med cesarjem in papežem vztrajala na papeški strani.

jo je patriarh ob tej ali kakšni poznejši spremembi posestniških razmer preprosto prevzel. Da bi cerkev samostanu neposredno podelil njen lastnik, ali Weriant sam ali kak njegov naslednik iz spanheimskih vrst, je manj verjetno.

V obravnavanem gradivu iz 12. in 13. stoletja se cerkev navaja kot cerkev (ecclesia) ali kot kapela, kar se nanaša na njeno prvotno naravo lastniške cerkve. Vendar je leta 1205 tu že govor o župniku (plebanus), zatem tako tudi leta 1214.²²⁰ Od leta 1225 dalje se pogosto pojavlja župnik Bertold, ki je bil tako kot njegov naslednik Crafto občasno tudi slovenjgraški vicedom.²²¹ Kot je bilo povedano, je v desetinskem seznamu leta 1296 župnija zabeležena kot »plebs« poleg tiste v Šmartnem. Po letu 1251 je bila v polnih pravicah oglejskega patriarha in je takšna ostala kljub težavam, ki jih je imel patriarh s tem posestvom zaradi raznih pretendentov, dokler si ga niso sredi 14. stoletja praktično prilastili Habsburžani kot deželni knezi in ga zatem dajali dalje v zastavo vse do leta 1435, ko se je vrnilo v deželnoknežjo posest.²²² Temu je sledila tudi sama župnija. Pod datumom 23. april 1463 je v registraturi papeža Pija II. zabeleženo izvzetje župnije sv. Pankracija iz jurisdikcije gospostva oglejskega patriarha (exemptio ab omni jurisdictione dominio et potestate patriarhe Aquileg.).²²³ Vendar je leta 1490²²⁴ župnijo še vedno podeljeval patriarh s polnimi pravicami, leta 1507 pa je ta na prošnjo cesarja Maksimilijana I. njen patronat zamenjal za patronat župnije v Konjicah.²²⁵ Leta 1507 je župnija torej postala cesarska, ker pa je papež Leon X. leta 1514 Konjice cesarju vrnil, a je ta Slovenj Gradec kljub temu obdržal, je prihajalo do sporov med njim in patriarhom, dokler je ni kralj Ferdinand leta 1533 utelesil ljubljanski škofiji. S tem je bil teritorij slednje na Štajerskem in Spodnjem Koroškem v veliki meri zaokrožen.

Ker je bila župnijska cerkev na gradu za vernike težje dostopna in zaradi terenskih razmer ni mogla imeti pokopališča, jo je v verski funkciji sčasoma nadomestila cerkev sv. Radegunde spodaj v trgu, četudi formalno ni prevzela župnijskega sedeža. Prvič se omenja leta 1397,²²⁶ a je nedvomno starejša. Njeno starost in njeno funkcijo dokazuje tudi v Scarlicchijevi vizitaciji leta 1631 dokumentirana, a neohranjena kostnica sv. Mihaela.²²⁷ Zgodnejši so podatki o cerkvi sv. Elizabete v samem **Slovenj Gradcu**, v novi naselbini v bližini Starega trga, ki se leta 1274 že omenja kot mesto (civitas). Zasluge za nagel razvoj te naselbine ima patriarh Bertold Andechs-Meranijski kot zemljiški gospod, Bertold pa je poskrbel tudi za to, da je bila tamkajšnja nova cerkev posvečena sv. Elizabeti Thürinški ali Ogrski, njegovi leta 1235 kanonizirani nečakinji. Izpričana je že leta 1251, ko je (30. aprila) Bertold v njej izdal podelilno listino za oglejsko cerkev in je bil Slovenj Gradec še trg (in ecclesia beate Elisabeth in foro Windisgraze) – takrat je že očitno imela duhovnika.²²⁸ Duhovnik, tokrat vikar, se omenja tudi leta 1342, ko ga je umestil župnik pri sv.

²²⁰ GZS V/91, 230.

²²¹ Pregledno: BLAZNIK 1988, str. 299 in dalje. Več podatkov o slovenjgraških župnikih SKUK 1995, ki pa ga je glede okoliščin o ustanovitvi župnije in njeni zgodnji zgodovini jemati z vso previdnostjo.

²²² KOSI 2007, str. 206–207.

²²³ RG VIII, str. 356–357, št. 2368.

²²⁴ Gl. zgoraj in op. 174.

²²⁵ KLEBEL 1926, str. 11.

²²⁶ OTOREPEC 1995, str. 272, št. 1365.

²²⁷ LAVRIČ 1990, str. 347.

²²⁸ 1251 IV 30; UBS^t III/88; GZS VI,1/132; BERNHARD 2006, str. 251–252, št. P 50. Slovenjgraška cerkev je bila bržkone prva, ki je bila posvečena Elizabeti Ogrski, saj je bila cerkev v Marburgu na Lahni, središče njenega kulta, dokončana pozneje in sprva posvečena Materi božji.

Pankraciju,²²⁹ in leta 1376.²³⁰ Kljub pomenu, ki ga je imelo mesto v naslednjih stoletjih, je cerkev ostala na stopnji vikariata starotrske župnije vse do jožefinskih reform.

Starotrska župnija je imela precejšnje število teritorialno raztresenih podružničnih cerkva. Ena od teh in od župnije najbolj oddaljena, in sicer sv. Danijela v **Razboru**, je morala že zgodaj dobiti tudi duhovnika. Na njeno starost lahko sklepamo že po patrociniju, na njeno funkcijo pa po še leta 1631 omenjeni kostnici sv. Mihaela.²³¹ Prvi podatek o cerkvi datira iz leta 1383, o patrociniju iz leta 1440.²³²

V okvir srednjeveške starotrske župnije je sodila tudi ena župnija, in sicer župnija sv. Egidija v **Šentilju pod Turjakom**. V desetinskem seznamu iz leta 1296 je zabeležena kot kapela (capella S. Egidij de Greč),²³³ vendar se tu že leta 1292 omenja župnik (plebanus),²³⁴ tako tudi leta 1304 (plebanus sancti Egidii in provintiis de Windischgraetz).²³⁵ Označba »kapela« praviloma pomeni, da je bila cerkev plemiška ustanova, posebej zato, ker se pri njej istočasno pojavlja župnik. Ker starejših podatkov o kraju nimamo, ne vemo, kdo bi jo bil lahko v tem primeru ustanovil. Zaporedje zapisov v desetinskem seznamu iz leta 1296 (Stari trg – Šmartno – Šentilj – Vuzenica) dovoljuje misel na to, da je bila takrat še povezana s pražupnijo v Šmartnem ali vsaj neodvisna od Starega trga. Ob koncu 14. stoletja pa je vendarle pripadala župnji v Starem trgu kot njena podružnica. Leta 1397 se je Vizentin, župnik pri Sv. Pankraciju, obrnil na patriarha s prošnjo, da se starotrski župnji inkorporira »filialis ecclesia Sancti Egidii«, ki je oddaljena le miljo od nje (a dicta plebe sive matrice) in je zaradi uboštva skoraj razpadla.²³⁶ Ali je do tega prišlo, ne vemo, saj se tu v 15. stoletju (1452, 1486, 1487, 1494) spet navajata vikar kot tudi župnik (parrochus),²³⁷ leta 1501 pa je vendarle zapisano, da je župnija »annexa et incorporata« župnji sv. Pankracija.²³⁸ Tako je ostala odvisna od Starega trga in je leta 1533 skupaj z matično župnijo prišla v okvir ljubljanske škofije.

4.5.5 V omenjeni notici iz leta 1481, v kateri piše, da je župnija sv. Martina pri Slovenj Gradcu »ena najbolj vrednih v pokrajini«, je dodano tudi to, da župnik podeljuje pet župnijskih cerkva.²³⁹ Te niso posamično našteje, a jih je na podlagi razpoložljivega gradiva mogoče ugotoviti. To so sv. Janeza v Šentjanžu pri Dravogradu, sv. Marjete v Kotljah, sv. Miklavža v Šmiklavžu pri Slovenj Gradcu, sv. Vida v Šentvidu nad Valdekom in sv. Petra in Pavla v Vitanju. Za vse je mogoče reči, da so nastale v okviru šmartenske pražupnije: v prvih dveh primerih gre za običajna župnijska vikariata, v drugih treh pogojno za patronatne župnije, vendar z različno usodo.

²²⁹ BLAZNIK 1988, str. 303.

²³⁰ OTOREPEC 1995, str. 255, št. 1319.

²³¹ LAVRIČ 1990, str. 351.

²³² BLAZNIK 1988, str. 210–211. Da bi bil »Ras« iz leta 1106, kot piše še Kos (GZS IV/20), Razbor pri Slovenj Gradcu, seveda ne drži.

²³³ Št. 400; v popisu iz leta 1323 je ni.

²³⁴ BCU, Ms. 1470 (Valterus), fol. 55r (1292 IX 10); OTOREPEC 1995, str. 44, št. 101.

²³⁵ MC VIII/251.

²³⁶ BCU, Ms. 562 (Littere Antonii patriarche Aquilegensis), fol. 67v–68r (1397 VI 21); OTOREPEC 1995, str. 271, št. 1364; gl. tudi OROŽEN II, str. 157. Gre za patriarhovo naročilo opatu v Gornjem Gradcu, naj razišče zadevo »super unione et incorporatione unius capelle«. Oturepec zmotno piše, da gre za inkorporacijo cerkve gornjegrajskemu samostanu.

²³⁷ BLAZNIK 1988, str. 391; AAU, Acta 12, fol. 300r (1486), 340r (1487); AAU, Lib. vis., fol. 39 (1494).

²³⁸ AAU, Acta 25, fol. 46v.

²³⁹ Gl. zgoraj in op. 175.

Sv. Janezu Krstniku posvečena cerkev v **Šentjanžu pri Dravogradu**, na pomembni prometni povezavi med Mislinjsko in Dravsko dolino, je morala nastati zelo zgodaj kot krstna cerkev šmartenske prazupnije, vsekakor precej pred letom 1263, ko se v zgodovinskem gradivu pojavi prvič, in sicer v zvezi s posestvijo pri njej (ultra Traham iuxta ecclesia sancti Iohannis), ki jo je bil Kolon Vuzeniški starejši podelil šentpavelskemu samostanu.²⁴⁰ Spričo oddaljenosti od župnijske cerkve in svoje funkcije je verjetno tudi zgodaj dobila duhovnika, a nam je stanje znano šele za leto 1483, ko se tu omenjata vikar kot tudi kaplan pri oltarju Matere božje.²⁴¹ Nadaljnje gradivo kaže, da gre za vikariat župnije v Šmartnem v patronatu in odvetništvu šmartenskega »nadžupnika«.²⁴² V Bukovski vasi (Šentjedrt) je bila enklava libeliške župnije, za katero se je leta 1751 potegoval vikar v Šentjanžu,²⁴³ a se leta 1756 med podružnicami šentjanske župnije ne omenja več.

Tudi vikariat sv. Marjete v **Kotljah** je ustanova župnika v Šmartnem pri Slovenj Gradcu. Okoliš je bil naseljen razmeroma pozno, saj prvi omembi Kotelj datirata šele iz let 1313 in 1314.²⁴⁴ Leta 1367 je patriarh Markvard Markvardu, imenovanemu Purhammer, župniku v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, dovolil, da s pomočjo tamkajšnjih prebivalcev v Kotljah (in loco qui dicitur Chottelach) sezida kapelo sv. Neže ter Primoža in Felicijana (capellam unam ... sub vocabulo S. Agnetis et Sanctorum Martyrum Primi et Feliciani) in tam namesti duhovnika, ki se bo vzdrževal z nabirkami.²⁴⁵ Iz navedbe patrocinija je razvidno, da ne gre za cerkev v samih Kotljah, marveč za cerkev sv. Neže na **Brdinjah** (Vrhe pri Slovenj Gradcu), katere poslikavo v prezbiteriju je mogoče datirati v čas okoli leta 1370,²⁴⁶ pa tudi to, da ne gre za ustanovitev vikariata, saj je patriarh izrecno zahteval, naj cerkev ne ima pokopališča in naj bo v vsem podvržena župnijski cerkvi. Drugih podatkov iz srednjega veka pa ni, tudi ne za cerkev sv. Marjete, ki bi bila lahko glede na patrocinij starejša od te na Brdinjah, a tudi brez župnijskih pravic. Kakorkoli že, v vizitacijskem poročilu Polidorja Montagnane iz let 1592–1596 se pri cerkvi sv. Marjete v Kotljah navaja vikariat v podelitvi župnika v Šmartnem, v Attemsovih vizitacijah (1751, 1756, 1760) že enkrat župnija, nato pa spet le župnijski vikariat v patronatu in odvetništvu šmartenskega »nadžupnika«.²⁴⁷

Cerkev sv. Nikolaja v **Šmiklavžu pri Slovenj Gradcu** – običajno se navaja kot cerkev sv. Nikolaja pri Vodrižu (Widerdries) – se v zgodovinskem gradivu prvič omenja leta 1335, ko je bila tu posest šentpavelskih benediktincev.²⁴⁸ Leta 1399 naj bi bil tu duhovnik,²⁴⁹ leta 1498 župnik (pharrer zu Sand Nicla vor Widerdriess),²⁵⁰ sicer pa je

²⁴⁰ 1263 II 4; UBS^t IV/93.

²⁴¹ AAU, Acta 10, fol. 633v–634r.

²⁴² HÖFLER 1982, str. 70; OŽINGER 1991, str. 290, za leto 1756, ko tu namesto vikarja že nastopa župnik.

²⁴³ OŽINGER 1991, str. 231.

²⁴⁴ BLAZNIK 1986, str. 367.

²⁴⁵ ASU/AN, fasc. 5124 (Gandiolus), zv. 1, fol. 33f–v; OTOREPEC 1995, str. 246, št. 1270; VALENTINELLI 1858, str. 489.

²⁴⁶ HÖFLER 2004B, str. 38–86. To torej ni bila cerkev sv. Marjete v Kotljah, kot piše še Kovačič; KOVAČIČ 1928, str. 108–109.

²⁴⁷ HÖFLER 1982, str. 70; OŽINGER 1991, str. 236, 288, 604.

²⁴⁸ SCHROLL 1876, str. 224, št. 216. Podatek iz leta 1265, ki ga ima tu BLAZNIK 1988, str. 408 (gl. tudi KOVAČIČ 1926A, str. 145), se nanaša na Vuzenico.

²⁴⁹ PIRCHEGGER 1940, str. 137 (po listini v StLA).

²⁵⁰ Urbar Marijine bratovščine v Starem trgu, NŠAL; BLAZNIK 1988, str. 408.

župnija hkrati s kapelo na gradu obstajala vsaj leta 1448.²⁵¹ Cerkev je bila slej ko prej ustanova vodriške graščine, ki je bila oglejski, zatem deželnoknežji fevd. Zanimiv, a ne preverljiv in bržkone zmoten je podatek iz leta 1756, da naj bi bil sedež župnije prvotno pri kapeli sv. Jakoba in Krištofa (1751: sv. Roka in Krištofa) na gradu, četudi je očitna podobnost s položajem v Starem trgu.²⁵² Leta 1447 naj bi še ležala v »slovenjgraški« župniji (s. Nicla in Windischgräczter pfarr),²⁵³ pri čemer pa gre vendarle za Šmartno, sicer bi se župnija po letu 1533 znašla v ljubljanski škofiji.²⁵⁴ Zapis v deželnoknežjem urbarju za Vodriž v letih 1465–1468, ko ga je imel v fevdu Jurij Ungnad z Ženeka, vsebuje tudi »kirchenlehen zu sand Niklas«,²⁵⁵ se pravi, da je bila cerkev v patronatu vodriške graščine. Ungnadi so bili patroni župnije tudi leta 1505, ko je župnika že potrjeval oglejski patriarh.²⁵⁶ Deželnoknežja vizitacija iz let 1544/45 kot tudi vizitacijsko poročilo Polidorja Montagnane iz let 1592–1596 je nimata, v Attemsovih vizitacijah pa je zapisano, da sta patronat in odvetništvo pri vodriškem gospostvu.²⁵⁷

Plemiško podlago ima tudi župnija sv. Vida v **Šentvidu nad Valdekom**. Tudi tu gre slej ko prej za ustanovo pripadajoče graščine s sedežem na gradu Valdek (Waldeck), ki je bil tako kot Vodriž oglejski in zatem deželnoknežji fevd. Prva posredna omemba cerkve prek toponima sega v leto 1320 (pei Sand Veit ob Waldek),²⁵⁸ leta 1399 je cerkev tako kot tista v Šmiklavžu imela duhovnika (presbiter ... sancti Viti prope Windischgrez).²⁵⁹ Kako je bilo s kanoničnimi pravicami v srednjem veku, ni izpričano, ve se le, da je prihajalo do sporov glede odvetništva med župnikom v Šmartnem in gospostvom Valdek (1361, tako tudi 1587).²⁶⁰ V letih 1592–1596 je »umestitev« cerkve, ki je imela dušno oskrbo in pokopališče, pripadala šmartenskemu župniku, leta 1751 je bila tu vikariatna župnija Šmartnega v patronatu in odvetništvu šmartenskega župnika oziroma »nadžupnika«.²⁶¹

Zgodovinske okoliščine kažejo, da je cerkev v **Vitanju** z značilnim patrocinijem sv. Petra (pozneje sv. Petra in Pavla) nastala kot lastniška po letu 980 in v mejah prazupnije Šmartno pri Slovenj Gradcu. Kot je bilo povedano, jo je pač dal postaviti savinjski mejni grof Viljem I. na sedežu svojega na novo pridobljenega posestva, poznejšega vitanjskega gospostva.²⁶² Ko se cerkev prvič omenja – šele leta 1296 v papeškem desetinskem seznamu –, pri njej ni bil župnik, marveč »rektor«, leta 1323 pa vendarle »plebanus«.²⁶³ Njena najstarejša zgodovina ostaja torej neznanka in samo po sebi se nam zastavlja vprašanje, kako je mogoče, da tako pomembna posest ni dobila župnije, ki bi se tako ali drugače osamosvojila od matice. Po smrti Heme Breško-Seliške leta 1044

²⁵¹ RG VI, str. 590, št. 7785.

²⁵² OŽINGER 1991, str. 280, tudi str. 615.

²⁵³ ZAHN 1893, str. 358; KOVAČIČ 1928, str. 109.

²⁵⁴ Tako ima tudi PIRCHEGGER 1940, str. 137, to župnijo za Šmartno.

²⁵⁵ STARZER 1902, str. 343.

²⁵⁶ VALE 1943, str. 223–224, op. 2.

²⁵⁷ OŽINGER 1991, str. 278, 615.

²⁵⁸ RHSt III/1, št. 1174.

²⁵⁹ ZAHN 1872, str. 100; kopija v StLA; BLAZNIK 1988, str. 396.

²⁶⁰ PIRCHEGGER 1940, str. 136.

²⁶¹ HÖFLER 1982, str. 70; OŽINGER 1991, str. 276, 617, 754.

²⁶² Izoblikovanje vitanjskega gospostva sodi v čas, ko je bilo Vitanje že v lasti škofije v Krki, z Dobrno in Lembergom pa presega meje leta 980 podeljenega ozemlja. Zato označba na zemljevidu, ki ga je svoji študiji o grofih Višnjegorskih dodal Ljudmil Hauptmann (gl. HAUPTMANN 1935, med str. 232 in 233), ne ustreza stanju iz leta 980.

²⁶³ Št. 402 in SELLA/VALE 1941, str. 41.

ali 1045 je velik del njene lastnine, med drugim tudi Vitanje, dobil ženski samostan v Krki na Koroškem, z ustanovitvijo sufraganske škofije v Krki leta 1072 pa je ta prešel na krškega škofa. Prvi podatki o Vitanju datirajo iz sredine 12. stoletja. Med letoma 1172 in 1176 ponarejena listina kralja Konrada III. za krško cerkev z datumom 1. maj 1140, ki povzema starejše kraljevske darovnice Heminemu rodu, posebej navaja grad v Vitanju (castrum ... Witenstein),²⁶⁴ navedbo pa potrjuje krški ministerial Adilpreth (Adelperht) »de Witenstein« kot priča v neki listini salzburškega nadškofa Konrada I. iz leta 1144.²⁶⁵

O župniji v Vitanju imamo iz poznega srednjega veka precej podatkov. V neki listini iz leta 1329 se med pričami našteva Konrad, »perpetuus vicarius in Weitestein«, ki je leto zatem zabeležen kot »pfarrer« in leta 1339 spet kot večni vikar.²⁶⁶ Ko je patriarh Bertrand leta 1342 na prezentacijo šmartenskega župnika potrdil podelitev duhovniškega mesta v Vitanju, je za cerkev zapisano, da je to »capella seu ecclesia«, ki je neposredno podrejena župniji sv. Martina (v Šmartnem) in v podelitvi tamkajšnjega župnika (subiecta immediate eidem plebi sancti Martini et ad collationem plebani eiusdem plebis spectantem).²⁶⁷ Kot vemo, lahko nemški izraz »pfarrer«, ki smo ga tu srečali leta 1330, pomeni le vikarja, vendar se leta 1364 in še večkrat zatem v 14. in 15. stoletju v Vitanju pojavlja že »plebanus«, kajpak tudi kot »pfarrer« in župnija kot »pfarr«.²⁶⁸ To bi pomenilo, da se je Vitanje kot župnija medtem osamosvojilo, vendar nadaljnje gradivo pripoveduje drugače. Vitanje ostaja vikariatna župnija, podrejena župniku v Šmartnem pri Slovenj Gradcu.

V omenjenem seznamu dajatev oglejskega patriarhata iz leta 1323 nastopa Vitanje poleg Vuzenice in sv. Pankracija v Slovenj Gradcu kot ena od treh župnij z župnikom (plebanus), ki so se bile odcepile iz šmartenske pražupnije. Vendar njena osamosvojitev očitno ni obveljala in je župnija zdrsnila v odvisnost od Šmartnega ali pa sploh ni bila izpeljana, tako da krški škof pri njej ni imel nikakršnih pravic. Pirchegger sicer piše, da je odvetništvo imelo vitanjsko gospostvo, ki je bilo kajpak krško in je takšno ostalo vse do prodaje leta 1783,²⁶⁹ vprašanje pa je, če je res bilo tako, saj edina podatka, ki ju imamo o tem, iz leta 1756 in 1761, pravita, da šmartenski župnik ni bil le patron župnije, ampak tudi njen advokat,²⁷⁰ kar je bilo običajno pri župnijskih vikariatih in tistih župnijah, ki so se razvile iz njih. Krški škof se očitno ni potrudil ali pa ni zmozel, da bi poskrbel za neodvisnost župnije, kot je to leta 1265 dokumentirano za Vuzenico, in je – če ga je kdaj imel – celo izgubil odvetništvo nad njo. Usoda Vitanja je tako podobna usodi marsikatere župnije na krških posestvih južno od Drave.

²⁶⁴ MC I/111; GZS IV/159.

²⁶⁵ UBOE II/146; GZS IV/200.

²⁶⁶ OROŽEN VIII, str. 141; MC IX/297; BLAZNIK 1988, str. 471.

²⁶⁷ OROŽEN VIII, str. 420.

²⁶⁸ OROŽEN VIII, str. 421 in dalje; BLAZNIK 1988, str. 472–474; OTOREPEC 1995, str. 249, št. 1286 (1371); 286, št. 1444 (1405).

²⁶⁹ PIRCHEGGER 1940, str. 136; za vitanjsko gospostvo PIRCHEGGER 1962, str. 213–214.

²⁷⁰ OŽINGER 1991, str. 272, 621.

5. Primorska: Oglejski patriarhat

5.1. Uvod

5.1.1 Termin Primorska, s katerim označujemo celotni zahodni pas današnje Slovenije, izvira šele iz avstrijske teritorialne ureditve leta 1816, po končanih vojnah z Napoleonom, ko je bila poknežena grofija Goriška in Gradiška združena s tržaškim okolišem, Istro in Kvarnerskim otočjem (brez Reke) v tako imenovano Avstrijsko primorje (Küstenland) kot del na novo ustanovljenega Ilirskega kraljestva. Pred tem tega pojma ni bilo, ne v zemljepisnem, še manj upravnem smislu. V cerkveni ureditvi je bila severna polovica tega teritorija vključena v oglejski patriarhat, ki sta mu na jugu sledili tržaška in zatem koprška škofija. Oglejski patriarhat je pokrival Tolminsko z Bovškim, Goriška Brda s Kanalskim Posočjem, samo Goriško z Vipavsko ter Goriški Kras s pripadajočim obalnim območjem. Razmejitev med oglejskim patriarhatom in tržaško škofijo sega še v pozno rimsko obdobje in naj bi ustrezala razmejitvi Furlanije in Istre, ki v nadrobno-stih ni izpričana. Podobno velja za teritorialno izoblikovanje arhidiakonotov. Tolminski arhidiakonot, ki se je izoblikoval na temelju pražupnije v Volčah pri Tolminu in je bil v cerkveni jurisdikciji podrejen kolegiatnemu kapitulju v Čedadu, je na vzhodu segel do meje Furlanije s Karniolo – Kranjsko. Meja s Karniolo ali »Prakranjsko« je odločala tudi pri teritorialni razširitvi tržaške škofije od vključno Postojne navzdol do severnega zaledja Reke. Razmejitev med oglejskim patriarhatom, tržaško škofijo in Kranjsko, ki je sicer tudi pripadala oglejskemu patriarhatu, je bila aktualna še ob vladarskih podelitvah v 10. in 11. stoletju. Nadaljnje izoblikovanje in preoblikovanje fevdalnih posestev na tem teritoriju, katerih najpomembnejši nosilci so bili oglejski patriarhi in goriški grofje, tej razmejitvi ni več sledilo, a meje cerkvene jurisdikcije so se obdržale.

5.1.2 Kot je bilo povedano, je oglejski del današnje Primorske sodil v okvir Furlanije, katere srednjeveška cerkvena teritorialna organizacija je v jedru temeljila na poznoantičnem sistemu župnij (*ecclesiae baptismales, ecclesiae plebis*) 5. in 6. stoletja.¹ Zgodovinskih podatkov o tem, kako daleč prek Soče na vzhod je segal ta sistem, ni, za sedaj tudi ni arheoloških prič. Že v 6. stoletju, posebej pa v langobardski dobi (7. in 8. stoletje) se poleg teh na agrarnem ravninskem delu pojavijo cerkve v sklopu utrdb, ki so pozneje postopoma dobile župnijske pravice (*chiesa di castello, pieve di castello*);² na območju, ki ga obravnavamo v tem okviru, je takšna cerkev, s patrocinjem sv. Janeza Krstnika, obstajala v Krminu, predvidevamo pa jo tudi v Solkanu in morda v Črničah.

Zgodnjo cerkveno zgodovino na območju Furlanije po vzpostavitvi bizantinske oblasti nad Apeninskim polotokom in sosednjimi regijami v 6. stoletju je pretresal teološki spor, imenovan spor »treh poglavij«. To je bil spor okoli treh besedil o enojni ali dvojni Kristusovi naravi, ki je zaradi vprašanja o cesarjevih ingerencah v cerkvenih zadevah in primatu rimske cerkve nad metropolitnimi cerkvami prerasel v političnega.³ Bizantinski

¹ Pregledno BURBA 1997 (z bibliografijo); za arheološko stanje VILLA 2003.

² SETTIA 1983.

³ Pregledno: KRAHWINKLER 1992, str. 69 in dalje.

cesar Justinijan I. (527–565) je ta tri poglavja obsodil in leta 548 v to prisilil tudi rimskega škofa. Po ponovnem Justinijanovem ediktu leta 551 in odlokih koncila v Konstantinoplu leta 553 pa je prišlo do razkola med Rimom, ki je varoval avtonomijo zahodnih škofov nasproti cesarju, in Bizancem. Ta razkol sicer ni trajal dolgo, le do papeža Pelagija I. (556–561), ki se je podvrigel cesarju, a se oglejski nadškof, od leta 567 samooklicani patriarh, skupaj s podrejenimi mu škofi shizmi ni odrekel. To je bil Pavlin I. (Pavel) (558–569) in tudi tisti patriarh, ki se je pred invazijo Langobardov z relikvijami in drugimi dragocenostmi iz Ogleja umaknil v varnejši Gradež, kjer je njegov drugi naslednik Elija dobro desetletje zatem (579) posvetil novo patriarhatsko baziliko sv. Evfemije. Po smrti patriarha Severa leta 606 ali 607 izvoljeni patriarh Janez je svoj sedež prenesel v Krmin na območju langobardske oblasti, v Gradežu pa je zaradi nezadovoljstva, ki so ga ob tem koraku imeli do Langobardov sovražni škofi, na njegovo mesto stopil patriarh Kandidijan; ta se je zaradi bizantinskega pritiska naposled odrekel shizmi in se pridružil Rimu. To je pomenilo delitev patriarhata. Patriarh v Gradežu, zvest Rimu in Bizancu, je imel pod seboj škofije na severnojadranski obali in v Istri, se pravi na teritoriju bizantinske nadoblasti, medtem ko je v Krminu rezidirajoči shizmatični patriarh obdržal cerkveno oblast nad langobardsko Furlanijo in nad vsemi ostalimi, dotlej Ogleju podrejenimi škofijami. Kljub zblizanju z Rimom, ko je papež oglejskemu patriarhu Serenu kot prvemu leta 723 podelil palij in mu s tem priznal metropolitansko oblast, je ta razdelitev ostala, saj se je novi patriarh ob prejemu palija moral obvezati, da bo spoštoval metropolitansko jurisdikcijo gradeškega patriarha. Gradeški patriarh je zaradi sprememb na političnem zemljevidu vendarle postopoma izgubil škofije v Istri na račun Ogleja in se omejil na območje beneške lagune, leta 1451 pa so njegov sedež dokončno prenesli v Benetke.

Zgodovinski dogodki po zlomu langobardske vladavine v Severni Italiji leta 774 s strani Karla Velikega so imeli daljnosežne posledice, ki so se odrazile tudi v župnijski organizaciji nekdanjega vzhodnega dela Furlanije. Z zasedbo Furlanije dve leti zatem (776) je langobardsko furlansko vojvodstvo postalo last frankovskih vladarjev. Pod frankovsko vlado se je obseg furlanskega vojvodstva, ki so mu načelovali vojvode z one strani Alp, znatno razširil na vzhod, morda vse do Drave, in na jug na hrvaško območje, a je bilo leta 828 razdeljeno. Furlanija se je zožila na grofijo v mejah svojega prvotnega teritorija – takrat sta se verjetno konstituirali tudi mejni grofiji Kranjska in Istra. Nov položaj je nastopil s pustošenjem Madžarov v prvi polovici 10. stoletja – njihov prvi vdor v Furlanijo je dokumentiran že za leto 889. To burno obdobje, ko so se ob nenehni madžarski nevarnosti pojavili še notranji spori v Italiji, je končala vnovična konsolidacija cesarske oblasti pod Otonom I. leta 951. Leto zatem je Oton Furlanijo z veronsko mejno grofijo in Istro izločil iz italskega kraljevstva in jo podredil bavarsko-karantanskemu vojvodi, leta 976, ko se je Karantanija ločila od Bavarske v samostojno vojvodino, srednjeveško Koroško, pa je oblast nad njo prevzel koroški vojvoda kot veronski mejni graf. Iz druge polovice 10. stoletja datirajo tudi prve vladarske darovnice za oglejskega patriarha, ki jim je leta 1001 sledila podelitev Solkana in Gorice patriarhu in furlanskemu grofu s strani Otona III. Te darovnice so znatno oslabile položaj koroških vojvod v Furlaniji v patriarhovo korist, vendar jim je še ostalo dovolj posesti, da so pustili pečat v njeni nadaljnji zgodovini, vse do leta 1077, ko je kralj Henrik IV. svetno oblast nad grofijo predal oglejskemu patriarhu Sigehardu. Že kmalu zatem, v prvi četrtini 12. stoletja, pa se je na tem ozemlju pojavila grofovska rodbina z Bavarskega, imenovana po Gorici. Goriški so kot koroški palatinski grofje imeli obsežno ozemlje na današnjem Vzhodnem Tirolskem in Gornjem Koroškem, a so med drugim nasledili tudi odvetništvo nad oglejsko cerkvijo

in si v tem svojstvu, četudi so bili patriarhovi vazali, na vzhodu Furlanije na obeh straneh Soče od Kanalske doline navzdol pridobili posesti, ki so jih postopoma združili v goriško grofijo in izločili iz Furlanije. Medtem se jim je Tolminsko bolj ali manj izmikalo, in šele njihovemu dediču, cesarju Maksimilijanu I., se je posrečilo, da ga je po beneško-avstrijski vojni 1508–1509 priključil grofiji.

5.1.3 Na podlagi razpoložljivega zgodovinskega gradiva je mogoče ugotoviti, da so na obravnavanem območju do konca 10. stoletja nastale štiri pražupnije, in sicer v Volčah, Solkanu, Vipavi in Komnu. Na Srednje Posočje s Kanalom je prek Goriških Brd segala pražupnija v Buttriu, iz katere se je konec 11. stoletja izločila župnija v Bračanu/Brazzano. Poleg teh je obstajalo nekaj starih lastniških cerkva. Ena od teh, v Mirnu pri Gorici, je ležala tostran Soče, na oni strani reke se pojavljata v Ločniku in Mošu, videz nekdanje lastniške cerkve ima tudi župnija v Krminu. Prvi dokument, iz katerega razberemo teritorialno organiziranost oglejskega patriarhata na tem območju, je seznam papeških dajatev za križarsko vojno, nastal pod patriarhom Bertoldom Andechs-Meranijskim leta 1247.⁴ Tu se v spodnjeoglejskem arhidiakonatu (in archidiaconatu inferiori) na začetku navajajo Gorica (za Solkan), Miren in Komen, zatem v sredini Krmin, Ločnik in Moš, v skupini župnij zunaj arhidiakonatov pa še Vipava kot tudi Cerknica in Lož. Ti kraji, brez Cerknice in Loža, tvorijo ogrodje župnijske organizacije na Goriškem, medtem ko župnij na Tolminskem, v Goriških Brdih in na Kanalskem v tem seznamu ni, ker so komulativno zajete pod kapitljem v Čedadu in samostanom v Rozaču.

5.2. Pražupnija sv. Danijela v Volčah pri Tolminu

5.2.1 Zgornje Posočje, ki ga je pokrivala pražupnija v Volčah, je skupaj s Tersko in Nadiško dolino onstran današnje državne meje sodilo v vplivno območje **Čedada/Cividale**. Kot središče langobardskega furlanskega vojvodstva je Čedad, antični Forum Julii, po katerem je dežela dobila ime, zaradi lege na vzhodu dežele pozneje imenovan tudi Civitas Austriae, v zgodnjem srednjem veku v politični vlogi izpodrinil Oglej in druga antična mesta v Furlaniji. Ob koncu 7. ali v začetku 8. stoletja so semkaj prenesli svoj sedež škofje iz razrušenega Zuglia v Karniji (Julium Carnicum). Po letu 737, ko se je pod zaščito kralja Liutpranda in proti volji vojvode Pemma iz Krmina v Čedad preselil še oglejski patriarh Kalikst, je bila karnijska škofija zatrta, Čedad pa je kot sedež oglejskega patriarha postal tudi cerkvenoupravno središče Furlanije in je kljub temu, da je Oglej s patriarhatsko baziliko ves srednji vek obdržal primat med cerkvami patriarhata, takšen ostal vse do prve polovice 13. stoletja, ko je patriarh Bertold Andechs-Meranijski svoj sedež prenesel v Videm.

Po prenosu patriarhovega sedeža v Čedad je bil pri tamkajšnji Marijini cerkvi ustanovljen kolegiatni kapitelj, ki je postal nosilec njenih župnijskih pravic, poleg tega kapitlja, ki mu je načeloval dekan, pa je zunaj mesta obstajala prepozitura sv. Štefana, verjetno reorganizirana leta 1015 na osnovi starejše meniške naselbine. Leta 1253 je bila ta prepozitura, ki se že pred tem v listinah občasno omenja skupaj s kapitljem v Čedadu kot eno pravno telo,⁵ ukinjena, njeno premoženje pa je z vsemi s tem povezanimi pravicami prešlo na kapitelj pri Marijini cerkvi.⁶ Sicer pa je na območju Čedada dokumentirana

⁴ MARCUZZI 1910, str. 108 in dalje, 326–331, ponovna objava tu, Priloga A.

⁵ V seznamu papeških dajatev za križarski pohod iz leta 1247 se v istem oddelku še navajata »prepositura Civitatensis« in »decanatus« s še dvema prebendama; Priloga A, št. 11–14.

⁶ Več o tem v nadaljevanju.

stara meniška naselbina pri cerkvi sv. Janeza Krstnika v Landarju/Anтро (San Giovanni d'Anтро, Pulfero), langobardskega ali karolinškega izvora. Leta 888 je cerkev (ecclesiam s. Joannis in Anтро) skupaj z njenimi pritikinami italjski kralj Berengar podelil diakonu po imenu Feliks.⁷ Gre za cerkev v Landarski jami, nekdanjo podružnico špeterske župnije, katere obstoječo gotsko zgradbo je leta 1477 postavil stavbenik Andrej iz Loke.

Obstoj cerkve v Čedadu z današnjim patrociniem je v zgodovinskem gradivu prvič izpričan leta 796 oziroma 797, ko se je v njej (in ecclesia beate semperque virginis Dei genitricis Mariae) odvijala pokrajinska sinoda pod patriarhom Pavlinom II., o kateri je bil govor v prvem poglavju.⁸ Župnija pri njej (ecclesia civitatensis) pa se določno omenja leta 1122, ko je patriarh Gerhard arhidiakonatske pravice nad njo (placitum synodale cum integra justitia ad eamdem plebem pertinens) podelil kapitlju pri Marijini cerkvi in pri cerkvi sv. Štefana (altari beate Marie et sancti Stephani).⁹ S to podelitvijo je bil konstituiran čedadski arhidiakonot »in plano«, to je na ravnici, medtem ko se je drugi arhidiakonot čedadskega kapitlja, tolminski, ki je pokrival župnije volčanske prazupnije in je bil verjetno ustanovljen nekaj desetletij zatem, imenoval »in montibus«, v gorah.

5.2.2 Župnijski distrikt Čedada se je na vzhodu raztezal približno do sedanje državne meje in je zajel tudi s slovenskim prebivalstvom naseljeno ozemlje s posebno upravno avtonomijo. Ker je po okupaciji Furlanije s strani Benetk leta 1420 kot tudi leta 1866, po vzpostavitvi kraljevine Italije, ostalo zunaj cesarstva, se je zanj uveljavilo ime »Beneška Slovenija«. V srednjeveških virih se Beneška Slovenija največkrat imenuje »Sclavonia« oziroma italijansko »Schiavonia« in furlansko »Sclavons« (z raznimi variantami), pri čemer je ta termin včasih zajemal tudi območje Zgornje Soške doline, v današnjem italijanskem pisanju pa prevladuje oznaka »Slavia friulana«.¹⁰ Kaže, da je prvo cerkveno središče v Beneški Sloveniji nastalo pri cerkvi sv. Petra v **Ažli/Azzida**, to je Špeter Slovenov, nekdanji S. Petrus Sclavorum oziroma S. Pietro dei Slavi, danes San Pietro al Natisone, ki se mu je zatem pridružila cerkev sv. Leonarda v **Šlenartu/S. Leonardo**. Prvo listinsko omembo cerkve sv. Petra v Ažli zasledimo v buli papeža Celestina III. iz leta 1192, o kateri bo v nadaljevanju še govor.¹¹ V tej buli je papež proštu, dekanu in kapitlju čedadске cerkve potrdil pravice pri vrsti cerkva v severovzhodni Furlaniji, ki so jih ti bili imeli že »najmanj štirideset let«. Med temi je tudi cerkev sv. Petra v Ažli s kapelami (ecclesiam S. Petri de Algida cum capellis suis). Iz formulacije je mogoče sklepati, da je v Špetru takrat že obstajala župnija s podružnicami, se pa takšna prvič določno omenja leta 1258 kot »plebs Sancti Petri sita in Sclavons«. Med špeterskimi kapelami je bila leta 1192 nedvomno tudi cerkev v Šlenartu; prek toponima (villa S. Leonardi) je izpričana leta 1257, kot sedež župnije (plebs) pa šele leta 1351.¹² Obe nastopata tudi v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 ena za drugo med župnijami čedadskega kapitlja, sicer le s kaplanom (cappellanus de S. Petro Sclavorum; cappellanus de S. Leonardo).¹³ Župniji

⁷ ZAHN 1872, str. 88; GZS II/289.

⁸ GZS I/308; gl. tudi tam op. 39.

⁹ CI VIII, str. 232–234; GZS IV/64.

¹⁰ RUTAR 1899. Termin »Slavia italiana« (prim. PODRECCA 1884) je za Beneško Slovenijo manj primeren, saj lahko pod tem pojmom razumemo tudi s Slovenci naseljene dele goriške in tržaške pokrajine.

¹¹ Rim, Sv. Peter, 1192 XI 24; KEHR 1899, str. 276–277, št 17; UBKr I/160; GZS IV/815; nadrobnosti z nadaljnjim zgodovinskim gradivom za Špeter in Šlenart NAZZI 2009, pogl. 1 in 2.

¹² Za vse te tri podatke gl. NAZZI 2009, pogl. 1, str. 5–7, 8, pogl. 2, str. 1.

¹³ Gl. tu Prilogo B, št. 177, 178.

sta bili namreč inkorporirani kapitlju in ju je tako kot druge oskrboval kaplan oziroma kapitelski vikar.

K Beneški Sloveniji se štejejo tudi nekateri obmejni kraji, ki so sicer sodili pod župnije tolminskega arhidiakonata, a so bili po beneško-avstrijski vojni v letih 1508–1509 občasno ali trajno pod beneško vladno. Tako je s kraji v Breginjskem kotu iz kobariške župnije (Breginj, Kladje, Logje, Livek) in nekaterimi iz volčanske župnije (Volčanski Ruti, Dreka/Drenchia, Štoblank/S. Volfango).¹⁴ Od teh sta Dreka in Štoblank ostala v Italiji.

5.2.3 Prva pisna sled o cerkveni organizaciji v Zgornjem Posočju izvira iz leta 1015, ko je oglejski patriarh Janez IV. proštu in kanonikom sv. Štefana v Čedadu med drugim podelil desetino župnije **Volče** (*decimam quae debet exire de plebe quae vocatur Walzana*).¹⁵ Župnijo v Volčah srečamo ponovno v omenjeni buli iz leta 1192, s katero papež Celestin III. proštu, dekanu in kapitlju čedadске cerkve potrjuje pravice pri posameznih cerkvah, ki so jih ti imeli vsaj že štirideset let (*a quadraginta retro annis*).¹⁶ Tu je označena kot »*ecclesia de Volzana cum capellis suis*«, se pravi, da je tedaj že imela pod seboj podružnice, ob njej pa se že pojavljata dve drugi »cerkvi«, v Bovcu in sv. Vida, to je na Šentviški Gori, prav tako s kapelami (*ecclesiam de Volzana cum capellis suis, ecclesiam de Plez cum capellis suis, ecclesiam s. Viti cum capellis suis*), čeravno lahko sintagma »*cum capellis suis*« razumemo le kot zagotovitveno juridično formulo ne glede na to, ali je to ustrezalo dejanskemu stanju ali ne. Na tej podlagi je mogoče sklepati dvojje: da je župnija v Volčah leta 1015 že obstajala in da sta se na njenem teritoriju do leta 1192 izoblikovali župniji v Bovcu in na Šentviški Gori, ki pa sta glede na dikcijo v zadevni listini obstajali vsaj že okoli leta 1150.

Dejstvo, da se pražupnija v Volčah že leta 1015 pojavlja kot polno izoblikovana župnija z desetini, nam seveda zastavlja nekaj vprašanj. Prvo vprašanje se nanaša na to, kdaj je bila ustanovljena, drugo, komu je v tem času pripadalo ozemlje, za katero je bila ustanovljena. Kljub temu, da se patrocinijski sv. Danijela v Furlaniji pojavi šele s časovno težko opredeljivo karolinško cerkvijo v utrdbi naselja, ki mu je dala ime (San Daniele del Friuli),¹⁷ je v rimski cerkvi neobičajno čaščenje tega starozaveznega preroka na oglejskem območju po sicer težko dokazljivem Kleblovem mnenju mogoče pripisati prizadevanjem shizmatičnih patriarhov,¹⁸ to je do začetka 8. stoletja. Zato bi lahko ustanovitev pražupnije s tem patrocinijem, kot je to tudi s cerkvijo v St. Danielu v Ziljski dolini, ki smo jo že večkrat omenjali, postavili še globoko v 10. stoletje, če že ne v čas pred madžarskimi vdori. Glede drugega vprašanja je mogoče zapisati le to, da je pražupnija pokrivala posestniško sklenjen teritorij, ki je bil, kolikor je znano, v fevdu oglejske cerkve, ni pa znano, od kdaj. Kar zadeva Tolmin, ki je po našem prepričanju sodil k tej posesti, naj bi ga Oglej po Milku Kosu prejel najkasneje pod patriarhom Rabengerjem (1063–1068).¹⁹ Glede na

¹⁴ HÖFLER 2001, str. 74–76, 84.

¹⁵ MEA, stolpci 493–495; GZS III/34.

¹⁶ KEHR 1899, str. 276–277, št 17; UBKr I/160; GZS IV/815; gl. med drugim tudi MENIS 1992, s pripombo, da tu ne gre za zemljiško posest kot takšno, kot to intepretira avtor, marveč za posest, ki izvira iz cerkvene jurisdikcije. Na podlagi podatka, da so ti uživali te pravice že štirideset let in da je bil čedadski arhidiakon »in plano« ustanovljen že leta 1122, bi se dalo sklepati, da je bil drugi arhidiakon »in montibus« ustanovljen okoli leta 1150. To so bila leta, ko je svoj arhidiakon dobil tudi oglejski kapitelj; SCALON 1982, str. 31–32.

¹⁷ VILLA 2003, str. 569.

¹⁸ KLEBEL 1927, str. 134–136. V poznem srednjem veku dobi Danijelov patrocinijski drugačno izhodišče. Več o tem tu v poglavju o patrocinijskih.

¹⁹ Kos 1948, str. 12, 21–22.

to, da je patriarh z volčanskimi desetninami razpolagal že leta 1015, pa je prav mogoče, da gre za kronsko ozemlje, ki ga je glede na analogije vladar podelil oglejskemu patriarhu že v drugi polovici 10. stoletja.

Poseben položaj na tem območju ima **Tolmin**, h kateremu bo treba, kot bo pojasnjeno v nadaljevanju, prišteti še **Kobarid**. V buli papeža Celestina III. iz leta 1192, ko se poleg Volč že navajata župniji v Bovcu in na Šentviški Gori, Tolmina ni. Tudi iz poznejšega gradiva je razvidno, da je patriarh Janez IV., ko je leta 1015 čedadskemu kapitlju podelil desetine volčanske župnije, desetine tolminske župnije še obdržal. Glede na geografski položaj ni dvoma, da se je teritorij tolminske župnije izoblikoval v okviru volčanske pražupnije kot neke vrste otok, a je leta 1015 župnija že obstajala in bila iz nje izločena. Te okoliščine govorijo za lastniško cerkev oglejskega patriarha izpred leta 1015. Pozneje pa se usoda te župnije vendarle tesno povezuje s čedadskim kapitljem.

Prvi posreden podatek o župniji v Tolminu datira iz leta 1233. 1. junija tega leta je patriarh Bertold Andechs-Meranijski v svojstvu čedadskega prošta v spomin na umrlega brata Henrika, istrskega mejnega grofa, kanonikom čedadске cerkve podelil desetino od prediva, ki se pobira v Tolminu (quod colligitur in Tulmino).²⁰ Iz tega se razbere, da je bila župnija takrat v posesti čedadске prepoziture. Kdaj in kako je do tega prišlo, ni dokumentirano. Znano je, da je čedadsko prepozituro od leta 1196, to je od Peregrina II., užival oglejski patriarh; Bertoldu jo je potrdil papež Honorij III. leta 1224.²¹ Nekoliko nam to vprašanje osvetli podatek, da je Guntram, gradiščan v Tolminu, fevd, ki ga je imel od patriarha, z vsemi pritiklinami leta 1188 vrnil patriarhu Gotfridu pod pogojem, da ga ta podeli čedadskemu proštu Peregrinu;²² gre za poznejšega patriarha Peregrina II., ki je na položaju prošta izpričan že leta 1173. Na tej podlagi bi se dalo sklepati, da je takrat župnija prišla v posest prepoziture, ali pa, da jo je prepozituri podelil Peregrin sam, ko je postal patriarh.

O župniji v Tolminu je ponovno govor leta 1253, ob razdelitvi kapiteljskega premoženja po fuziji prepoziture s kapitljem pod Bertoldovim naslednikom, patriarhom Gregorjem de Montelongo.²³ Povod za fuzijo so bili poskusi rimske kurije, da že za Bertoldovega življenja in tudi po njegovi smrti prepozituro odtegne patriarhu in jo – bogato, kot je bila – podeljuje drugim kandidatom. V pogodbi²⁴ je bilo določeno, da patriarh – tudi kot krajevni škof (tanquam loci diocesanus), v čemer je mogoče videti spomin na to, da je bila župnija nekdanj patriarhatska – med drugim obdrži župnijo v Tolminu s kmetijami, desetninami in pripadajočimi pravicami, razen desetine od prediva in sira, ki pripada kapitlju in ki jo je ta, kot smo videli, prejel že leta 1233. To stanje je trajalo dobrih štirideset let. Leta 1296 pa se je v vprašanje prepoziture spet vmešal papež. Sklicujoč se na to, da prepozitura formalnopravno ni bila ukinjena in da je bila potemtakem vakantna, je poveril svojemu legatu, naj razišče zadevo. Ta je prepozituro spet vzpostavil in je kljub temu, da bi jo moral zasesti patriarh – tokrat Rajmund della Torre –, nanjo imenoval drugega človeka, Petra de Piperno. To je sprožilo spor, ki se je končal leta 1297 s poravnavo med omenjenim Petrom na eni strani ter patriarhom kot tudi dekanom in kapitljem na

²⁰ DF III/113; GZS V/594; BERNHARD 2006, str. 205–206, št. P 21.

²¹ PASCHINI 1915B, str. 156. – Preden je leta 1194 Peregrin postal patriarh, je bil čedadski prošt, a mu je papež Celestin III. leta 1196 dovolil, da proštijo obdrži. O zgodovini čedadskega kapitlja v 13. stoletju gl. PASCHINI 1915B.

²² BIANCHI 1844, str. 170; GZS IV/744.

²³ O tem PASCHINI 1915B, str. 158 in dalje.

²⁴ 1253 VIII 14; MEA, stolpci 739–745; CI VIII, str. 307–312; DF III/191; GZS VI,1/212.

drugi.²⁵ Omenjeni Peter je iz naslova prepoziture med drugim zase zahteval volčansko župnijo s »kapelami« v Tolminu, na Šentviški Gori, Kobaridu in Bovcu (ac plebem de Volzana cum ejus capellis Sancti Tulmini [!], Sancti Viti, Cavoreti & Plez cum omnibus juribus pertinentibus ad easdem), medtem ko se je kapitelj potegoval za desetine iz sira in prediva »de plebe Valzana seu Tulmini«.²⁶ V razsodbi treviškega škofa Tolberta je bilo Petru od tega priznana le polovica od desetih volčanske župnije, patriarh Rajmund, dekan in kapitelj pa naj prejmejo drugo polovico desetih te župnije z omenjenimi »kapelami« (& cum ipsius plebis capellis Sancti Viti, Tulmini, Cavoreti [!], & Plez) in njihovimi pravicami. Tako je bilo do Petrove smrti leta 1314, ko je premoženje prepoziture prešlo v upravo kapitlja, leta 1338 pa jo je patriarh Bertrand dokočno ukinil.²⁷

V listinah iz leta 1297 se tolminska župnija navaja le kot »kapela«, pripadajoča volčanski župniji, vendar o njeni pravni in dejanski samostojnosti ni dvoma. V papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296, to je, ko je bila še v patriarhovi posesti, se kot edina v vrsti kapiteljskih župnij pojavlja z župnikom (plebanus), druge so upravljali le kaplani.²⁸ Že v času, ko je bil na prepozituro imenovan Peter de Piperno, in le nekaj dni pred prvim protokolom o obravnavanem sporu, 27. julija 1297, pa se je patriarh Rajmund odločil, da župnijo (plebem Tulmini) z vsemi kmetijami, desetiniami, cerkvami – to je podružnicami – in drugimi pravicami preda čedadskemu dekanu in kapitlju.²⁹ Glede na to, da je kapitelj volčansko župnijo z v njenem okviru izoblikovanimi župnijami imel že od prej, je s pridobitvijo tolminske župnije zaokrožil cerkveno jurisdikcijo na Tolminskem in Bovškem, s tem pa tudi svoj arhidiakonot »in montibus«, ki ga je bil glede na dikcijo v buli papeža Celestina III iz leta 1192 ustanovil okoli leta 1150.³⁰

5.2.4. V zgodovinskem gradivu zasledimo **Tolmin** prvič med letoma 1063 in 1065, ko je v tem kraju (Tuimine) patriarh Rabenger sklenil pogodbo z briksenskim škofom Altvinom o lastniških cerkvah na oglejskem območju, ki smo jo obravnavali v prvem poglavju.³¹ Prva omemba kakšnega cerkvenega objekta v Tolminu pa datira iz leta 1194. To je bila kapela patriarha Gotfrida, v kateri je ta potrdil neke privilegije za šentpavelskega opata Ulrika (apud Tulmini in capella ipsius domini patriarche).³² Patrociniij ni naveden, tudi ne njena lokacija. V literaturi razširjena trditev, da gre za nekdanjo kapelo v starem tolminskem gradu na Kozlovem robu s patrocinijem sv. Martina, je malo verjetna. Tolminski grad je bil pozidan šele v 12. stoletju in je po vsej verjetnosti še v 13. stoletju imel vlogo pribežališča v primeru nevarnosti (Fluchtburg), medtem ko je rezidenčnim nalogam služil dvor v nižini. Obstoje patriarhovega dvora v Tolminu je posredno izpričan že z navedeno listino iz let 1063 do 1065, sega pa nedvomno še globlje v zgodnji srednji vek. Edini dokumentirani sakralni objekt v Tolminu, s katerim bi bilo mogoče identificirati omenjeno kapelo, je cerkev pod Kozlovim robom, za katero navajajo vizitacije iz 16., 17. in 18. stoletja patrociniij sv. Janeza Krstnika in je bila ob koncu 18. stoletja podrti.³³

²⁵ PASCHINI 1915B, str. 160–162; DF III/789 (31. julij 1297; regest); objava aprobiranega besedila razsodbe treviškega škofa Tolberta z dne 12. septembra 1297 VERCI 1787, str. 108–117.

²⁶ Po Verciju; VERCI 1787, prav tam.

²⁷ PASCHINI 1915B, str. 162–163.

²⁸ Priloga B, št. 168–186, Tolmin št. 182.

²⁹ Nalog tolminskemu gastaldu Febu della Torre, sicer svojemu nečaku, DF III/788.

³⁰ Gl. zgoraj in op. 11.

³¹ GZS III/227.

³² MC III/1440; GZS IV/861.

³³ Nadrobnosti HÖFLER 2001, str. 76–77, 78 št. 1; gl. tudi GABREŠČEK 2005, str. 80.

Ležala je precej vstran od lokalitete z ledinskim imenom »na Doru«, kjer je stal patriarhov dvor, a je glede na značilni patrocinijski in glede na to, da ni drugega prepričljivega razloga za njeno postavitev, morala pripadati temu dvoru. – Do leta 1687, ko so sedež župnije prenesli k novi Marijini cerkvi v samem kraju, je bila župnija pri cerkvi sv. Urha pod mestom ob Soči. Njena osnova je romanska, arheološke najdbe na tej lokaciji pa so pokazale, da bi lahko bila še iz 10. stoletja. Ko se prvič določno omenja, in sicer leta 1278, ko je patriarh v njej namestil vikarja, je bila posvečena sv. Martinu (vicariam ecclesie sancti Martini de Tulmini),³⁴ tako naj bi bilo tudi leta 1322 ob inšpekciji nedokončanega zidanega mostu prek Soče (supra pontem ultra Isontium post Tulminum versus s. Martinum).³⁵ Patrocinijski sv. Ulrika (Urha), leta 973 umrlega augsburškega škofa, lahko glede na razloge, o katerih bomo govorili v poglavju o patrocinijskih, v teh krajih pričakujemo šele od sredine 11. stoletja dalje in si ga pri cerkvi iz 10. stoletja ne moremo zamisliti. Kar zadeva Tolmin, ga v zgodovinskem gradivu prvič srečamo leta 1438 (ecclesia Sancti Odorici de Tulmino),³⁶ potrjuje ga tudi upodobitev sv. Urha na temenskem sklepniku nad velikim oltarjem v prezbiteriju same cerkve, zgrajenem okoli leta 1470.

Teritorialni obseg tolminske župnije v srednjem veku lahko rekonstruiramo po popisu kmetij, določenih za plačilo kazni zaradi udeležbe v puntarskem gibanju na Tolminskem v letih 1513–1515.³⁷ Župnija se je držala leve strani Soče od Magozda in Drežniških Raven na severu do Prapetna na jugu – območje od Modreja navzdol je že pripadalo Volčam –, in na vzhodu segala od Tolminskih raven do zaledja Ljubinja. Kljub temu, da v posameznih primerih segajo še v 14. stoletje, pa zgodovinskih podatkov o posameznih cerkvah pred koncem srednjega veka doslej ni znanih.³⁸

5.2.5 Tako kot v Tolminu tudi današnja župnijska cerkev sv. Lenarta v **Volčah** ni prvotni sedež tamkajšnje župnije, marveč je to bila cerkev sv. Danijela. Da je bila župnija prav pri cerkvi sv. Danijela, dokazuje pričevanje iz leta 1419, ki ga bomo še omenili. Vendar tudi cerkev sv. Lenarta sega še v srednji vek. Navaja jo takoj za Volčami potrditev listine papeža Celestina III. iz leta 1192 za čedadski kapitelj, ki jo je izstavil papež Pij II. leta 1459 v Rimu (de Volzana, et S Leonardi, et de Plez, ac Sancti Viti ...).³⁹

³⁴ BCU ms. 1471/I (Johannes de Lupico), fol. 53v–54r (1278 I 30); OTOREPEC 1995, str. 29, št. 15.

³⁵ DF I/329; HÖFLER 2001, str. 77, 78–79, št. 2. Medtem Silvo Torkar (TORKAR 2014) ugotavlja, da tu ne gre za most pri Tolminu, ki ga v srednjem veku ni bilo, marveč za tistega v današnjem Mostu na Soči, in domneva, da se je Bianchi v DF pri branju listine zmotil in bi moralo tu stati »versus s. Mauri«, to je v smeri cerkve na tej lokaciji. Pri tem pa opozarja na neko cerkev sv. Martina, ki je stala v starem tolminskem gradu na Kozlovem robu in pri kateri bi bil lahko vikariat iz leta 1278, s čimer bi bila domneva o spremembi patrocinijske župnijske cerkve nična. Temu je težko pritrditi. Gre za omenjeno kapelo, ki bi bila lahko postavljena šele v času prezidav gradu v rezidenco (14./15. stoletje) in je bila v 17. stoletju pod patronatom tolminskega glavarja in ne čedadskega kapitlja (HÖFLER 2001, str. 81, št. 1; GABRŠČEK 2005, str. 81).

³⁶ NAZZI 2009, pogl. 1, str. 6.

³⁷ VERBIČ 1974, str. 32–33; gl. tudi HÖFLER 2001, str. 76, št. 1.

³⁸ Opozoriti moramo na to, da se »villa sancti Pauli iuxta Tulminum«, zapis v najstarejšem nekrologiju oglejskega kapitlja iz 12. stoletja, ki ga je Milko Kos, GHTP, identificiral z Zatulminom s cerkvijo sv. Petra in Pavla (gl. HÖFLER 2001, str. 79, št. 3), po zadnji Scalonovi objavi v resnici glasi »villa sancti Pauli iuxta Tilimentum«, v kateri je žena Amita kanonikom podelila 12 kmetij; SCALON 1982, str. 400. Gre torej za današnji S. Paolo al Tagliamento (Morsano), ki je bil nekdanji v lasti oglejskega kapitlja.

³⁹ Prepis v ACC; HÖFLER 2001, str. 81, po gradivu kobariškega dekana mons. Franca Rupnika v župnijskem arhivu Kobarid. Da tu ne gre za Šlenart, se vidi po tem, da je ta naveden posebej skupaj s Špetrom (S. Leonardi et S. Petri de Azzida cum earum capellis).

Župnijska je dokončno postala po zgraditvi nove cerkve leta 1695. Župnijski distrikt se je držal desne strani Soče, le med Modrejem in Idrijo pri Bači je segel prek nje in se dotaknil župnije na Šentviški Gori – to dejstvo še bolj poudarja »otoško« naravo tominske župnije –, na zahodu pa je segal prek današnje državne meje do vključno Dreke in Štoblanka.

Iz listinskega gradiva, ki smo ga obravnavali, je dovolj jasno razvidno, da je bila v Volčah pražupnija in matična cerkev celotnega Gornjega Posočja in tudi Tolminskega, in to kljub temu, da je Tolmin že od 11. stoletja dalje užival položaj gospodarskega in upravnega središča regije. O tem v strokovni literaturi obstaja popolno soglasje.⁴⁰ V tej zvezi je posebej zanimivo pričevanje, ki je nastalo ob sporu med župljani Modreja in Volč leta 1419 in v katerem je za cerkev sv. Danijela v Volčah večkrat rečeno, da je »mati« ali »glava vseh drugih cerkva v tolminskem kraju« (mater aliarum ecclesiarum Contrate Tolmini; caput ecclesiarum Contrate Tolmini) in podobno.⁴¹ Ne glede na to se je čedadski arhidiakon »in montibus« vse česče označeval kot tolminski, vikar v Tolminu pa si prillaščal prvenstvo med vikarji tolminskega arhidiakonata, dokler ni avstrijska vlada leta 1737 uveljavila zahteve po rezidenčnem arhidiakonu s sedežem v Tolminu.⁴²

Zgodovinsko gradivo nam postreže z dovolj podatki, na podlagi katerih lahko spremljamo nastajanje župnij in vikariatov na obsežnem območju volčanske pražupnije. Videli smo, da se leta 1192 omenjata že župniji v Bovcu in na Šentviški Gori, ki sta obstajali vsaj že sredi 12. stoletja. Kmalu zatem, leta 1213, se jima pridruži Kobarid, najprej le z duhovnikom. V okviru Šentviške Gore mu je leta 1255 sledilo Cerčno. Vseh teh štiri oziroma z Volčami vseh teh pet župnij je dokumentiranih v desetinskem seznamu iz leta 1296 s kaplanom.⁴³ Leta 1306, ko je čedadski kapitelj vikarjem oziroma duhovnikom na Tolminskem zagotovil stalne dohodke iz desetnin, se omenjajo župnije (plebes) v Volčah, Tolminu, Bovcu, Šentviški Gori in Kobaridu (vicarii sive sacerdotes plebium Volzanae, Tulmini, Plez, Sancti Viti et Chiavoreti).⁴⁴ Leta 1356 je izpričana župnija v Rutu, župnija v Spodnji Idriji po zadnjih objavljenih podatkih leta 1418. Med 1480 in 1515 je morala nastati še župnija v Podmelcu, medtem ko sta ostali dve predjožefinski župniji, v Šebrejljah in v Zgornji Idriji, novoveški.

5.2.6 Kljub manj ugodnemu geografskemu položaju med gorami je **Bovec** zaradi pomembne prometne povezave Tolminske – in posredno Čedad – s Koroško prek Predela zgodaj pridobil status strateško pomembnega območja. Prvi večji znani posestnik v tem okolišu je bil bamberski škof (1174);⁴⁵ iz bamberskih posesti so izvirale tudi tiste štiri kmetije in pol z mlinom, ki jih je leta 1191 Leopold iz Dietrichsteina prodal čedad-

⁴⁰ Zato je nerazumljivo stališče, ki ga je izrazil Gian Carlo Menis v prispevku o Bovcu in ga nekritično povzel Silvester Gaberšček v svoji knjigi o tolminski župniji, namreč, da je bila matična cerkev celotnega Gornjega Posočja prav v Tolminu; MENIS 1992, str. 23–24; GABERŠČEK 2005, str. 23 in 24 (tu s trditvijo, da desetinski seznam iz leta 1296 govori o »Pražupniji Marijinega vnebovzeta v Tolminu«).

⁴¹ AAU, Chiese; STAFFUZZA 1978.

⁴² NAZZI 2009, pogl. 2, str. 80.

⁴³ Št. 179–181, 183.

⁴⁴ NAZZI 2009, pogl. 7, str. 295; RUTAR 1882, str. 219–220, št. 7.

⁴⁵ Prim. MC III/1175, 1176; GZS IV/546, 547; gl. tudi pogodbo med patriarhom Peregrinom II. in goriškima grofoma Majnhardom in Engelbertom glede odvetništva nad oglejsko cerkvijo iz leta 1202, v kateri se med drugim našteva posest bamberskega škofa v Bovcu, pri kateri grof Engelbert ni imel odvetništva; SCHWIND/DOPSCH 1895, str. 32–35, št. 20; GZS V/36.

skemu proštu Peregrinu, tri leta zatem izvoljenemu patriarhu Peregrinu II.⁴⁶ Pozneje se je na Bovškem uveljavil predvsem benediktinski samostan v Rozaču, večinoma s posestovanjem goriških grofov ali njihovih ministerialov, a je njegova posest tu izpričana že leta 1245.⁴⁷ Kljub temu je čedadski kapitelj tu obdržal spiritualno jurisdikcijo, ki si jo je bil prek pražupnije v Volčah pridobil okoli leta 1150 in mu jo potrdil papež Celestin III. leta 1192. Tega leta je v Bovcu že bila župnija, in četudi je bila konstituirana kot takšna (plebs),⁴⁸ so na njej zaradi podrejenosti kapitlju službovali kaplani ali vikarji. Patrocinij župnijske cerkve, sv. Ulrik, nam je znan šele iz dokumentov iz 15. stoletja,⁴⁹ zato spričo tega, kar vemo o patrociniju župnijske cerkve v Tolminu, ni gotovo, če je ta patrocinij tudi prvoten. Zato vzbuja posebno pozornost cerkev sv. Lovrenca, ki je stala na Dvoru pri Bovcu in so jo v času jožefinske reforme podrli. Glede na patrocinij in položaj na lokaciji, kjer se domneva upravno središče Bovškega, bi to lahko bila prva cerkev v Bovcu in starejša od same župnije.

5.2.7 Kot je bilo povedano, se **Kobarid** v buli Celestina III. iz leta 1192 še ne navaja, vendar se tu duhovnik (sacerdos de Cavoretto) pojavi že kmalu zatem, in sicer leta 1213 kot priča v neki listini patriarha Volfgerja glede pašnikov na Šentviški Gori.⁵⁰ Ob prvi dokumentirani investituri vikarja leta 1278 je zapisan tudi patrocinij župnijske cerkve Matere božje (vicariam ecclesie sancte Marie de cauoreto).⁵¹ Župnija je pokrivala okolico Kobarida do Livka na jugu – prek Soče ni segala – ter Breginjski kot do Breginja in Logja. Obstaja pa možnost, da Kobarida v resnici ni zajemala volčanska pražupnija, marveč patriarhova župnija v Tolminu. Na to je mogoče sklepati po dejstvu, da je duhovniško mesto v Kobaridu prvotno podeljeval patriarh in ne čedadski kapitelj;⁵² kapiteljska je lahko postala skupaj s Tolminom šele po obravnavani pogodbi s patriarhom Rajmundom z dne 27. julija 1297.

5.2.8 Župnija sv. Vida na **Šentviški Gori**, s kapelami izpričana leta 1192, je tako kot tista v Bovcu obstajala vsaj že okoli leta 1150. Kljub temu, da je o njej toliko starejšega zgodovinskega gradiva kot za druge župnije na Tolminskem, je desetinski seznam iz leta 1296 – slej ko prej po pomoti – nima. Prvotno je pokrivala gorat svet na obeh straneh Idrije vse do meje s Kranjsko na vzhodu. Kot pri drugih župnijah, ki so bile podrejene Čedadu, jo je upravljal vikar, ki se od poznega 15. stoletja dalje vse češče navaja tudi kot župnik (plebanus, pievano), kar pa – tako kot drugje – pravnega odnosa do Čedada ni spremenilo.⁵³

⁴⁶ MC III/1384; GZS IV/795; k temu tudi MENIS 1992, str. 15–16, s preneljeno trditvijo, da je bila od takrat vsa dolina posestniško povezana s Čedadom.

⁴⁷ HÄRTEL 2009. Podatek, da so goriški grofje samostanu podelili bovški okoliš (contratam de Pletio) že leta 1083 (CZOERNIG 1873, str. 485–486, opomba), ni verodostojen, saj je zabeležen šele v pristranski beneški kompilaciji o samostanu iz leta 1496; GZS III/385; o tej več v nadaljevanju.

⁴⁸ Prim. dokument iz leta 1306, v katerem se kot župnije (plebes) navajajo Volče, Tolmin, Bovec, Šentviška Gora in Kobarid; NAZZI 2009, pogl. 3, str. 108.

⁴⁹ NAZZI 2009, pogl. 3, str. 111 (1455).

⁵⁰ Insert v 1261 VI 25, prepis v BCU, Collezione Bianchi; NAZZI 2009, pogl. 1, str. 2; DF III/266.

⁵¹ BCU, ms. 1471/I (Johannes de Lupico), fol. 54r (1278 I 30).

⁵² Tako Bianchijev Thesarurus (BIANCHI 1847, str. 5: Et qualiter Collatio Ecclesie S. Marie de Cavoretto spectat ad D. Patriarcham). Gl. tudi VALE 1943, str. 176, op. 1. Tudi v zapisu o podelitvi leta 1278 o kakšnih pravicah čedadskega kapitlja pri cerkvi še ni sledu.

⁵³ Veliko doslej neobjavljenega gradiva iz Kapiteljskega arhiva v Čedadu, tako za Šentviško Goro kot za druge župnije na Tolminskem, za srednji in za novi vek, ki sicer ne spreminja osnovnih ugotovitev o nastanku župnij, ima NAZZI 2009.

Prva cerkev z duhovnikom na obsežnem teritoriju Šentviške Gore je dokumentirana v **Cerknem**, kjer se duhovnik (presbiter) prvič omenja v družini z duhovnikoma iz Tolmina in Volč (dominos Viluinum de Tulmino, Martinum dictum Vazana et Wolricum dictum Circhiniz) v sporu s čedadskim kapitljem glede desetnin od prediva v Tolminu leta 1255.⁵⁴ Zatem nastopa s kaplanom v desetinskem seznamu iz leta 1296, v katerem je zapisan tudi patrocinijske cerkve, sv. Jernej (Cappellanus de Chyrchayn. Dominus Artuicus cappellanus S. Bartholomei).⁵⁵ Današnja župnijska cerkev sv. Ane sredi naselja je po vsej verjetnosti šele iz 16. stoletja – omenja jo Porcijeva vizitacija iz leta 1570 – in je prevzela župnijske pravice po postavitvi nove zgradbe, začete leta 1714, medtem ko je stara ostala v funkciji pokopališke cerkve.⁵⁶ Med novoveškimi kapelanijami cerkniške župnije je tista sv. Janeza Nepomuka v Novi Oselici, na meji s Kranjsko (1764), nastala za prebivalce fresinskega loškega gospostva, tako da je prezentacijo duhovnika izvajal freisinski škof ali njegov upravnik v Škofji Loki, cerkvena oblast pa je ostala Čedadu.⁵⁷

Mlajša je cerkev sv. Lamberta v **Rutu** (Nemški Rut). Gre za okoliš, ki ga je v drugi četrtini 13. stoletja patriarh Bertold naselil z nemškimi kolonisti s Tirolskega, čemur je treba pripisati tudi patrocinijske cerkve. V zgodovinskem gradivu srečamo Rut kot župnijo, pa tudi sam kraj, prvič v odredbi o vizitaciji tolminskih cerkva (per contractam Tulmini) leta 1356 (per singulas Plebes, vicariales ecclesias Vulzanae, Tulmini, S. Viti, Circhigniz, Rut, Cavoretti et Pletii).⁵⁸ Patrocinijske je izpričan ob podelitvi beneficija leta 1464 (beneficii de Ruthis, de plebe Sancti Lamperti de Ruthis)⁵⁹ in med drugim ob posvetitvi cerkve sv. Ane v Grahovem ob Bači leta 1480 (parrochialis ecclesia S. Lamperti in Rutis).⁶⁰ Kot je bilo pogosto v primeru mlajših vikariatov, ki so bili ustanovljeni na pobudo in s sredstvi lokalnega prebivalstva, je duhovnika izbirala soseska in ga dajala v potrditev arhidiakonu v Čedadu. Pred ustanovitvijo vikariata v Podmelcu so sosesko sestavljali Rut, Kneža in Podmelec. – Ob koncu 15. ali v začetku 16. stoletja, vsekakor pa po letu 1480, se je od župnije v Rutu odcepila župnija Marijinega vnebovzvetja v **Podmelcu**. V zgodovinskem gradivu se župnija v Podmelcu običajno imenuje po bližnji Kneži, kjer je sicer cerkev sv. Jurija, a navajanje Marijine cerkve kot župnijske potrjuje, da gre za Podmelec.⁶¹ Pač pa je bilo na Kneži župnišče. Oba se prvič omenjata skupaj ob inšpekciji mostu prek Soče pri Tolminu leta 1322 s pričama iz teh dveh krajev (Milz, Chinesia).⁶² Prva doslej znana omemba cerkve v Podmelcu pa je iz leta 1466, ko so tamkajšnji prebivalci v njenem imenu (nomine ecclesie sancte Marie) zahtevali od župnika v Rutu, da zaradi oddaljenosti kraja od župnijske cerkve v njej namesti kooperatorja.⁶³ Če se je to zgodilo, ne vemo, a leta 1480 tu še vedno ni bilo župnije, kot to dokazuje omenjeni podatek o posvetitvi cerkve v Grahovem. Takrat je tamkajšnja cerkev, sicer podmelška podružnica, še ležala v mejah župnije Rut. Tako je prvi znani podatek o obstoju župnije v Podmelcu oziroma Kneži iz leta 1515, ko se takšna omenja v popisu tolminskih kmetij,

⁵⁴ SACCHETTI 1905, str. 52, op. 1; GZS VI,1/289 (kraj napačno identificiran s Cerknico).

⁵⁵ Št. 183–184.

⁵⁶ HÖFLER 2001, str. 89; NAZZI 2009, pogl. 9, str. 394.

⁵⁷ HÖFLER 2001, str. 91, št. 17.

⁵⁸ RUTAR 1882, str. 223–224, št. 15.

⁵⁹ NAZZI 2009, pogl. 8, str. 333.

⁶⁰ AAU, Acta 9, fol. 187v (1480 III 11) in na drugih mestih.

⁶¹ HÖFLER 2001, str. 85–86; drugo gradivo v NAZZI 2009, pogl. 6.

⁶² DF I/329.

⁶³ NAZZI 2009, pogl. 8, str. 333.

ki so morale plačati kazen za udeležbo v punktu (Pharr graffenbach vnd supp).⁶⁴ Kot je to bilo v Rutu, je tudi v Podmelcu duhovnika izbirala soseska.

Zadnja iz Šentviške Gore izločena župnija je župnija Marijinega vnebovzvetja v **Spodnji Idriji**. Idrijski okoliš je bila oglejska posest; leta 1335 je patriarh Bertrand njegov nenaseljeni del dal v fevd Konradu iz Neuburga (Castrum Novum/Castelnovo del Friuli), prebivajočemu v Čedadu, leta 1347 pa se v Idriji – mišljena je pač Spodnja Idrija – omenja patriarhov grad.⁶⁵ Upošteva je to dejstvo je bil upravičen dvom, da bi bila župnija ustanovljena šele leta 1500, kot to navajajo cerkveni shematizmi, ali malo pred tem.⁶⁶ Glede na sedaj dostopne podatke iz kapiteljskega arhiva v Čedadu se župnija v Spodnji Idriji resnično omenja že leta 1418 ob namestitvi novega vikarja (vicario de Sancta Maria de Hydria);⁶⁷ lahko bi torej izviral še iz 14. stoletja, vsekakor pa po letu 1356, saj se v odredbi o vizitaciji tolminskih cerkva iz tega leta, ki smo jo omenili in v kateri že nastopa Rut, Idrije še ni. Leta 1418 sta vikarja predlagala prebivalca iz Idrije in z Gor nad Idrijo, kar pomeni, da je duhovnika tako kot v Rutu in v Podmelcu sprva izbirala soseska, v 16. stoletju (prvič izpričano za leto 1529) pa je prezentacijska pravica pripadla glavarju in zatem upraviteljem (consortes) tolminskega gospostva.⁶⁸ Pomen Idrije se je kajpak izredno povečal z odkritjem nahajališč živega srebra na lokaciji **Zgornje Idrije**, nekdanje imenovane »Nemška Idrija« (Idria teutonica; danes samo Idrija), v zadnjem desetletju 15. stoletja. Zato je bila za potrebe upraviteljev in delavcev pri rudniku ustanovljena kapelanija pri leta 1500 sezidani kapeli sv. Duha oziroma Sv. Trojice.⁶⁹ Kljub velikemu pomenu tega kraja je bila tu župnija ustanovljena šele leta 1752 pri cerkvi sv. Barbare, sezidani po letu 1622.

5.3. Goriška Brda in Srednje Posočje

5.3.1 Območje Goriških Brd in Srednjega Posočja s Kanalom je sprva pokrivala župnija sv. Jurija⁷⁰ v **Bračanu/Brazzano** ob vznožju Brd severozahodno od Krmina. Kot izhodišče za rekonstrukcijo župnijske mreže na tem območju služi podelitev bračanske župnije okoli 1068–1070 na novo vzpostavljenemu samostanu sv. Petra v Rozaču/Rosazzo. Zgodovinske okoliščine tako o sami ustanovitvi samostana kot tudi o omenjeni podelitvi niso jasne, saj se izvirne listine niso ohranile.⁷¹ Samostan naj bi pri obstoječi cerkvi sv. Petra iz 9. stoletja kot kolegiatni kapitelj po avguštinskih pravilih ustanovil Markvard IV. (II.), leta 1076 umrli sin odstavljenega koroškega vojvode Adalbera Eppensteinskega, patriarh Ulrik I., sin omenjenega Markvarda in pred tem opat v St. Gallnu v Švici, pa naj bi ga okoli leta 1090 reformiral v benediktinsko opatijo hirsauske kongregacije, ki sta se ji na Koroškem pridružila tudi samostana v Millstattu in Št. Pavlu. Ker so po izumrtju Eppensteinskih (1122) ustanovništvo samostana prevzeli goriški grofje in se

⁶⁴ VERBIČ 1974, str. 33.

⁶⁵ KOS 1948, str. 17–18; JOPPI 1889, str. 427, št. 191.

⁶⁶ HÖFLER 2001, str. 94–95, št. 4.

⁶⁷ NAZZI 2009, pogl. 10, str. 402.

⁶⁸ HÖFLER 2001, str. 95, št. 5; gradivo v NAZZI 2009, pogl. 10, str. 403 in dalje.

⁶⁹ HÖFLER 2001, str. 96; NAZZI 2009, str. 404 in dalje.

⁷⁰ Današnja župnijska cerkev sv. Lovrenca je baročna zgradba iz leta 1763 na starem pokopališču pod gradom in je v tej vlogi nadomestila cerkev sv. Jurija na gradu. Po poročilu rozaškega meniha Ošalka izpred leta 1344, ki ga bomo še omenili, pa je treba prvotni sedež župnije postaviti k cerkvi sv. Andreja v bližnjem kraju S. Andrat del Ludrio.

⁷¹ Za Rozač pregledno BAUM 2000; BAUM 2002; navedenosti PASCHINI 1956/57; HÄRTEL 2003; HÄRTEL 2009. Namesto dandanes uveljavljenega, a Možnici (Možac) prilagojenega poimevanja tega samostana kot »Rozač« uporabljamo tu starejšo in pravilno obliko »Rozač«.

je – tudi zaradi več požarov v srednjem veku, ki so uničili samostanski arhiv – spomin nanje izgubil, je samostanska tradicija zasluge zanj pripisala Goriškim. Najpomembnejši in ob potrebni previdnosti dovolj zanesljiv vir o fundaciji samostana vsebuje protokol rozaškega meniha Ošalka, nastal pred letom 1344 v zvezi s sporom med rozaškim opatom in konventom na eni strani ter goriško-tirolskim grofom Albertom (II.) in Majnhardom Ortenburškim na drugi.⁷² Na koncu tega poročila, ki je v prvi vrsti posvečeno hospitalu sv. Egidija pri Ogleju, ustanovi oglejskega arhidiakona Ulrika iz rodu Ortenburških iz okoli leta 1131, je tudi nekaj stavkov o patriarhu Ulriku. Tu najdemo tudi vest o tem, da je omenjeni patriarh samostanu podelil župnijo v Bračanu (plebem de Brazzano). V kompilaciji posesti rozaškega samostana, ki jo je na prošnjo Pietra Dandola, takratnega komendatorja samostana, leta 1496 potrdil goriški grof Leonard, in sicer v parafrazi, ki jo je v Življenjih oglejskih patriarhov (*De Vitis et Gestis Patriarcharum Aquilejensium*) zapisal Antonio Belloni,⁷³ je ta podatek preformuliran. Tu beremo, da je župnijo »s podružničnimi kapelami, desetninami in štiridesetinami« (Brazani plebe cum capellis filibus, decimis et quartesiis) samostanu podaril Henrik, sin omenjenega Markvarda in patriarhov brat, ki je v skladu s tradicijo označen kot goriški grof. Čeravno ob tem, kar zdaj vemo o župnijah v 11. stoletju, ni verjetno, da bi ta Henrik ali morda njegov oče Markvard že imela tako obsežno župnijo, ki bi jo podelila dalje, se bo pokazalo, da je v tem podatku zrno resnice.

Če ostanemo pri Ošalkovem podatku, da je Bračan rozaškemu samostanu podelil patriarh Ulrik I. okoli leta 1090, pač v svojstvu krajevnega škofa, ki je imel pri tej župniji vse pravice, bi torej župnijo v Bračanu lahko imeli za škofijsko v smislu pražupnije. Ob tem pa vzbuja pozornost Ošalkova navedba, da je ta župnija, ki jo je patriarh samostanu podelil »s kapelami in podružnicami« kot tudi z arhidiakonatskimi pravicami ter desetninami in štiridesetinami, pripadala cerkvi sv. Andreja, ki naj bi ji bila mati (*Plebem de Brazzano que est Ecclesie S. Andree, que est mater ipsius Plebis, quam dedit, cum Capellis et filialibus Ecclesiis cum Archidiaconatu, decimis et quartesiis, que pertinent ad dictas ecclesias*). Navajanje »plebs« s podružnicami, desetninami in štiridesetinami govori v prid pražupnije. Kar moti, pa je omemba cerkve, pri kateri je bila župnija, to je cerkve sv. Andreja. Cerkvenega objekta s tem patrociniem v Bračanu ni in ni znano, da bi kdaj obstajal. Zato moramo pomisliti na cerkev sv. Andreja v bližnjem S. Andratu ob Idriji (S. Andrat del Iudrio). Spričo patrocinija – o tem bo govor v poglavju o patrocinijih – jo lahko interpretiramo kot lastniško cerkev nemških fevdalcev, pač Eppensteinskih. Kaže torej, da je župnijo po proceduri, ki jo na oglejskem območju poznamo tudi od drugod, na podlagi eppensteinske lastniške cerkve ustanovil patriarh – slej ko prej Ulrik I. iz tega rodu – in jo izločil iz neke druge župnije ali pražupnije. V strokovni literaturi se je že uveljavilo mišljenje, da je bračanska župnija nekdanja tvorila vzhodni del župnije Marije Vnebovzete v Buttriu, menda iz 8. stoletja, in sicer tisti del, kjer je ležala samostanska naselbina, patriarh pa naj bi ga ob dotaciji samostana izločil, tu ustanovil novo župnijo in mu jo podredil.⁷⁴ S tem je vsaj posredno potrjen podatek iz leta 1496, da je župnijo

⁷² Z dokumenti iz let 1298, 1300 in 1323; JOPPI 1886, str. 277–281; BAUM 2002, str. 163–164; HÄRTEL 2003, str. 48–49 in na drugih mestih.

⁷³ MURATORI XVI, stolpec 40; GZS III/385. Za kompilacijo gl. CORONINI 1759, str. 389–393; CZOERNIG 1873, str. 485–486, opomba; GZS III/385; k temu HÄRTEL 2003, str. 68 in dalje ter na drugih mestih.

⁷⁴ BURBA 1997, str. 15, 36–37.

samostanu podelil Ulrikov brat Henrik, saj je bil prav ta lahko lastnik cerkve, pri kateri je patriarh ustanovil župnijo in ji dodelil teritorij. Sam Buttrio pa je Rozač dobil šele leta 1135 s strani patriarha Peregrina I.⁷⁵

Kakorkoli že, ko je bila bračanska župnija okoli leta 1090 podeljena samostanu v Rozaču, je poleg desetini imela še podružnične cerkve, ki so ji oddajale štiridesetino (quartesium), in če to drži, potem so bili pri teh cerkvah tudi že duhovniki. Katere so bile te cerkve, takrat še ni izpričano, jih pa navaja rzsodba patriarha Bertolda v sporu med samostanom in oglejskim arhidiakonom glede jurisdikcije nad tremi cerkvami iz leta 1233.⁷⁶ To sta bili poleg tiste v Bračanu še cerkvi v Ibani in v Biljani (in eclesiis de Albana, Bričana et Villana). Potemtakem bi cerkvi v Ibani – identificirati jo moramo s cerkvijo sv. Janeza Krstnika v Prapotnem, o čemer bo še govor – in v Biljani (sv. Mihael) sodili še v 11. stoletje. V desetinskem seznamu iz leta 1296 je z vikarjem poleg bračanske (vicarius de Bračano) in teh dveh (Vicarius de Prapot, Vicarius de Beliano) navedena še cerkev v Kanalu (Vicarius Canali Isoncij).⁷⁷ S temi cerkvami je dokazan obseg bračanske župnije, ki je prvotno pokrivala tudi Goriška Brda in Srednje Posočje s Kanalom.

5.3.2 O nastanku župnije sv. Janeza Krstnika v **Prapotnem/Prepotto** obstaja v strokovni literaturi negotovost. Po cerkvenih shematizmih naj bi se pred letom 1500 izločila iz rozaškega samostana.⁷⁸ Zapis v desetinskem seznamu iz leta 1296 dokazuje, da je župnija v 13. stoletju že obstajala, treba pa jo je videti tudi v cerkvi v Ibani/Albana, ki jo navaja omenjeni dokument iz leta 1233. Neposreden dokaz za to daje šele v zadnjem času objavljeni privilegij papeža Inocenca IV. iz leta 1245 za rozaški samostan, v katerem se med njegovimi cerkvami in posestmi pojavlja tudi »de Sancto Ioanne de Aiilboma«.⁷⁹ Razlog za to, da se cerkev imenuje po Ibani, tiči pač v pomenu kraja kot upravnem središču tega okoliša z gradom, o katerem je dovolj zgodovinskega gradiva, možno pa je tudi to, da je ta toponim v pokrajinskem smislu zajel celoten tamkajšnji okoliš vzdolž Nadiže. Vsekakor pa v Ibani ali njeni neposredni okolici ni bilo cerkve, ki bi jo mogli identificirati s tisto iz leta 1233, poleg tega pa tu nikoli ni bilo župnije in je ni niti danes; kraj je sodil in še sodi pod župnijo v Prapotnem.

Nastanek cerkve sv. Janeza Krstnika v Prapotnem je torej treba postaviti še v 11. stoletje, župnijo pa pred leto 1233. Kraj leži na ravnici severozahodno od Goriških Brd, teritorij župnije pa je do jožefinskih reform segal tudi prek današnje državne meje v Brda (Zapotok, Kožbana, Senik, Golo Brdo).

Kar velja za Prapotno, velja tudi za župnijo sv. Mihaela v **Biljani**, ki je pokrivala večji osrednji del Goriških Brd. Cerkev je lahko stala že v 11. stoletju in je pred letom 1233, verjetno pa tudi že precej prej, postala župnijska. Med številnimi podružnicami te župnije, ki so jih še v srednjem veku postavili lokalni posestniki, je v srednjem veku duhovnika dobila le cerkev sv. Martina v Šmartnem. Omenja se leta 1479 kot »rector

⁷⁵ BERNHARD 2006, str. 174–175, št. P3, HÄRTEL 2009, str. 319.

⁷⁶ Vidimus iz leta 1267; SWIDA 1888, str. 408–410, št. 7; GZS V/603.

⁷⁷ Št. 240–243.

⁷⁸ *Stato Udine*, str. 68; BURBA 1997, str. 37. Z naslednjim dopolnujem svoja izvajanja o tej župniji; HÖFLER 2001, str. 105.

⁷⁹ HÄRTEL 2009, str. 316–317 in objava str. 329. Avtor ne pomisli na Prapotno in zapiše, da je ta cerkev identična z neidentificirano cerkvijo sv. Janeza, ki jo ima brez lokacije v skupini rozaških cerkev desetinski seznam iz leta 1296 (Vicarius S. Johannis), pri kateri pa gre nedvomno za današnji S. Giovanni al Natisono, izločen iz župnije v Buttriu; *Stato Udine*, str. 161; BURBA 1997, str. 15–16.

ecclesie S. Martini de Colle«, kraj sam pa je bil trokrat v fevdu goriških grofov.⁸⁰ Južno obrobje Brd je sodilo pod župnije na ravnici, pod Krmin s kraji, ki so danes v Italiji, Moš s Cerovim in Ločnik s Kojским in Števerjanom, ki so bile podrejene spodnjeoglejskemu arhidiakonu in s tem zunaj rozaške jurisdikcije.

Mlajša je župnija Marijinega vnebovzeta v **Kanalu ob Soči**. V razsodbi o sporu med rozaškim opatom in oglejskim arhidiakonom glede jurisdikcije nad samostanu podrejenimi župnijami iz leta 1233 se še ne omenja, kar pa ne pomeni, da cerkev takrat še ni stala in imela duhovnika. Spričo najnovejših arheoloških najdb iz obdobja köttlaške kulture bi lahko njene začetke celo postavili vsaj v 11. stoletje.⁸¹ Kmalu po letu 1233 jo namreč najdemo v omenjenem privilegiju papeža Inocenca IV. za rozaški samostan iz leta 1245 (sancta Maria de Canali),⁸² nato pa, kot je bilo rečeno, v seznamu papeških dajatev iz leta 1296. Takoj za Kanalom in kot zadnji se v tej skupini rozaških župnij v tem seznamu pojavlja še neki »vicarius de Ruçol«.⁸³ Glede na mesto tega zapisa bi lahko pomislili na Ročinj ob Soči severno od Kanala, posebej zato, ker je kazalo, da je bil Ročinj naseljen prej kot sam Kanal.⁸⁴ Kljub indicem, ki govorijo v prid tej identifikaciji, je treba pritrditi ugotovitvi, da tu ne gre za Ročinj, marveč za Rizzolo (nekdanj Ruzzoleum) v župniji Tricesimo, kjer je že leta 1234 izpričana kapela rozaškega samostana sv. Hilarija in Tacijana.⁸⁵

Teritorij kanalske župnije se je na zahodu držal vznožja Goriških Brd, na vzhodu pa je segel na Banjščice. Toponima Kanalski Lom in Tolminski Lom na severu tega območja nakazujeta mejo med kanalsko in tolminsko župinjo. H Kanalu je sodil še Lokovec, medtem ko sta Čepovan in Grgar že pripadala župniji v Solkanu. Prvi kraji na Banjščici so dokumentirani v goriškem urbarju iz okoli leta 1200,⁸⁶ vendar je bilo to območje naseljeno že v rimski dobi in še prej,⁸⁷ tako da lahko brez posebnega zadržka predvidevamo, da razmejitev med kanalsko in srednjeveško solkansko župnijo izvira še iz časa, ko sta se izoblikovali pražupnija v Buttriu, iz katere se je izločila župnija v Bračanu, in solkanska pražupnija.

Še pred letom 1500 sta bili v okviru kanalske župnije ustanovljeni dve kapelaniji, in sicer pri cerkvi sv. Andreja v **Ročinju**, morda takoj po letu 1481, ko je bila sezidana nova,⁸⁸ ter pri novi cerkvi Marije Snežne v **Nadavču** leta 1495.⁸⁹ Zadnjo je ustanovil Friderik Attems, kancler zadnjega goriškega grofa Leonarda, slej ko prej zaradi romarske funkcije te cerkve, ki so jo začeli graditi leta 1488 po prikazovanju Matere božje pri obstoječi kapeli sv. Marije Magdalene.⁹⁰

5.3.3 Iz zapisa meniha Ošalka o fundaciji rozaškega samostana iz leta 1344 je razvidno, da je samostan z župnijo v Bračanu prejel tudi arhidiakonatske pravice nad

⁸⁰ AAU, Acta 9, fol. 253v–254r (1479 I 21).

⁸¹ KNIFIC 2009/2010.

⁸² HÄRTEL 2009, str. 329.

⁸³ Št. 244.

⁸⁴ HÖFLER 2001, str. 20, 100.

⁸⁵ PASCHINI 1956/57, str. 103, 108; HÄRTEL 2009, str. 320, 322.

⁸⁶ Kos 1954, str. 107 in dalje.

⁸⁷ MLINAR/ŽBONA TRKMAN 2008.

⁸⁸ Podatek o postavitvi nove cerkve leta 1481 v AAU, Acta 10, fol. 483v (1481 VII 1), omemba beneficiata leta 1483 prav tam, Acta 10, fol. 581r (1483 V 3).

⁸⁹ QUINZI 1997, str. 24 in dalje (z zmotnim sklepom, da gre za zidavo prezbiterija pri cerkvi sv. Martina v Avčah); HÖFLER 2001, str. 99, št. 6.

⁹⁰ AAU, Acta 13, fol. 393v, 314v; HÖFLER 2001, kot prejšnja opomba.

njo.⁹¹ Če se je to v resnici zgodilo že s podelitvijo župnije okoli leta 1090, ne vemo, a da je samostan izvajal cerkveno jurisdikcijo nad župnijo, je zgodovinsko izpričano. Leta 1233 je o tej jurisdikciji izbruhnil spor med opatom v Rozaču in oglejskim arhidiakonom, o katerem je že bil govor in ki ga je patriarh Bertold rešil v korist samostana.⁹² Od tedaj dalje njegova jurisdikcija nad župnijo ter nad drugimi, iz nje izločenimi župnijami in kapelanijami ni bila sporna. Samostan je duhovnike nameščal po svoji volji, pri tistih v patronatu laikov pa je imel potrditveno pravico. Kot kaže desetinski seznam iz leta 1296, so bile župnije v Prapotnem, v Biljani in v Kanalu takrat še v polnih pravicah samostana, saj je ta nanje nameščal le vikarje. Ko so – če že ne prej – po beneški zasedbi Furlanije leta 1420 nekatere teh župnij prišle v patronat goriških grofov, so ti duhovnika morali prezentirati rozaškemu opatu in ne patriarhu, kar pomeni, da je samostan nad temi župnijami arhidiakonatsko oblast obdržal. To je izpričano ob prezentaciji župnikov v letih 1440–1441 za Prapotno,⁹³ leta 1468 za Kanal⁹⁴ in v letih 1445, 1455 in 1499 za Biljano.⁹⁵ Prav tako se je Friderik Attems, ko je leta 1495 ustanovil kapelanijo v Nadavču, moral obvezati, da bo kaplana dal v potrditev rozaškemu opatu. Po letu 1500 je patronat nad temi župnijami prešel na cesarja Maksimilijana I.

5.4. Pražupnija sv. Štefana v Solkanu (I)

5.4.1 Popis papeških dajatev za časa patriarha Bertolda iz leta 1247 navaja v spodnjeoglejskem arhidiakonatu tostran Soče župnije v Gorici oziroma v Solkanu, v Mirnu in v Komnu, zunaj arhidiakonata Vipavo. S temi štirimi župnijami je nakazana osnovna župnijska mreža v Vipavski dolini in na Goriškem Krasu. Od teh lahko za Solkan, Vipavo in Komen predvidevamo pražupnijo, za Miren lastniško cerkev, vse z nastankom v drugi polovici 10. stoletja. Izhodišče za časovno in ozemeljsko rekonstrukcijo solkanske pražupnije in s tem posredno tudi drugih treh župnij je listina z dne 28. aprila 1001, s katero je cesar Oton III. oglejskemu patriarhu Janezu podelil polovico Solkana in Gorice s pritiklinami in ki ji je 27. oktobra istega leta sledila podelitev druge polovice te posesti furlanskemu grofu Verihenu. Preden se lotimo nadrobnejše obravnave teh župnij, pa se moramo za boljše razumevanje njihovega izoblikovanja dotakniti splošnega položaja v tej dobi na tem območju tostran kot tudi onstran Soče.

Kot je bilo na tem mestu že večkrat zapisano, je to območje v rimskem obdobju sodilo k provinci Venetia et Histria in po langobardski okupaciji v okvir Furlanije, četrta langobardska oblast na območje slovanske poselitve vzhodno od Soče ni segla. Z zasedbo Furlanije s strani Frankov leta 776 in zatem z ustanovitvijo frankovske furlanske grofije leta 828 pa je bila dokončno ustaljena meja med Furlanijo, Karniolo in Istro, ki se je izrazila tudi v teritorialni cerkveni organiziranosti tega območja. Vipavska dolina je imela v preteklosti predvsem velik strateški pomen, saj se je skozi njo moglo najlažje priti z Apeninskega polotoka v Panonijo in na Balkanski polotok ter obratno. V ta namen je bila že pod Rimljani trasirana cesta, ki je vodila iz Ogleja v smeri proti Emoni. Prehodu prek Soče je služil most, v virih imenovan »pons Sontii«, ki ga zgodovinarji že od nekdaj lokalizirajo k Majnicam/Mainizza na desnem bregu reke, malo nad izlivom Vipave v

⁹¹ JOPPI 1886, str. 277–281.

⁹² SWIDA 1888, str. 408–410, št. 7; GZS V/603.

⁹³ RG V, str. 1018, št. 5943.

⁹⁴ CAPITANIO/PILLON 2001, str. 321, št. 1863.

⁹⁵ Kos 1920, str. 112–113 (1445, 1455); CAPITANIO/PILLON 2001, 399–400, št. 2495 (1499).

Sočo. Od tu je pot vodila po južnem delu Vipavske doline vzdolž desnega brega Vipave do Ajdovščine, rimskih Castra, kjer se je obrnila na severovzhod skozi Hrušiški gozd (Ad Pirum). Ta okoliščina se je izrazila tudi v nadaljnji vojaško-politični kot tudi cerkveni zgodovini tega območja.⁹⁶

Intenzivnejši proces pokristjanjevanja se je tu tako kot drugod na oglejskem teritoriju vzhodno od Soče pričel šele v začetku 9. stoletja, vendar zgodovinskih podatkov o tem ni. Pač pa lahko predvidevamo, da se je po slovanski naselitvi tu še obdržal ostanek romaniziranih staroselcev, ki bi lahko ta proces pospeševali. Sicer pa je za sedaj na tem območju znana le ena arheološka lokacija s cerkvijo, ki bi mogla segati še v 9. stoletje. To je v Batujah pri Ajdovščini, kjer so pod sedanjo cerkvijo sv. Jurija odkrili temelje zgodnjerednjeveške cerkve z grobovi. Seveda pa bi ta cerkev glede na najdbe pozne kóttlaške kulture lahko izvirala tudi iz pomadžarskega časa, če že nimamo opraviti z dvema gradbenima fazama.

S prenehanjem madžarskih vdorov so nastopile nove politične razmere, v katerih se je zaradi cesarjevih strateških načrtov okreplil položaj oglejske cerkve. Spomin na madžarska pustošenja se je še ohranil v posameznih toponimih,⁹⁷ kot je to tudi Vogrsko na Vipavskem,⁹⁸ najbolj pričevalno pa je v tem pogledu poimenovanje glavne cestne povezave prek Furlanije kot »via Hungarorum« ali »strata Hungarorum«, kar kaže na koridor, po katerem se prodirali Madžari.⁹⁹ Prva obsežna vladarska darovnica oglejski cerkvi po koncu madžarskih vdorov je diploma cesarja Otona I. za patriarha Rodoalda iz leta 967.¹⁰⁰ Med takrat oglejskemu patriarhu podarjenimi ozemlji in posestmi se posebej navaja grad Fara ob Soči z vsemi pritliklinami, ki so dotlej pripadale cesarju (nec non castrum quod vocatur Farra cum omnibus suis pertinentiis). Gre za utrdbo, ki so jo postavili že Langobardi v sistemu svojega domnevnega obrambnega pasu v neposredni bližini mostu prek Soče, bila pa je tudi sedež župnije, ki jo je pred sredino 12. stoletja patriarh podelil kapitlju oglejske cerkve; ta je pri njej, čeravno listinsko takšna takrat še ni izpričana, že okoli leta 1150 uveljavljal arhidiakonatske pravice.¹⁰¹ S Faro se je župnijska organizacija Furlanije najbolj približala Soči. Druga važna strateška točka na oni strani Soče, severno od Fare, je Ločnik. Toponim in arheološke najdbe kažejo na zgodnjerednjeveško slovansko naselbino, v zgodovinskem gradivu pa se pojavi razmeroma pozno, šele leta 1077; takrat je kralj Henrik IV. patriarhu Sigehardu podaril grofijo Furlanijo, poleg te pa tudi »vas Ločnik« (villam unam Lunzanicham dictam).¹⁰² Dejstvo, da se v tej, za zgodovino Furlanije in oglejskega patriarhata izjemno pomembni podelitvi, ko je patriarh po padcu dotedanjega grofa Ludovika dobil v roke tudi svetno oblast nad deželo, Ločnik omenja ločeno, kaže na poseben status te lokalitete. Glede na to lahko pri pozneje izpričani župniji v Ločniku domnevamo prvotno lastniško cerkev furlanskih grofov iz druge polovice 10. stoletja. Podelitvi Fare iz leta 976 sledi leta 1001 podelitev Solkana in Gorice cesarja Otona III. patriarhu Janezu

⁹⁶ BRATOŽ 2000; gl. tudi KOS 1930; MOR 1977; ŠTIIH 1999, str. 117 in dalje, 130–131; ŠTIIH 2004A.

⁹⁷ DESINAN 1976.

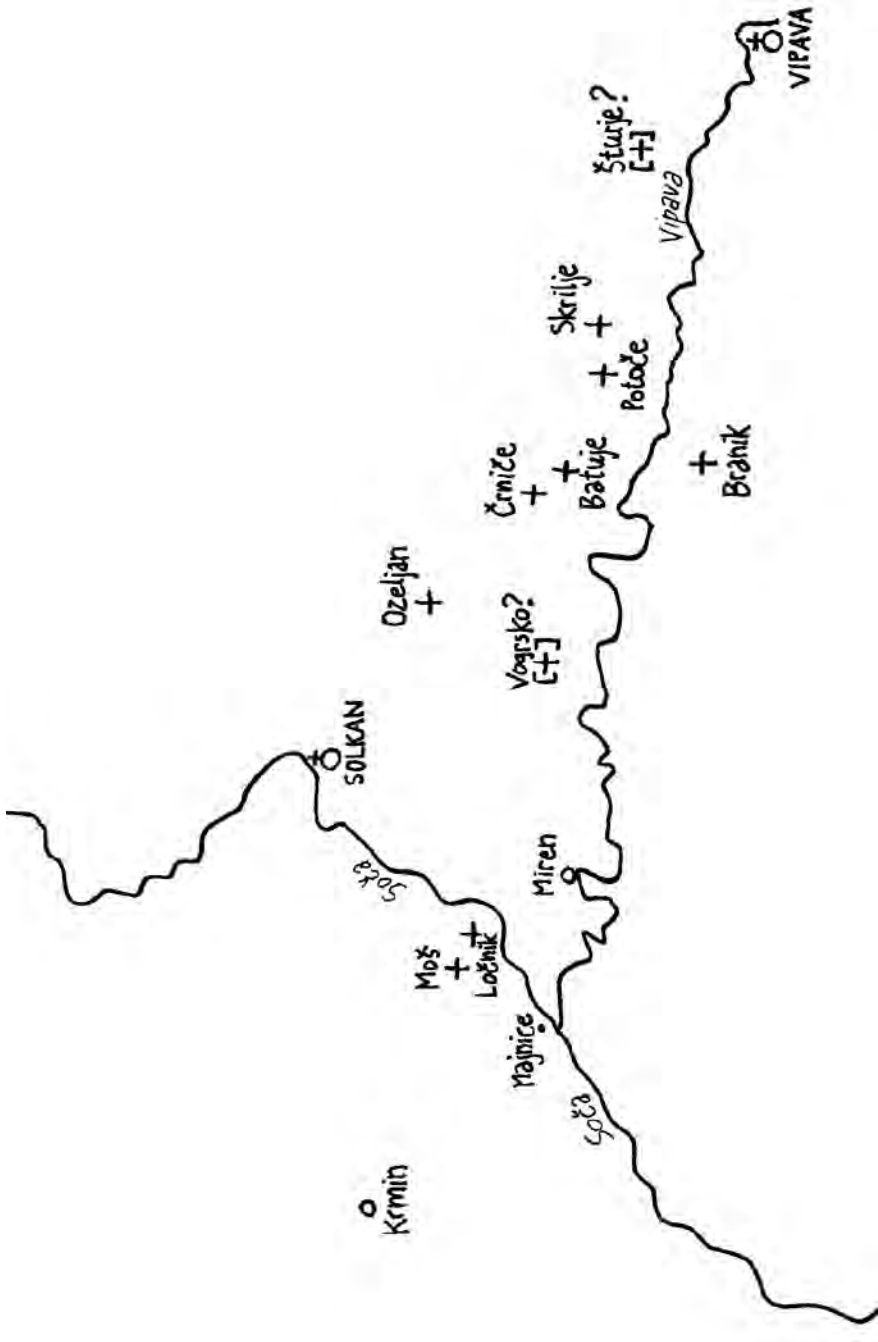
⁹⁸ Hungersbach, v virih videmske kurije običajno kot »Ungrischbach« z variantami, slovenski toponim (oppidum Vogariscu) izpričan leta 1490; AAU, Acta 14, fol. 386r.

⁹⁹ Gl. diplomo cesarja Otona I. za patriarha Rodoalda, 967 IV 29; SICKEL 1878, str. 466–468, str. 341; GZS II/426 (»... et viam publicam quam stratom Hungarorum vocant«; »strata« naj bi bilo sicer zapisano za »vastata«, to je opustošen teritorij).

¹⁰⁰ 967 IV 29; SICKEL 1878, str. 466–468, str. 341; GZS II/426.

¹⁰¹ SCALON 1982, str. 31–32.

¹⁰² CI VIII, str. 190–191; UBKr I/51; GZS III/327; GLADISS/GAWLIK 1959, str. 384–385, št. 293.

04 Zemljepisni položaj najstarejših cerkva med Sočo in Vipavo (10.–11. stol.)

in grofu Verihenu, s katero se bo treba še natančno ukvarjati. S Faro, Ločnikom in Solkanom so podane tri zgodovinsko oprijemljive točke ob Soči, ki nam ponujajo nadaljnje ugotovitve o razvoju cerkvene organizacije na tem teritoriju.

5.4.2 Podelitev Fare oglejskemu patriarhu leta 967 pomeni, da je bila takrat stara cestna povezava prek omenjenega mostu ob Soči in po južnem delu Vipavske doline še aktualna, podelitev Solkana in Gorice dobrega četrto stoletja pozneje pa nakazuje premik geostrateškega težišča nekoliko bolj na sever. Upravičena je domneva, da okoli leta 1000 mostu pri Majnicah ni bilo več – najbrž je bil porušen in ga niso več obnovili –, namesto tega pa se pojavi nov prehod prek Soče višje na bolj obvladljivem položaju pri Solkanu; s tem se je tudi povečal pomen te lokacije, ki ga izpričujejo listini iz leta 1001.¹⁰³ Kje natančno je bil ta prehod, se ne ve. Kaže pa opozoriti na to, da je solkanska župnija na višini samega Solkana segla prek Soče do Podsabotina in je zajela Šmaver, Oslavje in Pevmo, in to prejkone velja tudi za solkansko posest leta 1001. Mislimo, da je novi prehod prek Soče treba iskati prav na tem območju, saj ga je bilo v tem primeru mogoče zavarovati z obeh strani reke. Ozemlje onstran Soče malo niže na višini Gorice je že sodilo k Ločniku. Prva vest o mostu v Gorici je iz leta 1210. Takrat je goriški grof Majnhard II. ob priložnosti, ko mu je cesar Oton IV. v Gorici podelil tržni dan, prebivalce za sedem let osvobodil vseh služnosti, razen pri mostu (ab omni servitio excepto ponte).¹⁰⁴ V spopadu s patriarhom Gregorjem de Montelongo leta 1268, ki se je namenil, da s svojo vojsko prodre do Gorice, je bil porušen,¹⁰⁵ leta 1488 so poleg njega zgradili utrdbo, ki je izpričana tudi leta 1500,¹⁰⁶ neki beneški opis Furlanije iz prvih let 16. stoletja pa poroča, da je most slonel na kamnitih stebrih in bil lesen ter da je od njega do goriškega gradu bilo še dve milj (okoli 3 km) hoda.¹⁰⁷ Medtem o kakem mostu na južnejšem delu Soče ni sledu in so prehod prek reke morali oskrbovati z brodom. Šele leta 1493, za časa beneške okupacije tamkajšnjih krajev, beremo o gradnji novega mostu pri Gradišču.¹⁰⁸

S tem, ko je novi most pri Solkanu nadomestil tistega pri Majnicah, se je morala uveljaviti tudi nova prometna povezava po Vipavskem, ki je vodila po severnem delu doline in se na oni strani Soče nadaljevala ob vznožju Brd skozi Ločnik, Moš in Krmin. Na tej poti ležijo tudi prva cerkvena središča, ki so nastala v okviru solkanske pražupnije. Zato lahko postavimo tista, ki so ležala ob nekdanji poti po južnem delu Vipavske doline, v čas pred letom 1000. To velja za omenjeno cerkev v Batujah pa tudi za Miren, kjer cerkve sicer še ni bilo in je zaradi okoliščin na terenu verjetno tudi ne bo mogoče arheološko ugotoviti, a ima kraj izrazito strateški položaj ob južnem toku reke, preden se ta izlije v Sočo, in v sorazmerni bližini starega mostu pri Majnicah. Nadaljnja možna lokacija za kakšno cerkev izpred leta 1000 je še na Vogrskem,¹⁰⁹ a tu do arheoloških raziskav še ni prišlo.

5.4.3 Prva župnija od Solkana prek Soče v smeri proti zahodu, ki jo navaja seznam papeških dajatev iz leta 1247, je pri cerkvi sv. Jurija v **Ločniku/Lucinico**. Vas

¹⁰³ MOR 1977.

¹⁰⁴ CORONINI 1759, str. 194; GZS V/168; VALDEMARIN 1958, str. 196–197, št. 7.

¹⁰⁵ TAMBARA 1905, str. 6.

¹⁰⁶ CAPITANIO/PILLON 2001, str. 371, št. 2272, str. 401, št. 2511.

¹⁰⁷ BUTTAZZONI 1869/70, str. 148–149. Ta podatek kaže, da most ni ležal na črti Gorice, marveč višje po Soči navzgor, zato tudi ne more biti identičen z obstoječim mostom v Pevmo, kot navaja Valdemarin; VALDEMARIN 1958, str. 149.

¹⁰⁸ CAPITANIO/PILLON 2001, str. 388, št. 2399, 2401.

¹⁰⁹ ŠTIH 1999, str. 137.

je bila od leta 1077 dalje fevd oglejskega patriarha, leta 1220 naj bi jo skupaj z bližnjim Števerjanom podeljeval tirolski grof (Albert III.),¹¹⁰ sicer pa so se patriarhi za tamkajšnji grad z menjajočim se uspehom spopadali z goriškimi grofi, dokler ni trdno pristal v rokah slednjih. Kljub temu so patriarhi župnijo obdržali v polnih pravicah vse do 15. stoletja, ko je njen patronat v procesu, o katerem bo še govor, prešel na goriške grofe. To je izpričano za leto 1453 oziroma 1454, ko je na župnijo prezentiral grof Henrik IV.¹¹¹ Vendar patriarh patronata nad župnijo goriškemu grofu ni želel priznati, tako da je v spor med njima še leta 1487 moral moral poseči papež Inocenc VIII., ko je njegov odposlanec, ljubljanski stolni dekan Julijan iz Novega mesta, patriarhu navkljub za župnika potrdil grofovega kandidata Mihaela iz Loke.¹¹² Kot druge goriške patronate je tudi tega po letu 1500 podedoval cesar.

Listina, s katero je duhovnik Peter (Petrus sacerdos) leta 1112 potrdil nakup vsega imetja Matilde, hčere pokojnega Burkharda, v Italiji, na Bavarskem, na Koroškem in v Furlaniji, je bila izstavljena na pokopališču cerkve sv. Florijana (in atrio ecclesie sancti Floriani).¹¹³ Gre za cerkev sv. Florijana v **Števerjanu/S. Floriano del Collio**. Cerkev se prek toponima »de sancto Floriano« omenja še v popisu darovnic ženskemu samostanu sv. Marije pri Ogleju iz okoli leta 1170.¹¹⁴ V listini iz leta 1112 je zapisano, da je bila omenjena Matilda hči grofa Burkharda iz Moosburga, tudi leta 1101 umrlega istrskega mejnega grofa, in da je to premoženje dobila od očeta in matere ter brata ali pa si ga je drugače pridobila.¹¹⁵ Ali je bil v njeni posesti tudi Števerjan, ni zapisano in ne vemo, vendar je to povsem mogoče. Tako bi tudi v tem primeru imeli opraviti z lastniško cerkvijo v Furlaniji usidranih nemških fevdalcev iz 11. stoletja z duhovnikom, ki pa se tako kot marsikatera med njimi ni dvignila na raven vikariata ali župnije.

Župnija je prek Podgore, Števerjana in Kojškega segla na Goriška Brda. To dejstvo kaže, da je bilo posestvo, ki ga je pokrivala, izoblikovano tako, da je bilo na višinskem terenu na severu zavarovano. Na ravnici pa je poleg samega Ločnika vključevala tudi bolj oddaljeni Šlovrenc/S. Lorenzo di Mossa.¹¹⁶ Prav položaj Šlovrenca, ki se nenaravno vriva v župnijski teritorij Moša, nam postavlja vprašanje o teritorialnem odnosu med tema dvema župnijama. Kolikor vemo, se župnija sv. Andreja v **Mošu/Mossa** tako kot Ločnik v zgodovinskem gradivu neposredno prvič omenja šele v taksaciji patriarha Bertolda leta 1247. Njen srednjeveški teritorij sta sestavljali dve enoti, ena, ki se je raztezala od Cero-

¹¹⁰ 1220 II 1; MC IV,1/1814; GZS V/309; k temu PASCHINI 1919, str. 14.

¹¹¹ CAPITANIO/PILLON 2001, str. 193, št. 1648; COERNIG 1873, str. 711; Kos 1920, str. 114.

¹¹² MORELLI 1856, str. 26.

¹¹³ 1112 I 20; MEA, stolpci 613–615 (z letnico 1130); MC III/548; GZS IV/34. Beseda »atrium« je v tej dobi običajno pomenila pokopališče ob cerkvi.

¹¹⁴ GZS IV/650 (z datiranjem ok. 1181); HÄRTEL 2005, str. 103–106, št. 18.

¹¹⁵ Matilda je to posest skupaj s svojim soprogom Konradom dobila leta 1107 od takrat že ovdovele matere Acike in njenega sorodnika Viljema iz Pozzuola, prvega znanega predstavnika grofov Pozzuolo-Hohenwart, veje vovbrških grofov; 1107 III 13; MEA, str. 611–612; MC III/541; GZS IV/24. Med Matildinimi in Konradovimi posestmi v Furlaniji je bil tudi grad Ahten/Attems, ki sta ga prejela leta 1106 iz rok svojega strica Bertolda, salzburškega protinadškofa; 1106 IX 3; MEA, str. 609–610; MC III/538; GZS IV/22. Leta 1112 je bila Matilda že vdova, a je po določilu listine še ohranila lastninsko pravico nad prodanimi posestmi zase in svoje otroke.

¹¹⁶ Ti in naslednji podatki o obsegu posameznih župnij po krajih, ki so danes v Italiji, so povzeti po tabelaričnem prikazu župnij, lokalij, vikariatov in filial goriške nadškofije na teritoriju goriške grofije, pripravljenem za reformo cerkvene ureditve pod Jožefom II. leta 1782, AS Gr.AI (Dol) VIII, fasc. 180; za drugo gl. HÖFLER 2001, na ustreznih mestih.

vega v Brdih navzdol do Moša, in druga, ki je zajemala kraje onstran Soče in Vipave kot enklavo med župnijami v Fari, Šempetru pri Gorici, Mirnu in Devinu (Gabrje, Rubija, Vrh sv. Mihaela, Martinščina). Kraja Zdravščina in Majnice sta sodila k Fari, Sovodnje k Šempetru pri Gorici. Hipotezo, da je srednjeveška župnija v Mošu le ostanek prvotne velike župnije ali pražupnije, ki bi obsegala tudi Ločnik in Faro,¹¹⁷ bo težko zagovarjati, že zaradi tega, ker ni verjetno, da bi župnija v Fari glede na poreklo in starost tega kraja bila kdajkoli del župnije v Mošu. Glede na povedano velja to tudi za Ločnik.

Tako si je župnija v Mošu še najlažje predstavljati kot naslednico lastniške cerkve. Arheološke raziskave so pokazale, da je bila v kraju langobardska postojanka, ki pa je najkasneje med madžarskimi vdori propadla in se je obnovila šele v 11. stoletju, ko je bila v posesti Hadvige »iz Moša«, bržkone potomke furlanskega grofa Verihena in prvič poročene s Hermanom Eppensteinskim.¹¹⁸ Kot njegova vdova je leta 1063 ali 1064 oglejskemu kapitulju podarila Skrilje v Vipavski dolini, po letu 1100 (ali 1105?) pa je, vdruogo poročena z Engelbertom I. Spanheimskim, ustanoviteljem benediktinskega samostana v Št. Pavlu na Koroškem, in ovdovela, tik pred smrtjo v gradu Moš (cum in castro Mvsse posita peruenisset ad extrema) obdarila ta samostan z nekaj kmetijami v Labotski dolini.¹¹⁹ Potemtakem gre cerkev v Mošu pripisati ali furlanskim grofom ali Eppensteinskim in datirati najkasneje v sredino 11. stoletja. Po njeni smrti je grad ostal v lasti Spanheimskih vse do vojvode Ulrika III., ki ga je v poravnavi s patriarhom Gregorjem de Montelongo zaradi škode, narejene patriarhatu, med drugimi posestmi v Furlaniji leta 1261 predal oglejski cerkvi,¹²⁰ a je kasneje podobno kot drugi gradovi v Furlaniji doživel burno usodo. Ali so pred letom 1261 imeli patronat nad župnijo posestniki Moša, se ne ve. Leta 1268 pa je vsekakor bila v patriarhovi polnih pravicah, ko jo je patriarh Gregor podelil Leonu, svojemu kaplanu in kanoniku v Vidmu.¹²¹ Ker je bila po letu 1500 v cesarskem patronatu, je mogoče sklepati le na to, da so patronat nad njo v 15. stoletju pridobili goriški grofje.

Bula z dne 7. julija 1176, s katero je papež Aleksander III. oglejskemu kapitulju potrdil njegove dotedanje posesti, med drugim navaja Faro z vasi, ki so sodile k njej,¹²² teritorij, ki ga tvorijo te vasi, pa se ujema s srednjeveškim teritorijem župnije Bl. Marije Device v **Fari/Farra d'Isonzo**. To so Fara, Petovlje/Peteano, Zdravščina, Zabrdo (to je Majnice), Nova Vas/Villanova di Fara, Gradišče/Gradisca d'Isonzo in Bruma. Obseg te posesti, ki je s Petovljami in Zdravščino segla tudi prek Soče južno od sotočja z Vipavo, potrjuje že najstarejši urbar oglejskega kapitulja iz sredine 12. stoletja.¹²³ Oglejski kapitelj je velik del svojih posesti prejel že s podelitvijo patriarha Popona ob posvetitvi oglejske bazilike leta 1031,¹²⁴ vendar v zadevni listini Fare, ki je bila v patriarhovi lasti že od leta

¹¹⁷ MOR 1977.

¹¹⁸ ŠTIH 2002, str. 32 in dalje, genealoška preglednica str. 30.

¹¹⁹ SCHROLL 1876, str. 12, cap. VIII; MC III/547; GZS IV/35.

¹²⁰ DF III/267.

¹²¹ CAPITANIO/PILLON, str 117, št. 201.

¹²² CI VIII, str. 249–251; GZS IV/572; privilegij cesarja Friderika I. s ponovljenim besedilom te bule z dne 20. julija 1177 GZS IV/584; APPELT 1985, str. 199–200, št. 687.

¹²³ »Officium de Farra«; BIASUTTI 1956, str. 30–37. Naštete so vse omenjene vasi razen Zdravščine (»Sabreda«, »villa de Gradisca«, »villa nova«, »Petolano«, »Bruma«, »villa de Farra«). K dataciji tega urbarja pred leto 1161 gl. HÖFLER 2011/2012.

¹²⁴ GZS III/86; za objavo celotne listine gl. SCALON 1983, str. 19–21. Diplomatična raziskava Reinharda Härtla je pokazala, da je obstoječa listina kasnejša redakcija izvorne iz okoli leta 1129, kar pomeni, da je kateri v njej naštetih krajev prišel v kapiteljsko posest tudi šele po letu 1031; HÄRTEL 1984, str. 142–169.

967, še ni. Torej jo je kapitlju podelil šele kateri Poponovih naslednikov pred sredino 12. stoletja, morda Peregrin I. (1131–1161). O tem, da je župnija precej starejša in sega najmanj v leto 967, kajpak ni dvoma, s podelitvijo Fare oglejskemu kapitlju pa je kapitelj dobil tudi samo župnijo z vsemi pravicami. Ko je okoli leta 1150 patriarh Peregrin dotedanje kapiteljske župnije izločil iz oblasti spodnjeoglejskega arhidiakonata in jih združil v poseben arhidiakonot oglejskega kapitlja, je med temi že bila tudi Fara.¹²⁵ Te župnije so bile kapitlju inkorporirane in ta je nanje imenoval le še vikarje. Sestava tega arhidiakonata, kot ga izpričuje popis papeških dajatev iz leta 1296,¹²⁶ se je ohranila ves srednji vek.

Preden preidemo na obravnavo pražupnije v Solkanu, se moramo na kratko ustaviti še ob župniji sv. Adalberta v **Krminu/Cormóns**. Krmin, naseljen in utrjen že v 2. stoletju, je v zgodnjem srednjem veku odigral veliko vlogo kot sedež oglejskega patriarha od okoli leta 607 do leta 737. Domneva se, da je tu že v 5. stoletju obstajala cerkev, posvečena Mariji, z župnijo, ki naj bi pokrivala teritorij srednjeveških župnij v Vrši/Versa, Mošu in Ločniku. Prva dokumentirana cerkev v Krminu je cerkev sv. Janeza Krstnika v sklopu langobardskega kastela (Centa di S. Giovanni), namreč tista, v kateri je po razcepu patriarhata (606/607) do leta 737 rezidiral oglejski patriarh, v 13. stoletju pa se kot sedež župnije pojavi cerkev sv. Adalberta sredi naselja. Po poročilo meniha Ošalka o fundaciji benediktinskega samostana v Rozaču naj bi patriarh Ulrik I. okoli leta 1090 poleg župnije v Bračanu samostanu podelil tudi cerkev sv. Janeza Krstnika v Krminu, vendar o tem, da bi rozaški benediktinci kdaj imeli pravice nad to cerkvijo, kot so jih imeli nad Bračanom in drugimi župnijami, izločenimi iz Bračana, ni nič znanega. V popisu papeških dajatev iz leta 1247 se Krmin skupaj z Ločnikom in Mošem navaja med župnijami spodnjeoglejskega arhidiakonata, tako tudi v vsem nadaljnjem gradivu. Zato je pričakovati, da je bila župnija v polnih patriarhovih pravicah, dokler si patronata nad njo niso v 15. stoletju pridobili goriški grofje; leta 1439, ko patriarh ni hotel priznati kandidata, ki ga je na župnijo prezentiral grof Henrik IV., se je moral zanj zavzeti celo bazelski koncil.¹²⁷ Goriška prezentacija je v Krminu izpričana tudi leta 1458.¹²⁸

5.4.4 Kot je tu že bilo povedano, sta za zgodovino pražupnije sv. Štefana v **Solkanu** odločilni listini cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Janeza¹²⁹ in furlanskega grofa Verihena.¹³⁰ S prvo listino cesar spričo opustošenja oglejske cerkve po divjanju Madžarov patriarhu in njegovim naslednikom podeljuje »polovico gradu, ki se mu pravi Solkan, in polovico vasi, ki se v jeziku Slovanov imenuje Gorica« (medietatem unius castelli quod dicitur Siliganum et medietatem unius ville que Sclavorum lingua vocatur Goriza), polovico hiš ter drugih posesti in pravic v teh dveh krajih in na ozemlju v mejah krajev »med Sočo in Vipavo in Vrtovinom ter slemeni Alp« (vel in finibus locorum que sunt inter Ysoncium et Wipaum et Ortaona atque iuga Alpium). Poleg tega cesar podeljuje patriarhu tudi vse vasi, ki so jih ta in njihovi predhodniki postavili ali jih še bodo postavili na po Madžarih opustošenem teritoriju furlanske grofije, tako na ozemlju patriarhata kot tudi škofije v Concordii in opatije v Sestu al Reghena. Listina za

¹²⁵ SCALON 1982, str. 31–32.

¹²⁶ Št. 56–72.

¹²⁷ CAPITANIO/PILLON 2001, str. 271, št. 1467; za leto 1444 gl. tudi str. 278, št. 1531.

¹²⁸ RG VIII, str. 7, št. 55.

¹²⁹ 1001 IV 28; CI VIII, str. 150–151; UBKr I/11; SICKEL 1893, str. 835–836, št. 402; GZS III/1.

¹³⁰ Pred 1001 XI 3 (1001 X 27?); UBKr I/12; SICKEL 1893, str. 846–847, št. 412; GZS III/2; za monografsko obravnavo obeh listin s ponovno kritično objavo in slovenskim prevodom gl. ŠTIH 1999.

furlanskega grofa je krajša. Cesar grofu podeljuje le drugo polovico Solkana in Gorice ter vse tisto, kar je povezano s tema dvema krajema.

Predmet podelitve iz leta 1001 obema naslovljencema, to je brez vasi v furlanski grofiji, ki so jih patriarhi postavili po prenehanju madžarskih vpadov, je bilo kronsko ozemlje, ki ga je po analogiji z drugimi na Slovenskem uredil vladar v drugi polovici 10. stoletja. Analogije z vladarskimi podelitvami, ki smo jih na kratko obravnavali v prvem poglavju in jih še bomo v primeru posameznih pražupnij, je očitna. Tudi tu lahko predvidevamo, da je vzporedno z ureditvijo ozemlja bila ustanovljena pražupnija v mejah tega ozemlja, katere sedež je treba postaviti v Solkan. Pri tem pa nas najprej zanima, za kateri teritorij pravzaprav gre.

Če pristanemo na razlago, da »Ortaona« ne pomeni kraja Vrtovin, marveč Vrtovinski potok ali Vrtovinsček, ki teče ob zahodnem robu naselja navzdol,¹³¹ potem so meje teritorija »med Sočo in Vipavo in Vrtovinom ter slemeni Alp« na treh straneh, na zahodu, jugu in vzhodu, označene z vodotoki, na severu pa z gorami. Kot je običajno v takšnih primerih, pa je to razmejitveno formulacijo treba razumeti bolj v smislu identifikacijske šifre za ozemlje, ki je bilo na terenu natančneje zakoličeno. Rekonstrukcija solkanske pražupnije na podlagi srednjeveške solkanske župnije in župnij, ki so se v srednjem veku dokazljivo ali vsaj po vsej verjetnosti izločile iz nje, razkriva, da se njene meje v nadrobnostih ne ujemajo povsem z mejami, ki jih za solkansko posest navajata listini iz leta 1001. Najprej nas preseneti, da je srednjeveška solkanska župnija, ki se je takšna ohranila do jožefinskih reform, pri Solkanu prečkala Sočo z območjem od Podsabotina do vključno Pevme.¹³² Ker ni nobenega razloga za to, da bi se župnijske meje pozneje tako temeljito spremenile, je na dlani, da je leta 1001 podeljeno solkansko ozemlje na tej točki – pač zaradi strateških razlogov – seglo prek reke. Enaki razlogi so botrovali oblikovanju njegove južne meje. Južna meja solkanske posesti iz leta 1001 je po besedilu Otonovih darovnic potekala po reki Vipavi, a je ob upoštevanju župnijskih meja na terenu od nje mestoma odstopala. Prva dva kraja na desnem bregu Vipave sta Saksid in Zalošče, oba v prvaški župniji, ki jima sam kraj z župnijsko cerkvijo sledi za okljukom reke. Na oni strani v okljuku leži Dornberk s staro župnijo, ki je bila odvisna od župnije v Komnu in se je potemtakem izločila iz tamkajšnje pražupnije. Pač pa je zanimivo, da je Prvačina na tem mestu segla tudi na drugo stran reke, in sicer v Gradišče z Marijino cerkvijo, katerega poimenovanje kaže na nekdanjo utrdbo. Kljub temu, da vsa leži na levem bregu Vipave, lahko v okvir solkanske pražupnije postavimo tudi župnijo v Renčah, čeravno se tu poraja vprašanje, če se ni morda odcepila iz mirenske župnije, o čemer bo še govor. Pač pa lahko za Miren zatrdimo, da ni nikoli sodil pod Solkan. Za župnijo v Mirnu je bilo že nakazano, da gre tu za staro lastniško cerkev vsaj iz druge polovice 10. stoletja, postavljeno zaradi strateških razlogov neodvisno od Solkana. Na tem koncu se je solkanska posest odmaknila od Vipave in tudi od Soče.

Bolj problematična je meja na vzhodu. Tu se razmejitev med solkansko in vipavsko pražupnijo da ugotoviti na podlagi razmejitve črniške župnije in kamenjske, ki se je izločila iz Vipave. A ta ne poteka po Vrtovinsčku, marveč bolj zahodno, s tem da sta Malovše in Batuje na črniški, Gojače in Selo pa na kamenjski strani. Ob tem se spomni-

¹³¹ Položaj naselja glede na potok je razviden iz omembe mlina leta 1399, ki je bil postavljen ob potoku nad tamkajšnjo cerkvijo sv. Marije; VALENTINELLI 1854, str. 519; CAPITANIO/PILLON 2001, str. 231, št. 1150. Ob upoštevanju konfiguracije terena je središče vasi s cerkvijo ležalo vzhodno od potoka.

¹³² HÖFLER 2001, str. 112.

mo alternativne razlage, po kateri naj ime »Ortaona« ne bi pomenilo vodotoka, marveč utrdbo, katere ostanki so še danes vidni pri Sv. Pavlu nad Vrtovinom.¹³³ Čeravno te razlage ni mogoče sprejeti povsem brez zadržkov, ima svojo težo, saj je v primeru, da je leta 1001 omenjena »Ortaona« označevala solkansko ozmlje le »do tja« in ne »vključno z«, lažje povleči mejo po ravni črti od tu poševno navzdol. Pri tem ni nepomembno, da podobno utrdbo na črniški oziroma solkanski strani, ki bi utegnila biti protiutež tej nad Vrtovinom, slutimo v Taboru nad Črničami s propadlo cerkvijo sv. Janeza Krstnika.

Če je bilo v preteklosti precej ugibanja o tem, kaj naj bi pomenila »iuga Alpium«, je danes bolj ali manj sprejeto, da gre tu za gorski greben nad Vipavsko dolino, območje za njim, kjer se razprostira Trnovska planota, pa naj bi bilo še »nikogaršnja zemlja«.¹³⁴ Vendar je tudi tokrat potreben razmislek. Za Banjščice in Trnovski gozd so arheološke raziskave pokazale, da je bil ta prostor obljuden že v prazgodovini. Tu je potekala pot, ki je Vipavsko dolino povezovala z gornjim Posočjem, konkretno med Novo Gorico in Mostom na Soči, katere pomen v rimski dobi dokazuje naselbina v Batah.¹³⁵ V goriškem urbarju iz okoli leta 1200¹³⁶ se na Banjščici vsekakor že omenjajo vasi, ki so deloma spadale pod župnijo v Kanalu in deloma pod solkansko župnijo. Posledično lahko razmejitev med solkansko in vipavsko župnijo na tem območju, ki ustreza tudi razmejitvi obeh pražupnij, postavimo že v čas njunega izoblikovanja. K temu je mogoče dodati, da izločene župnije niso segle tako globoko na sever. Kamnje in Črniče sta se ustavili na grebenu nad dolino, Šempas pa je dosegel le Trnovo, tako da sta se solkanska in vipavska župnija, ki ju je v dolini ločila vrsta župnij, na Trnovski planoti dotaknili ena druge. Tudi to dokazuje, da gre pri obeh za pražupniji, ki sta poleg Mirna v celoti pokrivali Vipavsko dolino.

5.4.5 Toponim **Solkán** romanskega porekla, kot ga zasledimo v listinah iz leta 1001 (Siliganum, Silikanum), in to, da gre za grad (kastel), dovoljujeta domnevo, da je bila na tem mestu langobardska utrdba, ki se pogojno postavlja na vzpetino nad naseljem z nekdanjo cerkvijo sv. Katarine, današnji Kekec.¹³⁷ Po ureditvi kronskega ozemlja je postal upravno središče, cerkev pod njim z značilnim patrocinjem sv. Štefana pa sedež pražupnije. Cerkev je prvič izpričana posredno prek duhovnika (Johannes presbiter de Celkan) kot priče v več kumulativno zajetih darovnicah za ženski samostan sv. Marije v Ogleju iz okoli leta 1170,¹³⁸ z župnikom po Gorici (Andreas plebanus de Goricia) v listini patriarha Gotfrida iz leta 1194,¹³⁹ kot župnija (plebs) v popisu papeških dajatev iz leta 1247, kjer se v taksaciji navaja po Gorici (de Goricia), v popisu dohodkov pa po Solkanu (plebis Salchani).¹⁴⁰ Župnika imenujejo po Solkanu (Salcanum. Plebanus Salcani) tudi desetinski seznam iz leta 1296 ter popisa prebend iz leta 1330 in 1337.¹⁴¹

Označba solkanske župnije po Gorici leta 1194 in leta 1247 razkriva, da je **Gorica** medtem postala bolj znana od Solkana. Solkanski grad je kaj kmalu izgubil pomen

¹³³ MARUŠIČ 2005; o tej utrdbi CIGLENEČKI 2000, str. 57.

¹³⁴ ŠTIH 1999, str. 122 in dalje, zemljevid na str. 127.

¹³⁵ MLINAR/ŽBONA TRKMAN 2008. Kot domnevata avtorja, je Trnovski gozd v rimski dobi služil kot »oskrbovalno območje Vipavske doline in celotnega akvilejskega ozemlja«, predvsem z lesom, bil pa je tudi bogato lovno območje.

¹³⁶ Kos 1954, str. 107 in dalje.

¹³⁷ CIGLENEČKI 2000, str. 56–57.

¹³⁸ GZS IV/650 (z datiranjem ok. 1181); HÄRTEL 2005, str. 103–106, št. 18.

¹³⁹ MC III/1440; GZS IV/861.

¹⁴⁰ Tu Priloga A, št. 36 in 133.

¹⁴¹ Priloga B, št. 317; DF II/608.

upravnega središča in ga je nadomestila Gorica, leta 1001 zapisana še kot vas (villa), kjer so si goriški grofje postavili grad. Kljub temu je v cerkvenem pogledu dejansko ali vsaj formalno skozi ves srednji vek ostala podrejena Solkanu. V desetinskem seznamu iz leta 1296 se poleg župnika v Solkanu navaja vikar za Gorico (vicarius Goricie), ki se z imenom (D. Cancianus vicarius de Gorizia) omenja leta 1306.¹⁴² To pomeni, da je v mestu že stala cerkev z duhovnikom, ki pa je cerkvenopravno še sodila v okvir solkanske župnije. Njen patrocinij, sv. Hilarij in Tacijan, je izpričan leta 1342, ko je patriarh Bertrand dovolil Albertu (IV.) Goriškemu, da v njej (ecclesia s. Hellari de Goritia) ustanovi kapelanijo.¹⁴³ Druga cerkev z duhovnikom v Gorici je bila cerkev Sv. Duha na goriškem gradu. Leta 1399 je papež Bonifacij IX. Mihaelu in Janezu de Rabatta dovolil, da v svoji novo zgrajeni cerkvi namestita kaplana, kot razlog, zakaj sta omenjena goriška plemiča želela tu ustanoviti kapelanijo, pa je navedel, da je župnijska cerkev, v katere mejah leži Gorica – to je cerkev sv. Štefana v Solkanu (parochialis ecclesia plebs nuncupata sancti Stephani de Salcano) –, predaleč za prebivalce in da se ti težko udeležujejo bogoslužja.¹⁴⁴ Iz tega podatka sledi, da je bila dušna oskrba vikarja pri cerkvi sv. Hilarija, o obstoju katerega pač ne moremo dvomiti, omejena na prebivalce spodnjega dela mesta, takrat še imenovanega »vas« (villa), medtem ko je te v »mestu« na grajskem arealu še vedno oskrboval župnik v Solkanu, ki mu je pripadla tudi pravica, da potrdi novega kaplana pri Sv. Duhu na prezentacijo patronov te cerkve iz družine Rabatta. O obstoju župnije v Gorici v tem času potemtakem ne moremo govoriti, četudi se tamkajšnja cerkev pogosto označuje kot župnijska in vikar kot župnik (plebanus). Pač pa lahko domnevamo, da je solkanski župnik vse česče prebival v Gorici in da je tamkajšnja cerkev s tem postala sožupnijska, kar pa pravnega statusa župnijske cerkve v Solkanu ni spremenilo. Kar zadeva kanonične pravice pri samem vikariatu, neposrednega dokaza o tem sicer ni, a kaže, da so ga ustanovili goriški grofje in da je bil v njihovem patronatu. Vsaj tako je mogoče razumeti dejstvo, da je na vikariat, zapisan kot »ecclesia parochialis in Goricia«, vakanten po smrti dotedanjega »župnika« (... dicti Goeul plebani), leta 1325 (2. maja) v imenu svojega varovanca, »bratranca« Janeza Henrika, Henrik Goriško-Tirolski, koroški vojvoda in češki kralj, patriarhovemu vikarju prezentiral Ulrika de Waldenberch, notarja svojega »strica« Alberta.¹⁴⁵ Prosilec je prezentacijo utemeljil s tem, da ima patronatne pravice pri tej cerkvi njegov varovanec.

Usoda vikariata v Gorici je v srednjem veku tesno povezana na eni strani s prizadevanjem goriških grofov, da si pridobijo patronate nad patriarhatskimi župnijami na svojem območju, na drugi posebej, da se s pravicami pri solkanski župniji odtegnejo neposredni cerkveni oblasti patriarha tudi v upravnem središču goriškega dela svoje dežele. O tem je prav za Solkan in Gorico dovolj zgodovinskega gradiva, ki nam razkriva posamezne faze v tem procesu.¹⁴⁶

5.4.6 Kot pražupnija je bila solkanska župnija sprva v polnih patriarhovitih pravicah, tako tudi leta 1269, ko jo je patriarh Gregor podelil svojemu kaplanu Bonatu iz Čedadu.¹⁴⁷ Podobno, kot se je dogajalo marsikje drugje, se je goriškim grofom tu in tam posrečilo, da vsilijo patriarhu svojega kandidata za župnijo že v času, ko ta še ni bila v

¹⁴² JOPPI 1886, str. 306, št. 20.

¹⁴³ JOPPI 1889, str. 65–66, št. 165.

¹⁴⁴ JOPPI 1891, str. 321–322, št. 324.

¹⁴⁵ JOPPI 1887, str. 398–390, št. 98.

¹⁴⁶ PASCHINI 1956; VALDEMARIN 1956.

¹⁴⁷ CAPITANIO/PILLON 2001, str. 115, št. 203.

njihovem patronatu. Leto zatem, ko je Henrik Goriško-Tirolski prezentiral »župnika« v Gorici, 7. februarja leta 1326, je v imenu svojega varovanca Janeza Henrika in na predlog grofice Beatrike po smrti župnika Nikolaja de Cucanea to storil tudi za solkansko župnijo.¹⁴⁸ Patriarh Pagan je kandidata, Rizarda, sina pokojnega Gualtera iz Gorice, po dveh mesecih (3. aprila) potrdil, a je obenem zapisal, da podelitev župnije pripada patriarhu (*collatio plebis de Salcano ... domini patriarche spectans*).¹⁴⁹ Podobno je leta 1420 generalni vikar oglejskega patriarha imenoval župnika pri sv. Štefanu v Solkanu na prezentacijo grofa Henrika IV.¹⁵⁰ A to je bilo leto zatem, ko so Benečani vdrl v Furlanijo, in pol leta od tega, ko se je takratni patriarh Ludovik Teck moral umakniti v prostovoljno izgnanstvo.

Z beneško zasedbo Furlanije, ki je končala patriarhovo svetno oblast v tej deželi in imela za posledico, da se je Videm, upravni sedež patriarhata, znašel v rokah tako cesarstvu kot tudi goriškim grofom sovražnih oblastnikov, je tu nastal nov politični položaj. Grofje so ga s pridom izkoristili. Leta 1429 se jim je posrečilo, da pri papežu Martinu V. izposlujejo patronatne pravice nad župnijami na Goriškem in Tirolskem;¹⁵¹ šlo je seveda za tiste župnije, ki so bile dotlej v polnih pravicah oglejskega patriarha ali v samostanskih arhidiakonatih – na Goriškem moženskega in rozaškega samostana – in ne za patronatne župnije. Po ponovni raziskavi položaja je papež leta 1431 svojo odločitev potrdil.¹⁵² Patriarh kajpak ni miroval in se je, kolikor je bilo mogoče, tej papeževi odločitvi upiral, vendar v rimski kuriji za to ni našel podpore. Povedano je že bilo, da se je ob prezentaciji župnika v Krminu leta 1439 za goriškega grofa moral zavzeti sam bazelski koncil.¹⁵³ Kadar sta se patriarh ali njegov generalni vikar upirala, da bi grofu potrdila kandidata za kakšno župnijo, jima je ta postregel s papeževim ukazom. Zadnji papeški privilegij v teh zadevah je dobil grof Leonard leta 1488 s strani papeža Inocenca VIII., ki mu je tudi odpravil vse kazni, ki mu jih je bil medtem izrekel patriarh.¹⁵⁴

Položaj v solkanski župniji je bil poseben in je od goriškega grofa zahteval tudi posebno taktiko, namreč, da vikariat v Gorici, ki ga je imel trdneje v rokah, združi z župnijo v Solkanu in prek prvega dobi tudi pravice nad slednjo, se pravi, da odnos med njima obrne. Možnost za to se je ponudila leta 1460, ko je (26. aprila) solkanski župnik Nikolaj de Pacis, imenovan tudi de Castello, ki ga je na mesto postavil že grof Henrik IV.

¹⁴⁸ CAPITANIO/PILLON 2001, str. 153, št. 529; prim. tudi CORONINI 1759, str. 277; DELLA BONA 1856, str. 91–92; VALDEMARIN 1958, str. 199, št. XVI, XVII. Valdemarin je to dogajanje razumel, kot da gre pri prezentacijah iz leta 1325 za Gorico in leta 1326 za Solkan za en sam beneficij in da je Henrik prvo prezentacijo umaknil; gl. tudi VALDEMARIN 1956, str. 81. Vendar pa je Henrikov prvi kandidat za Gorico nasledil nekega morda sorodnika znanega viteza v goriški službi po imenu Nikolaj Kaul (Khaul, Chaul; gl. npr. PLETERSKI 2011, str. 111–113) in ne Nikolaja de Cucanea kot drugi.

¹⁴⁹ BCU, Ms. 1474/III (Meliorantia de Thiene), fol. 64r.

¹⁵⁰ CAPITANIO/PILLON 2001, str. 248, št. 1278.

¹⁵¹ Bula z dne 29. novembra 1429; KLEBEL 1926, str. 23; k temu tudi CZOERNIG 1873, str. 710 in dalje; VALE 1943, str. 43–47. S podatki, ki jih ima Klebel v obravnavi tega vprašanja (str. 23–28), je treba dopolniti izvajanja Pia Paschinija in Iniga Valdemarina; PASCHINI 1956; VALDEMARIN 1956. Dodatno gradivo na Dunaju, Haus- Hof- und Staatsarchiv, je zabeleženo v CAPITANIO/PILLON 2001, na več mestih.

¹⁵² Bula znana le iz prepisa v potrdilni buli papeža Siksta IV. z dne 28. januarja 1480; SWIDA 1891, str. 64–65, št. 275; CAPITANIO/PILLON 2001, str. 348, št. 2088; prepis Sikstove bule tudi v AAU, Acta 24, fol. 308v–309r.

¹⁵³ CAPITANIO/PILLON 2001, str. 2001, str. 271, št. 1467; tu tudi bula papeža Evgena IV. z dne 17. oktobra 1444, str. 280, št. 1540, in povzetki nadaljnega gradiva o goriških patronatih, večinoma na Dunaju, Haus-, Hof- und Staatsarchiv.

¹⁵⁴ CAPITANIO/PILLON 2001, str. 370, št. 2266.

(u. 1454), v Rimu vložil prošnjo za absenco zaradi študija v Padovi.¹⁵⁵ Dobre tri mesece zatem (5. avgusta) se je grof Janez obrnil na patriarhovega vikarja s pojasnilom, da je bil omenjeni Nikolaj na prezentacijo njegovega očeta in s previzijo Svetega sedeža nameščen za župnika v Gorici kot tudi na župnijo v Solkanu, ki naj bi bila takrat vakantna (ad plebem nostram Goritiae impetratam a Sancta Sede Apostolica provisionem, propter quam et Salchani tunc vacantem), in ga zaradi določenih zadev, ki jih sicer ni pojasnil (propter certas causas), prosil, da omenjenega Nikolaja ponovo umesti za župnika v Gorici.¹⁵⁶ Kaj je s tem grof želel doseči, leži na dlani: župnijski sedež prenesti iz Solkana v Gorico.¹⁵⁷ To potrjuje tudi dejstvo, da je grof Leonard po smrti Nikolaja de Pacis, ki je imel pod seboj tudi Solkan, 11. oktobra 1485 za župnika v Gorici (ad ecclesiam parochialem Sanctorum Martyrum Hellari et Tatiani in Goritia) patriarhu Marcu Barbu prezentiral svojega kaplana Andreja Poscha, duhovnika ljubljanske škofije.¹⁵⁸ Ker mu patriarhov vikar ni želel priznati patronata, se je grof obrnil na papeža Inocenca VIII., ki je Poschu 17. marca 1486 župnijo podelil.¹⁵⁹ Temu se je zdaj moral ukloniti tudi patriarh in 14. aprila tega leta Poscha potrdil.¹⁶⁰

Da je bil Nikolaj v resnici župnik tako v Solkanu kot v Gorici in ne samo v Gorici,¹⁶¹ je razvidno iz dejstva, da se še v času njegovega župnikovanja v gradivu pojavlja vrsta vikarjev tako za Gorico¹⁶² kot tudi za Solkan. Neki Andrej, v letih 1478 in 1479 »vicarius ecclesie s. Stephani in Salcano prope Goriciam«, je bržkone identičen z nam znanim Andrejem Poschem,¹⁶³ v letih 1484 in 1485 pa na mestu vikarja »plebis Salcani« srečemo nekega Frančiška;¹⁶⁴ glede na formulacijo je opravljal funkcijo vikarja-namestnika za župnijo, saj sta v njegovem času delovala posebna vikarja tako v Gorici kot v Solkanu.¹⁶⁵ To je prav tisti Frančišek, ki je v maju 1486, po Nikolajevi smrti in po Po-

¹⁵⁵ RG VIII, str. 638, št. 4560.

¹⁵⁶ VALE 1943, str. 43–44; VALDEMARIN 1958, str. 208–209, št. XLIII. Grofova navedba, da je bil Nikolaj nameščen na župnijo v Gorici, seveda ni korektna, saj ga v prejšnji opombi omenjeni vatikanski zapis navaja kot župnika v Solkanu. Gl. tudi VALDEMARIN 1956, str. 84–87.

¹⁵⁷ Tako tudi VALE 1943, str. 44. Da bi to dokazovalo, da sta od takrat dalje obstajali dve, med seboj neodvisni župniji, kar naj bi pomenilo, da se je župnija v Gorici leta 1460 izločila iz solkanske, kot to domneva Valdemarin (VALDEMARIN 1956, str. 86–87; VALDEMARIN 1958, str. 165 in dalje), seveda ne drži.

¹⁵⁸ VALDEMARIN 1958, str. 213–214, št. XLVIII.

¹⁵⁹ MORELLI 1856, str. 26; VALDEMARIN 1958, str. 214–215, št. XLIX; CAPITANIO/PILLON 2001, str. 365, št. 2223.

¹⁶⁰ AAU, Acta 12, fol. 263r (1486 IV 14).

¹⁶¹ Zabeležko v apostolski komori o pristojbini, ki jo je »pro compositione annate parrochialis ecclesie loci Salcani Aquilejen dioc.« 27. junija 1460 vplačal Peter, nekdanji »episcopus nemotiensis« (na Cipru; PASCHINI 1956, str. 74; VALDEMARIN 1958, str. 209, št. XLIV), in ki jo je Valdemarin (prav tam, str. 185) razumel, kot da se je od nje Gorica že odcepila, pomeni le, da jo je slednji dobil v komendo v času Nikolajeve odsotnosti zaradi študija v Padovi.

¹⁶² AAU, Acta 4, fol. 183v–184r (1473 I 13); Acta 9, fol. 388v (1480 IV 6); Acta 10, fol. 505r (1482 IX 16); slednji, po imenu Gregor, vikar »plebis oppido goricię«, je bil hkrati tudi župnik v Šempetru.

¹⁶³ AAU, Acta 8, fol. 283r–284v (1478 IV 15); Acta 9, fol. 323r (1479 IX 23). Ta je sicer v letih 1484 in 1485 izpričan kot beneficiat v Gorici in »magister scholarum«; AAU, Acta 10, fol. 716v; Acta 11, fol. 248v.

¹⁶⁴ AAU, Acta 10, fol. 677v; Acta 11, fol. 167r (1485 V 3), 198r (1485 VII 9).

¹⁶⁵ Neki Urban, leta 1480 izpričan kot vikar v Gorici (AAU, Acta 9, fol. 388v, 392r), se tu omenja še leta 1485 (AAU, Acta 11, fol. 152v). V zadevi iz leta 1485 (AAU, Acta 11, fol. 167r in 198r, kot zgoraj) pa je bil poleg Frančiška soudeležen tudi Gašper, »socius divinorum« v Solkanu, ki je enkrat (9. julija 1485; Acta 11, fol. 282v) označen kot vikar.

schevem imenovanju, sprožil spor z Nikolajevim nečakom zaradi dediščine po umrlém.¹⁶⁶ Razumljivo je, da omenjeni Frančišek ne bi imel nobene ingerence nad to dediščino, ko bi Nikolaj ne pokrival tudi Solkana.

Navedeno gradivo iz protokolov patriarhatske kurije v Vidmu, ki je v tej povezavi ostalo neznan in bi ga bilo treba še natančneje raziskati, kaže torej zamotano podobo o odnosih med župnikom in posameznimi vikarji. Neraziskano ostaja tudi to, kolikšen vpliv je patriarh še mogel imeti na izbiro župnika, saj so mu nad župnijo v Solkanu formalno še pripadale polne pravice. Morda je še kdaj pa kdaj poskusil, da goriškemu grofu navkljub v Solkan pošlje svojega človeka; tako bi si bilo mogoče razložiti pojav nekega župnika Antona, v gradivu zabeleženega kot solkanskega, leta 1492, to je v času, ko je Andrej Posch še živel.¹⁶⁷ Po Poschevi smrti leta 1498 je patriarh Domenico Grimani dejansko spet poskusil zavzeti župnijo s svojim kandidatom, čemur se je grof Leonard kajpak uprl s svojim,¹⁶⁸ a je bilo po njegovi smrti in ko je njegovo dediščino prevzel cesar Maksimilijan I., patriarhových pretenzij v tej smeri konec. Po letu 1500 se Gorica tu in tam še navaja, kot da je pridružena Solkanu, in ne obratno. Razmere so se verjetno uredile šele z ustanovitvijo arhidiakonata v Gorici leta 1574, ko je Solkan dokončno zdrsnil na položaj vikariata, medtem ko je do personalne ločitve obeh župnij prišlo šele z ukinitvijo oglejskega patriarhata in ustanovitvijo goriške nadškofije leta 1752.¹⁶⁹

5.5. Pražupnija sv. Štefana v Solkanu (II)

5.5.1 Cepitev solkanske pražupnije je prvič nakazana v popisu papeških dajatev iz leta 1296. Sama solkanska župnija je poleg župnika (plebanus) imela še tri vikarje, od katerih je poimensko naveden tisti za Gorico, v drugih dveh pa lahko vidimo vikarja poznejših župnij v Šempasu in Šempetru. V tem popisu je zabeležen še vikar oglejskega kapitlja v Ozeljanu pri Šempasu, ki je v poznem srednjem veku propadel. V tem času je nedvomno obstajal tudi vikariat rozaškega samostana v Črničah, a ga tu ni. Morda je že obstajala tudi župnija v Prvačini, a je izpričana šele v zgodnjem 14. stoletju, medtem ko je tista v Renčah poznejša. V popisu iz leta 1296 omenjena župnija v Dornberku in vikariat v Braniku (Rihemberk) sta se razvila v okviru komenske pražupnije, vikariat v Skriljah pa v okviru vipavske.

Nastanek prvih cerkva z duhovnikom v Vipavski dolini, v mejah solkanske pa tudi vipavske in komenske pražupnije, je treba pripisati peščici lastniških cerkva, za katere kaže, da segajo še v 11. stoletje, v čas pred parceliranjem teh pražupnij. Večinoma so prek darovnic prešle v samostansko posest. To je izpričano za rozaške Črniče z Batujami in za Skrilje, kjer je obstajal vikariat oglejskega kapitlja, nedvomno pa je bilo tako tudi z Ozeljanom in vikariatom moženskih benediktincev v Braniku. To podobo dopolnjujeta možni, a zgodovinsko nedokumentirani lastniški cerkvi na lokaciji cerkve sv. Petra v soseski Vitovlje in v Šturjah pri Ajdovščini – ta na vipavski strani –, za kar govorita tamkajšnji grobišči z najdbami köttlaške kulture.¹⁷⁰ Zgodovinsko oprijemljiva pa je v jožefinski reformi odstranjena lastniška cerkev v Potočah, tudi na vipavski strani. Medtem predvidevamo v Dornberku nekoliko mlajši župnijski vikariat ali patronatno župnijo.

¹⁶⁶ VALDEMARIN 1958, str. 215, št. L; CAPITANIO/PILLON 2001, str. 363, št. 2211.

¹⁶⁷ AAU, Acta 15, fol. 342v (1492 V 8).

¹⁶⁸ VALDEMARIN 1958, str. 216, št. LV; CAPITANIO/PILLON 2001, str. 397, št. 2474.

¹⁶⁹ HÖFLER 2001, str. 119; VALDEMARIN 1958, str. 166–167.

¹⁷⁰ Za Vitovlje gl. SVOLJŠAK 1984.

5.5.2 Župnija sv. Silvestra (prvotno sv. Basa) v **Šempasu pri Gorici** se v zgodovinskem gradivu prvič pojavi prek župnika leta 1341, cerkev sama pa prek toponima (de sancto Passo) že v goriškem urbarju iz okoli leta 1200.¹⁷¹ V desetinskem seznamu iz leta 1296 je še ni, vendar pa je povsem mogoče, da se eden od dveh ne posebej označenih vikarjev solkanske župnije že nanaša na Šempas.¹⁷² Omemba hiše »gospoda Mavra«, župnika v »Ozeljanu«, leta 1341 (ante domum domini Mauri presbiteris plebani in Oslano),¹⁷³ kaže, da je bila župnija takrat znana po bližnjem Ozeljanu, tako tudi leta 1415, ko se spet navaja župnik (plebanus) »in Oslano«, a tudi takrat brez navedbe patrocinija župnijske cerkve.¹⁷⁴ Kot ozeljanska (plebs Oselani) župnija nastopa še v popisu spodnjeoglejskega arhidiakonata iz let 1495–1501.¹⁷⁵ V drugi polovici 15. stoletja jo arhivsko gradivo vendarle postavlja v Šempas, v kraj, ki je dobil ime po prvotnem patrociniju tamkajšnje cerkve, ki pa ga je kmalu zamenjal patrocinijski sv. Silvestra. Tako se leta 1473 ob omembi mašnika cerkev še navaja po sv. Basu (in ecclesia s. passi penes goriciam),¹⁷⁶ ob omembi vikarja leta 1479 po sv. Silvestru (in sancto siluestro prope goriciam),¹⁷⁷ ob omembi župnije leta 1480 se pojavita oba skupaj (in plebi S. Passi sive S. Sylvestri prope Goriciam),¹⁷⁸ leta 1486 pa spet samo sv. Silvester (plebanus ad S. Silvestrum),¹⁷⁹ kar se tudi obdrži. Glede na zemljepisno pojavnost obeh patrocinijev in njuno starost, o čemer bomo še govorili v zadnjem poglavju, lahko sklepamo, da je bila cerkev že od spočetka posvečena obema svetnikoma, pri čemer se pri sv. Basu kaže beneški vpliv.

Zgodovino župnije v Šempasu dopolnjujejo zadnja spoznanja o vikariatu oglejskega kapitlja pri cerkvi sv. Jakoba v samem **Ozeljanu**. Posest oglejskega kapitlja v tem kraju (apud Osellanum) in z duhovnikom (sacerdos) je izpričana že v najstarejšem kapiteljskem urbarju iz sredine 12. stoletja,¹⁸⁰ v popisu papeških dajatev iz leta 1296 pa je med župnijami oglejskega kapitlja zabeležen tudi »vicarius de Oseliano«.¹⁸¹ Konkreten zgodovinski podatek o tem vikariatu pa je iz leta 1407. Tega leta so Friderik iz Pulcinica, dekan, ter kanoniki in kapitelj v Ogleju duhovniku Ozvaldu »de Sarffenberch« podelili vikariat v Ozeljanu (vicariatus noster de Osglano), ki se je sprostil po odhodu zadnjega vikarja Leonarda in katerega »collatio, provisio et omnimoda dispositio« jim pripada z vsemi pravicami (omni jure).¹⁸² Pozneje o tem vikariatu ni več sledu; očitno je kmalu zatem propadel, cerkev pa je zdrsnila na raven šempaške podružnice.

¹⁷¹ Kos 1954, str. 108.

¹⁷² Št. 318. Da bi bil ta vikar pri sami župniji v Solkanu (prim. HÖFLER 2001, k Šempetru, str. 121, t. 4), je manj verjetno, saj je zapisano, da »se je opravičil« (excusavit se), kar pomeni, da je bil prav tako kot župnik dolžan plačila.

¹⁷³ Kos 1902, str. 75–76, št. 27.

¹⁷⁴ To je bil neki Martin iz Gorice; BCU, ms. 1438 (več skupaj povezanih notarskih zvezkov Henrika Preytenreutterja, 1413–1420), brez foliacije (1415 II 14).

¹⁷⁵ SELLA/VALE 1941, uvod, str. xxx.

¹⁷⁶ AAU, Acta 4, fol. 301r (1473 VIII 23).

¹⁷⁷ AAU, Acta 9, fol. 290r (1479 VI 4).

¹⁷⁸ AAU, Acta 9, fol. 357r (1480 I 7).

¹⁷⁹ AAU, Acta 12, fol. 284v (1486 VII 12).

¹⁸⁰ BIASUTTI 1956, str. 38; nadržbnosti o tem HÖFLER 2011/2012.

¹⁸¹ Št. 71. Ta vikar je sicer zabeležen v stolpcu župnije Rive d'Arcano (Plebes de Ripis), a je v izvorniku s praznim prostorom in črto oddeljen od nje.

¹⁸² Izvornik (1407 II 22) na Dunaju, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, prepis v zapuščini Milka Kosa na Zgodovinskem inštitutu Znanstveno-raziskovalnega inštituta Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Gl. tudi CAPITANIO/PILLON 2001, str. 237, št. 1187.

Vikariat v Ozeljanu se povezuje s posestjo z lastniško cerkvijo, ki jo je oglejski kapitelj kot tisto v Skriljah na vipavski strani, o kateri bomo še govorili, od neznanega dobrotnika bržkone prejel že v 11. ali zgodnjem 12. stoletju. Ta posest pa ne more biti identična s petdesetimi kmetijami v »Ozeljanu«, ki jih omenjata bula papeža Aleksandra III. iz leta 1176 in privilegij cesarja Friderika I. iz leta 1177. Te je treba slej ko prej postaviti v Coseano v župniji Rivis d'Arcano v Furlaniji. S tem pa tudi ni več mogoče zagovarjati hipoteze Milka Kosa o neki pražupniji v Ozeljanu, ki bi lahko nastala že v 10. stoletju in bi obsegala poznejše župnije Šempas, Črniče, Kamnje in Vipavski Križ.¹⁸³ Prav tako ne gre zamenjati župnika, ki se v virih imenuje po Ozeljanu, s tem kapiteljskim vikarjem. Župnik glede na svoj status ni mogel biti podrejen kapitlju, marveč patriarhu oziroma arhidiakonu patriarhatskega spodnjeoglejskega arhidiakonata, kar potrjuje tudi omenjeni popis tega arhidiakonata iz let 1495–1501.

Predjožefinska župnija je imela razmeroma majhen obseg v trikotniku med Ozeljanom, Šmihelom nad Ozeljanom in Šempasom, zajela pa je tudi Trnovo onstran gorskega grebena, medtem ko je območje Lokev in Čepovana še pokrivala solkanska župnija. Na jugu pa je prvotno segala do Vogrskega. Tu je bil sedež istoimenskih ministerialov, ki se v zgodovinskem gradivu pojavijo s Konradom »de Vngerspach« leta 1257. Župnijska cerkev sv. Justa na **Vogrskem** je prvič izpričana leta 1486 kot kapela, ko se je župnik v Šempasu (plebanus ad S. Silvestrum) pritožil na videmsko kurijo, da se je vanjo vrnil kaplan in ji odtegnil dohodke (desetine in štiridesetine), ki so mu pripadali kot župniku, poleg tega pa je brez patriarhovega dovoljenja na portatilu maševal v kapeli vogrskega gradu.¹⁸⁴ Cerkev je torej pripadala župniku v Šempasu, dokler ni bila nekaj zatem, leta 1493, v njej ustanovljena kuratna kapelanija v patronatu tamkajšnje graščine; takšno jo navaja še Porcijeva vizitacija iz leta 1570.¹⁸⁵ V župnijo je bila povzdignjena v prvi polovici 17. stoletja.

5.5.3 Druga srednjeveška župnija, nastala v mejah solkanske pražupnije, je župnija sv. Petra v **Šempetru pri Gorici**. Na obstoj vikariata v Šempetru lahko sklepamo že po omembi drugega neimenovanega oziroma tretjega vikarja solkanske župnije v popisu iz leta 1296, določeno pa ga potrjuje navedba iz leta 1324 (Henricus vicarius Sancti Petri).¹⁸⁶ Glede na to, da je v Šempasu obstajala župnija že leta 1341, je bil Šempeter po vsej verjetnosti v župnijo povzdignjen v 14. stoletju, a je ta izpričana šele v 15. stoletju. Leta 1429 je nanjo prezentiral goriški grof Henrik, župnika pa potrdil patriarh Ludovik (Teck); v potrditveni listini je tudi zapisano, da ima goriški grof tu patronatno pravico.¹⁸⁷ Ker je patriarh takrat že bival v eksilu v varstvu Hermana II. Celjskega, zunaj po Benečanih zasedene Furlanije, mu verjetno ni bilo težko, da ustreže grofu. Ponovna goriška prezentacija je izpričana med izjavami prič v procesnem gradivu iz leta 1445¹⁸⁸ ter leta 1448,¹⁸⁹ se pravi že v času papeških privilegijev.

Zajamčena meja srednjeveške šempetrske župnije je na jugu potekala tako, da je župnija poleg bližnje Vrtojbe vključevala Sovodnje/Savogna in Bilje, kjer je mejila na

¹⁸³ Kos 1954, str. 26–27; nadrobno o tem HÖFLER 2011/2012.

¹⁸⁴ AAU, Acta 12, fol. 284v 1486 VII 12).

¹⁸⁵ HÖFLER 2001, str. 135.

¹⁸⁶ Kos 1902, str. 65–66, št. 12 (1324 IV 20).

¹⁸⁷ CAPITANIO/PILLON 2001, str. 257, št. 1346.

¹⁸⁸ KLEBEL 1296, str. 24; CAPITANIO/PILLON 2001, str. 280, št. 1553.

¹⁸⁹ CZOERNIG 1873, str. 711; CAPITANIO/PILLON 2001, str. 285, št. 157; podelilna listina generalnega vikarja oglejskega patriarha 1448 V 20 v HHStAW, AUR.

mirensko župnijo, ter Bukovico. Kljub nekaterim podatkom, ki govorijo drugače, pa je pri Renčah po vsej verjetnosti segla še na drugo stran Vipave. Položaj poznejše župnije sv. Mohorja in Fortunata v **Renčah** v odnosu do sosednjih župnij sicer ni jasen. Prva znana in še posredna omemba cerkve sega v leto 1470, ko se v neki notarski listini kor priča pojavi Pavel, kaplan v Renčah (presbiter Paulus capellanus Ranzani),¹⁹⁰ leta 1476 pa se tu navaja župnik, ko so v videmski kuriji proti njemu (contra presbiterum osualdum plebanum in vrentschan) sprožili spor¹⁹¹ – gre pač za napako, saj je ta kraj ves srednji vek oskrboval le kaplan. Morda je šlo za podobno zadevo kot leta 1488 in 1492. Leta 1492 se je namreč Nikolaj, vikar v Šempetru pri Gorici, pri videmski kuriji pritožil zoper Ahaca, kaplana »in Ranzach« in svojega kooperatorja, da v renški kapeli presega svoje pristojnosti na škodo šempetrske župnije.¹⁹² Na podlagi tega je mogoče sklepati, da so Renče v tem času še pripadale šempetrski župniji. Že nekaj let pred pritožbo šempetrskega vikarja, leta 1488, pa se je v enaki zadevi na goriškega glavarja Virgila Grabna obrnil župnik v Mirnu, ki se je odzval na to, da je Štefan Hoffer, posestnik renškega gradu, s pomočjo patriarhovega generalnega vikarja in brez njegovega soglasja in soglasja goriškega grofa dosegel, da je kaplan v Renčah dobil pravico krstiti, obhajati in deliti druge zakramente, kar pomeni, da je kapelanijo odtegnil matični cerkvi v Mirnu.¹⁹³ Spor med Hofferji kot podeljevalci beneficija v Renčah in mirenskim župnikom je zabeležen tudi leta 1508.¹⁹⁴ Ali so se Renče izločile iz šempetrske župnije ali iz mirenske, mora torej za sedaj ostati odprto, četudi je prva možnost glede na zemljepisne razmere, o katerih bo govor v obravnavi mirenske župnije, kljub vsemu verjetnejša, pomembno pa je predvsem to, da kljub legi na levem bregu Vipave ni namiga, da bi kdaj pripadale komenski pražupniji.

Ker omenjena pritožba šempetrskega vikarja iz leta 1492 datira po tisti mirenskega župnika iz leta 1488 in pred omenjenim sporom iz leta 1508, si je lahko predstavljati, da se je šempetrska župnija medtem spričo praktične samostojnosti kapelanije in nikakršnega izgleda za pozitivno rešitev tega vprašanja odpovedala svojim morebitnim pravicam v Renčah. Leta 1570 je po vizitacijskem protokolu Girolama de Porcia beneficij podeljevala renška graščina, potrjeval pa patriarh, kar pomeni, da je obveljalo stanje, zaradi katerega se je leta 1488 pritožil mirenski župnik. Kdaj je bila tu v resnici ustanovljena župnija, ni dokumentirano, a slej ko prej šele v 18. stoletju.¹⁹⁵

5.5.4 Poseben status v okviru solkanske pražupnije ima župnija sv. Vida v **Črničah**. Četudi je zelo malo verjetno, da takrat tam duhovnika ni bilo, je desetinski seznam iz leta 1296 ne navaja. Zakaj tako, ne vemo, saj dejstvo, da je bila cerkev že od leta 1220 v samostanski posesti, in sicer benediktincev v Rozaču, ni zadosten razlog za kaj takega. Domneva se, da je bila v Črničah posest furlanskih grofov, izvirajoča iz darovnice cesarja Otona III. leta 1001 grofu Verihenu. To posest je njihova zadnja predstavnica, Hadviga iz Moša, prinesla v zakon z Engelbertom I. Spanheimskim, leta 1096 umrlim ustanoviteljem samostana v Št. Pavlu v Labotski dolini, Uta, vdova po Engelbertu II.

¹⁹⁰ SWIDA 1891, str. 59.

¹⁹¹ AAU, Acta 7, fol. 110v (1476 IV 10).

¹⁹² AAU, Acta 15, fol. 320v, 332r, 332v, 342r. Obsežni proces zasluži nadrobnejšo raziskavo.

¹⁹³ Kos 1920, str. 109; več o tem dokumentu BARAGA 2009, str. 29–30. Prepis prepisa listine na Dunaju, Haus- Hof- und Staatsarchiv, v zapuščini Milka Kosa na Zgodovinskem inštitutu Znanstveno-raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

¹⁹⁴ HÖFLER 2001, str. 137. O Hofferjih kot najmogočnejših goriških fevdnikih v drugi polovici 15. in v 16. stoletju gl. PAVLIN 2003.

¹⁹⁵ HÖFLER 2001, str. 136–137.

Spanheimskem, pa jo je – v obsegu 20 kmetij – med letoma 1135 in 1141 podarila proštiji v Baumburgu na Gornjem Bavarskem.¹⁹⁶ Že nekaj let zatem, med 1144 in 1148, pa je proštija zaradi oddaljenosti to posest v zameno za neko drugo na Bavarskem predala Sigehardu iz Tittmoninga, ministerialu koroškega vojvode Henrika V.¹⁹⁷ Po tej poti so se Črniče vrnile v posest Spanheimskih, tako je tudi razumljivo, zakaj jih je (villam de Zernitschach) vojvoda Bernard leta 1220 mogel podeliti rozaškim benediktincem.¹⁹⁸

Vse okoliščine govorijo za to, da je bila v Črničah stara lastniška cerkev furlanskih grofov – bolj verjetno kot koroških vojvod¹⁹⁹ – iz zgodnjega 11. stoletja, ki je leta 1220 prišla v posest benediktinskega samostana v Rozaču. V popisu papeških dajatev iz leta 1296 bi morala biti – analogno vikariatom oglejskega kapitlja in samostana v Možnici – navedena med rozaškimi vikariati, a je izpadla. Tudi pozneje o njej arhivsko gradivo molči, iz česar je mogoče posredno sklepati, da je bila v polnih pravicah rozaških benediktincev vse do poznega 15. stoletja, ko se pojavi z župnikom (Justus plebanus in cerniza).²⁰⁰ Leta 1491 je dokumentiran spor okoli jurisdikcije nad njo (plebs de cernizach) med rozaškim opatom in oglejskim arhidiakonom, v katerem je bilo odločeno, da jurisdikcija pripada Rozaču.²⁰¹ Glede na podatek, da jo je v tem obdobju upravljal župnik in ne vikar, je patronat nad njo medtem očitno prešel na laike, pač goriške grofe,²⁰² a je samostan pri njej obdržal arhidiakonatske pravice. Zato je tudi ni v zgoraj večkrat omenjenem popisu spodnjeoglejskega arhidiakonata iz let 1495–1501.²⁰³

Kolikšna je bila v resnici rozaška posest v Črničah, žal ni dokumentirano. Ob koncu 15. stoletja je samostan poleg Črnič imel še Batuje, katerih odvetščino je po goriškem urbarju iz leta 1398 pobiral goriški grof.²⁰⁴ V župnijo pa so sodili še kraji Osek, Malovše, Ravne in Vitovlje. Zato je zelo verjetno, da je župnijski teritorij presegal samostansko posest. Ko je bila v Črničah ustanovljena župnija, so morali biti vanjo vključeni tudi kraji, ki so bili dotlej podrejeni Solkanu. To je bil bržčas tudi razlog, da se je oglejski arhidiakon leta 1491, čeravno neuspešno, spustil v spor za jurisdikcijo nad njo.

Patrocinij župnijske cerkve, sv. Vid, v srednjem veku ni izpričan, a sodi med naše najstarejše patrocinije. Prvotna cerkev je stala na ravnici pod današnjim naseljem,²⁰⁵ poskusov, da bi jo arheološko lokalizirali, pa še ni bilo. Pač pa je raziskana lokacija med jožefinskimi reformami podrte cerkve sv. Jurija v Batujah. Upravičena domneva, da so Batuje od vsega začetka sodile k črniški posesti iz 11. stoletja, ponuja nove interpretacije o morebitni zgodnesrednjeveški cerkvi na tem mestu iz 9. stoletja in njeni srednjeveški

¹⁹⁶ GZS IV/126 (z napačno identifikacijo kraja s Červinjanom pri Ogleju).

¹⁹⁷ GZS IV/204. Gl. o tem ŠTIIH 2002, str. 29–30 (s starejšo literaturo).

¹⁹⁸ GZS V/326.

¹⁹⁹ HÖFLER 2001, str. 17, 128.

²⁰⁰ AAU, Acta 10, fol. 723r (1484 XI 15); VALE 1943, str. 35.

²⁰¹ AAU, Acta 14, fol. 182 in dalje.

²⁰² To potrjuje gradivo z izjavami prič v procesu o goriških patronatih leta 1445; KLEBEL 1926, str. 24. Tu je sicer rečeno, da gre za eno tistih župnij, ki so bile pod oblastjo patriarha, a to iz gradiva, ki nam je na voljo, ni razvidno.

²⁰³ SELLA/VALE 1941, str. xxvi–xxx.

²⁰⁴ Kos 1954, str. 123–124, op. 52. Za rozaško posest ob koncu 15. stoletja gl. popis komendatorja samostana Pietra Dandola iz leta 1496 in Življenje oglejskih patriarhov Antonia Bellonija; COERNIG 1873, str. 485–486; MURATORI XVI, stolpec 40; GZS III/385. V prvem teh virov so Črniče zapisane kot »Coronzach«, v drugem kot »Inceranzachi«. Franc Kos je v tem zapisu videl Renče, kjer pa rozaške posesti ni bilo; PAVLIN 2003, str. 51, op. 2.

²⁰⁵ HÖFLER 2001, str. 127.

naslednici.²⁰⁶ Poleg teh dveh cerkva vzbujajo pozornost še cerkev sv. Katarine v zaselku Tabor nad Črničami, podrta v prvi polovici 18. stoletja.²⁰⁷ Njen položaj v utrdbi in prvotni patrocinijski sv. Janeza Krstnika dovoljeta domnevo, da je to bila krstna cerkev solkanske pražupnije na meji z vipavsko, lahko pa gre celo za posledek langobardske utrdbe. Utrdba je dandanes znana le kot protiturški tabor, koliko v zgodovino sega, pa še ni bilo raziskano. Mogoče pa si jo je predstavljati tudi kot protiutež utrdbi pri Sv. Pavlu nad Vrtovinom na vipavski strani, ki smo jo omenili ob obravnavi meja solkansko-goriške posesti iz leta 1001.

5.5.5 Medtem ko je nekdanja pripadnost Vogrskega župniji v Šempasu izpričana, položaj župnije sv. Andreja v **Prvačini**, katere teritorij se je raztezal vzdolž Vipave in z Gradiščem sega prek nje, v razmerju do drugih, iz solkanske pražupnije izločenih župnij, na katere meji – to so šempetrska, šempaska in črniška –, ni jasen. V zgodovinskem gradivu se pojavi šele v zgodnjem 14. stoletju. Leta 1319 je zabeleženo, da se je duhovnik Absalon odpovedal župniji (de Plebe Pribacii juxta Goritiam), zatem pa je bila župnija podeljena duhovniku Leonardu iz Loža.²⁰⁸ Iz zapisa iz leta 1323, v katerem je naveden tudi njen patrocinijski (plebs sancti Andree de Preuacio prope Dorimberch), pa je jasno razvidno, da je župnijo podeljeval patriarh »pleno iure«,²⁰⁹ tako tudi leta 1348.²¹⁰ Kraj je sicer znan po istoimenskih ministerialih in dvoru goriških grofov,²¹¹ a je bila župnija očitno patriarhatska ustanova in v polnih patriarhovih pravicah vse do 15. stoletja, ko je njen patronat prešel na goriške grofe. To je dokumentirano v procesnem gradivu iz leta 1445²¹² ter v prezentacijah, zabeleženih leta 1457, 1482 in 1497.²¹³

V desetinskem seznamu iz leta 1296 in tudi v tistem iz leta 1330 se Prvačina ne navaja. Kljub temu, da je tu župnija morda že obstajala pred letom 1300, ni med starimi župnijami na Goriškem. Njen teritorij je glede na znana dejstva nekdanj sodil v solkansko-goriško ozemlje iz leta 1001. Da se je posredno ali neposredno izločila iz solkanske pražupnije, je mogoče sklepati po enklavi v Brjrah, zaselku Vogrskega, ki ga k Prvačini postavlja gradivo za pripravo jožefinske reforme iz leta 1782.²¹⁴ Ta položaj osvetljuje podatek, da sta leta 1523 štiridesetino od vinskega grozdja na Vogrskem poleg šempetrskega župnika pobirala župnika v Šempasu in Prvačini, po navedbi v vizitacijskem protokolu Girolama Portie iz leta 1570 pa se je štiridesetina enako delila med šempetrskim in prvaškim župnikom ter vogrskim kaplanom.²¹⁵ Iz tega podatka pa žal ni razvidno, ali se je Prvačina izločila iz Šempasa po letu 1300 ali pa še prej neposredno iz solkanske pražupnije.

Kot je bilo povedano, je župnija z Gradiščem segla prek Vipave. Že sam toponim namiguje na staro utrdbo, ki bi onstran reke varovala ravninsko ozemlje in kjer lahko domnevamo sedež prvaških ministerialov. Tamkajšnja Marijina cerkev se v srednjem veku

²⁰⁶ KNIFIC 2002, str. 20–23.

²⁰⁷ HÖFLER 2001, str. 128, t. 2.

²⁰⁸ DF I/106 (1319 XI 19).

²⁰⁹ BCU, ms 1474/III (Meliorantia de Thiene), fol. 112r (1323 VIII 20).

²¹⁰ ASU/AN, fasc. 5120/6 (Gubertinus de Novate), fol. 55r (1348 IX 1); OTOREPEC 1995, str. 211, št. 1076.

²¹¹ Kos 1954, str. 129 (1361, 1402).

²¹² KLEBEL 1926, str. 24; CAPITANIO/PILLON 2001, str. 282, št. 1555.

²¹³ CZOERNIG 1873, str. 711; CAPITANIO/PILLON 2001, str. 302, št. 1713, 1714 (1457), 353, št. 2126 (1482); AAU, Acta 24, fol. 161v–162r (1497 XI 25).

²¹⁴ AS Gr.AI (Dol) VIII, fasc. 180; HÖFLER 2001, str. 133, t. 1.

²¹⁵ Kos 1954, str. 155; HÖFLER 2001, str. 135, t. 4.

ne omenja, a bi kazalo raziskati, koliko nazaj sega ta lokacija. Položaj je podobem tistemu v Mirnu, vendar pa ni zgodovinske podlage, da bi lahko sklepali tudi na tolikšno starost župnije.

5.5.6 V obravnavi pražupnije v Solkanu in sosednjih župnij, ki nam pojasnjujejo njen zgodovinski ali teritorialni položaj, nam na koncu ostaja še župnija sv. Jurija v **Mirnu**. Na tem mestu večkrat obravnavani popis papeških dajatev za patriarha Bertolda iz leta 1247 poleg župnij na zahodni strani Soče na Goriškem in Vipavskem navaja le Solkan, Vipavo, Miren in Komen. Nedvomno gre za med seboj neodvisne župnije, od katerih imajo Solkan, Vipava in Komen vsa znamenja pražupnije. Zemljepisni položaj Mirna, o katerem smo že govorili, in obseg pripadajoče župnije dovolj jeta misel na lastniško cerkev, ki bi lahko nastala vsaj že v 10. stoletju. Lahko je pripadala ali vladarju ali koroškimi vojvodam in bi jo mogel tako kot Ločnik prejeti oglejski patriarh, ki je njen prvi izpričani lastnik, najkasneje leta 1077.

Zgoraj smo nakazali okoliščine, zaradi katerih teritorij mirenske župnije ni mogel biti del solkanske posesti iz leta 1001. Dodaten razlog za takšno sklepanje, ki potrjuje poseben strateški pomen Mirna, je to, da je župnija ne glede na možne spremembe v toku Vipave z Mirenskim gradom prestopila reko. Podoben položaj smo videli pri Prvačini, vendar je ta okoliščina ob starosti mirenske župnije toliko pomembnejša. Drugo vprašanje pa je njen prvotni obseg. Po protokolu apostolskega vizitatorja Girolama de Porcia iz leta 1570 je župnija poleg samega Mirna imela še podružnici v Japnišču in v Rupih, sicer pa so poleg teh krajev v njeno oskrbo sodili še Pušeljci in Vrtoče.²¹⁶ Njen razmeroma omejeni obseg se ujema s podmeno, da gre za lastniško cerkev. Ob zgoraj zastavljenem vprašanju, ali se je mirenska župnija prvotno raztezala še na območje renške župnije, pa si kaže ogledati zemljevid. Mirensko župnijo povezuje z Renčami ozek pas na levem bregu Vipave prek Vrtoč in Pušeljev, nad katerimi se dviguje komensko-goriški Kras, ki ga je pokrivala komenska pražupnija. Na drugi strani reke se razprostira ravnica z Orehovljami in Biljami – oba kraja sta sodila k šempetrski župniji – in se proti vzhodu razširi prek reke na Renče z Mrljaki in Podkrajem na robu. Fizični relief tega območja govori v prid nekdanji pripadnosti Renč šempetrski župniji in s tem prvotni solkanski posesti.

Zgodovinskih podatkov o Mirnu pred letom 1247 ni. Domneve o veliki starosti tamkajšnje cerkve bi mogle potrditi arheološke raziskave, a jih zaradi dejstva, da je reka na tem mestu v preteklosti večkrat menjala strugo, zaradi česar so morali cerkev celo prestavljati,²¹⁷ verjetno nikoli ne bo mogoče izvesti.

Župnija sv. Jurija v Mirnu se torej prvič omenja kot »plebes« (Merin) leta 1247, v desetinskem seznamu iz leta 1296 z župnikom (Plebanus in Mürino).²¹⁸ Posebej o župniku v Mirnu, po imenu Voltisa iz Vipolž, je govor leta 1274, ko ga je (Voltissam de Wipulzano plebanum de Merin) patriarh Rajmund pozval, naj odstopi in napravi obračun dohodkov²¹⁹ – bil je namreč med tistimi, ki jih je oglejski kapitelj protipravno namestil v času sedisvakance –, patrocinijski je izpričan prek vinograda cerkve (vinea sancti Georii de Merin) v bližini Jamelj ob tamkajšnjem jezeru leta 1325.²²⁰ Že zadeva z župnikom

²¹⁶ HÖFLER 2001, str. 123–125.

²¹⁷ Dokumentirano leta 1668; HÖFLER 2001, str. 123–124,

²¹⁸ Priloga A, št. 132; Priloga B, št. 325.

²¹⁹ BCU, ms. 1469 (Valterus), fol. 16r (1274 IX 14); OTOREPEC 1995, str. 28, št. 7; DF III/379.

²²⁰ Kos 1902, str. 67–68, št. 14. Nadrobna obravnava župnije BARAGA 2009.

Voltiso iz leta 1274 kaže, da je bila župnija patriarhatska, takšna je bila tudi ob podelitvi leta 1345.²²¹ V 15. stoletju pa je Miren delil usodo z drugimi patriarhatskimi župnijami na teritoriju goriških grofov. Goriško prezentacijo dokumentira izjava prič v procesnem gradivu iz leta 1445,²²² patronat goriških grofov dokazuje tudi nekaj naslednjih znanih primerov podelitve župnije.²²³

5.6. Pražupnija sv. Štefana v Vipavi

5.6.1 Pražupnija sv. Štefana v **Vipavi** je glede na zgodovinske okoliščine in isti patrocinij morala biti izoblikovana sočasno s solkansko, to je, v drugi polovici 10. stoletja. Podlaga za njeno izoblikovanje je prav tako moralo biti kronsko ozemlje, o katerem pa vemo le toliko, da je bilo v 11. stoletju v posesti rodbine Weimar-Orlamünde. Obsegalo je zgornji del Vipavske doline. Pražupnija je vse do jožefinskih reform v letih 1782/1783 ohranila prvotni obseg z izjemo župnije v Kamnjah na njenem zahodnem koncu; meja med kamenjsko župnijo in tisto v Črničah je bila hkrati meja med solkansko in vipavsko pražupnijo, obenem pa tudi meja med solkansko-goriškim posestvom iz leta 1001 in tem vipavskim. Po smrti Popona II. Weimar-Orlamünde leta 1101 in po umiku njegove družine na rodno Thürinško so Vipavsko prejeli njihovi sorodniki Andechs-Meranijski, v majhnem delu tudi Bogenski. Patriarh Bertold, zadnji iz rodu Andechs-Meranijskih, pa jo je najkasneje pred smrtjo leta 1251 prepustil oglejski cerkvi.

Vipavska pražupnija je tako kot solkanska pokrivala velik teritorij, ki je na severu mejil na pražupnijo v Volčah oziroma tolminski arhidiakonot in na pražupnijo v Šentpetru pri Ljubljani, na vzhodu na tržaško škofijo in na jugu na pražupnijo v Komnu. Da je pražupnija na severu segla globoko prek gorskega grebena na območje Trnovskega gozda, kjer je mejila na solkansko pražupnijo, in od tod proti jugovzhodu, dokazujejo novoveški vikariati in kapelanije v Otlici, Črnem vrhu in Podkraju. Skozi Podkraj in Hrušico je vodila stara prometna povezava med Vipavsko dolino in Ljubljansko kotlino. Leta 1360 je zabeležena pritožba vipavskega župnika zoper župnika v Hrenovicah, ker si je lastil kapeli sv. Jedrti v Hrušici in sv. Hieronima na Nanosu;²²⁴ pripadnost hrušiške kapele tudi pozneje ni povsem jasna.²²⁵ Na jugu se pražupnija pri Selu drži reke Vipave, pred Velikimi Žabljami in Zavinom pa se spusti do Branice. Braniška dolina in dolina Raše, za katerima se dviga kraški rob, jo razmejujeta od komenske pražupnije in tržaške škofije z župnijo v Tomaju.

Kot je bilo na tem mestu že večkrat zapisano, se župnija v Vipavi prvič omenja v popisu papeških dajatev iz leta 1247 in zatem v desetinskem seznamu iz leta 1296, obakrat skupaj s Cerknico in Ložem zunaj spodnjeoglejskega arhidiakonata, torej neposredno podrejena patriarhu. Po analogiji s Solkanom in drugimi pražupnijami, ki so nastale na podlagi kronskih ozemelj, je bila tudi župnija v Vipavi prvotno patriarhatska, vendar pa njene kanonične pravice niso neposredno izpričane vse do leta 1468, ko je bil njen patronat v rokah cesarja Friderika III. Habsburžani so do tega patronata prišli slej kot prej kot lastniki zgornjega vipavskega gradu in pretežnega dela vipavskih posesti od

²²¹ ASU/AN, fasc. 5120/8 (Gubertinus de Novate), fol. 110v.

²²² KLEBEL 1926, str. 24; CAPITANIO/PILON 2001, str. 282, št. 1556.

²²³ CZOERNIG 1873, str. 711 (1456); CAPITANIO/PILON 2001, str. 329, št. 1935 (1472); AAU, Acta 16, fol. 237v–238r (1497); k temu tudi BARAGA 2009, str. 28–30.

²²⁴ ASU/AN, fasc. 5123/I (Petrus de Locha), fol. 21v (1360 V 8); OTOREPEC 1995, str. 242, št. 1243.

²²⁵ HÖFLER 2001, str. 149, št. 9.

let 1342/1343 dalje, medtem ko so goriški grofje, od leta 1382 lastniki spodnjega gradu, imeli manjši vzhodni del ozemlja.²²⁶

Odločilni trenutek v zgodovini vipavske župnije datira v leto 1469, ko jo je cesar Friderik III. utelesil kolegiatnemu kapitlju sv. Nikolaja v Strassburgu pri Krki na Koroškem oziroma njegovi proštiji v bližnjem Liedingu, po vsej verjetnosti na pobudo krškega škofa Ulrika III. Sonnenbergerja (1453–1469), svojega kanclerja, ki se je posebej zavzel za dobrobit tega kapitlja.²²⁷ V teh letih je v Vipavi župnikoval Jurij Steimpach (Steinbach), nameščen leta 1463,²²⁸ ki je bil obenem prošt v Strassburgu, s tem pa je po inkorporaciji vsakokratni strassburški prošt samodejno prejel tudi vipavsko župnijo. Leta 1493 je na prezentacijo kralja Maksimilijana I. postal prošt in obenem vipavski župnik Peter Bonomo, njegov sekretar in poznejši tržaški škof.²²⁹

5.6.2 Edina župnija, ki se je v srednjem veku in tudi sicer izločila iz vipavske pražupnije, je bila župnija sv. Mihaela v **Kamnjah**, ki je pokrivala nekdanji goriški del vipavskega okoliša. Zanesljive omembe o župniji pri cerkvi sv. Mihaela datirajo šele iz druge polovice 15. stoletja, njeni začetki pa segajo globoko nazaj. Na teritoriju te župnije sta izpričani dve stari lastniški cerkvi. Po jožefinskih odlokih podrti cerkev sv. Janeza Krstnika v Potočah je mogoče povezati z alodom med Skriljami in Vipavo (apud Potozan in confinio inter Scrilaci et Wipac), ki ga je po pričevanju iz leta 1185 neki Bertold iz Ibane tik pred smrtjo v svoji oporoki volil čedadskim kanonikom.²³⁰ Glede na patrocinij je imela vlogo krstne cerkve vipavske pražupnije na meji s solkansko. Bržkone je imela svojega duhovnika, a podatkov o tem ni, niti o tem ne, da bi se kdaj pri njej razvil vikariat. Drugače je bilo s **Skriljami**. Skrilje se v zgodovinskem gradivu pojavijo leta 1063 ali 1064, ko jih je za svoj dušni blagor Hadviga, vdova po grofu Hermanu Eppensteinskemu, z vsemi pravicami, gorami in dolinami, vodami in mlini, pašniki, lovom in ribolovom podelila oglejskemu kapitlju,²³¹ darilo pa je patriarh Friderik I. (1084–1086) zaokrožil s podelitvijo desetini, kar praktično pomeni, da jim je predal tudi tamkajšnje cerkev.²³² Stala je po vsej verjetnosti na mestu današnje cerkve sv. Marjete, ki je, preden so podrli drugo cerkev v tem kraju s tem patrocinijem in ga prenesli na to, bila posvečena sv. Mohorju in Fortunatu ter sv. Donatu.²³³ S pretehtanjem raznih možnosti se je pokazalo, da je oglejski

²²⁶ Kos 2005, str. 243.

²²⁷ Nekdanji kapiteljski arhiv in današnji župnijski arhiv v Strassburgu je hranil bulo papeža Pavla II. z dne 4. februarja 1468, s katero je ta pooblastil prošta v Dobrli vasi, naj razišče prošnjo Jurija Staimpacha, strassburškega prošta, za inkorporacijo župnije sv. Štefana kapitlju, ki pa je ni mogoče najti (informacija arhivarja mag. Roberta Klugerja, Diecezanski arhiv Celovec). V buli je tudi rečeno, da se za inkorporacijo zavzema cesar Friderik, češ da znašajo dohodki te župnije 20 mark srebra, proštuje pa le 10 mark, ob pozitivni oceni pa papež pooblašča dobrolovaškega prošta, da inkorporacijo izvede. Verjetno gre za bulo, ki je v papeških registraturah zabeležena pod datumom 4. februar 1469 kot prošnja cesarja Friderika, pristojbina pa je bila plačana 24. marca 1469; RG IX, str. 237, št. 1543; gl. tudi tam str. 208, št. 1336. Prim. tudi OBERSTEINER 1969, str. 247. Pravilna bo letnica 1469, letnica 1468 sledi koledarju z novim letom na praznik Marijinega oznanjenja (25. marec).

²²⁸ RG VIII, str. 212, št. 1450.

²²⁹ CDI IV/1285 (1493 XI 6).

²³⁰ GZS IV/702.

²³¹ V GZS/III tega regesta ni; MANZANO II, str. 52–53. Izčrpno obravnavo te listine, ki se je ohranila le v poznejših prepisih, je v svoji študiji o začetkih goriških grofov prispeval Reinhard Härtel; HÄRTEL 2002, str. 18–21, 21–28, objava str. 64–66.

²³² GZS III/381; SCALON 1982, str. 145 in 396, k 23. februarju.

²³³ HÖFLER 2001, str. 132, t. 8.

kapitelj v Skriljah imel tudi svojega vikarja, ki je zabeležen na koncu kapiteljskih župnij v papškem desetinskem seznamu iz leta 1296 kot »vicarius de Scrillico«.²³⁴

Navedba v desetinskem seznamu iz leta 1296 je, četudi zanesljiva, edini doslej znani podatek o oglejskem vikariatu v Skriljah. Prvi podatek o župniji v Kamnjah je iz leta 1399, ko se omenja duhovnik Florijan, »plebanus in Camniach«.²³⁵ Iz druge zadeve dve leti zatem (1401) pa izvemo, da je župnik sedel v Skriljah, pri cerkvi sv. Mihaela v Kamnjah pa je služboval le mašnik (oficiant).²³⁶ Dejstvo, da je bil v Skriljah župnik in ne vikar, kaže, da vikariata oglejskega kapitlja tam ni bilo več, marveč župnija, podrejena patriarhu oziroma spodnjeoglejskemu arhidiakonu. Na drugi strani pa ne smemo zanemariti možnosti, da je bila tudi cerkev v Kamnjah, prav tako s starim patrocinijem, stara ustanova, obdarjena z desetini, čeravno o njej pred letom 1401 ne vemo nič. – Kakorkoli že, ko se kamenjska župnija spet pojavi v zgodovinskem gradivu, in sicer leta 1466, ko je župnika prezentiral goriški grof,²³⁷ je bil njen sedež pri cerkvi sv. Mihaela.

5.6.3 Ker je vipavska pražupnija v pretežnem in še vedno obsežnem delu ostala enovita, je zaradi dušne oskrbe že v srednjem veku nastala potreba po vikariatih. V drugi polovici 15. stoletja so dokumentirani vikariati v Vipavskem Križu, Štjaku in Podnanosu, v Šturjah pa lokalna kapelanija, vsi odvisni od vipavskega župnika. Razlog, zakaj se na tem območju v srednjem veku ni razvila nobena župnija, ki bi se izločila, je v tem, da tu za razliko od solkanske pražupnije ni bilo kakšnega drugega samostojnega in dovolj močnega posestniškega jedra.

Cerkev Sv. Križa v **Vipavskem Križu** se v zgodovinskem gradivu pojavi že v goriškem urbarju iz okoli leta 1200 prek toponima (de Cruce).²³⁸ Podatek, da je leta 1523 žitno in vinsko štiridesetino v Vipavskem Križu pobiral župnik v Kamnjah,²³⁹ pomeni, da je nekdanja kot podružnica pripadala Kamnjam ali Skriljam. To se ujema tudi z navedbo v goriškem urbarju iz leta 1523, da so v Vipavskem Križu v preteklosti plačevali »kapiteljski činž«.²⁴⁰ kraj je torej nekdanja posesti oglejskega kapitlja v Skriljah. Leta 1490 se tu omenja kaplan (socius divinorum) vipavske župnije (ad Sanctam Crucem in plebe Vipaci),²⁴¹ tega leta tudi »fara«, kar pomeni vikariat.²⁴² V Porcijevem vizitacijskem protokolu iz leta 1570 je ta vikariat označen kot »plebs« in nadarbina vipavskega župnika, a je ostal na tej ravni vse do jožefinskih reform. Prva omemba cerkve sv. Jakoba v **Štjaku** sega v leto 1300, ko je z njo in Marijino cerkvijo v Vrabčah naveden obseg vinske desetine, ki

²³⁴ Priloga B, št. 72, s komentarjem v opombi. – Za te in naslednje nianse, ki dopolnjujejo zgodovino kamenjske župnije, gl. HÖFLER 2011/2012.

²³⁵ ASU/AN, fasc. 5148/I (Henricus Preytenreutter), fol. 46v (1399 IV 12); OTOREPEC 1995, str. 277, št. 1394

²³⁶ »Citatio presbiteri Nicolai officiantis in ecclesia Sancti Michaelis de Camniach contra presbiteris Georium plebanum in Sgrigliach etc.«; ASU/AN, fasc. 5148/III, fol. 16v (1401 II 21). Gre za pritožbo mašnika v Kamnjah zoper župnika v Skriljah in njegovega tamkajšnjega vikarja Petra, ki sta si prilaščala desetine, ki naj bi pripadale cerkvi v Kamnjah.

²³⁷ »Ein Presentation von Graf Leonhardten von Görz auf das Capitel zu Aglay für Herrn Mattheusen Ketner vmb die Pfarr Sannt Michel zu Caminach Görzisch Lehenschafft. 1466«; regest na Dunaju, Hof-, Haus- und Staatsarchiv, B 534, fol. 139v, po prepisu Franca Kosa v zapuščini Milka Kosa na Zgodovinskem inštitutu Znanstveno-raziskovalnega inštituta Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

²³⁸ Kos 1954, str. 108.

²³⁹ Kos 1954, str. 177.

²⁴⁰ Kos 1954, str. 27.

²⁴¹ AAU, Acta 14, fol. 277r, 360v–361r; drugo HÖFLER, str. 155, t. 45.

²⁴² KOBLAR 1894, str. 20.

jo je v fevd dala oglejska cerkev (ab Ecclesia S. Jacobi usque ad Ecclesias Sancte Marie de Uralis in plebe Wipachi),²⁴³ prva omemba vikariata prek vikarja (Andrej Zofigoi, vikar »ad sanctum Jacobum prope Goriciam«) pa v leto 1481;²⁴⁴ drugi podatki o tem vikariatu pred letom 1500 so še iz let 1490 in 1493.²⁴⁵ Pri cerkvi sv. Vida v **Podnanosu** (nekdanj Sv. Vid/Šentvid pri Vipavi), ki se prav tako omenja že v 13. stoletju (1274²⁴⁶), je vikariat izpričan z vikarjem leta 1479 in zatem leta 1497.²⁴⁷ Leta 1490 se je tem pridružil kaplan-kooperator v vipavski podružnici sv. Jurija v **Šturjah** pri Ajdovščini.²⁴⁸

Poleg teh župnijskih vikariatov ali kapelanij je v vipavski župniji obstajala tudi bogato dotirana plemiška kapelanija pri cerkvi Matere božje v **Logu**. Kapelanijo je ustanovila trojica plemičev, ki so v začetku 14. stoletja od oglejskega patriarha prejeli v fevd zgornji vipavski grad. To so bili Rajnher Šenk z Ostrovice, Konrad Ungnad in Ofon iz Kostanjevice.²⁴⁹ Kapela se prvič se omenja leta 1320,²⁵⁰ leta 1332, ob prezentaciji na vakantno mesto kaplana, se kot patroni navajajo Rajnher Pincerna (Šenk) de Osterwitz, Viljem de Pischaz in Konrad de Ungnad.²⁵¹ Po prodaji gradu Habsburžanom v letih 1342–1343 so na te prešle tudi patronatne pravice nad kapelo v Logu.²⁵² S tem je kapelanija postala deželnoknežja oziroma cesarska.

5.7. Pražupniji sv. Jurija v Komnu in sv. Janeza Krstnika v Štivanu

5.7.1 Obširno območje oglejskega patriarhata med reko Vipavo in tržaško škofijo sta si v srednjem veku delili župniji sv. Jurija v Komnu in sv. Janeza Krstnika v Štivanu/S. Giovanni di Duino. Žal v nasprotju s Solkanom pa tudi z Vipavo ni zgodovinskega gradiva, ki bi omogočilo rekonstrukcijo posesti, za kateri sta bili ustanovljeni, tudi njuna razmejitev se ne da zadovoljivo razložiti na podlagi fizičnega reliefa. Izolirani podatki kažejo, da je bilo to ozemlje v fevdu oglejske cerkve, a je postopoma prešlo v posest goriških grofov in Devinskih. Glede starosti občutno prednjači Štivan s poznoantičnim naseljem in benediktinskim samostanom iz 6. stoletja; njen patrocinij je sicer značilen za Langobarde, a je vprašljivo, če gre za njihov vpliv. Medtem razmeroma pozna omemba Komna (1247) in patrocinij tamkajšnje župnijske cerkve, sv. Jurij, ki je pogostejši pri lastniških cerkvah, kaže na poznejšo ustanovo. Vsekakor ne gre zanemariti možnosti, da je to celotno območje prvotno pokrival Štivan, četudi dokaza ni. Zato ni nujno, da bi izoblikovanje župnije v Komnu kot v primeru Solkana in Vipave segalo v drugo polovico 10. stoletja. Vendar pa daje župnija vitez pražupnije in jo kot takšno tudi obravnavamo.

5.7.2 Prva omemba župnije sv. Jurija v **Komnu** datira v leto 1247, ko se v popisu papeških dajatev za patriarha Bertolda kot »Cominum« pojavi med župnijami (plebes) spodnjeoglejskega arhidiaconata.²⁵³ Bila je torej neodvisna patriarhatska župnija. Takšna

²⁴³ BIANCHI 1847, str. 147, št. 282.

²⁴⁴ AAU, Acta 10, fol. 411r (1481 X 13). Leta 1483 je isti vikar zabeležen kot »ad sanctum Jacobum in Vipaco«; AAU, prav tam, fol. 577r.

²⁴⁵ AAU, Acta 14, fol. 309r (apud sanctum Jacobum supra Reyffenbergum); AAU, Vis. lib. 1, fol. 34r.

²⁴⁶ KOMATAR 1900, str. 44, št. 4.

²⁴⁷ AAU, Acta 9, fol. 290r (1479); AAU, Acta 16, fol. 361r (1497).

²⁴⁸ KOBLAR 1894, str. 20; AAU, Acta 14, fol. 91v.

²⁴⁹ KOS 2005, str. 243.

²⁵⁰ Po Milku Kosu, GHTP (po MPF).

²⁵¹ ASU/AN, fasc. 5118, fol. 67v–68r (1332 V 19); OTOREPEC 1995, str. 135, št. 654.

²⁵² HÖFLER 2001, str. 147–148, t. 4.

²⁵³ Tu priloga A, št. 38.

nastopa tudi v tako imenovanem papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 (Comin. Plebanus de Comin) in tistem iz leta 1330,²⁵⁴ pred tem pa jo potrjuje tudi omemba župnika (plebano de Comino) kot priče v neki v Trstu izdani listini iz leta 1288.²⁵⁵ Sicer pa podatkov o župniji vse do druge polovice 15. stoletja ni, ko so – kot je bilo pričakovati – patronatne pravice pri njej že izvajali goriški grofje.²⁵⁶

V mejah komenske pražupnije sta še v srednjem veku nastali dve župniji, obe na njenem severnem obrobju ob Vipavi. Kaže, da je bila župnija sv. Danijela v **Dornberku** patronatna župnija tamkajšnega gradu po vsej verjetnosti iz 13. stoletja in ustanova goriških grofov ali njihovih ministerialov, imenovanih po tem gradu, ki se v zgodovinskem gradivu pojavijo leta 1201 s Henrikom kot pričo v neki listini grofa Engelberta II.²⁵⁷ V popisu iz leta 1247 se še ne navaja, pač pa v desetinskem seznamu iz leta 1296 z župnikom (Doremberch. Plebanus de Doremberch) in prav tako v tistem iz leta 1330 (Plebes de Orembergh).²⁵⁸ Obsegala je samo kraj z bližnjim Brdom. Podatkov o kanoničnih pravicah v srednjem veku ni. Pozneje se tu navaja le kapelanija v patronatu dornberške graščine, kar dokazuje njeno naravo plemiške ustanove, ki pa naj bi bila prvotno v odvisnosti od komenskega župnika, četudi je duhovnika potrjeval patriarh.²⁵⁹

Druga je župnija sv. Ulrika v **Braniku (Rihemberk)**. Tudi Rihemberk je znan kot sedež istoimenskih ministerialov goriških grofov, tako imenovanih Rihemberških, a ne ti niti grofje sami niso bili ustanovitelji te župnije. Kraj sam se s cerkvijo sv. Ulrika omenja že v goriškem urbarju iz okoli leta 1200 (apud sanctum Wolricum in Breniz),²⁶⁰ vendar je bila cerkev sama okoli leta 1240 v posesti benediktinskega samostana v Možnici (reditus ecclesie sancti Wolrici in Karst).²⁶¹ V popisu papeških dajatev iz leta 1247 je ne najdemo, pač zato, ker je zajeta v komulativnih dohodkih samostana, se pa navaja v desetinskem seznamu iz leta 1296, in sicer z vikarjem med moženskimi župnijami (Vicarius de Reyfimerch).²⁶² Imela je torej status župnije, le da jo je zaradi podrejenosti samostanu upravljal vikar in ne župnik. Glede na to jo lahko opredelimo kot lastniško cerkev prvotnega posestnika Branika, morda iz 12. ali celo 11. stoletja, ki so jo njen ustanovnik ali njegovi dediči podelili samostanu v Možnici, preden je kraj prišel v roke goriških grofov in so ti tu dali sezidati grad. V 14. stoletju pa jo je samostan moral izgubiti; tako vsaj že leta 1377, ko se tu omenja župnik (plebanus),²⁶³ tako tudi leta 1403.²⁶⁴ Patronat je prešel ali na patriarha, kar je manj verjetno, ali neposredno na goriške grofe, samostan pa je pri njej obdržal arhidiakonatske pravice. To vemo iz podatka, da leta 1440 goriški grof župnika ni prezentiral patriarhu, marveč moženskemu opatu.²⁶⁵ Ko bi župnija prešla na patriarha, bi samostan cerkveno jurisdikcijo nad njo bržkone izgubil.

²⁵⁴ Priloga B, št. 321; DF II/608 (1330).

²⁵⁵ 1288 VI 3; CDI II/241. Omembe župnika iz leta 1255 po Milku Kosu, GHTP (gl. tudi HÖFLER 2001, str. 139), medtem ni bilo mogoče preveriti.

²⁵⁶ CZOERNIG 1873, str. 711 (1470).

²⁵⁷ MC III/1512; GZS V/8.

²⁵⁸ Priloga B, št. 323; DF II/608 (1330).

²⁵⁹ HÖFLER 2001, str. 138.

²⁶⁰ Kos 1954, str. 110.

²⁶¹ Kos 1954, str. 302.

²⁶² Št. 226.

²⁶³ ASU/AN, fasc. 5152/II (Articucius), sub dato (1377 V 11).

²⁶⁴ ASU/AN, fasc. 5148 (Henricus Preytenreutter), fol. 30v; OTOREPEC 1995, str. 285, št. 1438.

²⁶⁵ CAPITANIO/PILLON 2001, str. 273–274, št. 1492.

Poleg teh dveh izpričanih župnij je v srednjem veku nastal tudi vikariat pri cerkvi sv. Danijela v **Štanjelu**. Cerkev se prek toponima prvič omenja leta 1350,²⁶⁶ vikariat (Sand Danyeller Pharr) leta 1443.²⁶⁷ V letih 1477 in 1478 se v Štanjelu omenja le kaplan,²⁶⁸ tako tudi v Porcijevi vizitaciji iz leta 1570, ko ga prezentira grofija, potrjuje pa kopenski župnik, v 18. stoletju pa se tu spet navaja vikariat.²⁶⁹ Glede na to, da o kanoničnih pravicah v srednjem veku ne vemo nič, lahko le domnevamo, da gre za plemiški vikariat.

5.7.3 Cerkev sv. Janeza Krstnika (sv. Janeza Krstnika in Janeza Evangelista) v **Štivanu/S. Giovanni di Duino**, v virih imenovana tudi »de Tuba«, s starosvetnim samostanom v bližini antične postojanke ob Timavi (Fons Timavi), in versko žarišče iz zgodnjega srednjega veka, iz katerega morda izvira znameniti čedadski evangeliarij z zgodovinsko izjemno pomembnimi vpisi slovanskih in drugih veljakov iz 9. in 10. stoletja,²⁷⁰ stopi v zgodovino v drugi polovici 11. stoletja, ko jo je patriarh Henrik (1077–1084) skupaj z vasjo Mavhinje podelil benediktinskemu samostanu sv. Martina v Belinju/Beligna nedaleč od Ogleja.²⁷¹ Inkorporacijo je okoli leta 1113 ponovil patriarh Ulrik I.²⁷² Ob tej priložnosti je rečeno, da je pri cerkvi nekdanj obstajal znamenit samostan (ecclesiam sancti Johannis de Timavo, nominatissimum quondam monasterium). Menihov tam torej ni bilo več, nedvomno pa je bila tam župnija, in po patriarhovi odločitvi naj bogoslužje v cerkvi opravljajo menihi iz Belinja. V popisu papeških dajatev iz leta 1247 iz razumljivih razlogov župnije ni, ker je zajeta v komulativne dohodke belinjskega samostana, pač pa se pojavi v desetinskem seznamu iz leta 1296 kot župnija (Plebes S. Johannis de Carsto), podrejena Belinju in z vikarjem ter kooperatorjem (socius).²⁷³ Nadaljnja zgodovina samostanu ni bila ugodna – v letih 1373 do 1375 je bil predan v komendo, leta 1453 pa ga je papež Nikolaj V. dokončno zatrl in utelesil oglejskemu kapitlju –, a to na obstoj župnije ni vplivalo. Več problemov je imel samostan z odvetništvom nad župnijo. Že prva točka v pritožbi opata Wecella na patriarha Bertolda iz leta 1246 zaradi krivic, ki so se dogajale belinjskemu samostanu,²⁷⁴ govori o tem, da si odvetništvo nad župnijo prilaščajo gospodje z bližnjega Devina. Spor glede odvetništva z Devinskimi se je nadaljeval, dokler ni leta 1289 prišel pred papeža Nikolaja IV.²⁷⁵ Razmere so se uredile šele leta 1366, v času uspešnega nastopa avstrijskega vojvode Alberta III. proti oglejskemu patriarhu, ko je belinjski opat Hugu VIII. (VI.) Devinskemu priznal odvetništvo nad samostanom in

²⁶⁶ Kos 1902, str. 78, št. 31.

²⁶⁷ Kos 1902, str. 116–118, št. 60. Omenjata se dve njivi v Koprivi (ze Nesselpach in Sand Danyeller Pharr), katerih eno obdeluje neki Matija in drugo neki Gusman iz Brij, prav tako v »štanjelski fari«. Kot je znano, sta tako Kopriva kot Brje ležala v mejah župnije v Tomaju tržaške škofje, kar je dokumentirano že leta 1316 (MARSICH 1878/80, str. 171; o tem gl. v naslednjem poglavju). Zato gre ali za napako, kakršna je bila v gradivu te vrste pogosta, ali pa le za njive zunaj teh krajev, ki jih je pokrival štanjelski vikariat.

²⁶⁸ AAU, Acta 8, fol. 106v (1477 IV 29), 255r (1478 II 7).

²⁶⁹ HÖFLER 2001, str. 142, t. 19.

²⁷⁰ GZS II/328.

²⁷¹ Zabeleženo v potrditvi patriarha Ulrika I. iz okoli leta 1113; MEA, stolpca 551–552; CDI I/115 (z letnico 1085); GZS IV/40 (in glede datiranja tam op. 2). Gl tudi GZS III/337a in 361a (potrditev patriarha Friderika, 1084–1086); za belinjski samostan ter cerkev in župnijo v Štivanu gl. pregledno MARCON 1956/57.

²⁷² Gl. prejšnjo opombo.

²⁷³ Št. 88–89.

²⁷⁴ DF III/151; JOPPI 1886, str. 4–6, št. 24.

²⁷⁵ MANZANO III, str. 204; sicer pa Kos 1920, str. 109–111.

s tem posredno nad župnijo v Štivanu.²⁷⁶ Po smrti zadnjega Devinca Huga IX. (1399) so odvetniki nad župnijo postali njihovi dediči Walseejci, leta 1472, po prodaji walsejskih posesti na Krasu cesarju Frideriku III., pa Habsburžani. Habsburžanom se je medtem posrečilo, da pridobijo tudi patronat – dokumentirano je, da je leta 1507 na župnijo prezentiral cesar Makimilijan I.²⁷⁷ –, a je ta ostal pri devinskem gospodstvu.²⁷⁸ Z inkorporacijo župnije belinjskemu samostanu okoli leta 1113 je samostan prejel tudi arhidiakonatske pravice, ki so leta 1453 prešle na oglejski kapitelj.

Pri obravnavi štivanske župnije je treba opozoriti na to, da je tržaška škofija, ki je pokrivala antični tržaški ager, prvotno segala do Timave. To dejstvo se še zrcali v mejnem sporu med Dieltamom iz Devina in tržaškim mestom iz leta 1139, ko je bilo rečeno, da del posesti cerkve sv. Janeza leži na zemlji tržaškega mesta (terra Sancti Justi) in da mora ta zato tržaškim kanonikom plačevati določene letne dajatve.²⁷⁹ Kdaj je bilo območje vzhodno od Timave pripojeno Ogleju, menda še ni raziskano. Srednjeveška župnija, kakor jo je mogoče rekonstruirati po virih, se je na današnji italijanski strani raztezala od Doberdoba na severu, vključno z območjem Tržiča/Monfalcone, ki ga je pokrivala stara župnija v Marciliani,²⁸⁰ pa do Proseka na jugu, na slovenski pa je segla na goriški in tržaško-komenski Kras do Opatjega sela, Kostanjevice, Temnice in Gorjanskega.

²⁷⁶ PICHLER 1882, str. 222.

²⁷⁷ GÖTH 1861, str. 242, št. 1157 (1507 VIII 11).

²⁷⁸ HÖFLER 2001, str. 160.

²⁷⁹ 1139 VI 20; CDI I/133; GZS IV/148; gl. tudi GZS V/375.

²⁸⁰ Za stanje leta 1296 gl. papeški desetinski seznam, tu Priloga B, št. 88–92.

6. Primorska: Tržaška in koprška škofija

6.1. Uvod

6.1.1 Začetki škofije v Trstu, rimski koloniji iz 2. stoletja n. št. na kraju starejše predrimske naselbine, imenovani Tergeste, in tiste nekolike mlajše v Kopru so zaviti v krajevno izročilo o prvih kristjanih in mučencih.¹ Da se je v Trstu krščanstvo pojavilo že v 2. stoletju, kamor se je razširilo iz Ogleja, ni dvoma. Najzgodnejši arheološko ugotovljivi cerkveni objekt v Trstu je prva bazilika na ulici Via Madonna del Mare z začetka 5. stoletja, medtem ko se prva bazilika pod katedralo sv. Justa postavlja pod konec tega stoletja. Zanesljive zgodovinske vesti o škofijah pa datirajo šele iz 6. stoletja za Trst in iz 8. stoletja za Koper. Prvi zgodovinsko izpričani tržaški škof je Frugiferus (549 do ok. 568), koprski pa Johannes, ki ga je leta 756 ali 757 v škofa posvetil gradeški patriarh. V skladu s političnimi razmerami sta v tem obdobju obe škofiji skupaj z drugimi v Istri pripadali patriarhatu v Gradežu. Medtem ko se vrsta tržaških škofov sklenjeno nadaljuje do danes, se v Kopru po Janezovem nasledniku Senatorju (ok. 767) prekine. Zaradi razmer, o katerih bomo še govorili, jo je najbrž neposredno prevzel gradeški patriarh, pozneje pa je bila pripojena Trstu in je takšna ostala vse do poznega 12. stoletja.

Po cepitvi oglejskega patriarhata na gradeški in langobardski furlanski del v prvih letih 7. stoletja je Istra, takrat še vedno v območju bizantinske oblasti, pripadla patriarhu v Gradežu, kar je bilo potrjeno tudi ob podelitvi prvega palija oglejskemu patriarhu leta 723.² Frankovska zasedba Furlanije leta 776 in Istre po letu 788 tega položaja formalno ni spremenila, saj so se poskusi karolinških vladarjev, da bi istrski škofje prišli pod oglejskega patriarha,³ očitno izjalovili, a je gradeškemu patriarhu metropolitno oblast nad njimi otežila. Škofje so bili prepuščeni sami sebi, kaže celo, da si je vladar vzel pravico njihovega postavljanja. Ko je leta 1081 kralj Henrik IV. oglejskemu patriarhu Henriku podelil tržaško škofijo (Tergestinum episcopatum in provincia Istrię situm), mu je tudi dovolil, da umešča in ordinira nove škofe po proceduri, ki jo je dotlej izvajal kralj sam (iam dictus patriarcha nostro iure, nostro more, nostra lege alium in loco eius elligendo pastore virga et episcopali anulo investiat, investiendo intronizet, intronizatum more solito ordinet).⁴ Enako je bilo pri poreški škofiji, ki jo je kralj Henrik IV. patriarhu Henriku volil istega dne.⁵ S tem je oglejski patriarh pridobil dejansko metropolitno oblast nad tržaško in poreško škofijo, novi položaj pa je formaliziral papež Inocenc II. z bulo iz leta 1132, s katero je patriarhu Peregrinu I. in njegovim naslednikom podelil metropolitne pravice nad 16 škofijami, med drugim tudi nad istrskimi v Pulju, Trstu, Poreču,

¹ TERPIN 1833; KANDLER 1847; kritično nazadnje BRATOŽ 1986, posamezna poglavja.

² Pregledno: BRATOŽ 1994B.

³ Prim. odločbo cesarja Ludovika II. iz leta 855; CI VIII, str. 131–133; CDI I/61; GZS II/151 (z letnico 854); WANNER 1994, str. 97–99, št. 7.

⁴ 1081 VII 20, Lucca; GZS III/351; GLADIS/GAWLIK 1959, str. 445–447, št. 338.

⁵ GZS III/352; GLADIS/GAWLIK 1959, str. 447–448, št. 339.

Pičnu in Novigradu.⁶ Tej Inocenčevi odločitvi se je moral leta 1180 v navzočnosti papeža Aleksandra III. ukloniti tudi gradeški patriarh.⁷

Leta 1180, ko se je gradeški patriarh dokončno odpovedal pravicam nad istrskimi škofijami in je papež Aleksander III. oglejskemu patriarhu Ulriku II. potrdil metropolitno oblast nad 16 škofijami, je slednjemu dodal še koprsko cerkev (Justinopolitanam ecclesiam), pri kateri je ustanovil škofijo.⁸ Določeno je bilo, da naj aktualni tržaški škof Bernard Koper še obdrži, po njegovi smrti pa lahko patriarh postavi novega škofa tako v Trstu kot v Kopru. S tem je bila koprška škofija ponovno vzpostavljena. Prvi koprski škof v drugem obdobju njenega obstoja je bil Aldiger (1186–1216).

6.2. Tržaška škofija

6.2.1 Podobno, kot je bilo z dokumentoma iz let 1247 in 1296 za oglejski patriarhat – in iz leta 1285 za salzburško nadškofijo –, je teritorialni obseg tržaške škofije prvič razviden iz papeške taksacije dajatev za križarske vojne iz leta 1272.⁹ V njej so poleg stolnega kapitlja v Trstu, kolegiatnih kapiteljev v Miljah in Umagu ter treh samostanov (priorata sv. Mučenikov in sv. Klementa v Trstu, samostan sv. Apolinarija v Oltri) naštetih župniki (plebanus) v Buzetu (in Pinguento), Roču (Roç), Predloki (Lonca), Dolini pri Trstu (Sancti Wodorlici de Mucho), Hrušici (Pirnpon), Trnovem (Dornech), Slavini (Sclavina), Hrenovicah (Crenoviç) in Tomaju (Tomay). Ker gre za razmeroma pozen dokument, nismo prepričani, če so vse te župnije enako stare oziroma če jih smemo vse opredeliti kot pražupnije. Upošteva je teritorialne in zgodovinske okoliščine, patrocinije in kanonične pravice lahko prve župnije predvidevamo v Predloki, v Trnovem, v Slavini ali v Hrenovicah in v Tomaju, poleg tega pa še v Košani, ki je taksacija iz leta 1272 nima. Razlog za to, da Košane v tem dokumentu ni, je to, da jo je takrat kot edino podeljeval stolni kapitelj in je bila zajeta v kapiteljskih dohodkih. Naslednji celoviti vir je podobna taksacija iz let 1371–1373.¹⁰ Pri župnijah, ki jih bomo v nadaljevanju navajali n drobneje, v tem dokumentu sprememb ni, dodani so le klerikati v Tomaju, Trnovem in Dolini.¹¹ Sicer pa kakšnega celovitega popisa dieceze ni vse do poznega 17. stoletja. Apostolska vizitacija veronskega škofa Agostina Valierja leta 1579 (1580)¹² je od župnij tržaške škofije zajela le tisti dve, ki sta bili pod beneško oblastjo (Osp, Predloka). Tako se glede stanja po tridentinskem koncilu, ki pa dovoljuje določene sklepe tudi za srednji vek, lahko opremo le na vizitacijski protokol škofa Janeza Franciška Millerja ob njegovem nastopu leta 1693 (1694).¹³

Domnevati je mogoče, da v srednjem veku izpričani obseg tržaške škofije, ki se je ohranil do sprememb škofijskih meja pod Avstrijo v prvi polovici 19. stoletja, sledi prvotnim upravnim mejam iz zgodnjega srednjega veka. Tako naj bi meja med oglejskim

⁶ 1132 VI 29, Piacenza; CI VIII, str. 236–237; GZS IV/115.

⁷ 1180 VII 23; CI VIII, str. 252–256; CDI I/165; GZS IV/630.

⁸ MIGNÈ 1855, stolpci 1283–1284; GZS IV/632.

⁹ MARSICH 1878/80, str. 1–3, št. LV.

¹⁰ PAHOR 1965/66.

¹¹ Edino temeljno delo o župnijski organizaciji v tržaški – in tudi koprski – škofiji je neobjavljena diplomatska naloga Sama Pahorja na tržaški univerzi; PAHOR 1962/63; gl. tudi CUSCITO 1987.

¹² Archivio Segreto Vaticano, Arch. Congr. Concilii, Visit. Ap. 58; objava dela za koprsko škofijo LAVRIČ 1986.

¹³ Objava: DURISSINI 1998; za druge vire poznega 17. stoletja, med katerimi je tudi popis župnij na Kranjskem in v pridruženi pazinski grofiji v Valvasorjevi *Slavi* (1689), gl. HÖFLER 2001, str. 56.

patriarhatom in tržaško škofijo sledila meji med Furlanijo in Istro kot tudi meji med Istro in prvotno Kranjsko. Po tej interpretaciji naj bi Istra na severovzhodu segala vse do Postojne, s katero se je tržaška škofija vrinila med vipavsko, ljubljansko šentpetsko in cerkniško pražupnijo.

Izoblikovanje župnijske mreže na današnjem slovenskem območju tržaške škofije gre postaviti v čas, ko se je utrdila slovenska kolonizacija njenega zaledja, se pravi, najkasneje v drugo polovico 10. stoletja. Za to, da bi se naslonila na morebitno starejšo mrežo cerkva iz pozne antike, ni ne zgodovinskih ne arheoloških dokazov. Zgodnje krščanstvo se je tu razvijalo v soglasju s poznoantično družbeno in gospodarsko strukturo, ki je temeljila na avtonomiji mest in na načinu upravljanja pripadajočega podeželja, a se je, kolikor vemo, v nasprotju s preostalo Istro omejevalo na obalno območje. Razmere so se korenito spremenile, ko so si Franki z zmago nad Bizantinci v Južni Italiji leta 788 pridobili tudi dotlej bizantinsko Istro, jo podredili furlanskemu vojvodi in tu začeli uvajati nov fevdalni red.¹⁴ Ta politični in družbeni proces je bil končan leta 952, ko je cesar Oton I., novi vladar iz saške dinastije, Istro kot mejno grofijo skupaj s Furlanijo odtrgal italskemu kraljestvu in jo podredil bavarsko-karantanskemu vojvodi. Do kakšnih napetosti je prihajalo v prvem obdobju frankovske oblasti v Istri, nam nazorno priča znameniti zbor (placitum) v Rižani pri Kopru iz okoli leta 804.¹⁵ Zbor je bil sklican zato, da se ob navzočnosti odposlancev cesarja Karla Velikega popravi stanje, ki se je v primerjavi s stanjem pod »grško« oblastjo poslabšalo zaradi nasilne vlade furlanskega vojvode Janeza in nedejavnosti cerkvenih predstojnikov, pri čemer je bila posebej izpostavljena slovanska kolonizacija, ki jo je izvajal vojvoda na mestom in cerkvi pripadajoči zemlji. Zbora so se med cerkvenimi dostojanstveniki poleg gradeškega patriarha Fortunata udeležili škofje iz Trsta, Poreča, Pična, Novigrada in Pulja. V Kopru škofa ni bilo več, a je ta problematika nedvomno zadevala tudi koprsko zaledje.

V zapisniku rižanskega zbora iz okoli leta 804 beremo, da so bili »Slovani«, ki jih je v Istri naseljeval vojvoda Janez, še pogani. Njihovo pokristjanjevanje je moralo potekati vzporedno z njihovo kolonizacijo in fevdalnim razdeljevanjem zemlje. Po frankovski zasedbi Istre je vsa zemlja postala vladarjeva last, upravljal pa jo je furlanski vojvoda in za njim istrski mejni grof. Prva pomembna vladarska darovnica tržaški cerkvi je podelitev Umaga s strani italskega kralja Huga leta 929 škofu Radaldu in njegovim naslednikom.¹⁶ Listina govori o škofiji v Šiparu (episcopatus sepiensis), ki naj bi bila nekdanja župnija (plebs) tržaške škofije, in Umagu, njeni (šiparski) župniji (humago plebs ipsius episcopi). To je edina vest o obstoju škofije v Šiparu, ki je danes skromen zaselek severno od Umaga in je leta 929 morala obstajati le še na papirju.¹⁷ Kakorkoli že, s podelitvijo Umaga je tržaški škof prejel pomembno oporišče na odprti istrski obali. Tu je bil pozneje ustanovljen kolegiatni kapitelj, župnija pa je ostala tržaška tudi po oživitvi koprške škofije. Dve desetletji pozneje, leta 948, je kralj Lotar II. cerkvi sv. Marije in sv. Justa v Trstu predal vse svoje imetje in svetno oblast v mestu samem in njegovi okolici v oddaljenosti treh milj.¹⁸ S tem je tržaški škof pridobil lastno posest v mestu, ki je postala osnova za mestno

¹⁴ ŠTIH 2005.

¹⁵ CDI I/54; GZS II/23. O tem pomembnem dokumentu obstaja obsežna literatura; gl. nazadnje npr. DAROVEC/ŽUPANČIČ 1994.

¹⁶ 929 VIII 8; CDI I/69; GZS III/376; SCHIAPARELLI 1924, str. 65–68, št. XXII.

¹⁷ PASCHINI 1915C.

¹⁸ 948 VIII 8; CDI I/73; GZS II/394; SCHIAPARELLI 1924, str. 276–278, št. XI.

avtonomijo, a je pri tem tudi ostalo. Večina posesti na območju škofije je bila v rokah oglejskega patriarha in je pozneje postopoma prešla večinoma v roke njegovih vazalov, goriških grofov in gospodov Devinskih; slednji so pridobili glavne oglejske fevde v Devinu, Senožečah in Premu. Oglejski je bil celo grad Milje/Muggia Vecchia (castellum quod dicitur Mugla), v neposredni bližini Trsta, ki sta ga z vsemi pritiklinami sokralja Hugo in Lotar II. leta 931 podelila patriarhu Ursu II.¹⁹

6.2.2 Prva župnija, nastala na območju tržaške škofije, poseljenem s Slovenci, je bila bržkone prazupnija sv. Janeza Krstnika v **Predloki**, v virih vseskozi navajana kot **Loka** (Lonca, Loca, Lonche ipd.), kakor se danes označuje okoli kilometer oddaljena naslednica prvotnega naselja. Toponim, ki je v latinščini in italijanščini ohranil staroslovanski nosnik, patrocinij župnijske cerkve, ki jo izkazuje kot »krstno cerkev« (ecclesia baptismalis), in arheološka lokaliteta iz rimskega obdobja in z zgodnj srednjeveškimi slovanskimi najdbami iz 9. do 11. stoletja²⁰ dokazujejo njeno veliko starost. Kraj sam se v zgodovinskem gradivu pojavi leta 1067. Tega leta je kralj Henrik IV. freisinškemu škofu Ellenhardu podelil sedem vasi s pritiklinami, med katerimi so bile tudi cerkve, v Istri, v Ulrikovi mejni grofiji, in sicer Kubed, Predloko, Osp, Rožar (Rozariol), Truške, Šterno in Sv. Peter (has villas Cvvida, Lovnca, Ozpe, Razari, Trvscvlo, Steina, Sanctepetre in pago Istria in marcha Odalrici marchionis sitas cum omnibus appenditiis suis).²¹ Od teh so Predloka, Rožar in Osp ležali v tržaški škofiji, Kubed in Truške v koprski, Šterna (Cisterna) in Sv. Peter (najbrž Fratrija ali Motrin; S. Pietro di Motrin) pa na območju Buj, ki je sodilo pod škofijo v Novigradu. Gre za kronska lastnina. Čeravno ni verjeti, da bi jih nekoč pokrivala ena sama prazupnija, lahko sklepamo, da je takrat župnija v Predloki že obstajala. Od omenjenih krajev sta ji pripadala Rožar in Osp.

Glede na to, da je Predloka sodila k vladarski posesti, in na to, da je bila nekdaj v polnih škofovih pravicah, si jo spričo številnih analogij lahko predstavljamo kot prazupnijo za slovansko prebivalstvo južno in jugovzhodno od Trsta. Njen teritorij, izpričan v vizitaciji škofa Agostina Valiera iz leta 1579,²² je majhen, nenavadno razpotegnen in stisnjen med župnijama v Dolini in Brezovici ter koprsko škofijo. Očitno gre le za ostanek nekega večjega teritorija, ki se lepo zaokroži z župnijami v Dolini, Ospu in Brezovici. V resnici obstajajo zgodovinski in teritorialni razlogi za domnevo, da so se župnije v Ospu, v Dolini in v Brezovici neposredno ali posredno izločile iz predloške prazupnije.

Ker o tem, ali je koprška škofija po ukinitvi in v času, ko jo je upravljal tržaški škof, ohranila nekdanji teritorij, obstajajo nejasnosti, ne vemo, ali je in koliko je cerkev sv. Janeza Krstnika s svojim teritorijem ob postavitvi segla tudi na to območje. Glede na to, da sta v posesti, ki jo je leta 1067 prejel freisinški škof, bila tudi Kubed in Truške, te možnosti ni zavreči, a je tudi ni mogoče potrditi. Kakorkoli že, ob vzpostavitvi koprške škofije leta 1180 sta oba kraja pripadla tej škofiji. Ko je Koper v vojni s Trstom leta 1254 pridobil še tržaško območje med Ospom in Rakitovcem, ki ga je pokrivala župnija v Predloki,²³ škofijske meje temu niso sledile. Župnija je ostala Trstu.

¹⁹ GZS II/379; SCHIAPARELLI 1924, str. 85–87, št. XXVIII.

²⁰ BOLTIN-TOME 1990.

²¹ 1067 III 5, Regensburg; ZAHN 1870A, str. 84–85, št. 83; UBKr I/45; GZS III/251; GLADISS/GAWLIK 1941, str. 243–244, št. 187; nadrobnosti MIHELIC 2005, z vprašanjem, ali je freisinški škof tudi v resnici prišel do te posesti. Z mejnim grofom Ulrikom je mišljen Ulrik iz rodbine Weimar-Orlamünde.

²² HÖFLER 2001, str. 197–199.

²³ DAROVEC 1990, str. 35.

6. Primorska: Tržaška in koprška škofija

05 Zemljepisna skica tržaške škofije (po: PAHOR 1965/66)

Podobno vprašanje se postavlja tudi za bolj oddaljeni župniji v **Buzetu** (s cerkvijo Marijinega vnebovzjetja) in **Roču** (s cerkvijo sv. Jerneja), s katerima se je tržaška dieceza zajedla v kontinentalno območje Istre. Buzet in Roč sta spričo zemljepisnega položaja morala soditi v isto kronsko ozemlje kot Predloka, a ju je kralj Henrik IV. skupaj z nekaterimi drugimi kraji v Istri že leta 1064 podelil istrskemu mejnemu grofu Ulriku.²⁴ V tej listini je sicer govor le o vsega skupaj 20 kraljevih kmetijah, a sta kraja pozneje izpričana v posesti Ulrikove rodbine. Leta 1102, tik preden se je Ulrik II., sin omenjenega Ulrika in brat umrlega mejnega grofa Popona Weimar-Orlamünde, umaknil na Thürinško, sta s soprogo razdelila svojo posest v Istri.²⁵ Tako sta Roč volila svojemu fevdniku Majnhardu, Buzet pa oglejski cerkvi. Leta 1209, potem ko je bil na augsburškem državnem zboru zaradi obtožbe o sodelovanju pri umoru kralja Filipa odstavljen Henrik IV. Andechs-Meranjski kot zadnji istrski mejni grof iz te rodbine in ga je na tem položaju nadomestil oglejski patriarh, je tudi Roč pripadel oglejski cerkvi, leta 1420 pa so oba kraja zasedli Benečani. Leta 1477 je papež Sikst IV. Roč inkorporiral tržaškemu stolnemu kapitlju, a so kanoniki kljub temu imeli težave z župniki, ki so jih na župnijo vsilili Benečani.²⁶ V papeški taksaciji iz let 1371–1373 se tu poleg Buzeta in Roča z župnikom na novo pojavi župnija sv. Jurija v **Zrenju** (plebanus de Sdregna).²⁷ Glede na zemljepisni položaj se je morala izločiti iz župnije v Buzetu. Pač pa v tem viru ni nove župnije sv. Kancijana v **Lanišču**, četudi je z župnikom dokumentirana že leta 1304.²⁸ Pred tem je njen teritorij moral pripadati župniji v Roču, leta 1477 pa je skupaj z matično župnijo prišla pod kapitelj v Trstu.

6.2.3 Omemba župnika v **Predloki** v taksaciji papeških dajatev iz leta 1272 je hkrati tudi prva omemba tamkajšnje župnije. Iz nje posredno izhaja, da je bila v škofovih polnih pravicah, čeravno je bil njen teritorij že od leta 1254 dalje v posesti koprške občine in po beneški zasedbi Kopra pod Benečani. Po letu 1272 srečamo predloškega župnika v zgodovinskem gradivu še večkrat, saj je često prihajal iz vrst tržaških stolnih kanonikov, vendar datira prvi znani dokument, ki neposredno govori o kanoničnih pravicah pri tej župniji, šele iz leta 1413, ko jo je podelil škof Nikolaj de Carturis.²⁹ Leta 1470 se je cesar Friderik III. s soglasjem tržaškega škofa Antonia Goppa obrnil na papeža Pavla II. s prošnjo, da bi privolil v inkorporacijo župnije ženskemu benediktinskemu samostanu sv. Ciprijana (S. Benedetto della Cella) v Trstu,³⁰ inkorporacijsko bulo pa je izdal šele papež Sikst IV. leta 1475.³¹ Župnija je ostala v posesti tržaških benediktink vse do 19. stoletja.

Zemljepisni položaj kraja in dejstvo, da se v zgodovinskem gradivu pojavi že leta 1067 skupaj s Predloko, nam dovoljuje sklep, da se je župnija sv. Petra ap. v **Ospu** izločila iz predloške pražupnije. Patrocinij nekdanje župnijske cerkve, sv. Peter,³² se v tej dobi pogosto povezuje z nemškimi fevdalci ali upravitelji kronskih posesti, zato je prav

²⁴ 1064 VII 31, Goslar; CDI I/105; UBKr I/43; GZS III/230; GLADISS/GAWLIK 1941, str. 176–177, št. 135.

²⁵ 1102 XI 16; CDI I/119; UBKr I/67; GZS IV/5.

²⁶ MARSICH 1884, str. 128–130, št. CCCXXXVIII, str. 138–140, št. CCCLIV.

²⁷ PAHOR 1965/66.

²⁸ PAHOR 1962/63, str. 12.

²⁹ CDI IV/944 (1413 II 8).

³⁰ CDI IV/1166 (1470 V 24).

³¹ CDI IV/1183 (1475 III 8). V literaturi se kot leto inkorporacije najde tudi leto 1477 (KANDLER 1855, str. 54; HÖFLER 2001, str. 197, t. 5), kar bo verjetno leto njene izvedbe po resignaciji ali smrti dotedanega župnika.

³² HÖFLER 2001, str. 201.

mogoče, da je cerkev, ko je bil kraj podeljen freisinsškemu škofu, že stala. Kljub temu pa župnije leta 1272 tu še ni bilo. Prvič se omenja leta 1431, in sicer posredno z župnikom (in Ospo) v vrsti tistih župnikov (plebani), na katere je papež Evgen IV. naslovil javno razglasitev sodbe v sporu med tržaškim kapitljem in Walseejci glede patronatov, o kateri bomo tu še govorili.³³ O kanoničnih pravicah v srednjem veku ni podatkov. Iz navedb v 17. stoletju (1665, 1694), da je bila župnija v patronatu soseske oziroma da je soseska prezentirala župnika,³⁴ je mogoče sklepati, da so jo – najprej kajpak kot vikariat, podrejen Predloki – dotirali tamkajšnji vaščani.

V nasprotju z župnijo v Ospu se župnija sv. Ulrika v **Dolini/S. Dorligo della Vale** omenja posredno prek župnika kot priče (Andrea plebano Sancti Wodorlici) že leta 1247, in sicer v zadevi košanske župnije, ki jo bomo tu še obravnavali,³⁵ in zatem v papeški taksaciji iz leta 1272. Kljub temu njen patrocinij pušča dvom, da gre za prажupnijo. V srednjeveškem gradivu se župnija in njen župnik običajno navajata po bližnjem gradu Mokovo ali Mohovo (Mucho, Muchou, Moho, Mocco), tako tudi leta 1272 (Sancti Wodorlici de Mucho) in še večkrat zatem, v letih 1418 in 1420 pa tudi po dolini pod gradom, to je dolini Glinščice (valis Mochoy, valis Mocoy).³⁶ Ta nekdanji pomembni grad v Zabrezcu pri Borštu, zdaj na italijanski strani, je bil oglejski fevd, prvič izpričan leta 1192 prek priče, ministeriala Ulrika, sina Ravinovega.³⁷ Kot kaže, ga je večinoma užival tržaški škof, tako tudi v letih 1233 in 1244, ko je tam izstavil listino.³⁸ Potem ko so ga v vojni z oglejskim patriarhom leta 1287 zavzeli Benečani, je z mirovno pogodbo iz leta 1291 med dožem Petrom Gradenigom na eni strani ter patriarhom Rajmundom, grofom Albertom Goriškim in tržaško občino na drugi dokončno pripadel tržaškemu škofu.³⁹ Misel, da je bila cerkev, pri kateri je tržaški škof ustanovil dolinsko župnijo, prvotno lastniška cerkev oglejskega patriarha, pač iz 12. stoletja, podpira tudi njen patrocinij. Ta se v Furlaniji pojavi v 11. stoletju s cerkvijo in zatem meniško skupnostjo S. Odorico al Tagliamento in je tam tudi sicer dovolj pogost. Na drugi strani pa se župnijski distrikt presenetljivo ujema z gospostvom gradu Socerb, na katerega je bila prenesena gosposčina Mokova po razrušenju gradu po beneški vojni leta 1511, z izjemo vasi, ki so sodile pod gosposčino Švarcenek in jih je v 17. stoletju pokrivala kapelanija v Lokvi.⁴⁰

Dokaza, da bi se župnija v Dolini izločila iz prажupnije v Predloki, kajpak ni.⁴¹ Vendar njen zemljepisni položaj in dejstvo, da je bila v škofovih polnih pravicah, ne ponuja možnosti, da bi se izločila iz Košane pa tudi ne iz Tomaja.

Pogled na zemljevid pokaže, da je župnija v Dolini prevzela pretežni del predloške prажupnije skupaj s srednjeveško župnijo sv. Štefana v **Brezovici**. Kakšne so bile razmere v dolinski župniji po letu 1272, nam nazorno kaže pred kratkim objavljeni dokument

³³ HORTIS 1876/77, str. 170.

³⁴ HÖFLER 2001, str. 201.

³⁵ CDI II/278; UBKr II/140; GZS VI,1/34.

³⁶ MARSICH 1881/82, str. 309, 310.

³⁷ CDI I/181, 183; GZS IV/808, 812.

³⁸ CDI II/258 (1233); GZS V/600, 844.

³⁹ 1291 XI 11; CDI II/436.

⁴⁰ HÖFLER 2001, str. 202–203.

⁴¹ Po Samu Pahorju naj bi ta proces potekal v nasprotni smeri, to je, da se je Predloka izločila iz Doline, in sicer po vzpostavitvi koprške škofije leta 1186, ko naj bi njen teritorij postopoma prišel v last koprške občine, česar pa spričo razpoložljivih zgodovinskih podatkov ni mogoče zagovarjati; PAHOR 1962/63, str. 165–166.

iz leta 1299.⁴² S to listino je tržaški škof Brisa de Toppo (1285–1299) s privoljenjem župnika v Dolini zaradi obsežnosti te župnije (plebes Sancti Wolrici de Muchou) in z njo povezane potrebe po dušni oskrbi pri cerkvi sv. Štefana v Brezovici (sancti Stephani de Breswic) tam postavil večnega vikarja. To je obenem tudi prva znana vest o cerkvi v Brezovici. Druga pomembna novost, ki jo prinaša ta listina, je nastop vikarja pri cerkvi sv. Marka v **Markovščini** (vicario Sancti Marci de Carstis) kot priče. Za to cerkev je znano, da je bila postavljena leta 1295 v vasi, ki se je takrat še imenovala »Nouack«,⁴³ in sicer za posest goriških grofov v upravi Novega gradu (Castelnuovo-Neuhaus) v Brkinih. Leta 1297 je grof Albert II. Goriško-Tirolski kot nosilec patronatskih pravic pri tej cerkvi prezentiral kaplana, ki je bil leto zatem potrjen.⁴⁴ V Markovščini se duhovnik omenja še leta 1351 in 1358,⁴⁵ a klerikat, ki ga popisi dajatev iz let 1371–1373 navajajo v župniji Dolina,⁴⁶ je moral biti ta v Brezovici, medtem ko je cerkev v Markovščini zdrsnila na raven brezoviške podružnice. Zadnjič se tu kaplan (rector capelle S. Marci in Charstis), očitno brez dušne oskrbe, omenja leta 1405.⁴⁷

Prva konkretna omemba župnije v Brezovici, pač šele na stopnji vikariata, datira v leto 1403, ko se v neki nemško napisani podelilni listini navaja vas »Chosiack« (Kozjane), »das gelegen ist an dem obern Charst in Bresewicz pharr«, z 11 kmetijami in desetino, katere četrti del (to je štiridesetina) pripada župniku.⁴⁸ Zadnji podatek pove, da je vas sodila pod neko cerkev brezoviške župnije z duhovnikom. Leta 1406 se v Brezovici dejansko omenja klerik (clerico in Bresowicz), leta 1421 pa določno župnik (plebanus de Bresuiza), ki je bil eden od stolnih kanonikov.⁴⁹ Iz poznejših podatkov je razvidno, da je župnijo podeljeval škof »pleno jure«, torej je tržaški škof pri ustanovitvi vikariata in župnije v Brezovici ohranil pravice, ki jih je imel v matični župniji.

Osamljen je podatek iz leta 1337 o vikarju v Gročani.⁵⁰ Vikariat pri nekdanji cerkvi sv. Tomaža v **Gročani/Grozzana**, danes v ruševinah tostran državne meje, je sicer izpričan šele v popisih iz 17. stoletja kot kapelanija ali kuracija.⁵¹

6.2.4 Obsežni jugovzhodni del tržaške dieceze je pokrivala pražupnija sv. Petra (sv. Petra in Pavla) v **Trnovem**, zdaj del Ilirske Bistrice. Prvi podatki o tej župniji so takšni kot pri Predloki: prva omemba v papeški taksaciji iz leta 1272 (plebano de Dornech) in polne pravice tržaškega škofa. Neposrednega dokaza o zadnjem ni, posredno pa to dokazuje dejstvo, da je škof leta 1443 stolnemu kapitlju inkorporiral župniji pripadajoči vikariat v Jelšanah, česar ne bi mogel storiti, ko bi bila župnija v posesti stolnega kapitlja ali arhidiakona.⁵² V 15. stoletju pa je postala jedro dolgotrajnega spora okoli patronata

⁴² PREMRL 2010, str. 120–121; gl. tudi PAHOR 1962/63, str. 9. Glede na dejstva, ki izhajajo iz tega dokumenta, je treba dopolniti izvajanja podpisanega o brezoviški župniji; HÖFLER 2001, str. 194.

⁴³ »Ecclesiam sancti Marci de novo constructam apud villam que dicitur Nouack«; 1295 XII 16; HHStAW; Kos 1956, str. 25, op. 65.

⁴⁴ Kos 1956, ib.; PAHOR 1962/63, str. 9.

⁴⁵ ASU/AN, fasc. 5119 (Gubertinus de Novate), nevezano (1351 III 19); HÖFLER 2001, str. 196, t. 11.

⁴⁶ PAHOR 1965/66.

⁴⁷ RG II, stolpec 1210, št. 07784.

⁴⁸ KOMATAR 1907, str. 165, št. 282.

⁴⁹ MARSICH 1881/82, str. 292–297, št. CCXXXVIII (1406); str. 316–317, št. CCLXIII (1421).

⁵⁰ PAHOR 1962/63, str. 13.

⁵¹ HÖFLER 2001, str. 204, št. 12.

⁵² Več o tem v nadaljevanju.

med škofom, arhidiakonom in kanoniki na eni ter rodbino Walsejskih na drugi, ki se je dotaknil tudi nekaterih drugih župnij tržaške škofije.⁵³

Teritorij župnije je sodil pod svetno jurisdikcijo gradu Prem, ki je bil tako kot Devin oglejski fevd, a so si ga prilastili Devinski, po smrti zadnjega moškega potomca te rodbine leta 1399 pa so ga prevzeli njihovi dediči Walsejski. Leta 1355 se je Hugo (VIII.) Devinski obrnil na tržaške kanonike, zakaj ga pozivajo, naj pojasni, ali pripada klerikat pri Sv. Petru v Trnovem (clericatum sancti Petri in Dornek) kanonikatu ali škofu.⁵⁴ Ta zagonetni dokument bi se dalo razložiti tako, da so kanoniki izvedeli, da je v tej župniji klerik, kaplan z dušno oskrbo ali pridruženi vikar (ne župnik), o katerem niso vedeli nič in jih je zanimalo, če ni morda v posesti kapitlja. Župnija je pač še vedno bila v škofovih polnih pravicah, tako tudi klerikat, ki je izpričan že v taksaciji iz leta 1371–1373⁵⁵, leta 1399 pa ga je podeljeval škof.⁵⁶ Položaj se je zaostрил leta 1395, ko je Rudolf Walsee, tržaški glavar in skrbnik mladoletnega Huga (IX.) Devinskega, za župnika v Trnovem škofu prezentiral svojega kaplana. Zaradi protipravnosti prezentacije je škof kandidata najprej izobčil, a ko ga je ta ponižno prosil odpuščanja, se je škof omehčal in mu je župnijo vendarle podelil.⁵⁷ Zadeva iz leta 1395 je pomenila uvod v prizadevanje Walsejskih, da si po zgledu drugih velikašev »ex jure territoriali«⁵⁸ pridobijo patronate župnij na svojih kraških gospodstvih.

Da so se napetosti med Walsejci in tržaškim škofom v začetku 15. stoletja stopnjevale, priča vrsta dokumentov od leta 1426 dalje.⁵⁸ Spor zaradi župnika, ki ga je na župnijo postavil Rajnpreht (III.) Walsejski, je prišel pred papeža v Rim in leta 1434 pred koncil v Baslu, na katerem so Rajnprehtovega župnika izobčili.⁵⁹ V več let trajajoči zadevi se je baselski koncil na koncu spet postavil na stran tržaškega škofa in kapitlja. Da bi položaj s strateško potezo rešil, je škof Nikolaj de Aldegardis leta 1446 župnijo utelesil tržaškemu kapitlju.⁶⁰ Vendar se tudi kapitlju kljub vsem prizadevanjem ni posrečilo, da bi prišel v posest župnije, tudi protest pri rimskem kralju Frideriku leta 1449 ni rodil sadu. Tako je leta 1462 v spor moral poseči sam papež Pij II. Župnijo v Trnovem je zatrl, namesto nje pa v župnijsko povzdignil Marijino cerkev v Knežaku (nec non ecclesiam sancte Marie de Chucsacho prefate diocesis, que filialis eiusdem sanctorum Petri et Pauli existit in parrochiale et matricem ecclesiam errigere).⁶¹ A tudi to ni zaleglo. Kmalu zatem, 15. junija leta 1463, se je kapitelj pogodil z Rajnprehtovim sinom in dedičem Rajnprehtom IV. in njegovim bratom Volfgangom. S to pogodbo je kapitelj Walsejskim za letno penzijo prepustil patronat nad župnijo skupaj s patronatom župnij v Tomaju in Košani ter vikariatov v Senožecah in Jelšanah.⁶² Leto zatem je sledila še potrditev papeža Pija II.⁶³ Leta 1472, ko je Rajnpreht, zadnji predstavnik tega rodu na Krasu, Devin,

⁵³ Nadrobno o tem z objavo listin HORTIS 1876/77 in 1877/78.

⁵⁴ HORTIS 1876/77, str. 58, 67, št. I.

⁵⁵ PAHOR 1965/66.

⁵⁶ MARSICH 1881/82, str. 39–41, št. CCXXVII.

⁵⁷ HORTIS 1876/78, str. 58–60; listini (1395 X 22) inserirani v listini 1448 II 1; HORTIS 1877/78, str. 189–196, št. XXX.

⁵⁸ HORTIS 1876/77 in 1877/78

⁵⁹ HORTIS 1877/78, str. 99–109, št. XXIII.

⁶⁰ HORTIS 1877/78, str. 184–188, št. XXVIII.

⁶¹ HORTIS 1877/78, str. 218–219, št. I.

⁶² HORTIS 1877/78, str. 221–226, št. III; CDI IV/1132, 1133.

⁶³ HORTIS 1877/78, str. 227–228, št. IV; CDI IV/1146.

Sežano in Prem prodal cesarju Frideriku III., je patronat nad temi župnijami in vikariati prešel na Habsburžane.

Cerkev Marijinega vnebovzjetja v **Knežaku** se prvič omenja kot kapela v buli, ki jo je papež Evgen IV. v zvezi z omenjenim sporom izdal leta 1431 (ecclesia ac capella beate Marie in Knesok terg. dioc.).⁶⁴ Cerkev je takrat očitno že imela duhovnika in to je slej ko prej omogočilo, da jo je papež leta 1462 lahko povzdignil v župnijsko. Pogodba med tržaškim kapitljem in Walsejskimi iz naslednjega leta je sicer vzpostavila prvotno stanje, a je morala cerkev ohraniti poseben položaj med trnovskimi podružnicami. Vikariat je tu dokumentiran šele v 17. stoletju, kar pa bo posledica pomanjkljivih virov iz 16. stoletja.

Precej starejša utegne biti kapelanija pri cerkvi sv. Helene na **Premu**. V Valvasorju (1689) in v vizitacijskem zapisniku škofa Millerja (1694) se pri cerkvi navaja kapela sv. Mihaela, nedvomno kostnica, kar kaže, da je kapelanija že v srednjem veku imela pogrebno pravico, četudi iz te dobe o tem ni zgodovinskih podatkov. Nedvomno gre za ustanovo premske gosposčine, se pravi Devinskih ali Walsejskih, ki so pri njej imeli tudi patronat. Ta je leta 1472 pripadel Habsburžanom. V 17. stoletju je bila povzdignjena v vikariat z določenim distriktom.⁶⁵

V taksaciji iz let 1371–1373 je med tremi župnijami, ki so imele klerikat, naštetu tudi Trnovo. Nedvomno gre tu za vikariat, iz katerega se je razvila župnija Marijinega vnebovzjetja v **Jelšanah**. Prva znana omemba klerika v trnovski župniji in brez omembe kraja je iz leta 1334,⁶⁶ v dveh listinah iz leta 1395 pa se kot priča že pojavi jelšanski vikar (Stephano vicario in Helsano, drugič: Helsaco).⁶⁷ Oba dokumenta sta citirana v listini z dne 1. februarja 1448 v sklopu tistih listin, ki so nastale v sporu z Walsejskimi. Ta spor vikariata v Jelšanah ni neposredno zadeval, a ker je bil tako ali drugače povezan z župnijo v Trnovem, ga je škof Nikolaj de Aldegardis leta 1443 iz varnostnih razlogov utelesil stolnemu kapitlju,⁶⁸ ob tej priložnosti je zapisan kot »ecclesia seu clericatus sancte Marie in Elsaco«. V poravnalni pogodbi med kapitljem in Walsejskimi iz leta 1463,⁶⁹ s katero je kapitelj slednjim prepustil patronat nad trnovsko župnijo, je za Jelšane rečeno, da je »filialis suprascripte ecclesie in Dornech«. Čeravno se v razglasu papeža Evgena IV. iz leta 1431 Jelšane pojavljajo z župnikom (in Nolsach),⁷⁰ je cerkev ostala na ravni vikariata in se je povzdignila v župnijsko šele pod Habsburžani, ki so prejeli njen patronat za Walsejskimi leta 1472.

Iz novoveških popisov jelšanske župnije je razvidno, da je predjožefinska župnija segla globoko na jug prek današnje slovensko-hrvaške meje.⁷¹ V popisu cerkvenih prebend v Notranji Avstriji iz okoli leta 1665 je zabeležena posebna župnija pri cerkvi sv. Andreja v **Žejanah** s štirimi neimenovanimi podružnicami v polnih pravicah tržaškega škofa in upravi župnika v Hrušici. Gre za distrikt Mun s cerkvami sv. Marije Magdalene v Munah, Sv. Križa pri Munah in sv. Andreja v Žejanah ter novoveško cerkev sv. Roka in Sebastijana v Munah. Kako je bilo s tem, nam osvetljuje pismo doža Cristofora Mora beneškemu

⁶⁴ HORTIS 1876/77, str. 169–185, št. XVII.

⁶⁵ HÖFLER 2001, str. 178, t. 34.

⁶⁶ CDI III/637.

⁶⁷ HORTIS 1877/78, str. 192, 193.

⁶⁸ Omenjeno v pogodbi med bratoma Walsee in kapitljem z dne 15. junija 1463; HORTIS 1877/78, str. 221.

⁶⁹ Kot prejšnja opomba.

⁷⁰ HORTIS 1876/77, str. 170.

⁷¹ HÖFLER 2001, str. 180–182.

glavarju v Rašporju z dne 19. septembra 1465.⁷² Iz pisma izvemo, da je ljudstvo v Roču imelo pravico voliti župnika pa tudi duhovnika, ki je oskrboval prebivalce vasi Žejane, Zgornje Mune in Spodnje Mune (villarum de Xiana, Moneque superioris et Mone inferioris) v gospostvu Walsejskih v Jelšanah. Zdaj pa tržaški škof tistim v Roču odreka omenjeno pravico in jih nadleguje, poleg tega pa je beneficij žejanskega distrikta inkorporiral župniji v Jelšanah, tako da tamkajšnje prebivalstvo ostaja brez dušne oskrbe in umira brez zakramentov, saj jih od Jelšan loči sedem milj goratega in gozdnega sveta. Na tej podlagi je mogoče sklepati, da je bil ta distrikt šele pred kratkim pripojen Jelšanam, predtem pa je pripadal župniji v Roču ali, kot piše Samo Pahor, Lanišču.⁷³ V resnici se je to zgodilo leta 1456, ko je tržaški stolni kapitelj, ki mu je bila inkorporirana župnija v Jelšanah, enega od kanonikov poslal h glavarju v Rašporju, da za kapitelj pridobi tri vasi, podrejene tej župniji.⁷⁴ V omenjenem pismu je dož pozval rašporskega glavarja, naj tržaškega škofa omehča, a očitno zaman. – Mislimo, da gre za vikariat s sedežem v Žejanah ali Munah, katerega naloga je bila, da pokrije teritorij, ki je po beneški okupaciji tega dela Istre ostal v svetni jurisdikciji Walsejskih in od leta 1472 dalje Habsburžanov. To potrjuje omemba Petra, župnika »v Jelšanah in Munah«, iz leta 1494.⁷⁵ Drugih podatkov pa ni in šele leta 1573 naj bi bila izpričana kapelanija v Žejanah v patronatu nadvojvode Karla, ko jo je ta podelil nunskeemu samostanu na Reki. Ob koncu 17. stoletja je bila ta kapelanija pri cerkvi sv. Marije Magdalene v Munah, jurisdikcija nad njo pa je bila v rokah reških nun.⁷⁶

Edini, šibak in pozen namig na to, da bi se župnija sv. Krizogona v **Hrušici** lahko izločila iz pražupnije v Trnovem, je omenjena pripomba v popisu cerkvenih prebend v Notranji Avstriji iz okoli leta 1665, to je, da je župnijo sv. Andreja v Žejanah, o kateri govori samo ta vir, takrat oskrboval hrušiški župnik. Glede na zemljepisni položaj tega okoliša, ki na severu meji na hrušiško župnijo, to ne bi bilo nemogoče. Čeravno se Hrušica kot samostojna župnija navaja že v papeški taksaciji iz leta 1272, pa obstaja močan dvom, da gre – tudi zaradi patrocinijske župnijske cerkve – za pražupnijo. V tržaški škofiji osamljeni patrocinijski sv. Krizogon, se pojavlja v severnojadranskem prostoru (Benetke, Gradež-Oglej, Zadar). Krizogonov patrocinijski sv. Krizogon ter v Gradežu in Ogleju se navezuje na tega svetnika zato, ker naj bi ta mučeniško smrt doživel pod Dioklecijanom na oglejskem območju »ad Aquas Gradatas«, kamor naj bi po rimski varianti legende pred preganjanjem pobegnil iz Rima, to je tam, kjer so nekaj pozneje usmrtili sv. Kancijana in tovariše. Njegove relikvije naj bi kmalu zatem prenesli v Rim, kjer naj bi mu že pod papežem Silvestrom I (314–335) zgradili cerkev, v kateri naj bi se častila njegova glava, njegovo telo pa naj bi pozneje shranili v Benetkah. Zaradi tega ne glede na to, ali sloni kult sv. Krizogona (Krševana) v Zadru na avtentičnem izročilu ali pa gre za konkurenčno potvorbo, ni potrebe, da bi pojav tega patrocinijskega v Hrušici povezovali z Dalmacijo.⁷⁷

Okoliščine, v katerih je bila postavljena cerkev v Hrušici in se je izoblikovala župnija, nam vsaj nekoliko osvetljujejo tamkajšnje posestniške razmere. Del župnijskega

⁷² CDI IV/1149.

⁷³ PAHOR 1962/63, str. 47, 96–97. Pismo beneškega doža o Lanišču nič ne govori, četudi bi glede na zemljepisni položaj to prišlo prej v poštev kot Roč. Zato obstaja možnost, da je župnik v Lanišču oskrboval manjši teritorij, kot se mu pripisuje, drugo pa je še spadalo pod Roč.

⁷⁴ SCUSSA 1863, str. 94. Scussa sicer piše, kot da naj bi odposlanec kapitelju te vasi povrnili, kar pomeni, da naj bi enkrat prej že pripadale Jelšanam, žal pa ne navaja vira, da bi to bilo mogoče preveriti.

⁷⁵ SCUSSA 1863, str. 100.

⁷⁶ HÖFLER 2001, str. 181–182.

⁷⁷ Prim. PAHOR 1962/63, str. 125, 165–166; več o tem tu v poglavju o patrocinijskih.

teritorija je sodil pod svetno jurisdikcijo Novega gradu (Podgrad) v Brkinih, ki je bil v poznem srednjem veku goriška posest z ministeriali iz rodu devinskih ministerialov.⁷⁸ Hrušica sama z bližnjimi Poljanami, s cerkvijo, župniščem in drugimi pritiklinami pa je pripadala gosposčini Švarcenek (Schwarzenegg) v Podgradu pri Vremah.⁷⁹ Ta je bila sprva oglejski, pozneje goriški fevd, kot takšen prvič izpričan leta 1249.⁸⁰ Tako lahko postavitev cerkve pripišemo oglejskemu patriarhu ali njegovim fevdnikom na Švarcenuku, preden je ta prišel v goriško posest, lahko da že v 11. ali 12. stoletju, patriarh pa jo je zatem – podobno, kot to domnevamo za Dolino – predal tržaškemu škofu. Ne glede na posestniške razmere je bila župnija vseskozi v škofovih polnih pravicah, posestniki Novega gradu ali Švarceneka pa so – če so – izvajali odvetništvo. Na to je mogoče sklepati vsaj po tem, da je Ošalk (Vošalk), eden od ministerialov na Novem gradu, leta 1341 že pokojen, pred smrtjo izrazil željo, da bi bil pokopan v domači cerkvi.⁸¹ Ker je župnija ležala zunaj vplivnega območja Devinskih in Walsejskih, so jo obravnavani spori okoli patronatov na Krasu obšli.

6.2.5 Poleg Predloke in Trnovega lahko tudi v primeru župnije sv. Štefana Papeža v **Košani** predvidevamo, da gre za pražupnijo z dovolj velikim obsegom in prvotno polnimi škofovimi pravicami. Kar pri tem moti, je razmeroma redek patrocinijske cerkve, ki si ga težko predstavljamo v povezavi s pražupnijo 10. ali 11. stoletja. Vendar o izvirnosti patrocinijske cerkve, ki je sicer dokumentiran šele v popisih iz druge polovice 17. stoletja, in o njegovi starosti – 11. stoletje, če že ne čas pred letom 1000 – na podlagi novih spoznanj ni treba dvomiti.⁸² Na drugi strani pa ni indicev, ki bi kazali, da se je Košana izločila iz katere bližnjih pražupnij, recimo iz Slavine.

Kot je bilo povedano, je bila cerkev v polnih pravicah tržaškega škofa, in sicer do leta 1247, ko jo je škof utelesil stolnemu kapitlju z izjemo škofijske pristojbine (katedratika) in arhidiakonatskih pravic. Ohranjena listina⁸³ govori o tem, da se je aktualni košanski župnik odpovedal župniji in jo »vrnil« škofu, ta jo je nato utelesil kapitlju, kapitelj pa jo je zatem podelil nazaj istemu duhovniku. Iz nadaljnega gradiva je razvidno, da so kanoniki župnijo zanemarjali in da je bila od časa do časa brez duhovnika. To jim je v gmotnem pogledu koristilo, saj so s tem sami pobirali njene dohodke, a je bilo v nasprotju s potrebami po dušni oskrbi. Leta 1281, ko je bila župnija predolgo vakantna, jo je papež potrdil duhovniku, ki ga je po odlokih lateranskega koncila tjakaj postavil oglejski patriarh kot metropolit.⁸⁴ Podobno je bilo leta 1308, ko je župnika imenoval papeški legat, čemur pa so se kanoniki uprli, češ da župnija pripada kapitlju.⁸⁵ Da bi ta položaj dokončno rešil, jo je škof, kot kaže, takrat ali takoj zatem ponovno utelesil kapitlju.⁸⁶

Ker je župnijski teritorij deloma sodil pod svetno jurisdikcijo Prema, je župnija v 15. stoletju delila usodo drugih župnij na Krasu pod Devinskimi in Walsejeci. Tako

⁷⁸ ŠTIH 1994, str. 81–82.

⁷⁹ RUTAR 1896, str. 250; KOS 1954, str. 39; HÖFLER 2001, str. 182–183.

⁸⁰ ŠTIH 1994, str. 22.

⁸¹ ŠTIH 1994, str. 82.

⁸² Gl. o tem tu v poglavju o patrocinijskih. Domneva, da naj bi bila cerkev prvotno posvečena sv. Štefanu Prvememu mučencu in ne sv. Štefanu Papežu (HÖFLER 2001, str. 189, t. 3.–4.), ni umestna.

⁸³ CDI II/278 (1247 IV 7); MARSICH 1877/78, str. 376–377, št. XXXIX; UBKr II/140; GZS VI,1/34.

⁸⁴ CDI II/395; MARSICH 1877/78, str. 381, št. XLIX.

⁸⁵ MARSICH 1878/80, str. 159–162, št. LXIV.

⁸⁶ Prim. pričevanje generalnega vikarja škofa Piccolominijskega iz leta 1448, češ da je župnija že več kot 130 let v kapiteljski posesti, kar naj bi potrjevala tudi najzgodnejša listina iz leta 1310; MARSICH 1884, str. 107–112, št. CCCXII (1448 III 16).

je ob koncu 14. stoletja v Košani kot kapiteljski vikar služboval kaplan Huga Devinskega na Premu, leta 1401 pa so kanoniki iz naklonjenosti sprejeli vikarja, ki ga je predlagal Rudolf Walsee.⁸⁷ Vendar se Walseejski s tem niso zadovoljili in so se s kapitljem zapletli v spor, ki je tekkel vzporedno s sporom okoli patronata župnije v Trnovem; o Košani je govor konkretno v omenjenem pričevanju generalnega vikarja škofa Piccolominija iz leta 1448.⁸⁸ Na koncu je kapitelj le moral popustiti in v omenjeni pogodbi iz leta 1463 za letno odškodnino predati patronat Walseejskim, leta 1472 pa so ga prevzeli Habsburžani.

Povedano je že bilo, da v papeški taksaciji iz leta 1272 Košane ni, ker so bili njeni dohodki zajeti v dohodkih stolnega kapitlja, tako tudi ne v popisu iz let 1371–1373. Kljub pomanjkljivim podatkom lahko rekonstruiramo prvotni obseg pražupnije. Poleg župnije, dokumentirane v 15. stoletju, je pražupnija glede na patronat tržaškega stolnega kapitlja obsegala še tri ali štiri vikariate ali kapelanije, in sicer v Povirju, Vremah in Senožečah, morda tudi na Opčinah. Vsi ti so izpričani v kapiteljskih obračunih že pred sredino 14. stoletja.⁸⁹

V omenjenih kapiteljskih obračunih se najprej, in sicer že leta 1295, pojavi vikariat pri cerkvi sv. Petra v **Povirju**. Takrat je zabeležen kot »plebs«, pozneje pa le kot kapela (1334) ali vikariat (1338). Domnevamo, da je na zahodu segal vse do kraškega roba na današnji italijanski strani, ki ga je pokrivala župnija sv. Jerneja na **Opčinah/Villa Opicina**. V Opčinah naj bi bila župnija ustanovljena šele leta 1622, a je cerkev imela svojega duhovnika že leta 1296, se pravi v istem času kot povirska, in je v viru prav tako označena kot »plebs«. Zato ni gotovo, ali je vikariat v Povirju starejši od tistega v Opčinah. Ob dejstvu, da je bila openska župnija sicer kapiteljska, a je njen teritorij sodil pod svetno jurisdikcijo tržaškega mesta,⁹⁰ pa se odpira možnost, da se je izločila iz tržaške stolne župnije, ki jo je prav tako upravljal kapitelj, in ne iz Povirja ali iz Košane. Vendar bi bile za zanesljiv odgovor na to vprašanje potrebne nadaljnje raziskave. Zgodaj, leta 1309, je izpričan tudi duhovnik pri cerkvi Marijinega vnebovzvetja v **Vremah**, ki se leta 1316 celo navaja kot »plebs«. Zaradi podrejenosti kapitlju, ki je na inkorporiranih župnijah nameščal le vikarje namesto župnikov, omemba vikarja še ne pomeni, da takrat tam župnije še ni bilo. Vsekakor lahko v Povirju kot tudi v Vremah že sredi 14. stoletja predvidevamo obstoj župnije, osvobodjene odvisnosti od Košane. Zato je tudi razumljivo, da Walseejski, ko so leta 1463 prejeli patronat nad košansko župnijo, niso prejeli še patronata nad Povirjem in Vremami, ki je ostal kapitlju. Samostojnost vikariata v Vremah je dokazana vsaj že leta 1347, ko so ga kanoniki podelili Hermanu iz Loža,⁹¹ vikariata v Povirju pa leta 1386, ko se je na kanonike obrnil Hugo Devinski s prošnjo, naj bi ga podelili njegovemu kaplanu Petru.⁹²

Drugače je bilo z vikariatom pri cerkvi sv. Jerneja v **Senožečah**, v kraju s sedežem ene od oglejskih gospoščin na Krasu v fevdu Devinskih. Leta 1334 se tu navaja kapelanija, leta 1381 »plebs«.⁹³ O tem, da so vikariat ustanovili posestniki Senožeč, od leta 1275 dalje Devinski, ni mogoče dvomiti, a si ga je prek inkorporirane mu matične župnije v

⁸⁷ HORTIS 1876/77, str. 60, 69.

⁸⁸ MARSICH 1884, str. 107–112, št. CCCXII (1448 III 16).

⁸⁹ PAHOR 1962/63, str. 8, 11. Ti podatki dopolnjujejo navedbe v HÖFLER 2001, na ustrezni mestih.

⁹⁰ Tako PAHOR 1962/63, str. 71.

⁹¹ MARSICH 1878/80, str. 264–265, št. CIX.

⁹² HORTIS 1876/77, str. 70, št. V.

⁹³ PAHOR 1962/63, str. 11.

Košani lastil stolni kapitelj. Po končanem sporu z Walsejskimi so ga kanoniki leta 1463 vendarle prepustili slednjim.

6.2.6 Severovzhodni konec tržaške škofije sta pokrivali župniji v Hrenovicah in v Slavini. Obe se prvič navajata v papeški taksaciji iz leta 1272 in sta bili v škofovih polnih pravicah. Glede na to, da je teritorij župnije v Hrenovicah nekdanj v celoti, v Slavini pa v večjem delu sodil pod gospostvo Postojna, katerega začetki segajo do posesti mejnih grofov Weimar-Orlamünde in njihovih dedičev Andechs-Meranijskih, je povsem mogoče, da sta bili sprva združeni v eni sami pražupniji. Ker gre za del nekdanjega kronskega ozemlja v mejah tržaške škofije, bi ta pražupnija lahko nastala že v 10. stoletju. Ali je bil njen sedež v Hrenovicah ali v Slavini, pa ni mogoče ugotoviti, čeravno bi spričo zemljepisnega položaja prišla Slavina prej v poštev. Sicer pa je v Slavini v 14. stoletju izpričan grad oglejskega patriarha, ki je sodil pod postojnsko gastaldijo.⁹⁴

Zgodovinskih podatkov ni veliko in niso kaj prida povedni. Da je bila župnija sv. Martina v **Hrenovicah** v polnih pravicah tržaškega škofa, je razvidno iz zadeve iz leta 1349, ko jo je, zanemarjeno (per negligentiam illius seu illorum ad quem vel ad quas dicte plebis collatio pertinebat), oglejski patriarh kot metropolit po odlokih lateranskega koncila oddal po svoji presoji, in sicer Bernardu, Rupertovemu sinu iz Ljubljane.⁹⁵ Iz nadaljevanja te zadeve⁹⁶ se pokaže, da je župnija v resnici že imel neki Mihael, kanonik v Miljah, podelil pa mu jo je bil vikar tržaškega škofa. Pri škofovih polnih pravicah je tudi ostalo, medtem ko je odvetništvo izvajalo postojnsko gospostvo.⁹⁷

O župniji Marijinega vnebovzjetja v **Slavini** se ve le toliko, da jo je okoli leta 1360 papeški legat podelil tržaškemu arhidiakonu z namenom, da mu okrepi gmotni položaj. Ker pa je bila zaradi vojn in drugih nevšečnosti dolgo časa vakantna in so jo medtem uzurpirali »Tevtonci« – tu pač ne gre za nemški viteški red, kot se bere v literaturi, pač pa slej ko prej za upravitelje postojnskega gospostva –, je škof Simon leta 1406 nanjo ponovno umestil arhidiakona.⁹⁸ Da so pred letom 1406 v Slavini v resnici župnikovali duhovniki, ki niso prihajali iz tržaških vrst, je razvidno iz spora med nekdanjim in aktualnim župnikom, Ožbaltom Stojanovim iz Mengša in Jakobom Nikolajevim iz Sevnice, ki je prišel pred videmsko kurijo leta 1399.⁹⁹ Ob tej priložnosti se omenjajo tudi dohodki od treh vasi, ki so sodile pod to župnijo, in sicer Postojne, Zaloga in Stare vasi. Nadaljnje gradivo sicer potrjuje, da je bila župnija v resnici inkorporirana tržaškemu arhidiakonu, a vmešavanja Postojnčanov ni bilo konec. To vemo vsaj za leto 1493, ko je namestnik postojnskega glavarja kandidatu za izpraznjeno župnijo priskrbel prezentacijsko pismo kralja Maksimilijana I., ki ga je škof – vladarjev varovanec Ahac Sebriacher – tudi upošte-

⁹⁴ ASU/AN, fasc. 5119 (Gubertinus de Novate), fol. 10r (1331 XI 10); OTOREPEC 1995, 133, št. str. 132, št. 642; DF II/707; gl. tudi v istem notarskem zvezku, nevezani listi, 1331 VII 24, 1331 VIII 3, 1331 VIII 14 (?; 15?); OTOREPEC 1995, str. 132, št. 635, 637.

⁹⁵ BCU, ms. 1472/V (Gubertinus de Novate), fol. 49r–v (1349 V 15); OTOREPEC 1995, str. 216, št. 1106

⁹⁶ BCU, ms. 1472/V (Gubertinus de Novate), fol. 55r, 56r–v (1349 VI 3); OTOREPEC 1995, str. 217, št. 1109, 1110; CDI III/727.

⁹⁷ HÖFLER 2001, str. 165, t. 5.

⁹⁸ MARSICH 1881/82, str. 292–297, št. CCXXXVIII. Pri zadevi 1431 V 28 (HÖFLER 2001, str. 170, t. 5.) ne gre za Slavino. – Čas okoli leta 1360 se da izračunati iz navedbe v listini iz leta 1406, po Samu Pahorju pa naj bi bila inkorporacija izvedela leta 1349; PAHOR 1962/63, str. 93–94, op. 271.

⁹⁹ ASU/AN, fasc. 5148/I (Heinrich Preytenreutter), fol. 46v (1399 IV 12); OTOREPEC 1995, str. 277, št. 1394.

val.¹⁰⁰ Še v srednjem veku je v mejah slavinške župnije nastal vikariat pri cerkvi sv. Štefana v **Postojni**. Leta 1473 se tu omenja že župnik,¹⁰¹ a se cerkev kot takšna ni obdržala in je zdrsnila na raven kapelanije.¹⁰²

6.2.7 Zadnja župnija na severozahodnem koncu tržaške škofije je župnija sv. Petra in Pavla v **Tomaju**. Tudi ta se navaja šele v papeški taksaciji iz leta 1272, in iz dejstva, da je prav tako bila v škofovih polnih pravicah, bi se dalo sklepati, da gre za pražupnijo. Kljub razmeroma majhnemu teritoriju ni namigov, da bi se izločila iz kakšne druge župnije. Ker je del župnijskega teritorija skupaj z župnijsko cerkvijo v Tomaju pripadal devinskemu gospostvu, je župnija v 15. stoletju delila usodo drugih kraških župnij pod svetno jurisdikcijo Walsejskih. Da bi jo zavaroval pred njihovimi pretenzijami, jo je škof Nikolaj Aldegardis leta 1446 inkorporiral stolnemu kapitelju,¹⁰³ kot je to istega dne storil za župnijo v Trnovem. Kljub temu je moral kapitelj s tu večkrat omenjeno pogodbo iz leta 1463¹⁰⁴ njen patronat prepustiti Walsejcem, leta 1472 pa je župnija z drugimi župnijami iz te skupine prešla na Habsburžane.

Kar zadeva meje župnije v srednjem veku, se je za Tomaj ohranil enkratni dokument, iz katerega je razviden njen obseg. Leta 1316, po smrti dotedanjega župnika in kanonika Bertolda, se je škof Rudolf odločil, da župniku doda klerika, nato je oba umestil in jima odredil dohodke po posameznih vaseh.¹⁰⁵ Župnijski teritorij, ki je z Repnom in Repentaborom (Monrupino, Rupingrande) in Colom (Zolla) segel prek današnje državne meje, se povsem ujema s teritorijem predjožefinske župnije.¹⁰⁶ Klerik se v Tomaju omenja še leta 1335,¹⁰⁷ njegov obstoj potrjujejo tudi popisi papeških dajatev iz let 1371–1373,¹⁰⁸ a do ustanovitve vikariata tudi pozneje ni prišlo.

6.3 Koprška škofija

6.3.1 Med razlagami, zakaj je bila škofija v Kopru po letu 767, ko se v virih zadnjokrat omenja kak koprski škof v tem obdobju, ukinjena, je najsprejemljivejša ta, da je škofija s frankovsko zasedbo dotlej bizantinske Istre kmalu po letu 788 izgubila osnovo za gmotni obstoj. Sam koprski otok s stolno cerkvijo je ostal v oblastnem območju Bizanca, a odtujeno ji je bilo agrarno zaledje. Pri tem se kajpak postavlja vprašanje, ali je bila škofija ukinjena tudi formalno. Iz poznejšega gradiva se vidi, da je škofove ingerence prevzel njegov metropolit, gradeški patriarh. Ta je vztrajal pri pravicah nad njenim teritorijem, a jih spričo frankovske oblasti nad Istro ni mogel uveljaviti. Bolj so mu bili naklonjeni vladarji Otonci iz saške dinastije, dokler ni pod Salijci teh pravic povsem izgubil.

Prvi dokument, ki govori o posesti gradeškega patriarha na tem območju, je diploma cesarja Otona II. iz leta 974.¹⁰⁹ S to listino je Oton gradeškemu patriarhu potrdil darovnico svojega očeta Otona I. iz leta 968, ki je zadevala nekdanjo posest gradeške

¹⁰⁰ CDI IV/1284 (1493 IX 9; X 16).

¹⁰¹ AAU, Acta 4, fol. 334r (1473 X 9).

¹⁰² HÖFLER 2001, str. 172, št. 20.

¹⁰³ 1446 X 12, navedba v 1463 VI 15; HORTIS 1877/78, str. 221–222.

¹⁰⁴ HORTIS 1877/78, str. 221–226, št. III.

¹⁰⁵ CDI III/556, 557 (1316 V 11; 1316 VII 1); MARSICH 1878/80, str. 171–172, št. LXXVII, LXXVII–II.

¹⁰⁶ HÖFLER 2001, str. 205, t. 1; PAHOR 1962/63, str. 37–38.

¹⁰⁷ CDI III/653 (1335 VII 17).

¹⁰⁸ PAHOR 1965/66.

¹⁰⁹ 974 IV 2; CDI I/79; SICKEL 1888, str. 84–88, št. 71; GZS II/449.

cerkve v obalnih predelih Furlanije in Istre, a zanjo vemo le iz te listine. Poleg posesti pod oblastjo mest od Trsta navzdol do Pulja zadeva listina pravice gradeške cerkve in podrejenih ji škofov po župnijah (in *ecclesias baptismales*), od katerih je posebej omenjena piranska (saltem *precipui* in *plebem Piriani*). V tej diplomi zajeta posest v Istri se ponovi v buli iz leta 1024, s katero je papež Janez XIX. na prošnjo patriarha Ursa potrdil pravice gradeške cerkve na Beneškem, v italiskem kraljestvu in v Istri.¹¹⁰ Zanimivo je, da se patriarh za to potrditev ni obrnil na novega vladarja, cesarja Konrada II. iz salijske dinastije, marveč na papeža. Z uveljavljanjem svoje oblasti v Istri je gradeški patriarh namreč trčil ob interese oglejskega patriarha, ki je užival varstvo nemških vladarjev. V tem času je bil to Popon. Ta je celo zavzel sam Gradež in mu odtujil relikvije in druge dragocenosti, ki so se pred vdorom Langobardov hranile v oglejski baziliki in jih je patriarh Pavlin I. med umikom iz Ogleja vzel s seboj. Konfliktnost položaja dokazuje sočasno ali malo poznejše papeževo opozorilo patriarhu Poponu, naj gradeškemu patriarhu Ursu povrne vse, kar mu je bil odvzel.¹¹¹ Kot je bilo rečeno tu v uvodu, pa je bila gradeški oblasti v Istri šteta ura. Leta 1081 je Gradež v korist Ogleja najprej izgubil tržaško in poreško škofijo, leta 1132 pa še vse druge škofije v Istri.

Kakorkoli že, bula papeža Janeza XIX. iz leta 1024 je pomembna tudi zato, ker se v njej poleg piranske župnije in tiste v Umagu, ki je sicer znana že iz darovnice kralja Huga tržaškemu škofu iz leta 929, pojavi še župnija v Sečovljah (in *plebibus, precipue Piriani, Humagi scilicet et Sitirole*), okoli katere se je poldrugo stoletje pozneje vnel spor med koprskimi in tržaškimi kanoniki. Leta 1082 je tržaški škof Heribert koprskemu župniku in duhovščini cerkve Marije Device v Kopru podelil župnijo sv. Mavra v Izoli (*plebanatum sancti Mauri de villa Insulae*) s štiridesetino in drugimi dohodki, s tem da morajo prebivalci Izole krst in birmo opravljati v Kopru in ne v Izoli.¹¹² Župnija torej še ni imela polnih pravic ali pa jih je izgubila. Leta 1173 je »koprski in tržaški škof« Bernard na prošnjo piranskega župnika cerkvi sv. Jurija in njeni duhovščini podelil štiridesetino v Kaštelu (*Castel-Venere*),¹¹³ čeravno naj bi te v resnici pripadale škofu v Novigradu.¹¹⁴ Bernard je kot »ordinarius loci« pred letom 1174 podelil tudi desetino in kapelo sv. Petra v Izoli ženskemu samostanu sv. Marije pri Ogleju.¹¹⁵ Še pred ponovno ustanovitvijo škofije, leta 1177, pa je oglejski patriarh Ulrik II. kot papeški legat s še dvema kardinaloma moral posredovati med tržaškimi in koprskimi kanoniki v sporu glede sečovjske župnije (*de plebe de Siziola*).¹¹⁶ Razsodba je dala prav tržaškim kanonikom.

Ob ponovni vzpostavitvi škofije v Kopru leta 1180 in umestitvi prvega škofa leta 1186 se kajpak postavlja vprašanje, kaj se je dogajalo z njenim teritorijem v vmesnem času. Po mnenju Pietra Kandlerja¹¹⁷ škofija sama ni bila ukinjena, le njeno upravo je prevzel drug prelat, najprej pač gradeški patriarh in zatem tržaški škof. Medtem ko se v starejši literaturi bere, da naj bi tržaški škof koprsko škofijo prevzel okoli leta 1030, Kandler misli, da se je to zgodilo že pred podelitvijo Umaga leta 929, ki ne bi bila mogoča, če

¹¹⁰ PFLUGK-HARTUNG 1884, str. 66–67, št. 101; GZS III/66.

¹¹¹ GZS III/67. O teh dogodkih poroča oznanilo papeža Benedikta IX. iz leta 1044; GZS III/128.

¹¹² 1082 XII 3; CDI I/114; GZS III/356.

¹¹³ 1173 II 17; CDI I/152; GZS IV/531.

¹¹⁴ 1192 XII 11; CDI/184; GZS IV/816.

¹¹⁵ Potrditev papeža Aleksandra III. z dne 27. aprila 1174; KEHR 1899, str. 264–266, št. 2; CDI I/156; GZS IV/548, 560.

¹¹⁶ 1177 IX 10; CDI I/161; GZS IV/601.

¹¹⁷ Gl. SCUSSA 1863, str. 212–213.

ne bi škof že imel v posesti Kopra, ki leži med Trstom in Umagom. To kajpak ni nujno. Prvi dokument, ki dokazuje, da je tržaški škof razpolagal s koprsko škofijo, je vsekakor šele omenjena podelitev izolske župnije s strani škofa Heriberta iz leta 1082. V listini iz leta 1173, torej še pred vzpostavitvijo koprške škofije, pa je škof Bernard že označen kot »koprski in tržaški škof« (Wernardus Dei gratia Justinopolitanae et Tergestinae ecclesiae minister).

Z vzpostavitvijo koprške škofije s strani papeža Aleksandra III. leta 1180¹¹⁸ škofija sama še ni ponovno zaživela, saj je bila za to potrebna gmotna osnova, dota. Papeževa bula namreč določa, da lahko oglejski patriarh kot metropolit po smrti škofa Bernarda zasede novo stolico v Kopru le, če bo imel za to dovolj sredstev. Škofija pa je bila v prvi vrsti prestižna stvar same koprške občine. Zato je po Bernardovi smrti leta 1186 koprška občina novemu škofu izločila posest in s tem omogočila njegovo umestitev.¹¹⁹ To je bil škof Aldiger (1186–1216). Poleg institucije samega škofa pa sta obstajali še dve instituciji, ki sta vsaj deloma lahko skrbeli za kontinuiteto škofije. To sta bila kapitlja pri stolnici Marijinega vnebovzvetja v Kopru in pri cerkvi sv. Jurija v Piranu, oba posredno ali neposredno dokumentirana že pred oživitvijo škofije.

6.3.2 Zgodovinsko gradivo razkriva, da ponovna vzpostavitev škofije v Kopru še ni samodejno pomenila tudi ponovne vzpostavitve njenega teritorija, saj je ta v vmesnem času in zlasti pod upravo tržaških škofov doživel več posestniških sprememb. Žal pa nedvoumnih podatkov o tem, kako je koprski škof združil teritorij škofije pod svojo jurisdikcijo, ni. Ni tudi kakšnega komulativnega dokumenta, kot je tisti iz leta 1272 za tržaško škofijo, iz katerega bi bila razvidna osnovna župnijska mreža v srednjem veku. Prvi celovit pregled koprške dieceze prinaša šele poročilo veronskega škofa in apostolskega vizitatorja Agostina Valiera iz leta 1579 oziroma 1580,¹²⁰ temu pa sledita razvid dieceze s sinode iz leta 1690 pod škofom Pavlom Naldinijem in njen opis v Naldinijevi koprski *Korografiji* iz leta 1700.¹²¹

Prve župnije na območju koprške škofije so nedvomno nastale v obalnih mestih in v njihovem neposrednem zaledju, tako v Kopru pri stolnici Marijinega vnebovzvetja, v Piranu pri cerkvi sv. Jurija, ki je izpričana že v omenjenih listinah iz let 968 in 974, v Sečovljah (1024), pač s cerkvijo sv. Odorika (Ulrika),¹²² zaradi katere je izbruhnil spor med koprskim in tržaškim kapitljem, ki je bil leta 1177 rešen v korist Trsta, in pri cerkvi sv. Mavra v Izoli, ki je bila leta 1082 inkorporirana kapitlju v Kopru. Če je v listini iz leta 1082 rečeno, naj se v Izoli ne krščuje, s tem ni rečeno, da tamkašnja cerkev pred inkorporacijo ni imela krstne pravice. Stara bi bila lahko tudi župnija v Sočergi. Kraj se v zgodovinskem gradivu po cerkvi sv. Sira (S. Syrus) pojavi že leta 1101, ko sta ga (v začetku tega leta) mejni grof Ulrik (II. Weimar-Orlamünde) in njegov brat Popon

¹¹⁸ MIGNE 1855, stolpci 1283–1284; GZS IV/632.

¹¹⁹ 1186 VII 5; CDI I/172; GZS IV/724.

¹²⁰ LAVRIČ 1986. Poročilo, ki obsega istrske škofije skupaj s Trstom, je datirano z letnico 1579, a je vizitator koprsko škofijo obiskal šele leto zatem.

¹²¹ NALDINI 1690; NALDINI 1700. Manj izčrpne, a še vedno dragocene podatke o župnijah v koprski škofiji vsebuje opis Istre Giacoma Filippa Tommasinija iz okoli leta 1650; TOMMASINI 1837, str. 347 in dalje.

¹²² V listinah iz leta 1024 in 1177 patrocinijske župnijske cerkve ni omenjen, pač pa ga srečamo v podelitvi tega kraja v fevd s strani patriarha Rajmunda leta 1294 (territorium, quod est circa Ecclesiam S. Odolrici in contrata, que dicitur Suzulí); BIANCHI 1847, str. 220, št. 503. Naldini (NALDINI 1700, str. 313) navaja v Sečovljah tri cerkve, in sicer sv. Ulrika, sv. Petra in sv. Martina, a dodaja, da prva v svoji zidavi prednjači pred drugima dvema.

podelila oglejski cerkvi; tu je izpričan tudi grad (castrum S. Syrici).¹²³ Leta 1298 se ta kraj imenuje »villa S. Syrici«;¹²⁴ gre za izginulo cerkev sv. Kviricija (S. Quiritius) na hribu severno od Sočerge, ki jo imata tako Valier kot Naldini.¹²⁵ Obstoje župnije pri tej cerkvi potrjuje omemba nekega Katarina, župnika »plebis sanctorum Quirici et Julite dioc. Justineapolitanis«, leta 1360.¹²⁶ Kaže torej, da imamo tudi tu pred seboj lastniško cerkev istrskih mejnih grofov iz 11. stoletja. Medtem ko se je župnija v Sočergi obdržala, je bila župnija v Sečovljah pozneje ukinjena in njene tri cerkve pridružene piranskemu kapitelju, oskrboval pa jih je župnik v Kaštelu.¹²⁷

Po poročilu apostolskega vizitatorja Agostina Valiera iz leta 1579 (1580) je v koprski škofiji poleg župnij v Kopru in Piranu obstajalo še dvanajst župnij, in sicer v Šmarjah, Kaštelu, Kortah (Dvori nad Izolo), Izoli, Koštaboni, Pomjanu, Krkavčah, Marezigah, Truškah, Sočergi, Tinjanu in Dekanijah.¹²⁸ Ta župnijska mreža bolj ali manj ustreza stanju ob koncu srednjega veka. Do Naldinija (1700) se je število župnij povečalo samo za dve.¹²⁹

6.3.3 Med najzgodnejše župnije v koprskem zaledju sodita bržkone župniji sv. Florijana v **Kubedu** in sv. Kancijana v **Truškah**. Omenili smo že, da gre za vasi, ki ju je bil kralj Henrik IV. leta 1067 med drugimi vasmimi – vsaj v nekaterih so po dikciji listine že stale cerkve – podelil freisinškemu škofu, pa tudi to, da obstaja možnost, ki je sicer ni mogoče dokazati, da je prazžupnija v Predloki ob nastanku pred tem letom pokrivala tudi okoliš teh dveh vasi. Patrocinija¹³⁰ kažeta, tudi ta sv. Florijana, ki ga je težko povezati neposredno z njegovim kultom v Lorchu ob Donavi, oglejski oziroma furlanski vpliv. Ob možnosti, da sta leta 1067 že stali, bi imeli opraviti z lastniškima cerkvama. Župnija v Kubedu je na severu in vzhodu mejila na župniji v Ospu in Predloki tržaške škofije. Od Rožarja, ki je sodil pod Predloko, poteka meja po zgornjem toku Rižane. Na izviru Rižane (Vzročki) je bila v 16. stoletju (pred letom 1579) na novo postavljena božjepotna cerkev Marijinega vnebovzeta, zaradi katere so se prepirali župljani Predloke in Kubeda. Po odločbi vizitatorja Valiera je cerkev sodila v tržaško škofijo, v njej pa lahko mašujeta tako predloški kot kubedski župnik.¹³¹ Župnija sv. Križa v **Marezigah** je nastala šele leta 1550, ko je koprski škof njen teritorij izločil iz župnije v Truškah.¹³² Še mlajša je župnija sv. Antona opata v **Sv. Antonu (Pridvor)**, ki se je odcepila od Kubeda po letu 1582, ko je bila prezidana in posvečena cerkev.¹³³ Ne glede na to, ali je to območje sprva oskrbovala cerkev v Predloki ali ne, se s trikotnikom Kubed – Marezige – Truške izrisuje sklenjeno

¹²³ BIANCHI 1847, str. 228, št. 558; GZS IV/1; za grad gl. BIANCHI 1847, str. 20.

¹²⁴ BIANCHI 1847, str. 230, št. 563, tako tudi leta 1356 in 1397, ko je še bil v oglejskem fevdu; CDI III/748 (1356 I 9); III/878 (1397 VIII 17).

¹²⁵ LAVRIČ 1986, str. 119; NALDINI 1700, str. 374. Naldini (str. 375) pozna tudi darovnico iz leta 1101 z označbo cerkve sv. Sira, ki naj bi se ob inkorporaciji župnije škofovi mizi leta 1540 imenovala sv. Sirika (San Sirico); od tod naj bi po Naldiniju tudi nastalo krajevno ime Sočerga (Sozerga). Prim. k temu PAHOR 1962/63, str. 64. Pri Valieru je Sočerga zapisana kot »villa S. Sergij«; LAVRIČ 1986, str. 116.

¹²⁶ ASU/AN, fasc. 5123/1 (Petrus de Loca), fol. 6r–7r (1360 II 10).

¹²⁷ NALDINI 1700, str. 313.

¹²⁸ LAVRIČ 1986, str. 35.

¹²⁹ Za opis koprške dieceze z župnijskimi teritoriji po Naldiniju gl. PAHOR 1962/63, str. 59 in dalje.

¹³⁰ Prvotna župnijska cerkev v Truškah naj bi sicer bila cerkev Marijinega oznanjenja v Starih Truškah; PAHOR 1962/63, str. 65; prim. NALDINI 1700, str. 381–382. Vendar patrocinij sv. Kancijana časovno prednjači pred Marijinim oznanjenjem, ki si ga v 11. stoletju težko zamislimo.

¹³¹ LAVRIČ 1986, str. 147 in dalje; NALDINI 1700, str. 371; HÖFLER 2001, str. 198, št. 3.

¹³² PAHOR 1962/63, str. 64–65.

¹³³ TOMMASINI 1837, str. 347; NALDINI 1700, str. 389–390.

geografsko območje, ki bi ga lahko prvotno pokrivala ena sama župnija s sedežem v Kurbedu ali v Truškah.

Severozahodni konec koprške dieceze je pripadal neposrednemu koprskemu mestnemu zaledju (terraferma) in tako **koprski stolni župniji**, ki jo je upravljal dekan stolnega kapitlja.¹³⁴ Valier cerkva zunaj Kopra ni obiskal, v Naldinijevem času pa so tu obstajale že tri župnije. Župnija sv. Mihaela v **Tinjanu** (Antignano) je glede na pomemben strateški položaj te zemljepisne točke nad Tržaškim zalivom z dolgo naselbinsko zgodovino in glede na patrocinj župnijske cerkve po vsej verjetnosti še srednjeveška. Posredno naj bi se omenjala leta 1303.¹³⁵ Ali je župnija Marijinega vnebovzvetja v **Dekanih** (Villa dei Cani) še srednjeveška, ni jasno. Današnja cerkev je bila obnovljena ali na novo zgrajena leta 1493, ko jo je posvetil škof Jacopo Valaresso,¹³⁶ pripadala pa je posestvu koprške družine Cani, ki je dala kraju ime. Nazadnje, okoli leta 1635,¹³⁷ je bila iz stolne župnije izločena še župnija Marijinega vnebovzvetja v **Rižani (Lazaret)** (Risano, Lazzaretto). Njen teritorij je obkrožal Koper z vseh kopenskih strani, od Debelega rtiča do Semele. V današnjem Ankaranu, »v kraju, ki se imenuje Gasello«, je obstajal samostan pri cerkvi sv. Apolinarija, ki ga je tržaški škof Adalger leta 1072 podelil benediktinskemu samostanu sv. Nikolaja na Lidu v Benetkah.¹³⁸ Nastopa še v taksaciji tržaške škofije iz leta 1272,¹³⁹ a na teritoriju koprške škofije. Pozneje se je preimenoval v samostan sv. Nikolaja v Oltri (S. Niccolò d'Oltra). Sredi 17. stoletja je bila meniška skupnost razpuščena, posest pa je služila za letno rezidenco beneških benediktincev.

6.3.4 Po pripovedovanju Pavla Naldinija naj bi župnijo Matere božje v **Šmarjah pri Kopru** (Villa del Monte) tržaški škof Bernard leta 1152 s soglasjem oglejskega patriarha Peregrina I. podelil benediktinskemu samostanu sv. Štefana in sv. Jurija (S. Giorgio Maggiore) v Benetkah.¹⁴⁰ Ta podelilna listina je v prepisu znana, govori pa o samostanu in cerkvi Marijinega oznanjenja v »predelih mesta Kopra« (domum et ecclesiam seu monasterium S. Mariae nunciate, quod est situm in partibus Caprensis civitatis).¹⁴¹ Zaradi te formulacije se ta cerkev v strokovni literaturi običajno enači s cerkvijo Marijinega oznanjenja v samem Kopru. Vendar si je težko zamisliti, da bi o koprskih zadevah kar najboljše poučeni Naldini storil tako veliko napako. Morda je imel pred seboj izvirnik ali kak drug prepis te listine.¹⁴² »In partibus Caprensis civitatis« bi se dalo namreč razumeti tudi tako, kot da gre za območje mestne jurisdikcije – Naldini je zapisal »nell'attenze di Capod'Istria« –, še bolj zgovorno pa je dejstvo, da je škof Bernard cerkev podelil skupaj s pritklinami, ki so obsegale vinograde, oljčne nasade, gozdove, obdelana in neobdelana polja, travnike, pašnike itd. Naldini pa je imel o tem še nadaljnje zgodovinsko gradivo, ki nam sicer ni znano.¹⁴³ To govori, kako je zaradi te podelitve nastal dolgotrajen spor med beneškimi benediktinci in koprskimi kanoniki, ki se je končal tako, da so ti leta

¹³⁴ LAVRIČ 1986, str. 35.

¹³⁵ PAHOR 1962/63, str. 63.

¹³⁶ NALDINI 1700, str. 398.

¹³⁷ PAHOR 1962/63, str. 62.

¹³⁸ NALDINI 1700, str. 215–217; CDI I/107; GZS III/267.

¹³⁹ MARSICH 1878/80, str. 1–3, št. LV.

¹⁴⁰ NALDINI 1700, str. 422–423.

¹⁴¹ 1152 VIII 6; CDI I/141; GZS IV/303.

¹⁴² Za sredino 12. stoletja je izraz »S. Mariae nunciate« nenavaden. Po vsej verjetnosti je v izvirniku namesto »nunciate« stalo »in monte«, a se je neznan avtor ohranjenega prepisa spričo Marijine cerkve v samem mestu s tem patrocinjem dal zapeljati.

¹⁴³ NALDINI 1700, str. 423–424; k temu tudi PAHOR 1962/63, str. 72.

1283 odstopili vse pravice pri cerkvi omenjenemu samostanu za letno odškodnino ene marke srebra, a s pogojem, da v to privoli tudi škof. Ker pa se to ni zgodilo, je samostan cerkev – žal ni zapisano, kdaj – naposled prepustil škofu. Bilo bi zelo nenavadno, ko bi v tem listinskem gradivu pisalo o cerkvi Marijinega oznanjenja v Kopru, a bi ga Naldini razumel, kot da gre za Šmarje. Temu je treba dodati, da je o podelitvi cerkve v Šmarjah (chiesa di Santa Maria della Villa di Monte) s strani nekega škofa (da un vescovo) patrom samostana S. Giorgio Maggiore v Benetkah pred Naldinijem pisal že Tommasini.¹⁴⁴ O koprski cerkvi Marijinega oznanjenja se sicer ve, da jo je po letu 1400 (1420) dotiral Antonio della Rocca iz Kopra in jo podelil samostanu sv. Nikolaja v Oltri.¹⁴⁵

Kakorkoli že, na podlagi povedanega je mogoče domnevati, da je v Šmarjah obstajal samostan z obsežno posestvijo, morda ustanova tržaških škofov iz 11. ali 12. stoletja ali še starejša, ki je po podelitvi samostanu S. Giorgio Maggiore v Benetkah leta 1152 kot takšen usahnil. Na obstoj neke cerkve v tem kraju, morda celo iz 9. stoletja, kaže kos kamnite opreme z zgodnj srednjeveško pleteninsko ornamentiko, morda pa so deli te cerkve celo ohranjeni v sedanji zgradbi.¹⁴⁶ Leta 1222 je koprski škof Absalon posvetil novo cerkev.¹⁴⁷ V baroku in danes je cerkev posvečena Marijinemu brezmadežnemu spočetju, kateri je bil njen prvotni patrocinij, pa se ne ve; cerkev nastopa le kot Marijina. Ob vizitaciji Agostina Valiera je tu obstajala župnija s petimi podružnicami in v polnih škofovih pravicah, tako tudi v Naldinijevem času.

6.3.5 Župnija sv. Justa v **Sočergi** smo že omenili. Prvotni sedež župnije je bil pri izginuli cerkvi sv. Sira, Sirika oziroma Kviricija, tako še leta 1540, ko je bila župnija inkorporirana škofovi menzi.¹⁴⁸

Kljub temu, da o župniji sv. Mihaela v **Krkavčah** določnih podatkov iz srednjega veka ni, ni dvoma, da gre za staro cerkveno središče z dolgo naselbinsko kontinuiteto. V Krkavčah kot tudi v Padni – tako kot v Šmarjah – pričajo o tem ostanki kamnite cerkvene opreme z zgodnj srednjeveško pleteninsko ornamentiko.

Župnija – ali vsaj kapelanija ali vikariat – sv. Jurija v **Pomjanu** (Paugniano) je morala obstajati najmanj v začetku 13. stoletja, ko naj bi (leta 1211) škof Absalon njene desetine podelil v fevd družini Verzi; škof Absalon naj bi leta 1222 tudi posvetil cerkev.¹⁴⁹ Teritorij pomjanske župnije je bil v srednjem veku nekoliko večji, saj je obsegal tudi teritorij župnije sv. Andreja v **Koštaboni** (Castrum Bona, Castel Bona), ki jo je iz Pomjana leta 1460 izločil škof Gabrielis;¹⁵⁰ cerkev je iz leta 1456.

Še srednjeveška bi bila lahko tudi župnija sv. Antona opata v **Kortah (Dvori nad Izolo)** (Curtis Insulae, Corte d'Isola), majhnega obsega in brez podružnic. Njen teritorij je pripadal izolski občini. Cerkev naj bi bila izpričana v letih 1435–1436, gotski stenski tabernakelj v cerkvi z glagolskim napisom iz leta 1468 pa kaže, da je vas v tej dobi že imela duhovnika, ki je maševal po glagolskem obredu.¹⁵¹ V Valierovem in Naldinijevem času je tu že bila župnija. K Izoli je sodil tudi **Albucan** (Albuciano, Albuzzano) s cerkvijo sv. Onofrija v Krogu nad Sečovljami. Leta 1165 je opatinja samostana sv. Marije pri Ogleju,

¹⁴⁴ TOMMASINI 1837, str. 350.

¹⁴⁵ NALDINI 1700, str. 218.

¹⁴⁶ ZADNIKAR 1982, str. 43, 44.

¹⁴⁷ NALDINI 1700, str. 124.

¹⁴⁸ NALDINI 1700, str. 375.

¹⁴⁹ NALDINI 1700, str. 428–429.

¹⁵⁰ PAHOR 1962/63, str. 65. Župnija je danes pri cerkvi sv. Kozma in Damijana.

¹⁵¹ PAHOR 1962/63, str. 66–67.

ki je imel v posesti Izolo, dovolila njenim prebivalcem, da se v primeru nevarnosti lahko preselijo na varnejši Albucan (in loco qui dicitur monte Albuciano), vendar s pogojem, da morajo tudi v tem primeru izpolnjevati dolžnosti do samostana kot pred tem.¹⁵² Cerkev sv. Onofrija v Albucanu (in villa Albuzani) se posebej omenja v Valierovi vizitaciji,¹⁵³ a se iz zapisa ne razbere, če je tam že bila župnija, Naldini pa je nima. Pri Valieru cerkev sledi cerkvam župnije v Kaštelu, zato je prav mogoče, da jo je oskrboval kaštelski župnik.

6.3.6 V zgodovinskem gradivu srečamo župnijo sv. Mavra v **Izoli** prvič leta 1082, ko jo je (plebanatum S. Mauri de villa Insulae) skupaj s štiridestinami, primicijami in krstno pravico tržaški škof Heribert podelil župniku in duhovščini cerkve Marije Deviče v Kopru,¹⁵⁴ kraj sam pa je bil že od časa oglejskega patriarha Janeza IV. (985–1019) dalje v posesti cerkve sv. Marije pri Ogleju, pri kateri je patriarh Popon leta 1036 ustanovil ženski samostan.¹⁵⁵ V listini iz leta 1082 se v Izoli sicer navaja »plebanatum«, vendar zahteva, naj se v cerkvi ne krščuje in ne birma, kaže, da cerkev še ni imela polnih župnijskih pravic ali pa da jih je z inkorporacijo izgubila. – Samostan sv. Marije je imel v kraju torej svetno jurisdikcijo z ustreznimi dohodki, zaradi katerih je često prihajalo do sporov med prebivalci in samostanom, a to na cerkveno jurisdikcijo ni vplivalo. Cerkvena jurisdikcija, ki je bila prav tako prinašala dohodke, je bila v rokah koprskih kanonikov. Kanoniki so nad krajevno duhovščino očitno vladali s trdo roko. Pod prvim škofom Aldigerjem se je celo zgodilo, da so izolsko duhovščino pregnali »iz njihove kapele sv. Mavra« (de Capella eorum S. Mauri) in ji prepovedali v njej maševati. O tem govori poravnava, ki sta jo obe sprti strani sklenili leta 1211 ali 1212 v Kopru.¹⁵⁶ Sporazum zadeva razdelitev dohodkov, a ga tradicija razume, kot da je s tem bila pri cerkvi, ki se v listini še navaja kot kapela, vzpostavljena polna župnija s krstno pravico.¹⁵⁷ Poleg cerkve sv. Mavra je v tem zgodnjem času v Izoli obstajala tudi cerkev sv. Petra z desetino, ki jo je tržaški škof Bernard podelil ženskemu samostanu sv. Marije pri Ogleju pred letom 1174.¹⁵⁸ Bila je sicer le kapela, a omemba desetine govori o tem, da je imela duhovnika – lahko bi torej celo šlo za staro lastniško cerkev. Kaj se je z njo zgodilo pozneje, ni znano. V Naldinijevem času je bila le običajna podružnica, očitno v posesti družine Vidali.¹⁵⁹

6.3.7 Kot je bilo povedano, se župnija sv. Jurija v **Piranu** prvič omenja v diplomu iz leta 974, s katero je cesar Oton II. gradeškemu patriarhu potrdil posesti, ki mu jo je bil podelil že njegov oče cesar Oton I. leta 968.¹⁶⁰ Leta 1173, ko je tržaški škof Bernard na prošnjo piranskega župnika cerkvi sv. Jurija in njeni duhovščini podelil štiridesetne v Kaštelu (Castel Venere),¹⁶¹ je v Piranu glede na dikcijo v listini že moral obstajati ka-

¹⁵² CDI II/145; GZS IV/478. Kandler, po katerem naj bi Albucan pomenil ves hriboviti svet nad Drnico (CDI, prav tam), upravičeno misli, da je tu šlo za Korte. Temu je treba dodati, da se Albucan kot tudi sama Izola omenjata v tu večkrat obravnavanem sporu med tržaškim in koprskim kapiteljem glede Sečovelj iz leta 1177, ki je bil rešen v korist tržaških kanonikov. O tem, da bi tržaški kanoniki kdaj imeli svetno oblast nad Izolo in Albucanom, pa ni znano.

¹⁵³ LAVRIČ 1986, str. 108.

¹⁵⁴ 1082 XII 3; CDI I/114; GZS III/356.

¹⁵⁵ HÄRTEL 2005, str. 33, listina patriarha Popona 1036 VII 7, Oglej, str. 73–75, št. 1.

¹⁵⁶ CDI II/213; GZS V/195.

¹⁵⁷ NALDINI 1700, str. 336.

¹⁵⁸ Potrditev papeža Aleksandra III., Anagni, 1174 IV 27; KEHR 1899, str. 264–266, št. 2; CDI I/156; GZS IV/548, 560; HÄRTEL 2005, str. 111–114, št. 23.

¹⁵⁹ NALDINI 1700, str. 344.

¹⁶⁰ SICKEL 1888, str. 84–88, št. 71; GZS II/449.

¹⁶¹ CDI I/152; GZS IV/531.

pitelj, ki naj bi bil sicer določno izpričan šele leta 1349.¹⁶² Pod piranski kapitelj je poleg cerkva v samem mestu sodila še vrsta cerkva v zaledju, ki je obsegalo Strunjan, Fazan in Sečovlje kot tudi Savudrijo (Salvore).¹⁶³ Cerkev sv. Janeza Evangelista v **Savudriji** stopi v zgodovino leta 1177, ko ji je papež Aleksander III. po zmagi beneške flote proti floti cesarja Friderika I. Barbarose, ki jo je vodil njegov sin Oton, podelil odpustke.¹⁶⁴ Ker je bila Savudrija zaradi nerodovitnega kraškega sveta slabo naseljena, so bogoslužje v njej občasno opravljali piranski kanoniki, dokler niso tu leta 1469 ustanovili kuratno kapelanijo. Agostino Valier Savudrije ob svoji vizitaciji leta 1580 cerkve ni obiskal, v Naldinijem času pa je tam že bila župnija z dvema podružnicama.

Cerkev sv. Mihaela v **Kaštelu** (Castel Venere) je glede na podatek, da je grad (castrum Veneris) Hartvik (Artuicus) s piranskega gradu z ženo Bono leta 1061 predal mejnemu grofu Ulriku, spet ena v vrsti starih lastniških cerkva.¹⁶⁵ V listinskem gradivu se pojavi leta 1173, ko je tržaški škof Bernard piranski cerkvi podelil tamkajšnje štiridesetine. Te pa si je lastil tudi škof v Novigradu. Tako je papež Celestin III. leta 1192 pisal gradeškemu patriarhu in škofu v beneškem Castellu, da novigrajski škof s pomočjo svojih podanikov v Bujah zadržuje štiridesetino po Kaštelu in tamkajšnjo cerkev sv. Mihaela, ki ju je (quartisium Castellum Veneris et ecclesiam sancti Michaelis) piranskemu župniku podelil rajni škof Bernard, in oba pozval, naj raziščeta zadevo in poravnata spor.¹⁶⁶ S tem je bila priznana pripadnost Kaštela Piranu in tako tudi koprski škofiji. A miru očitno ni bilo, saj je o tej zadevi moral leta 1349 ponovno odločati legat papeža Klementa VI.¹⁶⁷ Kaštel sam je bil v tem času sicer še vedno oglejski fevd, a so se zanj potegovali tudi Benečani. V začetku 15. stoletja (1404) je dokončno prišel pod beneško republiko in piransko upravo.

V času Pavla Naldinija je kaštelski župnik oskrboval tudi cerkve v dolini potoka Fazana (Seča) in v sečovljski dolini;¹⁶⁸ vsaj tri od teh (sv. Ulrika, sv. Petra in sv. Martina) so sodile k stari župniji v **Sečovljah** (Siziole), ki smo jo omenili zgoraj. Leta 1024 je papež Janez XIX. Sečovlje prisodil gradeškemu patriarhu,¹⁶⁹ s prenehanjem njegove oblasti v Istri pa je župnijo moral prevzeti tržaški škof in jo podeliti svojemu kapitlju. Zaradi tega je nastal spor med tržaškim kapitljem in kapitljem v Kopru, ki ga je oglejski patriarh Ulrik II. kot apostolski legat leta 1177 rešil v korist tržaških kanonikov.¹⁷⁰ Njena nadaljnja usoda pa ni znana, četudi je mogoče domnevati, da je po ponovni vzpostavitvi koprške škofije pripadla Kopru. Valier sečovljske doline ni obiskal. V Naldinijem času so bile cerkve v Sečovljah in v Seči pod jurisdikcijo piranskega kapitlja, oskrboval pa jih je, kot je bilo rečeno, župnik v Kaštelu.

¹⁶² NALDINI 1700, str. 279.

¹⁶³ NALDINI 1700, str. 306 in dalje; PAHOR 1962/63, str. 69, za Savudrijo str. 68.

¹⁶⁴ NALDINI 1700, str. 307.

¹⁶⁵ BIANCHI 1847, str. 227–228, št. 541; GZS III/217.

¹⁶⁶ CDI/184 (1192 XII 11); GZS IV/816.

¹⁶⁷ NALDINI 1700, str. 279.

¹⁶⁸ NALDINI 1700, str. 313–341; PAHOR 1962/63, str. 67, 69.

¹⁶⁹ GZS III/66.

¹⁷⁰ CDI I/161; GZS IV/601.

7. Gorenjska

7.1. Uvod

7.1.1 Gorenjska, kakršno bomo obravnavali v tem poglavju, zajema severni ali zgornji del nekdanje mejne grofije in vojvodine Kranjske. Zametek mejne grofije sega v čas po letu 828, ko je bilo na aachenskem državnem zboru furlansko vojvodstvo razdeljeno na štiri grofije, izpričana pa je šele v drugi polovici 10. stoletja. Poleg Gorenjske je obsegala še del Dolenjske in Notranjske zahodno od reke Krke s cerkniško-loškimi, ribniškimi in kočevskim območjem. Tej stari Kranjski (Prakranjski), v kateri vidijo zgodovinarji navezavo na poznoantični teritorij na vzhodu Furlanije, imenovan Carniola (»mala Karnija«), je bila po umoru zadnjega savinjskega grofa Viljema II. okoli leta 1036 priključena savinjska grofija, »Slovenska marka« (Marchia slavonica, Windischmark) ali kratko »Marka«. Vendar pa Kranjska Slovenske marke ni mogla obdržati v celoti in je postopoma izgubila njen del vzhodno od Save v korist nastajajoče Štajerske. To stanje se zrcali tudi v sistemu arhidiakonotov, kot ga izpričuje tako imenovani papeški desetinski seznam iz leta 1296.¹ Tako so Marko v arhidiakonatu, ki je pokrival Kranjsko, imenovanem »arhidiakonot Kranjske in Marke«, sestavljale le dolenjske in belokranjske župnije. Sicer pa je prvotnima sestavnima deloma Kranjske sledila tudi razdelitev tega arhidiakonata v začetku 15. stoletja, ko je gorenjski arhidiakonot poleg župnij na Gorenjskem obsegal še župnije cerkniške pražupnije, dolenjski pa dolenjske župnije vzhodno od Krke. Kljub temu zgodovinskemu položaju pa bomo cerkniško pražupnijo v soglasju z današnjimi geografskimi predstavami prišteli k Dolenjski in jo obravnavali v naslednjem poglavju.

O kronoloških in teritorialnih vidikih, na podlagi katerih je mogoče rekonstruirati mrežo prvih župnij na Kranjskem in s tem na Gorenjskem, je bil govor že v prvem poglavju. Tudi tu lahko prve pražupnije pričakujemo v drugi polovici 10. stoletja, to je po zmagi cesarja Otona I. nad Madžari leta 955 in izoblikovanju kronskih ozemelj. Takrat so nastale pražupnije na Rodinah, katere sedež je bil pozneje v Radovljici, v Kranju, v Mengšu, v Stari Loki in v Šentpetru pri Ljubljani. V drugi polovici 11. stoletja sta sledila parceliranje pražupnij in ustanavljanje župnij na osnovi lastniških cerkva, v 12. stoletju ustanavljanje patronatnih župnij, v 13. stoletju župnijskih vikariatov. Rezultat teh procesov na pragu poznega srednjega veka zrcali tako imenovani papeški desetinski seznam iz leta 1296 v razdelku »Plebes Carniole«.² Tu so našteve župnije (plebes) v Zasipu pri Bledu, v Bohinju, v Radovljici, v Mošnjah, Kovorju, Sori, v Stari Loki, Šmartinu pri Kranju, v Naklem, v Kranju, Šenčurju pri Kranju, Cerkljah, Mengšu, Vodichah, v Šmartnem pod Šmarno goro, Kamniku, Dobu, Ihanu, Moravčah, Ljubljani (Šentpeter), Šentvidu pod Ljubljano (Preserje), Šentvidu nad Ljubljano in v Šmarju pri Ljubljani. Poleg teh triindvajsetih župnij je obstajala še župnija v Zgornjih Gorjah, ki je izpričana istega leta

¹ Gl. o tem v prvem poglavju. Ljudmil Hauptmann (HAUPTMANN 1999) uporablja za to, kar tu imenujemo stara Kranjska, označbo Prakranjska, »Staro Kranjsko« pa za leta 1036 povečano Kranjsko.

² Tu Priloga B, št. 430–469.

1296, a v nekem drugem viru,³ in pa nekaj »kapel«, plemiških ustanov z duhovnikom, ter vikariatov.

7.2. Pražupinja sv. Petra v Radovljici

7.2.1 Iz listine, nastale okoli leta 1173, ki zadeva kapelo v Lescah in cerkev v Gorjah in o kateri bo še govor,⁴ razberemo, da sta oba kraja takrat bila v jurisdikciji župnika župnije pri Sv. Klemnu (Hervigo plebano, qui plebem S. Clementis regebat). Ker gre sicer za teritorij radovljiške župnije, lahko sklepamo, da je bil leta 1173 sedež te župnije in s tem pražupnije pri cerkvi sv. Klemna na **Rodinah**, župnik na Rodinah (S. Clementis) pa se poleg tega pojavlja tudi kot priča v listini patriarha Ulrika II. iz leta 1163.⁵ Po letu 1173 se je rodinski župnik torej preselil k cerkvi sv. Petra v Radovljici, a najkasneje do popisa papeških dajatev iz leta 1296, ki ima župnijo že v Radovljici (Plebes in Radmansdorf).⁶

Zgodovinske okoliščine, v katerih je nastala cerkev sv. Klemna na Rodinah, niso znane. Opreti se je mogoče le na to, da gre za območje s staro naselitvijo, ki jo dokazujejo arheološka lokaliteta iz rimskega obdobja v samem kraju in staroslovenske najdbe v bližnjem Smokuču. Medtem je položaj cerkve sv. Petra v **Radovljici** jasnejši. V kraju, zapisanem kot »Radilidorf«, se sredi 11. stoletja omenja dvor briksenske cerkve (curtiferum apud locum qui vulgo Radilidorf nominatur), ki ga je po zapisu v briksenskem tradicijskem kodeksu iz okoli 1050–1065 škof Altvin predal nekemu Orendilu v zameno za dva oralna zemlje v Brezjah.⁷ Glede na označbo »dvor« bi cerkev v Radovljici potemtakem takrat morala že stati v vlogi temu dvoru pripadajoče lastniške cerkve. Vendar pa ožji radovljiški okoliš, prvotno v rokah Askvincev, rodu Heme Breško-Seliške, ni nikoli prešel v briksenske roke. V 12. stoletju so ga pridobili Ortenburžani, ki so v bližnji Lipnici sezidali grad (Waldenberg, Wallenberg; Pusti grad), s tem pa se je povečal tudi pomen Radovljice. Prenos župnijskega sedeža z Rodin v Radovljico je mogoče postaviti v čas takoj po razdelitvi ortenburških posestev med bratoma Henrikom in Friderikom leta 1263, ko je Friderik, ki so mu na Kranjskem pripadla posestva od Karavank (Chreinberch) navzdol do Sore, izvzemši grad Kamen, upravni sedež prenesel na Pusti grad.⁸ Na tej osnovi lahko cerkev sv. Petra v Radovljici interpretiramo kot lastniško cerkev nekega dvora v posesti Heminega rodu, morda že iz prve polovice 11. stoletja, ki ga je po nastopu Ortenburžanov nasledil Pusti grad.

Glede na znane podatke je treba ustanovitev pražupnije na Rodinah postaviti v drugo polovico 10. stoletja, vsekakor pa pred leto 1004, ko je kralj Henrik II. briksenskemu škofu podelil Bled. Kot smo nakazali v prvem poglavju, je pražupinja nastala za kronsko ozemlje na severozahodu Kranjske, ki pa ga vladar ni podelil v celoti, marveč po kosih. To je sicer dokumentirano le za podelitve Bleda in drugih posesti briksenskim škofom v letih 1004, 1011 in 1040 ter posredno za podelitev Dovjega freisinskim škofom s strani cesarja Konrada II. leta 1033. Nekaj tamkajšnje zemlje pa je bilo tudi v rokah kranjskega mejnega grofa. Zahvaljujoč tradicijskim kodeksom briksenske škofije iz 11. stoletja vemo, da je v mejah tega ozemlja obstajala še vrsta malih alodov domačih pose-

³ BCU, Ms. 1471/II (Johannes de Lupico), fol. 3r; OTOREPEC 1995, str. 57, št. 189.

⁴ GZS IV/542.

⁵ GZS IV/462.

⁶ Tu Priloga B, št. 433. Takratni župnik Lovrenc je imel obenem kanoniško prebendo v Čedadu (supra cum prebenda Ciuitatensi; gl. tam še št. 117).

⁷ REDLICH 1886, str. 55, št. 146; GZS III/169.

⁸ 1263 IV 25; MC IV,2/2805.

06 Zemljepisna skica rodinsko-radovljiške in kranjske pražupnije ter župnije Tržič (po: MIKLAUČIČ 1945)

stnikov, večinoma s slovanskimi imeni, ki so se slej ko prej ohranila še iz obdobja pred vladarjevo intervencijo v drugi polovici 10. stoletja. Zato lahko predvidevamo, da je že v 11. stoletju na tem teritoriju stala vrsta lastniških cerkva krajevnih posestnikov. Te so z darovnicami večinoma pristale v rokah briksenškega škofa, a se z redkimi izjemami niso povzdignile v župnijske. Sicer pa je obseg pražupnije razviden iz skupine župnij, ki so leta 1461 skupaj z Radovljico prešle v okvir ljubljanske škofije, ne da bi bile v ustanovni listini posebej navedene. Pražupnija je pokrivala Zgornjesavsko dolino, svet med Žirovnico in Begunjami, tako imenovano Dolino, Blejski kot in Bohinj ter območje radovljiške kotline do Kroke in Podnarta na jugu oziroma jugovzhodu.

7.2.2 Glede na zgodovinske podatke, zlasti na številne darovnice lokalnih posestnikov briksenškemu škofu v 11. stoletju, je bilo območje rodinsko-radovljiške pražupnije že v tem času sorazmerno gosto posuto s cerkvami. Posebej dragoceni so rezultati arheoloških raziskovanj v **Blejskem kotu** in njihova interpretacija v luči zgodovinskega dogajanja.⁹ Na podlagi retrogradne analize posestniških razmer in poljske razdelitve¹⁰ je Andrej Pleterski ugotovil, da sta tu že v predmadžarskem času stali dve cerkvi, ena pod gradom, predhodnica današnje župnijske cerkve, in na Blejskem otoku, obe kajpak s statusom lastniške cerkve. Po nemški zasedbi, ki naj bi se na tem območju zgodila okoli leta 973 z uničenjem osrednje naselbine »na Sedlu« na samem gradu, pa je ta okoliš pristal v vladarjevih rokah.¹¹

Nastanek cerkve in župnije sv. Martina na **Bledu-Grad** osvetljujejo zgodovinske okoliščine na prelomu tisočletja. Kot je znano, je kralj Henrik II. svoje posestvo Bled v Kranjski pokrajini in Valtilonovi grofiji (praedium quod dicitur Ueldes, situm in pago Creina nominato in comitatu Uualtilonis supra dicto nomine id est Creina vocitato) leta 1004 podelil säbenskemu (briksenškemu) škofu Albuinu in njegovi cerkvi sv. Ingenuina in Kasijana, s tem da desetine pripadajo »bratom« pri cerkvi sv. Ingenuina, se pravi stolnim kanonikom, po škofovi smrti pa naj dve tretjini dohodkov od posestva uživajo njegovi nasledniki, eno tretjino pa kapitelj.¹² Leta 1011 je sledila še podelitev samega gradu na Bledu (castellum Veldes) z nadaljnimi tridesetimi kraljevimi kmetijami in ozemlja »med večjo in manjšo Savo« säbenski cerkvi in škofu Adalberonu.¹³ Ker – kolikor je dokumentirano – briksenški škof pri Martinovi cerkvi ni imel patronata, se je doslej sklevalo, da je cerkev leta 1004 že stala in bila pač podrejena matični cerkvi na Rodinah. Na podlagi tega, kar zdaj vemo o lastniških cerkvah na Gorenjskem in njihovi usodi med patriarhatsko reformo v 11. stoletju,¹⁴ je treba to mnenje popraviti. Glede na evidentirano zgodnjerejše grobišče in zgodovinske okoliščine lahko predvidevamo, da gre tu za lastniško cerkev nekega domačega posestnika, ki je po zasedbi tega okoliša s strani nemškega vladarja pristala v njegovih rokah. Na tej lokaciji je bil tudi vladarjev posestniško-upravni dvor,

⁹ PLETERSKI 1986; PLETERSKI 2011.

¹⁰ To metodo je uporabil že Hanns Bachmann na primeru tirolskih cerkva, naštetih v popisu salzburških posestev za časa škofa Arna (*Notitia Arnonis*, 788–790); BACHMANN 1973, 1974.

¹¹ Nasprotno temu meni Peter Štih, da zasedba ni bila nasilna in da je v vladarjevo last prišla le tista zemlja v občini uporabi, ki ni imela konkretnega lastnika ali pa še ni bila obdelana; ŠTIH 2004B, str. 20.

¹² 1004 IV 10, Trient; UBKr I/15; BRESSLAU 1900/03, str. 83–84, št. 67; GZS III/28; nadrobna obravnava te listine s ponovno objavo in slovenskim prevodom in naslednjih listin v zgodovinskem kontekstu ŠTIH 2004B, za izoblikovanje briksenške posesti na Kranjskem pregledno ALBERTONI 2005 in BRZJAK 2005A.

¹³ 1011 V 22, Regensburg; UBKr I/15; BRESSLAU 1900/03, str. 263–264, št. 228; GZS III/28.

¹⁴ HÖFLER 2016, tam tudi nadrobneje o blejski grajski cerkvi.

ki je s cerkvijo vred s podelitvijo leta 1004 postal last briksenškega škofa. V zadevni listini cerkev sicer ni omenjena, a omemba desetini kaže, da je škof s podelitvijo posestva prejel tudi samo cerkev. Vendar jo je užival le nekaj desetletij. Po nedatirani pogodbi z oglejskim patriarhom Rabengerjem (1063–1068), o kateri smo govorili v prvem poglavju in s katero je škof izgubil tako rekoč vse cerkve v patriarhatu,¹⁵ se je moral posloviti tudi od te na Bledu, s čimer je cerkev zdrsnila na raven rodinske in pozneje radovljiške podružnice. Kanonične pravice v srednjem veku sicer niso znane. Po ustanovitvi ljubljanske škofije je bila župnija v polnih pravicah ljubljanskega prošta kot naslovnega radovljiškega župnika, se pravi, da je bil prošt prezentator in konfirmator, medtem ko je bilo odvetništvo nad župnijsko cerkvijo pri radovljiškem gospodstvu. Na tej podlagi lahko sklepamo, da je župnijo kot svoj vikariat ustanovil rodinski oziroma radovljiški župnik.

Sicer pa je ustanovitev župnije na Bledu zavita v temo. »Ecclesia Valdensis« ali »Voldensis«, ki jo zasledimo v papeški taksaciji za patriarha Bertolda iz leta 1247,¹⁶ ni, kot se splošno misli,¹⁷ župnijska cerkev, marveč proštija na otoku. V viru se pojavlja v isti rubriki kot proštija sv. Štefana v Ogleju in tista v Dobrli vasi ter cerkev na Stari gori (Sancta Maria de Monte) pri Čedadu. Tudi sicer v tem viru ni župnij zunaj Furlanije in spodnjeoglejskega arhidiakonata, z izjemo cerkniške in loške, ki sta bili neposredno podvrženi patriarhu. Tako ostaja prva vest o grajski cerkvi v desetinskem seznamu iz leta 1296, kjer jo srečamo kot »kapelo« v skupini z Bohinjem, blejsko proštijo in Bitnjami (?) (Bocheyn, prepositura de Veldis, cappella de Veldis, Buthin);¹⁸ s patrociniem (in dem dorfe dacz sand Martein in dem Winchel) je izpričana leta 1343.¹⁹ Prva znana omemba župnika (Petrus plebanus in Vels) datira iz leta 1405, in sicer, ko je bil Jurij, sin pokojnega Vida iz Radovljice, v Čedadu posvečen v subdiakona na naslov njegove mize.²⁰ Naslednji znani blejski župnik je Andrej, ki ga kot župnika »zu Vels« najdemo med ustanovniki bratovščine Sv. Trojice v Radovljici leta 1469, a se omenja že v neki kupoprodajni listini iz leta 1461.²¹ Vendar ostaja status te župnije vprašljiv, saj je bila, kot smo zapisali, po ustanovitvi ljubljanske škofije v polnih pravicah stolnega prošta, tako še leta 1616, preden jo je – pač škof Tomaž Hren – odtegnil proštu, tu ponovno ustanovil župnijo in si jo podredil.²²

Druga cerkev iz predmadžarske dobe v Blejskem kotu je cerkev Marijinega vnebovzjetja na **Blejskem otoku**, tudi edina, pri kateri je briksenški škof imel patronat. Arheološka izkopavanja so odkrila, da današnja cerkev stoji na temelju več stavb, katerih prva izvira iz poznega 8. ali 9. stoletja.²³ Neposredna in še predromanska predhodnica današnje je verjetno nastala kmalu po letu 1004, ko je bil Bled že v posesti briksenške cerkve. S to dobo se ujema njen prvotni patrocinijski Marijinega rojstva, ki ga posredno dokazujejo zapis iz 16. ali 17. stoletja v radovljiški matrikuli iz leta 1468 in nekateri drugi dokumenti.²⁴ Potemtakem jo je moral briksenški škof po letu 1004 obnoviti in jo oskrbeti s premoženjem in duhovnikom, s tem pa si je pridobil tudi njen patronat.

¹⁵ UBKr I/46; GZS III/227.

¹⁶ Tu Priloga A, št. 21; Schumi (UBKr II/106) ima po Joppijevem prepisu »ecclesia Veldensis«.

¹⁷ Gl. tudi HÖFLER 1988, str. 222–223.

¹⁸ Št. 470–474.

¹⁹ Listina v ARS, sub 1343 I 19.

²⁰ OTOREPEC 1995, str. 286–288, št. 1444 (na str. 287).

²¹ GORNIK 1990, str. 11; LAVTIŽAR 1897, str. 24.

²² HÖFLER 1988, str. 222–223.

²³ ŠRIBAR 1967/68. – O še srednjeveških cerkvah v Blejskem kotu na splošno gl. HÖFLER 1984.

²⁴ HÖFLER 1988, str. 224–225, t. 2.

Najzgodnejša listinska omemba cerkve je iz leta 1185, ko je briksenški škof Henrik iz Berchtesgadna na prošnjo tamkajšnjega prošta (*dilecti fratris nostri Gerungi venerabilis prepositi sanctę Marie in lacu Veldes*) cerkvi potrdil njene darove.²⁵ Kot smo omenili, se navedba »cerkve na Bledu« (*ecclesia Voldensis ali Veldensis*) v papeški taksaciji iz leta 1247 ne nanaša na cerkev sv. Martina, marveč na otoško cerkev, kontekst, v katerem jo najdemo, pa potrjuje, da je bila na otoku proštija, sicer le z majhnimi dohodki,²⁶ a kot pravno telo; tako tudi v desetinskem seznamu iz leta 1296 (*Prepositura Insule, Prepositura de Veldis*).²⁷ Poleg tega se v listinah iz tega obdobja, med letoma 1238 in 1247, večkrat pojavlja kot priča na uglednem mestu za opati in arhidiakoni in pred župniki neki Henrik, »prepositus de Veldes« ali »de Werde«.²⁸ Seveda si je težko predstavljati, da bi takrat na otoku obstajal pravi kapitelj s proštom, zato gre samo za naslov. Običajno ga je prejel kateri od briksenških kanonikov, ki je na otoku izvajal bogoslužje osebno ali pa je za to določil namestnika oziroma kaplana. Več o tem je razbrati iz gradiva, ki je nastalo leta 1459 pred razsodniki v Rimu v zvezi s sporom med briksenško škofijo in oglejskim patriarhatom glede jurisdikcije nad otoško cerkvijo.²⁹

Kot kaže, je cerkev patriarhom kot krajevnim škofom ušla iz rok – omenjeni Henrik leta 1238 in 1247 namreč še nastopa v spremstvu patriarha Bertolda. Kot smo videli, se navaja tudi v papeški taksaciji iz leta 1247 med samostani in proštijami, podvrženimi patriarhu. Kljub temu, da gre za cerkev, ki jo je ustanovila briksenška škofija, kaže, da si jo je patriarh podredil ali pa si jo je vsaj poskusil podrediti, zaradi česar je prihajalo do sporov med njim in briksenškim škofom. V listini iz leta 1309, s katero je patriarh Otobon potrdil rektorja, ki ga je bil izbral briksenški škof, beremo, da naj bi patriarhu že v času Otobonovih prednikov pripadala polna pravica podeljevanja duhovnika na otoku (*ad collationem suam libere pertinere*), a so briksenški škofje vztrajali na prezentaciji in drugih spiritualnih pravicah.³⁰ Leta 1337 je pred videmsko kurijo prišel spor med briksenškim kanonikom Janezom iz Bozna in Andrejem iz Canussia pri Varmu zaradi škode, ki jo je ta napravil omenjenemu kanoniku okoli beneficija »capelle in insula sub Vels«.³¹ Očitno je šlo za spor med dvema, ki sta si lastila otoško kapelo, enim, ki ga je postavil briksenški škof, in drugim, ki je prišel na Bled po patriarhovi liniji iz Furlanije. Spor se je rešil v korist slednjega, a se je ta beneficiju odpovedal za odškodnino. Briksenški škof pa pozneje prezentacije ni le razširil na polne pravice pri nameščanju duhovnikov, ampak tudi na spiritualno jurisdikcijo in s tem cerkev praktično izločil izpod patriarhove oblasti. Da bi bilo stanje priznано na najvišji instanci, je poskrbel briksenški škof, kardinal Nikolaj Kuzanski, ki si je leta 1458 osebno ogledal položaj

²⁵ 1185 XII 3; UBHA I/46; gl. o tem tudi ŠTIH 2004B, str. 21–23, o siceršnji zgodovini otoške proštije GORNIK 1990, str. 149 in dalje.

²⁶ Dajatev je znašala samo 30 mark nasproti 150 markami prepoziture sv. Štefana v Ogleju in 200 markami, ki so bile odmerjene Dobrli vasi.

²⁷ Št. 431, 472.

²⁸ GZS V/699, 843, 854, 871; UBK I II/141; SANTIFALLER 1929, str. 123–124, št. 116, GZS VI, 1/35. Pridevek »de Werde« bi sicer lahko pomenil tudi Otok na Vrbskem jezeru, a je iz konteksta listin in drugih prič razvidno, da gre za oglejski patriarhat in Bled. Zanimivo pa je, da je v oglejskih listinah (GZS V/699, 871) Bled zapisan kot »Veldes«, v drugih treh briksenške proveniencije pa kot »Werde«.

²⁹ POKORN 1902; GORNIK 1990, str. 196 in dalje; OSTRAVSKY 1965, str. 71–74.

³⁰ 1309 X 10; UBHA II/127; GORNIK 1990, str. 195–196; takrat je patriarh duhovnika vendarle potrdil zaradi priporočila salzburškega nadškofa Konrada IV.

³¹ OTOREPEC 1995, str. 162, št. 802 (1337 X 21).

na Bledu.³² Četudi je patriarh, kardinal Ludovik Scarampa-Mezzarota, že s pismom dne 9. marca 1459 obvestil vse uradnike in klerike v patriarhatu, da je cerkev na Bledu izvzeta iz oglejske jurisdikcije, je čez nekaj dni prišlo do procesa v Rimu. Oglejska stran se ga razumljivo ni udeležila, priče pa so v celoti podprle briksenško stran, tako da se je proces 16. marca 1459 končal v korist slednje. Kljub temu ni gotovo, če je bila zadeva s tem rešena. Z ustanovitvijo ljubljanske škofije se je v ta spor vmešala še Ljubljana. V registraturah papeža Pavla II. so za leto 1465 zabeležene tri zadeve o kapeli, listine pa žal niso ohranjene ali pa niso znane, tako da ne vemo, ali je šlo za isto zadevo ali pa že za spor med oglejskim patriarhom in ljubljanskim škofom, vendarle tudi tokrat nastopajo briksenški kanoniki kot upravitelji kapele.³³ Pač pa je v listini, izdani 20. decembra 1465 v Radovljici, s katero je škof Sigismund Lamberg naznanil, da je 15. decembra posvetil novozgrajeni prezbiterij in oltar v otoški cerkvi, zanjo odločno zapisano »ecclesia Beate Marie sita in Werd sub Castro Vels nostre laybacensis diocesis«.³⁴ Leta 1483 se je tedanji prošt, sicer kanonik v Briksnu, odpovedal prošnji, zatem pa jo je briksenški škof utelesil menzi tamkajšnjega kapitlja, a si hkrati pridržal pravico nastavljanja duhovnika v cerkvi, kar je potrdil papež Inocenc VIII. leta 1485. Kljub temu spor glede jurisdikcije, ki se je zdaj prenesel na ljubljansko škofijo, ni pojenjal. Končal se je šele leta 1688 s poravnavo med briksenškim škofom Janezom Frančiškom Khuenom in ljubljanskim škofom Sigismundom Herbersteinom. Po tej poravnavi je otoška cerkev pripadla ljubljanski škofiji, briksenškemu škofu pa je bilo dovoljeno, da tako kot v svoji diecezi v njej uporablja pontifikalije.

7.2.3 Poleg teh dveh cerkva sta v Blejskem kotu obstajali še dve stari cerkvi lastniškega porekla, pri katerih sta se – v nasprotju s cerkvijo sv. Martina – že zgodaj razvili župniji. Patrocinij cerkve sv. Janeza Krstnika v **Zasipu** kaže na krstno cerkev rodingske pražupnije. Kraj (Zazip) se v zgodovinskem gradivu pojavi že v drugi polovici 11. stoletja, med letoma 1075–1090, ko ga je z več darovnicami krajevnih posestnikov pridobil briksenški škof Altvin.³⁵ Utemeljeno lahko sklepamo, da je tu cerkev takrat že stala. Župnija (Plebes in Aspe) je izpričana že v desetinskem seznamu iz leta 1296,³⁶ torej gre njeno ustanovitev postaviti najkasneje v 13. stoletje. Iz poznejšega gradiva je razvidno, da so bili njeni patroni Lambergi; najzgodnejši dokument o tem je prezentacija župnika s strani Viljema Lambergerja leta 1398.³⁷ Vendar so Lambergi v Zasipu dokazani šele sredi 14. stoletja,³⁸ zato niso mogli biti njeni ustanovitelji, pač pa so morali do njenega patronata priti s priposestvanjem, po vsej verjetnosti na račun briksenškega škofa, četudi o patronatu slednjega pri tej cerkvi ni nič znanega. Sicer pa je o tej župniji in patronatu Lambergov veliko zgodovinskega gradiva, potrjevanje župnika pa je vsaj od leta 1377 dalje izvajal arhidiakon Kranjske in Marke, ki je imel to pravico še pri nekaterih

³² O kardinalovem obisku na Bledu in v Bohinju po veliki noči 1458 poroča SINNACHER 1828, str. 61–64.

³³ RG IX, str. 683–684, št. 4585 (1465 IV 12 in 1465 VIII 3), str. 834, št. 5665 (1465 IX 14). V njih je ob navajanju cerkve (perpetua capellania b. Marie virg. in Felß, capella b. Marie in Felß ali in Werd) dosledno dodano, da ta pripada oglejski diecezi.

³⁴ Listina v NŠAL; POKORN 1902, str. 88–89.

³⁵ GZS III/312, 313, 316, 372.

³⁶ Št. 430.

³⁷ 1398 IX 15, listina v ARS.

³⁸ PLETERSKI 1986, str. 20; PLETERSKI 2011, str. 29.

drugih patronatnih župnijah na Kranjskem.³⁹ Leta 1496 je kljub priključitvi ljubljanski škofiji župnika na prezentacijo Gašperja Lamberga, glavarja v Smedniku, potrdil oglejski patriarh,⁴⁰ pozneje je to nalogo vendarle opravljal ljubljanski škof.

Druga cerkev te vrste je cerkev sv. Jurija v **Zgornjih Gorjah**, v srednjeveških virih imenovana izključno samo po Gorjah. Kraj sam naj bi se skrival v toponimu »Gorenje polje« (Summitas campi; Obinentiges felde), kjer je bilo posestvo, ki ga je – podedovano – neki Winrich med letoma 1050–1065 zamenjal s škofom Altvinom za neko drugo posest v Begunjah.⁴¹ Določnejše obrise dobijo Zgornje Gorje z vsestransko pričevalno listino, bržkone nastalo med letoma 1115 in 1121.⁴² S to listino Nantwin, briksenski ministerial (Nantwinus s. Ingeuwini famulus), sporoča, da je imel v kraju, ki se v slovenskem jeziku imenuje Lesce (Lezeza), leseno kapelo, ki je bila postavljena v čast Matere božje in h kateri je ljudstvo ob Marijinih praznikih z veliko gorečnostjo prihajalo z darovi od daleč in od blizu, čeprav še ni bila posvečena. Opomini duhovnikov ga niso mogli odvrniti od te navade. Ker se božja služba tam ni mogla izvajati, je (Nantwin) po dednem pravu obdržal darove vernikov zase. Po mnogih letih sta ga opomnila tržaški škof Dietmar, ki je imel takrat arhidiaconat, in pa Gerwik, župnik pri Sv. Klemnu, da bi podrl omenjeno kapelo ter napravil drugo iz kamnja, kar je tudi rad storil. Pozneje je bila ta kapela z njuno pomočjo in z dovoljenjem oglejskega patriarha Ulrika (I.) posvečena po njegovem (patriarhovem) vikarju Eberhardu, s pogojem, da spadajo darovi s kapelo vred, ki je bila prav malo dotirana, k njegovi drugi cerkvi, ki jo je imel v Gorjah na neki drugi svoji zemlji (in alio fundo meo, qui dicitur Goriach).⁴³ Omenjena cerkev v Lescah je tipičen, četudi pozen primer lastniške cerkvice, ki jo je lastnik, brez duhovnika in celo še neposvečeno, zlorabil za svojo korist. Po nalogu pristojnega arhidiakona oglejskega patriarha in župnika – ta je bil na Rodinah – je Nantwin leseno zgradbo podrl in postavil novo zidano, po posvetitvi pa jo je združil s svojo že obstoječo cerkvijo v Gorjah.

Dokument iz let 1115 do 1121 torej dokazuje obstoj cerkve v Zgornjih Gorjah, pač že z duhovnikom in v mejah rodinske župnije. Ker se omenjeni Nantwin navaja kot briksenski ministerial, bi se dalo domnevati, da je cerkev postavil že briksenski škof precej predtem, a jo je izgubil v korist svojega fevdnika. Glede na to, da se »Summitas campi« iz let 1050–1065 lahko nanaša na Spodnje Gorje, o nekdanji briksenski posesti v Zgornjih Gorjah ne vemo nič določnejšega.⁴⁴ Pač pa si lahko pomagamo s podatkom, da je gorjanska župnija pred jožefinskimi reformami imela enklavo v Podhomu v mejah

³⁹ ASU/AN, fasc. 5125/2 (Articutius), fol. 71r in dalje.

⁴⁰ AAU, Acta 17, fol. 213r (1496 V 30).

⁴¹ REDLICH 1886, str. 53, št. 138; GZS III/165; k identifikaciji gl. GHTS, I, str. 165. Po Andreju Pleterskem (PLETERSKI 1886, str. 25; PLETERSKI 2011, str. 37) se ta označba verjetneje nanaša na Spodnje Gorje, ki je sicer sodilo pod blejsko župnijo.

⁴² UBKr I/133; GZS IV/542; nova interpretacija BIZJAK 2013. Listina ni datirana. Schumi (UBKr) se je odločil za čas okoli 1170, Kos (GZS) okoli 1173, kar je doslej obveljalo. Matjaž Bizjak (ib.) je na podlagi paleografske ocene listine in v njej navedenih imen ugotovil, da gre pri imenovanem Nantwinu bržkone za Mantwina, ki je od let 1070–1080 dalje izpričan kot ministerial Henrika Eppensteinskega in zatem briksenski ministerial, omenjeni Ulrik (presul videlicet Odelricus) pa je lahko le patriarh Ulrik I. (1086–1121) in ne Ulrik II. (1161–1181), kot se je mislilo doslej. Datum »post quem« pa je možni nastop tržaškega škofa Dietmarja leta 1115.

⁴³ Parafraza po Kosu (GZS).

⁴⁴ Prim. PLETERSKI 1986, str. 42; PLETERSKI 2011, str. 52–53.

zasipske župnije, kjer pa je briksenska posest izpričana.⁴⁵ V 14. stoletju so najpomembnejši posestniki v Podhomu postali Lambergi, a kraj sam ni sodil pod župnijo, ki so ji bili patroni, to je Zasip. Vse to vodi k domnevi, da je lastniška cerkev v Zgornjih Gorjah nastala že pred zadnjo četrtino 11. stoletja, preden je briksenska škofija pridobila Zasip, in da Briksen tudi ni bil njen ustanovitelj.

V Nantvinovem času v Gorjah župnije kajpak še ni bilo. Papeški desetinski seznam iz leta 1296 je nima, a se istega leta 1296 vendarle omenja prek župnika kot priče poleg tistega iz Bele Cerkve (... de Goriach plebium plebanis testibus).⁴⁶ Kako je bilo s patronatnimi pravicami nad cerkvijo po Nantvinu, se ne ve, bržkone pa so jih njegovi nasledniki izgubili, če ne prej, pa vsaj ob ustanovitvi župnije najpozneje v 13. stoletju. Iz leta 1377 datira pričevanje, da so arhidiakoni Kranjske in Marke že od nekdaj imeli pravico, da pri treh župnijah (Ihan, Gorje, Šmartno pod Šmarno goro) podeljujejo beneficije »plenarie et omni iure«, pri drugih dveh (Kovor in Zasip) pa beneficiata potrjujejo.⁴⁷ Dejstvo, da se je na območju Radovljice in deloma tudi Blejskega kota sčasoma uveljavil mogočni rod Ortenburžanov, se je posledično izrazilo tudi pri patronatu gorjanske župnije. Tako se med župnijami, katerih patronat je patriarh Janez Sobieslavski leta 1394 podelil grofu Frideriku Ortenburškemu, navajajo tudi Zgornje Gorje.⁴⁸ Po izumrtju Ortenburških (1418) so ga podedovali Celjani, po izumrtju slednjih (1456) pa Habsburžani.

Kot je bilo povedano, obravnavana listina iz let 1115 do 1121 zadeva kapelo Mater božje v **Lescah pri Bledu**. Bila je dedina omenjenega Nantwina in je bila glede na navedbe v listini postavljena že sredi 11. stoletja. Ob posvetitvi je bila združena s cerkvijo v Zgornjih Gorjah in je po ustanovitvi tamkajšnje župnije dejansko ali po letu 1398 vsaj formalno ostala njena podružnica, dokler ni bila enkrat v 16. stoletju priključena Radovljici.⁴⁹ Opraviti imamo torej s tipično enklavo kot posledico lastniške narave cerkve. Kot priča omenjena listina, je bila cerkev že v 12. stoletju močno obiskovana romarska točka. To je bil slej ko prej razlog, da so Ortenburžani, ki so si leta 1394 pridobili patronat nad Gorjami pa tudi nad Radovljico, tu leta 1398 ustanovili kapelanijo in jo osvobodili odvisnosti od gorjanskega župnika.⁵⁰ Drugo kapelanijo pri cerkvi, kapelanijo sv. Katarine, so po letu 1418, ko so nasledili Ortenburžane, ustanovili celjski grofje – s tem je cerkev postala ena najbolje dotiranih podeželskih cerkva na Gorenjskem.⁵¹ Z izumrtjem Celjskih leta 1456 je patronat nad kapelanijama prešel na Habsburžane. Leta 1469 je v Lescah služboval vikar, ki se navaja med ustanovniki bratovščine Sv. Trojice v Radovljici,⁵² pozneje pa se več ne omenja. Vizitacijski zapisniki ljubljanske škofije od Scarlichijevega iz leta 1631 dalje cerkev obravnavajo le še kot radovljiško podružnico.

7.2.4 Kljub zaprtosti in težavni dostopnosti je bil **Bohinj** poseljen že v halštatskem obdobju, malo manj v antiki, medtem ko se je slovanska naselitev najprej osredotočila na plodno ravnico v Zgornji dolini, o čemer pričata grobišči zahodno in vzhodno

⁴⁵ PLETERSKI 1986, str. 51; PLETERSKI 2011, str. 60.

⁴⁶ BCU, ms. 1471/II (Johannes de Lupico), fol. 28r (1296 VI 27); OTOREPEC 1995, str. 56, št. 189.

⁴⁷ ASU/AN, fasc. 5125/2 (Articutius), fol. 71r in dalje.

⁴⁸ GÖTH 1862, str. 48–50. Tu je tudi zapisano, da je župnijo v Gorjah dotlej podeljeval arhidiakon Kranjske.

⁴⁹ HÖFLER 1988, str. 218, št. 8.

⁵⁰ 1398 V 10; listina v ARS.

⁵¹ HÖFLER 1984, str. 133 in dalje.

⁵² LAVTIŽAR 1897, str 24.

od Srednje vasi.⁵³ V zgodovinskih virih se Bohinj pojavi v drugi polovici 11. stoletja. Med letoma 1065 in 1075 je neki Perchthold briksenski cerkvi podaril posestvo, ki sta mu ga bila zakonito prepustila Balogozont in Preslav v kraju, imenovanem Bohinj, s cerkvami, zemljišči, stavbami, pašniki, ribniki itd. (in loco Bochingun vocato, ecclisiis, areis, edificiis, pratis, pascuis, piscationibus ...).⁵⁴ V malo poznejši notici, iz let 1085–1090, pa beremo, da je svobodni Ivan briksenski cerkvi prepustil svoje podedovano posestvo v Zasipu, v zameno pa je prejel enakovredno posestvo v Bohinju (in villa Bochingun dicta).⁵⁵ Domnevamo lahko, da gre za posestva v Zgornji dolini, poimenovanje »villa« pa povežemo s Srednjo vasjo.

Iz omenjenih zapisov se vidi, da sta v Bohinju že v 11. stoletju stali vsaj dve cerkvi. Prva omemba župnije v Bohinju pa je razmeroma pozna, šele v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 (Plebes in Vocheyn; Bocheyn).⁵⁶ Župnija je bila pri cerkvi sv. Martina v **Srednji vasi**. Njene okoliščine so takšne kot pri Bledu, ki ga s Srednjo vasjo veže tudi patroninij. Ker briksenska škofija ni imela patronata nad župnijo, tako tudi ne radovljiško gospostvo, ki se je vrinilo v Bohinj, je župnijska organizacija ta okoliš zajela, še preden se je tu posestniško utrdil Briksen, se pravi, najkasneje do sredine 11. stoletja. Sicer pa je edini znani podatek o župniji v srednjem veku, poleg tistega iz leta 1296, ime župnika, ki se omenja med ustanovniki bratovščine Sv. Trojice v Radovljici leta 1469.⁵⁷ Po ustanovitvi ljubljanske škofije je Bohinj delil usodo z Bledom. Župnija je bila v polnih pravicah stolnega prošta kot naslovnega radovljiškega župnika, dokler mu je ni škof Tomaž Hren, menda leta 1617, odtegnil, si jo podredil in tu spet ustanovil župnijo.⁵⁸

Ko govorimo o prvih cerkvah v Bohinju in smo pri tem pozorni na geografsko podobo tega okoliša, ki ga oblikujejo tri območja: Zgornja dolina s Srednjo vasjo, ožja in za poljedelstvo manj ugodna Spodnja dolina ob Savi Bohinjki ter območje ob jezeru, nam ne more uiti še nekaj posebnosti. Patroninij in položaj cerkve **sv. Janeza Krstnika ob jezeru** (Poljana, Ribčev laz), kamor se stekata obe dolini, močno govori za krstno cerkev za celotni Bohinj. Bržkone je najmanj tako stara kot tista v Srednji vasi, in ob podatku, da sta bili v Bohinju v drugi polovici 11. stoletja vsaj dve cerkvi, lahko poleg tiste v Srednji vasi pomislimo tudi na to ob jezeru. Glede na njeno funkcijo je njen položaj tako rekoč idealen. Spodnja dolina je bila naseljena pozneje kot Zgornja, a je zatem spričo oddaljenosti od župnijske cerkve v Srednji vasi in težavnejšega dostopa do nje morala kmalu dobiti svojo cerkev. Mislimo, da je to bila cerkev Marijinega vnebovzvetja v **Bitnjah**. V enem od tradicijskih kodeksov briksenske škofije iz 15. stoletja se je ohranila notica iz nekega danes izgubljenega misala, ki je nekoč pripadal neki cerkvi v Bohinju na teritoriju briksenskega blejskega gospostva. Ta pravi, da sta 11. januarja leta 1142 pičenski škof Gotebold in oglejski patriarh Peregrin posvetila to cerkev v čast Jezusa Kristusa in sv. Marije in drugih svetnikov: »Reperta est hec litera in quodam missali in ecclesia in Bachin in dominio Vels. Anno ab incarnatione Domini millesimo centesimo 42, 3. Idus Ianuarii consecrata est hec aula a venerabili episcopo Goteboldo Pricinensi [!] et beato Peregrino patriarcha Aquilegensis in honorem domini nostri Iesu Christi et

⁵³ Vičič 1983.

⁵⁴ REDLICH 1886, str. 76, št. 211; GZS III/234.

⁵⁵ REDLICH 1886, str. 124, št. 359; GZS III/372.

⁵⁶ Št. 432, 471.

⁵⁷ LAVTIŽAR 1897, str. 24.

⁵⁸ JELLOUSCHEK 1854, str. 63.

sancte Marie et cetera«. ⁵⁹ Glede na to, da je tu poleg Kristusa samega določno navedena le Marija, je bila ta cerkev posvečena Materi božji. Na to cerkev, izpričano sredi 12. stoletja, morda tudi z duhovnikom, in glede na njen pomen za bohinjsko Spodnjo dolino se spomnimo ob zagonetnem zapisu v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296, ki smo ga že omenili. Gre za skupino cerkva na koncu gorenjskih župnij: »Bocheyn, preprositura de Veldes, cappella de Veldes, Buthin«. ⁶⁰ »Bocheyn« je slej ko prej Srednja vas v Bohinju, sledita obe cerkvi na Bledu, o katerih smo že govorili, medtem ko bi »Buthin« lahko pomenil Bitnje. Seveda mora to ostati le hipoteza, saj kakšnega drugega podatka te vrste o tej cerkvi nimamo. ⁶¹ Da gre za cerkev s posebnim pomenom, pa je razvidno iz dejstva, da je ob svojem obisku na Bledu in v Bohinju leta 1458 škof in kardinal Nikolaj Kuzanski v njej maševal in zatem prebivalstvu predstavil vladarske podelilne listine za območje Bleda in Bohinja. ⁶²

Zaradi popolnosti moramo omeniti še namero, da se v Bohinju ustanovi benediktinski samostan. O tem govori izvirna listina iz leta 1120, v kateri je briksenški škof Hugo naznanil, da je plemeniti Dietmar svoje posestvo (praedium) z vsemi pritiklinami v kraju »Crůskilach« (in loco qui dicitur Crůskilach) podelil cerkvi sv. Kasijana in Ingenuina, da popravi škodo, ki jo je bil morebiti naredil. Zato pa mu je škof po nasvetu svojih fevdnikov in na njegovo prošnjo odstopil neko posestvo v Bohinju v oglejskem patriarhatu, ki ga je deloma kupil od Konrada, njegove soproge in njegovih otrok za 120 liber, deloma pa pridobil od drugih tamkajšnjih plemenitašev. Škof pravi, da je to storil z namenom, da bi imenovani Dietmar v ta kraj, ki je pripraven za redovniško življenje, pripeljal redovnike ter porabil omenjeno posestvo v njihovo korist. ⁶³ Do ustanovitve samostana ni prišlo, po vsej verjetnosti zaradi tega, ker je briksenški škof, pristaš cesarske stranke v obdobju investiturnih bojev, z njim želel kljubovati rimskemu papeštvu. A je ta, v zgodovinopisju že dolgo znana listina spodbudila ugibanja, kje naj bi bil postavljen, pri čemer se je izhajalo s stališča, da je omenjeni Crůskilach nekje v Bohinju. Franc Kos je v regestu te listine – kot tudi že Milkowicz – opozoril na to, da glede na dikcijo v tem dokumentu ta kraj ni ležal v patriarhatu, marveč ga je treba iskati na območju briksenške škofije. Vendar se je pokazalo, da tudi ne gre briksenško škofijo, marveč za Kreuschlach pri Gmündu na Gornjem Koroškem na območju salzburške nadškofije, prehodnico samega Gmünda, kjer je posest briksenške cerkve izpričana, ⁶⁴ medtem ko je bilo omenjenega Dietmarja mogoče identificirati z vplivnim Dietmarjem iz Lungaua.

⁵⁹ *Scriptores XV/II* (1888), str. 1112. Edini doslej znani podatek o pičenskem škofu Goteboldu (Gotpoldu) je iz leta 1136, ko nastopi kot priča v potrditveni listini patriarha Peregrina za benediktinski samostan v Možnici; GZS IV/129. Trditev, da se ta posvetitev nanaša na Marijino cerkev na Blejskem otoku, ki jo po omembi v Paschinijevi *Storia del Friuli* zapisal Franc Gornik (GORNİK 1990, str. 154), je kajpak zmotna.

⁶⁰ Št. 471.

⁶¹ Milko Kos (GHTS 2, str. 688, pod Vas, Srednja v Bohinju) je ta zapis bral kot »Buchin«, čemur seveda ne moremo oporekati, saj v izvirniku ni povsem jasno, ali gre za c ali t. Sella in Vale sta v njem videla t. Vendar pa si je težje razložiti, zakaj bi bil tu Bohinj naveden dvakrat ob tem, da je bil zabeležen že na fol. 101r kot plebes.

⁶² SINNACHER 1828, str. 463–464, po kardinalovih lastnoročnih zapiskih. Kardinal se je v Bohinju mudil od 4. do 7. maja, cerkev pa je označena kot »Kirche der seligen Maria in dem Weiler Witt«. Sinnacher je v oklepaju dodal Werth z vprašajem, kar je seveda napačno.

⁶³ UBKr I/71; GZS IV/58; nadrobno o tem MILKOWICZ 1889, str. 286–291.

⁶⁴ KLEBEL 1927, str. 98, 142, op. 114; gl. tudi *Erläuterungen* 3, str. 158–159.

7.2.5 O kolonizaciji **Zgornjesavske doline** imamo le malo zanesljivih podatkov. V poznem srednjem veku so si tu posest delili freisinški škof in Ortenburžani. Freisinška posest je izpričana na Dovjem s 4 kmetijami leta 1160 in 28 kmetijami leta 1291, ortenburška pa je bila Kranjska Gora. Kdaj naj bi Freising prejel Dovje, ni jasno, saj ne moremo zatrditi, da je »Lenginvuelt«, ki ga je »oltarju Device Marije in sv. Korbinijana« med letoma 1029 in 1045 podelil grof Adalberon Ebersberški,⁶⁵ spričo pogostnosti tega toponima na Bavarskem v resnici Dovje. Večja je verjetnost, da je Dovje in celotno Zgornjesavsko dolino do vključno Rateč (in Bele Peči) Freisingu podelil cesar Konrad II. leta 1033. Listina, ki naj bi jo cesar izdal 9. maja tega leta, se ni ohranila in ni znana. Zanj vemo le po zaznambi v repertoriju arhiva na loškem gradu iz leta 1798, zato se je pojavljal dvom o njenem obstoju. Vendar so zadnje raziskave o tej problematiki pokazale, da je treba to zaznambo vzeti resno.⁶⁶

V srednjem veku sta v Zgornjesavski dolini nastala dva vikariata radovljiške pražupnije, v Kranjski Gori in na Dovjem. Cerkev Marijinega vnebovzvetja v **Kranjski Gori** se prvič omenja leta 1326, ko ji je Jurij z Gutenberga podelil dve kmetiji.⁶⁷ Leta 1362 je oglejski patriarh Ludovik radovljiškemu župniku Henriku, ki je imel jurisdikcijo nad tem območjem, naročil, naj pri tej cerkvi kot tudi pri tisti na Dovjem namesti vikarja, s tem da bosta oba v župnikovih polnih pravicah.⁶⁸ Leta 1390 je tu že obstajala župnija v patronatu Ortenburžanov. Ti kajpak niso bili prvi posestniki Kranjske Gore. Po ugotovitvi Janeza Mlinarja se tu še leta 1326 navaja posest freisinškega škofa, kar dovoljuje domnevo, da so se Ortenburžani v Kranjski Gori vsaj deloma utrdili na račun Freisinga. Župnija je ostala v ortenburškem patronatu. Po izumrtju rodu so ga nasledili Celjani in za temi Habsburžani, župnika pa je potrjeval radovljiški župnik, po ustanovitvi ljubljanske škofije ljubljanski stolni prošt.

Obseg kranjskogorske župnije se je povečal leta 1390 za okoliš Rateč. Tega leta je v nekajmesečnem postopku Friderik Ortenburški dosegel, da je koroška župnija pri Mariji na Zilji zaradi oddaljenosti rateški okoliš s tamkajšnjo cerkvijo za določeno odškodnino odstopila župniji v Kranjski Gori.⁶⁹ **Rateče** naj bi po novi interpretaciji sodile k ozemlju, ki ga je cesar Konrad II. leta 1033 podelil freisinškemu škofu. Leta 1150 se kot »Ratazach« z 12 kmetijami omenjajo med posestmi, ki jih je imel freisinški kapitelj na Otoku na Vrbskem jezeru, leta 1385 pa je kapitelj 8 kmetij, ki so takrat še bile v Ratečah, s Friderikom Ortenburškim zamenjal za drugo posest pri Strmcu (Sternberg) na Koroškem.⁷⁰ O zgodnejši in izdatnejši naselitvi Rateč priča tudi tamkajšnja cerkev sv. Tomaža, prvotno romanska zgradba z značilnim patrocinjem sv. Janeza Krstnika.⁷¹ Glede na to naj bi bila krstna cerkev ziljske pražupnije za celotni okoliš od Bele Peči do morda Podkorena. Če je Podkoren s cerkvijo sv. Andreja šele leta 1390 prišel pod Kranjsko Goro, ni jasno, to pa gotovo velja za **Belo Peč** (Fužine) (Weißenfels/Fusine in Valromana). Tu so Celjski kot nasledniki Ortenburžanov po letu 1418 izoblikovali posebno gospostvo in v tamkajšnji cerkvi sv. Lenarta postavili beneficiata. Leta 1465 si je soseska izborila lastnega kaplana, ki naj bi ga potrjeval ljubljanski prošt kot radovljiški župnik. Vendar se je to očitno zgodilo

⁶⁵ UBKr I/163; GZS III/85.

⁶⁶ MLINAR 2005.

⁶⁷ O tej listini (1329 IV 16) gl. zdaj MLINAR 2005, str. 339, op. 35.

⁶⁸ VALENTINELLI 1858, str. 487; gl. tudi tu v prvem poglavju.

⁶⁹ GRAFENAUER 1957; GRAFENAUER 1958; MLINAR 2005, str. 393.

⁷⁰ MLINAR 2005, str. 335–337.

⁷¹ HÖFLER 1988, str. 212, št. 3.

proti volji župnika v Kranjski Gori. Zato je leta 1483 prišlo do spora, ko se je kranjsko-gorski župnik pritožil, da se je v cerkvi v Beli Peči vrnil kaplan brez njegove privolitve in s tem »kapelo odtegnil pravicam župnijske cerkve v Kranjski Gori«. ⁷² Vikariat je bil ustanovljen v drugi polovici 17. stoletja.

Usoda cerkve in župnije sv. Mihaela na **Dovjem** je podobna tisti v Kranjski Gori. Cerkev se omenja že v freisinškem urbarju iz leta 1291, tako tudi v tistem iz leta 1381. ⁷³ Leta 1362 je bila zgrajena na novo, ko je patriarh Ludovik od radovljiskega župnika Henrika zahteval, naj tam – tako kot v Kranjski Gori – namesti vikarja. V župnijo je bila povzdignjena pred letom 1491. ⁷⁴ Župnika je prezentiral freisinški škof ali v njegovem imenu župnik v Stari Loki, ⁷⁵ potrjevati pa bi ga po določilu iz leta 1362 moral radovljiski župnik. ⁷⁶ Vendar o tem ni nič znanega do 17. stoletja, ko je bila konfirmacija v rokah ljubljanskega škofa.

7.2.6 Tretja stara lastniška cerkev na območju rodinsko-radovljiske pražupnije poleg tistih v Zgornjih Gorjah in Zasipu, ki se je razvila v župnijo, je cerkev sv. Andreja v **Mošnjah**. V zgodovinskem gradivu jo prvič srečamo leta 1154, ko jo je (ecclesiam in loco qui Mosnach dicitur) patriarh Peregrin I. predal Ulriku, bratu Majnhardarja s Šumberka in škofu v Trevisu, v zameno za cerkvi v Preddvoru in v Tupaličah, ki ju je podelil cistercijanom v Vetrinju. ⁷⁷ Ob njej odkrito grobišče z najdbami karantansko-körtlške kulture ⁷⁸ jo postavlja še v zgodnji srednji vek. Leta 1154 je torej bila v polnih patriarhovitih pravicah, vendar lahko z vso upravičenostjo domnevamo, da gre za lastniško cerkev, ki je tako ali drugače prišla v patriarhove roke. Kot župnijska je izpričana leta 1283 prek župnika kot priče v neki na Pustem gradu izdani listini ⁷⁹ in v desetinskem seznamu iz leta 1296. ⁸⁰ Glede na zamenjavo iz leta 1154 je treba Mošnje obravnavati kot patronatno župnijo. Njeni prvi znani patroni so bili spet Ortenburžani v 14. stoletju. Ko je oglejski patriarh Janez leta 1394 Frideriku Ortenburškemu podelil ali potrdil patronate nad njihovimi cerkvami v patriarhatu, ⁸¹ je za Mošnje rečeno, da so tam patronat že od nekdaj imeli Friderikovi predniki kot tudi Friderik sam (in qua ius Patronatus vestri progenitores et vos ab antiquo habuistis). Nadaljnja usoda patronata je takšna kot pri drugih ortenburških župnijah, se pravi, da so si ga leta 1456 prek Celjanov pridobili Habsburžani oziroma deželni knezi.

7.2.7 Srednjeveška **radovljiska župnija** je po odcepitvi vikariatov in župnij v Zgornjesavski dolini, v Blejskem kotu in v Bohinju ter v Mošnjah še vedno obsegala razpotegneno območje od Jesenic do Kroke. Kot je bilo povedano, je na njenem območju že v 11. stoletju gotovo obstajalo nekaj lastniških cerkva krajevnih posestnikov, denimo v Begunjah, v Lancovem, ⁸² v Žirovnici, a se niso povzdignile v župnijske. Edina cerkev,

⁷² Listina 1483 IV 17 v NŠAL, z insertom o ustanovitvi kapelanije 1465 XII 20; HÖFLER 1988, str. 212, št. 4. Gl. tudi ŽNIDARŠIČ GOLEC 2000, str. 102.

⁷³ BLAZNIK 1963, str. 165, 211.

⁷⁴ LAVTIŽAR 1897, str. 52.

⁷⁵ Tako Paolo Santonino v svojem itinerariju (1486); VALE 1943, str. 180–181.

⁷⁶ Santonino (kot prejšnja op.) pripisuje potrditev patriarhu, a ker govori o loških vikariatih, ki jim je dodal še tega na Dovjem, to patriarhovo pravico avtomatično prenaša še na slednjega.

⁷⁷ UBRK I/113; MC III/1377(VII); GZS IV/323. GZS IV/323; BERNHARD 2006, str. 177–178, št. P 5.

⁷⁸ KNIFIC/MLINAR 2014, št. 41.

⁷⁹ MC V/390.

⁸⁰ Št. 433.

⁸¹ GÖTH 1862, str. 48–50. Gl. o tem tudi v prvem poglavju.

⁸² Prim. SVETINA 2010, str. 54 in dalje.

ki bi mogla v srednjem veku imeti duhovnika, neodvisnega od radovljiškega župnika, je cerkev sv. Ingenuina in Albuina na **Koroški Beli**, ustanova briksenskih škofov – kar pove že njen patrocinij – in v odvetništvu briksenskega blejskega gospostva.⁸³ V vizitacijskem zapisniku jeseniške župnije iz leta 1655 je zabeleženo, da naj bi bila tu v starih časih nekakšna župnija (quasi ... antiqua parochia). O tem listinsko gradivo sicer molči, da pa je nekaj resnice na tem, kaže radovljiška matrikula iz leta 1468, ki Koroške Bele nima, čeravno ima Jesenice s staro cerkvijo sv. Marije Magdalene. Morda je vikariat, ki ga je škof Krištof Ravbar leta 1523 ustanovil pri na novo sezidani in sv. Lenartu posvečeni cerkvi na **Jesenicah**, nasledil tega na Koroški Beli, a tega z gotovostjo ne moremo trditi. Še v srednjem veku je duhovnika bržkone dobila tudi cerkev v **Kropi**, prvotno posvečena sv. Janezu Krstniku in potemtakem krstna cerkev radovljiške župnije na njenem južnem obrobju.⁸⁴ Po Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske* (1689) naj bi (novi) dal leta 1481 sezidati in sv. Lenartu posvetiti Lenart Kacijanar, sicer oskrbnik na Pustem gradu. Kacijanar je ob tem zelo verjetno ustanovil tudi beneficij, ki je bil podlaga za ustanovitev župnije leta 1601 s strani nadvojvode Ferdinanda, v čigar radovljiškem gospostvu je cerkev ležala.

7.2.8 Kot pražupnija je bila radovljiška župnija v polnih pravicah oglejskega patriarha. Ker je bila župnija ugledna in bogata, so jo patriarhi radi podeljevali ljudem iz svojega ožjega kroga, vendar so se morali kdaj pa kdaj ukloniti volji Ortenburžanov, ki so bili kot posestniki radovljiškega gospostva tudi njeni odvetniki. Pred letom 1345 je tu župnikoval celo eden iz njihove družine, grof Ulrik.⁸⁵ Leta 1348 je patriarh Bertrand moral zaukazati Ortenburžanom, naj ne nasprotujejo župniku Viljemu Cucagna, ki ga je bil poslal v Radovljico kot pravega župnika.⁸⁶ Vendar se jim videmska kurija ni mogla dolgo upirati. V tu večkrat citirani listini iz leta 1394 je patriarh Janez Sobieslavski Frideriku Ortenburškemu med drugimi patronati podelil tudi tega v Radovljici.

Ob ustanovitvi ljubljanske škofije je cesar Friderik III. kot njen zadnji patron radovljiško župnijo utelesil menzi stolnega prošta, s tem je stolni prošt postal tudi naslovni radovljiški župnik. Z vključitvijo radovljiške župnije so – ali naj bi – v okvir nove škofije prišli tudi vsi njeni nekdanji vikariati oziroma župnije, nastale na območju pražupnije, ki jih ustanovna listina posebej ne našteva. Kot kažejo tudi številni drugi primeri, je besedilo te listine do tolikšne mere nejasno, da je prihajalo do sporov med ljubljansko škofijo in zaradi ustanovitve škofije oškodovanimi oglejskimi patriarhi. Dokumentirano je, da so se Lambergi za potrditev župnika, ki so ga izbrali za svojo župnijo v Zasipu, leta 1496 še obrnili na patriarha.⁸⁷ Če je tako bilo tudi na Dovjem, kot piše Santonino v letu 1486,⁸⁸ je ob tem, da gre za kanclerja videmske kurije in njenega zagovornika, težko presoditi. Bolj določne oblike je ta spor doživel ob vizitaciji Pavla Bizancija leta 1581 na Kranjskem,⁸⁹ o čemer je bil že govor v prvem poglavju. Kljub tem oviram je ljubljanska škofija naposled v svoje meje polno integrirala celotno območje nekdanje pražupnije.

⁸³ HÖFLER 1988, str. 214, št. 1.

⁸⁴ HÖFLER 1988, str. 228.

⁸⁵ ASU/AN, fasc. 5120/VIII (Gubertinus de Novate), fol. 164r–164v (1345 XII 26); OTOREPEC 1995, str. 203, št. 1025.

⁸⁶ 1348 VII 6; ANKERSHOFEN 1858, str. 347; prim. tudi OTOREPEC 1995, str. 211, št. 1072.

⁸⁷ AAU, Acta 17, fol. 231r (1496 V 30).

⁸⁸ VALE 1943, str. 117–118; gl. tudi tu zgoraj.

⁸⁹ GRUDEN 1907, str. 57–58; ŽNIDARŠIČ GOLEC 2000, str. 48–49.

7.3. Pražupnija sv. Kancijana in tovarišev v Kranju

7.3.1 Kljub temu, da nimamo v rokah vseh potrebnih podatkov, lahko pražupnijo sv. Kancijana in tovarišev v **Kranju** opredelimo kot pražupnijo druge polovice 10. stoletja za državno ozemlje kranjskih mejnih grofov z upravnim središčem v Kranju. Tudi njen prvotni obseg mora ostati bolj ali manj hipotetičen: poleg srednjeveške kranjske župnije je morala zajemati še župnije Šmartin, Šenčur, Naklo in Kovor. »Terminus ante quem« za nastanek pražupnije je leto 1002, ko je freisinški škof s strani kraja Henrika II. prejel Stražišče, a ga ni mogel več priključiti svoji župniji v Stari Loki.

Cerkev sv. Kancijana v Kranju – z značilnim oglejskim patrocinijem – se navezuje na zgodnesrednjeveški krščanski kulturni prostor iz predslovenskega obdobja,⁹⁰ listinski podatki o njej pa so razmeroma pozni. Tako se župnik v Kranju (Peter) omenja šele leta 1226 v zadevi »kapele« v Preddvoru, o kateri bo tu še govor,⁹¹ in zatem (Wolricus plebanus de Cranburg) leta 1251 kot priča v spremstvu patriarha Bertolda,⁹² cerkev s patrocinijem (da der gudt sant Cantian rast) pa ob prodaji neke kmetije župniji leta 1309.⁹³ Kot pražupnija je bila do poznega srednjega veka v polnih pravicah oglejskega patriarha, ki jo je – bogato, kot je bila – podeljeval svojim klerikom. Sredi 14. stoletja si jo je v bojih s patriarhom Nikolajem Luksemburškim prilastil vojvoda Albert II. kot deželni knez, a se ji je v poravnavi s patriarhom 9. oktobra leta 1356 v Št. Vidu na Koroškem moral odpovedati.⁹⁴ Tako je župnija ostala patriarhatska vse do leta 1448, ko je papež Nikolaj V. njen patronat mimo oglejskega patriarha podelil kralju in cesarju Frideriku III. kot dosmrtno, papež Pij II. leta 1459 pa kot dedno pravico.⁹⁵ Ko je cesar Friderik III. leta 1461 ustanovil ljubljansko škofijo, je kranjsko župnijo pustil v patriarhatu. Leta 1507 jo je cesar Maksimilijan I. sicer utelesil škofiji, vendar le kot škofovo menzalno posest, zato je še ostala v jurisdikciji oglejskega patriarha. Tako se je šele Tomažu Hrenu posrečilo, da jo je po večletnih naporih leta 1620 pridobil za ljubljansko škofijo.⁹⁶

7.3.2 Obseg srednjeveške kranjske župnije je določen z njenimi vikariati v Preddvoru, Križah in Podbrezjah. Zgodaj je dokumentirana cerkev sv. Petra v **Preddvoru**. Nedvomno gre za lastniško cerkev nekega »starega dvora« v tem okolišu, katerega obstoj posredno dokazuje nemško poimenovanje Preddvora kot »novega dvora« (Niwenhouen, prvič leta 1147). Domnevamo lahko, da so bili prvi lastniki hipotetičnega »starega dvora« iz rodu Heme Breško-Seliške, ki naj bi prejeli v posest širši preddvorski okoliš;⁹⁷ tem je mogoče pripisati tudi cerkev z značilnim patrocinijem sv. Petra. V zgodovinskem gradivu se Preddvor prvič pojavi kot dvor v začetni izgradnji (exordium foundationis curtis que dicitur Niwenhouen), ki ga je v času, ko se je grof Bernard Spanheimski podal na križarski pohod (to je bilo leta 1147), na prigovarjanje opata Eberharda cistercijanskemu samostanu v Vetrinju podelil njihov menih Engelbert.⁹⁸ Glede na menihovo ime ni odveč misel, da gre za enega od Spanheimskih, čeravno ga v genealoških preglednicah ni najti, in torej za posest te rodbine. Ta »novi dvor« je bil jedro vetrinjske posesti v preddvorskem

⁹⁰ SAGADIN 1991.

⁹¹ GZS V/449, 450.

⁹² MC IV,1/2451; GZS VI,1/128.

⁹³ Listina 1309 V 1 v Mestem arhivu Kranj.

⁹⁴ BCU, ms. 829/I; ZAHN 1877, str. 92–94, št. 78.

⁹⁵ CHMEL 1838, Anhang, št. 82; CHMEL 1840, št. 3708.

⁹⁶ TURK 1937, str. 101–106; ŽONTAR 1939, str. 211–215.

⁹⁷ HAUPTMANN 1935, str. 226; ŽONTAR 1939, str. 15.

⁹⁸ UBKf I/1113; MC III/1377, I; GZS IV/235.

okolišu na desnem bregu Kokre, ki ga je samostan postopoma povečeval in zaokroževal.⁹⁹ Leta 1154 pa je samostan prejel še tamkajšnjo cerkev skupaj s pripadajočo ji cerkvijo v Tupaličah na drugi strani Kokre, in sicer iz rok oglejskega patriarha Peregrina I.¹⁰⁰ Ti dve cerkvi sta bili pred tem v lasti Ulrika, škofa v Trevisu in brata grofa Majnharda s Šumberka, Ulrik pa ju je predal patriarhu v zameno za tisto v Mošnjah. Ker so bili grofje s Šumberka (Schönberg, v bližini Žužemberka), poimenovani tudi po Črnem gradu v Istri, potomci Heminega rodu, si je mogoče predstavljati, da so ti po tej poti – skupaj s hipotetičnim »starim dvorom« – podedovali tudi cerkev v Preddvoru.

Ko je patriarh Peregrin I. leta 1154 vetrinjskemu opatu Eberhardu in njegovim »bratom« predal cerkvi v Preddvoru in Tupaličah, jim je podelil tudi vse njune pritikline z desetini, hkrati pa tudi desetine od njihove »pristave« (grangrije) v Preddvoru. Na tej podlagi je mogoče sklepati, da gre za dotirano lastniško cerkev z duhovnikom,¹⁰¹ pod katero pa »novi dvor« v Preddvoru pred letom 1154 še ni sodil. V normalnih razmerah bi se iz nje morala razviti samostojna župnija in se izločiti iz matične župnije. A se to ni zgodilo. Status cerkve ni bil trden. Zaradi nje je prišlo do sporov med vetrinjskim samostanom in kranjskim župnikom, ki jih je rešil šele patriarh Bertold leta 1226. Po tem sporazumu so desetine od cerkve in oblast nad njo pripadle kranjskemu župniku, cerkev sama pa samostanu. V primeru, da bo samostan tu namestil svetnega duhovnika, si ta ne bo smel lastiti župnikove jurisdikcije, tudi cerkvena opravila (krst, spoved in drugo) bo lahko izvajal le za samostanske ljudi. Darovi za praznik sv. Petra naj se delijo na pol, od darov ob pogrebih na tamkajšnjem pokopališču pa prejme opat dva dela, župnik pa enega.¹⁰²

Dejstvo, da so desetine preddvorske cerkve po dogovoru iz leta 1226 v celoti pripadle kranjskemu župniku, razkriva, da je cerkev zdrsnila na raven vikariata. Vetrinjski samostan je sicer še lahko nameščal duhovnika – takšno stanje je še dokumentirano v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296, v katerem je zabeležen »monachus in Newenburch«¹⁰³ –, pozneje pa je očitno izgubil še to pravico v korist kranjskega župnika. Kot samostojni pravni subjekt vetrinjskih cistercijanov je preddvorska cerkev prenehala obstajati vsaj do leta 1342, ko patriarh Bertrand župnije v Sori samostanu ni utelesil na njen naslov, marveč na naslov vetrinjske kapele sv. Lenarta na Ljubelju.¹⁰⁴ Zatem je kranjski župnik v Preddvoru uredil svoj vikariat, prvič izpričan z vikarjem »in sancto Petro prope Kramburgam« leta 1477,¹⁰⁵ in mu oddelil obsežno območje župnije vse do Kranja navzdol,¹⁰⁶ tako da mu je v neposredni dušni oskrbi ostalo le še mesto.

⁹⁹ MLINARIČ 1981.

¹⁰⁰ 1154 IV 1; UBKr I/111; MC III/928; GZS IV/323; BERNHARD 2006, str. 177–178, št. P 5.

¹⁰¹ Obstoj duhovnika pri tej cerkvi potrjuje ime klerika Ulrika kot priče v darovni listini Majnharda Schababa za vetrinjski samostan (Uvolricus clericus de Niwenhouen), ki naj bi bila izdana med letoma 1147 in 1154; UBKr I/113; MC III/1377/II; GZS IV/246.

¹⁰² UBKr II/48, 49; MC IV,1/1905, 1906; GZS V/449, 450. Spor se je očitno izšel na škodo Vetrinja, kar je mogoče pripisati patriarhovemu sovražnemu odnosu do Spanheimskih, ustanovnikov vetrinjskega samostana.

¹⁰³ Št. 443.

¹⁰⁴ 1342 IV 18; MC X/156; KOBLAR 1884, str. 99–100; več o tem v nadaljevanju.

¹⁰⁵ 1477 XII 4; AAU, Acta 8, fol. 221v.

¹⁰⁶ Za obseg vikariata pred jožefinskimi reformami gl. HÖFLER 1988, str. 240–243. ŽONTAR 1939, str. 53, sicer piše, da je preddvorski vikar to obsežno območje pridobil šele v 16. stoletju spričo neurejenih cerkvenih razmer na račun kranjskega župnika, a je to malo verjetno. Ob vizitaciji škofa Petra Carla leta 1486 naj bi kranjski župnik imel pod seboj 30 podružnic (VALE 1943, str. 183), v kar pa

Cerkev Sv. Križa v **Križah** se v zgodovinskem gradivu omenja razmeroma pozno, okoli leta 1420, in še to prek toponima (zum Krewcz; daselbst zum Krewcz bey der kyrchen),¹⁰⁷ konkretno pa leta 1421 (Goczhaus des heiligen Chrewz).¹⁰⁸ Leta 1427 se tu navaja tudi »fara«,¹⁰⁹ kar kajpak pomeni vikariat. Glede na dejstvo, da je bila v Križah naselbina kosezov, in patrociniij je cerkev bržkone precej starejša in tudi ustanovitev vikariata lahko postavino precej pred prvo omembo, a ne prek praga 14. stoletja. Vikariat je bil župnijska ustanova z vikarjem, odvisnim od kranjskega župnika.

Še poznejša je prva omemba cerkve sv. Jakoba v **Podbrezjah**, in sicer iz leta 1471, a že v zvezi z dohodki beneficija.¹¹⁰ Nekaj let zatem, leta 1497, pa srečamo tu že župnika (plebanus ad S. Jacobum in Pobresane).¹¹¹ Čeravno se v Podbrezjah do jožefinskih reform navaja župnija in cerkev kot župnijska, pa jo je v resnici vodil le od kranjskega župnika odvisni vikar.

Glede kanoničnih pravic so ti trije vikariati delili usodo kranjske župnije. Z inkorporacijo Kranja menzi ljubljanskega škofa leta 1507 je škof prejel tudi prezentacijsko pravico vikarjev, s priključitvijo ljubljanski škofiji leta 1620 pa je škof postal tudi konfirmator. Če je pred tem vikarje potrjeval oglejski patriarh, kar bi mu po cerkvenem pravu pripadalo, se ne ve.

7.3.3 Kot je bilo povedano, je pražupnija s sedežem v Kranju poleg srednjeveške kranjske župnije z vikariati v Preddvoru, Križah in Podbrezjah morala obsegati še župnije v Šmartinu, Naklem, Kovorju in Šenčurju, vse bržkone nastale na osnovi lastniških cerkva. Kot samostojne župnije (plebes) jih navaja že papeški desetinski seznam iz leta 1296, torej morajo biti precej starejše. Nekdanjo pripadnost Šmartina, Naklega in Šenčurja kranjski pražupniji dokazuje prepletenost njihovega teritorija s teritorijem srednjeveške kranjske župnije, medtem ko lahko pri Kovorju glede na patrociniij tamkajšnje cerkve in njeno sorazmerno oddaljenost od matice sklepamo na nekdanjo krstno cerkev. Lastniška cerkev v Kovorju je tudi po ustanovitvi župnije ostala v rokah posestnikov, z zelo majhnim obsegom in brez podružnic, medtem ko gre pri ostalih treh za regulacijo s strani oglejskega patriarha v 11. ali 12. stoletju, se pravi, da jim je patriarh po ustanovitvi župnije oddelil tudi večji teritorij iz kranjske pražupnije. S tem so župnije pristale v patriarhovih polnih pravicah. Za Šenčur je to tako rekoč dokazano, za Šmartin in Naklo pa se je to kljub podatkom, ki govorijo drugače, pokazalo s podelitvijo Šmartina cesarju Frideriku III. leta 1448 in Naklega Ortenburžanom leta 1394.

7.3.4 Cerkev sv. Janeza Krstnika v **Kovorju** se prek župnije (Plebes in Kewer) prvič omenja v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296,¹¹² s patrociniijem v podelilni listini iz leta 1333, o kateri bo tu še govor, in v nekem dokumentu iz leta 1428.¹¹³ Njen patrociniij izdaja, da gre za krstno cerkev kranjske pražupnije za njen severozahodni konec. Ustanovili so jo bržkone kranjski mejni grofje, morda Sempt-Ebersbergi v prvi polovici ali Weimar-Orlamünde v drugi polovici 11. stoletja. Kraj sam se prvič omenja med

so očitno vključene tudi podružnice vikariatov v Podbrezjah in Križah. Prvič je obseg preddvorskega vikariata izpričan v Bizancijevem popisu iz leta 1581 (HÖFLER 1982, str. 24–27).

¹⁰⁷ MILKOWICZ 1890, str. 44, 46.

¹⁰⁸ Listina 1421 V 4, NŠAL.

¹⁰⁹ Listina 1427 XI 25, NŠAL.

¹¹⁰ AAU, Chiese, Arcidiaconato Carniola Superiore, dopisa 1471 V 27 in 1471 V 28.

¹¹¹ AAU, Acta 17 (nefoliirano), sub 1497 X 7.

¹¹² Št. 435.

¹¹³ Nekdaj kranjski župnijski arhiv; LAVTIŽAR 1901, str. 100.

letoma 1050–1063 (1058?), ko je Ulrik, mejni grof istrski in kranjski, tu («Actum Conere», pač za »Couere») izdal podelilno listino za briksenško cerkev.¹¹⁴ Bil je torej v posesti rodbine Weimar-Orlamünde z njej pripadajočim dvorom. Vse kaže, da je patronat ostal pri ustanovnikovih dedičih, Andechs-Meranijskih, in zatem Goriških oziroma Goriško-Tirolskih. Leta 1333 je Henrik Goriško-Tirolski, koroški vojvoda in češki kralj, patronat nad župnijo podelil cistercijanskemu samostanu v Kostanjevici.¹¹⁵ Potrditev župnika je leta 1377 – kot tudi že prej v 14. stoletju – izvajal arhidiakon Kranjske in Marke,¹¹⁶ kar potrjuje, da je šlo za patronatno župnijo. Pozneje je župnika vendarle potrjeval oglejski patriarh, tako leta 1475 in leta 1500.¹¹⁷

Kako je Henrik Goriško-Tirolski prišel do patronata kovorske župnije, listinsko ni dokazljivo. Namig na to je najti v omenjeni podelilni listini iz leta 1333, v kateri piše »jus patronatus ecclesie beati Johannis in Kewer prope castrum nostrum Gutenberg«. O tem, da bi cerkev ležala v bližini gradu Gutenberg, ki se je dvigoval nad Bistrico pri Trziču, seveda ne moremo govoriti, tudi sam grad ni ležal na teritoriju kovorske župnije, marveč vikariata v Križah. Vendar si lahko to navedbo razlagamo, kot da se je patronat kovorske župnije povezoval z Gutenbergom oziroma njegovimi lastniki. Za Gutenberg je znano, da je bil – čeravno prvotno mogoče briksenški – v prvi polovici 13. stoletja v posesti Andeških in po bojih za spanheimsko dediščino, verjetno od okoli leta 1277 dalje, goriški oziroma goriško-tirolski.¹¹⁸ Kot v marsikaterih drugih primerih – na Gorenjskem je bilo tako v Komendi in v Nevljah, o čemer bomo še govorili – je treba prvotni dvor lastnikov cerkve postaviti v kraj s cerkvijo, pozneje pa ga je nadomestil utrjen grad v bližini, četudi na ozemlju, ki ga njihova cerkev ni pokrivala.

7.3.5 Župnija sv. Petra v **Naklem** se zarisuje kot velika enklava na teritoriju kranjske župnije, ki ga praktično razpolavlja, in že po tem je mogoče sklepati, da gre za naslednico lastniške cerkve v mejah kranjske pražupnije z značilnim Petrovim patrocinijem. Tudi v tem primeru lahko ustanovitev cerkve pripišemo kranjskim mejnim grofom in jo postavimo v 11. stoletje. Žal pa o posestniških razmerah v Naklem ne vemo nič vse do leta 1241, ko se tu in v okolici omenja posest goriškega grofa Majnharda (III.).¹¹⁹ Leta 1252, ko je Majnhard to posest zastavil grofu Hermanu Ortenburškemu, je rečeno, da se razteza od Kokre do Jezerskega vrha in Karavan,¹²⁰ torej precej več, kot je obsegala sama nakelska župnija. Sicer pa je posebnost župnijskega teritorija to, da je od bližnjih Spodnjih Dupelj zajel le del brez cerkve sv. Martina (in sv. Vida) – drugi del vasi s cerkvijo je sodil pod Križe –, jih nato preskočil in segel do Zgornjih Dupelj s cerkvijo sv. Mihaela.¹²¹ To opozorilo je potrebno, ker se v listinskem gradivu Duplje pojavljajo že nekaj desetletij pred samim Naklim, in sicer prek vitezov Alberta in Bertolda »de Duplach« kot prič v listini, ki jo je med letoma 1205 in 1208 izdal Henrik, istrski mejni grof.¹²² Omenjena sta bila očitno andeška ministeriala, in ker moramo njun sedež glede

¹¹⁴ REDLICH 1886, str. 30, št. 74; UBKr I/37; GZS III/143.

¹¹⁵ 1333 III 25, insert v potrditveni listini cesarja Friderika III. 1478 VI 25, prepis iz 17. stoletja v ARS, Gr I, VII, fasc. 179; MLINARIČ 1987B, str. 36, 239.

¹¹⁶ ASU/AN, fasc. 5125/2 (Articutius), fol. 71r in dalje.

¹¹⁷ AAU, Collationes, fol. 41v (1475 I 18); AAU, Acta 24, fol. 303v–304r (1500 VIII 26).

¹¹⁸ Kos 2005, str. 131 in dalje.

¹¹⁹ UBKr II/112; MC IV,1/2227; GZS VI/764.

¹²⁰ UBKr II/196; MC IV,1/2516; GZS VI,1/183.

¹²¹ HÖFLER 1988, str. 238–240.

¹²² UBKr II/14; MC IV,1/1573; GZS VI/96.

na zgodovinske razmere postaviti v morebitni zgodnesrednjeveški dvor pri cerkvi sv. Mihaela v Zgornjih Dupljah,¹²³ se postavlja vprašanje, če ni bila ta posest v prvih letih 13. stoletja še andeška.

Kakorkoli že, prva omemba župnije v Naklem, in sicer prek župnika (Ortolfus plebanus de Nakel), datira iz leta 1271,¹²⁴ kot župnija (Plebes in Nakel) nastopa tudi v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296.¹²⁵ Kolikor je ohranjenega gradiva, kaže, da so v 14. stoletju župnika prezentirali Ortenburžani, ki so medtem na nakelski posesti nasledili Goriške, ali pa, da je patriarh vsaj upošteval njihovo željo. Tako je v letih od 1321 do 1328 tu župnikoval Bernard iz Loke, zaupnik grofa Majnharda,¹²⁶ medtem ko se leta 1335 na tem položaju navaja Jakob Benedicti iz Trevisa, kanonik v Čedadu, ki ga je semkaj pač postavil patriarh po svoji volji.¹²⁷ Leta 1346 pa je patriarh za župnika imenoval kandidata na prošnjo Henrika Ortenburškega.¹²⁸ Vendar je bila župnija formalno še vedno povsem v rokah oglejskega patriarha, dokler ni patriarh Janez Moravski leta 1394 v tu že večkrat citirani in obravnavani listini njenega patronata podelil Frideriku Ortenburškemu, s tem da je potrditveno pravico prisodil radovljiškemu župniku. Za Naklo je izrecno zapisano, da gre za eno od tistih treh župnij, katerih »collatio, provisio, et omnimoda dispositio ad nos et ad ipsam Ecclesiam nostram [...] pleno iure dignoscitur«.¹²⁹ Nadaljnja usoda nakelskega patronata je takšna kot pri drugih ortenburških župnijah, se pravi, da so ga najprej nasledili Celjani in zatem Hasburžani, ob ustanovitvi ljubljanske škofije leta 1461 pa je cesar Friderik III. župnijo inkorporiral stolnemu kapitelju, vendar ne »pleno iure«, saj je kapitelj moral župnika prezentirati škofu.

7.3.6 Na to, da se je župnija sv. Martina v **Šmartinu pri Kranju** (zdaj Kranj-Šmartin), katere teritorij se je skoraj v celoti držal desne strani Save, izločila iz kranjske pražupnije, sodimo po njeni enklavi v Žejah.¹³⁰ Tudi Okroglo, prav tako na levem bregu Save, je sodeč po listini iz leta 1263, o kateri bomo še govorili,¹³¹ moralo že od začetka pripadati posestvu, za katerega je bila ustanovljena župnija.

Prvi zgodovinski podatek, ki zadeva teritorij šmartinske župnije, prinaša listina, s katero je kralj Henrik II. leta 1002 cerkvi v Freisingu podelil posestvo Stražišče in kar je sveta med Lipnico, Savo in Soro; podeljeno naj uživa škof Gotschalk, po njegovi smrti pa naj ga v užitek prejmejo stolni kanoniki.¹³² S tem je praktično zajeto celotno ozemlje šmartinske župnije od Lipnice navzdol, ki je med Srednjimi in Spodnjimi Bitnjami mejila na starološko župnijo. Na osnovi te listine bi se dalo sklepati, da je župnijo po letu 1002 na svojem novo pridobljenem ozemlju utemeljil freisingški škof. Vendar župnija še zdaleč ne izkazuje tolikšne posestniške sklenjenosti kot starološka. Za Mavčiče, Podrečo

¹²³ In ne na mesto današnje dupljanske (Posarellijeve) graščine v Spodnjih Dupljah; HÖFLER 2015, str. 58–59; HÖFLER 2016.

¹²⁴ CHMEL 1849, str. 128–129, št. CXII; MC V/60.

¹²⁵ Št. 439.

¹²⁶ OTOREPEC 1995, na ustreznih mestih (št. 435, 480, 489–490, 500); VALENTINELLI 1858, str. 408 (1328).

¹²⁷ OTOREPEC 1995, str. 153, št. 749, 751.

¹²⁸ ASU/AN, fasc. 5120/VIII (Gubertinus de Novate), fol. 187v–188r (1346 II 16); OTOREPEC 1995, str. 204, št. 1029; ZENAROLA PASTORE 1983, str. 169.

¹²⁹ GÖTH 1862, str. 48–50.

¹³⁰ HÖFLER 1988, str. 236, t. 1.

¹³¹ ZAHN 1870A, str. 238–239, št. 226.

¹³² ZAHN 1870A, str. 54–55, št. 53; UBKr I/13; BRESSLAU 1900/03, str. 35–36, št. 32; GZS III/9; BLAZNIK 1973, str. 13–14, 74.

in Breg ob Savi ni znano, da bi bili kdaj freisinški, posebej odločilno pa je, da freisinške nikoli niso bile Žeje. Vse to dokazuje ne le, da je leta 1002 kranjska pražupnija že obstajala, obstajati je morala tudi šmartinska župnija ali vsaj lastniška cerkev, na podlagi katere se je ta izoblikovala.

Prvotna župnijska cerkev je stala poleg starega mostu prek Save (križišče Iskra), kot priča neka navedba iz leta 1505 (dasselbst bey der prugkhen vor Crainburg),¹³³ njen položaj pa so potrdila tudi zaščitna arheološka izkopavanja leta 1977.¹³⁴ Na arealu pokopališča iz dveh starejših obdobij, katerih drugo je pripadalo slovanskim naseljencem, je bil odkrit krožen objekt, kostnica, ki bi bila lahko še predromanska, poleg tega pa so našli na ostanke temeljev same cerkve. Datiranje teh dveh objektov je težko, a druga faza pokopališča bi bila lahko vsaj že iz 10./11., če že ne iz 9. stoletja. Ostaja vprašanje, kdo bi lahko ustanovil to cerkev. Če že ne gre za starejšo ustanovo domačih posestnikov slovanskega rodu, bi to lahko bil kateri od mejnih grofov iz druge polovice 10. stoletja, ali Popon (izpričan leta 973) ali Wartilon (dokumentiran med 987 in 1004) ali kdo drug pred Sempt-Ebersbergi, ki ga v listinskem gradivu ni. Po letu 1002 so stražiško-besniško posest uživali freisinški škofje, a so pri tem imeli težave z Ortenburžani, ki so si bili prislavili besniško ozemlje do Šmarjetne gore, kjer so si nad Stražiščem kot južno obrambno postojanko sezidali grad Wartenberg. Zaradi velike nevarnosti je freisinški škof za časa koroškega vojvode Ulrika (1181–1202; med letoma 1192 in 1197?) grad za veliko vsoto odkupil in ga dal podreti,¹³⁵ vendar so se mu Ortenburžani dokončno odrekli šele leta 1263.¹³⁶ Za škodo, ki jo je napravil škofu Konradu, je grof Friderik freisinški cerkvi odstopil Wartenberg, Okroglo in Stražišče, kar sta dotlej posedovala njegova ministeriala Henrik in Friderik na Pustem gradu. Ali je freisinški škof leta 1002 prevzel tudi cerkev v Šmartinu, se ne ve, a tudi če je bilo tako, mu jo je moral oglejski patriarh med reguliranjem lastniških cerkva v drugi polovici 11. stoletja odvzeti in tu ustanoviti župnijo.

Najzgodnejša posredna omemba župnije v Šmartinu je iz leta 1163, ko se v listini izvoljenega patriarha Ulrika (II.) ob ustanovitvi župnije v Velesovem med pričami navaja tudi njen župnik (plebanis [...] Arnoldo S. Martini),¹³⁷ podobno leta 1248 v listini patriarha Bertolda za gornjegrajski samostan (Philippo plebano sancti Martini).¹³⁸ Obstoj župnije potrjuje tudi papeški desetinski seznam iz leta 1296 (Plebes S. Martini).¹³⁹ Ker je bila župnija med tistimi na Kranjskem, katerih patronat je papež Nikolaj V. leta 1448 podelil cesarju Frideriku III., je morala biti takrat – kot tudi od vsega začetka – v polnih pravicah oglejskega patriarha, vendar nam zgodovinsko gradivo o tem ponuja precej zapleteno podobo.

Prvi določnejši podatki o župnikih datirajo iz poznega 13. in zgodnjega 14. stoletja in iz teh podatkov je razvidno, da jih je prezentiral freisinški škof ali pa da je patriarh sledil njegovi želji. Tako se med letoma 1280 in 1292 kot župnik pojavlja Viljem iz rodu loških ministerialov,¹⁴⁰ leta 1311 pa je patriarh Otobon na to mesto postavil Konrada,

¹³³ ARS, listina 1505 IV 25.

¹³⁴ SAGADIN 1988; ZADNIKAR 1980, str. 483–484.

¹³⁵ ZAHN 1870A, str. 124–126, št. 126 (str. 125).

¹³⁶ ZAHN 1870A, str. 238–239, št. 226; k temu tudi BLAZNIK 1973, str. 16.

¹³⁷ UBKr I/128; GZS IV/462.

¹³⁸ 1248 II 19; UBSt III/23; GZS VI,1/55; BERNHARD 2006, str. 356–357, št. G 26.

¹³⁹ Št. 438.

¹⁴⁰ ZAHN 1870A, str. 391–192, št. 367, str. 431–432, št. 395, str. 433–434, št. 397, str. 440–443, št. 403. Tega Viljema ima kot župnika tudi Dušan Kos v genealogiji loških ministerialov (Kos 2005,

kanonika v Moosburgu na Bavarskem in škofovega kaplana.¹⁴¹ Leta 1319 je prezentirala Beatrika Goriško-Tirolska.¹⁴² Leta 1327 pa je – tokrat pač po patriarhovi volji – mesto župnika zasedel Ulrik, sin Pavla Bojanija iz ugledne čedadске rodbine, ki je bil pred tem župnik v Pilštanju.¹⁴³ Ker je Ulrik v času imenovanja imel šele subdiakonot, je moral na župniji namestiti vikarja, a tudi po mašniškem posvečenju leta 1328 v Šmartinu ni rezidiriral in je župnijo preprosto oddajal v najem drugim. Ta položaj pa je čez nekaj časa izrabil ortenburški grof Herman in je pod pretvezo, da je župnija vakantna, od papeškega legata dosegel, da je ta mimo patriarha v Šmartin postavil njegovega kandidata, Henrika iz Gorij. Zaradi tega je prišlo do spora, ki ga dokumentira vrsta ohranjenih listin iz leta 1333. Kakšen je bil rezultat, ni znano. Ulrik se leta 1338 navaja že kot mrtev, leta 1342 pa je v Šmartinu vendarle župnikoval omenjeni Henrik iz Gorij, ko je v cerkvi sv. Marjete na Šmarjetni gori ustanovil kapelanijo.¹⁴⁴ V bogati dokumentaciji, ki zadeva Ulrika Bojanija, o kakšnih pravicah freisinškega škofa ni sledu. S postavitvijo Henrika iz Gorij so si Ortenburški medtem pridobili določeno prednost pri župniji, ne pa tudi njenega patronata. Med župnijami, katerih patronat je patriarh Janez leta 1394 podelil Frideriku Ortenburškemu, Šmartina ni bilo. Tako je po volji papeža Nikolaja V. leta 1448 župnija pristala v rokah deželnega kneza. Ko je cesar Friderik III. leta 1461 ustanovil ljubljansko škofijo, je z aktualnim župnikom, Sigismundom Lambergom, prvim designiranim škofom, vanjo prišla tudi ta župnija kot škofova menzalna posest.

7.3.7 Na podlagi dejstva, da je njen celotni teritorij v začetku 16. stoletja sodil h kamniškemu deželskemu sodišču, bi se dalo sklepati, da se je župnija sv. Jurija v **Šenčurju** izločila iz pražupnije v Mengšu, ki je pokrivala zasebno posest kranjskega mejnega grofa. Vendar pa obstaja nekaj indicev, ki temu nasprotujejo. Četudi je bilo precej krajev v tej župniji v 13. stoletju v posesti Andeških oziroma njihovih ministerialov, ki so z njimi leta 1238 dotirali ustanovitev samostana dominikank v Velesovem¹⁴⁵ – in za Andeške je znano, da so podedovali zasebno posest kranjskega mejnega grofa –, je meja med kamniškim in kranjskim deželskim sodiščem rezultat poznejšega razvoja. Tako so se pod Kamnikom znašle tudi vasi Tupalče, Primskovo in Čirčiče, vse na levem bregu Kokre in Save, ki so glede na pripadnost kranjski župniji oziroma preddvorskemu vikariatu nekdaj pripadale državnemu kranjskemu ozemlju, poleg tega pa je šenčurska župnija imela enklavo v Hujah pri Kranju, prav tako v mejah kranjske župnije. Kot enklava šenčurske župnije je izpričana že okoli leta 1281, ko je bilo v sporu med velesovskim samostanom in vikarjem v Šenčurju glede desetine v Hujah razsojeno, da ta pripada vikarju.¹⁴⁶ Prav ta enklava pa govori za to, da se je župnija morala izločiti iz kranjske in ne mengeške pražupnije.

Leta 1238, ko je patriarh Bertold Andechs-Meranijski župnijo podelil novo ustanovljenemu samostanu v Velesovem, je bila v polnih patriarhovih pravicah. Kljub temu lahko podobno kot v primeru Naklega in Šmartina predvidevamo, da gre za prvotno

str. 227), in sicer kot Viljema II. (1280–1286), vendar je iz zadnjega dokumenta (1293 IV 3) razvidno, da je bil ta sin pokojnega Rebeleina in ne Konrada I.

¹⁴¹ 1311 III 16; BCU, Ms. 1474/III (Meliorantia de Thiene), fol. 31v (1311 II 16); ZAHN 1871, str. 60, št. 484; OTOREPEC 1995, str. 70, št. 279.

¹⁴² 1319 III 21; zabeleženo le v indeksu aktov notarja Eusebija de Romagnano; DF I/106 (str. 212).

¹⁴³ LEVEC 1903, str. 10 in dalje (z dokumenti).

¹⁴⁴ ASU/AN, fasc. 5120/IX (Gubertinus de Novate), fol. 81r (1342 VIII 10); KOBALAR 1891, str. 30.

¹⁴⁵ Gl. pregled velesovskega gospostva v ŽONTAR 1939, str. 22–25, za razvoj deželskih sodišč str. 74 in dalje.

¹⁴⁶ ŽONTAR 1939, str. 51 (in 437–438, op. 7).

lastniško cerkev, ki je med reformo v drugi polovici 11. stoletja pristala v patriarhovih rokah. Kdo bi jo bil lahko ustanovil, pa lahko samo ugibamo. Seveda pride najprej v poštev nekdo iz vrste kranjskih mejnih grofov. Ko so Andeški v začetku 12. stoletja nasledili rodbino Weimar-Olamünde, pa je morala biti cerkev v Šenčurju že patriarhatska župnija. Glede na to, da je župnijo leta 1238 velesovskemu samostanu podelil patriarh iz andeškega rodu, bi sicer lahko pomislili, da je bila župnija takrat andeška, vendar je patriarh za to dejanje moral pridobiti privoljenje svojega kapitlja.

Kot je bilo rečeno, je bila šenčurska župnija do leta 1238 v polnih pravicah oglejskega patriarha, tega leta pa jo je patriarh Bertold utelesil samostanu dominikank v Velesovem kot menzalno posest, s tem da si je pridržal nameščenje vikarjev.¹⁴⁷ Kot župnija (Plebes in S. Georio) nastopa tudi v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 kot tudi v popisu prebend iz leta 1323 (S. Georius).¹⁴⁸ Z inkorporacijo je župnija postala odvisna od samostana, vodil pa jo je vikar. Leta 1399 se ta sicer navaja kot župnik,¹⁴⁹ a le dve leti zatem (1401) kot večni vikar,¹⁵⁰ kar je tudi njegova pravilna oznaka. Iz določila o vikarju v Bertoldovi listini iz leta 1238 ni jasno, ali je patriarh njegovo nameščenje v celoti zadržal zase ali pa je dopustil, da mu ga prezentira predstojnica samostana, kar bi bilo bolj običajno. Za časa patriarha Ludovika (1363?) je vendarle dokumentirano slednje.¹⁵¹ Ker je župnija po ustanovitvi ljubljanske škofije ostala v patriarhatu, je to stanje, se pravi, da je bila prezentacija duhovnika pri samostanu, konfirmacija pa pri oglejskem patriarhu – po razpadu patriarhata in ustanovitvi nadškofije v Gorici pri goriškem nadškofu –, obveljalo vse do jožefinskih reform.

7.3.8 Če za šenčursko župnijo kljub zapletenosti položaja vendarle obstajajo indici, da se je izločila iz kranjske pražupnije, je položaj župnije Marijinoga oznanjenja v **Tržiču** povsem nejasen. Razlog, da jo obravnavamo v tem podpoglavju, je zgolj geografski. Da bi Tržič prvotno pripadal kranjski pražupniji, je namreč malo verjetno. Bližnja župnija v Kovorju in vikariat v Križah sta najbolj severozahodno ležeče območje, kamor je mogla segati ta pražupnija, medtem ko o tem, da bi se Tržič kdaj povezoval bodisi s Križami ali Kovorjem, ni nobenega namiga. Ker v Tržiču ne moremo predvidevati ne pražupnije ne kakšne stare lastniške cerkve, se moramo ozreti po kakšni drugi rešitvi. V poštev pride možnost, da se je župnija odcepila iz župnije sv. Zena v Kapli na Koroškem, ki smo jo obravnavali v četrtem poglavju. V distriktu te župnije je stala cerkev sv. Lenarta na Malem Ljubelju, in povsem mogoče je, da je njeno območje segalo še prek Ljubelja na gorenjsko stran. Ta cerkev je bila namreč prvotno v posesti Andechs-Meranijskih tako kot »trg na Ljubelju«, ki je ležal že tostran prelaza.

Po Jožetu M. Grebencu naj bi prva sled o Tržiču vodila v leto 1152, ko se v potrditveni listini patriarha Peregrina I. za stiški samostan med drugim navaja darovnica grofice Heme Trebenjske s pristankom njenih bratov Henrika Prisa in Majnhalma Višnjegorskega, obsegajoča njen alodij v kraju, imenovanem Babindorf, z dvorom, osmimi

¹⁴⁷ 1238 XII 11; CHMEL 1857, str. 297–300, št. XI; UBKr II/103; GZS V/699; BERNHARD 2006, str. 210–215, št. P 25.

¹⁴⁸ Št. 442 in SELLA/VALE 1941, str. 39.

¹⁴⁹ ASU/AN, fasc. 5148/I (Henricus Preytenreutter), fol. 50v (1399 V 6); OTOREPEC 1995, str. 277, št. 1396.

¹⁵⁰ ASU/AN, fasc. 5148/III (Henricus Preytenreutter), fol. 33r (1401 IV 18); OTOREPEC 1995, str. 288, št. 1414.

¹⁵¹ ASU/AN, fasc. 5124 (Gandiolus), fol. 3v; OTOREPEC 1995, str. 244, št. 1255; gl. tudi KOBLAR 1891, str. 27.

kmetijami in dvema gostiščema.¹⁵² Dobro stoletje pozneje, leta 1261, pa je Agneza, hči Otona Andeškega, s pristankom svojega soproga Ulrika Spanheimskega stiškim cistercijanom podelila še »trg na Ljubelju« (forum in Lubelino), da bi lažje skrbeli za uboge.¹⁵³ Ta trg je ležal višje nad Tržičem in ga je uničila naravna katastrofa, namesto tega pa je nastal »novi trg« na položaju današnjega mesta, izpričan leta 1337 v povezavi s Podljubeljem prek nekega Herbricha »de Poglubello de Mercato nouo«.¹⁵⁴

Kar zadeva Babindorf iz leta 1152, se po Josephu Zahnu praviloma identificira z Bodendorfom ob Muri pri kraju St. Georgen ob Murau na Gornjem Štajerskem, kjer je v resnici bilo večje število stiških kmetij.¹⁵⁵ Za to govori tudi dejstvo, da so Višnjegorski Prisi ob Zgornji Muri tudi sicer imeli alodialno posest. Na drugi strani pa obstajajo razlogi, zaradi katerih Grebenčeve identifikacije ne gre kar tako zavreči, nenazadnje je višnjegorska posest pod Ljubeljem izpričana vsaj leta 1169, ko sta tu Majnhalm in Zofija Višnjegorska Stični podarila dve kmetiji.¹⁵⁶ Če ta identifikacija drži, potem je imel stiški samostan tržiški okoliš že od leta 1152 dalje, od leta 1261 pa tudi »trg na Ljubelju«, ki ga je po katastrofi nadomestil »novi trg«.

Kakorkoli že, posest stiškega samostana v Tržiču je bila dovolj obsežna, da si je samostan tu lahko omislil lastno dušno oskrbo. O cerkvi v Tržiču pred prvo znano omembo župnika leta 1383 (pfarrer ze Newenmãrchtlein under dem Lewbel)¹⁵⁷ podatkov ni, a je nedvomno precej starejša in je mogoče nastala že v 13. stoletju; s to dobo bi se ujema tudi patrocinij Marijinega oznanjenja. Lahko da je cerkev imel že stari trg pod Ljubeljem in jo je ta le nadomestila.

Leta 1383 je torej v Tržiču izpričana župnija, kmalu zatem, leta 1399, pa jo je samostan zaradi odročnosti z vojvodom Viljemom zamenjal za župnijo v Dobrničju na Dolenjskem in njeno podružnico v Žužemberku.¹⁵⁸ Zamenjava je obsegala župnijo (an den Khürchen zu den Neumãrckhtlein unter dem Loibl), kapeli sv. Katarine (nad Lomom) in sv. Ane (pod Ljubeljem), ki sta sodili k njej (mit sambt 2 Capellen zu S. Anna, und S. Catharein, die dazue gehörendt) ter sam trg (und auch mit dem Markht daselbst

¹⁵² GREBENC 1973, str. 210–213; za listino gl. UBS_t I/350; UBK_r I/160; GZS IV/312; BERNHARD 2006, str. 261–263, št. S 5.

¹⁵³ Potrditev vojvode Ulrika 1261 III 12; UBK_r II/278; MC IV,1/2743.

¹⁵⁴ GZL V/68 (1337 VII 1).

¹⁵⁵ MLINARIČ 1995, str. 61–63.

¹⁵⁶ GREBENC 1970, str. 206 in dalje; BERNHARD 2006, str. 267–269, št. S 8. Razume se, da sta ti dve kmetiji bili veliko premalo, da bi bila z njima pokrita vsa posest, ki jo je imela Stična v Tržiču do leta 1399. – Med razlogi, zakaj omenjeni Babindorf ne bi mogel biti identičen z Bodendorfom, se je svojčas navajalo dejstvo, da je listino iz leta 1152 izdal oglejski patriarh in da je treba v tej listini imenovane kraje iskati na območju oglejskega patriarhata, sicer patriarh ne bi mogel groziti s kaznimi tistim, ki bi si lastili kakšno teh posesti, če bi ležala na območju salzburske nadškofije kot Bodendorf. Stiška posest je v Bodendorfu sicer dokumentirana deloma z ustanovno dotacijo iz leta 1136 in deloma z darovnico Walcha iz Puchsa iz leta 1169, v tržiškem okolišju pa, če ne upoštevamo Babindorfa iz leta 1152, le z omenjenima dvema kmetijama; nadržnosti GREBENC 1970, na raznih mestih. Treba je opozoriti tudi na to, da je posest v Bodendorfu ob obeh podelitvah označena le približno (»iuxta Moram fluvium« leta 1136 in, parafrazirano, »bey St. Cecilia«, to je po bližnji cerkvi sv. Cecilije, danes St. Cäcilien, leta 1169). Lahko da ta kraj takrat sploh še ni imel imena, s katerim ga poznamo danes. – Identifikacija Babindorfa z Babnim vrtom pri Preddvoru (gl. GZS IV/312) je bila medtem splošno zavrnjena.

¹⁵⁷ Listina 1383 VII 12; nekdanj HHS_tAW, zdaj ARS, zbirka listin.

¹⁵⁸ 1399 X 25; GREBENC 1970, str. 82, št. 273; MLINARIČ 1995, str. 816. Listina je znana le prek poznega prepisa in več regestov; za objavo gl. FIDLER 1786, str. 342–344, št. 43.

zu den Neumärckhtlein) z vsem pripadajočim. S tem je patronat nad župnijo, ki je bil do leta 1399 stiški, prejel deželni knez. Že v 15. stoletju pa je patronat prešel na tržiško gospostvo (Novum castrum, Neuhaus). V času Santoninovega obiska (1486) sta župnika prezentirala posestnika gospostva Lovrenc Paradajzer in Janez Lamberger, potrjeval pa patriarh.¹⁵⁹

7.4. Pražupnija sv. Mihaela v Mengšu

7.4.1 Na podlagi popisa kranjskih cerkvenih dragocenosti iz leta 1526¹⁶⁰ je že Ernst Klebel menil, da obstaja vzročna povezava med kamniškim deželskim sodiščem in župnijami, ki so takrat sodile vanj, to je z Mengšem, Dobom, Ihanom, Moravčami, Kamnikom in Šenčurjem.¹⁶¹ Kako je bilo s Šenčurjem, je bilo že povedano, Kleblu pa je ostalo neznano, da je h kamniškemu deželskemu sodišču prvotno sodil tudi teritorij smledniškega sodišča, ki so ga za svoja posestva izoblikovali šele Celjani leta 1436, ko so postali državni knezi.¹⁶² Ker se to ozemlje ujema s kronskim ozemljem, ki so ga v drugi polovici 10. stoletja v pretežnem delu prejeli kranjski mejni grofje kot zasebno posest in ga v 12. stoletju podedovali Andeški, lahko sklepamo, da ga je pokrivala ena sama pražupnija. Vsi indici kažejo na to, da je bil sedež te pražupnije pri cerkvi sv. Mihaela v Mengšu. Da bi se vsaj župnije v Kamniku, Dobu, Ihanu in Moravčah morale izločiti iz Mengša, je prav tako domneval že Klebel.¹⁶³ Tem je treba prišteti še Cerklje z Velesovim, Vodice s Smlednikom in Šmartnim pod Šmarno goro ter Komendo. Teh osem župnij se kot samostojne navaja v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 kot »plebes«, razen Velesovega, ki nastopa prek samostana, in Komende kot hospitala. Deveta, v Šmartnem, je zapisana le s patrocinijem za Vodiciami, tako da ni jasno, ali je še bila odvisna od Vodice kot njen vikariat, medtem ko Smlednika kajpak tu še ni.¹⁶⁴ Gre za obsežno ozemlje med Savo na jugozahodu in jugu ter deželnicima mejama s Koroško na severu in Štajersko na vzhodu. S Podgradom in Lazami pri Dolskem v vikariatu Dol in s Spodnjim Logom v vikariatu Vače pa je srednjeveška mengeška župnija in s tem pražupnija segla tudi prek Save. Spet imamo opraviti s strateško pomembnimi nadrobnostmi, ki pač segajo še v čas izoblikovanja tega kronskega ozemlja, saj je na tem delu Save meja mengeške pražupnije bila po naših premisah hkrati tudi meja med tako imenovano Prakranjsko in Savinjsko grofijo.

7.4.2 Zgodnjesrednjeveško grobišče s predmeti karantansko-köttlaške kulture, ki so jih našli leta 1899 ob pripravi zemljišča za gradnjo novega župnišča, zaradi česar je bilo grobišče žal tudi uničeno,¹⁶⁵ ter patrocinijski dokazujeta, da sega cerkev sv. Mihaela v **Mengšu** vsaj v drugo polovico 10. stoletja. O zgodnji zgodovini kraja sicer ne vemo nič, dokler se v virih ne pojavi tamkajšnji grad, in sicer med letoma 1154 in 1156 kot »Meingosburg« v posesti po tem gradu imenovanih vitezov, ki so bili andeški ministeriali.¹⁶⁶ Ime pove, da ga je – pač nekaj desetletij pred tem – dal na bližnjem hribu sezidati neki Meingo. Zgodnjesrednjeveški dvor neznanega imena, o obstoju katerega ne moremo dvomiti, je medtem propadel ali pa se izkazal za strateško neprimernege. Prva omemba župnije je

¹⁵⁹ VALE 1943, str. 188.

¹⁶⁰ Gl. KOBLAR 1895.

¹⁶¹ KLEBEL 1926, str. 51.

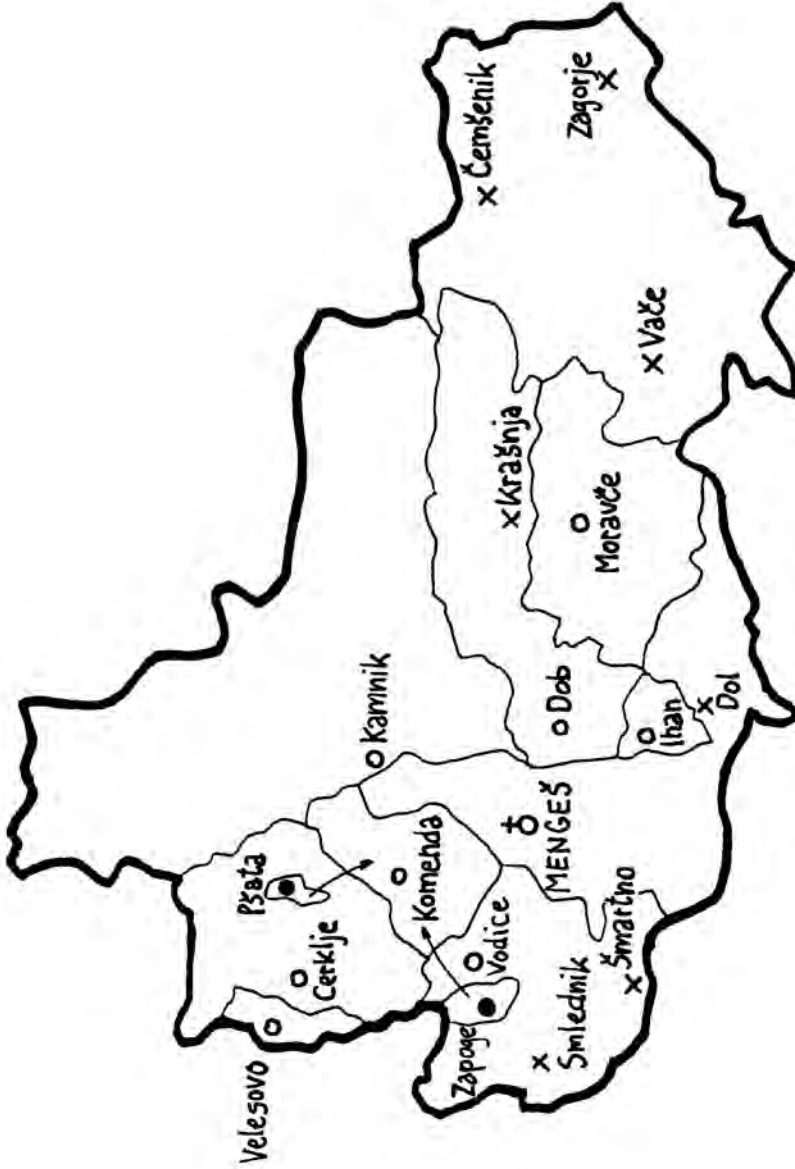
¹⁶² ŽONTAR 1939, str. 76.

¹⁶³ KLEBEL 1926, str. 36.

¹⁶⁴ Št. 445–460.

¹⁶⁵ ŠMID 1908, str. 33–37.

¹⁶⁶ UBKr I/111; MC III/1377/VIII; GZS IV/338; Kos 2005, str. 185–186.

07 Zemljepisna skica prazupnije Mengeš (po: MIKLAVČIČ 1945)

poznejša, datira iz leta 1215, ko med pričami v listini, ki jo je izstavil salzburški nadškof za samostan v Admontu, zasledimo župnika po imenu Konrad (Chunradus plebanus de Meingozpurh).¹⁶⁷ Kot župnijo (Plebes in Meyngospurch) jo določno dokumentira papeški desetinski seznam iz leta 1296.¹⁶⁸ Med pozneje izpričanimi mengeškimi župniki vzburja pozornost Veriand, brat Gerloha iz Kamnika in tako član najpomembnejše rodbine andeških ministerialov. Omenja se med letoma 1238 in 1260¹⁶⁹ – ni dvoma, da ga je semkaj postavil sam patriarh Bertold Andechs-Meranijski. V 14. stoletju so med mengeškimi župniki vendarle prevladovali Furlani in Italijani. Župnija je ostala patriarhatska »pleno iure« do leta 1448, ko je papež Nikolaj V. njen patronat podelil cesarju Frideriku III.¹⁷⁰ Iz poznejšega gradiva je razvidno, da sta z mengeško župnijo in njenimi vikariati cesarju pripadli tudi župniji v Dobu in v Moravčah, četudi v papeževi buli iz leta 1448 nista posebej omenjeni. Kljub temu, da sta se osamosvojili že v 13. stoletju, se torej še nista povsem otresli odvisnosti od matične župnije.

Po izločitvi posameznih župnij iz nekdanje prazžupnije je srednjeveška župnija v Mengšu še vedno pokrivala velik teritorij vse do kranjsko-štajerske deželne meje, na jugu pa jo je zamejevala Sava. Njen obseg določajo vikariati, ki jih navaja že desetinski seznam iz leta 1296.¹⁷¹ To so sv. Marjete v Dolu pri Ljubljani, sv. Andreja na Vačah, sv. Petra in Pavla v Zagorju in Marijinega vnebovzeta v Čemšeniku.

Vikariat sv. Marjete v **Dolu pri Ljubljani**, leta 1296 zapisan kot »Filia in Lusch«, se v avstrijski fevdni knjigi leta 1444 sicer navaja kot »pharr«,¹⁷² a je ves srednji vek ostal na stopnji vikariata, tako tudi leta 1485.¹⁷³ – Cerkev sv. Andreja na **Vačah** se v zgodovinskih virih omenja že leta 1275 (circa Wats apud S. Andream),¹⁷⁴ v desetinskem seznamu 1296 kot vikariat (Vicaria in Watç), leta 1350 kot »pharr«,¹⁷⁵ leta 1462 kot župnijska (parrochialis ecclesia s Andree in Wotsch), ki je »annexa« cerkvi sv. Mihaela v Mengšu,¹⁷⁶ kot župnijska tudi leta 1473, a jo je zaradi inkorporacije Mengša cistercijanom v Dunajskem Novem mestu upravljal le večni vikar.¹⁷⁷ – Starejše omembe vikariata sv. Petra in Pavla v **Zagorju ob Savi** od tiste v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 (Vicaria in Čagor) ni. Kljub navedbi v avstrijski fevdni knjigi iz leta 1444, da gre za »pharr«,¹⁷⁸ je cerkev do prve polovice 17. stoletja ostala na stopnji vikariata. – Enako velja za vikariat Marijinega vnebovzeta v **Čemšeniku**, čeravno srečamo tu vikarja kot pričo (vicarius in Cremnsnik) že leta 1264.¹⁷⁹ Omembi iz leta 1296 (Vicaria in Čremnsnik) sledi navedba »fare« leta 1367 (in Chremnsnicher pharr),¹⁸⁰ ki se v 15. stoletju še nekajkrat ponovi.

Poleg teh vikariatov, ki so se postopoma razvili v vikariatne župnije v oblasti mengeškega župnika, je treba omeniti še srednjeveško kapelanijo pri cerkvi Marijinega rojstva

¹⁶⁷ WICHNER 1876, str. str. 283, št. 119; UBSt II/136; UBKr II/28; GZS V/236.

¹⁶⁸ Št. 447.

¹⁶⁹ KOS 2005, str. 152, genealoška preglednica.

¹⁷⁰ CHMEL 1838, Anhang, št. 82.

¹⁷¹ Št. 456–459.

¹⁷² Po Milku Kosu, GHTS I, str. 109.

¹⁷³ AAU, Chiese; AAU, Acta 11, fol. 197v (1485).

¹⁷⁴ Po prepisih 18. stoletja v ARS GREBENC 1973, str. 37.

¹⁷⁵ 1350 I 15; listina nekdanj HHStAW, zdaj ARS, zbirka listin.

¹⁷⁶ RG VIII/642.

¹⁷⁷ AAU, Acta 4, fol. 150r (1473 X 27); gl. tudi KOBELAR 1891, str. 32.

¹⁷⁸ Po Milku Kosu, GHTS II, str. 747.

¹⁷⁹ 1264 I 13; UbKr II/328 (z datumom 1264 I 9); UBSt IV/125.

¹⁸⁰ Listina 1367 X 24, nekdanj HHStAW, zdaj ARS, zbirka listin.

na **Homcu**. Prvi podatek o njej je iz leta 1358, ko je bilo v papeški kuriji privoljeno v zamenjavo beneficijev s prostijo v Velikovcu,¹⁸¹ njeni dohodki so morali biti torej znatni. Ob tej priložnosti je zabeležena kot »perpetua capellania«, sicer pa se čisto pojavlja z oznako »Mala Šmarna gora« tako v latinščini (in Parvo monte Colleberg) kot v nemščini (zu dem wenigen Chlemerch, sicer pa v variantah Kleinkahlenberg). Žal pa ni znano, kdo jo je ustanovil. Domnevati je mogoče le to, da jo je v 14. stoletju mogoče podeljeval arhidiakon Kranjske in Marke, sicer pa je morala pozneje priti v posest deželnega kneza. Tako sklepamo po podatku, da je konec 16. stoletja kaplana postavljala žena Nikolaja Bonhoma, kranjskega vicedoma, ki je imel v letih 1586–1589 od nadvojvode Karla v fevdu Novi grad v Mengšu.¹⁸² V 17. stoletju je bil beneficij v posesti cistercijanskega samostana v Dunajskem Novem mestu in zatem Stične.

Srednjeveška je tudi kapelanija pri cerkvi sv. Petra na **Pšati**. Ustanovil jo je leta 1393 Vid s Pšate (Veitl von Peyschat), iz vrste vitezov, poimenovanih po tem kraju, sicer tudi dobrotnikov mengeške župnijske cerkve.¹⁸³ Pozneje je njen patronat prišel v roke deželnega kneza, vsaj za cesarja Friderika III., ki jo je ob ustanovitvi ljubljanske škofije leta 1461 inkorporiral enemu od stolnih kanonikov.¹⁸⁴ Očitno je bila dobro dotirana in tudi dovolj osvobodena od oblasti mengeškega župnika, da jo je cesar lahko izločil.

Kot je bilo zapisano, je patronat nad mengeško župnijo leta 1448 pristal v rokah Friderika III., a ne za dolgo. Ko je cesar leta 1461 ustanovil ljubljansko škofijo, je bila matična župnija novega škofijskega sedeža, Šentpeter pri Ljubljani, v posesti cistercijanskega samostana v Dunajskem Novem mestu, ki jo je dobil od Friderika z osnovno dotacijo ob ustanovitvi leta 1444.¹⁸⁵ Ker pa je cesar obširno in bogato šentpetersko župnijo potreboval za dotacijo nove škofije, je samostanu v zamenjavo ponudil mengeško župnijo.¹⁸⁶ Inkorporacija je bila izpeljana po 10. septembru leta 1462, ko je papež Pij II. sočasno z njeno odobritvijo privolil v to, da cesar odškoduje dotedanjega župnika Henrika Scharffa za izgubo beneficija.¹⁸⁷ Z župnijo so avstrijskim cistercijanom pripadli tudi njeni štirje vikariati. To stanje je trajalo vse do leta 1668, ko je samostan župnijo prodal svojim sobratom v Stični.

7.4.3 Dejstvo, da si je cesar Friderik III., ko mu je papež Nikolaj V. leta 1448 podelil mengeško župnijo, prilastil tudi župnijo sv. Martina v **Dobu**, kaže, da njene vezi z

¹⁸¹ LANG 1906, str. 464–465, št. 625–627.

¹⁸² AAU, Chiese a parte imperii, Nomina plebanorum; KOBLAR 1892, str. 44–45; HÖFLER 1992, str. 11, št. 3.

¹⁸³ Potrditev vojvode Alberta IV. 1393 II 8 (WNOCist; KOBLAR 1900, str. 119). Kraja ne gre zamenjati s Pšato, komendsko enklavo v cerkljanski župniji.

¹⁸⁴ GRUDEN 1908, str. 56.

¹⁸⁵ Gl. o tem tu v nadaljevanju.

¹⁸⁶ Listina 1462 (= 1461) XII 27, NšAL: samostan Sv. Trojice v Dunajskem Novem mestu jemlje na znanje zamenjavo župnije sv. Petra z mengeško; privoljenje papeža Pija II. je sledilo 10. septembra 1462; WNOCist; GRUDEN 1903, str. 53; za zadnje KOBLAR 1900, str. 124. – Cesarjeva prošnja za inkorporacijo je bila v Rimu vložena 10. septembra 1461 (RG VIII/5618), medtem ko je ustanovna listina škofije datirana s 6. decembrom 1461. – Da je bila inkorporacija načrtovana že desetletje poprej, morda v zvezi z neko zgodnejšo, a nerealizirano cesarjevo zamislijo o ustanovitvi škofije, priča bula papeža Nikolaja V. z dne 18. junija 1452 (WNOCist; KOBLAR 1900, str. 123), a do nje takrat očitno ni prišlo.

¹⁸⁷ Kompenzacija je bila doživljenjska in je obsegala eno kmetijo pri cerkvi sv. Marije v Šmarjah pri Ljubljani in eno v Žireh na Loškem; RG VIII, str. 292, št. 1983 (1462 IX 10). Cesarjev nalog za kompenzacijo je datiran z dnem 8. decembra leta 1461, v njem pa naj ne bi bilo govora o kmetijah, marveč o desetinah; BIRK 1853, str. 69–70, št. 535.

matično pražupnijo še sredi 15. stoletja niso bile povsem pretrgane. Njeno izoblikovanje gre postaviti v drugo polovico 11. stoletja, četudi so prve vesti o njej razmeroma pozne. Med letoma 1232–1246 se skupaj s tisto v Moravčah omenja v štajerskem deželnoknežjem urbarju (in parrochia Morawitz et Eiche),¹⁸⁸ kot »plebes« (Plebes in Aich) v papeškem desetinskem seznamu leta 1296,¹⁸⁹ s patrocinjem (plebs Sancti Martini in Aich) ob ustanovitvi kapelanije v Blagovici leta 1345.¹⁹⁰ Vendar pa patriarh cesarju patronata ni priznal, o čemer priča spor za izpraznjeno župniško mesto leta 1488, ko je generalni vikar tja postavil svojega kandidata, Lenarta Seydla, nasproti cesarjevemu.¹⁹¹ Vsekakor pa je bila župnija v habsburškem patronatu leta 1518, ko jo je papež Leon X. s privoljenjem cesarja Maksimilijana I. inkorporiral ljubljanskemu stolnemu kapitulju kot menzalno posest.¹⁹² Kljub temu je še ostala v jurisdikciji oglejskega patriarha, dokler se škofu Tomažu Hrenu ni posrečilo, da jo priključi škofiji.

Zaradi razpotegnjenosti – vzdolž stare prometne poti prek Trojan na Štajersko – je dobska župnija še v srednjem veku dobila vikariat pri cerkvi sv. Tomaža v **Krašnji**, ki mu je pripadla naloga, da pokrije njen del do deželne meje. Ustanovil ga je dobski župnik verjetno v začetku 14. stoletja, saj ga papeški desetinski seznam iz leta 1296 še nima. V zgodovinskih virih ga srečamo prvič v januarju leta 1341, ko se kot večni vikar v Krašnji (Craexen) navaja Otokar Blagoviški, ki je bil v tem času župnik v Dobrnihu in Mengšu ter arhidiakon Kranjske in Marke in je tega leta prejel še kamniško župnijo.¹⁹³ Po tem letu se vikar in vikariat v Krašnji, tudi kot »pharr«, omenjata še večkrat. Očitna je šlo že za vikariatno župnijo, ki je ostala odvisna od Doba in je z njim leta 1518 prišla v menzalno posest ljubljanskega stolnega kapitlja.

Še v srednjem veku je na teritoriju dobske župnije nastala tudi kapelanija pri cerkvi sv. Petra in Pavla v **Blagovici**, in sicer pri izginulem gradu vitezov Blagoviških (Glogowitz). Prva vest o kakšnem duhovniku v Blagovici datira iz leta 1252, ko se v listini vojvode Bernarda Spanheimskega za kostanjeviški samostan med pričami navaja »Durmhard pharrer ze Glogowitz«,¹⁹⁴ za katerega je znano, da je bil takrat kot tudi v letih 1245 in 1255 vojvodov kaplan.¹⁹⁵ Posumimo lahko, da je bila v Blagovici vsaj že v 13. stoletju plemiška ustanova z duhovnikom, prejkone Andechs-Meranijskih, ki je prek Babenberžanov kot njihovih prvih dedičev prešla v roke Spanheimskih, a je pozneje propadla. Kot bomo videli, se je podobno zgodilo tudi s Smednikom. Vendar je to edina vest o tem, in tudi v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 o kakšni župniji v Blagovici ni sledu. Kakorkoli že, omenjeno kapelo je leta 1345 z bratom Nikolajem ustanovil nam že znani Otokar Blagoviški, župnik v Kamniku in eden najvplivnejših cerkvenih osebnosti tega

¹⁸⁸ DOPSCH 1910, str. 53.

¹⁸⁹ Št. 454.

¹⁹⁰ ASU/AN, fasc. 5120/VIII (Gubertinus de Novate), fol. 121r–121v; OTOREPEC 1995, str. 200, št. 1004.

¹⁹¹ AAU, Acta 13, fol. 300v; gl. tudi tu, fol. 312v in 320v–321, in VALE 1943, str. 38.

¹⁹² Listina 1518 XII 4 v NŠAL, tam tudi cesarjevo privoljenje 1518 XII 21; ŽNIDARŠIČ GOLEC 2000, str. 52–53.

¹⁹³ KOBLAR 1891, str. 13.

¹⁹⁴ Nemski prevod iz 15. stoletja v prepisu iz 18. stoletja; GZS VI,1/162 (1252 V 16).

¹⁹⁵ V obliki Durenhardus, Duringhard; MC IV,1/2292; GZS V/873 (1245); UBKr II/185; GZS VI,1/160 (1252 IV 23); SCHROLL 1876, str. 144–145, št. 90; MC IV,1/2605; GZS IV,1/288 (1252 IX 21). – V GZS VI,2, str. 30, je kraj pač zmotno identificiran z Glogovico pri Šentvidu na Dolenskem, kjer o kaki cerkvi ni nič znanega. Milko Kos v GHTS teh listin nima ne pod Blagovico (GHTS I, str. 21–22) ne pod Glogovico (GHTS I, str. 144–145).

časa na Kranjskem.¹⁹⁶ Kot je bilo običajno, so patronat pri kapeli s prezentacijo kaplana prejeli posestniki gradu, potrditev pa je pripadla župniku v Dobu. Sicer pa je cerkev ostala na ravni kapelanije vse do jožefinskih reform, ko je bila povzdignjena v vikariat župnije v Krašnji.

7.4.4 Usoda župnije sv. Martina v **Moravčah** je podobna tisti v Dobu: izločena iz mengeške pražupnije po vsej verjetnosti v drugi polovici 11. stoletja, s prvo omembo v štajerskem deželno knežjem urbarju (1232–1246) in zatem v papeškem desetinskem seznamu leta 1296 (Plebes in Morautç).¹⁹⁷ Že pred tem seznamom, in sicer leta 1287, zasledimo tudi poimensko imenovanega župnika Vitigona iz rodu Limbarskih (Lilienberg) (Withigoni de Lilienberch; Withico plebanus plebis de Morauz),¹⁹⁸ ki je bil leta 1290 poleg tega še savinjski arhidiakon, ko mu je patriarh Rajmund dal v fevd desetine v moravški župniji.¹⁹⁹ Kot patriarhatska ustanova je bila v polnih patriarhovih pravicah. To potrjuje imenovanje župnikov s strani patriarha Bertranda leta 1343 in 1347.²⁰⁰ Po letu 1448 pa si je patronat nad župnijo prek Mengša prilastil cesar Friderik III. Kako je bilo za njegovega življenja, sicer ne vemo, a v začetku leta 1498, po smrti dotedanjega župnika Petra Knavra, sicer stolnega prošta in radovljiškega župnika, je generalni vikar oglejskega patriarha, kardinala Domenica Grimanija, »in defectu vacationis« župnijo podelil kardinalovemu tajniku, Benečanu Ludovicu Puteolanu. To je bilo 8. februarja in šele 23. aprila je v Videm dospelo prezentacijsko pismo kralja Maksimilijana I. za Janeza Altspauerja.²⁰¹ Generalni vikar je pač ravnal po določilu, da v primeru daljše nezasedenosti župnije njeni »provisio et omnimoda dispositio« pripadata patriarhu kot krajevemu škofu. S cesarjevo prezentacijo pa se je zadeva zaostila. Patriarh je župnijo razglasil za svojo s polnimi pravicami in jo podelil v upravo Vidu Nagliču iz Loke, ki se 27. junija 1498 že omenja kot moravški župnik.²⁰² Vendar pa Naglič župnije ni mogel prevzeti, saj je 11. avgusta tega leta Maksimilijan zaukazal deželnemu glavarju Viljemu Turjaškemu, da do nadaljnega ukaza župnije ne sme predati nikomur, marveč naj jo začasno oskrbuje ljubljanski stolni kanonik Nikolaj Poden.²⁰³ Kako se je to razpletlo, ne vemo, a očitno je bil naposled patriarh tisti, ki je moral popustiti. Patronat župnije s prezentacijsko pravico je pripadel Hasburžanu kot deželnemu knezu, potrditev pa patriarhu, ki ga je po razpadu patriarhata nadomestil goriški nadškof. V nasprotju z Dobom so Moravčce do jožefinskih reform ostale zunaj ljubljanske škofije.

7.4.5 Razmeroma majhen teritorij župnije sv. Jurija v **Ihanu**, njen položaj v mejah srednjeveške mengeške župnije in omemba v desetinskem seznamu iz leta 1296

¹⁹⁶ ASU/AN, fasc. 5120/VIII (Gubertinus de Novate), fol. 121r–121v (1345 VII 29); OTOREPEC 1995, str. 200, št. 1004; VALENTINELLI 1858, str. 458–459; AH I, str. 93–94; KOBLAR 1891, str. 2, 8.

¹⁹⁷ Št. 460.

¹⁹⁸ BCU, ms. 1434 (Nicolaus notarius civitatensis), fol. 40r; OTOREPEC 1995, str. 35, št. 38 (1287 I 23); KOBLAR 1892, str. 71 (z letnico po krajevem štetju 1286).

¹⁹⁹ BIANCHI 1847, str. 164–165, št. 325.

²⁰⁰ BAU, Ms. 29/II (Gubertinus de Novate), fol. 55r; OTOREPEC 1995, str. 194, št. 969; KOBLAR 1892, str. 71 (1343 IV 24); GZL IX/23 (1347 I 31).

²⁰¹ AAU, Acta 24, Collationes, fol. 164r, 191r (oboje 1498 II 8), 170v (1498 IV 23), dalje 181r in 188v; KOBLAR 1892, str. 71; 1893, str. 66. Glede letnice Knaverjeve smrti, 1498 ali 1499 (gl. ŽNIDARŠIČ GOLEC 2000, str. 107 in op. 322), je pravilna prva.

²⁰² AAU, Acta 24, Collationes, fol. 181r, 188v; KOBLAR 1893, str. 66.

²⁰³ RI XIV,2/6565.

kot »plebes« (Plebes in Jouchan)²⁰⁴ so okoliščine, ki govorijo o stari lastniški cerkvi, ki je prestala patriarhatsko reformo v drugi polovici 11. stoletja. Iz prvih znanih podatkov o njej, ob podelitvi župniškega mesta 1347, je razvidno, da je bila v polnih pravicah arhidiakona Kranjske in Marke: patriarh Betrtrand je namreč namestil župnika po svoji volji, ker je bila »zaradi nemarnosti arhidiakona Kranjske in Marke« (per negligentiam archidiaconi nostri Carniole et Marchie) vakantna.²⁰⁵ Da je v tem času v Ihanu župnika prezentiral in potrjeval arhidiakon, priča tudi zadeva iz leta 1377;²⁰⁶ po tej listini je župnija sodila med tiste na Gorenjskem, ki jih je v celoti podeljeval arhidiakon ali pa je imel vsaj konfirmacijsko pravico, in pri vseh gre za patronatne župnije manjšega obsega, nastale na osnovi starih lastniških cerkva.²⁰⁷ Kdo je cerkev ustanovil, ne vemo, po vsej verjetnosti pa gre za posest, ki je ostala zunaj tistega ozemlja, ki ga je prejel kranjski mejni grof, čeravno sta bili leta 1228 tu dve kmetiji v lasti samostana v Diessnu na Bavarskem.²⁰⁸ Gre za kmetiji, ki ju je diessenski samostan med drugim prodal gornjegrajskim benediktincem in sta nedvomno izviralni iz volila Andechs-Meranijskih, ustanovnikov in patronov tega samostana.

Kako je bilo z župnijo v 15. in 16. stoletju, zaenkrat še ni raziskano, a nekdanje arhidiakonove pravice pri njej se zrcalijo v dejstvu, da si jo je v drugi polovici 16. stoletja (1579) pridobil arhidiakon Polidor Montagnana zase in za svojo družino, po izumrtju njegovega rodu pa naj bi prešla na deželnega kneza, medtem ko je konfirmacija ostala pri patriarhu.²⁰⁹ Tako se je očitno tudi zgodilo.

7.4.6 Nekaj inidicev kaže na to, da je bila prva cerkev župnije Marijinega vnebovzjetja v **Cerkljah na Gorenjskem** cerkev sv. Martina v bližnjem Šmartnu. To so ljudsko izročilo, lega na robu ravnega sveta, staroslovenske najdbe ob temeljih poznoantične sakralne zgradbe in patrocinijs, sledov morebitne predromanske cerkve pa na tej lokaciji zaenkrat še ni.²¹⁰ Kakorkoli že, ker o kakšnih posebnih posestniških razmerah na tem koncu mengeške prazupnije ne vemo, in ker je bila župnija očitno od vsega začetka v polnih patriarhovih pravicah, si jo lahko predstavljamo kot rezultat patriarhatske reforme iz druge polovice 11. stoletja. V listinskem gradivu se prvič pojavi med letoma 1147 in 1154, in sicer prek župnika kot priče v darovnici Majnharda Schababa za vetrinjski samostan.²¹¹ Tu se Cerklje navajajo po patrocinijski cerkve (Sancta Maria; Richerus plebanus de Sancta Maria), tako tudi še nekajkrat pozneje v 12. in 13. stoletju. V listini iz leta 1239, s katero je patriarh Bertold podelil velesovskemu samostanu kapelo sv. Tomaža pri župnjski cerkvi v Cerkljah, pa se kraj že imenuje v sedanji obliki (Cirkelach), poleg tega pa je ob podelitvi dveh kmetij izpričano tudi njegovo ledinsko ime Trnovlje (Tirnovlach), ki

²⁰⁴ Št. 455.

²⁰⁵ ASU/AN, fasc. 5120/VIII, posebej vloženi list (1347 III 19); OTOREPEC 1995, str. 205, št. 1035; KOBLAR 1891, str. 8. – Zadeva BAU, Ms. 162, fol. 58v–59r (1347 VIII 27 ali 28; OTOREPEC 1995, str. 207, št. 1049; prim. HÖFLER 1992, str. 109) se nanaša na duhovnika, ki se je vsilil na župnijo mimo patriarhove volje. S tem duhovnikom je bilo še nekaj težav; gl. OTOREPEC 1995, str. 208–209, št. 1058, 1060.

²⁰⁶ ASU/AN, fasc. 5125/2 (Articutus), fol. 71r in dalje; tu inserirana tudi Ihan zadevajoča podelitev z dne 23. novembra 1368.

²⁰⁷ Gl. o tem tu Gorje, Zasip in Kovor, za Ihanom Šmartno pod Šmarno goro.

²⁰⁸ UBSI II/251–252; UBKR II/60, 62; GZS V/488, 490.

²⁰⁹ KOBLAR 1892, str. 46; HÖFLER 1992, str. 109.

²¹⁰ VALIČ 1970/71.

²¹¹ UBKR I/113; MC III/1377/II; GZS IV/246.

naj bi bilo prvotno.²¹² Toponim Cerklje je kajpak nastal zaradi tamkajšnje cerkve, očitno pa je šele drugoten.

V listinskem gradivu je najti še nekaj cerkljanskih župnikov v 13. stoletju, njen obstoj pa potrjuje tudi navedba v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 (plebes in Ćirklach).²¹³ Ker je bila župnija patriarhatska ustanova in tako v polnih pravicah oglejskega patriarha, jo je ta podeljeval svojim klerikom, največkrat Italijanom in Furlanom, ki so župnijo oddajali v upravo vikarjem.²¹⁴ Konkretno pa je to izpričano ob podelitvi leta 1335.²¹⁵ Župnija je bila v polnih patriarhovih pravicah tudi leta 1339, ko jo je patriarh Bertrand podelil Henriku, Filipovemu sinu iz Ljubljane, četudi z upoštevanjem mnenja (*nec non consideratione*) Friderika Žovneškega.²¹⁶ Leta 1353 pa je patriarh Nikolaj Luksemburški župnijo utelesil velesovskemu samostanu kot menzalno posest.²¹⁷ Od tedaj dalje je župnika prezentirala prednica samostana, potrjeval pa oglejski patriarh, tako tudi leta 1397.²¹⁸ To stanje se je ohranilo vse do jožefinskih reform, le da je po razpadu oglejskega patriarhata kot konfirmator patriarha zamenjal goriški nadškof.

Edina v mejah cerkljanske župnije nastala in iz nje izločena je župnija sv. Marjete v **Velesovem**. Njeno ustanovitev dokumentira pomembna listina patriarha Ulrika II. iz leta 1163, ki smo jo kot edino znano te vrste pri nas predstavili v prvem poglavju.²¹⁹ Župnijo je ustanovil andeški ministerial Gerloch iz Velesovega pri kapeli sv. Marjete na svojem alodu na Trati, patriarh pa jo je izvzel iz oblasti župnika pri Sv. Mariji (v Cerkljah). Gre za dokumentiran primer patronatne župnije, katere patronat je ostal pri ustanovitelju in njegovih dedičih, Gerlochov istoimenski naslednik pa jo je z bratoma in drugimi sorodniki leta 1238 prepustil ženskemu dominikanskemu samostanu, ki ga je tega leta ustanovil v bližini omenjene cerkve.²²⁰ Od tedaj dalje je župnijo vodil vikar, ki ga je izbirala velesovska prednica in pač dajala v potrditev oglejskemu patriarhu in zatem goriškemu nadškofu.

7.4.7 Za zgodovino župnije sv. Marjete v **Vodicah** imamo na voljo razmeroma zgoden in pomemben dokument, ki smo se ga dotaknili že v prvem poglavju.²²¹ Listina, nedatirana in ohranjena le v dveh pomanjkljivih prepisih v zbirki Giuseppa Binija v videmskem kapiteljskem arhivu, naj bi bila po Kosovi in Žontarjevi analizi spisana okoli leta 1118. Takrat sta Heberard in Bertolf, v katerih sta avtorja videla smledniška viteza, oglejskemu patriarhu Ulriku I. kot tudi župniku v Vodicah odstopila neke posesti, v zameno pa prejela krstno in pogrebno pravico za svoje cerkve v Trbojah, Smledniku, Šmartnem pod Šmarno goro, v Zgornjih in Spodnjih Pirničah ter v Hrašah. Z zgodovino smledniške in šmartenske župnije se bomo ukvarjali v nadaljevanju, na tem mestu pa je za nas pomembna ugotovitev, da so ti kraji takrat sodili še pod župnijo v Vodicah. Ob

²¹² UBKr II/104; MC IV,1/2183; GZS V/718.

²¹³ Št. 445.

²¹⁴ Tako z večkrat izpričanim Guidottom (Widotus), po rodu iz Padove, ki je leta 1295 oddal župnijo vikarju Tomažu; OTOREPEC 1995, str. 52, št. 151; prim. tudi tu str. 59, št. 202

²¹⁵ BCU, Ms. 892/IV, fol. 8v (1335 III 12); OTOREPEC 1995, str. 148, št. 725.

²¹⁶ 1339 X 9; listina nekdanj HHStAW, zdaj ARS; Kos 1996, št. 190.

²¹⁷ 1353 I 4; listina nekdanj HHStAW, zdaj ARS; prim. tudi MILKOWICZ 1889, str. 421, op. 3.

²¹⁸ BCU, Ms 562 (Littere Antonii patriarche Aquilegensis), fol. 55r; OTOREPEC 1995, str. 271, št. 1360.

²¹⁹ UBKr I/128; GZS IV/462; BERNHARD 2006, str. 180–182, št. P 7.

²²⁰ CHMEL 1857, str. 300; UBKr II/102; GZS V/698; potrditev patriarha Bertolda 1238 XII 11 CHMEL 1857, str. 297–300; UBKr II/103; GZS V/699; BERNHARD 2006, str. 210–215, št. P 25.

²²¹ Kos/ŽONTAR 1939.

upoštevanju njenega srednjeveškega teritorija je s tem približno začrtan tudi njen prvotni obseg vse do Save na jugu.

Leta 1118 je torej izpričan obstoj vodiške župnije in glede na naša izvajanja v prvem poglavju sklepano, da gre za patriarhatsko ustanovo druge polovice 11. stoletja, izločeno iz mengeške pražupnije. Nadaljnje listinske omembe župnije ali župnika datirajo iz druge polovice 13. stoletja, župnija pa je zabeležena tudi v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 (Plebes in Woditç).²²² Bila je v patriarhovih polnih pravicah: to je določno dokumentirano ob podelitvi župniškega mesta leta 1285²²³ ter v letih 1337 in 1357 (1356 po štetju »ab incarnatione domini«), ko je zanjo tudi zapisano »ad nostram collationem pertinens pleno iure«. ²²⁴ Tako je ostalo do leta 1392 oziroma 1393, ko je patriarh Janez Sobieslavski njen patronat »ex jure territoriali« v vrsti drugih podelil grofu Hermanu II. Celjskemu, ki je medtem pridobil posesti na njenem ozemlju.²²⁵ Tako je že leta 1396 papež Bonifacij IX. imenoval župnika na njegovo prezentacijo.²²⁶ Po izumrtju Celjskih leta 1456 je patronat prešel na cesarja Friderika III., ta pa je leta 1461 župnijo inkorporiral stolnemu kapitlju novo ustanovljene ljubljanske škofije.

Cerkev sv. Ulrika v **Smledniku** se prvič omenja v obravnavani listini iz leta 1118. Skupaj s tisto v Trbojah, takrat s patrocinijem sv. Martina, pozneje Marijinega vnebovzvetja, je bila v Heberardovi posesti, medtem ko so bile vse druge (sv. Jakoba v Hrašah, Sv. Križa v Spodnjih Pirničah, sv. Tomaža v Zgornjih Pirničah in sv. Martina v Šmartnem pod Šmarno goro, v listini brez navedbe patrocinija) v Bertolfovi. Glede na to sta jih postavila oba viteza ali njuni predniki, vendar na teritoriju vodiške župnije. Bile so brez dote in desetin in očitno tudi brez duhovnikov, zato ne moremo govoriti o lastniških cerkvah v pravem pomenu besede. Lahko bi šlo kvečjemu za ustanovitev patronatne župnije, a tudi v tem primeru manjka dotacija, poleg tega iz listine ni razvidno, pri kateri od teh cerkva naj bi bil sedež župnije, saj so cerkve našete brez hierarhičnega reda. Šele v 13. stoletju se, in sicer v letih 1228 in 1251, obkrat v spremstvu patriarha Bertolda, pojavlja smledniški župnik (plebanus de Vlednic, Vledinich) po imenu Henrik,²²⁷ zatem v dveh listinah gornjegrajskega opata Henrika iz leta 1264 po imenu Herman.²²⁸ Morda so mogočni Planinski, ki so ob koncu 12. ali v začetku 13. stoletja prišli v posest Smlednika, v cerkvi pod gradom postavili župnika, a župnija kanonično ni bila ustanovljena. Cerkve so ostale na ravni vodiških podružnic in šele ustanovitev vikariata v Smledniku je omogočila njihovo izločitev iz matične župnije, medtem ko je usoda Šmartnega še bolj nejasna.

Kdaj je bil v Smledniku ustanovljen vikariat, ni znano, a vsekakor šele v 14. stoletju, saj ga papeški desetinski seznam iz leta 1296 še nima. Po vsej verjetnosti ga gre pripisati prizadevanjem Žovneških, poznejših Celjskih, ki so pridobili Smlednik z nakupom od Svibensko-Planinskih leta 1328.²²⁹ Prva vest o njem datira iz leta 1341, ko je

²²² Št. 448.

²²³ Listina 1285 III 19, nekdam HHStAW, zdaj ARS; TOMASCHEK 1885, str. 60–61, št. 67.

²²⁴ KOBALAR 1891, str. 35; ASU/AN, fasc. 5119 (Gubertinus de Novate), fol. 177r–v (1356 II 2); OTOREPEC 1995, str. 232, št. 1193 (1357 II 2); ZENAROLA PASTORE 1983, str. 182.

²²⁵ 1393 (= 1392) XII 28; insert v potrditveni buli papeža Bonifacija IX. 1393 VI 5; GÖTH 1857, str. 248–251; OROŽEN IV/2, str. 13–15; STEKLASA 1913, str. 43–46.

²²⁶ 1396 VIII 27; GÖTH 1857, str. 252–253, št. 274.

²²⁷ UBKr II/5; GZS V/486 (1228 X 18); UBSSt III/88; GZS VI,1/132 (1251 IV 30).

²²⁸ UBKr II/328 (1264 I 9; pravilno 1264 I 13), 329 (1264 I 13).

²²⁹ Listina 1328 VII 25, prej HHStAW, zdaj ARS; Kos 1996, št. 125.

tamkajšnjemu vikarju Ulriku iz Kamnika (vicario in ecclesia sancti Wodolrici sub castro Flednik) patriarh Bertrand na prošnjo vodiškega župnika za vzdrževanje med drugim dodelil desetine v Smledniku in Zbiljah,²³⁰ leta 1355 pa ga je patriarh Nikolaj povzdignil v večnega.²³¹ Vikariata torej ni dotiral zemljiški gospod, marveč župnik, zato govorimo o župniškem vikariatu, s tem da je vikarja prezentiral župnik, potrjeval pa patriarh, čeravno o tem dokumentov ni. S prenosom vodiškega patronata na Celjane leta 1393 pa so ti dobili tudi patronat nad smledniškim vikariatom. Nadaljnja zgodovina je takšna kot zgodovina vodiške župnije.

Da gre izoblikovanje smledniškega vikariata datirati šele v čas Celjskih, se zrcali tudi v njegovem obsegu, ki presega tistih Heberardovih in Bertolfovih šest cerkev iz leta 1118. Posebej pa je zanimiva cerkev sv. Janeza v **Zbiljah** na oni strani Save, ki bi jo glede na njen zemljepisni položaj in patrocinijsko lahko opredelili kot krstno cerkev mengeške pražupnije. O tem, da je leta 1118 že obstajala, ne more biti dvoma, a ni bila ne v Heberardovi in niti ne v Bertolfovi posesti. Toda Zbilje v času celjskega posedovanja Smlednika tudi niso bile celjske, marveč ortenburške.²³² To potrjuje našo ugotovitev, da je bil smledniški vikariat cerkvena in ne plemiška ustanova. Zbilje je leta 1311 kupil Majnhard Ortenburški od Otona z Jetrbenka, ki je bil spanheimski ministerial,²³³ torej je bila vas pred tem v spanheimski posesti; to je izpričano že ob njeni prvi omembi leta 1216.²³⁴ To na drugi strani tudi pomeni, da so bile Zbilje že zgodaj odtujene vladarjevi posesti, za katero je nastala mengeška pražupnija.

Kot je bilo povedano, v listini iz leta 1118 nastopa tudi cerkev sv. Martina v **Šmartnem pod Šmarno goro**. Kraj sicer ni zapisan, a druge cerkve s tem patrocinijskim, ki bi namesto te prišla v poštev, v tem okolišu ni. V tem času je bila cerkev v posesti Heberarda skupaj s tistimi v Hrašah in obeh Pirničah, a njena usoda je bila drugačna, saj je bila pri njej že v srednjem veku ustanovljena patronatna župnija. Navaja jo papeški desetinski seznam iz leta 1296 za župnijo v Vodica, a brez posebne označbe (Sanctus Martinus sub Monte Sancte Marie),²³⁵ tako da ne vemo, ali je v Šmartnem takrat že obstajala župnija ali le vikariat. Bolj povedno je na tem mestu že večkrat omenjeno pričevanje iz leta 1377, da so arhidiaconi Kranjske in Marke že od nekdanj imeli pravico, da pri treh župnijah (Ihan, Gorje, Šmartno pod Šmarno goro) podeljujejo beneficije »plenarie et omni iure«, pri drugih dveh (Kovor in Zasip) po beneficiata potrjujejo.²³⁶ Čeravno Šmartnega ne moremo postaviti v isto kategorijo starih lastniških cerkva kot druge v tem dokumentu, gre vsekakor za plemiško patronatno župnijo, ki je v Smledniku ni bilo. Njeni ustanovitelji zaradi pomanjkanja gradiva niso znani, a njen patronat je v 14. stoletju prešel na arhidiacone. Tako tudi ne vemo, ali so si ga leta 1393 skupaj z Vodici pridobili Celjani in bi ga zatem podedovali Habsburžani. Kar vemo, je to, da je župnija leta 1461 prišla v okvir novo ustanovljene ljubljanske škofije. Ker je ustanovna listina ne navaja, lahko samo ugibamo, kako. Glede na to, da za to drugih podatkov ni, bi se to lahko zgodilo prek vodiške župnije kot nekdanje matice, kar se je sicer dogajalo. A župnija ni pristala v

²³⁰ BAU, Ms. 29/I (Gubertinus de Novate), fol. 67r–v (1341 VI 6); OTOREPEC 1995, str. 185, št. 920.

²³¹ BCU, Ms. 1472/IV (Gubertinus de Novate), četrti foliacija, fol. 30v–31r (1355 X 21); OTOREPEC 1995, str. 228, št. 1173.

²³² ŽONTAR 1939, str. 28 in preglednica nakelskega urada str. 27–28.

²³³ MC VIII/12 (1311 II 18) in 15 (1311 II 22).

²³⁴ ŠTLC 2015; za Jetrbenške gl. Kos 2005, str. 144–146.

²³⁵ Št. 449.

²³⁶ ASU/AN, fasc. 5125/2 (Articutius), fol. 71r in dalje.

menzalni posesti stolnega kapitlja kot Vodice in Smlednik, kot bi pričakovali, marveč je bila dodeljena v škofov užitek.²³⁷ To pač kaže, da je imela poseben status.

7.4.8 Zgodovinske okoliščine in enklave v drugih župnijah – Zapoge, vrinjene med vodiško in smledniško župnijo, Pšata v cerkljanski župniji in Preserje pri Radomljah v mengeški²³⁸ – razkrivajo, da je župnija sv. Petra v **Komendi** naslednica stare lastniške cerkve. Njen zgodnji nastanek dokazujeta staroslovensko grobišče ob cerkvi²³⁹ in njen patrocinij. Nedvomno je to bila cerkev nekega izginulega ali vsaj v zgodovinskih virih nedokumentiranega zgodnjerednjeveškega dvora, katerega posest je ležala zunaj tiste posesti, ki jo je od vladarja prejel kranjski mejni grof. Zanesljivega odgovora na to, komu je pripadal ta dvor s cerkvijo, ni, a iz poznejšega gradiva je mogoče sklepati, da so to bili tisti, od katerih so Svibenski posredno pridobili Smlednik. Prvi otipljivi – a gotovo ne prvi – so to bili po vsej verjetnosti Spanheimski prek ministerialov iz rodu Trušenjskih.²⁴⁰ Dejstvo, da Smlednik ni nikoli sodil pod župnijo v Komendi, ne moti, saj si lahko predstavljamo, da so npr. Trušenjski, ko so pridobil Smlednik, zaradi strateških razlogov semkaj preselili svoj sedež, dvor v Komendi pa opustili.

Prvo omembo komendske župnije zasledimo v nam že znani listini Majnharda Schababa za vetrinjski samostan, nastali med letoma 1147 in 1154, ko se med pričami pojavlja župnik »Altwinus de Sancto Petro«,²⁴¹ zatem leta 1163 prek župnika Ulrika (Olriko Sancti Petri) v listini patriarha Ulrika II. ob ustanovitvi župnije v Velesovem.²⁴² V prvi polovici 13. stoletja, vsekakor pa pred prvo omembo leta 1256, je bila pri cerkvi sv. Petra ustanovljena komenda jeruzalemskega, poznejšega malteškega viteškega reda johanitov (ivanovcev). O tem, kdo je komendo ustanovil, arhivsko gradivo molči. Vendar je mogoče na podlagi neke listine iz leta 1256 domnevati, da so to bili Svibenski ali pred njimi Planinski. Listina²⁴³ namreč govori o popravi krivic, ki jih je komendi storil Henrik (III.) Svibenski kot njen odvetnik. Če so bili Planinski ali Svibenski njeni ustanovniki, so morali pred tem imeti v posesti tudi župnijo, pri kateri je bila komenda ustanovljena. Pri tem ni nepomembno to, da so odvetništvo nad Komendo za Svibenskimi imeli Celjski.²⁴⁴

Župnija je bila od ustanovitve komende dalje in vse do jožefinskih reform v upravi johanitov. V papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 je zapisana le kot hospital (Hospitalis Sancti Petri).²⁴⁵ Vsakokratni komtur je bil naslovni župnik in je na župnijo običajno nameščal vikarja, a je gradiva o tem iz obdobja srednjega veka zaradi eksemptnosti reda malo in še to za nas ni kaj prida povedno.²⁴⁶

7.4.9 Župnija Marijinega oznanjenja v **Kamniku** je pokrivala severovzhodni konec Gorenjske od Kamniške Bistrice do štajerske meje, s Tuhinjsko dolino in dolino Črne, ter ves svet severno od te doline do deželne meje s Koroško. Njen prvotni sedež je

²³⁷ Tako ŽNIDARŠIČ GOLEC 2000, str. 44, na podlagi kapiteljskega urbarja iz leta 1494–1500, ki ne vsebuje dohodkov te župnije, in drugih virov, vendar naj bi po Valvasorju nanjo prezentiral kapitelj – da je bila inkorporirana stolnemu kapitlju, piše tudi Hitzinger; VALVASOR II, str. 765; HITZINGER 1854C, str. 105; prim. tudi HÖFLER 1992, str. 93, št. 5.

²³⁸ HÖFLER 1992, str. 88, t. 1; nadrobnosti HÖFLER 1999.

²³⁹ ŠMID 1908, str. 37.

²⁴⁰ KOS 2003, str. 172 in dalje, posebej str. 175, ter genealoška preglednica Planinskih str. 393.

²⁴¹ UBKr I/113; MC III/1377/II; GZS IV/246.

²⁴² UBKr I/128; GZS IV/462; BERNHARD 2006, str. 180–182, št. P 7.

²⁴³ 1256 II 21; listina v Osrednjem državnem arhivu v Pragi; MLINARIČ 1999B, str. 21.

²⁴⁴ Prim. za leto 1358 LANG 1906, str. 445, št. 606u.

²⁴⁵ Št. 446.

²⁴⁶ MLINARIČ 1999B, str. 20–22.

bil pri cerkvi sv. Jurija v bližnjih **Nevljah**, na lokaciji, kjer slutimo zgodnj srednjeveški dvor z lastniško cerkvijo poznega 10. ali 11. stoletja. Arheoloških raziskav, ki bi to potrdile, pa žal še ni bilo. Ne glede na to je treba spričo te okoliščine prvo oblasno središče kamniškega okoliša postaviti v Nevlje, preden so se pred sredino 12. stoletja v Kamniku utrdili Andeški in tu zgradili dva gradova, gornjega na hribu v bližini naselbine in spodnjega ali malega na vzpetini nad njo.²⁴⁷ Najzgodnejša omemba Kamnika datira iz let 1143–1147, ko se grof Bertold (II.) Andeški prvič navaja po tem kraju (comes Bertoldus de Stein),²⁴⁸ omemba gradov (duo castella de Staine) pa iz leta 1202.²⁴⁹

Da je bila prva župnija za Kamnik v Nevljah, o čemer govori tudi ljudsko izročilo, potrjuje listina iz leta 1232, nekdanja znana le prek nezanesljivega nemškega regesta,²⁵⁰ ki jo je odkril in leta 1985 objavil Božo Otorepec.²⁵¹ V listini – izstavil jo je patriarh Bertold – piše, da je Marijino cerkev v Kamniku dal zgraditi neki Macelin z namenom, da jo pokloni tamkajšnjemu hospitalu, ki sta ga bila ustanovila patriarh Bertold Andechs-Meranijski in njegov brat Oton v spomin na brata Henrika, za katerega je znano, da je umrl 11. julija 1228.²⁵² Da gre za obstoječo cerkev na Šutni, se vidi po njeni lokaciji »ob izhodu iz vrat, ki gledajo proti Mengšu« (ad exitum portae, quae respicit ad Mongospurch). Macelin jo zdaj predaja patriarhu z željo, da jo ta povzdigne v župnijsko. Pri tem je določeno, naj se zaradi tega matični cerkvi (sancti Georgii matri ex antiquo fundatae) ne stori nobeno pravno oškodovanje, na drugi strani pa tudi ni nič govora o tem, da bi ji Marijina cerkev plačevala odškodnino (ki bi jo sicer morala kot izločena vikariatna župnija). Zato pa naj se v njej iz dotacije hospitalskega altarja sv. Janeza Krstnika in tretjine dohodkov, ki jih dobiva župnik (plebanus), namesti poseben duhovnik (sacerdos plebanus), podvržen župniku.

Listino iz leta 1232 je zaradi formulacije, da naj nova cerkev postane iz hčere »mati vseh cerkva v župniji Kamnik« (de filia mater omnium ecclesiarum plebi Stayn subjectarum), mogoče razumeti tako, kot da je bila župnijska cerkev v Kamniku tega leta povzdignjena v »glavno župno cerkev čez vse druge«, ali drugače, da je kamniška župnijska cerkev prevzela vlogo in pravice, ki jih je dotlej imela neveljska cerkev. Zaradi tega, ker se v njem pojavlja oznaka »plebanus« za dve različni osebi, čeravno ima ena od teh spredaj dodatek »sacerdos«, in zaradi očitnih, med seboj neusklajenih interpolacij je besedilo listine v resnici težko razločljivo. Po natančnejši analizi se vendar izkaže, da je šlo za ustanovitev vikariata neveljske župnije v Kamniku, saj dobijo posamezna določila v njej svoj smisel le, če gre pri župniku (plebanus) za župnika v Nevljah, pri duhovniku (sacerdos plebanus) pa za duhovnika v Kamniku.²⁵³ Da je bilo tako, je razvidno iz vloge

²⁴⁷ Kos 2005, str. 148 in dalje.

²⁴⁸ MC III/770; GZS IV/195.

²⁴⁹ GZS V/15.

²⁵⁰ HITZINGER 1865, str. 110–111; GZS V/585.

²⁵¹ OTOREPEC 1985. Gre žal le za prepis prepisa iz leta 1741, datiran z letom 1787 in ohranjen v kamniškem župnijskem arhivu, zdaj v NŠAL, in tudi sicer v marsičem sumljiv; gl. ponovno Bernhardovo objavo; BERNHARD 2006, str. 199–205, št. P 20.

²⁵² GZS V/484. Arhivsko gradivo za kamniški hospital sega do leta 1291 nazaj, 1304 se prvič omenja tudi prebendarij pri altarju sv. Janeza Krstnika v župnijski cerkvi s hospitalu pripadajočo kapelanijo; KOBLAR 1896, str. 130–131.

²⁵³ Prim. HÖFLER 1992, str. 95. Opozoriti je treba na to, da v listini nikjer ne piše, da bi bil »plebanus« po imenu Henrik, ki je z Macelinom sodeloval pri dotaciji Marijine cerkve, kamniški župnik, saj do takrat v Kamniku ni bilo ne cerkve še manj župnije. In tudi če bi nastopal kot kamniški, je bil njegov sedež v Nevljah. Zato je treba tudi v navedbi »kamniške župnije« videti neveljsko. Poleg tega

ljubljskega škofa Jožefa Rabatte na cesarja Leopolda I. iz leta 1671, v kateri je škof prosil cesarja, naj mu podeli patronat nad hospitalsko kapelanijo v Kamniku.²⁵⁴ V njej beremo, da je bila cerkev v Kamniku, ki je zdaj župnijska, nekdaj vikariat, župnija pa je bila pri cerkvi sv. Jurija v Nevljah in da je neveljski župnik podeljeval kapelanijo kot svoj vikariat (*Ecclesia quae nunc est parochialis in Stain, erat aliquando vicariatus tantummodo, et parochia fuit in ecclesia S. Georgij in Neill, quae civitate distat uno milliari italico; idem Parochus Neillensis conferebat hanc capellaniam tanquam suae parochiae vicarium*). Rabatta se je pri tem gotovo mogel opreti na srednjeveške listine, to pa kaže, da je neveljski župnik še nekaj časa po letu 1232 imel oblast nad kamniškim.

Najzgodnejša znana omemba župnika, imenovanega po Kamniku (*Olricus plebanus de Stain*), je iz leta 1207.²⁵⁵ Nastopa v vrsti prič v listini istrskega mejnega grofa Henrika Andechs-Meranijskega za cistercijski samostan v Vetrinju. Glede na to, da takrat v Kamniku še ni bilo župnije, pač pa v Nevljah, gre poimenovanje župnika po Kamniku pripisati velikemu pomenu te meščanske naselbine z osrednjim oporiščem Andeških na Kranjskem. Enkrat po letu 1232 pa se je neveljski župnik tudi formalno preselil v Kamnik, kjer se, pri Marijini cerkvi, prvič omenja 22. avgusta 1300.²⁵⁶ Nevlje pa so zdrsnile na raven kamniškega vikariata, prvič izpričanega z vikarjem (*Verweser*) leta 1309.²⁵⁷ S to spremembo je kamniški župnik postal patron neveljskega vikariata, s pravico prezentacije vikarja, ki ga je potrjeval oglejski patriarh, obenem pa je prevzel večino nekdanjih neveljskih podružnic, tako da sta vikarju ostali le dve, na Gozdu in v Kališah.²⁵⁸

Z listino iz leta 1232 si je graditelj Marijine cerkve v Kamniku zase in za svoje dediče zagotovil patronat nad hospitalom in pripadajočo mu cerkvijo, a je ta, kot smo videli, že kmalu prešla na župnika v Nevljah. Kako je bilo s kanoničnimi pravicami nad neveljsko župnijo pred preselitvijo župnika v Kamnik, ne vemo. Četudi je bila cerkev ob nastanku, kot domnevamo, lastniška, jo je moral prevzeti patriarh, ki je imel, kolikor vemo, nato tudi vse pravice nad kamniško župnijo. Popis papeških dajatev iz leta 1296 navaja župnijo v Kamniku (*Plebes in Stain*), kar seveda lahko še vedno pomeni Nevlje, ter posebej kapelo ali oltar (*cappella sive altare de Stain*), ki pomeni hospitalsko kapelani-

je formulacija, naj zaradi nove župnije ne bodo okrnjene pravice matične cerkve, običajna ob ustanavljanju župnij ali vikariatov v mejah obstoječe župnije. Če bi se sedež neveljske župnije v resnici preselil v Kamnik, bi bila matična cerkev v svojih dotedanjih pravicah v resnici oškodovana.

²⁵⁴ KAL, fasc. 50/26. Patronat nad samo kamniško župnijo je ljubljanskemu škofu podelil že leta 1628 cesar Ferdinand II.

²⁵⁵ UBKr II/12; MC IV,1/1597; GZS V/124.

²⁵⁶ AH II, str. 245, št. 10.

²⁵⁷ Listina v NŠAL, 1309 XII 21, iz kamniškega župnijskega arhiva; KOBALAR 1896, str. 131.

²⁵⁸ HÖFLER 1992, str. 101, t. 6. Za posamezne podružnice je to znano že iz posameznih srednjeveških listin, v celoti pa je to dokumentirano v popisu župnij na Kranjskem vizitatorja Pavla Bizancija iz leta 1581; HÖFLER 1982, str. 30. Valvasor nasprotno temu navaja vse podružnice pod neveljskim vikariatom, razen cerkva v Kamniku in Sv. Primoža nad Kamnikom, a ne sv. Petra tik nad Sv. Primožem; VALVASOR 1689 II, str. 778–779 (Nevlje), 809–811 (Kamnik). Poleg tega za cerkev sv. Marjete v Radomljah piše, da je bila nekdaj v mengeški župniji in da je prišla pod Kamnik z zamenjavo za cerkev sv. Nikolaja v Podgorju. V 17. stoletju je cerkev v Radomljah dejansko upravljal vikar mengeškega župnika, a to le začasno zaradi težjega dostopa s kamniške strani, kot piše Valvasor, medtem ko je pripadnost Radomelj kamniški župniji dokumentirana že v srednjem veku, tako tudi pripadnost Podgorja mengeški župniji; HÖFLER 1992, str. 97, št. 5 (Radomlje), 111, št. 1 (Podgorje). Prim. tudi KOBALAR 1982, str. 54, kjer beremo, da naj bi po poročilu gorenjskega arhidiakona Janeza Andreja Flachenfelda iz leta 1704 na videmsko kurijo omenjene kamniške podružnice neveljskemu župniku predal v oskrbo šele omenjeni arhidiakon.

jo.²⁵⁹ Iz poznega 13. in iz 14. stoletja je znanih precej kamniških župnikov, med katerimi so bili tudi Italijani ali Furlani in niso rezidirali v Kamniku. Leta 1274 je patriarh Rajmund odstavil Hermana iz Buttria, ki ga je za kamniškega župnika protipravno imenoval oglejski kapitelj v času sedisvakance.²⁶⁰ Konkretna podelitev, ki dokazuje patriarhove polne pravice, pa je le iz leta 1311.²⁶¹ Tako je bilo do leta 1448, ko je papež Nikolaj V. njen patronat skupaj z nekaterimi drugimi patronati podelil cesarju Frideriku III.²⁶² Patronat je ostal pri deželnem knezu do leta 1628, ko si ga je pri cesarju Ferdinandu II. zase izposloval škof Tomaž Hren, a župnija ljubljanski škofiji ni bila priklopljena in je ostala v jurisdikciji oglejskega patriarha.

Poleg vikariata v Nevljah je v mejah kamniške župnije v srednjem veku obstajal še vikariat pri cerkvi sv. Martina v **Šmartnem v Tuhinju** (Spodnji Tuhinj), bržkone že iz 14. stoletja in izpričan leta 1404, ko za neko vas (Hruševka) piše, da leži v »tuhinjski fari« (Tuchinner pharr).²⁶³ Vikar pa se določno omenja leta 1481 (vicarius ad Sanctum Martinum in valle Tuchein).²⁶⁴ – Tudi vikariat pri cerkvi Marijinega vnebovzvetja v **Zgornjem Tuhinju** po vsej verjetnosti datira še iz srednjega veka, a se omenja šele v popisu kranjskih cerkvenih dragocenosti iz leta 1526.²⁶⁵ Po Valvasorju naj bi cerkev sezidali in jo dotirali celjski grofje.²⁶⁶ Teritorij vikariata, ki se vriva v šmartenski vikariat in ga deli na dva dela, v resnici kaže določene posestniške karakteristike, vendar ni znano, da bi bil kdaj v patronatu Celjanov ali njihovih dedičev Habsburžanov. Podrejen je bil kamniškemu župniku, ki je tako kot v Nevljah in Šmartnem imel prezentacijsko pravico. – Poleg teh dveh vikariatov je bil v Tuhinjski dolini ustanovljen še en beneficij, ne da bi se v srednjem veku razvil v vikariat. Hospital sv. Antona v Špitaliču (na Kozjem hrbtu, Pokkesruke) so malo pred letom 1229, ko je njegovo posest potrdil grof Oton Andechs-Meranijski,²⁶⁷ ustanovili bratje Andeški na pomembni prometni poti skozi Tuhinjsko dolino, okoli leta 1251 pa ga je Oton Andeški podelil cistercijanskemu samostanu v Vetrinju.²⁶⁸ Navaja ga tudi papeški desetinski seznam iz leta 1296, ko ga je oskrboval eden od njihovih menihov (Monachus in Poksruck).²⁶⁹

Zaradi popolnosti je treba omeniti še Marijino cerkev v **Mekinjah** z edino plemiško kapelanijo v mejah srednjeveške kamniške župnije. Kraj sam se omenja med letoma 1143 in 1147 kot sedež istoimenskih andeških ministerialov (Minkendorf),²⁷⁰ torej bo vsaj toliko stara tudi tamkajšnja cerkev. Kapelanijo (in rurali capella sancte Marie de Minchendorf) je leta 1287 s privoljenjem kamniškega župnika Manfreda della Torre ustanovil Siegfried (Seifried) Gallenberški iz veje dedičev Mekinjskih.²⁷¹ Njen kaplan (rektor) se

²⁵⁹ Št. 450–451.

²⁶⁰ BCU, Ms. 1469 (Valterus), fol. 17v (1274 XI 15); DF III/383; OTOREPEC 1995, str. 28, št. 13; ZENAROLA PASTORE 1983, str. 50; KOBLAR 1892, str. 46–47 (z datumom 13. november 1275). Enako je patriarh v tem aktu storil z župnikoma v Šentvidu nad Ljubljano in v Št. Štefanu v Ziljski dolini.

²⁶¹ BAU, Ms. 162/I, fol. 83v, 84r (1311 III 24); OTOREPEC 1995, str. 70–71, št. 280–281.

²⁶² CHMEL 1838, Anhang, št. 82.

²⁶³ Listina 1404 XI 28 v NŠAL, fond Gornji Grad.

²⁶⁴ AAU, Acta 10, fol. 353v (1481 IV 2).

²⁶⁵ KOBLAR 1895, str. 150.

²⁶⁶ VALVASOR 1689 II, str. 815.

²⁶⁷ UBKr II/66; MC IV,1/1960; GZS V/507.

²⁶⁸ Porrditev Otonovega zeta, vojvode Ulrika III. Spanheimskega z dne 1257 IV 12; MC IV,1/2647.

²⁶⁹ Št. 452.

²⁷⁰ MC III/770; GZS IV/195.

²⁷¹ 1287 X 3, Čedad; listina nekdanj v HHStAW, zdaj ARS, Mekinjske listine.

v listinskem gradivu omenja že leta 1292, ko je napravil testament,²⁷² zasledimo jo tudi v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 (Cappella in Minchendorf).²⁷³ Posestniške okoliščine so bile ugodne za to, da se iz nje razvije plemiška patronatna župnija, a se to verjetno zaradi prevelike bližine mesta z župnijskim sedežem ni zgodilo. Namesto tega so Gallenberški kmalu zatem, leta 1300, tu ustanovili samostan klaris in mu leto zatem prepustili patronat nad kapelanijo.²⁷⁴

7.5. Pražupnija sv. Jurija v Stari Loki pri Škofji Loki

7.5.1 Meje pražupnije sv. Jurija v **Stari Loki pri Škofji Loki** se natančno ujemajo z mejami kronskega ozemlja, ki ga je leta 973 prejel freisinški škof Abraham z dve-ma darovnicama cesarja Otona II.²⁷⁵ Pražupnija je obsegala Poljansko in Selško dolino z velikim delom Sorškega polja, s srednjeveškimi vikariati v Poljanah v Poljanski dolini, v Žireh in v Selcih, in je takšna ostala vse do jožefinskih reform. Uganko zadaja le žirovski konec Poljanske doline, ki v podelilnih listinah iz leta 973 še ni bil zajet. Po Blazniku naj bi bilo Žirovsko tista posest freisinških stolnih kanonikov na Kranjskem (de rebus fratrum in comitatu Carniola), ki so jo ti prejeli od »cesarja Henrika«, okoli leta 1030 pa jo predali škofu Egilbertu v zameno za neko drugo posest na Bavarskem.²⁷⁶ Bržčas gre za darovnico kralja Henrika II., vzporedno s tisto iz leta 1002 freisinškemu škofu, ki pa se ni ohranila in tudi ni znana iz nobenega drugega dokumenta. Bo pa držalo, da to območje dotlej ni pokrivala nobena pražupnija in jo je freisinški škof lahko priključil pražupniji v Stari Loki.

V prvem poglavju in na več drugih mestih smo pokazali, da gre izoblikovanje starološke pražupnije postaviti v leto 973 ali vsaj v leto 989, ko je cesar (takrat še kralj) Oton III. freisinškemu škofu potrdil posest svojega očeta in ji dodal še nekaj ozemlja.²⁷⁷ Kot prvi »terminus ante quem« se pojavlja leto 1002, ko je, kot smo videli, kralj Henrik II. freisinškega škofa obdaroval s posestvijo v Stražišču pri Kranju in z območjem Besnice, a ju slednji ni več mogel priključiti svoji župniji, saj sta že pripadala župniji v Šmartinu pri Kranju in s tem kranjski pražupniji. Podobno je bilo z Gostečem, ki jih je Freising odkupil okoli leta 1215,²⁷⁸ ki pa so bile v jurisdikciji župnije v Sori in s tem nekoč, kot mislimo, v okviru ljubljanske šentpeterske pražupnije. Zanimiv je tudi skrajni konec Selške doline z Novo Oselico in delom Davče. Kdaj je Freising pridobil to območje, se ne ve. Kolonizirano je bilo šele okoli leta 1630 in je v cerkvenem pogledu sodilo pod tolminski vikariat v Cerknem,²⁷⁹ zato ni verjetno, da ga je freisinški škof prejel že z darovnicama v 10. stoletju.

Sedež loške pražupnije je bil pri cerkvi sv. Jurija v Stari Loki, ki se v zgodovinskem gradivu tudi potem, ko se je uveljavila mestna naselbina pod gradom, pojavlja kot Loka (Lonka, Lonca, Lok, Lack ipd.). Prvi dokument, ki določno govori o župniji, je znamenita, že v prvem poglavju obravnavana pogodba patriarha Sigeharda in freisinškega škofa

²⁷² BCU, Ms. 1470, fol. 65v (1292 X 13); OTOREPEC 1995, str. 45, št. 106.

²⁷³ Št. 453.

²⁷⁴ Objava listin AH II, str. 246–247, št. 12 (1300 X 9), in str. 257, št. 53 (1301 VIII 20).

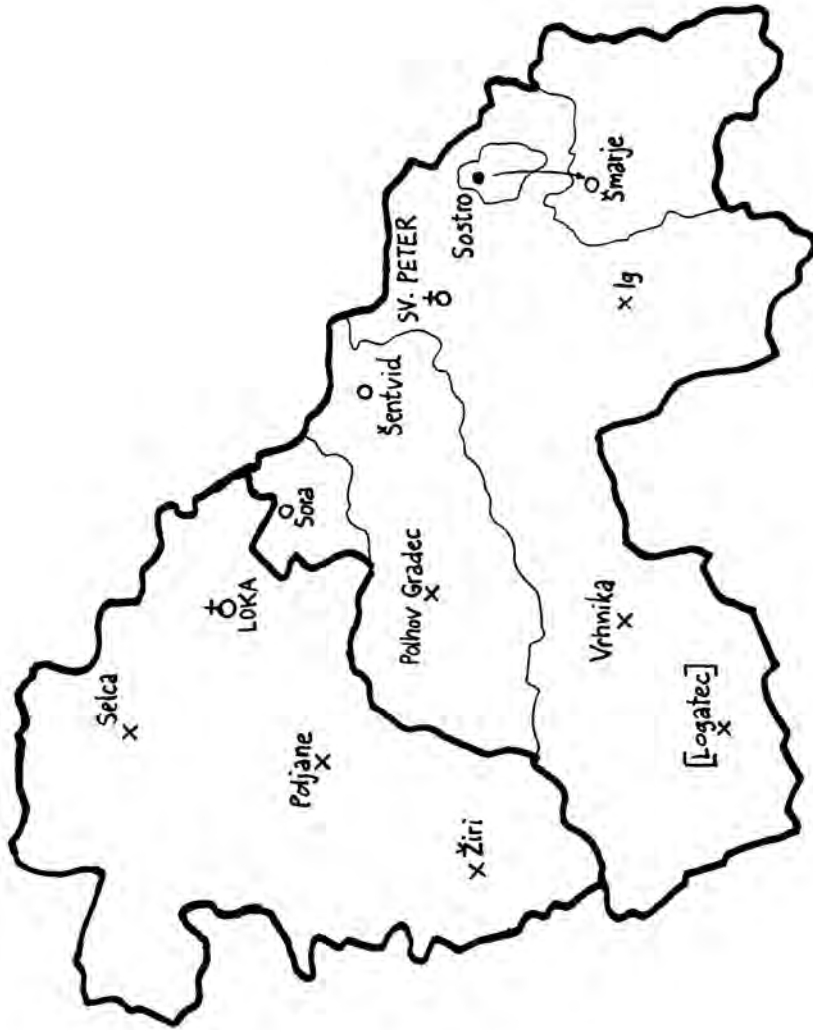
²⁷⁵ 973 VI 30, Tribur; 973 XI 23, Heiligenstadt; ZAHN 1870A, str. 36–39, št. 37, 38; UBKr I/8, 9; SICKEL 1888, str. 56–57, št. 47, 78–79, št. 66; GZS II/444, 445; nadrobneje o tem BLAZNIK 1973, str. 10 in dalje.

²⁷⁶ ZAHN 1870A, str. 68–69, št. 67.

²⁷⁷ 989 X 1, Frankfurt; ZAHN 1870A, str. 43–45, št. 53; UBKr I/10; SICKEL 1893, str. 461–464, št. 58; GZS II/490.

²⁷⁸ ZAHN 1870A, str. 125, št. 126; UBKr II/30; GZS V/243.

²⁷⁹ BLAZNIK 1969.

08 Zemljepisna skica pražupnij Svata Loka in Šentpeter pri Ljubljani (po: MIKLAVČIČ 1945)

Ellenharda iz leta 1074.²⁸⁰ S tem, da je Ellenhard odkupil desetine od svojih posesti na Kranjskem, ki jih je moral pred tem izročiti patriarhu, pa še ni rečeno, da je dobil povrnjeno tudi župnijo sólo. Nameščanje duhovnikov je patriarh zadržal zase, se pravi, da je župnija pristala v njegovih polnih pravicah. Tako je bilo verjetno do odredbe papeža Inocenca II. iz leta 1141, s katero je bilo fresinškemu škofu dovoljeno, da se duhovniki pri cerkvah, postavljenih na posestvih freisinške cerkve, četudi ležijo na območju druge škofije, nameščajo le z njegovim soglasjem.²⁸¹ To pomeni prezentacijsko pravico, medtem ko je bila potrditev pridržana krajevnemu škofu, v našem primeru oglejskemu patriarhu.

V pogodbi iz leta 1074 nastopa kot ustanovnik cerkve v Stari Loki posestnik loškega ozemlja, freisinški škof, in ne patriarh kot »ordinarius loci«. Zatorej bi loško pražupnijo težko opredelili kot pražupnijo v enakem pomenu kot pri drugih pražupnijah na Slovenskem. Kljub temu lahko ostanemo pri tej označbi, saj nimamo pri roki nobenega namiga o tem, da bi loško ozemlje pred tem pripadalo kakšni drugi pražupniji. Pač pa lahko predvidevamo, da je v času, ko je freisinški škof prejel to ozemlje, tu že stala cerkev v okviru kraljevega dvora, ki je oskrbovala vladarjeve uradnike in prebivalstvo, in da jo je vladar leta 973 skupaj s posestvom neposredno podelil freisinškemu škofu. Teritorialna urejenost te posesti z določljivimi mejami, dvori, poslopji in celo gradom (castrum Bosisen), ki ga sicer še ni bilo mogoče lokalizirati, nas vodi k domnevi, da je bila posest tudi gospodarsko urejena, in zelo nenavadno bi bilo, ko ne bi imela svoje cerkve. Glede na to, da je v listini iz leta 1074, stoletje po prvi vladarjevi podelitvi, govor o »cerkvah na Loškem«, pa ni dvoma, da so takrat poleg cerkve sv. Jurija v Stari Loki obstajale še druge. Katere bi te lahko bile, je stvar golega ugibanja. Pomislimo pa lahko predvsem na cerkev sv. Janeza Krstnika na Suhi, ki s svojim geografskim položajem na stičišču Poljanske in Selške doline idealno ustreza krstni cerkvi. Ni nepomembno, da se kraj sam omenja že v prvi podelilni listini iz leta 973.

7.5.2 Posestniška homogenost njenega ozemlja je bržčas botrovala temu, da je starološka pražupnija med prvo patriarhatsko reformo župnijske mreže ohranila prvotne meje. Pač pa se je z naraščanjem prebivalstva in kolonizacijo pokazala potreba po vikariatih. Prvi vikariat je dobila Poljanska dolina pri cerkvi sv. Martina v **Poljanah**. Omenja se že v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 (Vicaria in Polano), a ne neposredno za loško župnijo, marveč med nakelsko in kranjsko,²⁸² cerkev sama nekoliko prej, v fresinškem urbarju iz leta 1291 (Polan ex altera parte aque apud sanctum Martinum).²⁸³ Kot je bilo v navadi, je vikarja prezentiral loški župnik, pač v soglasju s freisinškim škofom, potrjeval pa patriarh, tako tudi leta 1368, ko je na vikariat (de vicariatu sue filialis ecclesie sancti Martini in Pólano) po smrti večnega vikarja Mihaela prezentiral večni vikar v Stari Loki v vlogi loškega župnika.²⁸⁴ Obstoje večnega vikarja pomeni, da se je poljanski vikariat medtem povzdignil v vikariatno župnijo. Tako se leta 1376 tu že navaja »plebs«,²⁸⁵ a je župnija pač ostala podrejena starološki župniji.

Iz časa po letu 1296 datira vikariat pri cerkvi sv. Petra v **Selcih**. Patrocinij cerkve in dejstvo, da se sam kraj kot »Celsah« in »Zelsach« pojavi že v prvi podelilni listini iz leta

²⁸⁰ ZAHN 1870A, str. 89–90, št. 89; UBKr I/50; GZS III/284.

²⁸¹ ZAHN 1870A, str. 99–100, št. 101; UBKr I/91; GZS IV/171.

²⁸² Št. 440.

²⁸³ BLAZNIK 1963, str. 150.

²⁸⁴ ASU/AN, fasc. 5124/1 (Gandiolus), fol. 27r (1368 IV 28); OTOREPEC 1995, str. 247, št. 1273.

²⁸⁵ ASU/AN, fasc. 5125 (Articutius), fol. 46v (1376 III 25).

973, govorita za to, da je cerkev precej starejša, a je pred prvo omembo vikariata leta 1355 v zgodovinskih virih ni najti. Leta 1355 je patriarh Nikolaj na prošnjo loškega župnika potrdil novega vikarja v Selcih (novum vicarium sue filialis ecclesie in Seltzach) in kot razlog navedel, da župljani tega okoliša zaradi oddaljenosti ne bi umirali brez spovedi, obhajila in poslednjega olja, otroci pa nekrščeni (propter commoditatem plebesanorum suorum quorum multi propter nimiam distantiam loci in extremis laborantes absque confessione, sacra communione et extrema unctione, et infantes sine baptismo sepius decedebant).²⁸⁶ Patriarh je novega vikarja potrdil kot večnega vikarja »in spiritualibus« in mu dovolil, da uživa dohodke, ki mu jih odredi župnik, ter nabirke. Četudi ni verjetno, da v Selcih pred tem ne bi bilo duhovnika-vikarja, pomeni ta dokument ustanovitev večnega vikariata v prezentaciji loškega župnika in potrditvi oglejskega patriarha, o čemer priča tudi vrsta nadaljnjih dokumentov iz srednjega in novega veka. Omemba Selc kot »plebs« ob imenu neke priče (Thomasio condam Stephani de plebe Selze de villa de Incle-ta diocesis [!] de Loncho) leta 1346²⁸⁷ seveda ne pomeni, da je tam takrat že bila župnija, pač pa vikariat, če ga je omenjeni navedel v nemščini kot »faro«.

Župnija v Železnikih, pri cerkvi sv. Antona opata, pred ustanovitvijo župnije selški podružnici in kot takšni omenjeni leta 1501, je novoveška (1622).²⁸⁸

Tretji srednjeveški vikariat starološke pražupnije in župnije je nastal pri cerkvi sv. Martina v **Žireh**. Četudi ga ne gre postaviti pred leto 1300, je cerkev sama – tako kot tisti v Poljanah in Selcih – gotovo precej starejša in težko, da bi bila brez duhovnika. Kakorkoli že, prva vest o vikariatu kot tudi o sami cerkvi datira iz leta 1384, ko je patriarh potrdil vikarja »filialis ecclesie ... sancti Martini in Schiraco« na prezentacijo starološkega župnika.²⁸⁹ Podobno, kot je to bilo z vikariatoma v Poljanah in Selcih, se tudi ta v Žireh v 15. stoletju že navaja kot župnija (plebs) in duhovnik kot župnik (plebanus) v prezentaciji starološkega župnika in patriarhovi potrditvi.²⁹⁰ Tako stanje, s tem da kot prezentator včasih nastopa freisinski škof, se je obdržalo do sekularizacije na Bavarskem leta 1803.

Medtem ko so omenjeni trije vikariati oskrbovali obširno hribovito zaledje loške župnije, je cerkvi z župnikom v Stari Loki ostala skrb za prebivalstvo bližnjega zaledja Škofje Loke in Sorskega polja. Ob koncu 14. stoletja, leta 1391, pa naletimo na osamljen podatek o večnem vikariatu pri cerkvi sv. Janeza Krstnika na **Suhi**. V zapisniku ordinacij iz tega leta v Čedadu ali Vidmu je bil dne 23. septembra v subdiakona ordiniran Jurij pok. Janeza iz Loke na titulus »vicariatus perpetui sancti Johannis de Czawchen« loškega župnika Otokarja in njegove župnije, ki je 23. decembra tega leta, ob ordinaciji v diakona v Vidmu, že zabeležen kot »vicarius sancti Johannis in Sczwchen plebis in Lok«.²⁹¹ O usodi tega vikariata, ki je leta 1358 verjetno že obstajal,²⁹² žal nič ne vemo, ne o njegovem začetku ne o koncu. Pač pa obstaja možnost, da so njegov sedež enkrat v 15. stoletju prenesli k mestni cerkvi sv. Jakoba. Prva cerkev sv. Jakoba v Škofji Loki izvira vsaj iz 13. stoletja, ko jo (leta 1271 in 1293) že srečamo v zgodovinskih virih, prvič kot »cerkev« (Apud Lok in ecclesia St. Jacobi), drugič kot »kapelo« (ze Lok in sant Jacobes

²⁸⁶ BCU, Ms 1472/IV, fol. 35r (1355 XI 16); ZAHN 1871, str. 306–307, št. 714; KOBLAR 1893, str. 108; OTOREPEC 1995, str. 229, št. 1176.

²⁸⁷ ASU/AN, fasc. 685 (1347[=1346] XII 29); OTOREPEC 1995, str. 204, št. 1032.

²⁸⁸ HÖFLER 1998, str. 324.

²⁸⁹ BLAZNIK 1973, str. 75, po listini 1384 V 3 v HStAM.

²⁹⁰ VALE 1943, str. 181 in opombe.

²⁹¹ BCU, Ms. 892/V; OTOREPEC 1995, str. 266, 267.

²⁹² Listina 1358 II 3; VALENTINELLI 1858, str. 462–463; o tem v nadaljevanju.

chabelle).²⁹³ Če pojav Gotfrida, »vikarja v Loki«, kot priče v neki freisinški listini iz leta 1262 (Gotfrido vicario de Lonk)²⁹⁴ pomeni že obstoj vikarja v Škofji Loki, je zelo malo verjetno. Ker nastopa v vrsti prič duhovniškega stanu, gre pač za duhovnika,²⁹⁵ a si ga je lažje predstavljati v vlogi vikarja freisinškega škofa kot naslovnega starološkega župnika. Da takrat vikariata v mestu še ni moglo biti, se vidi tudi po tem, da ga papeški desetinski seznam iz leta 1296 še nima. Ni ga bilo tudi leta 1358, ob ustanovitvi samostana klaris s strani kamniškega župnika Otokarja Blagoviškega, ko je patriarh Nikolaj potrdil dogovor z loškim župnikom Hildebrandom Hackom in njegovim večnim vikarjem Henrikom – slejkoprej gre za tega na Suhi – glede tega, pod kakšnimi pogoji lahko samostanski duhovniki opravljajo obredje »in capella sancti Jacobi in civitate Lok«.²⁹⁶ Pač pa so meščani poskrbeli za posamezne oltarne beneficije s prebendariji. Tako se leta 1377 omenja Kristan, »capellanus sancti Jacobi in Lok«.²⁹⁷ Kot je bilo povedano, pa se je vikar na Suhi enkrat v 15. stoletju moral preseliti k mestni cerkvi. Njegov obstoj in območje, ki ga je oskrboval, sta razvidna iz popisa proščenj pri posameznih cerkvah loškega gospostva v freisinškem urbarju iz leta 1501, katerega vpis pa je treba postaviti v dvajseta leta 16. stoletja (ok. 1517–1529).²⁹⁸ Vikarju – imenoval se je tudi mestni prošt – je pripadal del starološke župnije v Poljanski dolini in dalje ob Sori navzdol.

7.6. Pražupnija sv. Petra v Šentpetru pri Ljubljani

7.6.1 Območje, ki ga je, kot mislimo, pokrivala pražupnija sv. Petra v Šentpetru pri Ljubljani (zdaj del mesta), se približno ujema s spanheimskim ljubljanskim gospostvom iz 13. stoletja. Na tej podlagi se je svojčas mislilo, da gre za ozemlje, ki so ga Spanheimski dobili z dedovanjem bodisi od rodu Heme Breško-Seliške bodisi od Aribonskih.²⁹⁹ Zadnje raziskave so vendarle pokazale, da ne gre za enoten dinastični teritorij, marveč, da so Spanheimski gospostvo izoblikovali z dedovanjem kot tudi z nakupi in zamenjavami.³⁰⁰ Kljub temu tudi tokrat velja načelo, da je pražupnija nastala za kronsko ozemlje druge polovice 10. stoletja, le da ga vladar ni predal dalje v enem kosu, marveč po delih. Drugače si te cerkvene teritorialne tvorbe, ki je zajela Ljubljansko kotlino južno od Save, onstran katere se je raztezala mengeska pražupnija, in na zahodu in jugu mejila na volčansko, vipavsko in cerkniško pražupnijo, ni mogoče predstavljati. Poleg šentpeterske srednjeveške župnije z njenimi vikariati na Igu, v Logatcu in na Vrhniku je obsegala še župnije v Sori, v Šentvidu nad Ljubljano z vikariatom v Polhovem Gradcu in v Šmarju pri Ljubljani. Medtem ko lahko pri šentviški župniji predvidevamo patriarhatsko reformno župnijo 11. stoletja, izvira šmarska župnija iz lastniške cerkve, kar bo prejkone veljalo tudi za sorško.

Ali se je pokristanjevanje Ljubljanske kotline, pomembnega, po eni strani osrednjega, po drugi prehodnega območja med Apeninskim polotokom in Panonijo, kjer naj

²⁹³ KOZINA 1862, str. 78, št. 6 (1271 X 27); ZAHN 1870A, str. 440–443, št. 403 (1293 IV III).

²⁹⁴ ZAHN 1870A, str. 230–233, št. 222; o tej listini, v kateri je prvič izpričana cerkev sv. Nikolaja v Ljubljani, gl. spodaj.

²⁹⁵ Tako tudi v omenjeni listini iz leta 1271; KOZINA 1862, str. 78, št. 6. Zato ga pač ni mogoče identifikirati z Gotfridom z Jetrbenka, ki je bil poročen in imel potomstvo; prim. BLAZNIK 1973, str. 75.

²⁹⁶ 1358 II 3; VALENTINELLI 1858, str. 462–463.

²⁹⁷ ASU/AN, fasc. 5130 (Hermanus de Utini), fol. 91r (1377 I 20); OTOREPEC 1995, str. 257–258, št. 1331.

²⁹⁸ BLAZNIK 1963, str. 358–362; gl. tudi BLAZNIK 1973, str. 103, in HÖFLER 1998, str. 318, št. 9.

²⁹⁹ Pregledno: VILFAN 1984, str. 79–80; prim. tudi HÖFLER 1998, str. 329.

³⁰⁰ ŠTIH 2002; ŠTIH 2006A.

bi vzporedno s Karantanijo nastala kneževina Karniolija, začelo že v 9. stoletju, je zelo verjetno, a dokaza za to ni. Kot prvo mogoče misijonsko središče se zaradi geografskega položaja in patrocinija domneva prav cerkev sv. Petra v Šentpetru. Osamljeni, postopoma ugotovljeni sledovi zgodnjerednjeveškega grobišča ob cerkvi naj bi sicer datirali šele iz poznega karantansko-köttlaškega obdobja med 10. in 11. stoletjem, a to možnosti, da bi bilo tu že predmadžarsko misijonsko središče, ne odpravlja. Morda lahko prav z domnevo o zgodnjem cerkvenem središču na tej lokaciji razložimo nenavadno dejstvo, da to leži na levem bregu Ljubljane in precej v stran od prvega jedra nove naselitve pod grajskim gričem kot tudi od antične Emone. Po vsej verjetnosti ni zgrešena misel, da je bilo prvo središče Ljubljanske kotline po slovanski naselitvi v takšnem ali drugačnem pomenu prav na območju Šentpetra, in to v času, ko naselbine pod grajskim gričem še ni bilo ali pa še ni bila dovolj pomembna.³⁰¹ Pri tem ni nepomembno, da je nekdanja cerkev sv. Janeza Krstnika ob stičišču Vidovdanske in Trubarjeve ulice pri Ljubljani, ki jo imamo za krstno kapelo cerkve sv. Petra, ležala bližje mestu.³⁰²

Ob vseh okoliščinah, ki postavljajo izoblikovanje šentpetske pražupnije v drugo polovico 10. stoletja, so njene prve listinske omembe razmeroma pozne. Njen obstoj je prvič izpričan z župnikom Petrom kot pričo (Petro de Leibach) v listini patriarha Ulrika II. leta 1163 ob ustanovitvi župnije v Velesovem,³⁰³ zatem leta 1227 posredno z župnijo v sporu Bernarda Spanheimskega s patriarhom Bertoldom okoli patronatnih pravic (ecclesia Labacensis)³⁰⁴ in naposled leta 1262, ko se poleg župnije omenja tudi sama cerkev (apud Laybacum in plebe in ecclesia sancti Petri).³⁰⁵ Sicer pa se tako župnija kot tudi cerkev vedno navajata po Ljubljani, tako tudi v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 (Plebēs Laybaci).³⁰⁶

7.6.2 Preden se spustimo v burno zgodovino srednjeveške ljubljanske šentpetske župnije, si moramo ogledati usodo župnij, ki so se izločile iz nje. Verjetno je prvo izločeno območje pokrivala župnija sv. Štefana v **Sori**. Je soseda starološke župnije in v njenih mejah ležijo tudi Gosteče s cerkvijo sv. Andreja, ki jih je, kot smo videli, freisinsko gospostvo pridobilo okoli leta 1215. Obstaja zelo velika verjetnost, da so prav Gosteče s Pungertom v resnici tisto posestvo plemenitega Pribislava, ki je bilo pomotoma vključeno v darovnico iz leta 973, a ga je kralj Oton III. v ponovitveni listini za freisinskega škofa Abrahama leta 989 izvzel.³⁰⁷ To posestvo je ležalo med ozemljem, ki je bilo škofu Abrahamu potrjeno leta 989, in posestvom nekega grofa Bernharda (Vuernhardi comitis) in ga je Oton zdaj kot dodatek predal škofu z izjemo posestva, ki ga je bil pred tem že podelil omenjenemu Pribislavu. S tem se približamo ugotovitvi, čigavo je bilo v tem zgodnjem času območje, ki ga je pokrivala sorška župnija. Že starejši zgodovinarji s Francem Kosom so menili, da je lastnina omenjenega grofa Bernharda morala ležati vzhodno od Pribislavove, se pravi, v okolici Medvod. Pri vprašanju, kdo bi lahko bil ta Bernhard, pa se je zatikalo.³⁰⁸ Po zaslugi Petra Štiha je danes znano, da gre za nekoga iz rodu furlan-

³⁰¹ O poselitvi območja poznejše meščanske naselbine v zgodnjem srednjem veku gl. pregledno VILFAN 1984, str. 76–79.

³⁰² KOS 1955B, str. 52–54.

³⁰³ UBKr I/128; GZS IV/233; BERNHARD 2006, str. 180–182, št P 7.

³⁰⁴ UBKr II/50; GZS V/458.

³⁰⁵ ZAHN 1870A, str. 224, št. 215; UBKr II/306, 308.

³⁰⁶ Št. 461.

³⁰⁷ ŠTIH 2013.

³⁰⁸ Gl. GZS V/490, str. 382, op. 2.

skega grofa Verihena iz vrst bavarskega visokega plemstva, prejemnika polovice Gorice in Solkana leta 1001 in prednika Hadvige »iz Moša«, prvič poročene z grofom Hermanom Eppensteinskim in drugič z grofom Engelbertom I. Spanheimskim.³⁰⁹

Na podlagi povedanega lahko sklepamo, da je bil v Sori – in pač ne v Medvodah – zgodnjerednjeveški dvor v lasti Verihenovega rodu, ki je bil na teritoriju bodočega ljubljanskega gospostva tudi sicer navzoč, s cerkvijo, posvečeno sv. Štefanu. Tudi patrocinij te cerkve, ki v povezavi s pražupnijami in prvimi cerkvami v osrednji Sloveniji ni bil običajen, a ga imata pražupnjijski središči v Solkanu in Vipavi, kaže v primorsko smer. Obstoj tega dvora je izpričan z Ortvinom iz Sore (Ortwini de Zower) kot posrednikom v darovnici Majnharda iz Kokre vetrinjskemu samostanu iz leta 1154³¹⁰ in v tretji četrtini 12. stoletja s pogosto omenjenim Henrikom; oba veljata za spanheimska ministeriala.³¹¹ Pozneje je bil dvor očitno opuščen, namesto njega pa so Spanheimski sezidali grad v Goričanah, prvič omenjen leta 1256 v delilni pogodbi med Ulrikom III. Spanheimskim in njegovim bratom, izvoljenim salzburškim nadškofom Filipom, ko je pripadel prvemu.³¹²

Najzgodnejša omemba cerkve v Sori je iz leta 1295 prek župnika kot priče (herr Friderich der Pfarrer von Zaeur),³¹³ župnija (Plebes in Çewer) nastopa tudi v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296,³¹⁴ patrocinij (ecclesia sancti Stephani de Czaewer) je izpričan leta 1335.³¹⁵ Leta 1342 jo je patriarh Bertrand utelesil menzalnimi posesti cistercijanskega samostana v Vetrinju, vendar ne neposredno, marveč na naslov kapele sv. Lenarta na Ljubelju, ki je bila edini pravno samostojni cerkveni objekt vetrinjskega samostana na tleh oglejskega patriarhata.³¹⁶ Leta 1351 je sledilo še utelešenje »pleno iure« s strani patriarha Nikolaja.³¹⁷

Leta 1342 je bila sorška župnija očitno v polnih patriarhovitih pravicah. To je bil razlog za domnevo, da imamo opraviti z reformno patriarhatsko župnijo druge polovice 11. stoletja.³¹⁸ Vendar je treba spričo danes pojasnenih zgodovinskih okoliščin to domnevo precizirati. Kot smo pokazali, je cerkev v Sori morala biti prvotno lastniška, lahko da že iz časa pred letom 1000 ali kmalu zatem, in je enkrat v 11. ali 12. stoletju – tako kot marsikatera druga na tej strani patriarhata – v procesu reforme župnijske mreže prišla v patriarhove roke. Po inkorporaciji vetrinjskemu samostanu leta 1342 je vetrinjski opat prejel pravico, da prezentira župnika ali vikarja, in to patriarhu ali njegovemu generalnemu vikarju – vsaj tako je mogoče razbrati iz sicer pičlega zgodovinskega gradiva –, medtem ko mu očitno ni bilo dovoljeno, da na župniji namešča redovnike. Z ustanovitvijo ljubljanske škofije leta 1461 pa je v župniji prišlo do določene spremembe. Župnije cesar Friderik III. novi škofiji sicer ni mogel inkorporirati, saj ni bil njen patron, pač pa je škofu inkorporiral grad Goričane, ki je po vmesnem obdobju, ko so ga imeli Goriško-Tirolski, Ortenburžani in Celjani,

³⁰⁹ ŠTIH 2002, str. 31–33. Pri starejših avtorjih se večinoma bere, da je bila Hadviga (Hedviga, Hedvika) sestra koroškega vojvode Henrika III. Eppensteinskega.

³¹⁰ UBKr I/115; MC III/1377/IV; GZS IV/335.

³¹¹ KOMAC 2006, str. 116; ŠILC 2013.

³¹² MC IV,1/2627; Kos 2005, str. 127 in dalje.

³¹³ ZAHN 1870A, str. 454, št. 413.

³¹⁴ Št. 436.

³¹⁵ BCU, Ms. 892/IV, fol. 2v; OTOREPEC 1995, str. 147, št. 718; KOBLAR 1891, str. 24.

³¹⁶ 1342 IV 18; MC X/156; KOBLAR 1884, str. 99–100; privolitev oglejskega kapitlja 1342 V 27. Nekdanja vetrinjska cerkev v Preddvoru je v tem času očitno že povsem zdrsnila v odvisnost kranjskega župnika.

³¹⁷ Listina 1351 XI 18 v NŠAL; KOBLAR 1884, prav tam.

³¹⁸ HÖFLER 1998, str. 330, 333.

leta 1435 dokončno pripadel Habsburžanom. Kljub temu, da v ustanovni listini in drugih listinah ob ustanovitvi ljubljanske škofije o župniji v Sori ni sledu, so jo ljubljanski škofje, začeni z Žigo Lambergom, imeli za svojo.³¹⁹ Na kakšni podlagi, ni jasno. Razlog, da je bil v škofovih rokah grad Goričane, ki je imel pod seboj več kot polovico župnijskega teritorija, kot se bere v literaturi,³²⁰ ne zadošča, saj prevzem patronata »ex jure territoriali« glade na to, da je bil ta v samostanski posesti, teritorialni posestnik pa krajevni škof, ni bil mogoč. Tako ostaja še zadnja možnost, namreč, da si je jurisdikcijo nad župnijo prilastil škof zaradi njene nekdanje pripadnosti šentpetrski pražupniji.

Kako je bilo s položajem sorške župnije v odnosu do ljubljanske škofije, nam razkrivajo dogodki iz let 1501 in 1502. Iz pisma kralja Maksimilijana I. škofu Krištofu Ravbarju z dne 7. oktobra 1501 izvemo, da se je nanj obrnil vetrinjski opat, ki je bil župnijo kot njen patron podelil Janezu Sewttu (Sewtten), a so mu uporni samostanski bratje to preprečili in jo predali Janezu Vreči (Brascha).³²¹ Ker je bilo to dejanje samostanskih bratov nezakonito, kralj škofu naroča, naj omenjenemu Sewttu pomaga, da prevzame župnijo. Obenem je cesar pisal koroškemu deželnemu glavarju Ulriku Weißpriachu, naj Ravbarja v tej zadevi podpre. Iz tega je razvidno, da je cesar župnijo prišteval k ljubljanski škofiji. A vetrinjski opat očitno ni menil tako in se je nekaj mesecev zatem obrnil na oglejskega patriarha, ki je Sewtta (v teh dokumentih zapisan kot Seytan, Saitan) 30. maja 1502 potrdil in od Vreče (Vretza, Wreza) zahteval, naj od župnije odstopi.³²² A to škofu ni bilo všeč. Navzlic cesarjevemu naročilu se je zavzel za Vrečo in v dveh pismih patriarhu, z dne 9. junija in 10. julija 1502, poudaril, da je bila župnija sicer nekoč oglejska, a da že od ustanovitve škofije priznava le ljubljanske škofove za vrhovne duhovne pastirje in naj se zato patriarh ne vmešava v zadeve njegove škofije. A ker Ravbar povedanega ni dokazal, mu je patriarh zagrozil z izobčenjem. Kdo od obeh pretendentov na župnijo je v tem sporu zmagal, ni več dokumentirano. Vprašanje pravic nad njo se je očitno, mimo patriarha, preneslo na odnos med Vetrinjem in Ljubljano in se je rešilo šele leta 1545 z dogovorom med škofom Janezom Tekstorjem in vetrinjskim opatom. Po tem dogovoru je škof opatu priznal polne spiritualne pravice s prezentacijo, konfirmacijo in umestitvijo župnika, zase pa kot zemljiški gospod obdržal pravico njegove svetne umestitve.³²³ S tem je v Sori jurisdikcija oglejskega patriarha dejansko ugasnila. Pavel Bizancij je ob svoji vizitaciji Kranjske leta 1581 ni obiskal, jurisdikcijo ljubljanskega škofa pa dokazujejo vizitacijski protokoli od Tomaža Hrena (1624)³²⁴ dalje.

7.6.3 O tem, da bi bila cerkev sv. Vida v **Šentvidu nad Ljubljano** (zdaj mestni predel) tako kot tista v Sori lastniška, nimamo pri roki nič otipljivega. Po Janezu Vajkardu Valvasorju naj bi bila župnija ustanovljena leta 1085.³²⁵ Od kod Valvasorju ta podatek, ne vemo. Morda je videl kakšne danes izgubljene listine ali zapise. Kot smo povedali v prvem poglavju, pa se ta letnica dobro ujema z obdobjem prve patriarhatske reforme župnijske mreže s parcelacijo pražupnij. Dokler ne najdemo kakšnega dokaza, ki bi govoril proti temu, jo lahko imamo za patriarhatsko župnijo druge polovice 11. stoletja.

³¹⁹ ŽNIDARŠIČ GOLEC 2000, str. 47.

³²⁰ KOBLAR 1884, str. 24; tudi ŽNIDARŠIČ GOLEC 2000, prav tam.

³²¹ RI XIV,3,1/12582.

³²² To in naslednje AAU, Acta 25, fol. 156r–v, 163r, 171r; KOBLAR 1893, str. 184.

³²³ Listina 1545 X 9 v NŠAL; ŽNIDARŠIČ GOLEC 2000, str. 47.

³²⁴ BENEDIK/KRALJ 1998, str. 12, 89–90.

³²⁵ VALVASOR 1689, 2, str. 819.

Prva znana omemba župnije datira iz leta 1262. Teга leta se v cerkvenosodne stvari zadevajoči listini Ludovika, arhidiakona Kranjske in Marke, kot priča navaja Henrik, »plebanus sancti Viti«,³²⁶ zatem določno leta 1274 kot »plebs Sancti Viti supra Laybacum in Carniola«,³²⁷ ko je patriarh Rajmund z župnije odstranil Leonarda de Cucanea, ki ga je bil v času sedisvakance tjakaj protipravno namestil oglejski kapitelj, češ da pripada »ad collationem nostram«. Nastopa tudi v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 (Plebanus S. Viti supra Laybacum).³²⁸ Patriarhove polne pravice pri tej župniji so dokumentirane še ob podelitvi za časa patriarha Bertranda leta 1349.³²⁹ Po tem datumu pa gradiva ni vse do sredine 15. stoletja, ko je okoli nameščanja župnika izbruhnil spor med patriarhom in cesarjem Friderikom III. O tem, kako so si Habsburžani prilastili patronat nad župnijo, ni nič znanega. Lahko samo domnevamo, da se je to zgodilo posredno s pridobitvijo šentpeterske župnije kot njene nekdanje matice za časa vojvode Alberta II. leta 1356 ali Rudolfa IV. do leta 1365, o čemer bo govor v nadaljevanju. Leta 1453, po smrti dotedanjega župnika, je videmska kurija na šentviško župnijo postavila Jurija Hajdnika (Heydnick), na to pa se je odzval cesar s svojim kandidatom, Galom Hlapicem (Klapitz, Chlapitz), duhovnikom salzburške nadškofije in svojim kaplanom, ki ga je prezentiral sienskemu škofu Eneju Silviju Piccolominiju, apostolskemu legatu v avstrijskih deželah. Piccolomini ga je tudi potrdil.³³⁰ Po oglejskih pritožbah v Rimu je bilo Hajdniku trikrat ustrezno, vendar ta zaradi nasprotovanja v Ljubljani rezidirajočega škofa Martina Pičenskega, generalnega vikarja za cesarski del patriarhata, župnije ni mogel prevzeti. Medtem je cesar župnijo kot njen patron inkorporiral stolnemu kapitlju novo ustanovljene ljubljanske škofije, a je oglejski patriarh Ludovik vztrajal, tako da je ljubljanska stran leta 1466 dosegla poravnavo s Hajdnikom, ki se je župniji za letno odškodnino odpovedal, in se obrnila na papeža.³³¹ V začetku leta 1467 je novo stanje potrdil tudi papež Pavel II. in privolil v njeno inkorporacijo kapiteljski menzi. Po nekaj vmesnih zapletih je papež z brevom 18. marca 1469 končno naročil, naj se inkorporacija izvede; s tem je župnija tudi formalno prišla v okvir ljubljanske škofije.³³²

Župnija je obsegala precejšen teritorij od Sore prek Polhograjskega hribovja navzdol. Zgodaj se je že pokazala potreba po dušni oskrbi prebivalstva v njenem južnem delu. Samo kot domneva ostaja možnost, da je prvega duhovnika dobil od župnijske cerkve najbolj oddaljeni **Vrzedenc pri Horjulu** s cerkvijo sv. Kancijana. V vizitacijskem protokolu šentpeterskih podružnic iz leta 1668 je zapisano, da je imela cerkev stenski tabernakelj, ki ga je bil dal odstraniti škof Scarlicchi. Bila naj bi nekdanj oskrbovana, a se je duhovnik, potem ko je vas pogorela, preselil v Polhov Gradec.³³³ Na to je mogoče

³²⁶ ZAHN 1870A, str. 230–233, št. 222 (1262 X 6–7); UBKr II/306.

³²⁷ BCU, Ms. 1469 (Valterus), fol. 17r (1274 XI 15); DF III/383; OTOREPEC 1995, str. 28, št. 11.

³²⁸ Št. 463.

³²⁹ BCU, Ms. 1472/IV, fol. 87r–v (1349 VIII 30); OTOREPEC 1995, str. 218, št. 1118.

³³⁰ Po listinah v NŠAL o tem in naslednjem GRUDEN 1908, str. 54; TURK 1937, str. 95–98; ŽNIDARŠIČ GOLEC 2000, str. 50–51; gl. tudi SIMONITI 1979, str. 43–46.

³³¹ TURK 1937, str. 96–97. Gl. k temu tudi vpis v papeške registrature z dne 17. decembra 1465, ko je govor o Hajdnikovi odstavitvi s šentviške župnije, in z dne 7. decembra 1467, ko se Hajdnik pojavlja kot vikar v župnijski cerkvi sv. Marije v Fari ob Soči, tako da medtem ni umrl, kot piše Turk; za oboje RG IX, str. 221, št. 1438. O Hajdnikovi smrti je govor šele v prošnji kapitlja na papeža z dne 3. decembra 1468.

³³² Zadeve z inkorporacijo šentviške župnije v letih 1468–1469 so zavedene tudi v papeške registrature; RG IX, št. 04108.

³³³ LAVRIČ 2007, str. 111–112.

sklepati tudi po njeni romanski zgradbi z neohranjeno, a dokumentirano kostnico.³³⁴ Vendar ustreznih zgodovinskih podatkov o tem ni. Drugače je s cerkvijo Marijinega rojstva v **Polhovem Gradcu**. Na tem območju je bila posest Spanheimskih, v samem kraju pa so gospodovali njihovi ministeriali, izpričani leta 1215 s Hermanom in Ortolfom »de Gratz« ter leta 1261 s Henrikom »de Pilchgrez«.³³⁵ Patrocinij Marijinega rojstva je značilen za 11. in 12. stoletje, morda je tako stara tudi cerkev v Polhovem Gradcu, a se prvič omenja šele v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296, in to samo s krajem (Pilchgretç).³³⁶ Ker natančneje ni označena, ne vemo, kakšen status je imela, bo šlo pa slej ko prej za vikariat. Sicer pa je vikar določno izpričan leta 1330.³³⁷ Da se je Polhov Gradec izločil iz župnije v Šentvidu, je dokazano leta 1325, ko je tamkajšnja cerkev prejela odpustke s strani emonskega (novigrajskega) škofa Kancijana, generalnega vikarja oglejskega patriarha, in je zanj zapisano, da je šentviška podružnica.³³⁸

7.6.4 Tretja stara župnija v mejah šentpetske pražupnije je župnija Marijinega rojstva v **Šmarju pri Ljubljani**. Indic, da se je izločila iz šentpetske pražupnije, je njena enklava v Sostrem, ki na drugi strani dokazuje tudi to, da gre župnijo, ki se je razvila iz lastniške cerkve. Prva cerkev šmarske župnije pa slej ko prej ni bila v Šmarju, marveč v Lanišču, po katerem se župnija sprva imenuje, tako že ob prvi znani omembi župnika kot priče v listini patriarha Bertolda iz leta 1228 (Wluingus plebanus de Harlant).³³⁹ Ob tem se seveda lahko vprašamo, ali pomeni ta označba širši okoliš ali le vas samo. V Lanišču stoji cerkev sv. Uršule, katere prvotni patrocinij je bil sv. Janez Krstnik, izpričan leta 1440, ko so jo gradili (»zu Lanysschach im dorff in Harlannder pfarr«).³⁴⁰ Glede na ta patrocinij lahko torej kljub pomislekom domnevamo, da je bila prva cerkev v župniji v Lanišču, tudi v funkciji krstne cerkve šentpetske župnije, sedež župnije pa so pozneje prenesli k Marijini cerkvi v Šmarju, ki je takšna prvič izpričana z župnikom leta 1322 (pharrer dacz sand Mareyn).³⁴¹ Ob tem je treba pripomniti, da so svetniški toponimi oziroma toponimi po cerkvah mlajšega porekla od ledinskih. Podoben položaj kot v Šmarju slutimo tudi v Cerkljah glede na cerkev v bližnjem Šmartnu. Šmarska cerkev je sicer v jedru romanska, a je bila zgrajena šele v prvih desetletjih 13. stoletja ali še pozneje.³⁴²

Obstajajo torej močni razlogi za domnevo, da je šmarska župnija naslednica lastniške cerkve, ki jo lahko postavimo v Lanišče, kjer je po vsej verjetnosti stal tudi dvor, ki mu je pripadala. Enklava v Sostrem kaže na to, da posestvo, ki mu je bila namenjena, ob njeni ustanovitvi ni bilo več v sklopu tistega vladarjevega ozemlja, za katerega je bila ustanovljena šentpetska pražupnija. Za to, kdo bi lahko bili prvi lastniki tega posestva, nimamo pri rokah nič konkretnega. Še najbolj bi nam pomagalo, če bi vedeli, čigavo je bilo Sostro. Žal pa se kraj v zgodovinskem gradivu pojavi šele leta 1335,³⁴³ medtem ko

³³⁴ ZADNIKAR 1982, str. 485, 566–567.

³³⁵ UBKr II/29; UBKr II/286; Kos 2005, str. 200.

³³⁶ Št. 468.

³³⁷ 1330 VIII 10; listina nekdanj HHSStW, zdaj ARS, zbirka listin.

³³⁸ Listina navedena v indeksu Kapiteljskega arhiva v Ljubljani, pod fasc. 179/11.

³³⁹ 1228 X 29; UBSSt II/251; UBKr II/60; GZS V/488; BERNHARD 2006, str. 330–332, št. G 10. O izoblikovanju šmarske župnije sicer gl. tudi HÖFLER 2007.

³⁴⁰ 1440 V 31, listina nekdanj HHSStAW, zdaj ARS, zbirka listin. Dostavek »im dorff« (v vasi) vendarle kaže, da so pod pojmom Lanišče razumeli tudi kaj več kot samo vas. Iz tega časa je le njen kratki gotski kor, ladja je starejša.

³⁴¹ 1322 XII 24, ARS, zbirka listin.

³⁴² ZADNIKAR 1982, str. 190–194.

³⁴³ 1335 X 27, listina nekdanj HHSStAW, zdaj ARS, zbirka listin.

ostaja veliko vprašanje, če je spanheimski in zatem deželnoknežji grad Osterberg, ki se često navaja v isti sapi s Sostrim,³⁴⁴ pripadal tej enklavi, verjetno pa ne. Od drugih krajev v sostrski enklavi se najzgodneje omenja Lipoglav (Podlipoglav), in sicer leta 1169, ko je patriarh Ulrik II. stiškemu samostanu potrdil neka posestva, med drugim pet tamkajšnjih kmetij, ki jih je bil menihom podaril Majnhard (Megnardus), pač Majnhard Šumberški ali Črnograjski.³⁴⁵ Ker gre pri tem Majnhardu, ki smo ga morali omeniti že pri Preddvoru, za potomca Heminega rodu Askvincev, je zelo verjetno, da je ta posest prvotno pripadala Hemi Breško-Seliški. Vendar je že pred sredino 11. stoletja prišla v vladarjeve roke in kmalu zatem razpadla. O tem pričata listini iz let 1058 in 1062, ki smo se ju dotaknili že v prvem poglavju in se ju bomo morali še v naslednjem, s katerima je kralj Henrik IV. obdaril nekega Anza s kraji, ki ležijo deloma v šmarski, deloma pa v škocjanski in v dobrepolski župniji.³⁴⁶ Od štirih krajev, podeljenih leta 1058, pripadajo Bičje, Udje in Podtabor (Šentjurje) šmarski, Lipljene pa škocjanski župniji, medtem ko so v drugi darovnici navedene le meje takrat že znatno proti jugu in vzhodu razširjenega posestva, a je kraje mogoče določiti po salzburškem posestvu, imenovanem Cesta (Cezt).³⁴⁷ Anzovo posestvo je namreč po vsej verjetnosti že takoj po njegovi smrti pripadlo salzburškemu nadškofu, to pa je že pred koncem 11. stoletja pripeljalo do spora s savinjskim mejnim grofom Starhandom in njegovim bratom Weriandom iz Heminega rodu. Spor se je končal šele leta 1141 s poravnavo med salzburškim nadškofom ter Weriandovo hčerjo Hemo in njenim soprogom Wolfradom Trebenjskim, ki sta se temu posestvu odpovedala v zameno za 100 kmetij na Gornjem Štajerskem.³⁴⁸ Ob možnosti, da sega posestniška enklava v Sostrem že v čas pred sredino 11. stoletja, lahko tudi nastanek lastniške cerkve datiramo najkasneje v prvo polovico tega stoletja.³⁴⁹ Kot ustanovitelji in lastniki te cerkve lahko veljajo savinjski grofje s Hemo Breško-Seliško.³⁵⁰

Toliko je mogoče ugotoviti o nazgodnejši zgodovini šmarske župnije. Pozneje, morda že v drugi polovici 11. stoletja, je lastniško cerkev prevzel patriarh in tu ustanovil župnijo, ki se v pisnem gradivu, kot je bilo rečeno, pojavi leta 1228 z župnikom. Ima jo tudi papeški desetinski seznam iz leta 1296, in sicer kot zadnjo v skupini župnij na

³⁴⁴ Kos 2005, str. 197–198.

³⁴⁵ UBKr I/131; GREBENC 1973, str. 14–15, 205, št. 6; MLINARIČ 1995, str. 69–72; BERNHARD 2006, str. 267–269, št. S 8.

³⁴⁶ 1058 X 18, Regensburg; 1062 XII 11, Regensburg; GLADISS/GAWLIK 1941, str. 54–55, št. 53; 125–126, št. 96; AH I, str. 6, št. 2 (1058); UBKr I/40 (1062); GZS III/201, 224; ŠTIH 2002, str. 22–25.

³⁴⁷ PIRCHEGGER 1938; Kos 1940.

³⁴⁸ GZS IV/169.

³⁴⁹ Po domnevah Sergeja Vilfana naj bi se Sostro povezovalo s kosezi, kar pomeni, da bi lahko bilo ozemlje šmarske župnije ostanek neke staroslovenske posesti v ljubljanski kotlini, ki se je obržal v čas nemške kolonizacije; VILFAN 1966, str. 206–207; VILFAN 1984, str. 79. Te mikavne in po svoje tudi možne hipoteze spričo povedanega žal ni mogoče dokazati. Pač pa je zanimiva Vilfanova misel, da bi lahko Sostro nastalo v kolonizacijskem sunku iz kakšnega dolenjskega gospodstva – avtor tu kot možnost omenja Višnjo Goro. Če podmena o tem, da je Sostro bilo prvotno v lasti Heme Breško-Seliške in njenega rodu, drži, bi bilo to povsem mogoče. Pač pa to še ne pomeni, da bi Sostro in s tem ozemlje šmarske župnije nekdanj pripadalo Dolenjski, se pravi Savinjski grofiji. O tem tu v nadaljevanju.

³⁵⁰ V to, na kakšni podlagi so Hemini dediči zahtevali to posest v sporu s salzburškim nadškofom, se Milko Kos v obravnavi tega posestva (Kos 1940) ni spustil. Po naše pa bi bilo napačno, ko bi to posest povezovali s pridobitvijo severne Dolenjske s Šentvidom in Višnjo Goro za savinjskega grofa Viljema II. leta 1016, saj je povsem ležala v mejah prvotne Kranjske.

Kranjskem (Plebes in Harlant).³⁵¹ S tem je izpričana njena pripadnost Gorenjski in pozneje gorenjskemu arhidiakonatu in ne Dolenjski, kot se pogosto bere v literaturi. S tem je skupaj z ozemljem sosednje škocjanske župnije na tem koncu tudi začrtana meja prvotne stare Kranjske (Prakranjske) nasproti Savinjski grofiji. Da je Šmarje v srednjem veku sodilo pod gorenjski in ne dolenjski arhidiakonot, se je določno izkazalo v sporu med gorenjskim arhidiakonom Lenartom Seydlom in dolenjskim Jakobom Auerspergerjem leta 1481, ko je bilo v videmski kuriji ugotovljeno, da pripada prvemu.³⁵² – O kanoničnih pravicah pri župniji vse do konca 15. stoletja, ko je bila v patronatu cesarja Maksimilijana I., konkretnih podatkov sicer ni. Le po nalogu patriarha Bertranda arhidiakonu Kranjske in Marke leta 1339, naj zasede štiri vakantne župnije, med njimi tudi Šmarje (Harlant),³⁵³ bi se dalo sklepati, da je bila patriarhatska »pleno iure«. Tudi ni dokumentirano, kako so Habsburžani prišli do njenega patronata. To bi se moglo zgoditi prek šentpeterske župnije leta 1356. Leta 1365 je vojvoda Rudolf IV. že prosto razpolagal z njeno desetino, saj je za odstop zemljišča, na katerem je nameraval ustanoviti Novo mesto, stiškemu samostanu med drugim oddelil dve tretjini žitne desetine od njegovih kmetij v tej župniji, medtem ko je ena tretjina ostala župniku.³⁵⁴ Sumljiv je tudi podatek iz leta 1398, ko je patriarh Anton pozval šmarskega župnika, naj pojasni, ali ima pravico do te župnije.³⁵⁵ Njegova namestitvev je očitno šla mimo patriarha, a se je ta, kot to dokazujejo naslednji dokumenti v tem viru, s tem sprijaznil.

Naslednji pomembni podatki o šmarski župniji datirajo iz zadnjih let 15. stoletja. 17. decembra leta 1496 se je kralj Maksimilijan I. obrnil na oglejskega patriarha Nikolaja Donata s prošnjo, naj dovoli inkorporacijo župnije cistercijskemu samostanu v Stični.³⁵⁶ 11. februarja 1497 je patriarh inkorporacijo odobril in že 6. aprila tega leta na prošnjo opata Martina umestil vikarja, sicer stiškega meniha, saj naj bi se dotedanji župnik Mihael Sterlekar (Sterleker) po imenovanju za dekana novomeškega kapitlja župniji odpovedal. A se to ni zgodilo. Sterlekar je župnijo obdržal do svoje smrti leta 1516,³⁵⁷ a tudi potem je minilo nekaj let, preden je ta dejansko prišla v samostansko posest. – Razlog, da se Sterlekar ni umaknil z župnije, ni le to, da bi se mu s tem zmanjšali dohodki, ampak tudi v nasprotovanju inkorporaciji sami. O tem govori notarski instrument z dne 18. julija 1497, s katerim je Sterlekar pooblastil svojega kolega, kanonika Janeza Zlatca, da intervenira pri kralju Maksimilijanu, naj inkorporacijo prekliče in postavi župnijo v prvotno stanje, češ da je bila ta izvedena protipravno in v njegovo škodo in škodo župnije.³⁵⁸ Inkorporacija je namreč ogrozila načrt kolegiatnega kapitlja v Novem mestu, da bi ob dejstvu, da je bilo proštovsko mesto združeno s službo dolenjskega arhidiakona, posebej ko je po smrti Jakoba Auerspergerja 1. maja 1499 to postal, četudi le dekan, sam Sterlekar, za ta arhidiakonot pridobil tudi Šmarje, ki je bilo dotlej pod oblastjo gorenjske-

³⁵¹ Št. 469.

³⁵² AAU, Acta 10, fol. 361r (1481 IV 17).

³⁵³ BCU, Ms. 1472/III (Gubertinus de Novate), fol. 39r (1339 VI 23); OTOREPEC 1995, str. 176, št. 868.

³⁵⁴ GREBENC 1973, str. 72 (1365 II 8); MLINARIČ 1995, str. 149.

³⁵⁵ BCU, Ms. 562, fol. 156v (1398 VI 3); OTOREPEC 1995, str. 273, št. 1377.

³⁵⁶ Inkorporacijski dokumenti so objavljeni v BENEDIK 2007. Gl. k temu tudi KOBLAR 1893, str. 192–193.

³⁵⁷ Več o Sterlekarju ŽNIDARŠIČ GOLEC 2007, str. 119 in dalje, in med drugim KOBLAR 1892, str. 74–76.

³⁵⁸ BARAGA 1995A, str. 108–109, št. 168.

ga arhidiakona. Kot smo videli, si je za to leta 1481, še pred ustanovitvijo kapitlja, sicer zaman prizadeval že Auersperger. Kaj se je s to župnijo dogajalo v desetletjih po inkorporaciji Stični, ni dokumentirano, a konec 16. stoletja se navaja v dolenskem novomeškem arhidiakonatu.³⁵⁹

7.6.5 Po izločitvi župnij v Sori, v Šentvidu nad Ljubljano in v Šmarju je srednjeveški šentpeterski župniji ostal razpotegnjen pas od Polja vzhodno od Ljubljane (Devica Marija na Polju) do Hotedrščice in Godoviča na jugozahodu, kjer je mejila na vipavsko župnijo. Že po tej nenaravni obliki se vidi, da imamo pred seboj ostanek neke večje, drugotno okrnjene tvorbe. Razumljivo je, da se je ob tem že zgodaj pokazala potreba po vikariatih. V resnici navaja že papeški desetinski seznam iz leta 1296 tu dva vikariata, v Logatcu in na Igu.

Leta 1296 zabeleženi logaški vikariat (Vicaria in Logatç),³⁶⁰ o katerem sicer drugih vesti ni, je moral biti pri Marijini cerkvi v **Gorenjem Logatcu** z značilnim toponimom Cerkovska vas. Cerkev je morala tu stati že dolgo pred tem, na lokaciji rimske cestne povezave med Oglejem in Emono skozi Hrušiški gozd in z imenom (Longaticum), ki se je ohranilo v srednji vek. Kmalu po letu 1296 pa so ga morali prenesti k cerkvi sv. Pavla na **Vrhniki**, kjer se vikar omenja že leta 1318 (vicari dacz sand Paulus)³⁶¹ in 1319 (vicarius de sancto Paulo; de superiori Laybaco).³⁶² Čeravno je bilo temu vikariatu dodeljeno obsežno ozemlje na jugozahodu šentpeterske župnije, podatkov o cerkvah v njegovih mejah v srednjem veku ni. V oddaljeni Hotedrščici lahko glede na patrocinijske tamkajšnje cerkve sv. Janeza Krstnika domnevamo staro krstno cerkev. Sočasno s tistim v Logatcu je moral biti ustanovljen tudi vikariat pri cerkvi sv. Martina na **Igu**. Tu se vikar (Gotfridus presbyter vicarius in Ige) omenja že leta 1291,³⁶³ vikariat leta 1296 v papeškem desetinskem seznamu (Vicaria in Ige).³⁶⁴

Vikariata sta bila župnijski ustanovi in tako v prezentaciji šentpeterskega župnika tudi potem, ko sta bila – mogoče že v 14., gotovo pa v 15. stoletju – povzdignjena v župnijo. O tem iz srednjega veka sicer podatkov ni, a po inkorporaciji šentpeterske župnije ljubljanski škofiji leta 1461 in v škofovo menzalno posest ju je škof prejel z vsemi pravicami, se pravi, postal je njun prezentator in konfirmator, o čemer je dovolj arhivskega gradiva.

7.6.6 Kot pražupnija je bila šentpeterska župnija pač že od vsega začetka »pleno iure« oglejskega patriarha. Ker je bila obsežna in bogata in ker se je njeno ozemlje približno ujemalo s spanheimskim in pozneje deželno knežjim ljubljanskim gospostvom, je njen patronat kmalu postal cilj prevzema s strani posestnikov tega gospostva. Očitno je to poskusil že vojvoda Bernard Spanheimski v dvajsetih letih 13. stoletja. To dokazuje zapis s srečanja prizadetih strani v Št. Rupertu pri Beljaku leta 1227.³⁶⁵ Iz njega je mogoče razbrati, da se je bil Bernard v tej zadevi mimo patriarha Bertolda, ki tako in tako ni bil posebej naklonjen Spanheimcem, obrnil na pokojnega papeža Honorija III., na kar se je patriarh odzval z interdiktom nad župnijo. Papež je za rešitev položaja imenoval dva razsodnika, šentpavelskega in vetrinjskega opata, ki bi verjetno odločila v Bernardovo korist.

³⁵⁹ HÖFLER 1982, str. 94.

³⁶⁰ Št. 465.

³⁶¹ 1318 II 1; KOMATAR 1900, str. 50, št. 20 (zdaj v ARS, Zbirka rokopisov).

³⁶² 1319 III 7; GZL VII/17; KOMATAR 1900, str. 50, št. 21 (kot prejšnja opomba).

³⁶³ 1291 III 25; KOMATAR 1900, str. 46, št. 10; GZL XI/31 (kot prejšnja opomba).

³⁶⁴ Št. 467.

³⁶⁵ 1227 V 21; UBKr II/50; DF III/87; MC IV,1/1929; GZS V/458.

Ker pa je medtem umrl, je patriarhov zastopnik vztrajal na stališču, da je s papeževo smrtjo usahnila tudi njuna pravica. Kaj več od tega, kar je zapisano v tem dokumentu, pa ni znano. Župnija je vsekakor ostala v patriarhovih polnih pravicah, kar je dokumentirano ob njeni podelitvi savinjskemu dekanu in poznejšemu arhidiakonu Janezu Rifniškemu leta 1335.³⁶⁶

Če je poskus Bernarda Spanheimskega leta 1227, da »ex iure territoriali« pridobi patronat nad šentpetersko župnijo, spodletel, se je to posrečilo vojvodi Albertu II. leta 1356. Ob koncu prve faze vojne med Hasburžani in patriarhatom za časa patriarha Nikolaja Luksemburškega je Albert med drugim zase zahteval patronat nad kranjsko, šentpetersko in menegško župnijo ter župnijo v Šentvidu na Dolenjskem, a sta se s patriarhom pogodila tako, da je ta obdržal kranjsko, menegško in šentviško župnijo, vojvodi pa je za njegovo »velikodušnost« prepustil patronat nad Šentpetrom.³⁶⁷ Vendar se Nikolajev naslednik, patriarh Markvard, s tem ni hotel sprijazniti. Aprila leta 1366, nekaj mesecev po svojem nastopu, je dal sestaviti popis škode, ki sta jo patriarhatu naredila avstrijski vojvoda Albert in njegov sin Rudolf v letih 1350 do 1365, da bi ga predložil cesarju Karlu IV.³⁶⁸ Med drugim se omenja ljubljanska župnija, katere patronat naj bi bil patriarh Nikolaj prepustil vojvodi Albertu, a bolj iz strahu kot pa po svoji volji (*iuspatronatus pocius timore quam amore concessit duci Alberto patri istorum ducum in plebe Terre Laybacique est optima plebis*), poleg te pa še dve, v Kranju in Mengšu, ki ju je vojvoda kljub dogovoru še obdržal.³⁶⁹ Tudi druga verzija tega popisa, ki so jo pripravili v furlanskem parlamentu, ima zahtevo po vrnitvi ljubljanske župnije (*Peticio plebis de Laybaco*), katere podelitev naj bi pripadala s polnimi pravicami oglejskemu patriarhu (*Item petatur restitucio plebis sancti Petri de Laybaco de qua plene spectat collatio ad dominum patriarcham Aquilegensem, occupate et detente per ipsos dominos duces*).³⁷⁰ Seveda se to spričo patriarhove nemoči ni zgodilo in patronat nad župnijo je ostal v rokah avstrijskih vojvod kot kranjskih deželnih knezov.

Naslednji pomemben dogodek v zgodovini šentpeterske župnije je njena inkorporacija leta 1444 ustanovljenemu cistercijskemu samostanu v Dunajskem Novem mestu s strani kralja Friderika IV., poznejšega cesarja Friderika III. Ustanovna listina z dne 5. aprila sicer govori le o 300 funtov pfenigov »zu Laybach auff der pfarrkirchen zu sannd Peter vor der stat gelegen«, ki naj jih samostanu oddaja vsakokratni župnik ali vikar, medtem ko cerkev ostaja v patronatu (zu lehen ist) cesarja in njegovih potomcev,³⁷¹ zato se postavlja vprašanje, kolikšna je bila v resnici inkorporacija. V potrditvi inkorporacije s strani oglejskega patriarha Aleksandra kot legata »a latere« na baselskem koncilu z dne 20. aprila 1444 je sicer rečeno, da »vojvoda Avstrije in Kranjske« ohranja patronat nad župnijo, a samostan ima pravico, da namešča vikarje.³⁷² Vendar je samostan župnijo užival le do ustanovitve ljubljanske škofije. Ker jo je cesar namenil za dotacijo leta 1461

³⁶⁶ BCU, Ms. 892/IV, fol. 9v (1335 III 23); OTOREPEC 1995, str. 149, št. 730.

³⁶⁷ 1356 VI 9; ZAHN 1877, str. 92–94, št. 78.

³⁶⁸ ZAHN 1877, str. 325–332, št. 234.

³⁶⁹ ZAHN 1877, prav tam, str. 331, št. 24.

³⁷⁰ ZAHN 1877, str. 332–338, št. 235 (str. 337). Grudnova trditev, da so avstrijski vojvodi pridobili patronat nad šentpetersko župnijo leta 1366, nad župnijo v Šentvidu nad Ljubljano pa leta 1355, potemtakem ne drži; GRUDEN 1908, str. 53–54.

³⁷¹ CHMEL 1838, št. 1618 (1444 IV 5); vidimus krškega škofa Ulrika 1459 IV 10, listina v NŠAL.

³⁷² KOBLAR 1900, str. 122–123; tako tudi baselski koncil v potrditvi ustanovitve samostana z dne 10. oktobra 1444; KOBLAR 1900, str. 123.

ustanovljene ljubljanske škofije, mu jo je odvezel, kot odškodnino za to pa mu je, kot je bilo že povedano, odstopil župnijo v Mengšu.

Za sedež nove škofije je cesar določil mestno cerkev sv. Nikolaja v **Ljubljani**, dotlej podružnico šentpeterske župnije. V zgodovinskem gradivu se cerkev prvič pojavi leta 1262, ko se je v njej (in ecclesia sancti Nicolai apud Laybacum) pod vodstvom Ludovika, arhidiakona Kranjske in Marke, odvijal sodni proces zaradi spora med freisinškim in lavantinskim škofom glede patronatskih pravic nad župnijo sv. Petra v Kammersbergu v dolini Zgornje Mure.³⁷³ Spričo velikega pomena mesta je bila obdarjena z vrsto beneficijev. Z ustanovitvijo škofije je bila povzdignjena v stolno, dobila pa je tudi svoj župnijski disktrikt, izločen iz nekdanje matične župnije. Župnika je izbiral stolni kapitelj, potrjeval pa škof. Medtem je bila šentpeterska župnija, ki je tudi po ustanovitvi škofije razen mestnega območja Ljubljane in dela zahodnih predmestij ohranila svoj celotni teritorij skupaj z vikariati, po cesarjevi volji inkorporirana škofovi menzi. Odtlej je škof po svoji volji nanjo in na njene vikariate ali vikariatne župnije nameščal vikarje.

³⁷³ ZAHN 1970A, str. 231–233, št 223 (str. 231); UBKr II/306; o tem sporu gl. ZAHN 1861.

8. Dolenjska in Bela krajina

8.1. Uvod

8.1.1 To poglavje bo posvečeno južnemu delu osrednje Slovenije, nekdanje Kranjske. Da tu govorimo posebej o Beli krajini, a brez Poljanskega ob Kolpi, ki ga bomo zaradi zgodovinskih razlogov obravnavali v okviru cerkniške pražupnije, je razumljivo samo po sebi. Drugače je z označbo Dolenjska. Zaradi praktičnosti bomo tu sledili dialektološki opredelitvi, čeravno se v soglasju z upravno razdelitvijo avstrijske monarhije po letu 1848 Cerkniško in Loško danes že prištevata k Notranjski, in s pripombo, da se je župnija v Šmarju pri Ljubljani, kot smo videli v prejšnjem poglavju, izločila iz ljubljanske šentpetrske pražupnije in smo jo zato prišteli h gorenjskim župnijam. Poleg tega je treba upoštevati, da imata vzhodni del tega dolenjskega območja, med Savo na severu in Gorjanci na jugu, in zahodni, kamor prištevamo Cerkniško, Loško in Ribniško-Kočevsko, različno zgodovinsko usodo, kar seveda velja tudi za južni del nekdanje Kranjske, Belo krajino.

Razdelitev v tem poglavju obravnavanega območja na tri enote ima zgodovinsko podlago v zgodnjem srednjem veku. Kot je bilo prikazano v prejšnjem poglavju, gre za izoblikovanje mejne grofije Kranjske, ki je poleg Gorenjske obsegala še zahodni del Dolenjske med (približno) reko Krko, Hrvaško in nekdanjo Furlanijo. Tej prvotni Kranjski – lahko ji rečemo tudi Prakranjska¹ – je bila po smrti savinjskega grofa Viljema II., sina Heme Breško-Seliške, leta 1036 priključena savinjska grofija, v kasnejši virih imenovana »Slovenska marka« (Marchia Slavonica, Windischmark, z variantami) ali kratko Marka. Ta je poleg današnjega vzhodnega dela Dolenjske obsegala še precejšen štajerski del južno od Drave, ki pa se je postopoma ločil od Kranjske v korist nastajajoče vojvodine Štajerske. Štajerski je pripadel tudi severovzhodni konec Dolenjske, ki je prvotno sodil h gospodstvu Laško in ga je pokrivala župnija v Svibnem. To bomo obravnavali v desetem poglavju. Kljub temu, da se za kraje vzhodno od Save najde še v 14. stoletju, je označba »Slovenska marka« v načelu pomenila le njen dolenjski del. Ta dvojnost v teritorialnem izoblikovanju mejne grofije Kranjske, pod Habsburžani leta 1364 povzdignjene v vojvodino, še odmeva v sintagmi »Kranjska in Marka« in je, kot smo videli, posledično privedla tudi v razdelitev cerkvene arhidiakonatske oblasti.

Še pozneje kot Slovenska marka je bila Kranjski priključena Bela krajina. To ozemlje je bilo del zgodnesrednjeveške Hrvaške in zatem Madžarske in jima je bilo pred letom 1200 ali po njem iztrgano z osvajanji s strani Višnjegorskih ali Andeških. Podobno se je zgodilo z ozemljem južno od reke Krke in onstran Gorjancev, ki so si ga prisvojili Spanheimski.

8.1.2 Okoliščine, ki so krojile zgodovino obravnavanega območja, se zrcalijo tudi v njegovi cerkveni teritorialni razdelitvi. V mejah Kranjske in Marke so verjetno že pred letom 1000 ali kmalu zatem nastale pražupnije za tri kronska ozemlja. Cerknica je pokrivala južni del prvotne Kranjske, Šentvid na Dolenjskem in Leskovec pri Krškem pa

¹ Za to problematiko gl. HAUPTMANN 1929 (1999, glede terminologije posebej str. 62–63). Gl. tudi prejšnje poglavje, Uvod in op. 1.

Slovensko Marko. Na ozemlju južno od Krke, v Beli krajini in na današnjem Hrvaškem onstran Gorjancev je cerkvena organizacija deloma verjetno, deloma pa gotovo obstajala že pred osvajanjem, po osvojitvi pa so cerkve pripadle osvoviteljem v smislu lastniških cerkva, ki so se pretvorile v patronatne župnije. Te so bile morda v Šmihelu pri Novem mestu – za Šmihel namreč ni gotovo, če je do tja nekdaj segala Hrvaška –, v Šentjerneju in pri Sv. Križu v Podbočju, na oni strani Gorjancev v Žumberku in v Vivodini ter skupina cerkva v Beli krajini s Tremi farami pri Metliki na čelu. Od teh se Šmihel, Sv. Križ v Podbočju, Žumberk, Tri fare in Črnomelj navajajo v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 v oddelku župnij v Marki, v tistem iz leta 1323 pa še Vivodina.

8.2. Pražupnija Marijinega rojstva v Cerknici

8.2.1 Cerknica stoji v zgodovino leta 1040, ko jo je, skupaj z neimenovanimi bližnjimi vasmii (id est villas Circheniza cum ceteribus villis inibi adiacentibus) v obsegu petdeset kraljevskih kmetij in z vsemi pritlikinami kralj Henrik III. podaril oglejskemu patriarhu Poponu.² Kljub tej skopi formulaciji patriarh glede na poznejše vire takrat ni prejel le Cerknice z njeno okolico, marveč območje skoraj vse do reke Krke na vzhodu in Hrvaške na jugu, kamor so segle njegove fevdalne pravice, z velikimi še nenaseljenimi predeli. Glede na analogije je šlo za obsežno kronsko ozemlje, ki je moralo biti v določenem delu urejeno in kultivirano. Na to nas opozarja ne le omemba vasi, marveč tudi toponim sam, ki govori o cerkvi.³ V prvem poglavju smo, upoštevaje darovnici kralja Henrika IV. iz let 1058 in 1062, ki smo ju obravnavali v prejšnjem poglavju v zvezi z župnijo Šmarje pri Ljubljani,⁴ tudi nakazali, da je treba ustanovitev pražupnije postaviti že v čas pred podelitvijo leta 1040, sicer ne bi mogla pokrivati tudi v letih 1058 in 1062 podeljenega ozemlja. To je namreč segalo na območje župnij v Škocjanu pri Turjaku in v Dobropolju, ki sta se obe izločili iz cerkniške pražupnije. Kronsko ozemlje, za katero je nastala ta pražupnije, je bilo potemtakem nekoliko obsežnejše od tistega, ki ga je leta 1040 prejel oglejski patriarh.

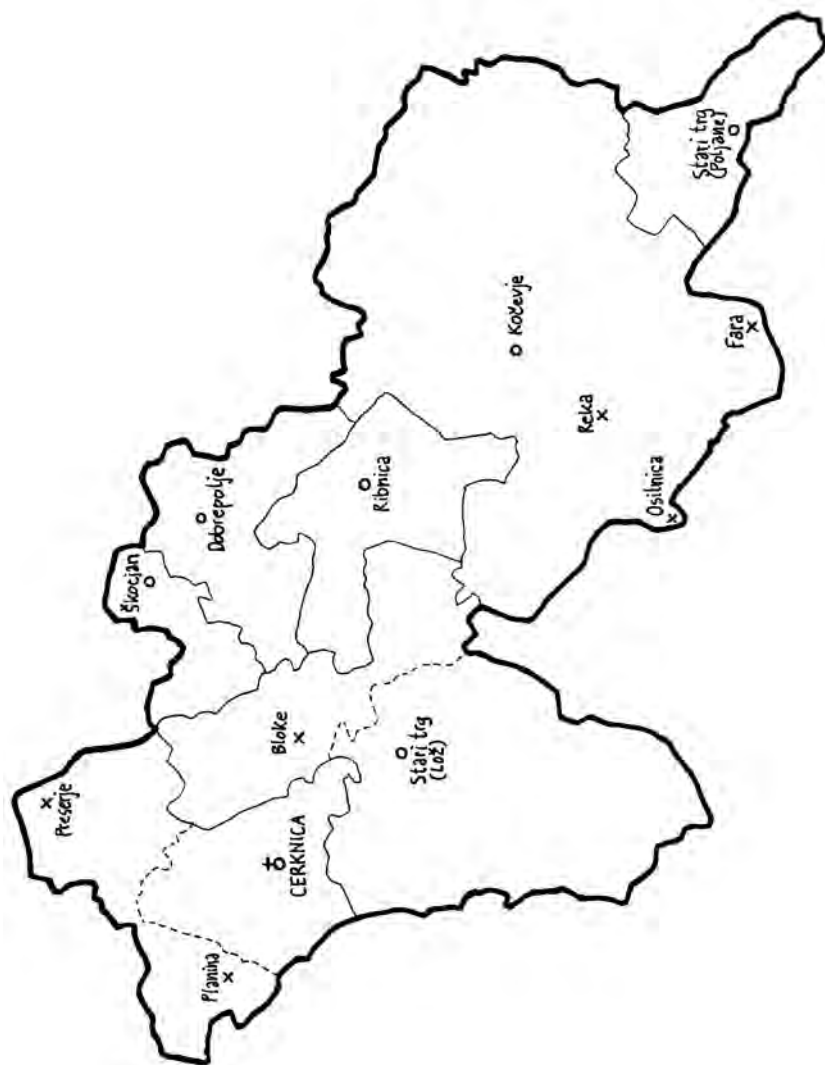
Na tej podlagi lahko pražupnijo pri cerkvi Marijinega rojstva v **Cerknici** razložimo kot pražupnijo za kronsko ozemlje na južnem delu prvotne Kranjske, ki je leta 1040 že obstajala. Precej nazaj pa zaradi patrocinijske cerkve tudi ne smemo iti, saj je patrocinijski Marijinega rojstva, po hierarhiji drugi Marijin praznik za Marijinim vnebovzetjem, postal aktualen prav v 11. stoletju.

Pri nastajanju župnijske mreže v mejah cerkniške pražupnije je odločalo dejstvo, da je bil tu oglejski patriarh ne le krajevni škof, ampak tudi zemljiški gospod. Zato lahko prve cerkve na teritoriju pražupnije opredelimo kot patriarhove lastniške cerkve, katerih patronat je patriarh predal vazalom, ki jim je bil dal v fevd pripadajoča ozemlja. Prvi izpričani vazali so bili svobodni Turjaški – ti so obvladovali pretežni del od Turjaka do Poljan ob Kolpi in celotno ribniško-kočevsko območje do hrvaške meje – in veja vovrbških grofov s Strmca (Sternberg) na Koroškem, ki so se imenovali tudi po svoji postojanki v Ložu. Tem so sledili Ortenburžani, za njimi Celjani. Prva odcepljena župnija je verjetno nastala v Starem trgu pri Ložu najkasneje v drugi polovici 12. stoletja, drugi dve v Ško-

² Augsburg, 1040 I 8; CI VIII, str. 173–174; UBKr I/27; GZS III/105; BRESSLAU/KEHR 1931, str. 25–26, št. 19. Listina je znana le po prepisu iz 15. stoletja in še enem poznejšem, objave pa se v nekaterih navedbah med seboj razlikujejo. Gornji citat je povzet po Francu Kosu (GZS).

³ Schumi (UBKr) in Kos (GZS, kot prejšnja opomba) imata »Circheniza«, kar bo za 11. stoletje pravilnejše kot »Circhinitz« pri Bresslau in Kehru.

⁴ GZS III/201, 224.

09 Zemljepisna skica cerkniške pražupnije (po: MIKLAVČIČ 1945)

cjanu pri Turjaku in v Starem trgu pri Poljanah ob Kolpi. Cerknica in Lož se skupaj z Vipavo navajata v seznamu papeških dajatev za časa patriarha Bertolda leta 1247, ki sicer zajema le Furlanijo,⁵ a zunaj arhidiaconatov in zatorej podvržena neposredno patriarhu. Vse tri nastopajo tudi v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296, in sicer kot župnije »na Krasu« (in Carsio).⁶ V 13. in 14. stoletje smemo datirati župniji v Dobropolju in Ribnici, sekundarne so župnije, nastale iz cerkniških vikariatov, ter tiste na Kočevskem in na Blokah.

8.2.2 Četudi so podatki o njej razmeroma pozni, lahko glede na njen zemljepisni položaj in zgodovinske okoliščine med najstarejše župnije cerkniške pražupnije štejemo župnijo sv. Kancijana v **Škocjanu pri Turjaku** (Staro Apno). Prva cerkev v tem okolišju je nedvomno cerkev sv. Ahaca na bližnjem Malem Ločniku s prvotnim patrocinijem sv. Janeza Krstnika. Ta cerkev je bila dvakrat preimenovana, najprej v Marijino, zatem v Ahačevo. Da je bila cerkev prvotno posvečena sv. Janezu Krstniku, razkrivata dva dokumenta iz prvih desetletij 15. stoletja, zadevajoča tamkajšnjo bratovščino (1415: sand Johans gein locznyk; 1429: sand Johannis kirchen ob Awersperg).⁷ Leta 1461, ko je prejela odpustke iz Rima, je bila že posvečena Materi božji, a spomin na prvotni patrocinij se je ohranil v toponimu (pro ecclesia b. Marie in monte S. Johannis extra castrum Auersperg).⁸ Ločnik sam se v zgodovinskem gradivu omenja že leta 1062 (Lonsa), in sicer kot kraj, do koder je seglo ozemlje, ki ga je cesar Henrik IV. podelil svojemu zvestemu Anzu, in v posesti nekega Engelberta, v katerem vidimo prvega znanega iz rodu svobodnih Turjaških.⁹ Zato lahko cerkev postavimo že v ta zgodnji čas in jo opredelimo kot krstno cerkev cerkniške pražupnije. Ni dvoma, da je stal v bližini tudi pripadajoči dvor tega imena, ki ga je zatem nadomestil stari Turjak, prvič zapisan leta 1162 ob imenu Engelberta (I.) kot »Vrsperch«.¹⁰

Prva vest o škocjanski župniji datira iz leta 1260, prinaša pa jo Valvasor iz nekega neohranjenega in neznanega vira.¹¹ Tega leta naj bi namreč oglejski patriarh Gregor de Montelongo njen patronat podelil Herbardu Turjaškemu. Ko Valvasor zapiše, da ima grof Turjaški pri župniji »Jus Patronatūs (oder Præsentations-Recht)«, nadaljuje: »Solches Kirchen-Lehn und Einsatz-Recht besitzen diese Grafen von langer uralten Zeit hero aus einer Schenkung deß Patriarchen Gregorii: Welcher im Jahr 1260 dem Herrn Herbard von Aursperg [...] gegeben.« Ta podatek se je običajno razumel tako, kot da je župnijo leta 1260 ustanovil Herbard Turjaški,¹² vendar je Valvasor tu dovolj jasen. Župnija, pač patriarhatska ustanova, je že obstajala od prej, leta 1260 pa so Turjaški le prejeli njen patronat. Ti Turjaški so namreč bili ministeriali in nasledniki starega rodu svobodnih Turjaških, ki je izumrl s Konradom med letoma 1245 in 1248. Ta Konrad je moral imeti tudi patronatne pravice nad župnijo, ki so po njegovi smrti pripadle nazaj patriarhu. Podobno se je zgodilo z župnijo v Starem trgu pri Poljanah, katere patronat je po Konradovi smrti patriarh Bertold leta 1248 podelil Hermanu Ortenburškemu. Analogija je očitna, zanimivo je samo to, da je v primeru Škocjana patriarh s podelitvijo patronata toliko let

⁵ MARCUZZI 1910, str. 326–331; GZS VI,1/22; tu Priloga A, št. 69, 70, 74.

⁶ Gl. tu Prilogo B, št. 493–495.

⁷ KOMATAR 1907, str. 177–178, št. 308 (1415 VI 4), str. 205, št. 358 (1429 VII 21); BIZJAK/PREINFALK 2009, str. 111–112, št. 50, 194–195, št. 117.

⁸ RG VIII, str. 647, št. 4619.

⁹ ŠTIIH 2002, str. 24–25.

¹⁰ MC I/229; GZS IV/441; za grad sicer pregledno Kos 2005, str. 235 in dalje.

¹¹ VALVASOR 1689, II, str. 729.

¹² KOMATAR 1905, str. 125, št. 6.

odlašal. Vzrok je najbrž v tem, ker so Turjak po Konradovi smrti dobili v fevd Spanheimski, njegovi ljubljanski sosedje, in ne tamkajšnji ministeriali.¹³

Kljub Valvasorjevi notici, v katero ne gre dvomiti, se župnija v papeškem desetinskem seznamu še ne navaja, prav tako ne v tistem iz leta 1323. Prva znana omemba cerkve prek toponima (pei Sand Cancian pei Aversperch) je iz leta 1335,¹⁴ kot župnijske (Ecclesia Parochialis ... S Canciani prope Auersperg) v podelitvi odpustkov iz Avignona leta 1363,¹⁵ župnije (plebs sancti Canciani prope Auersperch) iz leta 1374.¹⁶ Župnija je ostala v patronatu Turjaških (Auerspergov) ter v potrditvi oglejskega patriarha in po razpadu patriarhata goriškega nadškofa.

8.2.3 Približno tako stara kot škocjanska je tudi župnija pri cerkvi Sv. Križa (danes sv. Jožefa) v **Starem trgu ob Kolpi**. Cerkev je nedvomno nastala v povezavi z gradom Poljane, po katerem se – tako kot tudi župnija – vselej imenuje, to je s središčem poljanskega gospostva, oglejskim fevdom, ki so ga do sredine 13. stoletja imeli svobodni Turjaški. Po smrti Konrada Turjaškega ga je patriarh podelil njegovemu tastu, grofu Hermanu Ortenburškemu. Listinsko to ni izpričano, pač pa je izpričana podelitev patronata nad tamkajšnjo cerkvijo na Hermanovo prošnjo leta 1248; ob tej priložnosti je ta že označena kot župnijska (ecclesia parrochialis in Pölan).¹⁷ Župnijo (Polann) omenja tudi papeški desetinski seznam iz leta 1296 v rubriki župnij v Marki,¹⁸ medtem ko je tisti iz leta 1323 nima. Sicer pa lahko na obstoj župnije pred letom 1248 posredno sklepamo po tem, da je Konrad Žovneški leta 1241 desetine »v Poljanah«, ki jih je bil dobil v fevd od oglejskega patriarha – šlo je pač za škofijski del desetin –, na isti način in z istimi pravicami poleg tistih v Dobropolju in Ribnici odstopil Herbardu s Turjaka iz rodu turjaških ministerialov.¹⁹

Okoliščine nastanka cerkve in župnije so takšne kot v Škocjanu, se pravi, da gre za lastniško cerkev oglejskega patriarha za drugi najbolj oddaljeni predel cerkniške pražupnije, katere patronat je patriarh podelil svobodnim Turjaškim. Patrocinij, Sv. Križ, kaže na čas križarskih vojn v 12. stoletju in ga srečamo tudi pri župnijski cerkvi v Dobropolju. V nasprotju s Škocjanom in Turjaškimi pa kaže, da patriarh njenega patronata leta 1248 Ortenburškim ni podelil v trajno posest, marveč le začasno. Tako si je namreč mogoče razlagati dejstvo, da v listini, s katero je leta 1394 patriarh Janez Sobieslavski Frideriku Ortenburškemu podelil ali potrdil vrsto patronatov na Koroškem in Kranjskem,²⁰ poljanska župnija ni omenjena. Kljub temu je patronat skupaj z drugimi patronati Ortenburških po Friderikovi smrti leta 1418 prešel na Celjane, za njimi pa leta 1456 na Habsburžane oziroma deželne kneze. Leta 1493 je cesar Friderik III. župnijo inkorporiral novoustanovljenemu kolegialnemu kapitlju v Novem mestu. O tem sicer dokumentov ni vse do ponovne ustanovitve kapitlja s strani cesarja Maksimilijana I. leta 1509.²¹

¹³ Kos 2005, str. 257.

¹⁴ KOMATAR 1905, str. 152–153, št. 53 (1335 III 24); BIZJAK/PREINFALK 2008, str. 110–112, št. 55.

¹⁵ 1363 II 7; besedilo listine objavljeno pri Valvasorju (VALVASOR 1689, II, str. 729–730).

¹⁶ BCU, Ms. 892/IV, fol. 18r–18v. Valvasorjevega podatka (prav tam) o škocjanskem župniku Baltazarju Turjaškem iz leta 1280 ni mogoče preveriti.

¹⁷ 1248 V 9; CHMEL 1849, str. 8–9, št. 8; UBKf II/156; GZS VI,1/59; BERNHARD 2006, str. 235–237 št. P 41.

¹⁸ Št. 486.

¹⁹ 1241 V 8; UBKf II/113; KOMATAR 1905, str. 123, št. 2; MC IV,1/2228; GZS V/765; BIZJAK/PREINFALK 2008, str. 53–54, št. 2.

²⁰ GÖTH 1862, str. 48–50.

²¹ BARAGA 1995A, str. 119–120, št. 192.

Glede na zgodovinske okoliščine, ki nedvoumno kažejo, da je teritorij župnije ležal v mejah stare Kranjske, in njeno fevdalno usodo bi morala župnija skupaj s Cerknico in drugimi, iz Cerknice izločenimi župnijami pripadati gorenjskemu in po ustanovitvi v poznem 15. stoletju ribniškemu arhidiakonatu. Vendar jo že papeški desetinski seznam iz leta 1296 navaja med župnijami Marke. Z inkorporacijo novomeškemu kapitlju, ki je postal tudi nosilec arhidiakonatske oblasti v Marki, je bila župnija za ribniškega arhidiakona izgubljena. Le ob koncu 16. stoletja je moral poljanski župnik nasproti ribniškemu arhidiakonu še enkrat dokazovati, da spada pod novomeškega arhidiakona Polidorja Montagnana.²²

8.2.4 Prva cerkev v župniji Sv. Križa v **Dobropolju** (Videm-Dobropolje) je bila bržčas cerkev sv. Janeza Krstnika v Dvorski vasi pri Velikih Laščah. Tu je bila stiška posest, ki jo je – v obsegu 13 kmetij – samostan pred letom 1250 prejel s strani Engelberta (II.) in Konrada iz rodu starih Turjaških.²³ Na to je mogoče pomisliti spričo poskusa stiškega opata Alberta, da si leta 1405 prilasti jurisdikcijo nad dobrepoljsko kot tudi nad ribniško župnijo.²⁴ Opat je svojo zahtevo zagovarjal s tem, da naj bi se dobrepoljska in ribniška župnija izločili iz župnije v Šentvidu na Dolenjskem, ki mu je bila inkorporirana nekaj let poprej, vendar mislimo, da ni imel pri roki nič drugega kot to, da je bila Dvorska vas s cerkvijo v njegovi posesti. Seveda je to bilo mogoče le v primeru, da je cerkev, ki je stala na njegovi zemlji, nekdanj imela oblast nad dobrepoljskim teritorijem. Še več: to, da opat ni zahteval samo jurisdikcije nad Dobropoljem, marveč celo nad ribniško župnijo, bi pomenilo, da je cerkev v Dvorski vasi prvotno pokrivala tudi ribniški teritorij. Poskus, ki je prišel celo pred rimsko kurijo, je sicer spodletel in je opat moral župnikoma poravnati stroške zaradi procesa, a stiške pretenzije nam vsaj nekoliko osvetlujejo začetke dobrepoljske župnije.²⁵

Na hipotetični ravni lahko torej predvidevamo, da je bilo prvo cerkveno središče dobrepoljskega okoliša cerkev sv. Janeza Krstnika v Dvorski vasi kot krstna cerkev cerkniške prazžupnije. Podobnost z Ločnikom in Škocjanom je očitna, zato lahko tudi to cerkev postavimo precej nazaj, morda celo v 11. stoletje, in jo prav tako pripišemo starih Turjaškim. A se, kolikor vemo, v župnijo ni razvila. Župnija je bila pri cerkvi v Dobropolju, s patrocinjem, značilnim za 12. stoletje. V Dobropolju (Gutenfeld) je sedel Herbard (Herbord), ministerial Turjaških, izpričan leta 1220,²⁶ ki se že leta 1241 imenuje po Turjaku. Kot je bilo povedano v obravnavi župnije v Starem trgu pri Poljanah, je Herbard tega leta iz rok Konrada Žvoneškega prejel desetine v Dobropolju, Ribnici in Poljanah,²⁷ to je tudi prva posredna vest o dobrepoljski župniji. V desetinskem seznamu iz leta 1296 je sicer ni, a to nas spričo analogije s Škocjanom ne sme motiti. Sicer pa je prvič zapisana

²² KOBLAR 1893, str. 191; prim. tudi HÖFLER 2004A, str. 136.

²³ Omenjeno med drugimi posestmi v potrditvi patriarha Bertolda z dne 13. avgusta 1250; UBKr II/170; GZS VI,1/113, 113a; BERNHARD 2006, str. 302–306, št. S 33. Listina je znana le prek izvlečkov iz 18. stoletja. Ob omembi teh trinajstih kmetij je dodano »in Thenendorff«, kar pomeni Zdensko vas pri Dobropolju. Ker pa tam Stična posesti ni imela, jih je Jože M. Grebenc lokaliziral v Dvorsko vas; GREBENC 1973, str. 24, 193.

²⁴ Listina 1405 V 4 v ARS, zbirka listin; MLINARIČ 1995, str. 181–182.

²⁵ V popisu listin, ki jih je po inventarju iz let 1582 in 1601 hranilo župnišče v Ribnici (ARS, Vicedomski urad za Kranjsko, Cerkevne zadeve, Lit. R VII, I/32a), je navedeno tudi troje listin iz let 1405 in 1408, ki se očitno nanašajo na to zadevo.

²⁶ UBKr II/34; GZS V/310; Kos 2005, str. 236 in genealoška preglednica str. 238.

²⁷ 1241 V 8; UBKr II/113; KOMATAR 1905, str. 123, št. 2; MC IV,1/2228; GZS V/765; BIZJAK/REINFALK 2008, str. 53–54, št. 2.

s patrocinijem župnijske cerkve v navedeni listini iz leta 1405 (Sancte crucis in Gutenueld parrochialis ecclesia).

O kanoničnih pravicah v srednjem veku ni podatkov. Nedvomno gre za patriarhatsko ustanovo, povezano z oglejskim fevdom v Čušperku (Zobelsberg), ki se s Hartvikom, ministerialom svobodnih Turjaških, prvič omenja leta 1220.²⁸ A za razliko od Škocjana ne kaže, da bi patriarh njen patronat podelil tamkajšnjim fevdnikom, svobodnim Turjaškim. Ko je patriarh Bertold po smrti Konrada Turjaškega leta 1248 patronat nad župnijo v Starem trgu podelil Hermanu Ortenburškemu,²⁹ je patronat nad Dobrepoljem očitno še zadržal zase in je Ortenburžanu podelil le dve tretjini desetin od novin, ki so pripadale Čušperku. Tudi med patronati, ki jih je – kot smo omenili – patriarh Janez Sobieslavski leta 1394 podelil ali potrdil Frideriku Ortenburškemu, Dobrepolja ni. Kljub temu ni dvoma, da so si ga Ortenburški lastili, tako da so ga po letu 1418 pridobili Celjani, po letu 1456 pa Habsburžani. Od tedaj je bil v posesti deželnega kneza, potrditev pa je izvajal oglejski patriarh.

8.2.5 Ob obravnavi župnije v Dobrepolju smo nakazali možnost, da je bila prvotno od nje odvisna tudi cerkev sv. Štefana Papeža v **Ribnici** (Ribnica na Dolenjskem). Njen patrocini, na katerega smo naleteli že v Košani in o katerem bomo posebej spregovorili v poglavju o patrocinih, je pri nas redek, vendar ni mlajši od patrocinija Sv. Križa, ki ga srečamo v Dobrepolju. Domnevati smemo, da je župnija v Ribnici spričo podelitve desetin Konrada Žovneškega Herbardu Turjaškemu iz leta 1241, o kateri smo že govorili, proti sredini 13. stoletja že obstajala. A tudi ta se v papeškem desetinskem seznamu še ne omenja, tako da prevladuje prepričanje, da je župnija nastala šele okoli leta 1300. Kakorkoli že, ob ustanovitvi ji je patriarh oddelil obsežno, v pretežni meri še nenaseljeno območje vse do hrvaške meje na reki Kolpi.

V zgodovinskem gradivu srečamo Ribnico prvič leta 1220, in sicer kot gospostvo Engelberta II. Turjaškega (in dominio nostro in Rewenicz).³⁰ Glede na ta podatek lahko v Ribnici predvidevamo dvor starih Turjaških iz 11. stoletja s cerkvijo, ki bi bila lahko – analogno Malemu Ločniku v škocjanski in Dvorski vasi v dobrepoljski župniji – prva na tem območju. To je bila cerkev sv. Janeza Krstnika, poznejša kapela ribniškega gradu. O tej namreč poroča Valvasor, da je stara in pred več kot dvema stoletjema posvečena in da se mora na praznik njene posvetitve na nedeljo po patrociniju (24. junija) zbrati cela župnija s svojimi podružnicami.³¹ Ker je to nenavadno za grajsko kapelo, je mogoče domnevati, da je še živel spomin nanjo kot na prvo cerkev v župniji in njeno matico. Ali je bilo upravno središče ribniškega gospostva v Čušperku in naj bi sprva obsegalo tudi gospostvo v Poljanah ali pa od vsega začetka v Ribnici, naj ostane odprto. Za zgodovino cerkvene teritorialne organizacije je pomembno to, da je segalo vse do Kolpe, se pravi, da je zajemalo tudi poznejše Kočevsko. To se vidi med drugim iz razdelitve ortenburških posesti med bratoma Friderikom in Henrikom leta 1263, po kateri je Henrikom poleg gradu Kamen pri Begunjah na Gorenjskem pripadla vsa posest med Soro in Kolpo.³² O župniji v Ribnici pa ni sledu do prvega posrednega namiga ob ustanovitvi kapelanije leta

²⁸ UBKr II/34; GZS V/310; Kos 2005, str. 117 in dalje.

²⁹ 1248 V 9; CHMEL 1849, str. 8–9, št. 8; UBKr II/156; GZS VI,1/59; BERNHARD 2006, str. 235–237 št. P 41.

³⁰ UBKr II/34; GZS V/310. Za mnenje, da je bila Ribnica turjaški alod in ne oglejski fevd, gl. HAUPTMANN 1929 (1999, str. 101), a je to težko uskladiti s cerkvenimi razmerami.

³¹ VALVASOR 1689, IV, XI. knjiga, str. 466; HÖFLER 2015, str. 153–154, 156–157, št. 1.

³² 1263 IV 25; UB Kr II/317; MC IV,2/2805; Kos 2005, str. 110.

1339 v Kočevju, o kateri bomo še govorili.³³ Razlog za ustanovitev te kapelanije je bila velika oddaljenost tamkajšnjih prebivalcev od župnijske cerkve – ta ni poimensko navedena, a gre vsekakor za Ribnico. Določno pa je izpričana ob ustanovitvi petih kočevskih vikariatov leta 1363, ko je matična cerkev zapisana kot »curata ecclesia Sancti Stephani in Reiffniz« in je bilo določeno, naj ustanovitelji vikarje prezentirajo »ad plebanum seu rectorem in Reiffniz«.³⁴ Ortenburžani, ki so Ribnico tako kot Čušperk in Poljane prejeli v fevd od oglejskega patriarha po smrti Konrada Turjaškega (1245–1248), so tudi pri cerkvi in župniji v Ribnici imeli določene pravice, ki pa so bile očitno omejene na prezentacijo župnika z začasnim statusom. To je razvidno iz tu že večkrat navedene listine, s katero je patriarh Janez Sobieslavski leta 1394 Frideriku podelil ali potrdil patronate na ortenburških posestvih.³⁵ Med drugim mu je podelil tudi patronat župnije sv. Jurija v Ložu (Starem trgu pri Ložu) in pri tem določil, da naj tamkajšnjega župnika potrjuje župnik Sv. Štefana v Ribnici, ki ga bo, začasnega, Friderik izbral in prezentiral, kot je to počel že od nekdaj, patriarh pa potrdil (plebano Sancti Stephani in Reiffniz pro tempore existenti per vos et haeredes vestros electo et praesentato prout antiquitus consuevistis, ac per nos et successores confirmato). Podobno, kot je to bilo v Dobropolju in v Starem trgu pri Poljanah, so si Ortenburžani patronat vendarle prilastili – vsaj za Ribnico je to potrjeno leta 1403, ko je osojski opat Frideriku Ortenburškemu vidimiral listine o patronatnih pravicah, v katerih se poleg tistih, ki so izpričane v starejšem gradivu, pojavi tudi cerkev sv. Štefana v Ribnici.³⁶ Tako je patronat po njihovem izumrtju leta 1418 prešel na Celjane in leta 1456 na Habsburžane oziroma deželnega kneza.

Kot je bilo povedano, je ribniška župnija pokrivala obsežno, večinoma še nenaseљeno območje do Kolpe, ki je bilo v fevdu Ortenburžanov. S kolonizacijo tega območja se je pokazala tudi potreba po ustanavljanju novih duhovnij. Po prvem kolonizacijskem valu v tridesetih letih 14. stoletja s kmeti s svojih posestev na Gornjem Koroškem je grof Oton Ortenburški s privoljenjem oglejskega patriarha Bertranda leta 1339 ustanovil kapelanijo pri novozgrajeni cerkvi sv. Jerneja v **Kočevju** (Moswald), s tem da je patriarh za potrditev kaplana določil župnika v Ribnici.³⁷ Drugemu kolonizacijskemu valu z upornimi kmeti s Frankovskega in iz Turingije je na zahtevo patriarha Ludovika leta 1363 sledila ustanovitev vikariata v Kočevju, poleg tega pa še vikariatov pri novih cerkvah sv. Tomaža Apostola na **Velikih Poljanah pri Velikih Laščah**, sv. Petra in Pavla v **Osilnici**, dalje v »Gotenici«, ki pa ga je treba pač postaviti k cerkvi sv. Janeza Krstnika v **Kočevski Reki**, in Marijinega vnebovzeta v **Kostelu** (Pri Fari).³⁸ Z dotacijo vikariatov je njihov ustanovitelj, Oton Ortenburški, pridobil njihov patronat s prezentacijsko pravico, za konfirmatorja pa je patriarh tudi to pot določil župnika v Ribnici. O zadnjem obstaja sicer le en dokument, in sicer iz leta 1383, ko je Friderik Ortenburški za cerkev v Kostelu (ecclesia curata Sancte Marie in Costell) rektorja predlagal ribniškemu župniku.³⁹ S to kolonizacijo se je izoblikoval kočevski nemški otok na slovenskem ozemlju s prvimi cerkvenimi središči v Kočevju, v Osilnici in v Gotenici oziroma Kočevski Reki. Le na območju kočevske župnije je ostala stara slovenska naselbina v Stari Cerkvi (Slovenska

³³ VALENTINELLI 1858, str. 434.

³⁴ AH I, str. 30–31, št. 14.

³⁵ GÖTH 1862, str. 48–50.

³⁶ 1403 VIII 4; GÖTH 1857, str. 255, št. 290.

³⁷ VALENTINELLI 1858, str. 434; več o tem v prvem poglavju.

³⁸ AH I, str. 30–31, št. 14; tudi o tem več v prvem poglavju.

³⁹ 1383 XI 25; listina nekdaj v HHStAW, zdaj ARS; GÖTH 1855, str. 267, št. 230.

vas, Srednja vas) kot enklava ribniške župnije. Že toponim sam razkriva, da je tamkajšna cerkev Marijinega vnebovzeta – bržkone kar precej – starejša od »nove« cerkve v Kočevju, zgrajene leta 1339.⁴⁰

Po ustanovitvi so ortenburški vikariati v mejah ribniške župnije doživeli različno usodo, a so se večinoma že v 14. ali 15. stoletju preoblikovali v župnije, le tisti na Velikih Poljanah je bil v 16. stoletju opuščen.⁴¹ V Kočevju se župnik (plebanus) omenja že leta 1391,⁴² v Osilnici leta 1501.⁴³ Da bi bila »Gotenica« v listini iz leta 1363 vas tega imena s cerkvijo sv. Ožbalta, ne drži. Gre za očitno le tako poimenovani okoliš, Goteniško dolino, katere cerkveno središče je bilo pač v Kočevski Reki s cerkvijo sv. Janeza Krstnika, kot takšno izpričano že leta 1407 z vikarjem ali župnikom.⁴⁴ Iz življenjepisa memminškega kronista Burkarda Zinka namreč izvemo, da je se je ta leta 1407 kot enajstletnik podal v Ribnico k svojemu stricu, ki je župnikoval v Kočevski Reki (in ainem dorff, gennant an der Riegg), v Ribnici opravil šolo in tam ostal sedem let.⁴⁵ Ker lahko izraz »pfarrer« v nemščini pomeni tudi le vikarja, ta podatek seveda še ne more veljati kot dokaz o obstoju župnije. Sicer pa je prva znana omemba Kočevske Reke kot župnije (plebs) iz leta 1478.⁴⁶ V 15. stoletju je bil v župnijo povzdignjen tudi vikariat v Kostelu; prva omemba župnika datira iz leta 1480.⁴⁷ V tako imenovanem popisu kranjskih cerkvenih dragocenosti iz leta 1526 pa se že navajajo tudi vikariatne župnije kočevske župnije v **Mozlju**, **Koprivniku** in **Črmošnjicah**.⁴⁸ Kot se je to dogajalo z drugimi župnijami na ortenburških posestvih obravnavanega območja, so tudi te na Kočevskem prek Celjanov pristale v patronatu Habsburžanov v svojstvu deželnih knezov.

S potrditveno pravico pri nekdanjih ortenburških, celjskih in naposled deželno-knežjih župnijah v Ribnici, na Kočevskem, v Starem trgu pri Ložu in morda tudi v Dobrepolju si je ribniški župnik pridobil moč, ki jo je proti koncu 15. stoletja izrabil za izoblikovanje posebnega arhidiakonata na škodo gorenjskega arhidiakona. Pravna ustanovitev ribniškega arhidiakonata ni dokumentirana, a je leta 1490 vsaj neformalno že obstajal. Tega leta je izbruhnil spor med gorenjskim arhidiakonom Matijo Operto in ribniškim župnikom Jakobom Cobelsbergerjem glede pripadnosti župnije v Ložu in od te odvisne župnije na Blokah, v katerem je zmagal slednji.⁴⁹ V tem sporu o arhidiakonatu sicer še ni besede, marveč le o izvzetju teh župnij izpod oblasti gorenjskega arhidiakona,

⁴⁰ Prim. HÖFLER 2004A, str. 168, t. 1.

⁴¹ HÖFLER 2004A, str. 169, t. 11.

⁴² BCU, Ms. 892/2; OTOREPEC 1995, str. 265–266, št. 1350 (1391 IX 23), str. 267, št. 1351 (1391 XII 23).

⁴³ AAU, Acta 15, fol. 99r (1501 XII 1).

⁴⁴ Milko Kos, GHTS I, str. 168, navaja toponim v listini iz leta 1363 pod geslom Gotenica, čemur je sledil tudi podpisani (HÖFLER 2004A, str. 174, št. 1). Za Reko ima Kos, GHTS II, str. 517, šele omembo v celjskem kartularju iz leta 1457.

⁴⁵ HEGEL 1866, str. 123; kot župnik v Kočevski Reki je umrl leta 1415 (prav tam, str. 135). Na Kočevsko je prišel v spremstvu vojvodinje Margarete Teck, soproge Friderika Ortenburškega, ki ga je »naredila« za duhovnika in svojega »pisarja«. Ker Zink piše, da je služboval celih 30 let, je treba njegovo namestitev postaviti v čas okoli leta 1385.

⁴⁶ AAU, Acta 8, fol. 385r (1478 X 14); KOBLAR 1981, str. 23. Da bi se župnik iz Gotenice preselil v Kočevsko Reko zaradi turške nevarnosti, kot se misli (prim. HÖFLER 2004A, str. 173, t. 4), torej ne drži.

⁴⁷ AAU, Acta 9, fol. 357r (1480 I 2); KOBLAR 1891, str. 7.

⁴⁸ KOBLAR 1895, str. 247–248. Župnija v Mozlju se sicer omenja že nekoliko prej, in sicer leta 1503; BCU, Ms. Joppi 611, str. 97.

⁴⁹ KOBLAR 1892, str. 32, 86; KEBE 1996, str. 35.

vendar se ribniški arhidiakonot in ribniški župnik kot arhidiakon navajata že od leta 1491 dalje.⁵⁰ Ker je pod novi arhidiakonot takrat ali pa malo pozneje prišla še župnija v Škocjanu, medtem ko je Stari trg pri Poljanah pripadel kolegiatnemu kapitlju v Novem mestu, je gorenjskemu arhidiakonu od župnij cerkniške prажupnije ostala le srednjeveška cerkniška župnija z vikariati, a še za to se je moral, kot kažejo dokumenti iz 17. stoletja, posebej boriti.⁵¹

8.2.6 Četudi ni dokaza, da bi bila tamkajšnja cerkev najstarejša v cerkniški prажupniji, je župnija sv. Jurija v **Starem trgu pri Ložu**, v srednjem veku vseskozi poimenovana po Ložu, prva, ki jo zasledimo v arhivskem gradivu. Ustanovil jo je patriarh za svoje, v 12. stoletju kolonizirano ozemlje, njen patronat pa za odškodnino ene vasi odstopil fevdnikom, grofom s Strmca (Sternberg) na Koroškem, stranski veji vovbrških grofov, ki so se zatem včasih imenovali tudi po Ložu. O tem govori listina iz leta 1221, s katero je patriarh Bertold grofu Viljemu iz Loža in njegovim naslednikom priznal patronatno pravico nad župnijo (super plebe seu ecclesia de Lovs).⁵² Grof je namreč patriarhu dokazal, da je patronat nad župnijo imel že njegov ded, kar nas popelje nazaj do sredine 12. stoletja.⁵³ Leta 1230 je prvič izpričan tudi župnik (Rudolfus plebanus de Los).⁵⁴ Zatem se Lož kot župnija navaja skupaj z Vipavo in Cerknico v popisu papeških dajatev za patriarha Bertolda leta 1247⁵⁵ in z obema še v popisu iz leta 1296, in sicer v rubriki »na Krasu«.⁵⁶ Tudi to kaže na povezanost loške in vipavske župnije s Furlanijo, a že podoben popis iz leta 1323 ima vse tri v arhidiakonatu Kranjske in Marke.⁵⁷

Kanonične pravice starotrske župnije so tesno povezane z usodo loškega gradu in gospostva.⁵⁸ Po nekajletnem sporu Ulrika s Strmca s Hermanom I. Ortenburškim zaradi nekkih drugih stvari je Ortenburžan leta 1244 Ulrika ujel, ta pa mu je za prostost obljubil izplačilo 1000 mark z jamstvom patriarha Bertold. A Ulrik tolikšne vsote denarja ni mogel zbrati, zato je Lož pripadel Ogleju. To seveda še ne pomeni, da je s tem patriarhu pripadel tudi patronat nad cerkvijo v Starem trgu, a se je s časom to vendarle zgodilo. Grad in gospostvo sta nato večkrat nasilno prehajala iz rok v roke, pri čemer so ob sodelovanju Šteberških bili glavni akterji Goriški in Ortenburžani, dokler ju ni patriarh Bertrand leta 1335 podelil v fevd Hermanu II. Ortenburškemu, a mu ju je še isto leto odvzel. Tudi ko so v igro vstopili še Habsburžani, je župnija ostala v polnih patriarhovih pravicah, tako ob imenovanju župnika leta 1288,⁵⁹ 1322,⁶⁰ 1341 in 1351.⁶¹ Septembra leta 1377 je patriarh Markvard Friderika III. Ortenburškega investiral v fevde Ortnek, Poljane, Kostel in

⁵⁰ VALE 1943, str. 89, op. 2 (1491 IX 24), str. 76, op. 4; KOBLAR 1892, str. 32–33, 54–55, 87.

⁵¹ Gl. k temu tudi HÖFLER 2004A, str. 136–137; KOBLAR 1891, str. 5; KOBLAR 1892, str. 90.

⁵² 1221 I XII; VALENTINELLI 1858, str. 402; DF III/69; UBK^r II/41; GZS V/346; BERNHARD 2006, str. 192–193, št. P 15.

⁵³ Prim. OKOLIŠ 1995, str. 362–363.

⁵⁴ UBK^r II/70; GZS V/530; KEBE 1996, str. 38, z drugimi navedenimi iz zgodovine starotrske loške župnije.

⁵⁵ Priloga A, št. 74.

⁵⁶ Priloga B, št. 494.

⁵⁷ SELLA/VALE 1941, str. 39.

⁵⁸ Navedenosti OKOLIŠ 1995; KEBE 1996, str. 16 in dalje.

⁵⁹ 1288 IV 14; listina v HHStAW; KEBE 1996, str. 38.

⁶⁰ 1322 IX 9; ZENAROLA PASTORE 1983, str. 79 (po BCU, fasc. 1474/III).

⁶¹ BAU, Ms. 29 (Gubertinus de Novate), fol. 21v (1341 II 20); ASU/AN, fasc. 5119/III (Gubertinus de Novate), fol. 49v (1351 VI 2); OTOREPEC 1995, str. 182, št. 904, 224, št. 1151; KOBLAR 1891, str. 25–26.

Čušperk, hkrati pa izrecno izvzel Lož.⁶² Kljub temu se v dva meseca zatem sklenjeni dedni pogodbi med Friderikom na eni ter Hermanom I. in Viljemom Celjskima na drugi strani med Ortenburžanovimi posestmi poleg odvetništva nad pripadajočimi mu gorenjskimi cerkvami navaja tudi odvetništvo nad cerkvijo sv. Jurija v Ložu.⁶³ Gre torej za pravico Ortenburških, ki sega globlje nazaj. Leta 1394 pa je, kot smo videli, patriarh Janez Frideriku podelil tudi patronat nad župnijo, pri tem pa za konfirmatorja določil ribniškega župnika. Nadaljnja usoda patronata je takšna kot pri drugih ortenburških župnijah.

Od starotrških podružnic zbuja pozornost cerkev sv. Jedrti v Nadlesku, le kilometer stran od Starega trga, ki je bila prvotno posvečena sv. Janezu Krstniku.⁶⁴ O tem, da je imela vlogo krstne kapele starotrške župnije, ni treba dvomiti, za to, da bi to bila prva cerkev v tem okolišu, kot se to kaže z Ločnikom v škocjanski župniji, pa nimamo v rokah nobenega dokaza.

Pomembna prelomnica v zgodovini Starega trga se je zgodila leta 1341, ko je patriarh Bertrand premestil sejem iz Starega trga v naselje, ki se je zaradi strateških razlogov razvilo pod loškim gradom.⁶⁵ Po tem letu so v novem trgu, leta 1477 razglašenem za mesto, za potrebe tamkajšnjih prebivalcev zgradili sv. Petru posvečeno cerkev. Ko se v zgodovinskem gradivu prvič pojavi, leta 1428 (gotshaws ... sand Peter czu Löss in dem markcht), je že imela beneficiata.⁶⁶ Pomembnejšega statusa v vrsti starotrških podružnic pa ni dosegla, saj je sedež župnije ostal pri cerkvi sv. Jurija.

Pač pa je v mejah starotrške župnije v srednjem veku nastal vikariat pri cerkvi sv. Mihaela na **Blokah**, dokumentiran leta 1332 prek toponima »fara« (ze Oblok in der phar), ki se je uveljavil za kraj s cerkvijo (Fara pri Novi vasi).⁶⁷ Upošteva se možnost, da je tu (praedium quod dicitur Oblach) že v prvih desetletjih po ustanovitvi leta 1136 prejel posest cistercijski samostan v Stični – neki drug vir jo opredeljuje kot »dvor« (Hof) –,⁶⁸ in glede na patrocinj bi utegnili biti cerkev precej starejša. Kot »fara« se Bloke pojavljajo od leta 1366 dalje,⁶⁹ zato spričo dvoumnosti tega nemškega termina vse v 15. stoletje ni jasno, od kdaj imamo opraviti z župnijo. Vendar se župnik (plebanus) tu omenja vsaj leta 1472.⁷⁰ Leta 1490 je izbruhnil spor med ribniškim župnikom in gorenjskim arhidiakonom glede jurisdikcije nad Starim trgom in Blokami, o katerem smo že govorili.⁷¹ Takrat je obe župniji oskrboval isti župnik, namreč Martin Ratgeb, ki se je leta 1472 pojavil kot župnik na Blokah. Vikariat je bil očitno župnijska ustanova, a je, kolikor je znano, vikarja ali župnika tako kot pri drugih vikariatih nekdanjih ortenburških župnij izbiral in

⁶² 1377 IX 22; BIANCHI 1847, str. 391, št. 1357.

⁶³ 1377 XI 23; HITZINGER 1854A, str. 90; za to pogodbo gl. MC X/837, 838. Pri tem je treba opozoriti na to, da je to bilo edino ortenburško cerkveno odvetništvo na tem koncu, torej brez Dobrepolja, Ribnice in Starega trga pri Poljanah.

⁶⁴ HÖFLER 2004A, str. 154, št. 11.

⁶⁵ 1341 II 21; JOPPI 1890, str. 58, št. 158; OTOREPEC 1995, str. 182, št. 905.

⁶⁶ 1428 IV 21; listina nekdanj župnijski arhiv v Starem trgu, zdaj NšAL; KOMATAR 1904, str. 46.

⁶⁷ 1332 VIII 10; listina v ARS.

⁶⁸ Jože M. Grebenc in za njim Jože Mlinarič ga lokalizirata na Ubeljsko pod Nanosom; GREBENC 1973, str. 22, št. 13, 183–184; MLINARIČ 1995, str. 97. Vendar je na Blokah izpričana stiška posest še leta 1230, ko je bila v odvetništvu grofa Viljema Vovbrškega oziroma iz Loža; UBKr II/70; MC IV,1/1975; GZS V/530; prim. tudi GHTS I, str. 29.

⁶⁹ KOMATAR 1906, str. 50–51, št. 160 (1366 III 29); BIZJAK/PREINFALK 2008, str. 222–223, št. 158; GHTS I, str. 29–30.

⁷⁰ KOBLAR 1891, str. 3.

⁷¹ KOBLAR 1892, str. 32, 86.

prezentiral zemljiški gospod, po letu 1456 deželni knez oziroma cesar, potrjeval pa prek matične župnije v Starem trgu ribniški župnik in arhidiakon,⁷² dokler si ni – če že ne prej, vsaj v obdobju protireformacije – konfirmacijske pravice vzel nazaj patriarh.

8.2.7 Po odcepitvi obravnavanih župnij je patriarhu od cerkniške pražupnije v polnih pravicah ostala le še župnija Marijinega rojstva v **Cerknici**, mestoma navedena tudi po Gorenji vasi (Oberdorf).⁷³ Kljub temu, da gre za sedež pražupnije iz časa pred letom 1040, so konkretni listinski podatki o njej razmeroma pozni. Po letu 1247, ko se navaja v popisu papeških dajatev za patriarha Bertolda, je iz obdobja med letoma 1261 in 1282 znan župnik Leopold (Lupold) »in Cyrknitz«, »Circheniç« in podobno.⁷⁴ S cerkvijo (usque ad ecclesias de Cirqueniz) je leta 1265 med drugimi točkami naznačena meja, ki je po odloku generalnega kapitlja reda kartuzijani v Bistri razen v izjemnih primerih ne smejo prekoračiti (tako imenovani »terminus monachorum«).⁷⁵ Kot je bilo pričakovati, je patriarh župnijo podeljeval »pleno iure« – tako tudi leta 1319⁷⁶ – in ker je bila ugledna in bogata, pretežno kajpak ljudem iz vrst furlanskih klerikov, ki jih pogosto srečamo v njegovem spremstvu kot urejevalce zadev ali priče. Kljub temu jo je patriarh Ludovik della Torre (1359–1365) inkorporiral kartuzijanskemu samostanu v Bistri. Ta listina se ni ohranila, pač pa potrditev papeža Bonifacija IX. s ponovitvijo inkorporacije iz leta 1395,⁷⁷ in leto zatem (1396) je vojvoda Viljem že naročil deželnemu glavarju Hermanu II. Celjskemu, naj župnijo izroči samostanu, brž ko bo prosta.⁷⁸ Inkorporacija je bila le delna: samostan je iz dohodkov župnije moral izločiti vzdrževalnino za večnega vikarja, ki se je moral podrediti škofovi oblasti (episcopalia iuria), torej ni smel biti iz vrst redovnikov.

Z inkorporacijo Cerknice je samostan prejel patronat nad župnijo z obvezo, da vikarja prezentira patriarhu v potrditev. Vendar konkretnih podatkov o tem ni. Še več: zaradi težav z župniki, ki se niso hoteli odpovedati župnji in njenim dohodkom, do izvedbe inkorporacije v resnici ni prišlo, ne pod patriarhom Ludovikom ne po letu 1395. Poleg tega so se pojavile težave, povezane z dejstvom, da samostan ni stal na teritoriju župnije, ki mu je bila podeljena, marveč v mejah ljubljanske šentpeterske župnije oziroma njenega vrhniškega vikariata, pri katerih ni imel nikakršnih pravic. Težave so se izrazile posebej po ustanovitvi ljubljanske škofije, ko je samostan prišel pod drugo škofijsko oblast kot inkorporirana mu župnija. Morda je temu treba pripisati dejstvo, da je patronat nad njo v 15. stoletju pristal v rokah deželnega kneza, če že ne za cesarja Friderika III. vsaj za kralja Maksimilijana I. Tako je Maksimilijan leta 1493 obvestil patriarha Nikolaja Donata, da je Pietro Bonomo, njegov sekretar in poznejši tržaški škof, zamenjal cesarski vikariat v oglejskem kapitlju za župnijo v Cerknici, ki jo je dotlej imel Peter, naslovni škof v Nišu

⁷² Prim. KOBLAR 1892, str. 86–87.

⁷³ Tako leta 1338 s Friderikom, »vicry ze Oberdorf«; KOMATAR 1900, str. 54, št. 31 (1338 III 4; zdaj v ARS, zbirka rokopisov).

⁷⁴ UBKr II/286 (1261 VI 17), 396, 396a (1269 VII 9); KOMATAR 1900, str. 44, št. 4 (1274 V 25) in št. 6 (1282); MLINARIČ 2001, str. 448. Na tem mestu moramo pripomniti, da se v furlanskih virih kot »Circhiniç« in podobno imenuje tudi Cerkno na Tolminskem, zato moramo biti pri identifikaciji tega toponima previdni, saj se pogosto dogaja, da je Cerkno zamenjano s Cerknico; gl. npr. GZS VI,1/289.

⁷⁵ CHMEL 1849, str. 67–68, št. LXVII; AH I, str. 110–111, št. 42; MLINARIČ 2001, str. 37–38.

⁷⁶ 1319 III 5; ZENAROLA PASTORE 1983, str. 106 (po BCU, fasc. 1473/II).

⁷⁷ 1395 III 22; HITZINGER 1854, str. 92; MLINARIČ 2001, str. 80–81.

⁷⁸ 1396 IX 9; KOMATAR 1900, str 69, št. 67.

(episcopus nisariensis),⁷⁹ na župnijo pa je konkretno prezentiral leta 1499.⁸⁰ Krivico, ki se je godila kartuzijanom, je popravil šele nadvojvoda Ferdinand II., ko je leta 1618 župnijo podelil samostanu.⁸¹

Tako imenovani papeški desetinski seznam iz leta 1296 navaja za ljubljansko šentpetrsko župnijo dve župniji, posvečeni sv. Vidu, ki sta tudi označeni po Ljubljani. Medtem ko »S. Vitus supra Laybacum. Plebanus S. Viti supra Laybacum« pomeni Šentvid nad Ljubljano, se zapis »Plebanus S. Viti ultra Laybacum«⁸² nanaša na župnijo sv. Vida v **Preserju**, ki se sicer v srednjeveškem gradivu praviloma imenuje po bližnjem Kamniku (Stein) pod Krimom. Pojav župnika (plebanus) sicer govori o samostojni župniji, a poznejši viri razkrivajo, da gre za vikariat cerkniške župnije. Tako se leta 1321 in 1322 v Preserju (in Stein) navaja le vikar (dominus Fridericus vicarius in Stein),⁸³ ob podelitvi vikariata iz rok patriarha Bertranda leta 1350 pa se določno bere, da je kandidata patriarhu predlagal cerkniški župnik Johannes de Reate, ki mu vikariat pripada kot podružnična cerkev (sicut ecclesia filialis).⁸⁴ Vikariat je bil slej ko prej ustanovljen za potrebe podložnikov nekdanjega spanheimskega ljubljanskega gospostva na teritoriju cerkniške župnije, saj se skupaj s cerkvijo v Preserju vse njegove podružnice leta 1526 navajajo v mejah vicedomskega deželjskega sodišča.⁸⁵ Kot prvo cerkev v vlogi krstne cerkve lahko tu predvidevamo cerkev sv. Janeza Krstnika v Zabočevu, ki v srednjeveških virih ni izpričana, zgodaj, leta 1351, pa se omenja cerkev sv. Marjete v Borovnici kot podružnica »kapele« v Preserju (ecclesia sancte Margarete in Wraunicz capelle sancti Viti in Stayn subjecta).⁸⁶ S tem je potrjeno, da je vikariat svoje leta 1526 izkazano območje prejel že ob ustanovitvi. Kot večni vikar (vicarius perpetuus) je omenjenega leta 1351 v Preserju služboval patriarhov kaplan Konrad iz Gornjega Grada.

Iz srednjega veka slej ko prej izvira tudi cerkniški vikariat pri cerkvi sv. Marjete v **Planini**. Postavitev cerkve je treba povezati s trgovcem Planina, ki je prvič izpričan kot »trg na reki Unec« leta 1217, ko je goriški grof Engelbert osvobodil stiški samostan carine pri prevozu blaga skozenj.⁸⁷ Cerkev, prvič omenjena leta 1361 v registrski knjigi goriških grofov (Sand Margreten pey der Albn)⁸⁸ in zatem leta 1368 (ze der Alben in dem dorff sand Margretten),⁸⁹ je bila zgrajena zunaj trga v vasi (Dolenja Planina). Listinskega dokaza o tem, da bi bil vikariat ustanovljen že v srednjem veku, ni, a tako imenovani seznam kranskih cerkvenih dragocenosti iz leta 1526 cerkev sv. Marjete že navaja kot »farno«, in

⁷⁹ CDI IV/1275 (1493 s.d.).

⁸⁰ AAU, Acta 24, fol. 214v–215r (1499 V 27); ob podelitvi leta 1489 (1489 VI 23; AAU, Acta 13, fol. 499r) prezentacija ni omenjena. Sicer pa gl. HÖFLER 2004A, str. 148–149, št. 5.

⁸¹ MLINARIČ 2001, str. 464–465, sicer pa o tem str. 452 in dalje.

⁸² Št. 563, 464. Valejevo napačno branje prvega vnosa kot »sub Laybacum« je tudi podpisanege pripe-ljalo do napačne identifikacije te cerkve s Preserjem; HÖFLER 2004, str. 144, t. 3.

⁸³ KOMATAR 1900, str. 52, št. 25 (1321 II 16), 53, št. 27 (1322 III 28).

⁸⁴ BCU, Ms. 1472/IV (Gubertinus de Novate), fol. 118v–119r (1350 II 19); OTOREPEC 1995, str. 220, št. 1130. Prim. tudi omembi iz let 1351 in 1375 KOBLAR 1891, str. 21.

⁸⁵ KOBLAR 1895, str. 82.

⁸⁶ ASU/AN, fasc. 5119 (Gubertinus de Novate), nevezano (1351 IV 9); VALENTINELLI 1858, str. 460–461; KOBLAR 1891, str. 3. – Le nekaj dni zatem, 11. aprila 1351, pa je generalni vikar oglejskega patriarha vikarju cerkve sv. Vida v Preserju zapovedal, naj prepove imeti sejem v cerkvi sv. Marjete v Borovnici; ZENAROLA PASTORE 1983, str. 177.

⁸⁷ UBKR II/33; GZS V/277. Nadrobnosti o tem Kos 1965/66, str. 145–147

⁸⁸ 1361 III 23; HHSStAW, W 594, fol. 62v (po GHST II, str. 428).

⁸⁹ 1368 VI 17; KOMATAR 1906, str. 54, št. 68; BIZJAK/PREINFALK 2008, str. 231–232, št. 165.

sicer v planinskem (hasperškem) deželskem sodišču.⁹⁰ Ker je bil vikariat, kolikor je znano iz poznejših virov, v podelitvi cerkniškega župnika,⁹¹ gre za župnijsko ustanovo, pač pa kaže njegov obseg, da je bil ustanovljen za podložnike tistega severozahodnega dela leta 1040 oglejskemu patriarhu podeljene posesti, ki so si ga kot oglejski fevdniki pred letom 1217 prilastili goriški grofje in je prek Celjanov in Habsburžanov prišel v roke deželnega kneza. Treba pa je dodati, da tri cerkve, ki jih seznam iz leta 1526 navaja v hasperškem deželskem sodišču, na Uncu (sv. Martina), sv. Kancijana pri Rakeku in v Ivanjem Selu (Matere božje), niso bile planinske podružnice, marveč so neposredno pripadale Cerknici. To pomeni, da je bilo ozemlje, za katerega je nastal planinski vikariat, nekoliko manjše od hasperškega deželskega sodišča.

8.3 Pražupnija sv. Vida v Šentvidu na Dolenjskem

8.3.1 Vse kaže, da sta dolenjski del nekdanje Savinjske krajine zahodno od Save pokrivali dve pražupniji, in sicer v Šentvidu in v Leskovcu pri Krškem. Obe sta domnevno nastali na kronskih ozemljih, ki ju je v prvih desetletjih 11. stoletja vladar podelil grofu Viljemu II., sinu Heme Breško-Seliške.

Teritorialno osnovo pražupnije sv. Vida v Šentvidu tvori ozemlje, dokumentirano z darovnico cesarja Henrika II. grofu Viljemu leta 1016, obsegajoče posestvo »med Savo in Mirno«.⁹² Glede na dikcijo darovnice naj bi se to ozemlje ujemalo s teritorijem župnije v Šentrupertu, približno zamejenim z reko Mirno. Vendar se je posest Heme Breško-Seliške na tem koncu, ki je sicer izpričana šele z njenimi dediči, raztezala precej prek meja tega ozemlja proti zahodu in jugu na območje župnije v Šentvidu, kjer predvidevamo tudi sedež pražupnije, in župnij v Dobrniču in Trebnjem. Možnosti sta seveda dve: ali je darovnica iz leta 1016 zajela tudi to območje ali pa je bilo to območje grofu Viljemu podeljeno s kakšno drugo kraljevo darovnico, ki se ni ohranila.⁹³

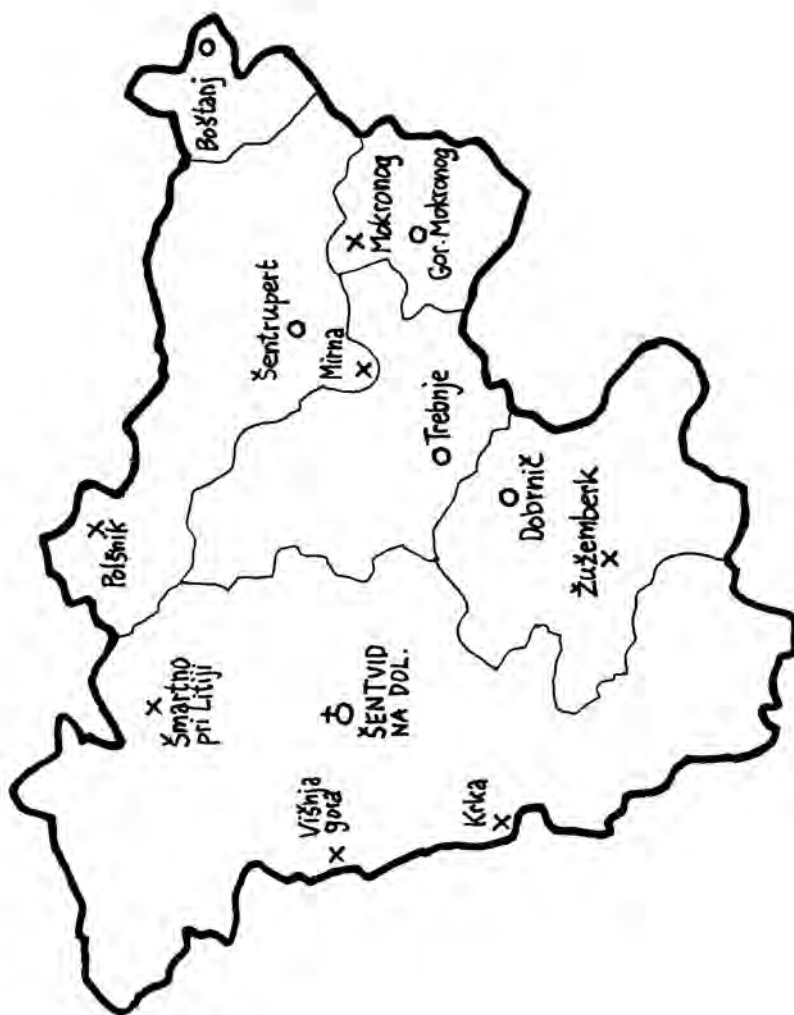
Kakorkoli že, obstajajo močni indici za to, da je pražupnija sv. Vida v Šentvidu na Dolenjskem nastala pred letom 1016 za kronsko ozemlje, ki je poleg srednjeveške šentviške župnije obsegalo še srednjeveške župnije v Šentrupertu, Trebnjem in Dobrniču. Na to je opozoril že Franc Kos v regestu ustanovne listine za stiški samostan iz leta 1136 na podlagi dejstva, da je patriarh Peregrin I. za posestvo Stična, ki so mu ga prepustili za ustanovitev samostana, Višnjegorske odškodoval z nekaj vasi in posesti šentviške župnije, ki so ležale tudi v šentruperški, v trebanjski in v dobrniški župniji oziroma v njenem

⁹⁰ KOBLAR 1895, str. 255.

⁹¹ Tako za leto 1595 KOBLAR 1892, str. 81.

⁹² 1016 IV 15, Bamberg; MC I/12; BRESSLAU 1900/03, str 440–441, št. 346; GZS III/35. V darovnici sta navedeni le dve enoti, najprej 30 kraljevskih kmetij v Kozjem ter zatem posest med rekami Savo, Savinjo, Sotlo in Mirno (inter fluenta Souuuę et Souņę, Zótlę et Nirinę), ki pravzaprav obsega dve območji, to med Savo in Mirno in drugo na oni strani Save med Savinjo in Sotlo; prim. k temu *Atlas*, zemljevid str. 66. Medtem je Ljudmil Hauptmann Sotlo iz te darovnice poistovetil z levim pritokom reke Mirne vzhodno od vasi s tem imenom in območji formuliral kot »med Savinjo in Savo« ter »med Sotlo in Mirno«; HAUPTMANN 1929 (1999), str. 64); HAUPTMANN 1935, zemljevid med str. 232 in 233; gl tudi GHYS II, str. 566–567. Če upoštevamo meje srednjeveške šentruperške župnije, je to ozemlje seglo ne le prek mirnske Sotle, marveč s Tržiščem tudi prek same Mirne. Za Gorenji Mokronog gl. tu v nadaljevanju.

⁹³ Listina iz leta 1016 je znana le prek po izgubljenem izvorniku ponarejenega prepisa iz let 1170–1171 v kopalni knjigi krške škofije, zato je prav možno, da je obstajala tudi kraljeva darovnica za to območje, ki pa je v Krki niso prepisali, ker ni zadevala takratne posesti krške škofije in je zato ostala neznana.

10 Zemljepisna skica praznupnije Šentvid na Dolenjskem (po: Miklavčič 1945)

žužemberškem vikariatu.⁹⁴ To seveda še ne pomeni, da teh treh župnij leta 1136 še ni bilo, kajti omenjene vasi je šentviški župnik lahko prejel kot odškodnino za privoljenje, da se te ustanovijo in izločijo izpod njegove oblasti. Edini kraj, ki izstopa iz te sheme, je Grosuplje. Kot je bilo povedano v prejšnjem poglavju, se župnija, kamor je sodilo Grosuplje, to je Šmarje, ni izločila iz Šentvida, marveč iz ljubljanskega Šentpetra, zato se postavlja vprašanje, ali je »Graslup« (tudi Groslupp) v stiški ustanovni listini res šmarsko Grosuplje. Na drugi strani pa je znano, da je v Grosupljem vse v 14. stoletje imela kmetije salzburška cerkev v okviru svojega posestva, imenovanega Cesta, katerega začetki segajo še v 11. stoletje. Obstoje tega posestva, o katerem je tu že večkrat tekla beseda, je izpričan leta 1141, to je prav v času ustanovitve samostana v Stični, in ga je mogoče rekonstruirati po dokumentih iz okoli leta 1314, ko ga je salzburški nadškof Weichart podelil v fevd grofu Majnhardu Ortenburškemu.⁹⁵

Prvo zgodovinsko vest o šentviški župniji zasledimo prav v povezavi z ustanovitvijo stiškega samostana. Po nepristnem fragmentu v Pucljevi stiški kroniki iz leta 1719 naj bi ustanovitelj cisterce, patriarh Peregrin I., okoli leta 1132 župnijo (parochiam sancti Viti prope Sitticum) začasno predal menihom, da bi pri njej prebivali, dokler ne bo zgrajena samostanska hiša.⁹⁶ Določno pa se imenuje v ustanovni listini iz leta 1136 kot »ecclesia sancti Viti«, ko je bil njen odvetnik Ditrik Višnjegorski.⁹⁷ V papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 se navaja na čelu župnij v Marki (Plebes Marchie. S. Vitus).⁹⁸ O tem, da je bila kot pražupnija v polnih pravicah oglejskega patriarha, ni treba dvomiti, čeravno je to potrjeno šele ob inkorporaciji župnije stiškemu samostanu leta 1389 s strani patriarha Janeza Sobieslavskega. V inkorporacijski listini⁹⁹ je patriarh zapisal, da njena »collatio et provisio pleno iure ad nos dignoscitur pertinere«. Župnijo je samostan prejel kot menzhalno posest, s tem da je iz dohodkov župnije moral izločiti vzdrževalnino za večnega vikarja s pravico prezentacije, medtem ko je »ius confirmandi« ostal pri patriarhu.

Z inkorporacijo šentviške župnije je stiški samostan prevzel tudi vse njene dotlej ustanovljene vikariate in njihove podružnice, kar je v inkorporacijski listini posebej omenjeno (cum omnibus filialibus & cappellis, iuribus & pertinentiis suis). Bili so trije, nastali v 14. stoletju. Prvi od teh je dokumentiran vikariat sv. Kozma in Damijana v **Krki na Dolenjskem**, v preteklosti imenovani »Gornja Krka« (Vrhkrka, Obern Gurk). Vikariat se prvič omenja kot »fara« leta 1347 (in der pharr ze der Obern Gurk),¹⁰⁰ patrocinj cerkve je izpričan leta 1495.¹⁰¹ V letu, ko je vikariat z matično župnijo prišel pod Stično, leta 1389, se tu že navaja župnik (plebanus).¹⁰² Cerkev sv. Martina v **Šmartnem pri Litiji** se

⁹⁴ GZS IV/130 in posebej tam, op. 3; k temu tudi GREBENC 1973, str. 227; MLINARIČ 1995, str. 48, 57.

⁹⁵ Kos 1940, str. 68–69. Da bi bil »Groslupp« res Grosuplje, je podvomil tudi Grebenc (prav tam), ko ga je dal v narekovaj. Po njegovi domnevi (str. 228) gre za napako in bi moralo stati Groslog (Velika Loka).

⁹⁶ UBKr I/83; GZS IV/131; BERNHARD 2006, str. 253–254, št. S 1. O ustanovitvi samostana nadrobneje MLINARIČ 1995, str. 33 in dalje.

⁹⁷ UBKr I/79; GZS IV/130; MLINARIČ 1995, str. 955–956; BERNHARD 2006, str. 254–257, št. S 2.

⁹⁸ Št. 476.

⁹⁹ 1389 III 27; ARS, Stiški arhiv; GREBENC 1973, str. 80, št. 265; MLINARIČ 1995, str. 180–182, 815–816; objava listine FIDLER 1786, str. 338–340, št. 40; potrditev inkorporacije po papežu Bonifaciju 1403 XII 12 (potrditve prepisov s 1404 I/31, 1459 13/10, oboje ARS, Stiški arhiv, fasc. 1).

¹⁰⁰ 1347 VII 25; listina nekdanj HHStAW, zdaj ARS.

¹⁰¹ AAU, Acta 16, fol. 141v (1495 IX 26).

¹⁰² 1389 XII 12; ARS, zbirka listin.

v arhivskem gradivu prvič pojavi leta 1363, ko je patriarh Ludovik della Torre dovolil nekaj krajevnim plemičem, da povečajo in prezidajo kapelo sv. Mihaela pri tej cerkvi, hčeri župnije sv. Vida pri Stični (in Luty a apud ecclesiam S. Martini filiam Plebis S. Viti prope Sytich), imenovano karnar (carnarium), in jo dotirajo s privoljenjem šentviškega župnika Geslerja (Ghesler).¹⁰³ Takrat je verjetno že bila vikariatna, čeravno se vikariat (fara) omenja šele leta 1380 (in sand Mertner Luteyer phar).¹⁰⁴ V 15. stoletju je bila povzdignjena v župnijsko, kar je dokumentirano z župnikom (plebanus ad S. Martinum prope Luthiam) leta 1476,¹⁰⁵ a označba še vedno niha. Tako se še leta 1480 isti duhovnik imenuje enkrat kot vikar in drugič kot župnik.¹⁰⁶ Da sega vikariat pri cerkvi sv. Egidija v **Višnji Gori** še v 14. stoletje, ni dvoma, saj je bil na bližnjem gradu sedež gospodstva, ki sega nazaj do Višnjegorskih, in tudi razmeroma star patrocinijske cerkve je bil priljubljen zlasti onstran Karavank. A podatkov o cerkvi ni vse do leta 1496, ko je tu že obstajala župnija (plebs S. Egidij in Bayxemberg).¹⁰⁷

Vsi ti trije vikariati so bili župnijske ustanove. Če je nanje prezentiral župnik v Šentvidu, kot bi bilo običajno, ni dokumentirano, a z inkorporacijo matične župnije samostanu v Stični je njihov podeljevalec postal stiški opat. Tudi o tem, ali je opat moral duhovnike dati v potrditev patriarhu, kot bi tudi bilo običajno, gradiva ni, vendar so bili vikariati v novem veku, ko je opat lahko nanje nameščel redovnike, pač stiški s polnimi pravicami.

8.3.2 Prva cerkev v mejah šentruperške župnije je bila bržčas cerkev sv. Petra v Gorenjem Mokronogu. Glede na patrocinijski in tamkajšnji stari grad, kjer domnevamo prvi upravni sedež posestva, ki ga je pokrivala ta župnija, jo lahko postavimo v čas pred leto 1016 ali kmalu zatem, ko je savinjski grof Viljem II. iz rok cesarja Henrika II. prejel posestvo »med Savo in Mirno«. Bila je lastniška, saj se je iz nje razvila župnija in se povsem osamosvojila. Zaradi tega je njena zgodovina drugačna od šentruperške in jo bomo obravnavali posebej.

Teritorialna podlaga župnije sv. Ruperta v **Šentrupertu na Dolenjskem** je bilo posestvo, obsegajoče Škrljevo (Chrillouua), po katerem se župnija včasih tudi imenuje, in druge vasi, ki ga je grofica Hema Breško-Seliška pred smrtjo (1045) podelila cerkvi sv. Marije v Krki na Koroškem in tamkajšnji ženski redovni skupnosti, pri kateri je bila leta 1072 ustanovljena škofija.¹⁰⁸ Zaradi patrocinijske, sv. Ruperta, lahko postavitev cerkve in s tem ustanovitev župnije datiramo v čas pred letom 1072, ko je s posestvijsko krške cerkve še upravljal salzburški nadškof. Temu pa je treba dodati, da ožji okoliš Mirne, ki je tudi sodil pod to župnijo, ni prejela krška cerkev, marveč so ga dobili Hemini dediči, česar se bomo še dotaknili. Opraviti imamo torej s patriarhovo intervencijo. Prva omemba cerkve datira v leto 1163, ko je v njej (apud Crilog in ecclesia S. Rūberti) patriarh Ulrik II. v navzočnosti celotnega duhovniškega zbora (in pleno capitulo) potrdil ustanovitev župnije v Velesovem.¹⁰⁹ Že to kaže na njeno visoko hierarhično mesto med cerkvami v regiji.

Kljub jasnim posestniškim razmeram je bila župnija patriarhatska ustanova – kot druge te vrste, ki smo jih že ali pa jih še bomo obravnavali, pač iz sredine ali druge po-

¹⁰³ 1363 II 13; VALENTINELLI 1858, str. 488.

¹⁰⁴ 1380 IV 24; listina v ARS.

¹⁰⁵ AAU, Acta 7, fol. 204v (1476 IX 19).

¹⁰⁶ AAU, Acta 9, fol. 236r, 455r.

¹⁰⁷ AAU, Acta 18, fol 227r (1496 XI 23).

¹⁰⁸ MC I/17; GZS III/129.

¹⁰⁹ UBKf I/128; GZS IV/462; BERNHARD 2006, str. 180–182, št. P 7.

lovce 11. stoletja, vsekakor pa iz časa pred letom 1072 – in takšna v polnih pravicah oglejskega patriarha. Čeravno kaže, da se je patriarh že v prvi polovici 14. stoletja uklo-
nil željam laikov, tako leta 1336, ko je župnika (Konrada iz Gleisdorfa) imenoval »sub
consideratione« Friderika Žovneškega,¹¹⁰ je njen patronat šele patriarh Janez leta 1392
oziroma 1393 v skupini drugih patronatov podelil grofu Hermanu I. Celjskemu.¹¹¹ V
zapisu o imenovanju župnika leta 1336 je Friderik Žovneški označen kot glavar Kranjske
in Marke, imel pa je po vsej verjetnosti v posesti tudi že bližnji grad Mirna (Neudegg),
četudi naj bi ga dobil od patriarha v fevd šele leto zatem.¹¹² Tako je patronat nad župnijo
leta 1456 prišel na Habsburžane oziroma deželne kneze. Med pomembnimi župniki, ki
jih je cesar Friderik III. postavil v Šentrupert, je bil Jakob Aueršperški-Turjaški, sin Her-
barda (IX.), ki je februarja leta 1475 nasledil Janeza Krausa in leta 1480 postal dolenski
arhidiakon.¹¹³ Patriarh je Aueršperškega za župnika imenoval po kratkem zapletu, ki je
nastal po smrti Janeza Harrerja, sorodnika Turjaških, ki ga je bil semkaj postavil že Fri-
derik II. Celjski leta 1450.¹¹⁴ Ob ustanovitvi kolegiatnega kapitlja v Novem mestu leta
1493, ko je aktualni šentruperški župnik Jakob Aueršperški postal prvi novomeški prošt,
pa je cesar Friderik III. župnijo inkorporiral kapitlju. Inkorporacija je bila realizirana 21.
marca leta 1495.¹¹⁵

V mejah šentruperške župnije sta znani dve domnevno stari krstni cerkvi, in sicer
sv. Janeza Krstnika v Šentjanžu za najbolj oddaljeni vzhodni konec župnijskega teritorija
in na Mirni. Medtem ko je prva ves srednji vek ostala na stopnji podružnice, tudi po-
datkov o njej v srednjem veku ni, je cerkev sv. Janeza Krstnika na **Mirni na Dolenjskem**
že pred koncem srednjega veka dobila stalnega duhovnika, če že ne vikarja. V arhivskem
gradivu se prvič omenja leta 1265, ko je v njej (iuxta castrum Nidekk in ecclesia sancti
Johannis) koroški vojvoda Ulrik Spanheimski freisinški cerkvi potrdil sodne in druge
svoboščine na njenih posestvih v Marki.¹¹⁶ Leta 1477 je tu kot »socius animarum« služ-
boval kaplan šentruperškega župnika Jakoba Auerspergerja.¹¹⁷ Da je kaplan na Mirni že

¹¹⁰ ASU/AN, fasc. 5120/VI (Gubertinus de Novate), fol. 4v (1336 IV 14); OTOREPEC 1995, str. 159, št. 780.

¹¹¹ 1393 (= 1392) XII 28; insert v potrditveni buli papeža Bonifacija IX. 1393 VI 5; GÖTH 1857, str. 248–251; OROŽEN IV/2, str. 13–15; STEKLASA 1913, str. 43–46.

¹¹² Kos 2005, str. 192.

¹¹³ AAU, Collationes, fol. 42r (1475 II 10); KOMATAR 1910, str. 232, št. 506; BIZJAK/PREINFALK 2009, str. 496, št. 352. Da je bil Jakob iz rodu Turjaških in Herbardov sin, je razvidno iz njegove ordinacije za duhovnika v Ogleju 1. aprila 1469; KOMATAR 1910, str. 227, št. 494; BIZJAK/PREINFALK 2009, str. 470–471, št. 332. Imenovanje za arhidiakona je v AAU, Acta 9, fol. 388r (1480 III 30).

¹¹⁴ 1450 III 5; KOMATAR 1910, str. 20, št. 435; BIZJAK/PREINFALK, str. 358–359, št. 250, 251. O Janezu Harrerju obstaja določena nejasnost. Umril naj bi namreč že leta 1464, ko je cesar Friderik patriarhu, kardinalu Ludoviku Scarampa Mezzarota, na župnijo prezentiral Ahaca Sebracherja; 1464 IV 6; GÖTH 1858, str. 288, št. 562; RI XIII,22, št. 12. Možno je dvojje: ali so cesarja napačno poučili o Harrerjevi smrti ali pa sta se v Šentrupertu zvrstila dva župnika enakega imena, kar je manj verjetno. Sicer pa je ta župnikoval do svoje smrti verjetno v začetku leta 1474, ko je bil za župnika imenovan Janez Kraus (1474 IV 14; AAU, Collationes, fol. 31r–31v). Patriarh je Krausa na župnijo postavil mimo cesarja, zato se je ta moral pod cesarjevim pritiskom že leto zatem iz župnije umakniti, potem ko ga je patriarh – tudi tokrat cesarju navkljub – imenoval za župnika v Mariji na Zilji (1475 I 10; AAU, Collationes, fol. 40r, 87v–88r), o čemer smo govorili v četrtem poglavju. Gl. tudi STEKLASA 1913, str. 54–56, 60–62; da je bil Turjačan za župnika imenovan že 25. novembra 1474 (tam str. 62), je pomota.

¹¹⁵ BARAGA 1995A, str. 102–103, št. 151.

¹¹⁶ 1265 VI 14; ZAHN 1870A, str. 260–261, št. 244.

¹¹⁷ AAU, Acta 8, fol. 228r (1477 XII 15); KOBLAR 1891, str. 18.

leta 1467 oskrboval majhen del šentruperške župnije, se vidi v delitvi turjaških posesti z dne 22. julija leta 1467.¹¹⁸ Med desetiniami od vasi v šentruperški župniji, ki jih je prejel Viljem Turjaški, se navajajo najprej desetine od osmih kmetij v sami Mirni, a (gledano iz Šentruperta) na tej strani reke (zu Neydegk hie dysselb der Neyrin), torej brez tistega dela vasi, kjer je bila cerkev in katerega desetine je po vsej verjetnosti užival tamkajšnji kaplan, poleg tega pa v vaseh Kalec (Kalce) in Zapuže, za kateri je znano, da sta ležala v predjožefinskem mirenskem vikariatu,¹¹⁹ tem krajem pa je treba prišteti še Migolico (Migovica), ki se takšna omenja leta 1447 (czw Myndorff ... gelegen in Sand Ruprecht pharr).¹²⁰ V 16. stoletju je Mirna prešla v okvir trebanjske župnije. Kdaj in kako, ni znano, a leta 1581 se že navaja kot trebanjska podružnica.¹²¹ Poleg omenjenih krajev, ki so v srednjem veku izpričano ležali v šentruperški župniji, je v predjožefinskem vikariatu bila večina nekdanjih trebanjskih vasi. Zato lahko dokončno izoblikovanje vikariata s pripadajočim teritorijem postavimo šele v čas po priključitvi Trebnjemu.¹²²

Kljub temu, da ne vemo zagotovo, ali je bila cerkev na Mirni že v srednjem veku povzdignjena v vikariat, gre nedvomno za pomembno cerkev pri mirnskem gradu (Nidekk, Neideck, Neudegg) z odlično arhitekturo in poslikavo iz druge polovice in s konca 15. stoletja. Grad je sprva pripadal Puchsom oziroma Višnjegorskim kot dedičem Heme Breško-Seliške.¹²³ Že ta okoliščina nam pomaga razumeti, zakaj je bila tu že zgodaj postavljena cerkev, četudi jo je od matice ločilo le nekaj kilometrov. Leta 1209 so grad dobili Andeški, po smrti Henrika Andech-Meranijskega leta 1228 je postal oglejski fevd, nato pa so se kot posestniki zvrstili med drugim Celjani in naposled Habsburžani.

Starejša je srednjeveška kapelanija pri cerkvi Marijinega rojstva v **Polšniku**. Njen teritorij se je kljub položaju na severozahodu župnije Save dotaknil le pri Renkah, saj je sorazmerno velik del območja na desnem bregu reke pripadal mengerski župniji oziroma njenemu vikariatu na Vačah. Leta 1280 (1286?) je patriarh Rajmund pri cerkvi Matere božje v Polšniku v mejah šentruperške župnije (in confinio plebis de Grailaw), ki so jo s soglasjem pokojnega župnika Hermana zgradili bratje Jablaniški (Apfaltrer) in jo obdarovali z vsem potrebnim, dovolil ustanoviti kapelanijo, s tem da ima duhovnik krstno in pogrebno pravico.¹²⁴ Po postavitvi cerkev nekaj časa ni imela duhovnika, a ji je župnik Herman že dodelil nekaj vasi, ki jih je izločil iz svoje župnije. Četudi se cerkev še skozi vse 15. stoletje navaja kot kapela in njen duhovnik kot kaplan,¹²⁵ je imela naravo plemiškega vikariata in se kot »fara« posebej omenja leta 1404 in v celjski fevdni knjigi leta 1436.¹²⁶ Župnija je bila ustanovljena okoli leta 1500, z župnikom (plebanus ecclesie S. Marie in Pilchperg) prvič omenjena leta 1507,¹²⁷ kot »plebs S. Mariae de Appheltra« leta 1523,

¹¹⁸ KOMATAR 1910, str. 123–135, št. 488 (str. 126–127); BIZJAK/PREINFALK 2009, str. 451–469, št. 324.

¹¹⁹ Za njegov obseg gl. MIKLAVČIČ 1945, str. 54.

¹²⁰ 1447 VII 4; KOMATAR 1907, str. 214, št. 425; BIZJAK/PREINFALK 2009, str. 346–348, št. 241.

¹²¹ HÖFLER 1982, str. 48.

¹²² V cerkvenih shematizmih se kot ustanovitveno leto vikariata navaja leto 1620; *Cerkev*, str. 85.

¹²³ Kos 2005, str. 191–192.

¹²⁴ 1280 (1286?) X 16, prepis 1499 IV 10 v AAU, Acta 24, fol. 211r; KOBLAR 1893, str. 104–105, z letnico 1286; STEKLASA 1913, str. 38.

¹²⁵ 1401 III 28: ecclesia filialis seu capella sce Marie de Pilchperch, ASU/AN, fasc. 5148/3 (Henricus Preytenreutter), fol. 20r; OTOREPEC 1995, str. 27, št. 1406; 1473 V 6: AAU, Acta 4, fol. 240v; 1490–1491: AAU, Acta 14, fol. 368r, 436r, 440r.

¹²⁶ 1404 16/6 (ARS) in 1436 (celjska fevdna knjiga),

¹²⁷ 1507 V 18; AAU, Chiese; KOBLAR 1892, str. 83.

ko je oglejski vizitator škof Daniel de Rubeis posvetil cerkev sv. Ane v bližnji Jablanici.¹²⁸ Kaplana kot tudi kasneje župnika je na prezentacijo Jablaniških potrjeval šentruperški župnik in po letu 1493 novomeški prošt.¹²⁹

8.3.3 Poleg cerkve sv. Petra v Gorenjem Mokronogu, ki je nedvomno precej starejša, je v mejah šentruperške župnije znana še ena morebitna lastniška cerkev, ki je postala sedež patronatne župnije, in sicer Sv. Križa v **Boštanju**. Pripadala je gradu v fevdu krške škofije, prvič izpričanemu prek tamkajšnjega ministeriala Otona leta 1197 kot »Sowenstein«.¹³⁰ Patrocinij govori za cerkev 12. stoletja, župnija pa se prvič omenja v popisu papeških desetini iz leta 1296 med župnijami Marke za Šentvidom in Šentruper-tom (Saunstayn).¹³¹ Tudi naslednji, sicer le posamični podatki potrjujejo obstoj župnije, tako leta 1364, ko je cerkev označena kot »farna«,¹³² in leta 1401, ko se v Boštanju navaja »plebanus«.¹³³ Omenjenega leta 1364 je Rudolf Kacenštajnski za svoj dušni blagor »zu lob vnd zu eren dem heiligen creicz auf die phar khürchen zu Saunstain« podelil določene desetine iz urbarja boštanskega gospostva in določil, da aktualni župnik (pharer) in njegovi nasledniki namestijo dodatnega duhovnika, ki bo enkrat tedensko maševal v cerkvi sv. Nikolaja pod gradom, ki je bila očitno v funkciji grajske kapele.

Župnija je bila plemiška ustanova v patronatu posestnikov boštanskega gradu, od sredine 15. stoletja dalje Lambergov. Ali je bila tako stara in že izločena iz oblasti šentruperškega župnika, da bi potrditev izva-jal patriarh, ni znano, znano pa je, da je ta pravica pristala pri arhidiakonu Slovenske marke, kar je izpričano leta 1485 in 1496, ko je na župnijo prezentiral Krištof Lamberg – takrat je to službo opravljal Jakob Auersperger, sicer šentruperški župnik in od leta 1494 novomeški prošt.¹³⁴ Leta 1503 je na prezentacijo taistega Krištofa Lamberga župnika potrdil novomeški arhidiakon Matej Sterlekar.¹³⁵ Ker pa je bil Sterlekar obenem dekan novomeškega kapitlja in ker se je v tem času leta 1500 postavljeni prošt Jurij Slatkonja zelo redko zadrževal v Novem mestu, je prav mogoče, da je Sterlekar to storil v njegovem imenu. O potrditveni pravici novomeškega prošta govorijo tudi vsi poznejši podatki.¹³⁶

8.3.4 Cerkev sv. Petra v **Gorenjem Mokronogu**, ki smo jo interpretirali kot lastniško cerkev iz časa pred podelitvijo šentruperškega teritorija cerkvi v Krki na Korškem (1043/1044), se je morala že zgodaj izločiti iz šentruperške župnije kot patronatna župnija. Kot župnija se prvič omenja leta 1249 z župnikom (plebanus) kot pričo v

¹²⁸ 1523 IX 10; CORGNALI 1936, str. 146; listina v NšAL. V zapisniku je sicer zabeleženo, da ta cerkev, ki je bila podružnica vikariata v Šmartnem pri Litiji, leži v polšniški župniji, a je pomoto mogoče razložiti s tem, da so bili njeni graditelji Apfaltrerji.

¹²⁹ Za leto 1491 gl. KOBLAR 1982, str. 82–83.

¹³⁰ UBKr I/162; MC I/369; GZS IV/898; Kos 2005, str. 110.

¹³¹ Št. 478.

¹³² 1364 III 1; KOMATAR 1906, str. 45, št. 147; BIZJAK/PREINFALK 2008, str. 204–206, št 143.

¹³³ ASU/AN, fasc. 5148/3 (Henricus Preytenreutter), fol. 45r, 46r

¹³⁴ EAG 2008, str. 23, 24.

¹³⁵ 1503 VII 26; AAU Chiese; KOBLAR 1892, str. 34.

¹³⁶ Npr. leta 1667 v popisu župnij novomeškega arhidiakonata v *Beschreibung oder Matricula der geistlichen Lebenschaften ...*, StLA, Handschriften Buergergasse, Kirchliche Angelegenheiten, III.a.4., fol. 237r–249v, in pri Valvasorju; Valvasor 1689/II, str. 800. – V objavi Montagnanovega popisa dolenskih župnij iz let 1592/1596 se je pripetila napaka; HÖFLER 1982, str. 94, 95. Kot edino župnijo v patronatu Janeza Lamberga, »krivoverca«, je Montagnana, pač iz gole površnosti, navedel »S. Crucis Raihenburg«. To seveda ne more biti Rajhenburg (Brestanica) onstran Save. Lambergi so sicer izpričani tudi v Dobropolju, vendar tu ne gre za to župnijo, kot je identificirana v objavi, saj ta nikoli ni bila v novomeškem arhidiakonatu, pač pa za Boštanj.

ustanovni listini vojvode Bernarda Spanheimskega za samostan v Kostanjevici,¹³⁷ zatem leta 1296 v papeškem desetinskem seznamu (Nassonwoç).¹³⁸ Cerkev je pripadala staremu mokronoškem gradu, izpričanemu z ministerialom Henrikom »de Nazuöz« leta 1137.¹³⁹ Ali je bil grad izločen iz posesti, ki jo je po volji Heme Breško-Seliške prejela krška cerkev, in ostal v rokah Askvincev kot alod, ni jasno, saj je velik del župnijskega teritorija skupaj z Dolenjim Mokronogom obveljal kot krški fevd.¹⁴⁰ Kakorkoli že, kaže, da so si ga pridobili Višnjegorski, zato je prek Andeških, Spanheimskih in drugih vmesnih posestnikov pred letom 1331 pristal v rokah Habsburžanov, s tem pa tudi župnija. Le tako si je mogoče razložiti, da je 3. aprila leta 1331 avstrijski vojvoda Oton s pristankom brata Alberta njen patronat (jus patronatus ecclesie sancti Petri in Nassenfūz), ki mu naj bi pripadal kot »gospodu Kranjske in Marke«, podelil cistercijskemu samostanu v Kostanjevici.¹⁴¹ Še istega leta sta sledili potrditev patriarha Pagana¹⁴² in inkorporacija s strani češkega kralja in koroškega vojvode Henrika Goriško-Tirolskega.¹⁴³ S tem je samostanu pripadla pravica, da na župnijo postavlja večnega vikarja, »ius confirmandi« pa je ostal v rokah oglejskega patriarha, tako izrecna pripomba patriarha Bertranda v potrditvi zgornje daritve iz leta 1344.¹⁴⁴ Leta 1488 se tu navaja »perpetua vicaria S. Petri in Oberrnossenfues«, na katero je vikarja prezeniral kostanjeviški opat, potrjeval in umeščal pa ga je patriarh.¹⁴⁵ V popisu papeških kolekt iz leta 1350 je Mokronog naveden kot »capella Nazzenfuz«, v čemer odmeva spomin na njen plemiški izvor.¹⁴⁶ Leta 1803, že po razpustitvi samostana in ureditvi škofijskih meja, je bila župnija prenesena k cerkvi Sv. Križa na Trebelnem.

Mokronog z gradom je v poznem srednjem veku po pomenu izpodrinil trg z graščino v **Dolenjem (Spodnjem) Mokronogu** (danes samo Mokronog), do prodaje leta 1616 krški fevd, v katerem je stala cerkev sv. Egidija (Tilna). V zgodovinskem gradivu se cerkev – tako kot trg sam (Nider Nazznfūz) – prvič omenja leta 1349,¹⁴⁷ zatem leta 1364 s patrocinjem (in sand Gilgen chirchen),¹⁴⁸ obkrat v povezavi z jutranjo mašo pri Marijinem oltarju, ustanovo Friderika Mehovskega s kaplanom, podrejenim župniku v Gorenjem Mokronogu. Pavel Bizancij (1581) jo ima še kot podružnico Sv. Petra, Montagnana (1592/96) navaja tu kapelanijo (beneficium simplex), ki jo drži krivoverec Frančišek Gall iz Luknje.¹⁴⁹ Ustanovitev vikariata, ki je sledila kmalu zatem, ni dokumentirana,

¹³⁷ 1249 V 8; UBKr II/162; GZS VI,1/86.

¹³⁸ Št. 479.

¹³⁹ MC III/686; GZS IV/142. Za posestniško zgodovino gradu gl. Kos 2005, str. 192–193, listinsko gradivo za obdobje srednjega veka, ki zadeva tudi Dolenji Mokronog, je zbral Božo Otorepec, v: BREGAR 2003, str. 183 in dalje.

¹⁴⁰ Na tem mestu se moramo dotakniti vprašanja, ali je ozemlje Mokronoga sodilo v okvir posesti »med Savo in Mirno« iz leta 1016 ali tiste »med Krko in Savo« iz leta 1025, kot domneva Hauptmann, ki se v svojih razpravah z župnijskimi mejami ni ukvarjal (gl. HAUPTMANN 1935, zemljevid med str. 232–233). Krški fevdi in možnost, da je krška cerkev s strani Heme Breško-Seliške prejela tudi Gorenji Mokronog, četudi ga je kmalu izgubila, govori za prvo, zato lahko nekdanja pripadnost mokronoške župnije šentruperški obvelja vsaj kot hipoteza.

¹⁴¹ 1331 IV 3; listina v ARS; MLINARIČ 1987B, str. 178; gl. tudi FIDLER 1786, str. 243–244.

¹⁴² 1331 VI 27; ARS.

¹⁴³ 1331 IX 26; prepis v ARS, Gr. A I, VII, fasc. 179.

¹⁴⁴ 1344 IV 5, insert v listini 1392 VII 29, ARS.

¹⁴⁵ AAU, Acta 13, fol. 261v–262r (1488 III 3).

¹⁴⁶ AH I, str. 95 (z letnico 1370); za vir gl. ZAHN 1870B, str. 126.

¹⁴⁷ Listina 1349 I 6, nekdanj HHStAW, zdaj ARS.

¹⁴⁸ 1364 VI 24; listina v ARS.

¹⁴⁹ HÖFLER 1982, str. 58, 96.

leta 1646 pa so ga tržani odtegnili župniku v Gorenjem Mokronogu in kostanjeviškemu samostanu ter ga podredili novomeškemu proštu. Po ustanovitvi kostanjeviškega arhidiakonata leta 1678 je vikariat ostal v okviru dolenjskega novomeškega arhidiakonata, s prezentacijsko pravico posestnikov mokronoške gosposčine in trga, potrjeval pa ga je novomeški prošt kot arhidiakon in naslovni šentrupeški župnik.¹⁵⁰ Zaradi te spremembe in nepoznavanja ali neupoštevanja relevantnega zgodovinskega gradiva se je v literaturi pojavila zmotna, da se je župnija v Dolenjem Mokronogu izločila iz Šentruperta.¹⁵¹

8.3.5 O tem, da je teritorij, ki ga je pokrivala župnija Marijinega vnebovzjetja v **Trebnjem**, prvotno sodil v posest Heme Breško-Seliške, ni dvoma, toda podatki o tem, kaj se je z njim dogajalo po njeni smrti, si zaradi prepletanja s koroškim Trebinjem (Treffen) zlasti v starejši literaturi nasprotujejo. Najbližje resnici bo, da so ga pridobili Višnjegorski kot Hemini dediči, ki so jim sledili Andeški, Babenberžani in Spanheimski. Leta 1288 je imel Trebnje v rokah koroški vojvoda Majnhard II. (IV.) Goriško-Tirolski. Tega leta je namreč patriarh Rajmund od Majnharda zahteval, da mu med drugim vrne desetine od župnij Šentrupert, Bela Cerkev in Trebnje, ki so od nekdanj pripadale njemu in oglejski cerkvi in si jih je bil Majnhard protipravno prilastil (*decimas plebium Creyle, Albe ecclesie ac Treuen spectantes ad ipsum et Aquilegenssem ecclesiam, de quibus dicta ecclesia quasi semper fuit in possessione quas idem dominus dux indebite occupavit et detinet occupatas*).¹⁵²

Omenjeni spor iz leta 1288 ni prvi dokaz o obstoju trebanjske župnije. Župnika (Rūtardo de Treuen) zasledimo namreč že med duhovniki, ki so leta 1163 prisostvovali duhovniškemu zboru v Škrljevem, ko je patriarh Ulrik II. potrdil ustanovitev župnije v Velesovem.¹⁵³ Nastanek župnije lahko postavimo približno v isti čas kot nastanek šentrupeške, se pravi v drugo polovico 11. stoletja s cerkvijo na antični lokaciji Praetorium Latobicorum. V tako imenovanem papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 jo najdemo med župnijami Marke (Treuen).¹⁵⁴ Bila je patriarhatska ustanova in tako v polnih pravicah oglejskega patriarha. O tem imamo na voljo sicer le posredne dokaze. Leta 1339 se je patriarh Bertrand obrnil na arhidiakona Kranjske in Marke, češ da so se izpraznile župnije v Šmarju pri Ljubljani, Šentvidu, Trebnjem in Šmarjeti na Dolenjskem, in mu naročil, naj izbere primerne osebe za ta mesta.¹⁵⁵ Podobno je ob izpraznitvi trebanjske župnije storil patriarh Ludovik leta 1363.¹⁵⁶ Dejstvo, da je v obeh primerih župnika namestil arhidiakon, seveda ne pomeni, da je to bila njegova stalna pravica kot pri nekaterih bivših plemiških patronatnih župnijah na Gorenjskem.¹⁵⁷ Župnija je bila trdno v rokah

¹⁵⁰ Gl. BARAGA 1995A, str. 208, št. 454, str. 217, št. 484, str. 241, št. 539.

¹⁵¹ Gl. STEKLASA 1913, str. 113; ponatis Steklasovega članka z naslovom *Je li spadala kedaj mokronoška župnija po pravu pod kostanjeviški samostan v Dolenjskih novicah* iz leta 1914, v katerem avtor obravnava zadevo iz leta 1646, ko je samostan izgubil vikariat v korist novomeškega prošta, v: BREGAR 2003, str. 261–265; za obe ta omenjenimi pismi gl. tudi BARAGA 1995A, str. 171, št. 343, in 351, in France Baraga, v: BREGAR 2003, str. 216–217, št. 104–105.

¹⁵² 1288 II 14; ZAHN 1877, str. 19–21, št. 7.

¹⁵³ UBKr I/128; GZS IV/462; BERNHARD 2006, str. 180–182, št. P 7.

¹⁵⁴ Št. 492.

¹⁵⁵ BCU, Ms. 1472/III (Gubertinus de Novate), fol. 39r (1339 VII 23); OTOREPEC 1995, str. 176, št. 868.

¹⁵⁶ ASU/AN, fasc. 5124 (Gandiolus), fol. 18r (1363 s.d.); OTOREPEC 1995, str. 244, št. 1252.

¹⁵⁷ To pravico si je arhidiakon vzel že leta 1336, ko je podelil župniji v Leskovcu pri Krškem in v Šentvidu na Dolenjskem, a se je patriarh s tem sprijaznil; ASU/AN, fasc. 5120/IV (Gubertinus de Novate), fol. 14v (1336 s. d.); OTOREPEC 1995, str. 160, št. 790; ZENAROLA PASTORE 1983, str. 142.

oglejskega patriarha vse do leta 1448, ko je papež Nikolaj V. med drugimi patronati na Kranjskem njen patronat podelil kralju in poznejšemu cesarju Frideriku III.¹⁵⁸ Pri tem preseneča, da je bil trebanjski grad v tem času še v posesti Celjanov, ki so ga bili pridobili z dedovanjem po Ortenburških; razlog bo v tem, da je veljal za deželnoknežji fevd. S tem je župnija postala »cesarska« oziroma deželnoknežja. Poskusi stiških cistercijanov, da prejmejo župnijo, so rodili sadove šele leta 1617, ko jim je nadvojvoda Ferdinand II. podelil njen patronat.¹⁵⁹

Od srednjeveških kapelanij je dokumentirana kapela sv. Pavla pri gradu **Podpeč** (pod Skalo, Gallenstein), ki jo je ustanovil Henrik Gall z ženo Elizabeto leta 1390.¹⁶⁰ Bila je v patronatu Gallov z Gallensteina in v potrditvi trebanjskega župnika. Zanimivo je, da je v notranjščini cerkve z arhitekturo s konca 14. stoletja med drugim donatorska freska iz tega časa z upodobitvijo ustanoviteljskega para, ki pa je bila leta 1539 preslikana. Ob tej priložnosti je dobila tudi napis z omembo obeh ustanoviteljev kapelanije in letnico 1390.¹⁶¹

8.3.6 Četrta župnija, ki se je glede na razpoložljive podatke izločila iz šentviške pražupnije, je župnija sv. Jurija v **Dobrnju**. Kar zadeva njen teritorij, gre tudi tokrat za prvotno posest Heme Breško-Seliške, ki je prešla v last Višnjegorskih. Zgodovinskih podatkov o tem, kdaj je bila postavljena cerkev, ni, tudi ne o ustanovitvi župnije, četudi jo lahko po analogijah z drugimi župnijami šentviške pražupnije datiramo v drugo polovico 11. stoletja. Prvič se omenja šele v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 kot »Douernich«.¹⁶² Bila je v polnih pravicah oglejskega patriarha, o čemer pričata podelitvi leta 1329, ko je zapisana tudi s patrocinjem (plebs sci Georgij in Douernich),¹⁶³ in leta 1345.¹⁶⁴ Po tem obdobju pa so si njen patronat prilastili Habsburžani. Kako in zakaj, ni znano, bržčas pa se je to zgodilo za časa vojvod Alberta II. in Rudolfa IV. v sporih s patriarhom do leta 1365, ki smo jih omenili pri obravnavi ljubljanske šentpetrske župnije. Četudi se je vojvoda Albert II. v poravnavi s patriarhom Nikolajem leta 1356 moral med drugim odpovedati župniji v Šentvidu na Dolenjskem, ki jo je bil zasedel,¹⁶⁵ je prav mogoče, da sta on ali njegov naslednik, vojvoda Rudolf IV., pri tem obdržala župnijo v Dobrnju. Kakorkoli že, konec 14. stoletja je bila v rokah vojvode Viljema Avstrijskega. Na prošnjo stiškega opata Alberta jo je vojvoda Viljem leta 1399 podelil cistercijanskemu samostanu v Stični, v zameno pa prejel župnijo v Tržiču na Gorenjskem.¹⁶⁶ Na zamenjavo je pristal posebej zato, ker si je njegova mati, vojvodinja Virida Visconti, v samostanu izvolila svoj grob. Od tedaj dalje je bila župnija v stiškem patronatu, a samostanu še ni bila utelešena, zato je bila njegova pravica omejena na prezentacijo župnika. Tako je bilo tudi leta 1499, ko je na prošnjo kraljice Blanke Marije župnik postal Jurij Slatkonja, ljubljanski prošt in vodja dvorne

¹⁵⁸ CHMEL 1838, Anhang, št. 82.

¹⁵⁹ MLINARIČ 1995, str. 497–498.

¹⁶⁰ 1390 V 24; ARS.

¹⁶¹ HÖFLER 2001, str. 115, 154 in sl. 119.

¹⁶² Št. 491.

¹⁶³ BCU, Ms. 1475/II (Gabriele da Cremona), druga foliacija, fol. 11v (1329 [=1330] II 28); OTOREPEC 1995, str. 129, št. 615; ZENAROLA PASTORE 1983, str. 98.

¹⁶⁴ ASU/AN, fasc. 5120/VIII (Gubertinus de Novate), fol. 279r–280r (1345 X 24); OTOREPEC 1995, str. 202, št. 1019; za oboje tudi KOBLAR 1891, str. 6–7.

¹⁶⁵ ZAHN 1877, str. 92–94, št. 78.

¹⁶⁶ 1399 X 25; GREBENC 1970, str. 82, št. 273; MLINARIČ 1995, str. 816. Listina je znana le prek poznega prepisa in več regestov, objava FIDLER 1786, str. 342–344, št. 43.

kapele kralja Maksimilijana I., a ga je patriarh Domenico Grimani zavrnil, češ da ni dobil njegove prezentacije. Zatem ga je stiški opat prezentiral, patriarh pa potrdil.¹⁶⁷

V menjalni pogodbi tržiške župnije za dobrniško iz leta 1399 se skupaj z Dobrnice-čem prvič omenja tudi podružnična cerkev sv. Mohorja in Fortunata v **Žužemberku**, ki je bila v vojvodovem patronatu (in unsern Markht zu Seisenberg, die unser lehnschaft ist). Kljub označbi podružnica (filial zu S. Mager und Fortunati) je že takrat pri njej obstajal vikariat, katerega patronat je bil očitno pri žužemberškem gradu in gospodstvu. Do leta 1374 je grad sodil v posest Goriških v Slovenski Marki, po smrti zadnjega iz albertinske veje, Alberta IV. leta 1374, pa ga je skupaj z vso goriško dediščino v Istri in Marki prevzel avstrijski vojvoda in kranjski deželni knez Albert III. Četudi so ga do leta 1456 imeli v posesti Celjani z upravitelji iz vrst Turjaških,¹⁶⁸ je bil tako kot Trebnje deželnoknežji fevd, zato je leta 1399 vojvoda Viljem mogel razpolagati s patronatom nad tamkajšnjo cerkvijo.

Če ne bi imeli na voljo arhivskih podatkov, bi lahko spričo stanja po letu 1399 sklepali, da je bil Žužemberk župnijski vikariat. Tako pa sklepamo, da so cerkev in vikariat ustanovili posestniki žužemberškega gradu pred letom 1374, torej Goriški ali njihovi ministeriali. Ker se grad prvič omenja že leta 1246, ko je v njem (apud Sösenberch) grof Majnhard III. izdal neko listino,¹⁶⁹ bo treba tudi postavitev cerkve datirati vsaj v 13., ustanovitev vikariata pa v 14. stoletje, vsekakor pa po letu 1296, saj ga papeški desetinski seznam iz tega leta še ne navaja. Kot je bilo povedano, je njegov obstoj izpričan leta 1399. Takrat ga je upravljal dobrniški župnik, po njegovi smrti pa naj po Viljemovi odredbi obe »fari« upravlja stiški samostan. Če je vikariat tega leta že imel status župnije, ne vemo, saj označba »fara« še ni zadostna za takšen sklep, tako tudi ne omemba te vrste leta 1413.¹⁷⁰ Po cerkvenih shematizmih naj bi bila župnija ustanovljena leta 1463,¹⁷¹ zagotovo pa je obstajala leta 1495, ko tu zasledimo cerkev kot župnijsko (ecclesia parochialis sanctorum Hermacore et Fortunati in Saysimberg) in župnika (plebanus).¹⁷² Da bi bil prvotni sedež župnije pri cerkvi sv. Nikolaja v samem trgu, kot pripoveduje izročilo, ki je sicer tudi stara in sega vsaj v prvo polovico 14. stoletja, seveda ne drži.

8.4. Pražupnija Marijinega vnebovzjetja v Leskovcu pri Krškem

8.4.1 Območje Krškega se v zgodovinskih virih omenja že zelo zgodaj, in sicer leta 895, ko je kralj Arnulf svojemu vazalu Waltunu podelil v popolno last to, kar je ta dotlej imel v fevdu, med drugim tri kraljevske kmetije v Rajhenburgu »in marchia iuxta Souwam« ter drugo posestvo onstran reke Save, ki se imenuje Krško (et alium predium ultra fluvium Sowam Gurcheuelt nuncupato).¹⁷³ Ta Waltun (Waltuni) velja za prednika Heme Breško-Seliške, s tem je mogoče tudi razložiti dejstvo, da se je omenjena lista ohranila v prepisu v kopalni knjigi v Krki na Koroškem, medtem ko se je za izvirnikom

¹⁶⁷ AAU, Acta 22, fol. 193v (1499 VII 3), in Acta 24, fol. 217v (1499 VIII 6); KOBLAR 1893, str. 20.

¹⁶⁸ Kos 2005, str. 250; za nadržbnosti gl. ŠTIIH 1994, 146–148, 180.

¹⁶⁹ 1246 VII 1; GZS VI,1/12; ŠTIIH 1994, prav tam.

¹⁷⁰ 1413 X 13; listina v ARS.

¹⁷¹ *Cerkev*, str. 111. Tega leta se omenja arhidiakon Slovenske Marke Vincenc Klobušič, ki je bil hkrati župnik v Dobrničju in v Žužemberku (PODLOGAR 1943/44, str. 78; GRUDEN 1908, str. 77), to pa je stanje, kakršno je bilo že leta 1399.

¹⁷² AAU, Acta 16, fol. 113r.

¹⁷³ 895 IX 29, Ötting; MC I/3; GZS II/309; KEHR 1940, str. 208–209, št. 138. Listina je znana le prek prepisa v kopalni knjigi škofije v Krki na Koroškem iz druge polovice 12. stoletja, katerega avtentičnost je v zadnjem času postala vprašljiva, a o vsebini ne gre dvomiti. Gl. k temu podpoglavje Župnija sv. Ruperta v Vidmu ob Savi.

11 *Zemljepisna skica pražupnije Leskovec pri Krškem ter župnij med Krko in Gorjanci ter v Beli krajini (po: MIKLAVČIČ 1945)*

sled izgubila. Kljub temu pa to ozemlje po Waltunovi smrti ni prešlo v last Heminega rodu. Po koncu madžarskih vpadov ga je spet prevzel vladar. O tem priča darovnica, s katero je leta 1025 kralj Konrad II. savinjskega grofa Viljema II. obdaroval s tridesetimi kraljevskimi kmetijami skupaj z gorami, dolinami in gozdovi, ki so poleg tistih med Koprivnico, Hudinjo in Voglajno ležale med rekama Krko in Savo.¹⁷⁴ Kot v drugih primerih te vrste gre za urejeno kronsko ozemlje, ki ga je še pred podelitvijo morala oskrbovati cerkev z župnijo. Ta seveda ni bila v samem Krškem, saj je toponim »Krško polje« (Gurkfeld) tako in tako pomenil širši okoliš med Krko, Savo in Mirno, marveč v bližnjem Leskovcu.

O tem, da je bila pri cerkvi Marijinega vnebovzjetja v **Leskovcu pri Krškem** pred letom 1025 ustanovljena pražupnija, ni treba dvomiti. Pač pa se lahko vprašamo, katero območje je pokrivala oziroma kako daleč proti zahodu je segala. Razmeroma majhni srednjeveški leskovški župniji sta v tej smeri sledili dve, Bela Cerkev z vikariati na Raki, v Škocjanu, Šmarjeti in Otočcu ter Mirna Peč. Upošteva je posestniške razmere, ki kažejo na dediče Heminega rodu, in naše prepričanje, da se je župnija v Beli Cerkvi izločila iz obstoječe župnije, kaže, da so se meje pražupnije ujemale z domnevnimi mejami ozemlja, ki ga je grof Viljem prejel leta 1025, se pravi do okljuka Krke pri Soteski.¹⁷⁵ Treba pa je poudariti, da kljub tej logični rekonstrukciji dokazov, ki bi pričali o nekdanji odvisnosti izločenih župnij od leskovške, ni. Nastati sta morali v okviru patriarhatske reforme v drugi polovici 11. stoletja in se zatem povsem osamosvojiti. Vprašati pa se je treba, ali je južna meja leskovške pražupnije z iz nje izločeno župnijo v Beli Cerkvi vseskozi potekala po Krki. Kostanjeviška župnija, ki jo interpretiramo kot lastniško cerkev Spanheimskih iz časa njihovega prodora na območje južno od Krke v drugi polovici 12. stoletja, je namreč pred jožefinsko reformo s tremi vasi (Koprivnik, Malence, Sajevce) segla na območje severno od Krke.¹⁷⁶ Od vikariatne župnije v Raki te vasi loči prostrani in neposeljeni Krakovski gozd, zato je njihova pripadnost Kostanjevici razumljiva. Vendar se to ne bi moglo zgoditi, ko bi Krakovski gozd pokrivala Raka in s tem prvotno leskovška pražupnija.

Prvi znani lastniki krškega območja tostran Save so bili grofje Bogenski, daljni dediči Heme Breško-Seliške, s sedežem na krškem gradu (Gurkfeld), ki so ga zaradi denarnih težav leta 1202 prepustili salzburškemu nadškofu v last, ta pa jim ga je zatem podelil v dosmrtni fevd.¹⁷⁷ Bogenskim so v Krškem sledili Andeški, Babenberžani in Spanheimski. Prva arhivska sled o leskovški župniji – v srednjeveškem zgodovinskem gradivu se redno navaja po Krškem – je omemba župnika (Hermanno plebano de Gurwelt) med pričami v listini za grofa Alberta II. Goriško-Tirolskega iz leta 1291.¹⁷⁸ Ima jo tudi papeški desetinski seznam iz leta 1296 (Gurchveld).¹⁷⁹ Leta 1336 je nanjo – kot tudi na šentviško župnijo – župnika postavil arhidiakon Kranjske in Marke, Otokar Blagoviški, vendar neupravičeno. Kljub temu se je patriarh Bertrand s tem sprijaznil in župniku pu-

¹⁷⁴ 1025 V 11, Bamberg; MC I/14; BRESSLAU 1909, str. 35, št. 32; GZS III/68.

¹⁷⁵ Prim. *Atlas*, zemljevid str. 66. Pri tem moramo spet opozoriti na Hauptmannovo domnevo, da je ta podelitev zajela tudi območje Mokronoga, a tudi območje Dobrniča s Šumberkom in Trebnjega; HAUPTMANN 1935, zemljevid med str. 232–233. Če upoštevamo dejstvo, da sta tako dobrniška kot trebanjska župnija prvotno tvorili del šentviške pražupnije, te domneve ni mogoče zagovarjati.

¹⁷⁶ MIKLAVČIČ 1945, str. 55.

¹⁷⁷ Kos 2005, str. 166–169, nadržbnosti MLINARIČ 1977, str. 28 in dalje; gl. tudi Kosi 2002, str. 52–53, z opozorilom na to, da za domnevo o sorodstvu Bogenskih s Heminim rodom, ki jo je začrtal že Hauptmann (gl. HAUPTMANN 1935, str. 225–226), ni dokazov; tako tudi ŠTIH 2002, str. 37–39.

¹⁷⁸ 1291 XII 19, insert v 1292 V 4; JOPPI 1894, str. 274–276, št. XII.

¹⁷⁹ Št. 480.

stil, naj župnijo uživa še naprej.¹⁸⁰ Bila je vsekakor v polnih patriarhovih pravicah, in to do leta 1392 oziroma 1393, ko je patriarh Janez njen patronat podelil grofu Hermanu II. Celjskemu, ki se je medtem bil utrdil v Krškem.¹⁸¹ Po smrti zadnjega Celjana leta 1456 je patronat prejel cesar Friderik III.; od tedaj dalje je bila župnija »cesarska« oziroma deželno-knežja.

8.4.2 Za župnijo sv. Andreja v **Beli Cerkvi** imamo na voljo vsestransko pomemben dokument iz leta 1074, pogodbo med fresinškim škofom Ellenhardom in oglejskim patriarhom Sigehardom, o katerem smo obširneje govorili v prvem poglavju.¹⁸² Iz tega dokumenta je mogoče izluščiti, da je župnijo po letu 1074 ustanovil patriarh za posestvo freisinških škofov ob Krki, a je vanjo vključil tudi sosednja ozemlja – vsaj za Rako, kjer je bil pozneje ustanovljen vikariat, ni dokazano, da bi bila kdaj freisinška. Kako in kdaj so freisinški škofje pridobili to posest, ni znano. Pred letom 1074 v arhivskem gradivu o njej ni sledu in tudi listina iz tega leta kaže, da ni kaj dosti starejša, sicer bi škofje tam že prej postavili cerkev.¹⁸³ Upravno središče tega posestva je bilo v trgu Gutenwerd (Gutenwerth) na Krki (Otok pri Dobravi), danes južno od Krke, ki pa ga je reka prvotno oblivala tudi z južne strani, tako da ga je treba prištevati k ozemlju severno od Krke. Zanj so arheološke raziskave obetale, da bi bilo lahko naseljeno že v zgodnjem srednjem veku, a se je izkazalo, da gre kvečjemu za 12. stoletje, medtem ko je tamkajšnja, s temelji dokumentirano cerkev, bržčas sv. Katarine, mogoče datirati v 13. stoletje.¹⁸⁴

V listini iz leta 1074 je zapisano, da bo fresinški škof cerkev postavil na Vinjem vrhu (apud Uuinperch), kjer je imel kmetije in bržkone tudi prvi dvor. To bi bila lahko cerkev sv. Janeza Krstnika na Malem Vinjem vrhu, tudi prvo duhovno središče tega okoliša. Župnija z župnikom (plebs, plebanus) pa je izpričana pri cerkvi sv. Andreja, čeravno šele leta 1283.¹⁸⁵ Ime vasi, v kateri je cerkev stala (Alba Ecclesia, Weißkirchen), kaže, da je bila zidana, torej lahko domnevamo, da je morebitna cerkev na Vinjem vrhu bila še lesena in tako starejša. V papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296, ki potrjuje njen obstoj, je župnija zapisana v obeh variantah (Weysenchirchen sive Alba Ecclesia).¹⁸⁶ Patrocinij cerkve, sv. Andrej, dokumentiran v freisinški matrikuli iz okoli leta 1315 med župnijami zunaj dieceze,¹⁸⁷ se povezuje s patrocinijem kolegiatnega kapitlja sv. Andreja v Freisingu, ki ga je na osnovi iz 8. stoletja malo pred letom 1062 ustanovil prav škof Ellenhard.

Kot patriarhatska ustanova je bila župnija v Beli Cerkvi v polnih patriarhovih pravicah; fresinški škof pri njej ni imel besede. O tem priča vrsta župnikov od Montanaria iz omenjenega leta 1283 dalje in vse v drugo polovico 14 stoletja, ki so bili po imenih

¹⁸⁰ ASU/AN, fasc. 5120/IV (Gubertinus de Novate), fol. 14v (1336 s. d.); OTOREPEC 1995, str. 160, št. 790; ZENAROLA PASTORE 1983, str. 142.

¹⁸¹ 1393 (= 1392) XII 28; insert v potrditveni buli papeža Bonifacija IX. 1393 VI 5; GÖTH 1857, str. 248–251; OROŽEN IV/2, str. 13–15; STEKLASA 1913, str. 43–46.

¹⁸² UBKr I/50; GZS III/284.

¹⁸³ Po pričevanju nemške kronike freisinških škofov iz 16. stoletja naj bi prav škof Ellenhard (1052–1078), vnet pristaša cesarja Henrika IV., za škofijo pridobil posestva v Slovenski Marki; BLAZNIK 1958, str. 5.

¹⁸⁴ ZADNIKAR 1982, str. 306–307.

¹⁸⁵ BCU, Ms. 1471/I (Johannes de Lupico), fol. 65r–66r (1283 X 28); OTOREPEC 1995, str. 29, št 18; ZENAROLA PASTORE 1983, str. 38.

¹⁸⁶ Št. 488.

¹⁸⁷ DEUTINGER 1850, p. 230; gre sicer za drugoten dodatek.

sodeč italijanskega oziroma furlanskega rodu in se gibali v patriarhovem spremstvu.¹⁸⁸ Patriarhova pravica podeljevanja je določno razvidna iz zadeve leta 1437, ko se je za župniško mesto potegoval duhovnik Andrej Gall z rezervacijskim pismom papeža Evgena IV., zaradi česar je prišlo do spora.¹⁸⁹ Leta 1453 pa je cesar Friderik III. kot deželni knez posredoval pri papežu Nikolaju V., da dovoli inkorporacijo župnije cistercijanskemu samostanu v Stični. Inkorporacijsko listino je leto zatem izstavil patriarh kardinal Ludovik Scarampa-Mezzarotta.¹⁹⁰ Inkorporacija je bila »pleno iure«, s tem da bosta opat in konvent pri župnijski cerkvi kot tudi njenih »kapelah« nameščala duhovnike-vikarje »ad solum nutum«, se pravi začasne, ki jih bosta lahko po svoji volji in brez utemeljitve odstranila, in ne večne. Duhovnikom bosta iz dohodkov župnije izločila vzdrževalnino, ti pa bodo morali biti svetni in v škofijskih zadevah podrejeni patriarhu. Kaže pa, da je opat včasih to pravico izrabil tako, da na župnijo ni namestil nobenega duhovnika in stroške zanj zadržal zase. Tako je bilo leta 1500, ko je zaradi nezasedenosti župnije patriarh Domenico Grimani po določilih lateranskega koncila in na predlog dolenjskega arhidiakona Matije Sterlekarja kot ordinarij na župnijo postavil duhovnika Martina Plavca iz zagrebške škofije, s tem pa prišel v spor s stiškim opatom.¹⁹¹ Tudi med poznejšimi duhovniki v Beli Cerkvi so bili marsikdaj svetni župniki.¹⁹²

Leta 1454 so z Belo Cerkvijo pod Stično prišli tudi vikariati, v inkorporacijski listini označeni kot kapele, ki so se dotlej bili izoblikovali v njenih mejah. Najzgodnejši vikariat na fresinški posesti bi utegnil biti v nekdanjem trgu **Gutenwerd** na Krki (Otok pri Dobravi, lokacija Drama), izpričanem z »župnikom« (pharrer) leta 1320,¹⁹³ bržkone pri obstoječi cerkvi sv. Nikolaja, ki se leta 1437 dvakrat omenja kot podružnica župnije v Beli Cerkvi in sedež kaplana.¹⁹⁴ O gospodarski moči in pomenu tega trga in mesta govori tudi dejstvo, da je poleg cerkve sv. Nikolaja premoglo imeti še dve, sv. Katarine, odstranjeno leta 1809, in eno, ki je bila – verjetno zaradi turškega pustošenja – podrtja že ob koncu srednjega veka in katere temelji so bili odkriti med arheološkimi raziskovanji. Bila je romanska, komu je bila posvečena, pa ni znano. Ko se po turških pustošenjih v 15. stoletju (1469, 1473) trg ni več opomogel, so sedež vikariata prenesli k cerkvi sv. Kancijana v **Škocjanu pri Novem mestu**, ki se prek kraja (apud Sanctum Choncianum, Sanctum Cancianum) omenja že v freisinškem urbarju leta 1306.¹⁹⁵

Vikariat sv. Marjete v **Šmarjeti na Dolenjskem** je v začetku 14. stoletja ustanovil freisinški škof za prebivalce obeh »bavarskih vasi« (ambo Painersdorf¹⁹⁶), kot sta se imenovali, preden ju je združil toponim po tamkajšnji cerkvi. Prvič je dokumentiran z vikarjem

¹⁸⁸ Podatki o tem v OTOREPEC 1995, indeks, geslo Bela Cerkev.

¹⁸⁹ 1437 VIII 15–18; PETTENEGG 1887, str. 513–514, št. 1924–1927. O tej zadevi, ki je trajala v leto 1438, obstaja v DOZA 16 listin.

¹⁹⁰ 1454 V 8; GREBENC 1973, str. 81; MLINARIČ 1995, str. 224, 233; listina ohranjena le v poznem prepisu; UMEK 1974, str. 164, objava FIDLER 1786, str. 345–348, št. 49. Inkorporacija je bila izvedena z umestitvijo novega vikarja 8. decembra 1454; MLINARIČ 1995, prav tam.

¹⁹¹ AAU, Acta 19, fol. 105r–106r (1500 VII 8), 106r (1500 VII 10); 109r–110r (1500 IX 29); KOBLAR 1892, str. 31–32.

¹⁹² KOBLAR 1892, str. 32.

¹⁹³ 1320 III 20; listina v ARS.

¹⁹⁴ 1437 VIII 20, 1437 IX 22; oboje DOZA. Gl. tudi HÖFLER 2015, str. 210.

¹⁹⁵ BLAZNIK 1963, str. 171, 172, 177.

¹⁹⁶ 1251 15/6; ZAHN 1870A, str. 154–156, št. 157; UBKr II/180; GZS VI,1/137; BLAZNIK 1958, str. 19.

»in S. Margareta« ter »aput S. Margaretam plebis Albe ecclesie« leta 1314.¹⁹⁷ Kot je bilo običajno pri župnijskih vikariatih, je leta 1337 vikarja patriarhu prezentiral župnik v Beli Cerkvi.¹⁹⁸ Dve leti zatem pa je vikariat označen kot župnija (plebs); bila je brez duhovnika in zanj naj bi po nalogu patriarha Bertranda poskrbel arhidiakon Kranjske in Marke.¹⁹⁹ Gre pa le za pomoto, saj je leta 1375 v Šmarjeti spet služboval le vikar.²⁰⁰

Cerkev sv. Petra v **Otočcu** (Šentpeter pri Novem mestu) se v listinskem gradivu pojavi leta 1360,²⁰¹ »fara« v freisinskem urbarju izpred leta 1406,²⁰² leta 1437 vikar kot »vikar kapele sv. Petra pri Starem gradu« med pričami v eni od listin v omenjeni zadevi Andreja Galla (Achacio vicario capelle sancti Petri prope Altenburg).²⁰³ O tem gradu se ve, da je bil freisinski. Pred sredino 13. stoletja ga je zasedal Bernard Spanheimski, a ga je leta 1251 njegov sin Ulrik skupaj z drugimi freisinskimi posestmi ob Krki vrnil freisinskemu škofu.²⁰⁴ Okoli leta 1300 je bil v lasti hrvaškega bana Štefana III. Baboniča, sredi 14. stoletja, natančneje pred letom 1377, pa je prišel v roke Ortenburžanov.²⁰⁵ Po smrti Friderika Ortenburškega leta 1418 so grad po dedni pogodbi iz leta 1377 prejeli Celjani. Glede na te podatke je povsem možno, da je cerkev stala že precej pred letom 1360, tega leta, ko se prvič omenja, pa je imela duhovnika. Tudi pobuda za vikariat je slej ko prej prišla s strani posestnikov Starega gradu, a gre za ustanovo župnika v Beli Cerkvi.

Od župnijske cerkve najbolj oddaljeni vikariat je nastal pri cerkvi sv. Lovrenca na **Raki**. Patrocinij in dejstvo, da se po Raki že leta 1130 imenuje Siegfried iz spanheimske veje grofov Lebnau,²⁰⁶ postavljata cerkev vsaj v drugo polovico 11. stoletja. Morda gre za lastniško cerkev Heminih dedičev, od katerih so tu imeli posestva tudi grofje Bogenski.²⁰⁷ Vendar se v župnijo ni razvila, saj je po ustanovitvi župnije v Beli Cerkvi to ozemlje pripadlo tej župniji. Vikariat je bil ustanovljen v začetku 14. stoletja in se takšen prvič omenja leta 1340 (vykerei datcz Arch),²⁰⁸ vikar (vicarius seu officians in Arch) tudi leta 1401,²⁰⁹ »fara« pred letom 1406²¹⁰ in »plebs« in »plebanus« leta 1490.²¹¹

V tako imenovanem popisu kranjskih cerkvenih dragocenosti iz leta 1526 nastopajo vsi štirje vikariati župnije v Beli Cerkvi kot »fare«.²¹² Vprašanje pa je, koliko so se do takrat že razvili v župnije. Kot smo videli, za Rako to nedvomno velja, morda tudi za Škocjan in Šmarjeto, ki ju Bizancijev popis iz leta 1581 poleg Rake navaja kot »pieve«

¹⁹⁷ 1314 V 14; GZL I/21.

¹⁹⁸ ASU/AN, fasc. 5120/IV (Gubertinus de Novate), fol. 34v (1337 s.d.); OTOREPEC 1995, str. 164, št. 808; KOBLAR 1891, str. 30.

¹⁹⁹ BCU, Ms. 1472/III (Gubertinus de Novate), fol. 39r (1339 VII 23); OTOREPEC 1995, str. 176, št. 868; KOBLAR 1891, str. 30.

²⁰⁰ ASU/AN, fasc. 5123/1 (Petrus de Locha), fol. 39v (1375 IV 10); OTOREPEC 1995, str. 253, št. 1306.

²⁰¹ 1360 VIII 18; listina HHStAW, zdaj ARS, zbirka listin.

²⁰² BLAZNIK 1963, str. 245.

²⁰³ 1437 VIII 16; DOZA, zbirka listin, št. 3398.

²⁰⁴ 1251 VI 15; ZAHN 1870A, str. 154–156, št. 157; UBKf II/18; GZS VI,1/137.

²⁰⁵ KOS 2005, str. 219–220.

²⁰⁶ KOSI 2002, str. 54.

²⁰⁷ KOS 2005, str. 208–210.

²⁰⁸ 1340 VIII 19; listina v HHStAW, zdaj ARS.

²⁰⁹ ASU/AN, fasc. 5148/III (Henricus Preytenreutter), fol. 24r–24v (1401 IV 8); OTOREPEC 1995, str. 280, št. 1411.

²¹⁰ BLAZNIK 1963, str. 247.

²¹¹ 1490 V 25; AAU, Chiese; KOBLAR 1892, str. 84–85.

²¹² KOBLAR 1895, str. 241–242.

z župnikom (pievano), medtem ko je Otočec-Šentpeter ostal na stopnji vikariata.²¹³ Pri tem je pač zanimivo, da je bil stiški samostan kljub inkorporaciji in določilu v inkorporacijski listini iz leta 1454, da bo samostan na vikariate nameščal vikarje »ad nutum«, primoran, da trem teh vikariatov podeli status župnije.

8.4.3 Prva vest iz zgodovine župnije sv. Kancijana v **Mirni Peči** je zavita v tanci. Najdemo jo v pričevanju brata Ošalka, meniha v benediktinskem samostanu Rozač in dolgoletnega vodje hospitala sv. Egidija pri Ogleju, iz leta 1298, vstavljenega v protokol o sporu glede upravljanja in obveznostih tega hospitala med rozaškim opatom in konventom na eni strani ter goriško-tirolskim grofom Albertom (II.) in Majnhardom Ortenburškim, poslanim s strani njegovega očeta Friderika, na drugi, ki smo ga pritegnili že pri obravnavi župnije v Bračanu v šestem poglavju.²¹⁴ Po tem pričevanju naj bi patriarh Peregrin I. (1131–1161) po posredovanju Ulrika iz rodu Ortenburških, oglejskega arhidiakona, potem ko je bil ta izvoljen za patriarha, a ni bil potrjen in je stopil v rozaški samostan, rozaškim benediktincem na naslov kapele in hospitala sv. Egidija pri Ogleju, ki ju je bil ustanovil in obdaroval z družinskimi posestmi, med drugim poklonil župniji v Buttriu v Furlaniji in v Mirni Peči (duas Plebes, de Budrio et Plebem de Honingstain). Ošalk priča, da sta ti dve župniji pripadali Ulriku, ko je bil oglejski arhidiakon (que pertinebant ad eum cum esset Archidiaconus Ecclesie Aquilegensis).

Peregrinova v prepisu iz 16. stoletja ohranjena podelilna listina iz leta 1135²¹⁵ je glede tega skopa. O tem, da bi bili ti župniji pred tem v arhidiakonovi posesti, nič ne govorijo. Zato lahko obvelja, da je ta z župnijama imel opraviti le toliko, da je bil s strani patriarha vanju investiran in se jima je odpovedal v korist rozaškega samostana. O omenjenem arhidiakonu Ulriku, ki v Peregrinovi listini iz leta 1135 kot »archidiacono Wodolrico« nastopa na prvem mestu med njegovimi kleriki, ki so privolili v to podelitev, vemo, da so ga po odstavitvi patriarha Gerharda leta 1128 v resnici izvolili za njegovega naslednika, a ga rimska kurija ni potrdila, zato je stopil v rozaški samostan in tu tudi umrl.²¹⁶

Kakorkoli že, za Buttrio se ve, da je bil od leta 1135 dalje v posesti rozaških benediktincev, za Mirno Peč pa za to ni podatkov. Iz neznanih razlogov si je samostan ni mogel prilastiti ali pa jo je kmalu zatem izgubil.

Iz povedanega je mogoče sklepati, da je župnija v Mirni Peči v prvi polovici 12. stoletja že obstajala in je bila v patriarhovih polnih pravicah. Po vsej verjetnosti gre za patriarhatsko ustanovo v okviru župnijske reforme v drugi polovici 11. stoletja. Patrocinijska izdaja oglejski vpliv, cerkev sama pa je poleg tiste v Kranju najstarejša na Slovenskem s tem patrocinijem, zato je prav mogoče, da je starejša od druge polovice 11. stoletja in oglejska ustanova. Župnija je prvič določno omenjena prek župnika Ortolfa kot priče (Ortolphus plebanus de Hongenstein) v listini Sofije Andeške za stiški samostan iz leta 1228,²¹⁷ »plebs« (in plebe de Hoenechstayn) leta 1274, ko se ji je pod novim patriar-

²¹³ HÖFLER 1982, str. 42, 44.

²¹⁴ JOPPI 1886, str. 278; DF III/796; GZS IV/102, 103; gl. tudi BIANCHI 1847, str. 5; o hospitalu sv. Egidija VENUTI 1999.

²¹⁵ 1135 VII 5; BERNHARD 2006, str. 174–175, št. P 3.

²¹⁶ Kot arhidiakona in meniha ga navajajo tudi samostanski nekrologiji; VENUTI 1999. Nadrobnosti o Ulriku, ki ga Karlmann Tangl ima za sina Adalberta I. in brata Otona I. Ortenburških, gl. TANGL 1864, str. 244–250. Po letu 1135 in do leta 1176 se v listinah Peregrina I. in Ulrika II. še večkrat pojavlja neki arhidiakon Ulrik, ki je bil hkrati prošt oglejskega kapitlja, a ga Tangl kljub pomislekom ima za Ortenburžana, nesojenega patriarha in ustanovitelja hospitala sv. Egidija.

²¹⁷ UBKr II/57; GZS V/487.

hom Rajmundom moral odpovedati nanjo protipravno umeščeni Henrik iz Gornjega Grada, sicer oglejski mansionar.²¹⁸ Navaja jo tudi papeški desetinski seznam iz leta 1296 (Honechstayn).²¹⁹

O tem, da bi bila župnija v polnih pravicah oglejskega patriarha, ni treba dvomiti, vendar gradiva, ki bi to potrjevalo, ni. Tudi ne vemo, kako je njen patronat – če ne prej, vsaj v 15. stoletju – prišel v roke deželnega kneza. Leta 1493 je bila vsekakor v patronatu cesarja Friderika III. in je bila s privoljenjem kralja Maksimilijana I. leta 1495 inkorporirana novo ustanovljenemu kolegiatnemu kapitlju v Novem mestu.²²⁰

S tem smo se dotaknili **Novega mesta**, ki ga je ustanovil vojvoda Rudolf IV. leta 1365 v mejah mirnopenske župnije in na zemljišču stiške opatije v vasi na okljuku Krke, imenovani Gradec (Gratz). Povsem mogoče je, da je takrat v tem kraju že stala glavna novomeška cerkev sv. Nikolaja, četudi jo v arhivskem gradivu najdemo šele leta 1428. Nemška listina, ki jo omenja – gre za ustanovitev večne maše s kaplanom v cerkvi sv. Antona v Novem mestu, v katerem so omenjene tudi njegove obveznosti v Nikolajevi cerkvi –,²²¹ jo navaja s patrocinijem (Sanndt Nicla Khirchen) kot tudi, da je »farna« (Pharkirchen zu Rüdolfswerdt). Iz konteksta listine, ki jo je izdal župnik v Mirni Peči, je razvidno, da ne gre za vikariatno cerkev, še manj za župnijsko, pač pa le za cerkev z duhovnikom-kaplanom.²²² Kaplan se v Nikolajevi cerkvi posebej omenja leta 1481; ob tej priložnosti je za cerkev zapisano, da je pridružena župnijski cerkvi v Mirni Peči (ecclesia S. Nicolai in rudolsuerd dicte parrochiali ecclesie [sv. Kancijana v Mirni Peči] annexa).²²³ Tudi po ustanovitvi kapitlja pri cerkvi ni bila ustanovljena posebna župnija z župnikom, četudi je cerkev v potrditveni listini papeža Aleksandra VI. iz leta 1494²²⁴ navedena kot »parochialis ecclesia«. Ko se ji je mirnopenski župnik odrekel, je prešla v posest kapitlja, z njo pa tudi kapele in beneficiji v samem mestu, zanjo pa je postal odgovoren prošt. S tem je bil zamejen njen teritorij na območju mesta, a listina o ustanovitvi župnije, kolikor je znano, ni bila izstavljena.²²⁵

Kolegiatni kapitelj pri cerkvi sv. Nikolaja v Novem mestu je oglejskemu patriarhu navkljub ustanovil cesar Friderik III., ko je z listino, izdano v Linzu 27. aprila 1493, na prošnjo Jakoba Aueršperškega, arhidiakona v Marki, župnika v Šentrupertu in predstojnika bratovščine Sv. Trojice v Novem mestu, ter skupine duhovnikov privolil v ustanovitev kapitlja in v to, da se mu inkorporirajo župnije v Šentrupertu, v Mirni Peči in na Ponikvi na Štajerskem.²²⁶ Še istega leta je, po očetovi smrti, ustanovitev priznal in jo potrdil kralj Maksimilijan I.,²²⁷ potrditev s strani papeža Aleksandra VI. z ukazom o

²¹⁸ BCU, Ms. 1469 (Valterus), fol. 16v (1274 IX 15); OTOREPEC 1995, str. 28, št 8; DF III/379.

²¹⁹ Št. 490.

²²⁰ BARAGA 1995A, str. 102, št. 150, in 103, št. 152.

²²¹ 1428 VI 23; listina v ZANm, objava DIMITZ 1865.

²²² Omenjata se župnik – kajpak ta v Mirni Peči – ali njegov vikar, pač takrat, ko bo ta vodil župnijo namesto župnika.

²²³ AAU, Acta 10, fol. 372v (1481 V 21).

²²⁴ O tej v nadaljevanju.

²²⁵ V cerkvenih shematizmih velja, da je bila župnija ustanovljena leta 1493, se pravi z ustanovitvijo kapitlja; *Cerkev*, str. 87.

²²⁶ Insert v 1494 II 28, Stična; listina nekdanj HHStAW, zdaj ARS; BARAGA 1995A, str. 99–100, št. 147 (in str. 97–98, št. 144); objava KRAUS 1866.

²²⁷ 1493 XII 21, Dunaj; insert v 1494 II 28, kot prejšnja opomba; BARAGA 1995A, str. 99–100, št. 147 (in str. 98–99, št. 145); objava KRAUS 1866.

izvršbi je sledila 30. aprila 1494.²²⁸ Maksimilijan je leta 1509 – pač na prošnjo Jurija Slatkonje, aktualnega prošta, svojega protežiranca in vodje dvorne kapele – tudi ponovno izdal ustanovitveno listino, s proštom, dekanom in enajstimi kanoniki, s tem da je bilo kapitlju poleg omenjenih treh župnij in dveh kapel v Novem mestu, sv. Antona in špitalske sv. Marije, inkorporirana še župnija v Starem trgu pri Poljanah ob Kolpi.²²⁹ Zanimivo pa je, da v tej listini med inkorporiranimi župnijami ni Šmihela pri Novem mestu, čeprav je v inkorporacijo te župnije že leta 1496 privolil papeški legat Bernardin.²³⁰ Kot je bilo določeno z ustanovno listino, je prošta prezentiral cesar oziroma deželni knez in potrjeval oglejski patriarh, medtem ko so dekana in kanonike po poročilu Polidorja Montagnane iz let 1592/1596 izbirali člani kapitlja sami in jih tudi dajali v potrditev patriarhu.²³¹

Na teritoriju mirnopoške župnije je stalo nekaj pomembnih gradov – med njimi najpomembnejši gotovo višnjegorski Hmeljnik (Hopfenbach) nad Novim mestom –, ki so jih upravljale ugledne ministerialne družine. Vendar pa sledov o plemiških beneficijih zunaj župnijske cerkve v Mirni Peči ali cerkva v Novem mestu v srednjem veku ni. Kljub temu lahko domnevamo, da sega beneficij v cerkvi sv. Erazma v **Soteski** (Ainödt), kjer je bila v 17. stoletju ustanovljena patronatna župnija soteške graščine, vsaj v 15. stoletje, ko se cerkev, in sicer leta 1444, prvič omenja (in der Aynatt pey dem lieben herrn sand Erasem).²³² Soteški grad sicer tako kot Hmeljnik velja za prvotno višnjegorskega,²³³ zato je z njim vsaj na hipotetični ravni določena tudi skrajna zahodna točka ozemlja »med Savo in Krko« iz leta 1025.

8.5. Med Krko in Gorjanci

8.5.1 Po razlagi Ljudmila Hauptmanna je reka Krka v spodnjem toku do izliva v Savo tvorila prvotno mejo cesarstva nasproti Hrvaški in po letu 1091, ko je madžarski kralj Ladislav I. zavzel Slavonijo, Madžarski.²³⁴ Od katere točke navzdol po Krki je potekala ta meja, ni jasno. Splošno je sprejeto mnenje, da gre za ozemlje vzhodno od meje šmihelske župnije s šentjernejsko, se pravi nekoliko vzhodneje od Novega mesta. Upošteva je cerkvene teritorialne razmere pa je to morala biti Soteska, s tem da je bila vzhodna meja novoveških kočevskih župnij v Črmošnjicah in Koprivniku ter župnije v Starem trgu pri Poljanah, ki se začena v bližini Soteske, obenem tudi prvotna meja cesarstva. Kakšna vladarska darovnica za to območje iz 11. stoletja, kakršne poznamo od drugod, ni znana. Posest Višnjegorskih južno od Krke s središčem v Mehovem bo slej ko prej šele rezultat osvajanj v prvi polovici 12. stoletja. V cerkvenem pogledu je to ozemlje skupaj z Belo krajino nekdanj pripadalo škofiji, ki jo je kralj Ladislav takoj po zavzetju Slavonije, leta 1094, ustanovil v Zagrebu. O pripadnosti tega teritorija zagrebški škofiji, preden je z osvajanji okoli leta 1200 prišlo pod Kranjsko, pričajo spor med zagrebškim kapitljem in nemškimi viteškimi redom v Beli krajini glede desetnin in nekateri

²²⁸ Insert v 1495 I 16, Novo mesto; BARAGA 1995A, str. 101, št. 149 (in str. 100–101, št. 148); objava KRAUS 1865, str. 37–39, št. 2.

²²⁹ 1509 X 16; BARAGA 1995A, str. 119–120, št. 192; objava KRAUS 1865, str. 35–37, št. 1.

²³⁰ 1496 VIII 15; BARAGA 1995A, str. 106, št. 157. O ustanovitvi kapitlja gl. med drugim RICHTER 1971 (z netočnostmi); DOLINAR 1993; MLINARIČ 1997.

²³¹ HÖFLER 1982, str. 88.

²³² 1444 III 17; listina v ARS.

²³³ Kos 2005, str. 218–219.

²³⁴ HAUPTMANN 1929, str. 349–351, in 1999, str. 102–104; gl. tudi GRAFENAUER 1965, zemljevid 200–201.

drugi zagrebški dokumenti iz tridesetih in štiridesetih let 14. stoletja, o katerih bomo govorili v nadaljevanju.

Cerkveno teritorialno okostje med Krko in Gorjanci tvorijo župnije v Šmihelu pri Novem mestu, v Šentjerneju in pri Sv. Križu v Podbočju, ki se jim pridružuje Žumberk onstran Gorjancev. Kot takšne so izpričane v 13. stoletju, njihova pripadnost oglejskemu patriarhatu v tem času pa je dokumentirana v popisih iz leta 1296 in 1323.

8.5.2 Župnijo sv. Mihaela v **Šmihelu pri Novem mestu** so ustanovili Višnjegorski morda že sredi 12. stoletja za novo pridobljeno ozemlje, ki ga je varoval grad Mehovo bolj vstran jugovzhodno od Novega mesta.²³⁵ Grad se prvič omenja s pričo Hartvikom »de Micho«, višnjegorskim ministerialom, v darovnici, ki jo je Henrik Pris okoli leta 1162 izdal za benediktinski samostan v Šentpavlu na Koroškem.²³⁶ Obstoje gradu sredi 12. stoletja dovoljuje domnevo, da je takrat stala tudi cerkev v Šmihelu, ki mu je vseskozi pripadala. Vsekakor gre za lastniško cerkev, ki se je preoblikovala v patronatno župnijo. Na to nas opozarja že dejstvo, da se župnija v srednjeveškem gradivu z redkimi izjemami vseskozi navaja po Mehovem, četudi je grad od župnijske cerkve ločevalo okoli 7 km zračne črte. V arhivskem gradivu jo srečamo prvič leta 1275 z župnikom (Ditimarus de Meychov) in kot »plebs« (plebs de Meychov),²³⁷ zatem s patrociniem v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 (Sanctus Michael), tako tudi v tistem iz leta 1323.²³⁸

Čeravno zgodnejših podatkov o tem ni, je župnija po vsej verjetnosti ostala v patronatu ustanoviteljev cerkve ter njihovih dedičev in naslednikov, ki so posedovali mehovsko gosposčino. Tako vemo, da je leta 1336 župnika patriarhu Bertrandu prezentiral goriško-tirolski grof Janez Henrik; v podelilnem aktu je župnija zapisana kot »plebs Sancti Michaelis in Marchia prope Meychahu(!)«. ²³⁹ To je bilo obdobje goriške »grofije v Marki in Metliki«. Po smrti Alberta IV. leta 1374, zadnjega iz istrske veje goriških grofov, je ta grofija skupaj s tisto istrsko v Pazinu po dedni pogodbi pripadla Habsburžanom, z njo pa tudi patronat nad šmihelsko župnijo. Leta 1495 je bila župnija po volji kralja Maksimilijana I. inkorporirana novomeškemu kolegiatnemu kapitlju.²⁴⁰

V mejah šmihelske župnije je še v srednjem veku nastala plemiška kapelanija pri cerkvi Matere božje (pozneje sv. Ane) v **Toplicah** (danes Dolenjske Toplice). Prvič se omenja leta 1328 s kaplanom (Ottacharo capellano de Topliz)²⁴¹ in leta 1334 s patrociniem cerkve, ko je Herbard (III.) Turjaški dal v last tri kmetije Grajfu (III.) Čreteškemu, da jih ji podeli (ouf daz gotshous hincz vnser vrouwen ze der Toplicz di gelegen ist pei Razzek).²⁴² Kapelanijo so ustanovili gospodje Čreteški (Reuttenberg) kot posestniki bli-

²³⁵ Za grad Kos 2005, str. 183–185, sicer pa KOSI 2002, str. 56, 58 in na drugih mestih. Da je tudi to območje prvotno sodilo k Hrvaški oziroma Madžarski, priča ekspedicija Štefana I. Baboniča okoli leta 1200 po nalogu kralja Béle III., med katero je bil oropan in požgan tudi ta grad; KEKEZ 2013, str. 86–87.

²³⁶ UBSI I/205 (ok. 1140); SCHROLL 1876, str. 29–30, št. XXII (ok. 1141); MC III/1041; GZS IV/451.

²³⁷ BCU, Ms. 1469 (Valterus), fol. 18r–18v (1275 III 2); OTOREPEC 1995, str. 29, št. 14.

²³⁸ Št. 489 in SELLA/VALE 1941, 40.

²³⁹ ASU/AN, fasc. 5120/VI (Gubertinus de Novate), fol. 37r, in fasc. 5120/V (Gubertinus de Novate), fol. 7v–7r (obakrat 1336 XI 29); OTOREPEC 1995, str. 160, št. 787 in 788; ZENAROLA PASTORE 1983, str. 145 (z datumom 30. november 1336).

²⁴⁰ BARAGA 1995A, str. 102–103, št. 151 (1495 III 21), št. 151 (1495 VI 23).

²⁴¹ BCU, Ms. 1475/II (Gabriele da Cremona), druga foliacija, fol. 1r (1328 VI 30); OTOREPEC 1995, str. 122, št. 577.

²⁴² 1334 VIII 21; KOMATAR 1905, str. 151, št. 51; BIZJAK/PREINFALK 2008, str. 108–109, št. 53.

žnjega gradu Rožek, s tem da so kaplana prezentirali oglejskemu patriarhu. To je znano za leto 1340²⁴³ in 1342.²⁴⁴ Po izumrtju Čreteških dobijo patronat nad cerkvijo (Kirchen lehen zu Rassekg) Turjaški,²⁴⁵ omenja se tudi v razdelitvi njihovega družinskega imetja leta 1467 (die lehenschaft der pfarrkirchen Rossegk an der Töpplicz).²⁴⁶ Leta 1495 je dokumentiran spor med beneficiatom Martinom, Plavčevim sinom, duhovnikom zagrebške škofije, ki ga je bil umestil patriarh, in šmihelskim župnikom Janezom Pognom, ki ni hotel izročiti beneficija omenjenemu Martinu.²⁴⁷ Četudi jo nemško pisani dokumenti 15. stoletja često označujejo kot »Pfarrkirchen«, je cerkev ostala na ravni kapelanije šmihelske župnije z večnim kaplanom, ki je moral po inkorporaciji župnije novomeškemu kapitlju temu plačevati cenzulije.²⁴⁸ Po cerkvenih shematizmih je bila župnija ustanovljena šele leta 1770.²⁴⁹

8.5.3 Druge, vzhodnje ležeče župnije med Krko in Gorjanci, na ozemlju, ki so si ga prisvojili Spanheimski v drugi polovici 12. in v začetku 13. stoletja, so verjetno nekoliko mlajše od Šmihela. V Kostanjevici se župnik omenja leta 1220. Ker gre za župnijo, ki je bila ustanovljena v mejah šentjernejske župnije, ki se sicer omenja šele leta 1249, je slednja nedvomno starejša, vsekakor še iz druge polovice 12. stoletja, ko se je pod Spanheimci utrdila kolonizacija pripadajočega ozemlja.²⁵⁰ Istege leta 1249 je dokumentirana tudi župnija v Podbočju in bo tudi še iz druge polovice 12. stoletja. Mlajša, iz prve polovice 13. stoletja, bo župnija v Žumberku na oni strani Gorjancev, vse tri pa že najdemo v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296. Ker gre za tri župnije na spanheimskih posestvih na drugi strani nekdanje meje cesarstva, se moramo, preden se lotimo njihove obravnave, dotakniti njihovega položaja v odnosu do zagrebške škofije.

Leta 1338 je Ivan, arhidiakon v Gorici onstran Kolpe, pod čigar oblast naj bi sodilo obravnavano območje, v imenu zagrebškega stolnega kapitlja pri papežu Benediktu XII. v Avignonu sprožil spor s Henrikom, bratom nemškega viteškega reda v Črnomlju, ker se je branil, da bi mu oddajal pripadajoče mu dajatve.²⁵¹ V razsodbi opata cistercijskega samostana sv. Marije v Toplici iz leta 1339 je med drugim rečeno, da ozemlje od vključno Semeča proti vzhodu, z mejo »po gorskih vrhovih« (per cacumen moncium versus aquilonem), leži zunaj oglejskega patriarhata, tako tudi tamkajšnje cerkve, »ecclesie de Syhenstain, de Syhenbergh et de Grachan«, ki da pripadajo zagrebški diecezi. Ker se je brat Henrik upiral tej odločitvi, je bil po nalogu Benediktovega naslednika, papeža Klemna VI., izobčen, izobčenje pa so morali izvesti župniki tega območja. Ti pa so se Henriku pridružili, zato je izobčenje zadelo tudi njih. V listini z dne 12. marca leta 1350

²⁴³ 1340 III 15; KOBLAR 1891, str. 31.

²⁴⁴ ASU/AN, fasc. 5120/X (Gubertinus de Novate), fol. 22r–22v (1342 X 25); OTOREPEC 1995, str. 191, št. 952; KOBLAR 1891, str. 31.

²⁴⁵ 1455 IX 12; KOMATAR 1910, str. 24, št. 445; BIZJAK/PREINFALK 2009, str. 383–386, št. 265.

²⁴⁶ 1467 VII 22; KOMATAR 1910, str. 123–135, št. 488 (str. 124); BIZJAK/PREINFALK 2009, str. 451–463, št. 324 (str. 432).

²⁴⁷ KOBLAR 1893, str. 248; BARAGA 1995A, str. 104, št. 154 (1495 VII 23).

²⁴⁸ AAU, Acta 25, fol. 543r (1505 V 16).

²⁴⁹ *Cerkev*, str. 105.

²⁵⁰ O tem natančno KOSI 2002 in KOSI 2008B; za pogled s hrvaške strani nazadnje KEKEZ 2013.

²⁵¹ AH I, str. 81–86, natančno BARLÈ 1892, z objavo dokumentov po Tkalčiču; gl. tudi BARLÈ 1901A, str. 50 in dalje; nazadnje KOS 1987, posebej str. 58 in dalje (s tezo, da zagrebški kapitelj ni imel zgodovinske podlage za pobiranje desetine v teh krajih), KOSI 2002, str. 84 in dalje, ter AMBROŽIČ 2010, str. 655–657.

se med temi župniki omenja tudi Ditrik »in ecclesia sancti Bartholomei de Syhenstan«. ²⁵² Gre pač za Šentjernej. ²⁵³

V označbi cerkva »de Syhenstain, de Syhembergh et de Grachan« je treba videti ne posamične cerkve, pač pa župnije z vsemi pripadajočimi jim gmotnimi in duhovnimi pravicami, poimenovane po sedežu gosposčin, ki so jim pripadale, četudi cerkve niso stale pri njih. Podobno je bilo, kot smo videli, s šmihelsko župnijo, označeno po Mehovem. »Syhembergh« pomeni Žumberk, »Grachan« po Milku Kosu nekdanji grad Gračeno nad vasjo Podgračeno pri Čatežu ob Savi. ²⁵⁴ Ker je župnija pri cerkvi sv. Jurija v Čatežu mlajša ustanova v mejah župnije Sv. Križa v Podbočju in ker v tem kontekstu izraz »ecclesia« pomeni polnopravno župnijo, s cerkvijo v Gračenu pač ni mišljena čateška župnija, marveč Podbočje. Podobno je s cerkvijo v »Syhenstainu«. Izginuli grad Sicherstein, sicer izpričan šele leta 1299, ²⁵⁵ se je postavljal na Gorjance nad kartuzijanskim samostanom v Pleterjah, ki mu je Herman II. Celjski ob ustanovitvi leta 1407 podelil njegovo posest. ²⁵⁶ Upošteva-je druge navedbe, ki pobljže označujejo njegov položaj, je seveda povsem mogoče, da je stal že na današnjih hrvaških tleh onstran današnje državne meje in bliže Žumberku, ²⁵⁷ a to glede na povedano opredelitve župnije in identifikacije cerkve sv. Jerneja iz leta 1350 z župnijsko cerkvijo v Šentjerneju v ničemer ne spreminja. Na Žumberškem onstran Gorjancev za neko polnopravno župnijo v Sichersteinu ni bilo prostora, saj ga je vključno s poznejšo župnijo v Vivodini pokrivala ena sama župnija, in sicer v Žumberku. O tem nas prepriča popis župnij in cerkva zagrebške škofije iz leta 1334. V tretjem delu arhidiakonata v Gorici, ki je po tem popisu obsegal obravnavano območje na južni strani strani Gorjancev, ²⁵⁸ te župnije ni. Navajajo se Vivodina, Žumberk in belokranjske župnije, na koncu še Gračeno (districtus Grachan), za katero pa je le zapisano, da je ležalo v mejah zagrebške škofije in da bi moralo biti tako. Zato lahko omenjanje Sichersteina v dokumentih iz leta 1339 in v letih zatem razumemo le kot nerealno pretenzijo zagrebške škofije v spominu na nekdanje stanje, saj se mu je, kot kaže popis iz leta 1334, ki ga ne navaja, v resnici že odpovedala, kot se je toliko poprej, kot mislimo, odpovedala Šmihelu. Da je leta 1339 terjala tudi jurisdikcijo nad šentjernejsko župnijo, gre pripisati stari meji s cesarstvom na Krki, do kamor ji je bil nedvomno oddeljen teritorij ob njeni ustanovitvi in s tem – glede na to, da še ni bilo ali pa je bilo le neznatno kolonizirano – tudi tamkajšnje potencialne desetine, ne da bi sodelovala pri ustanavljanju tamkajšnjih župnij. Če je v dokumentu iz leta 1339 zapisano, da meja njene jurisdikcije poteka od Semiča kot najbolj na zahodu ležeče cerkve »po gorskih vrhovih« proti vzhodu, torej po slemenu Gorjancev, kar ustreza položaju Bele krajine, a vključno z župnijami »de Syhenstain, de Syhembergh et de Grachan«, razkriva le navzkrižje med dejanskim stanjem in ponovno

²⁵² BARLÈ 1892, stolpec 312.

²⁵³ Tako tudi Milko Kos, GHTS II, str. 606 (in že Schumi v AH I, str. 85, in HAUPTMANN 1929; 1999, str. 50).

²⁵⁴ GHTS I, str. 69–70. Ljudmil Hauptmann je ta grad sicer povsem logično identificiral s Starim gradom (Altenburg) nad Podbočjem in cerkev s tamkajšnjo cerkvijo Sv. Križa (HAUPTMANN 1929; 1999, str. 50); zadnjemu je treba celo pritrditi.

²⁵⁵ O njem Kos 2005, str. 213–214.

²⁵⁶ MLINARIČ 1982, str. 88 in dalje. Sichersteinska gosposčina se je raztezala po vsem Šentjernejskem polju, a je imela tudi vasi na današnji hrvaški strani Gorjancev. Seveda ni mogoče ugotoviti, če je s temi podatki nakazana tudi prvotna meja šentjernejske župnije.

²⁵⁷ KOSI 2002, str. 88–89.

²⁵⁸ RAČKI 1872, str. 218–219; BUTURAC 1984, str. 86; k temu tudi oglejska popisa iz leta 1296 in 1323. Kot čas nastanka zagrebškega popisa se v literaturi tu in tam po Tkalciču pojavlja tudi leto 1354.

oživiljenimi pretenzijami.²⁵⁹ V podobnem popisu župnij zagrebške škofije iz leta 1501²⁶⁰ župnij tega dela goriškega arhidiakonata ni več. Kljub papeški odlokom je zagrebška škofija to območje izgubila, četudi je pozneje še dvakrat, leta 1513 in okoli leta 1647, spor okoli desetino ponovno obudila.²⁶¹

8.5.4 Kot je bilo povedano, se župnija sv. Jerneja v **Šentjerneju na Dolenjskem** prvič omenja prek župnika kot priče (Berhtoldus plebanus de Sancto Bartholomeo) v drugi ustanovni listini Bernarda Spanheimskega za cistercijanski samostan v Kostanjevici iz leta 1249.²⁶² Ker gre nedvomno za spanheimsko ustanovo, bi pričakovali, da so Spanheimski – kot je to bilo z Višnjegorskimi v Šmihelu – ter njihovi dediči in nasledniki imeli tudi patronat nad njo. A dokumenta, ki bi to potrjeval, ne poznamo, tudi ne takšnega, ki bi nedvoumno dokazoval patriarhove polne pravice. Vendar kaže, da je ta župnija – tako kot tista v Podbočju – vendarle pristala v patriarhovih rokah. Ko je v času sedisvakance (1269–1273) oglejski kapitelj protipravno namestil župnike na nekaterih župnijah, je bil med njimi tudi Herman iz Vidma (de Utino) »in plebe Sancti Bartholomei in Marchia iuxta Landestrost«, ki se je zato pod novim patriarhom Rajmundom leta 1274 moral župniji odpovedati,²⁶³ patriarh pa jo je zatem podelil drugemu duhovniku, verjetno neke-mu Ulriku, ki se kot priča omenja leta 1278.²⁶⁴ Seveda se je kapitelj lahko spustil v takšno dejanje le v primeru, da je bila župnija patriarhatska s polnimi pravicami. Župnija je bila pač patriarhatska tudi v času papeža Bonifacija IX. (1389–1404), ki jo je inkorporiral cistercijanskemu samostanu v Kostanjevici. Inkorporacija je izpričana le v buli iz leta 1401, v kateri je papež samostanu potrdil dotlej inkorporirane mu župnije v Slovenski marki,²⁶⁵ a iz razlogov, ki jih ne poznamo, ni bila uresničena. Župnijo je samostanu dokončno inkorporiral šele papež Pij II. leta 1459.²⁶⁶

Glavni razlog, zakaj je papež Pij II. leta 1459 laže privolil v inkorporacijo šentjernejske župnije kostanjeviškemu samostanu, je bilo poleg enakega, a nerealiziranega dejanja papeža Bonifacija IX. turško opustošenje samostanskih posesti. A samostan je župnijo užival le nekaj let. Cesar Friderik III. jo je namreč namenil stolnemu kapitlju nove ljubljanske škofije. Omenja jo že v ustanovni listini škofije z dne 6. decembra 1461

²⁵⁹ V izvorniku »[...] et abhinc (to je od cerkve sv. Štefana Kralja v Semiču) limes protenditur per cacumen moncium versus aquilonem directe quodammodo (torej v določeni meri, ne povsem), ecclesias de Syhenstain, de Syhembergh et de Grachan ad zagrabiensis ecclesie dyoecesis includendo, [...]« (BARLÈ 1892, stolpec 297). Drugače meni Miha Kosi, ki – kot smo videli – v Sichersteinu vidi neko drugo župnijo onstran Gorjancev in se zavzema za prvotno mejo cesarstva po Gorjancih in ne po Krki; KOSI 2002, str. 78 in dalje, 84 in dalje. Dejstvo, da je bil omenjeni Ditrik tudi župnik v Žumberku (BARLÈ 1892, stolpec 307), ni odločilno, saj gre za prebendo in je lahko eno ali drugo župnijo upravljal le z njegove strani nameščeni vikar. V resnici v listini z dne 5. februarja 1349, v kateri nastopa Ditrik kot župnik v Žumberku (»Detrico, sancti Nicolai de Syhembergh«, BARLÈ 1892, stolpec 307), župnika v Šentjerneju ni, v drugi, z dne 5. marca 1349, v kateri je ta Ditrik označen kot župnik v Šentjerneju (»Detricum in ecclesia sancti Bartholomei de Syhenstan«; BARLÈ 1892, stolpec 312), pa ni tistega v Žumberku.

²⁶⁰ RAČKI 1872, prav tam; BUTURAC 1984, prav tam.

²⁶¹ BARLÈ 1901B.

²⁶² 1249 V 8; UBKr II/162; GZS VI,1/86.

²⁶³ 1274 IX 15; DF III/379; prim. tudi BCU, Ms. 1469 (Valterus), fol. 16v (1274 XI 13); OTOREPEČ 1995, str. 28, št. 9; ZENAROLA PASTORE 1983, str. 50.

²⁶⁴ BCU, Ms. 1471/I (Johannes de Lupico), fol. 52v (1278 III 12); OTOREPEČ 1995, str. 29, št. 16.

²⁶⁵ 1401 III 30; ARS, zbirka listin; UMEK 1974, str. 235; MLINARIČ 1987B, str. 36.

²⁶⁶ 1459 II 18; prepis iz 18. stoletja v ARS, Sam. A II, fasc. 15; UMEK 1974, str. 60; MLINARIČ 1987B, str. 36, 236–237. Gl. k temu tudi RG VIII, str. 558, št 3901 (1460 II 12).

poleg tiste pri Sv. Nikolaju pri Beljaku, za kateri ni zapisano, da bi bili tako kot druge v njegovem patronatu.²⁶⁷ Navaja jo tudi potrditvena bula papeža Pija II. z dne 6. septembra 1462, ki jo je – skupaj z župnijo Šentpeter pri Ljubljani, inkorporirano cistercijanskemu samostanu v Dunajskem Novem mestu – razrešil samostanske oblasti.²⁶⁸ Medtem ko je inkorporiranje šentpeterske župnije steklo še istega leta 1462, se je s šentjernejsko zataknilo. Vzrokov ne poznamo. Tako je šele pod datumom 4. februar 1469 v papeških registraturah zavedena cesarjeva prošnja, da se kostanjeviškemu samostanu inkorporira župnija Sv. Križa v Podbočju (in marchia sclavonie oz. sclavonica) ter da se hkrati razreši župnija sv. Jerneja prav tam in inkorporira kapiteljski menzi v Ljubljani.²⁶⁹ Še istega dne je papež Pavel II. privolil v to in prošta Lovrenca v Dobrli vasi kot prokuratorja pozval, naj inkorporacijo izvede in doseže, da menihi odstopijo inkorporirano jim šentjernejsko župnijo ljubljanskemu stolnemu kapitlju.²⁷⁰ S tem je kapitelj župnijo prejel, a je vprašanje, če je župnija s tem kljub papeški odločbi prišla tudi pod jurisdikcijo ljubljanskega škofa. Proti koncu 15. stoletja (1497?) je kapitelj upravo župnije, opustošene po Turkih in celih osem let nezasedene, poveril novomeškemu kanoniku Klemnu Škrbelji z nalogo, da s svojim denarjem obnovi cerkev in duhovniško hišo. Ko pa je Klemen to delo opravil, se je v njegove zadeve vmešal ljubljanski kanonik Nikolaj Poden. Zadeva je prišla v Rim pred papeža Aleksandra VI., ta pa je župnijo – zanjo je rečeno, da je pridružena (annexa) ljubljanskemu stolnemu kapitlju – »zaradi zanemarjenosti in odsotnosti duhovnika« 3. decembra leta 1500 podelil omenjenemu Klemnu, kar je 19. januarja leta 1501 potrdil še oglejski patriarh.²⁷¹

V zgodovini ljubljanske škofije njena jurisdikcija nad šentjernejsko župnijo od inkorporacije ljubljanskemu stolnemu kapitlju leta 1469 dalje ni sporna.²⁷² Drugače je menila videmska kurija. Kot smo videli, papež zadeve z Nikolajem Podnom in Klemnom Škrbeljo po razsodbi iz leta 1500 ni poslal v Ljubljano, marveč v Videm. Leta 1581 je župnijo vizitiral apostolski legat Pavel Bizancij.²⁷³ Popisi novomeškega arhidiakonata, kamor so sodile dolenske župnije zunaj ljubljanske škofije, od Polidorja Montagnane (1592/96)²⁷⁴ dalje Šentjerneja ne navajajo, a zadeva se je spet aktualizirala leta 1694 ob vprašanju, pod čigavo jurisdikcijo sodi kostanjeviški samostan, saj je njegova škofijska pripadnost sledila pripadnosti župnije, na ozemlju katere je stal.²⁷⁵ V sporu med oglejskim patriarhom in ljubljanskim škofom, ki se je obravnaval v videmski kuriji, je škof nasproti patriarhu zatrjeval, da župnija že od leta 1462 pripada ljubljanski škofiji in z njo tudi samostan. Če je položaj župnije v 16. stoletju še nejasen – za razbistritev tega vprašanje bi bile potrebne še natančnejše raziskave –, o njeni pripadnosti ljubljanski ško-

²⁶⁷ ŽNIDARŠIČ GOLEC 2000, str. 37, objava listine str. 312. Župnija sv. Nikolaja pri Beljaku je bila do takrat v polnih pravicah salzburškega nadškofa.

²⁶⁸ V izvorniku ŽNIDARŠIČ GOLEC 2000, str. 315, gl. tudi TURK 1937, str. 83, in MLINARIČ 1987A, str. 237. Po Turkovi interpretaciji sta to bili edini župniji, ki ju je papež prisodil novo ustanovljeni škofiji, vse drugo pa naj bi bilo le menzalna posest, ki je ostala pod jurisdikcijo oglejskega patriarha.

²⁶⁹ RG IX, str. 614, št. 4108. Cesar se je nekaj dni pred tem s svojim spremstvom še mudil v Rimu na svojem drugem potovanju v večno mesto.

²⁷⁰ 1468 (= 1469) II 4; listina v ARS; UMEK 1974, str. 237.

²⁷¹ AAU, Acta 19, fol. 114r–115v (1501 I 19, z insertom 1500 XII 3); KOBLAR 1893, str. 195–196; GOLEC ŽNIDARŠIČ 2000, str. 51–52.

²⁷² GOLEC ŽNIDARŠIČ 2000, str. 52.

²⁷³ HÖFLER 1982, str. 40.

²⁷⁴ HÖFLER 1982, str. 94–96.

²⁷⁵ KOBLAR 1892, str. 57.

fiji vsaj od Tomaža Hrena dalje ni dvoma.²⁷⁶ To potrjujejo tudi škofijske vizitacije od leta 1609 dalje, ko je župnijo vizitiral generalni vikar Adam Sontner.²⁷⁷

Če se Spanheimskim ni posrečilo, da bi obdržali patronat nad šentjernejško župnijo, je trdno v njihovih rokah ostala župnija sv. Jakoba v **Kostanjevici na Krki**. Cerkev so v Kostanjevici postavili Spanheimski kot lastniško cerkev pri svojem glavnem oporišču po osvojitvi tamkajšnjega ozemlja, kostanjeviškem gradu, po vsej verjetnosti še pred letom 1200. Namenjena je bila njihovemu na novo zgrajenemu trgu in mestu. Kot smo omenili, pa je njen teritorij segal tudi prek Krke na območje Krakovskega gozda. Bržkone gre za območje, ki so si ga Spanheimski predtem prilastili na novo iz smeri Rake.

Kot patronatna župnija je Kostanjevica izpričana leta 1220 z župnikom (Adelbertus plebanus de Landestro) v listini vojvode Bernarda Spanheimskega za vetrinjski samostan.²⁷⁸ Njen status potrjuje papeški desetinski seznam iz leta 1296, ki jo navaja med župnijami Marke (Forum de Landestro).²⁷⁹ Morda že ob ustanovitvi samostana leta 1234, vsekakor pa leta 1249 jo je (capellam in predicto foro nostro Landestro in qua jus patronatus habere dinoscimur) Bernard podelil cistercijanom v Kostanjevici, da bi ti v njej z namestitvijo svetnega klerika z bogoslužjem poskrbeli za tamkajšnje ljudi (ita quod ipse conventus populo ibidem provideat in divinis per clericum secularem).²⁸⁰ Vendar podelitev takrat ni bila pravno priznana in potrjena s strani oglejskega patriarha Bertolda Andeškega kot ordinarija »loci«. Posredi bodo pač sovražnosti med oglejsko stolico in Spanheimskimi, ki so se končale šele z mirovno pogodbo med Bernardovim sinom Ulrikom III. in patriarhom Gregorjem de Montelongo leta 1261.²⁸¹ Zato je patronat nad župnijo ostal pri Spanheimskih, po Ulrikovi smrti leta 1269 prešel na Otokarja II. Češkega, ki je leta 1270 samostanu sicer potrdil Bernardovo listino iz leta 1249,²⁸² po Otokarjevem porazu leta 1278 pa na zmagovalca, kralja Rudolfa Habsburškega. To je spodbudilo patriarha Rajmunda, da je po odpovedi aktualnega župnika Lamberta leta 1280 končno uresničil Bernardovo voljo in župnijo utelesil kostanjeviškemu samostanu.²⁸³ Vendar kaže, da kralj Rudolf kot novi dedni gospod Kranjske s tem ni soglašal in je na župnijsko mesto postavil Hartmana »de Ulpemspersch«, kaplana svojega sina Alberta. Vir teh podatkov je inkorporacijska listina vojvode Alberta iz leta 1283, ki mu je Rudolf medtem predal Kranjsko. Kaj se je v resnici dogajalo, ne vemo, a Habsburžana sta očitno popustila. Tako je, kot je bilo omenjeno, leta 1283 Albert dosegel Hartmanovo resignacijo in župnijo prepustil kostanjeviškemu samostanu.²⁸⁴ V potrditveni listini inkorporacije s strani patriarha Janeza iz leta 1392²⁸⁵ je zapisano, da je župnijo, ki je

²⁷⁶ Prim. med drugim zapis v pontifikalnih protokolih ob posvetitvi kostanjeviških opatov Jakoba Reinprechta 11. marca 1602 in Mateja Majerla 6. marca 1622; LAVRIČ 1988, 1, str. 188 in 217; nadrobneje o vprašanju jurisdikcije nad samostani, ležečimi v župnijah ljubljanske škofije za časa Tomaža Hrena, MLINARIČ 1987A, str. 362–364.

²⁷⁷ BENEDIK/KRALJ 1998, str. 17–19, 66–75.

²⁷⁸ 1220 VI 24; UBKr II/35; MC IV,1/1816; GZS V/311.

²⁷⁹ Št. 481.

²⁸⁰ 1249 V 8; UBKr II/162; GZS VI,1/86.

²⁸¹ KOMAC 2006, str. 166 in dalje.

²⁸² 1270 X 22; prepis iz 18. stoletja v ARS, Sam. A, spisi fasc. II; UMEK 1974, str. 32.

²⁸³ 1280 I 24; prepis iz 18. stoletja v ARS, Sam. A, spisi fasc. II; UMEK 1974, str. 33.

²⁸⁴ 1283 X 8; prepis iz 18. stoletja v ARS, Sam. A, fasc. II.Gl. tudi MLINARIČ 1987A, str. 34–35, str. 169–170.

²⁸⁵ 1392 I 17; ARS, zbirka listin; UMEK 1974, str. 233; objava FIDLER 1786, str. 240–241.

bila dotlej v patronatu avstrijskih in koroških vojvod, samostanu inkorporiral patriarh Rajmund in da lahko samostan na njej postavi redovnika, poleg tega pa mora imeti še dva svetna klerika za pomočnika. Le nekaj dni zatem pa je patriarh na prezentacijo samostana potrdil meniha Mihaela;²⁸⁶ inkorporacija je bila torej le delna s potrditveno pravico oglejskega patriarha.

8.5.5 Leta 1249 se v drugi ustanovni listini kostanjeviškega samostana poleg šentjernejske župnije prek župnika (Thomas plebanus de Sancta Cruce) prvič omenja tudi župnija pri **Sv. Križu v Podbočju**²⁸⁷ s cerkvijo v zaščiti spanheimskega Starega gradu (Altenburg) na Bočju. Pokrivala je zadnji konec obravnavanega ozemlja med Krko, Savo in Bregano, po kateri je mejila na župnije zagrebške škofije. V arhivskem gradivu nastopa redno le s patrocinjem in dodatkom, da leži pri Kostanjevici ali pa v Slovenski marki. Po Kostanjevici (S. Crux prope Landestrost) jo najdemo tudi v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296.²⁸⁸ Ustanovitev župnije lahko postavimo v drugo polovico 12. stoletja²⁸⁹ in kaže, da je tudi ta, prvotno pač spanheimska lastniška cerkev, pristala v patriarhovih polnih pravicah. Tako je bilo tudi ob podelitvi župniškega mesta leta 1292 in 1367.²⁹⁰ V prvem primeru je patriarh Rajmund župnijo podelil Tiberiju (Tiberiolu) della Torre, kleriku v svojem spremstvu iz znamenite lombardsko-furlanske rodbine, v drugem patriarh Markvard nekemu Hermanu de Cramnicher, sicer na prošnjo Ulrika, župnika v Vidmu ob Savi, a vsekakor ne v vlogi prezentatorja. Drugih podatkov te vrste ni. Le za leto 1458 vemo, da jo je papež Pij II. – potem ko je bila po resignaciji Gašperja Lobenschrotta že več kot eno leto vakantna – podelil Janezu Pauwngartnerju.²⁹¹

Zgodovina svetokriške župnije je v drugi polovici 15. stoletja sicer posredno povezana z ustanovitvijo ljubljanske škofije. Kot smo povedali, jo je cesar Friderik III. v začetku leta 1469 ponudil kostanjeviškemu samostanu kot nadomestilo za odvzeto ji šentjernejsko župnijo, v kar je privolil tudi papež Pavel II. Inkorporacijska bula je sledila 24. marca istega leta 1469.²⁹² Ta bula se očitno ni ohranila ali vsaj ni znana, tudi Lovrenc, prošt v Dobrli vasi, ki je po papeževem nalogu izpeljal inkorporacijo, se v listini z dne 19. septembra 1470 sklicuje na papeževo odredbo z dne 4. februarja 1469.²⁹³ A tudi ta inkorporacija ni potekala gladko, saj se aktualni župnik Janez Pauwngartner, ki ga je bil že leta 1458 tjakaj postavil papež Pij II., ni pustil kar tako odgnati. Zadevo je uredil šele papež Sikst VI. leta 1474 z bulo, naslovljeno na dobrolskega prošta kot izvršitelja. V buli je Sikst ponovil razloge za inkorporacijo župnije in jo potrdil ter naložil samostanu, da župniku Pauwngartnerju, ki se je bil medtem prostovoljno odpovedal župniji, plačuje

²⁸⁶ 1392 I 29; listina v ARS; UMEK 1974, str. 233.

²⁸⁷ 1249 V 8; UBKr II/162; GZS VI,1/86.

²⁸⁸ Št. 482.

²⁸⁹ Svetokriško podružnico sv. Martina v Velikih Malencah je po najdbi pečata pičenskega škofa Popona posvetil kdo od dveh s tem imenom v vlogi generalnega vikarja oglejskega patriarha, katerih eden je izpričan med letoma 1185 in 1190, drugi med letoma 1214 in 1220; MIKLAUČIČ 1966.

²⁹⁰ BCÜ, Ms. 1470 (Valterus), fol. 32r (1292 II 13); OTOREPEC 1995, str. 61, št 78; ASU/AN, fasc. 5124/1 (Gandiolus), fol. 33r (1367 X 25); OTOREPEC 1995, str. 246, št. 1269; gl tudi DF I/106 (str. 211, 1319 II 2).

²⁹¹ RG VII, str. 177, št. 1566 (1457 VIII 2); RG VIII, str. 187, št. 3377 (1458 XI 16).

²⁹² RG IX, str. 206–207, št. 1335.

²⁹³ Gl. zgoraj in MLINARIČ 1987A, str. 237 (z datumom papeževe odredbe 4. februar 1468[!]), prepis listine z dne 19. septembra 1470 v ARS, Sam. A II, fasc. 15; UMEK 1974, str. 59.

letno odpravnino.²⁹⁴ Inkorporacija, dokončno izvedena 10. aprila leta 1475,²⁹⁵ je bila le delna, s tem da je kostanjeviški opat prejel pravico prezentacije vikarja, medtem ko je njegova potrditev ostala oglejskemu patriarhu.

Ker je pri inkorporaciji svetokriške župnije kostanjeviškemu samostanu posredoval cesar Friderik III., bi se dalo sklepati, da je župnija dotlej bila v njegovem patronatu in da je do nje prišel prek Celjanov.²⁹⁶ Celjani so sicer imeli posestva na območju župnije, a ni dokumentirano, da bi kdajkoli prišli do njenega patronata, kar velja tudi za cesarja Friderika. Pač pa se s Celjani povezuje vikariat pri cerkvi sv. Jurija v **Čatežu ob Savi**. Cerkev je pripadala gradu Gračeno, ki smo ga omenili ob vprašanju cerkvene pripadnosti tega ozemlja zagrebški škofiji. Grad se prvič omenja leta 1279 v oporoki Filipa Spanheimskega, zadnjega svojega rodu, ki pa zanj – tako kot za Žumberk – ni vedel, ali še leži v mejah cesarstva ali ne.²⁹⁷ Cerkev je tedaj nedvomno že stala, leta 1302 pa se pri njej prvič omenja vikar (Chunrat der do ze Sates vicari was).²⁹⁸ V arhivskem gradivu srečamo cerkev ponovno leta 1404, ko se je zanj (filialis ecclesia sancti Georii in Zchates) vnel spor med dvema kandidatoma, ki se je rešil s privoljenjem Tomaža, župnika pri Sv. Križu, in grofa Hermana II. Celjskega.²⁹⁹ Do spora je prišlo očitno zato, ker je grof Herman menil, da ima pri cerkvi patronat, medtem ko je pravico prezentacije duhovnika v resnici pripadala svetokriškemu župniku. Ker je Hermanov kandidat s tem ostal brez položaja, mu je grof obljubil kakšno drugo duhovniško mesto v svojem patronatu. Ob ponovnem sporu te vrste leta 1434 pa je grof Herman izdal listino, s katero je svetokriškemu župniku priznal vse pravice nad čateško cerkvijo, ki da je »hči in socerkev« (tochter und zůkirchen) cerkve Sv. Križa, in se zavezal, da njemu in njegovim naslednikom ne bodo ne on sam ne njegovi dediči nikoli kratili te pravice.³⁰⁰

Pri ustanovitvi vikariata je odločala posest, pripadajoča gradu Gračeno, ki so ga prek Baboničev in zatem Svibenskih leta 1356 pridobili Celjani. Kljub temu ne gre za ustanovo ne Spanheimskih ne Baboničev, marveč za župnijski vikariat v prezentaciji svetokriškega župnika in potrditvi oglejskega patriarha. Leta 1474 je bil skupaj z matično župnijo inkorporiran cistercijanom v Kostanjevici, s tem je kostanjeviški opat postal prezentator. Četudi se v drugi polovici 15. stoletja v Čatežu nekajkrat navajajo župniki (plebanus; nr. 1480–1482³⁰¹), je ostal na ravni od kostanjeviškega samostana odvisnega vikariata.

8.5.6 V papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 se med župnijami Marke, vrinjena med Sv. Križ in belokrajnski župniji pri Treh farah in Črnomlju, s toponimom (Sicherberch) pojavlja tudi župnija sv. Nikolaja v **Žumberku**.³⁰² V popisu župnij zagrebške škofije iz leta 1334 ima župnijska cerkev patrocinj Sv. Križa (item ecclesia sancte crucis de Sihembergh),³⁰³ že nekaj let zatem, leta 1349, pa se v zagrebških dokumentih,

²⁹⁴ 1474 IX 20; CHMEL 1854, str. 335–338, št. CXIV; gl. tudi 1474 X 12; MLINARIČ 1987A, str. 237; objava FIDLER 1786, str. 241–242.

²⁹⁵ 1475 IV 10; ARS.

²⁹⁶ MLINARIČ 1987A, str. 36.

²⁹⁷ 1279 VII 19; MC V/392; Kos 2005, str. 129.

²⁹⁸ 1302 VI 2; prepis v ARS, Gr A I, VII, fasc. 179; MLINARIČ 1987A, str. 238.

²⁹⁹ 1404 VII 30; listina v ARS; UMEK 1974, str. 235; MLINARIČ 1987A, prav tam.

³⁰⁰ 1434 I 21; prepis v ARS, Gr A I, VII, fasc. 179; MLINARIČ 1987A, prav tam; objava FIDLER 1786, str. 242–243.

³⁰¹ AAU, Acta 9, fol. 455r (1480 X 27), Acta 10, fol. 416r (1481 IX 9), 486v (1482 VI 24); KOBLAR 1892, str. 40.

³⁰² Št. 483.

³⁰³ RAČKI 1872, str. 219.

ki smo jih obravnavali zgoraj, z župnikom Ditrikom navaja kot cerkev sv. Nikolaja (sancti Nicolai de Syhembergh),³⁰⁴ pri kateri je župnija ostala vse do danes. Ker si je takšno spremembo patrocinija težko zamisliti, je mogoč sklep, da gre za napako ali pa da je bil sedež župnije prvotno pri neki izginuli cerkvi s patrocinijem Sv. Križa, ki ga ima tudi cerkev v Podbočju, in da so ga pozneje prenesli k cerkvi v naselje pod starim žumberškim gradom (Podžumberak). Četudi se žumberški grad v arhivskem gradivu pojavi šele leta 1265,³⁰⁵ so že z drugo ustanovno listino Bernarda Spanheimskega leta 1249 kostanjeviški cistercijani prejeli nekaj vasi na žumberški strani Gorjancev, med njimi Sošice, Cerovico in posestvo »Creylow« s petdesetimi kmetijami in desetino, ki je glede na poznejše podatke obsegalo vasi Veliko in Malo Skrilo, Glušinja, Mrzlo polje, Kalje in Budinjak.³⁰⁶ Omemba desetine dokazuje, da je župnija v Žumberku takrat že obstajala, zato je treba njeno ustanovitev postaviti vsaj v prvo polovico 13. stoletja.

Župnijo so brez dvoma ustanovili Spanheimski, njen patronat pa je ostal pri žumberškem gradu. Leta 1405 je o vprašanju, kdo lahko prezentira župnika, izbruhnil spor med Tomažem Žumberškim in kostanjeviškim opatom, ki je to pravico očitno terjal zase spričo posesti, ki jih je imel na teritoriju župnije. Spor je zgladil Friderik Ortenburški kot razsodnik, in sicer tako, da se opat in žumberška gospoščina pri prezentaciji izmenujeta, župnik pa je bil, ponižan na stopnjo vikarja »ad nutum«, v vsakem primeru dolžan, da letno odškodnino plačuje samostanu.³⁰⁷ To je v resnici pomenilo »tiho« inkorporacijo župnije kostanjeviškemu samostanu; ko je bil leta 1687 ustanovljen kostanjeviški arhidiakonot, je vanj poleg drugih samostanu inkorporiranih župnij prišla tudi žumberška.³⁰⁸

Poleg župnije pri cerkvi sv. Nikolaja v Žumberku, ki jo je treba videti v desetinsem seznamu iz leta 1296 pod geslom Sicherberg, se v začetku 14. stoletja na tem območju pojavi še morebitna župnija pri cerkvi sv. Mihaela v bližnjem **Kalju**, ki je bila v nasprotju s tisto v Žumberku očitno ustanova kostanjeviških cistercijanov za strnjeno območje njihovih posesti, dobljenih leta 1249. Leta 1318 je Oton Sichersteinski odstopil samostanu eno kmetijo v Dolenji Stari vasi, ta pa bo v zameno eno tretjino svoje desetine prepustil župniji sv. Mihaela v Žumberku (pharre datz sand Michel ze Sycherberch) s pogojem, da bo tamkajšnji župnik vzdrževal kaplana (gesellen).³⁰⁹ V literaturi se pojavlja prepričanje, da gre za župniško cerkev, bodisi samo žumberško³¹⁰ ali samostojno v Kalju poleg tiste v Žumberku.³¹¹ Kot smo videli v veliko primerih, nemška označba »fara« sama po sebi še ne pomeni župnije, marveč tudi le vikariat ali cerkev z duhovnikom, ki oskrbuje določen teritorij. Tudi obravnavani zagrebški dokumenti iz prve polovice 14. stoletja o njej molčijo. Obstajajo pa podatki, da je kostanjeviški vikar določeno obdobje v resnici bival v Kalju, kjer je bilo središče samostanske žumberške posesti.³¹² Kako si

³⁰⁴ BARLÈ 1888, stolpec 307.

³⁰⁵ KOS 2005, str. 248–250.

³⁰⁶ MLINARIČ 1987A, str. 140.

³⁰⁷ 1405 III 14; po dveh prepisih v ARS MLINARIČ 1987A, str. 226; gl. tudi UMEK 1974, str. 62 (1405 III 5).

³⁰⁸ MLINARIČ 1987A, str. 40.

³⁰⁹ 1318 VI 4; listina v ARS; UMEK 1974, str. 225.

³¹⁰ MLINARIČ 1987A, str. 196, gl. tudi str. 35. Videti je, kot da pisec ob tem žumberške pri Sv. Nikolaju ne upošteva, če je že ne zanika.

³¹¹ KOSI 2002, str. 89.

³¹² Tako leta 1499, ko je govor o večnem vikarju »in Sichelberg apud Sanctum Michaellem« (AAU, Acta 22, fol. 158v), in leta 1572 (MLINARIČ 1987A, str. 462).

moramo to razložiti? Po »tihu« inkorporaciji žumberške župnije Kostanjevici leta 1406 je samostan dal prednost Kalju, a potrebe po dveh samostanskih župnijah ni bilo in je ta v Kalju spričo pomembnosti samega Žumberka sčasoma zdrsnila na raven kapelanije. Ta se je obdržala vse do jožefinskih reform, ko je bila preoblikovana v lokalijo, dokler ni bila tu leta 1821 ustanovljena župnija.

Pač pa se je iz žumberške župnije že v zgodnjem 14. stoletju izločila župnija sv. Jurija v **Vivodini**. Ustanovili so jo bržkone slavonski Baboniči, ki so v prvih letih 14. stoletja, v času nasledstvene vojne med Habsburžani in Goriško-Tirolskimi, dobili tamkajšnje ozemlje iz rok kralja Friderika,³¹³ cerkev sama pa je nedvomno starejša, še iz časa Spanheimskih. V papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296, ki že navaja župnijo v Žumberku, Vivodine še ni, pač pa jo ima tisti iz leta 1323 takoj za Žumberkom in kot zadnjo v arhidiakonatu Kranjske in Marke (S. Georius).³¹⁴ Navaja jo tudi popis župnij v zagrebški škofiji iz leta 1334 (ecclesia beati Georgii matrix) in dodaja, da se župnik Lypold noče pokoravati arhidiakonu Ivanu v Gorici, čeravno se je pokoraval njegovemu predhodniku Petru.³¹⁵ Že malo pred prvo omembo v oglejskih popisih, leta 1321, so Baboniči župnijo (quandam ecclesiam Sancti Georgij apud Siherberg existentem), ki je bila v njihovi dedni lasti in pri kateri so imeli patronat, podelili kostanjeviškemu samostanu.³¹⁶ Desetletje zatem, leta 1330, pa so kostanjeviški cistercijani izposlovali podelitev župnije še s strani zastavnega gospoda Kranjske, koroškega vojvode Henrika Goriško-Tirolskega.³¹⁷ Označba »apud Siherberg« je kajpak pokrajinska in pomeni, da je Vivodina nekdanj sodila v prvotno spanheimsko žumberško posest, na drugi strani pa tudi to, da se je župnija odcepila od žumberške in da torej ni pripadala Beli krajini, čeravno konkretnega dokaza o tem ni.

Po inkorporaciji kostanjeviškemu samostanu je župnijo upravljal večni vikar, ki ga je prezenzial kostanjeviški opat s konventom, potrjeval pa oglejski patriarh, tako tudi leta 1474 (Collatio perpetuae vicariae parrochialis ecclesiae S. Georgij in ducatu Aquileiensis dioc.).³¹⁸ Iz tega in iz drugih dokumentov je razvidno, da samostan na župnijo ni mogel ali ni smel nameščati redovnikov, in tudi navajanje večnega vikarja pomeni, da inkorporacija ni bila polna.

Danes je župnija pri cerkvi sv. Lovrenca v samem kraju Vivodina (nekdanj »Spodnja Vivodina« v nasprotju z »Zgornjo Vivodino« s cerkvijo sv. Jurija), ki se omenja že leta 1444, ko je bila župnija še pri cerkvi sv. Jurija.³¹⁹ Dogajanje v poznem srednjem in zgodnjem novem veku – ekspanzija Frankopanov, ki so v 15. stoletju že imeli v posesti Spodnjo Vivodino in jo postopoma odtegnili Kranjski, ustanovitev Vojne krajine ter naseljevanje Uskokov – je imelo za posledico, da so sedež župnije preselili k cerkvi sv. Lovrenca, cerkev sv. Jurija – stala naj bi v Dojutrovici nekaj kilometrov severno od Vivodine –³²⁰ pa je propadla. Kljub temu je kostanjeviška opatija ohranila cerkveno oblast nad njo vse do razpustitve samostana. Po ukinitvi goriške nadškofije jo je novi ljubljanski

³¹³ Nadrobno o Vivodini KOSI 2002, str. 71 in dalje; o Baboničih zdaj tudi KEKEZ 2013.

³¹⁴ SELLA/VALE 1941, str. 40.

³¹⁵ RAČKI 1872, str. 218–219; BUTURAC 1984, str. 86.

³¹⁶ 1321 IX 22; listina v ARS; UMEK 1974, str. 227; MLINARIČ 1987A, str. 178; objava AH I, str. 63–64, št. 26.

³¹⁷ 1330 VI 24; listina v ARS; UMEK 1974, str. 229; MLINARIČ 1987A, str. 178.

³¹⁸ AAU, Collationes, fol. 37r–37v, 84r–85r (1474 XI 289).

³¹⁹ Nadrobnosti KOSI 2002, str. 71 in dalje; gl. tudi AMBROŽIČ 2010, str. 670–671.

³²⁰ BUTURAC 1984, str. 86.

naškof in metropolit Mihael Brigido leta 1789 skupaj z žumberško župnijo odstopil zagrebškemu škofu.³²¹

8.6. Bela krajina

8.6.1 Arheološka raziskovanja so pokazala, da je bila Bela krajina kontinuirano poseljena od rimskega obdobja v obdobje slovanske naselitve. Zgodnjesrednjeveška nekropola ob cerkvi sv. Petra v Črnomlju³²² omogoča domnevo, da je bila tu cerkvena organizacija vzpostavljena, še preden so to ozemlje zavzeli Višnjegorski in ga odtegnili madžarski državi. Prvotna pripadnost Bele krajine skupaj z območjem med Krko in Gorjanci zagrebški škofiji in v tem okviru arhidiakonatu v Gorici onstran Kolpe je razvidna iz zagrebških dokumentov iz prve polovice 14. stoletja, ki smo jih obravnavali v prejšnjem podpoglavju.

V srednjeveških zgodovinskih virih se Bela krajina označuje z izrazom »Metlika« kot pokrajinskim pojmom. Glede na to, da se je ta izraz pozneje zožil na metliški okoliš, in druge indice lahko kot najstarejše cerkveno središče poleg Črnomlja predvidevamo še na lokaliteti Tri fare (Rosalnice) pri Metliki s tremi Marijinimi cerkvami, sedežu župnije, ki so ga pozneje prenesli k cerkvi sv. Nikolaja v sami Metliki. Po Valvasorjevi pripovedi naj bi pri teh treh cerkvah nekoč prebivali templjarji, ki naj bi jih tudi zgradili.³²³ Kljub temu, da so templjarji kot skrivnostni viteški red priljubljen topos baročnega zgodovino-pisja, bi to ob upoštevanju siceršnjih razmer v madžarskem kraljestvu v drugi polovici 12. stoletja utegnilo držati.³²⁴ Tretja belokranjska cerkev, ki bi mogla segati še v to obdobje, je cerkev sv. Štefana v Semiču. V zagrebških dokumentih ima patrocinij sv. Štefana Kralja in naj bi jo dal postaviti kralj Bela (de foundationis regis Bele, ut creditur);³²⁵ mišljen je pač Bela III. (1172–1196). Sv. Štefan Kralj se kot izrazito madžarski dinastični patrocinij zunaj madžarskih meja ni uveljavil. Resda se misli na zavestno potvorbo zagrebškega kapitlja iz splošno razširjenega sv. Štefana Prvega mučenca, ki mu je ta cerkev sicer posvečena, ni mogoče izogniti, a tega podatka tudi ni mogoče kar tako zavreči.

Po uveljavljenem mnenju Ljudmila Hauptmanna naj bi Višnjegorski z izhodiščem v Mehovem onstran Gorjancev zasedli Belo krajino nekje v obdobju med letoma 1135 in 1172,³²⁶ vendar se je to po raziskavi Mihe Kosija moglo zgoditi šele po smrti kralja Bele III. (1196), torej okoli leta 1200.³²⁷ Prvi podatek o novih razmerah pa je dovolj pozen, in sicer iz leta 1228, ko je istrski mejni grof Henrik Andeški, dedič Višnjegorskih, tik preden je umrl, stiškemu samostanu med drugim podelil dve kmetiji »ultra montem citra Hungariam«.³²⁸ Toliko odločilnejša pa je listina iz tega leta, s katero je patriarh Bertold uredil cerkvene razmere na tem območju. Po osvojitvi ozemlja so Višnjegorski – gre za Alberta, zadnjega tega rodu – prevzeli tudi tamkajšnje cerkve, če so že stale, ali pa vzporedno z intenzivnejšo kolonizacijo postavili nove, vse pa so zaradi posestniških razmer imele naravo lastniških cerkva. Po Albertovi smrti je njegovo posest podedovala njegova hči Sofija, poročena s Henrikom

³²¹ DOLINAR 1989, str. 156–157, št. 21.

³²² ŠRIBAR 1961; o cerkveni zgodovini v Beli krajini gl. zdaj AMBROŽIČ 2010.

³²³ VALVASOR III, str. 385.

³²⁴ Tako Miha Kosi ob podmeni, da so Višnjegorski Belo krajino osvojili šele okoli leta 1200; KOSI 1995, str. 18 in dalje; drugače KOS 1987, str. 53.

³²⁵ RAČKI 1872, str. 219.

³²⁶ Prim. KOS 1987, str. 6–7.

³²⁷ KOSI 2002, posebej str. 65; prim. tudi WEISS 2013, str. 14 in dalje.

³²⁸ 1228 (pred 18. julijem); UBKr II/56; GZS V/483; po Jožetu M. Grebencu (GREBENC 1973, str. 18, št. 17, str. 186) sicer ni jasno, ali gre za Gorjance ali za Belo krajino.

Andechs-Meranijskim, po njegovi smrti leta 1228 pa postala tudi njegova edina dedinja. Novi položaj je tedaj izkoristil patriarh Bertold, Henrikov brat, in s posebnim aktom oglejskemu patriarhatu nad tem ozemljem zagotovil cerkveno jurisdikcijo.

8.6.2 Z listino, izdano 18. oktobra leta 1228,³²⁹ je oglejski patriarh Bertold naznanil, da je na prošnjo »sestre« Sofije (v resnici svakinje), mejne grofice istrske, ki nima potomcev, v kraju Črnomelj posvetil cerkev v čast apostola Petra z namenom, da bi se ljudstvo tega območja, imenovenega Metlika (Metlica), odvrnilo od poganskega verovanja in se obrnilo v smer resnice. Tej cerkvi je pridružil še štiri na njenem teritoriju kot njene hčere, ki jih je Sofija za dušni blagor svojega moža in zveličanje svoje duše bila obdarovala z bogatimi posestmi. Poleg tega je oglejski cerkvi podelila desetine metliške pokrajine, s tem da jih dotedanji lastniki prejmejo od njega, patriarha, in njegovih naslednikov v fevd, zato pa je patriarh njej in njenim naslednikom podelil patronatne pravice. Da bi to držalo, je na koncu Sofiji potrdil pravico prezentacije in v navedeni cerkvi umestil predlaganega duhovnika kot zakonitega pastirja.

Iz Bertoldove listine se razbere, da je bilo do tedaj v Beli krajini pet cerkva kot lastniških cerkva rodu Višnjegorskih, ki jih je Sofija leta 1228 z desetninami vred predala oglejski cerkvi, patriarh pa je nato pri novo posvečeni cerkvi sv. Petra v Črnomlju ustanovil župnijo in ji druge štiri dodelil kot podružnice, hkrati pa Sofiji in njenim naslednikom podelil patronatno pravico nad njo. V resnici gre za pozen primer pretvorbe lastniške cerkve v župnijsko, ki je glede na predhodno zgodovino te pokrajine obenem pomenil tudi njeno priključitev oglejski diecezi.

Katere so bile štiri Črnomlju podrejene cerkve, ki so leta 1228 že stale, a jih Bertoldova listina posamično ne našteva, je razvidno iz listine, s katero se je Janez, župnik v »Rogatcu«, leta 1279 v korist bratov nemškega viteškega reda odpovedal cerkvi sv. Petra v Črnomlju z njenimi podružnicami v »Metliki«, in sicer sv. Martina, sv. Marije, sv. Štefana ter Sv. Križa v Vinici (ecclesiam sancti Petri in Zirnomel cum filialibus subscriptis suis in Metlica videlicet sancti Martini, sancte Marie, sancti Stephani, sancte Crucis in Weinz), ki so mu jih bili predali.³³⁰ V papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 se med župnijami Marke poleg župnije sv. Petra v Črnomlju (Črnomel) navaja le »S. Maria in Nawa«, ³³¹ to je Marijina cerkev pri **Treh farah** (v kasneje izpričani vasi Rosalnice) pri Metliki, ki je bila do tega leta že povzdignjena v župnijsko. Popis iz leta 1323 ostaja pri teh dveh,³³² pač pa se preostale tri pojavijo v tu že večkrat obravnavanem popisu župnij zagrebške škofije iz leta 1334:³³³ to so poleg Treh far (in Methlika beate virginis circa castellum matrix) in Črnomlja (ecclesia sancti Petri de Chernomel matrix) župnije sv. Martina v **Podzemlju** (ecclesia sancti Martini matrix), sv. Štefana Kralja v **Semiču** (ecclesia sancti regis Stephani matrix in Senich) in Sv. Križa v **Vinici** (in Vinnicha ... ecclesia sancte crucis matrix). Dodatek »matrix« naznačuje, da gre za cerkev s podružnicami, ki jih seznam posamično navede in jih je mogoče večinoma identificirati z obstoječimi. Pri

³²⁹ UBKr II/5; GZS V/486; BERNHARD, str. 177–178, P 19.

³³⁰ 1279 I 22; listina v DOZA, št. 834; PETTENEGG 1887, str. 385 (z letnico 1379 in vprašajem). V izvorniku je mesto z letnico zamazano, tu listino datiramo po uradnem inventarju arhiva, tako tudi Milko Kos v GHTS I, str. 92 (geslo Črnomelj) in na drugih mestih. To datacijo podpira tudi dejstvo, da se med pričami navaja stiški opat Konrad, ki je stiškemu samostanu načeloval od leta 1266 do smrti 13. avgusta 1279.

³³¹ Št. 484, 485.

³³² SELLA/VALE, str. 40.

³³³ RAČKI 1872, str. 219; BUTURAC 1984, str. 86.

tem so najzanimivejše Tri fare, pri katerih je poleg štirih podružnic (sv. Vida na Jugorju, Sv. Trojice, ki je ni mogoče nedvoumno določiti, sv. Marije Magdalene na Božjakovem in sv. Jakoba v Dolnjem Suhorju) zabeležena »sancti Nicolai de foro«. Gre za cerkev sv. Nikolaja v sami Metliki.³³⁴

Omenili smo, da je drugo najstarejše središče Bele krajine poleg Črnomlja prav pri Treh farah. Označba »S. Maria in Nawa« iz leta 1296 – morala bi se glasiti »in Awa« – in »ecclesia sancte Marie in Metlica apud Augiam iuxta fluminum Culpa« iz leta 1295,³³⁵ oboje v »Logu«, daje misliti, da je bila cerkev zgrajena na samem. Vendar je bil ta kraj poseljen že v rimski dobi, v zagrebškem seznamu župnij iz leta 1334 pa je določno zapisano, da cerkev stoji pri gradu (circa castellum). Glede na to, da je njena podružnica sv. Nikolaja označena »in foro«, tega gradu ne smemo enačiti z metliškim gradom. Valvasor je pri treh Marijinih cerkvah v Rosalnicah, ki jih našteva med podružnicami metliške župnije in se jim po »kranjsko« reče »Trifare«, še videl ostanke zgradb, ki jih je pripisal templjarjem.³³⁶ Tudi če Valvasorjeva zgodba o templjarjih ne drži, še vedno ostaja možnost, da gre za prvi sedež nemškega viteškega reda, preden se je ta vgnezdil v Metliki. Pri Treh farah se metliška komenda omenja še leta 1466, zatem pa so jo zaradi turške nevarnosti prestavili v mesto.³³⁷ Do poznega srednjega veka je v Rosalnicah stala le ena cerkev, in sicer južna, največja med tremi, prvotno posvečena Marijinemu vnebovzetju, danes Žalostni Materi božji,³³⁸ v jedru romanska ladja kaže na 12. stoletje. Leta 1383 so ji pridružili tisto na severu, prvotno posvečeno Marijinemu oznanjenju. Njeno zidavo dokumentirajo odpustki, ki jih je 21. junija leta 1383 cerkvi ob posvetitvi kora in oltarja podelil brat Frančišek, generalni vikar oglejskega patriarha.³³⁹ Zadnja, Ecce homo (Glej človek), na sredini med obema in najmanjša, jima je morda sledila šele v 16. stoletju.

Cerkev sv. Nikolaja v **Metliki** se torej prvič omenja leta 1334. Sezidali so jo za potrebe prebivalcev »novega trga«, ki so ga osnovali Goriško-Tirolski in se takšen (de nouo foro) prvič omenja leta 1300 z ministerialom Henrika Goriško-Tirolskega kot pričo.³⁴⁰ Vzporedno z vse večjim pomenom trga in kmalu zatem mesta³⁴¹ je rasel tudi pomen cerkve. V drugi polovici 15. stoletja je bila v njej ustanovljena vrsta oltarnih beneficijev s kaplani in bratovščinami. V listinah³⁴² je tu in tam označena kot »farna«, a je ostala na stopnji podružnice. Kdaj natančno so k njej preselili sedež župnije iz Treh far, menda ni znano, a vsekakor pred omenjenim popisom metliške župnije v Valvasorjevi *Slavi* (1689).

8.6.3 Patronat nad belokranjskimi cerkvami, ki ga je leta 1228 patriarh Bertold podelil Sofiji Višnjegorski, je po njenem odhodu v samostan Admont leta 1230 in prodaji Metliškega prešel na Otona VII. Andeškega, prek Otonove hčere Agneze pa najprej

³³⁴ O razvoju cerkvene organizacije v Beli krajini pregledno Kos 1987, str. 52 in dalje.

³³⁵ 1295 VI 25; KOMATAR 1905, str. 130–131, št. 17; BIZJAK/PREINFALK 2008, str. 73–74, št. 19.

³³⁶ VALVASOR III, str. 775.

³³⁷ KOSI 2008B, str. 147. Listina iz leta 1310, s katero je patriarh Otobonus pozval k zbiranju miloščine za zidavo nove hiše nemškega reda »v Metliki« (1310 II 2; listina v DOZA; PETTENEGG 1887, str. 232–233; SLEKOVEC 1896, str. 223), se po vsej verjetnosti nanaša na novo komendo v Črnomlju, a tej je bilo usojeno le poltretje stoletje obstoja (KOSI, ib., str. 146 in dalje).

³³⁸ Gl. k temu tudi HÖFLER 2015, str. 234–235.

³³⁹ 1383 VI 21; listina v DOZA, št. 2458; PETTENEGG 1887, str. 391; SLEKOVEC 1896, str. 225.

³⁴⁰ 1300 VI 13; listina v DOZA, št. 1164; PETTENEGG 1887, str. 208; AH II, str. 244–245.

³⁴¹ Kos 1987, str. 46 in dalje.

³⁴² 1455 X 8; 1468 X 21; DOZA, št. 3755, 3971; PETTENEGG 1887, str. 541, 561–562 (z datumom 24. februar); SLEKOVEC 1896, str. 228; 1456 V 15; 1466 VI 11; 1497 II 9; Kos 1937/39, str. 31–32, št. 5, 37–39, št. 9, 44–45, št. 14.

na Friderika II. Babenberškega in zatem Ulrika III. Spanheimskega. Kot razkrivata dve doslej neznani listini, pa je po Babenberžanovi smrti leta 1246 Belo krajino poldrugo desetletje posestniško obvladoval Majnhard III. Goriški, ki je že leta 1251 obdaroval nemški viteški red s cerkvijo sv. Petra v Črnomlju ter cerkvama sv. Štefana (pač v Semiču) in sv. Janeza (v Dobljčah).³⁴³ Ali je do uresničitve te daritve prišlo, ne vemo. Zato je toliko pomembnejša listina, s katero je Ulrik III. Spanheimski leta 1268 na prošnjo svojega vicedoma in kaplana, nekdanjega župnika pri Sv. Petru v Črnomlju, patronat nad to cerkvijo z vsemi podružnicami in drugimi pravicami odstopil hiši nemškega viteškega reda v Ljubljani in pri tem določil, da redu pripadajo tudi cerkve, ki se bodo v tej pokrajini še zgradile.³⁴⁴ Kot smo videli, so jo križniki takrat ali kmalu zatem predali duhovniku Janezu, ki se ji je leta 1279, takrat že župnik v »Rogatcu« (pač pri Sv. Križu pri Rogaški Slatini) odpovedal. Podelitev patronata nemškemu viteškemu redu je leta 1337 potrdil grof Janez Goriško-Tirolski in red vzel v zaščito.³⁴⁵ V tej listini se ponovno naštevajo podružnice pri Treh farah (sancte Marie in Insula iuxta Novumforum), v Podzemlju (sancti Martini prope Culpam), v Vinici (sancte Crucis in Weinz) in v Semiču (sancti Stephani sub monte Ziems). Po letu 1279 je red za župnika postavljal svoje brate, a jih je moral dati v potrditev oglejskemu patriarhu. To je prvič izpričano leta 1299 ali leta 1300, ko je Janez iz Ferentina, arhidiakon Kranjske in Marke ter župnik v Ljubljani, na ukaz patriarha Petra z dne 24. decembra 1299 v Črnomlju umestil brata Frančiška, pri čemer se je skliceval na omenjeni privilegij koroškega vojvode Ulrika.³⁴⁶ Leta 1342 je patriarh Bertrand križnikom v Ljubljani sicer dovolil, da župnika v Črnomlju kot tudi pri cerkvah pri Treh farah, v Podzemlju, v Semiču in v Vinici dajejo v potrditev arhidiakonu Kranjske in Marke,³⁴⁷ a je potrditev očitno še naprej izvajal patriarh, tako tudi že leta 1358, ko je za župnika imenoval brata Janeza iz Trebnjega na prezentacijo avstrijskega deželnega komturja.³⁴⁸ Po osamosvojitvi metliške komende od ljubljanske po sredini 14. stoletja je črnomaljski župnik občasno postal metliški komtur, ki je v tej vlogi prvič izpričan leta 1378.³⁴⁹

Kot povsod drugod so si po vsej verjetnosti tudi križniki v Beli krajini prizadevali, da se osvobodijo od škofijske oblasti. Vsaj do propada patriarhove svetne oblasti v Furlaniji leta 1420 se jim to ni posrečilo. To so poskušali tudi v poznem 15. stoletju, a so se odnosi med Habsburžani kot deželnimi knezi in patriarhi medtem v določeni meri umirili, poleg tega so patriarhom stali ob strani dolenski in zatem novomeški arhidiakoni.³⁵⁰ V 16. stoletju so vendarle morali doseči eksemptnost; popis novomeškega arhidiakona Polidorja Montagnane iz let 1592–1596³⁵¹ belokranjskih župnij nima več.

³⁴³ WEISS 2013, str. 17–20 in posebej str. 18, op. 33–34. Druga listina govori o posestvu Bratilin poleg cerkve sv. Marije pri Kolpi, se pravi pri Treh farah.

³⁴⁴ 1268 I 16; listina v DOZA, št. 665; AH I, str. 27, št. 11; PETTENEGG 1887, str. 115 (z datumom 4. september 1268).

³⁴⁵ 1337 X 16; listina v DOZA, št. 1678; PETTENEGG 1887, str. 297.

³⁴⁶ 1300 IV 20; listina v DOZA, št. 1161; PETTENEGG 1887, str. 208; SLEKOVEC 1896, str. 223.

³⁴⁷ ASU/AN, fasc. 5120/X, fol. 20r–20v (1342 X 22); OTOREPEC 1995, str. 190–191, št. 951; ZENAROLA PASTORE 1983, str. 161.

³⁴⁸ BCU, fasc. 1472/IV (Gubertinus de Novate), fol. 18r–18v (1358 II 15); OTOREPEC 1995, str. 237–238, št. 1224; izvirna listina v DOZA, št. 2029; PETTENEGG 1887, str. 345; SLEKOVEC 1896, str. 225.

³⁴⁹ 1378 I 4; listina v HHStAW; Kos 1987, str. 55.

³⁵⁰ Kos 1987, str. 56.

³⁵¹ HÖFLER 1982, str. 94–97.

8.6.4 V srednjeveškem zgodovinskem gradivu se cerkve pri Treh farah, v Podzemlju, Vinici in Semiču redno navajajo kot »filiale« župnije v Črnomlju. Vendar je to pomenilo le njihov prvotni odnos do črnomaljske župnije, medtem ko so jih v resnici zasedali župniki in ne vikarji. V tem smislu se izraža že omenjena listina patriarha Bertranda iz leta 1342, ki jih označuje kot »filiales eis (namreč cerkve sv. Petra v Črnomlju) quas esse dicit ecclesias.³⁵² Kot smo videli, se pri Treh farah župnik pojavi že leta 1295, ko je Albert II. Goriško-Tirolski kot advokat Gerlohu, sinu Majclina s Hmeljnika, po smrti dotedanjega župnika Ulrika Črnomaljskega predal »temporalia iurisdictionis ecclesie sancte Marie in Metlika apud Avgiam iuxta fluvium Culpe«, ³⁵³ torej ga je uvedel v svetno posest župnije. To je bilo kajpak mogoče le, če je bila župnija samostojna in polnopravna. V zagrebških dokumentih se leta 1349 duhovniki pri vseh petih cerkvah in ne samo v Črnomlju navajajo kot »ecclesiarum et plebium rectores et ministri«. ³⁵⁴ V Semiču je župnik (plebanus) spet izpričan leta 1358, ko je dobil od patriarha nalogo, da umesti novega župnika v Črnomlju. ³⁵⁵ Tudi tokrat takšne naloge ne bi dobil, če ne bi bil sam umeščen s polnimi pravicami. Za Vinico imamo nadaljnji podatek le za leto 1424, ko se tamkajšnji župnik označuje kot »pharr zu Weiniz«, ³⁵⁶ vendar smo ne glede na nezanesljivost tega nemškega termina lahko prepričani, da tu položaj ni bil nič drugačen kot v Semiču, in to slej ko prej velja tudi za Podzemelj, za katerega drugega podatka o župniku kot tistega iz leta 1349 iz srednjega veka sicer ni. Iz povedanega sledi, da se je župnija pri Treh farah osamosvojila že v 13. stoletju, druge tri pa v začetku 14. stoletja, vsekakor pa pred letom 1334, ko jih takšne srečamo v popisu župnij zagrebške škofije iz tega leta.

³⁵² ASU/AN, fasc. 5120/X, fol. 20r–20v (1342 X 22); OTOREPEC 1995, str. 190–191, št. 951; ZENAROLA PASTORE 1983, str. 161.

³⁵³ 1295 VI 25; KOMATAR 1905, str. 130–131, št. 17; BIZJAK/PREINFALK 2008, str. 73–74, št. 19.

³⁵⁴ BARLÈ 1892, str. 306–307.

³⁵⁵ BCU, fasc. 1472/IV (Gubertinus de Novate), fol. 18r–18v (1358 II 15); OTOREPEC 1995, str. 257–258; izvirna listina v DOZA, št. 2029; PETTENEGG 1887, str. 345; SLEKOVEC 1896, str. 225.

³⁵⁶ 1424 IX 8; DOZA, št. 3170; PETTENEGG 1887, str. 482; SLEKOVEC 1896, str. 227.

9. Štajerska južno od Drave: Podravje in Podravinje

9.1. Uvod

9.1.1 Cerkevni jurisdikciji oglejskega patriarha pripadajoče ozemlje med Dravo in Savo je bilo v drugi polovici 10. stoletja, po vnovični konsolidaciji cesarske oblasti po prenehanju madžarske nevarnosti, razdeljeno na dve območji, obe v okviru Karantanije, od leta 976 dalje vojvodine Koroške. Nekoliko večji južni del tega območja je sodil k Savinjski – pogojno rečeno mejni – grofiji, ki je segala prek Save v današnjo Dolenjsko, območje vzdolž Drave pa »spodnji« Karantanski mejni grofiji ali marki, tako označeni v nasprotju s Karantansko marko na današnjem Gornjem Štajerskem, imenovani Marka ob Dravi (Podravska marka), katere del je ležal onstran Drave. Meja med njima je potekala po razvodnici med Dravo in Savo oziroma med Dravinjo in Savinjo. Podravska marka, sicer znana tudi kot Marka »za Dravskim gozdom« ali Ptujška marka, je v letih 980 in 985¹ izpričana z grofom Rahvinom, medtem ko za Savinjsko grofijo obstaja več listin od leta 980 dalje, ko sta jo upravljala Viljem I., soprog Heme Breško-Seliške, in Viljem II., njun sin. Po umoru Viljema II., ki je ostal brez moških potomcev, leta 1036 je bila Savinjska grofija priključena Kranjski, a je zaradi Heminih darovnic cerkvenim institucijam in z razdelitvijo preostalega ozemlja raznim dedičem po njeni smrti leta 1045 v oblastnem pogledu razpadla. Drugače je bilo s Podravsko marko. Po sredini 11. stoletja so se tu utrdili Spanheimski, zadnji iz te veje, Bernard, napačno imenovan tudi Mariborski, pa je svoje posesti zapisal svojemu nečaku Otokarju III. iz rodu štajerskih mejnih grofov Traungavskih. Z Bernardovo smrtjo na križarskem pohodu leta 1147 je Otokar, čigar družinske posesti so ležale na Gornjem Štajerskem, podedoval spanheimske posesti ob Dravi, s čimer so se pretrgale vezi s Koroško, in tako postavil temelje za izoblikovanje enotne dežele Štajerske. Že Spanheimski in Otokarji, ki so z Otokarjem IV. leta 1180 pridobili vojvodski naslov, kot tudi njihovi nasledniki Babenberžani (po letu 1192) so segli tudi na območje nekdanje Savinjske grofije do Save, ki se je s tem postopoma odtrgalo od Kranjske in priključilo Štajerski.

Za najstarejšo zgodovino teritorialne cerkvene organizacije, ko so se oblikovale pražupnije, so posestniške razmere pomembne toliko, kolikor je iz njih mogoče razbrati obrise prvih posestev, ki jih je podelil še vladar. Listinsko je to v glavnem izpričano le za nekatere predele savinjske grofije, ki jih je dobil v last Viljem II., ena sama listina iz leta 985 pa zadeva Podravsko marko. Vendar lahko domnevamo, da imajo nekatera sklenjena gospostva tudi izvor v kronskih posestvih, le da se listine o tem niso ohranile. Na tej podlagi lahko na štajerskem ozemlju južno od Drave predvidevamo pražupnije v Hočah, Pilštanju, Laškem, Šempetru v Savinjski dolini in – kot kaže – tudi v Gornjem Gradu.

¹ Po prvi listini (gl. GZS II/470) naj bi posest, ki jo je leta 980 od cesarja Otona II. prejel grof Viljem I. in katere večji del je bil pod škofi v Krki na Koroškem vključen v vitanjsko gospostvo, ležala v Rahvinovi grofiji, a se ta navedba, kot smo nakazali pri obravnavi pražupnije v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, kamor je sodilo tudi Vitanje, nanaša le na tisti del leta 980 podeljene posesti, ki je ležal v Marki ob Dravi. Za druge nadrobnosti gl. PIRCHEGGER 1940, str. 185 in dalje.

Druge stare župnije, ki se v literaturi sicer navajajo kot pražupnije, so še v Slivnici in v Konjicah na dravski strani ter na Ponikvi, pri Sv. Križu pri Rogaški Slatini, v Vidmu ob Savi, v Novi Cerkvi (Strmec pri Vojniku), Braslovčah in Škalah na savski strani.² Kar je bilo rečeno za koroški del oglejskega patriarhata, velja tudi za štajerskega. Kaže namreč, da so pri vzpostavljanju prve župnijske mreže lastniške cerkve imele večjo vlogo kot v osrednji Sloveniji in na Primorskem.

Za ves obravnavani teritorij južno od Drave je oglejski patriarh bržkone v prvi polovici 12. stoletja izoblikoval savinjski arhidiakonot, izpričan z arhidiakonom Bertoldom leta 1173.³ Kakšen je bil v tem času njegov obseg, ni dokumentirano, a po prvem znanem popisu iz leta 1296 je sledil nekdanjim zunanjim mejam Podravske in Savinjske krajine med Dravo in Savo vključno z župnijo v Svibnem na kranjski strani, ki se je izločila iz Laškega. Pozneje, morda šele po letu 1426, je pridobil še župnije koroškega arhidiakonata v slovenjgraškem okolišu, ki so bile priključene Štajerski, a izgubil tiste, ki so leta 1461 prišle pod ljubljansko škofijo.

9.2. Pražupnja sv. Jurija v Hočah

9.2.1 Ozemlje, ki ga je pokrivala pražupnja v Hočah, je razvidno iz njenih vikariatov, ki so segali od Pohorja do madžarske meje. Njeno ustanovitev lahko postavimo pred leto 985, ko je kralj Oton III. po posredovanju koroškega vojvode Henrika grofu Rahvinu (Rachwin) iz svoje lastnine (de nostra proprietate) podelil Razvanje pod Pohorjem južno od Maribora.⁴ V listini je rečeno, da Oton Rahvinu podeljuje 15 kraljevskih kmetij v vasi tega imena (in villa Razuuai dicta) z vsemi pritiklinami, če pa jih tam ne bo mogel najti toliko, naj jih poišče še v sosednji vaseh ter »in pago Zitdinesfeld vocato«, to je na polju, ki se je razprostiralo vzdolž desnega brega Drave pri Ptuju in je po dikciji v listini ležalo v njegovi (Rahvinovi) grofiji. S tem je dokumentirano kronsko ozemlje, za katero je bila ustanovljena hoška pražupnja. To pa je moralo biti precej obsežnejše od Rahvinu podeljene posesti. Ni namreč kar tako zavreči misli, da je bila naloga te pražupnije, da pokrije celotno oglejsko območje Podravske marke in ne le tisto ozemlje, ki ga uokvirjajo njeni srednjeveški vikariati.⁵ To bi pomenilo, da župniji v Slivnici in v Konjicah v resnici nista pražupniji, za kar sicer veljata, marveč da sta se izločili iz Hoč.

Prvi znani dokument, v katerem je govor o župniji sv. Jurija v **Hočah**, je iz leta 1146.⁶ S tem zapisom patriarh Peregrin I. potrjuje, da je od Bernarda Spanheimskega in njegove soproge Kunigunde prejel grad Ratenj (Artegna) v Furlaniji z vsemi pritiklinami, zanj pa je imenovana odškodoval z določenim plačilom in jima poleg tega odstopil dve tretjini desetine v župnijah Konjice in Slivnica (duas partes decimarum duarum plebium, scilicet de Cönuwiz et Scliuniz), medtem ko je tisti v župniji Hoče (duas vero partes decimarum tercię plebis videlicet de Choz) zadržal zase, po njuni smrti pa naj tudi desetine

² Pregledno KOVAČIČ 1928; sistematični prikaz PIRCHEGGER 1940; gl. tudi CURK 1992 (z nepreverjenimi podatki in napakami). Zgodovinsko gradivo za posamezne župnije, z objavo ali registrom listin, je skoraj v celoti zbrano že v Orožnovem zgodovinskem pregledu lavantinske škofije; OROŽEN I–VIII. Zaradi upoštevanja več zgodovinskega gradiva ali njegove drugačne interpretacije se naša izvajanja v nekaterih točkah razlikujejo od Kovačičevih, določene razlike so tudi v primerjavi s Pircheggerjem.

³ UBSt I/551; GZS IV/540; BERNHARD 2006, str. 182–183, št. P 8. Več o tem v prvem poglavju.

⁴ 985 X 17, Etenstadt; SICKEL 1893, str. 420–421, št. 22; UBSt I/32; GZS II/487.

⁵ CURK 1988, str. 332; CURK 1992, str. 155.

⁶ 1146 (s. d.); UBSt I/253; MC III/806; GZS IV//222; BERNHARD 2006, str. 175–177, št. P 4.

prvih dveh župnij pripadejo nazaj oglejski cerkvi in patriarhu, ki bo takrat vladal. To se sicer ni zgodilo, saj so desetine po Bernardovi smrti ostale v posesti njegovih dedičev Traungavskih in zatem Babenberžanov, in to do leta 1237, ko jih je patriarh Bertold podelil kartuzijanom v Žičah.⁷ V igri so bile torej tudi desetine hoške župnije. Po letu 1146 se v zgodovinskem gradivu hoška župnija omenja še večkrat, iz leta 1327 pa datira tudi prva omemba patrocinijske sv. Jurija (plebs sancti Georii in Choetz).⁸

Leta 1145 je hoška župnija torej prvič listinsko izpričana, vendar prva omemba kakšne cerkve na njenem teritoriju prednjači za nekaj desetletij. V menjalni pogodbi šentpavelskega opata Vecelina z grofom Engelbertom II. Spanheimskim iz obdobja med letoma 1106 in 1124, ko je omenjeni Engelbert postal koroški vojvoda, je šentpavelski samostan za dvor in cerkev v Glodnici/Glödnitz na Koroškem prejel vrsto krajev v Ptujski marki z dvorom in cerkvijo v Razvanju (*curtim et ecclesiam Razwei*) na čelu.⁹ Gre za cerkev sv. Mihaela. Spričo podelitve tega kraja grofu Rahvinu leta 985 in Mihaelovega patrocinijske se je težko upreti misli, da je ta cerkev leta 985 že stala in bila prvo cerkveno središče hoške pražupnije. Pomen te lokacije se kaže tudi v dejstvu, da so Spanheimski tu v bližini, nad Pivolo pri Zgornjih Hočah, dali postaviti grad Hompoš (*Haus am Bacher*; Pohorski dvor), oblastno izhodišče, preden je Otokar Traungavski (po letu 1147) upravni sedež podravske posesti prenesel k novo zgrajenemu gradu v Mariboru (*Marchburg*) onstran Drave in s tem omogočil razvoj trga in mesta pod njim.¹⁰ Hompoš pa je postal deželno knežji fevd in v poznem srednjem veku skupaj s Framom (*Fraunheim*) pridržan za deželni maršalat.

Kot pražupnija je bila hoška župnija v polnih pravicah oglejskega patriarha, in to do leta 1395 (po drugih dokumentih 1396), ko jo je patriarh Antonio Gaetani z vsemi pravicami, spiritualnimi in temporalnimi kot tudi »*ac iure archidiaconali*«, inkorporiral benediktinskemu samostanu v Gornjem Gradu.¹¹ S tem aktom so pod gornjegrajski samostan prišli tudi vsi hoški vikariati, a o tem, da bi ta nad njimi izvajal tudi arhidiakonatsko oblast, ni podatkov. Iz gradiva o župniji in njenih vikariatih je razvidno, da so težave z duhovniki reševali savinjski arhidiaconi ali drugi patriarhovi opolnomočenci in ne gornjegrajski opat. V tej zvezi je zanimiv zaplet v letih 1398 in 1399, ko je imel s strani samostana postavljeni župnik Peter težave z nekim Jurijem iz Kostanjevice, ki se je leta 1398 s provizijo papeža Bonifacija IX. in verjetno ob pomoči grofa Hermana II. Celjskega vsilil na župnijo in s tem oškodoval opata in samostan v Gornjem Gradu.¹² Vendar je bila pravica očitno na Jurjevi strani, saj sta se opat in samostan leta 1400 obvezala, da bosta odškodnino, ki jo je grof plačeval Juriju zaradi izgube župnije, odtlej

⁷ 1237 V 29; UBS^t II/357; GZS V/674.

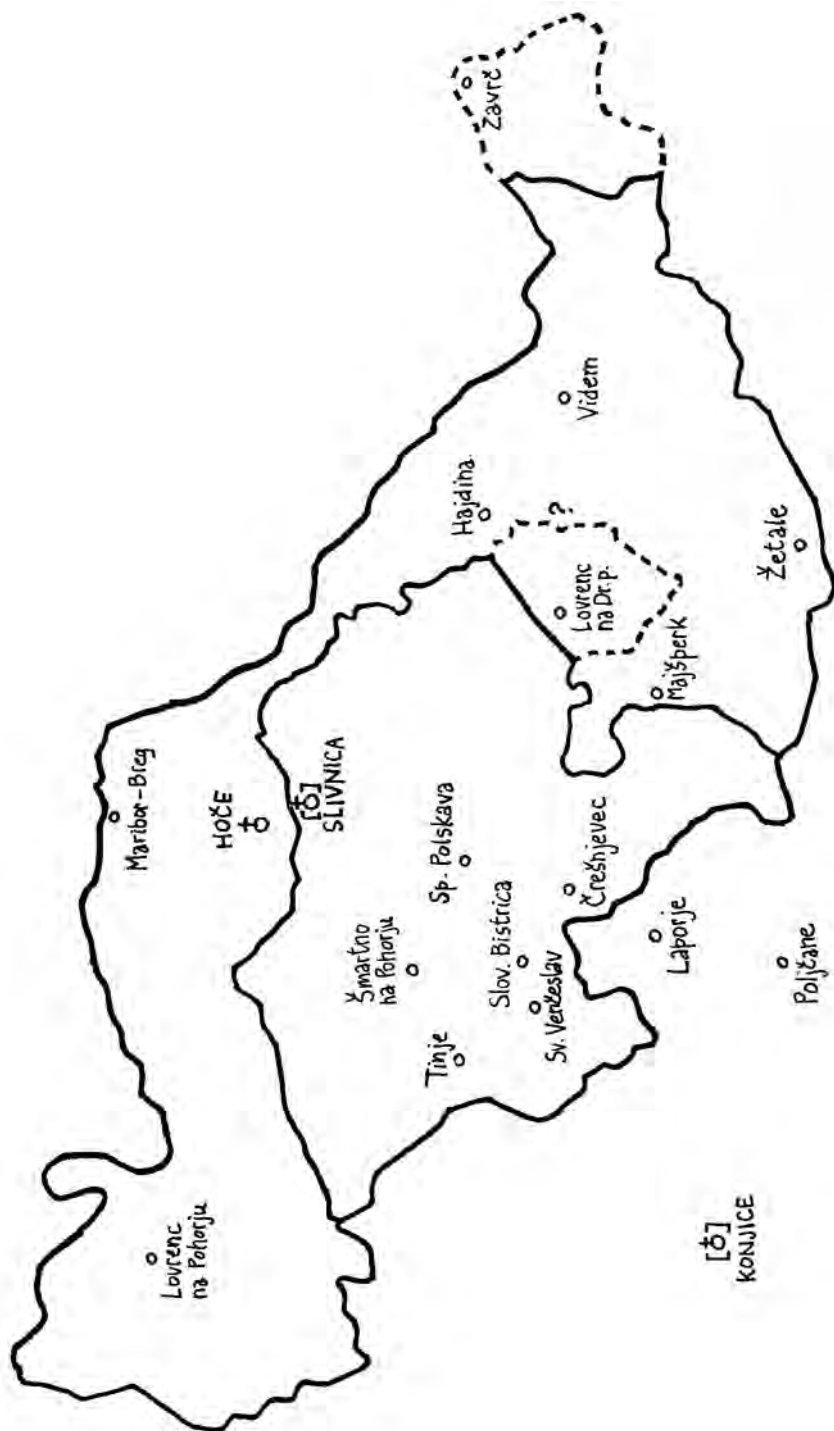
⁸ BCU, Ms. 1475/II (Gabriele da Cremona), prva foliacija, fol. 48r (1237 IX 28); OTOREPEC 1995, str. 119, št. 557.

⁹ SCHROLL 1876, str. 21–23, Cap. XV; UBS^t I/132; MC III/218; GZS IV/22. Del Razvanja na drugi strani potoka s pristavo (*stabulariam curtim*), današnje Betnavo, je bil last Engelbertovega mlajšega brata Bernarda, ki ga je ta že pred letom 1105 podelil Šentpavlu (GZL III/408).

¹⁰ ŠTIH 2006B; ŠTIH 2008.

¹¹ Prepis inkorporacijske listine 1395 X 21 v KAL, fasc. 83/72 (VIŠOČNIK 2014, str. 202–203), medtem ko je bila ta doslej znana le kot insert v listini papeža Bonifacija IX. 1399 VI 1 (ARS), tu tudi privolitev oglejskega kapitlja 1396 IV 11; potrditev vseh dotedanjih inkorporacij gornjegrajskemu samostanu s strani patriarha Antonia Panciere 1404 XII 13; NŠAL; OROŽEN I, str. 277–278; II/1, str. 160–161.

¹² OTOREPEC 1995, str. 274, št. 1381, 1385, str. 277, št. 1392, 1393. Prepis papeževe podelilne listine 1398 II 9 v KAL, fasc. 83/75 (VIŠOČNIK 2014, str. 203–204).

12 Zemeljsna skica pražupnije Hoče s slivniško župnijo pred zamenjavo leta 1251 (po: KOROPEC 1978)

poravnavala sama.¹³ Dokumentirana je tudi pritožba nekega Štefana Stralla leta 1412, zaradi česar je papežev legat pozval opata in hoškega večnega vikarja Friderika Kreysa na zagovor v Rim.¹⁴

Z ustanovitvijo ljubljanske škofije leta 1461 in ko je cesar Friderik III. kot patron in odvetnik gornjegrajski samostan z vsemi posestmi inkorporiral škofovi menzi, bi morale v okvir ljubljanske škofije z drugimi samostanu inkorporiranimi župnijami – Gornjim Gradom, Škalami, Braslovčami in Pilštanjem – priti tudi Hoče. A se to ni zgodilo. Večja oddaljenost od novega škofijskega sedeža verjetno ni bil pravi razlog za to, pač pa, da je cesar patronat nad to obsežno in bogato župnijo, ki ga je dotlej imel gornjegrajski opat, preprosto zadržal zase. Po zapisniku deželnoknežje vizitacije iz leta 1545 je župnijo podeljeval rimski kralj, potrjeval oglejski patriarh, odvetništvo pa so si lastili Stubenbergi.¹⁵ Stubenbergi so odvetništvo prevzeli po Ptujskih. V registrih vurberskega arhiva iz let 1498 in 1543 je zabeležena listina z dne 2. februarja 1400, s katero je gornjegrajski opat Nikolaj odvetništvo nad župnijo sv. Jurija v Hočah kot dedno podelil Bernardu Ptujskemu.¹⁶ Na to se nanaša tudi listina hoškega župnika z dne 7. julija 1429, namenjena pač Frideriku IX., v kateri je govor »umb die vogtey derselbingen kirchen mit anderen zukirchen«, torej tudi nad podružnicami.¹⁷ V delilni pogodbi po Friderikovi smrti med njegovima sestrama Ano in Agnezo 22. decembra 1441 pa je odvetništvo nad župnijo prišlo na slednjo, poročeno z Leutoldom Stubenberškim.¹⁸ Tudi omenjeni zapisnik deželnoknežje vizitacije sporoča, da naj bi se listine o hoški župniji hranile na Vurberku pod dediči pokojnega Frančiška Stubenberga. Čeravno podatka o odvetništvu pred letom 1400 ni, kaže, da je bilo vezano na deželnoknežji fevd Hompoš kot daljnega pravnega naslednika dvora v Razvanju. Ta je po delilni pogodbi iz leta 1441 pripadel Agnezi Stubenberški skupaj z županijo, ki je obsegala Hoče, Razvanje in Bohovo.

Po izločitvi slivniške župnije je hoški pražupniji ostal teritorij, ki je v obliki polmeseca vzdolž Drave oklepal slivniško župnijo. Že v drugi polovici 12. stoletja se je iz nje izločila župnija v Lovrencu na Pohorju. V gornjegrajskem urbarju iz leta 1426 se v cenitvi cerkva, inkorporiranih samostanu, v hoški župniji navajajo vikarji na Bregu pri Mariboru, na Hajdini, v Vidmu pri Ptujju, v Žetalah in Majšperku. Ali se je cerkev v Lovrencu na Dravskem polju izločila iz hoške župnije, kakor se v splošnem misli, ali iz slivniške, o tem bo govor v nadaljevanju. Bila je namreč lastniška in se je do leta 1396, ko je oglejski patriarh hoško župnijo inkorporiral gornjegrajskemu samostanu, že toliko osamosvojila, da je ostala zunaj te podelitve.

9.2.2 Kot je bilo omenjeno, se je iz hoške pražupnije najprej izločila župnija sv. Lovrenca v **Lovrencu na Pohorju**. Leta 1091 je grof Engelbert I. Spanheimski šentpavelskemu samostanu ob ustanovitvi med drugim podelil onstran Drave vas Ruše s »puščavo« ob Radoljni (ultra Trauum vilam Rōste et heremum huic contiguam Radimlahc dictam), kjer je tudi namestil nekaj menihov, da bi služili Bogu.¹⁹ Tu so menihi zgradili cerkev sv. Lovrenca, ki se prvič omenja v privilegiju papeža Lucija III. iz leta 1184 kot »ecclesia

¹³ 1400 II 25; listina v ARS; OROŽEN II/1, str. 159.

¹⁴ 1412 IX 19; prepis v KAL, fasc. 83/86; izvirna listina z razsodbo Konrada (Cunczo) de Zwola, sholastika olomuške cerkve in avditorja »causarum« apostolske palače, v NŠAL.

¹⁵ HÖFER 1992, str. 238.

¹⁶ LOSERTH 1911, str. 22, št. 46, str. 28, št. 29.

¹⁷ LOSERTH 1911, str. 21, št. 33, tudi str. 28, št. 30.

¹⁸ SLEKOVEC 1895, str. 46.

¹⁹ SCHROLL 1876, str. 5–8, Cap. III; MC III/496; GZS III/395.

Redmil²⁰ in leta 1191 s patrocinijem, ko jo je (capellam Sancti Laurentii de Radmil), zgrajeno na njihovi zemlji, patriarh Gotfrid skupaj z desetino in drugimi pravicami prepustil šentpavelskim menihom.²¹ Ker pa je patriarh to očitno storil brez soglasja hoškega župnika, je izbruhnil spor med slednjim in šentpavelskim opatom. Po določeni proceduri sta se obe strani leta 1214 pogodili tako, da je samostan hoški župniji prepustil dohodke ene marke v Bezeni, zato pa je hoški župnik samostanu odstopil cerkev z vsemi pritliklami in pravicami med potokoma Velka in Lobnica.²² V razsodbi, s katero je patriarh Volfger cerkev izločil iz hoške župnije,²³ je tudi rečeno, da je glede na priložene listine samostan »dictam cellam« v miru užival že več kot 60 let, kar pomeni, da so jo postavili proti sredini 12. stoletja.

V listinah iz leta 1214 je cerkev označena kot »ecclesia«, »cella«, to je meniška naselbina, in »ecclesia seu cella«, omemba teritorija pa pomeni, da je že imela vlogo župnije, ki je pokrivala zadnji severozahodni konec nekdanje hoške pražupnije med Dravo in iz Šmartnega pri Slovenj Gradcu izločeno vuzeniško župnijo. Ruše ob Dravi onstran Lobnice so ostale zunaj tega teritorija v okviru hoške župnije. Župnijo so od vsega začetka oskrbovali šentpavelski menihi. Ko je patriarh Gotfrid leta 1191 cerkev prepustil samostanu, jim je podelil tudi pravice pri tej cerkvi, ki so mu šle kot krajevnemu škofu, s tem pa jo je tudi izločil iz oblasti savinjskega arhidiakona. To je potrdil tudi savinjski arhidiakon in laški župnik Leopold leta 1257, s pripombo, da se šentpavelskemu opatu spričo tega tudi ni treba udeleževati oglejskih sinod;²⁴ po vsej verjetnosti je to sledilo potrditvama Gotfridovega privilegija s strani papeža Aleksandra IV. z dne 27. marca in oglejskega patriarha Gregorja de Montelongo z dne 7. julija tega leta.²⁵ V papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 cerkve ni najti. Čeravno eksemptnost iz arhidiakonatske oblasti ni bil razlog, da bi bila izpuščena, se je spričo dejstva, da je Št. Pavel sodil pod salzburško nadškofijo, verjetno prav zaradi tega izmuznila iz evidence.

9.2.3 V papeški taksaciji iz leta 1296 se v savinjskem arhidiakonatu za župnikom v Hočah (Coç, Plebanus de Coç) navaja »capellanus de Litore«:²⁶ gre za **Breg pri Mariboru** (v literaturi na splošno tudi Pobrežje) s cerkvijo sv. Marije Magdalene. Dejanško se duhovnik pri Sv. Mariji Magdaleni v arhivskem gradivu pojavi že nekoliko prej, in sicer leta 1289 kot župnik (plebanus),²⁷ leta 1300 pa je tu župnikoval Gotfrid (her Gotfrid pharraer ab dem Rain).²⁸ Ob tem, da je duhovnik na Bregu leta 1296 označen kot kaplan, to lahko pomeni le vikariat. Ko je leta 1311 po Gotfridovi smrti patriarh Otobon cerkev podelil novemu duhovniku, je Gotfrid v resnici označen kot »rector seu vicarius ipsius ecclesie«.²⁹ Pismo je bilo namenjeno hoškemu župniku, ki mu je patriarh priznal prezentacijsko pravico in njegovega kandidata potrdil. Določno pa je to navedeno v zabeležki o podelitvi leta 1319: »Confirmatio Electionis factae a Ramberto Plebano

²⁰ MC III/1308; GZS IV/681.

²¹ UBSt I/724; MC III/1385; GZS IV/796; BERNHARD 2006, str. 188–189, št. P 12.

²² Gl. GZS IV/228, 229, 230.

²³ 1214 X 24; SCHROLL 1876, str. 111, št. 40; UBSt II/132; MC IV,1/1710; GZS V/230; BERNHARD 2006, str. 190–192, št. P 14.

²⁴ 1257 (s.d.); SCHROLL 1876, str. 149–150, št. 99; UB III/241; GZM I/98.

²⁵ SCHROLL 1876, str. 148, št. 96 (1257 III 27), str. 149, št. 98 (1257 VII 7); UBSt III/217, 231.

²⁶ Tu Priloga B, št. 404 in 405.

²⁷ GZM II/64.

²⁸ GZM II/92.

²⁹ 1311 6 II; GZM III/4; RHSt I/1, št. 287; gl. tudi OTOREPEC 1995, str. 71, št. 284.

in Choltz de perpetuo Vicariatu S. Mariae Magdalенаe in Littore ipsius plebis vacantis ...«. ³⁰ Kot vikariat in »capella seu filialis«, na katero je prezentiral hoški župnik, je cerkev označena tudi leta 1347, ³¹ leta 1355 nameščeni vikar pa je bil na prošnjo hoškega župnika povišan v večnega. ³² V 15. stoletju se pri Sv. Mariji Magdaleni redno pojavlja župnik (plebanus, pharrer); opraviti imamo torej z vikariatno župnijo, ki pa je ostala v odvisnosti od matične župnije.

Ob tem jasnem stanju virov nas vendarle preseneča, da je v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 vikariat označen s kaplanom, v tistem iz leta 1323 pa ga ni. Označbi kapela ali kaplan v teh dveh in v drugih virih tega časa praviloma pomenita eksemptno plemiško ustanovo z župnijskimi pravicami, kot to kaže navajanje Polskave, Sv. Lovrenca na Dravskem polju, Gotovelj in Šaleka v seznamu iz leta 1323, o čemer bomo še govorili. Zato lahko domnevamo, da je bilo tako prvotno tudi s cerkvijo sv. Marije Magdalene, le da je morala priti pod oblast hoškega župnika. Morda je prav temu treba pripisati dejstvo, da je – kot kaže samostanski urbar iz leta 1426 – tamkajšnji vikar po inkorporaciji Hoč gornjegrajskemu samostanu letne cenazualije plačeval gornjegrajskemu opatu in ne kot drugi vikarji hoškemu župniku oziroma vikarju. ³³ Ker se srednjeveške meje magdalenske župnije ujemajo z mejami gospostva Limbuš, je prav mogoče, da so kapelanijo ustanovili posestniki limbuškega gradu. Grad je verjetno dal pozidati šele Otokar III. Traungavski po letu 1147, ³⁴ gradu je pripadala tudi cerkev sv. Jakoba, ki se prvič omenja leta 1378, ko naj bi imela že oltarni beneficij s kaplanom. ³⁵ Zaradi pustošenja Turkov naj bi magdalenski župnik leta 1523 župnišče prenesel v Limbuš, moramo pa opozoriti na to, da se vikariat že leta 1506 dvakrat imenuje po Limbušu, drugič v zvezi s kapelanijo pri cerkvi sv. Volbenka na Pohorju. ³⁶ Vendar je cerkev na Bregu ohranila status župnijske cerkve. V času deželnoknežje vizitacije leta 1545 je bila Jakobova cerkev še vedno podružnična, a zapisnik za župnijo navaja, da si odvetništvo lastijo »Limbuški«. ³⁷ Lahko si predstavljamo, da so posestniki Limbuša kot odvetniki magdalenske župnije dosegli, da se je najprej k njim preselil župnik, zatem pa, da je njihova cerkev sv. Jakoba postala župnijska namesto tiste na Bregu. To se je moralo zgoditi v drugi polovici 16. stoletju, v obdobju protestantizma. V popisu savinjskega arhidiakonata Polidorja Montagnane iz let 1592–1596, ki ima hoški župniji podrejene župnije še vedno kot vikariate in njeni podelitvi in umestitvi, se vikar že navaja pri cerkvi sv. Jakoba. ³⁸

9.2.4 Obstoje vikariata sv. Martina na **Hajdini** je dokumentiran leta 1342 z vikarjem »ecclesie sancti Martini in Chanding plebis in Choetz«, ³⁹ ki ga je leta 1350

³⁰ DF I/106 (str. 212, 1319 III 9); GZM III/51.

³¹ BAU, Ms. 162 (Gubertinus de Novate), fol. 36r (1347 VI 10); OTOREPEC 1995, str. 206, št. 1043; gl. tudi GZM IV/41.

³² BCU, Ms. 1472/IV (Gubertinus de Novate), četrta foliacija, fol. 30v–31r (1355 X 24); OTOREPEC 1995, str. 228–229, št. 1174; GZM IV/75.

³³ OROŽEN II/1, str. 317.

³⁴ Kos 2005, str. 315–316.

³⁵ BLAZNIK 1986, str. 429.

³⁶ AAU, Acta 25, fol. 745r, 808r. Leta 1495 je cerkev sv. Volbenka še ležala »in parrochia sanctę Marię Magdaleny prope Marpurgam«; AAU, Acta 17, fol. 202v–203r (1495 XI 20).

³⁷ HÖFER 1992, str. 238.

³⁸ HÖFLER 1982, str. 80.

³⁹ ASU/AN, fasc. 5120/X (Gubertinus de Novate), fol. 10v–11r (1342 IX 4); OTOREPEC 1995, str. 195, št. 946.

patriarh Bertrand na prošnjo hoškega župnika povzdignil v večnega.⁴⁰ Pobudo za ustanovitev vikariata gre pripisati kartuzijanom v Žičah, ki so tu prejeli posest ob posvetitvi samostanske cerkve leta 1191,⁴¹ vendar ga je ustanovil hoški župnik, ki je s tem postal prezentator, potrjeval pa ga je patriarh.

9.2.5 Vikariat sv. Vida pri **Sv. Vidu pri Ptujju** (Sv. Vid na Dravskem polju, zdaj Videm pri Ptujju) zasledimo že v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 s kaplanom »in Treuin«.⁴² Ime je dobil po bližnjem gradu Treun (Tran, Dran in druge različice) na Dravinjskem Vrhu, izpričanim z deželnoknežjimi ministeriali, ki so leta 1147 iz službe Spanheimskih prešli k Traungavskim, ob koncu 13. in v začetku 14. stoletja pa so ga postopoma pridobili Ptujski.⁴³ Pripadala mu je cerkev sv. Janeza Krstnika, katere arhitektura bi lahko izvirala še iz zgodnjega 12. stoletju,⁴⁴ a ni postala sedež vikariata. Razpoložljivi podatki govorijo, da so kapelanijo ustanovili posestniki dravinjskega gradu. Leta 1319 je nanjo oglejskemu patriarhu kot njen patron prezentiral Almerik Ptujski na Borlu; ob tej priložnosti je celo označena kot »parrochia S. Viti in Trevis«.⁴⁵ Kakšen je bil status cerkve v 14. in prvih letih 15. stoletja, ni jasno. Leta 1355, ko se je patriarh Nikolaj obrnil na savinjskega arhidiakona, naj poizve, ali ima patronatne pravice pri cerkvi v resnici Hartnid Ptujski, se pri njej navaja le duhovnik-vikar (clericus),⁴⁶ v letih 1392,⁴⁷ 1413 in med 1424 in 1426⁴⁸ pa župnik (plebanus). Ob ptujskem patronatu in ob tem, da je duhovnika potrjeval patriarh, se postavlja vprašanje, zakaj je bila župnija leta 1396 prek hoške župnije inkorporirana gornjegrajskim benediktincem. Očitno je še živel spomin na to, da se je izločila iz hoške župnije, a še ni povsem osamosvojila. Kakorkoli že, gornjegrajski urbar iz leta 1426 ima med vikarji, ki so morali plačevati cenzus hoški župniji, tudi tega pri Sv. Vidu,⁴⁹ drugih pravic pa hoški župnik pri njej očitno ni imel.

Z delitvijo ptujске dediščine leta 1441 po tri leta pred tem umrlem Frideriku IX. med družini njegovih dveh sestra je patronat pri Sv. Vidu prešel na Schaunberge kot posestnike borlskega gradu. Kako je patriarh ob podelitvi župniškega mesta leta 1473 lahko trdil, da njegova »collatio, provisio, institutio et omnimoda dispositio patriarchali sedi aquileiensis pleno iure dinoscitur«,⁵⁰ ni znano. Vendar je leta 1485 oglejskemu patriarhu na župnijo prezentirala Marjeta, vdova po Ulriku Schaunberškem,⁵¹ leta 1495 pa v tej vlogi srečamo Jakoba Szekelyja (Zeckl, Zackl). Szekelyju se je potem, ko se je v spopadih med Habsburžani in Madžari obrnil na stran kralja Maksimilijana I., posrečilo

⁴⁰ BCU, Ms. 1472/IV (Gubertinus de Novate), fol. 144r (1350 IV 15); OTOREPEC 1995, str. 222, št. 1138.

⁴¹ Gl. 1202 IV 11; UBSt II/48; MC IV,1/1532; GZS V/22.

⁴² Št. 423; v literaturi napačno identificiran s Trbovljami (gl. HÖFLER 1986, str. 66; KOVAČ 1909, str. 634, op. 4, ima »Trofin«, to je Trbonje). BLAZNIK 1988 te navedbe nima ne pod Trbovljami ne pod Vidmom (Sv. Vid).

⁴³ PIRCHEGGER 1962, str. 93–95.

⁴⁴ ZADNIKAR 1982, str. 212–214.

⁴⁵ 1319 XI 11; DF I/107 (str. 220).

⁴⁶ BCU, Ms. 1472/II, četrta foliacija, fol. 30r (1355 X 19); OTOREPEC 1995, str. 228, št. 1172.

⁴⁷ OTOREPEC 1995, str. 268, 269.

⁴⁸ 1413 III 24; kopija v StLA, AUR št. 4519c; BLAZNIK 1988, str. 380; HÖFLER 2011, str. 151, 154–155.

⁴⁹ OROŽEN II/1, str. 317.

⁵⁰ AAU, Collationes, fol. 9r–9v, 65v–66v (1473 III 26).

⁵¹ AAU, Acta 11, fol.243v (1485 XI 9).

pridobiti tukajšnje schauberske posesti,⁵² s tem pa tudi patronat nad videmsko župnijo. V prezentacijskem pismu za novega župnika se je Szekely skliceval na pravice ormoškega gospostva. Patriarh je kandidata na podlagi svojih pristojnosti (auctoritate nostra patriarchali) sicer potrdil, a je opozoril na to, da s tem ne smejo biti okrnjene pravice hoške župnije, ki ji je ta podrejen, zato omenjeni Jakob tudi nima pravice prezentacije.⁵³ Kljub temu so Szekelyji patronat in odvetništvo nad župnijo obdržali,⁵⁴ čeravno so v Hočah še vedno vztrajali, da je župnija inkorporirana hoški.⁵⁵

V 15. stoletju je v mejah videmske župnije nastala kapelanija pri nekdanji cerkvi sv. Katarine v **Cirkulanah** (prej Sv. Barbara v Halozah; cerkev iz obdobja pozne romanike je bila leta 1926 delno podrt, delno vključena v stanovanjsko hišo). Ustanovila jo je borska graščina, ki je imela pri njej patronat. Kot »cappella sancte Catharine ... situata sub parrochiali ecclesia Sancti Viti prope Petta« je dokumentirana ob podelitvi leta 1475 po smrti dotedanjega kaplana.⁵⁶ Njeno postavitve pa je treba spričo romanske osnove postaviti že v 13. stoletje. Leta 1475 umeščeni kaplan Peter Hegelsperger (Eglsasperger) se v videmskih aktih pojavi še leta 1477 – takrat kot »plebanus ecclesie S. Catherine prope Angkestain« –, in sicer zaradi spora z župnikom v Polskavi okrog kapele sv. Barbare.⁵⁷ To je pač za cerkev sv. Barbare v Cirkulanah, ki je kot sedež vikariata pozneje nadomestila cerkev sv. Katarine.

Ko govorimo o patronatih borske graščine, moramo omeniti še župnijo sv. Nikolaja v **Zavrću**. Pokrivala je teritorij, ki so ga Dravinjski – verjetno sočasno z Borlom okoli leta 1200 – iztrgali ogrski Slavoniji, a je še nekaj časa ostal fevd madžarske krone, v cerkvenem pogledu pa pripadal zagrebški škofiji. Prvič jo srečamo v popisu župnij zagrebške dieceze iz leta 1334 v varaždinskem arhidiakonatu s cerkvijo sv. Nikolaja »de Borlin«.⁵⁸ Poimenovali so jo torej po Borlu,⁵⁹ posestniki Borla, morda Ptujski v sredini ali drugi polovici 13. stoletja, so bili tudi njeni ustanovniki. O tem govori tudi dejstvo, da se je župnijsko območje pokrivalo z območjem završke gosposčine.⁶⁰ Nadaljnji podatki izvirajo iz 15. stoletja (ok. 1430; 1442, 1443).⁶¹ Po zapisniku deželnoknežje vizitacije 1544/45 so patronat in odvetništvo imeli Szekelyji, župnika pa je potrjeval zagrebški škof.⁶² Da bi se župnija izločila iz hoške pražupnije, kot se pogosto bere,⁶³ torej ne drži, tudi ni nobenega srednjeveškega dokumenta oglejskega izvora, ki bi jo omenjal. Kdaj je bila priključena oglejskemu patriarhatu, ni znano. V popisu savinjskega arhidiakonata Polidorja Montagnane iz let 1592–1596. Leta 1684 jo je vendar že vizitiral savinjski arhidiakon Andrej Graf.⁶⁴

9.2.6 Četrta hoška vikariata, ki ga navaja gornjegrajski urbar iz leta 1426, je vikariat sv. Mihaela v Žetalah. Prvi znani vikar je Janez, ki se je leta 1374 uprl kanonični vi-

⁵² PIRCHEGGER 1962, str. 82–83 (Ormož), 89–90 (Borl).

⁵³ AAU, Acta 17, fol. 200r–201v (1495 XI 21; prezentacijsko pismo 1495 X 19).

⁵⁴ HÖFER 1992, str. 237; HÖFLER 1982, str. 72.

⁵⁵ HÖFER 1992, str. 239; gl. tudi KOVAČIČ 1928, str. 77–78.

⁵⁶ AAU, Collationes, fol. 45r (1475 V 30); OROŽEN I, str. 281.

⁵⁷ AAU, Acta 8, fol. 194r–197r (vse 1477 IX 30).

⁵⁸ RAČKI 1872, str. 228; BUTURAC 1984, str. 104, št. 585. Za identifikacijo gl. HRG 1977, str. 60.

⁵⁹ Prim. BLAZNIK 1986, str. 53.

⁶⁰ PIRCHEGGER 1962, str. 93; gl. tudi PIRCHEGGER 1940, str. 141.

⁶¹ BLAZNIK 1988, str. 532.

⁶² HÖFER 1992, str. 232.

⁶³ Npr. CURK 1986, str. 6; OŽINGER 1986, str. 43–44; pravilno KOVAČIČ 1928, str. 76.

⁶⁴ KOVAČIČ 1920, str. 115.

ziticiji savinjskega arhidiakona Ulrika.⁶⁵ V drugi polovici 15. stoletja se njen vikar navaja kot večni, pa tudi že kot župnik.⁶⁶ V nasprotju s Sv. Vidom pri Ptujju je župnija nemoteno ostala v oblasti hoškega župnika, saj v njenih mejah – tako kot v primeru Hajdine – ni bilo pomembnejšega fevdalnega sedeža.

9.2.7 Drugačen je bil položaj z župnijo sv. Nikolaja v **Majšperku**. Tu se župnik (dominus Heinricus plebanus de Mannesperch) omenja že leta 1261, in sicer kot priča v darovnici za studeniški samostan, ki jo je izdal Hartvik, gradiščan na tamkajšnjem gradu (Monsberg).⁶⁷ Ta naj bi pripadal stranski veji Dravinjskih (Treun).⁶⁸ V oglejskih popisih iz leta 1296 in 1323 Majšperka ni, vendar se kažejo analogije s cerkvijo in župnijo pri Sv. Vidu pri Ptujju. Ponovno ga srečamo leta 1342, ko je patriarh Bertrand Alberta iz Pliberka potrdil za vikarja »ecclesie seu capelle in Mansperch plebis in Choetz« in mu naložil, naj bo pokoren svojemu župniku, to je tistemu v Hočah,⁶⁹ zatem leta 1371, ko se taisti Albert, zdaj kot župnik (plebanus), pojavi v skupini ustanoviteljev tako imenovane Velike Marijine bratovščine na Dravskem polju pri oltarju sv. Jurija v Konjicah.⁷⁰ Omenjeni podatek iz leta 1342 dokazuje pripadnost župnije hoški župniji, zato ne preseneča, da je bila leta 1396 z njo vred inkorporirana gornjegrajskemu samostanu. Kot je bilo povedano, jo v gornjegrajskem urbarju iz leta 1426 zastopa le vikar, dolžan plačila letnih cenualij hoški cerkvi. V naslednjih dokumentih se v Majšperku enkrat omenja kaplan,⁷¹ drugič župnik. Leta 1499 je bil to Vid Naglič iz Loke, ki je bil pred videmsko kurijo obtožen, da ni plačeval hoškemu župniku cenualij.⁷² V zapisniku deželnokežje vizitacije 1544/45 je župnija zabeležena dvakrat: prvič kot župnija, inkorporirana hoški župniji, ki jo tudi podeljuje, drugič kot župnija v patronatu in odvetništvu Lambergov – zanje je znano, da so medtem pridobili majšperško gospodstvo.⁷³ Lambergi so župnijo podeljevali tudi ob koncu 16. stoletja, potrjeval pa jo je patriarh; kot je razbrati iz Montagnanovega poročila, ki med hoškimi vikariati Majšperka nima več,⁷⁴ je bila župnija za Hoče v resnici že izgubljena.

9.2.8 Ker je patronat in odvetništvo nad župnijo sv. Lovrenca v **Lovrencu na Dravskem polju** po zapisniku deželnokežje vizitacije 1544/45 izvajal Volk Engelpreht baron Auersperg, ki je bil tudi patron in odvetnik župnije sv. Štefana v Spodnji Polskavi, je Pirchegger sklepal, da se je lovrenška župnija izločila iz slivniške župnije in ne iz hoške in da je s polskavsko prvotno tvorila eno samo enoto.⁷⁵ Podatka o tem, ali je bila in kdaj je bila župnija odvisna bodisi od hoške bodisi od slivniške, ni. Spričo njene lege med hoškimi vikariati Hajdino, Sv. Vidom, Žetalami in Majšperkom je Orožen sklepal, da se

⁶⁵ 1374 VII 17; OROŽEN VII, str. 358–359.

⁶⁶ Nekaj podatkov v VALE 1943, str. 65–66, op. 2 (str. 66), str. 91, op. 5, str. 240.

⁶⁷ 1261 VII 28; CHMEL 1894, str. 52–53, št. L; UBSt IV/44.

⁶⁸ Kos 2005, str. 322–323.

⁶⁹ ASU/AN, fasc. 5120/X (Gubertinus de Novate), fol. 11v (1342 IX 4); OTOREPEC 1995, str. 190, št. 948.

⁷⁰ ASU/AN, fasc. 5124/II (Gandiolus), fol. 20v–21r (1371 X 27); prim. OTOREPEC 1995, str. 249, št. 1286.

⁷¹ Denimo leta 1485 z nam že znanim Petrom Hegelspergerjem, ko je bil župnik v Slivnici in obenem »capellanus capelle de Monsperch«; AAU, Acta 11, fol. 242r.

⁷² AAU, Acta 22, fol. 198v–199r (1499 VII 15).

⁷³ HÖFER 1992, str. 239, 256–257.

⁷⁴ HÖFLER 1982, str. 80.

⁷⁵ PIRCHEGGER 1940, str. 144; PIRCHEGGER 1962, str. 124–126.

je morala izločiti iz hoške župnije, a tudi že zgodaj odtegniti jurisdikciji hoškega župnika, tako da je inkorporacija Hoč Gornjemu Gradu ni več zajela.⁷⁶ Četudi je Pircheggerjeva domneva po svoje upravičena, obstajajo pomisleki. Ko je patriarh Bertold studeniškemu samostanu ob ustanovitvi leta 1249 podelil slivniško župnijo, o čemer bomo še govorili, ji je cerkev v Polskavi izrecno izvzel. Ko bi bila v mejah te župnije tudi cerkev sv. Lovrenca, ki je takrat nedvomno že stala in imela duhovnika, bi tako storil tudi z njo. O tem, da bi bila kdaj podrejena polskavski in bi je zato leta 1249 ne bilo treba omeniti, pa tudi nič ne vemo.

Kakorkoli že, prvi arhivski omembi cerkve datirata iz leta 1290, enkrat kot toponim (datz Sande Lorenzen pei der Pulzkach), drugič z »župnikom« (pharrer) in »župniščem«, pred katerim je bila izstavljena listina (daz Sande Laurenzen vor des pharres hovse).⁷⁷ Po romanskem prezbiteriju sodeč izvira sama cerkev že iz poznega 12. stoletja, zato lahko sklepamo, da je duhovnika dobila že precej pred letom 1290. V papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 je še ni, pač pa je v tistem iz leta 1323 kot kapelanija (cappella S. Laurentii in Ponte).⁷⁸ Oznaka »in ponte« naj bi merila na most čez Polskavo, vendar gre – sodeč po popisu te vrste iz leta 1426, ki ga bomo še omenili – očitno za lapsus, saj je izpadla kapela sv. Egidija v Zidanem Mostu.⁷⁹ Tudi cerkev stoji precej vstran od Polskave. Običajna je oznaka »in campis« ali »in campo Drave«, to je na Dravskem polju, tudi »pri Ptujju«, od 15. stoletja dalje, ko je postala širše znana cerkev na Ptujski Gori, pa tudi »sub Monte gratiarum«.

Naslednji določnejši podatek o cerkvi je iz leta 1349, ko je patriarh Bertrand po smrti dotedanjega »capelle rectoris« postavil in umestil novega kaplana na prezentacijo bratov Henrika in Viljema Viltuških (Wildhausen, Wildhaus), ki naj bi imela pri kapeli patronat, obenem pa mu je zaukazal, da naj bo pokoren savinjskemu arhidiakonu.⁸⁰ Kapelanija se je bila torej povsem otresla odvisnosti od matične župnije. Leta 1349 je bila v patronatu Viltuških, a ti je niso tudi ustanovili. Viltuški so do posesti na območju Dravinje in Polskave prišli šele z dedovanjem in nakupi okoli leta 1300 ali po tem letu,⁸¹ pretežno po Rogaških, ki so jih bili pridobili kot deželnoknežje fevde. Za samo Polskavo se ve, da je bila pred tem v rokah Rogaških, se pa ne ve, če je k Polskavi sodilo tudi lovrenško ozemlje, kot domneva Pirchegger. Kot domneva Pirchegger duhovnija je še v 14. stoletju dobila status župnije (plebs) in duhovnik status župnika (plebanus),⁸² četudi jo popis papeških taksacij savinjskega arhidiakonata v gornjegrajskem urbarju iz leta 1426 še navaja kot kapelo (Cappella sancti Laurentii in Campis).⁸³ Gre pač za popis, ki se, kot

⁷⁶ OROŽEN I, str. 479; gl. tudi SLEKOVEC 1885, str. 6–7; KOVAČIČ 1928, str. 78.

⁷⁷ 1290 VIII 31; DOZA, št. 1003; 1290 IX 27; DOZA, št. 1005; PETTENEGG 1887, str. 11, št. 28–29 (z napačno letnico 1219).

⁷⁸ SELLA/VALE 1941, str. 41.

⁷⁹ Po Ignacu Orožnu bi moralo stati »capella S. Laurentii in campis, capella S. Egidii in ponte«; OROŽEN IV, str. 414; tako v gornjegrajskem urbarju iz leta 1426, a tudi že v taksaciji beneficijev iz leta 1350 Gubertina de Novate; ZAHN 1870B, str. 73.

⁸⁰ BCU, Ms. 1472/IV (Gubertinus de Novate), fol. 40v–41r (1349 IV 26); OTOREPEC 1995, str. 215, št. 1097.

⁸¹ Kos 2005, str. 389–391.

⁸² Za leto 1381 BLAZNIK 1988, str. 373, za leto 1401 ASU/AN, fasc. 5148 (Henricus Preytenreutter), fol. 75v; OTOREPEC 1995, str. 282, št. 1422.

⁸³ OROŽEN II, str. 318. Popis se je znašel v tem urbarju zato, ker je videmska kurija gornjegrajskemu opatu od časa do časa poverila pobiranje teh dajatev v savinjskem arhidiakonatu.

kaže, ni spreminjal že od leta 1323, ko je dokumentirana njegova prva redakcija v tej obliki, ki smo jo tu že večkrat citirali. Ko je cesar Friderik III. leta 1478 fevde, ki jih je imel Erazem Viltuški, zadnji, leta 1471 umrli član tega rodu, podelil Viljemu Auerspergu,⁸⁴ so Turjaški s tem prejeli tudi patronat nad župnijo. To potrjuje tudi že omenjeni zapisnik deželnoknežje vizitacije iz let 1544–1545.⁸⁵

Lovrenško župnijsko cerkev je že v 15. stoletju zasenčila v mejah lovrenške župnije postavljena Marijina romarska cerkev na **Ptujski Gori**. Poleg tega, da gre za nadregionalno pomemben arhitekturni in umetnostni spomenik, je cerkev tudi izjemen primer plemiške kapelanije poznega srednjega veka. Kot razkrivajo skromni, a dovolj povedni viri,⁸⁶ je cerkev kot zaobljubno ustanovo za srečno vrnitev štajerskega plemstva iz spopada s Turki pri Nikopolju leta 1396 pod vodstvom madžarskega kralja Sigismunda začel graditi Ulrik IV. Walsee, in sicer na zemlji, pripadajoči gospostvu Majdburg, ki ga je Ulrik istega leta 1396 prejel od vojvode Viljema kot deželnoknežji fevd. Po njegovi smrti leta 1400 je gradnjo nadaljeval njegov bratranec Bernard Ptujski, ki mu je Ulrik zapustil Majdburg. Kmalu po letu 1400 je župnik pri Sv. Lovrencu privolil v to, da Bernard pri cerkvi za letno odškodnino namesti kaplana, leta 1405 pa je Bernard v Rimu dosegel, da mu je papež Inocenc VII. na podlagi ustanovništva potrdil patronatne pravice. Cerkev je morala biti do okoli leta 1410 že končana, a je bila po vsej verjetnosti posvečena šele leta 1420, ko je iz Rima prejela prve odpustke. Pri gradnji cerkve je sodelovala vrsta spodnještajerskih plemiških rodbin s Hermanom II. Celjskim na čelu, ki so pri posameznih oltarjih ustanovile beneficije s kaplani, medtem ko je Bernard kot ustanovitelj zadržal zase mesto vrhovnega kaplana. Zatorej lahko govorimo o kolektivni plemiški ustanovi. Cerkev je bila bogato dotirana, dohodki vrhovnega kaplana so se mogli meriti z dohodki kakšne kanoniške prebende. Prav zaradi tega je po smrti zadnjega Ptujskega, Friderika IX., leta 1438 bodoči cesar Friderik III. kot deželni knez Majdburg sicer prepustil ptujskim dedičem Stubenbergom, a je patronat nad cerkvijo zadržal zase. Kljub temu se je Stubenbergom posrečilo, da si patronat prilastijo. To se je izkazalo leta 1471, ko je cesar, ki je kapelanijo namenil za dotacijo leta 1469 ustanovljenega viteškega reda sv. Jurija v Millstattu na Koroškem, zahteval, da se cerkev preda redu, a se to zaradi nasprotovanja Hansa Stubenberga ni zgodilo. Stubenberški so ostali njeni patroni vse do leta 1615, ko je bil Jurij Žiga spričo protireformacijskega pritiska in na zahtevo nadvojvode Ferdinanda prisiljen, da jo prepusti novo ustanovljenemu jezuitskemu kolegiju v Leobnu. Tega leta so leobenški jezuiti prevzeli tudi samo lovrenško župnijo, katere patronat je medtem prešel na Stubenberge ali na Idungspeuge.⁸⁷

9.3. Župnija Marijinega rojstva v Slivnici pri Mariboru

9.3.1 Že samo to, kako se kot nekakšen velik otok zajeda v teritorij hoške prazupnije, priča o tem, da se je župnija Marijinega rojstva v **Slivnici pri Mariboru** izločila iz Hoč. Zato oznaka prazupnija zanj ne more veljati, četudi se redno uporablja.⁸⁸ Njen poznejši nastanek dokazuje tudi patrocinij cerkve, ki se je pri nas uveljavil šele v 11.

⁸⁴ CHMEL 1855, str. 725, št. DCLXXX.

⁸⁵ HÖFER 1992, str. 248.

⁸⁶ Nadrobnosti HÖFLER 2011.

⁸⁷ Tako Polidor Montagnana; HÖFLER 1982, str. 72.

⁸⁸ Prim. tudi CURK 1992, ki takšne župnije poimenuje kot prazupnije drugega reda. Tega strokovnega pojma literatura ne pozna. Prazupnija je lahko le prazupnija ali pa to ni.

stoletju. Glede na to, da stoji cerkev v Slivnici v neposredni bližini tiste v Hočah, česar si v primeru dveh škofijskih cerkva ni mogoče zamisliti, in na omenjeno teritorialno značilnost je mogoče sklepati, da je njena osnova lastniška cerkev. Kamnita fragmenta s tako imenovano pleteninsko ornamentiko, vzdana na zunanjšini cerkvene zgradbe, naj bi pripadala nekemu zgodnesrednjeveškemu cerkvenemu objektu, vendar bi lahko nastala tudi že v obdobju zgodnje romanike, zato ostaja misel na neko predmadžarsko misijonsko postajo na tej lokaciji zgolj hipotetična. Kakorkoli že, ne glede na to, ali je bila pomadžarska cerkev postavljena že v drugi polovici 10. stoletja ali šele v 11. stoletju, je patriarh bržkone v drugi polovici 11. stoletja v okviru reforme župnijske mreže pri njej ustanovil župnijo in ji oddelil veliko ozemlja iz hoške pražupnije. Kot župnija je prvič izpričana leta 1146. Po kakšnem kriteriju je patriarh zaokrožil njen teritorij, bi bilo treba še raziskati. Z upravičeno domnevo, da so cerkev postavili Spanheimski kot protiutež Hočam, si ne moremo dosti pomagati, saj so bile njihove posesti tako v mejah hoške kot slivniške župnije. Kovačičevo opozorilo, da se meja med hoško in slivniško župnijo ujema z mejo sodne oblasti Rogaških v 13. stoletju,⁸⁹ drži le deloma, a je lahko koristen namig.

Iz listine patriarha Peregrina I. iz leta 1146, ki smo jo že omenili v povezavi s Hočami,⁹⁰ se razbere, da je patriarh v zameno za grad Ratenj v Furlaniji Bernardu Spanheimskemu in njegovi soprogi Kunigundi odstopil dve tretjini desetine v župnijah Konjice in Slivnica. Ta podatek sam po sebi še ne dokazuje, da sta ti župniji bili v polnih patriarhovitih pravicah, vendar nam nadaljnje gradivo to potrjuje. Leta 1245 je patriarh Bertold Andeški župnijo (plebem de Slunč) podelil novo ustanovljenemu ženskem samostanu v Studenicah, s tem da bo aktualni župnik prejemal njene dohodke do smrti ali dokler se ji ne bo odrekel,⁹¹ in ponovno ob potrditvi ustanovitve leta 1249, a tokrat brez cerkve v Polskavi, ki se je bila medtem že izločila.⁹² Z inkorporacijo naj bi samostan dobil pravico, da predlaga župnika, vendar si je patriarh pridržal pravico, da ga namešča sam. To je potrjeno leta 1319, ko je patriarh Pagan podelil župniško mesto »pleno iure«, ne da bi z eno samo besedo omenil samostan.⁹³ Poleg tega je samostan vzdrževal še lastnega kaplana, zaradi česar je med njim in župnikom ter samostanom že v 13. stoletju prišlo do sporov okrog uživanja desetine.⁹⁴ Kot pričata zapisnik deželnoknežje vizitacije 1544/45 in Montagnanov popis savinjskega arhidiakonata 1592/96,⁹⁵ so si nune sčasoma izborile, da so župnika nameščale same. Niso pa imele odvetništva. O tem podatkov iz srednjega veka sicer ni, spričo dejstva, da je odvetništvo v letih 1544/45 izvajal Volk Engelpreht Turjaški, pa lahko sklepamo, da je pred tem pripadalo Viltuškim in še pred tem Rogaškim.

Na podlagi podelilne listine iz leta 1249 je mogoče rekonstruirati prvotni obseg slivniške župnije, kakor se je izločila iz hoške pražupnije. Pokrivala je ves teritorij, ki ga je z inkorporacijo prejel studeniški samostan, to je samo župnijo v srednjeveških mejah in

⁸⁹ KOVAČIČ 1928, str. 80.

⁹⁰ UBS_t I/253; MC III/806; GZS IV//222; BERNHARD 2006, str. 175–177, št. P 4.

⁹¹ 1245 X 23; CHMEL 1857, 329–330, št. XXI; UBS_t II/461; GZS V/870; BERNHARD 2006, str. 227–228, št. P 35.

⁹² 1249 X 27; CHMEL 1849, str. 17–20, št. XV; UBS_t III/59; GZS VI,1/98; BERNHARD 2006, str. 240–242, št. P 44; MLINARIČ 2005, str. 33 in dalje.

⁹³ DF I/108 (1319 I 2).

⁹⁴ OROŽEN I, str. 444 in dalje; MLINARIČ 2005, str. 42–43; za leti 1333 in 1375 gl. tudi OTOREPEČ 1995, str. 138, št. 666–669, 253, št. 1307.

⁹⁵ HÖFER 1992, str. 239; HÖFLER 1982, str. 94.

njene vikariate, ki so bili do zamenjave leta 1251, o kateri bomo še govorili, v samostanski posesti, poleg tega pa le še župnijo v Spodnji Polskavi.

9.3.2 V listini z dne 2. avgusta leta 1245, s katero je papeški legat za Avstrijo in Štajersko po nalogu papeža Inocenca IV. naročil ptujskim dominikancem, naj izobčijo slivniškega župnika Vernherja zaradi njegove podpore cesarju Frideriku II., je rečeno, naj cerkvene kazni doletijo tudi tiste klerike in laike, ki se bodo po Vernherjevi odstavitvi polastili posesti cerkve v Slivnici in njenih kapel (*ecclesiae predictae in Schleiniz et capellarum eidem attinentium*).⁹⁶ V podelilni listini iz leta 1249 pa je dodano, da bo župnika v Slivnici nameščal patriarh, vikarje, prebivajoče pri posameznih cerkvah (*in ecclesiis residentes*), pa bo nameščal župnik po posvetovanju z arhidiakonom. To pomeni, da so v tem času v mejah župnije že obstajali vikariati, župnijske ustanove, pač z izjemo že izločene Spodnje Polskave. Ti so bili v Šmartnem na Pohorju, v Slovenski Bistrici, na Tinju, pri Sv. Venčesu in v Črešnjevcu. Z inkorporacijo slivniške župnije studeniškemu samostanu pa je prišlo do nerodnega položaja, saj samostan ni ležal v mejah te župnije, marveč na teritoriju Konjicam pripadajoče župnije v Poljčanah. Zaradi tega je že leta 1251 prišlo do sporazuma med konjiškim župnikom in samostanom, po katerem je konjiški župnik, sklicujoč se na voljo preminulega patriarha Bertolda, samostanu odstopil župniji v Poljčanah in v Laporjah, v zameno pa dobil župniji na Tinju in pri Sv. Venčesu;⁹⁷ ti bomo obravnavali v naslednjem podpoglavju.

9.3.3 Prva vikariatna župnija, nastala v okviru slivniške župnije in z njo inkorporirana dominikankam v Studenicah, je bila bržkone župnija sv. Martina v **Šmartnem na Pohorju**. Prvič se kot »*ecclesia sancti Martini*« izrecno omenja leta 1252 v odredbi savinjskega arhidiakona o vzdrževanju slivniškega župnika po inkorporaciji župnije studeniškemu samostanu.⁹⁸ Ta predel nad Slovensko Bistrico je bil obljuden že v rimski dobi, za časa Babenberžanov je tu obstajala tako imenovana pohorska županija, domnevna naslednica staroslovenske župe in predhodnica bistriškega urada. Četudi ne bo prva na tem mestu, je današnja cerkev zgodnjegotsko predelana romanska zgradba s pomembno sočasno poslikavo, zato se postavlja vprašanje, kdo jo je postavil. V času deželno knežje vizitacije 1544/45 je bila v polnih pravica studeniškega samostana, odvetništvo je izvajal Volk Engelpreht Turjaški.⁹⁹ Vizitacijski zapisnik celjskega arhidiakona iz leta 1756, za časa goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa, pa vsebuje zanimiv podatek, da je župnija sicer v odvetništvu Studenic, župnijska cerkev sama pa v odvetništvu bistriškega gospostva.¹⁰⁰ Zato se ponuja sklep, da gre cerkev pripisati neznanemu upravitelju pohorske županije. Misel, da bil to eden Gromberskih s sosednjega gradu (Grünberg), je mikavna, a je spričo tega, da je ta grad ležal v mariborskem gospostvu zunaj meja pohorske županije, manj verjetna. Gromberg naj bi bil po Jožetu Koropcu jedro gospostva, ki se je razprostiralo vzdolž Polskave, a na bistriški teritorij ni seglo.¹⁰¹

Kljub temu, da se cerkev v Šmartnem omenja že leta 1252, je papeški desetinski seznam iz leta 1296 nima, manjka tudi v naslednjih oglejskih popisih te vrste. Tudi sicer ne poznamo kakšnega omembe vrednega dokumenta o tej župniji iz srednjega veka.

⁹⁶ 1245 VIII 2; OROŽEN I, str. 454–456

⁹⁷ 1251 (po IV 30); UBSt III/102; GZS VI,1/125.

⁹⁸ 1252 VIII 26; UBSt III/115; GZS VI,1/171.

⁹⁹ HÖFER 1992, str. 239.

¹⁰⁰ OŽINGER 1991, str. 335.

¹⁰¹ KOROPEC 1980A, str. 8–9 in na drugih mestih.

V obdobju, ko je bila šmarska ravnica dobro poseljena, svet pod njo zaradi močvirnosti ni privlačeval, a se je to spričo ugodnega položaja v mreži prometnih povezav kmalu spremenilo. Leta 1227 se tu že omenja Bistrica, poznejša **Slovenska Bistrica**, ko je v njej vojvoda Lepold VI. Babenberški izstavil listino za kartuzijanski samostan v Žičah,¹⁰² le malo pozneje, okoli leta 1240, cerkev,¹⁰³ pač cerkev sv. Jerneja, pri kateri je studeniški samostan ustanovil vikariat, leta 1252 pa v listini, ki dokumentira obstoj župnije v Šmartnem, med drugimi župniki (plebani) nastopa tudi Henrik »de Vivstriz«.¹⁰⁴ Ob teh podatkih se lahko vprašamo, kateri teh dveh cerkva gre časovni primat. Spričo posestniških razmer, ki povezujejo obe, prednosti pri poselitvi in patrocinija, tipičnega sv. Martina, se tehtnica nagiba v korist Šmartnega.

Naslednja pisna vest o bistriškem vikariatu izvira iz leta 1356.¹⁰⁵ Tudi tokrat je govor o župniku in župniji (Wlricus plebanus plebis in Weustritz), a podelitev leta 1366 razkriva, da je šlo za večnega vikarja (perpetuum vicarium ecclesie sancti Bartholomei in Veustritz).¹⁰⁶ Na vikariat je prezentiral studeniški samostan, potrjeval pa patriarh. Leta 1545 je župnika s polnimi pravicami podeljevala predstojnica samostana, za župnijo pa je zapisano, da so jo ustanovili celjski grofje.¹⁰⁷ To seveda ne drži, pač pa bo držalo, da so Celjani, ki so leta 1368 po Walsejskih dobili v posest Bistrico kot deželnoknežji fevd,¹⁰⁸ v obdobju do leta 1456 kot odvetniki poskrbeli za obnovo cerkve. Za Celjani je odvetništvo pripadlo Schaunbergom, ki jih v tej vlogi navaja tudi zapisnik deželnoknežje vizitacije 1544/45.

Poleg Šmartnega s Slovensko Bistrico je v prvotnih mejah slivniške župnije pred letom 1249 nastal tudi vikariat pri cerkvi sv. Mihaela v **Črešnjevcu**. Tudi v tem primeru so podatki o župniji sorazmerno zgodnji, saj v obravnavani listini iz leta 1252¹⁰⁹ poleg bistriškega in drugih župnikov nastopa tudi Henrik »de Cherspach«. V Črešnjevcu se domneva alod, izpričan leta 1164 s Friderikom »de Kersbach« v spremstvu mejnega grofa Otokarja III.¹¹⁰ Arheološka lokaliteta iz rimskega obdobja in patrocinijs sv. Mihaela kažeta na veliko starost cerkve. V papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 Črešnjevca ni najti, tudi ne v tistem iz leta 1323. Da je Valter, ki se leta 1311 omenja kot »capellanus ecclesie de Cherspach«,¹¹¹ služboval v Črešnjevcu, ne drži, saj je po njegovi odpovedi patriarh priznal prezentacijsko pravico župniku v Konjicah, torej gre za Črešnjice v konjiški župniji. V letih 1476 in 1477 je v aktih videmske kurije zabeležen proces, ki je nastal zaradi tega, ker so večnega vikarja po odpovedi Jakoba iz Novega mesta, to je Jakoba Aueršperškega (Turjaškega), prezentirale studeniške nune, ne da bi za to dobile soglasje slivniškega župnika oziroma večnega vikarja.¹¹² Spor se je zgladil tako, da je nji-

¹⁰² UBS_{St} II/246; GZS V/463.

¹⁰³ UBS_{St} II/393; GZS V/751.

¹⁰⁴ UBS_{St} III/115; GZS VI,1/171.

¹⁰⁵ BCU, Ms. 1472/III (Gubertinus de Novate), fol. 7v (1356 II 25); OTOREPEC 1995, str. 230, št. 1181.

¹⁰⁶ ASU/AN, fasc. 5124 (Gandiolus), fol. 22v–23r (1366 IV 22); OTOREPEC 1995, str. 236, št. 1264.

¹⁰⁷ HÖFER 1992, str. 242.

¹⁰⁸ PIRCHEGGER 1962, str. 130.

¹⁰⁹ UBS_{St} III/115; GZS VI,1/171.

¹¹⁰ UBS_{St} I/482; MC III/1082; GZS IV/470; GZM I/3; PIRCHEGGER 1962, str. 136–137.

¹¹¹ 1311 VI 2; RHS_{St} I/1, št. 288; gl. tudi BLAZNIK 1986, str. 126.

¹¹² AAU, Acta 7, fol. 229v, 257v–258r; Acta 8, fol. 5v–6r, 55r–55v, 63r–64v; VALE 1943, str. 56, 247, op. 3.

hov kandidat Matija Mauerli vendarle dobil župnijo. Iz aktov je med drugim razvidno, da je župnija ležala v svetni jurisdikciji štatemberške gosposčine, a ta očitno ni imela pri njej odvetništva. Leta 1545 je župnika prezentiral studeniški samostan, potrjeval oglejski patriarh, odvetništvo pa je izvajal Volk Turjaški.¹¹³ Kot pri drugih sosednjih župnijah so tudi tu Turjaški odvetništvo prejeli prek Rogaških in Viltuških.

9.3.4 Z zamenjavo leta 1251¹¹⁴ je studeniški samostan za svojo župnijo v Slivnici prejel župniji v Poljčanah in Laporjah. Cerkev Matere božje (pozneje Sv. Križa) v **Poljčanah**, romanska gradnja, ohranjena kot severna stranska kapela sedanje iz poznega 19. stoletja, je po napisni plošči dal postaviti neki »Irinc bone memorie«. ¹¹⁵ Paleografska analiza kaže na drugo polovico 12. stoletja, omenjeni Irinc (Iring) pa bi utegnil biti krški ministerial, izpričan leta 1157.¹¹⁶ Njen pravni status dokazuje njena omemba s kaplanom v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 (Capellanus de Pulçon), in sicer takoj za župnikom v Slivnici.¹¹⁷ Označbo kapele oziroma kaplana lahko v tem kontekstu razumemo kot znamenje plemiške ustanove – to je tudi edina cerkev v slivniški župniji, ki nastopa v tem seznamu, a v tistem iz leta 1323 je ni več. V letih 1380 in 1429 je bila cerkev še posvečena Materi božji,¹¹⁸ leta 1487 pa je po turških pustošenjih vizitator Peter Carlo njen véliki oltar posvetil Sv. Križu in Materi božji.¹¹⁹ Santonino je ob tem zapisal, da naj bi bila cerkev laporska podružnica; kot običajno podružnico župnije v Laporjah jo navaja tudi zapisnik deželnoknežje vizitacije 1544/45.¹²⁰

Kaže torej, da je bila cerkev, sicer plemiška ustanova, postavljena v mejah laporske župnije, a je leta 1251 že imela dotacijo, duhovnika in tudi teritorij, na katerem so ležale Studenice, kjer je Zofija Rogaška leta 1237 ustanovila hospital in ga leta 1245 pretvorila v ženski samostan, potrjen leta 1249. V menjalni pogodbi s konjiškim župnikom iz leta 1251 je izrecno zapisano, da prejmejo nune cerkev »cum integro iure ecclesiastico ex antiquo posses[s]o«, kar dokazuje obstoj polnopravne, čeravno še ne povsem osamosvojene župnije z duhovnikom. Njeno ustanovitev je treba postaviti precej pred to leto, verjetno kar v drugo polovico 12. stoletja, a v mejah in jurisdikciji konjiške župnije. Leta 1380 je cerkev označena kot »pfarrkirchen«, volilo Janeza Grasla leta 1429 župniku Martinu v Laporjah – gre za poznejšega pičenskega škofa in generalnega vikarja – za priprošnjo ob nedeljah in praznikih v Marijini cerkvi v Poljčanah¹²¹ pa razkriva, da je takrat v resnici že bila laporska podružnica. Duhovnika naj bi ponovno dobila šele s tako imenovanim Graslovim beneficijem pri oltarju sv. Katarine, ki ga je moral po nalogu grofa Hermana II. Celjskega kot rabsodnika leta 1430 ustanoviti krški škof Ernest, in sicer zaradi tega, ker so njegovi ljudje zaradi posestniških sporov ujeli Rudolfa Grasla, Janezovega brata, in ga v Vitanju zaprli v ječo, kjer je umrl.¹²² O kakšnem drugem duhovniku-kaplanu v Poljčanah v tem času podatkov ni, vendar če drži Santoninovo pričevanje iz leta 1487,

¹¹³ HÖFER 1992, str. 232.

¹¹⁴ UBS^t III/102; GZS VI,1/125.

¹¹⁵ ZADNIKAR 1982, str. 544–547.

¹¹⁶ MC I/197.

¹¹⁷ Št. 407.

¹¹⁸ BLAZNIK 1988, str. 116.

¹¹⁹ VÁLE 1943, str. 228.

¹²⁰ HÖFER 1992, str. 244.

¹²¹ 1429 XII 13; listina v StLA; RICHTER 1978, str. 66.

¹²² RICHTER 1978, str. 66 in dalje.

da je bila cerkev v prezentaciji studeniškega samostana, se to ne more nanašati na Graslavega beneficiata. Kakorkoli že, cerkev je torej duhovnika kljub vsemu tako ali drugače obdržala, vendar je sčasoma zdrsnila na raven navadnega beneficija in je bila šele leta 1760 povzdignjena v župnijsko.¹²³

Glede na to, da moramo cerkev v Poljčanah datirati v drugo polovico 12. stoletja, je najmanj toliko stara tudi cerkev sv. Jakoba (sv. Filipa in Jakoba) v **Laporjah**, prav tako izločena iz konjiške župnije in leta 1251 z vsemi pravicami dodeljena slivniški župniji. Tudi ta se v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 in v naslednjih dokumentih te vrste ne navaja. Kolikor je skromnega zgodovinskega gradiva do konca 15. stoletja, namiga o tem, da bi kdaj izgubila status župnije, ni. Leta 1545 je bila v polnih pravicah studeniškega samostana, odvetništvo so imeli Turjaški.¹²⁴

9.3.5 V listini iz leta 1249, s katero je patriarh Bertold potrdil ustanovitev ženskega samostana v Studenicah in mu med drugim podelil župnijo v Slivnici, je zanimivo, da je zase zadržal župnijo v Polskavi: »Reservamus tamen nobis et successoribus nostris ecclesiam in Půltzkaŭ a sepe dicta plebe per dominum Reycherum exemptam, cuius investituram ad nos et successores nostros, eo vel heredibus suis presentantibus, volumus pertinere«. ¹²⁵ Govor je o cerkvi in župniji sv. Štefana v **Spodnji Polskavi**. Po tej listini je neki Reycher cerkev v Polskavi izločil iz slivniške župnije in jo predal patriarhu, ta pa je njemu in njegovim naslednikom priznal prezentacijsko pravico. Se pravi, da imamo opraviti z ustanovitvijo patronatne župnije, omenjeni Reycher pa bo Riher (Richer), nekdo iz vrst polskavskih vitezov s tem imenom, dokumentiranih v drugi polovici 12. in v 13. stoletju, ki se imenujejo tudi po Mariboru.¹²⁶ Kateri od teh s tem imenom bi lahko bil in kdaj se je to zgodilo, pa lahko samo ugibamo – ni nujno, da prav ob ustanovitvi studeniškega samostana (1245–1249), pač pa za časa patriarha Bertolda od leta 1218 dalje,¹²⁷ pri čemer je cerkev sama glede na patrocinijsko lahko precej starejša. Obstoj župnije potrjuje omemba župnika (plebanus) Janeza v obeh obravnavanih listinah iz leta 1251 in 1252. V papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 je ni, pač pa se pojavi v tistem iz leta 1323 s kaplanom.¹²⁸ Cerkev se kot »kapela« pojavi tudi v popisu kolekt iz leta 1350, leta 1380 pa se omenja tudi »plebanus S. Stephani de Pulzkau«. ¹²⁹ Izraz »kapela« se pač nanaša na njeno naravo plemiške ustanove, saj o tem, da gre za osamosvojeno patronatno župnijo, ni treba dvomiti. Njen patronat je prek Viltuških, kar sicer ni izpričano, prešel na Turjaške, za odvetništvo pa je leta 1545 rečeno, da se ne ve, komu pripada, ali Turjaškim, Regalom, Pragerjem ali Herzenskraftom; gre za družine, ki so se od 15. stoletja naprej menjavale pri gospodstvih vzdolž Polskave.¹³⁰

¹²³ OŽINGER 1991, str. 352, 455–456; navedenosti RICHTER 1978.

¹²⁴ HÖFER 1992, str. 244.

¹²⁵ GZS VI,1/98; BERNHARD 2006, str. 240–242, št. P 44.

¹²⁶ KOROPEC 1980A, str. 9 in dalje.

¹²⁷ Pirchegger (PIRCHEGGER 1940, str. 144, št. 344) je pomislil na Riherja Junskega (Juneck, Jaunegg), leta 1237 umrlega soproga Zofije Rogaške, ustanoviteljice studeniškega samostana, kar položaj nekoliko zaplete. Ni znano, da bi v tem času Junski ali Rogaški imeli Spodnjo Polskavo; PIRCHEGGER 1962, str. 124–125.

¹²⁸ SELLA/VALE 1941, str. 41.

¹²⁹ ZAHN 1870B, str. 126 (1350) in 92 (1380).

¹³⁰ HÖFER 1992, str. 240; za omenjene družine KOROPEC 1980A.

9.4 Župnija sv. Jurija v Konjicah

9.4.1 Teritorij, ki ga je pokrivala župnija sv. Jurija v **Konjicah** (danes Slovenske Konjice), se je izoblikoval delno iz ozemlja, ki ga je cesar Oton II. leta 980 s tu večkrat obravnavano listino¹³¹ podelil savinjskemu grofu Viljemu I. – gre namreč za tisti del tega ozemlja, ki je ležal v mejah Marke ob Dravi –, in delno iz posesti v lasti Markvarda Eppensteinskega, na katero je to po dikciji omenjene listine mejilo. Ker je večji del Viljemu podeljenega ozemlja z upravnim središčem v Vitanju ležal v pražupniji Šmartno pri Slovenj Gradcu in tako, kot mislimo, v Junski grofiji, je na dlani, da gre pri konjiški župniji za drugotno tvorbo in potemtakem izločeno iz obstoječe pražupnije, namreč hoške. Zato imamo lahko leto 980 za dodaten dokaz »ante quem« za izoblikovanje hoške pražupnije. Po smrti Heme Breško-Seliške je Viljemov delež tega teritorija prešel na cerkev in zatem škofijo v Krki na Koroškem, vendar z izjemo samih Konjic, ki naj bi jih kot alod prejeli predniki Konjiških, medtem ko naj bi eppensteinski delež leta 1122 prevzeli Traungavski in z njim dotirali kartuzijanski samostan v Žičah.¹³² Cerkev sama bi lahko bila zgrajena že v času Heme Breško-Seliške, pač kot lastniška, pobudo za ustanovitev župnije pa gre pripisati Konjiškim. Bila je patriarhatska, po vsej verjetnosti iz druge polovice 11. stoletja, a prek odvetništva povezana s konjiškim gradom in gospostvom. O tem, da imamo tu opraviti s kontinuiteto iz 11. stoletja, govori ne nazadnje neposredna bližina cerkve in gradu, sedeža gospostva, ki je ohranil prvotno slovensko poimenovanje.

Prvo omembo konjiške župnije zasledimo v nam že znani listini iz leta 1146, s katero je patriarh Peregrin I. dve tretjini njenih desetih in desetih slivniške župnije podelil Bernardu Spanheimskemu.¹³³ Naslednja omemba župnije (plebs de Gouviz) datira iz leta 1173, ko je patriarh Ulrik II. potrdil zamenjavo posesti, ki jo je konjiška župnija imela pri Žičah in jo je odstopila tamkajšnjim kartuzijanom, za drugo posest v Soteski pri Vitanju, a v mejah župnije v Novi Cerkvi; ob tej priložnosti se omenja tudi konjiški župnik in dekan Sigehard.¹³⁴ Do leta 1251 se je župnija na vzhodu z Laporjami in Poljčanami raztezala do Ložnice, tega leta pa je, kot je bilo zu že večkrat povedano, konjiški župnik oboje predal studeniškemu samostanu, v zameno pa dobil župniji na Tinju in pri Sv. Venčesu na Pohorju. V papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 je vnesena z župnikom (Plebanus de Conuiç), ima jo tudi popis iz leta 1323 (plebes in Gonwitz).¹³⁵

Da je bila konjiška župnija v polnih patriarhovih pravicah, je dokazano že za leto 1274, ko jo je dekan oglejskega kapitlja podelil Candidu de Varmo, ministerialu oglejske cerkve. To je bilo 31. julija.¹³⁶ Ker pa je to storil v času, ko je bila patriarhatska stolica nezasedena (sede vacante), je novi patriarh Rajmund 15. novembra tega leta podelitev preklical in nameščenega duhovnika odstavil.¹³⁷ Župnija je bila dovolj ugledna in bogata, da je patriarh nanjo v drugi polovici 13. in v dobru delu 14. stoletja postavljaval klerike iz svojega kroga, Italijane in Furlane, in jih marsikdaj imenoval tudi za savinjske arhidia-

¹³¹ Konstanca, 980 X 24; SICKEL 1888, str. 264, št. 235; MC I/9; GZS II/470.

¹³² PIRCHEGGER 1962, str. 138–139; drugače Kos 2005, str. 298–300.

¹³³ 1146 (s. d.); UBSt I/253; MC III/806; GZS IV/222; BERNHARD 2006, str. 175–177, št. P 4.

¹³⁴ 1173 (s. d.); UBSt I/551; GZS IV/540; BERNHARD 2006, str. 182–183, št. P 8.

¹³⁵ Št. 408 in SELLA/VALE 1941, str. 40 (1323).

¹³⁶ BCU, Ms. 1469 (Valterus), fol. 15r–15v (1274 IX 13; z insertom podelitve 1274 VII 31); OTOREPEC 1995, str. 27, št. 6; ZENAROLA PASTORE 1983, str. 50 (z datumom 1274 VIII 31).

¹³⁷ BCU, Ms. 1469 (Valterus), fol. 16v–17r (1274 IX 15); OTOREPEC 1995, str. 28, št. 10; gl. tudi DF III/383.

kone. Opozoriti pa je treba na to, da je leta 1335 v Konjicah župnikoval Ulrik Viltuški, ko se je župniji odrekal, a mu jo je patriarh Bertrand ponovno podelil, umestil pa naj bi ga Dietmar, kaplan na konjiškem gradu.¹³⁸ Omenjeni Ulrik je pripadal rodu Viltuških, ki so se leta 1329 na račun Konjiških vgnezdili v Konjicah, leta 1345 pa je bil izvoljen in nato potrjen za škofa v Krki na Koroškem.

Kaj je leta 1335 botrovalo Ulrikovi resignaciji in ponovni potrditvi in ali so Viltuški takrat imeli ali si pridobili prezentacijsko pravico pri župniji ali pa jim je patriarh storil le uslugo, ne da bi ga k temu kaj posebnega zavezovalo, lahko samo ugibamo. Kakorkoli že, leta 1409 je patriarh Anton Panicera patronat nad konjiško župnijo, ki naj bi bila dotlej v njegovih polnih pravicah, podelil Rajnprehtu Walsee-Enns.¹³⁹ To dejanje je bilo povezano s posestništvom konjiškega gradu in gospostva, potem ko je konjiška veja Viltuških ostala brez moškega potomca.¹⁴⁰ Po poroki Ane Viltuške s Hugom VIII. Devinskim leta 1376 je grad z drugimi viltušskimi posestmi na Štajerskem – Štatenbergom, Freudenbergom v Zrečah in Ivnikom/Eibswald – prešel v roke Devinskih. V zvezi s tem je pomembno, da je konjiški župnik Peter leta 1389 odvetništvo nad župnijo priznal Devincu in njegovim potomcem.¹⁴¹ V dedovanjskih sporih po smrti Huga VIII. leta 1390 pa je Ana Viltuška to posest izborila nazaj zase in za svoji hčeri Ano in Katarino. Po Anini smrti leta 1396 je grad pripadel hčerama in po smrti Ane mlajše leta 1406 v celoti Katarini, sveže poročeni z Rajnprehtom II. Walsejskim. Gre za enega najmogočnejših ljudi v tem delu cesarstva in po smrti brata Rudolfa leta 1404 med drugim edinega dediča devinskih posesti na Krasu. Ob tem kajpak ne preseneča, da mu je patriarh leta 1409 podelil patronat nad konjiško župnijo.

Iz časa po letu 1409 je o konjiški župniji nekaj podatkov, ki kažejo, da Rajnpreht z župnijo ni imel posebne sreče. Tako je leta 1412 papež Janez XIII. naročil gornjegrajškemu opatu, naj v Konjicah namesti Janeza Prunnerja, župnika v Steinkirchnu pasavske dieceze, češ da je bila župnija, ki je sicer v patronatu Rajnprehta Walsejskega, po smrti dotedanjega župnika Petra predolgo vakantna. Leta 1418 je na izpraznjeno župnijo patriarh Ludovik Teck na Rajnprehtovo prezentacijo potrdil nekega Peregrina iz Velikovca.¹⁴² A ta ni v miru užival župnije, saj se mu je – očitno s papeškim pismom rezervacije ali uboštva – postavil po robu Jurij iz Kostanjevice, ki smo ga leta 1398 in 1399 že srečali v Hočah. Razsodba dekana Štefanove cerkve na Dunaju leta 1423, že v času, ko je Rajnprehta nasledil njegov sin Rajnpreht IV./III., se je glasila v Peregrinovo korist, češ da so si patronat nad cerkvijo pridobili Walsejski in da župnija pripada Peregrinu kot zakonitemu župniku.¹⁴³ Kljub temu se je omenjeni Jurij iz Kostanjevice, imenovan Ditko, s papeško zaslombo v Konjicah obdržal do leta 1425, ko se je temu položaju odpovedal in je papež Martin V. na to mesto predvidel novega župnika.¹⁴⁴ To samo po sebi patronatnih pravic Walsejskih seveda še ni izničilo. Ko je leta 1466 Konjice od zadnjega Walsejca, Rajnprehta V./IV., kupil cesar Friderik III., je nanj prešel tudi patronat nad konjiško župnijo in s tem postal deželnoknežji. Tako je leta 1482 po resignaciji Henrika Regisa

¹³⁸ BCU, Ms. 892/IV (Miscellanea IV), fol. 6v–7r (1335 III 6); OTOREPEC 1995, str. 147, št. 721.

¹³⁹ 1409 II 20; GÖTH 1857, str. 258–259, št. 304.

¹⁴⁰ O tem in naslednjem PIRCHEGGER 1962, str. 40–41; o Viltuških posebej Kos 2005, str. 389–391; tudi HÖFLER 2011, str. 63 (z literaturo).

¹⁴¹ GÖTH 1857, str. 243, št. 256.

¹⁴² 1418 IV 6; MUCHAR 1849, str. 443, št. 59; gl. tudi GÖTH 1857, str. 267, št. 328.

¹⁴³ 1423 IV 20; MUCHAR 1849, str. 444, št. 65; gl. tudi GÖTH 1858, str. 171–172, št. 337.

¹⁴⁴ STARZER 1893, str. 87.

s cesarjevo prezentacijo župnik postal znameniti Valentin Fabri, njegov kaplan.¹⁴⁵ Leta 1507 je sicer cesar Maksimilijan I. s patriarhom župnijo zamenjal za župnijo v Starem trgu pri Slovenj Gradcu, a mu jo je papež Leon X. leta 1514 vrnil, na da bi se cesarju bilo treba starotrški odreči.¹⁴⁶

9.4.2 Z menjavo leta 1251 sta h konjiški župniji prišli pohorski župniji na Tinju in pri Sv. Venčeslu. Ko ju je slivniška župnija, pod katero sta bili dotlej, odstopila konjiški, je zanju (pro illis duabus ecclesiis, scilicet sancto Venceslao et Tinach cum suis attinetiis) dobila Poljčane in Laporje.¹⁴⁷ Bili sta torej še enakovredni, vendar se je obdržala le župnija sv. Petra (Petra in Pavla) na **Tinju**, in sicer kot vikariatna župnija v patronatu in prezentaciji konjiškega župnika. Papeški desetinski seznam iz leta 1296 je nima, prav tako je ni v naslednjih popisih savinjskega arhidiaconata. Prvi določni podatek je iz leta 1332, ko je nanjo vikarja »in capella seu ecclesia de Tënack« konjiški župnik prezentiral rozaškemu opatu Janezu, generalnemu vikarju oglejskega patriarhata, ta pa ga je potrdil »in vicariatu perpetuo capelle in Tënack«.¹⁴⁸ Prezentacijo konjiškega župnika in potrditev oglejskega patriarha dokumentira tudi zapisnik deželnoknežje vizitacije 1544/45, ki pa navaja, da je odvetništvo pri bistriškem gospodstvu.¹⁴⁹ Kljub menjavi župnij leta 1251 je prvotna fevdalna pripadnost cerkve ostala.

Cerkev sv. Venčeslava pri **Sv. Venčeslu** (Zgornja Ložnica) preseneča s svojim patronijem po leta 935 umorjenem češkem knežjem sinu, katerega čaščenje se je začelo kmalu potem, ko so njegovo truplo prenesli v komaj začeto stolnico sv. Vida v Pragi. Ker okoliščin njene zidave ne poznamo, ne vemo, kako je lahko v te kraje segel češki vpliv. Po letu 1251 podatkov o njej ni. Očitno je že kmalu zdrsnila na raven tinjske podružnice, kot jo dokumentirajo viri od deželnoknežje vizitacije 1544/45 dalje.

9.4.3 V mejah konjiške župnije iz časa pred letom 1251 je verjetno v začetku 14. stoletja nastal župnijski vikariat pri Marijini cerkvi v **Črešnjicah**. Ko se je leta 1311 Valter, »capellanus ecclesie de Cherspaco«, odpovedal beneficiju, je patriarh Otobon pravico, da prezentira novega kaplana, priznal konjiškemu župniku in savinjskemu arhidiakonu Leopoldu.¹⁵⁰ Kljub temu, da bi glede na zapis kraja pomislili na Črešnjevce, gre pač za Črešnjice. Tu se »pharrer« omenja leta 1402, »plebanus« leta 1482,¹⁵¹ a je cerkev tako kot tista na Tinju še v novi vek ostala na stopnji konjiškega vikariata.¹⁵²

Od srednjeveških kapelanij je dokumentirana kapelanija pri cerkvi sv. Pankracija pri gradu **Jamnik** (Holenstein) nad Zrečami, ki jo je v soglasju s konjiškim župnikom leta 1342 ustanovil vitez Henrik Tanner.¹⁵³ Kaplana, o katerem je precej srednjeveškega gradiva, so prezentirali posestniki gradu, potrjeval pa konjiški župnik. Mlajša je kapelanija pri leta 1452 zgrajeni cerkvi sv. Barbare pri **Sv. Barbari** (Čadram). Po vsej verjetnosti gre za romarsko cerkev, prvi kaplan, v prezentaciji konjiškega župnika in potrditvi oglejskega

¹⁴⁵ Zabeleženo tudi v računskih knjigah apostolske komore; STARZER 1893, str. 87.

¹⁴⁶ KLEBEL 1926, str. 11; za papeško bulo (1514 III 31) gl. GÖTH 1864, str. 202, št. 1251.

¹⁴⁷ UBSt III/102; GZS VI,1/125.

¹⁴⁸ ASU/AN, fasc. 5119 (Gubertinus de Novate), fol. 27r (1332 II 21); OTOREPEC 1995, str. 194–195, št. 649; ZENAROLA PASTORE 1983, str. 133.

¹⁴⁹ HÖFER 1992, str. 242.

¹⁵⁰ 1311 VI 2; RHSt I/1, št. 288.

¹⁵¹ BLAZNIK 1986, str. 126.

¹⁵² Prim. HÖFLER 1982, str. 15 in 84.

¹⁵³ 1342 X 19; listina v ARS, zbirka listin; VALETINELLI 1858, str. 457; gl. tudi ASU/AN, fasc. 5120/X (Gubertinus de Novate), fol. 21v; OTOREPEC 1995, str. 190, št. 950.

patriarha, je bil umešččen leta 1475.¹⁵⁴ V podelilnem aktu je zapisano, da je bila kapela (cappella S. Barbare situata in parrochia de Gonobicz) zgrajena že pred časom, a še vedno brez dušne oskrbe. Pri Sv. Barbari se kaplan omenja še leta 1532,¹⁵⁵ zatem pa je beneficij bržkone usahnil, medtem ko se je v Jamniku obdržal še v 18. stoletje, ko je kapela pripadla novi župniji v Zrečah.¹⁵⁶

¹⁵⁴ AAU, Collationes, fol. 44v (1475 V 12).

¹⁵⁵ Štajerska deželna deska v StLA; Bojan Cvelbar, EAG 2005, str. 137.

¹⁵⁶ OŽINGER 1991, str. 173.

10. Štajerska južno od Drave: Posavinje, Posotelje in Posavje

10.1. Uvod

10.1.1 Kakšna je bila zgodovinska in teritorialna podlaga cerkvene organizacije na območju, ki mu je posvečeno to poglavje, je bilo nakazano v prejšnjem poglavju, o sami Savinjski mejni grofiji, ki je segala prek Save na današnjo Dolenjsko, tudi večkrat poprej, pri čemer pa je treba opozoriti na to, da ni povsem gotovo, če je bila grofija obeh Viljemov in Heme Breško-Seliške v resnici mejna grofija. Poznejše listinsko gradivo jo označuje kot marko (march, marchia), kot savinjski mejni grofje pa se pojavljajo šele Hemini nasledniki iz rodu Askvincev, do zadnjega Starkhanda II., odstranjenega leta 1106 po zmagi proticesarske stranke. Doslej sta bili tudi že večkrat obravnavani vladarski darovnici grofu Viljemu II. iz let 1016 in 1025, ki nam služita kot izhodišče in se ju bomo morali tu lotiti bolj nadrobno, a ti še zdaleč ne pokrivata vsega ozemlja.

Leta 1016 je cesar Henrik II. savinjskemu grofu Viljemu II. podelil 30 kraljevih kmetij v Kozjem (Traskendorf) in to, kar je imel med Savo, Savinjo, Sotlo in Mirno (inter fluenta Souuuē et Souuē Zōtlē et Nirinē) v pokrajini Savniji (in pago Seuna).¹ Del te podelitve med Savo in Mirno je ležal na današnji dolenski strani in je, kot je bilo že obravnavano, uokvirjal pražupnijo v Šentvidu na Dolenjskem. Štajerski del je obsegal Kozje in vse, kar je bilo vladarjevega med Savo, Savinjo in Sotlo. S tem je nakazano območje pražupnije sv. Mihaela v Pilštanju. Vendar pa ta pražupnija, iz katere se je kmalu zatem izločila župnija sv. Ruperta v Vidmu ob Savi, ni segala do Savinje, marveč le do vključno Sevnice. Po splošno sprejetem Hauptmannovem mnenju naj bi vladarjeva darovnica iz leta 1016 obsegala tudi ozemlje, iz katerega se je razvilo laško gospostvo.² Vendar je to težko uskladiti s pojavom pražupnije v Laškem. Ta pražupnija se je razprostirala na obeh straneh Savinje in po levem bregu Save navzgor do Hrastnika, segla pa je tudi prek Save na območje, na katerem je nastala župnija v Svibnem. Ozemlje, ki ga je po Hemini smrti prejela cerkev v Krki in ga je pokrivala pilštanjska pražupnija, se je končalo na meji laške pražupnije, na drugi strani pa nekateri raziskovalci domnevajo, da je v Svibnem obstajal alod, ki ga izoblikujoče se laško gospostvo ni več moglo zajeti. Ob tem se je težko ubraniti misli, da se v laški pražupniji – tako kot v marsikaterih drugih primerih te vrste – zrcali posebno kronsko ozemlje, preden je to bilo v 11. stoletju razdeljeno.

Leta 1025, ko je grof Viljem II. od kralja Konrada II. prejel del Dolenjske med Krko in Savo, ki ga je pokrivala pražupnija v Leskovcu pri Krškem, je dobil v last tudi ozemlje med Koprivnico, Hudinjo in Voglajno (inter fluenta Gopriunizē, Chodiniē et Oguaniē).³ Za to ozemlje je bila izoblikovana župnija sv. Lenarta v Novi Cerkvi. Toponim, ki namiguje na cerkev, postavljeno pozneje od katere bližnjih cerkva, in patrocinijski govorita za poznejšo ustanovo, izločeno iz katere bližnjih pražupnij; kot najprimernejša pride v poštev Šempeter v Savinjski dolini.

¹ 1016 IV 15, Bamberg; MC I/12; BRESSLAU 1900/03, str. 440–441, št. 346; GZS III/35.

² HAUPTMANN 1935, str. 227–229.

³ 1025 V 11, Bamberg; MC I/14; BRESSLAU 1909, str. 35, št. 32; GZS III/68.

Ti dve listini sta edini iz 11. stoletja, na kateri se je mogoče opreti pri rekonstrukciji prve župnijske mreže na štajerskem delu Savinjske krajine. Da sta se ohranili vsaj v ponarejenem prepisu v Krki, je treba pripisati temu, da sta zadevali posestva krške škofije, zato je povsem mogoče, da so obstajale tudi druge, nam neznanе vladarjeve darovnice te vrste. Nedokumentirano je obsežno območje z župnijami v Šempetru v Savinjski dolini, Braslovčah, Gornjem Gradu in Škalah. V Braslovčah in Škalah lahko z veliko verjetnostjo predvidevamo lastniški cerkvi, za Gornji Grad pražupnijo, tako ostaja pražupnija za Spodnjo Savinjsko in Šaleško dolino le ena, in sicer v Šempetru. Z Gornjim Gradom, Pilštanjem, Laškim in Šempetrom je nakazana pražupnijska mreža štajerskega dela Savinjske krajine. Prve izločene župnije lahko torej predvidevamo v Novi Cerkvi, v Braslovčah in v Škalah, zatem v Vidmu ob Savi, na Ponikvi in naposled pri Sv. Križu pri Rogaški Slatini. Na okoliščine njihovega izoblikovanja lahko sklepamo po posestniških razmerah v 12. in 13. stoletju. Časovno oprijemljivejša je poleg župnije v Novi Cerkvi – pač z nastankom po letu 1025 – le tista v Vidmu. Ta se povezuje s posestvom, ki ga je Hema Breško-Seliška leta 1043 odstopila salzburski nadškofiji.

10.2. Pražupnija sv. Petra v Šempetru v Savinjski dolini

10.2.1 V Spodnji Savinjski dolini sta dve stari cerkveni središči, v Braslovčah in v Šempetru, obe sorazmerno blizu eno drugemu. Ker si je težko predstavljati, da bi bila dva pražupnijska sedeža v takšni bližini – podoben in še izrazitejši pojav te vrste smo srečali v Hočah in Slivnici –, se je treba odločiti, kateremu teh dveh gre prednost. Spričo lege na pomembni prometni povezavi med Oglejem in Panonijo, rimske nekropole, ki je pripadala Celeji, in patrocinija lahko v Šempetru predvidevamo misijonsko postajo iz 9. stoletja, obnovljeno v pomadžarskem času kot sedež pražupnije za Savinjsko dolino do meje s Koroško na severu in s Podravsko marko na vzhodu. Na vzhodnem koncu njenega teritorija sta se iz nje izločili župniji v Novi Cerkvi – ta že v 12. stoletju – in v Celju. V Savinjski dolini lahko k prvotnemu teritoriju šempetrske pražupnije prištevamo še župniji v Braslovčah in v Škalah, obe iz 11. stoletja, medtem ko ostaja morebitna pripadnost Gornjega Grada Šempetru vprašljiva. V mejah tako okrnjene šempetrske pražupnije pa sta pred letom 1256 nastali še patronatni župniji v Gotovljah in v Polzeli.

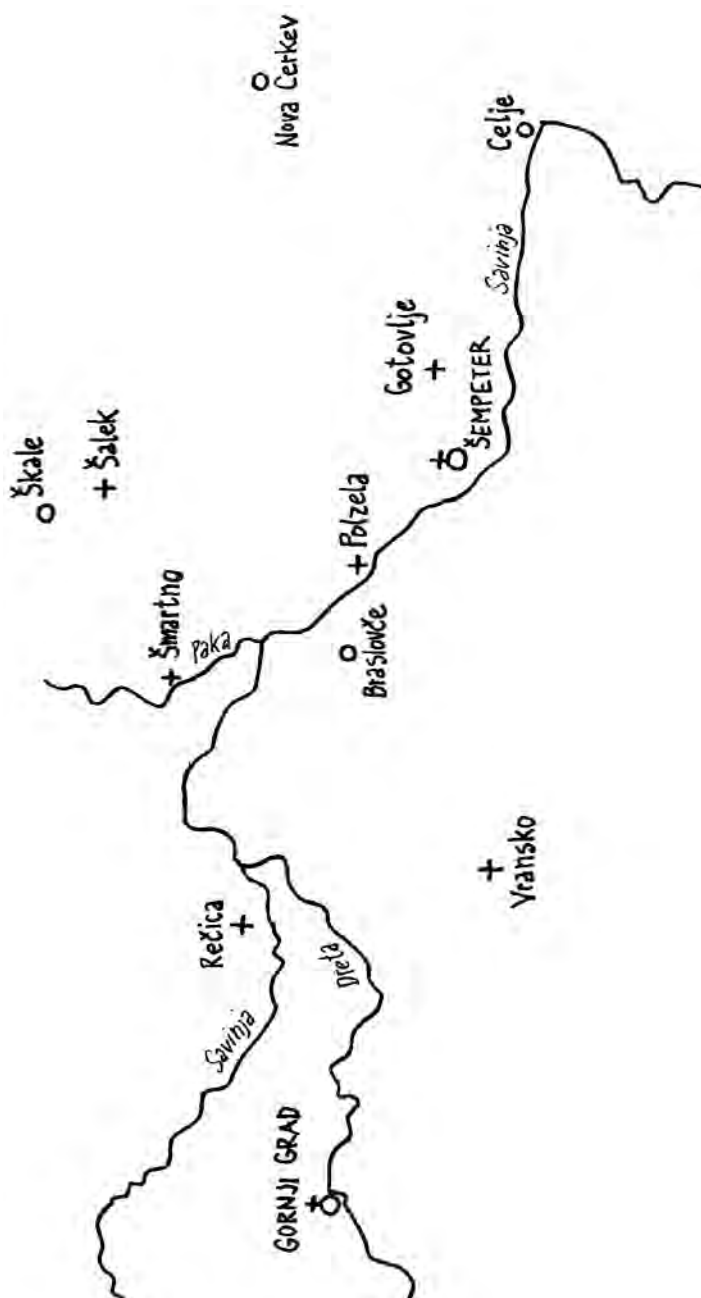
Vse to obsežno ozemlje – pač z izjemo gornjegrajskega teritorija – je bilo od poznega 10. stoletja dalje v posesti savinjskih grofov, dokler ga ni Hema Breško-Seliška leta 1043 s svojo žal le v predelanem prepisu ohranjeno »oporoko«, o kateri je tu že bilo in še bo večkrat govor, podelila svoji cerkvi v Krki na Koroškem.⁴ Po posestniških spremembah v naslednjih dveh stoletjih je krška škofija kot podeljevalka fevdov od vsega tega ohranila le šempetrski okoliš, drugo pa je postopoma prešlo v posest raznih rodbin, od katerih so se postopoma posebej uveljavili Orti, Vovbrški in Žovneški.⁵

10.2.2 Prva vest o pražupniji sv. Petra v Šempetru datira iz omenjenega leta 1256. Takrat jo je namreč patriarh Gregor de Montelongo z vsemi pritliklinami inkorporiral cistercijskemu samostanu v Stični, obenem pa je zase in za oglejsko cerkev zadržal »ius cathedraticum«.⁶ Naslednja listina te vrste je že iz leta 1261, ko je taisti patriarh na

⁴ MC I/17; GZS III/126.

⁵ Nadrobne raziskave RAVNIKAR 2010A.

⁶ FIDLER 1786, str. 318–319, št. 6; UBKr II/229; UBSt III/194. Listina je znana le iz prepisov 18. stoletja z datumoma 12. ali 13. marec ali pa 21. december 1256; k temu MILKOWICZ 1889, str. 312.

13 Zemljepisni položaj najstarejših cerkva v Savinjski dolini (10.–12. stol.)

željo stiškega opata in konventa in potem, ko je v to privolil papež, inkorporacijo potrdil z insertom prve listine.⁷ Inkorporacija je bila le delna: samostan je na župniji moral vzdrževati večnega vikarja – to je zapisano le v ponovitvi listine iz leta 1261 –, poleg tega je patriarhu še dalje pripadal »ius cathedraticum«, kar pomeni, da je župnija ostala pod oblastjo patriarha in posledično pristojnega arhidiakona. Da je samostan z župnijo prejel tudi arhidiakonatske pravice nad njo, kot se tu in tam bere v literaturi, torej ne drži. – V listini je župnija zapisana kot »ecclesia Sancti Petri in Sevntal (ali Sewenthal)«, torej v Savinjski dolini, v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 pa preprosto »Saxinuelt«.⁸ Zadnja oznaka v različnih variantah (Saxenfeld, Sachsenfeld ipd.) je pomenila širšo pokrajinsko označbo za Spodnjo Savinjsko dolino, kot je to z oznako »Grez« za slovenjgraški okoliš ali »Rajhenburg« za salzburško Posavje, a se je njen pomen sčasoma zožil na njeno trgovsko središče, trg Žalec. Zaradi tega je v strokovni literaturi pri interpretaciji srednjeveških virov prihajalo in še prihaja do zmotne zamenjave Šempetra z Žalcem. Iz virov je jasno razvidno, da je bil sedež župnije ves srednji vek v Šempetru, tako še leta 1497, ko se omenja »ecclesia S. Petri in Saxenfeld«, in še takrat je tedanji stiški župnijski vikar, ljubljanski kanonik in dekan Nikolaj Poden, rezidiriral pri tej cerkvi in ne v Žalcu.⁹ Cerkev sv. Nikolaja v Žalcu se sicer omenja že leta 1264, a dokumenta, ki bi dokazoval njen vikariatni ali celo župnijski status, ni vse do leta 1528 oziroma 1545, še manj, da bi leta 1256 tu župnija že obstajala in bila poleg šempetrske posebej inkorporirana Stični.¹⁰ Vir te zmote je zapis v diplomatariju samostana Rein v tamkajšnjem samostanskem arhivu (Collectaneum seu Diplomatarium runense), nastajajočem od leta 1758 dalje, in sicer samovoljen povzetek potrdilne listine patriarha Gregorja iz leta 1261, v kateri o Žalcu ni besede.¹¹ Kompilatorju, reinskemu arhivarju p. Alanu Leheru, se je spričo takratnih razmer, ko je bila župnija v Žalcu in ne v Šempetru, pač zdelo potrebno, da Šempetru doda še Žalec, če že ni tega namiga dobil s posredovanjem stiškega arhivarja p. Pavla Pucelja.

Kot je bilo povedano, se cerkev sv. Nikolaja v **Žalcu** prvič omenja leta 1264, ko je v njej (in ecclesia sancti Nycolay in Sahsenvelt) gornjegrajski opat poravnal neki spor.¹² Med pričami se navaja tudi Henrik, »viceplebanus de Saxenvelde«, ki ga kot župnika (plebanus de Saxenvelde) srečamo že leto poprej.¹³ Iz tega seveda ni mogoče izpeljati sklepa, da gre za župnika ali vikarja v Žalcu. Kadar se, sicer v redkih primerih, župnija, zapisana kot »Saxenfeld«, omenja s patrocinijem, to ni nikoli sv. Nikolaj, marveč vedno sv. Peter, tako leta 1375,¹⁴ leta 1392,¹⁵ leta 1401, ko je stiški opat prezentiral oglejskemu

⁷ 1261 XII 12; UBKr II/259; o inkorporaciji natančno MLINARIČ 1995, str. 105; MLINARIČ 2008.

⁸ Tu Priloga B, št. 410.

⁹ AAU, Acta 20, fol. 17r; Poden se kot vikar »ecclesie S. Petri in Saxinfeld« omenja že leto poprej; AAU, Acta 16, fol. 268v (1496 X 1).

¹⁰ Prim. RAVNIKAR 2010A, str. 88, op. 10, sicer pa gl. mdr. CURK 1988, str. 330; CURK 1992, str. 156; tudi MLINARIČ 2008.

¹¹ UBKr II/274; UBSt IV/22; OROŽEN III, str. 346–347, 431, 433. Podobno je trdil stiški kronist Pucelj v povzetku potrdilne listine patriarha Rajmunda iz leta 1274; MLINARIČ 1995, str. 111; za listino (1274 XII 10) gl. DF III/385.

¹² 1264 I 13; UBKr II/329; UBSt IV/126.

¹³ 1263 IX 12; UBSt IV/116.

¹⁴ OROŽEN III, str. 432.

¹⁵ OTOREPEC 1995, str. 168, št. 1352; OROŽEN III, str. 432.

patriarhu kandidata »ad perpetuum vicarium ecclesie Sancti Petri de Sachsenueld«,¹⁶ leta 1415,¹⁷ leta 1467¹⁸ in, kot smo navedli zgoraj, še v letih 1496 in 1497. Glede na znane podatke so sedež župnije preselili v pomembnejši Žalec šele v začetku 16. stoletja. V Žalcu se župnik (vikar) prvič omenja v deželnoknežjem vizitacijskem protokolu iz leta 1528, šempetrska cerkev pa kot »zuekirchen« (Sand Peter ist ein zuekirchen zu Saxemfeld), vendar je tudi tu še vedno služboval vikar oziroma župnik.¹⁹ V zapisniku deželnoknežje vizitacije 1544/45 pa že beremo, da je župnija pri sv. Nikolaju v Žalcu, v Šempetru pa le podružnica.²⁰ Župnijo podeljuje s prezentacijo in konfirmacijo stiški opat. Samostanu se je potemtakem posrečilo, da župnijo pridobi v celoti in s tem – navzlic izrecnemu določilu v inkorporacijski listini iz leta 1256 – tudi arhidiakonatske pravice, o čemer pred tem datumom podatkov ni. Odvetništvo pa je izvajal Hans Ungnad, štajerski deželni maršal in poznejši mecen slovenskih protestantov, po vsej verjetnosti v svojstvu vicedoma in glavarja v Celju, saj je to edina župnija na Spodnjem Štajerskem, ki je bila v času omenjene vizitacije v njegovem odvetništvu.²¹ Kaže torej, da je bilo odvetništvo pred tem v rokah deželnega kneza in da je pred letom 1456 bržkone pripadalo Celjanom, pred tem pa Vovbržanom in še prej Ortom.

10.2.3 Kljub temu, da sta se še pred letom 1256 iz pražupnije izločili še patronatni župniji v Gotovljah in v Polzeli, je bil njen teritorij, ko ga je prevzela stiška opatija, še vedno obsežen. Še v srednjem veku sta v njenih mejah nastala dva vikariata, ki ju takšna dokazuje stiški patronat. Cerkev sv. Martina v **Šmartnem ob Paki** se v arhivskem gradivu pojavi že leta 1262,²² vikariat (Sand Merttner pharr) pa šele v popisu deželnoknežjih fevdov iz časa ok. 1460–1469.²³ Leta 1477 se »v Paki« omenja župnik (plebanus in Pakch),²⁴ a nadaljnje gradivo razkriva, da je tu obstajal le župnijski vikariat. Medtem sega vikariat pri cerkvi sv. Martina v **Teharjih** v 14. stoletje, z župnikom (pharrer cze Tyecharn) izpričanim že leta 1362.²⁵ Župnik (plebanus) se tu navaja tudi v zapisniku videmskih ordinacij iz leta 1405.²⁶ Leta 1486 je zabeleženo, da je cerkev – čeravno z napačnim patrocinijem Matere božje – župnijska (parochialis ecclesia Beate Virginis in Thiechern) in pridružena (unita) stiškemu samostanu, oskrboval pa jo je večni vikar.²⁷ Župnija se je torej osamosvojila od šempetrske, a bila neposredno podrejena Stični. Tako tudi zapisnik deželnoknežje vizitacije iz leta 1544–1545, ki navaja, da je v prezentaciji, potrditvi in odvetništvu stiškega opata.²⁸ Žal pa paške župnije v tem zapisniku ni.

Vikariat sv. Jakoba v **Galiciji** naj bi bil ustanovljen že leta 1422, vendar o njem podatkov iz srednjega veka ni, tudi ne o sami cerkvi, četudi glede na patrocinijske, ki se zrcali

¹⁶ ASU/AN, fasc. 5148 (Henricus Preytenreutter), fol. 18v (1401 III 28), 31v (1401 IV 21); OTOREPEC 1995, str. 279, št. 1404, 260, št. 1413.

¹⁷ ZAHN 1872, str. 112.

¹⁸ RG IX, str. 458, št. 3020 (1467 V 30).

¹⁹ ALBRECHER 1997, str. 242–243; OROŽEN III, str. 434. V obeh primerih je službujoči duhovnik najprej označen kot vikar (vicari), v besedilu pa kot »pharrer«.

²⁰ HÖFER 1992, str. 235–236.

²¹ HÖFER 1992, str. 81.

²² UBSt IV/62; OROŽEN IV/1, str. 186; RAVNIKAR 2010A, str. 125.

²³ STARZER 1902, št. 245; BLAZNIK 1988, str. 406.

²⁴ AAU, Acta 8, fol. 55v (1477 I 16); OROŽEN IV/1, str. 186.

²⁵ 1362 VII 7; listina v StLA; OROŽEN III, str. 339; BLAZNIK 1988, str. 418.

²⁶ OTOREPEC 1995, str. 286–288, št. 1444 (str. 187).

²⁷ AAU, Acta 12, fol. 247v–248r (1486 II 23).

²⁸ HÖFER 1992, str. 253–254.

tudi v toponimu, lahko izvira iz 12. ali 13. stoletja. V času deželnoknežje vizitacije je bila tu le podružnica Žalca, prvi vikar pa je izpričan šele leta 1667.²⁹

Pač pa sega v srednji vek kapelanija pri cerkvi Marijinega vnebovzeta v **Petrovčah**. Ustanovil jo je okoli leta 1442 Ulrik II. Celjski. To vemo iz podatka, da je grof Friderik II. tega leta predal sinu Ulriku mlin pri Ložnici za dotacijo kapelanije »zu Vnser Lieben Frawn zu Petterwigk«. ³⁰ O tej kapelaniji kot eni izmed ustanov celjskih grofov piše tudi Valvasor, morda prav na osnovi te listine ali njenega prepisa (zu Pletterwurtz zu Unser Lieben Frauen). ³¹ Za Celjskimi je patronat nad kapelanijo prevzel cesar Friderik III.; tako je leta 1496 stiškemu opatu nanjo prezentiral kralj Maksimilijan I. ³² Zatem je kaplan v Petrovčah izpričan še leta 1565 v štajerski deželni deski. ³³ V obdobju baroka je cerkev postala pomembna štajerska romarska pot s patrocinijem Marijinega obiskovanja. ³⁴

10.2.4 V papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 sta med župnijami »v Savniji« zabeležena »Capellanus in Thotundorf« in »Capella in Elistayn«. ³⁵ Prva zabeležka se nanaša na Gotovlje (Gottendorf, Gutendorf), druga na Polzelo (Heilenstein). Kot smo videli v veliko primerih, izraz »kapela« pomeni eksemptno plemiško cerkveno ustanovo, ki je lahko že imela župnijske pravice. Konkretnega dokaza za to, da sta se izločili prav iz šempetrske župnije, ni, je pa na to mogoče sklepati po njunem zemljepisnem položaju, saj sta vrinjeni med Šempeter in Šmartno na vzhodni strani Pake. Obe se z župnikom (plebanus) pojavita že pred letom 1296, njuno ustanovitev pa gre postaviti v prvo polovico 13. stoletja, vsekakor pred leto 1256, ko je bila šempetrska župnija inkorporirana Stični.

Prvi podatek o župniji sv. Marjete v **Polzeli** datira iz leta 1255, ko se v listini pičenskega škofa Otona o poravnavi spora med gornjegrajskim samostanom in Gebhardom III. Žovneškim kot priča pojavlja »Hartwicus capellarius in Helenstain«. ³⁶ Taistega Hartvika srečamo še leta 1263 kot polzelskega župnika (plebanus) in v letih 1269 in 1286 tudi kot savinjskega dekana. ³⁷ Gre za enega polzelskih ministerialov, Friderikovega brata, in prav ta je verjetno kot zadnji svojega rodu župnijo izročil viteškemu redu johanitov (ivanovcev). ³⁸ Prvič je navzočnost johanitov v Polzeli izpričana v neki listini iz leta 1296 ali 1297, v kateri nastopa brat Werner, komtur pri Sv. Petru v Komendi in v Polzeli. ³⁹ A ti takrat župnije še niso povsem prevzeli, saj se tu še leta 1308 omenja župnik (Peregrin), ki očitno ni štel med redovne brate. ⁴⁰ Pač pa se je to zgodilo do leta 1323, ko se v videmskem popisu papeških dajatev že navaja »Comendator domus in Harlenstain ordinis hospitalis«. ⁴¹ Župnijo je torej mogoče opredeliti kot patronatno župnijo, ki so jo bržkone

²⁹ OROŽEN III, str. 393, 399; HÖFER 1992, str. 235; gl. tudi popis arhidiakonatov na Štajerskem iz 17. stoletja v ZAHN 1870B, str. 74; MLINARIČ 1995, str. 845–846.

³⁰ 1442 IV 15; listina v ARS; OROŽEN III, str. 367.

³¹ VALVASOR IV, str. 360; gl. tudi OŽINGER 1991, str. 260.

³² P. Pavel Pucelj, *Idiographia sive Rerum memorabilium monasterii Sitticensis descriptio* (1719), rokopis v ARS, AS 1073, zbirka rokopisov št. 402 (prej 148r), str. 91.

³³ Bojan Cvelbar, EAG 2005, str. 137.

³⁴ KOVAČIČ 1928, str. 292–293. Za časa goriške vizitacije leta 1760 je bila cerkev še posvečena Marijinemu vnebovzetju; OŽINGER 1991, str. 627.

³⁵ Št. 419, 420.

³⁶ 1255 II 21; Kos 1996, št. 28; UBSt III/167; GZS VI,1/262.

³⁷ UBSt IV/74 (1263 IX 12); UBSt IV/214 (1269 XI 8); listina v NšAL (1286 s.d.; Kos 1996, št. 53).

³⁸ RAVNIKAR 2010A, str. 88–90.

³⁹ MLINARIČ 1999B, str. 22.

⁴⁰ 1308 V 13; OROŽEN II/1, str. 82–84; RHSSt I/1, št. 6.

⁴¹ SELLA/VALE 1941, str. 40.

ustanovili svobodni iz Orta (Ort-Traunsee) na Zgornjem Avstrijskem, večinski posestniki v tem delu Savinjske doline od sredine 12. stoletja dalje.⁴² Najkasneje sredi 13. stoletja so si jo prilastili njihovi polzelski ministeriali in jo takšno proti koncu tega stoletja predali viteškemu redu johanitov. S tem je tu kot zadnja začela delovati ena od treh malteških komend na Slovenskem in poleg tiste pri Sv. Petru na Gorenjskem ena od dveh, ki sta imeli v posesti tudi župnijo, kar za Melje pri Mariboru ne velja. Leta 1358 se kot dedni odvetniki komende navajajo Celjski,⁴³ pač v nasledstvu Ortov. Zanimivo je, da je bila v celjskem odvetništvu tudi komenda pri Sv. Petru.

Od polzelskih podružnic vzbuja posebno pozornost cerkev sv. Andreja v Šentandražu (Andraž nad Polzelo). Srečamo jo že leta 1229 kot označbo lege dveh kmetij, ki ju je vitez Ošalk iz Prekope z dovoljenjem Hartnida iz Orta podaril gornjegrajskemu samostanu.⁴⁴ Leta 1436 v celjski fevdni knjigi in leta 1458 v fevdni knjigi krške škofije⁴⁵ se tu namreč navaja »pharr« in tudi dve zabeležki iz 17. in 18. stoletja kažeta, da je tu nekdanj obstajal vikariat.⁴⁶ Da bi ga ustanovili že Orti pred letom 1256 in da bi zaradi tega ostala zunaj podelitve šempetrske župnije stiški cisterci, ni verjetno, saj si je težko predstavljati, da bi si ti poleg tiste v Polzeli na svojem polzelskem ozemlju omislili še eno župnijo. V času deželnoknežje vizitacije 1544/45 se tu navaja le podružnica brez omembe beneficija.⁴⁷ Zato lahko v 15. stoletju omenjeno »faro« opredelimo kot ustanovo krajevnih posestnikov in ne župnijsko, sicer bi se ohranila v novi vek. Pri tem bržkone ni nepomembno, da je patronat in odvetništvo nad novim, leta 1771 ustanovljenim vikariatom v Polzeli imela graščina Šenek (Schöneck, Schöneegg), daljna naslednica istoimenskega gradiča-stolpa, ki je nekdanj pripadal Žovneškim oziroma Celjskim.⁴⁸

Kolikor je znanega in ohranjenega listinskega gradiva, je bila župnija sv. Jurija v **Gotovljah** v patronatu Žovneških, poznejših celjskih grofov. Ti lahko veljajo tudi za njene ustanovitelje. Dokumentirana je leta 1263 z župnikom kot pričo v listini, ki smo jo že navedli v povezavi s Polzelo (Fridericus plebanus de Gottendorf),⁴⁹ tako tudi leta 1286.⁵⁰ Leta 1291 pa je isti duhovnik kot leta 1286, po imenu Hugo, v listini, izdani v Gotovljah, s katero je Gebhard Žovneški gornjegrajskemu samostanu predal patronatne pravice nad braslovško župnijo, označen za kot kaplan (capellarius capelle de Gottendorf).⁵¹ Vendar srečamo tu leta 1335 spet župnika in župnijo (plebanus plebis in Gottendorf).⁵² Takšno nihanje označbe smo videli tudi v drugih primerih eksemptnih kapel. Celjski patronat pa je konkretno dokazan leta 1362, ko je patriarh Ludovik potrdil kandidata, ki ga je »ad ecclesiam seu capellam sancti Georgii in Gutendorf« prezentiral grof Herman I.; ob tej priložnosti je rečeno, da je kandidatov umrli predhodnik prejel »ecclesiam, cujus presentatio ad dictum comitem et ejus clare memorie progenitores comites Cilie spectare dicitur

⁴² RAVNIKAR 2010A, str. 43–44, 80–82, 119 in dalje.

⁴³ LANG 1906, str. 445, št. 606/u (1358 VIII 4).

⁴⁴ 1229 III 4; UBSt II/262; GZS V/499.

⁴⁵ BLAZNIK 1988, str. 390.

⁴⁶ OROŽEN IV/1, str. 197–198; KOVAČIČ 1928, str. 96–97.

⁴⁷ HÖFER 1992, str. 233.

⁴⁸ Tako PIRCHEGGER 1940, str. 150. Orožen in Kovačič (kot prejšnja opomba) navajata, da si je patronat pridržala polzelska graščina. Za Šenek (Scheinegg, Schöneegg) gl. PIRCHEGGER 1962, str. 184; Kos 2005, str. 376; RAVNIKAR 2010A, na več mestih.

⁴⁹ 1263 IX 12; UBSt IV/74.

⁵⁰ 1286 (s.d.); listina v NšAL; Kos 1996, št. 53.

⁵¹ 1291 (s.d.); listina v NšAL; Kos 1996, št. 60.

⁵² BCU, Ms. 892/IV, fol. 8v (1335 III 12); OTOREPEC 1995, str. 148, št. 725.

ab antiquo».⁵³ Po smrti zadnjega Celjana leta 1456 je patronat prešel na cesarja Friderika III. oziroma deželnega kneza, kakor to kažejo vsi nadaljnji dokumenti. V protokolu deželnoknežje vizitacije 1544/45 piše, da župnijo podeljuje rimski kralj prek gospostva Žovnek, potrjuje pa oglejski patriarh.⁵⁴ Odvetništvo ni posebej omenjeno, se pa iz gornje navedbe posredno razbere, da je bilo pri žovneškem gospostvu.

Leta 1390 se v Gotovljah navaja župnik (plebanus), od druge polovice 15. stoletja, ko imamo spet na voljo arhivsko gradivo o tem, pa tudi župnija (plebs).⁵⁵

10.2.5 Da se je župnija sv. Danijela preroka v **Celju** izločila iz šempetrske pražupnije, je posredno razvidno iz tega, da sta leta 1319 braslovški župnik Konrad in šempetrski župnik Tomaž po nalogu stiškega opata poskusila, da iz Celja izrineta župnika Henrika in tam umestita Konrada, notarja vovbrških grofov. Na to se je odzval patriarh Pagan, češ da mu celjska župnija pripada »pleno iure«, in pozval oba na zagovor.⁵⁶ Ta sta v zagovoru povedala, da sta to storila, ker jima je stiški opat zatrdil, da je župnijo podelil omenjenemu notarju Konradu. Ko je bila šempetrska župnija leta 1256 inkorporirana stiškemu samostanu, inkorporacija celjske župnije ni zajela, vendar je bil spomin na njeno nekdanjo pripadnost Šempetru še v začetku 14. stoletja živ, sicer se stiški opat ne bi spustil v omenjeno pustolovščino. Na nekdanjo odvisnost celjske župnije od šempetrske kaže tudi dejstvo, da je desetine v Celju leta 1571 pobiral žalski župnik.⁵⁷

Strateški pomen kraja na sotočju Savinje in Voglajne, kjer je bilo na keltski osnovi postavljeno v 6. stoletju propadlo rimsko mesto Celeia (civitas Celeia, Claudia Celeia) s škofijo iz 4. stoletja, se je ponovno pokazal, ko je po letu 970 postal sedež alodialnega posestva Askvincev in s tem središče savinjske grofije. Po odstranitvi zadnjega Askvinca, Starkhanda II., leta 1106 je Celje pripadlo savinjskemu grofu Gunterju, sinu grofa Pilgrima Pozzuolo-Hohenwart iz rodu Vovbržanov, ki se med letoma 1122 in 1137 celo imenuje kot celjski mejni grof (marchio de Cylie). Po Gunterjevi smrti okoli leta 1140 so njegovo dediščino s Celjem vred morda prevzeli Orti ali pa sami Vovbržani, ki so v Celju izpričani v sedemdesetih letih 12. stoletja in so tu ostali do izumrtja rodbine leta 1322.⁵⁸ Glede na te okoliščine bi v Celju pričakovali sedež pražupnije ali vsaj stare, od drugih župnij neodvisne župnije, a se to ni zgodilo. Očitno je bil pomen Šempetra, domnevne misijonske postaje, v regiji prevelik, da bi odtehtal politično-upravno vlogo Celja, sicer pa je treba izoblikovanje šempetrske pražupnije tako in tako postaviti še v čas pred ponovnim vzponom tega kraja. Kljub temu, da naselitvena kontinuiteta v Celju nikoli ni bila povsem pretrgana – o tem govori, tako kot v primeru Ptuja, prevzem antičnega poimenovanja kraja –, je bila ta prešibka, da bi krščansko izročilo preživelo propad mesta in škofije.

Tako lahko cerkev sv. Danijela v Celju interpretiramo kot lastniško cerkev Heminoga rodu iz časa po letu 970. V teh okoliščinah je poveden tudi njen starozavezni patrocini, ki se seveda ne navezuje na krščansko izročilo antičnega mesta, pač pa morda zrcali postavitev sredi antičnih razvalin, misliti pa je treba tudi na vpliv Furlanije. Pokrivala je le mestni areal kot otok, obkrožen s šempetrsko župnijo in njenimi vikariati. Prvič

⁵³ ASU/AN, fasc. 5124 (Gandiolus), fol. 1v (s.d.); OTOREPEC 1995, str. 244, št. 1254 (z letnico 1363 z vprašajem); OROŽEN III, str. 419.

⁵⁴ HÖFER 1992, str. 233.

⁵⁵ OROŽEN III, str. 419 in dalje.

⁵⁶ DF I/135 (1319 IV 16); ZAHN 1870B, str. 103 (1319 V 8); OROŽEN III, str. 279–280.

⁵⁷ PIRCHEGGER 1940, str. 148.

⁵⁸ Pregledno PIRCHEGGER 1962, str. 178 in dalje; Kos 2005, str. 295 in dalje.

je izpričana z župnikom (Rubpertus plebanus de Cilie) v listini iz leta 1229, ki smo jo omenili v zvezi s Šentandražem pri Polzeli.⁵⁹ Bila bi naj v patronatu Vovbrških – vsaj tako bi bilo mogoče sklepati na podlagi tega, da jo je grof Ulrik II. (III.) okoli leta 1300 podelil klarisam v Judenburgu in za to dejanje leta 1301 prejel potrditev papeža Bonifacija VIII., v kateri piše, da je imenovani »tunc patronus ecclesie Ciliensis Aquil. Dioec.«.⁶⁰ Do inkorporacije župnije pa očitno ni prišlo, saj je že leta 1319, kot smo videli, oglejski patriarh trdil, da je v njegovih polnih pravicah. O tem, kaj se je v resnici dogajalo s patronatom župnije v času Vovbržanov in po njihovem izumrtju Celjanov, ni nič znanega. Po mnenju Ignaca Orožna naj bi bila župnija leta 1229 vovbrška, leta 1319 patriarhatska, leta 1362 pa naj bi jo – to po Mucharju – z mirovno pogodbo med patriarhom Ludovikom in avstrijskimi vojvodi prevzeli slednji, prek teh pa naj bi nato prišla k Celjanom.⁶¹ Kako se je končala vojna med patriarhi in Habsburžani v petdesetih in šestdesetih letih 14. stoletja, je bilo tu že večkrat povedano. Takrat je v habsburške roke prišla le župnija v Šentpetru pri Ljubljani, medtem ko Mucharjeva domneva, da je s pogodbo med patriarhom Ludovikom in vojvodo Rudolfom IV. iz leta 1362⁶² Rudolf molče pridobil tudi župnijo v Celju – poleg tistih v Slovenj Gradcu, Možberku/Moosburg na Koroškem, Ljubljani in »sv. Petra v Kranju« –, ostaja le ne dovolj precizirana in zaradi nepoznavanja furlanskih virov v resnici tudi zmotna domneva.

Kljub pomanjkanju gradiva lahko na osnovi navedenih treh dokumentov iz 13. in začetka 14. stoletja postavimo določeno hipotezo. Po vseh okoliščinah sodeč bi morali v Celju pričakovati patronatno župnijo v posesti rodu, povezanega s tamkajšnjim gospodstvom. Dejstvo, da se leta 1229 celjski župnik pojavlja kot prvi med pričami v listini, ki jo je izstavil Hartnid (V.) iz Orta, bi bil lahko namig na to, da je bila župnija takrat v patronatu Ortov in ne Vovbržanov. Kljub temu, da so Celje že lep čas imeli v rokah Vovbržani, je prav mogoče, da je patronatna pravica nad župnijo pripadala Ortom kot posestnikom celjskega deželskega sodišča, ki naj bi ga ti po Pircheggerju dobili že po smrti Bernarda Spanheimskega leta 1147 kot koroški deželni fevd.⁶³ Po izumrtju le-teh s Hartnidom VI. leta 1262⁶⁴ naj bi si patronat prilastili Vovbržani, a očitno proti volji oglejskega patriarha. Le tako si je mogoče predstavljati, zakaj podelitev patronata judenburškim klarisam s strani Ulrika II. (III.) Vovbrškega, ki jo je leta 1301 celo odobril papež, ni mogla priti v veljavo. Naposled nam zanimive odtenke ponuja tudi zaplet s stiškimi opatom leta 1319. Pomembno je namreč, koga naj bi opat »vrinil« na celjsko župnijo: notarja vovbrških grofov! Težko se je ubraniti misli, da je stiški opat pri tem postopal v sporazumu z Vovbržani ali pa jim je s tem želel celo narediti uslugo. Kako se je ta spor iztekel, ni dokumentirano, a izgledov za uspeh ni bilo veliko. Vendar pa to ni bil prvi in zadnji primer, da si je skušal stiški opat prilastiti patronat nad župnijo. Tako se mu je leta 1432 posrečilo, da je patriarh Ludovik Teck potrdil župnika Petra Wurbmba na stiško prezentacijo.⁶⁵ – Kakorkoli že, s smrtjo Ulrikovega sina Hermana leta 1322 in z izumrtjem rodu, ko so Vovbržane v Celju

⁵⁹ 1229 III 4; UBSt II/262; GZS V/499.

⁶⁰ OROŽEN III, str. 29–30.

⁶¹ OROŽEN III, str. 30; MUCHAR 1859, str. 359.

⁶² 1362 IV 21; ZAHN 1877, str. 166–168, št. 135.

⁶³ PIRCHEGGER 1962, str. 179.

⁶⁴ RAVNIKAR 2010A, genealoška preglednica str. 451.

⁶⁵ P. Pavel Pucelj, *Idiographia sive Rerum memorabilium monasterii Sitticensis descriptio* (1719), rokopis v ARS, AS 1073, zbirka rokopisov št. 402 (prej 148r), str. 78. Pucelj pri tem dodaja, da je bil beneficij v Celju stiškemu samostanu dolga leta krivično odtegnjen.

nasledili Žovneški, od 1341 grofje Celjski, se je moral patriarh omehčati. V zapisniku deželnoknežje vizitacije 1544/45 o celjski župniji beremo, da je »fundator« cerkve grof Herman Celjski;⁶⁶ gre pač za izročilo, nastalo, potem ko je Herman I. okoli leta 1380 dal cerkvi prizidati sedanji prezbiterij. O tem, da je bil tudi patron župnije, ne more biti dvoma. Tudi v listini, s katero je patriarh Janez leta 1392 oziroma 1393 grofu Hermanu II. podelil patronat šestih župnij na Kranjskem in Štajerskem,⁶⁷ Celja ni, pač zato, ker je to že bilo v grofovem patronatu. Z izumrtjem Celjskih leta 1456 je patronat naposled pristal v rokah cesarja Friderika III., kar je izpričano že leta 1457,⁶⁸ in s tem štajerskih deželnih knezov.

10.3 Župnija Marijinega vnebovzvetja v Braslovčah

10.3.1 Več razlogov je, zakaj kljub tradiciji in vsesplošni rabi⁶⁹ župnije Marijinega vnebovzvetja v **Braslovčah** ne moremo več obravnavati kot pražupnijo, marveč kot staro patriarhatsko župnijo. Opozorili smo že na sorazmerno bližino Šempetra in Braslovč. Ker je treba sedež pražupnije za Savinjsko dolino postaviti v Šempeter, si sedeža še ene pražupnije v Braslovčah ne moremo zamisliti. Drugi razlog je to, da sta teritorija braslovške in šempetrške župnije sodila k isti prvotni posesti savinjskih grofov. Poleg tega obstaja velika verjetnost, da imamo v braslovški cerkvi staro lastniško cerkev, ki jo spričo toponima kraja, v katerem je stala, smemo pripisati Preslavu, odvetniku Heme Breško-Seliške, izpričanemu v dveh listinah iz leta 1043.⁷⁰ Njegovi daljnji nasledniki v tem prostoru, če že ne sorodniki in dediči, naj bi bili svobodni Žovneški, najprej poimenovani po Savinjskem (Gebhardus de Sovne; med 1123–1130).⁷¹ Žovneški so bili namreč tudi dedni odvetniki braslovške župnije. Cerkev sama kljub številnim predelavam še kaže predromanske gradbene sestavine, zato jo spričo zgodovinskega položaja lahko postavimo v prvo polovico 11. stoletja. Tako smemo tudi domnevati, da je zgodnj srednjeveški dvor, ki mu je pripadala, stal v samih Braslovčah, v začetku 12. stoletja pa so Žovneški – podobno, kot se je dogajalo še marsikje – sedež gospostva prenesli na novo zgrajeni grad (Sounegg, Sannegg) na vzpetini jugozahodno od Braslovč.⁷²

Prvič se braslovška župnija omenja leta 1140 v dotacijski listini novo ustanovljenega benediktinskega samostana v Gornjem Gradu, s katero je patriarh Peregrin I. samostanu poleg drugega podelil dve tretjini desetini in novalij župnije v samem Gornjem Gradu in te v Braslovčah (plebis sancte Marie de Frazlov).⁷³ Leta 1173 se omenja tudi tamkajšnji župnik (plebanus) Lambert (de Vrascalvs, pač za Vrasclavs).⁷⁴ Leta 1237 pa je patriarh Bertold s privoljenjem oglejskega dekana in kapitlja Konradu Žovneškemu zaradi zaslug, ki so jih Konrad in njegovi predniki izkazali oglejski cerkvi, podelil patronatne pravice (ius patronatus in plebe de Fraslav) in mu določil obveznosti, povezane z odvetništvom.⁷⁵

⁶⁶ HÖFER 1992, str. 246.

⁶⁷ 1393 (= 1392) XII 28; insert v potrditveni buli papeža Bonifacija IX. 1393 VI 5; GÖTH 1857, str. 248–251; OROŽEN IV/2, str. 13–15; STEKLASA 1913, str. 43–46.

⁶⁸ 1457 XI 9; listina nekdanj HHSStAW, zdaj ARS; RI XIII, 13, str. 399, št. 400.

⁶⁹ Tako tudi še podpisani; HÖFLER 1986, str. 19.

⁷⁰ MC I/16, 17; GZS III/124, 126; tako tudi PIRCHEGGER 1962, str. 191.

⁷¹ StUB I/138; GZS IV/77; RAVNIKAR 2010A, str. 45 in dalje (z obravnavo dotedanjih tez).

⁷² Kos 2005, str. 408 in dalje.

⁷³ 1140 IV 7; UBSSt I/180; GZS IV/157; BERNHARD 2006, str. 316–318, št. G 1.

⁷⁴ 1173 (s.d.); UBSSt I/551; GZS IV/540; BERNHARD 2006, str. 182–183, št. P 8.

⁷⁵ 1237 VII 29; UBSSt II/362; GZS V/680; Kos 1996, št. 24; BERNHARD 2006, str. 208–209, št. P 23; RAVNIKAR 2010A, str. 165.

V listini je tudi rečeno, da je patriarh to storil predvsem zato, ker mu je bilo s pričami dokazano, da imajo Žovneški pravico do patronata. Kaj naj bi to bilo, ni pojasnjeno. Poleg odvetništva je po vsej verjetnosti šlo za to, da so kdaj pa kdaj neformalno prezentirali župnika, saj si glede na znane podatke ne moremo predstavljati, da bi bila tu pred tem žovneška patronatna župnija, predvsem zato, ker je njen teritorij precej presegal žovneške posesti. Braslovče so bila torej patriarhatska ustanova na osnovi lastniške cerkve in do leta 1237 v patriarhovih polnih pravicah. Zamisliti si jo je treba kot rezultat župnijske reforme v drugi polovici 11. stoletja, ko ji je patriarh poleg drugega oddelil tudi obsežno ozemlje vse do Save pri Trbovljah, ki ga je dotlej pokrivala šempetrska pražupnija in do koder se je razširilo babenberško laško gospostvo, pa do meje s Kranjsko pri Motniku. Od šempetrske župnije sta jo ločili Paka in zatem Savinja.

Nadaljnja zgodovina župnije je povezana z Gornjim Gradom. Leta 1278, preden se je podal na bojni pohod v spremstvu kralja Rudolfa Habsburškega proti češkemu kralju Otokarju II., je Leopold (III.) Žovneški samostanu podelil njen patronat.⁷⁶ Ker se je s pohoda vrnil živ, je podelitev po njegovi smrti leta 1286 ponovila njegova vdova Marjeta Vovbrška.⁷⁷ Žovneški pa se te zaveze niso držali, zato so morali podelitev samostanu potrditi še večkrat do Friderika I. leta 1332,⁷⁸ pri čemer so si pridržali odvetništvo. Že nekaj tednov zatem pa je patriarh Pagan župnijo na prošnjo taistega Friderika samostanu tudi inkorporiral in mu podelil še arhidiakonatske pravice.⁷⁹ Samostan je na podlagi podelilnih listin Žovneških že prej na župnijo nameščal redovnike, leta 1332 pa je za to prejel tudi dovoljenje krajevnega ordinarija. Z ustanovitvijo ljubljanske škofije leta 1461 je bila župnija prek gornjegrajskega samostana inkorporirana škofovi menzi. Protokol deželno-knežje vizitacije 1544/45 navaja, da ima ljubljanski škof pri župniji tudi odvetništvo.⁸⁰ Po vsej verjetnosti je odvetništvo po izumrtju Celjskih podedoval cesar Friderik III., ta pa ga je z inkorporacijo gornjegrajskega samostana predal ljubljanskemu škofu.

10.3.2 Poleg cerkve v Braslovčah je razmeroma stara tudi cerkev sv. Mihaela na **Vranskem**. Sodila je k dvoru, ki ga je skupaj z dvema pripadajočima gosposčinama (curtium videlicet et ecclesiam Sancti Michaelis in Saunio cum duobis dominicalibus adiacentibus) Ceizolf Španheimski v svoji oporoki med letoma 1130–1137 (1123–1146?) med drugim podaril šentpavelskemu samostanu.⁸¹ Izvirala je iz lastnine njegove žene žal neznanega rodu, mogla je biti torej tudi precej starejša. Čeravno je torej bila lastniška, jo je šentpavelski samostan izgubil, saj se med pričami v omenjeni listini Marjete Vovbrške iz leta 1286 tu omenja vikar (Conrado vicario in Vrensk). V papeškem desetinskem

⁷⁶ 1278 (s.d.); listina v NŠAL; OROŽEN IV/1, str. 7–8; Kos 1996, št. 48. O tem in naslednjem gl. tudi KOVAČIČ 1928, str. 101; RAVNIKAR 2010A, str. 276–278, 355–357; RAVNIKAR 2010B, str. 96–98.

⁷⁷ 1286 (s.d.); listina v NŠAL; OROŽEN IV/1, str. 9–10; Kos 1996, št. 53.

⁷⁸ 1332 IV 24; 1332 VI 28; listini v NŠAL; OROŽEN IV/1, str. 13–15; Kos 1996, št. 141, 142. Zanimiv je primer župnika Pavla iz Pliberka, ki je leta 1322 ali 1323 želel zamenjati župnijo s slivniškim župnikom Janezom, a ga je patriarh zavrnil, ker ni mogel dokazati, da ga je na braslovško župnijo predlagal patron – kdo, ni zapisano; RHSt II/1, št. 1459, 1460, 1479.

⁷⁹ 1332 VII 18; listina v NŠAL; OROŽEN IV/1, str. 15–18; Kos 1996, št. 144. Gl. tudi OROŽEN II/1, str. 109–114. Več o tej inkorporaciji v prvem poglavju.

⁸⁰ HÖFER 1992, str. 236.

⁸¹ SCHROLL 1876, str. 15–19, Cap. XI; MC III/572; UBSt I/138; GZS IV/77; RAVNIKAR 2010A, str. 27 in dalje. Schroll cerkev identificira s tisto v Radmirju, vendar omemba Motnika v tej listini govori za Vransko. Po Heinzu Dopschu (DOPSCH 1991, str. 53–54, genealoška preglednica str. 51) naj bi omenjeni Ceizolf (Zeizolf) umrl med letoma 1130 in 1137.

seznamu iz leta 1296 je zastopana s kaplanom (Capellanus de Wernich).⁸² Kakšen je bil njen položaj, nam lepo kaže zadeva iz leta 1302. V začetku tega leta je braslovški župnik Folker iz Slovenj Gradca duhovniku Konradu Žovneškemu za eno leto oddal dohodke župnije v Braslovčah, a pri tem izvzel nekatere cerkve v tej župniji, med drugim tudi cerkev sv. Mihaela na Vranskem (ecclesia sancti Michaelis de Wraynčke).⁸³ Bila je torej vikariat braslovške župnije, z inkorporacijo Braslovč gornjegrajskemu samostanu leta 1332 vikariat gornjegrajskih benediktincev. Leta 1360 se duhovnik na Vranskem navaja kot »pharrer«,⁸⁴ leta 1391 kot »plebanus«⁸⁵ in tako še nekajkrat zatem, leta 1412 pa kot »rector parrochialis ecclesie in Frnczk«.⁸⁶ Cerkev je že v 14. stoletju postala župnijska, a jo je zaradi podrejenosti gornjegrajskemu samostanu v resnici upravljal le vikar, četudi ga viri še v 15. stoletju imajo za župnika. Z inkorporacijo Gornjega Grada ljubljanskemu škofu leta 1461, ko so pod novo škofijo prišli tudi braslovški vikariati, se je to razmerje ohranilo. Leta 1545 je bil ljubljanski škof na Vranskem podeljevalec, potrjevalec in odvetnik.⁸⁷

Leta 1360 je bila ustanovljena kapelanija pri cerkvi sv. Jurija v **Motniku** na kranjski strani. Ker je sodila pod vikariat na Vranskem in s tem pod župnijo v Braslovčah, je ob izoblikovanju te župnije Motnik, ki ga srečamo že v omenjeni darovnici Ceizolfa Spanheimskega šentpavelskemu samostanu iz let 1130–1137, stal še na strani Savinjske krajine. Po ustanovni listini iz leta 1360⁸⁸ naj bi za kaplana skrbel župnik na Vranskem, a se to ni obdržalo, dolžnosti iz beneficija pa je opravljal duhovnik z Vranskega. Do ponovne ustanovitve vikariata (zaradi podrejenosti vranskemu vikarju subvikariata) je prišlo šele v poznem 16. stoletju in do izločitve teritorija iz vranske župnije leta 1612.⁸⁹

10.3.3 V obravnavani zadevi se med cerkvami, ki jih je braslovški župnik ob oddaji dohodkov župnije leta 1302 izvzel, poleg Vranskega omenjajo še cerkve sv. Pavla, pač pri Preboldu, sv. Martina v Trbovljah in v »Gaiodwen videlicet sancti Martini sub castro Sevvenek«. Slednjo je mogoče identificirati s cerkvijo, ki se vodi pod toponimom Godvin ali Gotvin (nemško Godwein ali Gottwein), vransko podružnico.⁹⁰ Gre za Šmartno, danes zaselek Podvrha, medtem ko se je prvotni toponim ohranil v imenu hriba nad Šmartnim (Godvej).⁹¹ V kakšnem razmerju je bila cerkev do žovneškega gradu, se ne ve. Žovnek se je tu pojavil najbrž le zaradi boljše zemljepisne določitve, saj je kraj sam sodil pod hekenberško (stopniško) gospodstvo.⁹² Leta 1302 je cerkev glede na analogije s Trbovljami in Preboldom oskrboval vikar ali kaplan braslovškega župnika. O tem, kaj se je z morebitnim vikariatom dogajalo po letu 1302, pa podatkov ni. V vizitacijskem zapisniku iz leta 1545 je med vranskimi podružnicami tudi ta v Šmartnem, a je opisuje župnije na Vranskem na kratko dodano, da sta v tej župniji (pharr) še »zwo pharren«, in

⁸² Št. 413. Kljub nenavadnemu zapisu kraja gre za Vransko, saj nastopa takoj za Braslovčami.

⁸³ ASU/AN, fasc. 5118 (Alberghettus de Vandolis), fol. 23v (1302 I 9); OTOREPEC 1995, str. 63–64, št. 221.

⁸⁴ 1360 IV 10; listina v NŠAL.

⁸⁵ OTOREPEC 1995, str. 261–265, št. 1347–1349 (str. 262, 263, 264).

⁸⁶ BLAZNIK 1988, str. 487.

⁸⁷ HÖFER 1992, str. 236–237.

⁸⁸ 1360 IV 10; listina v NŠAL; OROŽEN II/1, str. 135–136.

⁸⁹ OROŽEN IV/1, str. 125–127.

⁹⁰ OROŽEN IV/1, str. 94; *Cerkev*, str. 209.

⁹¹ *Krajevni leksikon* III, str. 516.

⁹² Za grad in gospodstvo Hekenberg (Heckenberg) gl. RAVNIKAR 2010A, str. 108–109 in na drugih mestih.

sicer »die zu Khrainburg« in »die ander bey Sant Merthen.«⁹³ Kranj tu pač nima ničesar opraviti, zato gre verjetno za mešanje dveh pojmov, toponima in patrocinija. Morda se v Khrainburgu skriva Purch, to je Podgrad, danes prav tako zaselek Podvrha.⁹⁴ Glede na to, da se Šmartno že navaja med podružnicami, vikariata tu leta 1545 ni bilo več, a je še živel spomin nanj.

Kot je bilo omenjeno, se cerkev sv. Pavla pri **Preboldu** (danes Prebold) leta 1302 omenja le s patrocinijem, saj Prebolda še ni bilo do gradu (Pragwald), ki ga je postavil Ladislav Prager konec 15. stoletja. Pač pa je v bližini stal grad Žaženberg (Sachsenwart) s cerkvijo sv. Lovrenca, ki bi bila lahko zelo stara.⁹⁵ Leta 1368 se pri Sv. Pavlu omenja »pfarrer« in cerkev »pfarr chyrchen dacz Sand Paewls«,⁹⁶ leta 1392 večni vikar »Sancti Pauli prope Liebenstayn«, ko je bil v Ogleju v subdiakona ordiniran kandidat na naslov njegove podružnice sv. Lovrenca.⁹⁷ Opraviti imamo z župnijskim vikariatom, ki je zato delil usodo braslovške župnije. V času deželnoknežje vizitacije 1544/45, ko je bil vikariat (pharr) prek Gornjega Grada inkorporiran ljubljanskemu škofu, je njegovo odvetništvo izvajalo gospostvo Ojstrica.⁹⁸ Ker je Ojstrica s starim celjskim gradom sodila pod Vransko, si to dejstvo lahko razložimo tako, da so odvetniške pravice pod Ladislavom Pragerjem, ki je leta 1492 prejel Ojstrico, ali kdaj pozneje z Libenštajna prešle na Ojstrico.⁹⁹ Prva ljubljanska škofijska vizitacija iz leta 1631/1632 ima v Preboldu še vedno vikariat, a se v indeksu navaja kot župnija.¹⁰⁰

V okviru preboldskega večnega vikariata je še pred koncem srednjega veka nastal vikariat pri cerkvi sv. Pankracija v **Grižah**, izpričan s »faro« leta 1443 v deželnoknežjih fevdih¹⁰¹ in v vizitacijskem protokolu iz leta 1528.¹⁰² Leta 1545 se cerkev navaja kot preboldska podružnica, a je očitno imela duhovnika, saj se tu posebej omenjajo podelilne pravice ljubljanskega škofa, ki je imel tako kot v Braslovčah in na Vranskem v rokah tudi odvetništvo.¹⁰³ Razlog za to je, da Griže niso pripadale isti gosposčini kot Prebold, marveč gosposčini v Žalcu, ki je bila del deželnoknežjega laškega gospostva.¹⁰⁴ Leta 1631 ali 1632 so vikariat združili z župnijo v Preboldu.¹⁰⁵

Na prvo omembo cerkve sv. Martina v **Trbovljah**, še brez patrocinija, naletimo v štajerskem deželnoknežjem (Otokarjevem) urbarju iz leta 1265, in sicer v uradu Laško (apud ecclesiam in Trevol),¹⁰⁶ s patrocinijem leta 1302 (ecclesia sancti Martini de

⁹³ HÖFER 1992, str. 237.

⁹⁴ BLAZNIK 1988, str. 96; gl. tudi RAVNIKAR 2010A, str. 29, op. 4, 230.

⁹⁵ Kos 2005, str. 407–408.

⁹⁶ 1368 IV 24; listina v ARS; BLAZNIK 1988, str. 376.

⁹⁷ OTOREPEC 1995, str. 268–270, št. 1353 (1392 III 30) (str. 269). Libenštajn (Liebenstein) je v resnici stal blizu Prebolda, a je sodil med žvneške gradove in k drugemu gospostvu kot Žaženberg, ki je bil deželnoknežji; Kos 2005, str. 313–314; RAVNIKAR 2010A, zemljevid str. 442–443.

⁹⁸ HÖFER 1992, str. 229.

⁹⁹ O Libenštajnu in Ojstrici PIRCHEGGER 1962, str. 186–189; za starejšo zgodovino RAVNIKAR 2010A, na več mestih.

¹⁰⁰ LAVRIČ 1990, str. 322, 399.

¹⁰¹ BLAZNIK 1986, str. 253.

¹⁰² OROŽEN III, str. 447–448.

¹⁰³ HÖFER 1992, str. 229.

¹⁰⁴ PIRCHEGGER 1962, str. 187, sicer piše, da je bilo odvetništvo nad Sv. Pankracijem in pripadajočimi mu podružnicami pri žalskem uradu.

¹⁰⁵ LAVRIČ 1990, str. 328, 399; k temu tudi OROŽEN III, str. 444–445; PIRCHEGGER 1940, str. 162.

¹⁰⁶ BLAZNIK 1988, str. 431; objava tudi OROŽEN IV/2, str. 202.

Trivella).¹⁰⁷ V urbarju Otokarja II. se po Trbovljah imenuje celotni okoliš (de provintia de Trevl). To je tisti drugotno pridobljeni konec laškega gospostva na levem bregu Save, ki je sodil pod braslovško župnijo in ga laška pražupnija ni več mogla zajeti. Pripadnost trboveljskega okoliša laškemu gospostvu je prvič izpričana v babenberškem urbarju iz leta 1227,¹⁰⁸ posredno pa o tem govori dejstvo, da je Leopold VI. Babenberški novo ustanovljeni kapelaniji sv. Egidija pri Zidanem Mostu leta 1226 podelil desetine po vaseh tega okoliša. Ker je iz poznejših dokumentov razvidno, da je šlo za škofjski del desetine,¹⁰⁹ jih je Leopold ali kak njegov predhodnik moral prejeti v fevd iz patriarhovih rok na naslov laškega gospostva. Sodeč po omenjenem dokumentu iz leta 1302 je v Trbovljah v tem času že obstajal vikariat, konkretno pa je ta izpričan leta 1330, ko se omenja »Nicolaus de Pairischgretz capellanus perpetuus in ecclesia Sancti Martini in Triueal«.¹¹⁰ Leta 1357 pa se tu navaja »perpetuus vicarius capelle sancti Martini in Treuel subiecte plebi in Vraslaw«, ko je »capellam eandam« po odpovedi Filipa, župnika v Ihanu, patriarh Nikolaj podelil novemu kandidatu, Albertu, Lenartovemu sinu iz Bistrice pri Pliberku, ki je bil obenem tudi župnik v Šmihelu pri Pliberku.¹¹¹ Leta 1461 je vikariat skupaj z Braslovčami in njihovimi drugimi nekdanjimi podružnicami prek Gornjega Grada pristal v ljubljanski škofiji. Deželnoknežji vizitacijski protokol 1544/45 ima tu »pharr«, inkorporirano ljubljanskemu škofu in v odvetništvu Volfa Aueršperskega kot posestnika laškega gospostva.¹¹² V vizitacijskem protokolu škofa Scarlicchija 1631/1632 ima cerkev – tako kot tista v Preboldu – v besedilu stopnjo vikariata, v indeksu pa župnije.¹¹³

10.4. Župnija sv. Jurija v Škalah

10.4.1 Župnija pri cerkvi sv. Jurija v **Škalah**, ki so jo po drugi svetovni vojni zaradi izkopavanja lignita v velenjskem rudniku porušili z vasjo vred, je pokrivala Šaleško dolino ob zgornji Paki. Ta sicer ne sodi neposredno k Savinjski dolini, a je zgodovinsko usodo delila z njo.¹¹⁴ Prvič srečamo škalsko župnijo v dotacijski listini patriarha Peregrina I. za samostan avguštinskih korarjev v Dobrli vasi/Eberndorf na Koroškem iz leta 1154, s katero je patriarh med drugim novi ustanovi podelil del desetine »in plebe de Scalach«.¹¹⁵ Leta 1173, in sicer v tu že navedeni listini, ki jo je izstavil patriarh Ulrik II. na Rečici, se omenja tudi tamkajšnji župnik (plebanus) Friderik (de Scalach).¹¹⁶ Ker je ozemlje škalske župnije pripadalo isti posesti Heminega rodu Askvincev kot Šempeter, lahko njeno izoblikovanje interpretiramo tako kot tisto braslovške župnije, se pravi, kot patriarhatsko ustanovo druge polovice 11. stoletja na osnovi lastniške cerkve, katere postavitev pa je zavita v temo. Šaleška dolina je bila po Hemini smrti krški fevd, prvi izpričani plemiči,

¹⁰⁷ Kot zgoraj in OTOREPEC 1995, str. 63–64, št. 221.

¹⁰⁸ Nadrobno RYBÁŘ 1976.

¹⁰⁹ Več o tem spodaj.

¹¹⁰ BCU, Ms. 1473/II (Eusebius de Romagnano), fol. 41r–41v (1330 X 24); po kopiji v StLA OROŽEN IV/2, str. 399.

¹¹¹ ASU/AN, fasc. 5119 (Gubertinus de Novate), vložek 1357, fol. 35v (1357 X 1); OTOREPEC 1995, str. 234, št. 1204; OROŽEN IV/2, str. 399 (po Zahnu; ZAHN 1872, str. 105–106).

¹¹² HÖFER 1992, str. 229–230.

¹¹³ LAVRIČ 1990, str. 325, 399.

¹¹⁴ Tudi za to gl. RAVNIKAR 2010A.

¹¹⁵ 1154 X 20; MC III/930; GZS IV/327; BERNHARD 2006, str. 178–180, št. P 6. Da bi bila s tem župnija utelešena dobrolskemu samostanu (gl. RICHTER 1971, str. 77), seveda ne drži.

¹¹⁶ 1173 (s.d.); UBSt I/551; GZS IV/540; BERNHARD 2006, str. 182–183, št. P 8.

imenovani po Šaleku pri Velenju, pa se tu pojavijo šele sredi 12. stoletja.¹¹⁷ Bili so svobodni, torej ne v fevdalni odvisnosti od krške cerkve, in patroni cerkve sv. Martina v Škalah, zato je jih ni mogoče povezovati s cerkvijo sv. Jurija v Škalah. Slednjo so ustanovili bodisi savinjski grofje ali njihovi neznani fevdniki v Šaleški dolini ali manj verjetno šele krška cerkev.

Drugi pomembnejši podatek iz zgodovine škalske župnije datira iz leta 1261. Malo pred tem se je gornjegrajski samostan dogovoril z Ortolfom, župnikom v Škalah, da zamenja svojo župnijo za bolj oddaljeno župnijo v Pilštanju, ki jo je samostan prejel leta 1254. Patriarh Gregor de Montelongo je pristal na to zamenjavo in leta 1261 naročil savinjskemu arhidiakonu, da zamenjavo pravno izvede,¹¹⁸ kmalu zatem pa tudi omenjenega Ortolfa umestil na pilštanjsko župnijo.¹¹⁹ Ker je imel samostan pri pilštanjski župniji tudi arhidiakonatske pravice, je patriarh dober mesec zatem še te pravice prenesel na škalsko župnijo.¹²⁰ A s tem župnija samostanu še ni bila inkorporirana. To je storil patriarh šele 12. avgusta leta 1269, s privolitvijo oglejskega kapitlja z istega dne, skupaj s kapelami in njihovimi pravicami (cum capellis et jurisbus ad eandem).¹²¹ Odvetništvo nad župnijo so v tem obdobju izvajali vitezi z gradu Turn (Thurn) pri Velenju, kar je izpričano leta 1288, ko sta ga Gundaker in Hartnid »de Turre« zaradi storjene škode morala predati gornjegrajskemu samostanu.¹²² Vendar se Gundakerjev sin Engelsalk tega očitno ni držal in je iz gmotne stiske, ki ga je doletela, leta 1291 to podelitev moral ponoviti.¹²³ Turnski so bili prvotno ministeriali Kunšperških, grad sam je lahko nastal komaj pred sredino 13. stoletja, lahko pa da je prevzel pravice morebitnega starega dvora v Škalah, kot je bilo z Žovneškimi na Žovneku v odnosu do Braslovč. Žal pa o prvotnih posestnikih v Škalah ne vemo nič.

Z inkorporacijo škalske župnije in njenih arhidiakonatskih pravic leta 1269 je gornjegrajski samostan dobil možnost, da na župnijo postavlja redovnike iz svojih vrst. V popisu papeških dajatev iz leta 1296 nastopa pod toponimom »Salech«,¹²⁴ tisti iz leta 1323 pa dodaja, da jo ima gornjegrajski opat (Plebes in Scharlach quam tenet dominus abbas Obremburgensis).¹²⁵ Kot smo videli zgoraj, jo je leta 1308 upravljal redovnik, in sicer Leopold skupaj s sobratom Konradom.¹²⁶ Da so župnijo večinoma, a ne vselej, vodili gornjegrajski redovniki, je razvidno tudi iz poznejšega gradiva. Leta 1368, v času spora med dvema pretendentoma za opata v Gornjem Gradu, je samostan prezentacijo na škalsko župnijo izjemoma priznal grofu Hermanu I. Celjskemu, ki je nanjo postavil enega od omenjenih, bivšega opata Ulrika.¹²⁷ Po smrti slednjega pa je Janez de Míla, sin pokojnega

¹¹⁷ RAVNIKAR 2010A, str. 48 in dalje.

¹¹⁸ 1261 VI 5; OROŽEN V, str. 6 in dalje; RAVNIKAR 2010A, str. 91–92 in posebej op. 31.

¹¹⁹ 1261 VII 8; OROŽEN V, str. 6–8; UBSt IV/40.

¹²⁰ 1261 VIII 15; OROŽEN V, str. 8–9 (z datumom VII 15); UBSt IV/47.

¹²¹ 1269 VIII 12; oboje inserirano v potrditvi patriarha Nikolaja 1358 III 9; BCU, Ms. 1472/II (Gubertinus de Novate), peta foliacija, fol. 23r–23v; OTOREPEC 1995, str. 238, št. 1227; VALENTINELLI 1858, str. 484–485; OROŽEN V, str. 9–11. V insertu zapisana letnica 1461 ne ustreza indikciji XII, pravilna je 1269.

¹²² 1288 I 17; listina v NŠAL; OROŽEN V, str. 11–12; MC VI/75.

¹²³ 1291 VII 25; listina v NŠAL; OROŽEN V, str. 12–14; MC VI/191; k temu RAVNIKAR 2010A, str. 238–240.

¹²⁴ Št. 422 (Plebes de Salech); tu pač ne gre za Šalek.

¹²⁵ SELLA/VALE 1941, str. 40.

¹²⁶ 1308 V 13; OROŽEN II/1, str. 82–84; MC VII/472.

¹²⁷ OROŽEN V, str. 15 in dalje.

Ditmarja, vodje šole v Ljubljani, in duhovnik mainške dieceze, izrabil to priložnost in se na podlagi milostnega pisma papeža Gregorja XI. za uboge klerike (»in forma paupertatis«) vrnil na župnijo, zaradi česar ga je generalni vikar oglejskega patriarha na pobudo gornjegrajskega opata leta 1374 pozval v Videm.¹²⁸ To pa očitno ni zaleglo. Zadeva se je uredila šele štiri leta zatem v procesu pred stiškim opatom Jakobom kot patriarhovim pooblaščenecem.¹²⁹ Mila se je skliceval na omenjeno papeževo pismo, a je opat ta argument zavrnil in samostanu priznal pravico podelitve. Svetni duhovnik je bil bržčas tudi župnik Martin, leta 1460 kaplan cesarja Friderika III., na pobudo gornjegrajskega opata.¹³⁰ Opatovo povezavo s cesarjem je treba pač pripisati cesarjevim odvetniškim pravicam nad Gornjim Gradom. Sicer pa je bila župnija tesno povezana z usodo samostana in je po letu 1461 z njim pristala v menzalni posesti ljubljanskega škofa.

10.4.2 V gornjegrajskem urbarju iz leta 1426 se v rubriki cerkva, ki so bile inkorporirane samostanu in dolžne plačevati cenžualije, poleg škalske župnijske cerkve – zanjo je zapisano, da jo redno zaseda menih – navajajo tudi tri njene »kapele«, in sicer v Šoštanju, v Šentilju pri Velenju in v Šentjanžu na Vinski gori; te so cenžualije plačevale škalskemu župniku, in sicer »cum obediencia et reuerencia condigna«.¹³¹ Cerkev in kapele, navedene v tej rubriki gornjegrajskega urbarja, so zastopane ali z župnikom ali vikarjem, z izjemo teh treh, zato ni jasno, ali so imele duhovnika. Kljub temu gradivo razkriva, da so jih vodili kaplani z dušno oskrbo.

Prva omemba cerkve sv. Mihaela v **Šoštanju** – pravzaprav v vasi Družmirje vzhodno od poznejšega naselja in trga pod šoštanskim gradom – je iz leta 1355 in še brez patrocinija,¹³² naslednja je ta iz leta 1426, s patrocinjem. V celjski fevdni knjigi se v letih 1444 do 1461 tu večkrat pojavlja »fara«,¹³³ kar dokazuje obstoj vikariata z določenim teritorijem. Vikarja je pač postavljala škalski župnik, odvetništvo pa je izvajalo šoštansko gospostvo. Četudi je trška cerkev sv. Mohorja in Fortunata zgradba 13. ali zgodnjega 14. stoletja, je duhovnika dobila šele ob koncu 18. stoletja. Leta 1434 so se tržani obvezali, da ne bodo ne »župnika« pri Sv. Mihaelu ne njegovega kooperatorja silili, da bereta mašo v tej cerkvi, marveč bosta slednja to storila takrat, ko bosta sama hotela.¹³⁴ Tudi cerkev sv. Egidija v **Šentilju pri Velenju** se omenja že v 14. stoletju.¹³⁵ Običajno je poimenovana po Šaleški dolini (»in dem Schelachtal« in podobno), leta 1426 pa po bližnjem gradu Švarcenštajn (cappella S. Egidii prope Schwarczstain). Tudi v tem primeru je obstoj vikariata izpričan v celjski fevdni knjigi, najprej leta 1436 kot »Sannd Gilgen phar«.¹³⁶ Enako velja tudi za cerkev sv. Janeza Krstnika v **Šentjanžu pri Velenju**.¹³⁷ Glede na posestniške razmere na tem koncu in patrocinije lahko postavitev teh cerkva brez zadržkov datiramo še v 13. stoletje in jih pripišemo tam pojavljajočim – a tudi menjajočim – se rodbinam, kot duhovnije pa so vendarle bile ustanove škalske župnije.

¹²⁸ ASU/AN, fasc. 5123/5 (Petrus de Locha), fol. 4v (1374 V 31); OTOREPEC 1995, str. 251, št. 1297.

¹²⁹ 1378 IV 12; listina v NŠAL; OROŽEN V, str. 19–22; gl. tudi OROŽEN II/1, str. 146–147.

¹³⁰ CHMEL 1840, str. 380, št. 3807; OROŽEN V, str. 71.

¹³¹ OROŽEN II/1, str. 319.

¹³² BLAZNIK 1988, str. 409.

¹³³ BLAZNIK 1988, str. 410.

¹³⁴ OROŽEN V, str. 397.

¹³⁵ MC VIII/561 (1320 XI 13).

¹³⁶ BLAZNIK 1988, str. 391.

¹³⁷ BLAZNIK 1988, str. 392–393.

10.4.3. Poleg omenjenih treh cerkva je v mejah škalske župnije nastala tudi pomembna patronatna župnija. To je župnija pri cerkvi sv. Martina v Šaleku (zdaj del Velenja). Kako je bilo s to župnijo, nam pojasnjuje listina iz leta 1264.¹³⁸ Iz nje izvemo, da je bila cerkev tega leta v patronatu Egelolfa Škalskega in da je že pred štiridesetimi leti – tako v listini, najbrž pa, kot bomo videli, že pred devetdesetimi leti – vikarja oziroma kaplana na prezentacijo patrona potrjeval škalski župnik. Temu je bil vikar v duhovnih rečeh podrejen in tudi dolžan prispevati k dajatvam in drugim stroškom, ki jih je imel župnik nasproti patriarhu. Medtem je omenjeni Egelolf dosegel, da mu je patriarh Bertold (1218–1251) izdal eksempcijsko listino za župnijo. Ker pa se je izkazalo, da je to storil brez župnikove vednosti in privoljenja, je patriarh eksempcijo preklical. Vendar je Egelolf to zadnjo listino raztrgal, kar so potrdile tudi druge priče. Vse to je bilo leta 1264 na poziv gornjegrajskega opata, ki je leta 1261 dobil oblast nad škalsko župnijo, in v navzočnosti rabsodnikov s priorjem ptujskih dominikancev in arhidiakonom Kranjske in Marke na čelu potrjeno in vzpostavljeno prvotno stanje. Eksempcija je bila dejansko protipravna, saj bi moral v to pristojni župnik ne le privoliti, ampak tudi prejeti določeno odškodnino, kar pa se ni zgodilo.

Cerkev sv. Martina v Šaleku je bila torej plemiški vikariat posestnikov šaleškega gradu z vikarjem, ki ga je na predlog patrona potrjeval župnik. V listini iz leta 1264 je zapisano, da je bilo tako že za časa škalskih župnikov Friderika in Hartnida. O zadnjem ne vemo nič, neki Friderik pa se kot škalski župnik pojavlja že v letih 1173 in 1178. Če bi bil ta ista oseba kot omenjeni Friderik, bi to pomenilo, da so šaleški vikariat – najprej pač kot kapelanijo – ustanovili že v sedemdesetih letih 12. stoletja.¹³⁹ Omejen je bil na okolico gradu in je poleg vikariatne, poznejše župnijske cerkve imel le podružnico sv. Andreja (sv. Krištofa in Andreja) v Šaleku, medtem ko je Marijina cerkev v Velenju že pripadala Škalam.

Kljub rabsodbi iz leta 1264 se je šaleški vikariat osamosvojil in izločil kot patronatna župnija, in to najkasneje do popisa dajatev iz leta 1323, v katerem se pojavi s kaplanom (Cappellani in ... Schalek).¹⁴⁰ Ko je leta 1345 »ecclesia seu capella Sancti Martini prope Schalek« postala vakantna, jo je patriarh Bertrand podelil Ulriku, Ulrikovemu sinu iz Slovenj Gradca. To je storil »sub consideratione« grofa Friderika I. Celjskega, a dodal, da njena »collatio seu provisio« pripadata njemu in oglejski cerkvi.¹⁴¹ Patriarh jo je medtem dotedanjim patronom torej odvzel. Morda se je to zgodilo leta 1335, ko sta brata Nikolaj in Otel Šaleška odkupila od Friderika, takrat še Žovneškega, polovico zastavljenega šaleškega gradu s pritikinami, nato pa to skupaj z drugo polovico gradu od Žovneškega prejela v fevd razen cerkve sv. Martina in kar je sodilo k njej.¹⁴² Kljub temu so Celjski patronat nad župnijo sčasoma pridobili, tako vsaj do leta 1398, ko je nanjo (ad parochialem ecclesiam Sancti Martini in Schelichtal) patriarhu Antonu Gaetanu prezentiral Herman II. svojega kaplana Stanislava, duhovnika wroclawske dieceze.¹⁴³ Za Celjskimi je leta 1456 patronat nad župnijo dobil cesar Friderik III. Ker zaradi eksem-

¹³⁸ 1264 I 13; listina v NŠAL; OROŽEN V, str. 123–125; UBKr II/328; UBSSt IV/125; k temu OROŽEN V, str. 125 in dalje; RAVNIKAR 2010A, str. 52–55.

¹³⁹ RAVNIKAR 2010A, str. 54–55.

¹⁴⁰ SELLA/VALE 1941, str. 41.

¹⁴¹ ASU/AN, fasc. 5120/8, fol. 133v–134r (1345 VIII 4); OTOREPEC 1995, str. 200, št. 1005.

¹⁴² 1335 VIII 30; Kos 1996, št. 159; RAVNIKAR 2010A, str. 362–363.

¹⁴³ BCU, Ms. 562 (Littere Antonii patriarche Aquilegensis), fol. 141v (1398 III 3); OTOREPEC 1995, str. 273, št. 1374.

tnosti inkorporacija Škal menzi ljubljanskega škofa leta 1461 župnije ni zajela, je ta ostala v patronatu deželnega kneza in potrditvi oglejskega patriarha.¹⁴⁴

Po ustanovitvi ljubljanske škofije je šaleška župnija tvorila oglejski otok, obdan z ljubljanskimi župnijami. Pravi korak, da bi prišla v okvir ljubljanske škofije, je storil šele škof Tomaž Hren. V sporu, ki je trajal od leta 1609 do leta 1620, se je oglejska stran sklicevala na utečeno stanje, da je župnika v Šaleku potrjeval patriarh in da se je župnik udeleževal oglejskih sinod ter da je dotlej ljubljanski škof ni nikoli vizitiral. Medtem je ljubljanska stran na osnovi starih listin (*litteras Patriarchales antiquissimas*) – nedvomno gre za obravnavano listino iz leta 1264, ki se je ohranila v gornjegrajskem arhivu – dokazovala, da je bila cerkev podrejena Gornjemu Gradu inkorporirane škalske župnije in da bi zato z njo vred morala priti pod ljubljansko škofijo. V zaključnem procesu decembra 1620 je apostolski nuncij Sikst Carcanus naposled razsodil v korist ljubljanske škofije.¹⁴⁵

10.5. Pražupnija sv. Mohorja in Fortunata v Gornjem Gradu

10.5.1 Obstoj župnije v **Gornjem Gradu** je dokazan z omembo v dotacijski listini za tamkajšnji benediktinski samostan iz leta 1140, s katero se bomo še ukvarjali. Župnija je potemtakem ob ustanovitvi samostana že obstajala, s cerkvijo, posvečeno sv. Mohorju in Fortunatu – tudi o tem več v nadaljevanju –, medtem ko nosi samostanska cerkev naslov bl. Marije Device. Ozemlje v Zgornji Savinjski dolini, ki ga je pokrivala župnija, je bilo leta 1140 alod Diepolda »de Chagere«. Pridevek »Chagere« (Kager) vodi na Spodnjo Bavarsko; med več mogočimi razlagami je morda najverjetnejša ta, ki – po Pircheggerju – izvaja Diepoldov rod iz grofov Cham-Vohburg.¹⁴⁶ Drugo je vprašanje, po kakšni poti je ta rod prišel na to območje. Ena od razlag bi bila, da gre za dedovanje po Hemi Breško-Seliški, pri čemer pa se postavlja vprašanje, ali je posest savinjskih grofov segala toliko po Savinji in Dreti navzgor. Verjetneje je, da je Diepoldov rod gornjegrajsko območje prejel neposredno iz vladarjevih rok. Namig za to se skriva v dejstvu, da je kralj Konrad III. samostanu nekaj let po ustanovitvi potrdil Diepoldovo podelitev posesti, ki naj bi bile pripadale kraljestvu (*bona sive ad possessionem regni pertinentia*).¹⁴⁷ S tem se poveča možnost, da je bilo to območje prvotno kronsko ozemlje, s tem pa tudi to, da imamo opraviti s pražupnijo, ki jo lahko postavimo v drugo polovico 10. stoletja. Z ugotovitvijo, da gre za pražupnijo, patriarhovo ustanovo za kronsko ozemlje, se ujema tudi domnevni prvotni patrocinijski župnijske cerkve, sv. Mohor in Fortunat. Ob tem pa ni pomembno, koliko časa je vladar to ozemlje držal v svojih rokah oziroma kdaj jo je pode-

¹⁴⁴ Gl. HÖFER 1992, str. 233; HÖFLER 1982, str. 68.

¹⁴⁵ OROŽEN V, str. 127–132; TURK 1937, str. 109–110. Protokol procesa iz leta 1620 ni ohranjen ali pa ni znan, lahko pa si predstavljamo, da oglejska stran ni mogla s kakšno listino dokazati, da je bila župnija v resnici eksimirana. Torej ni šlo za preskripcijo, kot piše Turk. Zmotna je tudi trditev, ki jo Turk ponavlja po Orožnu, namreč, da je bila župnija leta 1323 dodeljena mizi oglejskega patriarha. Orožen (gl. tam, str. 127) ima celo, da jo je »kardinal Bertrand« med drugimi župnijami podelil oglejskemu patriarhu »zur besseren Subsistenz«. Gre pač za nam znani popis papeških dajatev iz leta 1323, v katerem o tem ni govora.

¹⁴⁶ Pregledno BERNHARD 2006, str. 204–206; gl. tudi KOS 2005, str. 278. Identifikacijo Diepoldovega rodu z omenjenimi grofi sprejema tudi RAVNIKAR 2010A, str. 10; nadrobneje, a tudi s pomisleki RAVNIKAR 2010B, str. 21–27.

¹⁴⁷ 1147 II 13, Regensburg; UBSt II/256; GZS IV/228; HAUSMANN 1969, str. 311–312, št. 172; BERNHARD 2006, str. 321–323, št. G 4. Potrditvena listina cesarja Friderika I. iz leta 1157 je ohranjena le v prepisu iz 15. stoletja in je nastala zunaj dvorne pisarne (BERNHARD 2006, str. 323–325, št. G 5), je pa zanimiva zato, ker potrjuje tudi posesti, ki jih je Diepold namenil oglejski cerkvi.

lil Diepoldovemu rodu, ki se je z Diepoldom leta 1140 umaknil na Bavarsko. Omemba »Gornjega gradu« v Gornjem Gradu leta 1140 sama po sebi dokazuje obstoj nekega izginulega »Spodnjega gradu«, kjer lahko pričakujemo prvotno upravno središče gornjegrajskega posestva. Da bi ta grad – slej ko prej zgodnj srednjeveški dvor – stal v bližini Gornjega Grada, je mogoče, a je glede na zemljepisne razmere manj verjetno. Verjetneje je stal na bolj odprti ravnici pri Rečici s staro cerkvijo sv. Kancijana.

Leta 1140 je patriarh Peregrin I. potrdil, da sta plemeniti Diepold »de Chagere« in njegova soproga Truta, ki sta ostala brez potomcev, predala oglejski cerkvi svoje posestvo Gornji Grad (allodium suum Obberemburch), katerega del je namenil za dotacijo novega benediktinskega samostana. Patriarh sam pa je samostanu podelil še dve tretjini desetin in novalije župnije v Gornjem Gradu (plebis de Obberemburch) – te je imel dotlej v fevdu omenjeni Diepold – in tiste v Braslovčah ter mu dal v fevd deset kmetij v kraju Buttrio v Furlaniji, poleg tega pa še 30 mark za izgradnjo samostanskih poslopij.¹⁴⁸ Iz listine je razvidno, da novoustanovljeni samostan ni prejel celotnega posestva, marveč ga je moral deliti s patriarhom, ki si je pridržal tudi sam grad v Gornjem Gradu. Zaradi tega je pozneje prihajalo do sporov med samostanom in patriarhovimi uradniki. Za nas pa je važnejše, kakšen je bil položaj v Gornjem Gradu.

V listini je rečeno, da sta samostan ustanovila patriarh in omenjeni Diepold s soprogo v čast Devici Mariji (in honore gloriose ac perpetue dei genitricis virginis Marie). Samostansko cerkev, ki so jo sredi 18. stoletja do tal porušili in jo nadomestili z novo baročno, je mogoče za silo rekonstruirati iz starejših opisov in skromnih ostankov stavbnih členov. Njena arhitektura je ustrezala času po ustanovitvi samostana leta 1140 – ni dvoma, da gre za samostansko, posvečeno Devici Mariji.¹⁴⁹ In kaj se je dogajalo z obstoječo župnijsko cerkvijo? O tem konkretnih podatkov ni, a smo prepričani, da nova, samostanu pripadajoča cerkev ni mogla že takoj nadomestiti stare župnijske. Kot kažejo analogije, samostanske cerkve redov, ki so sledili Benediktovemu pravilu, sprva niso mogle izvajati župnijskih nalog, zato je morala stara gornjegrajska župnijska cerkev še nekaj časa ostati v svoji funkciji.¹⁵⁰ Mislimo, da je bila posvečena sv. Mohorju in Fortunatu. V listini iz leta 1209, s katero si je istrski mejni grof Henrik z darilom dveh kmetij zagotovil nedeljsko mašo za svoje zveličanje pri vélikem oltarju, ima samostan naslov sv. Marije in sv. Mohorja (manu potestative sancte Marie et sancto Hermachore), véliki oltar pa je bil posvečen Sv. Trojici.¹⁵¹ Leta 1216 je ta vendarle zabeležen kot Marijin¹⁵² in kot Marijinega

¹⁴⁸ 1140 IV 7; UBSt I/180; GZS IV/157; BERNHARD 2006, str. 316–318, št. G 1. K listini, ki je znana le v interpoliranem prepisu iz okoli leta 1243, gl. posebej BERNHARD 2006, str. 124 in dalje; za zgodovino gornjegrajskega samostana z objavo listin gl. OROŽEN II/1, sicer pa DOLINAR 2002 in nadrobno RAVNIKAR 2010B.

¹⁴⁹ ZADNIKAR 1982, str. 59 in dalje.

¹⁵⁰ Za Millstatt na Koroškem je bila župnija pri cerkvi sv. Janeza Krstnika nad Millstattom (Obermillstatt), kjer se še leta 1203 in 1205 omenja »plebs« (*Erläuterungen* 3, str. 140), v Šentpavlu pri nekdanji cerkvi sv. Egidija na samostanskem arealu. Kar zadeva samostan v Osojah, je bila župnija v Št. Rupertu/St. Rupprecht am Moos. Še konec 12. stoletja, ko so osojski menihi pridobili cerkev v Gračah/Gratschach, so se morali obvezati, da bodo v njej maševali brez navzočnosti ljudstva (sine populo; *Erläuterungen* 3, str. 32). Okoli leta 1215 se v Osojah celo omenja župnijska cerkev sv. Katarine (pfarrkirchen S. Caterein zu Ossiach; ecclesia parrochialis S. Catherine in Ossiach; MC IV,1/1711), ki – četudi se o njej nič ne ve – ne more biti identična s samostansko, posvečeno Marijinemu vnebovzetju.

¹⁵¹ 1209 (s.d.); UBSt II/100; UBKr II/18; GZS V/156.

¹⁵² 1216 IX 1; UBSt II/144; UBKr II/31; GZS V/261,

ga navajajo tudi vsi nadaljnji srednjeveški viri. Podatek iz leta 1209 torej kaže, da je stara župnijska cerkev še stala in bila del samostanskega kompleksa, saj se omenjena navedba nanaša na samostan in ne na samostansko cerkev. Pozneje pa so jo morali podreti. S tem pa ni rečeno, da je Mohorjev patrocinijski potonil v pozabo. Kot sopatrocinijski se spet pojavi v 17. stoletju, ko veliki oltar nosi naslov bl. Device Marije ter sv. Mohorja in Fortunata, kar se vidi tudi iz opisanih upodobitev v oltarnem nastavku.¹⁵³ Novo baročno cerkev (1752–1758/60) pa so vendarle posvetili samo Mohorju in Fortunatu.

Z vprašanjem obstoja stare župnijske cerkve v Gornjem Gradu je povezano vprašanje, kakšne pravice je samostan imel pri župniji. Opozoriti je treba na to, da mu je patriarh Peregrin ob ustanovitvi podelil le delež desetnin, ni mu pa župnije tudi utelesil. Medtem ko za inkorporacije drugih župnij samostanu, Škal, Pilštanja, Braslovč in Hoč, obstaja listinsko gradivo, za sam Gornji Grad ta ni izpričana. To se je moralo samodejno zgoditi najkasneje do sredine 13. stoletja, preden je samostan pridobil Pilštanj (1254) in zatem namesto Pilštanja bližnje Škale (1261 oziroma 1269), in to s polnimi pravicami. Leta 1213 se v listini vojvode Leopolda Babenberskega za Žiče, izdani v Mariboru, med pričami navaja tudi »Pertoldus plebanus de Obernburch«, ki očitno še ni štel med samostanske brate,¹⁵⁴ po letu 1308, ko o tem spet obstaja listinsko gradivo, pa so župnijo v rešnici oskrbovali le redovniki.¹⁵⁵

10.5.2 V popisih papeških dajatev se Gornji Grad s samostanom pojavi že v popisu patriarha Bertolda iz leta 1247 (*monasterium Obberemburgense*).¹⁵⁶ Ta popis se sicer omejuje na Furlanijo, a vsebuje tudi patriarhu pripadajoče samostane zunaj Furlanije. V tistem iz leta 1296 je izpadel, pač pa ga ima spet popis iz leta 1323 (*Monasterium Obremburgense*).¹⁵⁷ Pod tem geslom so seveda samodejno zajeti vsi vikariati v gornjegrajski župniji. Do tega leta so ti izpričani na Rečici, v Mozirju in na Ljubnem.

Cerkev sv. Kancijana na **Rečici ob Savinji** sega spričo središčnega zemljepisnega položaja kraja in patrocinijska gotovo globoko v srednji vek, posebej če upoštevamo še bližnjo cerkev sv. Janeza Krstnika v Šentjanžu, ki jo lahko interpretiramo kot krstno cerkev za celotno Zgornjo Savinjsko dolino. Dejansko izvira prva, a tudi zagonetna vest o njej že iz leta 1173, ko je patriarh izdal listino o zamenjavi posestev med konjiškimi župnikom in kartuzijani v Žičah »in pleno capitulo apud Oberenburg in plebe sancti Cantiani«.¹⁵⁸ Dobesedno bi to pomenilo, da gre za Gornji Grad v župniji sv. Kancijana, s čimer bi se odprla pot razglabljanju, ali je bil prvotni sedež gornjegrajske župnije na Rečici in ne v samem Gornjem Gradu. Verjetneje pa je s tem mišljeno, da se je duhovniški zbor, poimenovan po Gornjem Gradu, odvijal v župnijski cerkvi sv. Kancijana na Rečici. Poleg očitno visokega mesta v cerkveni teritorialni mreži bo razlog tudi v tem, da je kraj sodil v patriarhov delež gornjegrajskega ozemlja;¹⁵⁹ morda je treba tudi temu dejstvu pripisati to, da – kolikor vemo – gornjegrajski samostan na Rečici za župnike ni postavljala redovnikov. Sicer pa ob-

¹⁵³ LAVRIČ 2007, str. 183–184.

¹⁵⁴ GZM I/51.

¹⁵⁵ Tako prvič v poravnavi med opatom in Friderikom Vovbrškim okoli odvetništva nad samostanom in drugih zadev; 1308 V 13; OROŽEN II/1, str. 82–84; gl. tudi v tu nadaljevanju.

¹⁵⁶ Tu Priloga A, št. 82.

¹⁵⁷ SELLA/VALE 1941, str. 40.

¹⁵⁸ 1173 (s.d.); UBSt I/551 GZS IV/540; BERNHARD 2006, str. 182–183, št. P 8.

¹⁵⁹ RAVNIKAR 2010A, str. 164. Leta 1247 je patriarh Bertold izdal listino za žiške kartuzijane »in ecclesia ville nostre in Rize«; 1247 VII 12; CHMELL 1849, str. 6–7, št. VI; UBSt III/12; GZS VI,1/38; BERNHARD 2006, str. 233–234, št. P 39.

stoj župnije na Rečici dokazuje omemba župnika (Bertoldi plebani de Riez) med pričami v poravnalni pogodbi med oglejskim patriarhom Volfgerjem in salzburškim nadškofom Eberhardom II. iz leta 1212, ki smo jo obravnavali že v poglavju o Koroški južno od Drave.¹⁶⁰ Kljub temu je oglejska popisa papeških dajatev iz leta 1296 in 1323 nimata.

V listini iz leta 1291, s katero se je Engelšalk Thurnski odpovedal odvetništvu nad župnijo v Škalah, se poleg župnika Ulrika na Rečici kot priča omenja tudi župnik Ludovik v Mozirju (Ludowicus et Vlricus plebani de Probstperch et de Ryetz).¹⁶¹ Vendar se cerkev sv. Jurija v **Mozirju** v zgodovinskem gradivu pojavi že leta 1241, in sicer kot »capella« v vrsti treh v »mozirski pokrajini ali zunaj nje« s posestmi, katerih odvetništvo je grof Viljem Vovbrški med drugim podelil gornjegrajskemu samostanu (capelle sancti Georii, sancti Viti, Sancti Rvdberti ... in provincia Moziri sive extra provinciam).¹⁶² Kapela sv. Vida je identična z današnjo cerkvijo sv. Radegunde na Golteh, druga z leta 1858 odstranjeno cerkvijo sv. Ožbalta (sv. Ruperta in Ožbalta; nova je posvečena sv. Nikolaju) na Ljubiji. Leta 1241 se cerkev v Mozirju torej pojavlja kot dotirana cerkev, najbrž že z duhovnikom, a še enakovredna drugima dvema, v tej listini navedenima cerkvama »mozirske pokrajine«. Leta 1291 pa je že bila sedež župnije. Od takrat dalje je iz listinskega gradiva znanih precej župnikov, vendar kaže, da tako kot tisti na Rečici niso izvirali iz vrst redovnikov. Morda lahko tudi to razložimo s posebnim položajem Mozirja kot oglejskega fevda in na tej podlagi cerkev opredelimo kot patriarhovo in ne samostansko ustanovo.

Drugače je bilo s cerkvijo sv. Elizabete Ogrske na **Ljubnem** (Ljubno ob Savinji). Upošteva je patrocinj so cerkev zgradili po kanonizaciji sv. Elizabete leta 1235, morda še v času patriarha Bertolda Andeškega do leta 1251, ki je v Slovenj Gradcu posvetil prvo cerkev v čast tej svetnici. Najstarejši podatek o župniji na Ljubnem je v poravnalni pogodbi med gornjegrajskim opatom Vulfingom in Friderikom Vovbrškim okoli odvetništva nad samostanom in drugih zadev iz leta 1308, ko jo je vodil samostanski brat (frater Reynherus in Louven).¹⁶³ Zato je treba postavitve cerkev pripisati samostanu. Gornjegrajski benediktinci so postavili tudi Marijino cerkev v **Solčavi**. Gre za gozdnati predel z Logarsko dolino ob meji s Koroško, zaradi katerega je leta 1268 ali malo pred tem prišlo do spora s koroškim vojvodom Ulrikom III. Spanheimskim, ki ga je ta rešil v korist samostana. Samostanu je prisodil »silvam, que dicitur Sulcpach« in potrdil mejo, ki naj bi izhajala že iz darovnice »domini Dyetpoldi fundatoris monasterii memorati«.¹⁶⁴ Prvi dokaz o solčavski cerkvi prinaša listina iz leta 1365, s katero je opat Nikolaj potrdil posest kmetije, ki jo je samostanu za aniverzarij podaril Friderik, kaplan v Solčavi (cappelanus ecclesie sancte Marie in Sulczpako).¹⁶⁵ Razumljivo je, da je cerkev šele s konca 13. ali začetka 14. stoletja. Zanimiv pa je podatek, da je bil tamkajšnji beneficij ustanova Celjskih, ki se je poravnavala iz dohodkov mozirskega urada.¹⁶⁶ Če so kapelanijo v resnici dotirali Celjski, potem je treba njeno ustanovitev postaviti v čas po letu 1322, ko Vovbržane kot odvetnike v Mozirju nasledijo Žovneški.

¹⁶⁰ MC IV,1/1672; GZS V/196.

¹⁶¹ 1291 VII 25; OROŽEN V, str. 12–14; MC VI/191.

¹⁶² 1241 XII 18; UBSt II/400; GZS V/776; k temu RAVNIKAR 2010A, str. 115–116, o »mozirski pokrajini« tam, str. 140–145, in RAVNIKAR 2010B, str. 41 in dalje.

¹⁶³ 1308 V 13; OROŽEN II/1, str. 82–84; MC VII/472; za listino in okoliščine, ki so pripeljale do tega, gl. RAVNIKAR 2010A, str. 291–294.

¹⁶⁴ 1268 VII 17; listina v NŠAL; OROŽEN II/1, str. 51; MC IV,2/2982; RAVNIKAR 2010A, str. 189–192.

¹⁶⁵ 1365 XI 19; listina v NŠAL; OROŽEN II/1, str. 139.

¹⁶⁶ OROŽEN II/2, str. 136–137.

V popisu cerkva v gornjegrajskem urbarju iz leta 1426, ki so inkorporirane samostanu in dolžne plačevati dajatve, se med duhovniki gornjegrajskega območja navajajo vikarji v Solčavi, na Rečici in v Mozirju.¹⁶⁷ Ljubnega ni, pač zato, ker je tamkajšnjo cerkev upravljal redovni brat. Na drugi strani pa bi to dokazovalo, da je Solčavo vodil svetni duhovnik.

10.5.3 Kot ustanovnik gornjegrajskega samostana je kljub dotaciji Diepolda Kagerskega obveljal oglejski patriarh. To se je konkretno pokazalo leta 1237 ob načrtu patriarha Bertolda, da v Gornjem Gradu ustanovi sufragansko škofijo: iz dokumentov, povezanih s tem sicer neuspešnim načrtom, je jasno razvidno, da so ustanovniške pravice pripadale patriarhu.¹⁶⁸ Med odvetniki samostanskih posesti se je razvrstilo več rodbin. Prvi znani gornjegrajski odvetnik je Gebhard Lemberški (II., iz rodu Žovneških), ki je okoli leta 1228 odvetništvo v Gornjem Gradu in v Marki zastavil samostanu.¹⁶⁹ Po poravnavi med opatom Henrikom in konventom na eni in Gebhardom III. na drugi strani zaradi škode, ki jo je slednji naredil samostanu, je leta 1255¹⁷⁰ odvetništvo ostalo pri Žovneških oziroma Celjskih. V tej vlogi se pojavljajo tudi Konjiški, Ptujski in drugi. Med temi so bili najpomembnejši Vovbržani, ki so imeli, kot smo videli, odvetništvo nad samostanskimi posestmi v Mozirju. Njihov pomen se je še povečal, ko je leta 1275 samostan Ulriku III. Vovbrškemu predal odvetniške pravice nad vsemi svojimi posestmi (*super omnia bona ipsius ecclesie*).¹⁷¹ Po Vovbrških so samostansko odvetništvo dobili Celjski, prek teh pa je leta 1456 pristalo v rokah cesarja Friderika III., s katerim je bila povezana nadaljnja usoda samostana in njegovih župnij.

Po razpoložljivem zgodovinskem gradivu sodeč je gornjegrajski samostan v poznem srednjem veku, zlasti po umiku samostanu nenaklonjenega patriarha Ludovika Tecka iz Furlanije v habsburške dežele leta 1420, zabredel v težave, pri katerih je dobil varstvo papeške kurije, a ga to ni obvarovalo pred notranjim propadom. To je bila seveda le zunanja okoliščina, ki je privedla do cesarjevega ukrepanja. Odvetništvo samo cesarju seveda ni dajalo toliko moči, da bi lahko urejal zadeve z Gornjim Gradom. Zato je konec leta 1460 od papeža Pija II. izposloval dovoljenje, da sme v samostanih na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in v Slovenski marki sprejeti ukrepe za izboljšanje discipline v njih, če pa to ne bo pomagalo, jih lahko zatre in njihovo premoženje porabi za druge cerkvene ustanove.¹⁷² Dikcija bule je bila očitno prirojena Friderikovemu načrtu o ustanovitvi ljubljanske škofije. Z njo je bil samostan, kot je tu bilo že večkrat zapisano, skupaj z vsemi svojimi župnijami razen Hoč inkorporiran škofovi menzi, po homatijah, ki so temu sledile, pa je bil leta 1473 z bulo papeža Siksta IV. zatrt, na njegovem mestu pa ustanovljen kolegij desetih do dvanajstih svetnih duhovnikov.¹⁷³

¹⁶⁷ OROŽEN II/1, str. 315–316, 319.

¹⁶⁸ BERNHARD 1997, str. 164 in 174.

¹⁶⁹ UBS^t II/334; OROŽEN II/1, str. 13–14; MC IV,1/2008; GZS V/554; Kos 1996, št. 17.

¹⁷⁰ UBS^t III/167; OROŽEN II/1, str. 33–36; Kos 1996, št. 28; GZS VI,1/262; RAVNIKAR 2010A, str. 166–168; o odvetništvu nad samostanom gl. DOLINAR 2002, str. 15–17.

¹⁷¹ MC V/195; RAVNIKAR 2010A, str. 235–236.

¹⁷² 1460 XII 23; CHMEL 1840, str. 384, št. 3846, objava bule str. CXXV, št. 104. Nadrobno o zgodovini samostana pod Friderikom III. OROŽEN II/1, str. 196 in dalje; gl. tudi GRUDEN 1908, str. 47 in dalje, DOLINAR 2002, str. 32–35.

¹⁷³ 1473 IV 8; objava OROŽEN II/1, str. 208–212. H gradivu o inkorporaciji samostana, ki ga ima Orožen po gornjegrajskem arhivu, zdaj v NšAL, je treba dodati zapis v registraturi papeža Pija II. z dne 11. junija 1463 o tem, da je po smrti opata Gašperja cesar Friderik III. za novega opata predlagal dotedanjega priorja Gregorja in obenem zaprosil za inkorporacijo samostana menzi ljubljanskega

10.6. Župnija sv. Lenarta v Novi Cerkvi

10.6.1 Toponim in patrocinij govorita za to, da je župnija sv. Lenarta v **Novi Cerkvi** (Strmec pri Vojniku) mlajša ustanova v mejah že obstoječe pražupnije. Pridevnik »novi« lahko razumemo na dva načina: ali v razmerju do matične cerkve, to je v Šempetru, ali pa do tiste v Vitanju. Potem ko so krški škofje ob ustanovitvi škofije leta 1072 prejeli tukajšnjo posest iz dediščine Heme Breško-Seliške, ki jo je dotlej v imenu ženskega samostana v Krki upravljal salzburški nadškof, so Novo Cerkev z delom bodočega župnijskega teritorija namreč priključili vitanjskemu gospodstvu. Kot je bilo zapisano tu v uvodu, gre za ozemlje »med Koprivnico, Hudinjo in Voglajno«, ki ga je z gorami, dolinami in gozdovi savinjski grof Viljem II. prejel v last iz rok kralja Konrada II. leta 1025.¹⁷⁴ Če je patrocinij izviren – težko, da ne bi bil –, potem je to ozemlje moralo še lep čas ostati brez cerkve. Prva dokumentirana Lenartova cerkev v naši bližini je tista v St. Leonhardu (danes Bad St. Leonhard) v Labotski dolini, ki jo je postavil bamberski škof Oton I. (1106–1139).¹⁷⁵ Seveda ni izključeno, da je ta v Novi Cerkvi starejša, vsekakor pa je bila postavljena v času, ko je to ozemlje po volji Heme Breško-Seliške že pripadalo cerkvi in zatem škofiji v Krki na Koroškem, to je po letu 1045 oziroma 1072.

Zgoraj smo nakazali, da se je župnija v Novi Cerkvi izločila iz šempetrske pražupnije, in to vsekakor prej kot celjska. Časovno oporno točko ponuja dejstvo, da sta – kot to potrjuje listina patriarha Bertolda iz leta 1237¹⁷⁶ – vojvoda Otokar (IV.) Traungavski (1164–1192) in za njim vojvoda Leopold (VI.) Babenberški kartuziji v Žičah poleg desetini v konjiški, hoški in slivniški župniji podarila tudi tiste »in plebe sancti Leonardi«. Ta se je v literaturi običajno identificirala in se tu in tam še identificira s Sv. Lenartom v Slovenskih goricah,¹⁷⁷ kar pa ne more držati. V 12. stoletju tam še ni bilo župnije, marveč v Jarenini, razen tega oglejski patriarh, ki je za kaj takega potreboval tudi soglasje oglejskega kapitlja, ni mogel razpolagati z desetini v župnijah, ki so bile zunaj njegove jurisdikcije, v tem primeru v salzburški diecezi. Izvirne listine o tej podelitvi ne poznamo, jo pa lahko povežemo z ustanovno dotacijo kartuzije v šestdesetih ali zgodnjih sedemdesetih letih 12. stoletja. Pri tem se razume, da je omenjene desetine – ne od celotne župnije, pač pa le v posameznih vaseh – od patriarha dobil že Otokarjev oče, mejni grof Otokar III., ali pa morebiti celo leta 1147 preminuli Bernard Spanheimski, kar dokumentirani obstoj župnije v Novi Cerkvi pomakne še za nekaj desetletij nazaj. Ko se leta 1236 v listinskem gradivu župnija prvič pojavi z običajnim toponimom, in sicer prek župnika kot priče (Otone de Noua ecclesia),¹⁷⁸ je imela za seboj že skoraj sto let obstoja. Z župnikom nastopa tudi v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 (Plebanus Noue ecclesie).¹⁷⁹

Ozemlje, ki ga je grof Viljem II. dobil leta 1025, je bilo po letu 1045 v posesti ženskega samostana, od leta 1072 dalje pa škofije v Krki na Koroškem. Gospodstva, ki so

škofa; RG VIII, str. 185, št. 1259.

¹⁷⁴ 1025 V 11, Bamberg; MC I/14; BRESSLAU 1909, str. 35, št. 32; GZS III/68. K tej podelitvi sodi tudi območje Dobrne in Lemberga, ki ga je Ljudmil Hauptmann (gl. HAUPTMANN 1935, zemljevid med str. 232–233) priključil podelitvi cesarja Otona II. iz leta 980. Razlog za to zmotno je bilo prav vitanjsko gospodstvo, ki pa je rezultat poznejšega razvoja. Da je treba Dobrno prisoditi Konradovi podelitvi iz leta 1025, piše tudi Hans Pirchegger; PIRCHEGGER 1962, str. 220.

¹⁷⁵ PERTZ 1856, str. 909.

¹⁷⁶ 1237 V 29; UBSt II/357; GZS V/320; BERNHARD 2006, str. 206–208, št. P 22.

¹⁷⁷ Tako v objavah ali regestih listine v prejšnji opombi; drugače PIRCHEGGER 1940, str. 147, ki v tej navedbi vidi Novo Cerkev, tako tudi BLAZNIK 1988, str. 15, in MLINARIČ 1991, str. 54–55.

¹⁷⁸ 1236 (s.d.); izvornik v NŠAL; UBSt II/344; GZS V/663; BERNHARD 2006, str. 341–342, št. G 16.

¹⁷⁹ Št. 409.

nastala na tem ozemlju – najpomembnejše je bilo lemberško (Lemberg, Lengenburg) pri Dobrni –, je škofija dajala v fevd, sólo Novo Cerkev pa priključila vitanjskemu gospostvu.¹⁸⁰ Kolikor je o tem gradiva, je bila župnija patriarhatska »pleno iure«. Krškemu škofu se ni posrečilo ali se mu ni zdelo potrebno ali pa mu celo ni bilo mogoče pridobiti njenega patronata. V tem smislu se je nekaj premaknilo šele v 15. stoletju. Iz poznejših listin vemo, da je patriarh Ludovik Scarampa enkrat po svojem nastopu konec leta 1439 – verjetno ne veliko pred letom 1455 – s privoljenjem papeža Nikolaja V. župnijo inkorporiral kolegiatnemu kapitelju sv. Nikolaja v Strassburgu pri Krki.¹⁸¹ Ker pa je Nikolaj leta 1455 umrl in sta njegova naslednika Kalikst III. (1455–1458) in Pij II. z nastopom leta 1458 vse odobrene, a še ne izpeljane inkorporacije cerkvenih nadarbin preklicala, je bil potreben nov akt. Tega je na prošnjo krškega škofa Ulrika izdal Pij II. leta 1459, sklicujoč se na voljo papeža Nikolaja in povzemajoč listino, ki se v izvorniku ni ohranila.¹⁸² S Pijevo smrtjo leta 1464 in nastopom novega papeža Pavla II. pa se je zgodba ponovila. Čeravno je tega leta umrl tudi dotedanji župnik Konrad Gallenberški in se je župnija izpraznila, je strassburški kapitelj zaradi vnovičnega papeževega preklica inkorporacij ni mogel prevzeti. 14. aprila 1467 je papež vendarle pooblastil krškega stolnega prošta, da razišče zadevo, in ta je na podlagi papeževega privoljenja 11. julija 1468 inkorporacijo naposled izvedel.¹⁸³ Leto zatem (1469) je strassburški kapitelj po volji cesarja Friderika III. prejel še župnijo v Vipavi, o čemer je bil govor v petem poglavju. V obeh primerih je bila inkorporacija »pleno iure«, se pravi, da je kapitelj lahko za župnike nameščal kanonike iz svojih vrst ali pa tudi druge, ki so se mu zdeli primerni, ne da bi jih dajal v potrditev oglejskemu patriarhu, pri čemer je bila vipavska župnija zadržana osebno za prošta. Dušno oskrbo »na terenu« pa so tako in tako opravljali le vikarji.

10.6.2 Kaže, da je na teritoriju novocerkovske župnije v srednjem veku nastal le en sam vikariat, in sicer pri cerkvi sv. Jerneja v **Vojniku**. Vojnik z istoimenskim gradom (Hoheneck, Hohenegg) je tvoril posestniški otok sredi krškega ozemlja, ki ga je Hema Breško-Seliška zaradi pomembne strateške lege na prometni povezavi med Savinjsko dolino in Podravinjem izločila in so ga bržkone prejeli njeni sorodniki.¹⁸⁴ Leta 1306 se tu omenja kaplan,¹⁸⁵ drugih podatkov iz srednjega veka pa ni. Tako se prva omemba vikariata najde šele v zapisniku deželno knežje vizitacije 1544/45.¹⁸⁶ Cerkev je sicer označena kot podružnica, a je dodano, da je inkorporirana župnijski cerkvi sv. Leonarda ter v prezentaciji in konfirmaciji strassburškega kapitlja, medtem ko ima odvetništvo rimski kralj. Za primerjavo: župnija v Novi Cerkvi takrat ni bila kapiteljska le v polnih pravicah, s prezentacijo in konfirmacijo, ampak tudi z odvetništvom. Vikariat je bil torej župnijska ustanova, a odvetništvo razkriva njegovo pripadnost vojniškemu gospostvu z gradom, ki je po izumrtju Vojniških leta 1241 pripadel deželnemu knezu.

¹⁸⁰ PIRCHEGGER 1962, str. 214.

¹⁸¹ Nadrobnosti o tem OROŽEN VIII, str. 35 in dalje.

¹⁸² 1459 IV 20; OROŽEN VIII, str. 36–40. Bula je pod tem datumom zavedena tudi v vatikanskih registraturah; RG VIII, str. 751, št. 5406.

¹⁸³ 1468 VII 11; OROŽEN VIII, str. 41–51 (z datumom 10. julij 1468); prepis v PAM, zbirka listin (pod datumom 11. junij 1468); z inserirano bulo papeža Pavla II. 1467 IV 14, ki je posebej zavedena tudi v registraturah papeške komore; RG IX, str. 835, št. 5677.

¹⁸⁴ PIRCHEGGER 1962, str. 211; Kos 2005, str. 395; gl. tudi HAUPTMANN 1935, str. 231.

¹⁸⁵ BLAZNIK 1988, str. 482.

¹⁸⁶ HÖFER 1992, str. 249.

Kapelanije bi seveda lahko pričakovali tudi pri drugih gosposčinskih sedežih, posebej v Lembergu s cerkvijo sv. Katarine in v Dobrni. Medtem ko podatkov za Lemberg ni,¹⁸⁷ se cerkev Marijinega vnebovzetaja pri Toplicah v **Dobrni** pojavi leta 1458 v popisu krških fevdov,¹⁸⁸ leta 1482 pa tudi z mašnikom (presbitero Blasio de Doberna prope Toplice officianti in ecclesia Virginis Marie dicte ville).¹⁸⁹ Seveda si je težko predstavljati, da bi bil novi rod dobrniških vitezov (Neuhaus), celjskih ministerialov, ki je v začetku 15. stoletja dal celo salzburskega nadškofa (Eberharda III.) in se postopoma dvignil med najvplivnejše štajerske rodbine, brez duhovnika v svoji cerkvi.¹⁹⁰ Kljub temu njegova označba iz leta 1482 govori prej o duhovniku, ki ga je v Dobrno pošiljal župnik, kot pa o umeščenem kaplanu. Zapisnik deželnoknežje vizitacije iz leta 1545 ima v Dobrni dejansko le podružnico brez kakšnega posebnega pojasnila.¹⁹¹ Današnja župnija je novoveška.

10.7. Pražupnija sv. Martina v Laškem

10.7.1 O tem, kaj se je dogajalo z ozemljem, ki ga je pokrivala pražupnija v Laškem, preden je tu izpričano spanheimsko gospostvo, obstajajo nejasnosti. Po Pircheggerju¹⁹² naj bi se ne vedelo, kako so Spanheimci prišli do tega posestva, v slovenskem zgodovinopisju pa je obveljalo Hauptmannovo mnenje, da gre za dediščino Heme Breško-Seliške iz vladarske podelitve leta 1016, ki je po propadu Askvincev leta 1106 pripadla grofu Bernardu Spanheimskemu.¹⁹³ Ali je darovnica cesarja Henrika II. iz leta 1016 zajela tudi območje Laškega, ostaja vprašljivo, saj je, kot smo že zapisali, pilštanjka pražupnija ob Savi navzgor segla le do vključno Sevnice. Na drugi strani pa je območje laške pražupnije s Svibnim na desni strani Save presegalo meje spanheimskega laškega gospostva. Če drži, da je bilo Svibno alod v lasti katerega od Heminih dedičev, ki so bili v sorodstvu z višnjegorskimi Puchsi kot tudi z Vojniškimi,¹⁹⁴ potem bi bilo to ozemlje v resnici prvotno v lasti savinjskih grofov, le da so ga ti prejeli z neko drugo vladarsko darovnico, ki se ni ohranila in ni znana. Ob tem je treba ponovno opozoriti na to, da so se od vladarskih darovnic savinjskim grofom razen tiste grofu Viljemu I. iz leta 980 ohranile le te, ki so zadevale posesti cerkve in škofije v Krki, in še te le v interpoliranih prepisih iz let 1170–1171 v krškem stolnem arhivu.

Na podlagi povedanega je župnija sv. Martina v **Laškem** mogoče opredeliti kot naslednico pražupnije za kronsko ozemlje (»laško pragospostvo«) iz druge polovice 10. stoletja, ki je poleg srednjeveške župnije obsegalo tudi župnijo v Svibnem. Nekdanjo pripadnost svibenske župnije laški pražupniji dokazuje njena pripadnost savinjskemu arhidiakonatu vse do ustanovitve ljubljanske škofije, četudi je bilo njeno ozemlje medtem priključeno Kranjski. A tudi po njeni izločitvi je laška župnija še obdržala nekaj teritorija na desnem bregu Save z Radečami in Kompoljem.

¹⁸⁷ Podatek o kapeli pod gradom »Lengenburch«, pred katero je bila izdana listina z dne 14. maja 1262 (gl. OROŽEN VIII, str. 106, 199–201), se ne nanaša na ta Lemberg, marveč na tistega pri Poljačanah oziroma pri Šmarju s cerkvijo sv. Nikolaja; BLAZNIK 1986, str. 416.

¹⁸⁸ BLAZNIK 1986, str. 148.

¹⁸⁹ AAU, Acta 10, fol. 486r (1482 VII 12).

¹⁹⁰ PIRCHEGGER 1962, str. 221–222; Kos 2005, str. 267–268. Leta 1429 umrli Eberhardov brat Sigmund je bil ustanovnik enega od beneficijev na Ptujski Gori; HÖFLER 2011, str. 56.

¹⁹¹ HÖFER 1992, str. 249.

¹⁹² PIRCHEGGER 1962, str. 245.

¹⁹³ Gl. Kos 2005, str. 307.

¹⁹⁴ Kos 2003, str. 50, 63 in dalje, genealoška preglednica str. 390–301.

Najzgodnejši dokument, ki dokazuje obstoj župnije v Laškem, je listina, ki jo je v korist šentpavelskega samostana glede arhidiakonatskih pravic pri Sv. Lovrencu na Pohorju leta 1257 izdal Leopold, savinjski arhidiakon in župnik v Laškem (archidyaconus Saunie et plebanus in Tiuer),¹⁹⁵ cerkev sama pa se omenja leta 1269, ko je v njej (in ecclesia sancti Martini in Tyuer) taisti Leopold razsojal v sporu med gornjegrajskimi benediktinci in jurkloštrskimi kartuzijani.¹⁹⁶ Župnika ali župnijo imata kajpak tudi oglejska popisa dajatev iz leta 1296 (Plebanus de Tiuer) in 1323 (Plebes in Tyver).¹⁹⁷ Ker so bili laški župniki pogosto savinjski arhidiakoni ali so jim bile s patriarhove strani tako in drugače zaupane razne naloge, jih pogosto srečamo v arhivskem gradivu. Sicer pa je bila župnija kot pražupnija v patriarhovih polnih pravicah, in to do leta 1392, ko je patriarh Janez Sobieslavski njen patronat s tu že večkrat citirano listino podelil celjskemu grofu Hermanu II.¹⁹⁸ Celjski patronat je konkretno izpričan leta 1398, ko je Herman oglejskemu patriarhu za župnika predlagal nam znanega Janeza Milo, ki se je medtem bil povzpел do prošta v Erfurtu.¹⁹⁹ Po smrti zadnjega Celjskega leta 1456 je patronat prešel na cesarja Friderika III., ta pa je leta 1468 župnijo po smrti dotedanjega župnika Friderika Apprecherja začasno inkorporiral menzi takrat šele izvoljenega tržaškega škofa Antona Goppa (Gobbo), ki je bil tudi njegov svetovalec.²⁰⁰ Župnijo sta v komendi imela še Goppova naslednika Ahac Sebracher in Peter Bonomo (do leta 1546).²⁰¹ Razumljivo je, da je bila župnija v vsem tem obdobju izvzeta iz oblasti savinjskega arhidiakona, kar je izpričano za leto 1482.²⁰² V zapisniku deželnoknežje vizitacije 1544/45 beremo, da se za ustanovitelja župnije ne ve, da pa je v patronatu in odvetništvu rimskega kralja in v potrditvi oglejskega patriarha.²⁰³ Pač pa so pravice tržaškega škofa omenjene pri njenem vikariatu v Loki pri Zidanem Mostu, a da glede njih teče spor s savinjskim arhidiakonom.²⁰⁴

10.7.2 Teritorij srednjeveške laške župnije se ujema s teritorijem laškega gospostva, kot ga je Bernard Spanheimski leta 1147 prepustil mejnemu grofu Otokarju III. Traungavskemu, po smrti njegovega sina Otokarja IV. leta 1192 pa so ga pridobil avstrijski vojvode Babenberžani, ki so jim sledili Habsburžani, a z izjemo trboveljskega okoliša, ki je pripadal Braslovčam, in Kalobja, do kamor je segala ponkovska župnija.²⁰⁵ Meja med braslovško in laško župnijo je potekala pri Hrastniku, tako da je cerkev sv. Lenarta v Hrastniku (Draga) sodila pod braslovško, sv. Jakoba v Dolu pri Hrastniku pa pod laško župnijo. Onstran Save je laška župnija obsegala še svet med Žebnikom in Kompoljem. Za ta južni in vzhodni predel je bil leta 1208 ustanovljen vikariat pri cerkvi sv. Helene v **Loki pri Zidanem Mostu** na levem bregu Save, ki je na severu segal po

¹⁹⁵ 1257 (s.d.); SCHROLL 1876, str. 149–150, št. 99; UB III/241; GZM I/98.

¹⁹⁶ 1269 XI 8; OROŽEN IV/2, str. 40; UB IV/357.

¹⁹⁷ Št. 411 in SELLA/VALE 1941, str. 40.

¹⁹⁸ 1393 (= 1392) XII 28; insert v potrditveni buli papeža Bonifacija IX. 1393 VI 5; GÖTH 1857, str. 248–251; OROŽEN IV/2, str. 13–15; STEKLASA 1913, str. 43–46.

¹⁹⁹ 1398 VI 1; OROŽEN IV/2, str. 119–120.

²⁰⁰ Vpisa v registrature papeža Pavla II. z dne 1. aprila 1468 in 12. julija tega leta, ko je škof papeški komori vplačal letno pristojbino; RG IX, str. 48, št. 301. H Goppu in njegovemu nasledniku PREMROU 1923, str. 291–292. Ob škofovski umestitvi 9. junija 1468 (PREMROU 1923, str. 321–322, doc. XXIII) se Goppo že navaja kot laški župnik.

²⁰¹ OROŽEN IV/2, str. 15 in dalje; gl. tudi VALE 1943, str. 56, 67.

²⁰² AAU Acta 10, fol. 437v (1482 I 17); OROŽEN IV/2, str. 17; VALE 1943, str. 67 (z letnico 1481).

²⁰³ HÖFER 1992, str. 244.

²⁰⁴ HÖFER 1992, str. 234–235.

²⁰⁵ Za laško gospostvo pod Babenberžani gl. RYBÁŘ 1976, o pražupnji posebej str. 221–222.

Gračnici navzgor do Jurkloštra na območju pilštanske pražupnije. Po starem napisu v cerkvi naj bi cerkev dal sezidati in župnijo ustanoviti vojvoda Leopold VI. Babenberški, imenovan Slavni.²⁰⁶ Čeravno listinskega gradiva o tem ni, je zapisu treba verjeti, tudi arhitektura same cerkve sega v ta čas. Prvi znani vikar v Loki je Albert, ki nastopa kot priča v omenjeni listini laškega župnika in savinjskega arhidiakona Leopolda iz leta 1269.²⁰⁷ Z inkorporacijo Laškega menzi tržaškega škofa naj bi podeljevanje vikariata pripadlo slednjemu. Znano je, da je škof Bonomo vikariat morda že pred njegovo imatrikulacijo na dunajski univerzi leta 1528 podelil svojemu varovancu Primožu Trubarju, ki se tu kot župnik omenja še leta 1540.²⁰⁸ Omenjena navedba v zapisniku deželnoknežje vizitacije 1544/45, da glede pravic pri župniji v Loki teče spor med tržaškim škofom – to je bil še vedno Bonomo – in savinjskim arhidiakonom, pravzaprav od leta 1542 laškim župnikom Sigismundom Grabschopfom, ki je bil tudi savinjski arhidiakon, pa kaže, da odnosi niso bili razčiščeni. Držalo bo, da je bila Loka v resnici župnijski vikariat, torej v podelitvi laškega župnika, in da je tržaški škof v tem primeru segel v njegove prostonosti. Da je bila Loka v podelitvi laškega župnika, je razvidno tudi iz Montagnanovega popisa (1592/96).²⁰⁹

Pretežni del loškega vikariata na kranjski strani brez Kompolja, a tudi Širje onstran Save, je pozneje prevzel vikariat pri cerkvi sv. Petra v **Radečah**. Leta 1910 podrta cerkev je imela podobne poznoromanske značilnosti kot župnijska cerkev v Laškem in ni dvoma, da je bila v tej fazi postavljena že v prvi polovici 13. stoletja.²¹⁰ Pripišemo jo lahko posestnikom radeškega gradu. Vikariat naj bi bil ustanovljen leta 1429.²¹¹ Tega, iz ljubljanskih cerkvenih shematizmov prevzetega podatka ni mogoče preveriti, a se tu »fara« vendarle omenja leta 1451.²¹² V tako imenovanem popisu kranjskih cerkvenih dragocenosti iz leta 1526 se cerkev sicer omenja, a ni zapisano, da bi bila »farna«, kar pa velja tudi za tisto v Loki, ki je prav tako ležala v radeškem deželskem sodišču.²¹³ Tudi Pavel Bizancij, ki si je leta 1581 drznil vizitirati župnijo (pieve) v Loki, ima tu le podružnico v gradu (castello), pač pa Montagnana pri popisu loške župnije navaja, da ima župnija v Radečah oskrbovano cerkev sv. Petra z vikarjem, ki ga z učiteljem vred vzdržuje župnik v Loki, in našteva pet njenih podružnic.²¹⁴

Približno v istem času kot v Loki je nastal tudi vikariat pri cerkvi sv. Egidija v **Zidanem Mostu** na levem bregu Save. Prva omemba v začetku 19. stoletja profanirane in ob gradnji južne železnice leta 1847 podrte cerkve sega v leto 1224, ko je vojvoda Leopold VI. Babenberški podelil svoboščine mostu, ki ga je bil dal sezidati poleg cerkve sv. Egidija.²¹⁵ Pripadala je bližnjemu gradu Klauzenštajn (Klausenstein), katerega naloga je bila, da zavaruje most na strateško pomembni točki na sotočju Savinje in Save. Leta 1226 je patriarh Bertold cerkev (capellam sancti Egidii in Ponte) izvzel izpod oblasti laškega

²⁰⁶ OROŽEN IV/2, str. 426–427.

²⁰⁷ 1269 XI 8; OROŽEN IV/2, str. 40; UB IV/357.

²⁰⁸ OROŽEN IV/2, str. 428, 449, tudi 126–129.

²⁰⁹ HÖFLER 1982, str. 74.

²¹⁰ ZADNIKAR 1982, str. 387–389.

²¹¹ OROŽEN IV/2, str. 482.

²¹² 1451 IV 5; ARS.

²¹³ KOBLAR 1895, str. 198.

²¹⁴ HÖFLER 1982, str. 36, 74.

²¹⁵ 1224 II 8; listina, nekdanj v arhivu jurkloštrske kartuzije, je znana le preko regesta iz 18. stoletja; UBSt II/221a; UBKr II/45; GZS V/386; GZM I/57.

župnika ter dovolil, da se ji podari desetina od 100 kmetij, sam pa ji je podaril desetino v vaseh Vrhovo (Freichau) in Šmarčna (Temetsch) ob Savi pod Radečami.²¹⁶

Cerkev »beati Egidii« se v arhivskem gradivu spet omenja leta 1230, ko ji je vojvoda Leopold za svoj dušni blagor in dušni blagor svojih staršev podelil posestvo na drugi strani mosta (quod situm est trans pontem),²¹⁷ leta 1269 pa je dokumentiran kaplan (capellarius) kot priča v nam znani listini savinjskega arhidiakona in laškega župnika Leopolda.²¹⁸ V papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 te cerkve ni, pač pa jo je moral imeti popis iz leta 1323 kot »Capella s. Egidii in Ponte«, le da je, kot pravilno ugotavlja Orožen na podlagi tega popisa v gornjegrajskem urbarju iz leta 1426, v ohranjeni redakciji izpadla.²¹⁹ Kot v drugih primerih se tudi v tem kaže, da je šlo za plemiško ustanovo z župnijskimi pravicami. Dejansko se že leta 1297, in sicer v podelitvi župnije sv. Ruperta v Vidmu ob Savi patriarha Rajmunda, kot priča omenja Simon, savinjski dekan in »plebanus s. Egidii de Ponte Razach«,²²⁰ čeravno nadaljnji podatki govorijo o kapeli in kaplanu. Leta 1331 naj bi bila v patronatu koroškega vojvode Henrika Goriško-Tirolskega, ko je patriarh Pagan kapelanijo »ecclesie sive Capelle S. Egidii de Chlasennstein« podelil Jakobu iz Passaua.²²¹ Da bi upravičil podelitev, je omenjeni Jakob patriarhu predložil privilegije, ki jih je »Leopoldu, vojvodi Koroške« (Loppoldi ducis Karinthie) – gre pač za avstrijsko-štajerskega vojvodo Leopolda VI. Babenberškega – izdal patriarh Bertold. Ta listina tudi potrjuje domnevo, da so Goriško-Tirolski do izumrtja veje z omenjenim Henrikom leta 1335 poleg Kranjske imeli nominalno v rokah tudi laško gospostvo, četudi so ga po miru, ki sta ga leta 1276 na Dunaju sklenila novi nemški kralj Rudolf I. in češki kralj Otokar II, podeljevali Habsburžani.²²²

Nadaljnja zgodovina kapele je povezana s Celjani. Ti so leta 1336 s strani Habsburžanov prejeli Laško kot deželno-knežji fevd v zastavo in ga obdržali do izumrtja rodu leta 1456. Zaradi dolgotrajnih političnih zapletov in bojov za babenberško dediščino po smrti zadnjega Babenberžana leta 1246 je kapela očitno prišla v roke oglejskega patriarha. Kljub prezentaciji Henrika Goriško-Tirolskega je bila patriarhatska tudi omenjenega leta 1331, saj kandidat za kaplana patriarhu ni mogel predložiti kakšne mlajše listine. Po prevzemu laškega gospostva s strani Celjanov se je zanjo začel zanimati šele grof Friderik II. Ta je s pomočjo kaplana Petra de Luna leta 1423 v Rimu dosegel, da mu je papež Martin V. podelil patronat kapele »S. Egidii site prope pontem funiminis Sauue«, a s pogojem, da v to privoli tudi krajevni ordinarij, oglejski patriarh.²²³ Že slabo desetletje zatem, leta 1432, pa ga je Friderik podelil kartuzijanskemu samostanu v Jurkloštru. O tem priča privoljenje papeža Evgena IV.,²²⁴ a je trajalo še dve leti, do začetka leta 1434, da je papež po določeni proceduri izdal inkorporacijsko bulo.²²⁵ Kapela je bila bogato dotirana in

²¹⁶ MLINARIČ 1991, str. 228, po rokopisnem gradivu jurkloštrske kartuzije v ZAC.

²¹⁷ UBSt Erg/42.

²¹⁸ 1269 XI 8; OROŽEN IV/2, str. 40; UB IV/357.

²¹⁹ OROŽEN IV/2, str. 414; gl. o tem tudi pri obravnavani župnije Sv. Lovrenc na Dravskem polju v prejšnjem poglavju.

²²⁰ 1297 IX 7; OROŽEN IV/2, str. 422.

²²¹ 1331 V 30; VALENTINELLI 1858, str. 431; OROŽEN IV/2, str. 423.

²²² Kos 2005, str. 308; za drugo tudi PIRCHEGGER 1962, str. 246; nadrobnosti KOROPEC 1976.

²²³ 1423 VI 25; OROŽEN IV/2, str. 416; nadrobnosti MLINARIČ 1991, str. 228–229, po jurkloštrskem gradivu v ZAC. Privoljenje patriarha Ludovika Tecka je bilo izdano v Bratislavi 4. novembra 1423.

²²⁴ RG Eugen IV., str. 434, št. 2706 (1432 II 18); OROŽEN VI/2, str. 416 (z letnico 1431).

²²⁵ 1434 I 20; nadrobnosti MLINARIČ 1991, str. 229. Omenjeni kaplan Peter de Luna (Petrus Nicolaus de Luna) je ostal na tem položaju vse do začetka leta 1432, ko se mu je spričo inkorporacije ka-

je po vizitacijskem poročilu Polidorja Montagnane iz leta 1569 med drugim pobirala in kartuziji dajala dve tretjini (to je »škofijski del«) žitne desetine po vaseh trboveljske župnije – kot se razbere iz eksempcijske listine patriarha Bertolda iz leta 1226, volilo ustanovnika, vojvode Leopolda VI. –, medtem ko je trboveljski župnik užival eno tretjino (to je »župnijski del«).²²⁶ Vendar je moral biti njen dejanski teritorij zelo majhen, kot neke vrste otok v laški pražupniji. Da bi kdajkoli z dušno oskrbo segla na območje loškega ali poznejšega radeškega vikariata, ni dokazano in tudi ni verjetno.

Med pomembnimi srednjeveškimi cerkvami na območju laške župnije zavzema prvo mesto romarska cerkev Marije Snežne na **Svetini**. Po Valvasorju²²⁷ naj bi jo bili ustanovili celjski grofje. Orožen²²⁸ je opozoril na to, da je na Svetini v resnici obstajala pristava celjskega grajskega gospostva, a arhitektura sama in arhivski podatki kažejo, da je bila cerkev sezidana šele v sedemdesetih letih 15. stoletja, torej so morali zanj poskrbeti šele celjski gradiščani za časa cesarja Friderika III., pač Hohenwarterji (1470–1508).²²⁹ Leta 1480 je generalni vikar oglejskega patriarha prepovedal, da bi se maševalo »in nova structura cappelle S. Marie in Suetina sub plebe de Tiver« brez dovoljenja laškega župnika, tržaškega škofa Antona, ali njegovega vikarja.²³⁰ Kmalu zatem je morala biti ustanovljena kapelanija, katere prvi popis datira iz leta 1540.²³¹ Medtem je za bogoslužje v Marijini cerkvi v **Marijagradcu pri Laškem**, zgradbi iz začetka 16. stoletja s pomembno poslikavo iz leta 1526 po naročila laškega meščana Matije Sticha, skrbela župnijska duhovščina.

10.7.3 Kdaj se je župnija Sv. Križa v **Svibnem** izločila iz laške pražupnije, ni dokumentirano. Na eni strani kaže patrocinijske cerkve na 12. stoletje, na drugi pa navedbi župnije v desetinskem seznamu iz leta 1296 z župnikom (plebanus in Sarfimberch) in v tistem iz leta 1323 z župnijo (Plebes in Scherfenberch)²³² dovoljujeta sklep, da se je bila župnija medtem že povsem osamosvojila in bila kot takšna priznana s strani oglejskega patriarha. Njen nastanek lahko postavimo v prvo polovico 12. stoletja, ko se je, kot domnevajo, osamosvojilo svibensko gospostvo, in jo pripišemo njegovim lastnikom, ki naj bi izhajali iz rodu Puchsov. Prva omemba Svibenskih pa datira šele iz tretje četrtine 12. stoletja (med 1169 in 1175).²³³ Ob ustanovitvi vikariata v Loki pri Zidanem Mostu leta 1208 je morala vsekakor že obstajati. V prvo tretjino 13. stoletja sodi tudi jedro današnje župnijske cerkve, ki se zgleduje po babenberških cerkvah laškega gospostva (Laško, Loka, Zidani Most) in tako razkriva nekdanjo pripadnost laški pražupniji. Župnijski teritorij na severu presega meje svibenskega deželskega sodišča, saj je župnija

pele odpovedal in je kapelanija ostala vakantna. Zato sta Jurij Werneck, župnik v Ložu, in Henrik Rausch, bakalavreat »in decretis« in ljubljanski meščan, 14. marca 1432 pri rimski kuriji prevzela jamstvo za to, da bosta Friderik Celjski in jurkloštrski prior apostolski komori izplačala anate kapele, ki bo inkorporirana kartuziji. 16. februarja 1435 je Friderik obvezo v resnici poravnal, in sicer v letni višini 10 mark srebra; STARZER 1893, str. 86. Mlinaričevo formulacijo (prav tam) je treba v tem smislu dopolniti.

²²⁶ OROŽEN IV/2, str. 418.

²²⁷ VALVASOR IV, str. 360; gl. tudi OŽINGER 1991, str. 260.

²²⁸ OROŽEN IV/2, str. 250.

²²⁹ PIRCHEGGER 1962, str. 180.

²³⁰ AAU, Acta 9, fol. 373r (1480 II 14); VALE 1943, str. 56.

²³¹ OROŽEN IV/2, str. 253.

²³² Št. 415 in SELLA/VALE 1941, str. 41.

²³³ BERNHARD 2006, str. 268 (1169); UBS^t I/564; GZS IV/563; nadrobnosti Kos 2003, o župniji str. 53–56.

do Save segala približno od Renk, ki so sodile k Šentrupertu oziroma Polšniku, in od tod nizvodno do vasi Sava na začetku Podkraja, ki je že pripadala Laškemu oziroma Radečam, tako da je najbolj zahodni del laškega deželskega sodišča južno od Save z Dobovcem sodil pod župnijo v Svibnem. Pač pa je zunaj župnije ostal Žebnik.²³⁴

Ob neujemanju župnijskega teritorija in teritorija deželskega sodišča – na današnjem slovenskem ozemlju prej pravilo kot izjema – lahko pomislimo na dvojje: ali je svibensko gospostvo ob ustanovitvi župnije zajemalo še omenjeni del laškega gospostva ali pa je bila župnija patriarhatska ustanova in ji je patriarh, da bi učinkovito zaokrožil njen teritorij, ob ustanovitvi dodelil še ta del nekdanje laške pražupnije. Žal pa podatkov o tem, komu je župnija pripadala, ni vse do ustanovitve ljubljanske škofije. V arhivskem gradivu je sicer precej omemb svibenskih župnikov – prva datira iz leta 1282 (D. Bertholdus plebanus de Scherphenberch)²³⁵ –, ni pa ohranjenih podelitvenih listin, iz katerih bi se dalo razbrati, ali je bila župnija v polnih patriarhovih pravicah ali ne. Edina zabeležba te vrste iz leta 1319, v indeksu aktov notarja Eusebija de Romagnano,²³⁶ govori o »collatio« (Collatio Plebis S. Crucis in Scherphinberch), ne da bi bila omenjena prezentacija kot v nekaterih drugih primerih v tem viru. Kot smo zapisali, je župnijo po vsej verjetnosti ustanovil patriarh in je bila sprva v njegovih polnih pravicah, nato pa je njen patronat podelil krajevnim posestnikom Svibenskim. Najbrž je v resnici bilo tako in ko sta leta 1379 Svibno odkupila vojvodi Albert in Leopold Avstrijska,²³⁷ je patronat lahko prešel na Habsburžane. Leta 1461 je bila župnija vsekakor v rokah cesarja Friderika III., ko jo je ta inkorporiral stolnemu kapitlju novoustanovljene ljubljanske škofije.

10.8. Župnija sv. Martina na Ponikvi

10.8.1 Ko je Hema Breško-Seliška leta 1043 svojo obsežno posest v svoji »oporoki« podelila ženskemu samostanu v Krki na Koroškem, je iz posesti v »Savinjski dolini« izvzela štiri vasi, in sicer »Teremperch«, »Chotuna«, »Steindorf« in »Sirdosege«.²³⁸ S prvimi tremi ni težav – gre za Dramlje, Hotunje in Kameno. »Sirdosege« je Franc Kos v regestu te listine izenačil s Ponikvo, po novejših raziskavah naj bi to bile Zadrže pri Šmarju pri Jelšah,²³⁹ čeravno je mogoče pomisliti tudi na Sržovico ali Sržovico vzhodno od Ponikve.²⁴⁰ Kakorkoli že, pomembna je ugotovitev, da so vse štiri vasi ležale v mejah ponkavske župnije. S tem je začrtano gospostvo, ki je leta 1043 ostalo zunaj podelitve krški cerkvi. O njem lahko predvidevamo le to, da je bilo njegovo upravno središče pri domnevnem dvoru na Ponikvi, kjer je stala cerkev, saj je moralo kmalu zatem razpasti in so se njegovi posamezni deli združili z deli iz drugih posestev v več gospostev, od katerih je bil najpomembnejši krški fevd Lemberg pri Šmarju, medtem ko je njegov zahodni del pripadel gospostvu v Vojniku, že zunaj župnije, južnovzhodni pa krškemu Anderburgu.

²³⁴ Kos 2003, zemljevid str. 42; Bizjak 1998. Svibensko deželsko sodišče, kot ga dokumentira tako imenovani popis kranjskih cerkvenih dragocenosti iz leta 1526 (gl. Koblar 1895, str. 199–201), je precej obsežnejše, saj sega še v polšniško, šentruperško, trebanjsko in radeško župnijo.

²³⁵ 1282 VI 10; Kozina 1862, str. 78, št. 10; GZL VII/5.

²³⁶ DF I/106, str. 210 (1319 I 3).

²³⁷ Kos 2003, str. 371.

²³⁸ MC I/17; GZS III/126.

²³⁹ Blažnik 1988, str. 525; gl. tudi vnos v zbelovsko-lemberškem uradu iz leta 1498; Koropec 1980B, str. 256.

²⁴⁰ Kovačič 1926A, str. 139; Curk 1990, str. 127. Morda je nanjo pomislil tudi Pirchegger (Pirchegger 1962), ko jo je vnesel v dodani zemljevid kot »Šeržovica«.

Kaže torej, da je župnija sv. Martina na **Ponikvi** nastala v drugi polovici 11. stoletja za posestvo, izločeno iz ozemlja, ki ga je po Hemini smrti prejela krška cerkev, in zaokroženo z deli drugih posestev, zato tudi v tem primeru ne moremo govoriti o prazupniji. Pred tem je to posestvo pač pripadalo pilštanjski prazupniji. Seveda pa je cerkev, z značilnim patrocinijem in na kraju, kjer je arheološko izpričana rimska postaja na prometni povezavi med Celeio in Poetoviono, gotovo starejša, že iz Hemine dobe. Prvi podatki o župniji so šele iz 13. stoletja, tako omemba župnika kot priče (Heinrico plebano de Ponickel) v listini iz leta 1236 o poravnavi nekega spora med gornjegrajskim opatom in priorjem v Jurkloštru²⁴¹ in omemba župnije same (plebi de Ponikel) v dedovanjski pogodbi med bratoma Leopoldom III. in Ulrikom II. Žovneškima iz leta 1262.²⁴² Srečamo jo tudi v seznamu papeških dajatev iz leta 1296 z župnikom (Plebanus in Ponichil) in v popisu kolekt iz leta 1323 (Plebes de Ponikel).²⁴³

Župnija je bila patriarhatska ustanova in takšna pač v patriarhovih polnih pravicah, četudi imamo o tem ob obilici imen župnikov le en konkreten podatek. Gre za podelitev izpraznjenega župniškega mesta leta 1311.²⁴⁴ Leta 1392 oziroma 1393 je patriarh Janez Sobieslavski njen patronat skupaj s patronatom nekaterih drugih župnij na Štajerskem in Kranjskem podelil grofu Hermanu II. Celjskemu,²⁴⁵ osnova za to je bila celjska posest gospostva Lemberg pri Šmarjah v mejah župnije kot tudi Vojnika, pod katerega je sodil velik del župniškega teritorija. Po smrti zadnjega Celjskega leta 1456 je župnija prišla v roke cesarja Friderika III., ta pa jo je namenil za dotacijo kolegiatnega kapitlja, ki ga je leta 1493 ustanovil v Novem mestu. O inkorporaciji ponkovske župnije novomeškemu kapitelju je precej arhivskega gradiva, k inkorporaciji je pripomoglo tudi dejstvo, da je na Ponikvi v tem času župnikoval neki Jakob Nicolai iz Novega mesta, ki je na Ponikvi po letu 1480 nasledil Jakoba Aueršperškega, prvi umeščeni novomeški dekan in od leta 1522 tudi tretji novomeški prošt.²⁴⁶ Turjaški je prišel na Ponikvo leta 1475, pač po cesarjevi volji, pred tem pa je, kot smo videli v prejšnjem poglavju, župnikoval v Črešnjevcu. Jakobu Nicolaiu in ne Turjaškemu je treba tudi pripisati prvo iniciativo za ustanovitev kapitlja. Ko je cesar leta 1492 obvestil Novomeščane, da namerava tam ustanoviti kapitelj, je za člane na prvem mestu priporočil Jakoba Nicolaia, župnika na

²⁴¹ UBS^t II/344; GZS V/663; isti župnik (Henrik) je dokumentiran tudi leta 1245 (GZS V/857).

²⁴² 1262 V 14; UBS^t IV/65; Kos 1996, št. 31.

²⁴³ Št. 424 in SELLA/VALE 1941, str. 41.

²⁴⁴ BAU, Ms. 162/I, fol. 89v (1311 VI 6); OTOREPEC 1995, str. 71, št. 283; RHSt I/1, št. 286.

²⁴⁵ 1393 (= 1392) XII 28; insert v potrditveni buli papeža Bonifacija IX. 1393 VI 5; GÖTH 1857, str. 248–251; OROŽEN IV/2, str. 13–15; STEKLASA 1913, str. 43–46.

²⁴⁶ RICHTER 1971; dokumenti o ustanovitvi kapitlja BARAGA 1995A; gl. tudi tu, poglavje o župnijah na Dolenjskem. Med lapsusi in zmotami, ki so se prikradli v Richterjevo razpravo, je med drugim treba opozoriti na to (gl. tam, str. 78–79), da patriarh ni nasprotoval Jakobu Aueršperškemu, ko ga je cesar Friderik III. leta 1475 prezentiral na župnijo v Šentrupertu na Dolenjskem, ampak mu je župnijo podelil, tako da se ta kot šentrupertski župnik v arhivskem gradivu od takrat dalje redno pojavlja. Bil je pač obenem tudi župnik na Ponikvi, a je imel tam nameščenega vikarja, izpričanega leta 1479 in 1480, ko je, kot piše tudi Richter, zaprosil za odsotnost od župnije zaradi obveznosti pri cesarju; AAU, Acta 9, fol. 281v (1479 V 10), in fol. 397r (1480 V 2). Jakob Novomeški, o katerem govori Santonino leta 1487 kot o župniku na Ponikvi, pa ni Turjaški, ampak Jakob Nicolai. To se razbere iz Santoninove pripombe, češ da je še mlad, saj je bil Turjaški takrat že skoraj dvajset let duhovnik. Sicer pa je Richter citate po protokolih patriarhatske kurije (AAU, Acta) povzel pa Valeju (VALE 1943) in ne po izvorniku. Temu je treba pripisati napako, da se leta 1489 na Ponikvi omenja župnik Janez Novomeški (VALE 1943, str. 259, op. 4: »D. Ioannes Nicolai«), četudi v izvorniku piše »D. Jacobus Nicolai«; AAU, Acta 13, fol. 411v–412r.

Ponikvi.²⁴⁷ Nanj in ne na Turjaškega se je leto zatem obrnil tudi patriarh, ko je izvedel za to namero, in ga poklical na zagovor v Videm.²⁴⁸ Očitno je cesar prav njega predvidel za prvega novomeškega prošta, a sta pretehtali starost in izkušnost Jakoba Turjaškega, ki je kot šentruperški župnik in predstojnik bratovščine Sv. Rešnjega telesa prvi podpisal prošnjo za ustanovitev kapitlja, naslovljeno na cesarja v začetku leta 1493.²⁴⁹ Na prvem zboru kapitlja 16. januarja 1495 sta že nastopila Turjaški kot prošt in Nicolai kot dekan.²⁵⁰

O inkorporaciji ponkovske župnije načrtovanemu kolegiatnemu kapitlju v Novem mestu je govor že od prve listine, privolitve cesarja Friderika III. iz leta 1493, dalje. Kot se razbere iz nekega nedatiranega, kot formula zapisanega dokumenta,²⁵¹ je bila inkorporacija pravno izvedena 1. aprila 1499, s tem dokumentom pa je patriarh župnijo izvzel še izpod oblasti savinjskega arhidiakona in si jo neposredno podredil. Novomeškemu arhidiakonatu je bila priključena šele pod novomeškim proštom in arhidiakonom, obenem pa savinjskim arhidiakonom Polidorjem Montagnanom okoli leta 1590.²⁵²

10.8.2 Z inkorporacijo ponkovske župnije novomeškemu kapitlju so pod kapitelj prišli tudi vsi njeni vikariati, ali drugače, vikariati in župnije, ki so bili od leta 1493 oziroma 1499 dalje v jurisdikciji novomeškega kapitlja, so nekdanj pripadali ponkovski župniji ali se iz nje izločili. Tako je mogoče tudi rekonstruirati njen prvotni obseg. V srednjem veku so v njenih mejah nastali vikariati v Lembergu pri Šmarjah, v Šentjurju, v Šmarju pri Jelšah in v Zibiki.

Prvi med ponkovskimi vikariati je bil bržkone vikariat pri cerkvi sv. Nikolaja v **Lembergu**, četudi o njem praktično nič ne vemo vse do deželnoknežje vizitacije iz let 1544–1545.²⁵³ Prva omemba cerkve, a brez patrocinija, je iz leta 1262, ko sta pri njej (*iuxta capellam sitam sub castro Lengenburch in pede montis*) brata Leopold III. in Ulrik II. Žovneška sklenila dedovanjsko pogodbo.²⁵⁴ Spričo velikega pomena gradu, pod katerega naslovom je cesar Ludovik Bavarec leta 1341 Friderika Žovneškega povzdignil v grofovski stan, je verjetno že takrat imela duhovnika, leta 1335 pa se v Lembergu že omenja desetina, ki jo je patriarh Bertrand skupaj s tistimi v Novi Cerkvi, v Šempetru v Savinjski dolini, v Braslovčah, v Mozirju in v Škalah, ki so jih dotlej imeli v fevdu grofje Vovbrški, podelil omenjenemu Frideriku.²⁵⁵ Desetine v Lembergu se omenjajo tudi v vseh potrditvah te podelitve Celjanom od leta 1369 do leta 1436.²⁵⁶ Ta podatek dokazuje, da je morala v Lembergu vsaj že v prvih desetletjih 14. stoletja obstajati župnija (plebs) z desetino, izločena iz ponkovske župnije. Izročilo sicer pripoveduje, da je bila župnija

²⁴⁷ BARAGA 1995A, str. 97, št. 143.

²⁴⁸ AAU, Acta 15, fol. 563r (1493 XII 20); gl. tudi VALE 1943, str. 459–460, op. 4. Richter (prav tam, str. 79–80), ki povzema Valeja, piše, kot da gre za Turjaškega, arhidiakona v Marki, a iz izvornika se jasno vidi, da gre za njegovega ponkovskega naslednika Nicolaia (*pro officio contra D. Plebanum in Ponichl*).

²⁴⁹ BARAGA 1995A, str. 97–98, št. 144.

²⁵⁰ BARAGA 1995A, str. 101, št. 149.

²⁵¹ BCU, Ms. 1478, fol. 46v–47r.

²⁵² Tako navedba arhidiakona Polidorja Montagnane; HÖFLER 1982, str. 94.

²⁵³ HÖFER 1992, str. 251.

²⁵⁴ UB IV/65; Kos 1996, št. 31; gl. tudi OROŽEN VIII, str. 106, 199–201 (z napačno podmeno, da gre za Lemberg pri Dobrni in tamkajšnjo cerkev sv. Katarine).

²⁵⁵ 1335 IV 1; Kos 1996, št. 158.

²⁵⁶ Gl. GÖTH 1855, str. 255–256, št. 163 (1369 IX 13); str. 269–270, št. 239 (1384 V 3); GÖTH 1857, str. 244, št. 258 (1389 II 12); GÖTH 1858, str. 173, št. 350 (1425 V 6); str. 184, št. 184, št. 430 (1436 VIII 18).

sprva pri cerkvi sv. Pankracija nad trgom in da so jo šele pozneje prenesli k Nikolajevi cerkvi.²⁵⁷ To mnenje bi potrjevalo tudi dejstvo, da je bil eden od dveh letnih sejmov v trgu na Pankračevo, to je 12. maja – drugi je bil v nedeljo po sv. Urhu (4. junij).²⁵⁸ Vendar je temu težko verjeti. Cerkev sv. Pankracija je bila nedvomno grajska kapela s patrocinijem, ki je v tej vlogi izpričan v številnih primerih. Da so za letni sejem izbrali Pankračevo, je povsem razumljivo, saj je bil god sv. Nikolaja (6. december) zaradi vremenskih razmer manj primeren. Tudi označba »kapele« iz leta 1262 »sub castro Lengenburch sub pede montis« govori prej za cerkev pod gradom kot pri gradu.

Kljub pomanjkanju relevantnega gradiva lahko v Lembergu predvidevamo župnijo, ustanovljeno po pobudi Žovneških pred letom 1335 in izločeno iz ponkovske župnije. Leta 1493 oziroma 1499 je bila skupaj z matično župnijo inkorporirana kolegiatnemu kapitlju v Novem mestu, njen poseben status pa dokazuje dejstvo, da je po zapisniku omenjene deželnoknežje vizitacije odvetništvo nad njo imel novomeški prošt in ne celotni kapitelj kot pri župniji na Ponikvi in njenih drugih vikariatih. Vzrok bo pač v tem, da je odvetništvo v Lembergu, ki ga je podedoval po Celjskih, cesar posebej podelil proštu.

Drugi ponkovski vikariat je nastal pri cerkvi sv. Jurija v **Šentjurju pri Celju** (Sv. Jurij pri Anderburgu ali pri Rifniku; Sv. Jurij ob Južni železnici), pripadajoči krškemu gradu Anderburg. Neka cerkev (ecclesia) se tu omenja v listini iz leta 1267, s katero je češki kralj Otokar II. potrdil rabsodbo, da se krškemu škofu povrnejo pravice do tega gradu.²⁵⁹ Leta 1340 se v arhivskem gradivu pojavi vikar »ecclesie Sancti Georii in Anderburch plebis sancti Martini in Punikel«, njen status vikariatne župnije pa potrjuje omemba novozgrajene Marijine kapele na gradu Rifnik (in castro de Reichnek parochie vicarialis ecclesie Sancti Georii in Anderburch) ob ustanovitvi beneficija v njej dve leti zatem.²⁶⁰ V 15. stoletju zasledimo tudi več omemb »fare«. Bila je torej župnijska ustanova in je takšna konec tega stoletja z vsemi pravicami, tudi z odvetništvom, prišla pod novomeški kapitelj.

Da bi bil vikariat pri cerkvi Marijinega vnebovzeta v **Šmarjah pri Jelšah** prav tako iz 13. stoletja, bi dokazovalo ime nekega Henrika, duhovnika Sv. Marije (sacerdos de Sancta Maria), ki se navaja med rabsodniki v sporu med gornjegrajskim opatom in jurklostrskim priorjem glede desetine pri nekaterih kmetijah iz leta 1236.²⁶¹ Identifikacija ni zagotovljena, saj se pod tem patrocinijem lahko skriva marsikatera cerkev, ne nazadnje tudi v Cerkljah na Gorenjskem. Pač pa je zanesljiv podatek o »župniku« (pharrer zu Sand Marein) iz let 1348 in 1349,²⁶² ki se leta 1385 omenja kot »vicari ze Sand Marein pei Lemberg«. ²⁶³ Že v srednjem veku je postala romarska, obdarjena z relikvijami. Takšni (ecclesia S. Marie virginis sub plebe S. Martini in Panigkil sita dotata venerabilibus reliquiis) je leta 1495 patriarh Nikolaj Donato podelil štiridesetdnevne odpustke.²⁶⁴

Cerkev sv. Jerneja v **Zibiki** se prvič omenja leta 1405 kot »S. Bartholomeus prope Landesberch«, ²⁶⁵ leta 1436 pa, in sicer v celjski fevdni knjigi, kot »sand Bartholomee

²⁵⁷ KOVAČIČ 1928, str. 85–86.

²⁵⁸ KOROPEC 1980, str. 274.

²⁵⁹ 1267 II 25; UB IV/587.

²⁶⁰ 1340 I 26; 1342 I 25; oboje po kopiji v StLA BLAZNIK 1988, str. 364 in posebej za Rifnik str. 228.

²⁶¹ UBSt II/344; GZS V/663; GZM I/66.

²⁶² Listini 1348 I 21 in 1349 IV 24 v ARS.

²⁶³ Listina 1385 V 27 v ARS.

²⁶⁴ AAU, Acta 17, fol. 201r–201v (1495 XI 20); VALE 1943, str. 259, op. 3.

²⁶⁵ ZAHN 1893, str. 462.

pharr bei Lanntsperig«. ²⁶⁶ Njeno poimenovanje po Podčetrtku se je splošno uveljavilo, a je v cerkvenem pogledu sodila pod Ponikvo in je bila z njo z vsemi pravicami leta 1493 oziroma 1499 inkorporirana novomeškemu kolegiatnemu kapitelju.

10.9. Pražupnija sv. Mihaela v Pilštanju

10.9.1 Ko je leta 1016 cesar Henrik II. grofu Viljemu II. podelil 30 kraljevih kmetij v Kozjem in to, kar je med drugim imel med Savo, Savinjo in Sotlo, ²⁶⁷ je morala pražupnija s sedežem pri cerkvi sv. Mihaela v **Pilštanju** že obstajati. Dokaz vidimo v tem, da je salzburska nadškofija na ozemlju ob Savi med Sevnico in Sotlo, potem ko ga je leta 1043 prejela od Heme Breško-Seliške, zanj ustanovila novo župnijo v Vidmu ob Savi z značilnim patrocinijem sv. Ruperta, četudi je v Rajhenburgu-Brestanici že obstajala lastniška cerkev sv. Petra. K temu je treba prišteti še župniji v Ponikvi in pri Sv. Križu pri Rogaški Slatini. Namig, da je bila Ponikva posebna posestniška enota, je najti v Hemini podelilni listini krški cerkvi iz leta 1043, v kateri je izstaviteljica, kot je bilo rečeno, iz svoje posesti v »Savinjski dolini« izvzela štiri vasi, ki jih je moč lokalizirati na območje ponkovske župnije. Pač pa je cerkev v Krki prejela območje okoli Rogatca; tudi patrocinij tamkajšnje župnije, Sv. Križ, kaže na mlajšo ustanovo.

Glede na analogije je bila pražupnija v Pilštanju potemtakem patriarhatska ustanova druge polovice 10. stoletja za kronsko ozemlje med spodnjo Savo in mejo s Podravske krajino. Poleg cerkve s povednim patrocinijem sv. Mihaela v samem Pilštanju, kamor je treba postaviti prvo upravno središče tega ozemlja z dvorom še pred podelitvijo leta 1016 – Kozje (Traskendorf; 1130: Trachendorf²⁶⁸) bo slejkoprej označba za vsrediščni okoliš, preden sta bila v Kozjem (Trachenberch; Drachenburg) in v Pilštanju (Peilenstein) sezidana gradova –, je vsaj v Heminem času nastala še lastniška cerkev sv. Petra pod Svetimi gorami (Bistrica ob Sotli), pri drugem upravnem sedežu, ki so ga zatem prenesli na Kunšperk.

Prvi arhivski dokaz o obstoju pilštanjske župnije je omemba župnika (parrochianus de Pilstain) med pričami v listini iz leta 1167. ²⁶⁹ Navajata jo tudi popisa papeških dajatev iz leta 1296 in 1332. ²⁷⁰ Leta 1254 jo je patriarh Gregor de Montelongo po odpovedi tamkajšnjega župnika Roberta inkorporiral benediktinskemu samostanu v Gornjem Gradu in mu priznal še arhidiakonatske pravice. ²⁷¹ Ker pa je bila župnija samostanu od

²⁶⁶ BLAZNIK 1988, str. 91.

²⁶⁷ 1016 IV 15, Bamberg; MC I/12; BRESSLAU 1900/03, str. 440–441, št. 346; GZS III/35; vsebovano tudi v potrditveni listini kralja Konrada II.; 1028 XII 30, Augsburg; MC I/15; BRESSLAU 1909, str. 180–181, št. 134; GZS III/84.

²⁶⁸ Že Franc Kos (gl. GZL III, indeks str. 264 ter Dostavki in popravki; BLAZNIK 1986, str. 174–175) je v nasprotju z dotedanjo identifikacijo pomislil na to, da bi »Traskendorf« moral pomeniti Drešinjno vas pri Celju, mislimo pa, da neupravičeno. Potrditvena listina kralja Konrada II. iz leta 1028 ponavlja Traskendorf, pač pa ima potrditvena listina kralja Lotarja III. iz leta 1130 (1130 X 18, Würzburg; MC I/58; GZS IV/99; OTTENTHAL/HIRSCH 1927, str. 44–46, št. 29) »Trachendorf«. Vsa geografska imena, zaobjeta v Marki, ki jih našteva ta listina (z izjemo Rogatca), so vzeta iz vladarskih darovnic savinjskim grofom iz let 980, 1016 in 1025, tako da Trachendorf, postavljen med Brezje in Rogatec, ne more biti nič drugega kot prejšnji Traskendorf.

²⁶⁹ 1167 (s.d.); MC I/251; UBSt III/5; GZS IV/492.

²⁷⁰ V seznamu iz leta 1296 je vnos »Plebanus de Stayn«, ki nastopa v savinjskem arhidiakonatu med Svibnim in Planino nad Sevnico (Monteparis) (Št. 416), pač napaka za »Peylenstayn«, za leto 1323 SELLA/VALE 1941, str. 40 (Plebes de Pevlenstain).

²⁷¹ 1254 VIII 12; OROŽEN II/1, str. 33; UBSt III/147; GZS VI, 1/240.

rok, jo je ta – kot smo povedali zgoraj – v dogovoru s škalskim župnikom Ortoľom in s privoljenjem patriarha Gregorja že leta 1261 zamenjal za župnijo v Škalah. 5. junija tega leta je patriarh opolnomočil savinjskega arhidiakona, da zamenjavo pravno izvede,²⁷² in 8. julija omenjenega Ortoľa tudi umestil na pilštanjsko župnijo.²⁷³ S tem je župnija ponovno prišla v polne pravice oglejskega patriarha, ki jo je zaradi velikih dohodkov podeljeval svojim klerikom. Tako je patriarh Pagan leta 1318 semkaj postavil Ulrika, Pavlovega sina iz znamenite družine Bojani,²⁷⁴ in leta 1325, ko se je ta Pilštanju odpovedal – namenjena mu je namreč bila župnija v Šmartinu pri Kranju –, generalnega vikarja Friderika iz Čedad, ki pa je župnijo takoj oddal v najem župniku Henriku iz Šenčurja (?; »sancti Georii«).²⁷⁵ Leta 1331 sta omenjeni Ulrik, župnik v Šmartinu, in Friderik župniji zamenjala,²⁷⁶ a se Friderik kot župnik v Pilštanju omenja še večkrat do leta 1342.²⁷⁷ Leta 1346, ko je tu župnikoval Daniel iz Čedad, pa je patriarh Bertrand župnijo ponovno utelesil gornjegrajskemu samostanu, a s pogojem, da bo samostan nanjo nameščal svetne duhovnike, ki jih bo patriarh potrjeval in bodo dolžni, da se udeležujejo arhidiakonatskih sinod.²⁷⁸ To je izpričano leta 1369, ko je novega župnika v Pilštanju patriarhu Markvardu prezentiral gornjegrajski opat.²⁷⁹ Leta 1418 pa naj bi patriarh Ludovik Teck samostanu vendarle dovolil, da na župnijo svobodno namešča vikarje »ad nutum«.²⁸⁰

Z inkorporacijo pilštanjske župnije je samostan prejel tudi njene morebitne obstoječe kot tudi bodoče vikariate, a brez tistih župnij, ki so se bile dotlej izločile iz pilštanjske pražupnije, se pravi brez Vidma ob Savi in Ponikve, kar se razume, a tudi brez Sv. Križa pri Rogaški Slatini, čeravno je bilo tamkajšnje ozemlje krški fevd kot ozemlje pilštanjske župnije. Kljub temu, da je bilo to območje v fevdni odvisnosti od krške cerkve, ta pri tamkajšnjih župnijah in vikariatih ni imela nikakršnih spiritualnih pravic. Enako velja za salzbursko cerkev v Vidmu. Z inkorporacijo Gornjega Grada menzi ljubljanskega škofa leta 1461 je ljubljanski škofiji pripadla tudi pilštanjska župnija z vsemi vikariati, seveda brez Sv. Križa pri Rogaški Slatini, ki je ostal v patriarhatu.

10.9.2 Zaradi zgodovinskih in teritorialnih razlogov lahko domnevamo, da je prvi vikariat na obširnem ozemlju pilštanjske župnije nastal pri **Sv. Petru pod Svetimi gorami** (Bistrica ob Sotli; nekdanj Sv. Peter pod Kunšperkom), četudi v oglejskih popisih dajatev iz let 1296 in 1323 še ne nastopa. Cerkev, v kateri še tičijo predromanske gradbene sestavine, lahko opredelimo kot lastniško cerkev iz časa Heme Breško-Seliške z dvorom, ki ga je pozneje nadomestil grad Kunšperk (Königsberg) na bližnjem hribu. Podobno je s cerkvijo sv. Petra pod gradom Rajhenburg (Brestanica). Pri tem je pomembno tudi to, da približno na sredini med župnijsko cerkvijo v Pilštanju in to pod Kunšperkom leži cerkev sv. Janeza Krstnika v Podsredi, ki jo lahko imamo za krstno cerkev pilštanjske župnije. V nasprotju s tisto v Rajhenburgu pa se kunšperška kot lastniška cerkev ni obdržala – vsaj znamenja ni, da bi se iz nje razvila patronatna župnija. Prve omembe Kunšperka izvirajo

²⁷² 1261 VI 5; OROŽEN V, str. 6 in dalje; RAVNIKAR 2010A, str. 91–92 in posebej op. 31.

²⁷³ 1261 VII 8; OROŽEN V, str. 6–8; UBSI IV/40.

²⁷⁴ 1318 XI 14; DF I/102; LEVEC 1903, str. 13–14, št. 1.

²⁷⁵ BCU, Ms. 1475/II, fol. 1v (1325 I 21); OTOREPEC 1995, str. 106, št. 487; ZENAROLA PASTORE 1983, str. 91; OROŽEN VI, str. 77–78; OTOREPEC 1995, str. 106–107, št. 491 (1325 I 29).

²⁷⁶ OROŽEN VI, str. 78–79.

²⁷⁷ OTOREPEC 1995, str. 187, št. 931.

²⁷⁸ 1346 X 19; OROŽEN VI, str. 37–38.

²⁷⁹ ASU/AN, fasc. 5124 (Gandiolus), fol. 30r (1369 IV 29); OTOREPEC 1995, str. 247–248, št. 1274.

²⁸⁰ OROŽEN VI, str. 39.

iz sredine 12. stoletja, po letu 1185 pa je krški škof grad predal v fevd znamenitemu rodu Kunšperških, ki so bili tako ali drugače sorodstveno povezani s Ptujskimi gospodi.²⁸¹

Prvi arhivski dokaz o vikariatu je navedba Roberta, dekana v Kunšperku (decanus de Chunesperch), na prvem mestu med pričami v listini konjiškega župnika o zamenjavi župnij s studeniškim samostanom leta 1251, o kateri smo govorili v prejšnjem poglavju.²⁸² Sledi poravnava med gornjegrajskim opatom Henrikom in Otonom Kunšperškim iz leta 1257 glede škode, ki jo je slednji med drugim napravil v cerkvi sv. Petra v Kunšperku (apud Chūnsperch in ecclesia sancti Petri), med pričami pa se spet na prvem mestu navaja »dominus Cristanus noster decanus in Chūnsperch«.²⁸³ Naposled se leta 1286 v darovnici Otona iz Kozjega gornjegrajskemu samostanu kot priča na prvem mestu pojavlja »venerabilis Bernhardus plebanus de Chunsperch«.²⁸⁴ Kljub tej označbi pa je cerkev ostala vikariat pilštanske župnije, kar je potrjeno leta 1340, ko se omenja vikar »ecclesie sancti Petri in Chunisperch plebis in Peilnstain«.²⁸⁵ Tako tudi leta 1369, ko je patriarh Markvard gornjegrajskemu opatu sporočil, da je »filialem ecclesiam sancti Petri in Chun-sperch« podelil duhovniku Nikolaju iz Motnika, in sicer zato, ker samostan ni poskrbel, da bi bila cerkev zasedena.²⁸⁶ V gornjegrajskem urbarju iz leta 1426 se v Kunšperku med cerkvami, inkorporiranimi samostanu, in med tistimi, ki pripadajo pilštanski župniji, navaja večni vikar.²⁸⁷

10.9.3 V omenjeni darilni listini iz leta 1286 zasledimo med pričami poleg kunšperškega župnika Bernarda še dva njegova duhovna pomočnika (et suis sociis), Tomaža in njegovega brata Friderika, ter zatem »domino Fridrico in Lansperk, domino Wlffingo in Muntparis«. To pomeni, da sta tega leta vikariata obstajala tudi v Podčetrtku (Landsberg) in na Planini nad Sevnico (Montpreis).²⁸⁸ Od teh ima planinski kronološko in siceršnje prednost pred podčetrtskim.

Grad Planina je eden petih glavnih fevdov krške cerkve v Savinjski krajini, ki so ga upravljale pomembne družine. Predvideva se, da je krška cerkev tu že v 11. stoletju uredila dvor s cerkvijo. Od sredine 13. stoletja je bil v rokah Svibenskih, katerih tukajšnja veja se je imenovala po Planini (Montpreis).²⁸⁹ Pomen gospostva in oddaljenost kraja od župnijske cerkve sta botrovala zgodnjemu nastanku vikariata pri cerkvi sv. Vida v bližnjem **Šentvidu** (Sv. Vid na Planini, Šentvid nad Planino), s patrocinijem, ki kaže na dokajšnjo starost. Srečamo ga tudi v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 s kaplanom (Capellanus in Monteparis),²⁹⁰ v seznamu iz leta 1323 pa ne. To nas navaja k misli, da gre za plemiško ustanovo, ki je pripadla pilštanski župniji kot njen vikariat. Morda je bil prav zato planinski večni vikar edini med štirimi pilštanskimi vikarji, ki je po gornjegrajskem

²⁸¹ Kos 2005, str. 304 in dalje.

²⁸² 1251 (po IV 30); UBSt III/102; GZS VI,1/125.

²⁸³ 1257 (s.d.); UBSt III/240.

²⁸⁴ 1286 I 10; listina v NŠAL; OROŽEN II/1, str. 63; MC V/399.

²⁸⁵ 1340 I 26; BLAZNIK 1986, str. 389 (po kopiji v StLA).

²⁸⁶ 1369 IV 10; listina v NŠAL; OROŽEN VI, str. 375.

²⁸⁷ OROŽEN II/1, str. 316, 320.

²⁸⁸ Iz zapisa se ne vidi, ali gre za duhovnika ali laika, a glede na to, da teh imen ni v rodbinah, ki sta tačas bivali v Podčetrtku in na Planini (gl. Kos 2005, str. 347–348, 342–343), lahko pomislimo na duhovnika. Domnevo podpira tudi naslednja priča, Vulfing s Prežina in gradiščan v Pilštanju, ki z omembo funkcije vodi priče iz laiških vrst.

²⁸⁹ Kos 2003, str. 157 in dalje.

²⁹⁰ Št. 417.

urbarju iz leta 1426 moral plačevati papeške dajatve;²⁹¹ to je dokumentirano že za kaplana v seznamu iz leta 1296.

V listinskem gradivu se cerkev običajno pojavlja s toponimom, redko, in prvič določno šele leta 1446, s patrocinijem, ko jo beležijo registrature papeške komore kot »ecclesia sancti Viti in Mompreis«,²⁹² in zatem leta 1452, ko je Friderik II. Celjski planinskemu vikarju (Pfarherr ze ManpreiB) Janezu Sulivampu dovolil, da uporabi desetino pri Sv. Duhu pred Lokami za ustanovitev Marijine kapelanije »in s. Veitts pfarrkirchen daselbst zu MantpreiB«. ²⁹³ Po Orožnu²⁹⁴ se je na osnovi župnijskih zabeležk iz 17. in 18. stoletja v strokovni literaturi uveljavila teza, da je bil vikariat prvotno pri cerkvi sv. Marjete v trgu Planina in naj bi se, potem ko je pogorelo župnišče, preselil k podružnici sv. Vida, in sicer pred letom 1452, ko se ta prvič omenja kot župnijska cerkev. Temu pač ni mogoče verjeti, saj listinskega dokaza o obstoju župnije pri cerkvi sv. Marjete ni. Držalo pa bo, da je župnik svoje prebivališče preselil v trg, verjetno leta 1439, ko mu je Friderik II. »ze Montpreis in vnserm Markt« podaril hišo,²⁹⁵ s čimer je treba povezati zgodbo o župnišču v trgu. Razume se, da je zatem zaradi lažjega dostopa določene obrede opravljal v trški cerkvi, a župnija je ostala pri Sv. Vidu.

Mislimo, da se vikariat pri cerkvi sv. Lovrenca v **Podčetrtku** (Landsberg, Windisch Landsberg) po letu 1286 spet omenja s kaplanom v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296, takoj za Planino, a pomotoma kot Kamen/Stein v Podjuni (Capellanus S. Laurentij in Juna).²⁹⁶ O zmešnjavi v tem odlomku desetinskega seznama je bil govor že v opombah tu pri Pilštanju in pri obravnavi župnije sv. Lovrenca na Kamnu v četrtem poglavju. Z vikariatom v Podčetrtku se ponovno srečamo leta 1348, ko ga je gornjegrajski opat skupaj s tistim na Planini (ecclesias de Montpareis et Lonsperch) za dve leti dal v najem dvema duhovnikoma, a ju jima ni izročil in sta ga omenjena zato tožila pri patriarhu Bertrandu.²⁹⁷ Podčetrškega vikarja najdemo seveda tudi v gornjegrajskem urbarju iz leta 1426,²⁹⁸ a brez navedbe, da bi moral plačevati papeške dajatve kot tisti na Planini.

Za cerkev sv. Janeza Krstnika v **Podsredi** smo zapisali, da bi ta lahko bila krstna cerkev za pilštanjsko pražupnijo. Grad Podsreda (Hörberg), eden od petih glavnih krških fevdov, je bil zgrajen malo pred sredino 12. stoletja in je delil usodo s Planino.²⁹⁹ O cerkvi ni podatkov vse do gornjegrajskega urbarja iz leta 1426, ko se tu pojavlja vikar.³⁰⁰

Stara je nedvomno tudi cerkev sv. Lovrenca v **Krajini** (Bizeljsko), na območju gradu in gospostva Bizeljsko (Wisell), ki naj bi bilo izoblikovano v 13. stoletju kot protiutež Kunšperku.³⁰¹ Glede na patrocinijski del, ki ga deli s Podčetrtkom, bi bila cerkev lahko še starejša. Kljub mnenju v literaturi, da naj bi bil tu vikariat ustanovljen že v

²⁹¹ OROŽEN II/1, str. 316, 320.

²⁹² 1446 V 5; RG V, št. 04575.

²⁹³ 1452 VII 17; kopija iz 17. stoletja v NŠAL; OROŽEN VI, str. 181–184.

²⁹⁴ OROŽEN VI, str. 176, 181; gl. mdr. tudi PIRCHEGGER 1940, str. 167; CURK 1988, str. 330; drugače KOVAČIČ 1928, str. 90, ki sicer piše, da se vikariat pri Sv. Vidu prvič omenja šele leta 1452.

²⁹⁵ 1439 IV 20; listina v NŠAL; OROŽEN VI, str. 214–215.

²⁹⁶ Št. 418.

²⁹⁷ ASU/AN, fasc. 5120/XII (Gubertinus de Novate), fol. 27v–28r (1348 VIII 14); OTOREPEC 1995, str. 211, št. 1174; OROŽEN VI, str. 224–225.

²⁹⁸ OROŽEN II/1, str. 317, 320.

²⁹⁹ Kos 2005, str. 348–350.

³⁰⁰ OROŽEN II/1, str. 317, 320.

³⁰¹ Kos 2005, str. 252–253.

13. stoletju,³⁰² pa o tem v zgodovinskem gradivu ni sledu, celo sama cerkev se pred 16. stoletjem ne omenja. Bila je podružnica Kunšperka, in šele ljubljanski škof Peter Seebach je tu leta 1564 na prošnjo soseske ustanovil subvikariat, to je vikariat, podrejen kunšperškemu vikarju.³⁰³

Kunšperk, Planina, Podčetrtek in Podsreda so tisti štirje vikariati, ki – omenjeni v gornjegrajskem urbarju iz leta 1426 – tvorijo ogrodje srednjeveške pilštanjske župnije. Edina patronatna župnija v njenih mejah je nastala pri cerkvi sv. Jakoba na **Žusmu** (Dobrina na Žusmu; župnija je zdaj pri cerkvi sv. Valentina). Župnijo so pri dotedanji pilštanjski podružnici leta 1394 s privoljenjem gornjegrajskega opata ustanovili štirje bratje Žusemski (Süssenheim) in jo dotirali z desetiniami, v zameno pa so samostanu predali določeno posest. S tem so dobili pravico do nameščanja župnika, ki so ga morali dajati v potrditev gornjegrajskemu opatu.³⁰⁴ Da se je cerkev izločila iz pilštanjske župnije, je razvidno tudi iz podatka v gornjegrajskem urbarju iz leta 1426, da pilštanjski župnik prejema »ex parte Zussenheim« oziroma »propter capellam in Zussenheim« 5 mark denaričev na leto.³⁰⁵ Gre za običajno odškodnino, ki so jo župniki dobivali od župnikov izločenih župnij. – Žusemski grad, s katerim se je povezovala cerkev, je bil krški fevd, a so ga Žusemski občasno oddajali Celjanom, po izumrtju slednjih leta 1456 pa je postal deželnoknežji. S tem je deželnoknežji postal tudi patronat nad župnijo. Ko je bila pilštanjska župnija utelešena menzi ljubljanskega škofa, je z njo pod škofa samodejno prišla tudi žusemska. Njena prvotna patronatna narava se zrcali tudi v podatku iz deželnoknežje vizitacije 1544/1545, da ljubljanski škof ni bil le njen patron, marveč tudi odvetnik.³⁰⁶

Pilštanjska podružnica je bila tudi Marijina cerkev v **Zagorju pri Pilštanju**, izpričana leta 1458 med krškimi fevdi.³⁰⁷ Omeniti jo je treba zato, ker jo Valvasor našteva med ustanovami celjskih grofov.³⁰⁸ To potrjuje tudi ohranjeni del te cerkve v zgradbi iz obdobja baroka, s celjskim grbom na oboku in freskami slikarjev, ki so v štiridesetih in zgodnjih petdesetih letih 15. stoletja delali za Celjane, med drugim tudi v Jakobovi cerkvi na Žusmu.³⁰⁹ Cerkev je bila postavljena kot romarska – to vlogo je obdržala še v novi vek in jo še okrepila –, zato si je težko predstavljati, da ne bi Celjani pri tem poskrbeli tudi za duhovnika. A o tem gradiva ni, čeravno je verjetno obstajalo, sicer je Valvasor ne bi omenil v vrsti z drugimi celjskimi ustanovami.

Kot je bilo povedano, je pravice gornjegrajskega opata pri pilštanjski župniji in njenih vikariatih z ustanovitvijo škofije v Ljubljani prevzel ljubljanski škof. Pri vseh, ki so bili popisani med deželnoknežjo vizitacijo v letih 1544 in 1545 – Podsreda in Planina namreč manjkata –, je bil škof prezentator in konfirmator, odvetništvo je imel v Pilštanju in na Žusmu, medtem ko je bilo odvetništvo v Podčetrtku in Kunšperku pri tamkajšnjem gospostvu.³¹⁰ Da je bil škof odvetnik v Pilštanju, se razume, odvetništvo na Žusmu pa

³⁰² KOVAČIČ 1928, str. 89; CURK 1988, str. 330; *Cerkev*, str. 175.

³⁰³ OROŽEN VI, str. 407 in dalje.

³⁰⁴ 1394 IV 24; OROŽEN VI, str. 534–536; gl. tudi OROŽEN II/1, str. 155–156.

³⁰⁵ OROŽEN II/1, str. 316, 320; o žusemskem gradu in Žusemskih PIRCHEGGER 1962, str. 236–237; Kos 2005, str. 410–411.

³⁰⁶ HÖFER 1992, str. 234.

³⁰⁷ BLAZNIK 1988, str. 526.

³⁰⁸ VALVASOR IV, str. 360.

³⁰⁹ HÖFLER 2004, str. 27–28, 102–105, 253–254.

³¹⁰ HÖFER 1992, str. 252, 253, 227, 255–256.

je moral zaradi razlogov, ki smo jih nakazali zgoraj, prejeti neposredno od ustanovitelja škofije, cesarja Friderika III.

10.9.4 V okviru pilštanjske pražupnije je treba zaradi razmeroma poznega datuma osamosvojitve obravnavati tudi župnijo **Sv. Križa pri Rogaški Slatini** (zdaj Rogaška Slatina). Rogaški okoliš je bil fevd krške cerkve, izvirajoč iz darovnice cesarja Henrika II. savinjskemu grofu Viljemu II. iz leta 1016 in – kot Ponikva – prvotno v okviru pilštanjske pražupnije. Vendar se je tamkajšnja župnija do leta 1254 že izločila in povsem osamosvojila, tako da je kot Ponikva ostala zunaj podelitve pilštanjske župnije gornjegrajskemu samostanu. Upravno središče tega ozemlja je bilo v Rogatcu na meji z madžarsko Slavonijo, ki se kot »Roas« prvič omenja skupaj s Kozjim v potrditveni listini Lotarja III. krški škofiji iz leta 1130.³¹¹ Za sam grad pa vemo, da ga je do svoje smrti leta 1192 imel v fevdu štajerski vojvoda Otokar VI., a se mu je njegov dedič Leopold V. Babenberški odpovedal, tako da ga je krški škof dal v fevd Konjiškim.³¹² Ker se Rogatec v Hemini oporoki iz leta 1043 še ne omenja, gre za pozneje urejeno posestvo, četudi z upravnim središčem, v katerega nemškem imenu še tiči slovensko poimenovanje. V nasprotju s Ponikvo velja to tudi za cerkev, ki s patrocinijem kaže na 12. stoletje; leta 1130 je verjetno že stala. Odgovora na to, ali se je kot župnija izločila že pod Otokarjem do leta 1192 ali šele po tem letu pod Konjiškimi, katerih veja se je začela imenovati po Rogatcu, ni mogoče dati.

Četudi o sorazmerni starosti župnije, se pravi najkasneje iz časa okoli leta 1200, ni treba dvomiti, so konkretni podatki o njej pozni. Prvi znani podatek o župniku izvira iz leta 1279, ko se omenja Janez, »plebanus de Rochaz«, ki se je v korist bratov nemškega viteškega reda odpovedal cerkvi sv. Petra v Črnomlju z njenimi podružnicami, ki so mu jo ti bili predali.³¹³ V letih 1303 in 1304 je govor o desetinah v ponkovski in svetokriški župniji »med Sotlo in Hudinjo« (den zehenden der zweyer pfarre: zu Ponychel und zu dem Creuce zwuschen der Zatel und der Chödin) oziroma »na tej strani Sotle« (in decimis sitis in plebe Sancte Crucis et in plebe de Ponichel, ex ista parte aque que vulgariter dicitur Sotel), ki sta si jih kot oglejski fevd dotlej delila grofa Ulrik IV. Pfannberški in Majnhard I. Ortenburški in sta jih omenjeni Ulrik leta 1303,³¹⁴ ortenburški del pa patriarh Otobon leta 1304³¹⁵ prepustila Ulriku II. Žovneškemu. V papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296 je verjetno zaradi napake izpadla, pojavi pa se v tistem iz leta 1323 kot »plebes in Rohatz«,³¹⁶ prav oznaka »plebes« govori o župniji, ki ni mogla nastati šele po letu 1300. Drugi znani župnik je Wizman iz Lemberga, ki je pred letom 1319 postal župnik v Slivnici.³¹⁷ Kot je bilo pričakovati, je bila župnija v polnih patriarhovih pravicah, kar je potrjeno ob podelitvi župniškega mesta leta 1358.³¹⁸ Leta 1392 oziroma 1393 je s tu večkrat citirano listino patriarha Janeza, ki smo jo omenili tudi v obravnavni Ponikve, patronat nad župnijo prejel Herman II. Celjski, leta 1456 pa je ta pravica pristala v rokah cesarja Friderika III. oziroma deželnega kneza. Leta 1545 je na župnijo prezentiral rimski kralj,

³¹¹ 1130 X 18, Würzburg; MC I/58; GZS IV/99; OTTENTHAL/HIRSCH 1927, str. 44–46, št. 29.

³¹² GZS IV/802.

³¹³ 1279 I 22; listina v DOZA, št. 834; PETTENEGG 1887, str. 385 (z letnico 1379 in vprašajem). Za to listino gl. obravnavo župnij v Beli krajini tu v osmem poglavju. V Blaznikovi topografiji (gl. BLAZNIK 1988, str. 235–236 in 367) manjka.

³¹⁴ 1303 III 17; GZM II/103; Kos 1996, št. 69.

³¹⁵ 1304 (s.d.); GÖTH 1854, str. 219–220, št. 16; Kos 1996, št. 71.

³¹⁶ SELLA/VALE 1941, str. 41.

³¹⁷ 1319 I 2; DF I/108; OROŽEN I, str. 456–457; RHSSt I/1, št. 1031.

³¹⁸ BCU, Ms. 1472/IV, peta foliacija, fol. 9r–9v (1358 I 23); OTOREPEC 1995, str. 236, št. 1219.

župnika je potrjeval oglejski patriarh, odvetništvo pa je bil pri rogaškem gospostvu,³¹⁹ morda kot odsev tega, da so cerkev postavili posestniki Rogatca.

V srednjem veku sta v mejah svetokriške župnije nastala dva vikariata, eden v samem Rogatcu, ta gotovo že v 14. stoletju, drugi v Kostrivnici, oba ustanovi rogaškega gospostva.

10.9.5 V neki listini iz leta 1364 je govor o »pharchirchen ze Rohats in dem marcht«. ³²⁰ Gre za cerkev sv. Jerneja v **Rogatcu**, postavljeno za potrebe tamkajšnjih tržanov, pri kateri je leta 1364 očitno že rezidiral duhovnik ali vikar. V celjski fevdni knjigi se leta 1436 prvič omenja tudi župnišče (in der stat Rohatsch neben dem pharrhof),³²¹ za katerega pa ni jasno, ali gre zgolj za vikarjevo prebivališče ali – kar je verjetneje – za tržno oziroma mestno rezidenco svetokriškega župnika, ki je dajala streho tudi vikarju. Ker je župnija ostala pri Sv. Križu, moramo v župniku »v Rogatcu«, če ni posebej zapisano, kje natančneje, še vedno videti svetokriškega župnika. Nedvoumni podatki o rogaškem vikarju izvirajo šele iz druge polovice 15. stoletja, prvič iz leta 1486, ko se ta kot večni vikar (perpetuus vicarius ecclesie sancti Bartholomei in Rohatsch) pojavi v sporu med svetokriškim župnikom in župnikom v Kostrivnici glede kanoničnih pravic nad slednjim.³²² O tem sporu, ki se je pozneje razširil še na sam Rogatec, je v aktih patriarhatske kurije v Vidmu več zapisov do leta 1491.

Cerkev sv. Lenarta v **Kostrivnici** (Drevenik; župnija je zdaj pri baročni Marijini cerkvi v Zgornji Kostrivnici) so postavili Celjani, katerih grb se je ohranil v slikanem oknu v prezbiteriju zgradbe iz prve polovice 15. stoletja. V zapisniku deželnokežje vizitacije iz leta 1545 zasledimo zagonetno navedbo, da naj bi župnijo ustanovili Freienstenerji.³²³ Ime kajpak ni izmišljeno – morda gre za kakega iz rodu, poimenovanega po izginulem gradiču nekje južno od Konjic, morda na griču Gradišče nad Pletovarjami,³²⁴ ki se pojavlja do konca 14. stoletja med celjskimi vitezi. Vendar je to za ustanovitev župnije pre zgodaj. Ker je po zapisu iz leta 1545 odvetništvo pripadalo rogaškemu gospostvu, bi lahko šlo za sicer nedokumentirane upravjalce Rogatca v času, ko je bilo gospostvo še v celjskih rokah. O sami cerkvi pa arhivskih podatkov ni do leta 1475, ko se tu pojavi že župnik (plebanus in Castrainicz), ki je brez patriarhovega dovoljenja zasedel cerkev in župnijo (ecclesiam et plebem S. Leonardi loco predicto).³²⁵ Leta 1486 se je pred videmsko kurijo začel odvijati več let trajajoč proces okoli tega, ali sta kostrivniška cerkev in župnik (perpetuus vicarius sive plebanus) odvisna od župnika pri Sv. Križu, ki ga je zaradi nadlegovanja svetokriškega župnika sprožil kostrivniški župnik.³²⁶ Proces bi zaslužil nadrobnejšo obravnavo. Da se je kostrivniška župnija izločila iz svetokriške, pač drži, da pa bi bila slednji inkorporirana (unita), kot je trdil svetokriški župnik, pa očitno ni bilo dokaza, zato je kurija naposled vzela v zaščito kostrivniškega župnika.³²⁷ Podatkov, da bi župnik pri Sv. Križu kdaj prezentiral kostrivniškega vikarja, ni – leta 1545 je bil patronat

³¹⁹ HÖFER 1992, str. 241.

³²⁰ 1364 II 2; ARS; BLAZNIK 1988, str. 236.

³²¹ BLAZNIK 1988, str. 237.

³²² AAU, Acta 13, fol. 309r (1486 X 31).

³²³ HÖFER 1992, str. 256.

³²⁴ Kos 2005, str. 274.

³²⁵ AAU, Acta 5, fol. 235r (1475 X 31).

³²⁶ AAU, Acta 12, fol. 309r (1486 X 30); fol. 320v, 320v–321r (oboje 1486 XII 6); 359v (1487 III 31) in še na drugih mestih tu in v AAU, Acta 14.

³²⁷ AAU, Acta 14, fol. 419r (1491 II 25).

tako kot pri Sv. Križu v rokah rimskega kralja kot deželnega kneza, potrditvev pa pri oglejskem patriarhu.³²⁸ Župnija se je morala torej osamosvojiti že pod Celjani do leta 1456. Enako velja tudi za Rogatec. Tega zapisnik deželnoknežje vizitacije iz let 1544–1545 sicer nima, a Polidor Montagnana navaja, da ga podeljuje nadvojvoda, potrjuje pa patriarh.³²⁹

10.10. Župnija sv. Ruperta v Vidmu ob Savi

10.10.1 Spodnje Posavje se v zgodovinskem gradivu pojavlja osupljivo zgodaj. Po listini, ki se je sicer ohranila le v interpoliranem prepisu iz druge polovice 12. stoletja, je kralj Arnulf leta 895 svojemu vazalu Waltunu podelil v popolno last poleg Krškega na oni strani Save in drugih posestev tudi tri kraljevske kmetije »in marchia iuxta Souwam ... quod Richenburch dicitur«. ³³⁰ Pojem Rajhenburg (Richenburch, Reichenburg) je očitno pomenil širši predel na levem bregu Save, a gotovo tudi utrdbo v današnji Brestanici s pripadajočo ji cerkvijo, ki jo bomo obravnavali v nadaljevanju. Kot je že bilo rečeno pri obravnavi pražupnije v Leskovcu pri Krškem, naj bi bil omenjeni Waltun prednik Heme Breško-Seliške, zato se lahko vprašamo, kaj je bilo s tem posestvom po njegovi smrti. Če ne prej, ga je vladar vzel nazaj vsaj po koncu madžarskih vpadov. Za območje Krškega vemo, da ga je (med rekama Krko in Savo) kralj Konrad II. leta 1025 podelil savinjskemu grofu Viljemu II., ³³¹ za območje na levem bregu Save (med Savinjo in Sotlo) pa je to izpričano z darovnico cesarja Henrika II. leta 1016, o kateri smo tudi že večkrat govorili. ³³² S to posestvijo, ki se je raztezala od Sevnice do Brežic, se ponovno srečamo leta 1043, ko jo je Hema Breško-Seliška odstopila salzburskemu nadškofu Balduinu kot odškodnino za podelitev župnijskih pravic pri njenih lastniških cerkvah na Koroškem. ³³³ To tvori teritorialni okvir na tem mestu obravnavane župnije.

Župnijo sv. Ruperta v **Vidmu ob Savi** (zdaj del Krškega) je potemtakem mogoče opredeliti kot župnijo, ustanovljeno po letu 1043 za salzbursko posest na levem bregu Save z novo cerkvijo, ki nosi značilni salzburski patrocinij. Prav takšen zgodovinski proces smo spoznali že pri župniji v Šentrupertu na Dolenjskem, in tudi tokrat gre za patriarhatsko tvorbo, izločeno iz obstoječe pražupnije, v tem primeru pilštanske. Povedali smo tudi, da pred letom 1043 tu župnije še ni bilo, saj bi jo Salzburg takšno prevzel in ne bi v ta namen postavil nove cerkve zunaj upravnega sedeža v Rajhenburgu, kjer je nedvomno že obstajala lastniška cerkev sv. Petra. Tudi tokrat imamo analogijo s Šentrupertom in lastniško cerkvijo sv. Petra v Gorenjem Mokronogu. Župnija je pokrivala celotno salzbursko ozemlje ob Savi, v njej pa so se v srednjem veku, vzporedno z upravno razdelitvijo tega ozemlja, izoblikovali vikariati v Sevnici, v Brežicah in v Pišecah, medtem ko je cerkev sv. Petra v Rajhenburgu bolj ali manj obdržala samostojni status.

Cerkev sv. Ruperta se v arhivskem gradivu prvič pojavi leta 1155, ko je pri njej (Richenburch apud Sanctum Rödbertum) Henrik Pris v navzočnosti salzburskega nad-

³²⁸ HÖFER 1992, str. 254, za Sv. Križ str. 241–242.

³²⁹ HÖFLER 1983, str. 81.

³³⁰ 895 IX 29, Ötting; MC I/3; GZS II/309; KEHR 1940, str. 208–209, št. 138. O tej, med letoma 1173 in 1191 prenarejeni listini v kopalni knjigi krške škofije gl. zdaj ŠTIB 2014. Gre za vrivek v besedilo, povzeto po avtentični listini, ki ga je, četudi v posodobljeni dikciji, kopist moral vzeti iz neke druge Arnulfove listine za imenovanega Waltuna (Waltunija).

³³¹ 1025 V 11, Bamberg; MC I/14; BRESSLAU 1909, str. 35, št. 32; GZS III/68.

³³² 1016 IV 15, Bamberg; MC I/12; BRESSLAU 1900/03, str. 440–441, št. 346; GZS III/35.

³³³ 1043 I 6; MC I/16; GZS III/124; več o tem gl. v prvem poglavju.

škofa Eberharda (I.) izstavil listino v korist krške cerkve,³³⁴ prvi znani župnik Rupert (Rudibertus plebanus de Richenburch) pa je izpričan v listini salzburškega nadškofa Eberharda (II.) iz leta 1213.³³⁵ Župnijo navaja tudi papeški desetinski seznam iz leta 1296, in sicer z župnikom (Plebanus de Rexchinburch) med župnijami Savnije.³³⁶ Kljub temu, da je župnija nastala za posest salzburške nadškofije, salzburški nadškof pri njej ni imel nobenih kanoničnih pravic. Kot v vseh primerih te vrste v oglejski diecezi je bila v polnih patriarhovih pravicah. Da je patriarh Rajmund leta 1297 župnijo (vacante plebe s. Roberti iuxta Savam), izpraznjeno po smrti župnika Markvarda, podelil Engelbertu iz Brežic na prošnjo (ad preces) Konrada iz Pišec,³³⁷ nas ne sme zapeljati, saj se je pogosto dogajalo, da je patriarh pri podeljevanju župnij, ki so sicer bile v njegovih polnih pravicah, upošteval želje krajevnih veljakov. V tem primeru gre za pomembnega salzburškega ministeriala.³³⁸ Ko je patriarh Pagan leta 1331 župnijo inkorporiral cistercijanskemu samostanu v Kostanjevici, je zanj zapisano, da pripada »ad nostram provisionem ... cum omnibus iuribus suis«.³³⁹ Inkorporacija je bila le delna. Samostan se je obvezal, da bo v cerkvi vzdrževal stalnega vikarja in iz župnijskih dohodkov odvajal papeške desetine, kolekte in druge pristojbine, vikar pa bo podvržen arhidiakonu, pač savinjskemu, ki mu ga bo – ali pa patriarhu samemu – samostan prezentiral. Z župnijo so h kostanjeviškemu samostanu prišli tudi vsi njeni vikariati.

10.10.2 V omenjeni listini iz leta 1213 se med pričami poleg videmskega župnika Ruperta navajajo še trije njegovi duhovniki (sacerdotes eius) Franko, Hartvik in Markvard ter »Rivinus capellanus«. Mikavno bi bilo, če bi v teh treh duhovnikih že videli vikarje za Sevnico, Brežice in Pišcece ter kaplana pri cerkvi sv. Petra v Rajhenburgu. Če zadnje bržčas velja, s prvimi tremi obstoj omenjenih vikariatov še ni dokazan. Prvi konkretni podatki o teh izvirajo šele iz 14. stoletja.

V arhivskem gradivu se najprej pojavi vikariat pri cerkvi sv. Nikolaja v **Sevnici**, in sicer z »župnikom« (pharrer ze Liechtenwald) leta 1323,³⁴⁰ leta 1341 pa je govor o desetinah »in parrochia Liechtenwald«.³⁴¹ Patrocinij cerkve je izpričan leta 1417 z vikarjem »ad capellam sancti Nicolai in Lichtenwald« v sporu med kostanjeviškim opatom in duhovniki videmske župnije.³⁴² Vikariat je v arhivskem gradivu včasih označen tudi kot župnija (plebs) in vikar kot župnik (plebanus), vendar je ostal v odvisnosti od Vidma.

Cerkev sv. Lovrenca v **Brežicah** zasledimo posredno šele v zapisu brežiških mestnih pravic iz leta 1353, ko se med drugim omenja sejem s proščanjem na god sv. Lovrenca,³⁴³ obstoj vikariata pa je potrjen leta 1376, ko se je vanj (pro rectore filialis

³³⁴ 1155 (s. d.); MC I/187/II; GZS IV/358.

³³⁵ 1213 XII 17; UBSI II/124; MC IV,1/169; GZS V/212. Opozoriti je treba na to, da gre, če ni posebej označeno, pri navajanju župnije in župnika v Rajhenburgu za Videm in ne za cerkev sv. Petra v Rajhenburgu. Tako tudi »rajhenburški« župnik iz te listine ni sedel pri cerkvi sv. Petra, kot se sicer bere (gl. npr. KOVAČIČ 1928, str. 92), ampak pri cerkvi sv. Ruperta v Vidmu.

³³⁶ Št 414.

³³⁷ ZAHN 1870B, str. 97.

³³⁸ O njem Kos 2005, str. 339.

³³⁹ 1331 VI 27; VALENTINELLI 1858, str. 431–432; AH I, str. 29–30, št. 13; MLINARIČ 1987, str. 179.

³⁴⁰ MLINARIČ 1987, str. 193.

³⁴¹ BLAZNIK 1988, str. 280.

³⁴² 1417 XII 7; ARS.

³⁴³ BLAZNIK 1986, str. 77. Omemba duhovnika Engelberta iz Brežic leta 1328 (ZAHN 1870B, str. 105; pravilno Hermana, sina pokojnega Engelberta iz Brežic; gl. OTOREPEC 1995, str. 120, št. 560), še ni

ecclesie Sancti Rūperti in Rayn) brez soglasja kostanjeviškega opata vrnil Janez iz brežiške družine Vaist.³⁴⁴ Kljub tem poznim datumom pa ni dvoma, da je cerkev precej starejša. Je ena od treh Lovrenčevih cerkva, ki se pojavljajo vzdolž Sotle – drugi dve sta v Podčetrtku in v Bizeljskem –, in je bila po vsej verjetnosti postavljena v času salzburškega nadškofa Konrada I. (1106–1147), ki je po miru z Madžarsko med drugim utrdil rajhenburški grad in intenziviral kolonizacijo Posavja do Sotle. Leta 1474 je okoli tega, kdo prezentira brežiškega vikarja, prišlo do spora med videmskim župnikom in kostanjeviškim opatom. V patriarhatski kuriji so dali prav opatu in vikariat (perpetua vicaria ecclesie parochialis s. Laurentii in oppido Rayn) je bil podeljen opatovemu kandidatu Konradu Mindorfferju.³⁴⁵

Zaradi geografskega položaja v notranjosti salzburškega ozemlja in značilnega patroninija bo starejša kot sevniška tudi cerkev sv. Mihaela v **Pišecah**, v četrtem središču salzburškega posavskega gospostva z gradom iz 12. stoletja, kolikor bo stara tudi tamkajšnja cerkev. Vendar izvirajo prvi znani podatki o vikariatu šele iz druge polovice 15. stoletja, tako »pfarr« leta 1471³⁴⁶ in »plebs« z vikarjem leta 1478.³⁴⁷ Leta 1417, ko je zabeležen spor med kostanjeviškim opatom in duhovniki videmske župnije, se omenjajo le vikariati v Vidmu, Sevnici, Rajhenburgu in Brežicah.³⁴⁸ Kaj se je z župnijo dogajalo po tem obdobju, pa bo treba še raziskati. Zapisnik deželnokežje vizitacije 1544–1545 je nima, v Montagnanovem popisu savinjskega arhidiakonata 1592/96 pa se cerkev navaja med podružnicami videmske župnije.³⁴⁹ Vikar se tu ponovno pojavi v 17. stoletju, v zapisniku Attemsove vizitacije iz leta 1760 pa beremo, da gre za vikariat videmske župnije, z njo inkorporiran cistercijanskemu samostanu v Kostanjevici.³⁵⁰

10.10.3 Kot je bilo nakazano, ima cerkev sv. Petra v **Rajhenburgu** (danes Brestanica) med videmski vikariati posebno mesto. Glede na zgodovinske okoliščine je morala tu obstajati lastniška cerkev savinjskih grofov še pred podelitvijo tega ozemlja s strani Heme Breško-Seliške salzburškemu nadškofu leta 1043, morda celo vladarjeva še pred podelitvijo tega ozemlja Heminemu predniku Waltunu leta 895, vsekakor pa pred postavitvijo cerkve sv. Ruperta v Vidmu in ustanovitvijo tamkajšnje župnije. Iz zaznambe v popisu salzburških fevdov iz let 1367–1370 se razbere, da naj bi predniki takratnih Rajhenburških tu davno pred tem ustanovili lastno župnijo in naj bi zato ti službo na gradu uživali kot dedno pravico, a jih je nadškof imel le za upravitelje, ki prejemajo dohodke s polja in naturalije.³⁵¹ Mislimo, da se v tej pomembni zaznambi zrcali izvor cerkve in župnije, katere patronat naj bi pripadal posestniku rajhenburškega gradu. Poseben status te cerkve se kaže tudi v tem, da razsodba v omenjenem sporu med kostanjeviškim opatom in duhovniki videmskem župnije glede letnih izplačil samostanu iz leta 1417,³⁵² v katerem

dokaz o obstoju vikariata, kot se bere v literaturi (prim. PIRCHEGGER 1940, str. 153), saj ne vemo, kje je služboval.

³⁴⁴ ASU/AN, fasc. 5130 (Hermanus de Utini), fol. 66v (1376 IV 21); OTOREPEC 1995, str. 255, št. 1318; MLINARIČ 1987, str. 202, o Vaistih v Brežicah Kos 2005, str. 258.

³⁴⁵ MLINARIČ 1987, str. 239; AAU, Collationes, fol. 37r (1474 X 26).

³⁴⁶ LANG 1939, str. 300–301, št. 353.

³⁴⁷ AAU, Acta 8, fol. 294v (1478 V 2).

³⁴⁸ MILKOWICZ 1889, str. 354, in tam navedene listine v Deželnem muzeju, zdaj ARS.

³⁴⁹ HÖFLER 1982, str. 40.

³⁵⁰ OŽINGER 1991, str. 494.

³⁵¹ LANG 1939, str. 352, št. 406; gl. tudi PIRCHEGGER 1962, str. 257.

³⁵² 1417 XII 7; ARS.

nastopajo videmski, sevniški in brežiški vikar, rajhenburškega ni zadevala. Kljub temu se je kostanjeviškemu opatu posrečilo, da župnijo podredi videmski župniji kot njen vikariat, a ne dokončno. Leta 1475 je na župnijo (ad perpetuam vicariam parochialis ecclesie S. Petri in Reichenburg) še prezentiral opat.³⁵³ S tem, ko je kralj Maksimilijan I. leta 1497 Rajnprehtu Rajhenburškemu podelil grad kot deželnoknežji fevd,³⁵⁴ so si Rajhenburški – če že ne prej – prisvojili tudi patronat nad tamkajšnjo župnijo. Zadeva se je zaostрила v prvih letih naslednjega stoletja. Leta 1504 je kostanjeviški opat z apelacijo pri patriarhatski kuriji sicer poskušal uveljaviti svoje pravice, a zaman.³⁵⁵ Takšen položaj – patronat in odvetništvo v rokah Gašperja Rajhenburškega, konfirmacija oglejskega patriarha – je zabeležila tudi deželnoknežja vizitacija leta 1545.³⁵⁶ Zanimiva je tudi navedba v vizitacijskem protokolu goriškega nadškofa Attemsa iz leta 1756, po kateri naj bi patronat in odvetništvo župnije nekdanj pripadala kostanjeviškemu samostanu, a sta zdaj v posesti rajhenburškega gospostva, ki ga ima grof Jožef Attems.³⁵⁷

»Rivvinus capellanus«, ki se poleg videmskega župnika Ruperta in njegovih treh duhovnikov posebej pojavi med pričami v zgoraj navedeni listini salzburškega nadškofa Eberharda (II.) iz leta 1213,³⁵⁸ bo slejkoprej kaplan v rajhenburški cerkvi sv. Petra. Sicer pa se cerkev prvič določno omenja leta 1341, ko se je videmski župnik Janez pri patriarhatski kuriji pritožil zoper Vulfinga, Gundakarjevega sina iz Žalca, vikarja »capelle seu ecclesie sancti Petri de Reichenburg«, ker mu ni odvajal dolžnih dajatev in tudi ne tistega, kar je bilo namenjenega papežu in patriarhu.³⁵⁹ Videmski župnik je tega vikarja imel v Rajhenburgu že dalj časa, in ko je ta obljubil, da bo izpolnjeval določene mu obveznosti, tudi do kostanjeviškega opata, ga je patriarh Bertrand na župnikov predlog potrdil. Ta dokument dokazuje, da si je videmski župnik rajhenburško cerkev medtem podredil kot svoj vikariat, a dejstvo, da je bil tamkajšnji vikar dolžan odvajati patriarhatske in papeške dajatve, priča o njeni nekdanji samostojnosti.

Sicer pa je imel kostanjeviški opat z videmsko župnijo in njenimi vikariati nenehne nevščecnosti, posebej po letu 1360.³⁶⁰ Šlo je za zasedanje župnije in vikariatov z ljudmi brez opatovega soglasja in neplačevanje obveznosti do samostana. Poglavitna vzroka sta bila bržkone dva. Na eni strani je to bilo dejstvo, da župnija ni bila inkorporirana samostanu s polnimi pravicami, kar je med drugim videmskega župnika spodbujalo, da je na vikariate postavjal duhovnike mimo kostanjeviškega opata, in na drugi moč upraviteljev posameznih salzburških gospostev, v Sevnici, Rajhenburgu in Brežicah, ob tem, da so ta imela odvetništvo nad cerkvami. Ta podoba se zrcali tudi v zapisniku deželnoknežje vizitacije 1544/45:³⁶¹ medtem ko je samostan Rajhenburg že izgubil, je v Sevnici in v

³⁵³ AAU, Collationes, fol. 45r (1475 V 24); MLINARIČ 1987, str. 239.

³⁵⁴ RI XIV,2/5267 (1497 IX 9).

³⁵⁵ KOBLAR 1892, str. 57; MLINARIČ 1987, str. 266–267; gl. tudi AAU, Acta 25, fol. 502v–503r (1505 I 25).

³⁵⁶ HÖFER 1992, str. 254.

³⁵⁷ OŽINGER 1991, str. 431.

³⁵⁸ 1213 XII 17; UBSSt II/124; MC IV,1/169; GZS V/212.

³⁵⁹ BAU, Ms. 29 (Gubertinus de Novate), fol. 67 v (1341 VI 6); OTOREPEC 1995, str. 185, št. 921; MLINARIČ 1987, str. 193.

³⁶⁰ MLINARIČ 1987, str. 193, 199 in dalje (po kopijah iz zvezkov patriarhovih notarjev v StLA; za posamezne dokumente gl. OTOREPEC 1995, pod zadevnimi datumi), dalje str. 222–224 in 238; gl. tudi MILKOWICZ 1889, str. 353–354.

³⁶¹ HÖFER 1992, str. 228 (Sevnica) in 234 (Videm).

Vidmu ohranil »Lehenschaft«, to je patronat s prezentacijsko pravico, duhovnike je potrjeval oglejski patriarh, odvetništvo v Sevnici je bilo pri sevniškem gospostvu, v Vidmu pri rajhenburškem. Brežic ta zapisnik nima, a je moral biti polražaj takšen kot v Sevnici in v Vidmu, za Pišece pa, kot smo zapisali, ne vemo, ali se je v 15 stoletju izpričani vikariat ohranil čez prag 16. stoletja.

11. Patrociniji

11.1. Uvod

11.1.1 Pojem patrocinija kot svetniškega zavetništva posamezne cerkve vsebuje dve komponenti. Na eni strani je to cerkev kot »hiša Gospodova« (Domus Domini): kdor prestopi njen prag, uživa varstvo (patronat, patrocinij) Kristusa Odrešenika, Marije, Matere božje, in občestva svetnikov, na drugi so to relikvije določenega svetnika ali svetnikov, ki se hranijo v tej cerkvi, in iz njih izvirajoče milosti.¹ V listinah, ki govorijo o posvetitvi cerkva posameznim svetnikom, nastopa besedna zveza z naslovom (sub titulo), klicem (sub invocatione) ali častjo (in honore). Patrocinij določene cerkve je praviloma tudi patrocinij glavnega ali vélikega oltarja oziroma obratno. Patrociniji stranskih oltarjev ali prizidanih kapel pričajo o razširjanju posameznih svetniških kultov in so pomembni s tega vidika, a dokler se ne povzdignjejo do naslova same cerkve, igrajo drugotno vlogo.

Gre za večplastno teološko in kulturnozgodovinsko problematiko. Na tem mestu se bomo omejili le na tiste vidike tega pojava, ki se povezujejo z razvojem cerkvene teritorialne organizacije v obravnavanem zemljepisnem prostoru, predvsem seveda na kronologijo ter kulturnogeografsko in kulturnozgodovinsko – lahko bi rekli tudi politično – zaznamovanost posameznega patrocinija. V ospredju bodo starejši horizonti patrocinijev, preden ta problematika z vse intenzivnejšo soudeležbo širših laičkih krogov v poznem srednjem veku pridobi nove antropološke in etnološke razsežnosti. Ko si posamezne družbene, socialne in stanovske plasti zaradi dogodkov iz njihovih legend prisvojijo določene svetnike kot patrone-zavetnike in priprošnjike, tudi ob raznovrstnih vsakdanjih tegobah, se povednost posameznih patrocinijev za raziskovanje župnijske mreže zmanjša. Vsekakor pa je narobe, če etnološki pomen posameznega patrocinija, recimo v vlogi zavetništva določenega poklica ali priprošnjštva zoper določene zdravstvene težave, iz poznega srednjega veka preslikamo v obdobje, ko se je ta pojavil prvič.

Ko raziskujemo zgodovino svetniških patrocinijev, se kajpak moramo zavedati, da izpričani patrocinij neke cerkve, če je dokaj pozen, ni samoumevno tudi njen prvotni patrocinij. Zato raziskovalci te tematike svarijo pred pre nagljenimi sklepi. Kljub temu kaže, da se patrociniji v srednjem veku niso spreminjali tako pogosto. Kadar pa so se, je vzrokov več. Tako se je dogajalo, da se je posvetitev cerkve praznovala na neki drug dan kot patrocinij in je svetnik, čigar god je sovpadel z dnevom posvetitve, izpodrinil prvotnega. Drugi vzrok je to, da je patrocinij zelo čaščenega stranskega oltarja nadomestil patrocinij glavnega. Spremembe patrocinijev so narekemale tudi nove pridobitve relikvij ali kanonizacije krajevnih svetnikov, kar pa se pri nas – kolikor vemo – v srednjem veku ni ali pa se je zelo redko dogajalo. Zaradi te okoliščine lahko le za cerkev pri Sv. Primožu nad Kamnikom domnevamo spremembo prvotnega patrocinija sv. Radekunde. Ne nazadnje je treba pomisliti tudi na to, da je neki patrocinij preprosto zastarel in vernikom ni imel več česa povedati, pa so ga nadomestili z drugim, bolj modnim. Pri nas se je dokumentirano najbolj spreminjal patrocinij sv. Janeza Krstnika, znamenje krsne cerkve in kapele, o

¹ Pregledno (z bibliografijo) WURSTER 1998; za povezavo s češčenjem relikvij gl. klasično razpravo DELEHAYE 1930, sicer pa ANGENENDT 1994; za nemški prostor FLACHENECKER 1999.

čemer bomo v naslednjem poglavju še spregovorili. Nekateri patrociniji so nadčasovni in se pojavljajo v vseh obdobjih, tako pri župnijskih kot podružničnih cerkvah. Kljub temu lahko – kadar za to govorijo zgodovinske in krajevne okoliščine – sklepamo na njihovo starost oziroma izvornost. Dodati pa je treba tudi to, da je obnovljena in na novo posvečena ali povsem nova cerkvena zgradba na istem mestu običajno prevzela patrocinij prejšnje.

Uvodoma omenjena dvojnost v pojmu patrocinija velja kajpak za tiste cerkve, v katerih so se hranile svetniške relikvije. Kot je znano, so prve cerkve v pozni antiki postavljali na grobovih krajevnih mučencev ali tudi sicer zaslužnih cerkvenih voditeljev, škofov in diakonov. Četudi so bile cerkve posvečene najprej Kristusu Odrešeniku in zatem Mariji, Janezu Krstniku, Petru in drugim apostolom in svetnikom, se je ta splošni del patrocinija v njihovih naslovih sčasoma opustil in je prevladalo ime svetnika, ki se je v njej posebej častil; lahko sta bila tudi dva ali več, če so doživeli skupno mučeniško smrt ali pa jih je povezovalo skupno krajevno izročilo. Ponekod se je Odrešenikov patrocinij (S. Salvator) ohranil; v primerih, ko za to govorijo tudi zgodovinske okoliščine, lahko ob Odrešenikovih cerkvah pomislimo na zelo staro ustanovo. V novo pokristjanjenih predelih Srednje Evrope so vlogo mučencev poznoantičnega sveta prevzeli zaslužni misijonarji in prvi škofje, v predelih s kontinuiteto romaniziranega staroselskega prebivalstva, zlasti alpskih, pa so se še ohranili krajevni svetniški kulti iz pozne antike.

Na ozemlju, ki ga obravnavamo v tej razpravi, primerov lokalnih svetniških kultov, ki bi se izrazili v patrociniju cerkva, v srednjem veku praktično ni. Znana izjema je patrocinij sv. Nonoza ali Nonozija v Molzbichlu na Gornjem Koroškem, na katerega smo opozorili pri obravnavi zgodovinskih izhodišč v prvem poglavju. Opraviti imamo le s splošnimi patrociniji, ki se redno pojavljajo v širšem zemljepisnem prostoru.

11.1.2 Prvi zanesljivi vir za patrocinije na obravnavanem območju je znamenita *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, ki nam podaja podobo za Karantanijo severno od Drave in Spodnjo Panonijo iz sredine 9. stoletja.² Edina cerkev iz časa sv. Modesta v Karantaniji (ok. 757), navedena s patrocinijem, je Marijina v Gospe Sveti. Med patrociniji cerkva, ki sta jih v Panoniji posvetila salzburška nadškofa Liupram (850, 852/853) in Adalvin (pred Pribinovo smrtjo 860/861 in 865), so izpričani Marija, Rupert, Adrijan (Hadrijan), Janez Krstnik, Štefan, Mihael, Marjeta, Lovrenc in Peter. Kar zadeva sv. Pavla, ki mu je nadškof Adalvin leta 865 posvetil cerkev v kraju Weride, smo negotovi, saj je v vrivku nekaj vrstic zatem govor o cerkvi sv. Petra.³ Od teh cerkva je po pričevanju *Konverzije* le tista sv. Adrijana v Blatenskem gradu imela relikvije naslovnega svetnika (in qua ecclesia Adrianus martyr humatus pausat), a ne vemo, za katerega Adrijana gre; zapisano je le to, da je bil mučenec. Darovnica kralja Ludovika Nemca nadškofu Adalvinu iz leta 860⁴ navaja le kraje in posamezne cerkve brez patrocinijev. V listini, s katero je nadškof Odalbert leta 927 karantanskemu pokrajinskemu škofu Gotabertu prepustil nekaj cerkva na Koroškem, so s patrocinijem poleg Gospe Svete navedene cerkve sv. Petra v Možberku in pri Taggebrunnu, sv. Lovrenca ob Gorčici/St. Lorenzen a. d. Görtschitz in Marijina v Dravskem dvoru (verjetno Tinje). Leta 976 ali 977 ponarejena darovnica kralja Arnulfa z letnico 890 (885), ki ponavlja in razširja darovnico kralja Ludovika Nemca iz leta 860, nam postreže s patrocinijem sv. Ruperta v kraju »Dürnauua«, ki ga bo treba izenačiti z Radgono, in sv. Andreja v Št. Andražu v Labotski dolini.

² O tem gl. tu v prvem poglavju, o cerkvah v Panoniji nazadnje WOLFRAM 2012, str. 201 in dalje.

³ WOLFRAM 2012, str. 78–79.

⁴ O tej in naslednjih listinah gl. nadrobno v drugem poglavju.

Ob možnosti, da so v krajih, ki jih našteva darovnica Ludovika Nemca, obstajale cerkve, četudi niso posebej navedene, pri katerih je salzburški nadškof ustanovil pražupnije, se na Štajerskem in Koroškem severno od Drave že v 9. stoletju pojavljajo naslednji patrociniji: Martin (Hartberg, Lipnica, Kobenz, Fohnsdorf, Pokrnos/Gurnitz), Rupert (Gratwein, Radgona, St. Ruprecht a. d. Raab, Bruck na Muri, St. Rupprecht am Moos pri Beljaku), Lovrenc (St. Lorenzen na Murici/a. d. Mürz, Sv. Lovrenc ob Gorčici/St. Lorenzen a. d. Görtschitz), Andrej (Št. Andraž v Labotski dolini), Mihael (St. Michael a. d. Liesing), Peter (Možberk, St. Peter ob Taggebrunn, Breže) in Marija (Gospa Sveta, Tinje?, St. Marein pri Neumarktu, Pöls). Za Ptuj žal ne vemo, komu sta bili posvečeni v *Konverziji* izpričani cerkvi. Da je bila predhodnica današnje Jurijeve tudi Jurijeva, ni verjeti. Na Gornjem Koroškem severno od Drave se v 9. stoletju pojavi še patrocinijsv. Maksimilijana s cerkvijo v Trebinju/Treffen, nedvomno z relikvijami, katere ustanovitev je mogoče pripisati istoimenskemu samostanu v Öttingu na Bavarskem (878), poleg tega pa sta tu obstajali še freisinški cerkvi sv. Petra v kraju St. Peter im Holz, ki je bila pred tem sicer vladarjeva ustanova, in sv. Mihaela v Požarnici/Pusarnitz. Pred koncem 9. stoletja je nastala tudi freisinška cerkev sv. Primoža in Felicijana na Otoku/Maria Wörth, tudi ta z relikvijami naslovnih svetnikov. V drugi polovici 10. stoletja se tem pridružita ponovno sv. Andrej v Klančah/Glantschach in na novo sv. Lambert v Porečah/Pörtschach am Berg.⁵

Če povzamemo gornje ugotovitve in odštejemo izjemne primere cerkva, v katerih domnevamo obstoj relikvij, se na Koroškem in Štajerskem severno od Drave v 9. in 10. stoletju pojavijo naslednji splošni patrociniji: najpogosteje Martin in Rupert, zatem Marija, Peter, Lovrenc, Mihael in Andrej.

Na koroškem in sedanjem slovenskem ozemlju južno od Drave podatkov o patrocinijskih z redkimi izjemami na obalnem območju ni vse do 12. stoletja, tudi sicer je arhivsko gradivo o cerkvah do tega časa izredno skromno. Če za izhodišče vzamemo zgodovinska spoznanja o nastajanju pražupnij v drugi polovici 10. stoletja, potem bi bil seznam najstarejših patrocinijev naslednji: Marija, Peter, Mihael, Martin, Mohor in Fortunat, Kancijan in tovariši, Danijel, Janez Krstnik, Štefan, Vid, Jurij, Klemen. V primerjavi z območjem severno od Drave preseneča širši izbor svetnikov. Nekatere teh patrocinijev zasledimo tudi severno od Drave – to velja za Marijo, Petra, Martina in Mihaela –, nekaterih tu ni (Lovrenc, Andrej), medtem ko na salzburškem območju manjka vrsta drugih. Območji se seveda razlikujeta tudi, kar zadeva diecezanske svetnike: sv. Ruperta za Salzburg, sv. Mohorja in Fortunata ter sv. Kancijana za Oglej. A glede na različne dejavnike, ki so vplivali na svetniški izbor, tudi vseh patrocinijev na oglejskem območju ni mogoče postaviti pod skupni imenovalc. Kot bomo videli v nadaljevanju, velja to predvsem za zahodno območje, podvrženo vplivu Furlanije, s sv. Danijelom in sv. Janezom Krstnikom ter nekaj drugimi, ki so dokazani nekoliko pozneje, in kajpak v Istri. Odstopanje od razmer v osrednji Sloveniji je opaziti tudi v Prekmurju z madžarskima dinastičnima patrocinijskima sv. Štefana in sv. Ladislava Kralja, ki pa sodita že v mlajšo svetniško plast.

Omenjeni izbor patrocinijev seveda velja za sicer le posredno ugotovljivo, a dovolj zanesljivo plast pražupnij, a tudi za prve lastniške cerkve. Razlogi, zakaj se pojavljajo pravi svetniki in ne kateri drugi, so zgodovinski in jih je mogoče od primera do primera večinoma prepričljivo opredeliti. Za to je poleg opoštevanja izročila iz zgodnjega srednjega

⁵ Za listine gl. v drugem poglavju.

veka potreben pogled v bližnjo ali daljno soseščino, predvsem na Bavarsko in v Furlanijo. Ti sta zanimivi tudi z metodološkega vidika: prva zaradi posredovanja frankovskih svetniških kultov, druga zaradi dediščine pozne antike.

Zavedanje o pomenu patrocinijev za cerkveno pa tudi kulturno zgodovino se je na Slovenskem pojavilo razmeroma zgodaj, četudi je za nas pomembne ugotovitve mogoče dobiti šele z upoštevanjem natančnejše kronologije, kakor nam jo ponuja prav razvoj župnijske mreže.⁶ Pri tem si lahko pomagamo tudi z raziskavami za sosednje dežele, ki so bile že v preteklosti izčrpnje in metodološko bolj dognane.⁷

11.2. Marijini patrociniji

11.2.1 Začetki načrtnega Marijinega čaščenja segajo v leto 431, ko je bila na tretjem ekumenskem koncilu v maloazijskem Efezu (prvi efeški koncil) Jezusova mati razglašena za Božjo porodnico (Theotokos). Na tem koncilu so pod predsedovanjem aleksandrijskega patriarha in cerkvenega očeta Cirila (Kyrillos) sprejeli tudi obhajanje Marijine smrti (Marijinega zaspanja; Koimesis, Dormitio) na dan 15. avgusta, ki ga je za ves Vzhod kot obvezno okoli leta 600 določil bizantinski cesar Mavrikij (582–602). V bolj zadržanem Rimu je bil praznik Marijine smrti vpeljan za časa vzhodnjaških papežev Teodorja I. (643–649) ali Sergeja I. (687–701), njegovo težišče pa se je spričo teoloških diskusij o njenem telesnem vnebovzetju preneslo na Marijino vnebovzetje (Assumptio).⁸ Obhajanje Marijinega oznanjenja, ki je v začetku veljalo za Kristusov (Gospodov) praznik, naj bi bilo v Rimu izpričano že ob koncu 5. stoletja za časa papeža Gelazija I. (492), uzakonjeno pa je bilo na koncilih v Carigradu leta 652 in v Toledu leta 656. V času papeža Sergeja I. se v Rimu pojavijo tudi liturgična besedila za praznovanje Marijinega rojstva, a datumi so tako kot za Marijino oznanjenje še nihali. V tako imenovanem Gelazijevem sakramentarju, sestavljenem okoli leta 750 v merovinškem okolju na območju Pariza po okoli sto let starih predlogah, pa so že zabeleženi štirje glavni Marijini prazniki na dni, na katere jih obhajamo še danes: Marijino očiščenje (svečnica, 2. februar), Oznanjenje (25. marec), Vnebovzetje (15. avgust) in Rojstvo (8. september). Vse te štiri praznike na te dni je za frankovsko območje predpisala še sinoda, ki je v letih 799–800 potekala v Riesbachu, Freisingu in Salzburgu.⁹

Kljub temu, da so že v karolinškem obdobju obhajali vse štiri omenjene Marijine praznike, se je med njimi uveljavila določena hierarhija, ki se je izrazila tudi v cerkvenih patrocinijih in njihovi kronologiji. Najstarejši med njimi je Marijino vnebovzetje, sledita

⁶ Gl. med drugim GRUDEN 1901; STEGENŠEK 1905, str. 185–273 (O svetnikih, ki se časte v gornjegrajskem okraju, z izdatno starejšo bibliografijo); TRUHLAR 1973; ŠKULJ 2011 (popis patrocinijev na Slovenskem na podlagi sedanjega stanja, s preglednicami, a s kronologijo na osnovi zastarelih ali napačnih podatkov); prim. tudi HÖFLER 1986, str. 43 in dalje.

⁷ Za Avstrijo in Bavarsko FASTLINGER 1897; HATHEYER 1950; MITTERER 1992; za Koroško posebej KLEBEL 1927, 1928 in za zgodnji srednji vek EICHERT 2012, str. 240–251; tudi za Nemčijo na splošno DORN 1917; za Frankovsko DEINHARDT 1933; za Furlanijo MARCON 1958; BIASUTTI 1966; MARIN 2002. V želji, da besedila niso preobremenjena z opombami, na tem mestu viri za splošno znane ter v priročnikih in internetnih bazah dosegljive podatke niso navedeni. Kadar ni posebej navedeno, so podatki o zgodnjih patrocinijih v nemških deželah povzeti po Dornovem seznamu; DORN 1917, str. 220 in dalje.

⁸ Gl. npr. SCHILLER 1980, stolpci 88–90; pregledno za to in naslednje SCHIEPEK 2009, str. 153 in dalje, 215 in dalje; o zgodnjem Marijinem čaščenju v Ogleju kot posledici vzhodnjaškega vpliva gl. BRATOŽ 1986, str. 87 in dalje.

⁹ HEFELE 1877, str. 732; *Capitularia* 1, str. 212.

Marijino rojstvo in zatem Marijino oznanjenje, medtem ko Marijino očiščenje pri nas kot cerkveni patrocinij v srednjem veku ni izpričano.¹⁰

11.2.2 Četudi to ni vselej listinsko dokazljivo, je mogoče zatrdati, da so bile najstarejše Marijine cerkve posvečene **Marijinemu vnebovzetju**. Prva cerkev na latinskem Zahodu s tem patrocinijem je bazilika Marije Velike (Santa Maria Maggiore) v Rimu, postavljena takoj po efeškem koncilu leta 431. Zatem se je ta patrocinij hitro razširil po vsem krščanskem Zahodu in velja za enega najpogostejših. Naslov Marije Vnebovzete imajo vse Marijine cerkve v Furlaniji, katerih predhodnice je mogoče datirati v 5. in 6. stoletje, s stolnico v Ogleju na čelu (Oglej, Čedad, Codroipo, Fagagna, Gumin), in stolnica v Kopru. Marijinemu vnebovzetju sta posvečeni tudi za slovensko ozemlje pomembni stolnici v Freisingu (s sopatronom sv. Korbinijanom) in Briksnu (s sopatronom sv. Kasijanom), ki je pred letom 1000 nadomestila stari sedež škofije v Säbnu (Sabiona), pač z istim patrocinijem. Naslov Marijinega vnebovzeta imata na s Slovenci poseljenem ozemlju Gospa Sveta (ok. 757) in tudi verjetno ne dosti mlajša cerkev v Mariji na Zilji. Iz 9. stoletja so cerkve v Dravskem dvoru oziroma v Tinjah in v Labotu, v to stoletje datira tudi morebitna prva, Marijina cerkev na Otoku na Vrbskem jezeru. Če izvzamemo cerkev pri Treh farah v Beli krajini, ki je nastala še v mejah zagrebške škofije, med pražupnijami iz druge polovice 10. stoletja južno od Karavank nosi ta naslov le cerkev v Leskovcu pri Krškem. Pač pa je ena nadaljnja med patriarhatskimi župnijami domnevno iz druge polovice 11. stoletja: Cerklje na Gorenjskem. Marijinemu vnebovzetju sta posvečeni tudi cerkvi v Gradu in v Turnišču v Prekmurju, obe pražupnijski središči; morda je bilo tako tudi z izginulo Marijino cerkvijo v Lendavi. Med ugotovljivimi lastniškimi cerkvami 11.–12. stoletja imajo ta patroconiji Dobrla vas, Lesce pri Bledu in Jarenina.

Najstarejša cerkev z naslovom **Marijinega rojstva** v naši soseščini je v Ratnju (Artegna) v Furlaniji, ki bržkone sega v 7. stoletje.¹¹ Sicer pa podatkov, ki bi nam razjasnili usodo tega patrocinija v naši soseščini, ni. Verjetno se za marsikatero furlansko Marijino cerkvijo z drugim naslovom skriva prvotni patrocinij Marijinega rojstva, a tega iz dosegljivih objav ni mogoče ugotoviti. Enako velja za Koroško. Tudi tam vemo le za eno obstoječo cerkev s tem patrocinijem, in sicer v kraju Berg v Zgornji Dravski dolini, ki bi lahko izvirala iz 11. stoletja.¹² V ta čas, vsekakor pred leto 1100, se datira tudi matična cerkev v dolini Cadore, Pieve di Cadore. Na sedanjem slovenskem ozemlju je cerkva Marijinega rojstva precej, ena od dveh najstarejših bo župnijska v Cerknici, sedež pražupnije iz druge polovice 10. ali začetka 11. stoletja. Vsekakor kaže, da je ta patrocinij pri nas postal aktualen prav v 11. stoletju. Prvotno je bila Marijinemu rojstvu namreč posvečena tudi cerkev na Blejskem otoku,¹³ sezidana po letu 1004 s strani briksenškega škofa, v

¹⁰ Pri obravnavi Marijinih patrocinijev moramo opozoriti na to, da se raziskovalci pogosto zadovoljijo s tem, da jih jemljejo kot splošni Marijin patrocinij, posebno če v naslovu kakšne cerkve ta patrocinij ni natančneje določen. Temu je mdr. podlegel tudi Guglielmo Biasutti pri pregledu najstarejših Marijinih cerkva v videmski nadškofiji; BIASUTTI 1966, str. 24–25. Če upoštevamo dejstvo, da je cerkev morala praznovati patrocinij na določen dan, denimo 15. avgusta ali 8. septembra, potem Marijinega patrocinija v splošnem smislu ni bilo.

¹¹ BURBA 1999, str. 14. Ni znano, da bi prvotno imela kak drug naslov.

¹² KLEBEL 1925, str. 34; *Erläuterungen* 3, str. 213. Da bi bile nekatere Marijine, še iz zgodnjega srednjega veka izvirajoče cerkve na Koroškem (Otok na Vrbskem jezeru, Tinje, Žihpolje, Stallhofen) spričo orientiranosti cerkvene stavbe na sončni vzhod določenega dne, kot ugotavlja Stefan Eichert (EICHERT 2012, tabela str. 246), posvečene Marijinemu rojstvu, listinsko ni dokazljivo in ostaja odprto.

¹³ HÖFLER 1988, str. 224–225, št. 2.

drugo polovico 11. stoletja pa sodi cerkev patriarhatske župnije v Slivnici pri Mariboru. Marijinemu rojstvu je bila prvotno bržkone posvečena tudi cerkev patriarhatske župnije v Trebnjem, ki danes nosi naslov Marijinega vnebovzjetja. Kdaj je bila zgrajena šele leta 1335 izpričana cerkev v Šmarju pri Ljubljani, ne vemo, a bržkone šele v prvih desetletjih 13. stoletja. Pač pa je morda iz 12. stoletja vikariatna cerkev v Polhovem Gradcu. Še v 13. stoletju (ok. 1280) je nastala cerkev Marijinega rojstva v Polšniku na Dolenjskem, v Prekmurju tista v Domanjševcih, morda tudi v Tišini, druge cerkve s tem patrocinijem na Slovenskem pa so mlajše.

Cerkev **Marijinega oznanjenja** v kraju Flambro v Furlaniji se prvič omenja leta 1147¹⁴ – če je tudi prva cerkev v Flambro z župnijo iz 9. stoletja že imela ta patrocini, je vprašljivo, kar velja tudi za cerkev na videmskem gradu (S. Maria del Castello)¹⁵ –, na Koroškem pa je to cerkev v Špitalu ob Dravi s hospitalom ortenburških grofov, omenjenim leta 1191.¹⁶ Kaže torej, da se je ta patrocini v tem zemljepisnem prostoru pojavil šele v 12. stoletju, pri nas pa kakšnih sto let pozneje. V čas okoli leta 1230 sodita župnijska cerkev v Kamniku, prvotno pač posvečena Marijinemu oznanjenju, in cerkev samostana dominikank v Velesovem, ustanovljenega leta 1238. V 13. stoletje sega morda tudi župnijska cerkev v Trziču, gotovo pa – po njeni arhitekturi sodeč – romarska cerkev v Crngrobu pri Škofji Loki. Te naše prve cerkve Marijinega oznanjenja se omejujejo na Gorenjsko, tisti v Kamniku in Velesovem sta celo nastali v vplivnem območju Andeških, ki jim je bržčas treba pripisati zasluge za uveljavitev tega patrocini, saj se na Koroškem po Špitalu ne ponovi. Tem cerkvam lahko dodamo še kostnico pri kranjski župnijski cerkvi, prav tako iz 13. stoletja,¹⁷ kar nas zopet popelje v bližino Andeških.

Marijinemu oznanjenju je posvečena tudi cerkev ženskega samostana v Marenbergu (Radlje ob Dravi), ustanovljenega leta 1251, in nas s tisto v Velesovem opozarja na to, da je bil ta patrocini pogost pri dominikankah. Omenimo naj le samostane v Freiburgu/Breisgau v Gornjem Porenju, v Feldkirchu na Predarlskem, v Schwäbisch Gmündu in v Tullnu na Avstrijskem. Priljubljen je bil tudi med drugimi ubožtenimi redovi 13. stoletja.

11.2.3 Nekaj besed je treba spregovoriti tudi o **Marijinem obiskovanju**. Gre za praznik, ki je prišel v praznični koledar šele v poznem srednjem veku. Prvič je bil omenjen na sinodi v Le Mansu leta 1247. Po prizadevanjih sv. Bonaventure so ga leta 1263 začeli obhajati v samostanih frančiškanskega reda, za kar so leta 1264 pridobili tudi privoljenje papeža Urbana IV. Vendar pa praznik še ni veljal za celotno Cerkev. Zasluge za to ima šele papež Urban VI. (1378–1389), a ta svojega odloka iz leta 1389 ni mogel izpeljati, saj ga je že 15. oktobra tega leta prehitela smrt. Tako je njegovo namero uresničil šele njegov naslednik Bonifacij IX. leta 1390. Bonifacij je tudi določil dan praznovanja, 2. julij, in prazniku dodal odpustke. Ker sta bila tako Urban VI. kot Bonifacij IX. v času vélike shizme izvoljena na rimski strani, nasprotna avignonska stran novega praznika ni priznala – za vso Cerkev je začel veljati šele z odredbo na baselskem koncilu leta 1441.¹⁸

¹⁴ BURBA 1999, str. 23.

¹⁵ Prva cerkev na gradu v Vidmu sega v čas langobardskega kralja Liutpranda (712–744). Ko je patriarh Bertrand leta 1335 posvetil novo cerkev pod gradom, jo je posvetil Marijinemu vnebovzjetju (S. Maria Maggiore), medtem ko je današnji naslov Marijinega oznanjenja dobila šele s posvetitvijo prenovljene zgradbe leta 1735; BURBA 1999, str. 43.

¹⁶ *Erläuterungen* 3, str. 90.

¹⁷ HÖFLER 1988, str. 245, t.7, št. 1.

¹⁸ Gl. o tem tudi HÖFLER 2011, str. 69.

Po doslej znanih podatkih zasledimo ta patrocinij na Slovenskem prvič leta 1461, ko je (26. julija) pičenski škof Jakob, generalni vikar oglejskega patriarha, na novo posvetil cerkev cistercijanskega samostana v Kostanjevici na Krki in za praznovanje posvetitve določil 2. julij.¹⁹ Kako je bilo z nadaljnjo usodo tega patrocinija na Slovenskem, pa bi bilo treba še raziskati. Vsekakor kaže, da se je v resnici uveljavil šele v času baroka, namenili pa so ga – tako kot na nemškem govornem področju – posebej romarskim cerkvam. Zato je za marsikatero v srednjem veku izpričano Marijino cerkev, ki je danes posvečena Marijinemu obiskovanju, denimo za Ptujsko Goro iz okoli leta 1400,²⁰ vprašljivo, če je to njen izvorni patrocinij. Za bratovsko cerkev žiškega samostana v Špitaliču iz leta 1192 to gotovo ne velja, prav tako ne za cerkev v Petrovčah s kapelanijo celjskih grofov iz leta 1442, saj je ta bila še leta 1760 posvečena Marijinemu vnebovzetju.²¹

11.3. Patrociniji karolinškega obdobja

11.3.1 Patrociniji, ki so se razširjali v karolinškem obdobju 9. stoletja,²² imajo deloma izvor še v času Merovingov, a ker pri nas pred nastopom karolinških vladarjev sredi 8. stoletja o novih cerkvah ne moremo govoriti, se lahko omejimo na to obdobje in le na tiste patrocinije, ki so se uveljavili tudi na območju, s katerim se ukvarja ta razprava. Če izvzamemo Marijine patrocinije, o katerih smo že govorili, in diecezanske, ki pridejo na vrsto pozneje, sta to na prvem mestu Peter in Martin, sledijo Mihael, Lovrenc, Štefan in Andrej. S tem, ko smo jih označili kot patrocinije karolinškega obdobja, smo nakazali le čas, ko so se sistematično pojavili, saj so svoj pomen ohranili še v naslednjih obdobjih.

11.3.2 Da bi bil patrocinij **sv. Petra Apostola** prav značilen za Merovinge in Karolinge, kajpak ne moremo govoriti, a so mu v njihovem času posvečali posebno pozornost. Prvo Petrovo cerkev, na svetnikovem grobu na Vatikanskem griču v Rimu, je dal sezidati cesar Konstantin Veliki leta 324 in je postala središče zahodnega krščanstva. V Furlaniji se proti koncu 4. stoletja datira sv. Petru posvečena škofijska cerkev v karnijskem Zugliu. Iz 6. stoletja je Petrova cerkev v Tricesimu, medtem ko se tista v Osoppu zdaj datira v 7., v Ragogni pa v drugo polovico 8. stoletja.²³ Da aktualnost tega patrocinija v Furlaniji ni usahnila, dokazujeta prva cerkev v Rozaču/Corno di Rosazzo iz 8. in v Čenti/Tarcento iz 10. stoletja. Na območju severno od Alp segata v pozno antiko stolnici v Trierju in Kölnu, obe pod vplivom rimske Galije, čeravno bi lahko ta patrocinij dobili šele ob obnovi v 6. stoletju,²⁴ tista v Wormsu je iz začetka 7. stoletja. Sv. Petru je bil posvečen benediktinski samostan, ki ga je okoli leta 696 v Salzburgu ustanovil sv. Rupert, v čast tega svetnika je bila okoli leta 739, v času sv. Bonifacija, postavljena tudi prva stolnica v Regensburgu. Nova stolnica v Salzburgu, ki jo je dal zgraditi sv. Virgil (umrl 784), je ohranila patrocinij sv. Petra, a ga je že v 9. stoletju začel izpodrivati patrocinij sv. Ruperta, medtem ko je Petrov naslov ostal opatiji.

Takšna je na kratko podoba, ki nam jo daje patrocinij sv. Petra do konca 8. stoletja. Njegov pomen se je povečal v okviru državne politike Karla Velikega, usmerjene v

¹⁹ MLINARIČ 1987A, str. 232–233.

²⁰ HÖFLER 2011.

²¹ OŽINGER 1991, str. 627.

²² Priročnik vir za nabor cerkvenih in oltarnih patrocinijev kot tudi za s tem povezane relikvije v Nemčiji in Franciji karolinškega obdobja je SCHLOSSER 1892 (z objavo citatov iz izvornih listin in drugih pisnih virov).

²³ CAGNANA 2001, str. 108.

²⁴ EWIG 1960A, str. 10 in dalje, 21–22.

Rim in obnovo rimskega cesarstva, ki je doživela vrhunec s Karlovim kronanjem v Rimu leta 800. Ali sta bili domevni misijonski središči 9. stoletja v Šentpetru pri Ljubljani in v Šempetru v Savinjski dolini – tudi domevno – posvečeni sv. Petru v tem duhu ali pa gre preprosto za oglejski vpliv, je težko presoditi, a so oglejski patriarhi takrat uživali zaščito karolinških vladarjev in delovali po njihovih smernicah. Morda je pomembno tudi to, da – v nasprotju z območjem tržaške škofije (Trnovo, Tomaj) – razen omenjenih dveh nobeno od oglejskih pražupnijskih središč druge polovice 10. stoletja in začetka 11. stoletja ne nosi Petrovega naslova. Pač pa se v tem času srečamo z drugim pojavom, o katerem smo v prejšnjih poglavjih spregovorili že večkrat, namreč, da se Petrov patrocinij v tem času povezuje z lastniškimi cerkvami, ki so jih postavljali upravitelji vladarjevih posesti pri svojih sedežih in za svoje potrebe, čemur so sledili tudi tisti, ki jim je vladar ta posestva podelil v last. Na Koroškem sodita v to vrsto že karolinški zgradbi na Krnskem gradu in v Brežah. Prvo takšno cerkev južno od Drave domnevamo že v Rajhenburgu, ki ga je leta 895 iz rok kralja Arnulfa prejel plemeniti Waltun. V čas po letu 980 je treba datirati cerkev savinjskih grofov v Vitanju, cerkev sv. Petra v Gorenjem Mokronogu pa bo bržkone stala še pred podelitvijo kronskega ozemlja »med Savo in Mirno« grofu Viljemu II. leta 1016, saj je tamkajšnja župnijska cerkve sv. Ruperta v Šentrupertu šele iz časa po letu 1043. Drugi dve Petrovi cerkvi iz te skupine sta še pod Kunšperkom (Sv. Peter pod Svetimi gorami) in v Preddvoru na Gorenjskem, ki ju lahko pripišemo savinjskim grofom. Po istem vzorcu so na Gorenjskem nastale še cerkve v Radovljici, v Naklem in v Komendi, lahko tudi v Ložu na Notranjskem. Na primorski strani vzbuja pozornost cerkev sv. Petra v Ospu, ki je glede na zgodovinske podatke morda leta 1067 že stala. To je le nekaj očitnejših primerov, gotovo pa jih je bilo še več.

11.3.3 V nasprotju s sv. Petrom, katerega čaščenje je izhajalo iz rimske smeri, velja patrocinij **sv. Martina Škofa** za merovinškega.²⁵ Kult v panonski Savariji (danes Szombathely na Madžarskem) rojenega Martina (ok. 316/317– 397), tretjega škofa v Toursu, zaslužnega za učvrstitev krščanstva v Galiji, je spodbudil življenjepis (*Vita Sancti Martini episcopi et confessoris*) spod peresa njegovega mlajšega tovariša Sulpiciusa Severa. Ta spis je nastal še za Martinovega življenja, zatem pa sta svetnika z življenjepisom počastila še Martinov naslednik v Toursu, škof Gregor, in v 6. stoletju na merovinškem dvoru delujoči pesnik Venancij Fortunat. Čaščenje sv. Martina kot nacionalnega zavetnika Galije se je okrepilo tudi, ko je njegov plašč (cappa) pristal v kronski zakladnici frankovskih kraljev, a se svetnik spričo konkurence s strani sv. Dionizija v Parizu in sv. Remigija v Reimsu na dvoru ni mogel uveljaviti kot izključni zavetnik. Njegov kult se je razširjal predvsem s strani cerkvene hierarhije, zlasti po škofijskih mestih, v katerih je v 6. in 7. stoletju vzniknila vrsta njemu posvečenih cerkva. V 6. stoletju naj bi mu bila posvečena tudi prva stolnica v Mainzu. V 6. stoletju so sv. Martinu posvetili tudi prve cerkve v Italiji, v Rimu, Paviji in Raveni.²⁶ A do pravega razmaha Martinovega kulta v Italiji v tem zgodnjem času še ni prišlo.

Za nas je pomembno, da se je Martinov patrocinij zgostil prav v času karolinških vladarjev na jugovzhodu cesarstva; o tem govori zgodovinsko gradivo, ki smo ga omenili zgoraj. V drugi polovici 9. stoletja so tu Martinove cerkve dokumentirane ali pa jih upravičeno domnevamo v kraju Traismauer ob Donavi, zatem v Kobenzu, Fohnsdorfu, Hartbergu in Lipnici na Štajerskem ter v Pokrnosu/Gurnitz na Koroškem. Ob tem je

²⁵ EWIG 1961; EWIG 1962; THACKER 2000, str. 3 in dalje.

²⁶ MAUSKOPF DELIYANNIS 2012, str. 173 in dalje.

zgovorno, da se je v Furlaniji ta patrocinij bržkone pojavil šele na prelomu tisočletja. Današnja cerkev sv. Martina v kraju Marano Lagunare je s tem patrocinijem izpričana šele leta 1566, medtem ko naj bi bila tamkajšna cerkev, v kateri se je odvijala sinoda pod patriarhom Severom leta 590, posvečena sv. Janezu Krstniku.²⁷ Zato ostaja odprto, ali so zgodnesrednjeveške cerkve iz 7.–8. stoletja, prednice današnjih cerkva v S. Martinu di Ovaro v Karniji, S. Martinu d'Asio in v Rive d'Arcano,²⁸ tudi imele ta patrocinij. Izjema bo benediktinski samostan sv. Martina v Belinju pri Ogleju, katerega ustanovitev ali obnova se pripisuje patriarhu Maksenciju (811–833), zvestemu privržencu Karla Velikega. Cerkev sv. Martina pri kraju Terzo (S. Martino di Terzo), ki se kot toponim omenja leta 1036 med vasmi v darovnici patriarha Popona ženskemu samostanu sv. Marije pri Ogleju,²⁹ je slej ko prej rezultat kolonizacije po prenehanju madžarskega pustošenja. Med samimi še ne povsem pokristjanjenimi Madžari se je čaščenje sv. Martina razmahnilo z ustanovitvijo benediktinske vélike opatije v Pannonhalmi (Mons Sancti Martini) v bližini njegovega rojstnega mesta leta 996.

Ob povedanem morda ne preseneča, da se pražupnijska središča s cerkvijo sv. Martina pojavljajo le na Štajerskem in Koroškem. Na Spodnjem Štajerskem sta to Lipnica in Laško, h Koroški južno od Drave je sodilo Šmartno pri Slovenj Gradcu. Lastniške cerkve ali prve odcepljene župnije s tem patrocinijem so Sv. Martin/St. Martin pri Beljaku, omenjen s kraljevim dvorom leta 979, in Ponikva iz časa pred letom 1045, na Koroškem južno od Drave sta še Bistrica na Zilji in Libelice, na Spodnjem Štajerskem Kamnica, ki ji sledijo Šmartno na Pohorju, Hajdina, Šmartno ob Paki in Šalek. Na Kranjskem pražupnije z Martinovim naslovom ni, pojavijo pa se lastniške cerkve in prve odcepljene župnije. V rodinsko-radovljiški pražupniji so to Bled-Grad in Srednja vas v Bohinju, v mengeški Dob in Moravče, v kranjski Šmartin pri Kranju. Glede na razporejenost Martinovih cerkva v rodinsko-radovljiški pražupniji, kamor sodita Bled in Bohinj, in arheološko lokaliteto lahko v ta zgodnji čas postavimo tudi cerkev v Žirovnici, pri kateri pa do ustanovitve župnije ali vikariata v srednjem veku ni prišlo. Podoben je položaj v Šmartnem pri Cerkljah, kjer lahko, kot je bilo zapisano, predvidevamo prvo cerkveno središče cerkljanske župnije. Leta 1118 se že omenjata tudi Martinovi cerkvi v Trbojah pri Kranju – današnja je posvečena Materi božji – in v Šmartnem pod Šmarno goro. Ta vzorec se pozneje ponovi pri vikariatih starološke pražupnije v Poljanah in Žireh, vikariat z Martinovim patrocinijem je nastal tudi v šentpetski ljubljanski pražupniji, in sicer na Igu. Med Martinovimi cerkvami na Dolenjskem se je v srednjem veku na stopnjo vikariata povzdignila le tista v Šmartnem pri Litiji, v Beli krajini je znana župnija v Podzemlju, cerkniška pražupnija pa takšne cerkve ne premore. V Posočju je bila sv. Martinu prvotno posvečena župnijska cerkev v Tolminu, ki smo jo interpretirali kot lastniško cerkev oglejskega patriarha. Lahko bi nastala še v okviru kronske posesti 10. stoletja; s tem bi se dal pojasniti pojav tega patrocinija na območju pod furlanskim vplivom. Na Primorskem pa je treba omeniti še cerkev v Hrenovicah v tržaški škofiji, za katero smo zapisali, da po vsej verjetnosti ni bila sedež pražupnije, marveč da se je izločila iz Slavine. Tudi v tem primeru se kaže severnjaški vpliv. V poznejših stoletjih je Martinovih cerkva seveda več. Med te sodita tudi župnijski cerkvi v Martjancih in v Kobilju v Prekmurju.

²⁷ BURBA 1999, str. 28.

²⁸ CAGNANA 2001, str. 108, 110. Avtorica meni, da gre za lombardski patrocinij.

²⁹ HÄRTEL 2005, str. 73–75, št. 1.

11.3.4 Čaščenje sv. Mihaela Nadangela se je spočelo na Vzhodu in se razširilo na Zahod v 5. stoletju, kot to dokazuje cerkev, ki jo je nadangelu v Rimu posvetil papež Leon I. leta 452 pred pohodom nad Hune v Severni Italiji.³⁰ Dan posvetitve te cerkve (Dedicatio S. Michaelis), 29. september, je bil prevzet v rimski praznični koledar in ga sredi 8. stoletja navaja tudi tako imenovani Gelazijev sakramentar. Mihaelov kult na Zahodu pa je sprožilo šele njegovo prikazovanje v gorah na polotoku Gargano (Monte Gargano) ob Jadranskem morju v Apuliji. Tu je zelo obiskano in obdarjeno svetišče zraslo že ob koncu 5. stoletja, njegov pomen pa se je povečal za časa langobardske beneventanske vojvodine, ki jo je od leta 647 vodil vojvoda Grimoald. Ko so Bizantinci iz Neaplja leta 650 krenili proti Sipontu, današnji Manfredonii, jih je Grimoald z nadangelovo pomočjo ustavil in premagal; v koledarjih je zmaga v znamenju nadangelovega prikazanja (Apparitio S. Michaelis) označena z 8. majem.³¹ S tem je sv. Mihael poleg sv. Janeza Krstnika postal drugi zaščitnik Langobardov. Čeprav je po hierarhiji naslednje Mihaelovo svetišče na Zahodu, Mont Saint-Michel v Normandiji, nastalo že nekaj desetletij po prikazanju, leta 709, se je patrocinij sv. Mihaela zaradi sorodstvenih povezav langobardske vladarske dinastije z bavarskimi Agilofingi uveljavil predvsem na Bavarskem. Tu sta vojvoda Odilo in Tassilo III. sredi in v drugi polovici 8. stoletja ustanovila vrsto benediktinskih samostanov s cerkvijo, posvečeno sv. Mihaelu, večinoma ob jezerih: Staffelsee, Herrenchiemsee, v katerem sta bila krščena karantanska kneza Gorazd in Hotimir, Mattsee, Mondsee, kjer sv. Mihael nastopa skupaj s sv. Petrom, Michaelsbeuren. Nadangela so za svojega seveda sprejeli tudi Franki kot zmagovalci nad Langobardi, a obenem tudi njihovi dediči. Za to se je posebej zavzel Karel Veliki; na sinodi v Mainzu leta 813 se sv. Mihael poleg sv. Petra in Pavla, Janeza Krstnika, Marijinega vnebovzvetja, sv. Remigija, sv. Martina, sv. Andreja in Marijinega očiščenja navaja med prazniki, predpisanimi za celotno državo.³²

Sv. Mihael Nadangel je s svojo simboliko nebeškega vojskovodje in zmage dobrega nad zlom kajpak nad vse nagovarjal vladarje. Kot posebnega zavetnika cesarstva so ga častili tudi vladarji otonske in salijske dinastije, posebej cesar Henrik II., ki je leta 1022 – tako kot njegovi predhodniki Karel Veliki, Oton I. in Oton III. – obiskal gargansko svetišče. Pod nadangelovo zaščito naj bi Oton I. leta 955 premagal Madžare na Leškem polju. Sicer pa naj bi mu posvečevali predvsem cerkve na zavzetih poganskih območjih v severni Nemčiji in med tamkajšnjimi Slovani. Ob tem se razume, da ta patrocinij v 9. stoletju srečamo tudi med cerkvami na ozemlju, poseljenem s Slovenci. Na Koroškem severno od Drave sodita v ta čas bržkone cerkvi v Požarnici na Lurnskem polju in v Škofičah ob Vrbskem jezeru. Na oglejskem območju imajo Mihaelov naslov kar štiri pražupnije: Rožek in Šmihel pri Pliberku na Koroškem, Mengeš na Gorenjskem in Pilštanj na Štajerskem. Kot je bilo rečeno pri obravnavi pražupnije v Hočah, lahko brez pomisleka v 10. stoletje postavimo tudi cerkev v Razvanju, domovno prvo središče hoške pražupnije. Iz 11. stoletja bosta na Koroškem cerkvi v Brnci pri Beljaku in v Železni Kapli, enako velja še za cerkev v Biljani v Goriških Brdih, iz 12. stoletja so Šmihel pri Novem mestu,

³⁰ Arheološke raziskave na lokaliteti okoli leta 800 opuščene cerkve na Via Salaria kažejo, da je bila sezidana že v drugem četrtletju 5. stoletja; SENSÍ 2007, str. 245–247; splošno o kultu sv. Mihaela v srednjeveški Evropi gl. BOUET/OTRANTO/VAUCHEZ 2007.

³¹ OTRANTO 1983; THACKER 2000, str. 11–15; JOHNSON 2005, str. 37–41. O tem na kratko poroča tudi Pavel Diakon v svoji *Zgodovini Langobardov*; GRAFENAUER 1988, str. 176–177, kap. 46. V literaturi se začetek Grimoaldovega vladanja v Beneventu pogosto postavlja v leto 651, omenjena zmaga pa v leto 663, ko je Grimoald že postal kralj. Leto 663 je tudi sprejeto v praznične koledarje.

³² *Copitularia* 1, str. 270.

Črešnjevec na Štajerskem in morda tudi Vransko. Sumljive so Kamnje v Vipavski dolini, a o tamkajšnji cerkvi iz tako zgodnjega časa ni nič znanega, prav tako ne o cerkvi v Pišecah na Brežiškem. Medtem sta Dovje na Gorenjskem in Bloke na Notranjskem rezultat mlajše kolonizacije. Na območju koprške škofije utegnejo biti zelo stare Mihaelove cerkve v Tinjanu, Krkavčah in Kaštelu. Med cerkvami pozne antike in zgodnjega srednjega veka v Furlaniji Mihaelov patrocinij ni dokumentiran, pač pa je bila nadangelu posvečena benediktinska opatija v Červinjanu. Listinsko je izpričana sicer šele leta 912, ko ji je italjski kralj Berengar I. potrdil dotedanja posestva in pravice, a je po vsej verjetnosti langobardska ustanova 7. ali 8. stoletja.³³ Ko je patriarh Popon leta 1036 Červinjan in nekaj drugih vasi v bližini podelil ženskemu samostanu sv. Marije pri Ogleju, opatije tu ni bilo več, pač pa namesto nje župnija.

Ob predstavi sv. Mihaela kot vojskovodje in zmagovalca nad zlom se je že v frankovski dobi izoblikovala tudi njegova predstava spremljevalca duš po smrti. To se je posebej izrazilo v patrocinijih karnerjev oziroma kostnic, o čemer bomo spregovorili v naslednjem poglavju.

11.3.5 Cerkev nad grobom **sv. Lovrenca**, diakona papeža Siksta II. in mučenca pod cesarjem Valerijanom (253–260), zunaj rimskega obzidja (S. Lorenzo fuori le mura) je dal postaviti že cesar Konstantin I. leta 330. Skupaj s sv. Štefanom Prvim mučencem, katerega truplo so iz Jeruzalema in prek Konstantinopla leta 425 prepeljali v Rim in ga shranili poleg Lovrenčevega v kripti omenjene cerkve, velja za zaščitnika večnega mesta. V Furlaniji sta mu bili posvečeni cerkvi v kraju Buia iz 6.–7. stoletja in v Tolmezzu iz 7. stoletja.³⁴ Kljub temu, da njegovega praznika – kot tudi Štefanovega – ni med tistimi, ki jih je sinoda v Mainzu leta 813 predpisala za celotno frankovsko državo, lahko ta patrocinij uvrstimo med karolinške. Vzroka sta dva: najprej to, da se je kult sv. Lovrenca gojil že v poznoantičnem Lorchu (Lauriacum) ob Donavi na Zgornjem Avstrijskem in se ohranil prek praga zgodnjega srednjega veka, zatem v Rim usmerjena politika Karla Velikega. Kot kaže zgodovinsko gradivo, ga je že v 9. stoletju pospeševal tudi Salzburg. V ta čas sodita med drugim cerkvi sv. Lovrenca v kraju St. Lorenzen a. d. Mürz na Gornjem Štajerskem in ob Gorčici/St. Lorenzen a. d. Görtschitz, obe sedež pražupnije. Zanimivo pa je, da na oglejskem območju vzdolžno od Soče pražupnije s patrocinijem sv. Lovrenca ni. V drugo polovico 10. stoletja sodi lastniška cerkev na Kamnu/Stein v Podjuni, vse druge so mlajše, a še te sprva omejene na Štajersko: Sv. Lovrenc na Pohorju, Sv. Lovrenc na Dravskem polju, Podčetrtek, Bizeljsko in Brežice. Na Dolenjskem se tem pridružuje Raka, ki bi lahko nastala že v 11. stoletju. Sicer pa kaže, da so marsikje, tudi v osrednji Sloveniji – značilen zgled za to je cerkev na Bašlju nad Preddvorom –, Lovrencu posvečevali cerkve, ki so jih zgradili na ostankih iz rimskega obdobja, a za nobeno ne velja, da bi bila starejša od 12.–13. stoletja in bi imela kakšno vlogo pri župnijski organizaciji.

11.3.6 Patrocinij **sv. Štefana Prvega mučenca** je mogoče vzporediti z Lovrenčevim. Po prenosu njegovega trupla v Rim leta 425 so ga skupaj z Lovrencem postavili na čelo zavetnikov rimskega mesta. V Furlaniji sta mu posvečeni župnijski cerkvi v krajih Palazzolo dello Stella in Cesclans, katerih prednici segata v 6. in 8.–9. stoletje.³⁵ Naslov sv. Štefana Prvega mučenca nosi tudi škofijska cerkev v Concordii, a je poznoantična bazilika

³³ CALAZZA 2010.

³⁴ BURBA 1999, str. 14–15, 40–41; za prvo tudi CACAGNA 2001, str. 108.

³⁵ Za slednjo gl. posebej BURBA 1999, str. 17, a jo Cagnana datira v 8.–9. stoletje; CAGNANA 2001, str. 105.

na tem mestu ob koncu 4. stoletja izpričana kot »basilica Apostolorum«. Sprememba patrocinija se je morala zgoditi po uničenju prvotne zgradbe zaradi poplav v drugi polovici 6. stoletja, vsekakor pa preden so se prebivalci pred Langobardi zatekli v Caorle na obali in tam postavili novo škofijsko cerkev z istim patrocinijem. V Furlaniji je Štefanov patrocinij ostal aktualen še naslednja stoletja; nosita ga med drugim prepozituri sv. Štefana pri Ogleju in sv. Štefana pri Čedadu. V Galiji izvira iz pozne antike vrsta sv. Štefanu posvečenih škofijskih cerkva, med njimi tudi v lotarinškem Metz iz 5. stoletja.³⁶ Prav iz tega središča naj bi njegov kult med pokristjanjevanjem ob koncu 6. in v začetku 7. stoletja prodril tudi na vzhod. Ko je, sodeč po njegovi legendi (Vita Corbiniani), sv. Korbinijan, prvi fresinški škof, okoli leta 720 prispel v Freising, je tam našel cerkev sv. Štefana in pri njej postavil prvo celico, predhodnico benediktinskega samostana, imenovanega Weihestephan. Štefanova cerkev s kleriki je v tem času morala obstajati tudi v Passau, pri kateri je sv. Bonifacij leta 739 ustanovil škofijo. Zaradi patrocinija passavske stolnice je na njenem območju, ki je segalo vzdolž Donave vse do madžarske meje, nastalo več Štefanovih cerkva; najznamenitejša je pač tista na Dunaju s kolegiatnim kapitljem, pri kateri je cesar Friderik III. leta 1469 ustanovil škofijo. Na salzburškem območju je prva Štefanova cerkev izpričana v kraju Otting pri Wagingu (okraj Traunstein na Bavarskem), ki se kot nekdanja lastniška cerkev grofa Guntherja iz sredine 8. stoletja omenja v popisu posestev salzburške cerkve za časa škofa Arna iz okoli leta 788–790, tako imenovane *Notitia Arnonis*.³⁷

Navedeni podatki dovoljujejo, da tudi patrocinij sv. Štefana Prvega mučenca uvrstimo med patrocinije karolinškega obdobja. Vendar to za obravnavano zemljepisno območje velja le pogojno, saj so Štefanove cerkve tu sila redke. Na Koroškem in Štajerskem je komaj kakšna, ki bi se dala datirati pred leto 1100. Pri obravnavi župnije v Libeličah smo nakazali, da bi kapela »in Luchwich«, omenjena leta 1154, lahko pomenila Žyabek s cerkvijo sv. Štefana. V podjunskem Štebnu je leta 1296 že obstajala župnija, na Štajerskem pa lahko tema dvema dodamo Spodnjo Polskavo. Zato sta toliko pomembnejši pražupniji s cerkvijo sv. Štefana v Solkanu in Vipavi, katerih ustanovitev lahko postavimo pred leto 1000. Tokrat pa ni dvoma, da gre za načrten korak pod vplivom Furlanije. Kot je bilo povedano pri obravnavi gorenjskih župnij, domnevamo povezavo s Furlanijo tudi pri lastniški cerkvi sv. Štefana v Sori pri Medvodah, ki jo datiramo v drugo polovico 10. stoletja, saj naj bi jo bil ustanovil neki pripadnik rodu furlanskega grofa Verihena, tistega, ki je leta 1001 prejel polovico Gorice in Solkana. Med podružnicami moramo posebej omeniti cerkev na Štefanji Gori nad Cerkljami na Gorenjskem, saj je s posredno listinsko omembo kmalu po letu 1132 (mons s. Stephani) menda s patrocinijem najzgodneje izpričana Štefanova cerkev na Slovenskem; glede na geografski položaj je morala že v tem času k njej voditi romarska pot.

11.3.7 Sv. Andrej Apostol, Petrov brat in drugi v apostolski hierarhiji, zavzema častno mesto med svetniškimi zavetniki Bizanca. Z njim se začenja legendarna vrsta carigrajskih škofov in patriarhov, izpričano pa je, da so leta 357 njegovo truplo iz Patrasa, kjer je doživel mučeniško smrt, prepeljali v Konstantinopol in ga shranili v baziliki Svetih Apostolov. Dejstvo, da se njegov praznik pojavlja med tistimi osmimi, ki jih je po pobudi Karla Velikega sinoda v Mainzu iz leta 813 predpisala za celotno državo, potem ko je v

³⁶ EWIG 1960A, str. 40 in dalje.

³⁷ MITTERER 1992, str. 38–39.

Galiji njegov kult cvetel že več stoletij, govori tudi sólo zase.³⁸ V 8. stoletju je v Freisingu že obstajala cerkev sv. Andreja z menihi, pri kateri je škof Ellenhard malo pred letom 1062 ustanovil kolegiatni kapitelj. V tem času je cerkev s tem patrocinijem in meniško skupnostjo izpričana tudi v Würzburgu. Iz 9. stoletja je cerkev v Št. Andražu v Labotski dolini, sedež pražupnije. Od 10. stoletja dalje pa se na obravnavanem območju s tem patrocinijem pojavljajo predvsem lastniške cerkve, ki smo jih deloma že obravnavali v prejšnjih poglavjih. Leta 935 je dokumentirana cerkev sv. Andreja v Baumkirchnu pri Weißkirchnu v dolini Zgornje Mure, v drugi polovici 10. stoletja tista v Klančah na Koroškem. Na Vzhodnem Tirolskem vzbuja pozornost cerkev sv. Andreja v Lienzu, na levem bregu Drave, ki je bila v lasti oglejskega patriarha Popona. Omenili smo možnost, da gre za lastniško cerkev Poponovih staršev, ustanovnikov benediktinskega samostana v Osojah, iz časa pred letom 1030. Leta 1020 se omenja cerkev sv. Andreja v Gössu pri Leobnu, pri kateri sta Aribonca Adala in Aribo ustanovila ženski samostan pod naslovom sv. Marije in sv. Andreja.³⁹ Ne nazadnje sodita v to vrsto tudi cerkvi sv. Andreja v Mošu pri Gorici, ki smo jo interpretirali kot lastniško cerkev furlanskih grofov ali Eppensteinskih najkasneje iz sredine 11. stoletja, in v kraju S. Andrat ob Idriji (S. Andrat del Iudrio) pri Bračanu, katere ustanovitev lahko pripišemo Eppensteinskim; gre za prvi sedež bračanske župnije.

Kar zadeva sólo Furlanijo, je zanimivo, da se že v jedru tako imenovanega Hieronimovega martirologija, najbrž iz prve polovice 5. stoletja, v Ogleju omenja cerkev z relikvijami sv. Andreja, Luke, Janeza in Evfemije, menda skrivnostna cerkev Svetih Apostolov, ki bi jo utegnila naslediti cerkev sv. Andreja, ki so jo konec 18. stoletja obnovili in posvetili sv. Antonu Padovanskemu.⁴⁰ Kljub temu v Furlaniji ni druge Andrejeve cerkve, ki bi jo brez pomisleka datirali pred leto 1000. To velja tudi za Pozzuolo, četudi se tamkajšnji grad omenja že leta 921, ko ga je kralj Berengar podelil patriarhu Frideriku I., za Pušjo vas /Venzone,⁴¹ pa tudi za Vršo/Versa na Goriškem. Glede na to, da naj bi v Pozzuolu že ob koncu 11. stoletja – če že ne nekaj prej – sedela veja vovbrških grofov Pozzuolo-Hohenwart,⁴² ki bi nasledila kak drug rod iz bližine koroških vojvod, bi morda lahko Andrejev patrocinij tamkajšnje cerkve tako kot tistih v Mošu in S. Andratu pripisali vplivu s severa. Glede na posesti nemških fevdalnih rodbin lahko podobno sklepamo tudi v primeru Pušje vasi in Vrše. Ne na koncu je treba omeniti še izginulo cerkev sv. Andreja zunaj koprškega obzidja, ki naj bi jo okoli leta 1090 oglejski patriarh Ulrik I. podelil benediktincem v Rozaču.⁴³ V poročilu meniha Ošalka izpred leta 1344 o ustanovitvi samostana, ki smo ga morali citirati že večkrat,⁴⁴ je zapisano, da je bila cerkev, ki jo je samostanu daroval patriarh, njegova lastnina (quod fuit patrimonium suum cum campis, vineis et olivetis et possessionibus et decimis adherentis ad ipsam Ecclesiam). Opraviti imamo torej z lastniško cerkvijo patriarhovega rodu, to je Eppensteinskih.

³⁸ *Capitularia* 1, str. 270; za Galijo EWIG 1960, str. 30–31.

³⁹ UBS^t I/39.

⁴⁰ MARCON 1958, str. 100–102; k prenosu relikvij tudi BRATOŽ 1986, str. 72–74 in posebej tam, op. 155. Kot kapelo jo omenja tudi popis papeških dajatev iz leta 1296, in sicer takoj za župnijsko cerkvijo sv. Janeza Krstnika v Ogleju; SELLA/VALE 1941, str. 7; tu Priloga B, št. 54.

⁴¹ BURBA 1999, str. 35–36, 48; prednica današnje cerkve se datira v 7.–8. stoletje, a je vprašanje, če je bila tudi ta posvečena sv. Andreju. Prav tako ni znana starost patrocinija cerkve v Cordovadu, medtem ko Portogruaro nedvomno datira šele iz časa po letu 1000; MARIN 2002.

⁴² PIRCHEGGER 1951, str. 160.

⁴³ GZS III/385.

⁴⁴ JOPPI 1866, str. 279–281 (str. 281).

Ob povedanem ne preseneča, da pražupnije s patrocinjem sv. Andreja na današnjem slovenskem ozemlju ni. Med prvimi cerkvami, posvečenimi temu apostolu, je tista v Beli Cerkvi na Dolenjskem. Ko smo obravnavali to župnijo, smo zapisali, da je cerkev, ki naj bi jo po znameniti listini iz leta 1074 tam zgradil freisinški škof Ellenhard, cerkev sv. Janeza Krstnika na Vinjem vrhu. Kdaj jo je nadomestila cerkev sv. Andreja, ni znano, zanimivo pa je to, da njen patrocinij sledi istoimenskemu kolegiatnemu kapitulju v samem Freisingu. V freisinško vplivno območje sodi tudi cerkev v Gostečem, ki so okoli leta 1215 prišle v okvir loškega gospostva, je pa cerkev tam takrat nedvomno že stala. Ob domnevi, da gre za lastniško cerkev plemenitega Pribislava iz 10. stoletja, se s pojavom Andrejevega patrocinija kot patrocinija starih lastniških cerkva srečamo tudi na Gorenjskem. Podobno je s cerkvijo v Mošnjah, ki je sicer izpričana šele leta 1154, a jo zgodnesrednjeveško grobišče ob njej za poldrugo stoletje pomakne nazaj. Cerkev v Svečini je iz 12. stoletja, druge starejše Andrejeve cerkve so še v Šentandražu pri Polzeli, na Vačah, v Prvačini in Koštaboni.

11.4. Diecezanski patrociniji

11.4.1 Na prvem mestu med patrociniji salzburške dieceze in edini, o katerem bomo morali v tem okviru nadrobneje govoriti, je patrocinij **sv. Ruperta**, škofa v Wormsu, ustanovnika benediktinskega samostana sv. Petra v Salzburgu leta 696, njegovega prvega opata in še ne kanonično nameščenega salzburškega škofa. Usoda je hotela, da se je Rupert leta 714 vrnil v domači Worms, kjer je najkasneje leta 718 umrl. Njegovo truplo je iz Wormsa v Salzburg prenesel šele njegov četrti naslednik in drugi regularni salzburški škof Virgil in ga shranil v stolnici, ki jo je zgradil poleg opatije in jo 24. septembra leta 774 posvetil na njegovo ime. Vendar je očitno trajalo še nekaj časa, preden se je ta patrocinij uveljavil. Tudi po letu 774 se salzburška cerkev v virih označuje po sv. Petru – vzrok je tudi v personalni uniji škofa, pozneje nadškofa in opata vse do konca 10. stoletja –, in šele proti sredini 9. stoletja se poleg sv. Petra pojavi tudi sv. Rupert.⁴⁵ Prva pisno izpričana salzburška cerkev, posvečena sv. Rupertu, je tista Pribinova v kraju Salapiugin (Zalabér) v Spodnji Panoniji, ki jo je po pričevanju v 11. poglavju *Konverzije* leta 852 ali 853 posvetil nadškof Liupram. Pojav tega patrocinija je zanimiv tudi zato, ker je Pribina to cerkev namenil salzburški cerkvi in ji jo tudi podelil, in tudi tokrat se slednja označuje po sv. Petru in sv. Rupertu (Quam Priwina ... tradidit Deo et sancto Petro atque sancto Hrodberto perpetuo in usum fructuarium viris Dei Salzburgensium habendi).

O razširitvi Rupertovega patrocinija v 9. stoletju je bil govor že v zgornjih vrsticah. Gre kajpak za območje salzburške nadškofije, in temu ne moremo dodati nič bistvenega. Zanimivi so pač primeri tega patrocinija na oglejskem območju. Omenili smo župnijski cerkvi v Vidmu ob Savi in Šentrupertu na Dolenjskem, na ozemlju, kjer je bila pred letom 1043 oziroma 1045 posest Heme Breško-Seliške. Ker med izpričanimi Heminimi cerkvami takšne z Rupertovim patrocinjem ni, gre njuno postavitev datirati šele v čas novih posestnikov, salzburškega nadškofa v Vidmu in Marijine cerkve v Krki na Koroškem v Šentrupertu. Ker je s šentrupeško cerkvijo in njeno posestviyo od ustanovitve ženske redovne skupnosti v Krki leta 1043 do ustanovitve škofije leta 1072 razpolagal salzburški nadškof, je treba tudi njen patrocinij pripisati neposredno salzburškemu vplivu, saj tudi ne kaže, da bi krška škofija Rupertov patrocinij posebej negovala. To sta edini stari Rupertovi cerkvi južno od Drave. Leta 1241 se omenja cerkev sv. Ruperta (sv. Ruperta in sv.

⁴⁵ HAUTHALER 1882, str. 77–78.

Ožbalta) na Ljubiji pri Mozirju, druge so iz 14. in 15. stoletja: na Koroškem Mače/Matschach v Rožu, Peče/Pöckau pri Podkloštru, Preseka/Presseggen pri Šmohorju, v mejah današnje Slovenije Gomilsko v Savinjski dolini, Spodnja Voličina v Slovenskih goricah, Šentrupert nad Laškim, Studenčice na Gorenjskem in Sarsko na Ižanskem. Ni znano, da bi bila na oglejskem območju po letu 1500 temu svetniku posvečena še kakšna cerkev.

O tem, da gre pri patrociniju cerkva v Vidmu ob Savi in Šentrupertu na Dolenjskem za kolonizacijsko potezo salzburške nadškofije in da bi cerkvi ne mogli nastati pred letom 1043, nam dokazuje cerkev sv. Ruperta v Noncellu (Vallenoncello) pri Pordenonu v Furlaniji. Tudi tu je bila posest, ki jo je salzburška cerkev prejela iz rok cesarja Henrika III. leta 1056.⁴⁶

Drugi salzburški diecezanski patrocinij, **sv. Virgila Škofa**, srečamo le dvakrat na Koroškem severno od Drave, in sicer s cerkvijo leta 1217 ustanovljene proštije v Brežah (Virgilienberg; danes v ruševinah) in kot sopatrocinij Rupertove cerkve v kraju Ausser-teuchen zahodno od Feldkirchna. Na oglejskem območju cerkve s tem patrocinijem ni, tudi ne na Koroškem. Opozoriti pa je treba na to, da na Južnem Tirolskem čaščeni sv. Virgil (San Vigilio) ni salzburški škof iz 8. stoletja, marveč rimski misijonar iz 4. stoletja v dolini Adiže in tretji škof v Trentu (355–405).

Kar zadeva posesti freisinške in briksenške škofije na Slovenskem, lahko omenimo briksenški patrocinij **sv. Ingenuina in Albuina** na Koroški Beli, kjer predvidevamo vikariat iz 13. stoletja. Ta patrocinij ima tudi kapela na blejskem gradu. Svetnikov freisinške dieceze pa na Slovenskem ni. Zanimivo je, da jih ni tudi na freisinških posestvih na Koroškem in Gornjem Štajerskem, tudi ne briksenških na koroških posestvih briksenške škofije.

11.4.2 Legenda o **sv. Mohorju** (latinsko: Hermagoras) kot učencu in nasledniku sv. Marka Evangelista na oglejski stolici iz časa cesarja Nerona in o njegovem diakonu **Fortunatu** je zapleten hagiografski produkt s komaj kakšno verodostojno prvino. Kljub temu gre po eni od domnev, ki jo zastopajo zlasti italijanski raziskovalci, za prvega oglejskega škofa, a ne iz 1., marveč iz prve polovice ali sredine 3. stoletja.⁴⁷ Kakorkoli že, v obdobju, ki se mu posvečamo, se je njegov kult gojil v oglejski stolnici, ki nosi poleg Marijinega tudi Mohorjev patrocinij.⁴⁸ Zanimivo pa je dvoje: najprej to, da je bilo obhajanje sv. Mohorja in Fortunata (12. julij) za oglejsko diecezo predpisano šele na sinodi v Ogleju pod patriarhom Rajmundom leta 1282,⁴⁹ in to, da je v Furlaniji cerkva s tem patrocinijem malo, in še te večinoma niso tako stare. Če je verjeti izročilu, ki ga posredujejo kronisti Benetk, naj bi cerkev s patrocinijem sv. Mohorja in Fortunata na otočku Lemeneo, zdaj povezanem z drugimi okoli Velikega kanala (Canale grande), današnja S. Marcuola, zgradili begunci s *terraferme*, ko so se semkaj umaknili pred Langobardi.⁵⁰ To bi bilo torej po letu 568. Cerkev sv. Zena v kraju Fossalta di Portogruaro na območju škofije v Concordii, ki je bila prvotno posvečena sv. Mohorju in Fortunatu, bi mogla

⁴⁶ BRESSALU/KEHR 1931, str. 514–515, št. 374; k temu tudi DOPSCH 1983A, str. 532–533.

⁴⁷ BRATOŽ 1986, str. 41–68; avtor se nagiba k mnenju, da ne gre za prvega, marveč za nekega oglejskega škofa-mučenca iz Dioklecijanovega časa, se pravi ob koncu 3. stoletja.

⁴⁸ O naslovu oglejske bazilike obstajajo le pozne vesti, šele od diplom Karla Velikega dalje, in si zaradi legendarne vloge sv. Marka Evangelista pri nastanku oglejske cerkve sprva nasprotujejo; BRATOŽ 1986, str. 51–53, z izčrpnimi opombami.

⁴⁹ DF III/474.

⁵⁰ Gl. Življenja dožev (Le vite dei dogi) Marina Sanuda; MURATORI XXII/4, str. 6 in op. 9.

nastati že v 9. stoletju.⁵¹ Ernst Klebel je opozoril na cerkev v kraju Albeins južno od Briksna na Južnem Tirolskem.⁵² Že domači kronisti iz 18. in 19. stoletja so na podlagi tega patrocinija sklepali, da je morala cerkev nastati v času, ko je briksenška (säbenska) škofija še pripadala oglejski metropoliji, preden je (leta 798) prešla v okvir bavarske cerkvene province in pod jurisdikcijo salzburškega nadškofa in metropolita. Tega sicer ni mogoče konkretno dokazati, a obstoj stare in obsežne pražupnije v tem kraju vsaj v 11. stoletju posredno govori o zgodnjem nastanku te cerkve. V mejah današnje videmske nadškofije je po uradnem shematizmu⁵³ le pet srednjeveških Mohorjevih cerkva, nobena od teh župnijska in štiri od teh v krajih, ki so bili ali so še poseljeni s Slovenci: Sovodnje/Savogna, Čela/Cialla in Costa v Beneški Sloveniji ter Riolada v moženskem dekanatu. Peta je v kraju Roveredo di Varmo jugovzhodno od Vidma, vse pa se postavljajo šele v 15. stoletje.

Ob povedanem se moramo vprašati, kako stare so v resnici Mohorjeve cerkve na Slovenskem. Neizpodbiten dokaz za to, da so tu cerkve posvečevali sv. Mohorju in Fortunatu že veliko pred letom 1282, je cerkev s tem patrocinijem v Šmohorju v Ziljski dolini. Prek toponima (de Sancto Hermachora) se z župnikom omenja že leta 1169. Ob tem smo tudi nakazali, da bi ta cerkev lahko nastala že v 9. stoletju, v obdobju pokristjanjevanja z oglejske smeri. V drugo polovico 10. stoletja sodi župnijska cerkev v Gornjem Gradu, in tudi v tem primeru lahko z nekaj dobre volje pomislimo na še starejšo misijonsko postajo. Vsekakor pa kaže, da je bil Mohorjev patrocinij v tem času pridržan za cerkve na območjih, ki so bila poseljena s Slovenci. Na to nas opozarja prvotni naslov cerkve v kraju Maria la Longa pri Palmanovi v Furlaniji. Gre za kraj z imenom Melereto iz darovnice patriarha Popona oglejskemu kapitlju iz leta 1031, ki ga listina opredeljuje kot »villam de Melereto cum omnibus finibus et pertinentiis suis, scilicet cum villa Sclavorum que simile dicitur Meleretum«, torej kot Melereto, ki je imel v svojih mejah tudi »vas Slovanov«, ki se je prav tako imenovala Melereto.⁵⁴ Prvi »Melereto« je današnji Mereto di Capitolo s cerkvijo sv. Mihaela Nadangela, medtem ko se »villa Sclavorum« identificira z današnjim župnijskim sedežem z Marijnim patrocinijem (S. Maria la Longa), ki so ga leta 1602 semkaj prenesli iz sosednje Palmade, ko so Benečani to vas evakuirali zaradi izgradnje Palmanove. Pred tem je bila cerkev posvečena sv. Mohorju.⁵⁵ Ob dejstvu, da je to ena od številnih vasi v furlanski ravnici, ki jih je po pustošenju Madžarov patriarh na novo poselil s »Slovani«, se ponuja možnost, da so tamkajšnji naseljenci prišli prav iz Ziljske doline in s seboj prinesli patrocinij iz svojega domačega kraja.

Danes je v mejah Slovenije sv. Mohorju in Fortunatu posvečenih 29 cerkva, večina je poznosrednjeveških, iz 14. in 15. stoletja.⁵⁶ Pač pa bi lahko že v 11. stoletju nastala današnja cerkev sv. Marjete v Skriljah v Vipavski dolini, prvotno posvečena sv. Mohorju in Fortunatu ter sv. Donatu, ki smo jo interpretirali kot lastniško cerkev Eppensteinskih iz časa pred letom 1063 ali 1064. Iz 13. stoletja pa je propadla cerkev s tem patrocinijem v Mohorečih pri Kubedu v Istri, katere ostanki s prvinami istrske romanike so danes

⁵¹ MARIN 2002, str. 4.

⁵² KLEBEL 1927, str. 105.

⁵³ *Stato Udine*.

⁵⁴ GZS III/86; SCALON 1983, str. 19–21; nekaj več o tej darovnici (z bibliografijo) HÖFLER 2011/2012.

⁵⁵ *Stato Udine*, str. 137–138 in 135; BURBA 1998, str. 33–34.

⁵⁶ ŠKULJ 2011, str. 76. Če že ni zgodovinskih podatkov, tako kot za Moravče pri Gabrovki (omemba 1392), lahko o tem sklepamo na podlagi gradbenih sestavin in poslikave.

vzidani v stanovanjsko poslopje;⁵⁷ omenja jo še Paolo Naldini.⁵⁸ Med pomembnejšimi Mohorjevimi cerkvami, ki bi lahko nastale že okoli leta 1300, so tiste v Renčah, Žužemberku in Šoštanjju. Na današnjem Koroškem južno od Drave je poleg Šmohorja le ena, in sicer podružnična cerkev v kraju Kokje/Köcking pri Dobrli vasi, še iz 13. stoletja, pač pa srečamo nadaljnjo cerkev s tem patrocinijem severno od Drave, in sicer na Humcu pri Št. Iju ob Dravi/St. Egyden a. d. Drau, ki je danes posvečena Mariji.⁵⁹ Tudi ta je še srednjeveška. To pa je tudi edina Mohorjeva cerkev na območju salzburške nadškofije onstran Drave, vendar na meji z oglejskim območjem.

11.4.3 Med drugimi oglejskimi diecezanskimi patrociniji ni manj pomemben patrocinij **sv. Kancijana**, v resnici sv. Kancija, Kancijana, Kancijanile in Prota. Izročilo jih je celo postavilo na čelo oglejskih mučencev.⁶⁰ Brata Kancij in Kancijan ter njuna sestra Kancijanila so izvirali iz ugledne rimske rodbine Kancijev za časa cesarja Dioklecijana. Ker jim je po spreobrnitvi v krščansko vero grozilo preganjanje, so se s svojim učiteljem Protom umaknili na družinska posestva pri Ogleju, a so jih preganjalci izsledili tudi tu. Ko so se z vozom iz Ogleja podali na grob mučenca sv. Krizogona, so jih ti 12 milj od mesta, na kraju »ad aquas gradatas« onstran Soče, ujeli in jih – ker niso hoteli žrtvovati poganskim bogovom – obglavili. Domneva se, da se je to zgodilo v Škocjanu ob Soči/S. Canzian d'Isonzo. Tu so arheologi v šestdesetih letih 20. stoletja v resnici odkopali zgodnjekrščanski kulturni prostor, tako imenovano memorijo, ki jo je v 5. stoletju nadomestila pravokotna bazilika brez apside.⁶¹ O kontinuiteti kulta v dobo Langobardov in Frankov na tem mestu priča obstoj samostana sv. Marije, »quod est situm in territorio Foroiuliensi, constructum in honorem sanctorum Cantianorum«, ki ga je cesar Ludovik Pobožni na prošnjo patriarha Maksencija leta 819 obdaroval s posestmi v tamkajšnjem kraju (in memorato vico sanctorum Cantianorum).⁶²

Zelo verjetno je, da gre patrocinij župnijske cerkve v Kranju do domnevnega oglejskega misijonskega središča 9. stoletja, vsekakor pa do ustanovitve pražupnije v drugi polovici 10. stoletja. Na Koroškem ima patrocinij sv. Kancijana pražupnijske središče v Škocjanu/St. Kanzian v Podjuni. Če ne upoštevamo Naldinijevega podatka, da naj bi bila prva župnijska cerkev Trušk Marijina v Starih Truškah,⁶³ utegne biti zelo stara tudi tamkajšnja cerkev, saj se kraj omenja že leta 1067, ko ga je kralj Henrik IV. v vrsti drugih podelil freisinškemu škofu. Še v 11. stoletju je morda nastala tudi župnijska cerkev v Škocjanu pri Turjaku, ki se takšna omenja šele leta 1260, in župnijska cerkev v Mirni Peči, vsaj iz 12. stoletja tista na Rečici ob Savinji, omenjena z župnijo leta 1173. Stoletje mlajša je vikariatna cerkev v Škocjanu pri Novem mestu. Druge cerkve v mejah današnje Slovenije – skupaj jih je 24 –, so poznosrednjeveške. Na Koroškem južno od Drave sta še dve, obe srednjeveški, in sicer v Škocjanu/Kanzianiberg pri Goričah/Goritschach v beljaškem okolišju in današnja župnijska v Čačah/Saak v Ziljski dolini.

V legendi o Kanciju, Kancijanu in Kancijanili beremo tudi o grobu oglejskega mučenca **sv. Krizogona**. O njegovem življenju in smrti obstaja več variant, prepletenih

⁵⁷ ZADNIKAR 1982, str. 415.

⁵⁸ NALDINI 1700, str. 368

⁵⁹ *Erläuterungen* 2, str. 362; *Dehio Kärnten*, str. 721–722.

⁶⁰ BRATOŽ 1986, str. 205 in dalje.

⁶¹ CUSCITO 1979; BRATOŽ 1986, str. 210 in op. 51–52.

⁶² 819 II 17, Aachen; GZS II/53; za celotno besedilo gl. <http://francia.ahlfeldt.se/page/documents/1959>.

⁶³ NALDINI 1700, str. 381–382; kot smo omenili, nosi ta cerkev mlajši naslov Marijinega oznanjenja.

z legendo o rimski mučenki sv. Anastaziji.⁶⁴ Pokopan naj bi bil na kraju, kjer so obglavili Kancije, se pravi v Škocjanu na Soči, a so njegove relikvije kmalu raznesli.⁶⁵ Te se častijo v Rimu, v cerkvi S. Crisogono in Trastevere, katere prednica naj bi bila iz 4. stoletja,⁶⁶ a so relikvije – roka in lobanja – tja prišle šele v 15. stoletju, zatem v Benetkah, in sicer v cerkvi sv. Gervazija in Protazija (S. Trovaso), gotovo vsaj od 9. stoletja,⁶⁷ in v Zadru v cerkvi benediktinskega samostana s tem naslovom, sicer pa se je njegovo čaščenje kmalu razširilo po vsej Italiji. Nasprotno pa so cerkve s tem patrocinijem sila redke. Zato toliko bolj preseneča pojav patrocinija sv. Krizogona v Hrušici v tržaški škofiji, kjer lahko, kot smo zapisali, predvidevamo lastniško cerkev oglejskega patriarha ali njegovih fevdnikov na Švarceneku morda že iz 11. ali 12. stoletja.

Med pristnimi oglejskimi patrociniji moramo omeniti samo še **sv. Hilarija in Tacijana**, mučenca v času cesarja Numerijana, domnevnega škofa in njegovega diakona.⁶⁸ Na konec 4. stoletja datira cerkev sv. Hilarija v Ogleju, menda na kraju, kjer so ga prijeli ali obsodili. Med drugimi cerkvami s tem patrocinijem v Furlaniji kaže omeniti tisti v krajih Enemonzo v Karniji, po letu 1000, in Rizzolo pri Tricesimu, kjer je v 13. stoletju obstajal vikariat rozaške opatije. Pred leto 1296, to je pred tako imenovani papeški desetiški seznam, je treba postaviti tudi cerkev sv. Hilarija in Tacijana v Gorici z vikarjem, poznejšo župnijsko cerkev in stolnico. Poškodovana cerkva s tem patrocinijem pri Kedu ob Nadiži je poznosrednjeveška.

V vrsti tujih, a v Furlaniji zgodaj zasidranih patrocinijev je tudi **sv. Florijan**, mučenec v antični škofiji Lorch ob Donavi, katerega čaščenje se je v današnji Zgornji Avstriji ohranilo prek praga srednjega veka. Tu mu je bila med drugim posvečena cerkev znamenitega samostana St. Florian na Donavi. Po legendi naj bi bila cerkev sezidana na kraju, kjer naj bi po njegovi smrti leta 304 našli njegovo truplo. Začetki samostana, ki so ga leta 1071 zasedli avguštinski kanoniki, segajo v karolinški čas. Sv. Florijan, zaščitnik pred požari, je kajpak priljubljen poznosrednjeveški svetnik, ki mu je tudi na Slovenskem posvečeno veliko cerkva. Vendar kaže, da je k nam najprej prodril iz oglejske smeri. Ima ga že tako imenovani Hieronimov martorologij, in domneva se, da je najdaljši zapis o njegovem mučeništvu nastal v 5. stoletju prav na oglejskem območju.⁶⁹ Ko je nadškof Maksimilijan leta 550 posvetil cerkev sv. Štefana v Raveni, je v njej med drugim shranil tudi relikvije sv. Florijana. Cerkev v Polcenigu severozahodno od Pordenona sega v obdobje Langobardov, v Illegiu pri Tolmezzu vsaj v čas okoli leta 1000, ko je bila tam ustanovljena župnija. Ob tem se spomnimo na Kubed v Istri. Ker se ta vas tako kot Truške omenja že leta 1062, ni povsem izključeno, da je tam takrat cerkev s tem patrocinijem že stala. Še iz 11. stoletja bo tudi domnevna lastniška cerkev v Števerjanu/S. Floriano del Collio v Goriških Brdih, saj se z duhovnikom omenja že leta 1112. Sicer pa je ta patrocinij razširjen po vsej Sloveniji, tudi na Primorskem, kjer lahko pričakujemo vpliv iz Furlanije.

Samo na kratko se je treba dotakniti **sv. Kvirina**, škofa v Siscii, antičnem Sisku, mučenca pod cesarjem Dioklecijanom, katerega čaščenje se je zgodaj uveljavilo tudi na

⁶⁴ BRATOŽ 1986, str. 214–221.

⁶⁵ Napis Beatissimo Martyri Chrysogono na stranici praznega sarkofaga iz 4. stoletja, ki se med drugimi arheološkimi najdbami hrani v škocjanski cerkvi, naj bi bil recnten ponaredek.

⁶⁶ ARMELLINI 1891, str. 686–687.

⁶⁷ Po Flaminio Cornaru naj bi te relikvije prišle iz Zadra; CORNARO V, str. 236.

⁶⁸ BRATOŽ 1986, str. 152–159.

⁶⁹ BRATOŽ 1986, str. 268–274.

oglejskem območju. Omenjamo ga zaradi cerkve s tem patrocinijem v Desklah (pri Sv Kvirinu), ki se v virih prvič omenja šele leta 1513.⁷⁰ Sv. Kvirinu lahko prištejemo tudi **sv. Zena**, veronskega škofa v drugi polovici 4. stoletja, pomembnega zaradi boja proti arianizmu. Freisinski sv. Korbinijan je njegov kult prenesel na Bavarsko, njemu je bila posvečena tudi cerkev v Reichenhallu pri Salzburgu, pri kateri je bil v začetku 9. stoletja ustanovljen benediktinski samostan. Patrocinij sv. Zena v Kapli ob Dravi na Koroškem gre torej pripisati bavarskemu vplivu in, kot smo zapisali, posredovanju Andechs-Meranijskih. Vendar se je ta patrocinij – pač iz veronske smeri – uveljavil tudi v Furlaniji. Kolikor vemo, je bila v mejah današnje Slovenije sv. Zenu posvečena samo ena zgodovinsko oprijemljiva cerkev, in sicer v Ligu nad Idrijo v Goriških Brdih. Takšna se omenja že v letih 1325 in 1344.⁷¹ Ko so leta 1761 vanjo prinesli kopijo milostne podobe iz romarske cerkve Mariazell na Štajerskem, so jo posvetili Mariji Celjski. Cerkev sv. Zena v vasi Hrvoji pri Topolovcu v koprski škofiji je dokumentirana šele v 18. stoletju.

11.4.4 Spričo zgodnjega pojava krščanstva v Trstu, Kopru in v drugih istrskih mestih je tu krajevnih svetnikov, mučencev iz časa preganjanja kristijanov in prvih škofov, veliko. Za nas jih je pomembna le peščica. Prvi in edini tržaški mučenec z razmeroma zanesljivo legendo iz obdobja cesarja Dioklecijana je **sv. Just**.⁷² Današnja stolnica sv. Justa je nastala z združitvijo prvotne, Mariji posvečene stolne cerkve in memorialne cerkve sv. Justa. Njegovo čaščenje se je razširilo tudi na oglejsko območje. Zato najdemo cerkve s tem patrocinijem v Vipavski dolini ter na nekdanjem območju tržaške in koprške škofije. Od teh se v srednjeveškem arhivskem gradivu omenja le današnja župnijska cerkev v Vogrskem, bržkone iz 15. stoletja. Cerkev sv. Justa v Sočergi je postala župnijska šele po letu 1540. Med tržaške mučence sodi tudi **sv. Servul** (Servolo, Socerb). Četudi je legenda o njegovem mučeništvu zelo pozna in polna protislovij, zgodovinska dejstva kažejo, da se je njegovo čaščenje v Trstu pojavilo zgodaj in se zgodaj razširilo tudi v Benetke.⁷³ Na tej strani današnje državne meje mu je bila posvečena srednjeveška cerkvica pri gradu Socerb, ta patrocinij pa nosi tudi cerkev v Artvižah v župniji Brezovica.

Prve vesti o škofiji v Kopru, nekdanji grško-rimski Egidi in zatem Justinopolu, izvirajo šele iz 8. stoletja in tudi ni kakšnih zanesljivih poročil, ki bi tu dokazovala obstoj krščanske občine pred tem časom, četudi lahko domnevamo, da se je ta izoblikovala vsaj po letu 568, ko so se semkaj pred Langobardi umaknili prebivalci Trsta. Zato Koper ne premore avtentičnih mučencev iz časa preganjanja kristijanov, pač pa je to pomanjkljivost nadomestil z dvema drugima legendarnima likoma, Elijo in Nazarijem.⁷⁴ **Sv. Elija** (Elio) naj bi bil učenec sv. Mohorja in naj bi v Mohorjevem času, torej v 1. stoletju, prinesel krščansko vero v Koper. Kot cerkev sv. Elije je izpričana predromanska rotunda v samem mestu, njegov naslov pa nosi še cerkev v Koštaboni poleg župnijske sv. Kozma in Damijana. Tu naj bi se blaženi Elija, spoznavalec in zaščitnik mesta Koper, tudi rodil.⁷⁵ Druge Elijeve cerkve na Slovenskem so posvečene starozaveznemu preroku s tem imenom. O **sv. Nazariju**, domnevnem prvem koprskem škofu iz 6. stoletja – ne smemo ga zamenjati z bolj znanim Nazarijem iz dvojice milanskih mučencev Nazarija in Celsa –, obstajajo

⁷⁰ HÖFLER 2001, str. 102.

⁷¹ HÖFLER 2001, str. 101.

⁷² BRATOŽ 1986, str. 159–163.

⁷³ BRATOŽ 1986, str. 235 in dalje.

⁷⁴ Za te in druge svetnike koprške dieceze gl. NALDINI 1700, str. 474 in dalje.

⁷⁵ NALDINI 1700, str. 431.

pozne in nasprotujoče si vesti, ki ne dovoljujejo, da bi ga imeli za zgodovinsko osebnost. Njegov dokumentirani kult v koprski stolnici, kjer hranijo njegovo truplo, sega le do 14. stoletja. Danes mu je posvečena samo cerkev v Škrljevcu pri Truškah.⁷⁶ Med krajevne svetnike koprške dieceze sodi tudi **sv. Ruf**, mučenec iz časa tržaških mučencev, ki naj bi se rodil v vasi Lopar, župnija Truške, kjer mu je tudi posvečena cerkev.⁷⁷

Kolegiatna cerkev v Izoli nosi naslov **sv. Mavra**, prvega škofa in mučenca v Poreču, katerega identiteta je kljub kontaminaciji z večkrat in marsikje prirejeno legendo o menihu iz Afrike in mučencu tega imena v Rimu leta 284(?) po zadnjih raziskavah vendarle potrjena.⁷⁸ Pri tem je pomembno, da se cerkev – pravzaprav župnija – v Izoli s tem patrocinijem omenja že leta 1082, stala pa je nedvomno že v času, ko je oglejski patriarh Janez IV. (985–1019) Izolo podelil cerkvi sv. Marije pri Ogleju. Izolska kolegiatna cerkev pa je tudi edina cerkev v mejah današnje Slovenije, ki je posvečena temu svetniku, saj se za drugimi cerkvami s tem naslovom skriva sv. Maver, sopotnik sv. Benedikta in opat. Celo cerkev sv. Mavra v Krkavčah je posvečena opatu in ne poreškemu škofu in mučencu.⁷⁹ Z eno samo izjemo, cerkvijo v kraju Teor,⁸⁰ velja to tudi za današnjo videmsko nadškofijo.

Zaradi zgodnje omembe zahteva kratek ekskurz tudi patrocinij prve cerkve v Sočergi, **sv. Sir** (Syrus). Leta 1101 omenjeno cerkev smo interpretirali kot lastniško cerkev istrskih mejnih grofov iz 11. stoletja, njen patrocinij pa se verjetno nanaša na prvega škofa v Paviji, po legendi iz apostolskih časov,⁸¹ a bržkone šele iz sredine 4. stoletja. Cerkev je slej ko prej identična z izginulo cerkvijo sv. Kviricija (S. Quiritius) na hribu severno od Sočerge, ki jo še navajata tako Valier (1579) kot Naldini (1700).⁸² Kot je bilo povedano pri obravnavi te župnije, je njen patrocinij leta 1360 preciziran kot »sanctorum Quirici et Julite«. Ta mučeniška dvojica iz Tarza, mati in sin, je dobila cerkev v Rimu (San Quirico e Giulitta) že v 6. stoletju, nanjo se je vezal tudi eden od kardinalskih naslovov,⁸³ sicer pa je njima posvečenih veliko cerkva po Italiji in tudi zunaj nje. V Istri ima ta patrocinij župnijska cerkev v Višnjanu. Kako je v Sočergi prišlo do spremembe, lahko samo ugibamo. Dejstvo, da se Kviricijevo ali Kvirikovo ime pojavlja tudi v obliki Cirik (Ciricus namesto Quiricus) in da se Sočerga leta 1298 imenuje »villa S. Syrici«,⁸⁴ bi kazalo na zamenjavo spričo podobnega zvena imena. A to je le gola domneva, ki bi jo bilo treba še potrditi. O cerkvi sv. Sira v Ogleju, ki jo med drugim navaja tudi papeški desetinski seznam iz leta 1296,⁸⁵ danes ni več sledu.

Še en domnevni istrski mučenec je pustil sled na ozemlju, ki se mu posvečamo, in sicer **sv. Pelagij**. Kot mnoge legende o zgodnjekrščanskih mučencih je tudi ta ohranjena v več variantah, ki se glede kraja in časa med seboj precej razlikujejo.⁸⁶ Slej ko prej gre za mučenca v »kranjski« Emoni, ki ga je posvojila »istrska« Emona, to je Novigrad (Cittano-

⁷⁶ NALDINI 1700, str. 384.

⁷⁷ NALDINI 1700, str. 383–384, 480–483.

⁷⁸ BRATOŽ 1986, str. 246 in dalje.

⁷⁹ NALDINI 1700, str. 420.

⁸⁰ *Stato Udine*, str. 154.

⁸¹ O Siru (Siriju) in Evenciju kot učencih sv. Mohorja gl. BRATOŽ 1986, str. 64–65, 79.

⁸² LAVRIČ 1986, str. 119; NALDINI 1700, str. 374.

⁸³ ARMELLINI 1891, str. 172–175.

⁸⁴ BIANCHI 1847, str. 230, št. 563, tako tudi leta 1356, ko je še bila v oglejskem fevd; CDI III/748.

⁸⁵ SELLA/VALE 1941, str. 7; Priloga B, št. 55; bila je v posesti samostana sv. Marije »in Organo« v Veroni; gl. privilegij papeža Aleksandra III. temu samostanu iz leta 1177 (VII 10); MIGNE 1855, stolpci 1126–1128, št. MCCCC.

⁸⁶ BRATOŽ 1986, str. 167 in dalje.

va), kjer je njegov kult dokazan vsaj že leta 1106,⁸⁷ torej pred njegovo translacijo v takajšnji stolnici leta 1146. Srečamo ga v Šempolaju/San Pelagio pri Trstu. Zgodovinskih podatkov o šempolajski cerkvi sicer pred 15. stoletjem ni, a gotovo sega globlje nazaj. V tej kot tudi v drugih Pelagijeveh cerkvah v Istri – med temi tudi v samem Trstu in Izoli –, v Furlaniji in na Beneškem se kajpak časti novigrajski diakon in mučenec.

11.5. Drugi patrociniji 10. in 11. stoletja

11.5.1 Doslej smo obravnavali splošno razširjene patrocinije, ki so se na območju, ki se mu posvečamo, deloma uveljavili že v karolinškem obdobju, in pa tiste, ki so značilni za posamezne dieceze in so jih vsaj v začetku načrtno posredovala škofijska središča. Tudi marsikateri patrocinij, ki se ga bomo dotaknili v tem podpoglavju, ima starejši izvor in je splošno razširjen, a se pri nas pojavi šele v 10. ali 11. stoletju in v posebnih okoliščinah, zato zahteva poseben komentar. Na tem mestu bomo spregovorili o nekaterih nadaljnjih patrocinih prazupnij in prvih lastniških cerkva, konkretno o sv. Janezu Krstniku, Danijelu, Vidu, Juriju in Klemnu; malo poznejša je sv. Marjeta. Spregovoriti pa bo treba še o dveh mogočih, a ne dokazanih patrocinih v tem času.

11.5.2 Sv. Janez Krstnik, Kristusov predhodnik (Praecursor Christi) in naznanjevalec, ima visoko mesto v svetniški hierarhiji, takoj za Marijo. Kakšnega žarišča njegovega kulta pa zaradi pomanjkanja avtentičnih relikvij na Zahodu ni bilo, celo lateranska bazilika v Rimu, sedež rimskega škofa (San Giovanni al Laterano), je bila sprva posvečena samo Odrešeniku in je dobila dodatni naslov sv. Janeza Krstnika šele pod papežem Sergejem III. (904–911), sv. Janeza Evangelista pa pod papežem Lucijem II. (1144–1145).⁸⁸ Pač pa so bili Krstniku že v pozni antiki posvečeni baptisteriji-krstilnice, posebne stavbe običajno centralnega tlorisa ob škofijskih cerkvah. Prav tako lahko domnevamo, da je bila Krstniku posvečena tudi marsikatera »ecclesia baptismalis«, prva cerkev z župnijskimi pravicami na določenem teritoriju, četudi ima danes drug naslov. Kot zgled lahko v Furlaniji navedemo že zgoraj omenjeno cerkev sv. Martina v Maranu Lagunare, ki je leta 590 nosila patrocinij sv. Janeza Krstnika. Cerkev s funkcijo »ecclesiae baptismalis« in s tem patrociniem za ožje oglejsko območje v samem Ogleju, v desetinskem seznamu iz leta 1296 izpričano kot »plebs«,⁸⁹ naj bi zgradili za potrebe prebivalstva, potem ko je krstilnica pri stolnici s prenehanjem krščevanja s potapljanjem izgubila prvotno vlogo.⁹⁰ Med starejšimi cerkvami sv. Janeza Krstnika v videmski nadškofiji sta sumljivi še tisti v Latisani in Varianu. Sicer pa je ta patrocinij onstran Alp dokumentiran že v drugi polovici 5. stoletja. V Evgipijevem Življenju sv. Severina (Vita S. Severini), apostola Norika, bremo o cerkvi zunaj Batavije, današnjega Passaua, pri kateri je Severin ustanovil meniško naselbino, jo posvetil sv. Janezu Krstniku in ji priskrbel svetnikove relikvije. Posebno čast pa je sv. Janez Krstnik užival med Langobardi. Ko so ti leta 568 iz Panonije vkorakali v severno Italijo, naj bi po legendi pred seboj nosili Krstnikovo podobo. Kraljica Teodelinda, iz rodu bavarskih Agilofingov, je okoli leta 600 v Monzi dala sezidati veličastno cerkev s Krstnikovim naslovom⁹¹ in od tedaj dalje je bilo na langobardskem ozemlju

⁸⁷ Gl. GZS IV/12.

⁸⁸ ARMELLINI 1891, str. 91 in dalje.

⁸⁹ SELLA/VALE 1941, str. 7; Priloga B, št. 53a.

⁹⁰ MARCON 1958, str. 107. Cerkev, medtem s patrociniem sv. Janeza Evangelista, so odstranili med jožefinskimi reformami. Danes nanjo spominja le še poimenovanje trga Piazza S. Giovanni.

⁹¹ O gradnji cerkve v Monzi in o sv. Janezu Krstniku kot zavetniku Langobardov poroča tudi Pavel Diakon; GRAFENAUER 1988, str. 156 in 208.

mного cerkva posvečenih temu svetniku, veliko od teh v utrjenih kastelih. Tako je bilo tudi s cerkvijo sv. Janeza Krstnika v Krminu, kamor se je v začetku 7. stoletja iz Gradeža preselil shizmatični oglejski patriarh.

Na Koroškem in Štajerskem severno od Drave ni nobenega pražupnijskega središča s patrocinijem sv. Janeza Krstnika, južno od Drave sta dve. Medtem ko lahko cerkev v istrski Predloki navežemo na tradicijo »ecclesiae baptismalis«, se kaže v nekdanjem Št. Janžu pod Dobračem v Ziljski dolini, ki ga je leta 1348 zasul plaz, furlanski ali posredno langobardski vpliv, saj ni verjeti, da bi bila cerkev sezidana že v času Langobardov. Obe ležita torej v neposredni bližini Furlanije, obe sta vsaj iz 10. stoletja in tudi edini s Krstnikovim patrocinijem. Pozneje, vsekakor pa že v 11. stoletju, pa se pojavijo sv. Janezu Krstniku posvečene cerkve v procesu prve filiacije pražupnij. Njihov patrocinij kaže na njihovo poglobitno nalogo, krst. Vsaj za dve lahko domnevamo, da sta tako stari, in sicer na Malem Ločniku in na Vinjem vrhu, prvi cerkvi župnij Škocjan pri Turjaku in Bela Cerkev. Na širšem ribniškem območju sta to še cerkvi sv. Janeza Krstnika v Dvorski vasi in v Ribnici, poznejša grajska kapela. Pozornost pa vzbujata tudi stara Janezova cerkev na Sinjem Vrhu, ki bi lahko, četudi o tem ni nikakršnega zgodovinskega namiga, analogno Dvorski vasi nakažovala obstoj dvora Turjaških pred postavitvijo gradu Poljane v Starem trgu ob Kolpi in bi s tem bila morebitna predhodnica tamkajšnje župnijske cerkve, ki je glede na patrocinij Sv. Križa lahko šele iz 12. stoletja. Takšnih primerov je veliko tudi na drugih območjih, tudi na salzburškem in severno od Alp.

O tako imenovanih krstnih cerkvah – ne smemo jih zamenjavati s pojmom »ecclesiae baptismalis« – in krstnih kapelah bomo posebej spregovorili v naslednjem poglavju, tu pa naj opozorimo na to, da so te najprej nastajale na odročnih, pogosto gozdnatih krajih, zato se je uveljavilo prepričanje, da je Krstnikov patrocinij značilen za cerkve, ki so jih gradili v takšnih okoliščinah. Seveda je to pojmovanje le sledilo obstoječemu stanju.

11.5.3 Četudi je v samem Rimu dokumentirana cerkev **sv. Danijela Preroka**, in to kar na Lateranu, ki je že v začetku 13. stoletja propadla in je zato treba njen nastanek datirati precej nazaj,⁹² lahko pritrdimo Ernstu Kleblu, da rimska cerkev v nasprotju z Vzhodom ni bila naklonjena čaščenju starozaveznih likov.⁹³ Zato toliko bolj preseneča, da je v Furlaniji in nasploh na oglejskem vplivnem območju, kamor sodijo tudi Benetke z zaledjem, Vicenza, Verona in Trento, toliko Danijelovih cerkva, medtem ko jih je severno od Drave in na splošno severno od Alp izjemno malo. Po Kleblovem mnenju gre prerokovo čaščenje v Furlaniji pripisati obdobju protirimskih shizmatičnih patriarhov, torej do leta 723, četudi naj bi najstarejša arheološko ugotovljiva cerkev s tem patrocinijem v kraju S. Daniele del Friuli, sezidana v langobardskem kastelu nad naselbino, segla le do 8./9. stoletja.⁹⁴ Župnija pri cerkvi sv. Danijela v kraju Cavazzo Carnico naj bi nastala okoli leta 1000, a je cerkev nedvomno starejša.⁹⁵

Na obravnavanem območju obstajata dve pražupnijski središči s cerkvijo sv. Danijela, obe v dosegu furlanskega vpliva in iz časa pred letom 1000: St. Daniel v Zgornji Ziljski dolini in Volče na Tolminskem. Za St. Daniel so zgodovinski podatki sorazmerno pozni, a so arheološka raziskovanja pokazala, da sega prva cerkev na tej lokaliteti še v zgodnji srednji vek, medtem ko se pražupnija v Volčah omenja že leta 1015. Sredi 11.

⁹² ARMELLINI 1891, str. 246–247

⁹³ KLEBEL 1927, str. 134–136.

⁹⁴ CAGNANA 2001, str. 97, 110; VILLA 2003, str. 569; BURBA 1997, str. 37, jo datira v 10. stoletje.

⁹⁵ *Stato Udine*, str. 205; BURBA 1997, str. 17.

stoletja (med 1050 in 1065) je dokumentirana lastniška cerkev v Grabalji (Grabelni) vasi/Grabelsdorf v Podjuni.⁹⁶ Vsaj tako stara bo tudi cerkev v Celju, čeravno se tamkajšnja župnija v arhivskem gradivu pojavi šele v 13. stoletju. Na Goriškem je župnijska cerkev v Dornberku iz 13., v Štanjelu na Krasu pa iz 14. stoletja, vsaj iz 13. stoletja bo tudi cerkev v Razboru pri Slovenj Gradcu. Druge Danijelove cerkve na Slovenskem so večinoma poznosrednjeveške. Spričo antičnih ostalin v Celju lahko pomislimo na to, da je bil simbolični pomen tega patrocinija v premagovanju poganstva, a tega ne moremo posplošiti.⁹⁷ V poznem srednjem veku je sv. Danijel poleg sv. Barbare in sv. Lenarta postal zavetnik rudnikov in rudarjev, zato njegov kult v tem obdobju srečamo tudi marsikje drugje v Srednji Evropi, posebno na tradicionalnih rudarskih območjih, kot sta saško Rudogorje (Erzgebirge) in Tirolska, a večinoma le kot oltarni patrocinij. Tako je tudi s posameznimi primeri na Koroškem.

11.5.4 Čaščenje sv. Vida, njegovega vzgojitelja **Modesta** in dojilje **Krescencije**, mučencev iz Dioklecijanovega časa, izhaja iz južne Italije in je konec 5. stoletja izpričano že v Rimu. V 8. stoletju so relikvije sv. Vida prenesli v opatijo Saint-Denis pri Parizu, od tod pa so leta 836 kot darilo prišle v leta 822 ustanovljeno opatijo Corvey na Vestfalskem, katere cerkev je bila sicer posvečena sv. Štefanu. Kult sv. Vida se je nato iz Corveya razširil po Saškem, okoli leta 925 pa so njegove relikvije dobili tudi v Pragi, kjer je češki knez Venčeslav I. zanje sezidal cerkev, leta 973 povzdignjeno v sedež nove škofije. Prav zaradi tega dejstva raziskovalci kult sv. Vida pogosto povezujejo s procesom pokristjanjevanja Slovanov, ker naj bi nadomestil slovanskega boga Sventovida, kar pa verjetno ne bo držalo. Že nekaj let pred Corveyem pa se je Vidov kult pojavil tudi na Bavarskem, in sicer v Freisingu, kjer je škof Hitto leta 833 ustanovil benediktinski samostan sv. Vida. V popisu posesti salzburške škofije za časa škofa Arna (*Notitia Arnonis*; 788–790) se omenjajo tri cerkve, ki imajo naslov sv. Vida. Ker pa jih ta vir navaja le s krajem brez patrocinija, ostaja negotovo, če so bile že takrat posvečene temu svetniku – po vsej verjetnosti ne.⁹⁸ Pač pa je povsem mogoče, da patrocinij cerkve v kraju St. Veit in Pongau, katere prednica razkriva predromanske ostaline in se v listinah prvič omenja leta 1074, ko je salzburški nadškof Gebhard njene desetine podelil samostanu v Admontu,⁹⁹ sega še v 10. stoletje.

V listinah in drugih salzburških virih 9. in 10. stoletja, ki smo jih obravnavali v prejšnjih poglavjih, o kakšni sv. Vidu posvečeni cerkvi ni sledu. Leta 1065 ali 1066 je dokumentirana lastniška cerkev Eppensteinskih v Weißkirchnu na Gornjem Štajerskem, ko ji je salzburški nadškof priznal župnijske pravice,¹⁰⁰ a je vsekakor nekaj desetletij starejša, v St. Vidu na Glini/St. Veit a. d. Glan prek kraja (villa sancti Viti) v listini iz leta 1131, s katero je salzburški nadškof Konrad I. krški škofiji oddelil teritorij.¹⁰¹ Ker je bamberski

⁹⁶ MC III/273, 277; GZS III/146, 150; nadrobno o zgodnesrednjeveški karantanski naselbini in cerkvi EICHERT 2010; EICHERT 2012, str. 338–355.

⁹⁷ Spričo naselitvene kontinuitete v Grabalji vasi z obsežno zgodnesrednjeveško nekropolo, ki sega še v čas pred pokristjanjenjem Karantancev, domneva Stefan Eichert, da je tamkajšnja cerkev, sezidana na samem in, kot kaže za sedaj, brez pokopališča, nadomestila kakšen poganski kulturni prostor; EICHERT 2010, posebej str. 120–122; EICHERT 2012, str. 349–351.

⁹⁸ To so cerkve v krajih Kufstein, Nußdorf am Inn in Kirchweidach; LOŠEK 2006, str. 80 in 81. Kurt Anton Mitterer je v svoji razpravi o salzburških patrocinijih 8. in 9. stoletja izhajal s stališča, da so bile – tako kot tiste v krajih Henndorf in morda Waidring in Zell am Ziller – že od vsega začetka posvečene sv. Vidu; MITTERER 1992, str. 50.

⁹⁹ UBSt I/74; SUB II/140.

¹⁰⁰ UBSt I/86; SUB II/95; gl. o tem v prvem poglavju.

¹⁰¹ MC II/61; *Erläuterungen* 2, str. 251.

škof tamkajšnji dvor leta 1147 od mejnega grofa Engelberta (III.) Spanheimskega odkupil, obstaja možnost, da ga je pred tem enkrat že posedoval, verjetno že v 11. stoletju, s tem pa tudi, da je cerkev prav tako precej starejša. Morda sega v 11. stoletje tudi cerkev v kraju Mali Št. Vid/Klein St. Veit, ki se s patrocinijem navaja leta 1136 kot podružnica župnije v Tigrčah/Tigring.¹⁰² Na Štajerskem severno od Drave je treba omeniti še cerkev sv. Vida v Vogavi/St. Veit am Vogau, za katero se ve le to, da je pred letom 1170 morala pri njej že obstajati župnija, in pa okoli tega leta sezidano cerkev sv. Vida v Dravogradu. Kar zadeva kult sv. Vida na Koroškem, je treba omeniti tudi to, da sta salzburški nadškof Eberhard II. in sekovski škof Karel leta 1223 v oltarju cerkve sv. Andreja v Št. Andražu našla skrito okostje sv. Vida in Modesta, ki sta ga zatem prepeljala v Salzburg.¹⁰³ O tem, da bi to imelo kakšne posledice pri čaščenju sv. Vida v salzburški diecezi, se nič ne ve, a vendarle kaže, da je imel ta kult na Koroškem daljšo tradicijo.

Ob povedanem je zanimivo, da so v Furlaniji Vidove cerkve – te imajo celoten naslov sv. Vida, Modesta in Krescencije – razmeroma mlade. Za sedaj ni cerkve s tem patrocinijem, ki bi dokazljivo segla pred leto 1000. V Benetkah naj bi bila cerkev sv. Vida in Modesta zgrajena leta 912.¹⁰⁴ Kako je s cerkvijo v kraju S. Vito al Tagliamento v concordijski diecezi, ni nič znanega, cerkev v kraju S. Vito di Fagagna v videmski pa je morala leta 1182 že obstajati, ko jo je prejela benediktinska opatija Sesto al Reghena.¹⁰⁵ Kaže torej, da pri uveljavljanju tega patrocinija na oglejskem delu slovenskega ozemlja Furlanija ni odigrala vloge, ki bi jo sicer pričakovali. Impulzi so morali priti s severa.

Prva cerkev sv. Vida na Slovenskem južno od Drave je prejkone tista v Šentvidu na Dolenjskem, sedež pražupnije iz druge polovice 10. stoletja ali vsaj izpred leta 1025. Župnija pri cerkvi v Šentvidu pri Ljubljani naj bi bila po Valvasorju ustanovljena leta 1085. V zgodnje 11. stoletje sodi lastniška cerkev furlanskih grofov v Črničah na Vipavskem, temu stoletju bržkone pripada tudi tista v Šentvidu nad Planino na Štajerskem, fevd krških škofov. Vsaj iz okoli leta 1150 pa je cerkev na Šentviški Gori na Tolminskem. Druge Vidove cerkve na Slovenskem so mlajše.

11.5.5 Ko govorimo o **sv. Juriju**, enem najbolj priljubljenih svetnikov v srednjem veku, se moramo zavedati tega, da njegovo čaščenje sprva ni slonelo na njegovih viteških vrlinah, marveč na njegovi predanosti krščanstvu, zaradi katere ga je, vojaka iz Kapadokije v rimski vojski, pod cesarjem Dioklecijanom v Palestini leta 303 doletela mučeniška smrt. Od druge polovice 6. stoletja dalje se je takrat že po vsem bližnjem Vzhodu razširjeni Jurijev kult z romarji v Sveto deželo postopoma prenesel tudi na Zahod, kjer se je uveljavil predvsem med merovinškimi Franki. Čeravno o tem manjkajo zanesljiva sporočila, je bil v 8. stoletju ustanovljen samostan Weltenburg ob Donavi pri Regensburgu, ob koncu 9. stoletja pa so Jurijeve relikvije dospele na otok Reichenau na Bodenskem jezeru, kjer mu je bila sezidana ena od cerkva znamenite reichenavske opatije. V poznem 10. stoletju je nastala Jurijeva cerkev na praškem gradu, leta 1004 pa je kralj in poznejši cesar Henrik II. postavil temeljni kamen stolnice v Bambergu. Prva koroška Jurijeva cerkev je lastniška v kraju Stall na Gornjem Koroškem iz druge polovice 10.

¹⁰² MC I/90; GZS IV/135.

¹⁰³ MC III/1854; *Erläuterungen* 2, str. 35. Andrej Pleterski (PLETERSKI 1998, str. 248) povzema po Hansu-Dietrichu Kahlju domnevo, da naj bile leta 1223 najdene relikvije sv. Modesta mučenca relikvije prvega pokrajinskega škofa za Karantanijo, kar glede na sporočilo v viru seveda ne more držati.

¹⁰⁴ CORNARO I, str. 103.

¹⁰⁵ BURBA 1998, str. 39.

stoletja (med letoma 957 in 993),¹⁰⁶ v tem času je tudi že stala tista v kraju St. Georgen am Längsee, ki jo je obnovila grofica Wichpurga in med letoma 1002 in 1008 pri njej ustanovila ženski samostan.¹⁰⁷ Na Koroškem južno od Drave je zgodnja Jurijeva cerkev na hribu nad Grabaljo vasjo (Georgenberg) v Podjuni, ki se s patrocinijem omenja med letoma 1060–1070.¹⁰⁸ Najstarejša Jurijeva cerkev na avstrijskem Štajerskem bo tista v kraju Adriach, ki jo je dal sezidati Markvard Eppenstensi in ji je leta 1065 ali 1066 salzburški nadškof podelil župnijske pravice.¹⁰⁹

O tem, ali je bila tista cerkev, ki jo je na Ptujju začel zidati knez Kocelj in jo je po njegovi odstranitvi končal grof Gozvin in jo leta 874 posvetil salzburški nadškof Theotmar, v resnici Jurijeva, obstaja močan dvom, saj med cerkvami, ki jih navajajo *Konverzija* in drugi z njo povezani dokumenti 9. stoletja, tega patrocinija ni. Zato je današnja cerkev sv. Jurija na Ptujju ta naslov bržkone prejela pozneje. Izoblikovanje hoške pražupnije je sicer mogoče postaviti v drugo polovico 10. stoletja, a je bil njen sedež prvotno po vsej verjetnosti pri cerkvi sv. Mihaela v Razvanju in so ga šele enkrat v 11. stoletju preselili k današnji cerkvi sv. Jurija v Hočah. Iz tega obdobja sta tudi cerkvi sv. Jurija v Konjicah in Škalah. V osrednji Sloveniji nosi Jurijev naslov pražupnijsko središče v Stari Loki pri Škofji Loki (973), s konca 10. ali iz 11. stoletja je lastniška cerkev sv. Jurija v Nevljah pri Kamniku, iz 11. stoletja so še cerkve v Zgornjih Gorjah, Šenčurju pri Kranju in Ihanu ter v Dobrničju na Dolenjskem. S starimi lastniškimi cerkvami imamo opraviti tudi na severnem Primorskem: Miren, pred letom 1000, Batuje, če je arheološko izpričana cerkev na tej lokaciji šele iz pomadžarskega časa, Ločnik. Status cerkve v Komnu ni jasen, saj je prav mogoče, da je teritorij župnije, ki smo jo sicer opredelili kot pražupnijo, prvotno pokrivala pražupnija v Štivanu. V Istri vzbuja pozornost župnijska cerkev v Piranu, listinsko izpričana leta 974, a je leta 968 nedvomno že stala.

Ko govorimo o Primorski in Istri, se kajpak moramo obrniti na zahod. Najstarejša in edina tako zgodnja s patrocinijem izpričana Jurijeva cerkev v Furlaniji je v vasi s tem imenom pri Nogarju, S. Giorgio di Nogarju, ki se prek kraja omenja v darovnici patriarha Popona oglejskemu kapitulju iz leta 1031 (villa S. Georgii).¹¹⁰ Arheološke raziskave na tej lokaliteti so pokazale na obstoj cerkvenega objekta iz 5. stoletja, ki je bil po 6.–7. stoletju obnovljen.¹¹¹ Da bi bila cerkev že takrat posvečena sv. Juriju, pa ni verjeti, poleg tega leži kraj na območju Palmanove, ki je bilo v času madžarskih vdorov opustošeno in zatem ponovno naseljeno. Kaže torej, da se je Jurijev patrocinij v Furlaniji razširil šele v času od druge polovice 10. stoletja dalje in glede na to bržkone pod vplivom s severa izvirajočih fevdalcev. Drugače je s Piranom. Tu lahko pomislimo na povezavo z Benetkami in s tem na posreden vpliv Bizanca. V Benetkah nas na to opozarja cerkev sv. Jurija na istoimenskem otočku, zgrajena okoli leta 790, pri kateri je bil leta 982 ustanovljen znameniti benediktinski samostan S. Giorgio Maggiore.

Na čaščenje sv. Jurija v poznem srednjem veku je močno vplivala novejša inačica svetnikove legende, dopolnjena z znano epizodo o pokončanju zmaja in rešitvi kraljeve hčerke, ki se je razširila zlasti iz *Zlato legendo* (Legenda Aurea) Jakoba iz Voragine s konca

¹⁰⁶ *Erläuterungen* 3, str. 292; k temu tudi KARPf/MEYER 1996.

¹⁰⁷ MC III/86; GZS III/11; *Erläuterungen* 2, str. 223.

¹⁰⁸ MC III/331; GZS III/213.

¹⁰⁹ UBS_t I/86; SUB II/95.

¹¹⁰ GZS III/86; SCALON 1983, str. 19–21.

¹¹¹ CAGNANA 2001, str. 113–114.

13. stoletja. S tem je sv. Jurij postal zaščitnik viteštva in vitezov, kar je dalo nov zagon postavljanju cerkva in kapel njemu v čast. V današnji Sloveniji je to s 77 cerkvami eden najboljše zastopanih svetnikov.¹¹²

11.5.6 Kult Sv. Marjete, žrtve preganjanja kristjanov v Antiohiji pod cesarjem Dioklecijanom, se je z Vzhoda, kjer so jo povzdignili med »velike mučence«, razširil na Zahod v 7. stoletju. Tu jo najdemo prvič v karolinškem martirologiju Hrabana Maura (ok. 780–865). Kaže, da je bila čaščena med Langobardi pa tudi med irsko-škotskimi menihi. Morda je prav temu treba pripisati dejstvo, da se kot patrocinij pojavi že med cerkvami, ki jih je v letih 864–865 v Panoniji posvetil salzburški nadškof Adalvin. Sv. Marjeti je bila posvečena tudi ena od koroških cerkva Heme Breško-Seliške (Šmarjeta/S. Margarethen am Töllerberg), ki jim je nadškof Balduin leta 1043 podelil župnijske pravice. Vendar to z zgodovino Marjetinega kulta v Italiji očitno ni bilo povezano. Njeno domnevno truplo so leta 908 iz Antiohije prenesli v S. Pietro della Vale ob Bolsenskem jezeru v Laciju, zatem v bližnji Montefiascone, kjer se časti od leta 1145 dalje. Od tod so njene relikvije leta 1213 prišle v Benetke, v cerkev, ki naj bi bila tej svetnici posvečena že leta 853 in je s prenosom relikvij postala drugo žarišče njenega kulta v Italiji.¹¹³ V Furlaniji gre morda v langobardski čas cerkev sv. Marjete v kastelu Gruagno (S. Margherita del Gruagno), ki se z vinogradom (vinea in Grobanges) pojavi v omenjeni ustanovni listini samostanov Sesto al Reghena in Salto iz leta 762,¹¹⁴ zatem med petimi gradovi, ki jih je cesar Oton II. leta 983 potrdil oglejskemu patriarhu Rodoaldu.¹¹⁵ V teh dveh listinah o cerkvi sicer ni govora, vendar je obstajala in je vsaj leta 983 postala sedež župnije.¹¹⁶

Na Slovenskem se Marjetin patrocinij pojavi z majhno zamudo. Župnijo v Vodicach, ki se določno omenja leta 1118, smo opredelili kot patriarhatsko ustanovo druge polovice 11. stoletja, izločeno iz mengeške pražupnije. Leta 1163 je bila pri lastniški cerkvi na Trati v Velesovem ustanovljena patronatna župnija, izločena iz župnije v Cerkljah. Nekoliko prej, leta 1134, je bila v župnijsko povzdignjena tudi cerkev v Otmanjah/Ottomanach na Koroškem severno od Drave. Danes je v Sloveniji sv. Marjeti posvečenih 50 cerkva,¹¹⁷ od katerih jih je večina iz poznega srednjega veka. Morda je še iz 12. stoletja cerkev v Selnici ob Dravi, iz 13. pa tiste v Polzeli, Planini pri Rakeku in Šmarjeti na Dolenjskem.

11.5.7 Kot smo videli, je patrocinij cerkve **sv. Klemna Papeža** na Rodinah, sedeža pražupnije iz druge polovice 10. stoletja, izpričan prek župnika že v letih 1115 in 1121, zato o njegovi izvornosti ni dvoma. Poleg rodinske so na Slovenskem sv. Klemnu posvečene še štiri cerkve, od katerih se tista v Tupaličah omenja že leta 1154. Druge so v Mojstrani, Suhadolah pri Komendi in na Bukovščici v Selški dolini, vse torej na omejenem delu Gorenjske, kamor se je patrocinij moral razširiti z Rodin. Gre za papeža Klemna I., tretjega ali četrtega Petrovega naslednika. Umrli naj bi mučeniške smrti okoli leta 100 v izgnanstvu v kraju Cherson na Krimskem polotoku ob Črnem morju, njegovo truplo pa naj bi solunska sveta brata Konstantin in Metod v letih 867–868 prenesla v Rim. Na tej osnovi se je uveljavilo prepričanje, da sta cerkev na Rodinah posvetila prav

¹¹² ŠKULJ 2011, str. 62–63.

¹¹³ CORNARO VI, str. 267 in dalje.

¹¹⁴ SCHIAPARELLI 1933, str. 99–109, št. 162.

¹¹⁵ SICKEL 1988, str. 360–361, št. 304.

¹¹⁶ BURBA 1997, str. 38.

¹¹⁷ ŠKULJ 2011, str. 70–71.

Konstantin in Metod leta 867 na svoji takratni poti k papežu Janezu V., kar seveda ne vzdrži resne presoje.¹¹⁸

Kakorkoli že, prva cerkev sv. Klemna, kajpak v Rimu, izkopana pod današnjo baziliko s tem naslovom (S. Clemente), izvira iz 4. stoletja.¹¹⁹ Tu so tudi pokopali Metodovega brata Konstantina, ki je kot menih z imenom Ciril ostal v večnem mestu. Severno od Alp se njegov kult pojavi v 7. stoletju v Kölnu, sicer pa so tu njemu posvečene cerkve sila redke. Na Koroškem obstaja ena sama, podružnica v kraju St. Klementen (St. Klementen am Krappfeld) na salzburškem območju, dokumentirana šele okoli leta 1200.¹²⁰ V Italiji jih je nekaj več, a še vedno malo. Med peščico cerkva s tem patrocinijem v Furlaniji vzbuja pozornost tista v Adegliaccu. Koliko je stara, se menda ne ve, tudi župnija pri njej je bila ustanovljena šele v najnovejši dobi (1942), ko so jo izločili iz župnije Reana del Reale, ki je prvotno tvorila del pražupnije v Tricesimu.¹²¹ A kraj sam se ponaša s častitljivo zgodovino. Prvič se s pristavami (casas in Adelliaco) omenja leta 762 v listini, s katero so trije langobardski veljaki, ki so kot menihi stopili v benediktinski samostan Nonantola, v Furlaniji ustanovili samostana Sesto al Reghena in Salto (Salt di Povoletto).¹²² Tu je bila tudi posest Heme Breško-Seliške, ki jo je ta leta 1043 poleg Rajhenburga ob Savi odstopila salzburškemu nadškofu Balduinu v zameno za župnijske pravice pri nekaterih svojih cerkvah na Koroškem.¹²³ Seveda si je težko predstavljati, da bi bil kraj s takšnim statusom brez cerkve, in če je bila ta že takrat posvečena sv. Klemnu papežu in mučencu, bi pojav tega patrocinija na Rodinah laže razložili. Vsekakor pa lahko spričo njegove osamljenosti v širšem prostoru sklepamo na to, da so v tamkajšnji cerkvi hranili svetnikove relikvije.

11.5.8 Posebno uganko pa nam zastavlja patrocinij **sv. Štefana Papeža**, prvega papeža tega imena in mučenca (254–257). Kljub temu, da je že salijski cesar Henrik III. (1039–1056) za novo stolnico v Speyerju na Renu priskrbel med drugim koščke papeževe lobanje in da je obhajanje njegovega obglavljenja 2. avgusta že zgodaj prišlo v praznični koledar, so njemu posvečene cerkve sila redke. Johannes Dorn v katalogu patrocinijev za nemško ozemlje tega patrocinija nima,¹²⁴ med redkimi v Italiji pa so za nas zanimive tri v beneškem zaledju na območju Roviga (prednica današnje stolnice v samem Rovigu, Villamarzana, Stienta), ki vse segajo v čas pred leto 1000, ko je pri njih obstajala redovna skupnost. V samih Benetkah cerkve s tem patrocinijem ni in je ni bilo, tako tudi ne v mejah današnje videmske in goriške nadškofije ter tržaške škofije. Na Koroškem je le ena, in sicer v Štebnu pri Kostanjah/St. Stefan ob Köstendorf, podružnica Štefana na Zilji, torej južno od Drave, ki se prvič omenja šele leta 1466.¹²⁵

Na Slovenskem stojita dve stari cerkvi sv. Štefana Papeža, v Košani in Ribnici. V Košani smo predvideli sedež pražupnije tržaške škofije. Kot smo zapisali, dejstvo, da tu ne gre za splošno razširjenega sv. Štefana Prvega mučenca, pri določitvi starosti te cerkve ni nikakršna ovira. Kot smo videli, je kult sv. Štefana Papeža v naši bližini omejen na območje Roviga in tudi na 10. stoletje, saj mu pozneje po dosegljivih podatkih tu ni bila

¹¹⁸ LAVTIŽAR 1897, str. 43; STANONIK 2008, str. 337–340; o prenosu relikvij v zadnjem času mdr. TRUNTE 2004..

¹¹⁹ ARMELLINI 1891, str. 124 in dalje.

¹²⁰ *Erläuterungen* 2, str. 149.

¹²¹ *Stato Udine*, str. 212.

¹²² SCHIAPARELLI 1933, str. 99–109, št. 162.

¹²³ MC I/16; GZS III/124.

¹²⁴ Prim. DORN 1917, str. 249.

¹²⁵ *Erläuterungen* 1, str. 104.

posvečena nobena nova cerkev. Poseben pomen je pri tem imel sam Rovigo, kamor se je z dovoljenjem papeža Janeza X. leta 920 pred madžarskimi vdori umaknil škof iz Adrie.¹²⁶ Če že obstaja kakšen odgovor na vprašanje, kako je mogel ta patrocinij priti v Košano, potem se ponujajo povezave s škofijo v Adrii ali s plemiškim rodом, usidranim v grofiji Rovigo, kar pa bi bilo treba še posebej raziskati. Kakorkoli že, patrocinij sv. Štefana Papeža v Košani je okoli leta 1000 ali v 11. stoletju povsem mogoč, kasneje pa ne več. Zato si tudi ta patrocinij v nedvomno mlajši Ribnici na Dolenjskem – morda iz okoli leta 1200 ali malo pred tem – lahko razložimo le z vplivom iz Košane. Tretja cerkev s tem naslovom na Slovenskem stoji na Topolcu pri Ilirski Bistrici. Ker se omenja v tako imenovanem popisu kranjskih cerkvenih dragocenosti iz leta 1526, je vsekakor še srednjeveška, njen patrocinij pa gre spet pripisati vplivu košanske cerkve.

11.5.9 Poleg obravnavanih, zgodovinsko dokazljivih patrocinijev 10. in 11. stoletja obstaja na Slovenskem še nekaj drugih, ki bi utegnili še seči v to obdobje, a zanje ni trdnih dokazov. Med njimi je **sv. Lambert**, škof v Maastrichtu, rojen okoli leta 635 in leta 705 umorjen v svoji hiši v Liègu/Lüttich v Belgiji. Ker se svojim sovražnikom ni upiral, mu je bilo po smrti priznано mučeništvo. Njegove relikvije so najprej častili v Maastrichtu, leta 715 pa mu je bila sezidana cerkev v Liègu. Lambertov kult je sprva razširjalo visoko frankovsko plemstvo in tudi pozneje je bil čaščen med najvišjimi družbenimi sloji. Prva dokumentirana Lambertova cerkev na Koroškem stoji v Porečah na vzhodnem pobočju Šenturške gore/Pörschach am Berg. Postavil jo je v letih 978 do 983 koroški vojvoda Oton iz Wormsa z namenom, da tu ustanovi samostan; njen obstoj je izpričan z darovnico cesarja Otona II. iz leta 983.¹²⁷ Salijec Oton iz Wormsa, sicer cesarjev nečak, je predanost sv. Lambertu izpričal že z ustanovitvijo benediktinskega samostana s tem naslovom leta 977 v svoji matični speyerski grofiji ob Renu (Speyergau). Sv. Lambertu posvečena cerkev (Lambrechtskogel v Trušenjski dolini) je bila tudi med tistimi Heme Breško-Seliške, ki jim je salzburški nadškof Balduin leta 1043 podelil župnijske pravice. V 11. stoletju sodi še cerkev na Lamprechtsbergu, ustanovna posest šentpavelskega samostana (1091) in potemtakem lastniška cerkev Spanheimskih. Eppensteinska je bila cerkev sv. Lamberta »in silva« na območju Zgornje Mure, omenjena med cerkvami, ki so po pogodbi med Markvardom Eppensteinskim in salzburškim nadškofom iz leta 1065 ali 1066 prejele župnijske pravice.¹²⁸ Malo pozneje so Eppensteinski pri njej ustanovili znameniti benediktinski samostan St. Lambrecht. Po mnenju Roberta Svetine¹²⁹ naj bi tudi na današnjem Slovenskem širjenje Lambertovega patrocinija pospeševalo visoko plemstvo, v prvi vrsti Hemin rod Askvincev. Vendar se to da domnevati le tu in tam, saj gre za podružnice brez ustreznih zgodovinskih podatkov. Morda velja to za cerkev v Lancovem pri Radovljici, ki bi jo bilo mogoče pripisati prvim, askvinskim posestnikom ozemlja med briksenškim blejskim in freisinškim loškim gospostvom, ki so ga pozneje upravljali Ortenburžani s Pustega gradu. Na tej podlagi bi jo bilo mogoče datirati v drugo polovico 11. stoletja. Tej bi lahko pogojno dodali še cerkev v Skomarjah, ki je bila pred

¹²⁶ GABRIELLI 1993, str. 169 in dalje.

¹²⁷ 983 VI 1, Verona; SICKEL 1893, str. 344–345, št. 292; MC III/156; gl. tudi *Erläuterungen* 2, str. 332; o pomenu Lambertovega patrocinija na Koroškem gl. KLEBEL 1927, str. 95–96; posebej SVETINA 2006.

¹²⁸ UBSI I/86; SUB II/95.

¹²⁹ SVETINA 2010, z nekaterimi zmotnimi zgodovinskimi podatki. Tudi se ni mogoče strinjati z avtorjevo premiso, da je Lambertov patrocinij po 12./13. stoletju zastarel in da bi zato vse Lambertove cerkve na Slovenskem nastale že do tega časa.

jožefinskimi reformami vitanjska podružnica. Vikariatna cerkev v Rutu (Nemški Rut) na Tolminskem bi mogla nastati proti sredini 13. stoletja, Lambertov patrocinij pa so semkaj bržkone zanesli naseljenci iz Južne Tirolske. Za druge Lambertove cerkve na Slovenskem kaže, da so šele iz poznega srednjega veka. Pač pa moramo omeniti cerkev v Žormotu v Porabju, ki so jo po našem prepričanju med letoma 1157 in 1196 postavili benediktinci iz Güssinga na današnjem Gradiščanskem.

Bolj zamotana je zgodba s **sv. Donatom**. Spoznali smo ga kot sopatrona nekdanje lastniške cerkve sv. Mohorja in Fortunata v Skriljah v Vipavski dolini iz prve polovice ali sredine 11. stoletja, ki je stala na lokaciji današnje cerkve sv. Marjete.¹³⁰ Kot sopatron se sv. Donat pojavlja tudi pri cerkvi sv. Janeza Krstnika v Dvorski vasi pri Velikih Laščah.¹³¹ Zanj smo zapisali, da je bržkone starejša od župnijske cerkve Sv. Križa v Dobropolju in da morda sega še v 11. stoletje. Je pa sv. Donat še danes sopatron župnijske cerkve sv. Mavra v Izoli; da so ga častili poleg sv. Mavra in papeža sv. Siksta, beremo že v pogodbi med kanoniki koprške cerkve in izolsko duhovščino iz leta 1212.¹³² Na Koroškem severno od Drave sta dokumentirani dve Donatovi cerkvi, ena na Gosposvetškem polju (St. Donat) iz sredine 12. stoletja in druga pri Vetrinju, ki se omenja ob ustanovitvi cistercijanskega samostana leta 1142 in so jo odstranili v 18. stoletju.¹³³ Po raziskavi Ernsta Klebla¹³⁴ naj se ne bi vedelo, za katerega Donata izmed številnih s tem imenom, ki jih navajajo *Acta Sanctorum*, gre, posebej zato, ker ga je v baroku prekril rimski mučenec tega imena, zavetnik pred strelo, katerega truplo so nemški jezuiti leta 1652 dali prepeljati v Münsterfeld iz novo odkritih katakomb sv. Neže v Rimu. V današnji Franciji in obmejnih deželah častijo frankovskega benediktinskega meniha sv. Donata, učenca sv. Kolumbana v samostanu Luxeuil in nadškofa v Besançonu (umrl pred letom 660). V Italiji splošno razširjeni Donatov patrocinij se večinoma nanaša na škofa v Arezzu, obglavljenega v času cesarja Julijana Apostate 7. avgusta leta 362. Njegov kult je pospeševal zlasti langobardski vojaški sloj tako imenovanih arimanov. Med svetniki s tem imenom je s Furlanijo povezan sv. Donat, škof in mučenec v mestu Tmuis v Egiptu, s praznikom 22. maja. Rodil naj bi se v Istri, prejel mašniško posvečenje v Ogleju, šel zatem v Dalmacijo in se pred dioklecijanskim preganjanjem umaknil v Egipt, kjer ga je kljub temu zadela mučeniška smrt.¹³⁵ Njegova legenda je verjetno nastala v Dalmaciji in ne v Egiptu, vendar sledov o njegovem čaščenju v Furlaniji ni. Pač pa se je tu, sicer le v omejenem okviru, uveljavil kult nekega drugega Donata. Gre za diakona in panonskega mučenca, čigar relikvije naj bi patriarh Friderik I. (901–922) s pohodov nad Madžare skupaj z relikvijami sv. Romula, sv. Hermogena in drugih, ki so doživeli mučeniško smrt pod cesarjem Galerijem in upraviteljem Viktorijanom leta 304, prenesel v Čedad.¹³⁶ Svetnika so razglasili za zaščitnika čedadskega mesta – njegov god se obhaja 21. avgusta – in mu zgradili kapelo ob stolnici,

¹³⁰ HÖFLER 2001, str. 132–133.

¹³¹ HÖFLER 2004A, str. 165, št. 14.

¹³² 1212 VI 3; CDI II/213; GZS V/195.

¹³³ *Erläuterungen* 2, str. 224 in 346.

¹³⁴ KLEBEL 1927, str. 132–133; Da bi bil obstoj tiste v Vetrinju dokazan že z omembo kraja v okoli leta 977 ponarejeni Arnulfovi darovnici iz leta 890 (885), kot trdi avtor, pač ne drži, je pa mogoče.

¹³⁵ BRATOŽ 1986, str. 264–266. Patrocinij znamenite karolinške rotunde sv. Donata v Zadru se ne navezuje na tega svetnika, marveč na istoimenskega zadrškega škofa iz začetka 9. stoletja. Rotunda je bila prvotno posvečena Sv. Trojici.

¹³⁶ V literaturi se često najde zmot, da so ti svetniki doživeli mučeniško smrt v samem Čedadu. K vprašanju Hermogenove identitete in prenosa panonskih relikvij v Furlanijo gl. BRATOŽ 1986, str. 56 in dalje.

zunaj mesta pa o njegovem čaščenju pričata cerkvi S. Donato in Valle ter v Lazah/Lasiz pri Podbonescu/Pulfero, obe iz 12. ali vsaj 13. stoletja. To sta tudi edini cerkvi s tem patrocinijem v videmski nadškofiji.

Ob povedanem smo kajpak v veliki zadregi, s katerim Donatom imamo opraviti v Skriljah in v Dvorski vasi, medtem ko se v Izoli časti Donat iz Arezza. Aretinskemu škofu je bila posvečena tudi danes profanirana cerkev v Piranu.¹³⁷ V Skriljah bi lahko glede na položaj v Furlaniji pričakovali čedadskega Donata, vendar tudi ne moremo izključiti tistega iz Arezza. Položaj prav tako ni jasen pri cerkvi v Dvorski vasi, katere ustanovitev lahko pripišemo starim Turjaškim. V srednjem veku se s sv. Donatom srečamo še pri proštiji cerkvi na Blejskem otoku. Ko je njen novi prezbiterij leta 1465 posvetil ljubljanski škof Žiga Lamberg, je posvetil tudi njen oltar in vanj vnesel relikvije Device Marije, sv. Marije Magdalene, sv. Doroteje in sv. Donata,¹³⁸ žal pa tudi to pot ni zapisano, za katerega Donata gre. Cerkev sv. Donata na Donački gori pri Rogatcu, edina na Slovenskem s tem patrocinijem, pa je šele iz 18. stoletja. Sezidali so jo po letu 1716 in pred letom 1741, ko je – to je bilo 7. avgusta – pri njej strela ubila 59 romarjev in še več ranila.¹³⁹ Spričo datuma shoda je bila in je še posvečena sv. Donatu iz Arezza.

11.6 Patrociniji 12. stoletja

11.6.1 V prvem in sedmem poglavju smo obravnavali listino iz okoli leta 1118, s katero sta smledniška viteza Heberard in Bertolf oglejskemu patriarhu Ulriku I. in župniku v Vodicach odstopila neke posesti, v zameno pa prejela krstno in pogrebno pravico za svoje cerkve v Trbojah, Smledniku, Šmartnem pod Šmarno goro, v Zgornjih in Spodnjih Pirničah ter v Hrašah.¹⁴⁰ Gre za šest podružnic takratne vodiške župnije, od katerih sta le dve navedeni s patrocinijem, obe sv. Martina, in sicer v Trbojah – tam je zdaj cerkev Marijinega vnebovzeta – in v Šmartnem pod Šmarno goro, posebej pa cerkev sv. Ulrika v Smledniku. Drugi trije, v poznejših virih izpričani in današnji patrociniji so sv. Jakob starejši (Hraše), Sv. Križ (Spodnje Pirniče) in sv. Tomaž (Zgornje Pirniče). Glede na besedilo listine se potemtakem lahko vprašamo, ali te cerkve leta 1118 še niso imele naslova ali pa moramo te patrocinije datirati še v začetek 12. stoletja ali celo v čas pred leto 1100. Vsekakor pa gre za patrocinije, ki bi jih spričo razmer na Slovenskem težko pričakovali že v 11. stoletju.

Upoštevale vire, ki so nam na voljo, lahko v 12. stoletje postavimo vrsto patrocinijev, ki imajo sicer starejšo zgodovino. To so predvsem sv. Jakob Starejši, sv. Nikolaj, drugi apostoli poleg sv. Petra in sv. Jakoba, sv. Ulrik, sv. Lenart, sv. Pankracij in Sv. Križ.

11.6.2 Patrocinij **sv. Jakoba Starejšega** lahko na splošno povežemo z romarsko potjo k znamenitemu Sv. Jakobu v Galiciji (S. Jago de Compostella) na Iberskem polotoku. Upoštevalo Jakobove školjke kot grobnega dodatka med najdbami pozne köttlaške kulture je romanje v Kompostelo pri nas arheološko izpričano že v 11. stoletju. Vendar sega čaščenje sv. Jakoba v Evropi še nekoliko nazaj.¹⁴¹ Njegovi začetki so v Španiji, na območju njegove apostolske dejavnosti, kjer so mu bile posvečene cerkve že pred odkritjem njegovega domnevnega groba v Komposteli okoli leta 830. Na drugi strani pa so Jakob

¹³⁷ NALDINI 1700, str. 295.

¹³⁸ 1465 XII 20, listina v NŠAL; HÖFLER 1984, str. 132.

¹³⁹ OROŽEN VII, str. 129–132.

¹⁴⁰ KOS/ŽONTAR 1939.

¹⁴¹ PLÖTZ 2003 in drugi prispevki v HERBERS/BAUER 2003; HOLST 1980.

prav tako zgodaj častili na osrednjem območju Galije med Loiro in Rono, od koder je njegov kult zaneslo še v srednjo Evropo. Tako se Jakob kot krstno ime pojavlja že v 10. stoletju med pričami salzburških in briksenskih listin, ima ga na dan 25. julija skupaj s sv. Krištofom tudi freisinški koledar iz tega obdobja,¹⁴² ni pa dokazano, da bi mu bila posvečena tudi kakšna od starih cerkva, ki nosi danes njegov patrocinij. Njihov pojav v 11. stoletju je treba že povezati z romanjem v Kompostelo, od 12. stoletja dalje pa kaže, da so Jakobu radi posvečevali cerkve v novih trgih in mestih, podružnice župnij s cerkvami zunaj naselij, ki jih listine pogosto označujejo kot »ecclesia in foro«.

Najstarejša, listinsko izpričana cerkev na Koroškem je lastniška cerkev Eppensteinskih v Tiffnu, omenjena v tu že večkrat obravnavani pogodbi med salzburškim nadškofom Gebhardom in Markvardom Eppensteinskim iz leta 1065 ali 1066. Druga bi lahko bila v Galiciji v Podjuni/St. Jakob in Gallizien, če bi jo lahko identificirali s tisto cerkvijo grofa Vecelina ali Kacelina, ki ji je patriarh Ulrik I. pred letom 1106 podelil krstno in pogrebno pravico in ji prepustil desetine med potokoma Spodnja Borovnica in Bela. Še v 11. stoletje bržkone sega tudi tista v Št. Jakobu v Rožu/St. Jakob im Rosental, lastniška cerkev ustanovnikov benediktinskega samostana v Osojah. Prva znana cerkev z Jakobovim patrocinijem na današnjem slovenskem ozemlju je bržkone tista v Ozeljanu pri Gorici, katere obstoj je posredno razviden iz urbarja oglejskega kapitlja iz sredine 12. stoletja. Ker gre za nekdanjo lastniško cerkev, jo lahko datiramo v 11. stoletje. O tem, komu je pripadala, indicev ni, gotovo pa gre za neko nemško fevdalno rodbino, ki se je usidrala v Furlaniji. Da se je patrocinij sv. Jakoba Starejšega razširjal k nam s Severa in ne z Zahoda, dokazuje dejstvo, da je Jakobovih cerkva v Furlaniji sorazmerno malo in kar jih je, po dostopnih podatkih nobena ne sega nazaj prek praga 13. stoletja.

Ali je bila cerkev v Hrašah pri Smledniku z začetka 12. ali celo iz 11. stoletja že prvotno posvečena sv. Jakobu, mora potemtakem ostati odprto. Kot je bilo nakazano, je do prvega vala tega patrocinija na Slovenskem prišlo s cerkvami po trgih in mestih, tako tudi v naši severni sosesčini. Za zgled naj omenimo mestne cerkve v Beljaku, omenjeno leta 1136, a verjetno že iz 11. stoletja, v Leobnu (12. stoletje) in Lipnici na Štajerskem. Iz 12. stoletja datira tudi mestna cerkev (ecclesia in foro), današnja stolnica v Innsbrucku. Iz 12. stoletja bo prav tako Jakobova cerkev na Starem trgu v Ljubljani, nedvomno prva cerkev v mestni naselbini pred Nikolajevo, morda tudi tista v Kostanjevici. Sledita ji cerkvi v Škofji Loki in Ormožu, slej ko prej iz 13. stoletja, zatem leta 1956 podrti cerkev na trgu v Žužemberku. V Prekmurju ima sv. Jakobu posvečeno cerkev Dobrovnik, prav tako tržno naselje bržkone iz 13. stoletja. Po tem obdobju se je ta patrocinij splošno razširil še na podeželje in je danes s 66 cerkvami med najbolj pogostimi na Slovenskem.

Ko govorimo o sv. Jakobu Starejšem, moramo spregovoriti še o njegovem soimeenjaku, apostolu Jakobu Mlajšem, katerega god na dan 1. maja ima skupaj z apostolom Filipom tudi že freisinški koledar iz 10. stoletja.¹⁴³ Kult **sv. Filipa in Jakoba** se je na Zahodu uveljavil pred tistim sv. Jakoba Starejšega, saj so njune relikvije že v 6. stoletju shranili v baziliki Svetih Apostolov v Rimu, tudi v Italiji so cerkve s tem naslovom razmeroma pogoste. Severno od Alp je njun kult v 9. stoletju izpričan v Öttingu (Altötting) na Bavarskem, sicer pa je njunih cerkva tu precej manj, tako tudi na Slovenskem. V tem okviru vzbuja pozornost le cerkev v Laporjah, lastniška cerkev iz druge polovice 12. sto-

¹⁴² LECHNER 1891, str. 17.

¹⁴³ LECHNER 1891, str. 13. Ko je papež Pij XII. leta 1955 na 1. maj vpeljal praznovanje sv. Jožefa Delavca, so njun god prestavili na 11. maj. Danes se obhaja 3. maja.

letja. Nekoliko starejša, izpred leta 1154, je tista v Št. Lipšu/St. Philippen v Podjuni, kar kaže na to, da je tudi ta patrocinij k nam prodril s Severa. Med starejšimi cerkvami s tem patrocinijem je tudi tista še poznoromanska s konca 13. stoletja v Golavabuki (Šentlipš) v Mislinjski dolini,¹⁴⁴ kjer prav tako lahko predvidevamo koroški vpliv.

11.6.3 Na splošno velja, da je čaščenje **sv. Nikolaja**, sredi 4. stoletja umrlega škofa v maloazijski Miri (Myra, danes Demre), na Zahodu sprožil šele prenos njegovega trupla v Bari leta 1087. V resnici se je njegova legenda prek bizantinskih virov tu pojavila že v 10. stoletju, prva zgodovinsko dokumentirana cerkev z Nikolajevim patrocinijem pa je kapela, ki jo je po pričevanju njegovih življenjepiscev v Konstanci ob Bodenskem jezeru postavil tamkajšnji škof sv. Konrad (934–975).¹⁴⁵ Po letu 1000 in še pred letom 1087 je v Nemčiji izpričanih že nekaj Nikolajevih cerkva, v čas med letoma 1065 in 1073 sodi tudi ustanovitev samostana sv. Nikolaja (Au) pri Passauu, danes v mestnem sklopu. To je prvi samostan reguliranih avguštinskih kanonikov na nemških tleh po reformnih prizadevanjih lateranske sinode pod papežem Nikolajem II. leta 1059 v smeri skupnega bivanja (*vita communis*). Zato lahko v tem primeru Nikolajev patrocinij interpretiramo v luči pripadnosti cerkvenim reformam.¹⁴⁶ Posebej pomembno pa je to, da so svetnika za svojega vzeli Normani, ki so sredi 11. stoletja zavzeli Apulijo.¹⁴⁷ Ko je leta 1071 Mira padla v mohamedanske roke, so to ti izkoristili, »ukradli«¹⁴⁸ njegovo truplo in ga, kot je znano, leta 1087 prepeljali v Bari, v Miri pa je vzhodnjakom v čaščenje ostal le njegov poškodovan sarkofag. Po izumrtju normanske vladarske hiše konec 12. stoletja je južna Italija s Sicilijo pripadla nemškemu vladarju iz dinastije Staufov, ki so se po zgledu svojih predhodnikov spet zavzeli za pospeševanje Nikolajevega kulta. To posebej velja za cesarja Friderika II. Friderik je namreč po kronanju za kralja in izvolitvi za cesarja leta 1215 v Aachnu pretežni del svojega življenja prebil v Apuliji in svetnikovo baziliko v Bariju povzdignil v svojo dvorno cerkev.

Kot je razvidno iz virov, so romarji v Bari že kmalu po letu 1087 raznesli njegove relikvije vse do Skandinavije, tako da je do razmaha Nikolajevega kulta v Srednji Evropi v resnici prišlo šele v obdobju po letu 1100. Za prvo Nikolajevo cerkev na Koroškem velja tista v Gorenčah/Gorentsach (Šmiklavž), vendar pa se v ustanovni listini Engelberta I. Spanheimskega za šentpavelski benediktinski samostan iz leta 1091, v kateri je omenjena,¹⁴⁸ navaja brez patrocinija. Čeprav je iz poznejšega gradiva razvidno, da to ni bila cerkev sv. Nikolaja, marveč sv. Radegunde, se ta napaka ponavlja do danes,¹⁴⁹ cerkev sv. Nikolaja pa je izpričana šele leta 1237, ko jo je papež Gregor IX. potrdil samostanu v Grebinju.¹⁵⁰ Tudi cerkev sv. Nikolaja pri Gabrjah/Haberberg vzhodno od Grebinja se ne omenja že leta 1015 oziroma med 1015 in 1026,¹⁵¹ saj je v ustreznih listini grofa Bernarda Spanheimskega in njegove soproge Kunigunde šentpavelskemu samostanu govor le o dvoru (Sirnicö), ki ga je na podlagi poznejšega gradiva mogoče postaviti na lokaliteto

¹⁴⁴ ZADNIKAR 1982, str. 288–290.

¹⁴⁵ *Scriptores* IV (1861), str. 441.

¹⁴⁶ RÖHRIG 1988, posebej str. 427–428.

¹⁴⁷ HOLST 1980.

¹⁴⁸ SCHROLL 1876, str. 5–, Cap. III; MC III/496; GZS III/395.

¹⁴⁹ Tako že KLEBEL 1928, str. 15; gl. tudi *Erläuterungen* 2, str. 65–67, *Dehio Kärnten*, str. 788–789. Na to, da v tej podelitvi ne gre za cerkev sv. Nikolaja, pač pa sv. Radegunde, je opozoril že Schroll (SCHROLL 1876, str. 7, op. 13), tako tudi Kos v GZS III.

¹⁵⁰ 1237 VII 5; MC IV,1/2144; GZS VI/677.

¹⁵¹ KLEBEL 1928, str. 15; *Dehio Kärnten*, str. 271–272.

cerkve sv. Nikolaja.¹⁵² V privilegiju papeža Lucija III. iz leta 1184 piše sicer o dvoru »Sernekkowi« z dvema kapelama, a brez patrocinijev.¹⁵³ Podobno se cerkev (ecclesia) v »Syneccö« brez patrocinija navaja tudi v privilegiju salzburškega nadškofa Eberharda II. iz leta 1240.¹⁵⁴ Nikolajev patrocinij cerkve na tej lokaliteti je izpričan šele s posvetitvijo nove zgradbe leta 1279.¹⁵⁵ Podobno je s cerkvijo v kraju Radenthein pri Millstattu, za katero iz privilegija papeža Aleksandra III. za millstattski samostan iz leta 1177 vemo, da je kot kapela (brez navedbe naslova) pripadala samostanu, a ta Radenthein se, kot ga poznamo iz poznejših listin, nanaša na bližnjo cerkev sv. Petra z župnijo.¹⁵⁶

Ob upoštevanju omenjenih dejstev ostaja, da se je patrocinij sv. Nikolaja na Koroškem uveljavil šele v drugi polovici 12. stoletja. Prva dokumentirana cerkev s tem patrocinijem je v Strassburgu pri Krki, ki jo omenja privilegij papeža Aleksandra III. za krški stolni kapitelj iz leta 1169.¹⁵⁷ Verjetno so jo postavili le malo pred tem, in sicer ko je škof Roman I. leta 1147 na vzpetini nad naseljem postavil istoimenski grad. Leta 1330 je postala sedež kolegiatnega kapitlja. Naslednja, v kraju Sirnitz v dolini reke Krke, se omenja leta 1181.¹⁵⁸ Na Štajerskem je sredi 12. stoletja določno dokumentirana cerkev sv. Nikolaja v dolini Sausal pri Lipnici,¹⁵⁹ pri drugih obstajajo nejasnosti, ker so navedene le s toponimom. Med temi so tri (Mautern, Judenburg, tudi Rottenmann iz okoli leta 1220),¹⁶⁰ ki so jih postavili v tržnih ali mestnih naselbinah, kar ta patrocinij povezuje s sv. Jakobom Starejšim. Gotovo je bilo tako tudi s cerkvijo sv. Nikolaja v Ljubljani na območju Novega trga ali Mesta v nasprotju z Jakobovo na območju Starega trga, dokumentirano leta 1262 in leta 1461 povzdignjeno v stolnico. Podobno, morda le malo pozneje, se je zgodilo v Beljaku, ko se je po razširitvi mesta prek Drave cerkvi sv. Jakoba pridružila cerkev sv. Nikolaja. Ljubljanskemu zgledu lahko dodamo še Kostanjevico na Dolenjskem z obstoječo mlajšo gotško zgradbo poleg župnijske cerkve.

V ljudskem izročilu je sv. Nikolaj (Miklavž) zaradi čudežne rešitve mornarjev, ki jih je zajel vihar, predvsem zavetnik čolnarjev, zato naj bi njemu posvečene cerkve postavljali ob vodah. To kajpak ne drži povsem. Kaže pa, da je bil ta patrocinij tudi pri nas – tako kot pred tem Jakobov – spočetka namenjen cerkvam v tržnih in mestnih naselbinah. Teh je cela vrsta: Vuzenica, Žalec, Majšperk, Lemberg, Sevnica na Štajerskem, Novo mesto, Žužemberk, Kronovo (Dolenje Kronovo),¹⁶¹ Gutenwerd-Otok na Krki, tudi Litija na Dolenjskem, Metlika v Beli krajini, v Prekmurju Murska Sobota. Seveda je veliko teh naselbin zraslo ob plovnihih vodah, saj je bil rečni promet eden od pogojev za

¹⁵² SCHROLL 1876, str. 12–14, Cap. IX (z datacijo po 1105), posebej str. 13, op. 4; MC III/521; Kos (GZS IV/11) prevaja dvor »Sirnicö« kot Sirnikov dvor.

¹⁵³ 1184 IX 21; MC III/1308; GZS IV/681.

¹⁵⁴ MC IV,1/2212; GZS V/744. Privilegij papeža Celestina III. iz leta 1196, v katerem so na koncu naštetih cerkve, ki jih oskrbuje samostan, med njimi tudi cerkev sv. Nikolaja »in Sirincoy« (MC III/1467; GZS III/885), je stoletje mlajši ponaredek.

¹⁵⁵ *Erläuterungen* 2, str. 48.

¹⁵⁶ *Erläuterungen* 3, str. 149 in dalje.

¹⁵⁷ MC I/256; *Erläuterungen* 2, str. 215.

¹⁵⁸ MC I/319.

¹⁵⁹ UBSt I/311; PIRCHEGGER 1940, str. 112.

¹⁶⁰ PIRCHEGGER 1940, str. 47, 61, 69.

¹⁶¹ Kot trg izpričan leta 1308, a že takrat v zatonu; GRANDA 1996. Nastal naj bi kot višnjegorska in zatem andeška postojanka na Krki, a je zaradi bližnjega freisinškega Gutenwerda in zatem habsburškega Novega mesta propadel. Opozoriti pa je treba, da cerkev ne stoji na otočku, na katerem naj bi po Grandu ležal trg, marveč v današnji vasi na levem bregu reke.

njihov gmotni napredek. Nekaj jih je mogoče datirati v drugo polovico 12., v glavnem pa so iz 13. in zgodnjega 14. stoletja. Pozneje se je sv. Nikolaj priljubil tudi na podeželju. Na Slovenskem je to danes s 118 njemu posvečenimi cerkvami najbolj razširjen svetnik.

Tudi v tem primeru kaže, da je patrocinij sv. Nikolaja k nam prišel s severa. V Furlaniji je Nikolajevih cerkva razmeroma malo. Edina, katere starost je z obstoječo arhitekturo trdneje opredeljena, je v kraju Comeglians v Karniji iz 13. stoletja.¹⁶² Zagonetna je zgodovina župnijske cerkve sv. Nikolaja v kraju Sacile v zahodni Furlaniji. Ohranilo se je besedilo listine, s katero je patriarh Bertold leta 1245 župniku v Sacilu potrdil podelitev župnijskih pravic cerkvi sv. Nikolaja, ki jo je bil ustanovil neki vojvoda Henrik, »qui licet de genere fuisset Alemannorum nobili stirpe« in ki naj bi takrat imel v posesti ta predel ob reki Livenza.¹⁶³ Kdo naj bi bil ta Henrik iz plemenitega nemškega rodu, lahko samo ugibamo. V zadnjem času se je uveljavilo mnenje, da gre za furlanskega vojvodo Erika malo pred letom 800.¹⁶⁴ De Rubeis je pomislil na Unrocha, Eberhardovega sina (863–874), vendar Bertold, ki je imel pred seboj stare listine, ne bi napravil takšne napake v vojvodovem imenu. Naposled bi lahko šlo tudi za Henrika, bavarskega in karantanskega vojvodo, ki mu je državni zbor v Augsburgu leta 952 podelil veronsko marko in Furlanijo, ali karantanskega vojvodo Henrika Mlajšega (po 976).¹⁶⁵ To je za cerkev s patrocinijem sv. Nikolaja, če ni imela prvotno kakšnega drugega naslova, seveda še vedno prezgodaj. Zadnja možnost bi bil koroški vojvoda Henrik Eppensteinski (1090–1122), čigar brat Ulrik (I.) je tedaj sedel na patriarhatski stolici, a je Sacile takrat že pripadal patriarhu in imel pomembno obrambno vlogo na zahodni meji njegove države. Kakorkoli že, z Bertoldovo listino je potrjen sedanji patrocinij cerkve, ki nedvomno sega še precej pred leto 1249,¹⁶⁶ medtem ko vprašanje, komu ga smemo pripisati, ostaja odprto. Pač pa lahko na severni vpliv upravičeno sklepamo pri cerkvi v kraju Castelnovo del Friuli (nemško: Neuhaus), za katerega je dokazano, da je bil leta 1150 v posesti goriških grofov. Hospital s cerkvijo sv. Nikolaja v Levadi (S. Nicolò di Levada; Villa Vicentina) je pred letom 1211 ustanovil patriarh Volfger iz bavarskega rodu Erla in pred prihodom v Oglej leta 1204 škof v Passauu, kjer je – kot smo omenili – že v 11. stoletju nastal znameniti avguštinski samostan s tem patrocinijem. Cerkev v Mavhinjah/Malchina v devinskem dekanatu je brzkone stala že v 11. stoletju, ko se omenja vas, ki jo je patriarh Henrik (1077–1084) skupaj s Štivanom podelil belinjskemu samostanu. Če je že tedaj imela patrocinij sv. Nikolaja, pa seveda ostaja odprto.

11.6.4 Splošni naslov **sv. Apostolov** sodi med najstarejše cerkvene patrocinije. V Rimu naj bi pod vzhodnjaškim vplivom že pod papežem Julijem I. (337–352) postavili baziliko Svetih Apostolov, ki jo je papež Pelagij v drugi polovici 6. stoletja določno posvetil sv. Filipu in Jakobu Mlajšemu, a je ohranila prvotni naslov.¹⁶⁷ Omenili smo že obstoj bazilike s tem naslovom iz prve polovice 5. stoletja v Ogleju. V rimski in frankovski Galiji je bil ta patrocinij pogost,¹⁶⁸ v Metzju izvira cerkev, pozneje posvečena sv. Arnulfu, iz 6. stoletja. V visokem srednjem veku pa je ta splošni patrocinij praktično izginil.

¹⁶² *Stato Udine*, str. 98.

¹⁶³ 1245 XI 2; insert v 1328 V 13; MEA, stolpci 431–434; DF II/506.

¹⁶⁴ Prim. BEGOTTI 2004, str. 49; KRAHWINKLER 1992, str. 153. Gl. k temu ZAHN 1897, str. 315–316 in op. 1 (z dotedanjimi identifikacijami).

¹⁶⁵ Tako ZAHN 1897 (kot prejšnja opomba).

¹⁶⁶ Cerkev je z Nikolajevim patrocinijem izpričana leta 1195, ko je v njej patriarh Pelegrin II. podelil fevde bratom Camino; GZS IV/870.

¹⁶⁷ ARMELLINI 1891, str. 249 in dalje.

¹⁶⁸ EWIG 1960A; EWIG 1960B.

O patrociniju posameznih apostolov smo tu že govorili. To so Peter, Andrej, Jakob Starejši ter Filip in Jakob Mlajši. Kar zadeva patrocinij **sv. Pavla**, je podoba nekoliko zamegljena. Načeloma so ga častili skupaj s sv. Petrom, tudi sinoda v Mainzu iz leta 813, ki smo jo že omenili, je za frankovsko državo predpisala skupno praznovanje obeh apostolskih prvakov, pač na dan 29. junija. Čeravno to iz gradiva ni vedno neposredno razvidno, zaradi tega patrocinij sv. Petra načelno pomeni sv. Petra in Pavla. Samostojni patrocinij sv. Petra bi se moral praviloma nanašati na obhajanje Katedre sv. Petra v Antiohiji 22. februarja, ki se na ta dan pojavi že v najstarejšem znanem rimskem koledarju papeža Liberija sredi 4. stoletja, ali v Rimu 18. januarja, ali pa tudi na obhajanje Petrove rešitve iz ječe 1. avgusta, ko je bila posvečena znamenita rimska bazilika (»Sv. Petra verige«, S. Petri ad Vincula), izpričano že v 8. stoletju. Vendar pa dosegljivo gradivo ne razlikuje med pravim Petrovim patrocinijem in tistim sv. Petra in Pavla, zato bi bile za rešitev tega vprašanja potrebne posebne raziskave. Pri samo sv. Pavlu posvečenih cerkvah te dileme ni, a te so redkejše, četudi je prvo baziliko s tem naslovom v Rimu »zunaj obzidja« (S. Paolo fuori le mura), na kraju, kjer naj bi bil apostol pokopan, dal že v 4. stoletju zgraditi cesar Konstantin Veliki. Patrocinij se običajno obhaja na dan Pavlove spreobrnitve (25. januar).

Najzgodnejša Pavlova cerkev severno od Alp je cerkev samostana Vermes (Pferdmund) v romanski Švici iz 7. stoletja, ženski benediktinski samostan sv. Pavla v Regensburgu (Mittelmünster) je leta 983 ustanovil sv. Volfgang. Na Koroškem severno od Drave se Pavlove cerkve pojavijo v 11. stoletju: Kappel am Krappfeld (1041–1060), Klein St. Paul (1060–1088), obe lastniški, zadnja aribonska,¹⁶⁹ naposled Št. Pavel v Labotski dolini. Da bi ta cerkev, pri kateri je Engelbert Spanheimski leta 1091 ustanovil znameniti benediktinski samostan, stala že za časa nadškofa Hartvika (991–1023), kot je zapisal Ernst Klebel,¹⁷⁰ ni verjeti; slej ko prej gre za lastniško cerkev Rikarde Lavantinske, Engelbertove matere, iz časa po letu 1065.¹⁷¹ Spanheimskim je pripadala tudi lastniška cerkev v Mohličah/Möchling južno od Drave, ki jo je vojvoda Henrik IV. leta 1123 daroval šentpavelskemu samostanu. Najzgodnejšo omembo kakšne Pavlove cerkve v Furlaniji najdemo v nekrologiju oglejskega kapitlja iz sredine 12. stoletja, nanaša pa se na S. Paolo al Tagliamento (Morsano).¹⁷² Naslednja Pavlova cerkev je v Pasianu di Pordenone, katere »plebs« – sicer brez patrocinija – je papež Urban III. v buli iz leta 1186 ali 1187 med številnimi drugimi župnjami potrdil škofu v Concordii.¹⁷³ Druge so mlajše. Od cerkva na današnjem slovenskem ozemlju, ki smo jih obravnavali v pregledu župnij po posameznih pokrajinah, sta le dve posvečeni sv. Pavlu, in sicer pri Preboldu z omembo iz leta 1302 in na Vrhniki z omembo iz leta 1319.

V apostolski hierarhiji, izoblikovani v 5. stoletju s psevdoavguštinsko razlago Slovesa apostolov (Divisio Apostolorum) in izrekanju Vere, Petru – Pavla kajpak ni bilo zraven –, Andreju kot prvemu za Petrom in Jakobu starejšemu sledi evangelist Janez. Patrocinij **sv. Janeza Evangelista** se običajno pojavlja poleg sv. Janeza Krstnika, tudi ko ni izrecno omenjen, posebno pri krstnih cerkvah in kapelah. V Rimu je bila cerkev pri Latinskih vratih, kjer naj bi ga mučili z vrelim oljem (S. Giovanni a Porta Latina), posta-

¹⁶⁹ *Erläuterungen* 2, str. 148, 152.

¹⁷⁰ KLEBEL 1925, str. 10, 39, št. 12.

¹⁷¹ *Erläuterungen* 2, str. 49; cerkev se sicer pripisuje tudi leta 1065 umrlemu Rikardinemu soprogu Siegfriedu Spanheimskem; Johannes Gut, v: HÖDL 1991, str. 442; Ulrich Faust, v: FAUST/KRASSNIG 2002, str. 110.

¹⁷² SCALON 1982, str. 400.

¹⁷³ MARIN 2002, str. 17.

vljena že konec 4. stoletja. Kot samostojni patrocinij je severno od Alp znan že v drugi polovici 10. stoletja. Na Koroškem se pokaže v drugi polovici 12. stoletja v Dvoru nad Vrbo/Kranzelhofen;¹⁷⁴ to je tudi čas »post quem« za slovensko ozemlje. Župnijska cerkev v Dravogradu s kapitljem je dokumentirana leta 1237. Druge so občutno mlajše. Pač pa je treba opozoriti na cerkev sv. Janeza Evangelista v Savudriji, saj se ta omenja že leta 1177. Peti v apostolski vrsti je **sv. Tomaž**. Prvo cerkev sv. Tomaža v Rimu na Lateranu (S. Tommaso in Laterano) je leta 956 postavil papež Janez XII.¹⁷⁵ Temu apostolu posvečena cerkev v Strassburgu pa sega do zgodnjega 9. stoletja (ok. 810–820). Na Koroškem se prve Tomaževe cerkve omenjajo v 13. stoletju, tudi na slovenskem ozemlju ne bodo starejše, večinoma pa so iz poznega srednjega veka. Tako vemo vsaj za cerkev v Ratečah pri Planici, ki smo jo interpretirali kot krstno cerkev ziljske pražupnije, da je bila prvotno posvečena sv. Janezu Krstniku. Ko se mariborska župnijska cerkev v virih prvič pojavi s patrocinijem, to je leta 1248, nosi naslov sv. Tomaža, a že leta 1254 ima poleg tega tudi patrocinij sv. Janeza Krstnika, ki zatem izpodrine prvega. Nakazali smo možnost, da gre za prenos patrocinija s krstne cerkve v Mariboru na novo, ki so jo po postavitvi te podrli.

Nekoliko bolj nazaj sega pri nas patrocinij **sv. Jerneja**. Ta apostol se v Rimu prvič pojavi kot sopatron cerkve sv. Andreja, prav tako na lateranskem griču (SS. Andrea e Bartolommeo in Laterano), ki so jo sezidali v času papeža Honorija I. (622–644).¹⁷⁶ Jernejev kult v Italiji pa je sprožil šele prenos njegovega trupla z otoka Lipari v Tirenskem morju, kamor naj bi zaneslo njegov svinčeni sarkofag z ostanki nadaljnjih štirih mučencev iz Indije, v Benevent pod vojvodom Sighardom leta 838. Ker je bila prva zgradba stolnice sv. Jerneja v Frankfurtu, v resnici kolegiatna cerkev, ki jo je leta 852 dal zgraditi kralj Ludovik Nemeč, posvečena sv. Odrěšeniku, se patrocinij sv. Jernej v nemških deželah prvič pojavi s cerkvijo v samostanu Prüll pri Regensburgu leta 997 oziroma 999. Ta pojav Jernejevega patrocinija severno od Alp ima pomembno zgodovinsko ozadje. Ustanovnik tega samostana, regensburški škof Gebhard I., je bil namreč kaplan cesarja Otona III. in ga je spremljal na njegovi poti v Italijo leta 996. Tako je tudi doživel »kraj« Jernejevega trupla v Beneventu. Od tod ga je cesar hotel prenesti na Saško, a se je moral ustaviti v Rimu, kjer ga je začasno shranil v cerkvi sv. Adalberta na otoku Tibere (SS. Adalberto e Paolino, tudi S. Bartolomeo dell'Isola), ki jo je bil ustanovil. Zaradi raznih okoliščin je truplo ostalo v Rimu,¹⁷⁷ cerkev v Prüllu pa so pozneje pod vplivom benediktincev v Corveyu posvetili sv. Vidu.

Patrocinij sv. Jerneja se je severno od Alp potemtakem začel razširjati šele po letu 1000, najzgodnejše Jernejeve cerkve na Koroškem pa se omenjajo šele v 12. stoletju. Prva bo v kraju Kreuzschlach pri Gmündu, na posestvu, ki ga je Dietmar iz Lungaua leta 1120 zamenjal za posestvo briksenškega škofa v Bohinju, da bi tam zgradil samostan. V listini, ki smo jo obravnavali v poglavju, posvečenem Gorenjski, cerkev ni omenjena, a je nedvomno stala kot Dietmarjeva lastniška cerkev, katere pravice so pozneje prenesli v Gmünd. Naslednja je kolegiatna in župnijska cerkev sv. Jerneja v Brežah, ki se določno omenja leta 1187.¹⁷⁸ Cerkev na Rebrci na oglejskem območju se sicer omenja šele leta

¹⁷⁴ MC III/1197; GZS IV/569 (med 1175 in 1181).

¹⁷⁵ ARMELLINI 1891, str. 104.

¹⁷⁶ ARMELLINI 1891, str. 115.

¹⁷⁷ MORSBACH 1989, str. 90; ARMELLINI 1891, str. 620–622. O tej kraji obstajajo različna poročila, med drugim tudi to, da so beneventanski menihi preliščili cesarja in mu namesto Jernejevega trupla podtaknili truplo sv. Pavlina, Jernejevo pa naj bi ostalo v Beneventu.

¹⁷⁸ MC III/1346.

1283, a je v osnovi romanska, torej iz 12./13. stoletja. Tudi cerkev v Cmureku/Mureck bo iz 12. stoletja. Na Primorskem bi cerkev v Roču lahko segla še v 11. stoletje, tisti v Senožečah in na Opčinah bi lahko bili vsaj iz 13. stoletja, kar pa gotovo velja za Cerkno. Prvotna lastniška cerkev Spanheimskih v Šentjerneju na Dolenjskem je iz druge polovice 12. stoletja, v Kočevju šele iz prve polovice 14. stoletja (1339). Na Štajerskem se cerkev v Slovenski Bistrici omenja leta 1240, vendar lahko glede na zgodovino tega kraja tu cerkev pričakujemo že v poznem 12. ali zgodnjem 13. stoletju, medtem ko je leta 1306 posredno omenjena cerkev v Vojniku vsekakor že iz 13. stoletja. V 14. stoletju tema sledijo Rogatec, Ribnica na Pohorju in Zibika.

Cerkve na Slovenskem, posvečene drugim apostolom (Mateju, Simonu in Judi Tadeju, Matiji) so poznosrednjeveške ali še mlajše.

11.6.5 V primeru **sv. Ulrika** (Urha), leta 973 umrlega in leta 995 s strani papeža Janeza XV. kanoniziranega augsburškega škofa, se zopet srečamo s severnjaškim patrocinijem, ki se je prej uveljavil v Furlaniji kot v naši severni sosesčini. O tem govori lastniška cerkev sv. Ulrika v istoimenski vasi na levem bregu Tilmenta (S. Odorico di Tagliamento), ki jo je skupaj s cerkvijo Friderik, grof na Izari in Vilsu iz rodu Eppensteinskih, leta 1058 podelil salzburškemu kanonikom.¹⁷⁹ O tem, ali je tamkajšnja redovna skupnost, ki bi jo lahko ustanovil patriarh Ulrik I. (1086–1121), že od spočetka bila proštija svetnih kanonikov ali najprej benediktinska opatija, je v literaturi najti različna mnenja. Kakorkoli že, po letu 1170 je tu izpričana proštija, ki jo je papež Inocenc IV. na prošnjo patriarha Bertolda Andeškega leta 1245 inkorporiral Marijini cerkvi na gradu v Vidmu, njegov naslednik Gregor de Montelongo pa je leta 1263 to inkorporacijo prenesel na novo cerkev sv. Ulrika pod gradom, ki jo je začel graditi že Bertold. Ko je slednjo, novo rezidenčno stolnico oglejskega patriarha, patriarh Bertrand leta 1335 posvetil, jo je tudi preimenoval v cerkev Marijinega vnebovzeta,¹⁸⁰ pred tem pa je k njej prenesel še samo proštijo iz S. Odorica, ki je s tem skupaj s kapitljem pri Marijini cerkvi na gradu postala osnova metropolitanskega kapitlja. – Poleg teh dveh je v Furlaniji še vrsta drugih starih cerkva, posvečenih sv. Ulriku. Najstarejša Ulrikova cerkev na Koroškem je tista v Kleinkirchheimu, ki se – brez navedbe patrocinija – sicer omenja z župnijo šele leta 1166,¹⁸¹ a gre po vsej verjetnosti za aribonsko lastniško cerkev, katere desetino je Aribo pred letom 1088 podelil millstatskem samostanu.¹⁸² Drugi koroški Ulrikovi cerkvi, ki se omenjata v 12. stoletju, obe prav tako na salzburškem območju (St. Ulrich pri Feldkirchnu, 1144; Zelsach pri Altersbergu, 1188), bržkone ne segata toliko nazaj.

V osrednji Sloveniji je prva in edina s patrocinijem tako zgodaj izpričana Ulrikova cerkev tista v Smledniku. Najdemo jo že v tu večkrat obravnavani listini iz okoli leta 1118 v skupini cerkva, podružnic župnije v Vodica. Nastala bi lahko okoli leta 1100. Druge Ulrikove cerkve v osrednji Sloveniji in na Štajerskem so poznosrednjeveške. Na Primorskem se z Ulrikovim patrocinijem srečamo pri štirih starih cerkvah, in za vse lahko zapišemo, da so dobile ta naslov pod vplivom Furlanije. Okoli leta 1200 je v goriškem urbarju s patrocinijem izpričana cerkev v Braniku, sicer v posesti možniškega samostana, ki smo jo interpretirali kot lastniško cerkev neznanih fevdalcev iz 12. ali morda celo 11. stoletja. Za

¹⁷⁹ SUB I, str. 585–586, št. 1; ZAHN 1879, str. 337 in op. 6; DOPSCH 1983A, str. 533 in dalje; nazadnje PAGNUCCO 2005.

¹⁸⁰ *Stato Udine*, str. 190, 221–222; BURBA 1997, str. 43.

¹⁸¹ MC III/1216.

¹⁸² *Erläuterungen* 3, str. 109–110.

tisto v Tolminu, iz časa pred letom 1015, smo ugotovili, da je bila še leta 1278 posvečena sv. Martinu. Njen patrocinij se v literaturi pripisuje enemu od obeh patriarhov Ulrikov, Ulriku I. Eppensteinskemu (1086–1121) ali Ulriku II. Trebenjskemu (1161–1182), kar spričo povedanega ne more držati.¹⁸³ V zagati smo tudi pri župnijski cerkvi v Bovcu. Njen patrocinij nam je znan šele iz dokumentov 15. stoletja, zato se postavlja vprašanje, če ni bila župnija prvotno pri izginuli cerkvi sv. Lovrenca na Dvoru pri Bovcu. Manj nejasnosti pa je z župnijsko cerkvijo v Dolini pri Trstu. Slej ko prej gre za lastniško cerkev oglejskega patriarha iz 12. stoletja ali iz okoli leta 1100, pri čemer bi kot njen ustanovnik v resnici prišel v poštev že patriarh Ulrik I. Če je izginula cerkev v Sečovljah, ki se kot župnijska omenja že leta 1024, že prvotno imela ta patrocinij, ne vemo, a slej ko prej ne. Kot Ulrikova je izpričana šele leta 1294.

11.6.6 Z 61 današnjimi cerkvami je **sv. Lenart (Leonard) Opat** eden najbolj priljubljenih svetnikov na Slovenskem, a se je njegov patrocinij pri nas v resnici uveljavil šele v poznem srednjem veku, ko mu je bilo pripisanih več vrst zavetništva in priprošnjništva. Omenjamo ga zaradi cerkve v Novi Cerkvi. Na nemško območje se je čaščenje sv. Lenarta, eremita in ustanovitelja samostana v kraju Noblac (Noblat; zdaj Saint-Léonard-de-Noblat) pri Limogesu v 6. stoletju (ok. 500–570?), razširilo šele po letu 1100. Ena prvih cerkva s tem patrocinijem severno od Alp je prav na Koroškem, in sicer v kraju St. Leonhard (danes Bad St. Leonhard) im Lavanttal, ki jo je ustanovil bamberski škof Oton I. (1106–1139).¹⁸⁴ Poleg nje lahko navedemo še cerkev sv. Lenarta v Baslu, posvečeno leta 1118, pri kateri je bil nekaj desetletij zatem ustanovljen avguštinski samostan. Iz 12. stoletja je tudi samostan sv. Lenarta v Braunschweigu. Na Koroškem se že v 12. stoletju (1148) z župnijo, a brez navedbe patrocinija, omenja še cerkev v Weissensteinu na Gornjem Koroškem.¹⁸⁵ Na območju južno od Drave pa je treba opozoriti na leta 1207 dokumentirano cerkev Andeških na Ljubelju, ki smo jo pritegnili v obravnavi tržiške župnije. Kot smo zapisali, bi cerkev v Novi Cerkvi zaradi patrocinija težko datirali pred leto 1100, a smo dodali, da bi pri njej župnija lahko obstajala že za časa Bernarda Spanheimskega, torej pred njegovo smrtjo leta 1147. Iz 12. stoletja izvira tudi cerkev v Sv. Lenartu v Slovenskih Goricah, prvič omenjena leta 1215, v Beneški Sloveniji pa tista v Šlenartu. V poznem srednjem veku je v alpskem prostoru in tudi na Slovenskem zraslo precej Lenartovih cerkva, marsikatera med njimi je postala romarska. Kot zavetnik železarstva je sv. Lenart botroval cerkvam v Beli Peči, na Jesenicah in v Kropi, njemu pa je posvečena tudi cerkev v Kostivnici, pač tudi iz 15. stoletja, ki pa se je še v istem stoletju osamosvojila kot župnijska.

11.6.7 Leta 1174 se v arhivskem gradivu prvič omenja cerkev **sv. Pankracija** v Starem trgu pri Slovenj Gradcu, njen nastanek pa lahko postavimo na konec 11. stoletja. V Rimu naj bi nad grobom mučenca iz Dioklecijanove dobe na Vii Aurelii zgradili baziliko vsaj že v 5. stoletju.¹⁸⁶ Severno od Alp datirajo prve Pankracijeve cerkve iz 11. stoletja, na Koroškem je bila prva med zelo redkimi, in sicer v Gmündu, zgrajena šele leta 1286.¹⁸⁷ Vendar nam ti podatki nič ne povedo o resnični zgodovinski usodi tega pa-

¹⁸³ Glede na opis glavnega oltarja v cerkvi iz leta 1570, ki je imel v skrinji kipa dveh svetnikov, ne gre zavreči možnosti, da gre za sopatrocinij iz časa enega ali drugega patriarha, ki pa je izpodrinil prvotnega šele pozneje; HÖFLER 2001, 78–79.

¹⁸⁴ *Erläuterungen* 2, str. 9. Johann Dorn jo ima v svojem popisu patrocinijev celo na prvem mestu z letnico 1109 in edino iz 12. stoletja; DORN 1917, str. 237.

¹⁸⁵ MC I/164.

¹⁸⁶ ARMELLINI 1891, str. 951–955.

¹⁸⁷ *Erläuterungen* 3, str. 166.

trocinija. Sv. Pankracij je namreč že pred letom 1000 postal – tako kot pozneje sv. Jurij – zavetnik viteštva in so mu posvečali predvsem grajske kapele. Vzorec za to je dal že cesar Arnulf, ko je po vrnitvi s kronanja v Rimu leta 896 v Rodingu na Gornjem Pfalškem dal postaviti kapelo sv. Jakoba Starejšega in sv. Pankracija, samo sv. Pankracija pa leta 898 v svoji pfalci Ranshofen pri Braunau am Inn.¹⁸⁸ Leta 976 je izpričana kapela sv. Pankracija v okviru babenberškega dvora na Dunaju, na prostoru današnjega trga Am Hof; njena gotska naslednica v Hofburgu je ta patrocinij ohranila. Kljub temu, da raziskovalci med patrociniji srednjeveških grajskih kapel naštevajo celo vrsto svetnikov,¹⁸⁹ ostaja sv. Pankracij najstarejši in najpomembnejši. Srečamo ga na vodilnih dinastičnih sedežih, kot npr. v babenberškem Klosterneuburgu pri Dunaju, na Liechtensteinu in Hainburgu na Spodnjem Avstrijskem, na gradu Tirol pri Meranu na Južnem Tirolskem, na gradu v Vaduzu v kneževini Liechtenstein. V glavnem gre za obdobje 11.–12. stoletja. Pri tem se pač soočamo s težavo, da so grajske kapele v srednjeveških listinah redko posebej omenjene, še redkeje s patrocinijem. Marsikatero najdemo šele v novoveških virih, in če se omenja sv. Pankracij, imamo nedvomno opraviti s staro srednjeveško kapelo.

Tako je bilo tudi na Slovenskem. Sv. Pankracij v Starem trgu pri Slovenj Gradcu, spričo lege in patrocinija nedvomno grajska kapela, je hkrati prevzela tudi vlogo lastniške cerkve, zato se v arhivskem gradivu pojavi tako zgodaj in tolikokrat, posebej zato, ker jo je bilo treba razločevati od Šmartnega pri Slovenj Gradcu. Druge so izpričane na ortenburškem Pustem gradu (Waldenburg) pri Radovljici, na Turjaku, višnjegorskem Prežeku na Dolenjskem, pri Žebniku in na Hmeljniku, na Zgornjem gradu v Vipavi, vse iz 12. stoletja, dalje na Rihemberku, na Štajerskem v Lembergu pri Poljčanah in na gradu v Podčetrtku. Kapela pri gradu Jamnik pri Zrečah je bila postavljena šele leta 1342. Tudi kapela na ljubljanskem gradu, v poznem srednjem veku posvečena sv. Juriju, je imela prvotni naslov sv. Pankracija, kar nas spet popelje nazaj v 12. stoletje. Med maloštevilnimi običajnimi podružnicami, ki so bržkone vse še poznosrednjeveške, se je le tista v Grižah pri Celju v 15. stoletju povzdignila v vikariatno.

11.6.8 Prvo cerkev z naslovom **Sv. Križa** v Rimu (S. Croce in Gerusalemme) je v 4. stoletju (pred letom 327) dala sezidati cesarica Helena, Konstantinova mati.¹⁹⁰ Praznovanje tega patrocinija izhaja iz legende o Najdenju Svetega Križa (Inventio S. Crucis; 3. maj) in njegovem Povišanju (Exaltatio S. Crucis; 14. september). V rimski in merovinški Galiji je v 5. in 6. stoletju dokumentiranih že vrsta cerkva, posvečenih Sv. Križu,¹⁹¹ vendar se ta kot samostojni cerkveni patrocinij pred letom 1000 še ni prav uveljavil. Pojavlja se kot splošni patrocinij v povezavi s sv. Odrašenikom, kot npr. v samostanu Polling na Bavarskem, ki naj bi ga okoli leta 750 ustanovil vojvoda Tassilo III., danes pa jo pripisujemo rodu Huosi. Prva dokumentirano Sv. Križu posvečena cerkev severno od Alp zunaj Galije je menda kolegiatna cerkev s tem naslovom v Liègu, ki ji je cesar Henrik II. leta 1005 izdal privilegij, druga v Limburgu na Lahni, posvečena leta 1047.¹⁹² Okoli leta 1000 so začele v Evropo z Vzhoda prihajati tudi relikvije, delci Svetega Križa. Prvi zagon čaščenju Sv. Križa, ki se je izrazil v posvetitvah cerkva, je dal nemški papež Leon

¹⁸⁸ Gl. diplom 896 VIII 4 in 898 X 17; KEHR 1940, str. 220–222, št. 145, 255–256, št. 167.

¹⁸⁹ Za Štajersko gl. EBNER 1958.

¹⁹⁰ ARMELLINI 1891, str. 795 in dalje.

¹⁹¹ EWIG 1960A, str. 4–7.

¹⁹² V popisu Johanna Dorna (DORN 1917, str. 227–228) je troje cerkva iz 9.–10. stoletja (Säckingen, Hünfeld, Nordausen), ki so dobile ta patroconij pozneje.

IX. (1049–1054),¹⁹³ še intenzivnejše pa je bilo obdobje križarskih vojn po zavzetju Jeruzalema leta 1099, k čemur je pripomogel tudi vse obsežnejši uvoz relikvij iz Palestine. 12. stoletje lahko torej velja kot tisto obdobje, v katerem so v glavnem nastajale prve cerkve, posvečene Sv. Križu, tako na nemškem območju kot na Slovenskem.

Pri nas obstaja vrsta cerkva s patrocinijem Sv. Križa, ki jih datiramo v 12. stoletje. To gotovo velja za Stari trg pri Poljanah, Dobropolje, Svibno, Podbočje pri Kostanjevici in Sv. Križ pri Rogaški Slatini. Dalje lahko to domnevamo za Boštanj ob Savi in Vinico v Beli krajini. Okoli leta 1200 je že stala tudi cerkev v Vipavskem Križu. Na Gorenjskem sta s tem patrocinijem cerkvi v Križah in v Spodnjih Pirničah. Medtem ko za slednjo, ki se omenja že leta 1118, ne vemo, če je že takrat bila posvečena Sv. Križu, je prva s tem patrocinijem morda že nastala v 12. stoletju. To mogoče velja tudi za Križevce pri Ljutomeru. Tisti v Prekmurju – v Križevcih in Čresnovcih – se omenjata leta 1317 in 1322 (1323) in bosta iz 13. stoletja. Po tem obdobju je vnema za ta patrocinij upadla, okrepila pa se je v baročnem obdobju, tako da je Sv. Križ z novimi ali obnovljenimi zgradbami marsikdaj izpodrinil prejšnjega.

S patrocinijem Sv. Križa je tesno povezan patrocinij **sv. Helene Cesarice**, matere cesarja Konstantina I. O zgodovinski usodi tega patrocinija na Zahodu vemo zelo malo. V Rimu je bila sv. Heleni posvečena spodnja cerkev Sv. Križa (S. Croce in Gerusalemme), ki naj bi hranila tudi njene relikvije. Znana je zgodba o tem, kako je neki menih iz samostana Hautvillers pri Reimsu na svoji poti v Rim v letih 841–842 njeno »truplo« ukradel in prepeljal v matično opatijo, nakar je ta postala žarišče njenega kulta zunaj Rima.¹⁹⁴ Sicer pa ni jasno, kje je Helena v resnici umrla in bila pokopana, v Rimu ali vendarle v Konstantinoplu, kar je v preteklosti sprožilo zagrete diskusije.¹⁹⁵ Tako ne preseneča, da se s »truplom« sv. Helene ponašajo tudi Benetke. Gre za cerkev sv. Helene, zgrajeno leta 1027 na nekdanjem ločenem otoku na skrajnem vzhodu Benetk (Isola di Sant'Elena), predano v oskrbo regularnim avguštincem in v 15. stoletju benediktincem olivetancem. Vanjo naj bi namreč leta 1211 ali 1212 prenesli njeno truplo, ki so ga bili pripeljali iz Konstantinopla, a tudi tu se njen god obhaja tako kot v rimskem koledarju, to je 18. avgusta.¹⁹⁶

Kakorkoli že, pojav tega sicer sorazmerno redkega patrocinija v Srednji Evropi je treba spet pripisati obdobju križarskih vojn, to je 12. stoletju. Na Koroškem je iz tega obdobja cerkev sv. Helene v Žitari vasi/Sittersdorf; kot »capella S. Helene« se omenja med cerkvami, ki jih je oglejski patriarh Peregrin I. leta 1154 podelil novoustanovljenemu avguštinskemu samostanu v Dobrli vasi. V ta čas sega tudi romanska cerkev v kraju Wieserberg v Zgornji Ziljski dolini. Na današnjem Slovenskem je dokumentirana vikariatna in župnijska cerkev v Loki pri Zidanem mostu, ustanova vojvode Leopolda Babenberškega iz leta 1208. Spričo romanskih arhitekturnih ostalin lahko v 13. stoletje datiramo tudi cerkev sv. Helene v Dragi pri Beli Cerkvi.¹⁹⁷ Iz 13. stoletja bi bila lahko tudi cerkev v Dolskem pri Ljubljani, kjer je od sredine tega stoletja dalje obstajal dvor ljubljanske križniške komende.¹⁹⁸ Razume se, da so sv. Heleno posebej častili v nemškem viteškem redu.

¹⁹³ DAHLHAUS 1989, str. 49 in dalje.

¹⁹⁴ *Acta Sanctorum*, 18. avgust, str. 601–602.

¹⁹⁵ *Acta Sanctorum*, prav tam, str. 571 in dalje.

¹⁹⁶ CORNARO IX, str. 173 in dalje; truplo naj bi pred tem hranili v konstantinopeljski cerkvi Svetih Apostolov; za njen god v beneškem koledarju gl. CORNARO XIII, str. 384.

¹⁹⁷ ZADNIKAR 1982, str. 210–212.

¹⁹⁸ Kos 1984, str. 272.

11.7 Drugi patrociniji 12. in patrociniji 13. stoletja

11.7.1 S patrociniji župnijskih in podružničnih cerkva, ki smo jih obravnavali v prejšnjem podpoglavju, ti verjetno niso povsem izčrpani, a nam za druge večinoma manjkajo oprijemljivejši zgodovinski podatki. Najprej pa se je treba samo na kratko ustaviti ob patrocinijskih samostanskih cerkva. Cerkev edinega benediktinskega samostana na današnjem slovenskem ozemlju (1140?) je bila posvečena Materi božji, prav tako cistercijanski v Stični (1152) in Kostanjevici (po 1248?), kar je bilo v tem redu pravilo. Zgornja cerkev kartuzijskega samostana v Žičah (1191) je poleg Marijinega nosila naslov sv. Janeza Krstnika, ki je obveljal in so tudi dolino, v kateri je stal samostan, začela imenovati »dolina sv. Janeza« (Vallis S. Johannis), spodnja v Špitaliču tudi Materi božji, a je današnji Marijinega obiskovanja vsekakor novoveški. Da bi bil Krstnikov patrocinijski posebej razširjen med kartuzijani, kot se bere tu in tam v literaturi, velja le pogojno. Kartuzija v Bistri (1260) je bila po žiškem zgledu sicer posvečena Materi božji in sv. Janezu Krstniku, v Pleterjah (1413 ali 1420) Sv. Trojici. Pač pa preseneča patrocinijski **sv. Mavricija** v Jurkloštru. Jurkloštrska kartuzija ima zanimivo usodo, saj je bil prvi samostan, ki ga je na svoji zemlji leta 1172 ustanovil krški škof, leta 1199 razpuščen, novega pa je leta 1208 ali 1209 ustanovil vojvoda Lepold VI. Babenberški. Cerkvi prvega samostana – meniška in bratovska – sta bili tako kot v njegovi matici, žiški kartuziji, posvečeni sv. Janezu Krstniku in Materi božji. V drugi buli iz leta 1214, s katero je papež Inocenc III. potrdil vnovično ustanovitev samostana, in še pred posvetitvijo samostanske cerkve leta 1227 pa se samostan že imenuje po dolini sv. Mavricija (de valle S. Mauriti).¹⁹⁹ Pojav tega patrocinijskega, ki se je že v 8. stoletju iz romanske Švice začel širiti po vsej Evropi, zlasti v krogu nemških vladarjev in knezov, si lahko razložimo s tem, da se je ta patrocinijski kot stranski patrocinijski v kateri od obeh cerkva v tej dolini uveljavil že v času krških škofov. Sv. Mavriciju je bila namreč posvečena kapela na škofovem gradu v Strassburgu pri Krki. Omenja se leta 1228,²⁰⁰ je pa nedvomno starejša, saj je grad sezidal že škof Roman I. leta 1147. Še verjetneje pa je, da gre za vpliv Andeških in posebej bamberskega škofa Eckberta, brata patriarha Bertolda, ki se je menda zavzel pri vojvodi Leopoldu za obnovo kartuzije in samostansko cerkev leta 1227 tudi posvetil.²⁰¹ Sicer pa je Mavricijevih cerkva na Koroškem le peščica in tako tudi v današnji Sloveniji. Med patrocinijski drugih samostanskih cerkva iz 13. stoletja kakšnih posebnosti ni.

O tem, da bi se pri patrocinijskih cerkva, ki so jih postavili samostanski redovi, pokazale kakšne posebnosti, je zelo malo gradiva. Pravzaprav lahko opozorimo le na patrocinijski **sv. Benedikta**, ustanovitelja istoimenskega reda in prav tako čaščenega med cistercijani. Tako nosi ta naslov že zagonetni samostan v prekmurskih Kančevcih, ki naj bi bil ustanovljen že leta 1093 in je po kakšnih dvesto letih propadel, a se je patrocinijski cerkve obdržal. Cerkev pri Sv. Benediktu v Slovenskih goricah, ustanova šentpavelskih menihov, se prvič omenja leta 1329. Pač pa je še romanska cerkev na Blečjem vrhu v srednjeveški župniji Šmarje pri Ljubljani, katere postavitve pripisujemo cistercijanskemu samostanu v Stični.

11.7.2 Med cerkvenimi patrocinijski, ki so se v naši soseščini uveljavili že v 12. stoletju, je patrocinijski **sv. Egidija** (Ilj, Tilen), puščavnika in opata v po njem imenovanem benediktinskem samostanu Saint-Gilles v južni Franciji iz 7./8. stoletja (ok. 640–med 710 in 724). Ker je kraj stal na romarski poti v Kompostelo, se je vzporedno z Jakobovim

¹⁹⁹ GZS V/221.

²⁰⁰ MC I/157.

²⁰¹ OTER GORENČIČ 2012.

romanjem že v poznem 11. stoletju pojavilo tudi množično romanje k sv. Egidiju iz vse Evrope, tudi vzhodne, s tem pa je okoli leta 1100 njegov kult dosegel tudi območje severno od Alp.²⁰² Nekaj cerkva s tem patrocinijem je med tistimi, ki jih je ustanovil bamberski škof Oton I. (1106–1139), na obravnavanem ozemlju je to cerkev v Žabnicah v Kanalski dolini. Škofu Otonu je moral biti ta patrocinij posebej pri srcu, saj je dal v samem Bambergu pod samostanom sv. Mihaela (Michaelsberg) leta 1120 (ali 1124) zgraditi kapelo sv. Egidija s špitalom za relikvijo, svetnikov palec, ki ga je med drugimi relikvijami z romanja v Saint-Gilles prinesel neki kanonik pri Sv. Jakobu v Bambergu.²⁰³ V Furlaniji je ta naslov nosil hospital, ki ga je pri Ogleju pred letom 1131 ustanovil arhidiakon Ulrik iz rodu Ortenburških (S. Egidio di Aquileia), o katerem je bil govor v obravnavi pražupnije v Bračanu in župnije v Mirni Peči. Ob tem je zanimivo, da je po italijanskih mestih nekaj hospitalov, ki imajo patrocinij sv. Egidija, a so šele iz druge polovice 12. stoletja, vendar lahko ne glede na to pojav tega patrocinija v Furlaniji spet pripišemo vplivu s severa. Na samem Koroškem sodi še v čas pred letom 1065 izginula lastniška cerkev Siegfrieda Spanheimskega in Rikarde Lavantinske v Št. Pavlu v Labotski dolini, poznejša župnijska cerkev sv. Egidija pri samostanski cerkvi. Zgodnja je tudi cerkev v Tigrčah z župnijo, ki jo je leta 1136 salzburški nadškof podelil kapitlju v Krki. Mestna cerkev v štajerskem Gradcu se prvič omenja leta 1174, medtem ko je tista v Celovcu, prvotno Marijina, kot Egidijeva dokumentirana šele sredi 14. stoletja. Na sedanjem slovenskem ozemlju bi še pred letom 1200 mogla nastati cerkev v Zidanem Mostu, ki se omenja leta 1224, iz 13. stoletja pa sta tisti v guštanjskem trgu (Ravne na Koroškem) in v Šentilju pri Turjaku. Druge Egidiju posvečene cerkve, ki se omenjajo v 14. stoletju ali pa so nastale vsaj že v tem stoletju, če že ne prej, so v Višnji Gori, v Spodnjem (Dolenjem) Mokronogu, v Šentilju pri Velenju in v Šentilju v Slovenskih goricah.

11.7.3 Pri vikariatni in nato župnijski cerkvi v Šempasu pri Gorici se srečamo s patrocinijem **sv. Basa**, ki je izpričan že z zapisom kraja (de sancto Passo) v goriškem urbarju iz okoli leta 1200. Sv. Basa ima rimski martirologij za škofa v provansalski Nici, z obhajanjem na dan 5. decembra, po martirologiju sv. Janeza Krizostoma pa naj bi šlo za škofa s tem imenom v maloazijski Niceji, ki je bil umorjen pod cesarjema Decijem in Valerijanom leta 251 ali 253. Gre torej za zamenjavo na podlagi podobno zvenečega imena svetnikovega škofijskega sedeža. Izhodišče njegovega čaščenja je bilo v kraju Cupra Marittima v Markah, od koder se je to prek Ankone razširilo po zahodnojadranski obali vse do Benetk, kjer so v 9. stoletju ustanovili ženski samostan sv. Basa na otoku Malamocco.²⁰⁴ Zanimivo je, da tega patrocinija v Furlaniji po razpoložljivih podatkih ni. Cerkev sv. Basa med Piranom in Strunjanom, ki jo je leta 1211 opatinja ženskega samostana sv. Marije v Ogleju predala piranskemu župniku,²⁰⁵ s patrocinijem kaže vpliv Benetk, prav tako cerkev sv. Basa v Kopru in v drugih krajih beneške Istre.

Kot smo zapisali ob obravnavi te župnije, se v zadnji četrtini 15. stoletju v Šempasu kot sopatrocinij pojavi **sv. Silvester**, ki nato izpodrine prvotnega, četudi se kraj še naprej imenuje po sv. Basu. Ker patrocinij sv. Silvestra, prvega zgodovinsko dokazljivega papeža (314–335), s praznikom na zadnji dan v koledarskem letu, prav tako sodi v starejšo svetniško plast, tudi s cerkvijo v Benetkah in s precej cerkvami v Furlaniji, lahko

²⁰² KAKUCS 2003, str. 345–346.

²⁰³ PERTZ 1856, str. 834–835; HILLER 1931, str. 110.

²⁰⁴ MOSTARDI 1962, za Benetke str. 171–173.

²⁰⁵ CDI II/211; GZS V/185; za cerkev NALDINI 1700, str. 315.

domnevamo, da je bila cerkev v Šempasu že prvotno posvečena obema svetnikoma. Poleg te je danes na Slovenskem sv. Silvestru posvečena samo še ena cerkev, in sicer v Novi vasi pri Opatjem selu, nekdanj v štivanski župniji, a se omenja šele v vizitacijskem protokolu nadškofa Karla Mihaela Attemsa iz leta 1753.²⁰⁶

11.7.4 Med stare sodi tudi patrocinij **sv. Radegunde**, thürinške princese in frankovske kraljice (ok. 520–587), ki se je pred nasilnim soprogom umaknila v Poitiers, kjer je ustanovila benediktinski samostan. Najpogosteje so tej svetnici posvečene cerkve v Franciji, v Nemčiji precej manj,²⁰⁷ čeravno so njen kult gojili med benediktinci in benediktinkami, več jih je v Avstriji. Radegundina cerkev se navaja med cerkvami Heme Breško-Seliške, ki jim je salzburski nadškof Balduin leta 1043 podelil župnijske pravice, in sicer v kraju Hohenfeld (St. Radegund in Hohenfeld). Cerkev sv. Radegunde pri Gradcu (St. Radegund bei Graz) je bila zgrajena kmalu po letu 1186.²⁰⁸ Na Slovenskem je bila sv. Radegundi prvotno posvečena cerkev sv. Primoža nad Kamnikom, katere prva stavbna faza kaže na čas od 12. do sredine 13. stoletja in na koroški vpliv.²⁰⁹ Vsaj iz 13. stoletja je tudi cerkev v Starem trgu pri Slovenj Gradcu, ki je v župnijski vlogi nadomestila cerkev sv. Pankracija na gradu. Sicer pa se je ta patrocinij na Slovenskem – tako kot na splošno v alpskih deželah – razširil šele v poznem srednjem veku. Tudi današnja cerkev sv. Radegunde na Golteh v župniji Mozirje je bila leta 1241, ko se prvič pojavi v zgodovinskem gradivu, posvečena sv. Vidu.

Ob prvi omembi cerkve pri Sv. Primožu nad Kamnikom leta 1380 se ta navaja kot cerkev sv. Primoža.²¹⁰ V listini o podelitvi odpustkov leta 1492 pa je zapisano, da gre za cerkev sv. Radegunde, v kateri naj bi še v času pred turškimi vpadi hranili trupli sv. Primoža in Felicijana in da je zaradi tega cerkev doživljala veliko čaščenje in obisk vernikov.²¹¹ Ne glede na vprašanje o verodostojnosti teh relikvij imamo očitno opraviti s spremembo patrocinija zaradi njihove pridobitve. Kdaj se je to zgodilo, se ne ve, vsekakor pa pred letom 1380. Sicer pa smo se s patrocinjem **sv. Primoža in Felicijana**, rimskih bratov in mučencev iz Dioklecijanovega časa, katerih trupli je papež Teodor I. (642–649) dal prenesti v tamkajšnje cerkev sv. Štefana (S. Stefano Rotondo),²¹² srečali že pri cerkvi na Otoku ob Vrbskem jezeru, ki jo je ob koncu 9. stoletja zgradil freisinški škof Waldo. 9. in zgodnje 10. stoletje je prav tisto obdobje, ko se je dogodilo največ prenosov Primoževih in Felicijanovih relikvij po Evropi; med drugim jih je leta 851 Salzburgu priskrbel tudi nadškof Liupram. Kljub temu je cerkva s tem patrocinjem na Koroškem malo, precej več pa jih je na Slovenskem, a so tudi te večinoma poznogotske.²¹³

²⁰⁶ HÖFLER 2001, str. 161, št. 5.

²⁰⁷ DORN 1917, str. 247, ima samo eno iz 15. stoletja. Ne smemo jo zamenjati s sv. Radegundo (Radiano) iz Wellenburga pri Augsburgu, ki je umrla leta 1340.

²⁰⁸ PIRCHEGGER 1940, str. 92, št. 151.

²⁰⁹ HÖFLER 1992, str. 96, št. 1; ZADNIKAR 1982, str. 308–311.

²¹⁰ OTOREPEC 1995, str. 260, št. 1344.

²¹¹ 1492 IX 9; listina v NŠAL. Kot je znano, so v času turških vpadov, verjetno po letu 1471, ko so Turki opustošili kamniško okolico, trupli prenesli v Kamnik in ju zatem shranili v leta 1493 ustanovljenem frančiškanskem samostanu. Poročilo Janeza Ludovika Schönlebna o tem iz leta 1681 je objavljeno v *Acta Sanctorum*, 9. junij, str. 151–152, v katerem je tudi potrjeno, da je bila cerkev prvotno Radegundina.

²¹² ARMELLINI 1891, str. 120–121.

²¹³ Glede na romanske arhitekturne ostaline lahko v 13. stoletje datiramo cerkvi na Gradišču nad Želmljem in na Gabrški gori v Poljanski dolini; ZADNIKAR 1982, str. 268, 286–288. Slednja naj bi po Zadnikarju kazala prek Freisinga posredovani koroški vpliv.

11.7.5 Četudi sodi patrocinij **sv. Marije Magdalene** še v obdobje pred letom 1000 – njen kult izvira iz južne Francije, kamor naj bi jo skupaj s sestro Marto in bratom Lazarjem zaneslo na ladji brez jader in krmila –, se na Slovenskem pojavi razmeroma pozno. Da bi bila prva cerkev v Invillinu v Karniji iz 7. ali 9. stoletja²¹⁴ posvečena sv. Mariji Magdaleni, ni verjeti. Za nemško območje je bila odločilna ustanovitev samostana sv. Marije Magdalene v Verdunu za časa cesarjev Otona III. in Henrika II. (990–1024). Na Koroškem je ta patrocinij prvič izpričan leta 1169 kot sopatrocinij župnijske cerkve sv. Janeza Krstnika v Krki, stoječe na arealu stolnice in podrte leta 1892, ki je zatem prevladal. Druge Magdalenine cerkve na Koroškem so šele iz 13. stoletja, tako tudi na današnjem Slovenskem, morda z izjemo najstarejše med njimi na Bregu pri Mariboru (Pobrežje); gre za vikariat hoške pražupnije, ki bi mogel biti prvotno lastniška cerkev Traungauskih iz časa po letu 1147. Kot smo zapisali v obravnavi te pražupnije, se prvič omenja leta 1289. Mogoče je iz 13. stoletja cerkev na Kapelskem vrhu pri Radencih (Kapela), dalje glede na to, kar vemo o njeni arhitekturi, gotovo v drugi polovici 19. stoletja podrta cerkev v Gornjem Gradu, morda cerkev v tem času dokumentirane ženske redovne skupnosti. Danes je pri nas 52 Magdaleninih cerkva, ki se v srednjem veku večinoma ne omenjajo, od katerih pa bi glede na umetnostnozgodovinske raziskave marsikatera lahko že nastala v 13. stoletju.²¹⁵

Naposled lahko v 13. stoletje postavimo patrocinij **sv. Elizabete Ogrske**, madžarske kraljevske hčere, omožene s thürinškim deželnim grofom (1207–1231) – odtod tudi sv. Elizabeta Thürinška –, kanonizirane leta 1235. Pokopali so jo v Marburgu na Lahni, na mestu, kjer so leta 1235 začeli graditi cerkev, današnja pomembna gotsko zgradbo sv. Elizabete, ki pa je bila ob koncu gradnje leta 1285 še posvečena Materi božji. Cerkev je pripadala nemškemu viteškemu redu, križniki so se tudi prvi zavzeli za razširjanje njenega čaščenja. Ker pa je bila Elizabetina mati Gertruda, madžarska kraljica, sestra oglejskega patriarha Bertolda Andechs-Meranijskega, ne preseneča, da prva, njej posvečena cerkev stoji na slovenskih tleh, in sicer v Slovenj Gradcu, takšna sezidana in posvečena do leta 1251, ko je patriarh v njej izstavil svojo »oporoko«. Iz 13. stoletja, morda še iz Bertoldovega časa, izvira tudi cerkev sv. Elizabete Ogrske v Ljubnem ob Savinji, ki se sicer omenja šele leta 1308. Poleg teh dveh so na Slovenskem danes še tri njej posvečene cerkve.

11.7.6 Povsem osamljen pa ostaja pri nas patrocinij **sv. Venčeslava**, leta 935 umorjenega in leta 938 v Vidovi cerkvi v Pragi pokopanega sinu češkega kneza Vratislava I. in sv. Ljudmile. Srečali smo ga pri Sv. Venčesu nad Slovensko Bistrico s cerkvijo, ki se z duhovnikom omenja leta 1251. Kot patrocinij češkega nacionalnega zavetnika je kajpak pogost na Češkem in Moravskem. Peščica cerkva s tem patrocinijem na nemškem območju se bolj ali manj omejuje na predele v današnji Vzhodni Nemčiji, ki so bili pod češkim kulturnim vplivom. Na Koroškem tega patrocinija ni, razen omenjenega primera tudi ne na Štajerskem. Njegov pojav pri nas moramo vsekakor pripisati neposredni zvezi s Česko, kar pa bi bilo treba še raziskati. Razumljivo je, da se s patrocinijem sv. Venčeslava srečamo tudi v Prekmurju. Ena od teh je v porabskih Ženavcih, lokacija druge, ki se omenja leta 1208 in se zmotno enači z obstoječo cerkvijo v Domanjševcih, ostaja neznan. Med

²¹⁴ CAGNANO 2001, str. 95 in na drugih mestih; *Stato Udine*, str. 208; predhodnica današnje cerkve naj bi bila zgrajena v 9. stoletju; BURBA 1997, str. 27.

²¹⁵ Tudi v primeru tega patrocinija lahko opozorimo na tri v osnovi romanske cerkve, ki bi mogle nastati še v 13. stoletju, in sicer v Govcrah nad Laškim, na Brdah v Mislinjski dolini in na Ržiščah nad Kostanjevico; ZADNIKAR 1982, str. 266–267, 305–308, 315–318.

Madžari dovolj razširjeno čaščenje sv. Venčeslava pripisujejo strokovnjaki vplivu čeških misijonarjev v 11. in 12. stoletju.

11.7.7 Z gornjimi je seznam listinsko dokazanih ali zgodovinsko določljivih patrocinijev na Slovenskem do konca 13. stoletja izčrpan. Gre večinoma za cerkve pražupnij, župnij, vikariatov in kapelanij, ki jim je mogoče slediti po pisnih virih. Poleg teh pa obstaja še nekaj cerkva s poznosrednjeveškimi patrociniji, ki bi glede na arhitekturne raziskave še izvirale iz 13. stoletja, a o njih zgodovinskih podatkov iz tega obdobja ni. Kult **sv. Katarine Aleksandrijske** izvira iz Bizanca – njegovo žarišče je bilo v znamenitem samostanu sv. Katarine na vznožju gore Sinaj na istoimenskem polotoku –, njegova prva znamenja na Zahodu pa se pod bizantinskim vplivom pokažejo v drugi polovici 10. stoletja v južni Italiji.²¹⁶ V 11. stoletju je v južni Italiji nastalo tudi več cerkva ali samostanov s patrocinijem sv. Katarine. V drugi polovici 11. stoletja so njene relikvije prišle v samostan St-Trinité-du-Mont v Rouenu v Normandiji, in sicer neposredno iz sinajskega samostana, s katerim je normandijsko plemstvo vzdrževalo tesne stike. S tem je ta francoski samostan postal tudi izhodišče Katarininega kulta v Zahodni Evropi in na območju severno od Alp. Tu se prvi in še redki patrociniji pojavijo v 12. in v 13. stoletju razcvetijo.²¹⁷ Ob tem seveda ni pričakovati, da bi bile na Slovenskem cerkve posvečene sv. Katarini pred 13. stoletjem, kot je tako tudi na Koroškem.²¹⁸ Romansko osnovo imajo cerkve v Ferlugi pri Podbočju na Gorjancih, v Cirkulanah, Otoku na Krki (Gutenwerd) in Škrbini na Krasu, pri čemer bi slednja lahko datirala tudi iz 15. stoletja.²¹⁹

Patrocinij **sv. Jedrti (Gertrude) Nivelske** sodi z današnjimi 14 cerkvami pri nas med pogostejše iz poznega srednjega veka. V naši bližini se prvič pojavi s cerkvijo v Lipalji vasi (Diepoltskirchen, zdaj Leopoldskirchen/Le Glesie-S. Leopoldo) v Kanalski dolini, ki jo je dal postaviti bamberški škof Oton I. (1106–1139). Za druge Jedrtine cerkve na Koroškem so zgodovinski podatki šele od konca 13. stoletja dalje. Za te na Slovenskem pa zgodovinskih podatkov iz zgodnjega obdobja ni. Še romansko osnovo, a iz časa po letu 1300, ima tista v Gotovljah pri Žalcu.²²⁰

Pričakovati je, da bodo spodbude za patrocinij **sv. Marka Evangelista**, legendarnega ustanovitelja oglejske cerkve, prihajale iz oglejske smeri, a njegova zemljepisna razprostranjenost tega ne potrjuje. Prvi dokumentirani Markovi cerkvi na Koroškem sta v Šmarkežu/St. Marxen v podjurski škocjanski župniji (1215)²²¹ in v Volšperku/Wolfsberg v Lavantinski dolini (1216);²²² to je ustanovil bamberški škof. Na neposreden furlanski vpliv lahko sklepamo pri cerkvi v Muti/Mauthen ob vznožju Plöckenskega prelaza v Gornji Ziljski dolini. Kraj sam se prvič omenja leta 1276, cerkev pa kaže romansko osnovo.²²³ Na današnjem Slovenskem je bila cerkev v Markovščini v župniji Brezovica na Krasu, v srednjem veku dokumentirana kot sedež vikariata, sezidana leta 1295. Vsaj 13. stoletju pripada tudi podružnična cerkev v Vrbi na Gorenjskem.²²⁴

²¹⁶ To in naslednje po SCHILL 2005.

²¹⁷ SCHILL 2005, str. 65–66, 88–89.

²¹⁸ KLEBEL 1928, str. 10.

²¹⁹ ZADNIKAR 1982, str. 214–215, 283–284, 385–386, 224–225.

²²⁰ ZADNIKAR 1982, str. 290–293.

²²¹ MC IV,1/1720.

²²² MC IV,1/1727.

²²³ *Erläuterungen* 1, str. 79–80.

²²⁴ ZADNIKAR 1982, str. 250–252.

Ko govorimo o patrocinijih, ki v tem zgodnjem času niso listinsko izpričani, a je njihova starost dokumentirana z arhitekturnimi prvini obstoječih cerkva, moramo omeniti še sv. Ožbalta v Pernovem v Savinjski dolini in sv. Sigismunda v Polhovici pod Gorjanci.²²⁵ Kult **sv. Ožbalta**, prvega pokristjanjenega kralja Northumbrije na severu Anglije in leta 642 padlega v boju s pogansko opozicijo, so škotski misijonarji že v 8. stoletju prinesli na kontinent. Kot cerkveni patrocinij pa se je sv. Ožbalt uveljavil šele v 12., na Koroškem – in kot kaže, tudi na današnjem slovenskem ozemlju – pa v 13. stoletju. Poleg cerkve v Pernovem kaže to tudi cerkev sv. Ožbalta na Ptujju zunaj mestnega obzidja, ki prav tako razkriva romansko osnovo in je, kot smo zapisali v obravnavi ptujske prazupnije, posredno izpričana leta 1280. 13. stoletju pripada tudi župnijska cerkev v Črni na Koroškem, saj se omenja že leta 1309. Sicer pa se je ta patrocinij pri nas razcvetel šele v poznem srednjem veku. Medtem je patrocinij **sv. Sigismunda (Žige)**, burgundskega kralja z začetka 6. stoletja in proslavljenega zaradi učvrstitve katolištva nasproti arianizmu, danes pri nas zastopan le z omenjeno cerkvijo v Polhovici in je tudi sicer drugje redek. V srednji Evropi se je njegovo čaščenje okrepilo šele zatem, ko ga je za svojega zavetnika vzela dinastija Luksemburžanov, zlasti za časa češkega kralja in cesarja Karla IV. (1347–1378), katerega prvorojenec, češki in nemški kralj, je dobil ime Venčeslav, drugorojenec, madžarski, zatem pa češki in nemški kralj ter cesar, pa Sigismund. Verjetno je treba prav težnjam tega obdobja pripisati Sigismundov patrocinij nekdanje kapele v Vuzenici, pač iz časa celjskih grofov po letu 1376, in sopatrocinij oltarnega beneficija sv. Ožbalta na Ptujski Gori, dokumentiranega kot oltar sv. Ožbalta in Sigismunda, ki ga je v prvi četrtini 15. stoletja ustanovil Sigismund Dobrniški (Neuhaus).²²⁶

Ali je v letih 1228–1229 ustanovljeni in okoli leta 1251 vetrinjskim cistercijanom samostanu podeljeni hospital Andechs-Meranijskih v Špitaliču v Tuhinjski dolini že v tem času imel cerkev s patrocinijem **sv. Antona Puščavnika (Opata)**, ni znano in ni gotovo, saj se ta patrocinij tudi v naši zahodni in severni sosesčini uveljavil šele s 14. stoletjem.

Tudi mnogi drugi pri nas priljubljeni srednjeveški svetniki, vsak s svojo vrsto zavetništva in priprošništva, so dobivali cerkve šele od 14. stoletja dalje, nekateri tudi šele v 15. stoletju ali okoli leta 1500, četudi se kot patrociniji oltarjev z beneficijem ali brez njega pojavijo že nekoliko prej. Njihov izbor se ujema s tem, kar nam kaže siceršnja podoba v Vzhodnih Alpah in širše v Srednji Evropi, tudi kulturno ozadje, naj bo na podeželju ali v mestih, je bolj ali manj enako. Obravnava te plasti cerkvenih patrocinijev pa bi že krepko preseгла v tej razpravi zadani okvir.

²²⁵ ZADNIKAR 1982, str. 230–231, 273.

²²⁶ HÖFLER 2011, str. 56.

12. Krstne cerkve in kapele

12.1 Uvod

12.1.1 O vlogi in pomenu Krstnikovega patrocinija je bilo v prejšnjem poglavju povedano že marsikaj. V pozni antiki, na Apeninskem polotoku pa tudi daleč v srednji vek je zaznamoval predvsem krstilnice, baptisterije, običajno manjše cerkvene zgradbe na osnovi centralnega tlorisa tik ob škofijskih cerkvah. Dalje smo opozorili na to, da je marsikatera »ecclesia baptismalis« ali »plebs« vsaj prvotno nosila ta naslov, ki namiguje na osnovno nalogo takšnih cerkva. Na ozemlju, ki ga obravnavamo, je bilo pomembno tudi to, da so sv. Janeza Krstnika posebej častili Langobardi. Preden nadaljujemo, pa moramo dodatno pojasniti termina v naslovu tega poglavja. Z izrazom »krstna cerkev« (nemško: Taufkirche) lahko kajpak poimenujemo to, kar je »ecclesia baptismalis«, to je cerkev z župnijskimi pravicami (Taufkirchenpfarre). Lahko pa – kadar nosi Krstnikov naslov, kar bo tudi predmet teh vrstic – tudi filiacijsko cerkev brez župnijskih pravic, a z nalogo, da se v njej krščuje, sicer njen naslov ne bi imel pravega smisla. Takšne cerkve so postavljali v predelih, ki so bili preveč oddaljeni od župnijskih cerkva, običajno tudi zaradi na novo koloniziranega sveta, in v tem primeru so bile lahko lastniške, ali pa na takšnih mestih, ki so bila vernikom določene župnije najbolj dostopna. Izraz »krstna kapela« medtem uporabljamo za cerkve, prav tako namenjene krstu, a v sorazmerni bližini župnijskih cerkva in v upravi župnije, ki so jim pripadale.

Četudi je v karolinških kapitularjih o krstu in s tem povezanih cerkvenopravnih in liturgičnih zadevah veliko govora, zasledimo določbo o samem mestu, kje naj se izvaja, šele v statutih sinode, ki se je v letih 799–800 odvijala v Reisbachu, Freisingu in Salzburgu. V zadnjem delu teh statutov je v prvi točki zaukazano, da naj se po vseh župnijah po predpisih zgradijo krstilnice in v njih dostojno postavi krstni kamen (Ut per omnes dioceses legalia baptisteria constituentur et sacra fons ibidem honorifice aedificetur).¹ Za izraz »baptisterium« te določbe je v literaturi najti različne razlage: od tega, da pomeni isto kot »ecclesia baptismalis«, pri čemer se predpostavlja, da je s terminom »diocesis« mišljeno območje škofije,² do tega, da gre le za ureditev posebnega prostora v obstoječih župnijskih cerkvah.³ Nesporno je dvoje: da se je severno od Alp izteklo obdobje množičnega krsta, praviloma ob tekočih vodah, in da je bilo s tem tudi konec krščevanja s potapljanjem, kar je sovpadlo z vse bolj razširjenim krščevanjem otrok. Vse drugo pa je stvar diskusije. Če bi šlo le za ureditev prostora v obstoječih cerkvah, bi to bilo v odloku verjetno bolj precizirano, tako pa se vendarle zdi, kot bomo pokazali tudi v nadaljevanju, da gre za postavljanje posebnih zgradb s krstnim kamnom.⁴ Kot rečeno, so posebne krstilnice

¹ *Capitularia* 1, str. 229, t. 32. O tem, da termin »diocesis« v tem kontekstu pomeni župnijo in ne škofijski teritorij, gl. HEFELE 1877, str. 731, t. 1. V literaturi se ta del statutov tu in tam postavlja v Salzburg in v leto 803.

² HINSCHIUS 1878, str. 265–266, op. 3. Kot smo pokazali v prvem poglavju, se v tem času za območje neke škofije praviloma uporablja izraz »parochia«.

³ MEIER-KREISKOTT 2011, str. 28 in dalje (z bibliografijo).

⁴ Meier-Kreiskottova (kot prejšnja op.) je za dokaz svoje trditve navedla znameniti sanktgallenski

pač znane še iz zgodnjega krščanstva in se ponekod pojavljajo še v frankovski državi, a so bile pridržane za škofijske cerkve. Zdaj, ko so pravico krščevanja prejeli tudi predstojniki župnij, ki so bile severno od Alp obsežne na že tako obsežnih škofijskih teritorijih, se je postavljanje krstilnic razširilo še na nižjo hierarhično raven. Mislimo, da je treba v teh videti tiste cerkve, ki jih bomo obravnavali pod pojmom krstne kapele. Pri tem moramo poudariti, da imamo opraviti s problematiko, ki jo je težko podkrepiti z razpoložljivimi viri. Vse sloni bolj ali manj na domnevah, ki jih omogoča poseben zemljepisni položaj omenjenih cerkva. Da bi te domneve postale sprejemljiva zgodovinska resnica, bi bile potrebne nadaljnje raziskave konkretnih objektov, tako v poznejšem arhivskem gradivu kot tudi arheološke z upoštevanjem mikrolokacijskih razmer.

12.2 Krstne cerkve in kapele

12.2.1 Prvi namig o obstoju krstnih kapel pri starih župnijskih cerkvah na Slovenskem je dal Milko Kos ob prikazu srednjeveške Ljubljane. Opirajoč se na razpravo Maxa Fastlingerja iz leta 1897, o kateri bomo še govorili, je zapisal, da je nekdanja cerkev sv. Janeza Krstnika ob Ljubljani na izteku današnje Vidovdanske ulice pripadala šentpetrski cerkvi kot njena krstna kapela, kar naj bi potrjevala tudi njena lega ob tekoči vodi.⁵ Ko je bila zgrajena, morda že v 10. stoletju, krstnega obreda s potapljanjem kajpak ni bilo več, lahko pa si je zamisliti, da je prav tu bilo mesto, kjer se je to v preteklosti tudi dogajalo, pač že v misijonskem 9. stoletju. Na Koroškem imata takšen položaj še cerkvi sv. Janeza Krstnika v Mostiču/Brückl ob Gorčici, ki je pripadala pražupnijski cerkvi sv. Lovrenca nad mestom, in v Labotu/Lavamünd, tako kot v Ljubljani približno en kilometer od župnijske cerkve ob Dravi navzgor. Tako cerkev sv. Lovrenca pri Mostiču kot Marijina cerkev v Labotu veljata za salzburški pražupnijski središči 9. stoletja ali – v Labotu – vsaj 10. stoletja, pri obeh krstnih kapelah pa sta pozneje nastali tržni naselbini. Najbrž je tako bilo tudi v Radgoni, čeravno naj bi bila cerkev sv. Janeza Krstnika v naselbini pod nekdanjo župnijsko cerkvijo sv. Ruperta zgrajena šele v 14. stoletju. Če to drži, potem bi bilo povsem mogoče, da gre za obnovo neke propadle cerkvene zgradbe ali za novo zgradbo na mestu starejše. Na Slovenskem se podoben položaj kaže še pri cerkvah sv. Janeza Krstnika v Mariboru v razmerju do cerkve v Kamnici in v Drnovem pri Krškem, na znameniti rimski lokaliteti Neviodonum, v razmerju do cerkve v Leskovcu ter pri cerkvah sv. Jedrti v Nadlesku pri Ložu, za katero je izpričan prvotni patrocinijski sv. Janeza Krstnika, in na Suhi pri Škofji Loki. Za krstno kapelo lahko velja tudi cerkev sv. Janeza Krstnika v Cerknici. Stoji sicer na pokopališču, a ker je to novejše, druge razlage za njeno postavitvev nekoliko vstran, a še vedno v bližini župnijske cerkve, ni.

V na tem mestu že citirani razpravi iz leta 1897 je Max Fastlinger razvil tezo o »sistemu dveh cerkva« (Zweikirchensystem), po kateri naj bi vsaka župnijska cerkev (Seelsorgekirche) imela svojo krstno cerkev s patrocinijskim sv. Janeza Krstnika.⁶ Ker je Fastlinger svojo zamisel na silo izpeljal za celotno župnijsko mrežo Stare Bavarske in pri tem pojem župnije iz visokega in poznega srednjega veka preslikal na 8. in 9. stoletje, so jo poznejši raziskovalci odklonili.⁷ Kljub temu vsebuje ta razprava določena koristna

samostanski plan iz 9. stoletja, v katerem je v resnici zarisani krstni kamen, a gre tu za redovne okoliščine. Prvi krstni kamni v župnijskih cerkvah so izpričani šele od 12. stoletja naprej.

⁵ Kos 1955B, str. 54.

⁶ FASTLINGER 1897, posebej str. 385 in dalje. Termin »Zweikirchensystem« se uporablja tudi za druge pojave, med drugim za povezavo med samostansko cerkvijo in cerkvijo za okoliško prebivalstvo.

⁷ Gl. DORN 1917, str. 252–255; MITTERER 1992, str. 11–12, posebej GINHART 1969. Prav tako ni

opazanja, in tudi Klebel, ki je Fastlingerjeva izvajanja sprva imel za »Phantasiegebilde«, je na gradivu, s katerim se je ukvarjal, prepoznal določene zakonitosti.⁸ Kljub temu je Klebel s Fastlingerjem, ki gornje določbe iz karolinških kapitularjev ni poznal ali je vsaj ni citiral, zagrešil dve napaki: ni upošteval oddaljenosti domnevne krstne cerkve od matične župnije in izhajal s stališča, da je bila v eni župniji le ena sama krstna cerkev, torej za vse prebivalce te župnije. Poleg tega, da bi moral razločevati med krstnimi kapelami v bližini župnijskih cerkva in krstnimi cerkvami, je spregledal tudi dejstvo, da se je patrocinijsv. Janeza Krstnika velikokrat spreminjal, tako da se za marsikatero cerkev, ki ima danes drug patrocinijsv, lahko skriva prvotna krstna cerkev ali kapela. Poleg tega pa so jih kot nepotrebne tudi podirali, tako da današnje stanje še zdaleč ne zrcali prvotnega.

12.2.2 Ko pregledujemo patrocinijsv prvih filiacijskih cerkva, opazimo, da so bile te pogosto posvečene sv. Janezu Krstniku, pozneje pa so patrocinijsv spremenile ali pa jih je kot sedež župnije nadomestila druga cerkev z drugim patrocinijsv. O krstnih cerkvah, ki imajo danes neki drug patrocinijsv, bomo v nadaljevanju še spregovorili, kar zadeva prvo opazanje, pa naj opozorimo le na to, da prvo cerkveno središče škocjanske turjaške župnije domnevamo pri cerkvi sv. Janeza Krstnika, pozneje Matere božje in danes sv. Ahaca na Malem Ločniku, tiste v Beli Cerkvi pa pri Janezovi cerkvi na Malem Vinjem vrhu. Podobno je z župnijo v Šmarjah pri Ljubljani, ki je imela prvi sedež pri cerkvi v Lanišču. Tudi ta, danes sv. Uršule, je bila prvotno posvečena sv. Janezu Krstniku.

O tem, da bi stare cerkve s Krstnikovim patrocinijsv imele vlogo krstnih cerkva, oporišča v slovenskem zgodovinskem gradivu ne najdemo, pač pa v koroškem. Med letoma 1130 in 1146 je salzburški ministerial Rudbert admontskemu samostanu volil posestvo na gori Zozzen skupaj s cerkvijo, ki jo je bil tam postavil,⁹ iz potrdilne listine nadškofa Eberharda I. iz leta 1160 pa izvemo, da je to bila »capella baptismalis«, ki jo je krški škof Roman malo pred tem posvetil, nadškof pa ji podelil župnijske pravice.¹⁰ Gre za cerkev sv. Janeza Krstnika v kraju St. Johann am Pressen (Hohenpressen), na koncu Možniške doline (Mosinz) severno od Hüttenberga.¹¹ S to listino iz leta 1160 je nadškof admontskemu samostanu potrdil tudi »krstno kapelo« »apud Mukkírnowe«. Tokrat pa gre za cerkev sv. Nikolaja, in sicer »im Sausal« v lipniški župniji.¹² Čeprav je Nikolajev patrocinijsv te cerkve izpričan že okoli leta 1150,¹³ lahko domnevamo, da je bila – morda že s konca 11. stoletja, prvotno posvečena sv. Janezu Krstniku.

Tretji in najbolj zgovoren primer na Koroškem je lastniška cerkev Heme Breško-Seliške v Krki, ki ji je salzburški nadškof Balduin leta 1043 med drugimi cerkvami podelil župnijske pravice. V podelilni listini¹⁴ je sicer govor o samostanski cerkvi sv. Marije, kar pa je plod ponaredbe, saj je Hema to cerkev takrat šele zgradila in tudi sicer ni mogla biti predmet te podelitve. Te pravice so morale veljati za neko drugo cerkev. Leta 1162 se v Krki navaja cerkev sv. Janeza Krstnika,¹⁵ že nekaj let zatem, leta 1169, pa je v buli, s

bila sprejemljiva Fastlingerjeva premisa, da cerkve, ki stojijo na rimskih nahajališčih, sodijo še v čas pozne antike.

⁸ KLEBEL 1927, str. 106 in dalje.

⁹ MC III/622.

¹⁰ MC III/1009, objava celotne listine UBSt II/405.

¹¹ *Erläuterungen* 2, str. 144–145.

¹² PIRCHEGGER 1940, str. 112.

¹³ UBSt I/311.

¹⁴ MC I/16.

¹⁵ MC I/164 (II).

katero je papež Aleksander III. vzel v zaščito krškega prošta in kanonike ter jim potrdil njihove cerkve in posesti, govor o Krki kot župniji (plebs, parochia) ter krstni cerkvi sv. Janeza Krstnika in sv. Marije Magdalene (baptisterium beati Iohannis baptiste et sancte Marie Magdalene).¹⁶ Gre za nekdanjo župnijsko cerkev sv. Magdalene na arealu stolnice, ki so jo odstranili leta 1892.¹⁷

V gornjih dokumentih so krstne cerkve označene kot kapele, kar se kajpak nanaša na njihovo lastniško naravo. Zato bomo termin krstna kapela ohranili za tiste, krstu namenjene cerkvene objekte, ki so stali v bližini župnijskih cerkva. Razen tega so omenjene krstne cerkve kot nekdanje lastniške že kmalu prejele župnijske pravice. To velja tudi za marsikatero na sedanjem slovenskem ozemlju, a ne za vse.

12.2.3 Najprej si oglejmo tiste morebitne krstne cerkve, ki so jih postavljali sredi župnije ali na tistih krajih, ki so bili vernikom najbolj dostopni. Kot smo omenili, je labotska pražupnija imela krstno kapelo ob Dravi v bližini župnijske cerkve v Labotu. Ker je pražupnija segala precej globoko ob reki navzdol vse do prvotne deželne meje, se zdi logično, da je bilo treba za obsežni vzhodni del pražupnijskega teritorija postaviti krstno cerkev. Ta je bila v Spodnji Muti, v bližini reke, in postavljena bržkone že sredi 11. stoletja. Prva cerkev, ki je na tem teritoriju prejela krstno in pogrebno pravico, je šele tista na Remšniku iz leta 1201. V radgonski pražupniji kaže takšno vlogo cerkev v Ljutomeru, ki pa glede na zgodovinske okoliščine ne sega prek sredine 12. stoletja. Izrazito središčni položaj ima cerkev sv. Janeza Krstnika v Šentjanžu med Ljubnim, Mozirjem in Gornjim Gradom, krstna cerkev gornjegrajske pražupnije. In podobno je tudi s cerkvijo sv. Janeza Krstnika v Podsredi, ki leži na pol poti od župnijskega središča v Pilštanju do upravnega sedeža gospostva v Bistrici ob Sotli oziroma Kunšperku.

V osrednji Sloveniji sta lepa primera krstne cerkve s središčno lego – lahko tudi krstne kapele – cerkev sv. Janeza Krstnika ob Bohinjskem jezeru, kamor se stekata poti iz Zgornje doline z župnijsko cerkvijo v Srednji vasi in Spodnje doline, ter cerkev na Suhi pri Škofji Loki, na stiščišču Poljanske in Selške doline. Ker ta cerkev ne leži daleč od pražupnijskega središča v Stari Loki, bi to lahko bila tudi krstna kapela starološke pražupnije, saj o kakšni drugi Janezovi cerkvi bliže župnijski cerkvi ni sledu.

12.2.4 V dosedanjih pregledih posameznih pražupnij se je pokazalo, da so prve s strani krajevnega ordinarija priznane lastniške cerkve na ravni patronatne župnije in zatem plemiški ali župnijski vikariati pogosto nastajale na obrobju župnijskega teritorija. To spoznanje se prepleta z rezultati kolonizacijskega procesa, ki je potekal postopoma stran od župnijskega središča, tako da lahko cerkve z Janezovim patrocinijem zrcalijo tudi ta potek. Kadar se takšne cerkve, ki pripadajo različnim pražupnijam ali župnijam, pojavijo sorazmerno blizu ena drugi, je med njimi morala potekati župnijska meja. Lep zgled za to je območje Medvod. Tu naletimo na takšni cerkvi v Preski pri Medvodah, ki je pripadala šentpetski ljubljanski pražupniji, in v Zbiljah, ki jo interpretiramo kot krstno cerkev pražupnije v Mengšu. Na Gorenjskem je tako še med cerkvama na Lužah in na Zgornjem

¹⁶ MC I/256; o vsem tem *Erläuterungen* 2, str 205–206.

¹⁷ Ob terminih iz zgornjih listin se kajpak postavlja vprašanje, če »capella baptismalis« in »baptisterium« vendarle pomenita isto kot »ecclesia baptismalis«, to je samo cerkev z župnijskimi pravicami, za kar se je v svoji sicer upravičeni kritiki interpretacije karnerjev v Tigrčah in pri Gospe Sveti kot krstilnic opredelil Karl Ginhart; GINHART 1969, str. 30–31. Mislimo, da imamo pri roki premalo gradiva, da bi na to vprašanje dali trden odgovor. Ginhart ima vsekakor prav, če zavrača pojmovanje omenjenih kapel kot krstilnic v smislu pozne antike in zgodnjega srednjega veka z obveznim centralnim tlorisom, a s tem neupravičeno zavrača sam pojem krstne kapele.

Brniku. Luže ležijo v župniji Šenčur pri Kranju, a se je ta župnija, kot smo pokazali, izločila iz kranjske pražupnije, Zgornji Brnik v cerkljanski, ki se je izločila iz mengeške pražupnije. Zanimivo je tudi to, da med Zgornjim Brnikom in Zbiljami ter Mengšem ni nobene Janezove cerkve. Na Štajerskem lahko opozorimo na Letuš v braslovški župniji in Gorenje blizu Šmartnega ob Paki v šempetrski župniji. V zahodni Sloveniji je podobno z izginulo cerkvijo v Potočah pri Ajdovščini, do kamor je segala vipavska pražupnija. Kot protiutež na solkanski strani domnevamo krstno cerkev na Taboru v Črničah, pozneje posvečeno sv. Katarini in v 18. stoletju podrtu.

12.2.5 Naj na koncu samo na kratko pregledamo položaj v nekaterih pražupnijah. Kar zadeva radovljiško pražupnijo, smo omenili Bohinj, tudi najbolj oddaljeni in najteže dostopni predel pražupnije. Glede Zgornje Savske doline vzbuja pozornost Valvasorjeva navedba, da je cerkev v Mojstrani posvečena sv. Janez Krstniku.¹⁸ Po podatkih iz ljubljanskih vizitacij v tej cerkvi, ki je bila še leta 1631 lesena, oltarja sv. Janeza Krstnika ni bilo. Če pa ima Valvasor prav in bi se ta patrocinijski obdržal poleg Klemnovega, bi tu imeli staro krstno cerkev za Dovje, ki ga je freisinška škofija dobila v last leta 1033. Druge krstne cerkve v radovljiški pražupniji so bile v Zasipu z lastniško cerkvijo iz 11. stoletja, v Kropi, s prvotnim patrocinijskim sv. Janeza Krstnika, ki zaznamuje najjužnejšo točko župnijskega teritorija, in morda na Spodnjem Otoku pri Mošnjah. Na začetku Zgornje Savske doline ležijo Rateče s cerkvijo sv. Tomaža, ki so do leta 1390 pripadale koroški pražupniji v Mariji na Zilji. Ker je bila cerkev prvotno posvečena sv. Janezu Krstniku,¹⁹ imamo opraviti s krstno cerkvijo ziljske pražupnije za njen najbolj oddaljeni konec.

Krstne cerkve kranjske pražupnije stojijo v Kovorju na severu, v Lužah na vzhodu in v Spodnji Besnici na zahodu, medtem ko v sami srednjeveški kranjski župniji takšne cerkve ni. Dejstvo, da Luže pripadajo šenčurski župniji, Spodnja Besnica pa šmartinski, dodatno dokazuje nekdanjo pripadnost teh dveh župnij kranjski pražupniji. Kar zadeva sam Kranj, je tamkajšnja cerkev glede na rezultate arheoloških izkopavanj verjetno že v zgodnjem srednjem veku imela svojo krstilnico. Rahel namig na to, da jo je pozneje nadomestila krstna kapela, daje oltar sv. Janeza Krstnika v cerkvi na Pungartu – ta je sicer iz poznega 15. stoletja, a bi lahko nadomestila neko starejšo propadlo zgradbo. Druge štiri morebitne krstne cerkve mengeške pražupnije poleg omenjenih v Zgornjem Brniku in Zbiljah so bile ali so še v Podgorju pri Kamniku – ta se zadnjič omenja leta 1752,²⁰ v Nadgorici, dalje v Verneku ob Savi – glede na rimsko arheološko najdišče in velik strateški pomen kraja, ki se omenja že sredi 12. stoletja,²¹ nedvomno zelo stara –, in v Vinah nad Zagorjem ob Savi, ki pa gotovo ne sega toliko nazaj.

Območje ljubljanske šempetrske župnije zaznamujejo krstne cerkve v Preski pri Medvodah na severozahodu, v Hotedrščici na jugozahodu in v Lanišču na jugovzhodu. Kot smo omenili, je ta danes posvečena sv. Uršuli, a je prvotno imela Krstnikov patrocinijski. Vmes sta cerkvi v Logu pri Brezovici in v Tomišlju. Loška pražupnija je za Poljansko dolino dobila krstni cerkvi v Gorenji vasi in zatem na Goropekah pri Žireh, medtem ko je Selška dolina ostala brez nje. Morda tudi to kaže, da je bila ta pozneje naseljena od Poljanske. Pražupnijsko središče v Cerknici je imelo krstno kapelo v sami Cerknici, iz nje

¹⁸ VALVASOR 1689 II, str. 759.

¹⁹ HÖFLER 1988, str. 212.

²⁰ HÖFLER 1992, str. 111, št. 2.

²¹ HÖFLER 1992, str. 114, št. 2.

izločena župnija v Starem trgu pri Ložu v Nadlesku. Krstne cerkve kot prvotno lastniške so bile na Malem Ločniku, v Dvorski vasi in v Ribnici. Dalje smo omenili cerkev v Nadlesku, ki je morda že pripadala loški starotrški župniji. V poljanski starotrški župniji Sv. Križa naletimo na cerkev sv. Janeza Krstnika na Sinjem Vrhu.²² Žal v tem primeru nimamo zgodovinskega gradiva, da bi lahko potegnili vzporednico z Dobrepoljem in Škocjanom pri Turjaku. Na severu tistega teritorija, ki je ostal srednjeveški cerkniški župniji, pa se pojavlja krstna cerkev v Zabočevu, tik ob meji s šentpetsko pražupnijo.

Na Dolenjskem kažeta podoben položaj cerkvi na Mirni in v Šentjanžu, prva na jugozahodnem, druga na severovzhodnem koncu šentrupeške župnije. Ali je imela tudi cerkev sv. Janeza Krstnika v Mamolju na severu župnijskega teritorija, na območju vikariata v Polšniku, tudi vlogo krstne cerkve, naj ostane odprto. V sami šentviški pražupniji podoba ni jasna. V poštev pridejo Leščevje in Žvirče, slednje na južnem koncu vikariata Gorenja Krka, s cerkvijo, ki je bila podrta ob koncu druge svetovne vojne. Drugi dve Janezovi cerkvi sta v Bukovici in na Dolnjem vrhu pri Primskovem. Na severnem koncu dobrniške župnije je Janezova cerkev na Selah pri Šumberku, nedaleč od istoimenskega gradu, verjetno tudi ustanova posestnikov tega pomembnega gradu, trebanjska župnija jo ima v Brezi. Na levem bregu Krke je poleg tistih v Drnovem, ki jo povezujemo z Leskvcem, in na Malem Vinjem vrhu le ena sama cerkve sv. Janeza Krstnika, in sicer v Mačkovcu pod Trško goro. Njena zemljepisna lega bi mogla govoriti za krstno cerkev približno na sredini leskovške pražupnije. Južno od Krke stoji Janezova cerkev v Gabrju (župnija Šentjernej), tisto na Gadovi Peči (župnija Podbočje) so porušili med jožefinskimi reformami; da bi ju interpretirali kot krstni cerkvi, pa bi bilo tvegano.

V pražupniji Šmartno pri Slovenj Gradcu ima zgovorno lego na severu njenega teritorija Šentjanž pri Dravogradu, na zahodu bi to bila cerkev sv. Janeza Krstnika na Poljani v Mežiški dolini, in sicer v tistem delu doline, ki je, kot smo zapisali, s Prevaljami sodila k šmartenski pražupniji. V Savinjski dolini smo omenili Šentjanž pri Rečici, Letuš in Gorenje, v bližini teh dveh je tudi Šentjanž na Vinski gori, ki je pripadal župniji Škale. Sicer pa na Štajerskem ni veliko cerkva, ki bi jim lahko pripisali krstno vlogo. Na območju ptujske pražupnije bi bila to cerkev na Humu, pozneje pod župnijo Ormož, v hoški pražupniji stara cerkev na Dravinjskem vrhu. V konjiški župniji vzbujajo pozornost cerkev sv. Janeza Krstnika v Čadramu. Ko obravnavamo krstne cerkve, se pač soočamo tudi s to težavo, da so Krstnikove pozneje menjale patrocinijske, marsikatero med njimi pa so gotovo že poznosrednjeveške.

V Prekmurju obstajata dve cerkvi s patrocinijem sv. Janeza Krstnika, ki ju glede na oddaljenost od župnijskega sedeža lahko imamo za krstni, in sicer v porabskem Gornjem Seniku v župniji Dobra in v Dokležovju v turniški župniji.

V solkanski pražupniji najdemo tri Janezove cerkve, ki zaznamujejo skrajne točke njenega ozemlja: na severu Čepovan, na jugu nekdanja cerkev v Doljni Vrtojbi,²³ na vzhodu cerkev sv. Katarine na Taboru v Črničah, za katero je izpričan prvotni patrocinijski sv. Janeza Krstnika. V vmesnem prostoru Krstnikove cerkve ni. V Brdih in v Kanalski dolini takšna cerkev ni zanesljivo dokumentirana, le za cerkev sv. Lenarta v Dolnjem Cerovem, ki je pripadala župniji v Mošu, kaže, da je bila prvotno posvečena sv. Janezu Krstniku.²⁴

²² HÖFLER 2004A, str. 190, št 18.

²³ HÖFLER 2001, str. 122, št. 6.

²⁴ HÖFLER 2001, str. 110.

To je toliko bolj zanimivo, ker so zadnje arheološke raziskave odkrile temelje romanske apside prvotne cerkve, ki glede na najdbe sega v 12. stoletje. V tolminski župniji pa je vloga krstne cerkve ali kapele bržkone imela izginula cerkev sv. Janeza Krstnika v samem Tolminu ob Tolminščici. V volčanski župniji se takšna cerkev kaže v Idriji pri Bači, v bovški na Kalu-Koritnici. Vipavska pražupnija je krstno cerkev imela v Potočah na meji s solkansko pražupnijo.

V tržaški škofiji lahko krstno cerkev z veliko verjetnostjo domnevamo v Štivanu-Matenji vasi, ki leži med Slavino in Hrenovicami in bi tako potrjevala našo domnevo o tem, da sta župniji v teh dveh krajih prvotno tvorili eno samo pražupnijo. Druge Krstnikove cerkve tržaške škofije so na Baču in v Srmjah (Trnovo), v Sušaku (Jelšane), na Tatrach (Hrušica), na Stari Sušici, ki bi lahko bila krstna kapela župnijske cerkve v Košani, v Podgradu pri Vremah (Brezovica), v Štorjah (Povir) ter v Vogljah in na Gradnjah (Tomaj). Koprška škofija kakšne Janezove cerkve, ki bi ji lahko prisodili vlogo krstne, očitno ni imela.

Ob vprašanju, kdaj so cerkve, ki jih intepretiramo kot krstne, v resnici nastale, tavamo v temi. Nekatere so nedvomno še iz 11., druge iz 12. in 13. stoletja. Če bi bili metodološko dosledni, bi morali krstne cerkve datirati še v čas pred prvim parceliranjem pražupnij v drugi polovici 11. stoletja, saj so z novimi župnijskimi cerkvami, ki so prejele teritorij s pravico krsta in pogreba, izgubile svojo vlogo,²⁵ a to bi bilo preveč tvegano. Kakorkoli že, spuščamo se na področje, za katero imamo pri roki malo zgodovinskega gradiva. Šele nadaljnje raziskave bi pokazale, kaj od predlaganih domnev drži in kaj je treba kot nedokazljivo zavreči.

12.3 Kostnice kot krstne in pokopališke kapele

12.3.1 Prve kostnice ali karnerji (carnarium) na pokopališčih ob župnijskih cerkvah, posebna značilnost zlasti vzhodnoalpskih dežel, so se pojavile šele v 12. stoletju, največkrat kot majhne okrogle zgradbe v dveh nadstropjih, tako da je bila v nadstropju kapela, v pritličju, pogosto poglobljenem, pa z lastnim vhomod sama kostnica-osuarij, kamor so zbirali na pokopališču ekshumirane kosti in jih vdručili pokopali. Praviloma so bile posvečene sv. Mihaelu Nadangelu kot spremljevalcu duš umrlih. Ker so v novem veku izgubile svojo vlogo in niso skrbeli zanje, so jih množično odstranjevali. Zato o njihovi razširjenosti najbolj govorijo vizitacijska poročila. Kadar se ob kakšni cerkvi omenja kapela sv. Mihaela, a ne stoji več, lahko z veliko gotovostjo sklepamo, da je bila župnijska ali vikariatna ali pa da je vsaj imela duhovnika že v srednjem veku.²⁶ Tisto, zaradi česar omenjamo kostnice v tem podpoglavju, pa je dejstvo, da je za nekatere med njimi izpričan dvojni patrocinijski sv. Janeza Krstnika in sv. Mihaela. Na Koroškem je bila sv. Janezu Krstniku in sv. Mihaelu posvečena izginula kostnica na pokopališču pri cerkvi sv. Jakoba v Beljaku,²⁷ na Slovenskem tista pri župnijski cerkvi v Radovljici,²⁸ le patrocinijski sv. Janeza Krstnika pa se je ohranil pri kostnici v Laškem, ki je tudi ni več.²⁹ Kar zadeva položaj zunaj obravnavanega ozemlja, imata Krstnikov patrocinijski kostnici pri župnijskih cerkvah

²⁵ Prim. HÖFLER 1986, str. 60.

²⁶ ZADNIKAR 1982, str. 461 in dalje; za Koroško, ki je z ohranjenimi kostnicami najbogatejša dežela, gl. SÖRRIES 1996; za nemško območje ZILKES 1983.

²⁷ V *Erläuterungen* 1, str. 137, je avtor vire interpretiral tako, kot da gre za dve različni zgradbi.

²⁸ HÖFLER 1988, str. 219, št. 1.

²⁹ OROŽEN IV/2, str. 62–64.

v Enzensdorfu in Pöchlarnu na Spodnjem Avstrijskem,³⁰ v Nemčiji se najpogosteje navaja tista v Rodingu na Gornjem Pfalškem.

Pojav dvonadstropnih kostnic pri župnijskih cerkvah ali na splošno cerkvah z duhovnikom pomeni, da se je krstni obred še vedno opravljal zunaj glavne cerkvene zgradbe, preden so v njih začeli nameščati krstne kamne.³¹ Potrebe po posebnih krstnih kapelah, ki smo jih obravnavali zgoraj in jih datiramo v obdobje od 10. do 12. stoletja, torej ni bilo več.

³⁰ Da je bila kostnica pri cerkvi v Tigrčah, posvečena leta 1136 (MC I/90), o kateri smo v prvih poglavjih že govorili, posvečena sv. Janezu Krstniku (gl. *Erläuterungen* 2, str. 338; zatem tudi HÖFLER 1986, str. 61, op. 12), je napaka, ki je nastala zaradi zmotne razlage termina »ecclesia baptismalis« kot krstne kapele in ne kot cerkve z župnijskimi pravicami (plebs).

³¹ Tako tudi ZADNIKAR 1982, str. 462. O polemiki o kostnici v Rodingu, ki naj bi bila po nekaterih avtorjih le krstilnica, gl. ZILKES 1983, str. 23–27. Strokovnjaki sklepajo, da je tudi zgornje nadstropje znamenite romanske kostnice v Hartbergu na Štajerskem, sezidane okoli leta 1170, glede na sočasno poslikavo morale služiti za krstni obred.

Priloge

Priloga A

Papeška taksacija prebend za oglejsko diecezo

1247

(transkripcija France Baraga)

Obdavčenje dohodkov opatij, prebend in župnij oglejskega patriarhata, napravljeno in Foro Iulii po naročilu patriarha Bertolda v času oglejske sinode (za načrtovano križarsko vojsko).

Sočasni prepis na pergamentu (viš. 18 šir. 13,5 – obseg 4 fol., od tega 4 strani popisane, 4 prazne) v Mestni knjižnici Guarneriana v San Danielu (BGSD), fond Fontanini, Ms vol. 266, fol. 110–113 (Orig.). – Mestna knjižnica v Vidmu (BCU) hrani v zbirki Bianchi, Ms 899/3, št. 162, prepis, ki ga je kolacioniral notar Joseph Angaro 1770 (Angaro). – V fondu Bini v Kapiteljski knjižnici v Vidmu (ACU) je več prepisov, med njimi v Ms Documenta varia, vol. I, str. 409–411; v Ms Miscellanea, vol. X, str. 251–252; v Ms Documenta historica, vol. V, št. 24. – Ta zadnji prepis je objavil Giacomo Marcuzzi v knjigi Sinodi Aquileiesi, Tipografia del Patronato, Udine 1910 (Marcuzzi).

Objava tu po fotografiji dokumenta iz Mestne knjižnice v San Danielu (Orig.), s primerjavo objave iz leta 1910 (Marcuzzi) in fotokopije prepisa iz leta 1770 v Mestni knjižnici v Vidmu (Angaro).

Objava: G. MARCUZZI *Sinodi Aquileiesi*, Udine 1910, str. 326–331 (Marcuzzi).

Regesti in literatura: G. BIANCHI, *Documenta Historiae Foro-Julienensis Saeculi XIII. ab anno 1200 ad 1299 summatim regesta*, v: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* 21, Wien 1859, str. 379, št. 156. – J. ZAHN, *Archivalische Untersuchungen in Friaul und Venedig*, v: *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen* 9, Graz 1872, str. 87. – F. SCHUMI, *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain*, II/1, Laibach 1884, str. 106, št. 139 (odlomek pod 1246). – *Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku* 6/1, Ljubljana 2002, str. 53–54, št. 22. – Prim. P. PASCHINI, *Storia del Friuli*, Udine 1990, str. 337–339 (Paschini).

**Papeška taksacija prebend za oglejsko diecezo
1247**

Anno domini M^oCC^oXLVII., indicione V. Taxatio proventuum prelatorum, prebendarum et plebium, facta de mandato domini B(ertoldi) patriarche Aquilegensis in Foroiulii occasione constitutionis Aquilegensis.

1 Decanatus Aquilegensis XLI ¹ march.	Oglej/Aquileia
2 prepositura XII march.	
3 archidiaconatus XXX march.	
4 scolastia XII march.	
5 camera	
6 prebenda VI march.	
7 Prepositura Sancti Felicis XXV march.	Proštija S. Felice, Oglej
8 decanatus VIII march. cum prebenda	
9 s(c)olastia VIII march. cum prebenda	
10 prebenda IIII march.	
11 Prepositura Ciuitatis C march.	Čedad/Cividale, proštija
12 decanatus X march. cum prebenda	
13 scolastia cum prebenda XV march.	
14 prebenda V march.	
15 Prepositura Sancti Petri de Carnea XV ² march.	Proštija S. Pietro di Carnia (Zuglio)
16 prebenda II march. et dimid. ³	
17 prepositura Sancti Odolrici XL march.	Proštija S. Odorico al Tagliamento
18 prebenda VI march.	
19 Prepositura Sancti Stephani CL march.	Proštija S. Stefano, Oglej
20 prepositura de Juno CC march.	Dobrla vas
21 ecclesia Valdensis ⁴ XXX march.	Bled-Otok
22 Sancta Maria de Monte XIIIII march.	Stara gora/Castelmonte
Plebes in archidiaconatu superiori	Zgornji arhidiakonot
23 de Nimis VIII march.	Neme/Nimis
24 de Tercento VI march.	Čenta/Tarcento
25 de Artenia ⁵ XI march.	Ratenj/Artegna
26 de Clemona ⁶ XXII march.	Gumin/Gemona
27 de Buia XIII march.	Buia
28 de Razonia XI march. ⁷	Ragogna
29 de Osopio.	Osoppo
30 de Sancto Daniele XVI march.	S. Daniele del Friuli
31 de Faganea XXV march.	Fagagna
32 de Murucio ⁸ XI march.	Moruzzo
33 de Gruagno XXXV ⁹ march.	S. Margherita del Gruagno

34 de Tercesimo ¹⁰ XX march.	Tricesimo
35 Forgaria V march.	Forgaria del Friuli
In archidiaconatu inferiori	Spodnji arhidiakonot
36 de Goricia XX march.	Gorica/Gorizia
37 Merin ¹¹ III march.	Miren
38 Cominum XII march.	Komen
39 Sanctus Petrus ultra Isoncium XII ¹² march.	S. Pietro d'Isonzo
40 Marcellana IIIII march.	Tržič/Monfalcone
41 Sanctus Cantianus III march.	S. Canzian d'Isonzo
42 Flumisollum IIIII march.	Fiumicello
43 Agellum XX march.	Aiello
44 Porpetum XII march.	Porpetto
45 Triuignanum XVIII march.	Trivignano Udinese
46 Lauarianum ¹³ XVIII march.	Lavariano
47 Pozolum XII march.	Pozzuolo del Friuli
48 Mortellanum XVI march.	Mortegliano
49 Flambrum X march.	Flambro
50 Palaciolum XVI march.	Palazzolo dello Stella
51 Quadrubium ¹⁴ XXXV march.	Codroipo
52 Varianum XVIII march.	Variano
53 Vtinum XXX march.	Videm/Udine
54 Cormonum VIII march.	Krmin/Cormons
55 Auersa VIII march.	Vrša/Versa
56 Lucenicum VII march.	Ločnik/Lucinico
57 Mossa VI march.	Moš/Mossa
In archidiaconatu Carnee ¹⁵	Arhidiakonot v Karniji
58 Socleuium ¹⁶ V march.	Socchieve
59 Furnum V march.	Forni (di Sotto)
60 Vercegnis III march.	Verzegnis
61 Tumez III march.	Tolmezzo
62 Lez VI march.	Illegio
63 Juelinum ¹⁷ IIIII march.	Invillino
64 Ampecium ¹⁸ III march.	Ampezzo
65 archidiaconus VI ¹⁹ march.	Arhidiakon Karnije
66 Hospitale Clemonense ²⁰	Gumin/Gemona, hospital
67 hospitale Sancti Egidii.	Oglej, S. Egidio, hospital
68 hospitale de Leuata cum plebe Cammarcii ²¹ XX march.	Hospital Levada, Cammarcio (Villa Vicentina)
69 Wippach XVI march.	Vipava
70 Circhiniç ²² XVI march.	Cerknica
71 Sacilum XI march.	Sacile
72 Meduna XVI march.	Meduno-Pordenone
73 Canipa X march.	Caneva-Pordenone
74 Los XX march.	Lož
75 Latisana XI march.	Latisana

76 Monasterium Rosacense CCCC march.	Rožac (Rožac)/Rosazzo
77 monasterium Mosacense CCC march.	Možnica (Možac)/Moggio
78 monasterium Beliniense CL march.	Belinje/Beligna
79 monasterium Sancte Marie Aquilegense CCL march.	Oglej, ženski samostan S. Maria
80 monasterium Sextense CCCCL march.	Sesto al Reghena
81 monasterium Arnoldstain LXX march.	Podklošter/Arnoldstein
82 monasterium Obberemburgense ²³ CCL march.	Gornji Grad
83 monasterium Sancte Marie Ciuitatense CXII march.	Čedad, S. Maria in Valle
84 monasterium Sancti Petri de Silua C march.	Sv. Petar u Šumi-Istra
In Cadrubrio ²⁴	Arhidiakonot Cadore
85 archidiaconatus cum plebe Sancte Marie XX libr. ²⁵	Pieve di Cadore
86 ecclesia Sancte Marie de Valle VIII libr.	napačno za: S. Martino di Valle?
87 ecclesia de Comelico X libr.	Comelico
88 ecclesia de Aurontio ²⁶ XL sol. ²⁷	Auronzo
89 ecclesia de Vico, de Lucio et Lantenzaca ²⁸ VI libr.	Vigo, Lozzo, Lorenzago di Cadore
90 ecclesia de Domegola XL solid.	Domegge di Cadore
Predicta taxatio magna ²⁹ fuit, et postmodum fuit refrenata ad XL libr. super totum in Cadubrio.	
91 Capituli Aquilegensis redditus CCC et L march.	Oglej, stolni kapitelj
92 prepositus Sancti Felicis cum capitulo eiusdem L march.	Oglej, proštiija S Felice
93 redditus monasterii Beliniensis ³⁰ LX march.	Belinje/Beligna
94 redditus prepositi Sancti Stephani de Aquilegia ³¹ LXXX march.	Oglej, proštiija S. Stefano
95 abbatissae Aquilegensis redditus C march.	Oglej, samostan S. Maria
96 redditus prebendarii Sancte Marie XII march.	Oglej, S. Maria
97 redditus monasterii Rosacensis CCC march.	Rožac (Rožac)/Rosazzo
98 redditus abbatisse Ciuitatensis LX march.	Čedad, S. Maria in Valle
99 capituli Ciuitatensis ³² redditus CC march.	Čedad, kol. kapitelj
100 redditus monasterii Mosacensis C et XV march. cum hospitalibus	Možnica (Možac)/Moggio
101 prepositus Sancti Petri de Carnea XV march.	S. Pietro di Carnia (Zuglio)
102 capituli Sancti Petri de Carnea XX march.	
103 prepositus Sancti Wodolrici ³³ X march.	S. Odorico al Tagliamento
104 redditus hospitalis de Clemona ³⁴ XX march.	Gumin/Gemona, hospital
105 redditus archidiaconatus Aquilegensis XVI march.	Oglejski arhidiakonot
106 Redditus plebis de Clemona XX march.	Gumin/Gemona
107 redditus plebis Artenie ³⁵ X ³⁶ march.	Ratenj/Artegna
108 redditus plebis de Buja ³⁷ VI march.	Buia
109 redditus plebis de Regonia ³⁸ II march.	Ragogna
110 redditus plebis Sancti Danielis VI march.	S. Daniele del Friuli
111 redditus plebis Muricii ³⁹ IIII march.	Moruzzo
112 redditus plebis de Sancta Margareta XXV march.	S. Margherita del Gruagno

113	redditus plebis de Trecessimo ⁴⁰ XVI march.	Tricesimo
114	redditus plebis de Trecento II march. et dimid.	Čenta/Tarcento
115	de Nimis II march. et dimid.	Neme/Nimis
116	redditus plebis de Utino XXX march.	Videm/Udine
117	redditus plebis Quadruii X march.	Codroipo
118	redditus plebis de Mortelani ⁴¹ XV ⁴² march.	Mortegliano
119	redditus plebis de Flambrio ⁴³ V march.	Flambro
120	redditus plebis Lauaryani ⁴⁴ XV march.	Lavariano
121	redditus plebis Triuiiani ⁴⁵ XVIII ⁴⁶ march.	Trivignano Udinese
122	redditus plebis Agelli XV march.	Aiello
123	redditus plebis Porpeti VIII march.	Porpetto
124	redditus plebis Palazoli ⁴⁷ XII march.	Palazzolo dello Stella
125	item Puzul ⁴⁸ XX march.	Pozzuolo del Friuli
126	redditus plebis Cormonis VIII march.	Krmin/Cormons
127	redditus plebis Mosse IIII ⁴⁹ march.	Moš/Mossa
128	plebis Lucinici III march.	Ločnik/Lucinico
129	Versia VI march.	Vrša/Versa
130	plebis Sancti Canciani I march.	S. Canzian d'Isonzo
131	plebis Sancti Petri VIII march.	S. Pietro d'Isonzo
132	plebis Merin IIII march.	Miren
133	plebis Salchani ⁵⁰ XXIII march.	Solkan
134	Forgagia ⁵¹ II march.	Forgaria
-
135	Capitulum Aquilegense cum preposito et capitulo Sancti Felicis et camerario, cantore et prebendariis Sancte Marie et capellanis CCCC et LXXVII libr., de quibus prepositus Sancti Felicis cum capitulo solvant ⁵² LX ⁵³ libr., cantor VI libr. et prebendarii IX ⁵⁴ libr.
136	Prepositus Sancti Stephani CC
137	Abbas Beliniensis ⁵⁵ C libr.
138	Abbastissa Aquilegensis C libr.
139	Abbas Rosacensis CCC et XXVII libr.
140	Capitulum Ciuitatense ⁵⁶ cum camerario, scolastico, capellanis et ecclesia Sancte Marie de Monte et archidiacono CC libr. et XXVII ⁵⁷ libr.
141	Abbatissa Ciuitatensis LXX libr. (Santa Maria v Čedadu)
142	Abbas Mosacensis C et L libr. cum hospitalibus et plebibus
143	Prepositus Carnee XXXII libr. et capitulum eiusdem XVIII libr.
144	Archidiaconus Carnee cum plebanis suis XXXII libr.
145	Archidiaconus Aquilegensis cum plebanis et preposito Sancti Wadalrici ⁵⁸ CC et L libr.
146	Hospitale Clemonense ⁵⁹ XX libr.

¹ Angaro, Marcuzzi *XII*. – ² Marcuzzi *XVI*. – ³ Marcuzzi izpušča *et dimid*. – ⁴ Angaro, Marcuzzi *Voldensis*. – ⁵ Angaro, Marcuzzi *Artenea*. – ⁶ Angaro, Marcuzzi *Glemona*. – ⁷ Marcuzzi te župnije nima, ima jo pa Paschini. – ⁸ Angaro *Murutio*. – ⁹ Marcuzzi *XXV*. – ¹⁰ Angaro, Marcuzzi *Tricesimo*. – 11 Angaro *Merian*. –

¹² Marcuzzi *XIII.* – ¹³ Marcuzzi *Lavarianus.* – ¹⁴ Angaro *Quadrubii,* Marcuzzi *Quadrivium.* – ¹⁵ Marcuzzi *in Carnea.* – ¹⁶ Marcuzzi *Soclevum.* – ¹⁷ Marcuzzi *Ivelinum.* – ¹⁸ Marcuzzi *Ampezium.* – ¹⁹ Marcuzzi *VII.* – ²⁰ Angaro *Glemone,* Marcuzzi *Glemonae.* – ²¹ Angaro *cum plebe Camarcii* (orig. ima *ca* s tildo) Marcuzzi *cum Plebe-Asmany* (!). – ²² Marcuzzi *Circhinix.* – ²³ Angaro *Obbemburgens,* Marcuzzi in Gradivo *Ombemburgen(se).* – ²⁴ Angaro, Marcuzzi *Cadubrio.* – ²⁵ Angaro in Marcuzzi uporabljata okrajšavo *lib.* Orig. okrajšava je *lib.* s tildo nad *b.* – ²⁶ Angaro, Marcuzzi *Auroncio.* – ²⁷ Angaro uporablja okrajšavo *solid.,* kakor je v orig. pod <90>. Tu je v orig. dolgi *s* s tildo. – ²⁸ Marcuzzi *Latenzaca.* – ²⁹ Originalni zapis je videti kot okrajšava: *in.gia.* Marcuzzi bere *integra,* Angaro *magna* (iz *m.gna*). Obe branji sta vprašljivi, vendar je druga varianta smiselno boljša. V prevodu: Navedena obdavicitev je bila velika in potem je bila zmanjšana na 40 liber za celotni Cadore. – ³⁰ Marcuzzi *Belliniensis.* – ³¹ Marcuzzi *Aquileja.* – ³² Marcuzzi *Civitalis.* Orig. okrajšava je *Civitat.* s tildo nad *at,* torej bi bilo možno tudi branje *Civitatis,* kakor pri <141>. Angaro ima obakrat *Civitatensis.* – ³³ Marcuzzi *Vodolrici.* – ³⁴ Marcuzzi *Glemona.* – ³⁵ Angaro *Artenea,* Marcuzzi *Artenae.* – ³⁶ Marcuzzi *XX.* – ³⁷ Marcuzzi *Plebis Buja.* – ³⁸ Marcuzzi *Ragonia.* – ³⁹ Marcuzzi *Murucii.* – ⁴⁰ Marcuzzi *Tricesimo.* – ⁴¹ Marcuzzi *Mortellani.* – ⁴² Marcuzzi *X.* – ⁴³ Marcuzzi *Flambro.* – ⁴⁴ Marcuzzi *Lavavyani.* – ⁴⁵ Marcuzzi *Tuiani.* – ⁴⁶ Pred tem zneskom prečrtano: *XX.* – ⁴⁷ Marcuzzi *Paluzoli.* – ⁴⁸ Marcuzzi *Puzuli.* – ⁴⁹ Marcuzzi *VIII.* – ⁵⁰ Marcuzzi *Salcani.* – ⁵¹ Marcuzzi *Forgariae.* – ⁵² Marcuzzi *solvat.* – ⁵³ Marcuzzi *XV.* – ⁵⁴ Marcuzzi *VIII.* – ⁵⁵ Marcuzzi *Belliniensis.* – ⁵⁶ Marcuzzi *Civitatis.* – ⁵⁷ Marcuzzi *XXVIII.* – ⁵⁸ Marcuzzi *Vodarlici.* – ⁵⁹ Marcuzzi *Glemonae.*

Priloga B

Papeška taksacija prebend za oglejsko diecezo

1296

(transkripcija France Baraga)

Knjiga prejemkov papeške desetine za prvo in drugo obdobje leta 1296, ki jo je (leta 1295) naložil papež Bonifacij VIII. mestu in škofiji Oglej in ki sta jo pod vodstvom glavnega davčnega kolektorja, castellskega (beneškega) škofa Jerneja Quirina, izterjala videmski kanonik Jakob de Marcis in videmski dekan (kasnejši patriarh) Paganus della Torre.

Izvirnik je v pergament vezan (tretji) zvezek v kodeksu »collectanea« št. 131 v fondu *Cameralia* Vatikanskega tajnega arhiva. Kodeks v celoti obsega šest zvezkov. Zvezek s tu objavljenim besedilom ima pergamentne platnice (z naslovom) in z njimi vred 28 oštevilčenih listov s foliacijo (spodaj): fol. 80–106. Starejša foliacija (zgoraj): fol. 48–73, ne upošteva platnic.

Opis zvezka: Ob spodnjem robu platnic je na glavo obrnjen ostanek prvotnega napisa: *Quaternus Acq(ui)leg(ensis) primi anni*. Strani so z dvojno vertikalno črto po sredini ločene na dva stolpca s prostorom za posamezne vnose. Med vnosi je pogosto precej praznega prostora, ki pri izdaji ni upoštevan. Dosledno pa so upoštevane vodoravne črte, če se med posameznimi vnosi pojavljajo v originalu, ker pomenijo novo enoto. Imena nadarbin so pomaknjena proti sredini stolpca in poudarjena z obrobo, ki jo v pričujoči izdaji nadomešča mastni tisk. Posamezni vnosi se začenjajo z znamenjem ¶, ki ga dosledno podaja tudi pričujoča izdaja. Zaradi lažje orientacije oštevilčenje sledi izdaji, ki jo je pripravil Giuseppe Vale v *Studi e testi*.

Desetina je navedena za vsako od obeh obdobjih posebej. Zneski plačila so pomaknjeni proti robu vrstice, kar je v pričujoči izdaji le naznačeno s pomišljajem – pred številko zneska. Posamezne denarne enote so nanizane druga za drugo, navadno vsaka v novi vrstici. Ta izdaja jih navaja kontinuirano. Pri prebendah, za katere niso bile plačale desetine, ostaja prostor, predviden za vpis, prazen. Vsaka stran ima na dnu seštevek plačil tekoče strani, in to v dvojni valuti. Prvotni seštevek, naveden v breških novcih ob samem spodnjem robu, je z drugo roko prečrtan in nad njim ob spodnjem robu desnega stolpca vpisan preračun v beneške novce, obdan z obrobo (na fol. 94v in 98r so navedeni le beneški novci). Izdatki pri pobiranju desetine so navedeni na zadnjem listu (fol. 106r). Predzadnji list (fol. 105) je bil namenjen vpisu celotnega seštevka, a je prazen, ker je bil narejen že na predhodnem listu (fol. 104v) skupaj z odbitkom izdatkov, to je kot izračun čistega donosa.

Razlika med Kovačevo in Valejevo transkripcijo: Kovač besedilo foliira kot samostojno enoto, tako da fol. 1 pri Kovaču ustreza fol. 81 nove foliacije, ki je Kovač še ni poznal. Druga Kovačeva značilnost so številne okrajšave, celo tam, kjer je v originalu beseda izpisana v celoti. Vse vsote navaja z arabskimi števili. – Valejeva posebnost je, da izpušča prvotni prečrtani seštevek na vsaki strani in upošteva le seštevek, obdan z obrobo, medtem ko Kovač navaja oba. Za črko Ç oba uporabljata Z. V izdaji je dosledno upoštevan W, ki ga Kovač in Vale običajno transkribirata kot V. Na druge razlike opozarjamo v opombah.

Integralni objavi: – 1) KAREL KOVAČ, Ein Zehentverzeichnis aus der Diözese Aquileja vom Jahre 1296, v: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, zvezek XXX, Innsbruck 1909, str. 307–337. – 2) (GIUSEPPE VALE) Aquileia: I. Decima dell'anno 1296 (Arch. Vat., Collect. 131, f. 80–106), v: *Rationes decimarum Italiae nei secoli XIII e XIV: Venetiae – Histria – Dalmatia* (= Studi e testi, zvezek 96; izdala Pietro Sela in Giuseppe Vale), Vatikan 1941, str. 1–38.

Objavi za slovenske kraje: – 1) JOŽE RUS, Duhovnije na Slovenskem l. 1296, v: *Čas*, 32 (1937/38), str. 102–105. (Isti avtor je objavil tudi zemljevid z označbo omenjenih krajev v: *Kronika slovenskih mest* 4 (1937), str. 11.) – 2) objava imen slovenskih krajev z identifikacijo: JANEZ HÖFLER, *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem, Prolegomena k historični topografiji predjožefinskih župnij*, Ljubljana 1986, str. 65–69 (gl. tudi str. 21, op. 12 in 13). – Gl. tudi MILKO KOS, *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500)*, dva zvezka, Ljubljana 1975 (pod ustreznimi gesli).

Kratek prikaz: – FRANCE BARAGA, 700 let prvega znanega seznama župnij v slovenskem delu oglejskega patriarhata, v: *Mohorjev Koledar za leto 1996*, Celje 1995, str. 46–48.

**Papeška taksacija prebend za oglejsko diecezo
1296**

(fol. 80r – platnice)

Liber receptorum decime primo¹ imposite per
dominum nostrum dominum B(onifacium) summum
pontificem² in civitate et diocesi Aquilegen(s)i,³ collecte
per collectores deputatos per dominum episcopum
Castellanum pro primo et secundo termino primi anni.

(fol. 80v – prazno)

(fol. 81r, col. 1)

¶ Patriarcha

1. ¶ Reverendus in Christo pater et dominus R(aimundus)⁴ Patriarh
patriarca⁵ eligens solvere decimam iuxta co(mmun)
em⁶ extimat(ionem), solvit pro primo termino et
secundo marcas CVIII et denarios⁷ LXX denariorum
Aquilegensium, libras grossorum LIIII et soldos VI.
Item denariorum Aquilegensium veterum marchas VI et
denarios XLVI.
2. ¶ Capitulum Aquilegense, eligens communem
extimac(ionem) solvit pro massa pro primo termino
marchas – XIII. Item pro secundo termino soldos
grossorum – LI, grossos – XI, marchas – III, denarios –
XX et Venetos VIII. Oglej/Aquileia, kapitelj
3. ¶ Mathias de Mels eligens communem extimatio(n)
em solvit pro prebenda Aquilegensi pro primo termino
denarios LVI. Item pro secundo denarios – LVI.
4. ¶ Magister Albericus cantor et canonicus Aquilegensis
eligens solvere iuxta communem extimationem – solvit
pro primo et secundo termino pro prebenda canonicatus
et cantorie⁸ marcham – I et denarios – XL.
5. ¶ Johannes abbatis⁹ de Pa[dua]¹⁰ [elige]ns communem
extimationem solvit pro primo termino grossos – XXV,
item pro secundo termino grossos – XXIIII.
6. ¶ Leonardus de Faugnaco¹¹ eligens communem
extimationem solvit pro primo termino denarios – LVI.
Item pro secundo termino denarios – LVI.
7. ¶ Magister Laurencius eligens communem
extimationem solvit pro primo et secundo termino
mediam marcham et denarios XXXII.
8. ¶ Lodovicus eligens communem extimationem solvit
pro primo termino denarios – LVI. Item pro secundo
termino denarios – LVI.
9. ¶ Leonardus de Fagedis, elegit communem
estimationem et solvit pro primo termino denarios –
LVI. Item pro secundo termino denarios Aquilegenses
novos – XX et soldos XLII – parvorum.¹²
10. ¶ Dominus Paganus [camerarius]¹³ et collector decime.

(fol. 81r, col. 2)

11. ¶ Magister Jacobus de Vtino,¹⁴ collector decime.
12. ¶ Georgius elegit communem extimationem et solvit pro primo termino et secundo mediam marcham et denarios XXXII.
13. ¶ Magister Walterus elegit communem extimationem et solvit pro primo termino grossos – XXIII et medium. Item pro secundo termino grossos – XXIII et medium.
14. ¶ Dominus Filippus de Lature,¹⁵ elegit communem extimationem et solvit pro primo termino grossos – XXIII et medium. Item pro secundo termino denarios LVI.
15. ¶ Petrus de Vrbe.
16. ¶ Dominus Gilo archidiaconus elegit communem extimationem et solvit pro primo termino pro prebenda canonicatus grossos – XXIII et medium. Item pro secundo termino denarios – LVI.
17. ¶ Çaninus¹⁶ de Vegla eligens communem extimationem solvit pro primo termino grossos – XXI et denarios – VIII. Item pro secundo termino grossos – XXIII et medium.
18. ¶ Magister Humanus dictus Maninus, eligens communem extimationem solvit pro primo termino grossos – XXV. Item pro secundo termino grossos – XXIII.
19. ¶ Dominus Guido de Vilalta, elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino grossos – VIII. Item pro secundo termino denarios – VII et Venetos – VI. (Prečrtano:) ¶ Summa huius pagine [... ..] Frisacens. [... ..] et – XIII Frisacens. Item – IIII libre et – III soldi et den [... ..] et denarii – VIII et grossi [...]. Item XLIII soldi [...] et – II parvi. Summa huius pagine reductis omnibus monetis F[risacensium ad Venetos] grossos est libre LXXXXVII, soldi XVI, denarii IIII^{or} et medium [Venetorum grossorum].¹⁷

(fol. 81v, col. 1)

20. ¶ Magister Albertus,¹⁸ eligens communem extimationem, solvit pro primo termino grossos – XXV. Item pro secundo termino grossos – XXIII.
21. ¶ Dominus Castonus de Lature.
22. ¶ Dominus Napinus de Lature, eligens communem extimationem solvit pro primo termino grossos – XXIII et medium. Item pro secundo termino denarios – LVI.
23. ¶ Weçelo de Camino,¹⁹ nunc dominus Allbrigacius.²⁰
24. ¶ Dominus Hermannus, nunc Riçardus de Vilalta.
25. ¶ Dominus Solatta,²¹ eligens communem extimationem, solvit pro primo termino denarios – LVI. Item pro secundo termino denarios – LVI.
26. ¶ Dominus Otto camerarius.²²

27. ¶ Vicarius domini patriarche in Aquilegensis ecclesia, solvit pro primo termino grossos – XII. Item pro secundo termino grossos XII.

(fol. 81v, col. 2)

28. ¶ Vicarius domini regis Romanorum in Aquilegensis ecclesia, solvit pro primo termino grossos – VII et denarios – XL. Item pro secundo termino denarios – LVI.
29. ¶ Dominus Willelmus,²³ vicarius domini comitis Goricie in Aquilegensis ecclesia, elegit communem extimationem et solvit pro primo termino grossos – XXXV. Item pro secundo termino grossos – XIII.
30. Presbiter Paganus scolasticus Aquilegensis – nunc Albertinus, scolasticus, excusavit se collectoribus, quod nichil perceperat pro anno presenti de scolastris Aquilegensis, utpote quia noviter extitit scolasticus institutus, et ideo protestatus fuit se ad solutionem decime ratione scolastris huiusmodi non teneri.
31. ¶ Dominus Gilo archidiaconus Aquilegensis, eligens solvere iuxta communem extimationem, solvit pro medietate plebis Vtini soldos grossorum – VII et grossos – III et medium, et pro archidiaconatu soldos grossorum – III, grossos – XI, denarium – I et Venetos – II pro primo termino. Item pro secundo termino pro medietate plebis predictae soldos grossorum – VII, grossos – III et medium. Item pro archidiaconatu marcam – mediam, denarios – XXVIII et Venetos – X et grossos – XI et medium.
(Prečrtano:) ¶ Summa huius pagine est – XXXI soldi et – II denarii – Frisacensium novorum. Item – XXXIII soldi et – III denarii grossorum. Item – XII parvuli. Summa huius pagine faciei reductis²⁴ ad Venetos est XXXXVI soldi et VII denarii Venetorum grossorum et VIII bacatini.²⁵

(fol. 82r, col. 1)

Mansionarii Aquilegenses²⁶

32. ¶ Johannes Alexandri elegit communem extimationem et solvit pro primo termino grossos VII et denarios XII pro mansionaria et oblationibus. Item pro secundo termino grossos – VII et denarios – XIII.
33. ¶ Presbiter Čeraldus, eligens communem extimationem, solvit pro primo termino grossos – XV et denarios – X pro mansionaria et oblationibus. Item pro secundo termino denarios – XXXII.
34. ¶ Petrus Gabarelli,²⁷ eligens communem extimationem, solvit pro primo termino denarios – XXX pro mansionaria et oblationibus. Item pro secundo termino denarios – XXX.

35. ¶ Blasius elegit communem extimationem et solvit pro mansionaria, custodia et oblationibus pro primo termino grossos – XXI et denarios – XII. Item pro secundo termino denarios – LII.
36. ¶ Presbiter Henricus eligens communem extimationem, solvit pro primo termino denarios – XXXII pro mansionaria et oblationibus. Item pro secundo termino grossos – XIII.
37. ¶ Presbiter Conradus, eligens communem extimationem, solvit pro mansionaria, custodia et oblationibus pro primo et secundo termino marcham – I et pro secundo termino mediam marcham.²⁸
38. ¶ Mambertinus eligens communem extimationem, solvit pro mansionaria, custodia et oblationibus pro primo termino grossos – XIII et denarios – XVI. Item pro secundo termino grossos – XXI.

(fol. 82r, col. 2)

39. ¶ Martinus, eligens solvere iuxta communem extimationem et solvit pro mansionaria et oblationibus pro primo termino grossos – XV et pro secundo grossos – XV.
40. ¶ Thomas, eligens communem extimationem, solvit pro primo termino grossos – XII. Item pro secundo termino grossos – XII.
41. ¶ Girardus, eligens communem extimationem, solvit pro primo termino grossos – XIII. Item pro secundo termino grossos – XI et denarios – III.
42. ¶ Ambrusinus²⁹ eligens communem extimationem, solvit pro mansionaria et custodia pro primo termino grossos – XXI. Item pro secundo termino denarios – XLVIII.
43. ¶ Johannes de Fagedis eligens communem extimationem, solvit pro primo termino grossos – VIII et denarios – XII pro mansionaria et oblationibus, et pro secundo termino denarios – XXX.
44. ¶ Custodes, videlicet³⁰ presbiter Conradus, Mambertinus, Blasius et Ambrusinus,³¹ solverunt simul cum mansionariis.
45. ¶ **Paganus camerarius – collector decime**
46. ¶ Vicarius maioris ecclesie – elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino denarios – XXIII et grossum – I. Item pro secundo termino denarios – XX et grossum – I.

¶ **Plebes Puçolii**

47. ¶ Vicarius plebis Puçolii, solvit cum canonica sancti Felicis. Pozzuolo del Friuli
48. ¶ Vicarius Carpaneti³² – elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino denarios – XVI, et pro secundo denarios – XIII. Carpeneto

(Prečrtano:) ¶ Summa huius pagine est – LIII [...] et
 V̄HXI denarii Frisacensium novorum. Item – XVII
 soldi³³ et III denarii grossorum.
 Summa huius faciei reductis ad Venetos est XXXX soldi
 et X denarii Venetorum grossorum et II bacatini.

(fol. 82v, col. 1)

Prebendarii sancte Marie

49. ¶ Presbiter Martinus – solvit pro prebendaria et ecclesia Oglej, kapela sv. Sira
 sancti Syri denarios – XXIII pro primo termino et pro
 secundo denarios – XXIII.
-
50. (Prečrtano:) ¶ Presbiter P(er)tholdus – elegit solvere pro
 rata et solvit pro primo termino denarios – XVIII novos
 et – III veteres, et pro secundo denarios novos – XXIII.
 ¶ Restituti fuerunt decime denarii novi presbitero
 Pertholdo.
-
51. ¶ Julianus – excusavit se.
 51a. ¶ Michiluttus – excusavit se.³⁴
 52. ¶ Henricus – excusavit se.
 53. ¶ Johannes – excusavit se.
-
- (53a.) ¶ Plebes sancti Johannis de foro Aquilegensi Oglej, S. Giovanni
 54. ¶ Capella sancti Andree in Aquilegia. Oglej, kapela sv. Andreja
 55. ¶ Capella sancti Syri in Aquilegia – solvit supra. Oglej, kapela sv. Sira

(fol. 82v, col. 2)

¶ Plebes capituli Aquilegensis

56. ¶ Plebes sancte Margar(ite) de Growanio. S. Margherita del Gruagno
 57. ¶ Presbiter Jacobus vicarius in plebe predicta solvit pro
 se et infrascripto domino Nicolao socio suo pro primo
 termino grossos – XIII. Item pro secundo termino
 denarios – XXXII.
58. ¶ Presbiter Nicolaus consocius dicti presbiteri Jacobi in
 plebe predicta solvit supra.
59. ¶ Vicarius de Paniaco³⁵ excusavit se, se non teneri ad Pagnacco
 solucionem decime cum redditus et proventus sui non
 transcenderent summam in declarationibus taxatam.
60. ¶ Titulani³⁶ de Martiniaco, excusaverunt se dicentes, se Martignacco
 hoc anno non percepisse tantum de omnibus redditibus,
 proventus et oblacionibus, quod transcendat³⁷
 summam VII librarum Turonensium³⁸ parvulorum.
61. ¶ Vicarius de Colloredo – excusavit se, se ad solucionem Colloredo di Monte
 decime non teneri cum tantum non habeat in redditibus Albano
 et oblacionibus quod transcendat summam in
 declarationibus taxatam.
 (Prečrtano:) ¶ Summa huius pagine est – VI soldi et –
 VIII denarii Frisacensium. Item XIII grossi.
 Summa huius faciei reductis ad Venetos est III^{or} soldi et
 I denarium Venetorum grossorum.

(fol. 83r, col. 1)

¶ **Plebes sancte Marie Lalonga**

62. ¶ Vicarius plebis predicte – elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino denarios – XXXII. Item pro secundo termino grossos – III et denarios – XXV. S. Maria la Longa
63. ¶ Titulanus³⁹ de Palmata⁴⁰ – excusavit se. Palmada
64. ¶ Titulanus⁴¹ de Ontanyano – excusavit se. Ontagnano
- ¶ **Plebes sancti Laurentii**
65. ¶ Vicarius plebis predicte – excusavit se. S. Lorenzo sotto Selva
- ¶ **Plebes de Castellono**
66. ¶ Vicarius plebis predicte pro se et socio suo infrascripto Castions de Strada
denarios Aquilegensis – LII.
67. ¶ Secundus vicarius plebis eiusdem.

(fol. 83r, col. 2)

¶ **Plebes Farre**

68. ¶ Vicarius plebis predicte, solvit pro primo et secundo termino grossos – XXI. Fara/Farra d'Isonzo
- ¶ **Plebes de Ripis**
69. ¶ Vicarius dicte plebis – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino grossos – XIII. Item pro (secundo) termino grossos – XVIII, denarios IIII et Venetos XII. Rive d'Arcano
70. ¶ Titulanus⁴² de Rodeliano⁴³ – elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino denarios – XVI. Item pro secundo termino denarios – XX. Rodeano
-
71. ¶ Vicarius de Oseliano. Ozeljan pri Gorici
72. ¶ Vicarius de Scrillico.⁴⁴ Skrilje
- (Prečrtano:) ¶ Summa huius pagine est – VII soldi et – V denarii Frisacensium novorum. Item – IIII soldi et – VIII denarii grossorum. Item XII parvi.
Summa huius faciei reductis ad Venetos est X soldi et I denarius Venetorum grossorum et XVIII batatini.⁴⁵

(fol. 83v, col. 1)

73. ¶ **Hospitale sancti Egidii** Oglej, S. Egidio
74. ¶ **Hospitale sancti Nicolai** S. Nicolò di Levada
75. ¶ **Plebes Camarcii – hospitalis predicti** Cammarcio (Villa Vicentina)
76. ¶ **Hospitale sancti Thome** S. Tomaso (Maiano)
77. ¶ **Hospitale de Ronchis** Volta di Ronchis (Latisana)
78. ¶ **Hospitale de Sacilo**⁴⁶ Sacile
79. Predicta hospitalia sunt sancti Johannis Jerosolimitani⁴⁷
¶ **Monasterium prope Varmum** S. Maria di Varmo

(fol. 83v, col. 2)

80. ¶ **Prepositura sancti Stephani de Aquilegia** Oglej, prošcija S. Stefano
Dominus prepositus sancti Stephani elegit communem extimationem et solvit pro primo termino marchas – V. Item pro secundo termino marchas – V.⁴⁸

Monasterium sancte Marie de Aquilegia

81. ¶ Domina abbatissa – elegit solvere iuxta communem extimationem et solvit pro primo termino et secundo soldos grossorum XLVI et grossos VIII. Item denariorum Aquilegensium libras – IIII, soldos – XIII et denarios – IIII. Oglej, ženski samostan sv. Marije
82. ¶ Vicarius de Cervignano – elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino denarios – XXIII. Item pro secundo termino denarios – X, grossos VI et Venetos IIII. Červinjan/Cervignano
83. ¶ Titulanus de Tercio – elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino denarios – XX. Item pro secundo termino denarios – X. S. Martino di Terzo
84. ¶ Titulanus de Alturis⁴⁹ – elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino denarios – XXIII. Item pro secundo termino grossos – IIII et denarium – I. Item denarios – XIII. Alture di Ruda
85. ¶ Vicarius de Malačumpica.⁵⁰
86. ¶ Vicarius de Casiel(lis).⁵¹ Zompicchia
Chiasiellis
- (Prečrtano:) Summa huius pagine est – XI libre, – XV soldi et III denarii Frisacensium novorum. Item – XLVII soldi et denariorum grossorum [...]. Item – III [...]. Summa huius faciei reductis ad Venetos est VII libre, X soldi et V denarii Venetorum grossorum et VI bacatini.

(fol. 84r, col. 1)

Monasterium Bellense⁵²

87. ¶ Dominus abbas Bellensis elegit communem extimationem et solvit pro primo termino soldos grossorum – XIII et grossos – VII et mediam marcham denariorum⁵³ Aquilegensium. Item pro secundo termino soldos grossorum – V et grossum – I Item marchas – II, denarios – XX et Venetos – VIII. Belinje/Beligna
- Plebes sancti Johannis de Carsto⁵⁴**
88. ¶ Vicarius predictae plebis – elegit solvere pro rata et solvit pro primo et secundo termino grossos – XXXV. Štivan/S. Giovanni di Duino
89. ¶ Socius dicti vicarii, videlicet presbiter Mathias, solvit pro primo et secundo termino grossos – XVII. Item parvulorum soldorum – X et VIII parvos.
90. ¶ Titulanus de Ronchis elegit solvere pro rata et solvit pro primo et secundo termino denarios – XL. Item grossos – VII.⁵⁵ Ronke/Ronchi dei Legion.
91. ¶ Vicarius de Marciliana – excusavit se cum iuramento affirmans se non habere tantum in proventibus et oblacionibus quod transcendat summam trium – marcharum. Marciliana (Tržič/Monfalcone)
92. ¶ Capellanus de Flumisello solvit pro primo et secundo termino grossos – XXI. Fiumicello

(fol. 84r, col. 2)

Prepositura sancti Felicis

93. ¶ Prepositus sancti Felicis – elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino soldos grossorum III et grossos VII. Item pro secundo termino soldos grossorum – III et grossos – VII. Item pro secundo termino soldos grossorum – III et grossos – VI. Oglej, prošija S. Felice

Capitulum eiusdem ecclesie

94. ¶ Ayncio⁵⁶ decanus sancti Felicis solvit pro primo termino grossos – XIII, denarios – VIII et denarios VII in Veronensibus. Item pro secundo termino denarios – XXIII.
95. ¶ Berardus scolasticus.
96. ¶ Mathias canonicus – solvit simul⁵⁷ cum plebe (Lavariano) Laueriani.⁵⁸
97. ¶ Presbiter Ananias – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino grossos – XIII et denarios – XVI pro prebenda et oblationibus. Item pro secundo termino grossos – XXI.
98. Dominus Almiricus elegit communem extimationem et solvit pro primo termino grossos – XIII et pro secundo termino grossos – XIII.
(Prečrtano:) ¶ Summa huius pagine est – XLII soldi et V denarii Frisacensium novorum. Item XXXVIII soldi et VIII denarii grossorum. Item – ~~XVIII~~ XI⁵⁹ soldi et denarii XI denarii⁶⁰ parvulorum.
Summa huius faciei reductis ad Venetos est LVIII soldi et VIII denarii Venetorum grossorum et V bacatini.

(fol. 84v, col. 1)

99. ¶ Thomas elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino grossos – X et medium. Item pro secundo termino grossos – X et medium.
100. ¶ Folkerus de Goricia.
101. ¶ Presbiter Thomas elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino denarios – XLVIII. Item pro secundo termino grossos – XVIII, denarium – I et Veronenses – X pro prebenda et vicaria Puçolii.
102. ¶ Odolricus de Strasolt.
103. ¶ Vicarius in ecclesia sancti Felicis solvit pro suis oblationibus, misse nove et aliis oblationibus pro primo termino grossos – X et medium. Item pro secundo termino grossos – X et medium.
104. ¶ Vicarius plebis Enemoncii in Carnea, que subest ecclesie sancti Felicis. (Enemonzo)

(fol. 84v, col. 2)

¶ Capitulum Civitense⁶¹

105. ¶ Decanus Civitatis elegit solvere iuxta communem extimationem et solvit pro primo termino pro duabus prebendis marcham mediam et denarios – XVI. Item Čedad/Cividale, kapitelj

- pro secundo termino marcham mediam et denarios – XVI.
106. ¶ Johannes Bernardi – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino denarios XLVIII. Item pro secundo termino grossos – XXI.
107. ¶ Dietalmus de Vilalta – elegit communem extimationem et solvit pro secundo termino grossos – XXI.
108. ¶ Warnerus de Cucanea⁶² – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino denarios – XLVIII. Item pro secundo termino – denarios – XLVIII.
109. ¶ Dominus Mathias de Mels – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino denarios – XLVIII. Item pro secundo termino denarios – XLVIII.
110. ¶ Henricus Baldach – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino denarios – XL. Item pro secundo termino grossos – XXI.
(Prečrtano:) ¶ Summa huius pagine est – XLIII soldi et V – denarii Frisacensium novorum. Item X soldi et – III denarii grossorum.
Summa huius faciei reductis⁶³ ad Venetos est XXVIII soldi et III denarii Venetorum grossorum et VIII batatini.
- (fol. 85r, col. 1)
111. ¶ Wolricus de Ragonea⁶⁴ – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino denarios – XLVIII. Item pro secundo termino grossos – XXI.
112. ¶ Otto de Treuen – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino denarios – XLVIII. Item pro secundo termino grossos – XXI.
113. ¶ Palamides – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino denarios – XLVIII. Item pro secundo termino grossos – XXI.
114. ¶ Solatta – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino denarios – XLVIII. Item pro secundo termino denarios – XVI et grossos – XIII.
115. ¶ Dominus Antonius decanus Concordie^(nsis).⁶⁵
116. ¶ Magister Laurencius – elegit communem extimationem et solvit pro primo et secundo termino mediam – marcham et denarios – XVI.
117. Item solvit pro plebe sua de Rasminstor⁶⁶ pro primo et secundo termino marcham – I et mediam et grossos XV. (Radovljica)
- (fol. 85r, col. 2)
118. ¶ Raynaldus de Lature – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino grossos – XXI. Item pro secundo termino grossos – XXI.
119. ¶ Gregorius – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino denarios – XII. Item pro secundo termino denarios – XII.

120. ¶ Gliçoyus – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino denarios – XLVIII. Item pro secundo termino grossos – XXI.
121. ¶ Leon(ard)us⁶⁷ – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino grossos – XX. Item pro secundo grossos – XXI.
122. ¶ Nicolaus de Orçono⁶⁸ – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino denarios – XLVIII. Item pro secundo termino denarios – XLVIII.
123. ¶ Leonardus Lupoldi – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino denarios – XLVIII. Item pro secundo termino denarios – XLVIII.
124. ¶ Angelus Romanus.
(Preçrtano:) ¶ Summa huius pagine est – III libre, soldi – VII et denarii IIII Frisacensium novorum. Item – XVI soldi et – IIII denarii grossorum.
Summa huius faciei reductis ad Venetos est XXXXV soldi et VIII denarii et medium Venetorum grossorum.

(fol. 85v, col. 1)

- 125 ¶ Ottonellus – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino grossos – XXI. Item pro secundo termino grossos – XXI.
¶ Nicola – elegit communem extimationem et solvit
126. pro primo termino grossos – XXI. Item pro secundo termino grossos – XXI.
127. ¶ Conradus de Sancto Vito.
128. ¶ Bonattus – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino denarios – XLVIII. Item pro secundo termino grossos – XXI.
129. ¶ Julianus Junior – elegit communem extimationem et solvit pro prebenda denarios – XLVIII et pro cappellis suis denarios – XVI. Item pro secundo termino pro prebenda denarios – XLVIII et pro cappellis suis denarios XVI.
130. ¶ Nicolaus de Portis – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino denarios – XLVIII. Item pro secundo termino grossos – XXI.

(fol. 85v, col. 2)

131. ¶ Hermannus de Vtino⁶⁹ nunc Folkerus de Goricia.
132. ¶ Hermannus de Budrio – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino grossos – XXI. Item pro secundo termino grossos – XXI.
133. ¶ Warnerus presbiter – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino grossos – XXI. Item pro secundo termino grossos – III et medium et denarios – XL.
134. ¶ Candidus de Varmo – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino grossos – XX.

- Item pro secundo termino grossos – XVII, denarios – VIII et Venetos – II.
135. ¶ Lodovicus – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino denarios – XLVIII.⁷⁰ Item pro secundo termino denarios – XLVIII.
136. ¶ Gregorius – collector decime.
137. ¶ Conradus de Martignaco – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino denarios – XLVIII. Item pro secundo termino grossos – VI et denarios – XXXIII et Venetos – IIII.
(Prečrtano:) ¶ Summa huius pagine est – XXXVII soldi et VII denarii Frisacensium novorum. Item – XVIII soldi et VII denarii et dimidium grossorum. Item – VI parvi.
Summa huius faciei reductis ad Venetos est XXXVI soldi et I denarium Venetorum grossorum.

(fol. 86r, col. 1)

138. ¶ Filipponus de Lature – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino grossos – XXI. Item pro secundo termino denarios – XLVIII.
139. ¶ Jacobus Romanus.
140. ¶ Jacobus de Vtino⁷¹ – collector decime.
141. ¶ Martinus Castronus.⁷²
142. ¶ Magister Maninus – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino grossos – XXI et pro secundo termino grossos – XXI.
143. ¶ Leonardus de Fauignaco⁷³ – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino denarios – XLVIII. Item pro secundo termino denarios – XLVIII.
144. ¶ Magister Walterus canonicus et scolasticus – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino pro prebenda et scolastris grossos – XLII. Item pro secundo termino grossos – XLII.

(fol. 86r, col. 2)

- 144a. ¶ Filippus Teruisinus.
145. ¶ Ričardus Cutica – solvit pro primo termino denarios – XLVIII. Item pro secundo termino grossos – XXI.
146. ¶ Julianus thesaurarius et canonicus – elegit communem extimationem et solvit pro prebenda cononicatus et aliis suis beneficiis pro primo termino mediam – marcham et denarios – XVI. Item pro secundo termino mediam – marcham et denarios – XVI.
147. ¶ Cachelinus vicarius domini patriarce – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino denarios – XLVIII. Item pro secundo termino grossos – XXI.
148. ¶ Prebenda camere. Solvit Beneuenutus pro prebenda camere pro primo termino grossos – XXI. Item pro secundo termino denarios – XLVIII.

149. ¶ Beneuenutus Caniparius pro aniversariis solvit pro primo termino soldos grossorum – XVII et medium et denarios – VIII et Venetos IIII. Item pro secundo termino soldos grossorum – IIII et grossos – VII et denarium – I et Venetos X.
(Prečrtano:) ¶ Summa huius pagine est XLIII soldi et – VIII denarii Frisacensium novorum. Item XXXVIII soldi et VII denarii grossorum. Item – XIII parvuli. Summa huius faciei reductis ad Venetos est LVII soldi et V denarii Venetorum grossorum et XII bacatini.

(fol. 86v, col. 1)

Mansionarii⁷⁴ Civitatenses

150. ¶ Valesius⁷⁵ – elegit communem extimationem et omnes alii et solvit pro primo termino denarios – XXIII. Item pro secundo termino grossos – X, denarium – I et Venetos – II.
151. ¶ Johannes presbiter – solvit pro primo termino denarios – XXIII et pro secundo denarios – XXIII.
152. ¶ Bartholomeus – solvit pro secundo termino pro mansionaria et cappellis suis grossos – XIII. Item solvit pro primo termino denarios – XXXII.
153. ¶ Filippus – solvit pro mansionaria et custodia denarios – XXVIII pro primo termino et pro secundo denarios – XXVIII.
154. ¶ Morendinus – solvit pro primo termino denarios – XXIII. Item pro secundo termino grossos – X, denarium – I et Venetos II.
155. ¶ Aynçuttus – solvit pro primo termino denarios – XXIII. Item pro secundo termino grossos – X, denarium – I et Venetos – II.

(fol. 86v, col. 2)

156. ¶ Gliris⁷⁶ – solvit pro primo termino denarios – XXIII. Item pro secundo termino denarios – XXIII.
157. ¶ Nicolaus presbiter – solvit pro primo termino denarios – XXIII. Item pro secundo termino grossos – X, denarium – I et Venetos – II.
158. ¶ Martinus Rip – solvit pro primo termino denarios – XXIII. Item pro secundo termino grossos – X, denarium – I et Venetos – II.
159. ¶ Dominicus – solvit pro primo termino denarios – XXIII. Item pro secundo termino denarios – XXIII.
160. ¶ Henricus Decollacii – solvit pro primo termino denarios – XXIII. Item pro secundo termino grossos – X, denarium – I et Venetos – II.
161. ¶ Beneuenutus⁷⁷ – solvit pro primo termino pro mansionaria et cappella sancte Marie denarios – XLVIII. Item pro secundo termino grossos – XXI.

¶ Omnes suprascripti mansionarii elegerunt solvere iuxta communem extimationem.
(Prečrtano:) – Summa huius pagine est – XXXV soldi et X denarii Frisacensium novorum. Item – VII soldi et – XI denarii grossorum. Item – XII parvi.
Summa huius faciei reductis ad Venetos est XXIII soldi, VII denarii et medium grossorum Venetorum.

(fol. 87r, col. 1)

162. ¶	Abbatissa monasterii maioris Civitatis ⁷⁸ elegit communem extimationem et solvit pro primo termino marchas – III et mediam. Item pro secundo termino marchas – III. Item denarios – II, Venetos – III et grossos – XXXIII.	Čedad, ženski samostan
S. Maria in Valle
163. ¶	Priora celle maioris Civitatis. ⁷⁹
¶ Titulani⁸⁰ capituli Civitatis	
164. ¶	Presbiter Albertus – excusavit se.	
165. ¶	Presbiter Johannes – excusavit se.	
166. ¶	Presbiter Bartholomeus – solvit supra cum mansionariis.	
167. ¶	Presbiter Petrus subcustos – elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino pro custodia et capellis denarios – XXIII. Item pro secundo termino denarios – XXIII.	

(fol. 87r, col. 2)

¶ Capellani villarum capituli Civitatis

168. ¶	Cappellanus de Geliano.	Gagliano
169. ¶	Cappellanus de Premeriaco ⁸¹ solvit denarios Aquilegensis LIII pro duobus terminis.	Premariacco
170. ¶	Cappellanus de Orsaria.	Orsaria
171. ¶	Cappellanus de Čeracho.	Ziracco
172. ¶	Cappellanus de Ramançaco.	Remanzacco
173. ¶	Cappellanus de Muymaco – solvit pro primo et secundo termino denarios Aquilegensis LIII.	Moimacco
174. ¶	Cappellanus de Sorfemberch – solvit pro primo termino denarios – XVI et pro secundo denarios XVI.
(Prečrtano:) – Summa huius pagine est – V libre – II soldi et denarii Frisacensium novorum. Item – XXXIII grossi. – Item III parvuli.
Summa huius faciei reductis ad Venetos est XXXVII soldi et VIII denarii Venetorum grossorum et VIII bacatini.	Soffumbergo

(fol. 87v, col. 1)

175. ¶	Vicarius de Fagedis – solvit pro primo termino grossos – XIII. Item pro secundo termino grossos – XIII.	Fojda/Faedis
176. ¶	Cappellanus de Pristint – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino denarios – XL. Item pro secundo denarios – XL.	Prestento

177. ¶ Cappellanus de Sancto Petro Sclavorum – solvit pro primo et secundo termino denarios Aquilegenses XLIIII. Špeter/S. Pietro al Natisone
178. ¶ Cappellanus de Sancto Leonardo. Šlenart/S. Leonardo
179. ¶ Cappellanus de Cauoleto⁸² – elegit communem extimationem et et solvit pro primo termino denarios – XL. Item pro secundo termino denarios – XL. Kobarid
- (fol. 87v, col. 2)
180. ¶ Cappellanus de Waļčano – solvit pro primo termino grossos – XVII et medium. Item pro secundo termino denarios – XL. Volče
181. ¶ Cappellanus de Plečo⁸³ – solvit pro primo termino grossos – XVII et medium. Item pro secundo termino denarios – XXXII. Bovec
182. ¶ Plebanus de Tulmino – solvit pro primo termino denarios – XXXII. Item pro secundo termino denarios – XXVIII. Item grossos – V et Venetos – VIII. Tolmin
183. ¶ Cappellanus de Chyrchayn Cerkno
184. – Dominus Artuicus⁸⁴ cappellanus sancti Bartholomei – solvit pro primo termino grossos – XVII, denarium – I et Venetos – II. Item pro secundo termino denarios – XXXVI, post terminum.⁸⁵
185. ¶ Cappella capituli Civitatensis Sancte Marie de Monte. Stara gora/Castelmonte
186. ¶ Cappellanus ibidem.
(Prečrtano:) ¶ Summa huius pagine est – XXXII soldi et – VIII denarii Frisacensium novorum. Item VII soldi grossorum. Item – X parvi.
Summa reductis ad Venetos soldi XXI, denarii IIII et quatuor Veneti grossi.
- (fol. 88r, col. 1)
187. ¶ Plebes Faganee⁸⁶, que est capituli Civitatensis. Fagagna
188. ¶ Vicarius ibidem, presbiter videlicet Lačarus excusavit se, se tantum non percepisse pro anno presenti de ipsa vicaria, omnibus computatis, quod ad solutionem⁸⁷ decimam teneatur.
189. ¶ Presbiter Brandinus, secundus vicarius in plebe predicta.
190. ¶ Titulanus de Cauoriaco. Cavoriaccio
191. ¶ Titulanus de Tomba, excusavit se. Tomba di Buja
192. ¶ Titulanus de Čuchunico – excusavit se. Ciconicco di Fagagna
- (fol. 88r, col. 2)
- Capitulum Vtinense**
193. ¶ Custos Vtinensis – collector. Videm/Udine, kapitelj
194. ¶ Aynčuttus⁸⁸ canonicus – solvit pro primo termino pro prebenda et oblacionibus denarios – XLVIII. Item pro secundo termino denarios – LXXII.
195. ¶ Franciscus⁸⁹ solvit pro primo termino grossos – XII. Item pro secundo termino grossos – XII.

196. ¶ Filipponus de Lature – solvit pro primo termino grossos – XII. Item pro secundo termino denarios – XXVI.
197. ¶ Leo – solvit pro primo termino denarios – XXX. Item pro secundo termino denarios – XXX.
198. ¶ Presbiter Petrus – solvit pro primo termino grossos – XII pro prebenda. Item pro secundo termino grossos – XII et denarios – XX pro prebenda et oblacionibus.
199. ¶ Castonus de Lature – solvit pro primo termino grossos – XII. Item pro secundo termino grossos – XII.⁹⁰ (Prečrtano:) – Summa huius pagine est – XVIII soldi et – X denarii Frisacensium novorum. Item VII soldi grossorum.
Summa reductis Frisacensibus ad Venetos soldi XV – et denarii III Venetorum grossorum et II bagatini.

(fol. 88v, col. 1)

200. ¶ Christoforus – solvit pro primo termino grossos – XII, et pro secundo termino – pro prebenda et oblacionibus grossos XII et denarios IIII.

¶ **Titulani plebis Vtinensis**

201. ¶ Vicarius de castro Vtin(ensi)⁹¹ – elegit solvere pro rata et solvit pro primo et secundo termino denarios – XLVIII. Videm/Udine, župnijska cerkev Marije Device na gradu
202. ¶ Titulanus de Cusiniaco – elegit solvere pro rata et solvit pro ecclesia de Cusiniaco et oblacionibus ecclesie Vtinensis pro primo et secundo termino denarios – XLVIII. Cussignacco
203. ¶ Titulanus Luminyaco, solvit pro primo termino denarios – XXIII. Item pro secundo termino grossos – X et Venetos – XVI. Lumignacco
204. ¶ Titulanus Çuliano⁹² – excusavit se. Zugliano
205. ¶ Presbiter Dominicus, solvit pro oblacionibus ecclesie Vtinensis pro primo et secundo termino grossos – VIII.

(fol. 88v, col. 2)

206. ¶ Titulanus de Paseliano – excusavit se. Pasian di Prato
207. ¶ Titulanus de Paderno – elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino et secundo grossos – XXI. Paderno
(Prečrtano:) ¶ Summa huius pagine est – X soldi et – IIII denarii Frisacensium novorum. Item – V soldi et – III denarii grossorum. Item XVI parvi.
Summa reductis Frisacensibus ad Venetos soldi VIII et⁹³ denarii X grossorum Venetorum.

(fol. 89r, col. 1)

¶ **Prepositura Sancti Odolrici**

208. ¶ Prepositus sancti Odolrici – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino marcham – I, denarios – XLVIII et grossos – XIII. Item pro secundo termino marcham – I et mediam. S. Odorico al Tagliamento

¶ **Canonici**

209. ¶ Napius de Lature – solvit pro primo termino grossos – XVII et medium. Item pro secundo termino denarios – XL.
210. ¶ Johannes Filippi.
211. ¶ Dominus Paganus – collector.
212. ¶ Henricus de Flagonea.⁹⁴
213. ¶ Nicolaus Delfino⁹⁵ – solvit pro primo termino denarios – XL. Item pro secundo termino grossos – VII et denarios – XXIII.

(fol. 89r, col. 2)

¶ **Prepositura sancti Petri in Carnea**

214. ¶ Prepositus sancti Petri – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino marcham – I. Item pro secundo termino marcham – I. Proštija S. Pietro di Carnia (Zuglio)

¶ **Canonici**

215. ¶ Magister Willelmus – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino grossos – II, et pro secundo termino denarios – XVIII.
216. ¶ Conradus⁹⁶ – excusavit se.
217. ¶ Henricus de Cleua⁹⁷ – solvit pro primo termino denarios – XXXVI. Item pro secundo grossos – XIII.
218. ¶ Wolricus.
219. ¶ Meynardus – solvit pro primo termino denarios – XXVIII et pro secundo denarios XXVI. (Prečrtano:) – Summa huius pagine est – IIII libre et – XX denarii Frisacensium novorum. Item – IIII soldi et – VI denarii et dimidium grossorum. Summa reductis Frisacensibus ad grossos libre II et denarii III Venetorum grossorum et denarii VIII bagatinorum.

(fol. 89v, col. 1)

220. ¶ Albertinus – solvit pro primo termino pro prebenda et ecclesia sancti Stephani denarios – XXXII. Item pro secundo termino grossos – V, denarios XX et Venetos VIII. Piano d'Arta
221. ¶ Symon – excusavit se.
222. ¶ Fridericus – excusavit se.

(fol. 89v, col. 2)

¶ **Monasterium Mosacense**

223. ¶ Dominus abbas Mosacensis – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino marchas – VI. Item pro secundo termino marchas – VI. Možnica (Možac)/Moggio
224. ¶ Vicarii⁹⁸ monasterii Mosacensis.
225. ¶ Vicarius plebis Ingnani.⁹⁹ Dignano
226. ¶ Vicarius de Reyfimerch.¹⁰⁰ Rihemberg (Branik)
227. ¶ Vicarius de Cauaç¹⁰¹ – excusavit se. Cavazzo Carnico
228. ¶ Vicarius de Tumecio – excusavit se. Tolmezzo
229. ¶ Vicarius de Quarto. Gorto (S. Maria di Gorto)

(Prečrtano:) ¶ Summa huius pagine est – VIII libre – IIII soldi et IIII denarii Frisacensium novorum. Item – V grossi. Item – VIII parvi.
Summa reductis Frisacensibus ad grossos libre soldorum XII denarii Venetorum grossorum et soldi II bagat(inorum).

(fol. 90r, col. 1)

230. ¶ **Monasterium Rosacense**
231. ¶ Dominus abbas Rosacensis – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino libras grossorum – III, minus grossis – XX. Item pro secundo termino marchas – X.
232. ¶ Infirmaria – Recepimus pro ipsa infirmaria pro primo termino grossos – XXII. Item pro secundo denarios Aquilegenses novos – XXXVI, denarios veteres – XVI et Venetos – IIII.
- ¶ **Vicarii et titulani dicti monasterii**
233. ¶ Vicarius Rosacensis solvit pro primo et secundo termino grossos – XVI et denarios Aquilegenses – XX.
- ¶ **Plebes de Budrio est dicti monasterii**
234. ¶ Vicarius eiusdem plebis. Buttrio
235. ¶ Titulanus de Mančano – excusavit se. Manzano
236. ¶ Titulanus de Percoto¹⁰² – excusavit se. Percoto

(fol. 90r, col. 2)

237. ¶ Titulanus de Papia. Pavia di Udine
238. ¶ Titulanus de Predemano. Pradamano
239. ¶ Vicarius sancti Johannis. S. Giovanni al Natisono
240. ¶ Vicarius de Prapot. Prapotno/Prepotto
241. ¶ Vicarius de Bračano. Bračan/Brazzano
242. ¶ Vicarius de Beliano.¹⁰³ Biljana
243. ¶ Vicarius de Canali Isoncii. Kanal
244. ¶ Vicarius de Ručol – solvit grossos IIII. Rizzolo
- (Prečrtano:) ¶ Summa huius pagine est – VI libre, – XVIII soldi – Frisacensium novorum. Item III libre grossorum et – XVIII grossos. Item – IIII parvuli. Item – XVI Frisacenses veteres.
Summa reductis Frisacensibus ad grossos libre VI, soldi II et denarii IIII Venetorum grossorum et denarii XX bagatinorum.

(fol. 90v, col. 1)

- ¶ **Plebes Fori Julii¹⁰⁴**
- ¶ **Glemona**
245. ¶ Plebanus Glemone – collector decime. Župnije Furlanije
- ¶ **Vicarii dicte plebis**
246. ¶ Presbiter Jacobus. Gumin/Gemona
247. ¶ Presbiter Conradus.¹⁰⁵
248. ¶ Presbiter Jacobus.
249. ¶ Titulanus de Venčono.¹⁰⁶ Pušja vas/Venzone

(fol. 90v, col. 2)

250. ¶ Hospitale Sancti Spiritus de Glemona. Gumin, Hospital S. Spirito
 251. ¶ Cella sororum minorum de Glemona Gumin, klarise

¶ **Artenia**

252. ¶ Plebanus Artenie – solvit pro primo termino grossos – Ratenj/Artegna
 XXX. Item pro secundo termino grossos – XXX.
 253. ¶ Vicarius ibidem.

¶ **Bugna(!)**¹⁰⁷

254. ¶ Plebanus plebis Buge¹⁰⁸ – elegit communem Buja
 extimationem et solvit pro primo termino denarios
 – LXVIII,¹⁰⁹ grossos – V et Venetos – VIII. Item pro
 secundo termino grossos – XXVII, denarios XVIII et
 Venetos II.
 255. ¶ Vicarius dicte plebis.
 (Prečrtano:) ¶ Summa – VII soldi et [V]II denarii
 Frisacensium novorum. Item VII soldi et – VIII denarii
 grossorum. Item – XII parvi.
 Summa reductis Frisacensibus ad grossos soldi X, et
 denarii X Venetorum grossorum et II bagat(ini).

(fol. 91r, col. 1)

¶ **Forgaria**

256. ¶ Plebanus Forgarie – excusavit se per procuratorem Forgaria del Friuli
 quod ab uno anno citra quod (non)¹¹⁰ perceperat de ipsa
 plebe tantum, omnibus computatis, quod ad solvendam
 decimam teneatur.
 257. ¶ Vicarius ibidem – excusavit se modo predicto.

¶ **Ragonia**

258. ¶ Plebanus Ragonie – elegit communem extimationem S. Pietro di Ragona
 et solvit pro primo termino et secundo grossos – XXVI,
 denarios – XXV et Venetos – IIII.¹¹¹
 259. ¶ Vicarius ibidem – excusavit se.

¶ **Plebes Sancti Danielis**

260. ¶ Plebanus plebis predictae – solvit pro primo termino S. Daniele del Friuli
 sed post terminum¹¹² denarios – XXXIII et grossos –
 XXVIII. Item pro secundo termino mediam – marcham
 et denarios – XVI.
 261. ¶ Vicarius ibidem – solvit pro primo termino denarios –
 VII et grossos VII, denarium – I veterem et Venetos – II.
 Item pro secundo termino – denarios – XXIII.

(fol. 91r, col. 2)

¶ **Murucium**

262. ¶ Plebanus Murucii – solvit pro primo termino denarios Moruzzo
 – LXII. Item pro secundo termino grossos – XXVIII.
 263. ¶ Vicarius ibidem.
 264. ¶ Titulanus Mellereti de Tomba – excusavit se. Mereto di Tomba

¶ **Tricesimum**

265. ¶ Plebanus Tricesimi elegit solve pro rata et solvit pro Tricesimo
 primo termino marcham – I minus I denarium. Item
 pro secundo termino soldos gross. – VI.

266. ¶ Vicarius ibidem solvit pro primo termino et secundo denarios – LVI.
267. ¶ Titulanus de Rayano.¹¹³ Reana del Roiale
268. ¶ Titulanus de Quals. Qualso
(Prečrtano:) – Summa – XXXVIII soldi et dimidium Frisacensium novorum. Item I Frisacensem veterem. Item – XIII soldi et V denarii grossorum. Item VI parvuli.
Summa reductis monetis ad grossos est soldi XXX et denarii III Venetorum grossorum et XX bagatini.
- (fol. 91v, col. 1)
269. ¶ Titulanus Cassaci – elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino denarios – XII et veteres Frisacenses – III. Cassacco
- ¶ Tercentum
270. ¶ Plebanus Tercenti – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino grosso – XXIII. Item pro secundo grossos – XXIII. Čenta/Tarcento
271. ¶ Vicarius ibidem – excusavit se.
- ¶ Nimmis
272. ¶ Plebanus de Nimmis – solvit pro dicta plebe pro primo termino grossos – XXVI. Item pro secundo termino denarios – LX. Neme/Nimis
273. ¶ Vicarius ibidem – solvit pro primo et secundo termino denarios – LII.
274. ¶ Predictus plebanus pro titulo de Attems solvit pro primo termino grossos – VIII. Item pro secundo termino denarios – XXI. Ahten/Attimis
- (fol. 91v, col. 2)
275. ¶ Vicarius de Pouoieto solvit pro primo et secundo termino grossos – VIII. Item denarios – LXI et Venetos – X. Povoletto
- Quadrubium
276. Presbiter Milanus, plebanus Quadrubii, solvit pro medietate dicte plebis pro primo termino grossos – XXVI. Item denarios Aquilegenses – XL et Venetos VIII et pro secundo termino grossos – VII, mediam – marcham et denarios – III. Codroipo
277. ¶ Dominus Claudinus de Lature capelanus eiusdem plebis solvit pro alia medietate dicte plebis pro primo termino grossos – LII, denarium – I et Venetos – II. Item pro secundo termino grossos – LII et medium.
278. ¶ Vicarius dicte plebis.
279. ¶ Titulanus de Maderris.¹¹⁴ Madrisio
280. ¶ Titulanus Varmi.¹¹⁵ Varmo
(Prečrtano:) – Summa XXVII soldi et VII denarii Frisacensium novorum et IIII Frisacenses veteres. Item – XVIII soldi grossi et medium grossum. Item XX parvi.

Summa reductis¹¹⁶ ad Venetos est soldi XXXI et denarii
III Venetorum grossorum et XIII bagatini.

(fol. 92r, col. 1)

281. ¶ Titulanus Sedeliani.¹¹⁷ Sedegliano
282. ¶ Titulanus de Poç. Pozzo
 ¶ **Mortelianum**
283. ¶ Plebanus Morteliani. Mortegliano
284. ¶ Dominus Castonus, cappellanus plebis predicte –
 elegit solvere pro rata et solvit pro medietate dicte plebis
 pro primo termino grossos – XXXV. Item pro secundo
 termino mediam – marcham.
285. ¶ Vicarius ibidem – elegit solvere pro rata et solvit pro
 primo termino denarios – XX et pro secundo denarios
 – XX.
286. ¶ Vicarius de Sclaunico¹¹⁸ – excusavit se. S. Maria di Sclaunicco

(fol. 92r, col. 2)

Flambricum

287. ¶ Plebanus de Flambrico – elegit solvere pro rata et
 solvit pro primo termino grossos – LXX. Item pro
 secundo termino grossos – LXX. Flambro
288. ¶ Vicarius ibidem – excusavit se.
289. ¶ Vicarius de Bratiulg¹¹⁹ – excusavit se. Bertiole
290. ¶ Titulanus de Talmasono¹²⁰ – excusavit se. Talmassons

Lauarianum

291. ¶ Plebanus Lauariani – elegit communem extimationem Lavariano
 et solvit pro primo termino pro plebe et canonica sancti
 Felicis marcham – I et denarios – LVI. Item pro secundo
 termino pro plebe et canonica soldos grossorum – III,
 grossos – VII. Item mediam – marcham, denarios – X et
 Venetos – IIII.
292. ¶ Vicarius ibidem – elegit solvere pro rata et solvit pro
 primo et secundo termino denarios – XLVIII.
 (Preçrtano:) – Summa XXXVIII soldi et dimidium
 Frisacensium novorum. Item XVIII soldi et II denarii
 gross. Item IIII parvi.
 Summa reductis ad Venetos est soldi XXXVI et denarii
 V et dimidium Venetum grossorum.

(fol. 92v, col. 1)

293. ¶ Vicarius de Risano. Risano
294. ¶ Titulanus sancti Stephani – excusavit se. S. Stefano Udinese
 ¶ **Triuingn(an)um**¹²¹
295. ¶ Plebanus Triuingnani – elegit communem Trivignano Udinese
 extimationem et solvit pro primo termino grossos – LVI.
 Item pro secundo termino grossos – LVI.
296. ¶ Vicarius ibidem – elegit solvere pro rata et solvit pro
 primo termino denarios – XXIII. Item pro secundo
 termino denarios – XXIII.
297. ¶ Titulanus de Tieupris¹²² – excusavit se. Chiopris

(fol. 92v, col. 2)

¶ **Varianum**

298. ¶ Plebanus Variani. Variano
299. ¶ Vicarius ibidem presbiter videlicet Çeruus, excusavit se.
300. ¶ Titulanus Vinsendoni¹²³ – excusavit se. Vissandone
¶ Porpetum
301. ¶ Plebanus Porpeti – elegit solvere pro rata et solvit pro Porpetto
primo termino grossos – LII, denarium – I et Venetos
– II. Item pro secundo termino grossos – LII, denarium
– I et Venetos – II.
302. ¶ Vicarius ibidem – elegit solvere pro rata et solvit
pro primo termino grossos – XIII. Item pro secundo
termino denarios – XX, grossos – V et Venetos – VIII.
(Prečrtano:) – Summa – V soldi et – X denarii
Frisacensium novorum. Item – XVIII soldi gross(orum)
et VII grossi. Item – XII parvi.
Summa reductis ad Venetos est soldi XXII et denarii III
Venetorum g(rossorum) et soldi II bagatinorum.

(fol. 93r, col. 1)

303. ¶ Titulanus de Gonars – elegit solvere pro rata et solvit Gonars
pro primo termino grossos – X. Item pro secundo
termino denarios – XXIII.
- ¶ **Palaçolium**
304. ¶ Plebanus Pallaçolii – solvit pro primo et secundo Palazzolo dello Stella
termino Raymundinus pro ipso soldos gross. – XI et
denarios – XVI.
305. ¶ Vicarius ibidem excusavit se.
306. ¶ Titulanus Muçane¹²⁴ excusavit se. Muzzana del Turgnano
307. ¶ Titulanus in Teor. Teor
308. ¶ Titulanus Riuingnani.¹²⁵ Rivignano

(fol. 93r, col. 2)

309. ¶ **Hospitale de Prissint(!)**.¹²⁶ Precenicco
¶ **Cormons**
310. ¶ Plebanus de Cormons – elegit communem Krmin/Cormons
extimationem et solvit pro primo et secundo termino
grossos – XL.
311. ¶ Vicarius ibidem – excusavit se.
312. ¶ Titulanus de Midea excusavit se similiter.¹²⁷ Medea
Mossa
313. ¶ Plebanus Mosse – elegit solvere pro rata et solvit Moš/Mossa
pro primo termino denarios – XL. Item pro secundo
termino grossos – XIII et denarios – VIII.
314. ¶ Vicarius ibidem.
(Prečrtano:) Summa – VII soldi et – III denarii
Frisacensium novorum. Item – XVI soldi et – III
denarii gross.

Summa huius faciei reductis ad Venetos est soldi ~~XX~~
denarii XVIII et denarii VI Venetorum grossorum et
XVI bacatini.

(fol. 93v, col. 1)

¶ **Lucinicum**

315. ¶ Plebanus Lucinici – solvit pro primo termino denarios Ločnik/Lucinico
– XX. Item pro secundo termino denarios – XX.
316. ¶ Vicarius ibidem.

¶ **Salcanum**

317. ¶ Plebanus Salcani – elegit communem extimat(ionem) Solkan
et solvit pro primo termino denarios Aquilegensium
fertion – III. Item pro secundo termino soldos
grossorum – IIII, grossos – IIII,¹²⁸ denarium – I et
Venetos – II.
318. ¶ Vicarius ibidem – excusavit se.
319. ¶ Vicarius Goric(ie) – elegit solvere pro rata et solvit
pro primo et secundo termino denarios – LXIII.¹²⁹ Gorica/Gorizia
320. ¶ Tertius vicarius dicte plebis.

(fol. 93v, col. 2)

¶ **Comin**

321. ¶ Plebanus de Comin – elegit solvere pro rata et solvit
pro primo termino grossos – XI et denarios – XI. Item
pro secundo termino denarios – XXXIII et Venetos –
IIII.
322. ¶ Vicarius ibidem.

¶ **Doremberch**

323. ¶ Plebanus de Doremberch. Doremberg
324. ¶ Vicarius ibidem.

¶ **M^ovrino**¹³⁰

325. ¶ Plebanus in M^ovrino. Miren

¶ **Sanctus Petrus**

326. ¶ Plebanus Sancti Petri – elegit solvere pro rata et solvit
pro primo termino grossos – XXVI pro ipsa plebe et in
secundo termino grossos – XXVI.
(Prečrtano:) – Summa – XXII soldi et denarii
Frisacensium novorum. Item – VIII soldi et VII denarii
gross. Item – VI parvi.
Summa huius faciei reductis ad Venetos est soldi XX et
V denarii Venetorum grossorum, denarii X II bacatini.

(fol. 94r, col. 1)

327. ¶ Presbiter Johannes vicarius dicte plebis.
328. ¶ Presbiter Dominicus alter vicarius in dicta plebe.
¶ Sanctus Cancianus
329. ¶ Plebanus Sancti Canciani. S. Canzian d'Isonzo
330. ¶ Presbiter Arnoldus vicarius dicte plebis excusavit se.
331. ¶ Plebanus de Merin solvit pro primo et secundo
termino denarios Aquilegenses novos – XL. Miren

¶ **Agellum**

332. ¶ Plebanus Agelli – elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino fertones – III, denarium – I, grossos – X et Venetos – II. Item pro secundo termino fertones – III, denarios – VIII et grossos – VII.

(fol. 94r, col. 2)

333. ¶ Vicarius dicte plebis – excusavit se.
334. ¶ Vicarius de Viscono¹³¹ solvit pro primo et secundo termino denarios Aquilegenses novos – XXXV et denarios Aquilegenses – XIII in Veronensibus.
335. ¶ Vicarius de Bangnaria.¹³²

¶ **Versia**

336. ¶ Plebanus Versie.
337. ¶ Vicarius ibidem – excusavit se. (Prečrtano:) – Summa – XXVIII soldi et I den.¹³³ Frisacensium novorum. Item – XVII grossi. Item – XV soldi et – II denarii parvorum. Summa huius faciei reductis ad Venetos est soldi XIII, denarii VIII et medium Venetorum grossorum et ~~H~~ba(catini):

(fol. 94v, col. 1)

Vltra Tulmentum

338. ¶ Hospitale sancti Cassani.

¶ **Sanctus Cassanus**

339. ¶ Plebanus sancti Cassani cum sociis suis elegerunt solvere pro rata et solverunt pro primo termino et secundo soldos grossorum¹³⁴ – VI.

¶ **Sacilum**

340. ¶ Plebanus de Sacilo – solvit infra.
341. ¶ Vicarius ibidem, solvit idem vicarius pro dicto plebano pro decima plebis predicte grossos – XLII. Item pro secundo termino grossos – XLIII.

Canipa¹³⁵

342. ¶ Plebanus Canipe – elegit communem extimationem et solvit pro primo et secundo termino soldos grossorum – IIII et grossos – IIII et medium.

Sanctus Paulus

343. ¶ Plebanus sancti Pauli, solvit pro se,¹³⁶ clerico suo pro primo et secundo termino grossos – XXX. – Summa – XVIII soldi et – XI denarii grossi et dimidius.

(fol. 94v, col. 2 – prazno)

(fol. 95r, col. 1)

Carnea

344. ¶ Archidiaconus Carnee – elegit solvere pro rata et solvit Karnija, arhidiakon pro primo termino grossos – XVIII et pro secundo termino grossos – XVIII.
¶ Furnum
345. ¶ Plebanus Furni – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino grossos – XI et denarios – III. Item pro secundo termino grossos – XI et denarios – III. Forni (Forni di Sotto)
346. ¶ Vicarius ibidem – excusavit se.
347. ¶ Plebanus Julini¹³⁷ solvit pro primo termino grossos XIII et medium et pro secundo denarios – XXXI. Invillino
348. ¶ Vicarius ibidem excusavit se.¹³⁸
Enpetium¹³⁹
349. ¶ Plebanus Enpecii. Ampezzo
Sotcleuum¹⁴⁰
350. ¶ Plebanus Sotcleui – elegit communem extimationem et solvit pro primo termino denarios – XL. Item pro secundo termino denarios – XL. Socchieve
- (fol. 95r, col. 2)
351. ¶ Vicarius ibidem – excusavit se.
Verçengis
352. ¶ Plebanus de Verçengis – elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino grossos – IIII et medium. Item pro secundo grossos – IIII et medium. Verzegnis
353. ¶ Vicarius ibidem – excusavit se.
Legium
354. ¶ Plebanus Legii – elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino denarios – LII. Item pro secundo termino denarios – LII. Illegio
355. ¶ Vicarius ibidem – excusavit se.
(Prečrtano:) – Summa – XVIII soldi et – V denarii Frisacensium novorum. Item – VI soldi et VIII denarii et dim. gross.
Summa huius faciei reductis ad Venetos est soldi XIII et VIII denarii Venetorum grossorum et VI bacatini.¹⁴¹
- (fol. 95v, col. 1)
¶ Cadubrium¹⁴²
356. ¶ Ecclesia sancti Stephani in Comelich. Rehtor (!) elegit communem extimationem et solvit pro primo et secundo termino grossos – XV. Cadore
Comelico (S. Stefano di Cadore)
357. ¶ Cappella sancte Justine¹⁴³ de Aurencio. S. Giustina (Auronzo)
358. Rector dicte cappelle – excusavit se.
359. ¶ Ecclesia sancti Martini de Vigo ultra Plauem.¹⁴⁴ Vigo di Cadore
- 360 Rector eiusdem cappelle elegit communem extimationem et solvit pro primo et secundo termino grossos – XV.
361. ¶ Ecclesia sancte Marie. Pieve di Cadore
362. Rector eiusdem ecclesie elegit communem extimationem et solvit pro primo et secundo termino grossos – XVIII.
363. ¶ Cappella sancti Martini de Valle. Valle di Cadore

364. Rector ipsius cappelle elegit communem extimationem et solvit pro primo et secundo termino grossos – XIII.
365. ¶ Ecclesie sancti Viti, sancti Jacobi et sancti Petri. S. Vito di Cadore, S. Giacomo, S. Pietro di Cadore
366. Rector ecclesie sancti Viti et sancti Jacobi elegit communem extimationem et solvit pro ecclesia sancti Viti pro primo et secundo termino grossos – XV.
367. Item pro ecclesia sancti Jacobi grossos – XV. Summa – VII soldi et VIII den. gross.
- (fol. 95v, col. 2 – prazno)
- (fol. 96r, col. 1)
368. ¶ **CARINTHYA**
 ¶ **Archidiaconus**
 ¶ **Villacum** Koroška
 Arhidiakon
369. ¶ Plebanus Vilacen(sis) Beljak/Villach
 ¶ **Hospitale ibidem**
370. ¶ Hospitalarius. Beljak, hospital
 ¶ **Wernç**
371. ¶ Plebanus de¹⁴⁵ Wernç. Brnca/Fürnitz
- (fol. 96r, col. 2)
- Monasterium de¹⁴⁶ Arnoltstayn**
372. ¶ Dominus abbas de Arnoltstay(n). Podklošter/Arnoldstein
 ¶ **Püçoren**
373. ¶ Rector in Püçoren. Sv. Janez pod Dobračem
 ¶ **Sanctus Stephanus**
374. ¶ Plebanus sancti Stephani. Šteben/St. Stefan im Gailtal
 ¶ **Ek**
375. ¶ Plebanus de Ek. Brdo/Egg
- (fol. 96v, col. 1)
- ¶ **Sanctus Hermachoras**
376. ¶ Plebanus sancti Hermachore. Solvit pro primo termino soldos grossorum – III. Item pro secundo termino soldos grossorum – III. Šmohor/Hermagor
 ¶ Sanctus Michael in Gila
377. ¶ Plebanus sancti Michaelis in Gila. Solvit pro primo termino soldos grossorum – II. Item pro secundo termino soldos grossorum – II. St. Michael (Grafendorf)
 ¶ **Chirpach**
378. ¶ Plebanus de Chirpach Kirchbach
 ¶ **Sanctus Daniel**
379. ¶ Plebanus sancti Danielis.¹⁴⁷ St. Daniel im Gailtal
- (fol. 96v, col. 2)
- ¶ **Tristach**
380. ¶ Plebanus de Tristach Tristach

- ¶ Lint**
381. ¶ Plebanus de Lint – elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino grossos – VIII, denarium – I et Venetos – VI. Item pro secundo termino grossos – VIII et medium et Venetos – III. Lind
- ¶ Paldransdorf**
382. ¶ Plebanus in Paldransdorf Baldramsdorf
- ¶ Chomrich¹⁴⁸**
383. ¶ Plebanus de¹⁴⁹ Chomrich Kaming
(Prečrtano:) – Summa – I Frisacense. Item – XI soldi et VI denarii et dimidium grossorum. Item – X parvi. Summa huius faciei reductis ad Venetos est soldi XX XI, denarii VII Venetorum grossorum et VIII bachatini.
- (fol. 97r, col. 1)
- (383a.) **¶ Canonica sancti Paterniani** Špaterjan/Paternion
¶ Vewsterç
384. ¶ Plebanus in Vewsterç. Feistritz a. d. Drau
Sanctus Martinus prope Villacum
385. ¶ Plebanus sancti Martini prope Villacum St. Martin (Beljak/Villach)
¶ Çelia
386. ¶ Plebanus de Çelia. Marija na Zilji/Maria Gail
- (fol. 97r, col. 2)
- Inferiores¹⁵⁰ Karinthie**
- ¶ Sanctus Michael in Rasek**
387. ¶ Plebanus sancti Michaelis in Rasek. Rožek/Rosegg
- ¶ Sanctus Jacobus in Ras**
388. ¶ Plebanus sancti Jacobi in Ras. Št. Jakob v Rožu/St. Jakob im Rosental
- ¶ Cappella**
389. ¶ Plebanus in Capella solvit pro primo et secundo termino denariorum veterum marchas – III. Kapla/Kappel a. d. Drau
¶ Molich
390. ¶ Plebanus in Mochlich. Mohliče/Möchling
(Prečrtano:) – Summa XL soldi Frisacensium veterum. Summa huius faciei est XV soldi Venetorum grossorum reducti ad Venetos.
- (fol. 97v, col. 1)
- ¶ Stayn**
391. ¶ Plebanus in Stayn. Kamen v Podjuni/ Stein i. Jauntal
- ¶ Prepositura Junensis**
392. ¶ Dominus prepositus Junensis pro se, ecclesiis suis omnibus et curia sua – elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino soldos grossorum – XXV. Item pro secundo termino soldos grossorum – XXV. Dobrla vas/Eberndorf
¶ Chobačnić
393. ¶ Plebanus in Chobačnić. Šteben/St. Stefan i. Jauntal

- ¶ **Superior Chobasnić**
 394. ¶ Plebanus ibidem. Globasnica/Globasnitz
 (fol. 97v, col. 2)
- ¶ **Sanctus Michael in Juna**
 395. ¶ Plebanus ibidem. Šmihel pri Pliberku/St. Michael ob Bleiburg
- ¶ **Pleyburch**
 396. ¶ Plebanus ibidem. Pliberk/Bleiburg
- ¶ **Rinkenperg**
 397. ¶ Plebanus ibidem. Vogrče/Rinkenbergr
- ¶ **Greč**
 398. ¶ Plebanus ibidem, videlicet dominus Filipponus de Lature elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino soldos grossorum – XIII, grossum – I et medium, et pro secundo termino soldos grossorum – XI, grossos VIII et denarios XL.
 (Prečrtano:) – Summa – III soldi et IIII denarii Frisacensium novorum. Item – III libre, – XIII soldi et VIII denarii grossi.
 Summa huius faciei reductis ut supra est libre III, soldi XVI, denarii III Venetorum grossorum.
 (fol. 98r, col. 1)
- ¶ **Sanctus Martinus in Greč**
 399. ¶ Plebanus Sancti Martini in Greč. Šmartno pri Slov. Gradcu
400. ¶ **Capella S. Egidii de Greč** Šentilj pod Turjakom
 ¶ **Seldenhouen**¹⁵¹
401. ¶ Plebanus in Sceldenhouen. Vuzenica
 ¶ **Weytenstayn**
402. ¶ Rector in Weytenstayn. Vitanje
 (fol. 98r, col. 2)
- ¶ **Lawant**
 403. ¶ Plebanus de Lawant solvit pro primo et secundo termino soldos grossorum – VI et grossos – II pro primo et secundo termino. Lavant in Ostirol
 – Summa – VI soldi et – II den. gross.
 (fol. 98v – prazno)
- (fol. 99r, col. 1)
- ¶ **Savnja** Savnija
 ¶ **Coç**
404. ¶ Plebanus de Coç – solvit pro primo termino grossos – Hoče
 XXVIII. Item pro secundo termino denarios – LXIII.
405. ¶ **Capellanus de Litore**¹⁵² Breg pri Mariboru
406. ¶ **Plebanus de Sleunç**¹⁵³ Slivnica
407. ¶ **Capellanus de Pulçon** Poljčane

- (fol. 99r, col. 2)
408. ¶ **Plebanus de Conuiç**¹⁵⁴ Konjice
 409. ¶ **Plebanus Noue ecclesie**¹⁵⁵ Nova Cerkev
 410. ¶ **Plebanus de Saxinuel**¹⁵⁶ Šempeter v Savinjski dolini
 ¶ **Plebanus de Tiuer**
411. ¶ Solvit plebanus de Tiuer, eligens solvere pro rata, pro primo termino grossos – LVI. Item pro secundo termino Laško grossos LVI.
 (Prečrtano:) – Summa – V soldi et IIII denarii Frisacensium novorum. – Summa – XI soldi et VIII den. gross.
 Summa huius faciei est soldi XIII Venetorum grossorum.
- (fol. 99v, col. 1)
412. ¶ **Plebanus de Fraslus** Braslovče
 413. ¶ **Capellanus in Wernich** Vransko
 414. ¶ **Plebanus de Rexchinburch**¹⁵⁷ Sv. Rupert (Videm ob Savi)
 415. ¶ **Plebanus de Sarfimberch** Svibno
 ¶ Dominus Dombenus¹⁵⁸ capellanus domini patriarche, procurator, ut dicebat, domini Warneri plebani de Sarfimberch, excusavit eum dominis collectoribus procuratorio nomine ipsius per iuramentum quod ab uno anno citra nichil perceperat de ipsa plebe dicens, quod illi de Sarfenberch occuparunt fructus et proventus plebis predictae.
- (fol. 99v, col. 2)
416. ¶ **Plebanus de Stayn** Napačno za Pilštanj?
 417. ¶ **Capellanus in Monteparis** Planina nad Sevnico
 418. ¶ **Capellanus S. Laurentii**¹⁵⁹ in Juna Napačno za Podčetrtek?
 419. ¶ **Capellanus in Thotundorf**¹⁶⁰ Gotovlje
- (fol. 100r, col. 1)
420. ¶ **Capella in Elistayn**¹⁶¹ Polzela
 421. ¶ **Plebes de Mûchilich** Mohliče (Koroška)
 422. ¶ **Plebes de Salech** Škale
 423. ¶ **Capellanus in Treuin** Videm pri Ptuj
- (fol. 100r, col. 2)
424. ¶ **Plebanus in Poni..chil**¹⁶² Ponikva
 425. ¶ **Monasterium dominarum in Studeniç** Studenice
 426. ¶ **Plebanus de Chunsperch** Kunšperg (Sv. Peter)
 ¶ **Monasterium sancti Mauricii**
427. ¶ Soluti fuerunt pro monasterio sancti Mauricii soldi – XXVI Gracensium denariorum et Gracenses – II pro duobus terminis. Jurklošter
 ¶ Monasterium Vallis sancti Johannis in Segiç
428. ¶ Soluti fuerunt pro dicto monasterio pro primo et secundo termino Gracensium denariorum sold. – LIII. Žiče

(Prečrtano:) – Summa – IIII libre Gracensium
denariorum et II Gracenses.
Summa huius faciei est soldi XX Venetorum,
Frisacensibus reductis ad Venetos, et XVIII bacatini.

(fol. 100v – prazno)

- (fol. 101r, col. 1)
429.	Plebes Carniole	Župnije Kranjske
430.	¶ Plebes in Aspe ¹⁶³	Zasip
431.	¶ Prepositura Jnsule	Bled-Otok
432.	¶ Plebes in Vocheyn ¹⁶⁴	Bohinj-Srednja vas
433.	¶ Plebes in Radmansdorf	Radovljica
- ¶ Solvit magister Laurencius¹⁶⁵ plebanus ibidem
decimam pro ipsa plebe supra cum prebenda
Cuiitatensi.¹⁶⁶
434.	¶ Plebes in Mosnach	Mošnje
- (fol. 101r, col. 2)
435.	¶ Plebes in Kewer	Kovor
436.	¶ Plebes in Çewer	Sora
437.	¶ Plebes in Lok ¹⁶⁷	Stara Loka pri Škofji Loki
- ¶ Solvit pro primo et secundo termino soldos grossorum
– XV et – VIII grossos post terminum.¹⁶⁸
438.	¶ Plebes sancti Martini	Šmartin pri Kranju
439.	¶ Plebes in Nakel	Naklo
- ¶ Plebanus ibidem – elegit communem extimationem
et solvit pro primo et secundo termino marcham – I
denariorum veterum Aquilegensium.
(Prečrtano:) – Summa – XIII soldi et – IIII denarii
Frisacensium veterum. Item – XV soldi et – VIII denarii
grossorum.
Summa huius faciei est XX soldi et VIII denarii
Venetorum grossorum.
- (fol. 101v, col. 1)
440.	¶ Vicaria in Polano	Poljane nad Škofjo Loko
441.	¶ Plebes in Craynburch	Kranj
- ¶ Plebanus de Craynburch elegit solvere pro rata et
solvit pro primo termino marcham – I, fertones – III
et denarios – XXIIII. Item pro secundo termino soldos
grossorum – X et grossos IX.
442.	¶ Plebes in Sancto Georio	Šenčur pri Kranju
443.	¶ Monachus in Newenburch	Preddvor
444.	¶ Monasterium Michelstet	Velesovo, ženski samostan
- ¶ Soluti fuerunt pro monasterio Vallis sancte Marie in
Michelstet pro primo termino libre Venetorum – IX in
parvis.

(fol. 101v, col. 2)

¶ **Plebes in Çirklach**

445. ¶ Plebanus ibidem elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino et secundo soldos grossorum – IIII et grossos – IIII. Item solvit grossos – XXXII. Cerklje na Gor.
446. ¶ **Hospitale sancti Petri** Komenda
¶ **Plebes in Meyngospurch**¹⁶⁹
447. ¶ Plebanus ibidem solvit pro primo et secundo termino denarios veterum Aquilegensium marchas – II et mediam. Mengeš
448. ¶ **Plebes in W^oditç** Vodice
449. ¶ **Sanctus Martinus sub Monte sancte Marie** Šmartno pod Šmarno goro
(Prečrtano:) Summa – XXV soldi et – IIII denarii Frisacensium novorum. Item XLVI soldi et VIII denarii Frisacensium veterum. Item – XVII soldi et VIII denarii grossorum. Item – VIII libre parvorum. Summa huius faciei est soldi LI, denarii IIII Venetorum grossorum.

(fol. 102r, col. 1)

¶ **Plebes in Stayn**

450. ¶ Plebanus de Stayn – elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino grossos – LXX. Item pro secundo termino marcham – mediam et denarios XXV et grossos – XXVIII. Kamnik
451. ¶ **Cappella sive altare de Stayn** Kamnik, kapela sv. Janeza Krstnika
¶ Soluti fuerunt pro altare de Stayn pro primo termino denarii Aquilegensis veteres – LXX. Item pro secundo termino den(arios) Aquilegensis novos (!) – LI et Veneti – VI.
452. ¶ **Monachus in Poksruk**¹⁷⁰ Špitalič v Tuh. dolini
453. ¶ **Cappella in Minchendorf** Mekinje
454. ¶ **Plebes in Aych** Dob
¶ Plebanus de Aych – elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino grossos – XXXV. Item pro secundo termino grossos – XXXV.

(fol. 102r, col. 2)

¶ **Plebes in Jouchan**

455. ¶ **Filia in Lusch**¹⁷¹ Ihan
456. ¶ **Vicaria Watç**¹⁷² Dol pri Ljubljani
457. ¶ **Vicaria in Çremsenik**¹⁷³ Vače
458. ¶ **Vicaria in Çagör**¹⁷⁴ Čemšenik
459. ¶ **Vicaria in Çagör**¹⁷⁴ Zagorje ob Savi
(Prečrtano:) – Summa – XIII soldi Frisacensium novorum. Item – V soldi Frisacensium veterum. Item – XIII soldi et VIII denarii grossorum. Item – VI parvi. Summa huius faciei reductis in Venetos est soldi XXI, denarii II Venetorum grossorum et XXX bacatini.

(fol. 102v, col. 1)

¶ **Plebes in Morautę**¹⁷⁵

- ¶ Plebanus ibidem – solvit pro primo termino denarios
460. – XL veteres. Item pro secundo termino – XVI grossos Moravče
post¹⁷⁶ terminum.
- ¶ **Plebes Laybaci**
461. ¶ Plebanus ibidem – elegit solvere communem Ljubljana-Šentpeter
extimationem et solvit pro primo et secundo termino
marcham – I et fertones – III denariorum veterum et
libras – III et mediam Venetorum in parvis. Item grossos
– XVI. Item denarios – LXXII novos.
462. ¶ **Cruciferi ibidem** Ljubljana, križniki
- ¶ **Sanctus Vitus supra**¹⁷⁷ **Laybacum**
463. ¶ Plebanus sancti Viti supra Laybacum, elegit Šentvid nad Ljubljano
communem extimationem et solvit pro primo termino
denarios Aquilegensis veteres – XXXII. Item pro
secundo termino grossos – XII.
- ¶ **Plebanus sancti Viti vltra Laybacum**
464. Solvit pro primo termino marcham – I. Item pro Preserje
secundo termino soldos gross(orum) – V et grossos – X.

(fol. 102v, col. 2)

465. ¶ **Vicaria in Logatę** Logatec
- ¶ **Monasterium in Frevnitę**
466. Soluti fuerunt pro dicto monasterio grossi – XXVII Bistra
denariorum Aquilegensium veterum, fertones – III,
et denarii – XV. Item Venetorum parvorum soldos –
XXXIII pro duobus terminis.
467. ¶ **Vicaria in Ige** Ig
468. ¶ **Pilchgretę** Polhov Gradec
- ¶ **Plebes in Harlant**¹⁷⁸
469. ¶ Solvit plebanus ibidem pro primo et secundo termino Šmarje pri Ljubljani
denariorum veterum Aquilegensium marcham – I et
denarios – XXVI et Venetos – VIII.
(Prečrtano:) – Summa – XXXH soldi et – VII denarii
Frisacensium novorum. Item – XLII soldi et – VIII
denarii Frisacensium veterum. Item – XI soldi et – VHHH
X denarii grossorum. Item – V libre, – III soldi et – VIII
denarii parvi.
Summa huius faciei reductis ad Venetos est XXXXV
soldi et II denarii Venetorum grossorum. Item VI
bactini.

(fol. 103r, col. 1)

¶ **Gonuicę**

470. ¶ Plebanus plebis de Gonuicę – elegit solvere pro rata Konjice
et solvit pro primo termino grossos – XLI. Item pro
secundo termino grossos – VIII, denarios – XLVIII
novos et veteres – II.
471. ¶ **Bocheyn** Bohinj-Srednja vas
472. ¶ **Prepositura de Veldis** Bled-Otok

473. ¶ **Cappella de Veldis** Bled-Grad
474. ¶ **Buchin**¹⁷⁹ Bohinj (Bitnje?)
- (fol. 103r, col. 2)
¶ **Monasterium de Sytich**
475. Soluti fuerunt pro monasterio predicto pro primo et Secundo termino denariorum veterum Aquilegensium marche¹⁸⁰ – VIII. Stična
(Prečrtano:) Summa – V soldi et – VIII denarii Frisacensium novorum. Item – VI libre et – II denarii Frisacensium veterum.
Summa huius faciei reductis ad Venetos est LI soldi et VII denarii Venetorum grossorum. Item II soldi et VI denarii bacatinorum.¹⁸¹
- (fol. 103v, col. 1)
476. ¶ **Plebes Marchie** Župnije Marke
477. ¶ **Sanctus Vitus** Šentvid na Dol.
478. ¶ **Sanctus Rubertus** Šentrupert na Dol.
479. ¶ **Saunstayn**¹⁸² Boštanj
480. ¶ **Nassonwoç**¹⁸³ Gorenji Mokronog
¶ **Gurchveld** Krško-Leskovec
- (fol. 103v, col. 2)
481. ¶ **Forum de Landestrost** Kostanjevica
482. ¶ **Sancta Crux prope Landestrost** Podbočje-Sv. Križ
483. ¶ **Sicherberch** Žumberk
484. ¶ **Sancta Maria in Nawa** Tri Fare
485. ¶ **Černomel** Črnomelj
- (fol. 104r, col. 1)
486. ¶ **Polann**¹⁸⁴ Poljane (Stari trg ob Kolpi)
487. ¶ **Sanctus Bartholomeus** Šentjernej na Dol.
¶ **Weysenchirchen**¹⁸⁵ sive **Alba ecclesia**
488. ¶ Plebanus ibidem – elegit solvere pro rata et solvit pro primo termino denarios – LXXII. Item denarios – VIII in parvulis.¹⁸⁶ Item solvit pro secundo termino denarios – II de vigintiduobus et denarios Aquilegenes – XIII. Bela Cerkev
489. ¶ **Sanctus Michael** Šmihel pri Novem mestu
490. ¶ **Honechstayn** Mirna Peč
- (fol. 104r, col. 2)
491. ¶ **Douernich** Dobrnič
492. ¶ **Treuen** Trebnje
¶ **In Carsio** Na »Krasu«
493. ¶ **Wipach** Vipava
¶ Plebanus de Wipach – elegit solvere pro rata et solvit pro primo et secundo termino grossos – XXXV.
494. ¶ **Los** Lož (Stari trg pri Ložu)
495. ¶ **Čirkiniç**¹⁸⁷ Cerknica

¶ Plebanus ibidem – elegit solvere pro rata, et solvit pro primo et secundo termino grossos – XXX.
(Prečrtano:) ¶ Summa – VII soldi et – II denarii Frisacensium novorum. Item – V soldi et V denarii grossorum (!). Item – II denarii de vigintiduobus. ~~Item – VIII soldi et – III denarii parvorum.~~
Summa huius faciei est VIII soldi Venetorum grossorum et XII bacatini.¹⁸⁸

(fol. 104v, col. 1)

¶ Summa summarum totius suprascripte pecunie decimalis, tam primi quam secundi termini primi anni, per dominos: Paganum decanum et magistrum Jacobum de Vtino¹⁸⁹ canonicum Aquilegensem, collectores ipsius decime, in civitate et diocesi Aquilegensi, habite et recepte, a clero¹⁹⁰ et personis ecc(lesi)astic(is) dicte civitatis et diocesis est: Libre – CLVIII, soldi – XVI et denarii – V Frisacensium novorum.
Item libre – XVIII, soldi – III et denarii – II Frisacensium veterum.
Item libre – LXXXVIII et soldi – XVII et dim. Venetorum grossorum.
Item Graçensium denariorum libre – IIII et denarii – II.
Item denariorum (!) de vigintiduobus – II denarii.
Item denariorum parvorum libre – XVIII, soldi – VI et denarii – VIII.

(fol. 104v, col. 2)

Summa summarum omnium receptorum contentorum in hoc precedenti scripto est: C.LXVII¹⁹¹ libre, soldi XVI, denarii IIII Venetorum grossorum et VI denarii bacatini.
Summa omnium expensarum factarum circa ista pro terminis contentis in presenti libro est: libre III, soldi VII, denarii V Venetorum grossorum, quibus subtractis¹⁹² de receptis¹⁹³ restant: C.LXIII¹⁹⁴ libre, soldi VIII, denarii XI Venetorum grossorum et VI denarii bacatinorum.¹⁹⁵

(fol. 105r)

¶ Summa summarum omnium.

(fol. 105r, col. 2 in fol. 105v – prazno)

(fol. 106r, col. 1)

¶ Expense facte per dominos Paganum decanum et Jacobum canonicum Aquilegensem collectores decime papalis in civitate et diocesi Aquilegensi deputati a reverendo in Christo patre et domino B(artholomeo)¹⁹⁶ Castellano episcopo ipsius decime executore et generali

collectore in Aquilegensi et Gradensi patriarchatibus et alibi.

In primis dederunt presbitero Petro sancti Johannis Crisostomi de Veneciis nuncio ipsius domini episcopi quando venit Aquilegiam cum litteris dicti domini episcopi, soldos grossorum – V.

Item pro quaternis et cartis bambucinis, grossos XVI.

Item pro quadam¹⁹⁷ capsella empta pro conservandis denariis decime, soldos grossorum – III. +Non admissa.¹⁹⁸

Item pro cooperturis quaternorum decime et pro dacio dato Veneciis, grossos – III.

Item Ambrusino¹⁹⁹ misso Venec(ias)²⁰⁰ pro dictis rebus emendis, grossos – XII.

Item pro cera confecta et alia cera pro sigillandis litteris, denarios Aquilegenses – VIII.

Item illi qui fecit quaternos, denarios – VI.

Item nuncio qui cum litteris predictorum collectorum missus fuit per plebes Fori Julii,²⁰¹ denarios LXVIII.

(fol. 106r, col. 2)

Item presbitero Hermanno misso cum litteris predictorum collectorum in Carneam et Quadrubium et ad sanctum Paulum [in]²⁰² Taruisana, marcā – mediam et denarios VIII.

Item presbitero Paulo misso cum eisdem litteris ultra Isoncium et deinde Civitatem²⁰³ ad plebes ibidem, denarios – LVI.

Item nuncio misso in Carniolam et Marchiam, marcā – I et mediam.

Item nuncio misso in Carinthiam et Savniam marcā – I et denarios – XXVIII.

Item pro duobus saccadellis ad reconduendum peccuniam decime, Venetos – XX.

Item pro duobus magnis saccadellis, denarios – IIII.

Item cuidam nuncio misso Gradum ad dominum episcopum, denarios – VI.

Item pro barcha in qua ivit dominus²⁰⁴ decanus Gradum ad dictum dom[inum episc]opum cum peccunia decime, denarios – X.

Item domino presbitero Petro predicto pro instrumento cautionis, grossos – XII.

Item notario decime, soldos grossorum – XIII.

Item exceperunt predicti domini collectores de decima soluta per capitulum Aquilegensem pro massa²⁰⁵ sive canipa²⁰⁶ dicti²⁰⁷ capituli – III marchas Frisacenses pro parte eos contingente de ipsa canipa capituli.

Item – III soldos grossorum notario misso V[en]ecias cum denariis residuorum decime et pro aportando²⁰⁸ instrumento cautionis.

¹ Vstavljeno nad vrstico. – ² *dominum B summum pontificem* vstavljeno nad vrstico z drugo roko in s šibkejšim črnolom. – ³ Vale to okrajšavo povečini razreši kot *Aquilegen(se)*, redkeje *Aquilegen(si)*, Kovač vedno kot *Aquilegen(si)*. – ⁴ Dopolnjeno iz objave v *Studi e testi*. – ⁵ Vale in Kovač imata *patriarcha*. – ⁶ Vale izraz vedno razrešuje z enim m, Kovač z dvema. – ⁷ Vale pri večini denarnih enot uporabljaj okrajšave: *den., lib., gross., sol., ven.* in podobno. Prav tako Kovač, ki sploh večino besedila podaja v okrajšavah. – ⁸ Kovač *cantoria*. – ⁹ Kovač *abbas*. – ¹⁰ Tako dopolnjujeta Vale in Kovač. – ¹¹ Kovač *Favargto*. – ¹² Kovač ima *parvor.*, Vale *parv.*, čeprav je v orig. očitno *parvorum* (morda tudi kot okrajšava za *parvulorum?*). – ¹³ Težko berljivo; Kovač in Vale imata pike. Prim. spodaj, št. 45. – ¹⁴ Vale *Utino*, Kovač *Utina*. – ¹⁵ Tako Kovač. Vale ima *La Torre*, vendar branje proti koncu besedila spremeni v *Latorre*. – ¹⁶ Vale *Zavinus*. – ¹⁷ Besedilo je deloma dopolnjeno po Kovačevi objavi. – ¹⁸ Tako Kovač, Vale ima *Albericus*. – ¹⁹ Kovač *Canino*. – ²⁰ Vale *Albirgacius*. – ²¹ Kovač *Sclatta*. – ²² Kovač *comes*. – ²³ Kovač ima *Wilhelmus*, enako pri št. 215. – ²⁴ Vale ima *reducta*. Prav se zdi *reductis*, namreč *Frisacensisibus ad Venetos*. Tako je v orig. izpisano tudi v nekaterih naslednjih primerih. – ²⁵ Vale *bacatinorum*. – ²⁶ Kovač *Mansionarium Aquilegensis*. – ²⁷ Kovač *Tombarelli*. – ²⁸ Vale ima napačen vrstni red: *mediam marcham*. – ²⁹ Vale *Ambrosinus*. – ³⁰ Vale ima tu *videlizet*, drugod *validelicet*. – ³¹ Kovač in Vale *Ambrosinus*. – ³² Kovač *Carpeneti*. – ³³ Vale napačno *XVI soldorum*. – ³⁴ Vale je vrstico izpustil. – ³⁵ Kovač *Pantiniaco*. – ³⁶ Vale *Titularii*. – ³⁷ Vale *transcendant*. – ³⁸ Vale *tantum*. – ³⁹ Vale *Titularius*. – ⁴⁰ Kovač *Palmatis*. – ⁴¹ Vale *Titularis*. – ⁴² Vale *Titularius*. – ⁴³ Vale *Rodoliano*. – ⁴⁴ Vale *Söllaco*, Kovač *Sacelato*. V izvorniku *Scllaco* s tilgo nad *c*. – ⁴⁵ Vale ima okrajšavo *bacat*. – ⁴⁶ Kovač *Sacile*. – ⁴⁷ Kovač *Jerusalem*. – ⁴⁸ Vale je izpustil celoten odstavek. – ⁴⁹ Vale *Altures*. – ⁵⁰ Vale *Malacumpica*, Kovač *Malazumpoca*. – ⁵¹ Kovač *Casiello*. – ⁵² Vale *Bellenee*. – ⁵³ Vale je besedico izpustil. – ⁵⁴ Kovač *Carsio*, Vale *Carseo*. – ⁵⁵ Kovač je odstavek izpustil. – ⁵⁶ Kovač *Syncio*. – ⁵⁷ Nejasno. Kovač *supra*, Vale *marcham*. – ⁵⁸ Kovač *Laveriana*. – ⁵⁹ *XI* nadpisano. – ⁶⁰ *XI denarii* nadpisano. – ⁶¹ Kovač tu in navadno *Civitatils*, Vale *Civitatensis* ali *Civitatense*. – ⁶² Kovač *Cucano*. – ⁶³ Vale *redite*. – ⁶⁴ Kovač *Ragona*. – ⁶⁵ Vale *Concordie*. – ⁶⁶ Vale *Rasminsdorf*. – ⁶⁷ Kovač *Leonus*. – ⁶⁸ Kovač *Orzona*. – ⁶⁹ Kovač *Utina*. – ⁷⁰ Vale *XLIII*. – ⁷¹ Kovač *Utina*. – ⁷² Vale *Casaronus*. – ⁷³ Vale *Fagnaco*. – ⁷⁴ Kovač *Mansionarium*. – ⁷⁵ Kovač *Valerius*. – ⁷⁶ Vale *Glurs*. – ⁷⁷ Kovač *Benenenutus*. – ⁷⁸ Vale *civitatensis*. – ⁷⁹ Vale *civitatensis*. – ⁸⁰ Šele od tod dalje uporabljaj Vale izraz »titulanus«. – ⁸¹ Vale *Premariaco*. – ⁸² Kovač *Canoletto*. – ⁸³ Kovač *Plez*. – ⁸⁴ Vale *Artucius*. – ⁸⁵ Vale je *post terminum* izpustil. – ⁸⁶ Kovač bere *Faganens(is)*. – ⁸⁷ Vale *solvendam*. – ⁸⁸ Kovač *Ayruutus*. – ⁸⁹ Kovač *Framus*. – ⁹⁰ Vale *XI*. – ⁹¹ Vale *Utini*. – ⁹² Kovač *Ciatianus*, v opombi dopušča možnost *Culianus*. – ⁹³ Vale *et*. – ⁹⁴ Kovač *Flagona*. – ⁹⁵ Kovač in Vale *Delfinus*. – ⁹⁶ Vale *Cono*. – ⁹⁷ Kovač *Clena*. – ⁹⁸ Vale *Vicarius*. – ⁹⁹ Kovač *Ingermi [?]*. – ¹⁰⁰ Kovač *Reysimberch*. – ¹⁰¹ Kovač *Canaz*. – ¹⁰² Kovač *Perceto*. – ¹⁰³ Vale ima *Beliana*. – ¹⁰⁴ Kovač *Forojulii*. – ¹⁰⁵ Vale *Candidus*. – ¹⁰⁶ Kovač *Venzona*. – ¹⁰⁷ Kovač *Bugia*, Vale *Buga*. – ¹⁰⁸ Kovač *Bugie*. – ¹⁰⁹ Vale *XLVIII*. – ¹¹⁰ Napačno za *non*, tako tudi Kovač. – ¹¹¹ Vale *III*. – ¹¹² Vale *in parte tamen*. – ¹¹³ Kovač in Vale *Rayana*. – ¹¹⁴ Kovač *Maderis*, Vale *Madris*. – ¹¹⁵ Kovač *Varme*. – ¹¹⁶ Kovač *red.*, Vale *reditis*. – ¹¹⁷ Kovač *Sedelianus*. – ¹¹⁸ Kovač *Solaunico*. – ¹¹⁹ Vale *Bratiulgo*, Kovač *Bratiula* s pripombo »undeutlich«. – ¹²⁰ Vale *Talmasons*, Kovač ima *Talmassona*. – ¹²¹ Vale *Trivignanum*. – ¹²² Kovač *Treupris*. – ¹²³ Kovač *Vinzendone*. – ¹²⁴ Kovač *Muzano*. – ¹²⁵ Kovač in Vale *Rivignani*. – ¹²⁶ Kovač *Printito*, Vale *Prissinico*. – ¹²⁷ Vale bere *solvere*. – ¹²⁸ *grossos – IIII*. dodano naknadno nad vrstico. – ¹²⁹ Vale *XLIII*. – ¹³⁰ Kovač obakrat *Mourinc*. – ¹³¹ Kovač *Viscona*. – ¹³² Kovač *Bangnorria*. – ¹³³ *et I den.* Nadpisano. – ¹³⁴ Tako Vale. – ¹³⁵ Kovač obakrat *Campa*. – ¹³⁶ Kovač predlaga, naj se prečrta *pro se*, češ da je pisec pozabil storiti, oziroma naj se doda *et*. – ¹³⁷ Kovač bere *Ivilinus*, Vale *Invilinus*. – ¹³⁸ Vpisano desno ob novem naslovu. – ¹³⁹ Vale *Enpecium*, Kovač drugič *Empetii*. – ¹⁴⁰ Kovač *Sotolenum* in *Sotoleni*. – ¹⁴¹ Vale *den*. – ¹⁴² Kovač *Cadubrum*. – ¹⁴³ Kovač *s. Justinian*. – ¹⁴⁴ Kovač *Planem*. – ¹⁴⁵ Vale *in*. – ¹⁴⁶ Vale *in*. – ¹⁴⁷ Kovač *Daniel*. – ¹⁴⁸ Vale obakrat *Chomirch*. – ¹⁴⁹ Vale *in*. – ¹⁵⁰ Kovač *Inferioris*. – ¹⁵¹ Kovač obakrat *Seldenhouen*, Vale *Sceldenhouen*. – ¹⁵² Vale ima *Litoite*. – ¹⁵³ Kovač ima *Slicung*. – ¹⁵⁴ Vale in Kovač *Comuz*. – ¹⁵⁵ Kovač *de nova ecclesia*. – ¹⁵⁶ Kovač *Saxinvels*. – ¹⁵⁷ Kovač *Rexhimburch*. – ¹⁵⁸ Kovač *Dombonus*. – ¹⁵⁹ Vale *Laurentij*. – ¹⁶⁰ Kovač brez *in*. – ¹⁶¹ Kovač omenja razuro, vidno pod črkama *ay*. – ¹⁶² Kovač navaja razuro med *Poni* in *chil*, Vale bere *Pontrichil*. – ¹⁶³ Kovač brez *in*. – ¹⁶⁴ Kovač brez *in*. – ¹⁶⁵ Vale *Laurentius*. – ¹⁶⁶ Vale *civitatense*, Kovač *civitatils*. – ¹⁶⁷ Kovač *Lock*. – ¹⁶⁸ Vale *partem termini*. – ¹⁶⁹ Vale *Meyngesperch*. – ¹⁷⁰ Vale ima *Pokeruk*. – ¹⁷¹ Kovač je ta vnos izpustil. – ¹⁷² Vale *Vatz*. – ¹⁷³ Vale *Sremsemk*. – ¹⁷⁴ Vale in Kovač *Zagorie*. – ¹⁷⁵ Vale *Moravez*. – ¹⁷⁶ Vale *propter*. – ¹⁷⁷ Vale *sub* (obakrat). – ¹⁷⁸ Vale *Karlant*. – ¹⁷⁹ Vale *Buthin*. – ¹⁸⁰ V orig. *m* s tildo, Vale ima *marchas*. – ¹⁸¹ V orig. *bac*. Vale ima *bacatenorum*. – ¹⁸² Vale *Sauristayn*. – ¹⁸³ Kovač *Nassenvoz*, Vale *Nassonwez*. – ¹⁸⁴ V orig. *Polan* s tildo. Kovač ima *Polana*, Vale *Polant*. – ¹⁸⁵ Vale *Weysenburchen*. – ¹⁸⁶ V orig. *in parwlis*. – ¹⁸⁷ Kovač *Zirkniz*. – ¹⁸⁸ Orig. *Bac*. Kovač ima *Bagatt.*, Vale *bacateni*. – ¹⁸⁹ Kovač *Utina*. – ¹⁹⁰ Vale *clericis*. – ¹⁹¹ Kovač *67*. – ¹⁹² Vale *subtrahitur*. – ¹⁹³ Kovač *den. receptor*. – ¹⁹⁴ Kovač *64*. – ¹⁹⁵ Tako Vale, orig. *bac*. Kovač *Bag*. – ¹⁹⁶ Dopolnilo iz objave v *Studi e testi*. – ¹⁹⁷ Kovač *quondam*. – ¹⁹⁸ Opomba na levem robu

Priloga B

z drugo roko, verjetno zakladničarja, ki je seznam pregledal (Kovač). – ¹⁹⁹ Kovač *Ambrucino*. – ²⁰⁰ Vale *Veneciis*. – ²⁰¹ Kovač *Forojulii*. – ²⁰² Besedica izbrisana? Kovač ima *de* s pripombo »undeutlich«, Vale (*et*). – ²⁰³ Namesto *deinde Civitatem* ima Kovač s pripombo »unleserlich«. – ²⁰⁴ Vale *in qua ivit dictus*. Kovač *in qua dictus Gradum* s pripombo »unleserlich«. Dejansko je tekst lepo berljiv, razen med oglatima oklepajema, kjer pa ne Kovač ne Vale nista imela težav. – ²⁰⁵ Kovač s pripombo »undeutlich«. – ²⁰⁶ Kovač ima *campa*. – ²⁰⁷ Nadpisano. – ²⁰⁸ Kovač *apertando*, Vale *aprontando*. –

Okrajšave in bibliografija

1. Okrajšave nabajališč virov

AAU

– Archivio arcivescovile, Udine/Videm, Italija

AAU, Acta

– Archivio arcivescovile, Udine/Videm, Italija; protokoli patriarhatske kurije (A. P. C.) 1472– (citirano po zaporedni številki volumna)

AAU, Chiese

– Archivio arcivescovile, Udine/Videm, Italija; zbirka listin v oddelku *Chiese a parte imperii* (citirano po datumih)

AAU, Collationes

– Archivio arcivescovile, Udine/Videm, Italija; Collationis beneficiorum liber I. (1472–1475)

ARS

– Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana; navedbe brez posebne označbe se nanašajo na zbirko listin pod zadevnim datumom

ASU/AN

– Archivio statale Udine, Archivio notarile, Udine/Videm, Italija; navedbe s številko fascikla in imenom notarja

BAU

– Biblioteca arcivescovile, Udine/Videm, Italija; notarski zvezki z navedbo imena notarjev

BCU

– Biblioteca comunale »Vicenzo Joppi«, Udine/Videm, Italija; notarski zvezki z navedbo imena notarjev¹

DOZA

– Deutschordenszentralarchiv, Dunaj/Wien, Avstrija (posnetki listin dosegljivi na internetni bazi MOM [<http://vdu.uni-koeln.de:8181/mom/fonds/>]); objava regestov PETTENEGG 1887; za Kranjsko SLEKOVEC 1896; zdaj UDO ARNOLD, MARIAN TUMLER, Die Urkunden des Deutschordenszentralarchivs in Wien. Regesten I-III (= Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 60/I-III), Marburg 2006- 2009

HHStAW

– Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Dunaj/Wien, Avstrija

HStAM

– Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München, Nemčija

KAL

– Kapiteljski arhiv v Nadškofijskem arhivu, Ljubljana

¹ Posamezni viri v videmskih arhivih so tu citirani po signaturah, ki so jih imeli v času avtorjevega raziskovanja 1976–1980, zato se te v posameznih primerih razlikujejo od današnjih in tudi od tistih, ki jih navaja Božo Otorepec za obdobje svojega raziskovanja 1971–1975 (OTOREPEC 1995).

KANm

– Arhiv kolegiatnega kapitlja Novo mesto, zdaj v NšAL

KLA

– Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt/Celovec, Avstrija (posnetki listin večinoma dosegljivi na internetni bazi MOM [<http://vdu.uni-koeln.de:8181/mom/fonds>])

NšAL

– Nadškofijski arhiv, Ljubljana; navedbe brez posebne označbe se nanašajo na zbirko listin pod zadevnim datumom

PAM

– Pokrajinski arhiv Maribor

StLA

– Steiermärkisches Landesarchiv Graz/Gradec, Avstrija

ZAC

– Zgodovinski arhiv Celje, Celje

ZAL

– Zgodovinski arhiv Ljubljana, Ljubljana

ZANm

– Zgodovinski arhiv Novo mesto, Novo mesto

WNOCist

– Arhiv cistercijskega samostana Sv. Trojice v Dunajskem Novem mestu/Wiener Neustadt (Neukloster) (posnetki listin dosegljivi na internetni bazi MOM [<http://vdu.uni-koeln.de:8181/mom/fonds>]; objava regestov Heinrich Meyer, FRA II 86, 1986; prim. tudi A. Koblar, IMK 1900, 119–127)

2. Okrajšave objav virov²

AH I, II

– FRANZ SCHUMI, *Archiv für Heimatkunde*, Ljubljana 1882/3, 1887

CDA VI–XII

– GUSZTÁV WENZEL, *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus*, zv. 6 (890–1235), Pest 1867; zv. 7 (1235–1260), Pest 1869; zv. 8. (1261–1272), Pest 1870; zv. 9 (1272–1290), Pest 1871; zv. 10 (1290–1300), Pest 1873; zv. 11, Budapest 1873; zv. 12, Budapest 1874

CDH I–XII

– GEORGIUS FEJÉR, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, I–XII, Buda 1829–1862

CDI I–V

– PIETRO KANDLER, *Codice diplomatico istriano*, izhajalo kot priloga časopisa *L'Istria* v letih 1851–1852, druga, izpopolnjena izdaja v petih zvezkih Trieste 1862–1865, ponatis Trieste 1986; oštevilčenje po tej izdaji

CI VIII

– GIUSEPPE CAPPELETTI, *Le chiese d'Italia dalla loro origine ai nostri giorni*, vol. 8, Venezia 1851

² Če ni označeno drugače, so dokumenti navedeni po zaporedni številki v objavi.

DF I, II

- GIUSEPPE BIANCHI, *Documenti per la storia del Friuli: I. dal 1317 al 1325*, Udine 1844; *II. dal 1326 al 1332*, Udine 1845

DF III

- GIUSEPPE BIANCHI, *Documenta Historiae Forojuliensis Saeculi XIII. ab anno 1200 ad 1299 summatim regesta* (posebni odtis iz: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, XXI, XXII, XXIV in XXVI, Wien 1861)

DF IV

- GIUSEPPE BIANCHI, *Documenta historiae forojuliensis saeculi XIII. et XIV. ab anno 1300. ad 1333. Summatim regesta*, v: *Archiv für österreichische Geschichte* XXXI (1864), str. 145–192, 415–462; XXXVI (1866), str. 425–472; XXXVII (1867), str. 469–493; XLI (1869), str. 399–488

GHTS I, II

- MILKO KOS, *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500)*, dva zvezka, Ljubljana 1975

GHTP

- MILKO KOS, *Gradivo za historično topografijo Primorske do leta 1500* (rokopis na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa Znanstveno-raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana, v pripravi za objavo)

GZL I–XII

- BOŽO OTOREPEC, *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku*, 12 zvezkov, Ljubljana 1956–1968

GZM I–XII

- JOŽE MLINARIČ, *Gradivo za zgodovino Maribora*, 12 zvezkov (listine do 1599), Maribor 1975–1986

GZS I–V

- FRANC KOS (in MILKO KOS), *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I–V*, Ljubljana 1902–1928

GZS VI,1; VI,2

- FRANCE BARAGA, *Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku: 6/1 (listine 1246–1255)* (na podlagi gradiva Boža Otopreca), Ljubljana 2002; MIHA PREINFALK, *Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku: 6/2 (imensko kazalo)*, Ljubljana 2007

MC I–IV

- AUGUST VON JAKSCH, *Monumenta Historica Ducatus Carinthiae*, Klagenfurt 1896–1915; posamezni zvezki: I: *Die Gurker Geschichtsquellen 864–1232* (1896); II: *Die Gurker Geschichtsquellen 1233–1269* (1898); III: *Die Kärntner Geschichtsquellen: Dritter Band 811–1202* (1904); IV,1: *Die Kärntner Geschichtsquellen: Vierter Band 1202–1269. Erster Teil 1202–1262* (1906); IV,2: *Die Kärntner Geschichtsquellen: Vierter Band 1202–1269. Zweiter Teil 1263–1269* (1906); IV,3: *Ergänzungsheft, I*, Klagenfurt 1915

MC V–XI

- HERMANN WIESSNER, *Monumenta Historica Ducatus Carinthiae: Geschichtliche Denkmäler des Herzogtums Kärnten*, Klagenfurt 1956–1972; V: *Die Kärntner Geschichtsquellen 1269–1286* (1956); VI: *Die Kärntner Geschichtsquellen 1286–1300* (1958); VII: *Die Kärntner Geschichtsquellen 1300–1310* (1961); VIII: *Die Kärntner Geschichtsquellen 1310–1325* (1963); IX: *Die Kärntner Geschichtsquellen 1326–1335* (1965); X: *Die Kärntner Geschichtsquellen 1335–1414* (1968); XI: *Die Kärntner Geschichtsquellen 1414–1500* (1872)

MEA

– BERNARDO MARIA DE RUBEIS, *Monumenta Ecclesiae Aquilejensis*, Argentinae 1740

MOM

– *Monasterium: Collaborative Archive* (internetna baza <http://www.mom-ca.uni-koeln.de/MOM-CA/start.do>)

MPF

– *Monumenta Patriae Fori Julii, saec. XVI–XVII*, rokopis nekdanj na Dunaju, Državni arhiv, Ms. R 80, zdaj Trst, Državni arhiv, Serija I, Buste e volumi Num 3 (tu citirano po Milku Kosu, GHTS, GHTP)

RG Eugen IV.

– *Repertorium Germanicum: Pontifikat Eugens IV., I. Band* (ur. Robert Arnold in drugi), Berlin 1897

RG II, IV, V–IX

– *Repertorium Germanicum: Verzeichnis der in den Registern und Kameralakten vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des Deutschen Reiches, seiner Diözesen und Territorien*; posamezni zvezki: *II: Urban VI., Bonifaz IX., Innocenz VII., Gregor XII. (1378–1415)* (Gerd Tellenbach), 3 zvezki, Berlin 1961; *IV: Martin V. (1417–1431)* (Karl August Fink), 3 zvezki, Berlin 1957; *V: Eugen IV. 1431–1447* (Christoph Schöner), Tübingen 2004; *VI: Nikolaus V. 1447–1455*, Textband (Josef Friedrich Abert (†), Walter Deeters), Tübingen 1985; *VII/1: Calixtus III, 1455–1458* (Ernst Pitz), Tübingen 1989; *VIII: Pius II. 1458–1464* (Dieter Brosius, Ulrich Scheschkewitz), dva zvezka, Tübingen 1993; *IX: Paul II. 1464–1471* (Hubert Höing, Heiko Leerhoff, Michael Reimann), Tübingen 2000 (vpisi, ki so citirani le z zaporedno številko, so vzeti iz internetne baze RG Online, URL: <<http://rg-online.dhi-roma.it/RG/4/>>)

RHSt I/1–2, II/1–2

– *Regesten des Herzogtums Steiermark* (ur. Hermann Wiesflecker), Graz; Bd. I/1: *1308–1319* (1976); I/2: *1308–1319: Registerband* (1985); II/1: *1320–1330: Einleitung und Regesten* (2008); II/2: *1320–1330: Register und Verzeichnisse* (2008)

RI XIII,13, 22

– *Regesta Imperii XIII: Regesten Kaiser Friderichs III. (1440–1439). Nach Archiven und Bibliotheken geordnet, H. 13: Urkunden und Briefe des Österreichischen Staatsarchiv in Wien, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlungen (1447–1457)* (pripravila Paul Herold in Kornelia Holzner-Tobisch), Wien & Weimar & Köln 2001; *H. 22: Urkunden und Briefe des Österreichischen Staatsarchiv in Wien, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlungen (1464–1469)* (pripravila Christine Ottner), Wien & Weimar & Köln 2007

RI XIV,1–3,1, 4,1

– JOHANN FRIEDRICH BÖHMER, *Regesta Imperii XIV: Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I. 1493–1519* (ur. Hermann Wiesflecker in drugi), *Bd. I: 1493–1495*, Wien & Köln 1990; *Bd. II: 1496–1498*, Wien & Köln 1993; *Bd. III/1: 1499–1501*, Köln & Weimar 1996; *Bd. IV/I: 1502–1504*, Köln & Weimar 2002

SUB I–IV

– WILLIBALD HAUTHALER, FRANZ MARTIN, *Salzburger Urkundenbuch*, I–IV, Salzburg 1898–1928

UBB I–V

- *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg, I: Die Urkunden von 808 bis 1270* (obd. Hans Wagner), Graz & Köln 1955; *II: Die Urkunden von 1271 bis 1301* (obd. Irmtraut Lindeck-Pozza), Graz & Köln 1965; *III: Die Urkunden von 1301 bis 1327 mit Nachträgen von 1233 bis 1301* (obd. Irmtraut Lindeck-Pozza), Graz & Köln 1979; *IV: Die Urkunden von 1328 bis 1342 mit Nachträgen von 1284 bis 1318* (obd. Irmtraut Lindeck-Pozza), Graz & Köln 1985; *V: Die Urkunden von 1342 bis 1349 mit Nachträgen von 1219 bis 1342* (obd. Leonhard Prickler), Eisenstadt 1999

UBHA I

- LEO SANTIFALLER, *Die Urkunden der Brixner Hochstiftsarchive 845–1295* (= Schlern-Schriften 15), Innsbruck 1929

UBHA II

- LEO SANTIFALLER, HEINRICH APPELT, *Die Urkunden der Brixner Hochstiftsarchive 1295–1336*, 2 zvezka, Leipzig 1941/43

UBKr I–II

- FRANZ SCHUMI, *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain, I. Band: 777–1200*, Laibach 1882/3; *II. Band: 1200–1269*, Laibach 1884 & 1887

UBOE II, V

- *Urkunden-Buch des Landes Ob der Enns*, II, Wien 1856; V, Wien 1868

UBSt I–III

- JOSEPH VON ZAHN, *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark, I. Band: 798–1192*, Graz 1875; *II. Band: 1192–1246*, Graz 1879; *III. Band: 1246–1260*, Graz 1903

UBSt Erg

- HANS PIRCHEGGER, OTTO DUNGERN, *Urkundenbuch des Herzogtumes Steiermark. Ergänzungsheft zu den Bänden I–III* (= Veröffentlichungen der Historischen Landeskommission für Steiermark 33), Graz 1949

UBSt IV

- HEINRICH APPELT, GERHARD PFERSCHY, *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, IV. Band*, izšlo v treh kontinuirano paginiranih zvezkih (1260–1265, 1266–1270, 1270–1276), Wien 1960–1975

3. Druge okrajšave objav virov in citirane literature

Acta Sanctorum

- *Acta Sanctorum* (Société des Bollandiste), 53 zvezkov, izdanih v Antwerpnu in Bruslju 1643–1794 (1. januar–14. oktober), nova izdaja teh zvezkov z dopolnitvijo 15 zvezkov v Parizu 1846–1940, paginacija ponovno izdanih zvezkov nespremenjena, tu citirano po dnevu in strani

ALBERTONI 2005

- GIUSEPPE ALBERTONI, Die Anfänge des Brixner Streubesitzes in Krain im 10. und 11. Jahrhundert, v: BIZJAK 2005A, str. 55–66

ALBRECHER 1997

- ANTON ALBRECHER, *Die landesfürstliche Visitation und Inquisition von 1528 in der Steiermark: Edition der Texte und Darstellung der Aussagen über die kirchlichen Zustände* (= Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark XIII), Graz 1997

AMBROŽIČ 2010

- MATJAŽ AMBROŽIČ, Cerkevneupravna zgodovina Bele krajine, v: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* LVIII (2010), str. 647–674

AMON 1981

- KARL AMON, Eigenkirche und Salzburger Mission, v: *Siedlung, Macht und Wirtschaft: Festschrift Fritz Posch zum 70. Geburtstag* (ur. Gerhard Pferschy), Graz 1981, str. 319–333

AMON 1988

- KARL AMON, Vom Archipresbyterat zur „Urpfarre“. Das Landarchipresbyterat als Ursprung der Pfarre in der alten Diözese Salzburg, v: EBNER & C 1988, str. 21–36

AMON 2001

- *Der heilige Nonnosus von Molzbichl* (ur. Karl Amon) (= Das Kärnter Landesarchiv 27), Klagenfurt 2001

AMON 2002

- KARL AMON, Die Kirche in Dudleipin, v: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* XCIII (2002), str. 15–56

AMON/LIEBMANN 1993

- *Kirchengeschichte der Steiermark* (ur. Karl Amon, Maximilian Liebmann), Graz & Wien & Köln 1993

ANGENENDT 1994

- ARNOLD ANGENENDT, *Heilige und Reliquien: Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart*, München 1994

ANKERSHOFEN 1858

- GOTTLIEB F. v. ANKERSHOFEN, Nonnula documenta quae ad partes transalpinae patriarchatus Aquilejensis historiam referuntur, v: *Notizenblatt: Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsforschung* VIII (1858), str. 342–347

APPELT 1985

- HEINRICH APPELT, *Die Urkunden Friedrichs I.* (= Monumenta Germaniae Historica. Diplomata: Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, 10), 3, Hannover 1985

ARMELLINI 1891

- MARIANO ARMELLINI, *Le Chiese di Roma dalla loro origini sino al secolo XVI*, druga izdaja, Roma 1891

Atlas

- *Slovenski zgodovinski atlas* (ur. Drago Bajt, Marko Vidic), Ljubljana 2011

AZZONI AVOGARO 1840

- RAMBALDO DE' CONTI AZZONI AVOGARO, *Considerazioni sopra le prime notizie di Trevigi*, Treviso 1840

BACHMANN 1973, 1974

- HANNS BACHMANN, Studien zur Entstehung der in der Notitia Arnonis genannten Kirchen Tirols, v: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* LXXXI (1973), str. 241–303; LXXXII (1974), str. 30–84

BALAŽIČ 1991

- JANEZ BALAŽIČ, Prispevki k razreševanju umetnostnozgodovinske problematike soboškega prezbiterja, v: *Zbornik Soboškega muzeja* I (1991), str. 33–57

BALAŽIC 2008

– JANEZ BALAŽIC, *Stensko slikarstvo v dobi Luksemburžanov v zahodnem panonskem prostoru* (doktorska disertacija, razmnoženo kot tipkopis), Ljubljana 2008

BALAŽIC/KERMAN 1997

– *Pokrajinski muzej Murska Sobota: Katalog stalne razstave* (ur. Janez Balažic in Branko Kerman), Murska Sobota 1997

BARAGA 1995A

– FRANCE BARAGA, *Kapiteljski arhiv Novo mesto: regesti listin in popis gradiva* (= Acta Ecclesiastica Sloveniae 17), Ljubljana 1995

BARAGA 1995B

– FRANCE BARAGA, 700 let prvega znanega seznama župnij v slovenskem delu oglejskega patriarhata, v: *Mohorjev koledar 1996*, Celje 1995, str. 46–48

BARAGA 2009

– FRANCE BARAGA, *Župnija Miren skozi stoletja*, Miren 2009

BARLÈ 1892

– JANKO BARLÈ, Prepír med nemškim viteškim redom in kapitulum zagrebškim v 14. stol., v: *Zgodovinski zbornik: Priloga »Laibacher Dioezanblatt-u«* V (1892), stolpci 289–298, 305–316

BARLÈ 1901A

– JANKO BARLÈ, Nekoliko podatkov za zgodovino belokranjskih župnij, v: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XI* (1901), str. 49–69

BARLÈ 1901B

– JANKO BARLÈ, Še nekaj doneskov k prepíru med križniki v Beli krajini in kapitulum zagrebškim, v: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XI* (1901), str. 189–196

BARTON 1992, 1995, 1997

– PETER F. BARTON, *Geschichte des Christentums in Österreich und Südmitteleuropa. Band 2: Von der Gotennot bis zum Slovenensturm: Zwischen Alarich und Columbanus: Vom späten 4. bis zum frühen 7. Jahrhundert*, Wien 1992; *Band 3, 1: Von Columbanus zu Karl dem Großen 615–788*, Wien 1995; *Band 3, 2: Im Karolingerreich 788–911: Von den Avarenkriegen zum Ungarnsturm*, Wien 1997

BAUM 2000

– WILHELM BAUM, Die Geschichte der Abtei Rosazzo im Mittelalter, v: *Aquileia e il suo patriarcato: Atti del Convegno Internazionale di Studio* (Udine 21–23 ottobre 1999) (ur. Sergio Tavano, Giuseppe Bergamini, Silvano Cavazza), Udine 2000, str. 355–365

BAUM 2002

– WILHELM BAUM, Rosazzo, v: FAUST/KRASSNIG 2002, str. 152–182

BEGOTTI 2004

– PIER CARLO BEGOTTI, Le istituzioni ecclesiastiche del Friuli Occidentale lungo la storia, 1: Le diocesi, v: *La Loggia VII* (2004), str. 47–50

BENCZIK 2005

– *Hodos és Kapornak története / Zgodovina Hodoša in Krplivnika* (ur. Gyula Benczik in drugi), Lendava 2005

BENEDIK 1991

– *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (ur. Metod Benedik), Ljubljana 1991

BENEDIK 2007

– METOD BENEDIK, Utelesitev (inkorporacija) župnije Šmarje stiškemu samostanu 1497–1538, v: MÜLLER 2007, str. 129–138

BENEDIK/KRALJ 1998

- METOD BENEDIK, ANGEL KRALJ, Škofijske vizitacije Tomaža Hrena 1597–1629 in poročilo o stanju škofije leta 1607, v: *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 20, Ljubljana 1998, str. 9–95

BERG 1985

- HEINRICH BERG, Bischöfe und Bischofssitze im Ostalpen- und Donauraum vom 4. bis zum 8. Jahrhundert, v: *Die Bayern und ihre Nachbarn* (ur. H. Wolfram in A. Schwarz), I, Wien 1985, str. 61–108

BERNHARD 1997

- GÜNTHER BERNHARD, Der Obernburger Bistumsplan vom Jahre 1237, v: *Römische historische Mitteilungen* XXXIX (1997), str. 136–179

BERNHARD 2006

- GÜNTHER BERNHARD, *Documenta patriarchalia res gestas Slovenicas illustrantia. Listine oglejskih patriarhov za slovensko ozemlje in listine samostanov v Stični in Gornjem Gradu (1120–1251) / Patriarchenurkunden von Aquileia für Slowenien und die Urkunden der Klöster Sittich und Oberburg (1120–1251)*, Wien/Dunaj & Ljubljana 2006

BIANCHI 1844

- GIUSEPPE BIANCHI, *Del preteso soggiorno di Dante in Udine od in Tolmino*, Udine 1844

BIANCHI 1847

- GIUSEPPE BIANCHI, *Thesaurus Ecclesiae Aquilejensis Opus Saeculi XIV*, Udine 1847

BIANCHI 1877

- GIUSEPPE BIANCHI, *Indice dei documenti per la storia del Friuli dal 1200 al 1400*, Udine 1877

BIASUTTI 1956

- GUGLIELMO BIASUTTI, *Il più antico rotolo censuale del Capitolo di Aquileia (sec. XII)*, Udine 1956

BIASUTTI 1966

- GUGLIELMO BIASUTTI, *Racconto geografico santorale e plebanale per l'arcidiocesi di Udine*, Udine 1966

BIRK 1853

- ERNST BIRK, *Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III. in den Jahren 1452–1467 aus bisher unbenützten Quellen* (posebni odtis iz: Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen X), Wien 1853

BIZJAK 1998

- MATJAŽ BIZJAK, Posest župnije Svibno in urbar ljubljanskega kapitlja iz leta 1499, v: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* XLVI (1998), str. 1–12

BIZJAK 2005A

- *Blaznikov zbornik / Festschrift Pavle Blaznik: In memoriam Pavle Blaznik* (ur. Matjaž Bizjak), Ljubljana & Škofja Loka 2005

BIZJAK 2005B

- MATJAŽ BIZJAK, Razvoj, uprava in poslovanje freisinške in briksenske posesti na Kranjskem v srednjem veku, v: BIZJAK 2005A, str. 111–124

BIZJAK 2008

- MATJAŽ BIZJAK, Teritorialno-posestni razvoj gospodstva Pliberk (Bleiburg) in njegov gospodarski ustroj v poznem srednjem veku, v: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* LVI (2008) str. 165–184

BIZJAK 2012

- MATJAŽ BIZJAK, Listina o izgradnji in posvetitvi lastniške cerkve v Lescah, v: *Historia Artis Magistra: Amicorum discipulorumque munuscula Johanni Höfler septuagenario dicata* (ur. Renata Novak Klemenčič, Samo Stefanac), Ljubljana 2012, str. 33–42

BIZJAK/PREINFALK 2008, 2009

- MATJAŽ BIZJAK, MIHA PREINFALK, *Turjaška knjiga listin, I: Listine zasebnih arhivov kranjske grofovske in knežje linije Turjaških (Auerspergov), I: 1218–1400*, Ljubljana 2008; *II: Dokumenti 15. stoletja*, Ljubljana 2009

BLAZNIK 1958

- PAVLE BLAZNIK, *Zemljiška gospostva na območju fresinške dolenske posesti* (= Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razprave IV/6, 1), Ljubljana 1958

BLAZNIK 1963

- PAVLE BLAZNIK, *Urbarji freisinske škofije* (=Srednjeveški urbarji za Slovenijo 4), Ljubljana 1963

BLAZNIK 1969

- PAVLE BLAZNIK, Zahodna meja loškega gospostva po urbarju iz 1630 in po skici 1771, v: *Loški razgledi XVI* (1969), str. 105–111

BLAZNIK 1973

- PAVLE BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)*, Škofja Loka 1973

BLAZNIK 1986, 1988, 1989

- PAVLE BLAZNIK, *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500* (= Historična topografija Slovenije II), *1: A–M*, Maribor 1986, *2: N–Ž*, Maribor 1988, *3: Seznam oblik krajevnih imen v srednjeveških virih* (Darja Mihelič), Maribor 1989

BLAZNIK/GRAFENAUER/VILFAN 1980

- *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, II: Družbena razmerja in gibanja* (ur. Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer, Sergij Vilfan), Ljubljana 1980

BOESELAGER 1999

- ELKE FREIFRAU VON BOESELAGER, *fiat ut petitur: Päpstliche Kurie und deutsche Benefizien im 15. Jahrhundert* (habilitacijski spis, Philosophische Fakultät der Heinrich-Heine-Universität in Düsseldorf), Düsseldorf 1999 (elektronska izdaja)

BOGYAY 1960

- THOMAS VON BOGYAY, Die Kirchenorte der 'Conversio Bagoariorum et Carantanorum': Methoden und Möglichkeiten ihrer Lokalisierung, v: *Südostforschungen XIX* (1960), str. 52–70

BOGYAY 1966

- THOMAS VON BOGYAY, Kontinuitätsprobleme im karolingischen Unterpannonien, v: *Annales Instituti Slavici I/2* (= Das östliche Mitteleuropa in Geschichte und Gegenwart, ur. Franz Zagiba), Wiesbaden 1966, str. 62–68

BOLTIN-TOME 1990

- ELICA BOLTIN-TOME, Staroslovansko grobišče v Predloki, v: *ŽITKO* 1990, str. 27–30

BOSHOF/WOLFF 1994

- *Das Christentum im bairischen Raum: Von den Anfängen bis ins 11. Jahrhundert* (ur. Egon Boshoff in Hartmut Wolff) (= Passauer historische Forschungen 8), Köln & Weimar & Wien 1994

BOSL 1970

- KARL BOSL, Die Gründung Innichens und die Überlieferung: Zum 1200. Jubiläum (769–1969) der Gründung Innichens durch Herzog Tassilo III., v: *Zeitschrift der bayerischen Landesgeschichte* XXXIII (1970), str. 451–169

BOUET/OTRANTO/VAUCHEZ 2007

- *Culto e santuari di san Michele nell'Europa medievale: atti del congresso internazionale di studi, Bari, Monte Sant'Angelo 5-8 aprile 2006* (ur. Pierre Bouet, Giorgio Otranto, André Vauchez), Bari 2007

BRATOŽ 1986

- RAJKO BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do verske svobode* (= Acta Ecclesiastica Sloveniae 8), Ljubljana 1986

BRATOŽ 1990

- RAJKO BRATOŽ, Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja, v: *Zgodovinski časopis* XLIV (1990), str. 331–362, 489–520

BRATOŽ 1994A

- RAJKO BRATOŽ, Der Einfluß Aquileias auf den Alpenraum und das Alpenvorland (Von den Anfängen bis um 700), v: BOSHOF/WOLFF 1994, str. 29–61

BRATOŽ 1994B

- RAJKO BRATOŽ, Istrska cerkev v 7. in 8. stoletju (od smrti Gregorija Velikega do Rižanskega placita) = La chiesa Istriana nel VII e nell' VIII secolo (dalla morte di Gregorio Magno al placito del Risano), v: DAROVEC/ŽUPANČIČ 1994, str. 53–78

BRATOŽ 1998

- RAJKO BRATOŽ, La cristianizzazione degli Slavi negli atti del convegno »ad Ripas Danubii« e del concilio di Cividale, v: *XII centenario del Concilio di Cividale (796–1996): Convegno storico-teologico. Atti*, Udine 1998, str. 145–190

BRATOŽ 2000

- *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo: začetki slovenske etnogeneze / Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche: Anfänge der slowenischen Ethnogenese* (ur. Rajko Bratož), 2 knjigi, Ljubljana 2000

BRATOŽ 2000A

- RAJKO BRATOŽ, La chiesa aquileiese e i barbari (V-VII sec.), v: *Aquileia e il suo patriarcato: Atti del Convegno Internazionale di Studio* (Udine 21-23 ottobre 1999) (ur. Sergio Tavano, Giuseppe Bergamini, Silvano Cavazza), Udine 2000, str. 101–149

BRATOŽ 2000B

- RAJKO BRATOŽ, Soča in prehodi čez reko v antiki, v: *Goriški letnik: Zbornik goriškega muzeja* XXVII (2000), str. 27–50

BREGAR 2003

- *Trg Mokronog skozi stoletja* (ur. Marjeta Bregar), Mokronog 2003

BRESSLAU 1900/03

- HARRY BRESSLAU (in dr.), *Die Urkunden Heinrichs II. und Arduins* (= Monumenta Germaniae Historica. Diplomata: Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, 3), Hannover 1900–1903

BRESSLAU 1909

- HARRY BRESSLAU, *Die Urkunden Konrads II.: mit Nachträgen zu den Urkunden Heinrichs II.* (= Monumenta Germaniae Historica. Diplomata: Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, 4), Hannover & Leipzig 1909

BRESSLAU/KEHR 1931

- HARRY BRESSLAU (†), PAUL KEHR, *Die Urkunden Heinrichs III.* (= Monumenta Germaniae Historica. Diplomata: Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, 5), Berlin 1931

BROGIOLO 2001

- *Le chiese rurali tra VII e VIII secolo in Italia settentrionale: 8. Seminario sul Tardo Antico e l'Alto Medioevo in Italia Settentrionale, Garda, 8–10 aprile 2000* (ur. Gian Pietro Brogiolo), Mantova 2001

BRUNNER 1974

- WALTER BRUNNER, Die Kirche ad Undrimas, v: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* LXXXII (1974), str. 1–29

BRUNNER 1979

- WALTER BRUNNER, Die Mutterpfarre Graslupp, v: *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* XXIX (1979), str. 44–59

BRUNNER 1980

- WALTER BRUNNER, Das Werden der Landesgrenze gegen Kärnten und Salzburg im Raume Murau-Neumarkt, v: *Das Werden der Steiermark: Die Zeit der Traungauer. Festschrift zur 800. Wiederkehr der Erhebung zum Herzogtum* (ur. Gerhard Pferschy), Graz 1980, str. 181–224

BRUNNER 2001

- WALTER BRUNNER, Die Admonter Zehentbestandregister für die Jahre 1407 bis 1410 und ein Diskurz über den »Wanzehent«, v: *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* L/LI (2001), str. 127–178

BURBA 1998

- GIUSEPPE BURBA, *Le Pievi del Friuli*, Udine 1998 (separatni natis iz: Rivista diocesana Udinese VI, 1997)

BUTURAC 1984

- JOSIP BUTURAC, Popis župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501. godine, v: *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* LIX (1984), str. 43–107

BUTTAZZONI 1869/70

- Corografia del Friuli, a. 1500–6 (obj. Carlo Buttazzoni), v: *Archeografo triestino* N.S. I (1869–1870), str. 135–161

CAGNANA 2001

- AURORA CAGNANA, Luoghi di culto e organizzazione del territorio in Friuli Venezia-Giulia fra VII e VIII secolo, v: BROGIOLO 2001

CAIAZZA 2010

- GABRIELE CAIAZZA, Documenti storici sull'Abbazia di San Michele di Cervignano, v: *Michele, il guerriero celeste: L'Abbazia di S. Michele Arcangelo di Cervignano del Friuli. La storia, lo scavo, il culto, atti del convegno (Cervignano del Friuli, 28–29 settembre 2008)*, Cervignano del Friuli 2010, str. 188–217

CAPITANIO/PILLON 2001

- ENRICA CAPITANIO, LUCIA PILLON, *Archivio Coronini Cronberg: Gorizia comitale: Inventario*, Mariano del Friuli 2001

Capitularia

- *Capitularia Regum Francorum* (= Monumenta Germaniae Historica, Legum Sectio II, Tomus primus; izd. Alfred Borenius), Hannover 1883

Cerkev

– *Cerkev na Slovenskem*, Ljubljana 1971

CHIESA 2003

– *Paolino d'Aquileia e il contributo italiano all'Europa carolingia: atti del Convegno Internazionale di Studi, Cividale del Friuli-Premariacco, 10–13 ottobre 2002* (ur. Paolo Chiesa), Udine 2003

CHMEL 1838, 1840

– JOSEPH CHMEL, *Regesta chronologico-diplomatica Friderici IV. Romanorum regis (imperatoris III.)*, 1, Wien 1838; 2, Wien 1840

CHMEL 1849

– JOSEPH CHMEL, *Urkunden zur Geschichte von Österreich, Steiermark, Kärnten, Krain, Görz, Tirol, Istrien, Tirol, aus den Jahren 1246–1300: aus den Originalen des Kais. Kön. Haus-, Hof- und Staats-Archives* (= *Fontes Rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichtsquellen*, II. Diplomataria et acta, Bd. 1), Wien 1849

CHMEL 1852

– JOSEPH CHMEL, Die Salzburger Diözese im fünfzehnten Jahrhunderte, v: *Notizenblatt: Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* II (1852), str. 265–272, 279–288, 289–291

CHMEL 1854, 1855, 1858

– JOSEPH CHMEL, *Monumenta Habsburgica: Sammlung von Actenstücken und Briefen zur Geschichte des Hauses Habsburg in dem Zeitraum von 1473 bis 1576. Erste Abtheilung: Das Zeitalter Maximilian's I.*, 3 knjige, Wien 1854, 1855, 1858

CHMEL 1857

– JOSEPH CHMEL, Urkunden des dreizehnten Jahrhunderts zur Geschichte von Inner-Österreich und Tirol: Aus den Originalen des k. k. geh. Haus-, Hof- und Staatsarchives in Wien, v: *Notizenblatt: Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* VII (1857), str. 264–266, 277–282, 297–300, 313–316, 328–331

CIGLENEČKI 2000

– SLAVKO CIGLENEČKI, Poznoantično Posočje in problem langobardske obrambe Italije, v: *Goriški letnik: Zbornik goriškega muzeja* XXVII (2000), str. 51–66

Concilia 1, 2

– *Concilia aevi Karolini* (= *Monumenta Germaniae Historica, Legum Sectio III, Tomus secundus*; izd. Albert Werminghoff), 1, Hannover & Leipzig 1906; 2, Hannover & Leipzig 1909

CORBANESE 1984

– GUERRINO GIROLAMO CORBANESE, *Il Friuli, Trieste e l'Istria dalla preistoria alla caduta dal patriarcato d'Aquileia* (*Grande Atlante Storico-Cronologico Comparativo*, 1), Udine 1984

CORGNALI 1936

– G. B. CORGNALI, Posvečevanje in potrditev kapel v Sloveniji l. 1523, v: *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* XVII (1936), str. 141–147

CORNARO I–XIII

– FLAMINIUS CORNELIUS (CORNARO), *Ecclesiae Venetae antiquis monumentis nunc etiam primum editis illustratae*, 13 zvezkov, Venetiis 1749

CSÁNKI 1890, 1894

– DEZSŐ CSÁNKI, *Magyarország történelmi földrajza: a Hunyadiak korában*, 2 zvezka, Budapest 1890–1894

CURK 1983

- JOŽE CURK, Razvoj urbanih naselbin na območju občine Ormož, v: *Ormož skozi stoletja* II (1983), str. 61–80

CURK 1986

- JOŽE CURK, Ob tisočletnici Razvanja, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* LVII (n.v. XXII) (1986), str. 3–18

CURK 1988

- JOŽE CURK, Janez Höfler: O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem. Ljubljana 1986 (recenzija), v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XXIV (1988), str. 326–334

CURK 1989

- JOŽE CURK, Odgovor na opombe o srednjeveški župnijski organizaciji na Slovenskem Štajerskem, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XXV (1989), str. 273–276

CURK 1990

- JOŽE CURK, Pavel Blaznik: Historična topografija Slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500 (recenzija), v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XXVI (1990), str. 124–128

CURK 1992

- JOŽE CURK, O pražupnijah in pražupnijskih cerkvah na slovenskem Štajerskem, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* LXIII (n.v. XXVIII) (1992), str. 153–181

CURK/CURK 1970

- IVA CURK, JOŽE CURK, *Ptuj*, Ljubljana 1970

CUSCITO 1979

- GIUSEPPE CUSCITO, Le scoperte archeologiche di San Canzian d'Isonzo, v: *Il territorio* II (1979-1), str. 31–38

CUSCITO 1987

- GIUSEPPE CUSCITO, Per uno studio dei primi insediamenti plebanali sul territorio della Diocesi di Trieste, v: *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, n.s. XXXV (1987), str. 75–95

CZERWENKA-PAPADOPOULOS 1987, 1997

- KAROLINE CZERWENKA-PAPADOPOULOS, Die Entwicklung der vorromanischen Architektur und Bauplastik in Kärnten, v: *Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten 1987*, Millstatt 1987, str. 22–46 (ponatis v: NIKOLASCH 1997, str. 39–78)

CZOERNIG 1873

- CARL FREIHERR VON CZOERNIG, *Das Land Görz und Gradisca (mit Einschluss von Aquileia)* (= Görz Oesterreichs Nizza: nebst einer Darstellung des Landes Görz und Gradisca, 1), Wien 1873

DAHLHAUS 1989

- JOACHIM DAHLHAUS, Aufkommen und Bedeutung der Rota in den Urkunden des Papstes Leo IX., v: *Archivum Historiae Pontificiae* XXVII (1989), str. 7–84

DAROVEC 1990

- DARKO DAROVEC, Od prihoda Slovanov do propada Beneške republike 1797, v: *ŽITKO* 1990, str. 31–58

DAROVEC/ŽUPANČIČ 1994

- *Prispevki o Rižanskem placitu/Contributi sul placito del Risano* (= Acta Histriae II; ur. Darko Darovec in Matej Župančič), Koper 1994

Dehio Kärnten

– *Die Kunstdenkmäler Österreichs. Kärnten* (tretja izdaja), Wien 2001

DEINHART 1933

– WILHELM DEINHARDT, *Frühmittelalterliche Kirchenpatrozinien in Franken: Studien zur Frühgeschichte der Diözese Bamberg und Würzburg*, Erlangen 1933

DELEHAYE 1930

– HYPOLYTE DELEHAYE, *Loca Sanctorum*, v: *Analecta Bollandiana* XLVIII (1930), str. 5–64

DELLA BONA 1856

– GIUSEPPE DOM. DELLA BONA, *Strenna cronologica per la storia antica del Friuli e principalmente per quella di Gorizia sino all'anno 1500*, Gorizia 1856

DESINAN 1976

– CORNELIO CESARE DESINAN, *Gli Ungari nella toponomastica friulana*, v: CORNELIO CESARE DESINAN, *Problemi di toponomastica friulana: Contributo I*, Udine 1976, str. 98–111

DEUER & C 2004

– WILHELM DEUER in dr., *St. Daniel: Zur Geschichte der ältesten Pfarre im oberen Gailtal und Lesachtal*, Dellach 2004

DEUTINGER 1850

– MARTIN V. DEUTINGER, *Die älteren Matrikeln des Bisthums Freising, 3. Band*, München 1850

DE VITT 1990

– FLAVIA DE VITT, *Istituzioni ecclesiastiche e vita quotidiana nel Friuli medioevale*, Venezia 1990

DIMITZ 1865

– AUGUST DIMITZ, *Stiftung einer ewigen Messe in der St. Antoni-Capelle zu Rudolfs- werth*, v: *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain* XX (1865), str. 42–44

DOLINAR 1989

– FRANCE MARTIN DOLINAR, *Slovenska cerkvena pokrajina* (= *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 11), Ljubljana 1989

DOLINAR 1993

– FRANCE MARTIN DOLINAR, *Prošti novomeškega kapitlja 1493–1993*, Novo mesto 1993

DOLINAR 2002

– FRANCE MARTIN DOLINAR, *Ober(n)burg (Gornji Grad)*, v: FAUST/KRASSNIG 2002, str. 9–37

DOPSCH 1910

– ALFONS DOPSCH, *Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter* (= *Österreichische Urbare* I, 2), Wien & Leipzig 1910

DOPSCH 1983, 1–3

– *Geschichte Salzburgs: Stadt und Land, I: Vorgeschichte, Altertum, Mittelalter* (ur. Heinz Dopsch), 3 zvezki (druga izdaja), Salzburg 1983

DOPSCH 1983A

– HEINZ DOPSCH, *Salzburg und Aquileia*, v: FORNASIR 1983, str. 509–545

DOPSCH 1986, 1997

– HEINZ DOPSCH, *Zur Missionstätigkeit des Patriarchates Aquileia in Kärnten*, v: *Symposium Zur Geschichte von Millstatt und Kärnten 1986*, Millstatt 1986, str. 52–76 (ponatis v: NIKOLASCH 1997, str. 11–29)

DOPSCH 1991

- HEINZ DOPSCH, Die Gründer kamen vom Rhein: Die Spanheimer als Stifter von St. Paul, v: HÖDL 1991, str. 43–67

DOPSCH 2002

- HEINZ DOPSCH, Zwischen Salzburg, Byzanz und Rom: Zur Missionierung Pannoniens im 9. Jahrhundert, v: *Christentum in Pannonien im ersten Jahrtausend* (ur. Robert Müller), Zalaegerszeg 2002, str. 267–294

DOPSCH 2004

- HEINZ DOPSCH, Salzburg zur Zeit Erzbischof Arns, v: NIEDERKORN-BRUCK/SCHARER 2004, str. 27–55

DORN 1917

- JOHANN DORN, Beiträge zur Patrozinienforschung, v: *Archiv für Kulturgeschichte* XIII (1917), str 9–49, 220–255

DURISSINI 1998

- DANIELA DURISSINI, *Diario di un viaggiatore del 1600 in Istria e Carniola*, Monfalcone 1998

EAG 2005, 2008

- Evidentiranje arhivskega gradiva, ki je izven države ter zadeva Slovenijo in Slovence, v: *Arhiv Republike Slovenije, Obvestila* XXII/2 (2006, v letu 2005); XXV/1 (2009, v letu 2008).

EBNER 1958

- HERWIG EBNER, Steirische Burg- und Schloßkapellen und ihre Patrozinien, v: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* IL (1958), str. 67–82

EBNER & C 1988

- *Forschungen zur Landes- und Kirchengeschichte: Festschrift Helmut J. Mezler-Andelberg zum 65. Geburtstag* (ur. Herwig Ebner in drugi), Graz 1988

EICHERT 2010

- STEFAN EICHERT, Grabelsdorf – *villa Gabrielis*: Betrachtungen zur Entwicklung einer Siedlung vom 7. bis ins 11. Jahrhundert, v: *Carinthia* I CC (2010), str. 105–132

EICHERT 2012

- STEFAN EICHERT, *Frühmittelalterliche Strukturen im Ostalpenraum: Studien zur Geschichte und Archäologie Karantaniens* (= Aus Forschung und Kunst 39), Klagenfurt 2012

Erläuterungen 1, 2, 3

- *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, II: Die Kirchen- und Grafschaftskarte, 8: Kärnten, 1: Kärnten südlich der Drau* (Walter Fresacher), Klagenfurt 2/1966; 2: *Ost- und Mittelkärnten nördlich der Drau* (Walter Fresacher, Gotbert Moro, Jakob Obersteiner, Richard Wanner †, Hermann Wiesner), Klagenfurt 1958; 3: *Oberkärnten nördlich der Drau* (Gotbert Motro), Klagenfurt 1955

ERNST 1991

- AUGUST ERNST, *Geschichte des Burgenlandes*, Wien 1991

EBNER 1958

- HERWIG EBNER, Steirische Burg- und Schloßkapellen und ihre Patrozinien, v: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* XLIX (1958), str. 67–82

EWIG 1960A

- EUGEN EWIG, Die Kathedralpatrozinien im römischen und fränkischen Gallien, v: *Historisches Jahrbuch* LXXIX (1960), str. 1–61

EWIG 1960B

- EUGEN EWIG, Der Petrus- und Apostelkult im spätrömischen und fränkischen Gallien, v: *Zeitschrift für Kirchengeschichte* LXXI (1960), str. 215–251

EWIG 1961

- EUGEN EWIG, Le culte de Saint Martin à l'époque Franque, v: *Revue d'histoire de l'église de France* XLVII (1961), str. 1–18

EWIG 1962

- EUGEN EWIG, Der Martinskult im Frühmittelalter, v: *Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte* XIV (1962), str. 11–30

FASTLINGER 1897

- MAX FASTLINGER, Die Kirchenpatrozinien in ihrer Bedeutung für Altbayerns ältestes Kirchenwesen: Eine kulturgeschichtliche Skizze, v: *Oberbayerisches Archiv für vaterländische Geschichte* L (1897), str. 339–440

FAUST/KRASSNIG 2000, 2001, 2002

- *Die benediktinischen Mönchs- und Nonnenklöster in Österreich und Südtirol* (= Germania Benedictina III; ur. Ulrich Faust OSB in Waltraud Krassnig), 3 zvezki, München 2000–2002

FEINE 1950

- HANS ERICH FEINE, Ursprung, Wesen und Bedeutung des Eigenkirchentums, v: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* LVIII (1950), str. 195–208

FEJÉR 1846

- GEORGIUS FEJÉR, *Religionis et Ecclesiae Christianae apud Hungaros Initia*, Buda 1846

FELICETTI 1872, 1873

- MOR. FELICETTI v. LIEBENFELS, Steiermark im Zeitraum vom achten bis zwölften Jahrhundert, v: *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen* IX (1872), str. 3–82; X (1873), str. 24–128

FICHTENAU 1963

- HEINRICH VON FICHTENAU, Die Urkunden Herzog Tassilo III. und der »Stiftbrief« von Kremsmünster, v: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* LXXI (1963), str. 1–32

FICHTENAU 1981

- HEINRICH VON FICHTENAU, Wald und Waldnutzung im 10. Jahrhundert, v: *Siedlung, Macht und Wirtschaft: Festschrift Fritz Posch zum 70. Geburtstag* (ur. Gerhard Pferschy), Graz 1981, str. 13–21

FIDLER 1786

- P. MARIAN (ANDREAS FIDLER), *Austria Sacra: Oesterreichische Hierarchie und Monasteriologie. Geschichte der ganzen österreichischen Klerissey beyderley Geschlechtern*, IV Th., VI Bd. (=VII), Wien 1786

FLACHENECKER 1999

- HELMUT FLACHENECKER, Patrozinienforschung im Deutschland, v: *Concilium medii aevi* II (1999), str. 145–163

FORNASIR 1983

- *Friuli dagli Ottoni agli Hohenstaufen: Atti del Convegno Internazionale di Studio* (ur. Giuseppe Formasir), Udine 1983

FRÄSS-EHRFELD 1984

– CLAUDIA FRÄSS-EHRFELD, *Geschichte Kärntens, Bd. I: Das Mittelalter*, Klagenfurt 1984

FRESACHER 1959

– WALTER FRESACHER, Die ältesten Kirchen im Lavanttal, v: *Carinthia I CXLIX* (1959), str. 476–491

FRESACHER 1960

– WALTER FRESACHER, St. Jakob in Villach: Rechtsgeschichte der Stadtpfarre, v: *900 Jahre Villach: Neue Beiträge zur Stadtgeschichte* (ur. Wilhem Neumann), Villach 1960, str. 315–347

FRESACHER 1966

– WALTHER FRESACHER, Die Zehente der Kirche und des Pfarrhofes St. Martin im einstigen Hofe Villach, v: *Neues aus Alt-Villach III* (1966), str. 51–63

FUJS 2008

– METKA FUJS, Kratek pregled zgodovine Sobote, v: *Zbornik Soboškega muzeja XI–XII* (2008), str. 171–192

FUXHOFFER 1869

– DAMIAN FUXHOFFER, *Monasteriologiae Regni Hungariae Libri Duo*, 2 zvezka, Vindobonae & Strigonii 1869

GABERŠČEK 2005

– SILVESTER GABERŠČEK, *Župnija Marijinega vnebovzetja Tolmin*, Ljubljana 2005

GABRIELLI 1993

– ALBERINO GABRIELLI, *Comunità e chiese nella diocesi di Adria-Rovigo*, Roma 1993

GÄNSER 1992, 1994

– GERALD GÄNSER, Die Mark als Weg zur Macht am Beispiel der »Eppensteiner«, v: *Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark LXXXIII* (1992), str. 83–125, in LXXXV (1994), str. 73–122

GINHART 1969

– KARL GINHART, Waren die Kirche auf der Flattnitz und die Karner von Tigring und Maria Saal je »Taufkirchen«?, v: *Carinthia I CLIX* (1969), str. 17–56

GLADISS/GAWLIK 1941, 1959, 1978

– DIETRICH VON GLADISS, ALFRED GAWLIK, *Die Urkunden Heinrichs IV.* (= Monumenta Germaniae Historica Diplomata: Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, 6), Teil 1, Berlin 1941; Teil 2, Weimar ²1959; Teil 3, Hannover 1978

GLASER 1993

– FRANZ GLASER, Eine Marmorinschrift aus der Zeit Karls des Großen in Millstatt, v: *Carinthia I CLXXXIII* (1993), str. 303–318

GLASER 1997

– FRANZ GLASER, Domicianus dux: Eine historische Persönlichkeit in Millstatt zur Zeit Karls des Großen, v: NIKOLASCH 1997, str. 137–149

GLASER 2003

– FRANZ GLASER, Beispiele frühchristlicher Kirchen an der Donau und an der Drau, v: SENNHAUSER 2003, 2, str. 623–636

GÖTH 1854, 1855, 1857, 1858, 1859, 1860[1861], 1861, 1863, 1864, 1866

– GEORG GÖTH, Urkunden-Regesten für die Geschichte von Steiermark vom Jahre 1252 bis zum Jahre 1580, v: *Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark V* (1854), str. 231–240; VI (1855), str. 248–272; VII (1857), str. 242–268; VIII (1858), str. 171–

- 196; IX (1859), str. 283–304; X (1860[1861]), str. 314–336; XI (1861), str. 249–269; XII (1863), str. 227–248; XIII (1864), str. 198–212; XIV (1866), str. 188–208
- GÖTH 1862
- GEORG GÖTH, Urkunden und Urkunden-Regesten zur Geschichte Krains im Mittelalter, v: *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain XVII* (1862), str. 45–55
- GORNIK 1990
- FRANC GORNIK, *Zgodovina blejske župnije*, Celje 1990
- GOTTLÖB 1963
- THEODOR GOTTLÖB, *Der abendländische Chorepiskopat* (= Kanonische Studien und Texte 1), Bonn 1928
- GRAFENAUER 1957
- IVAN GRAFENAUER, Die Reichweite der Urfparre Maria Gail im Süden, v: *Carinthia I CXLVII* (1957), str. 261–274.
- GRAFENAUER 1958
- IVAN GRAFENAUER, Celovski rokopis iz Rateč, podružnice beljaške prafare pri Mariji na Zilji, v: *Razprave Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede III/1*, Ljubljana 1958
- GRAFENAUER 1965
- BOGO GRAFENAUER, *Zgodovina slovenskega naroda*, 2, druga izdaja, Ljubljana 1965
- GRAFENAUER 1970
- BOGO GRAFENAUER, Ptuj v srednjem veku, v: *Zgodovinski časopis XXIV* (1970), str. 157–175
- GRAFENAUER 1988
- Pavel Diakon (*Paulus Diaconus*), *Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum)* (prevedli Fran Bradač, Bogo Grafenauer in Kajetan Gantar; opombe Bogo Grafenauer in Kajetan Gantar, spremna besedila Bogo Grafenauer), Maribor 1988
- GRANDA 1996
- STANE GRANDA, Srednjeveški trg Kronovo, v: *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp), Ljubljana 1996, str. 323–330
- GRDINA 1997
- IGOR GRDINA, O Brižinskih spomenikih in okoli njih ali »To ni samo naključje!«, v: *Zgodovinski časopis LI* (1997), str. 121–124
- GREBENC 1973
- JOŽE M. GREBENC, *Gospodarska ustanovitev Stične ali njena dotacija leta 1135*, Samostan Stična 1973
- GRUDEN 1901
- JOSIP GRUDEN, Najstarejši cerkveni patroni na Slovenskem, v: *Voditelj v bogoslovnih vedah IV* (1901), str. 59–73
- GRUDEN 1907
- JOSIP GRUDEN, Doneski z zgodovini protestantizma na Slovenskem, v: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XVII* (1907), str. 1–15, 53–65, 120–140
- GRUDEN 1908
- JOSIP GRUDEN, *Cerkvene razmere med Slovenci v petnajstem stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije*, Ljubljana 1908

HÄRTEL 1984

- REINHARD HÄRTEL, Die Urkunden des Patriarchen Poppo für das Nonnenkloster S. Maria und für das Kapitel zu Aquileia, v: *Römische historische Mitteilungen* XXVI (1984), str. 106–180

HÄRTEL 1991

- REINHARD HÄRTEL, 900 Jahre Pfarre Maria Gail?, v: *Carinthia I* CLXXXI (1991), str. 207–244

HÄRTEL 2002

- REINHARD HÄRTEL, Görz und die Görzer im Hochmittelalter, v: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* CX (2002), 1–2, str. 1–66

HÄRTEL 2003

- REINHARD HÄRTEL, Die Rosazzer Quellen und die Grafen von Görz, v: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* CXI (2003), 1–2, str. 44–103

HÄRTEL 2005

- REINHARD HÄRTEL, *Die älteren Urkunden des Klosters S. Maria zu Aquileia (1036–1250)* (= Publikationen des Historischen Instituts beim österreichischen Kulturforum in Rom II/6/2), Wien 2005

HÄRTEL 2009

- REINHARD HÄRTEL, Documenti rosacensi del Duecento a Lubiana, v: *Studi in onore di Cesare Scalco* (ur. Laura Pani), Udine 2009, str. 311–333

HARTMANN/DOPSCH 1988

- WILFRIED HARTMANN, HEINZ DOPSCH, Bistümer, Synoden und Metropolitanverfassung, v: *Die Bajuwaren: Von Severin bis Tassilo 488–788*, katalog razstave Rosenheim/ Bayern in Mattsee/Salzburg 1988, str. 318–326

HATHEYER 1950

- FRANZ HATHEYER, Die Pfarrpatrozinien der Diözesen Österreichs, v: *Zeitschrift für katholische Theologie* LXXII (1950), str. 213–222

HAUPTMANN 1929, 1999

- LJUDMIL HAUPTMANN, Krain: A. Entstehung und Entwicklung Krains, v: *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer*, I/IV, II, Wien 1929, str. 315–453; citirano tudi po slovenski izdaji: *Nastanek in razvoj Kranjske*, Ljubljana 1999

HAUPTMANN 1935

- LJUDMIL HAUPTMANN, Grofovi Višnjegorski, v: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 250 (Razred filologiĉko-historiĉki i filozofičko-juridiĉki, knj. 112), Zagreb 1935, str. 215–239

HAUSMANN 1969

- FRIEDRICH HAUSMANN, *Die Urkunden Konrads III. und seiner Sohnes Heinrich* (= Monumenta Germaniae Historica. Diplomata: Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, 9), Wien & Köln & Graz 1969

HAUTHALER 1882

- WILLIBALD HAUTHALER, Die Salzburgischen Traditions-codices des X. und XI. Jahrhunderts I, v: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* III (1882), str. 61–95

HAUTHALER 1886/87

- WILLIBALD HAUTHALER, *Libellus decimationis de anno 1285. Beitrag zur kirchlichen Topographie von Steiermark im 13. Jahrh.* (= Ausweis des fürsterzbischöflichen Collegium Borromaeum zu Salzburg 38), Salzburg 1886–1887

HAUTHALER 1887

- WILLIBALD HAUTHALER, Aus den vatikanischen Registern: Eine Auswahl von Urkunden und Regesten, vornehmlich zur Geschichte der Erzbischöfe von Salzburg bis zum Jahre 1280, v: *Archiv für österreichische Geschichte* LXXI (1887), str. 211–296

HEFELE 1877, 1860

- CARL JOSEPH (VON) HEFELE, *Conciliengeschichte*, zv. 3, Freiburg i. Br. ²1877; zv. 4, Freiburg i. Br. 1860

HEGEL 1866

- *Die Chroniken der schwäbischen Städte: Augsburg*, Bd. II (= Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert, Bd. V, objavil Carl von Hegel), Leipzig 1866

HEIMB 1764

- THEOPHIL HEIMB, *Notitia Historica de Ortu et Progressu Abbatiae Sacri Ordinis Cisterciensis B. M. V. ad S. Gotthardi dictae*, Viennae 1764

HERBERS/BAUER 2003

- *Der Jakobuskult in Ostmitteleuropa* (ur. Klaus Herbers in Dieter R. Bauer), Tübingen 2003

HERGEMÖLLER 2011

- BERND-ULRICH HERGEMÖLLER, *Promptuarium ecclesiasticum medii aevi*, Frankfurt am Main &c 2011

HILLER 1930

- FRIEDRICH HILLER, *Die Kirchenpatrozinien des Erzbistums Bamberg*, Bamberg 1931

HINSCHIUS 1878, 1883

- PAUL HINSCHIUS, *System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, 2, Berlin 1878; 3, Berlin 1883

HITZINGER 1854A

- PETER HITZINGER, Zur Geschichte der Pfarren Krains, v: *Mittheilungen des historischen Vereines für das Herzogthum Krain* IX (1854), str. 89–90

HITZINGER 1854B

- PETER HITZINGER, Diplomatarium Carniolicum, v: *Mittheilungen des historischen Vereines für das Herzogthum Krain* IX (1854), str. 90–92

HITZINGER 1854C

- PETER HITZINGER, Die kirchliche Einteilung Krains seit der ersten Einführung des Christenthums bis zur Gegenwart, v: *Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain* (ur. Vinzenz Klun), Heft II–III, Laibach 1854, str. 76–119

HITZINGER 1865

- PETER HITZINGER, Auszug aus dem Schriftenregister der Stadt Stein, v: *Mittheilungen des historischen Vereines für das Herzogthum Krain* XX (1865), str. 109–111

HÖDL 1991

- *Schatzhaus Kärntens. Landesausstellung St. Paul 1991: 900 Jahre Benediktinerstift, II. Beiträge* (ur. Günther Hödl), Klagenfurt 1991

HÖFER 1992

- RUDOLF KARL HÖFER, *Die landesfürstliche Visitation der Pfarren und Klöster in der Steiermark in den Jahren 1544/1545: Edition der Texte und Darstellung zu Nachrichten über das kirchliche Leben* (= Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark XIV), Graz 1992

HÖFLER 1839

– CONSTANTIN HÖFLER, *Die deutschen Päpste*, 2, Regensburg 1839

HÖFLER 1982

– JANEZ HÖFLER, *Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in Slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja* (= Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Viri za zgodovino Slovencev 6), Ljubljana 1982

HÖFLER 1984

– JANEZ HÖFLER, O umetnostnih spomenikih srednjega veka v Blejskem kotu, v: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* XXXII (1984), str. 130–142

HÖFLER 1986

– JANEZ HÖFLER, *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem: prolegomena h historični topografiji predjožefinskih župnij*, Ljubljana 1986

HÖFLER 1988A

– JANEZ HÖFLER, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Pražupniji Radovljica in Kranj, v: *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 10, Ljubljana 1988, str. 201–251

HÖFLER 1988B

– JANEZ HÖFLER, Ob novih odkritjih srednjeveških fresk v mestni župnijski cerkvi sv. Jurija v Ptujju, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* LIX (n.v. XXIV) (1988), str. 31–43, 46–47

HÖFLER 1992

– JANEZ HÖFLER, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Pražupnija Mengeš, v: *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 14, Ljubljana 1992, str. 80–119

HÖFLER 1995

– *Gotika v Sloveniji*, katalog razstave Ljubljana, Narodna galerija, 1995 (ur. Janez Höfler), Ljubljana 1995

HÖFLER 1998

– JANEZ HÖFLER, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Pražupniji Stara Loka in Šentpeter pri Ljubljani, v: *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 20, Ljubljana 1998, str. 305–368

HÖFLER 1999

– JANEZ HÖFLER, Fara sv. Petra v Komendi pred jožefinskimi reformami, v: *Glavarjev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje 1999, str. 27–34

HÖFLER 2001

– JANEZ HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji, III: Okolica Ljubljane z Notranjsko, Dolenjsko in Belo krajino*, Ljubljana 2001

HÖFLER 2002

– JANEZ HÖFLER, *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Primorska: Oglejski patrarhat /Goriška nadškofija, Tržaška škofija*, Nova Gorica 2001

HÖFLER 2004A

– JANEZ HÖFLER, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Pražupnija Cerknica, v: *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 26, Ljubljana 2004, str. 125–191

HÖFLER 2004B

– JANEZ HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji, IV: Vzhodna Slovenija*, Ljubljana 2004

HÖFLER 2005

– JANEZ HÖFLER, Listina iz leta 1074, v: *Več kot tisoč let: Kronika župnije sv. Jurija Stara Loka* (ur. Alojzij Pavel Florjančič), Stara Loka & Ljubljana 2005, str. 26–30

HÖFLER 2007

– JANEZ HÖFLER, Nastanek župnije Šmarje, v: MÜLLER 2007, str. 111–116

HÖFLER 2011

– JANEZ HÖFLER, Ustanovitev cerkve v luči zgodovinskih virov, v: *Marija zavetnica na Ptujski Gori: Zgodovina in umetnostna zapuščina romarske cerkve* (ur. Janez Höfler), Maribor 2011, str. 47–71

HÖFLER 2011/2012

– JANEZ HÖFLER, Pražupnija v Ozeljanu? Nekaj popravkov in dopolnil k zgodovini župnij na Goriškem v srednjem veku, v: *Goriški letnik XXXV* (2011), str. 55–74

HÖFLER 2015

– JANEZ HÖFLER, *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Kranjska* (elektronski vir), Ljubljana 2015

HÖFLER 2016

– JANEZ HÖFLER, Lastniške cerkve zgodnjega srednjega veka na Gorenjskem in njihovo zgodovinsko ozadje, v: *Varstvo spomenikov* (pripravljeno za objavo)

HÖFLER/BALAŽIC 1992

– JANEZ HÖFLER, JANEZ BALAŽIC, *Johannes Aquila*, Murska Sobota 1992

HOHENAUER 1850

– FRANZ LORENZ HOHENAUER, *Kurze Kirchengeschichte von Kärnthen*, Klagenfurt 1850

HOLST 1980

– NIELS VON HOLST, Zu den Jakobs- und Nikolauspatrozinien im Italien der Stauferzeit, v: *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz XXIV* (1980), str. 357–361

HOOPS 2004

– *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* (osn. Johannes Hoops, ur. Heinrich Beck in drugi), druga izdaja, zv. 27, Berlin 2004

HORTIS 1876/77, 1877/78

– ATTILIO HORTIS, Documenti risguardanti la storia di Trieste e dei Walsee, v: *Archeografo triestino* N.S. IV (1876–1877), str. 53–81, 150–200, 255–289, 375–388; *Archeografo triestino* N.S. V (1877–1878), str. 81–112, 170–196

HOZJAN 1997

– ANDREJ HOZJAN, Oris fevdalno-posestnih razmer na območju Prekmurja ter do reke Rabe med 12. in 18. stoletjem, v: BALAŽIC/KERMAN 1997, str. 55–62

HRG 1977

– METOD HRG, Ubikacija nekih župa zagrebačke biskupije iz XIV. stoljeća, v: *Croatica Cristiana periodica* I, 1 (1977), str. 47–61

HÜBNER 1905

– KARL HÜBNER, Die Archidiakonatsenteilung in der ehemaligen Diözese Salzburg, v: *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde XLV* (1905), str. 41–79

HUTER 1962

– FRANZ HUTER, Kloster Innichen und die Besiedlung Tirols, v: *Stifte und Klöster* (= Jahrbuch des Südtiroler Kulturinstituts II), Bozen 1962, str. 11–32

JAFFÉ 1851

- PHILIPPUS JAFFÉ, *Regesta Pontificum Romanorum: ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII*, Berlin 1851

JAFFÉ 1873

- *Bibliotheca Rerum Germanicarum, 6: Monumenta Alcuiniana* (ur. Philipp Jaffé, izd. Wilhelm Wattenbach in Ernst Dümmler), Berlin 1873

JAKSCH 1885

- AUGUST VON JAKSCH, Ein Schematismus der Erzdiözese Unterkärnten vom Jahre 1519, v: *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* XV (1885), str. 45–64

JELLOUSCHEK 1854

- ANTON JELLOUSCHEK, Bericht des Laibacher Bischofes Thomas Chrön an den Papst Paul V. ... ddo. Graz am 25. August 1616, v: *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain* IX (1854), str. 62–64, 69–71

JOHNSON 2005

- RICHARD F. JOHNSON, *Saint Michael Archangel in Medieval English Legend*, Woodbridge 2005

JOPPI 1878

- VINCENZO JOPPI, *Nuovi documenti sull'Istria*, Udine 1878

JOPPI 1885–1892, 1994

- VINCENZO JOPPI, Documenti goriziani del secolo XII e XIII, v: *Archeografo triestino* N.S. XI (1885), str. 377–405; *Archeografo triestino* N.S. XII (1886), str. 1–89; Documenti goriziani del secolo XIV, v: *Archeografo triestino* N.S. XII (1886), str. 277–310; *Archeografo triestino* N.S. XIII (1887), str. 47–99, 380–410; *Archeografo triestino* N.S. XIV (1888), str. 21–60, 265–297; *Archeografo triestino* N.S. XV (1889[1890]), str. 53–90, 417–453; *Archeografo triestino* N.S. XVI (1890), str. 5–54, 345–376; *Archeografo triestino* N.S. XVII (1891), str. 5–41, 293–324; Documenti goriziani del secolo XV, v: *Archeografo triestino* N.S. XVIII (1892), str. 5–36, 291–311; Appendice ai documenti doriziani, v: *Archeografo triestino* N.S. XIX (1894), str. 261–286

KAHL 2002

- HANS-DIETRICH KAHL, *Der Staat der Karantanen: Fakten, Thesen und Fragen zu einer frühen slawischen Machtbildung im Ostalpenraum (7.–9. Jh.)*, Ljubljana 2002

KAKUCZ 2003

- LAJOS KAKUCS, Der mittelalterliche Jakobs kult in Ungarn, v: HERBERS/BAUER 2003, str. 287–352

KANDLER 1847

- PIETRO KANDLER, *Pel fausto ingresso di Monsignore Illustrissimo e Reverendissimo D. Bartolomeo Legat vescovo di Trieste e Capodistria*, Trieste 1847

KANDLER 1855

- PETRO KANDLER, *Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale*, Trieste 1855

KARPF 1989

- KURT KARPf, Das Kloster Molzbichl – ein Missionszentrum des 8. Jahrhunderts in Karantanien, v: *Carinthia I* CLXXIX (1989), str. 125–140

KARPF/MEYER 1996

- KURT KARPf, THERESE MEYER, Eigenkirchenwesen in Oberkärnten, v: *Archäologie Österreichs. Sonderausgabe 7* (ur. Alexandra Krenn-Leeb), Wien 1996, str. 77–84

KARPF/VETTERLING 2006

- KURT KARPF, KLAUS VETTERLING, Archäologische Untersuchungen am Unteren Kirchenplatz und in der Stadtpfarrkirche St. Jakob, v: *Neues aus Alt-Villach* XLIII (2006), str. 7–42

KARPF 2003

- KURT KARPF, Frühe Eigenkirchen im Südostalpenraum und ihr historisches Umfeld, v: SENNHAUSER 2003, 2, str. 881–898

KATONA 1780

- STEPHANUS KATONA, *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae*, zv. III, Pestini 1780

KEBE 1996

- JANEZ KEBE, *Loška dolina z Babnim Poljem: Zgodovina župnij Stari trg pri Ložu in Babno Polje*, Ljubljana 1996

KEHR 1899

- PAUL KEHR, Papsturkunden in Friaul. Bericht über die Forschungen L. Schiaparellis, v: *Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-historische Klasse* III (1899), str. 251–282

KEHR 1934

- PAUL KEHR, *Die Urkunden der deutschen Karolinger I: Die Urkunden Ludwigs des Deutschen, Karlmanns und Ludwigs des Jüngeren* (= Monumenta Germaniae Historica, Diplomata Regum Germaniae ex Stirpe Karolinorum I), Berlin 1934

KEHR 1940

- PAUL KEHR, *Die Urkunden der deutschen Karolinger III: Die Urkunden Arnolfs* (= Monumenta Germaniae Historica, Diplomata Regum Germaniae ex Stirpe Karolinorum III), Berlin 1940

KEKEZ 2013

- HRVOJE KEKEZ, Na meji cesarstva: Zgodovinske spremembe v širšem prostoru Gorjancev in Samoborskega hribovja od 12. do začetka 15. stletja, v: SVOLJŠAK/SERUČNIK/KOČEVAR 2013, str. 83–110

KERCSELICH 1770

- BALTHASAR ADAM KERCSELICH, *Historiarum Cathedralis Ecclesiae Zagrabienis Partis Primae Tomus I*, Zagrabiae 1770

KEREC 2001

- DARJA KEREC, Problematika virov in literature o rodbini Szécsi, v: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* LXIX (2001), str. 185–194

KEREC 2005

- DARJA KEREC, *Szécsiji, Gornja Lendava in Sobota od 13. stoletja do bitke pri Mohaču* (doktorska disertacija, razmnoženo kot tipkopis), Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana 2005

KERMAN 1997A

- BRANKO KERMAN, Zlata doba slovanstva v Spodnji Panoniji: Arheologija zgodnjega srednjega veka v Prekmurju, v: BALAŽIC/KERMAN 1997, str. 37–44

KERMAN 1997B

- BRANKO KERMAN, Srednji in novi vek v Prekmurju v luči arheoloških najdb, v: BALAŽIC/KERMAN 1997, str. 45–55

KLAAR 1966

- KARL ENGELHARDT KLAAR, *Die Herrschaft der Eppensteiner in Kärnten* (= Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 61), Klagenfurt 1966

KLEBEL 1925, 1926, 1927, 1928

- ERNST KLEBEL, Zur Geschichte der Pfarren und Kirchen Kärntens, v: *Carinthia I CXV* (1925), str. 1–47; *Carinthia I CXVI* (1926), str. 1–63; *Carinthia I CXVII* (1927), str. 81–144; *Carinthia I CXVIII* (1928), Beiheft, str. 1–44 (citirano po skupnem fotostatičnem ponatisu s tem naslovom, Klagenfurt 1979)

KLEBEL 1930

- ERNST KLEBEL, Die Kirchenverfassung des Mittelalters in Kärnten und ihre Beziehungen zu Bayern und Slawen, v: *Carinthia I CXX* (1930), str. 77–98

KLEBEL 1938

- ERNST KLEBEL, Zehente und Zehentprobleme im bayrisch-österreichischen Rechtsgebiet, v: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung XXVII* (1938), str. 234–261

KNIFIC 1998

- TIMOTEJ KNIFIC, Dati materiali sul cristianesimo nel territorio della Slovenia tra l'VIII e il X secolo, v: *XII centenario del Concilio di Cividale (796–1996): Convegno storico-teologico. Atti*, Udine 1998, str. 191–202 (= dodatek k BRATOŽ 1998)

KNIFIC 2002

- TIMOTEJ KNIFIC, Na stičišču dveh svetov: Arheološki podatki o Goriški v zgodnjem srednjem veku, v: *Goriški letnik XXIX* (2002), str. 5–30

KNIFIC 2009/2010

- TIMOTEJ KNIFIC, Kanal ob Soči pred tisoč leti, v: *Goriški letnik XXXIII/XXXIV* (2009/2010) (= Marušičev zbornik), zv. 1, str. 181–193

KOBLAR 1884

- ANTON KOBLAR, *Zgodovina Sorške in Preške fare*, Ljubljana 1884

KOBLAR 1891, 1892, 1893, 1894

- ANTON KOBLAR, Drobthinice iz furlanskih arhivov, v: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko I* (1891); *II* (1892); *III* (1893); *IV* (1894), v nadaljevanjih

KOBLAR 1895

- ANTON KOBLAR, Kranjske cerkvene dragocenosti l. 1526, v: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko V* (1895), str. 20–33, 77–83, 116–118, 143–153, 195–205, 237–259

KOBLAR 1896

- ANTON KOBLAR, Regesti farnega arhiva v Kamniku, v: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko VI* (1896), str. 130–147, 174–187

KOBLAR 1900

- ANTON KOBLAR, Paberki iz arhiva cistercijanskega samostana v Dunajskem Novem mestu, v: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko X* (1900), str. 119–127

KOLLER 1960

- HEINRICH KOLLER, Der östliche Salzburger Besitz im Jahre 860, v: *Burgenländische Heimatblätter XXII* (1960), str. 84–106

KOMAC 2006

- ANDREJ KOMAC, *Od mejne grofije do dežele: Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*, Ljubljana 2006

KOMATAR 1900

- FRANZ KOMATAR, Ein Copialbuch des Klosters Freudenthal, v: *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* XIII (1900), str. 33–69

KOMATAR 1904

- FRANZ KOMATAR, Archivinventare, v: *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* XVII (1904), str. 34–50

KOMATAR 1905, 1906, 1907, 1910

- FRANZ KOMATAR, Das Schlossarchiv in Auersperg, v: *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* XVIII (1905), str. 108–144, 145–187; XIX (1906), str. 37–58, 99–140; XX (1907), str. 161–245; *Carniola: Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, n.v. I (1910), str. 20–34, 118–135, 226–243

KOROPEC 1976

- JOŽE KOROPEC, Laško gospostvo v srednjem veku, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XLVII (n.v. XII) (1976), str. 244–275

KOROPEC 1978

- JOŽE KOROPEC, Hoče do srede 17. stoletje, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XLIX (n.v. XIV) (1978), str. 187–203

KOROPEC 1980A

- JOŽE KOROPEC, Poljskavska zemljiška gospostva, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* LI (n.v. XVI) (1980), str. 7–70

KOROPEC 1980B

- JOŽE KOROPEC, Zbelovo, Studenice: Pogled do srede 17. stoletja, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* LI (n.v. XVI) (1980), str. 239–283

KOROPEC 1972

- JOŽE KOROPEC, *Zemljiške gosposčine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja*, Maribor 1972

KOROPEC 1988

- JOŽE KOROPEC, Svečinski svet do leta 1600, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* LIX (n.v. XXIV) (1988), str. 75–92

KOROPEC 1993

- JOŽE KOROPEC, Obdravsko Selniško v srednjem veku, v: *Selnica ob Dravi: Zbornik ob 900-letnici kraja*, Selnica ob Dravi 1993, str. 44–66

KOROŠEC 1979

- PAOLA KOROŠEC, *Zgodnjerednjevska arheološka slika karantanskih Slovanov*, 2 zvezka, Ljubljana 1979

KOS 1902

- FRANC KOS, Iz arhiva grofa Sig. Attemsa v Podgori, v: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* XII (1902), str. 57–84, 97–131, 137–176

KOS 1920

- FRANC KOS, Zgodovinske drobtinice iz Goriške, v: *Čas* XIV (1920), str. 107–114

KOS 1930

- MILKO KOS, K postanku slovenske zapadne meje, v: *Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani* V/VI (1930), str. 336–375

KOS 1936

- MILKO KOS, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (= Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 11, Historični odsek 3), Ljubljana 1936

Kos 1937/39

– MILKO KOS, Iz metliškega mestnega arhiva, v: *Etnolog* X–XI (1937–1939), str. 25–49

Kos 1940

– MILKO KOS, Salzburško posestvo Cesta na Kranjskem, v: *Glasnik muzejskega društva* XXI (1940), str. 66–73

Kos 1948, 1954

– MILKO KOS, *Urbarji slovenskega Primorja, prvi del* (= Viri za zgodovino Slovencev knj. II: Srednjeveški urbarji za Slovenijo, zvezek drugi), Ljubljana 1948; *Urbarji slovenskega Primorja, drugi del* (= Viri za zgodovino Slovencev knj. III: Srednjeveški urbarji za Slovenijo, zvezek tretji), Ljubljana 1954

Kos 1955A

– MILKO KOS, *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*, Ljubljana 1955

Kos 1955B

– MILKO KOS, *Srednjeveška Ljubljana: Topografski opis mesta in okolice*, Ljubljana 1955

Kos 1956

– MILKO KOS, O imenih nekaterih krajev v Slovenskem Primorju, v: *Zbornik primorske založbe Lipa*, Koper 1956, str. 7–26

Kos 1965/66

– MILKO KOS, Doneski k historični topografiji Kranjske v srednjem veku, v: *Zgodovinski časopis* XIX–XX (1965/1966) (= Zwitterjev zbornik), str. 139–147

Kos 1987

– DUŠAN KOS, *Bela krajina v poznem srednjem veku*, Ljubljana 1987

Kos 1984

– DUŠAN KOS, Posest ljubljanske komende nemškega viteškega reda, v: *Zgodovinski časopis* XXXVIII (1984), str. 271–290

Kos 1994

– DUŠAN KOS, *Med gradom in mestom: odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*, Ljubljana 1994

Kos 1996

– DUŠAN KOS, *Celjska knjiga listin, I: Listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341*, Ljubljana & Celje 1996

Kos 2003

– DUŠAN KOS, *Blesk zlate krone: gospodje Svibenski – kratka zgodovina plemenitih nasilnikov*, Ljubljana 2003

Kos 2005

– DUŠAN KOS, *Vitez in grad: vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*, Ljubljana 2005

Kos/ŽONTAR 1939

– MILKO KOS, JOSIP ŽONTAR, Neznana listina o gorenjskih lastniških cerkvicah 12. stoletja, v: *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* XXX (1939), str. 236–243

Kosi 1995

– MIHA KOSI, *Templarji na Slovenskem: Prispevek k reševanju nekaterih uprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele krajine in Ljubljane*, Ljubljana 1995

Kosi 2002

– MIHA KOSI, ... quae terram nostram et Regnum Hungarie dividit (Razvoj meje cesarstva na Dolenjskem v srednjem veku), v: *Zgodovinski časopis* LVI (2002), str. 43–93

KOSI 2005, 2010

- MIHA KOSI, Predurbane ali zgodnjeurbane naselbine? (Civitas Pettouia, Carnium/Creina in druga centralna naselja neagrarnega značaja v zgodnjem srednjem veku), v: *Zgodovinski časopis* LIX (2005), str. 269–332, in *Zgodovinski časopis* LXIV (2010), str. 8–44

KOSI 2007

- MIHA KOSI, Marginalije h knjigi Vitez in grad, v: *Zgodovinski časopis* LXI (2007), str. 201–217

KOSI 2008A

- MIHA KOSI, Začetki mesta Slovenj Gradec: prispevek k nastanku mest na jugovzhodnem Koroškem v srednjem veku, v: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* LVI (2008), str. 131–164

KOSI 2008B

- MIHA KOSI, »Onstran gore, tostran Ogrske« (Bela krajina v poznem srednjem veku), v: WEISS 2008, str. 119–157

KOSI 2009

- MIHA KOSI, *Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem*, Ljubljana 2009

KOŠIČ 1914

- JOŽEF KOŠIČ, Starine železnih in salajskih Slovenov (Fragment iz zgodovine ogrskih Slovencev). Objavil in opombe pridejal dr. Josip Gruden, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XI (1914), str. 93–154

KOVAČ 1909

- KARL KOVAČ, Ein Zehentverzeichnis aus der Diözese Aquileia vom Jahre 1296, v: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* XXX (1909), str. 606–637

KOVAČIČ 1919

- FRAN KOVAČIČ, Doneski k starejši zgodovini Murskega polja, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XV (1919), str. 23–85

KOVAČIČ 1920

- FRAN KOVAČIČ, K cerkveni zgodovini na Sp. Štajerskem v 17. stoletju, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XVI (1920), str. 105–117

KOVAČIČ 1926A

- FRANC KOVAČIČ, *Slovenska Štajerska in Prekmurje*, Ljubljana 1926

KOVAČIČ 1926B

- FRAN KOVAČIČ, Gradivo za prekmursko zgodovino, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XXI (1926), str. 1–20

KOVAČIČ 1926C

- FRANC KOVAČIČ, *Ljutomer: Zgodovina trga in sreza*, Maribor 1926

KOVAČIČ 1928

- FRANC KOVAČIČ, *Zgodovina Lavantinske škofije (1228–1928)*, Maribor 1928

KOZINA 1862

- GEORG KOZINA, Zur Geschichte des deutschen Ritter-Ordens in Krain, v: *Mitteilungen des historischen Vereines für Krain* XVII (1862), str. 77–81

KRAHWINKLER 1992

- HARALD KRAHWINKLER, *Friaul im Frühmittelalter: Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts*, Wien & Köln & Weimar 1992

KRAHWINKLER 2001

- HARALD KRAHWINKLER, Zur kirchlichen Situation im Südostalpenraum in der Zeit Theoderichs des Großen, v: AMON 2001, str. 101–114
- Krajevni leksikon I–IV
- Krajevni leksikon Slovenije, 4 knjige, Ljubljana 1968–1980
- KRANZMAYER 1956
- EBERHARD KRANZMAYER, *Ortsnamenbuch von Kärnten, I: Die Siedlungsgeschichte Kärntens von der Urzeit bis zur Gegenwart im Spiegel der Namen*, Klagenfurt 1956
- KRAUS 1865
- ADALBERT KRAUS, Urkunden aus dem Archive des Collegiatcapitels zu Neustadtl, v: *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain XX* (1865), str. 32–42, 75–78, 85–88
- KRAUS 1866
- ADALBERT KRAUS, Die Stiftungsurkunde des Collegiatcapitels zu Rudolfswerd, v: *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain XXI* (1866), str. 21–24
- KRONES 1892
- FRANZ XAVER KRONES, Zur Geschichte der nachbarlichen Beziehungen Steiermarks und Ungarns bis zum Ausgange der Traungauer (1192), v: *Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark XL* (1892), str. 231–270
- KRONES 1897
- FRANZ XAVER KRONES, *Verfassung und Verwaltung der Mark und des Herzogthums Steier von ihren Anfängen bis zur Herrschaft der Habsburger* (= Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark 1), Graz 1897
- KRONSTEINER 1978
- OTTO KRONSTEINER, Gab es unter den Alpenlawen eine kroatische ethnische Gruppe?, v: *Wiener Slavistisches Jahrbuch XXIV* (1978), str. 137–157
- KUPFER 2000
- ERWIN KUPFER, *Das Königsgut im mittelalterlichen Niederösterreich* (= Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde 19), St. Pölten 2000
- KUPFER 2009
- ERWIN KUPFER, *Krongut, Grafschaft und Herrschaftsbildung in den südöstlichen Marken und Herzogtümern vom 10. bis zum 12. Jahrhundert* (= Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde 48), Wien 2009
- LAMPRECHT 1948
- OTTO LAMPRECHT, Die Pfarre Merin-Straden im Mittelalter, v: *Aus Archiv und Chronik: Blätter für Seckauer Diözesangeschichte I* (1948), str. 9–19, 54–60
- LAMPRECHT 1957
- OTTO LAMPRECHT, Der mittelalterliche Besitzstand des Stiftes St. Paul im Lavanttal an der Pössnitz, v: *Carinthia I CXLIX* (1959), str. 67(379)–76(388)
- LAMPRECHT 1958
- OTTO LAMPRECHT, Die Besiedlung des Remschnigberglandes, v: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark XLVII* (1958), str. 20–27
- LAMPRECHT 1961
- OTTO LAMPRECHT, Der Besitz des Stiftes St Paul in der Mark hinter dem Drauwalde, v: *Carinthia I CLI* (1961), str. 520–533

LANDAU 1975

- PETER LANDAU, *Jus patronatus: Studien zur Entwicklung des Patronats im Dekretalenrecht und der Kanonistik des 12. und 13. Jahrhunderts* (= Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 12), Köln & Wien 1975

LANDAU 1982

- PETER LANDAU, Eigenkirchenwesen, v: *Theologische Realenzyklopädie*, zv. 9, Berlin & New York 1982, str. 399–404

LANDAU 1987

- PETER LANDAU, Inkorporation, v: *Theologische Realenzyklopädie*, zv. 16, Berlin & New York 1987, str. 163–166

LANDAU 1996

- PETER LANDAU, Patronat, v: *Theologische Realenzyklopädie*, zv. 26, Berlin & New York 1996, str. 106–114

LANG 1903

- ALOIS LANG, *Acta Salzburgo-Aquilejensia: Quellen zur Geschichte der ehemaligen Kirchenprovinzen Salzburg und Aquileia. Bd. I: Die Urkunden über die Beziehungen der päpstlichen Kurie zur Provinz und Diözese Salzburg (mit Gurk, Chiemsee, Seckau und Lavant) in der avignonesischen Zeit: 1316–1378*, Graz 1903 (*Zweite Abteilung: 1352–1378*, izšlo 1906)

LANG 1939

- ALOIS LANG, *Die Salzburger Leben in Steiermark bis 1520, Bd. 2* (= Beiträge zur Erforschung steirischer Geschichtsquellen 44, NF 12), Graz 1939

LAVRIČ 1988

- ANA LAVRIČ, *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti*, 2 zv., Ljubljana 1988

LAVRIČ 1986

- ANA LAVRIČ, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o koprski škofiji iz leta 1579*, Ljubljana 1986

LAVRIČ 1990

- ANA LAVRIČ, *Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlicchija 1631–1632* (= *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 12), Ljubljana 1990

LAVRIČ 2007

- ANA LAVRIČ, *Ljubljanska škofija v vizitacijah 17. stoletja: Vizitacije kot vir za umetnostno zgodovino* (elektronske izdaje Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta), Ljubljana 2007

LAVTIŽAR 1897

- JOŽEF LAVTIŽAR, *Zgodovina župnij in zvonovi v dekaniji Radolica*, Ljubljana 1897

LAVTIŽAR 1898

- JOŽEF LAVTIŽAR, *Zgodovina župnij v dekaniji Kranj: Zv. 1, Kranj*, Ljubljana 1898

LAVTIŽAR 1901

- JOŽEF LAVTIŽAR, *Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj*, Ljubljana 1901

LEVEC 1903

- VLADIMIR LEVEC, *Iz furlanskih arhivov*, v: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XIII* (1903), str. 1–39

LINDNER 1995

- THOMAS LINDNER, *Baulasten an kirchlichen Gebäuden: Staatliche und kommunale Leistungspflichten für den Kirchenbau* (= *Jus ecclesiasticum* 32), Tübingen 1995

LIRUTI 1771

– GIAN-GIUSEPPE LIRUTI, *Notizie di Gemona antica città del Friuli*, Venezia 1771

LJUBŠA 1911

– MATTHIAS LJUBŠA, *Die Christianisierung der heutigen Diözese Seckau*, Graz & Wien 1911

LJUBŠA 1924

– MATIJA LJUBŠA, Zemljepisni razvoj sedanjih lavantinskih župnij na levem bregu Drave do Jožefa II., v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XIX (1924), str. 49–80

LJUBŠA 1925

– MATIJA LJUBŠA, Zemljepisni razvoj župnij v pražupnijah Ptuj, Velika nedelja in Radgona, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XX (1925), str. 1–20

LOSERTH 1911

– JOHANN LOSERTH, *Das Archiv des Hauses Stubenberg (Supplemmt II): Archivregister von Wurmberg aus den Jahren 1498 und 1543 nebst einem Wurmberger Schloßinventar von 1525*, Graz 1911

LOŠEK 1997

– FRITZ LOŠEK, *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg* (= Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte 15), Hannover 1997

LOŠEK 2006

– FRITZ LOŠEK, Notitia Arnonis und Breves Notitiae: Die Salzburger Güterverzeichnisse aus der Zeit um 800: Sprachlich-historische Einleitung, Text und Übersetzung, v: *Quellen zur Salzburger Frühgeschichte* (= Veröffentlichung des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, ur. Herwig Wolfram), Wien & München 2006, str. 9–178

MANZANO I–VI

– FRANCESCO DI MANZANO, *Annali del Friuli ossia raccolta delle cose storiche appartenenti a questa regione*, 6 zvezkov, Udine 1858–1868

MARCON 1956/57

– ENRICO MARCON, L'Abbazia di S. Martino di Beligna, v: *Memorie storiche forogiuliesi* XLII (1956–1957), str. 43–92

MARCON 1958

– ENRICO MARCON, »Tituli« e »plebes« nel Basso Isonzo, v: *Studi Goriziani* XXIV (1958), str. 93–121

MARCUSZI 1910

– GIACOMO MARCUSZI, *Sinodi aquileiesi: ricerche e ricordi*, Udine 1910

MARIN 2002

– EUGENIO MARIN, »Omnes plebes cum capellis suis«: *La pieve di Sant'Andrea di Cordovado e le circoscrizioni plebanali del Basso Concordiese* (separatni odtis iz Cordovât: 79n Congres 29 di setembar dal 2002, str. 51–74), Udine 2002

MARSICH 1877/78, 1878/80, 1880/81, 1882/82, 1882, 1884, 1885

– DON ANGELO MARSICH, Regesto delle Pergamene conservate nell'archivio del reverendissimo Capitolo della Cattedrale di Trieste, v: *Archeografo Triestino* N.S. V (1877–1878), str. 371–383; VI (1878–1880), str. 1–16, 159–186, 251–266; VII (1880–1881), str. 145–158, 373–393; VIII (1881–1882), str. 21–41, 286–324; IX (1882), str. 201–208, 284–299; X (1884), str. 105–156, 356–365; XI (1885), str. 12–40, 360–373

MARUŠIČ 2005

- BRANKO MARUŠIČ, Kaj je Ortaona?, v: *Ad Fontes: Otoprepčev zbornik* (ur. Darja Mihelič), Ljubljana 2005, str. 243–247

MAUSKOPF DELIYANNIS 2012

- DEBORAH MAUSKOPF DELIYANNIS, Ravenna, Saint Martin, and the Battle of Vouillé, v: *The Battle of Vouillé, 507 CE: Where France Began* (= Millenium-Studien zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr., 37; ur. Ralph W. Mathisen, Danuta Shanzer), Berlin & New York 2012, str. 167–180

MEIER-KREISKOTT 2011

- STEPHANIE MEIER-KREISKOTT, *Spätgotische Taufsteine im deutschen Südwesten* (doktorska disertacija, Ludwig-Maximilian-Universität München), München 2011

MEILER 1864

- ANDREAS MEILER, Über die Diözesangrenzregulierung König Ludwig's des Baiern im J. 829 zwischen Salzburg und Passau, v: *Sitzungsberichte. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-Historische Klasse XLVII* (1864), str. 459–486

MEILER 1866

- ANDREAS MEILER, *Regesten zur Geschichte der Salzburger Erzbischöfe Conrad I., Eberhard I., Conrad II., Adalbert, Conrad III und Eberhard II.*, Wien 1866

MENIS 1958

- GIAN CARLO MENIS, *La basilica paleocristiana nelle diocesi settentrionali della metropoli d'Aquileia*, Roma 1958

MENIS & C 1984

- *La pieve in Friuli*, Atti dell'incontro di studio tenutosi presso la pieve di Rosa-Camino al Tagliamento (Udine) 30 aprile 1983 (ur. Gian Carlo Menis in drugi), Udine 1984

MENIS 1992

- GIAN CARLO MENIS, Plezzo-Bovec nel patriarcato di Aquileia: A proposito della bolla di Celestino III del 1192, v: *Memorie storiche forogiuliesi LXXII* (1992), str. 11–38

MEYER 1990

- ANDREAS MEYER, *Arme Kleriker auf Pfründensuche: Eine Studie über das in forma pauperum-Register Gregors XII. von 1407 und über päpstliche Anwartschaften* (= Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht, Bd. 20), Köln & Weimar & Wien 1990

MIERAU 1997

- HEIKE JOHANNA MIERAU, *Vita communis und Pfarrseelsorge: Studien zu den Diözesen Salzburg und Passau im Hoch- und Spätmittelalter* (= Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 21), Köln & Weimar & Wien 1997

MIGNE 1840

- JACQUES-PAUL MIGNE, *Theologiae Cursus Completus*, t. 24, Paris 1840

MIGNE 1855

- JACQUES-PAUL MIGNE, *Patrologiae Cursus Completus. Series secunda, Tomus CC: Alexander III Pontifex Romanus*, Paris 1855

MIHELIČ 2005

- DARJA MIHELIČ, Srednjeveška posest freisinške škofije v Istri, v: BIZJAK 2005A, str. 61–73

MIKLAVČIČ 1945

- MAKS MIKLAVČIČ, *Prejožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave* (inavguralna disertacija, posebni odtis iz Glasnika muzejskega društva), Ljubljana 1945

MIKLAVČIČ 1966

– MAKS MIKLAVČIČ, Premik kranjske meje ob spodnji Krki v 12. stoletju, v: *Hauptmannov zbornik* (= Razprave SAZU V/10), Ljubljana 1966, str. 131–142

MILKOWICZ 1889

– WLADIMIR MILKOWICZ, Die Klöster in Krain: Studien zur österreichischen Monasteriologie, v: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichte* LXXIV (1889), str. 261–486

MILKOWICZ 1889A, 1890

– WLADIMIR MILKOWICZ, Die Supanei-Verfassung und Vewaltungsgeschichte Krains, v: *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* II (1889), str. 3–40, in III (1890), str. 41–52

MITTERER 1992

– KURT ANTON MITTERER, Die Patrozinien der Diözese Salzburg unter besonderer Berücksichtigung der Heiligenverehrung im 8. und 9. Jahrhundert, v: *Mitteiluneg der Gesellschaft der Salzburger Landeskunde* CXXXII (1992), str. 7–127

MLINAR 2005

– JANEZ MLINAR, Slepo črevo Kranjske: Prispevek h kolonizacijski zgodovini Zgornjesavske doline, v: *Zgodovinski časopis* LIX (2005), str. 332–341

MLINAR/ŽBONA TRKMAN 2008

– MIHA MLINAR, BEATRIČE ŽBONA TRKMAN, Banjška planota in Trnovski gozd v luči novejših arheoloških najdb, v: *Goriški letnik* XXXII (2008), str. 9–22

MLINARIČ 1973

– JOŽE MLINARIČ, Beneficiji v mestu Mariboru do konca 16. stoletja v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XLIV (n.v. IX) (1973), str. 60–91

MLINARIČ 1977

– JOŽE MLINARIČ, Krško in njegova gosposčina v srednjem veku, v: *Krško skozi čas* (ur. Lado Smrekar), Krško 1977, str. 25–44

MLINARIČ 1978

– JOŽE MLINARIČ, Admontski Račji dvor pri Mariboru, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XLIX (n.v. XIV) (1978), str. 33–47

MLINARIČ 1981

– JOŽE MLINARIČ, Posest vetrinjskega samostana na Kranjskem (od leta 1147 do XVII. stoletja), v: *Zgodovinski časopis* XXXV (1981), str. 103–119

MLINARIČ 1983A

– JOŽE MLINARIČ, Prizadevanja sekovskih škofov Martina Brennerja (1585–1615) in Jakoba Eberleina (1615–1633) kot generalnih vikarjev salzburških nadškofov za katoliško versko prenavo na Štajerskem v luči protokolov 1585–1614 in vizitacijskih zapisnikov iz 1607, 1608 in 1617–1619, v: *Acta Ecclesiastica Sloveniae* V (1983), str. 9–225

MLINARIČ 1983B

– JOŽE MLINARIČ, Križniške župnije Velika Nedelja, Ormož, Središče in Miklavž do konca 18. stoletja, v: *Ormož skozi stoletja* II (1983), str. 81–98

MLINARIČ 1986

– JOŽE MLINARIČ, Preteklost območja severno od Razvanja do Drave in od Limbuša na zahodu do Pobrežja na vzhodu v obdobju do leta 1600, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* LVII (n.v. XXII) (1986), str. 32–40

MLINARIČ 1987A

– JOŽE MLINARIČ, *Župnije na slovenskem Štajerskem v vizitacijskih zapisnikih arhidijakona med Dravo in Muro, 1656–1774* (= *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 9), Ljubljana 1987

MLINARIČ 1987B

– JOŽE MLINARIČ, *Kostanjeviška opatija 1234–1786*, Kostanjevica na Krki 1987

MLINARIČ 1991

– JOŽE MLINARIČ, *Kartuziji Žiče in Jurklošter: Žička kartuzija ok. 1160–1782 Jurkloštrska kartuzija ok. 1170–1595*, Maribor 1991

MLINARIČ 1993

– JOŽE MLINARIČ, Selnica pri Mariboru do začetka 18. stoletja, v: *Selnica ob Dravi: Zbornik ob 900-letnici kraja*, Selnica ob Dravi 1993, str. 67–91

MLINARIČ 1996

– JOŽE MLINARIČ, Župnija Sv. Lenart do jožefinske dobe, v: *Zbornik občine Lenart*, Lenart 1996, str. 63–71

MLINARIČ 1995

– JOŽE MLINARIČ, *Stiška opatija 1136–1784*, Novo mesto 1995

MLINARIČ 1997

– JOŽE MLINARIČ, Novomeškemu kapitlju inkorporirane župnije in Dolenjski arhidiakonat, v: *Dolenjski zbornik 1996: 500 let Kolegiatnega kapitlja v Novem mestu* (ur. Stane Granda), Novo mesto 1997, str. 47–70

MLINARIČ 1999A

– JOŽE MLINARIČ, Župnija sv. Martina v Šmartnem v srednjem veku, v: *Slovenj Gradec in Mislinjska dolina II*, Slovenj Gradec 1999, str. 63–74

MLINARIČ 1999B

– JOŽE MLINARIČ, Malteški red na Slovenskem, v: *Glavarjev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje 1999, str. 17–25

MLINARIČ 2001

– JOŽE MLINARIČ, *Kartuzija Bistra*, Ljubljana 2001

MLINARIČ 2005

– JOŽE MLINARIČ, *Studeniški dominikanski samostan ok. 1245–1782*, Celje 2005

MLINARIČ 2006

– JOŽE MLINARIČ, Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru v srednjem veku, v: *Studia Historica Slovenica VI* (2006), str. 297–308

MLINARIČ 2008

– JOŽE MLINARIČ, Inkorporacija župnije sv. Petra v Savinjski dolini (1256) in njene posledice do 1700, v: *Studia Historica Slovenica VIII* (2008), str. 585–608

MOR 1977

– CARLO GUIDO MOR, Prima del 'castrum Gradiscae', v: *Gradis'cia* (= 54' Congrès Societât Filologjiche Furlane), Udine 1977, str. 30–34

MORELLI 1856

– CARLO MORELLI DI SCHÖNFELD, *Osservazioni ed aggiunte di G. D. della Bona sopra alcuni passi dell'Istoria della Contea di Gorizia*, Gorizia 1856

MORSBACH 1989

– *Ratisbona Sacra: Das Bistum Regensburg im Mittelalter* (katalog razstave Regensburg, Diözeanmuseum Obermünster, 2. 6. – 1. 10. 1989; ur. Peter Morsbach), München & Zürich 1989

MOSTARDI 1962

– FAUSTINO MOSTARDI, *San Basso da Nizza a Cupra*, Venezia 1962

MUCHAR 1849

- ALBERT VON MUCHAR, Urkunden-Regesten für die Geschichte Innerösterreichs vom Jahre 1312 bis zum Jahre 1500, v: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, 2. Bd., Wien 1849, str. 429–510

MUCHAR 1859

- ALBERT VON MUCHAR, *Geschichte des Herzogthums Steiermark*, VI, Grätz 1859

MÜHLBACHER 1906

- ENGELBERT MÜHLBACHER, *Die Urkunden der Karolinger, I: Die Urkunden Pippins, Karlmanns und Karls des Grossen* (= Monumenta Germaniae Historica, Diplomatum Karolinorum I), Hannover 1906

MÜLLER 2007

- *Šmarska knjiga: jubilejna monografija ob 500-letnici šolstva v Šmarju* (ur. Jakob Müller), Šmarje-Sap 2007

MÜNCH 2007

- WOLFGANG MÜNCH, *Die Herren von Trobe* [elektronski vir], Buseck 2007

MURATORI XVI, XXII/4

- LUDOVICO ANTONIO MURATORI, *Rerum Italicarum Scriptores*, vol. XVI, Mediolani 1730; *Raccolta degli Storici Italiani* (nova izdaja, ur. Giosuè Carducci), Tomo XXII Parte IV, Città di Castello 1900

NALDINI 1690

- PAOLO NALDINI, *Justinopolitana synodus prima diebus 29. et 30. Maij 1690 habita*, Venetiis 1690

NALDINI 1700

- PAOLO NALDINI, *Corografia ecclesiastica o' sia descrizione della città, e della diocesi di Guistinopoli, detto volgarmente Capo d'Istria*, Venezia 1700

NAZZI 2008

- FAUSTINO NAZZI, *Storia religiosa della Slavia Friulana: Dalle origini al 1920*, Cividale 2008 (elektronska izdaja Edizioni Proposta Cividale: <http://fauna31.wordpress.com/storia-religiosa-della-slavia-friulana-dalle-origini-al-1920/>; zaključeno 20. marca 2008)

NIEDERKORN-BRUCK/SCHARER 2004

- *Erzbischof Arn von Salzburg* (= Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 40; ur. Meta Niederkorn-Bruck, Anton Scharer), Wien & München 2004

NIKOLASCH 1997

- *Studien zur Geschichte von Millstatt und Kärnten: Vorträge der Millstätter Symposien* (= Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 78; ur. Franz Nikolasch), Klagenfurt 1997

NEUMANN 2008

- WILHELM NEUMANN, Das »Arnoldstein« der Eppensteiner und die Folgen für Villach, Bamberg und Kärnten, v: *Carinthia I CXCVIII* (2008), str. 119–132

OBERSTEINER 1969

- JAKOB OBERSTEINER, *Die Bischöfe von Gurk: 1072–1822*, Klagenfurt 1969

OBERSTEINER 1986

- JAKOB OBERSTEINER, Nikolaus Speyser, ein Kärntner Pfarrer auf den Konzilien von Konstanz und Basel, v: *Carinthia I CLXXVII* (1986), str. 179–196

OKOLIŠ 1995

- STANE OKOLIŠ, Izseki iz zgodovine Loža in okolice, v: *Zgodovinski časopis* XLVIII (1995), str. 353–372, 557–581

OROŽEN I–VIII

- IGNAC OROŽEN, *Das Bisthum und die Diözese Lavant*, I: *Das Bistum, das Domkapitel und die Dekanate Marburg, Mahrenberg, Jaring, St. Leonhard i. W. B., Kötsch und Zirkoviz*, Marburg 1875; II/1: *Das Benediktinerstift Oberburg*, Marburg 1876; II/2: *Das Dekanat Oberburg*, Marburg 1877; III: *Das Archidiakonat Saunien o. Sannthal u. Draufeld. Das Dekanat Cilli*, Marburg 1880; IV/1: *Das Dekanat Fraßslau*, Marburg 1880; IV/2: *Das Dekanat Tüffer*, Marburg 1881; V: *Das Dekanat Schallthal*, Marburg 1884; VI: *Das Dekanat Drachenburg*, Marburg 1887; VII: *Das Dekanat Robitsch*, Marburg 1889; VIII: *Das Dekanat Neukirchen*, Marburg 1893

OSTRAVSKY 1965

- MIROSLAV OSTRAVSKY, *Beiträge zur Kirchengeschichte im Patriarchat Aquileia* (= Kärntner Museumsschriften 30), Klagenfurt 1965

OTER GORENČIČ 2012

- MIJA OTER GORENČIČ, Kartuzija Jurklošter in Leopold VI. Babenberžan, v: *Acta Historiae Artis Slovenica* XVII/2 (2012), str. 25–45

OTOREPEC 1985

- BOŽO OTOREPEC, Listina iz 1232 in starejša zgodovina Kamnika, v: *Kamnik: 1229–1979: zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta* (ur. Jože Žontar in drugi), Kamnik & Ljubljana 1985, str. 23–32

OTOREPEC 1995

- BOŽO OTOREPEC, *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405* (= Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Viri za zgodovino Slovencev 16), Ljubljana 1995

OTRANTO 1983

- GIORGO OTRANTO, Il »Liber de apparitione«: il santuario di san Michele sul Gargano e i Longobardi del Ducato di Benevento, v: *Santuari e politica nel mondo antico* (ur. M. Sordi), Milano 1983, str. 210–245

OTTENTHAL/HIRSCH 1927

- EMIL VON OTTENTHAL, HANS HIRSCH, *Die Urkunden Lothars III. und Kaiserin Richenza* (= Monumenta Germaniae Historica. Diplomata: Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, 8), Berlin 1927

OŽINGER 1986

- ANTON OŽINGER, Cerkvena ureditev na desnem bregu Drave, med Pohorjem in Mariaborom, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* LVII (n.v. XXII) (1986), str. 41–46

OŽINGER 1991

- Carlo M. d'Attems, *Vizitacijski zapiski savinjskega arhidiakonata goriške nadškofije* (uvod in transkripcija Anton Ožinger), Ljubljana 1991

PAARHAMER 1996

- HANS PAARHAMMER, Pfarrei I: Römisch-katholisch, v: *Theologische Realenzyklopädie*, zv. 26, Berlin & New York 1996, str 337–347

PAGNUCCO 2005

- VILIAM PAGNUCCO, Appunti su un documento del 1058 che riguarda Sant'Odorico al Tagliamento, v: *Ce fastu?: Rivista della Società filologica friulana* LXXXI (2005), str. 95–111

PAHOR 1962/63

- SAMO PAHOR, *L'ordinamento territoriale del vescovato di Trieste* (diplomska naloga, razmnoženo kot tipkopis), Univesità degli Studi di Trieste, Trieste 1962–1963 (po izvodu v knjižnici Teološke fakultete Univerze v Ljubljani)

PAHOR 1965/66

- SAMO PAHOR, Taxatio beneficiorum: Le decime papali nel vescovado di Trieste negli anni 1371–1374, v: *Archeografo triestino* Ser. IV, XXVII–XXVIII (1965–1966), str. 117–146

PANZRAM 1999

- BERNHARD PANZRAM, Archidiakon, v: *Lexikon des Mittelalters* 1, Stuttgart 1999, stolpci 896–897

PASCHINI 1914, 1915A

- PIO PASCHINI, Il patriarcato di Wolfger di Ellenbrechtskirchen (1204–1218), v: *Memorie storiche Forogiuliesi* X (1914), str. 361–413; XI (1915), str. 20–39

PASCHINI 1915B

- PIO PASCHINI, Mutamenti nella prepositura di Cividale nella seconda metà del secolo XIII, v: *Memorie storiche Forogiuliesi* XI (1915), str. 155–162

PASCHINI 1915C

- PIO PASCHINI, Antichi episcopati istriani: Note critiche, v: *Memorie storiche Forogiuliesi* XI (1915), str. 139–148

PASCHINI 1919, 1920

- PIO PASCHINI, Bertoldo di Merania patriarca d'Aquileia (1218–1251), v: *Memorie storiche Forogiuliesi* XV (1919), str. 1–35; XVI (1920), str. 1–94

PASCHINI 1921

- PIO PASCHINI, Gregorio di Montelongo patriarca d'Aquileia (1251–1269) (continuazione), v: *Memorie storiche Forogiuliesi* XVII (1921), str. 1–82

PASCHINI 1956

- PIO PASCHINI, La pieve di Solcano-Gorizia nei secoli XIX–XV: Note e appunti, v: *Gorizia nel Medioevo. 2° supplemento agli Studi goriziani*, Gorizia 1956, str. 71–74

PASCHINI 1956/57

- PIO PASCHINI, L'abbazia di Rosazzo sino al periodo della commenda, v: *Memorie storiche forogiuliesi* XLII (1956–1957), str. 93–122

PAVLIN 2003

- VOJKO PAVLIN, Gospodstvo Renče in Hoferjevi urbarji iz 16. stoletja, v: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* LI (2003), str. 229–248

PETTENEKG 1887

- GASTON GRAF VON PETTENEKG, *Die Urkunden des Deutsch-Orens-Centralarchives zu Wien, I. Band (1170–1809)*, Prag & Leipzig 1887

PFERSCHY 1963

- GERHARD PFERSCHY, Über den karolingischen Namen des Wechsels Vütöm – Witanesperc, v: *Blätter für Heimatkunde* XXXVII (1963), str. 102–105

PFLUGK-HARTTUNG 1884

- JULIUS VON PFLUGK-HARTTUNG, *Acta pontificum romanorum inedita*, 2, Stuttgart 1884

PIAZZA 2010

- KATJA PIAZZA, Archivio patriarcale: la diocesi di Aquileia “a parte Imperii”. Note sugli arcidiaconi tra la seconda metà del XV e il XVII secolo. Caratteri ed evoluzione, v: *Nulla historia sine fontibus: Festschrift für Reinhard Härtel zum 65. Geburtstag* (ur. Anja Thaller, Johannes Giesauf, Günther Bernhard), Graz 2010, str. 362–375

PICHLER 1882

- RODOLFO PICHLER, *Il castello di Duino*, Trento 1882

PIRCHEGGER 1912

- HANS PIRCHEGGER, Karantanien und Unterpannonien zur Karolingerzeit, in: *Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung* XXXIII (1912), str. 272–319

PIRCHEGGER 1920, 1931

- HANS PIRCHEGGER, *Geschichte der Steiermark*, 2 zv., Gotha 1920; Graz & Wien & Leipzig 1931

PIRCHEGGER 1938

- HANS PIRCHEGGER, Das Gut Cest, v: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* XXXII (1938), str. 127–131

PIRCHEGGER 1940

- HANS PIRCHEGGER, *Steiermark* (= Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer II: Die Kirchen- und Grafschaftskarte 1), Wien 1940

PIRCHEGGER 1951

- HANS PIRCHEGGER, *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters*, Graz 1951

PIRCHEGGER 1955

- HANS PIRCHEGGER, Die Eigenkirchen in der Steiermark während des Hochmittelalters, v: *Festschrift Karl Eder zum 70. Geburtstag* (ur. Helmut J. Mezler-Andelberg), Innsbruck 1959, str. 277–288

PIRCHEGGER 1958

- HANS PIRCHEGGER, Wo lag Privinas Businiza?, v: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* LXIX (1958), str. 174–175

PIRCHEGGER 1961

- HANS PIRCHEGGER, Der Rodungsblock der 100 Huben zwischen Masenberg und Wechsel, v: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* LII (1961), str. 151–154

PIRCHEGGER 1962

- HANS PIRCHEGGER, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gütern, Städte und Märkte*, München 1962

PIZZINI 2000

- MANFRED PIZZINI, *Der Lavanter Kirchbichl: Ein heiliger Berg in Tirol*, Lavant 2000

PLETERSKI 1986

- ANDREJ PLETERSKI, *Župa Bled: nastanek, razvoj in prežitki*, Ljubljana 1986

PLETERSKI 1996

- ANDREJ PLETERSKI, Arheologija in nastanek Brižinskih spomenikov, v: *Zbornik Brižinski spomeniki* (ur. Janko Kos, Franc Jakopin, Jože Faganel) (= Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Dela 45), Ljubljana & Trst 1996, str. 27–42

PLETERSKI 1996A

- ANDREJ PLETERSKI, Über Ort und Entstehungszeit der Freisinger Denkmäler aus archäologischer Sicht, v: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* CIV (1996), str 41–57

PLETERSKI 1996B

– ANDREJ PLETERSKI, Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov, v: *Zgodovinski časopis* L (1996), str. 481–534

PLETERSKI 1998

– ANDREJ PLETERSKI, Lepi, grdi, zli: O metodah, Liburniji, Karantaniji, vojvodskem stolu, Konverziji in Brižinskih spomenikih, v: *Zgodovinski časopis* LII (1998), str. 215–277

PLETERSKI 2011

– ANDREJ PLETERSKI, *Nevidna srednjeveška Evropa: Župa Bled* [elektronski vir], Ljubljana 2011

PLÖCHL 1960, 1962

– WILLIBALD M. PLÖCHL, *Geschichte des Kirchenrechts: 1. Das Recht des ersten christlichen Jahrtausends von der Urkirche bis zum großen Schisma*, Wien & München 2/1960; *2. Das Kirchenrecht der abendländischen Christenheit 1055–1527*, Wien & München 2/1962

PLÖTZ 2003

– ROBERT PLÖTZ, Der Apostel Jacobus in der europäischen Patrozinienforschung unter besonderer Berücksichtigung Frankens, v: HERBERS/BAUER 2003, str. 175–229

PODLOGAR 1943/44

– LEPOLD PODLOGAR, Žužemberk, v: *Vrtec: slovenski mladini*, letnik 74 (1943/1944), št. 5, str. 57–78

PODRECCA 1884

– CARLO PODRECCA, *Slavia italiana*, Trieste 1884

POKORN 1902

– FRANC POKORN, O jurisdikciji nad cerkvijo Matere božje na blejskem otoku in nad ondotno proštijo, v: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* XII (1902), str. 85–92

POSCH 1956

– FRITZ POSCH, Der Besitz ad Sabnizam des Erzbistums Salzburg, v: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* XLVII (1956), str. 75–95

POSCH 1958

– FRITZ POSCH, Der Rodungsblock der 100 Huben zwischen Masenberg und Wechsel, v: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* IL (1958), str. 83–110

POSCH 1961A

– FRITZ POSCH, Zur Lokalisierung des in der Urkunde von 860 genannten Salzburger Besitzes, v: *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde* CI (1961), str. 243–260

POSCH 1961B

– FRITZ POSCH, Der Rodungsblock der 100 Huben zwischen Masenberg und Wechsel, v: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* LII (1961), str. 155–161

POSCH 1969

– FRITZ POSCH, Die Gründung des Bistums Seckau, v: *Die Bischöfe von Graz-Seckau 1218–1968* (ur. Karl Amon), Graz 1969, str. 17–22

POSCH 1992

– FRITZ POSCH, Die Dudleben in der Steiermark, v: *Blätter für Heimatkunde* LXVI (1992), str. 12–25

PREMRL 2010

– BOŽIDAR PREMRL, *Župnijska cerkev sv. Štefana mučenca v Brezovici in njena stavbna zgodovina: ob štiristoletnici njene prve znane obnove*, Brezovica 2010

PREMROU 1923, 1924

- MIROSLAV PREMROU, Serie documentata dei vescovi triestini dei secoli XV–XVIII (parte I), v: *Archeografo triestino* Ser. III. X (1923), str. 267–332; (parte II), v: *Archeografo triestino* Ser. III. XI (1924), str. 231–317

PUFF 1847

- RUDOLF PUFF, Beiträge zur Kenntnis der aufgehobenen Klöster in Steiermark (Fortsetzung), v: *Oesterreichische Blätter für Literatur, Kunst, Geschichte, Geographie, Statistik und Naturkunde* IV (1847), str. 326–328

PUZA 1999A

- RICHARD PUZA, Pfarrei, Pfarrorganisation, v: *Lexikon des Mittelalters*, zv. 6, Stuttgart 1999, stolpci 2021–2026

PUZA 1999B

- RICHARD PUZA, Zehnt, v: *Lexikon des Mittelalters*, zv. 9, Stuttgart 1999, stolpci 499–501

QUINZI 1997

- ALESSANDRO QUINZI, Cerkev sv. Martina v Avčah in umetniška naročila grofa Lenarta na Goriškem, v: *Acta Historiae Artis Slovenica* II (1997), str. 23–31

RAČKI 1872

- FRANJO RAČKI, Popis župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501 godine, v: *Starine: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti* IV (1872), str. 201–229

RAVNIKAR 2010A

- TONE RAVNIKAR, *V primežu medplemiških prerivanj*, Ljubljana 2010 (elektronska izdaja)

RAVNIKAR 2010B

- TONE RAVNIKAR, *Benediktinski samostan v Gornjem Gradu*, Maribor 2010

REDLICH 1884

- OSWALD REDLICH, Über einige kärntnerisch-salzburgische Privaturkunden des 11. und 12. Jahrhunderts, v: *Mittheilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung* V (1884), str. 358–365

REDLICH 1886

- OSWALD REDLICH, *Die Traditionsbücher des Hochstiftes Brixen vom zehnten bis in das vierzehnte Jahrhundert* (= *Acta Tirolensia* 1), Innsbruck 1886

REINDEL 1964

- KURT REINDEL, Die Bistumsorganisation im Alpen-Donau-Raum in der Spätantike und im Frühmittelalter, v: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* LXXII (1964), str. 277–310

REINDEL 1981

- KURT REINDEL, Christentum und Kirche, v: *Handbuch der bayerischen Geschichte, 1: Das alte Bayern. Das Stammesherzogtum bis zum Anfang des 12. Jahrhunderts* (ur. Franz Brunhölzl), München ²1981, str. 178–233

RICHTER 1971

- JAKOB RICHTER, O inkorporacijah, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XLII (n.v. VII) (1971), str. 76–82

RICHTER 1972

- JAKOB RICHTER, Inkorporacija in prodaja mariborske župnije, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XLIII (n.v. VIII) (1972), str. 203–219

RICHTER 1978

- JAKOB RICHTER, Graslova ustanova in ustanovitev župnije v Poljčanah, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XLV (n.v. XIV) (1978), str. 64–74

RIGONI 1977

- MARISA RIGONI, Camporosso: una stazione romana tra la Venetia e il Noricum, v: *Aquileia nostra* XLVIII (1977), str. 193–208

RÖHRIG 1988

- FLORIDUS RÖHRIG, Von Afra zu Nikolaus: Eine Patroziniums-Änderung als Zeichen der Kirchenreform?, v: EBNER & C 1988, str. 423–429

RUS 1937

- JOŽE RUS, Šentpeter v Ljubljani – prva župnija krščenih Slovencev na Kranjskem, v: *Kronika slovenskih mest* IV (1937), str. 1–12

RUTAR 1882

- SIMON RUTAR, *Zgodovina Tolminskega*, Gorica 1882

RUTAR 1896

- SIMON RUTAR, *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra*, Ljubljana 1896

RUTAR 1899

- SIMON RUTAR, *Beneška Slovenija: prirodoznanski in zgodovinski opis*, Ljubljana 1899

RYBÁŘ 1976

- MILOŠ RYBÁŘ, Laško gospostvo v dobi Babenberžanov, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XLVII (n.v. XII) (1976), str. 210–230

SACCHETTI 1905

- ARMIDA SACCHETTI, Per il possesso di Tolmino. Episodio di storia cividalese, v: *Nuovo Archivio veneto*, N.S. V, X (1905), str. 47–88

SACHERER 2008

- JOHANNES SACHERER, Die Stiftungsurkunde des Frauenklosters der Gräfin Hemma zu Gurk – eine “Verunechtung” mit echtem Inhalt?, v: *Carinthia I* CXCVIII (2008), str. 95–118

SACHERER 2010

- JOHANNES SACHERER, War das Bistum Gurk ein Eigenbistum der Erzbischöfe von Salzburg?, v: *Carinthia I* CC (2010), str. 133–155

SACHERER 2011

- JOHANNES SACHERER, Anmerkungen zur Entstehung der Pfarrorganisation im Bistum Gurk, v: *Carinthia I* CCI (2011), str. 109–130

SAGADIN 1988

- MILAN SAGADIN, *Kranj – križišče Iskra (nekropola iz časa preseljevanja ljudstev in staroslovanskega obdobja) = Kranj – Iskra Crossroads (A Cemetery from the Migration Period and the Early Slavic Period)* (= Katalogi in monografije 24), Ljubljana 1988

SAGADIN 1991

- MILAN SAGADIN, Najstarejša cerkvena stavba v Kranju, v: *Pod zvonom sv. Kancijana* (ur. Stanislav Zidar in drugi), Kranj 1991, str. 31–44

SCALON 1982

- CESARE SCALON, *Necrologium Aquileiense* (= Fonti per la storia della Chiesa di Friuli, 1), Udine 1982

SCALON 1983

- CESARE SCALON, *Diplomi patriarcali: I documenti dei patriarchi aquileiesi anteriori alla metà del XIII secolo nell'Archivio Capitolare di Udine*, Udine 1983

SCHIAPARELLI 1924

- LUIGI SCHIAPARELLI, *I diplomi di Ugo e di Lotario di Berengario II e di Adalberto*, Roma 1924

SCHIAPARELLI 1933

- LUIGI SCHIAPARELLI, *Codice diplomatico longobardo*, II, Roma 1933

SCHIEFFER 1999

- RUDOLF SCHIEFFER, *Eigenkirche, -nwesen, v: Lexikon des Mittelalters*, zv. 3, Stuttgart 1999, stolpci 1705–1708

SCHIEPEK 2009

- HUBERT SCHIEPEK, *Der Sonntag und kirchlich gebotene Feiertage nach kirchlichem und weltlichem Recht* (= Adnotationes in ius canonicum, 27), druga izdaja, München 2009

SCHILL 2005

- PETER SCHILL, *Ikongraphie und Kult der hl. Katharina von Alexandrien im Mittelalter: Studien zu den szenischen Darstellungen aus der Katharinenlegende* (Inaug.-Diss. Ludwig-Maximilians-Universität München), München 2005

SCHILLER 1980

- GERTRUD SCHILLER, *Ikongraphie der christlichen Kunst, Bd. 4,1: Maria*, Gütersloh 1980

SCHLOSSER 1892

- JULIUS VON SCHLOSSER, *Schriftquellen zur Geschichte der karolingischen Kunst*, Wien 1892

SCHMIDT 1999

- HANS-JOACHIM SCHMIDT, *Vogt, Vogtei, v: Lexikon des Mittelalters*, zv. 8, Stuttgart 1999, stolpci 1811–1814

SCHMIDINGER 1954

- HEINRICH SCHMIDINGER, *Patriarch und Landesherr: Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer*, Graz & Köln 1954

SCHROLL 1870

- BEDA SCHROLL OSB, *Urkundenregesten des Augustiner-Chorherren-Stiftes Eberndorf im Jaunthale*, Klagenfurt 1870

SCHROLL 1876

- BEDA SCHROLL OSB, *Urkundenbuch des Benedictinschen Stiftes St. Paul in Kärnten* (= Fontes Rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichtsquellen, II. Diplomataria et acta, Bd. 39), Wien 1876

SCHWIND/DOPSCH 1895

- ERNST SCHWIND, ALPHONS DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden zur Verfassung-Geschichte der deutsch-österreichischen Erblande im Mittelalter*, Innsbruck 1895

Scriptores IV (1861); XV/II (1888)

- *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum Tomus IV*, Hannover 1861; *Scriptorum Tomi XV Pars II*, Hannover 1888

SCUSSA 1863

– VINCENZO SCUSSA, *Storia cronografica di Trieste*, Trieste 1863

SELLA/VALE 1941

– PIETRO SELLA, GIUSEPPE VALE, *Rationes decimarum Italiae nei secoli XIII e XIV: Venetiae – Histria – Dalmatia* (= Studi e testi 96), Città di Vaticano 1941

SEMMLER 1983

– JOSEF SEMMLER, Zehngebot und Pfarrtermination in karolingischer Zeit, v: *Aus Kirche und Reich: Festschrift für Friedrich Kempf zu seinem 75. Geburtstag und 50jährigen Doktorjubiläum* (ur. Hubert Mordek), Sigmaringen 1983, str. 33–44

SENNHAUSER 2003

– *Frühe Kirchen im östlichen Alpengebiet: Von der Antike bis in ottonische Zeit*, 2 zv. (ur. Hans Rudolph Sennhauser), München 2002

SENSI 2007

– MARIO SENSI, Santuari e culto di S. Michele nell'Italia centrale, v: BOUET/OTRANTO/VAUCHEZ 2007, str. 241–278

SETTIA 1983

– ALDO A. SETTIA, Chiese e fortezze nel popolamento delle diocesi Friulane, v: FORNASIR 1983, str. 217–244

SICKEL 1878

– THEODOR VON SICKEL, *Die Urkunden Konrad I., Heinrich I. und Otto I.* (= Monumenta Germaniae Historica. Diplomata: Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, 1), Hannover 1878–1886

SICKEL 1888

– THEODOR SICKEL, *Die Urkunden Ottos II.* (= Monumenta Germaniae Historica. Diplomata: Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, 2, 1), Hannover 1888

SICKEL 1893

– THEODOR SICKEL, *Die Urkunden Ottos III.* (= Monumenta Germaniae Historica. Diplomata: Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, 2, 2), Hannover 1893

SIMONITI 1979

– PRIMOŽ SIMONITI, *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*, Ljubljana 1979

SINNACHER 1828

– FRANZ ANT. SINNACHER, *Beyträge zur Geschichte der bischöflichen Kirche Säben und Brixen in Tirol, VI. Band*, Brixen 1828

SKUK 1995

– JOHANN SKUK, Zgodovina župnije Slovenj Gradec, v: *Koroški zbornik 1*, Prevalje 1995 (izšlo 1996)

SLEKOVEC 1885

– MATEJ SLEKOVEC, *Župnija sv. Lovrenca na Dravskem polju: krajepisno-zgodovinske črtice*, Maribor 1885

SLEKOVEC 1895

– MATTHÄUS SLEKOVEC, *Wurmberg: Topographisch-historische Skizze*, Marburg 1895

SLEKOVEC 1896

– MATEJ SLEKOVEC, K zgodovini cerkvâ in farâ na Kranjskem, v: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko VI* (1986), str. 222–228

SMOLE 1985–1997

– MAJDA SMOLE, *Vicedomski urad za Kranjsko 13. stol. –1747: Cerkevne zadeve I–VI*, Ljubljana 1985–1997

SÖRRIES 1996

– REINER SÖRRIES, *Die Karner in Kärnten: ein Beitrag zur Architektur und Bedeutung des mittelalterlichen Kirchhofes* (= Kasseler Studien zur Sepulkralkultur, 8), Klagenfurt 1996

SOMERVILLE 1972

– ROBERT SOMERVILLE, *The Councils of Urban II. Vol. I: Decreta Claromontensia*, Amsterdam 1972

STAFFUZZA 1978

– BRUNO STAFFUZZA, *Vertenza tra Modrea e Volzana ai primi del 1419*, Gorizia 1872

STANONIK 2008

– MARIJA STANONIK, *Interdisciplinarnost sloustvene kulture*, Ljubljana 2008

STARZER 1893

– ALBERT STARZER, Auszüge aus den Rechnungsbüchern der Camera apostolica zur Geschichte der Kirchen Steiermarks in der Aquileier, Lavanter und Seckauer Diözese während des 14. und 15 Jahrhunderts, v: *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichts-Quellen* XXV (1893), str. 85–90

STARZER 1894

– ALBERT STARZER, Regesten zur Kirchengeschichte Kärntens: Gesammelt aus römischen Archiven, v: *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* XVII (1894), str. 59–80

STARZER 1902

– ALBERT STARZER, Die landesfürstlichen Lehen in Steiermark 1421–1546, v: *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen* XXXII (1902), str. 171–456 (=Veröffentlichungen der Historischen Landes-Commission für Steiermark XVII)

Stato Udine

– *Stato personale e locale dell'arcidiocesi di Udine*, Udine 1977

STEGENŠEK 1905

– AVGUŠTIN STEGENŠEK, *Dekanija gornjegrajska*, Maribor 1905

STEKLASA 1913

– IVAN STEKLASA, *Zgodovina župnije Šent Rupert na Dolenjskem*, Ljubljana 1913

STUTZ 1895

– ULRICH STUTZ, *Die Eigenkirche als Element des mittelalterlich-germanischen Kirchenrechts*, Berlin 1895

STUTZ 1908

– ULRICH STUTZ, Das karolingische Zehntgebot, zugleich ein Beitrag zur Erklärung von c. 4 und 13 des Kapitulars von Heristall, v: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung* XXIX (1908), str. 180–224

STUTZ 1911

– ULRICH STUTZ, Gratian und die Eigenkirchen: Zugleich ein Beitrag zur Würdigung von Gratians Dekret und zur Entstehungsgeschichte des Patronatsrechtes, v: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* XXXII, Kan. Abt. 1 (1911), str. 1–32

SUPPAN 1998

– *Deutsche Geschichte im Osten Europas: Zwischen Adria und Karawanken* (ur. Arnold Suppan), Berlin 1998

SVETINA 1974

- ANTON SVETINA, Prispevki k zgodovini Pliberka in okolice, v: *Zgodovinski časopis* XXVIII (1974), str. 223–268

SVETINA 1975

- ANTON SVETINA, Prispevki k zgodovini Šmihela pri Pliberku, v: *Zgodovinski časopis* XXIX (1975), str. 277–297

SVETINA 2006

- ROBERT SVETINA, Zum Beginn der Verehrung des hl. Lambert von Lüttich in Karantanien, v: *Carinthia I* CXCVI (2006), str. 227–254

SVETINA 2010

- ROBERT SVETINA, Zur Herkunft sowie zur Verbreitung der Verehrung des hl. Lambert von Lüttich/Sv. Lambert in Slowenien, v: *Zgodovinski časopis* LXIV (2010), str. 46–114

SVOLJŠAK 1984

- DRAGO SVOLJŠAK, Vitovlje, v: *Varstvo spomenikov* XXVI (1984), str. 278

SVOLJŠAK/KNIFIC 1976

- DRAGO SVOLJŠAK, TIMOTEJ KNIFIC, *Zgodnjesrednjeveška najdišča v Vipavski dolini*, Ljubljana & Nova Gorica 1976

SVOLJŠAK/SERUČNIK/KOČEVAR 2013

- *Med cesarstvom in kraljestvom: Študija čezmejnih povezav* (ur. Petra Svoltjšak, Miha Seručnik, Vanja Kočevar), Ljubljana 2013

SWIDA 1888

- FRANCESCO SWIDA, Documenti friulani e goriziani, v: *Archeografo triestino* N.S. XIV (1888), str. 399–425

SWIDA 1891

- FRANCESCO SWIDA, Regesto dei documenti conservati nel Museo provinciale di Gorizia (cont. e fine), v: *Archeografo triestino* N.S. XVII (1891), str. 42–73

SZŐKE 2000

- BELA MIKLÓS SZŐKE, Die karolingische Civitas Mosaburg, v: *Europas Mitte um 1000: Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie* (ur. A. Wiczorek, H.-M. Hinz), 1, Stuttgart 2000, str. 217–220

SZŐKE 2010

- BELA MIKLÓS SZŐKE, Eine Kirchenfamilie von Mosapurc/Zalavár (Ungarn): Neue Ergebnisse zur Kirchenarchäologie in Pannonien, v: *Kirchenarchäologie heute: Fragestellungen – Methoden – Ergebnisse* (= Alemannisches Institut Freiburg, Breisgau, Veröffentlichungen 76, ur. Niklot Krohn), Darmstadt 2010, str. 561–585

ŠILC 2013

- JURIJ ŠILC, Plemiči iz Sore – spanheimski ministeriali ob jugovzhodni meji loškega gospostva, v: *Loški razgledi* 60 (2013), str. 79–97

ŠILC 2015

- JURIJ ŠILC, Gradiščan na Šmarni gori, ki to ni bil. Listina s prvo omembo Zbilj iz leta 1216, v: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* LXIII (2015), str. 177–186

ŠKAFAR 1971

- IVAN ŠKAFAR, Dolnjelendavska rodbina Hoholt (Banfi, Banić) in rast njene posesti do leta 1381, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* XLII (n.v. VII) (1971), str. 40–69

ŠKAFAR 1979

– IVAN ŠKAFAR, Prekmurski del beksinskega arhidiakonata do leta 1400, v: *Croatica christiana periodica* III (1979), str. 9–50

ŠMID 1908

– WALTER ŠMID, Altslovenische Gräber Krains, v: *Carniola: Zeitschrift für Heimatkunde* I (1908), str. 17–44

ŠRIBAR 1961

– VINKO ŠRIBAR, Staroslovensko grobišče v Črnomlju, v: *Situla* IV (1961), str. 81–89

ŠRIBAR 1967/68

– VINKO ŠRIBAR, Tisoč let slovenske arhitekture na Blejskem otoku, v: *Sinteza*, zv. 5–6 (1967–1968), str. 60–64

ŠTIH 1993

– PETER ŠTIH, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* po Kosovi izdaji iz leta 1936 (poročilo o stanju raziskav), v: *Zgodovinski časopis* XLVII (1993), str. 385–396

ŠTIH 1994

– PETER ŠTIH, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*, Ljubljana 1994

ŠTIH 1996

– PETER ŠTIH, Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji, v: *Zgodovinski časopis* L (1996), str. 535–544

ŠTIH 1999

– PETER ŠTIH, »*Villa quae Slavorum lingua vocatur Goriza*«: Študija o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johannesa in furlanskega grofa Werihena (DD.O.III.402 in 412), Nova Gorica 1999

ŠTIH 2002

– PETER ŠTIH, Dve novi notici za najstarejšo zgodovino Ljubljane, v: *Zgodovinski časopis* LVI (2002), str. 7–42

ŠTIH 2004A

– PETER ŠTIH, Le origini: Gorizia e Salcano intorno all'anno 1000, v: *Da Ottone III a Massimiliano I* (= Storia goriziana e regionale, 4; ur. Silvano Cavazza), Mariano del Friuli 2004, str. 31–50

ŠTIH 2004B

– PETER ŠTIH, Prva omemba Bleda v pisnih virih: Listina kralja Henrika II za briksenškega škofa Albuina z dne 10. aprila 1004 (D.H.II.67), v: *Bled tisoč let: Blejski zbornik 2004* (ur. Jože Dežman), Radovljica 2004, str. 7–34

ŠTIH 2005

– PETER ŠTIH, Istra na začetku frankovske oblasti in v kontekstu razmer na širšem prostoru med severnim Jadranom in Donavo, v: *Acta Histriae* XIII/1 (2005), str. 1–20

ŠTIH 2006A

– PETER ŠTIH, Der bayerische Adel und die Anfänge von Laibach/Ljubljana, v: *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* LXIX (2006), str. 1–52

ŠTIH 2006B

– PETER ŠTIH, K predzgodovini mesta Maribor, v: *Studia Historica Slovenica* VI (2006), str. 234–260

ŠTIH 2008

– PETER ŠTIH, Zur Vorgeschichte der Stadt Maribor/Marburg, v: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* XCIX (2008), str. 71–85

ŠTIH 2013

- PETER ŠTIH, O prvih prejemnikih kraljeve zemlje na Kranjskem: Nekaj zapažanj k listini cesarja Otona III. za freisinškega škofa Abrahama iz leta 989 (D. O. III, št. 58), v: *Loški razgledi* 60 (2013), str. 65–77

ŠTIH 2014

- PETER ŠTIH, Rajhenburg in listina kralja Arnulfa za Valtunija iz leta 895, v: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* LXII (2014), str. 356–364

TAMBARA 1905

- *Juliani canonici Civitatis Chronica (AA. 1252–1364)* (= *Rerum Italicarum scriptores* t. XXIV p. XIV; obj. Giovanni Tambara), Città di Castello 1905

TANGL 1841

- KARLMANN TANGL, *Die Reihe der Bischöfe von Lavant*, Klagenfurt 1841

TANGL 1851, 1853

- KARLMANN TANGL, Die Grafen, Markgrafen und Herzoge aus dem Hause Eppenstein (Fortsetzung), v: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* VI (1851), str. 323–401; XI (1853), str. 223–297

TANGL 1857

- KARLMANN TANGL, Die Grafen von Pfannberg, III. Abt., v: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* XVIII (1857), str. 115–218

TANGL 1864, 1866

- KARLMANN TANGL, Die Grafen von Ortenburg in Kärnten: Erste Abtheilung von 1058 bis 1256, v: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* XXX (1864), str. 203–355; Die Grafen von Ortenburg in Kärnten: Zweite Abtheilung von 1256 bis 1343, v: *Archiv für österreichische Geschichte* XXXVI (1866), str. 1–183

TERPIN 1833

- STEPHANUS TERPIN, *Ecclesiarum Tergestinae atque Justinopolitanae*, Tergesti 1833

TILATTI 2005

- *La cristianizzazione degli Slavi nell'arco alpino orientale: (secoli VI-IX)* (= Nuovi studi storici 69; ur. Andrea Tilatti), Gorizia 2005

THACKER 2000

- ALAN THACKER, *Peculiaris Patronus Noster: The Saint as Patron of the State in the Early Middle Ages*, v: *Medieval State: Essays Presented to James Campbell* (ur. John R. Maddicott, D. M. Palliser), London 2000, str. 1–24

TOMASCHEK 1861, 1863, 1865

- IGNAZ TOMASCHEK, Urkunden-Regesten zur Geschichte Krain's, v: *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain* XVI (1861), str. 79–80; XVIII (1863), str. 88–90; XX (1865), str. 60–62

TOMMASINI 1837

- GIACOMO FILIPPO TOMMASINI, *De' commentarj storici-geografici della Provincia dell'Istria* (ok. 1650), objava: *Archeografo Triestino* IV (1837)

TORKAR 2014

- SILVO TORKAR, K vprašanju lokalizacije novega mostu v okolici Tolmina leta 1322 in patrocinjia sv. Martina, v: *Arhivi* 37 (2014), str. 245–247

TÓTH 1976

- ENDRE TÓTH, Zu den historischen Problemen der Stadt Savaria und ihrer Umgebung zwischen dem 4. – 9. Jahrhundert, v: *Folia archaeologica* XXVII (1976), str. 88–120

TOTSCHNIG 1983, 1984

- EMMA TOTSCHNIG, Die ältesten Nachrichten über Tristach, v: *Osttiroler Heimatblätter* LI (1983) – LII (1984), v nadaljevanjih (brez paginacije)

TREMEL 1939

- FERDINAND TREMMEL, Das Zehentwesen in Steiermark und Kärnten von den Anfängen bis ins 15. Jahrhundert, v: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark XXXI-II* (1939), str. 5–51

TROPPER 1993

- PETER TROPPER, *Die Berichte der Pastoralvisitationen des Görzer Erzbischofs Karl Michael von Attems in Kärnten von 1751 bis 1762*, Wien 1993

TROPPER 1996

- PETER G. TROPPER, *Vom Missionsgebiet zum Landesbistum: Organisation und Administration der katholischen Kirche in Kärnten von Chorbischof Modestus bis zu Bischof Köstner*, Klagenfurt 1996

TRSTENJAK 1956

- ALOJZ TRSTENJAK, Kje je bila Pribinova Businica?, v: *Svet ob Muri* I (1956), str. 90–95

TRUHLAR 1973

- FRANC TRUHLAR, Problem starih patrocinijev v Sloveniji, v: *Bogoslovni vestnik XXXIII* 1973, str. 61–117

TRUNTE 2004

- NIKOLAOS TRUNTE, Die römische Mission Konstantin des Philosophen: Zur rhomäischen Diplomatie der 60er Jahre des 9. Jahrhunderts, v: *Preslavska knjižovna škola VII* (2004), str. 256–293

TSCHURTSCHENTHALER 2002

- MICHAEL TSCHURTSCHENTHALER, Lavant (Osttirol), St. Ulrich, v: SENNHAUSER 2003, 2, str. 771–773

TSCHURTSCHENTHALER/WINKLER 1995

- MICHAEL TSCHURTSCHENTHALER, KATRIN WINKLER, 1500 Jahre christliche Kult- und Platzkontinuität: Zur archäologischen Erforschung der Pfarr- und Wallfahrtskirche St. Ulrich in Lavant, in: *Osttiroler Heimatblätter LXIII* (1995), št. 6 (brez paginacije)

TURK 1937

- JOSIP TURK, O početkih ljubljanske škofije: Popravki in dostavki, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje XXXII* (1937), str. 75–111

UMEK 1974

- EMA UMEK, *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična* (= Publikacije Arhiva Slovenije. Inventarji. Serija: Samostanski arhivi, zvezek 1), Ljubljana 1974

VALDEMARIN 1956

- INIGO VALDEMARIN, Il diritto di patronato dei Conti di Gorizia, v: *Gorizia nel medioevo. 2° supplemento agli Studi goriziani*, Gorizia 1956, str. 75–93

VALDEMARIN 1958

- INIGO VALDEMARIN, *La chiesa e parrocchia dei santi Ilario e Taziano di Gorizia*, v: *Studi goriziani XXIV* (1958), str. 145–216

VALE 1943

- GIUSEPPE VALE, *Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485–1487* (Codice Vaticano Latino 3795) (Studi e Testi 103), Città del Vaticano 1943

VALENTINELLI 1854–1857

- GIUSEPPE VALENTINELLI, Zur Geschichte der Patriarchen von Aquileia: Regesten aus zwei Handschriften (Sammlung Fontanelli), v: *Notizenblatt: Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsforschung* IV (1854), str. 49–60, 73–79, 515–524; V (1855), str. 169–176, 217–222, 268–277, 451–455; VII (1857), str. 68–89, 103–106, 115–119, 133–138, 148–152, 166–170

VALENTINELLI 1858

- GIUSEPPE VALENTINELLI, Nonnulla documenta quae ad historiam referuntur quarundam ecclesiarum remotis partibus existentium et ad Aquilejensem Diocesim olim spectantium, quoque ex libris cancellarium patriarchalium P. Jos. Bianchi excerpserit manu propria. Utini 1858, v: *Notizenblatt: Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsforschung* VIII (1858), str. 402–409, 430–435, 456–463, 484–489

VALIČ 1970/71

- ANDREJ VALIČ, Šmartno pri Cerkljah na Gorenjskem: Poznoantične in zgodnjerednjeveške najdbe, v: *Arheološki vestnik* XXI–XXII (1970–1971), str. 275–287

VALVASOR 1689 I–IV

- JOHANN WEICKHARD VALVASOR, *Die Ehre des Herzogthums Krain*, 4 zvezki, Ljubljana & Nürnberg 1689

VENUTI 1999

- TARCISIO VENUTI, „Hospitali veteri quod vocatur Sanctus Egidius“ ubinam, v: *Memorie storiche forogiuliesi* LXXIX (1999), str. 175–204

VERBIČ 1974

- MARIJA VERBIČ, Gospodarski in socialni položaj tolminskega kmeta v začetku 16. stol. in upori tolminskih kmetov v letih 1513 in 1515, v: *Zgodovinski časopis* XXVIII (1974), str. 3–44

VERCI 1787

- GIAMBATISTA VERCİ, *Storia della Marca Trivigiana e Veronese*, 4, Venezia 1787

VIČIČ 1983

- BORIS VIČIČ, K arheološki topografiji Bohinja, v: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* XXXI (1983), str. 1–7

VIDMAR 2006

- POLONA VIDMAR, *Die Herren von Pettau als Bauberren und Mäzene*, Graz 2006

VILFAN 1961

- SERGIJ VILFAN, *Pravna zgodovina Slovencev: Od naselitve do zloma stare Jugoslavije*, Ljubljana 1961

VILFAN 1966

- SERGEL VILFAN, Koseščina v Logu in vprašanje kosezov v vzhodni okolici Ljubljane, v: *Hauptmanov zbornik* (= Razprave SAZU V/10), Ljubljana 1966, str. 179–215

VILFAN 1982

- SERGIJ VILFAN, La cristianizzazione delle campagne presso gli Slavi del Sud occidentali: organizzazione, resistenze, fondo sociale, v: *Cristianizzazione ed organizzazione ecclesia-*

- stica delle campagne nell'alto medioevo: espansione e resistenze* (= Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo XXVIII), 2, Spoleto 1982, str. 889–923
- VILFAN 1984
- SERGIJ VILFAN, Zgodovina Ljubljane do začetka 16. stoletja, v: *Zgodovina Ljubljane: prispevki za monografijo* (ur. Ferdo Gestrin), Ljubljana 1984, str. 75–95
- VILLA 2003
- LUCA VILLA, Edifici di culto in Friuli tra l'età paleocristiana e l'altomedioevo, v: SENN-HAUSER 2003, 2, str. 501–579
- VISOČNIK 2014
- JULIJANA VISOČNIK, Dokumenti (nad)župnije Hoče v Kapiteljskem arhivu Nadškofjiskega arhiva v Ljubljani, v: *Arhivi* 37 (2014), str. 197–215
- WADL 1988
- WILHELM WADL, Die verfälschte Arnulfurkunde vom 26. Dezember 888 und die Frühgeschichte der Stadt Feldkirchen, v: *Carinthia I* CLXXVIII (1988), str. 55–83
- WALTER 1824
- FERDINAND WALTER, *Corpus Iuris Germanici Antiqui, II. Capitularia regum Francorum usque ad Ludovicum Pium continens*, Berlin 1824
- WANNER 1994
- KONRAD WANNER, *Die Urkunden Ludwigs II.* (= Monumenta Germaniae Historica. Diplomata Karolorum IV), München 1994
- WEISS 2008
- JANEZ WEISS (ur.), *Črnomaljski zbornik: Zbornik historičnih razprav ob 780-letnici prve omembe naselja in 600-letnici prve omembe Črnomlja kot mesta*, Črnomelj 2008
- WEISS 2013
- JANEZ WEISS, In conterminis: Razvoj mejne pokrajine Metliške in odnos s hrvaško-slavonskim prostorom s poudarkom na prisotnosti posesti rodbin Erdődy in Frankopan, v: SVOLJŠAK/SERUČNIK/KOČEVAR 2013, str. 13–82
- WICHNER 1874, 1876
- JAKOB WICHNER, *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Admont: von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1177*, Graz 1874; *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Admont: von der Zeit des Abtes Isenrik bis zum Tode des Abtes Heinrich II. (1178–1297)*, Graz 1876
- WIESFLECKER 1948
- HERMANN WIESFLECKER, Die Stadt Lienz im frühen Mittelalter, v: *Osttiroler Heimatblätter* XVI (1948), št. 21–22 (v nadaljevanjih, brez paginacije)
- WIESFLECKER 1950
- HERMANN WIESFLECKER, Quellen und Forschungen zur Geschichte der Stadt Lienz 1000–1500, v: *Osttiroler Heimatblätter* XVIII (1950), št. 1–13, 19, 21–23, 25; XIX (1951), št. 1 (v nadaljevanjih, brez paginacije)
- WOISETSCHLÄGER-MAYER 1973
- INGE WOISETSCHLÄGER-MAIER, *Die Kunstdenkmäler des Gerichtsbezirkes Oberwölz* (= Österreichische Kunsttopographie 39), Wien 1973
- WOLFRAM 1979, 2012
- HERWIG WOLFRAM, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum: Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*, Wien & Graz & Köln 197; druga, predelana in razširjena izdaja Ljubljana/Laibach 2012

WOLFRAM 1995A

- HERWIG WOLFRAM, *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit* (= Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 31), Wien & München 1995

WOLFRAM 1995B

- HERWIG WOLFRAM, *Grenze und Räume: Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung* (= Österreichische Geschichte 378–907, ur. Herwig Wolfram), Wien 1995

WOOD 2006

- SUSAN WOOD, *The Proprietary Church in the Medieval West*, Oxford 2006

WURSTER 1998

- HERBERT W. WURSTER, Patrozinium, v: *Theologische Realenzyklopädie* 26, Berlin 1998, str. 114–118

ZADNIKAR 1982

- MARIJAN ZADNIKAR, *Romanika v Sloveniji: tipologija in morfologija sakralne arhitekture*, Ljubljana 1982

ZAHN 1861

- JOSEPH ZAHN, Der Patronatsstreit zwischen den Bischöfen von Freising und Lavant um die Pfarre St. Peter am Kammersberge in Obersteier, v: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* XXVI (1861), str. 28–44

ZAHN 1870A, 1871

- JOSEPH ZAHN, *Codex Diplomaticus Austriaco-Frisigensis I, II* (=Fontes Rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichtsquellen, II. Diplomataria et acta, Bd. 31, 35), Wien 1870, 1871

ZAHN 1870B, 1872

- JOSEPH ZAHN, Archivalische Untersuchungen in Friaul und Venedig, v: *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichts-Quellen* VII (1870), str. 56–140; Archivalische Untersuchungen in Friaul, v: *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichts-Quellen* IX (1872), str. 83–118

ZAHN 1877

- JOSEPH VON ZAHN, *Austro-Friulana: Sammlung von Actenstücken zur Geschichte des Conflictes Herzog Rudolfs IV. von Österreich mit dem Patriarchate von Aquileia 1358–1365* (=Fontes Rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichtsquellen, II. Diplomataria et acta, Bd. 40), Wien 1877

ZAHN 1879

- JOSEPH ZAHN, Friulanische Studien I, v: *Archiv für österreichische Geschichte* LVII (1879), str. 277–398

ZAHN 1893

- JOSEPH ZAHN, *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, Wien 1893

ZAHN 1899

- JOSEPH V. ZAHN, *Steirische Miscellen: zur Orts- und Culturgeschichte der Steiermark*, Graz 1898

ZEISSBERG 1863

- HEINRICH ZEISSBERG, *Arno: Erster Erzbischof von Salzburg (785–821)*, Wien 1863

ZELKO 1972

- IVAN ZELKO, *Gospodarska in družbena struktura turniške pražupnije po letu 1381*, Ljubljana 1972 (= Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede, Razprave VII, str. 381–478)

ZELKO 1982

- IVAN ZELKO, *Prekmurje do leta 1500* (= Historična topografija Slovenije, 1), Murska Sobota 1982

ZELKO 1983

- IVAN ZELKO, Gradivo za prekmursko zgodovino, v: *Acta Ecclesiastica Sloveniae V* (1983), str. 227–325

ZELKO 1996

- IVAN ZELKO, *Zgodovina Prekmurja* (ur. Vilko Novak), Murska Sobota 1996

ZENAROLA PASTORE 1983

- IVONNE ZENAROLA PASTORE, *Atti della cancelleria dei patriarchi di Aquileia (1265–1420)*, Udine 1983

ZILKES 1983

- STEPHAN ZILKES, *Karner-Kapellen in Deutschland: Untersuchungen zur Baugeschichte und Ikonographie doppelgeschossiger Beinhaus-Kapellen* (= Veröffentlichung der Abteilung Architektur des Kunsthistorischen Instituts der Universität zu Köln, 22), Köln 1983

ZYGMER 2008

- LESZEK ZYGMER, Einführung, v: *Pfarreien im Mittelalter: Deutschland, Polen, Tschechien und Ungarn im Vergleich* (ur. Nathalie Kruppa), Göttingen 2008, str. 9–25

ŽITKO 1990

- *Kraški rob in Bržanija* (ur. Salvator Žitko in dr.), Koper 1990

ŽNIDARŠIČ GOLEC 2000

- LILIJANA ŽNIDARŠIČ GOLEC, *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila* (= Acta Ecclesiastica Sloveniae 22), Ljubljana 2000

ŽNIDARŠIČ GOLEC 2007

- LILIJANA ŽNIDARŠIČ GOLEC, Duhovniki župnije Šmarje v 15. in 16. stoletju, v: MÜLLER 2007, str. 117–128

ŽONTAR 1939, 1982

- JOSIP ŽONTAR, *Zgodovina mesta Kranja*, Ljubljana 1939; ponatis z uvodnimi dodatki: Kranj 1982

Von den ersten Kirchen und Pfarren in Slowenien Zur Entwicklung der kirchlich-territorialen Einteilung slowenischer Länder im Mittelalter

Zusammenfassung

Die vorliegende Arbeit befasst sich mit der Entwicklung des Pfarrnetzes im slowenischen Gebiet und in den Nachbarregionen von den ersten Kirchen im frühen Mittelalter (8.–9. Jahrhundert) bis Anfang des 16. Jahrhunderts.

Im einführenden Kapitel [1] (*Allgemeine Beobachtungen*) werden zunächst die geschichtlichen Ereignisse dargestellt, die zur Christianisierung von Vorfahren der Slowenen nach ihrer Einwanderung und zur Entstehung der ersten Kirchen führten. Die Hauptquelle dafür ist die im Jahre 870 in Salzburg verfasste *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, die das politische Schicksal der Karantanen von ihrem ersten Fürsten Borut in den vierziger Jahren des 8. Jahrhunderts an schildert. Modestus, der um 757 vom Salzburger Bischof Virgil zu den Karantanen gesandte Bischof (*episcopus missus*), weihte dort die ersten Kirchen ein, von denen die drei wichtigsten näher genannt werden: Maria Saal auf dem Zollfeld (Gospa Sveta) in der Mitte des Landes, die Kirche im heutigen St. Peter im Holz im Westen und jene in Fohnsdorf im Oberen Murtal im Osten; trotz der in letzter Zeit aufgetauchten Bedenken hält der Verfasser an der traditionellen Lokalisierung dieser Kirchen fest. Der Hauptteil der *Conversio* ist der Tätigkeit der Salzburger Kirche in dem 795–796 für das Karolingerreich gewonnenen Unterpannonien gewidmet. Die kirchliche Gewalt des kurz nach 798, zur Erhebung des Salzburger Bistums zum Erzbistum und Errichtung der bayerischen Kirchenprovinz unter Bischof Arno, neu eingesetzten karantanischen Chorbischofs wurde auf Pannonien ausgedehnt, und 859 oder bald danach folgte noch die Einsetzung eines Archipresbyters für Pannonien in Moosburg am Plattensee (Zalavár, Blatenski kostel), dem Sitz des unterpannonischen Fürstentums Pribinas und Kozels. Laut *Conversio* weihten die Erzbischöfe Liupram und Adalwin ab 850 zahlreiche Kirchen in Pannonien ein, infolge der Eroberung des Landes durch die Ungarn nach 900 lassen sich aber nur wenige ungefähr lokalisieren und nur drei davon, in Moosburg, auch archäologisch feststellen. Neben Salzburg haben sich um die Christianisierung der Karantanen auch andere Faktoren verdient gemacht, worüber die *Conversio* schweigt. Dies gilt vor allem für die Freisinger Kirche mit ihren Stützpunkten in Oberkärnten, wo allem Anschein nach die berühmten Freisinger Denkmäler entstanden sind, und um den Wörthersee und für Einzelfälle, wie die karolingische Klosterzelle in Molzbichl, deren Gründung voreilig dem Bayernherzog Tassilo III. zugeschrieben worden ist.

Im Jahre 811 zog Karl der Große die schicksalhafte Grenze zwischen den Metropolen Aquileia und Salzburg entlang der Drau. Im Unterschied zu Salzburg wissen wir über die frühe Tätigkeit Aquileias südlich der Drau und im heutigen Slowenien nichts. Nur vermuten lassen sich auf Grund der Kirchenpatrozinien und der geographisch-historischen Position der Orte Missionszentren, die nach dem Ende der Ungarneinfälle zum Sitz einer Urpfarre werden sollen, wie etwa in Hermagor/Šmohor und Maria Gail/Marija na Zilji im Gailtal sowie St. Kanzian/Škocjan und St. Michael ob Bleiburg/

Šmihel im Jauntal oder Kranj/Krainburg, Šentpeter bei Ljubljana/St. Peter bei Laibach und Šempeter v Savinjski dolini/St. Peter im Sanntal im heutigen Slowenien.

In der Fortsetzung des ersten Kapitels werden die Grundbegriffe der Kirchenorganisation und andere methodische Fragen erörtert und nach Bedarf an konkreten Beispielen dargelegt: Pfarre, Urfparre, Eigenkirche, Kirchenzehnt, Pfarrgrenzen, kanonische Rechte bei den Pfarren mit Patronat und Vogtei, Parzellierung der Urfparren in Pfarren und Vikariate, Inkorporation. Ein wichtiger und oft übersehener Ausgangspunkt bei der Erforschung der kirchlich-territorialen Struktur in der Vergangenheit stellt die Prämisse von der Unveränderlichkeit der Pfarrgrenzen dar. Als diese einmal festgesetzt sind, lassen sie sich prinzipiell nicht mehr ändern. Eine Urfparre oder Pfarre kann innen geteilt werden, doch ihre Außengrenzen bleiben dabei unangetastet. Oder anders gesagt: Eine aus einer Urfparre oder Pfarre hervorgegangene Pfarre griff mit ihrem Territorium niemals in eine andere Pfarre ein. Das gilt auch für unbesiedelte Gebiete, die schon von Anfang an der ein oder anderen Urfparre oder Pfarre zugewiesen wurden. Zum Kirchenzehnt ist anzumerken, dass die zwei Zehntdrittel, die dem Bischof zustanden, normalerweise geschenkt, verpachtet oder zu Lehen gegeben wurden. So verwischten sich allmählich die Spuren ihres Ursprungs. Dementgegen blieb das dem Pfarrer zustehende Drittel an den Pfarrhof gebunden. Mit Hilfe der in den Urbaren und Vermögensinventaren einer Pfarre verzeichneten Pfarrhofzehente, auch wenn sie erst aus dem 17. oder 18. Jahrhundert stammen, lässt sich zuverlässig ihr ursprüngliches Territorium rekonstruieren, was insbesondere für die dislozierten Orte oder Enklaven in anderen Pfarren von Bedeutung ist.

Das vierte Unterkapitel (*Chronologische und territoriale Aspekte*) skizziert, wieder unter methodischem Gesichtspunkt, einzelne Etappen in der Entwicklung des Pfarrnetzes im behandelten geographischen Raum. Das Gerüst des Pfarrnetzes im Salzburger Gebiet nördlich der Drau geht auf die Schenkung König Ludwigs des Deutschen im Jahre 860 an den Erzbischof Adalwin zurück. Durch diese Schenkung erhielt der Erzbischof eine Reihe von Höfen und Kirchen, auf deren Grundlage er großräumige Urfparren bilden konnte. Dementgegen wurden etwa Oberkärnten und die übrigen Freisinger Besitzungen erst im Jahre 1072 mit dem Vertrag zwischen Erzbischof Gebhard und Bischof Ellenhard ins bischöfliche Pfarrnetz eingegliedert.

Die ersten, im Mittelalter und bis in die Neuzeit hinein kontinuierlich bestehenden Pfarren im Patriarchat Aquileia südlich der Drau tauchen erst in der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts auf, d. h. nach dem Ende der Ungarneinfälle mit dem Sieg Ottos I. auf dem Lechfeld 955. Als Basis dafür dienten die ausgedehnten, nach diesem Sieg geschaffenen Königsgüter, auf denen der Patriarch in Zusammenwirken mit dem König Urfparren errichtete, die in seinen vollen Besitz (*pleno iure*) kamen. Weil der König diese Güter, ausgenommen eventuelle, in ihren Grenzen schon bestehende Allodien lokaler Besitzer, später ganz oder parzelliert unterschiedlichen kirchlichen (Bischöfen) oder weltlichen Herren verlieh, spiegeln die Grenzen dieser Urfparren die einstigen Grenzen dieser Güter wider.

Neben den Urfparren ist in dieser frühen Zeit auch mit den sogenannten Eigenkirchen zu rechnen. Sind jene nördlich der Drau und überhaupt in Kärnten archäologisch und urkundlich gut belegt, so lassen sich diese südlich der Karawanken nur in wenigen Einzelfällen feststellen. Aufmerksamkeit erregen jedoch einige Kirchen mit dem Petruspatrozinium in der unmittelbaren Nähe der alten Herrschaftssitze, die als Eigenkirchen der ersten Verwalter von Königsgütern oder derer neuen Besitzer interpretiert werden können. Die meisten lassen sich mit den Grafen Wilhelm I. und Wilhelm II.

von der Sann in Zusammenhang bringen und ins späte 10. oder frühe 11. Jahrhundert datieren, wie die Kirchen in Vitanje/Weitenstein, Sv. Peter pod Svetimi gorami (heute Bistrica ob Sotli)/St. Peter unter Königsberg, Rajhenburg/Reichenburg in der Steiermark, Preddvor/Höflein und Radovljica/Radmannsdorf in Oberkrain, in Gorenji Mokronog/Obernassenfuß in Unterkrain usw. Wie auch bei den anderen alten Eigenkirchen der Fall ist, wurden sie bei den ursprünglichen Höfen errichtet, bevor diese vom 12. Jahrhundert an aus strategischen Gründen durch neu gebauten Burgen in ihrer Nähe ersetzt und in ihren Rechten abgelöst worden sind.

Wie auch in den nächsten Kapiteln dargestellt, lassen sich im heutigen Slowenien die folgenden Urfarren feststellen. Im Westen sind es Volče/Valzana im oberen Isonzotal, Solkan/Salcano, für das Krongut, das Kaiser Otto III. im Jahre 1001 dem Patriarchen Johannes und dem Grafen Werihen von Friaul zur Hälfte schenkte, dann Vipava/Wippach, deren Territorium wohl in den Besitz der Grafen von Weimar-Orlamünde gelangte, und Komen/Comeno auf dem Karst. In der Mark Krain (Zentralslowenien) entstanden sechs Urfarren: in Stara Loka bei Škofja Loka/Atlack bei Bischofslack für das Territorium, das von Kaiser Otto II. im Jahre 973 dem Bischof von Freising verliehen wurde, in Kranj/Krainburg für das Staatsterritorium des Markgrafen von Krain, in Mengeš/Mannsburg für dessen privates Eigentum, in Rodine/Rodein, deren Sitz im 13. Jahrhundert nach Radovljica verlegt worden ist, in Šentpeter/St. Peter bei Laibach (heute im Stadtgebiet liegend), deren Territorium unter verschiedene Geschlechter verteilt wurde, bis es unter den Spanheimern fast vollständig in der sogenannten Laibacher Herrschaft vereinigt worden ist. Als die sechste Urfarre in Krain erscheint Cerknica/Zirknitz, im Süden der Mark, die bei der Verleihung dieses Landstrichs durch König Heinrich III. an den Patriarchen von Aquileia 1040 schon bestanden haben muss. In Unterkrain, der sogenannten Windischen Mark, früher Teil der Mark an der Sann zwischen Save im Norden und Krka/Gurk im Süden, sind zwei Urfarren entstanden, und zwar in Šentvid na Dolenjskem/St. Veit in Unterkrain und Leskovec bei Krško/Haselbach bei Gurkfeld, beide indirekt durch die Verleihung dieses Gebiets an den Sanntaler Grafen Wilhelm II. in den Jahren 1016 und 1025 bezeugt. Im östlichen Teil der ehemaligen Mark an der Sann sind drei Urfarren zu verzeichnen, alle wieder z. T. durch die Schenkungen an den Grafen Wilhelm von 1016 und 1025 dokumentiert: Šempeter v Savinjski dolini/St. Peter im Sanntal, Laško/Tüffer und Pilštanj/Peilenstein. Dazu gesellt sich diejenige in Gornji Grad/Oberburg, deren Gebiet nicht an den Sanntaler Grafen, sondern ans Geschlecht Diepolds de Chagere, Gründer des dortigen Benediktinerklosters (1140), gekommen sein muss. Nördlich davon, in dem heute in Slowenien verbliebenen Teil Kärntens, erstreckte sich die Urfarre in Šmartno pri Slovenj Gradcu/St. Martin bei Windischgratz, die vor 980, als das Gebiet um Vitanje dem Sanntaler Grafen Wilhelm I. verliehen wurde, entstanden sein muss. Den südlichen, aquileischen Teil der Mark an der Drau umfasste nur eine Urfarre in Hoče/Kötsch. Als einziges auf diese Weise dokumentiertes Gegenbeispiel nördlich der Drau kommt die Urfarre in Leibnitz/Lipnica vor, die für das dem Salzburger Erzbischof 970 neu geschenkte Krongut gegründet wurde. Alten Ursprungs sind auch die Urfarren in Radkersburg/Radgona und Ptuj/Pettau, die gleich Leibnitz auf einen kirchlichen Stützpunkt aus der Zeit vor den Ungarneinfällen zurückzuführen sind.

Die zweite Entwicklungsphase der kirchlichen Territorialstruktur verlief im Zeichen zweier Reformprozesse. Auf der einen Seite ist dies die Eingliederung von Eigenkirchen ins bischöfliche Pfarrnetz durch ihre Umbildung in Patronatspfarren. Im

Fachschrifttum wird dieser Prozess gewöhnlich, aber nicht ganz korrekt Zehentregulierung genannt, weil damit nicht sein wahres Ziel gefasst wird. Er setzte bereits im 10. Jahrhundert ein und kulminierte unter den Erzbischöfen Balduin (1041–1060) und Gebhard (1060–1088) sowie den Patriarchen Rabenger (1063–1068) und Sigehard (1068–1077). Davon sprechen einige Urkunden. Am aufschlussreichsten sind es diejenigen für die Kirchen der Hemma von Friesach-Seltschach von 1043 und des Markward von Eppenstein von 1065/1066 sowie von 1072 für die Kirchen des Freisinger Bischofs in Kärnten nördlich der Drau und 1074 für die Freisinger Kirchen in Krain. Sind die Eigenkirchen durch diese Umbildung normalerweise zu echten Patronatspfarren geworden, deren Patronats- und Präsentationsrecht ihr ehemaliger Besitzer erhielt, so scheint es, dass diese Kirchen südlich der Drau oft vollkommen in die Hände des Patriarchen gelangt sind. So verlor der Bamberger Bischof dadurch all seine Kirchen im Gailtal und Kanaltal, was auch für den Freisinger Bischof in Kärnten und Krain sowie den Brixener Bischof gilt, der neben einigen Eigenkirchen in Kärnten auch einige in Oberkrain (um Bled und in Bohinj) besaß. Wie aus dem Vertrag zwischen Patriarch Sigehard und Bischof Ellenhard von 1074 über den Freisinger Besitz in Unterkrain – es handelt sich um die Pfarre Bela Cerkev/Weißkirchen – zu ersehen ist, nahm sich der Patriarch das Recht, durch Heranziehung von Gebieten aus Nachbarherrschaften Pfarren mit größeren Sprengeln zu schaffen, die er natürlich für sich behielt. Ein Beleg dafür in Kärnten liefert die Pfarre Lind in Oberkärnten, die den einstigen Brixener und den Salzburger Besitz in Sachsenburg vereinigte. Ähnlich verhält es sich mit der untersteirischen Pfarre Konjice/Gonobitz, die der Patriarch auf den ehemaligen Besitzungen der Grafen von der Sann und der Eppensteiner errichtete und von der Urfparre Hoče/Kötsch abtrennte. Kleinere Eigenkirchen wurden aber auch im Patriarchat in gewöhnliche Patronatspfarren mit erblichem Patronatsrecht verwandelt. Als äußerliches Kennzeichen einer Pfarre, die aus einer alten Eigenkirche hervorgegangen ist, sind ihre Enklaven in einer anderen Pfarre.

Der andere Prozess der Patriarchatsreform des 11. Jahrhunderts betrifft die erste Parzellierung der Urfparren. Dieser Prozess lässt sich urkundlich nicht belegen, aber einige größere Pfarren in vollem Besitz (*pleno iure*) des Patriarchen, die anscheinend nicht auf der Basis einer Eigenkirche entstanden sind, machen es wahrscheinlich, dass der Patriarch sie aus seelsorglichen Gründen aus eigenem Antrieb aus den Urfparren ausschied. Ein einziger, dafür aber wertvoller Hinweis auf die Entstehungszeit dieser Patriarchatspfarren ist das Jahr 1085, das Johann Weikhard Valvasor für die von der Laibacher St.-Peter-Urfparre abgetrennte Pfarre in Šentvid/St. Veit oberhalb von Laibach anführt.

Im 12. Jahrhundert und danach folgen die neuen Patronatspfarren des Adels oder Vikariate, die in den Urkunden meist als Kapelle bezeichnet werden, und der Pfarrvikariate, die im späten Mittelalter allmählich die Stufe einer von der Mutterpfarre noch abhängigen Vikariatspfarre erreichen. Im Unterschied zu den alten Patronatspfarren, die auf Grund einer Eigenkirche entstanden sind, besaßen die neuen Patronatspfarren keine eigenen Zehente, sondern lediglich diejenigen, die sie eventuell vom Bischof oder dem Patriarchen geschenkt bekamen. Das gilt natürlich auch für die Vikariate, deren Existenz nur durch die Einkünfte aus verliehenen Gütern und Kollekturen bestritten wird.

Das letzte Unterkapitel (*Territoriale Organisation der kirchlichen Gewalt*) behandelt die Entwicklung der Archidiakonate. Diese sind bereits im 11. Jahrhundert bezeugt, haben aber erst im 12. Jahrhundert festere Umrisse erhalten. Ihr Gefüge ist aus den Ver-

zeichnungen der päpstlichen Abgaben des 13. Jahrhunderts ersichtlich: 1285 für Salzburg mit dessen Suffraganbistümern, 1247 und 1296 für Aquileia und 1272 für die Triester Diözese, die jedoch nur von einem Archidiakon betreut wurde.

Die folgenden neun Kapitel sind der Entwicklung des Pfarrnetzes nach einzelnen Regionen gewidmet, angefangen mit [2] *Kärnten und der Steiermark nördlich der Drau*. Das Gros des einführenden Unterkapitels dieses Kapitels nimmt die Untersuchung der Urkunden aus dem 9. und 10. Jahrhundert ein, in denen einzelne Orte mit angegebenen Kirchen oder ohne sie erwähnt sind. Hervorzuheben ist der Vorschlag, den Ort „ad Rapam“, der in der Urkunde König Ludwigs des Deutschen von 860 Nestelbach (ad Nezilinpach) folgt, mit St. Martin an der Raab im heutigen Burgenland zu identifizieren, wogegen die Angabe „ad Luminicham iuxta Rapam“ nach wie vor St. Ruprecht an der Raab und nicht das benachbarte Weiz bedeuten soll. „Ad sanctum Petrum in civitate Carantana“ in der Urkunde des Erzbischofs Odalbert für den Chorbischof Gotabert aus dem Jahre 927 bezieht sich aber auf die einstige Kirche des hl. Petrus in Moosburg und nicht auf die Peterskirche auf der Karnburg. Im Folgenden detailliert dargestellt sind die Urfarre Lavamünd/Labot in Kärnten sowie die Urfarren und Pfarren in der Untersteiermark in ihrem ehemaligen Umfang. Die erste abgezweigte Pfarre im Sprengel von Lavamünd ist die 1201 von den Benediktinern in St. Paul im Lavanttal errichtete Pfarre in Remšnik/Remschnig. Aus dem Jahre 1237 stammt die Gründung des Kollegiatkapitels in Dravograd/Unterdrauburg, dessen Pfarre das übrige östliche Lavamünder Gebiet übernahm. Aus dieser schieden die Pfarren in Radlje/Mahrenberg und Muta/Hohenmauten aus. Auf der steirischen Seite entstanden drei Urfarren, und zwar in Leibnitz/Lipnica, Radkersburg/Radgona und Ptuj/Pettau, die ersten selbständigen Pfarren sind St. Veit am Vogau/Vogava, Jarenina/Jahring und Kamnica/Gams, deren Sitz im 13. Jahrhundert nach Maribor/Marburg an der Drau verlegt worden ist. Jünger sind die Pfarren in Cmurek/Mureck und Svečina/Witschein, die erste aus Vogau, die andere aus Jarenina hervorgegangen. Aus der Zeit kurz nach 1200 stammt die Pfarre Velika Nedelja/Großsonntag, und zwar auf dem Gebiet, das die Herren von Pettau den Ungarn entrissen hatten, allem Anschein nach bei einer schon bestehenden Kirche, welche die Pettauern dem Deutschen Orden übergaben. Die Pfarre wurde aber erst 1236 durch Erzbischof Eberhard II. kanonisch errichtet. In ihrem Sprengel bildete sich im späten 13. oder frühen 14. Jahrhundert die Pfarre in Ormož/Friedau.

In [3] *Prekmurje* (Übermurgebiet), das im dritten Kapitel behandelt wird, zeichnen sich vier Urfarren ab: St. Martin an der Raab, die wohl auf den dem Salzburger Bischof Adalwin 860 geschenkten Ort „ad Rapam“ zurückgeht, Gornja Lendava-Grad (Oberlimbach/Felsölendva), Turnišče/Toronyhely (Bántornya) und Spodnja Lendava (heute nur Lendava; Unterlimbach/Alsölendva), alle wahrscheinlich erst im 12. Jahrhundert errichtet. Die Urfarre in St. Martin, welche die Slowenen an der Raab (Porabje) umfasste, erstreckte sich ursprünglich wohl auch über das Territorium, das durch König Béla III. dem 1183 gegründeten Zisterzienserkloster in St. Gotthard/Szent-Gotthárd/Monošter verliehen wurde. Die Pfarre für den südlich der Raab liegenden Teil dieses Territoriums ist bei der Kirche in Kéthely/Marckl/Trošče nahe St. Gotthard, heute im St. Gottharder Stadtgebiet, zu vermuten. Von der St.-Martin-Urfarre löste sich nach 1213 auch die Pfarre in Dobra/Neuhaus am Klausenbach. Im Bereich der Urfarre von Grad alt sind die Pfarren in Sv. Jurij (Rogaševci) und Murska Sobota/Muraszombat/Olsnitz, beide bereits vor 1208 abgetrennt. Die übrigen sind jünger, so wie diejenigen, die in den Grenzen der Urfarren von Turnišče und Lendava entstanden sind.

Als um 1090 das Übermurgebiet durch den Ungarnkönig Ladislaus I. erobert worden war, wurde es in die zivile Verwaltung Ungarns, die Gespanschaften oder Komitate, eingegliedert und kirchlich dem 1094 gegründeten Bistum Zagreb unterstellt. Nachdem Zagreb 1176 die nördliche, im Eisenburger Komitat liegende Hälfte dieses Gebiets (Oberes Übermurgebiet, Gornje Prekmurje) mit den Urfparren in St. Martin an der Raab und Grad dem Bistum Győr abtreten musste, schuf dieses hier das Archidiaconat „Slowenische Mark“ (Slovenska krajina, Tótság), wogegen der unter Zagreb verbliebene, dem Komitat Zala angehörende südliche Teil (Unteres Übermurgebiet, Dolnje Prekmurje) dem Archidiaconat in Bexin (Becsehely) auf der anderen Seite der heutigen Staatsgrenze angeschlossen wurde.

Das vierte Kapitel untersucht die Entwicklung des Pfarrnetzes in [4] *Kärnten südlich der Drau* einschließlich des ehemals kärntnerischen Osttirols. Während die Lage in Osttirol mit den ehemaligen Eigenkirchen in Tristach und Lavant nicht klar ist, obwohl beide an den Patriarchen übergingen, wurden in Kärnten spätestens in der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts acht aquileische Urfparren errichtet. Im Gailtal sind es St. Daniel, die auch das unbesiedelte, erst nach 1300 erschlossene Lesachtal erhielt, Hermagor/Šmohor, St. Johann unterhalb des Dobratsch, deren Sitz nach dem Erdbeben von 1348 der damalige Besitzer der Pfarre, Abt von Arnoldstein, nach Feistritz/Bistrice na Zilji verlegte, und Maria Gail/Marija na Zilji, in deren Grenzen die Eigenkirche im einstigen Königshof in St. Martin bei Villach lag. Der Sprengel von St. Johann reichte bis ins Kanaltal (Valcanale, Canal di Ferro), wo der Bischof Otto von Bamberg im frühen 12. Jahrhundert die Kirchen in Leopoldskirchen/Le Glesie-S. Leopoldo/Lipalja vas und in Saifnitz/Campo rosso/Žabnice gründete, von denen die letztere die Pfarrrechte für das ganze Kanaltal erhielt. Das Vikariat in Tarvis/Tarvisio/Trbiž, für die dortige friulanisch sprechende Bevölkerung errichtet, weil in Saifnitz slowenisch gepredigt wurde, stammt aus dem Jahre 1399. Der Königshof mit der Kirche in St. Martin bei Villach wurde – nachdem er im Besitz des Bischofs Albuin von Säben-Brixen auf Lebenszeit gewesen war – wohl 1007, anlässlich der Gründung des Bistums Bamberg, durch Kaiser Heinrich II. an den Bamberger Bischof verliehen samt dem ganzen Krongut, welches die Territorien der Urfparren St. Johann und Maria Gail mit Villach und das Kanaltal umfasste. Der Bamberger Bischof verfügte in St. Martin über den einzigen kirchlichen Stützpunkt im Gailtal, verlor aber die Kirche während der Patriarchatsreform im 11. Jahrhundert und erhielt sie erst 1244 wieder im Tausch gegen die erst kurz zuvor gewonnene Patronatspfarre der Grafen von Bogen in Egg/Brdo. Er verlor auch die Kirchen im Kanaltal, deren Patronatsrechte zusammen mit der kirchlichen Jurisdiktion an die Filiale des römischen Hl.-Geist-Spitals (Santo Spirito) „in Saxia“ in Gemona kamen. Weil dieses Erzpital exempt war, kommen sie in den päpstlichen Taxationen des Patriarchats nicht vor. Die Jakobskirche in Villach war jedoch eine Gründung der Maria-Gailer Pfarre. Sie kam nie an Bamberg und wurde nach turbulenten Ereignissen erst 1526 selbständig.

Im oberen Drautal – die durch die Herren von Flaschberg gestiftete Patronatspfarre in Ötting befand sich noch im Sprengel von Lavant – reihten sich Eigenkirchen aneinander, die der Patriarch den Pfarren in Lind und Feistritz an der Drau unterstellte. Diejenigen von Baldramsdorf bis hinunter nach Kellerberg blieben im Besitz ihrer Gründer, der Ortenburger oder ihrer Vorfahren.

Die weiteren vier aquileischen Urfparren in Kärnten südlich der Drau entstanden in Rosegg/Rožek im Rosental, St. Kanzian/Škocjan und St. Michael ob Bleiburg/Šmihel im Jauntal sowie in Šmartno pri Slovenj Gradcu/St. Martin bei Windischgratz. Aus der

Rosegger Urfarre sind Mitte des 12. Jahrhunderts die Pfarren St. Jakob im Rosental/Šent Jakob v Rožu, das ans Benediktinerstift Ossiach kam, und Kappel/Kapla ausgeschieden. Hingegen musste die Urfarre in St. Kanzian das Gros ihres Territoriums der 1154 neu errichteten Pfarre bei der einstigen Eigenkirche des Grafen Chazilo in Eberndorf/Dobrla vas, wo der Patriarch ein Stift der Augustinerkanoniker gründete, abtreten. Die von Eberndorf abgetrennte Pfarre in Eisenkappel/Železna Kapla reichte bis einschließlich Jezersko/Seeland, heute in Slowenien, hinab. Als Datum „ante quem“ für die Entstehung der Urfarre in Šmartno pri Slovenj Gradcu kommt das Jahr 980 vor, als das Gebiet um Vitanje/Weitenstein dem Grafen Wilhelm I. von der Sann verliehen wurde, weil die dortige Petruskirche von der Pfarrkirche in Šmartno abhängig war und so bis in die Neuzeit hinein blieb. Die erste von Šmartno abgetrennte Pfarre bei der angeblichen Eigenkirche in Libeliče/Leifling wurde 1154 dem Chorherrenstift in Eberndorf einverleibt zusammen mit zwei Kapellen, „Luchwich“ und „Mise“. Die Identifizierung der Kapelle in „Mise“ mit der Jakobskirche in Mežica/Mieß kommt nicht in Betracht, weil diese nie im Eberndorfer Besitz gewesen ist, es muss sich also um eine andere Kirche im Mießtal handeln, nämlich um diejenige in Prevalje/Prävali, die sogenannte Marienkirche „am See“. Bei der Kapelle in „Luchwich“ haben wir es aber wohl mit Schwabegg/Žvabek zu tun unter einer slowenischen Ortsbezeichnung („Lokovica“), die nach der Errichtung der dortigen Burg durch die Grafen von Treffen in Vergessenheit geraten sein muss. Die zweite aus Šmartno ausgeschiedene Pfarre entstand bei der Eigenkirche, ursprünglich Burgkapelle des hl. Pankratius auf Grad oberhalb von Stari trg/Altenmarkt bei Windischgratz, die auf die Auskuiner, d. h. das Geschlecht der Hemma von Friesach-Seltschach, aus der Zeit vor 1106 zurückzuführen ist. Bei ihrer ersten Erwähnung (1174) war sie schon selbständig. Jünger ist die Patronatspfarre in Vuzenica/Saldenhofen, die als solche 1256 vom Pfarrer in Šmartno anerkannt wurde. Im päpstlichen Abgabenverzeichnis von 1296 und in denjenigen aus dem 14. Jahrhundert scheint der Sprengel von Šmartno mit allen ausgeschiedenen Pfarren noch im Archidiakonat Kärnten auf, im Laufe des 15. Jahrhunderts, jedenfalls vor 1478, wurde er aber, die Eberndorf unterstehenden Pfarren ausgenommen, dem steirischen Archidiakonat Saunien (Sanntal) zugewiesen.

Das westliche Slowenien (vor 1918 das Österreichische Küstenland, Primorje) umfasst drei Regionen, die kirchlich zu drei Diözesen gehörten und in den nächsten zwei Kapiteln behandelt werden. Der nördliche Teil [5] (*Primorska: Das Patriarchat von Aquileia*), praktisch in den Grenzen der späteren Grafschaft Görz (Gorica, Gorizia), befand sich in den Grenzen des Patriarchats. Im Laufe der Zeit wurde dieses Gebiet kirchlich unter drei Institutionen aufgeteilt. Für das obere Isonzotal entstand im 10. Jahrhundert die Urfarre in Volče/Valzana, 1015 bezeugt, als der Patriarch ihre Zehente dem Kollegiatkapitel in Cividale schenkte außer jene in Tolmin/Tolmein/Tolmino, wo wir eine Eigenkirche des Patriarchen, ebenso aus dem 10. Jahrhundert, vermuten. Ende des 13. Jahrhunderts wurde dieses Gebiet gänzlich dem Cividaleser Kapitel unterstellt. Bereits im 12. Jahrhundert schieden aus Volče die Pfarren in Bovec/Flitsch/Plezzo und Šentviška Gora/S. Vito in Monte aus, um 1200 oder im frühen 13. Jahrhundert folgte noch Kobarid/Karfreit/Caporetto. – Über das mittlere Isonzotal mit Kanal/Canale d’Isonzo und den Goriška Brda/Collio erstreckte sich ursprünglich die von der Urfarre Buttrio abgetrennte Pfarre in Brazzano/Bračan am Fuß des Collio. Diese wurde um 1090 durch Patriarch Ulrich I. vermutlich auf der Basis einer eppensteinischen Eigenkirche in S. Andrat del Iudrio gegründet und dem reformierten Benediktinerkloster Rosazzo/Rožac (Rožac) verliehen. In Anbetracht der zwar nicht ganz zuversichtlichen Nachrichten lässt

sich vermuten, dass es in dieser Pfarre sich schon damals Filialkirchen mit Priestern gab. Zwei davon, in Prepotto/Prapotno, heute auf italienischer Seite, und Biljana/Bigliana, finden wir in einer Urkunde aus dem Jahre 1233, die erste noch unter der Bezeichnung „Albana“, wie ein wenig später, 1245, unter „de Sancto Ioanne de Ailboma“. In derselben Urkunde von 1245 wird auch die Marienkirche in Kanal ob Soči/Canale d’Isonzo bereits erwähnt.

Das Gros des in diesem Kapitel behandelten Görzer Gebiets mit dem Vipavatal blieb dem Patriarchen unterstellt und bildete einen Teil des friulanischen Unteren Archidiakonats. In diesem Territorium tauchen vor 1000 zwei Ursparren auf, und zwar in Solkan/Salcano und Vipava/Vipacco/Wippach, dazu eine Eigenkirche in Miren/Merna, südlich davon noch eine eventuelle Ursparre in Komen/Comeno – alle vier im Verzeichnis der päpstlichen Abgaben von 1247 aufgezählt – und die Ursparre in S. Giovanni al Timavo/Štivan bei Duino/Devin/Tybein. Diese war aus einem frühmittelalterlichen Kloster antiken Ursprungs hervorgegangen und umfasste ursprünglich vielleicht auch das Karstgebiet um Komen. Die Ursparre in Solkan spiegelt das Königsgut wider, das Kaiser Otto III. im Jahre 1001 samt der „villa Goriza“ dem Patriarchen Johannes und dem Grafen Werihen von Friaul zur Hälfte schenkte, während das Territorium derjenigen von Vipava an die Grafen von Weimar-Orlamünde kam. In diesem Gebiet und jenseits des Isonzo sind auch einige alte Eigenkirchen zu verzeichnen, deren Gründung man weitgehend entweder den Friauler Grafen oder den Kärntner Herzögen aus dem Hause Eppenstein zuschreiben und entweder ins späte 10. oder frühe 11. Jahrhundert datieren darf. Auf der heutigen italienischen Seite sind es u. a. Mossa/Moš und Lucinico/Ločnik, im Vipavatal Ozeljan/Oseliano, Črniče/Cernizza, Skrilje/Scrilaco/Scrilach, Batuje/Battuglie und Branik. In Ozeljan und Skrilje sind später (in Ozeljan bereits Mitte des 12. Jahrhunderts) Vikariate des Domkapitels von Aquileia bezeugt. Črniče mit der Kirche in Batuje, deren archäologisch dokumentierte Vorgängerin ins Frühmittelalter zurück reicht, kam an die Abtei von Rosazzo, Branik an diejenige von Moggio, und zwar vor der Errichtung der dortigen görzischen Burg Rihenberk/Reiffenberg. In den Grenzen der Solkaner Ursparre bildeten sich im Laufe des 14. Jahrhunderts die Pfarren in Šempas/Sambasso, Črniče und Prvačina/Prevacina, während das Vikariat in Ozeljan herunterkam und der Pfarre in Šempas zufiel. Der Pfarrer von Solkan verlegte seinen Sitz später zuweilen nach Görz, wo ein ihm unterstehender Vikar bereits 1296 dokumentiert ist, zu einer Pfarre wurde Görz aber erst im 16. Jahrhundert erhoben und Solkan in ihr Vikariat umgewandelt. Die Ursparre Vipava verlor Kamnje/Camigna – die dortige Pfarre übernahm auch die Rechte des Vikariats in Skrilje –, ansonsten ist sie bis zu den Josephinischen Reformen im ursprünglichen Umfang geblieben. In den Grenzen der Ursparre in Komen ist im Verzeichnis von 1296 neben der Pfarre in Branik (Reiffenberg) noch jene görzische in Dornberk/Dornberg bezeugt.

Die südliche Hälfte des Küstenlandes lag in den Grenzen der Bistümer von Trieste/Triest/Trst und Koper/Capodistria; ihre Darstellung folgt im sechsten Kapitel [6] (*Primorska: Die Bistümer Triest und Capodistria*). Die dokumentierte Frühgeschichte des Triester Bistums reicht ins 6. Jahrhundert zurück. Nach der Spaltung des Patriarchats in den byzantinischen Gradeser und den langobardischen Aquileier Teil Anfang des 7. Jahrhunderts verblieb es samt den übrigen Bistümern in Istrien bei dem Patriarchen von Grado. Im Jahre 948 erhielt der Triester Bischof vom König Lothar II. die weltliche Gewalt in der Stadt und ihrer Umgebung im Kreis von 4 Meilen, und im Jahre 1081 wurde das Bistum durch König Heinrich IV. dem Patriarchen von Aquileia als Suffraganbistum

unterstellt. Der Aufbau des Pfarrnetzes setzte vermutlich im 10. Jahrhundert ein. Die erste Urpfarre dürfte diejenige in Predloka/Lonca südlich von Triest gewesen sein, die mit dem Patrozinium des Johannes des Täufers als eine „ecclesia baptismalis“ ausgewiesen ist. Die übrigen alten Pfarren entstanden in Trnovo/Dornek (heute Ilirska Bistrica), Košana, Tomaj und diejenige, welche die Pfarren Hrenovice und Slavina umfasste, möglicherweise mit dem Sitz in Slavina, auf der heutigen kroatischen Seite sind es Buzet/Pingente und Roč/Rozzo. Alle finden sich im Verzeichnis der päpstlichen Abgaben von 1272, ohne die dem Domkapitel bereits inkorporierte Pfarre in Košana, aber mit den neuen Pfarren in Dolina/San Dorligo della Vale bei Triest, die sich aus Predloka löste, und in Hrušica/Pirnbaum, deren Territorium ursprünglich zu Trnovo gehört haben muss. Die aus der Urpfarre in Košana hervorgegangene Pfarren (Vreme, Povir, Senožeče) sind jünger.

Die erste Erwähnung des Bistums in Koper fällt ins 8. Jahrhundert (756 oder 757), als es noch dem Patriarchen von Grado unterstand. Nach der fränkischen Eroberung Istriens 788 verlor es seine materielle Grundlage; es wurde aufgehoben und erst 1180 durch Papst Alexander III. wieder errichtet. Die Verwaltung der Diözese oblag inzwischen dem Metropolitanen, dem Patriarchen von Grado, später dem Bischof von Triest, der sich 1173 Bischof von Koper und Triest (Justinopolitanae et Tergestinae ecclesiae minister) nannte. Archäologische Befunde zeigen, dass das Hinterland der Küstenstädte Koper, Izola/Isola und Piran/Pirano bereits im frühen Mittelalter mit Kirchen versehen wurde, in den Urkunden tauchen sie aber viel später auf. Die Pfarre in Piran ist zuerst 968 (974) erwähnt, in Sečovlje/Siciole 1024, in Izola/Isola 1082, als der Bischof von Triest sie dem Kapitel in Koper inkorporierte. 1101 ist die heute verschwundene Kirche des hl. Sirius bezeugt, eine Eigenkirche des istrischen Markgrafen Ulrich II. Weimar-Orlamünde, die er zusammen mit seinem Bruder Poppo dem Patriarchen von Aquileia schenkte. Es handelt sich um den ursprünglichen Sitz der Pfarre von Sočerga. Alt sind auch die Kirchen von Kubed/Covedo und Truške, vielleicht Eigenkirchen in den Orten, die 1067 in der Schenkungsurkunde König Heinrichs IV. an den Bischof von Freising aufscheinen. In Šmarje bei Koper/S. Maria del Monte existierte eine frühmittelalterliche Mönchssiedlung, die der Triester Bischof mit Zustimmung des Patriarchen von Aquileia 1152 der Benediktinerabtei S. Giorgio Maggiore in Venedig gab. Deswegen kam es aber zu Streitigkeiten mit den Kanonikern von Koper, die dazu führten, dass nach anderthalb Jahrhunderten die Kirche bei Koper blieb und zum Sitz einer Pfarre erhoben wurde. Die übrigen alten Pfarren in der Diözese von Koper entstanden in Tinjan/Antignano, Korte/Corte (Dvori nad Izolo), Krkavče und Kaštel/Castel Venere, diese bereits auf der heutigen kroatischen Seite.

Wie bereits erwähnt, errichtete der Patriarch in [7] *Oberkrain (Gorenjska)* in der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts fünf Urpfarren. Den nordwestlichen Teil Oberkrains umfasste die Urpfarre in Rodine/Rodein, deren Sitz im 13. Jahrhundert, wohl unter Friedrich von Ortenburg kurz nach 1263, nach Radovljica/Radmannsdorf, zu der vermutlich ehemaligen Eigenkirche der Askruiner, verlegt worden ist. Dass die Urpfarre ursprünglich bei der Klemenskirche in Rodine war, beweisen Urkunden aus den Jahren 1115/1121 und 1163. Ihr Territorium erstreckte sich entlang der beiden kleinen Save bis einschließlich Kranjska Gora/Kronau und Bohinj/Wochein. Im Laufe des Mittelalters sind aus ihr, z. T. auf der Basis einer alten Eigenkirche, die Pfarren und Vikariate in Kranjska Gora/Kronau, Dovje/Lengenfeld, Bled-Grad (Veldes unter dem Schlossberg), Bohinj-Srednja vas/Mitterdorf in der Wochein, Zgornje Gorje/Goriach (Obergoriach), Zasip/Asp und Mošnje/Möschnach hervorgegangen. Die Marienkirche auf der Insel von

Bled, deren archäologisch belegter Vorgängerbau ins 9. Jahrhundert zurück reicht und die 1004 ans Bistum Brixen kam, ist die einzige Kirche in dieser Gegend, die trotz reicher Brixener Besitzungen unter dem Patronat des Bistums und des dortigen Domkapitels verblieben ist. Nach dem Vertrag zwischen dem Pfarrer von Maria Gail in Kärnten und dem Grafen Friedrich von Ortenburg aus dem Jahre 1390 erhielt die Pfarre von Kranjska Gora den äußersten nordwestlichen Winkel aus dem Maria Gailer Sprengel mit Rateče/Ratschach und Bela Peč/Weißenfels/Fusine di Val Romana.

Um Kranj/Krainburg, den ehemaligen Hauptort der Mark, bildete sich die Urfarre, die neben der mittelalterlichen Krainburger Pfarre noch die Pfarren in Naklo/Naklas, Šmartin pri Kranju/St. Martin und Šenčur/St. Georg sowie in Kovor/Kaier, wo wir eine Eigenkirche der Grafen Weimar-Orlamünde als Markgrafen von Krain vermuten, umfasste. Die Pfarre von Šenčur ging 1238 durch Patriarch Berthold an das neu gegründete Nonnenkloster in Velesovo/Michelstetten, diejenige von Kovor 1333 durch den Kärntner Herzog Heinrich von Görz-Tirol an die Zisterze von Kostanjevica/Landstrass. Unter den mittelalterlichen Vikariaten der Krainburger Pfarre geht dasjenige in Predvor/Höflein auf eine Eigenkirche der Sanntaler Grafen aus dem frühen 11. Jahrhundert zurück, die 1154 der Patriarch Ulrich I. den Zisterziensern im kärntnerischen Viktring schenkte. – Isoliert erscheint die Pfarre in Tržič/Neumarkt. Ob sie aus der Krainburger Urfarre ausgeschieden ist, unterliegt dem Zweifel. Viel eher kommt die Kärntner Pfarre in Kappel in Betracht, deren Sprengel über den Loibl nach Süden gereicht haben dürfte. Der Verfasser schließt sich der Meinung an, dass es sich ursprünglich um ein Besitztum der Grafen von Pris handelt, das mit dem vor 1152 durch Hemma von Treffen ans Zisterzienserkloster Stična/Sittich geschenkten „Babindorf“ bezeugt ist, das normalerweise mit Bodendorf im Oberen Murtal identifiziert wird. Tržič als Markt wurde jedoch erst nach der Zerstörung des „Marktes am Loibl“ in einer Naturkatastrophe nach 1261 als Ersatz gegründet. Die Pfarre blieb im Besitz des Sitticher Klosters und wurde 1399 samt zwei Kapellen von Herzog Wilhelm gegen diejenige in Dobrnič in Unterkrain getauscht.

Die Urfarre in Mengeš/Mannsburg stimmt in ihrem mutmaßlichen Umfang weitgehend mit dem Gebiet überein, das dem Markgrafen von Krain als Privatbesitz übergeben wurde, dessen Grenzen aber, die sich mit kleinen Abweichungen mit denjenigen des mittelalterlichen Landgerichts Kamnik/Stein decken, erst zur Zeit der Grafen von Andechs näher bekannt sind. Im Osten reichte sie bis an die steirischen Landesgrenze. Während der Patriarchatsreform im 11. Jahrhundert wurden die Pfarren in Cerklje/Zirklach, Vodice/Woditz, Dob/Aich und Moravče ausgegliedert. Die Peterskirche in dem später als Kommende (Komenda) bezeichneten Ort ist eine alte Eigenkirche im Besitz unbekannter Vorgänger der Herren von Svibno-Planina/Schärffenberg-Montpreis in Smlednik/Flödnig, die sie vor 1256 dem Johanniterorden schenkten. Eine andere alte Eigenkirche stand in Ihan/Jauchan, eine weitere in Nevlje/Neul bei Kamnik/Stein, die jedoch in die Hände des Patriarchen geriet. In den ersten Urkunden wird sie nach Kamnik genannt. Nachdem in Kamnik 1232 ein Vikariat gegründet wurde, jedenfalls vor 1309 bzw. 1311, verlegte der Pfarrer seinen Sitz in die Stadt und die Pfarre in Nevlje sank auf das Niveau eines Vikariats herab. Jünger sind die Patronatspfarren in Trata-Velesovo, 1163 von Cerklje abgetrennt und 1238 dem dortigen neugegründeten Dominikanerinnenkloster Michelstetten inkorporiert, sowie diejenigen in Smlednik/Flödnig und Šmartno pod Šmartno goro/St. Martin unter Kahlenberg, die sich nach 1300 von der Pfarre in Vodice lösten. In der mittelalterlichen Mannsburger Pfarre, die Kaiser Friedrich III. 1461 dem Zisterzienserkloster in Wiener Neustadt inkorporierte als Ersatz für die

Laibacher St. Peterspfarre, die er dem Kloster bei dessen Gründung 1444 verliehen hatte, entstanden Vikariatspfarren in Vače/Waatsch, Čemšenik/Tschemschenik, Zagorje/Sagor und Dol/Lustthal, letztere zwei als Vikariat bereits im Verzeichnis von 1296 angegeben.

Die Basis für die Urfarre in Stara Loka/Altack stellt das Königsgut dar, das Kaiser Otto II. 973 mit zwei Urkunden dem Bischof Abraham von Freising schenkte. Ihr Umfang ist bis zu den Josephinischen Reformen unverändert geblieben. Als „terminus ante quem“ für die Entstehung der Pfarre kommt das Jahr 1002 in Betracht, in dem der Freisinger Bischof von König Heinrich II. noch die anliegenden Besitzungen in Stražišče/Straschisch und Besnica/Weßnitz westlich von Krainburg verliehen erhielt, die jedoch in den Grenzen der Pfarre St. Martin bei Krainburg geblieben sind. Der bereits zitierte Vertrag zwischen Patriarch Sigehard und Bischof Ellenhard von 1074 lässt Zweifel aufkommen, ob wir es in diesem Fall wirklich mit einer patriarchischen Urfarre zu tun haben, da in dieser Urkunde der Bischof als ihr Gründer auftritt. Es handelt sich wohl um ein vom König wirtschaftlich bereits organisiertes Land mit mindestens einer Kirche, die 973 direkt dem Bischof verliehen worden war. Mit dem Vertrag von 1074 aber verlor dieser die Pfarre und erhielt sie wahrscheinlich im Jahre 1141 zurück, als Papst Innozenz II. dem Bischof erlaubte, bei den Kirchen auf den Freisinger Besitzungen die Priester allein zu bestellen, auch wenn sie in anderen Diözesen liegen. Dies bedeutet das Recht, die Priester zu wählen, die jedoch vom örtlichen Bischof, in dem Fall dem Patriarchen, noch konfirmiert werden sollen. Im Laufe des Mittelalters entstanden in den Grenzen der Pfarre Vikariatspfarren in Poljane/Pölland, Žiri/Seirach und Selca/Selzach. Das im 14. Jahrhundert nur einmal (1391) bezeugte ewige Vikariat in Suha/Zauchen verlegte man im 15. Jahrhundert zur Stadtkirche St. Jakob in Škofja Loka/Bischofslack.

Die Urfarre bei der Peterskirche in Šentpeter, in den Urkunden gewöhnlich nach Ljubljana/Laibach genannt, entstand auf dem ausgedehnten Königsgut in der Mitte des Landes, das unterschiedlichen Geschlechtern verliehen worden war, bis es die Spanheimer fast ganz in der sogenannten Laibacher Herrschaft vereinigten. In den äußersten Winkeln der Urfarre standen zwei alte Eigenkirchen, die selbständig wurden und in die Hände des Patriarchen gerieten. Es sind dies Sora/Zeier im Nordwesten, wahrscheinlich eine Eigenkirche des Geschlechts der Grafen von Friaul aus der Zeit vor 1000, und in Šmarje/St. Marein, ursprünglich bei der Johanneskirche in Lanišče/Harland, wohl eine Gründung des Geschlechts der Hemma von Friesach-Seltschach. Die erste und einzig ausgeschiedene Patriarchatspfarre ist diejenige in Šentvid nad Ljubljano/St. Veit oberhalb Laibach (1085), heute im Stadtgebiet liegend. Die ersten Pfarrvikariate tauchen in Polhov Gradec/Billichgratz in der Pfarre von Šentvid sowie Gorenji Logatec/Loitsch auf, das nach 1296 nach Vrhnika/Oberlaibach verlegt worden ist, und in Ig, beide in der St.-Peter-Pfarre. Mit der Gründung des Laibacher Bistums 1461/1462 ist aus der Peterspfarre die Dompfarre bei der Stadtkirche St. Nikolaus ausgeschieden für das damalige Stadtgebiet mit der Trnovo-Vorstadt.

Das heutige [8] *Unterkrain (Dolenjska) mit Weißkrain (Bela Krajina)* bildeten drei historische Landschaften. Die Landschaft westlich des Flusses Krka/Gurk gehörte zu der ursprünglichen Mark Krain, diejenige östliche zwischen Save und Krka zu der Mark an der Sann, sie wurde aber nach 1036 der Mark Krain als Windische Mark angegliedert. Das Gebiet südlich der Krka und Weißkrain befanden sich in den Grenzen des Königreichs Ungarn und wurden dem 1094 gegründeten Bistum Zagreb unterstellt, sie kamen aber im 12. Jahrhundert und um 1200, nach Eroberungen durch die Grafen von Višnja Gora/Weichselburg und die Spanheimer, an Krain.

Den westlichen Teil dieses Landstrichs, den König Heinrich III. 1040 dem Patriarchen Poppo schenkte, nahm die Urpfarre in Cerknica/Zirknitz ein. Auf diesem ausgedehnten Gebiet gründete der Patriarch als weltlicher Herr Eigenkirchen, deren Patronat er an die dortigen Vasallen, die alten Hochfreien von Turjak/Auersperg und einen Zweig der Grafen von Haimburg in Kärnten, übertrug. Die ältesten dürften die Pfarren in Škocjan/St. Kanzian bei Auersperg und Stari trg ob Kolpi (Poljane)/Pölland, beide unter dem Patronat der alten Auersperger, gewesen sein. Nach dem Aussterben des alten Geschlechts mit Konrad (vor 1248) wurde die erste in Škocjan, ursprünglich wohl bei der Kirche in Mali Ločnik, die in die Mitte des 11. Jahrhunderts zurück geht, vom Patriarchen im Jahre 1260 deren Ministerialen, den jüngeren Auerspergern, übergeben, diejenige in Stari trg ob Kolpi (Poljane)/Pölland kam jedoch an die Ortenburger. Die dritte Eigenkirche befand sich in Dobrepolje/Gutenfeld, die vierte – trotz später Erwähnung – in Ribnica/Reifnitz, deren Patronat, wie es aussieht, vor 1248 ebenso bei den alten Auerspergern war. Jene von Ribnica umfasste ein großes unbesiedeltes Gebiet bis zum Fluss Kolpa/Kulp hinunter. Die Pfarre in Stari trg pri Ložu/Altenmarkt bei Laas fiel den Grafen von Haimburg-Sternberg zu, die sich nach Lož nannten. Im 14. Jahrhundert gründeten die Ortenburger in dem mit deutschen Kollonisten neu besiedelten Gebiet von Kočevje/Gottschée südlich von Ribnica und in dessen Kirchensprengel gelegen ein später zur Pfarre erhobenes Vikariat, aus dem die Pfarren in Kočevska Reka/Riegg, Osilnica/Ossiunitz und Kostel an der Kulp hervorgegangen sind.

Der Landstrich zwischen Save und Krka/Gurk, den 1016 und 1025 Graf Wilhelm II. von der Sann als Eigentum erhielt, wurde in zwei Urpfarren eingeteilt mit dem Sitz in Šentvid na Dolenjskem/St. Veit in Unterkrain im Norden und Leskovec pri Krškem/Haselbach bei Gurkfeld im Süden. Die St. Veiter Urpfarre umfasste neben der mittelalterlichen Pfarre mit den Vikariaten Šmartno pri Litiji/St. Martin bei Littai, Višnja Gora/Weichselburg und Krka/Obergurk, die 1389 samt der Mutterkirche den Sitticher Zisterziensern verliehen wurden, noch die Pfarren Šentrupert na Dolenjskem/St. Rupert in Unterkrain, Trebnje/Treffen und Dobrnič/Döbernik, alle wohl aus der Mitte oder zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts. Die St. Ruperter Pfarre ist eine Gründung des Salzburger Erzbischofs aus der Zeit zwischen 1045 und 1072, als er noch die Besitzungen verwaltete, die Hemma von Friesach-Seltschach ihrem Nonnenkloster in Gurk geschenkt hatte. 1072 kamen diese Besitzungen an das neu gegründete Bistum Gurk, das aber die Pfarre nicht behalten konnte. Sie wurde patriarchisch. Die mutmaßliche Eigenkirche Hemmas in Gorenji Mokronog/Obernassenfuß löste sich dabei und wurde zur Patronatspfarre erhoben. Ihr letzter Besitzer, Herzog Otto, übergab im Jahre 1331 ihr Patronat mit Zustimmung seines Bruders Albert ans Zisterzienserkloster Kostanjevica. Die Pfarren in Trebnje und Dobrnič blieben bei dem Patriarchen, letztere bis 1356 oder 1365, als sie während der Auseinandersetzungen mit den Patriarchen, wie vermutet, von den Habsburger Herzögen und Landesherren Albert II. oder Rudolf IV. an sich gerissen wurde. Nur so lässt sich erklären, warum Herzog Wilhelm über die Pfarre verfügen konnte, als er sie 1399 mit dem Sitticher Zisterzienserkloster gegen diejenige in Tržič tauschte. Damals besaß die Pfarre schon das Vikariat in Žužemberk/Seisenberg, das mit der Mutterpfarre an die Zisterzienser kam.

Die Urpfarre in Leskovec zerfiel im 11. Jahrhundert in drei Pfarren, diejenige in Leskovec sowie in Bela Cerkev/Weißenkirchen und Mirna Peč/Hönigstein. Die Pfarre in Bela Cerkev wurde durch den Patriarchen nach 1074 gebildet, als er dem Freisinger Bischof erlaubte, eine Kirche in Vinji vrh, die Vorgängerin der Pfarrkirche, zu errichten.

Die Pfarre ging über den dortigen Freisinger Besitz hinaus. In ihren Grenzen entstanden Vikariate in Raka/Arch, in dem einstigen Freisinger Markt Gutenwerd (Otok) an der Gurk, das man im 15. Jahrhundert infolge der Verwüstung durch die Türken nach Škocjan/St. Kanzian verlegte, in Sv. Peter-Otočec/St. Peter-Werdl und in Šmarjeta/St. Margareten, alle mit der Mutterpfarre auf Bitte des Kaisers Friedrich III. durch den Patriarchen im Jahre 1454 dem Sitticher Kloster inkorporiert. Die Pfarre in Mirna Peč wurde hingegen bereits im Jahre 1135 von Patriarch Peregrin I. den Benediktinern in Rosazzo zugewiesen, aber die Inkorporation wurde nie vollzogen oder Rosazzo verlor die Pfarre bald danach. Nach der Gründung des Kollegiatkapitels in Novo mesto/Rudolfswerd/Neustadl im Jahre 1493 nach dem Willen des Kaisers ging die Pfarre zusammen mit der Pfarre in Šentrupert und einigen anderen mehr ans neue Stift.

Die erste Pfarre südlich des Flusses Krka ist höchstwahrscheinlich diejenige in Šmihel pri Novem mestu/St. Michael bei Rudolfswerd, eine Gründung der Grafen von Pris-Weichselburg wohl aus der Mitte des 12. Jahrhunderts. Sie gehörte zum Schloss Mehovo/Meichau und blieb im Besitz der Weichselburger Erben, zuletzt bei den Habsburgern. Östlich davon reihen sich die Pfarren in Šentjernej/St. Bartlmä im Felde, in Sv. Križ-Podbočje/Hl. Kreuz und in Žumberk/Žumberak/Sichemberg auf der heutigen kroatischen Seite südlich der Gorjanci/Uskokenberge. Diese Pfarren entstanden nach der Eroberung dieses Landstrichs durch die Spanheimer bis zum Ende des 12. Jahrhunderts. Ihr Gebiet gehörte seit 1091 dem Königreich Ungarn an und wurde kirchlich dem 1094 gegründeten Bistum Zagreb zugewiesen. Dessen frühere Zugehörigkeit zu Ungarn und dem Zagreber Bistum belegen Dokumente aus dem zweiten Viertel des 14. Jahrhunderts, als es zu Streitigkeiten zwischen den dortigen Pfarrern und dem Zagreber Domkapitel kam. Obwohl diese Streitigkeiten sogar vor die römische Kurie gelangten und stets zugunsten Zagrebs gelöst worden waren, verblieben die Pfarren, wie schon im Verzeichnis von 1296 dokumentiert, im Patriarchat. Šentjernej und Sv. Križ gehörten dem Patriarchen „pleno iure“ an, Žumberk blieb Patronatspfarre der dortigen Burg. Vielleicht noch vor 1200 gründeten die Spanheimer noch die Patronatspfarre in ihrer Stadt Kostanjevica/Landstrass, die sie möglicherweise bereits 1234, sicher aber 1249 dem nahe der Stadt errichteten Zisterzienserkloster schenkten. Auf die Spanheimer geht auch die Kirche in Vivodina (Ducatus, Herzogtum) zurück, heute in Kroatien, die unter den Baboniči zur Patronatspfarre erhoben und aus der Pfarre in Žumberk ausgeschieden wurde. Nach dem Willen der Baboniči wurde sie 1321 den Zisterziensern in Kostanjevica einverleibt.

Das gleiche geschichtliche Schicksal prägte auch Weißkrain, die „Provinz Metlika“, wie es in den Dokumenten heißt, das die Pris-Weichselburg von Mehovo aus um 1200 in ihre Gewalt brachten. Zu dieser Zeit dürfte in Weißkrain bereits ein Pfarrnetz des Zagreber Bistums bestanden haben mit den Kirchen in Tri fare (Rosalnice) bei Metlika/Möttling und Črnomelj/Tschernembl. Die übrigen alten Kirchen befanden sich in Semič, Vinica/Weinitz und Podzemelj. Im Jahre 1228 weihte Patriarch Berthold die neue Kirche in Črnomelj ein, unterstellte ihr als Mutterkirche die übrigen vier Kirchen und verlieh ihr Patronat seiner Schwägerin Sophia von Andechs-Meranien, die Witwe des eben verstorbenen Heinrich von Andechs-Meranien und letzte Erbin der Weichselburger. Nach ihrem Eintritt ins Kloster Admont um 1230 und mehrmaligem Besitzwechsel von Mehovo ging das Patronat an den Herzog Ulrich III. von Spanheim über, der es im Jahre 1268 mit allen Rechten und Privilegien dem Deutschordenshaus in Laibach übertrug. Die Laibacher Kreuzritter gründeten darauf bei der Kirche von Tri fare, mög-

licherweise an der Stelle eines verlassenen Templerhauses, eine Kommende, die sie nach 1466 in den neuen Markt Metlika verlegten.

Für den im Patriarchat gelegenen Teil der Mark an der Drau mit Podravje und Podravinje [9] (*Steiermark südlich der Drau: Drau- und Dranngebiet*) wurde nur eine Urfarre in Hoče/Kötsch errichtet, von der wohl im 11. Jahrhundert die Pfarren in Slivnica/Schleinitz und Konjice (heute Slovenske Konjice)/Gonobitz, wahrscheinlich auf Grund einer Eigenkirche, als Patriarchatspfarren abgetrennt wurden. Ob die Patronatspfarre in Lovrenc na Dravskem polju/St. Lorenzen am Draufelde in den Grenzen von Hoče oder Slivnica entstanden ist, ist nicht klar, jedenfalls war sie bei ihrer ersten urkundlichen Erwähnung (1290) schon selbständig. Von der Kötscher Pfarre löste sich auch die durch die Benediktiner von St. Paul gegründete Pfarre in Lovrenc na Pohorju/St. Lorenzen in der Wüste. Im Rahmen der Urfarre verblieben hingegen die Vikariate in Maribor-Breg/Rann (Marburger Magdalenvorstadt), Hajdina (Spodnja Hajdina)/Haidin, Žetale/Schiltern und Majšperk/Mannsberg und wurden 1396 durch den Patriarchen samt der Mutterkirche dem Benediktinerstift Gornji Grad/Oberburg inkorporiert. Zusammen mit diesen Vikariaten ging auch Sv. Vid na Dravskem polju (heute Videm pri Ptuju)/St. Veit im Draufelde an Oberburg, wohl eine Eigenkirche der Dranner und 1319 als Patronatspfarre der Herren von Pettau auf Borl/Anckenstein bezeugt. Ihr Rechtsstatus blieb umstritten. Die Patronatspfarre der Herrschaft Anckenstein in Zavrč/Sauritsch, in dem Grenzgebiet, das um 1200 Ungarn entrissen und der Steiermark angegliedert worden war, stand bis zum 17. Jahrhundert noch unter Jurisdiktion des Bischofs von Zagreb.

Die Pfarre in Slivnica reichte zur Zeit ihrer mutmaßlichen Gründung im 11. Jahrhundert mit den Kirchen in Tinje/Tainach und Venčesl (Zgornja Ložnica)/St. Wenzel. noch ins Bacherengebirge hinein. Im Jahre 1251 verzichtete die Pfarre auf Grund eines Abkommens zwischen dem Nonnenkloster in Studenice/Studenitz, dem die Pfarre anlässlich seiner Gründung 1245 inkorporiert worden war, und dem Pfarrer von Konjice auf sie und erhielt dafür die Kirchen in Poljčane/Pölttschach, in deren Grenzen das Kloster lag, und Laporje. In ihrem Sprengel entstanden noch vor der Mitte des 13. Jahrhunderts die Vikariatspfarren in Šmartno na Pohorju/St. Martin am Bachern, in Slovenska Bistrica/Windisch-Feistritz, in Tinje und in Venčesl, die beide 1251 an Konjice kamen, sowie in Črešnjevce/Kerschbach, wogegen die Patronatspfarre in Spodnja Polskava/Unterpulsgau schon 1245 ausgeschieden worden war.

Die Pfarre in Konjice geht auf eine Eigenkirche der Grafen von der Sann zurück, geriet aber in die Hände des Patriarchen. Gebildet wurde sie aus dem in der Mark an der Drau gelegenen Teil des 980 gewonnenen Territoriums der Sanntaler Grafen, der 1044/1045 an die Kirche von Gurk gegangen war, und dem Teil des Markward (III.) von Eppenstein, den sein ferner Nachfolger, Markgraf Ottokar III. von Traungau, um 1165 der dort neugegründeten Kartause Žiče/Seitz schenkte, wogegen die Burg von Konjice zusammen mit der ehemaligen Eigenkirche, der späteren Pfarrkirche, bei den Vorfahren der Herren von Konjice, der Gonobitzer, als Allod verblieb. Wie erwähnt, verlor die Pfarre 1251 die Kirchen in Poljčane und Laporje, erhielt aber dafür die Kirchen in Tinje und Venčesl. Von diesen zwei Kirchen wurde im Laufe des Mittelalters nur jene in Tinje zu einer Vikariatspfarre erhoben. Die zweite Vikariatspfarre, innerhalb der ursprünglichen Grenzen der Pfarre, entstand Anfang des 14. Jahrhunderts in Črešnjevce/Kirchstetten.

Der später steirische Teil der ehemaligen Mark an der Sann, der die Gebiete der Sann, der Save auf der linken Seite und der Sotla bis zu der ungarisch-slawnischen Grenze umfasste [10] (*Steiermark südlich der Drau: Sann-, Save- und Sotlagebiet*), wur-

de zu unterschiedlichen Zeitpunkten ganz den Sanntaler Grafen verliehen, urkundlich belegt sind jedoch nur die Verleihung des Sotla- und des Savegebiets 1016 und des Gebiets zwischen den Flüssen Koprivnica, Hudinja und Voglajna 1025. Auf diesem großen Territorium entstanden in der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts drei Uppfarren, nämlich in Šempeter v Savinjski dolini/St. Peter im Sanntal, Laško/Tüffer, die mit Svibno/Schärffenberg weit über die Save nach Unterkrain reichte, und Pilštanj/Peilenstein. Die vierte Uppfarre wird in Gornji Grad/Oberburg vermutet, deren Gebiet wohl außerhalb des den Sanntaler Grafen verliehenen Territoriums lag. Es handelte sich um ein Königsgut, dessen erster und letzter bekannter Besitzer Diepold de Chagere war, der es 1140 dem Patriarchen Peregrin abtrat, um dort ein Benediktinerkloster zu errichten. Aus der St.-Peter-Uppfarre ausgeschieden sind zunächst die Pfarren in Braslovče/Fraslau, auf der Basis einer Eigenkirche, die wohl dem Preslaus (Braslav oder Preslav), Vogt der Hemma von Friesach-Seltschach, dem angeblichen Vorfahren der späteren Cillier Grafen, gehörte, und in Škale/Skalis. Länger in den Grenzen der Uppfarre befanden sich die Pfarren in Nova Cerkev/Neukirchen, deren Sprengel jenem dem Sanntaler Grafen Wilhelm II. 1025 verliehenen Gebiet zwischen den Flüssen Koprivnica, Hudinja und Voglajna entspricht, und in Celje/Cilli, dem Hauptort der Mark. Die Pfarre in Nova Cerkev dürfte in der ersten Hälfte des 12. Jahrhunderts entstanden sein, diejenige in Celje ist erstmals 1229 bezeugt. Bei der Inkorporation der mittelalterlichen St.-Peter-Pfarre an die Zisterzienser von Sittich 1256 war sie jedenfalls bereits selbständig. Von dieser Inkorporation unberührt blieben auch die Patronatspfarren in Polzela/Hellenstein, deren Besitzer, die nach diesem Ort genannten Ministerialen, sie Ende des 13. Jahrhunderts an den Johanniterorden verliehen, und in Gotovlje/Gottendorf, eine Gründung der Herren von Sanneck, der späteren Cillier.

Ob das Territorium der Uppfarre von Laško zu der umfangreichen Schenkung an den Grafen Wilhelm II. von 1016 gehörte oder nicht, bleibt im Dunklen. Der Verfasser ist geneigt, es als Königsgut zu betrachten, das zu einer anderen Gelegenheit, vielleicht noch vor 1016, an den Grafen fiel. Diese „Urherrschaft“ von Laško umfasste auch einen großen Landstrich auf der anderen Seite der Save, wo sich die Herrschaft Svibno/Schärffenberg bildete mit einer eigenen Patronatspfarre. Auch nach der Abtrennung von Laško verblieb diese Pfarre im steirischen Archidiakonat Saunien, bis sie Kaiser Friedrich III. 1461 dem neugegründeten Laibacher Bistum anschloss. Aus dem Jahre 1208 datiert die Vikariatspfarre in Loka/Laak, die auch einen Teil des bei Laško verbliebenen Sprengels an der krainischen Seite der Save zugeteilt bekam. So wie die Vikariatspfarre in Loka geht auch die Pfarre in Zidani Most/Steinbrück (Klausenstein), bei der 1847 abgetragenen Kirche des hl. Ägidius, auf den Babenberger Herzog Leopold VI. zurück.

Die Uppfarre in Pilštanj stimmt in ihren Grenzen mit dem Königsgut zwischen Sann, Save und Sotla überein, das 1016 dem Grafen Wilhelm II. verliehen wurde, und muss zu diesem Zeitpunkt schon bestanden haben. Das ursprüngliche Verwaltungszentrum dieses Guts befand sich in „Traskendorf“, wo man später die Burg Drachenburg/Kozje errichtete. Ein anderes Zentrum, vielleicht schon aus der Zeit der Sanntaler Grafen, war der Hof mit der Kirche des hl. Petrus unter dem Heiligen Berge (Sv. Peter pod Svetimi gorami), der später durch die Burg Königsberg (Kunšperk) abgelöst worden ist. Die zweite alte Eigenkirche ist die Petruskirche in Reichenburg, die möglicherweise bereits im 9. Jahrhundert errichtet worden war, bevor Kaiser Arnulf dieses Gebiet 895 dem edlen Waltuni, Vorfahren der Hemma von Friesach-Seltschach, schenkte. Von diesem Gebiet, das sich damals entlang der Save von Sevnica/Lichtenwald bis nach Brežice/Rann

erstreckte, hören wir erneut im Jahre 1043, als es Hemma zusammen mit Adegliacco in Friaul dem Salzburger Erzbischof Balduin abtrat gegen die Verleihung der Pfarrechte für ihre acht Kirchen in Kärnten. Bald danach errichtete der Erzbischof die Kirche des hl. Rupert in Videm an der Save (heute Teil von Krško/Gurkfeld) und gründete dort eine Pfarre, deren volle Rechte aber, gleich jenen der Freisinger Pfarre in Bela Cerkev in Unterkrain, auf den Patriarchen übergegangen waren. So war es auch möglich, dass der Patriarch Pagan sie 1331 zusammen mit ihren Vikariaten ohne jeden Widerstand des Erzbischofs dem Zisterzienserkloster in Kostanjevica inkorporierte. Eine weitere, schon früh aus der Peilensteiner Urfparre ausgeschiedene Pfarre befand sich in Ponikva/Ponigl, und zwar bei den vier Dörfern, die Hemma bei der testamentarischen Verleihung ihrer Besitztümer an die Kirche von Gurk im Jahre 1043/1044 ausgenommen hatte. Das Übrige kam an die Gurker Kirche und 1072 an das Bistum Gurk. Die erste und einzige selbständig gewordene Pfarre in diesen Grenzen, die während der Inkorporierung der Mutterparre an die Benediktiner von Gornji Grad durch Patriarch Gregor de Montelongo im Jahre 1254 und wiederholt durch Patriarch Bertrand im Jahre 1346 nicht betroffen worden war, ist diejenige in Sv. Križ pri Rogaški Slatini/Hl. Kreuz bei Sauerbrunn, gewöhnlich nach Rogatec/Rohitsch genannt. Die aus ihr ausgeschiedene Pfarre im Markt Rogatec stammt aus dem 14., diejenige in Kostrivnica (Drevenik)/Kostrainiz wohl aus der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. In der so geschrumpften Peilensteiner Urfparre wurden im Laufe des Mittelalters vier Vikariatspfarren errichtet, und zwar in dem oben genannten St. Peter unter Königsberg (heute Bistrica ob Sotli), in Planina/Montpreis und Podsreda/Hörberg sowie in Podčetrtek/Windisch Landsberg. Ins Jahr 1394 fällt die Gründung der Patronatsparre in Žusem (Dobrina na Žusmu)/Süßenheim, wogegen das Vikariat in Krajina-Bizeljsko/Wisell erst aus dem Jahre 1564 stammt.

In der Behandlung einzelner Pfarren in diesen zehn Kapiteln werden ihre ersten urkundlichen Nennungen kommentiert und die geschichtlichen Umstände ihrer Gründung erforscht. Dargestellt wird auch die Geschichte des Patronats und eventuell der Vogtei, soweit bekannt und von Bedeutung, sowie die Verleihung des Patronats an kirchliche Institutionen und Laien durch örtliche Bischöfe, den Erzbischof von Salzburg und den Patriarchen von Aquileia, oder den Papst. Davon haben vor allem die führenden Adelsgeschlechter profitiert wie die Ortenburger (1394), die Cillier (1392/93), die 1418 auch die Patronate nach den ausgestorbenen Ortenburgern erhielten, die Habsburger als Landesherrn (1356, 1448), im Laufe des 15. Jahrhunderts die Görzer in ihrer Grafschaft und die Herren von Walsee am Triester Karst. Nach dem Aussterben der Cillier Grafen 1456, dem Ankauf von Walseer Besitzungen 1472 und dem Tod des letzten Görzer Grafen Leonhard 1500 akkumulierten die Habsburger die meisten Patronate im Lande, die sich bis zu diesem Zeitpunkt noch nicht im klösterlichen Besitz befanden. Durch Inkorporationen gefördert wurden u. a. die Benediktiner von St. Paul in Kärnten und Gornji Grad, die Zisterzienser von Viktring, Stična, Kostanjevica und diejenigen in Wiener Neustadt, das Kollegiatkapitel in Strassburg bei Gurk. Dargestellt sind auch die Veränderungen der kirchlichen Zustände, zu denen es mit der Gründung des Bistums von Laibach im Jahre 1461 und des Kollegiatkapitels von Novo mesto im Jahre 1493 und danach gekommen ist.

Im vorletzten Kapitel [11] kommt die Problematik der *Kirchenpatrozinien* zur Sprache, sofern sie für das Hauptthema, die Entwicklung des Pfarrnetzes, relevant ist. Die in dem behandelten geographischen Raum bis zum 13. Jahrhundert nachgewiesenen Patrozinien werden in chronologischen und kirchlich-politischen Gruppen zusammen-

gefasst und nach ihrer Bedeutung in Zeit und Raum untersucht. Die einzelnen Unterkapitel behandeln die Marienpatrozinien (Himmelfahrt, Geburt, Verkündigung und Heimsuchung), die Patrozinien der karolingischen Epoche, deren besondere Verehrung z. T. noch aus älterer Zeit stammt (Petrus, Martin, Michael, Laurentius, Stephanus, Andreas), Diözesanpatrozinien (Rupert für Salzburg, Hermagoras, Kanzian, Chrysogonus und andere für Aquileia, darunter auch fremde, wie Florian, die Lokalkulte in Triest und Koper), die übrigen Patrozinien des 10. und 11. Jahrhunderts (Johannes der Täufer, Daniel, Vitus, Georg, Margareta, Klemens Papst, Stephan Papst, Lambert, Donat), Patrozinien des 12. Jahrhunderts (Jakobus d. Ä. und die übrigen Apostel, Nikolaus, Johannes der Evangelist, Bartholomäus, Ulrich, Leonhard, Pankratius, Kreuz- und Helena-Patrozinien) und zuletzt die übrigen Patrozinien des 12. und die Patrozinien des 13. Jahrhunderts (Ägidius, Bassus, Silvester, Rade Gundis, Primus und Felizian und andere).

Die zeitliche Anordnung der Patrozinien orientiert sich an derer Auftreten und Durchsetzung im behandelten Raum, was oft mit einer gewissen Verspätung gegenüber den Nachbarregionen geschah. Was die Marienpatrozinien anbelangt, ist zu betonen, dass die ältesten Marienkirchen ausnahmslos der Himmelfahrt Marias geweiht wurden und dass die übrigen Marienpatrozinien jünger sind. So ist die Geburt für das 11. Jahrhundert charakteristisch, wogegen die Verkündigung erst im 13. Jahrhundert nachzuweisen ist und die Heimsuchung, 1390 für die römische Obödienz und 1441 für die ganze Kirche als Fest vorgeschrieben, sich erst im Barock etabliert hat. Der hl. Petrus tritt zuerst mit den vermutlichen aquileischen Missionszentren des 9. Jahrhunderts auf, später verbindet sich er vor allem mit den königlichen Eigenkirchen oder Eigenkirchen des Hochadels, denen die königlichen Güter verliehen worden waren. Ähnlich verhielt es sich mit dem hl. Andreas Apostel, der im 10. und 11. Jahrhundert nach deutschem Einfluss ebenso häufig als Patrozinium von Eigenkirchen figuriert. Das gilt auch für die Andreaskirchen in Friaul. Neben dem hl. Florian, der sich in Friaul schon sehr früh durchsetzte, erregt das Patrozinium des hl. Ulrich Aufmerksamkeit, das dort ebenfalls früher zu finden ist als in den anderen Regionen, was wiederum der starken Adelschicht deutschen Ursprungs im Kernland des Patriarchats zuzuschreiben ist.

Der hl. Rupert zählt neben dem hl. Martin zu den häufigsten Patrozinien der ersten Pfarrkirchen in der Salzburger Diözese. Auf die Aquileier Seite sind es der hl. Hermagoras und der hl. Kanzian, deren Namen einige Urfarren tragen, wobei der erstere für die Gebiete mit slowenischer Bevölkerung vorbehalten gewesen zu sein scheint, da er in Friaul selbst als Kirchenpatrozinium wider Erwarten selten war. Erscheinen die aquileischen Patrozinien mit wenigen unbedeutenden Ausnahmen in Kärnten nie nördlich der Drau, so begegnen wir dem hl. Rupert in drei salzburgischen Stützpunkten des 11. Jahrhunderts (Videm an der Save, St. Rupert in Unterkrain, Vallenoncello in Friaul) auch südlich der Drau.

Die weiteren erwähnenswerten Beobachtungen betreffen u. a. den hl. Pankratius, der im behandelten Raum ausnahmslos für Burgkapellen bestimmt war – es scheint sogar, dass alle Kapellen der im hohen Mittelalter gebauten Burgen nach berühmten Vorbildern jenseits der Alpen diesem Heiligen geweiht wurden. Der hl. Johannes der Täufer und der Prophet Daniel kommen als Patrozinien der Urfarren nur in den Grenzgebieten zu Friaul vor, ebenso der hl. Stephanus Erzmärtyrer – demgegenüber weist der hl. Vitus auf den Einfluss aus dem Norden hin. Im Gegensatz zum hl. Stephanus und zu den sonstigen Verhältnissen nördlich der Drau und in Friaul wurde dem hl. Laurentius östlich des Isonzo keine Urfarre geweiht. Dieses Patrozinium lässt sich hier erst ab dem 12. Jahrhundert

nachweisen. Das 12. Jahrhundert ist auch die Epoche des Kreuzpatroziniums, das man auf die Kreuzzüge zurückführen und mit dem Hochadel verbinden kann. Hingegen waren der hl. Jakobus der Ältere und ein wenig später der hl. Nikolaus zunächst vor allem für die Markt- und Stadtkirchen (*ecclesia in foro*) ohne Pfarrechte bevorzugt.

Das nächste und letzte Kapitel [12] befasst sich mit den eventuellen *Taufkirchen und -kapellen* innerhalb einer Urfparre. Als Taufkirchen – nicht zu verwechseln mit den Taufkirchenpfarren (*ecclesia baptismalis*) – werden an dieser Stelle die Kirchen bezeichnet, die oft in den meist abgelegenen Orten der Urfparre, manchmal als Eigenkirchen mit dem Patrozinium des hl. Johannes des Täufers, errichtet worden sind. Bei den Taufkapellen handelt es sich hingegen um Johanneskirchen in relativer Nähe zur Pfarrkirche oder an einem zentralen, von allen Seiten der Pfarre am leichtesten zugänglichen Ort, normalerweise an einem fließenden Gewässer, wo in der Missionszeit die Massentaufen durch Untertauchen stattgefunden haben könnten. Beispiele dafür sind die Johanneskirche in Brückl an der Mündung der Görtschitz in die Gurk für die Urfparre St. Laurentius oberhalb der Stadt, diejenige am Laibachfluss für die Laibacher St.-Peter-Urfparre, in Marburg an der Drau für die Pfarre Kamnica, die Johanneskirche am Auslauf des Wocheiner Sees für die Wochein u.s.w., vielleicht auch in Lavamünd und Radkersburg, falls die dortigen Johanneskirchen, wie vom Verfasser vermutet, in Wahrheit alt sind oder für die Bedürfnisse der Markt- bzw. Stadtbewohner eine ältere ersetzt haben. Diejenigen in Brückl und Marburg zeigen eben, wie es sich um eine solche Kirche dank ihrer günstigeren Lage eine Marktsiedlung entwickeln konnte. Ansonsten haben diese Kapellen mit der Entstehung der Karnerkapellen bei den Pfarrkirchen in doppelter Funktion einer Tauf- und Totenkapelle – wahrscheinlich ab dem 12. Jahrhundert – ihre ursprüngliche Rolle verloren. Häufig änderten sie auch ihr Patrozinium oder wurden als unnützlich abgetragen, wie in Laibach oder, wie vermutet, in Marburg, wo die neue und jetzige Stadt- und Domkirche aus dem 13. Jahrhundert dem hl. Thomas Apostel geweiht war, bevor sie nach dem vermutlichen Abbruch der alten Taufkapelle das Johannespatrozinium übertrugen erhielt. Der Verfasser ist sich völlig bewusst, dass man es dabei mit einem höchst schwierigen und sogar spekulativen Thema zu tun hat. Er hofft aber, dass die hier angestellten Betrachtungen zu weiteren Forschungen anregen werden.

Dem Haupttext beigelegt sind zwei wichtige Dokumente nach den Originalen, die Verzeichnisse der päpstlichen Abgaben für das Patriarchat von Aquileia aus den Jahren 1247 und 1296 in der Transkription von France Baraga und mit der Identifizierung der Orte durch den Verfasser. Die bisherigen Veröffentlichungen (Marcuzzi [1910]: 1247; Kovač [1909], Sella/Valle [1941]: 1296) haben sich in manchen Punkten als fehlerhaft herausgestellt, die Identifizierung der Orte nicht immer zutreffend. So haben sich zu den bisher richtig identifizierten Orten auch einige bisher verkannte zugesellt.

